

E-ISSN:
2147-2971
P-ISSN:
2148-4163

The Journal of Academic Social
Science Studies

JASSS

YEAR: 15 - NUMBER: 89
SPRING / 2022

EDITOR
Assoc. Prof. Dr. Serdar BULUT

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Academic Social Science Studies dergisi yılda dört dönem yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Science Studies dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.jasstudies.com'a aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Academic Social Science Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir.

The Journal of Academic Social Science Studies is an international peer-reviewed journal that is published four terms per annum.

Language, science and the law of liability of all the articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors www.jasstudies.com.

The published articles partially or completely in any way cannot be printed, reproduced without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal. Submitted papers will not be returned to the authors.

The Journal of Academic Social Science Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal.

e-ISSN: 2147-2971 / p-ISSN: 2148-4163

**Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-
TURKEY**

28 / 03 / 2022

Number: 89 – Spring 2022

*The Journal of Academic Social Science Studies
International Journal of Social Science*

JASSS

*The Journal of Academic
Social Science Studies*

JASSS

International Journal of Social Science

Editor

Dr. Serdar Bulut

E-mail: info@jasstudies.com

Web: <http://www.jasstudies.com/>

Adress: *Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY*

The Journal of Academic Social Science Studies

Year: 15 Number: 89 - Spring 2022

ACADEMIC SOCIAL SCIENCE STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Academic Social Science Studie

Editör / Editor

Dr. Serdar Bulut

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Ahmet AĞCA	Accounting and Finance	Dumlupınar University
Dr. Ali M. BAYRAKTAROĞLU	Photography	Trakya University
Dr. Ayça Can KIRGIZ	Product Management/Marketing	Yeditepe University
Dr. Ayşegül TÜRK	Plastic Arts	Ankara Hacı Bayram Veli University
Dr. Barış TOPTAŞ	Music	Adiyaman University
Dr. Bayram TAY	Social Sciences Education	Ahi Evran University
Dr. Bulat SIBGATOV	Language and Literature	Tatarstan Academy of Sciences-Russia
Dr. Douglas KELLNER	Philosophy	University of California Los Angeles-USA
Dr. Elbrus VELIYEV	Philology	Nakhchivan State University-Azerbaijan
Dr. Erfumiye ERTEKİN	History	Mersin University
Dr. Erkan Turan DEMİREL	Business and Economics	Firat University
Dr. Fatih ÖZEK	Turkish Language and Literature	Firat University
Dr. Fatma Ebru İKİZ	Psychological Counseling and Guidance	Dokuz Eylül University
Dr. Fevzi RENÇBER	Theology	Şirnak University
Dr. Gözde EMEKLİ	Geography	Ege University
Dr. Guzalya KHAZIEVA	Language and Literature	Tatarstan Academy of Sciences-Russia
Dr. H. Sibel ÜNALAN	History of Art	Adnan Menderes University
Dr. Hanife Nalan GENÇ	French Language and Education	Ondokuz Mayıs University
Dr. Hilal Oytun ALTUN	Turkish Studies	Jagiellonian University-Poland
Dr. İbrahim Halil ÇANKAYA	Sociology	Uşak University
Dr. İbrahim ÜNAL	Science Education	İnönü University
Dr. Işıl TANRISEVEN	Primary Education	Mersin University
Dr. Julia BARTHA	Folklore and Ethnography	University of Debrecen-Hungary
Dr. Konrad HIRSCHLER	History	Freie Universität Berlin-Germany
Dr. Kürşat Yusuf AYTAÇ	Physical Education	Adiyaman University
Dr. Lütfiye CENGİZHAN	English Language Teaching	Trakya University
Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Painting Job Training	B. A. I. Baysal University
Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU	Turkish Language Teaching	Abant I. Baysal University
Dr. Menent SHUKRIEVA	Philologia	Shumen University-Bulgaria
Dr. Mete Yusuf USTABULUT	Turkish Education	Presidency of The Republic of Turkey
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	Arab Emirates University-United Arab Emirates
Dr. Murat SUNKAR	Geography	Firat University
Dr. Mustafa AKDAĞ	Educational Sciences	Erciyes University
Dr. Mustafa ŞENEL	Turkish Language	Kafkas University
Dr. Sabri SİDEKLİ	Education Classroom Teacher	M. Sitki Kocman University
Dr. Şebnem SOYGÜDER	Radio Television/Broadcasting	Ege University
Dr. Seda TAŞ	English Language and Literature	Trakya University
Dr. Sedat CERECİ	Radio Television/Broadcasting	Mustafa Kemal University
Dr. Selim YILMAZ	Linguistics	Marmara University
Dr. Şenay Sezgin NARTGÜN	Educational Sciences	A. İzzet Baysal University
Dr. Soyalp TAMÇELİK	International Relations	Gazi University
Dr. Süleyman KARACELİL	Religious Education	Mustafa Kemal University
Dr. Suzana CANHASI	Linguistics	Universiteti i Prishtinës-Kosovo
Dr. Türkan ERDOĞAN	Sociology	Pamukkale University
Dr. Yusuf GENÇ	Social Work	Sakarya University

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Dr. Ahmet BURAN	Firat University
Dr. Alexandre KALACHE	Oxford University
Dr. Erdal ZORBA	Gazi University
Dr. Gloria GUTMAN	Simon Fraser University, Vancouver / Kanada
Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Dr. Han-Woo CHOİ	Dışişleri Kore Üniversite Araştırmaları / Güney Kore
Dr. Hassan ALİ	Maldivler Ulusal University / Maldivler
Dr. Horst UNBEHAUN	Robert Gordon University, Nürnberg / Almanya
Dr. İlhan GENÇ	Düzce University
Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Jürgen NOWAK	Uygulamalı Bilimler Alice Salomon University / Berlin
Dr. Kim Hyo JOUNG	Dışişleri Busan University Çalışmaları / Güney Kore
Dr. Monika DOHNANSKÁ	Teknoloji, Slovakya Dubnica Enstitüt
Dr. Muammer ÇETİNGÖK	Tennessee Knoxville, ABD University of
Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz University
Dr. Özden TEZEL	Eskişehir Osmangazi University
Dr. Remzi OTO	Dicle University
Dr. Ronald A. FELDMAN	Columbia University / ABD
Dr. Shannon MELİDEO	Marymount University, Arlington / ABD
Dr. Woo Duck CHAN	Busan University Yabancı Çalışmaları / Güney Kore

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Yuzuncu Yil University
Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Faruk ÖZTÜRK	Kilis 7 Aralık University
Dr. Mustafa ÇOLAK	Birleşik Arap Emirlikleri University
Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran University
Dr. Nazmi ÖZEROL	Adiyaman University
Dr. Sevil H. MEHDİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Dr. Tarık ÖZCAN	Firat University
Dr. Yücel YÜKSEL	Istanbul University

İndeks Sorumluları / Personsfor Index Process

Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	M. Sitki Kocman University
------------------------	----------------------------

Hukuk Danışmanı / Legal Counselar

Av. Gürhan CANPOLAT	Istanbul Barosu Baro Sicili: 25490
---------------------	------------------------------------

Yabancı Dil Uzmanları / Foreign Language Specialist

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA Dicle University
Lect. Özlem ALADAĞ BAYRAK Trakya University
Lect. Alize CAN Trakya University

Redaktörler / Redactors

Lect. Cihat BIÇAKCI Giresun University
Lect. Mehmet Akif KARA Giresun University
Lect. Osman ALBAYRAK Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editor

Dr. Zafer DANIŞ Sakarya University

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Sharing Nets Principal

Res. Assist. Hasan KIZILDAĞ Ondokuz Mayıs University

Derginin Tarandığı Dizinler / Indexes

- *Directory of Open Access Journal (DOAJ)*
- *CABI Cab Direct*
- *EBSCO*
- *GIGA German Institute of Global and Area Studies*
- *SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)*
- *ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources)*
- *Base Biefeld Academic Search Engine*
- *EZB (EZB Electronic Journals Library)*
- *OpenAIRE*
- *Ulricsweb*
- *Microsoft Academic*
- *Europub*
- *ROOTINDEXING*
- *Scilit*
- *MLA Index*
- *Mendeley*
- *Index Copernicus - ICI World of Journals*
- *OAJI (Open Academic Journals Index)*
- *DRJI*
- *ESJI (Eurasian Journal Index)*
- *SHERPA/ROMEO*
- *Academic Keys*
- *TEİ (Türk Eğitim İndeksi)*
- *İSAM*
- *Sparc Indexing*
- *Scientific Indexing Services*
- *Journal Index*
- *Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi)*
- *MIAR (Information Matrix For The Analysis of Journals)*
- *Infobase Index*
- *Systematic Impact Factor*
- *Scholar Article Journal Index*
- *Research Bible*
- *ASOS*
- *ARASTIRMAX*
- *Journal Seek*
- *Advanced Science Index*
- *Acar İndeks*
- *Science Library Index*
- *Genamics*
- *CyberLeninka*
- *OUCI (Open Ukrainian Citation Index)*
- *US Library of Congress*
- *Chronos Hub*
- *Naver Academic*
- *Baidu Scholar*
- *ASI (Advanced Scientific Indexing)*
- *British Library*
- *TIB – Leibniz Information Centre for Science and Technology and University Library*
- *World Wide Science*
- *WorldCat*
- *Stanford Libraries*
- *Glasgow Caledonian University Sir Alex Ferguson Library*
- *University of Huddersfield*
- *London School of Economics and Political Science*
- *Robert Gordon University Aberdeen*
- *University of Birmingham*
- *University of York Yorsearch*
- *Royal Holloway University of London*
- *Newcastle University Library*
- *Northumbria University Library*
- *Edingburg Napier University Library*
- *Sheffield Hallam University Library Gateway*
- *University of Strathclyde Glasgow Library*
- *University of Bath*
- *University of California Riverside*
- *University of College London Library*
- *Imperial College of London*
- *University of Sheffield Star Plus*
- *University of Edinburg DiscoverEd*
- *University of Surrey Surrey Search*
- *MetSearch*
- *ExLibris*
- *The National Library of Wales*
- *London School of Hygiene and Tropical Medicine*
- *University of Westminster Library*
- *Bangor University Library and Archives*
- *Linguistic Bibliography Online*
- *Locate*
- *Semantic Scholar*
- *Mir@bel*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ, FEN BİLİMLERİ, MATEMATİK VE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME / EDUCATIONAL SCIENCES, SCIENCES, MATHEMATICS AND TEACHER TRAINING

Alev Aynuz, Hatice Memişoğlu

**Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konular ve Öğretimine Yönelik Görüşleri -
*Social Studies Teacher Candidates' Views on Controversial Topics and Teaching*** 1-20

Yavuz Ercan Gül, Beyza Nur Koşan

**Üniversite Memnuniyeti ve Yaşam Doymumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi - *Examining
the Relationship Between School Satisfaction and Life Satisfaction*** 21-30

Hamza Yılmaztürk, Aydın Balyer

**Proje Uygulayan Okullar (Proje Okulları)'ın Yönetmel Uygulamalarının Okul Merkezli
Yönetim Açısından İncelenmesi - *Examination of Managerial Practices of Schools Implementing
Projects (Project Schools) in Terms of School-Centered Management*** 31-48

Nadire Güneş, Gülay Bedir

**Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli'nin İlkokul 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde
Kullanılmasının Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına ve Akademik Başarılarına Etkisi -
*The Effects of Teaching 3th Grade Primary School Life Science Lesson on Students Attitudes and
Academic Achievement By Using Dunn and Dunn Learning Style Model*** 49-64

Hülya Tercan, Çiğdem Aytekin

**Tutuklu Anneler ve Çocukları Erken Çocuklukta Gelişimsel Sonuçlar, Riskler ve Zorluklar -
*Prisoned Mothers and Their Children: Developmental Consequences, Risks and Difficulties in Early
Childhood*** 65-76

Yalçın Karalı, Gökhan Coşanay

Sınıf Öğretmenlerinin 21. Yüzyıl Öğrenme Becerilerinin İncelenmesi - Examining Classroom Teachers' 21st Century Learning Skills 77-88

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Muhammet Selim İpek

Arapça Cümlede Anlam Belirlemede Morfolojik Karineler - Morphological Assumptions in Meaning of the Arabic Sentence 89-98

Fikret Güven

Castration, Impotence, and Reclaiming Masculinity in Ken Kesey's *One Flew Over The Cuckoo's Nest* - Ken Kesey'in *Guguk Kuşu*'nda Kısırlaştırma, İktidarsızlık ve Maskülniteyi Geri Elde Etme 99-106

Mehmet Mustafa Karaca

Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Manzum Bir Hikâye Üzerine Düşünceler - Thoughts On A Poetic Folk Story Written in Late Chagatai Turkish 107-118

Merve Karabulut

Die Kriegsspuren in der Kurzgeschichte "Nachts Schlafen die Ratten Doch" von Wolfgang Borchert - Wolfgang Borchert'in "Ama fareler geceleri uyur" Adlı Kısa Öyküsünde Savaşın İzleri - The Traces of War in the Short Story "The Rats Sleep at Night" by Wolfgang Borchert 119-130

Özlem Ulucan

Colonial Degradation in Cities of Salt From Frantz Fanon's Perspective - Frantz Fanon'un Bakış Açısından Tuz Şehirleri'ndeki Kolonyal Yozlaşma 131-140

Raşit Çolak

Existentialism and Samuel Beckett's *Waiting for Godot* - Varoluşçuluk ve Samuel Beckett'in *Godot*'yu Beklerken 141-148

Duygu İkisivri Akdemir

N. G. Çernyševski'nin "Ruhun Diyalektiği" Kavramı Bağlamında L. N. Tolstoy'un *Sivastopol Hikâyeleri* - L. N. Tolstoy's *Sevastopol Stories in the Context of N. G. Chernyshevsky's Concept of "Dialectic of the Soul"* 149-160

Nevzat Ağçakaya, Abdulsemet Aydeniz

Çamlıçatak Höyüğü ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi - *The Geomorphology of Çamlıçatak Mound and Its Surroundings* 161-170

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Duygu Yıldız Karakoç, Ezgi Kovancı

Yeşil Yıkamanın Sürdürülebilirlik Temelinde Değerlendirilmesi: Eleştirel Bir Bakış - *Evaluation of Greenwashing on the Basis of Sustainability: A Critical View* 171-184

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Ali Sait Liman

Film Yapım Sürecinde "Yapım Öncesi Aşama"nın Film Estetiğine Etkileri - *Effects of 'Pre-Production' on the Film Aesthetic During Film Making Process* 185-194

Mehriban Aliyeva

Frederic Chopin ve Franz Liszt'in Piyano Müziğinde Etüt - *Etude in Piano Music by Frederic Chopin and Franz Liszt* 195-214

Fatma Yelda Gezicioğlu

Geleneksel Çaput/Cacala/Pala Dokumalarına Sürdürülebilirlik Bağlamında Çağdaş Bir Yorum: Hacim Etkili Sanatsal Dokuma Önerileri - *A Contemporary Comment in the Context of Sustainability to the Traditional Çaput/Cacala/Pala: Proposals on Volume-Effective Artistic Weaving* 215-232

İLÂHİYAT / THEOLOGY

Mustafa Dönmez

Doğuşundan Günümüze Hadis Tenkidi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar - *Hadith Criticism From Birth To Present and in This Area Studies* 233-354

Ayhan Aslanoğlu

Zerdüştlük ve Hinduizm'de Arınma Araçları: Ateş, Su ve Kurban - *Purification Tools in Zoroastrianism and Hinduism: Fire, Water and Sacrifice* 255-268

Muazzam Yener

İbn Miksem: Hayatı, Kıraat İlmindeki Yeri ve Şâz Okuyuşları - *İbn Miksem: Life, its Place in Science Kıraat and Shaz Readings the Essence* 269-286

İrem Karalar

İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Kelâm Sisteminde Rü'yetullah - *Ruyetullah in the Kalam System of Imam Al Haramayn Al-Juwayni* 287-304

MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIM / ARCHITECTURE, PLANNING AND DESIGN

Nevra Ertürk

Müzelerde Depo Yönetimi: Kâğıt Eserlerin Depolanması - *Museum Storage Management: Storing of Works on Paper* 305-322

Esra Şahin, Hicran Hanım Halaç

Dengere Cami Bozulmaları ve Koruma Önerileri - *Disturbances and Protection Proposals in Dengere Mosque* 323-342

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Mücahit Coşkun, Sıracettin Gözalan, Muhammet Öztekinçi, Sevda Coşkun

Susurluk Çayı Havzasında Tropikal Gün - Yaz Günü Sayısındaki Eğilimler ve RCP 8.5 Senaryosuna Göre Modellenmesi - *Trends in the Number of Tropical Days and Summer Days in the Susurluk Stream Basin and Modeling According to the RCP 8.5 Scenario* 343-358

Elif Çınar, Nurcan Yücel

Sinema Filmlerinde Kullanılan Ürün Yerleştirme Görsellerinin Analiz Edilmesi: Eye-Tracking Yöntemi - *Analysis of Product Placement Images Used in Motion Pictures: Eye-Tracking Method* 359-378

Eyüp Atioğlu,

İnsansız Hava Aracı Sistemlerinin İthalat Üzerine Etkisi: Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırması Analizi - *The Effect of Unmanned Aircraft Systems on Imports: Impulse-Response and Variance Decomposition Analysis* **379-390**

Şebnem Gürsoy Ulusoy

Toplumsal Kültürel Göstergeler Bağlamında Barbie Oyuncak Bebeklerin Netflix Üzerinden Yayınlanan Dizi Animasyonlarının İncelenmesi - *Investigation of Netflix Animations of Barbie Dolls in the Context of Social-Cultural Indicators* **391-402**

Sema Sağlık

Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Hizmet Algısı - *Social Work Perception in Secondary Education Institutions* **403-426**

Serpil Torun, Aslı Sağıroğlu Arslan

Türklerde Vatan ve Kadın Özdeşleştirilmesi: Afişler Üzerinden Sanatsal Bir Okuma - *Identification of Homeland and Woman in Turks: An Artistic Reading Through Posters* **427-448**

Ceylan Sülü Akgül, Recep Yıldız

Yeniden Yapılanan Ailelerin Tanınması ve Yaşanılan Başlıca Güçlük Alanlarının Belirlenmesi - *Recognition of Reconstructed-Restructuring Families and Determination of Major Areas of Challenging* **449-476**

Umut Turgut Yıldırım

Siyasal Şiddetin Anlam Karmaşasının Temelleri Üzerine - *On Sources of the Ambiguity in the Concept of Political Violence* **477-486**

Sena Şahin, Canan Katılmış

1980'lerden Günümüze Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikalarının Değişimi - *The Change of Redistributive Public Policies From The 1980s to The Present* **487-508**

Mustafa Doğukan Çakmak

Türkiye'de Demokrat Parti Döneminin Mali Sosyolojik Açıldan İncelenmesi - *Fiscal Sociological Analysis of the Democrat Party Period in Turkey* **509-526**

Mustafa Tuna, Erol Demir, Sevilay Bostancı

Belediye ve Baęlı İdarelerde Finansman Kaynaęı Olarak Boręlanma Uygulamaları; Ankara Býyýkşehir Belediyesi, EGO Genel Mýdýrlýęý ve Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Örneęi - Borrowing Practices As a Source of Finance In Municipalities and Affiliated Administrations: The Case of Ankara Metropolitan Municipality, EGO General Directorate and Ankara Water and Sewage Administration

527-548

Editörden;

Merhaba;

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) dergisinin 2022 yılı Bahar sayısı ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşadığımızı bilmenizi isteriz. Yoğun bir makale başvurusu bulunmasına rağmen editöryel ekip ve hakemlerimizin gayretleri sonucunda makale yayın süreçlerinin çok uzamadığını düşünüyoruz.

Yayınlanan makalelerin öğrenme ve öğretme sürecinde tüm akademisyenlere faydalı olmasını umuyoruz. Derginin hem elektronik hem de basılı ortamda yayınlanması sürecinde katkı sağlayan, yol gösteren, bakış açısı kazandıran herkese teşekkür ediyorum.

Yeni bir sayıda görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Serdar Bulut
Editor of JASSS

From the Editor;

Hello;

We want you to know that we have the happiness of being with you with a year 2022 Spring issue of The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS). Despite the presence of an intense article application, we think that the editorial team and the referees put great efforts to shorten the publishing processes.

We hope that the published articles will be useful to all academicians in the process of learning and teaching. I would like to thank everyone who contributed, guided, and provide perspective in the process of publishing of the journal in both electronic and printed media.

Hope to see you in a new issue...

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut
Editor of JASSS

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Elazığ-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) sayı olarak yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Eğitim Bilimlerinin tüm alanları, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Alanı, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalarını yayımlayan akademik bir dergidir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı hakem sürecine gönderilir.

4. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, JASSS dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayımlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal sorumluluk yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Jasss'ın (The Journal of Academic Social Science Studies)* yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almancadır. Ancak gerektiği takdirde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimeden oluşan Türkçe (özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Key Words); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör tarafından eklenecektir.

8. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı hakemlere yönlendirilmektedir. Editör onayından geçen her makale için dört hakem atanmaktadır. Bu hakemlerden biri yabancı dil özet hakemi, biri yazım ve kaynakça kontrol hakemi iken diğer iki hakem ise ilgili anabilim dalında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Yazar kendi ana sayfasından makalesinin hakem sürecini takip etmelidir.

9. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makaleler, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden makalelerin hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden (1 yabancı dil, 1 yazım ve kaynakça kontrol ve 2 alan hakemi) raporların gelmesi beklenmelidir.

JASSS

Çünkü yazarlar, sisteme bir kez düzeltme ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum bildirimleri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayınlanabilir.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı büyük adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

12. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* yazar veya hakem olarak üye olunurken istenilen bütün bilgiler eksiksiz olarak doldurulmalıdır. Özgeçmiş başlığında yazarın/hakemin çalışma ve ilgi alanları sıralanmalıdır. Anabilim dalı başlığında ise önce anabilim dalı sonra da bilim dalı yazılmalıdır. Örn: İşletme/Yönetim ve Organizasyon; Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Dili.

13. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, % 15'in üzerinde intihal oranına sahip olan makaleleri yazarlarına iade etmektedir.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konular ve Öğretimine Yönelik Görüşleri* *

Alev Aynuz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1090-3230>

Bilim Uzmanı / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Bolu – TÜRKİYE

Doç. Dr. Hatice Memişoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3987-8454>

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Bolu – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.01.2022

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Tartışmalı Konular

Sosyal Bilgiler

Öğretmen Adayı

Tartışma Yöntemi

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nden etik kurul onayı alınmıştır.

* Bu çalışma, 1. yazar Alev Aynuz'un 2. yazar Doç. Dr. Hatice Memişoğlu danışmanlığında hazırladığı "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Öğretimine Yönelik Algı, Tutum ve Görüşleri" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57427>

Öz

Araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tartışmalı konuların öğretimine yönelik görüşlerini incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgu bilim) deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören 38 öğretmen adayından oluşmaktadır. Öğretmen adayları ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Veriler uzman görüşü alınarak, araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırmanın analizi, betimsel analiz tekniği ile yapılmıştır. Öğretmen adaylarının görüşlerine bağlı olarak uygun kategoriler oluşturulmuştur. Aynı işlemler 2 alan uzmanı tarafından da gerçekleştirilmiştir. Araştırmacıların oluşturdukları kategoriler karşılaştırılmış ve uzlaşma yüzdeleri hesaplanmıştır. Uzlaşma yüzdesi toplam olarak 90.8 bulunmuştur. Görüşler tablo haline getirilerek sunulmuştur. Tabloların altına doğrudan alıntılar verilerek, araştırmalarla tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmen adayları tarafından tartışmalı konular kavramı; en fazla göreceli konular olarak tanımlanmakla birlikte; tartışmalı konuların görüş çeşitliliği olması özelliğini taşıdığı ve becerileri kazandırma açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre, en çok tartışmalı olarak görülen konu ekonomidir. Tartışmalı konuların öğretimi sırasında, kurallı ve tarafsız tartışma yönetimine dikkat edilmesi gerekmektedir. Tartışmalı konuların öğretiminde en fazla, tartışma kültürü (adabı) oluşmaması sorun olarak görülmüştür. Öğretmen adaylarının ifadeleri incelendiğinde, tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri olarak en fazla; demokratik ortam oluşturma ve öğretmenlerin tartışmayı yönetme yeterliliğini artırma görüşleri belirtilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aynuz, A. ve Memişoğlu, H. (2022). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konular ve Öğretimine Yönelik Görüşleri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 1-20.

Social Studies Teacher Candidates' Views on Controversial Topics and Teaching* *

Alev Aynuz

Science Specialist / Bolu Abant İzzet Baysal University, Institute of Educational Sciences, Department of Social Sciences Education, Bolu – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Hatice Memişoğlu

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Education, Department of Social Sciences Education, Bolu – TURKEY

Article History

Submitted: 28.01.2022

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Controversial Issues

Social Studies

Teacher Candidate

Discussion Method

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval was obtained from Bolu Abant İzzet Baysal University for this study.

* This study was carried out by the 1st author Alev Aynuz and the 2nd author Assoc. Dr. it was produced from the Master's Thesis titled "Perceptions, Attitudes and Opinions of Social Studies Teacher Candidates towards Teaching Controversial Subjects" prepared under the supervision of Hatice Memişoğlu.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57427>**Abstract**

The aim of the study is to examine the opinions of social studies teacher candidates about teaching controversial subjects. The phenomenology (fenemonoji) pattern, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. The study group of the research; It consists of 38 teacher candidates studying at the 4th grade level. Teacher candidates were determined by criterion sampling method. The data were collected with a semi-structured interview form by the researcher from 4th grade teacher candidates. The analysis of the research was done with the descriptive analysis technique. Appropriate categories were created depending on the opinions of the teacher candidates. The same procedures were carried out by two field experts. The categories created by the researchers were compared and the percentages of agreement were calculated. The agreement percentage was found to be 90.80 in total. Opinions are presented in table form. Direct quotations are given under the tables and they are discussed with researches. According to the results of the research, the concept of controversial issues by social studies teacher candidates; Although most often defined as relative issues, controversial issues; It was stated that it has the characteristic of having diversity of opinion and it is important in terms of gaining skills. According to social studies teacher candidates, the most controversial subject is economics. During the teaching of controversial topics, it is necessary to pay attention to the issue of regular and impartial discussion management. The lack of discussion culture (etiquette) in the teaching of controversial issues was seen as a problem. When the statements of the pre-service teachers are examined, it is seen that "creating a democratic environment" is the most common solution to the problems experienced in teaching controversial subjects.

GİRİŞ

Sosyal bilgiler etkili vatandaşlık, toplum, sosyal sorunlar gibi birçok disiplin ile ilgilenen bir ders olduğundan, güncel olaylarla iç içe olduğu ifade edilebilir. Güncel olaylar çoğu zaman tüm insanlığı ilgilendirebilir. Zaman zaman ise, tartışmalı konuları da doğurabilir (Seçgin, 2009).

Tartışmalı konular ile sosyal bilgiler ilişkisi çok önemlidir. Çünkü; öğrencilerin iyi insan, iyi vatandaş, iyi meslek sahibi olmasını temel hedef alan sosyal bilgiler, tartışmalı konuları da yansıtmalıdır (Avaroğulları, 2015).

Tartışmalı konuların sosyal bilgiler dersi kapsamında ele alınması, öğrencilerin demokratik yaşamın gereği olan değerleri (farklılıklar saygı, hoşgörü vb.) kazanmasının yanında sosyal bilgiler programının amaçlarının (insan haklarına saygılı, eleştirel düşünen, yaşadığı çevreye duyarlı birey vb.) gerçekleştirilmesine imkan tanır (Öztürk, 2017). Okullarda geleceğin yurttaşları yetiştirilmektedir. Etkin vatandaşlık açısından, öğrencilerin demokratik değerleri kazanması önemlidir. Demokratik değerlerin öğrencilere kazandırılma sürecinde tartışmalı konular çok önemli roller üstlenmektedir. Çünkü; tartışmalar öğrencilere demokratik değerler edinmede yardımcı olmaktadır. Tartışmalı konular, öğrencilerin farklılıklara saygı duymasını ve empati kurma becerisini elde etmesini sağlar. Sınıftaki tartışmalara katılan, görüşlerini özgürce ifade eden öğrencilerin özgüveni ve özsaygısı gelişir. Ayrıca tartışmalı konuların ele alınması öğrencilerin etkili iletişim kurması, sosyal ve ahlaki olarak gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Deniz, 2018).

Sosyal bilgiler dersi sürekli olarak güncellenen bir içeriğe sahiptir. Çünkü; sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel ve teknolojik alanlardaki gelişmeler dersin içeriğini etkilemektedir (Deniz, 2018). Sosyal bilgiler dersinin dinamik ve güncel bir yapıda olması, tartışmalı konuların bu derste ele alınmasına avantaj sağlamaktadır. Tartışmalı konular denilince; akla daha çok çevre ile ilgili tartışmalar, toplum içinde daha sınırlı konular, törel ve ahlaki içerikler ve insan hakları ile ilgili ikilemler gelmektedir (URL 1).

Tartışmalı konular ile ilgili farklı tanımlar yapılmakta; fakat bahsi geçen konuların nasıl tanımlanacağı, tanımlamada hangi kriterlerin esas alınacağı da bir tartışma konusudur. Tartışmalı konular; toplumda birçok insanı ilgilendiren, siyasi ekonomik, sosyal, dini, ahlaki veya bireysel alanlarda, birbirinden farklı değer veya inanca dayanan, herkes tarafından kabul edilen bir görüşün olmadığı konu ve sorunlardır (Yazıcı ve Seçgin, 2010). Koldaş (2018)'a göre; toplumda birey ya da grupların anlaşamadığı, ortak bir fikre varamadığı, ideolojilerine veya ait oldukları gruba göre değişen konular tartışmalı konulardır (Deniz, 2018).

Tartışmalı konular, toplumda net bir kanıya varılmayan, farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olan ve toplumu fikren ikiye bölen konular olduğu ifade edilebilir. Tartışmalı konular, her konuda olabildiği gibi dönemselsel veya bölgesel olarak değişebilmektedir. Bazı tartışmalı konular ise küresel olma özelliğine sahiptir (Seçgin, 2009).

“Tartışmalı konu” diye adlandırılan konuların hayatın hemen her alanında ve herhangi bir zaman diliminde karşılaşılabilecek konular olduğu söylenebilir. Bu yüzden birey, erken çocukluk döneminden itibaren aile içinde başlamak ve okulda devam etmek üzere bu konularla karşı karşıya kalmaktadır. Sınıf ortamı aslında gerçek hayatın bir parçası olduğu için tartışmalı konuların buraya yansması da gayet doğaldır. Bu anlamda, eğitimsel amaçlara hizmet eden tartışmalı konuların sınıf ortamından uzak tutulmasının mümkün olmadığı söylenebilir (Baki Pala, 2019).

Tartışmalı konular sınıf ortamına getirildiğinde; öğretmenler bireysel davranışlarıyla öğrencilere rol model olarak, öğretim programının hedeflediği birçok becerinin öğrencilere kazandırılmasına katkı sağlayabilmektedir. Tartışmalı konuların sınıfta ele alınması, öğrencilerin çevresindeki olayların bilincinde olmaları ve düşünen, sorgulayan, tartışma kültürü gelişmiş bireyler olarak yetişmeleri için çok önemlidir. Tartışmalı konuların öğretiminin bireysel alanlarda olduğu gibi,

toplumsal alanda da birçok faydası bulunmaktadır. Toplum açısından en önemli faydası, demokratik bir toplumda yaşayacak bireylere ihtiyaç duyduğu tutum, beceri ve davranışları sağlamasıdır (Avaroğulları, 2015). Tartışmalı konuların sınıfa getirilmesinin önemli bir sonucu da; öğrencilerde merak uyandırarak, dikkatlerini derse yönlendirmeye yardımcı olmaktır (Deniz, 2018).

Tartışmalı konuları sınıfa getirirken, öğretmenin etkili uygulamalar oluşturması kritik öneme sahiptir (McCully, Smyth ve O'Doherty, 1999). Tartışmalı konuların öğretimi, öğretmenin planlı ya da plansız görüşlerini belirtmesi veya öğrencilerin tartışmalarına ortam sağlaması ile gerçekleşebilir (Yazıcı ve Seçgin, 2010). Öğretmenin bunu planlı bir şekilde gerçekleştirmesi, katılımcı sınıf ortamı yaratarak kalıcı öğrenmeyi sağlama, dersi eğlenceli hale getirme ve günlük yaşam ile program arasında ilişki kurma gibi avantajlar sağlayacaktır. Planlamanın diğer bir avantajı ise, öğrencilere ön hazırlık yapma fırsatı sunarak onlara konunun ele alınışı sırasında gerekli ön öğrenmeleri kazanma olanağı tanınmasıdır (Çopur, 2015).

Tartışmalı konuların ele alınmasının ilk faydası; öğrencilerin ailelerinden, medyadan vb. kaynaklardan duydukları tartışmalı konularla ilgili öğrenmek istedikleri bilgilere ulaşma imkanı sağlamasıdır. (Avaroğulları, 2015). Ayrıca, tartışmalı konuların öğretimi, öğrencilerin çatışmalarla başa çıkmasına ve liderlik rolünü üstlenmelerine fayda sağlamaktadır. Tartışmalı konuların öğretimi sırasında öğrencilerin yapması gerekenler şunlardır (Öztürk, 2017):

- Birbirlerini dikkatlice dinlemeliler,
- Anlamadıkları bir şey olduğunda açıklama istemeliler,
- Karşı tarafın fikirlerine karşı gelecekse bunu kanıtlarla yapmalılar,
- Tartışılan konu ile ilgili kişileri değil fikirleri eleştirmeliler,
- Düşüncelerini değiştirmekte esnek olmalılar,
- Tartışılan konunun diğer konularla bağını vurgulayabilmeliler,
- Etkili bir şekilde konuşup görüşlerini açıklayabilmeliler,
- Karşı tarafla aynı fikirde olduğunda tartışılan konuya bir şeyler ekleyip konuyu tekrarlamalılar,
- Karşı tarafın görüşlerine saygı duymalı ve alay etmemeliler.

Tartışmalı konuların öğretilmesinde genellikle yöntem içerikten daha önemlidir. Tartışmalı konuların uygun, öğrencilerin bilinç düzeylerini kapsamayan bir yöntem ile konuşulması zaten öğrencide bulunan ön yargıları, taraftarlıkları gidermek yerine daha fazla güçlenmesine sebep olacaktır (URL 1). Bu sebeple, tartışmalı konuların sınıf ortamına getirilmesi ve konuşulmasında kullanılacak yöntem, teknik ve stratejinin özel olarak seçilmesi ve uygunluğuna önem verilmesi gerektiği söylenebilir.

Tartışmalı konuların öğretiminde farklı sebeplerden kaynaklanan engeller olabilir. Bu engeller öğretmenden, okul idaresinden, öğrenciden ve veliden kaynaklı olacağı gibi toplumda yerleşmiş yaygın tabulardan ve toplumunda hassas bulunan konular olmasından da kaynaklanabilmektedir. Öğretmenlerin tartışmalı konuları sınıfta ne kadar ele alacağına belirleyicileri; eğitim programının temel aldığı eğitim felsefesi, amaçlar ve toplumsal kurallardır. Bu sebeple tartışmalı konular bazen resmi öğretim programlarında, bazen de öğretmenler tarafından ihmal edilebilmektedir (Tatar, 2019). Tartışmalı konuların öğretimi ve ele alınması uzun sürebildiğinden ve düzenli müfredatın ihmal edilme ihtimali doğduğundan öğretmenler tartışmalı konuların öğretimi sırasında endişe duyabilirler (Clarke, 2005).

Tartışmalı konularla ilgili araştırmalara bakıldığında; tartışmalı konuların neler olduğu, ders kitaplarındaki yeri ve herhangi bir tartışmalı konudan yola çıkılarak öğretmenlere ve öğretmen adaylarına yönelik yapılan çeşitli nicel ve nitel çalışma bulunmaktadır (Deniz, 2018; Koldaş, 2018; Tatar,

2019; Tuncer, 2018; Yücel, 2018; Öztürk, 2017; Akman ve Pataoğlu, 2016; Baloğlu, Uğurlu ve Doğan, 2016; Akman ve Bastık, 2016; Günal, 2016; Kaya ve Günal, 2016; Avaroğulları, 2015; Çopur, 2015; Alaoğöz, 2014; Misco, 2014; Ersoy, 2013; Tokdemir, 2013; Yılmaz, 2012; Yazıcı ve Seçgin, 2010; Kaya, 2010; Seçgin, 2009; Doğanay, Akbulut-Taş ve Erden, 2007; Tokdemir, 2013; Hess ve Stoddard, 2011; Oulton, Day, Dillon ve Grace, 2004; Oulton, Dillon ve Grace, 2004; Hess, 2002; Hess ve Posselt, 2002; Parker ve Hess, 2001; McCully, Smyth ve O'Doherty; 1999). Tartışmalı konuların gerek teknik olarak eğitimde kullanılması, gerekse eğitimi aısından yapılmış çalışmalar yurtiçi literatürde az sayıda mevcuttur. Tartışmalı konuları öğretimine yönelik Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına yönelik nitel çalışmaların yeterli olmadığı görülmüştür. Gelecekte vatandaşlık eğitiminde önemli rol oynayacak öğretmen adaylarının tartışmalı konulara ilişkin görüşleri önemlidir. Bu bağlamda tartışmalı konuların öğretimi ve sosyal bilgiler lisans eğitimine yönelik öneriler aısından araştırma önem arz etmektedir.

Araştırma, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tartışmalı konuların öğretimine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla öğretmen adaylarının tartışmalı konulara ilişkin görüşleri incelenmiştir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının,

1. Tartışmalı konular kavramına, özellikleri ve önemine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Tartışmalı olarak gördükleri konulara ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Tartışmalı konuların öğretimi ve uygulamasına ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Tartışmalı konuların öğretiminde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşleri nelerdir?

2.YÖNTEM

2.1.Araştırma Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim (fenemonoji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni, ancak bir olguyu daha iyi anlamaya fayda sağlayan fikirleri oluşturur. Bu sebeple, olgubilim deseni ile elde edilen sonuçların kesinliği yoktur ve bu sonuçlardan genel yargılar çıkarılamaz (Büyüköztürk ve diğerleri, 2015). Olgular yaşadığımız çevrede birbirinden farklı şekillerde karşımıza çıkarlar, hakkında bilgimiz olsa da olguları tam anlamıyla kavrayamayabiliriz. Olgubilim deseni; bildiğimiz, farketmişimiz fakat ayrıntılı olarak ve derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız olgularla ilgilenmektedir (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Araştırmanın verilerini sosyal bilgiler öğretmen adaylarının deneyimleri oluşturduğu için, belirli bir olgu üzerinde benzer anlayışların kategorize edildiği bu desen tercih edilmiştir.

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'deki üniversitelerde eğitim gören sosyal bilgiler öğretmen adayları oluştırmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde, Türkiye'nin beş farklı bölgesinden birer üniversite seçilmiş ve amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Patton (1987), amaçlı örnekleme yöntemlerinin ayrıntılı veriler elde etme fırsatı tanıdığını belirtmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2018)

Verileri toplamak amacıyla; örnekleme seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden "ölçüt örnekleme" tekniği kullanılmış ve evren ierisinden örneklemler belirlenmiştir. Ölçüt örneklemede temel hedef önceden belirlenen ölçütleri karşılayan örneklemlere ulaşmaktır. Yani; konuya göre araştırmacı tarafından hazırlanan veya önceden var olan belirli ölçütler göz önünde bulundurularak çalışma grubu oluşturulur (Yıldırım ve şimşek, 2018). Yapılan araştırmada belirlenen ölçütler; öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretmenliği ana bilim dalında 4.sınıf düzeyinde öğrenimlerini sürdürmeleri ve Öğretim İlke ve Yöntemleri, Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar, Özel Öğretim Yöntemleri I-II gibi dersleri almış olmalarıdır. 4. sınıf öğrencilerinin seçilmesinin nedeni, Sosyal Bilgiler öğretmenliği lisans

programında yer alan derslerin birçoğunun tamamlanmış olmalarıdır. Belirtilen derslerde tartışmalı konuların öğretimine yer verildiği için, öğretmen adaylarının bilgi ve hazırbulunuşluk düzeyi açısından önemli olduğu düşünülmüştür.

Katılımcılarına ait demografik özellikler ayrı ayrı tablolar olarak aşağıda gösterilmiştir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımları Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	f	%
Kadın	27	71,7
Erkek	11	28,2
Toplam	38	100

Tablo 1.'de görüldüğü gibi araştırmanın nitel boyutunda yer alan katılımcıların 27'si kadın, 11'i ise erkektir.

Katılımcıların okudukları üniversiteye göre genel dağılımları Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Üniversiteye Göre Dağılımı

Üniversite	f	%
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	10	26,4
Marmara Üniversitesi	10	26,4
Necmettin Erbakan Üniversitesi	10	26,4
İnönü Üniversitesi	8	20,8
Toplam	38	100

Tablo 2.'de görüldüğü gibi; katılımcıların 10'u Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde, 10'u Marmara Üniversitesi'nde, 10'u Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde ve 8'i İnönü Üniversitesi'nde Sosyal Bilgiler öğretmenliğinde 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören sosyal bilgiler öğretmen adaylarıdır. Araştırmada yer alan toplam katılımcı sayısı 38'dir.

2.3. Verilerin Toplanması

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tartışmalı konuların öğretimi hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme forumu ile veriler elde edilmiştir. Olgu bilim deseni ile yapılan araştırmalarda genelde görüşme tekniği kullanıldığından, araştırmanın nitel verileri de yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler katılımcıların dünya algılarını kendi cümleleri ile ifade etmesini sağlar (Merriam, 2015). Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan soruları hazırlamak amacıyla ilk önce ilgili literatür incelenmiş, ardından problemi en iyi yansıtan sorular araştırmacı tarafından oluşturulmuş ve uzman görüşüne sunulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formuna üç alan uzmanının görüşü alınarak ve pilot uygulama yapıldıktan sonra son şekli verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının; cinsiyet, öğrenim gördükleri üniversite ve sınıf düzeyi gibi demografik özellikleri yer almaktadır. İkinci bölüm ise tartışmalı konuların öğretimi ile ilgili görüşlerin alındığı 8 tane açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

Verilerin toplanması amacıyla; ilgili üniversitelerin 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören öğretmen adaylarına sınıf ortamında, yine gönüllülük esas alınarak bir ders saatinde (40 dk.) yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır

2.4. Verilerin Analizi

Uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen veriler ise; nitel veri analiz tekniklerinden biri olan betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Betimsel analiz, yönteminde katılımcılardan elde edilen veriler ilk olarak sistematik ve net ifadelerle betimlenir. Ardından yapılan betimlemeler açıklanarak yorumlanır, neden sonuç bağları incelenir ve sonuçlara varılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen nitel verilerin analizinde ilk olarak görüşme formları Ö1, Ö2, Ö3 şeklinde kodlanmıştır. Bütün formlar araştırmacı tarafından okunmuş ve ifadelerin net bir şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Ardından bilgilerin genel hatlarıyla görünebilmesi amacıyla veriler araştırmacı tarafından aynen bilgisayara kaydedilmiştir. Görüşler tekrar okunmuş ve öğretmen adaylarının verdikleri cevaplara bağlı olarak uygun kategoriler oluşturulmuştur. Aynı işlemler 2 alan uzmanı tarafından da gerçekleştirilmiştir. Daha sonra araştırmacıların oluşturdukları kategoriler karşılaştırılmış ve uzlaşma yüzdeleri hesaplanmıştır.

Nitel araştırmalarda güvenilirlik düzeyi uzlaşma yüzdesi ile belirlenmektedir. Miles ve Huberman (1994), tarafından tavsiye edilen, formüle edilen uzlaşma yüzdesi oranının % 80'e yakın olmasıdır. Uzlaşma yüzdesi şu şekilde hesaplanmaktadır: $Uzlaşma\ yüzdesi = \frac{Görüş\ Birliği}{(Görüş\ Birliği + Görüş\ Ayrılığı)} \times 100$

Araştırmada uzlaşma yüzdelerinin sorulara göre dağılımı şu şekildedir: 1. soru %89,71; 2. soru %92,61; 3. soru %88,43; 4. soru %95,69; 5. soru %99,15; 6. soru %89,58; 7. soru %87,12; 8. soru %86,33, toplam 90.80. Güvenirlik hesaplanması yapılan bütün soruların uzlaşma yüzdesinin %80'in üzerinde olduğu görülmektedir. Elde edilen kategorilerden bir tablo oluşturularak istatistiksel veriler oluşturulmuştur. Son olarak; oluşturulan tabloların altına kategorilerin açıklamaları, ilgili yorumlar ve katılımcılardan elde edilen doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

7

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tartışmalı konular kavramı, önemi, özelliklerine, tartışmalı olarak gördükleri konulara, uygulamaya, yöntem-tekniklere, sorun ve çözüm önerilerine ilişkin görüşlerine ait bulgular tablolar ve alıntılarla gösterilmiştir.

3.1. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konular Kavramı, Tartışmalı Konuların Özellikleri ve Önemi

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tartışmalı konular kavramına, tartışmalı konuların özelliklerine ve tartışmalı konuların önemine ilişkin görüşleri Tablo 3., Tablo 4. ve Tablo 5.'da gösterilmiştir.

3.1.1. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konular

Sosyal bilgiler anabilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının tartışmalı konulara ilişkin görüşleri Tablo 3.'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konular Kavramına İlişkin Görüşleri

Tartışmalı Konu	f
Göreceli konular	61
İkircikli konular	30
Sosyal karmaşa yaratan konular	4
Bilgi aktarımı sağlayan konular	3
Güncel konular	3
İletişim sağlayan konular	3

Hassas konular	2
Önem arz eden konular	2
İfade özgürlüğü gerektiren konular	2
Çok yönlü konular	2
Toplam	112

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tartışmalı konular kavramına ilişkin görüşleri incelendiğinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tartışmalı konuları en fazla “göreceli konular (61)” olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Herkesin aynı fikirde olmadığı, göreceli bakış açıları oluşmasına yol açan konulardır (Ö1).” , “Herkesin aynı fikirde olmadığı, farklı bakış açılarından bakılabilecek konulardır (Ö4).” , “...farklı görüşlerin bulunduğu konulardır (Ö6).” , “ Kişiden kişiye değişen ve bilgisinin göreceli olduğu konulardır (Ö8).” , “Bir konu hakkında herkesin aynı düşünmediği konulardır (Ö10).” , “Bireylerin farklı görüşlerini ortaya koymasındır (Ö11).” , “Bir konu hakkında farklı görüşlerle o konunun irdelenmesidir (Ö13).”

Öğretmen adaylarının tartışmalı konuları “ikircikli konular (işkilli, kararsız) (30)” olarak görmesi ulaşılan diğer sonuçtur. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Herkes tarafından doğru kabul edilmeyip çelişki bırakan durumlardır (Ö3).” , “Sınıf içerisinde iki farklı görüş içerecek en az bir konunun sınıfa getirilmesi ve bu konu hakkında farklı düşüncelerini özgürce dile getirecek bir ortam oluşmasıdır (Ö19).” , “Doğruluğu kişiye göre değişen, farklı cevapları olan, kişilerin farklı düşünemediği konulardır (Ö24).” , “Bir ortamda tartışma konusu oluşturan konulardır (Ö25).”

Yapılan çeşitli araştırmalarda katılımcıların tartışmalı konu kavramını “farklı görüşlerin olduğu, uzlaşa sağlanamayan, görüş ayrılığına sebep olan, kişiden kişiye göre değişen” olarak tanımlaması, araştırma sonuçlarını desteklemektedir (Ersoy, 2010; Günal, 2016; Çopur, 2015; Koldaş, 2018; Deniz, 2018).

Öğretmen adaylarının tartışmalı konular kavramına ilişkin diğer görüşleri; tartışmalı konuların “Sosyal karmaşa yaratan konular (4)” , “Bilgi aktarımı sağlayan konular (3)” , “Güncel konular (3)” , “İletişim sağlayan konular (3)” , “Hassas konular (2)” , “Önem arz eden konular (2)” , “İfade özgürlüğü gerektiren konular (2)” ve “Çok yönlü konular (2) olmasına yöneliktir. Bu görüşlerden bazıları: “Toplumunu ikiye bölen hatta bu ikiye bölünme sonucu çeşitli ideolojiler ortaya çıkarıp ayrıştırmayı körükleyen konulardır (Ö7).” , “Tartışma oluşmasına sebep olan konulardır (Ö14).” , “Güncel olan tüm konular tartışmalı konu olma potansiyeli taşır (Ö17).” , “Bir topluluk içerisinde yer alan kişiler için önemli olan konuların, tartışma kurallarına uygun bir şekilde detaylıca konuşulmasıdır (Ö27).” “Birçok kimsenin karara varamadığı ya da verilen kararların toplumun çoğu kesimi tarafından kabul görmediği konulardır (Ö32).”

Araştırma sonuçları incelendiğinde, öğretmen adayları tarafından tartışmalı konular kavramı ile ilgili çoğunlukla “fikir ayrılığı” ve “görecelik” ile ilgili görüşlerine yer verildiği görülmüştür. Sonuç olarak, “münakaşa” olarak ifade edilen tartışmalar meydana gelmektedir. Fikir ayrılığı, görecelik, zıtlık gibi özelliklerinden dolayı öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların “ikircikli” olarak görülmüş olabileceği söylenebilir.

3.1.2. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konuların Özellikleri

Sosyal bilgiler ana bilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının tartışmalı konuların özelliklerine ilişkin görüşleri Tablo 4.’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Özelliklerine İlişkin Görüşleri

Tartışmalı konuların özellikleri	f
Görüş çeşitliliği olması	59
Öznellik	15
Demokratik ortam	14
Kesin olmayan yargıları içermeme	12
Eleştirel düşünme	12
Toplumsallık	9
Kaos ve karmaşaya sebep olması	7
Düşünce ve bilgi aktarımı sağlaması	5
Ön yargı oluşturması	3
Tarafsızlığı gerekli kılması	3
Duyarlılık sağlaması	2
Empati kurulması	2
Saygı	2
Bilgi yoksunluğu	1
Güncellik	1
Toplam	147

Öğretmen adaylarının tartışmalı konuların özelliklerine ilişkin görüşleri incelendiğinde, çoğunlukla “Görüş çeşitliliği olması (59)” görüşünü belirttikleri görülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Farklı görüşlere sahip olunmalıdır. Sonuçları farklı yorumlanabilmelidir (Ö1).” , “Birden fazla görüş bildirilir, farklı görüşler yer alır. Tartışılan konuyla ilgili görüşler yaşayışı da etkiler (Ö10).” , “Tartışılacak konu belirlenir ve farklı görüşler yer alır (Ö13).” , “Herkesin aynı algılamayacağı farklı görüşler içermelidir. Görüş çeşitliliği vardır. Bir kanı veya tutuma seok etmelidir. Birisi için x” iken diğeri için y olmalıdır... (Ö19).” , “Kişiden kişiye göre değişir. Bireylerin yargıları kültür, maneviyat veya hayata bakışına göre değişebilir (Ö23).” , “Öznelidir. Herkes kendi düşüncelerini söyler. Kesin doğruluğu yoktur (Ö26).” , “Bütün bireyler aynı fikirde değildir, bir konu hakkında farklı fikirler varsa tartışmalı konu olur (Ö33).”

Öğretmen adaylarının ifadeleri incelendiğinde en çok belirtilen “Görüş çeşitliliği olması” görüşünü, “Öznellik (15)” görüşünün takip ettiği görülmüştür. “Görüşlerden bazıları: “Herkes kendi fikrini söyleyebilir. Doğru ya da yanlış yoktur (Ö3).” , “Kişiden kişiye göre değişir. Bireylerin yargıları kültür, maneviyat veya hayata bakışına göre değişebilir (Ö23).” , “Öznelidir. Herkes kendi düşüncelerini söyler. Kesin doğruluğu yoktur (Ö26).” , “Öznel konulardır. Bilimsel nitelik taşımazlar, net değillerdir (Ö34).”

Öğretmen adaylarının ifadeleri incelendiğinde; tartışmalı konuların özelliklerine ilişkin “Demokratik ortam (14)” , “Kesin olmayan yargıları içermeme (12)” ve “Eleştirel düşünme (12)” görüşlerinin ifade edildiği görülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Kesin bir bilgiye ulaşılmaz çünkü; bahsedilen konu hakkında bilgiler tam değildir, eksiktir (Ö7).” Konu üzerine çok yönlü düşünülmemelidir (Ö14).” , “Eleştiriye açıktır (Ö15).” , “Herkesin fikrini söyleyebilmesi ve savunması gerekir. Düşünceler karşındaki kişiye aktarılabilir (Ö18).” , “Demokratik bir ortam sağlar. Farklı fikirlerin oluşmasına neden olur. Eleştirel düşünmeyi geliştirir. Çok yönlü düşünme bakımından kişiyi geliştirir (Ö29).”

Tartışmalı konuların özelliklerine ilişkin öğretmen adayları tarafından oluşturulan diğer görüşler “Toplumsallık (9)” , “Kaos ve karmaşaya sebep olması (7)” , “Düşünce ve bilgi aktarımı sağlaması (5)” , “Ön yargı oluşturması (3)” , “Tarafsızlığı gerekli kılması (3)” , “Duyarlılık sağlaması (2)” , “Empati kurulması (2)” , “Saygı (2)” , “Bilgi yoksunluğu (1)” ve “Güncellik (1)” temalarına yöneliktir. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Kesin bir bilgiye ulaşılmaz çünkü; bahsedilen konu

hakkında bilgiler tam değildir, eksiktir (Ö7).” , “Çözüme ulaşmak zordur, herkes kendi fikrini doğru saydığı için ortaya fikir çatışması çıkarır (Ö9).” , “Öğrenciler kendi düşündüklerini sınıf ortamında tartışabilir. Kendi düşüncelerini açıkça analiz edebilir. Arkadaşlarının düşünceleri ile karşılaştırabilir (Ö14).” , “Ön yargılara sebep olabilir. Empati becerisini geliştirir (Ö30).” Tartışmalı konu kavramı ile ilgili yapılan açıklamalardan hareketle Seçgin (2009); Günal (2016); Deniz (2018) tarafından yapılan araştırmalarda da görüş çeşitliliği, fikir ayrılıkları gibi ifadeler bulunması araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

3.1.3. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konuların Önemi

Sosyal bilgiler ana bilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının tartışmalı konuların sosyal bilgiler dersi açısından önemine ilişkin görüşleri Tablo 5.'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Önemine İlişkin Görüşleri

Tartışmalı konuların önemi	f
Becerileri kazandırma	39
Görüş açısını geliştirme	27
Değerleri kazandırma	17
Etkin vatandaş oluşumu	10
Güncel konuların öğretimini kolaylaştırma	8
Dersin kapsamını genişletme	7
Tarihsel bilinç ve merak uyandırma	4
Bilgiye ulaşma ve pekiştirme	3
Derse aktif katılım	1
Yansıtıcı öğrenme	1
Toplam	117

Öğretmen adaylarının tartışmalı konuların önemi ve öğrenciye kazandırdıklarına ilişkin görüşleri incelendiğinde, en fazla “Becerileri Kazandırma (39)” görüşü ifade edilmiştir. Öğretmen adayları tarafından oluşturulan “Becerileri geliştirir” görüşü ile; eleştirel düşünme, sorgulama, farklı bakış açıları geliştirme, karar verme, empati, bilgiye ulaşma, yorumlama ve değerlendirme, yaratıcılık, tartışma becerilerine vurgu yapılmıştır. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Yaratıcı düşünme becerisi ve eleştirel düşünme becerisini kazandırmak için kullanılmalıdır. Tartışmalı konular sayesinde öğrencilerin geleceğe yönelik yordama yapması kolaylaşır (Ö8).” , “Bireylerin sosyal katılım becerilerini geliştirir (Ö11).” , “İnsanların ifade becerisini geliştirir (Ö12).” , “Düşünme becerilerini geliştirir (Ö13).” , “Öğrencilerin sosyal katılım becerilerini geliştirir (Ö15).” , “Öğrencilerin daha rahat konuşmalarını sağlar. İfade yeteneğini geliştirir (Ö16).” , “Empati becerisini geliştirir. İleride karşılaşacağı sorunlara daha mantıklı bakabilir (Ö19).” , “Öğrenciye üst düzey düşünme becerisi ve birlikte yaşama kültürü kazandırır (Ö30).” , “... Öğrencilerin dikkatini çekerek sosyal katılım ve akranlarıyla olan iletişim becerilerini arttırır (Ö31).”

Baloğlu Uğurlu ve Doğan (2016) tarafından yapılan çalışmada da, öğretmen adayları ve akademisyenler ortak olarak tartışmalı konuların farklı bakış açıları oluşturma üzerinde olumlu etkileri oldukları görüşündedir. Hess (2004); Tokdemir (2013)'de tartışmalı konuların öğretiminin eleştirel düşünme ve iletişim becerilerinin gelişmesine olumlu etkileri olduğu görüşündedir. Seçgin (2009); Günal (2016); Koldaş (2018); Tuncer (2018); Deniz (2018) tarafından yapılan araştırma sonuçları farklı bakış açısı geliştirme, beceri ve değerleri kazandırma bakımlarından bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Demircioğlu (2016) tarafından yapılan araştırmada tartışmalı konuların tartışma becerisini geliştirdiği ifade edilmiştir.

Öğretmen adaylarının tartışmalı konuların önemi ve öğrenciye kazandırdıklarına ilişkin

görüşleri incelendiğinde, “Görüş açısını geliştirme (27)” yönünde de önem arz ettiği görüşünde olduklarına ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Tartışmalı konular öğrencinin bakış açısını geliştirir, ufkunu genişletir (Ö1)” , “Sosyal bilgiler sosyal hayatla iç içe bir derstir. Öğrenci hayatın her alanında aktif yer alır ve almalıdır. Kendi düşünceleri olmalı, bu düşünceleri geliştirmeli ve özgür düşünüp karar verebilmelidir. Bu nedenle derste tartışmalı konuların konuşulması öğrencilerin fikirlerini dile getirmesi ve farklı düşüncelere saygı duymayı öğrenmeleri açısından önemlidir (Ö5).”

Tartışmalı konuların öğretiminin önemine ilişkin olarak öğretmen adaylarının en fazla ifade ettikleri bir diğer görüş ise; saygı, hoşgörü, farklılıklara saygı, duyarlılık gibi değerleri içeren “Değerleri kazandırma (17)” yönündedir. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “... Öğrencilere karşısındaki kişiyi dinleme ve saygı gösterme gibi değerleri kazandırır... (Ö28).” , “Öğrenciye hoşgörü kültürü ve birlikte yaşama kültürü kazandırır (Ö30).” , “... farklı görüşlere hoşgörülü olmayı sağlar (Ö35).” , “Öğrencilerin farklı fikir ve düşüncelere karşı hoşgörülü olmasını sağlar... (Ö36).”

Öğretmen adayları tarafından, tartışmalı konuların öğretiminin “Etkin vatandaş oluşumu (10)” açısından da önemli olduğu belirtilmiştir. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Öğrencilerin bilinçli bireyler olmalarını sağlar (Ö11).” , “Toplumu ilgilendiren konular olduğu için sosyal bilgiler alanına girer. Bu sayede bireyler çevresine ve sorunlara karşı duyarlı olur (Ö18).” , “Sosyal bilgiler yalnızca tarih ve coğrafya eğitimini değil vatandaş yetiştirmeyi de amaçlar. Bu nedenle tarihini, gündemini bilen ve ülkesinin dünyada önemli bir konuma gelmesi için emek veren bir birey olmasını sağlar. Bu da tartışmalı konular ile mümkündür (Ö22).” , “Sosyal bilgiler dersi etkili etkili vatandaş yetiştirmeyi amaçlayan bir programdır. Bu yüzden tartışmalı konular doğrudan sosyal bilgileri etkiler (Ö23).” , “Öğrenciye demokrasi düşüncesi, yurttaşlık bilinci, hoşgörü kültürü, üst düzey düşünme becerisi ve birlikte yaşama kültürü kazandırır (Ö30). McCully, Smyth ve O'Doherty (1999) tarafından yapılan çalışma araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Öğretmen adayları tartışmalı konuların ayrıca, “Güncel konuların öğretimini kolaylaştırma (8)” , “Dersin kapsamını karşılama (7)” , “Tarihsel bilinç ve merak uyandırma (4)” , “Bilgiye ulaşma ve pekiştirme (3)” , “Derse aktif katılım (1)” , “Yansıtıcı öğrenme (1)” bakımlarından önemli olduğu görüşündedir. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Ders geniş bir alana yayılabildiğinden, özellikle güncel olay ve konulara açık bulunduğundan derse tartışmalı konular getirilerek farklı görüşlerin oluşmasına ortam oluşturulabilir (Ö2).” , “Tartışmalı konular öğrencilerin derse aktif katılmalarını sağlar. Böylece öğrenciler hakkında bilgi sahibi olunabilir. Öğrenciler düşüncelerini açıkça ifade edebilir ve sorgulayıcı bireyler yetiştirilir (Ö10).”

3.2. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konular

Sosyal bilgiler ana bilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının hangi konuların tartışmalı olduğuna ilişkin görüşleri Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konulara İlişkin Görüşleri

Konular	f	Konular	f
Ekonomi	19	Evrım	3
Ermeni sorunu	14	Kürt sorunu	3
Eğitim sistemi	13	Organ bağıışı	3
Hak ve özgürlükler	13	Suriye sorunu	3
Medya	10	Yargı	3
Osmanlı devleti ve padişahlar	10	Yurttaşlık	3
Demokrasi	9	Askerlik	2
Göçler	9	Çevre eğitimi	2
Sınavlar	9	Din eğitimi	2
Toplumsal sorunlar	9	İdam	2

Siyaset	8	Milli tarih	2
Terör	8	Teknoloji	2
İnkılaplar	8	Trafik	2
Atatürkçülük	7	Türkiye-ABD	2
Laiklik	7	Af	1
Şiddet	7	Adalet	1
Savaşlar ve antlaşmalar	6	Akran ilişkileri	1
Çevre kirliliği ve sorunları	6	Ana dilde eğitim	1
Andımız	5	Derin devlet	1
Göçmenler	5	Doğal afetler	1
İşsizlik	5	Doğu Akdeniz sorunu	1
Kültür	5	Güncel haberler	1
Küresel ısınma	5	Hilafet ve saltanat	1
Nükleer santral	5	Hukuk	1
Seçimler	5	Kıbrıs sorunu	1
Yönetim biçimleri	5	Liyakat	1
Avrupa Birliği	4	Nüfus	1
Cemaatçilik	4	Okuma oranı	1
Darbeler ve ihtilaller	4	Sanayi	1
Etnisite	4	Sınıf ortamı	1
Farklı kültürler	4	Siyasi partiler	1
İstismar	4	Tarım politikaları	1
Manevi değerler	4	Toplumsal roller	1
Küresellik	4	Torpil	1
Cinayet	3	Yozlaşma	1
Çarpık kentleşme	3	Yolsuzluk	1
Din ve ideoloji	3	15 Temmuz	1
Toplam			310

Öğretmen adaylarına göre en tartışmalı konu olarak "Ekonomi (19)" görülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerine göre diğer tartışmalı konular: "Ermeni sorunu (14)", "Eğitim sistemi (13)", "Hak ve özgürlükler (13)", "Medya (10)", "Osmanlı devleti ve padişahlar (10)" dır. Görüşlerden bazıları şunlardır: "Ermeni soykırımı. Sosyal haklar. Padişahları hayatı. Organ başışı. Meşrutiyet. Andımız. AB'ye giriş. Ekonomik kriz. Bedelli askerlik. Nükleer santraller (Ö1)." , "Evrin teorisi. Sosyal medya. Kadına şiddet. Farklı kültürlerin bir arada yaşayışı. Kültürel varlıkların yok edilmesi. İdam cezası. Din ve ideolojiler. Organ başışı. Suriyelilerin eğitimi. Mülteci sorunu (Ö10)."

Seçgin (2009); Çopur (2015); Günal (2016); İbret, Karasu Avcı, Receptoğlu (2016); Tatar (2019); Koldaş (2018); Tuncer (2018); Deniz (2018) tarafından yapılan araştırmada katılımcıların tartışmalı olarak gördükleri konuların büyük çoğunluğu, araştırmanın bu bölümünün sonuçlarını desteklemektedir.

3.3. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konuların Öğretimi

Sosyal bilgiler ana bilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının tartışmalı konuların öğretimine ilişkin görüşleri Tablo 7.'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Öğretimine İlişkin Görüşleri

Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	f
Kurallı ve tarafsız tartışma yönetimi	77
Demokratik ortam sağlama	38
Açık ve anlaşılır bilgilendirme	19
Uygun konular	5
Sonuca ulaşamama	4
Sosyal farkındalık oluşturma	2
Toplam	145

Öğretmen adaylarının görüşleri incelendiğinde, en fazla “Kurallı ve tarafsız tartışma yönetimi (77)” temasının oluşturulduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Konuya objektif yaklaşılmalıdır. Öğretmen moderatör havasında tartışmayı yönetmeli ve görüşünü bildirmemelidir (Ö1).” , “Konunun doğru ve kesin bilgileri tarafsız bir şekilde anlatılmalıdır (Ö4).” , “Tartışmada her iki tarafın da görüşünü belirtip öğrencinin doğruyu bulması sağlanmalıdır. Öğretmen objektif olmalıdır, ideolojisini karıştırmamalıdır (Ö7).” , “Sınıf ortamında gerçekleştiriliyorsa mutlaka bir başkan konuşmacıları idare etmeli ve kontrolü sağlamalıdır. Tartışma kuralları öğrencilere benimsetilmelidir (Ö8).” , “Tartışma kuralları öğrencilere öğretilmelidir. Şiddet ve saldırganlık olmamalıdır (Ö10).” , “Tartışma tarafsız bir şekilde yönetilmelidir (Ö12).” , “Tarafsız durulmalıdır... (Ö15).” , “...Öğretmen kavgalara mahal vermemeli, taraf tutmamalıdır (Ö19).” , “Öğretmen o konuyu kendi bakış açısına göre taraflı bir şekilde anlatmamalıdır (Ö24).” , “Tartışmalı bir konunun mutlaka nesnel bilgilerle ifade edilmesi gerekmektedir. Nesnel bilgiler etrafında kendi fikirlerini beyan ederken hakaret, kavgaya ve tartışma kurallarının çerçevesinin dışına çıkılmamalıdır (Ö25).”

13

Öğretmen adayları tarafından, tartışmalı konuların öğretimine yönelik oluşturulan bir diğer tema ise “Demokratik ortam sağlama (38)”dür. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Her fikre saygılı olunmalıdır. Sınıfta demokratik bir ortam oluşturulmalıdır (Ö3).” , “...Konu ile ilgili farklı bakış açıları gösterilmelidir... (Ö4)” , “...Demokratik bir ortam sağlanmalıdır. Sadece belirli bir düşünceyi değil farklı düşünceleri de kapsamalıdır (Ö8).” , “Demokratik bir ortam sağlanmalıdır (Ö11).” , “Herkes kendi görüşünü savunmalıdır. Konu hakkında farklı fikirler sunulmalı ve sunulan fikirlerin bir dayanağı olmalıdır (Ö13).” , “...Bireylere fikirlerini açıkça dile getirebilmeleri için fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Müdahalede bulunulmamalıdır (Ö20).” , “...Tartışma demokratik bir ortamda yürütülmelidir... (Ö27).”

Öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların öğretimine yönelik oluşturulan diğer temalar ise; “Açık ve anlaşılır bilgilendirme (19)” , “Uygun konular (5)” , “Sonuca ulaşamama (4)” ve “Sosyal farkındalık oluşturma (2)”tır. Öğretmen adaylarının görüşlerinin bazıları: “Öğretmen öğrenci seviyesine uygun olmayan konular seçmemelidir (Ö19).” , “Öğrencilerin yanlış anlamalarının önüne geçilecek şekilde sınıfın özelliklerine uygun, güncel ya da konuyla ilgili tarihsel bağlamı oluşturan tartışmalı konular ders ortamına getirilmelidir. Sosyal bilgilerin amacına uygun olarak bilinçli, etkin, tarihini, toplumunu bilerek önlemler alan, üreten öğrenciler yetiştirilmesine dikkat edilmelidir (Ö22).” , “...Gerekli açıklamalar yapılmalı ve öğrencilerin fikirleri alınmalıdır (Ö34).”

Baloğlu-Uğurlu (2016) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların bir kısmının etkili iletişim, bir kısmının ise tartışma adabı olarak nitelendirdiği tartışma kuralları bu sonuçları desteklemektedir. Yine bu çalışmada öğretmen adayları ve akademisyenler tartışmalı konuların öğretimi sırasında öğretmenin tarafsızlığının önemini vurgulamıştır. Akman ve Bastık (2016); Tokdemir (2013) tarafından yapılan çalışmalardan elde edilen, tartışma yönetimi ve demokratik bir ortam oluşturulması ile ilgili sonuçlar, araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Ersoy (2013) tarafından yapılan çalışmada hoşgörü saygı ve tarafsızlığın önemine vurgu yapılması araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Kaya (2010)

tarafından yapılan araştırmada da, tarih öğretiminde demokrasi ve tartışma bilinci oluşturmanın önemli olduğu belirtilmektedir. Benzer olarak Yazıcı ve Seçgin (2009) tarafından çalışmada da sosyal alanlar, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenliğinde okuyan öğretmen adaylarının öğretim sırasında tarafsızlık olmaya dikkat edeceklerini belirttikleri görülmektedir. Günel (2016) tarafından yapılan çalışmada, demokratik ve özgür bir sınıf ortamı oluşturulmasının önemi vurgulanmıştır. Yücel (2018) tarafından yapılan araştırmada, eleştirel düşünmenin tartışmalı konuların öğretimi üzerindeki etkisinin ifade edilmesi de araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Tuncer (2018) tarafından yapılan araştırmada da, öğretmen adaylarının tartışmalı konuların öğretimi sırasında farklı görüşlere saygı duyulması ve demokratik olmaya özen gösterilmesine yönelik ifadeleri bu sonuçlarla örtüşmektedir.

3.4. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konuların Öğretiminde Yöntem ve Teknikler

Öğretmen adaylarının tartışmalı konuların öğretiminde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri Tablo 8.'da gösterilmiştir.

Tablo 8: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Öğretiminde Yöntem ve Tekniklere İlişkin Görüşleri

Yöntem – Teknik	f	Yöntem - Teknik	f
Soru-cevap	20	Kartopu	2
Münazara	13	Konuşma halkası	2
Beyin Fırtınası	11	Panel	2
Tartışma	11	Anlatım	1
Örnek olay	8	Analiz	1
Problem çözme	8	Balık kılıcı	1
Görüş geliştirme	7	Forum	1
6 şapka	5	Kese kağıdı	1
Akvaryum	3	Kompozisyon yazma	1
Araştırma	3	Küçük grup tartışması	1
İş birliğine dayalı öğrenme	3	Sempozyum	1
Sokratik düşünme	3	Vızıltı grupları	1
Buluş yoluyla öğrenme	2	Yorumlama	1
Toplam			113

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının görüşleri incelendiğinde, tartışmalı konuların öğretiminde en fazla kullanılacak yöntem- teknik "Soru-cevap (20)" olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarına göre tartışmalı konuların öğretiminde en fazla kullanılacak diğer yöntem ve teknikler; "Münazara (13)" , "Beyin Fırtınası (11)" , "Tartışma (11)" , "Örnek olay (8)" , "Problem çözme (8)" , "Görüş geliştirme (7)" olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "Beyin fırtınası. Konuşma halkası. Kartopu. Münazara (Ö2)." , "Sokratik yöntem. Soru cevap. Beyin fırtınası. 6 şapka yöntemi. Münazara. Akvaryum (Ö10)." , "Örnek olay. Problem çözme. Soru-cevap. Beyin fırtınası. Sokratik tartışma. Buluş yolu. gibi yöntem ve tekniklerle çocuğun tartışma konularını keşfedip, kazanmasında rehber konumunda olacak eğitimciler eşliğinde sağlanmalıdır (Ö21)." , "Soru-cevap. Güncel olaylardan yararlanılmalı. Konu ile ilgili ön bilgi verilmeli. Öğrenci ilgileri dikkate alınmalı (Ö35)."

Günel (2016); Deniz (2018) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin tartışmalı konuların öğretimi sırasında kullandıkları yöntem ve teknikler sosyal bilgiler öğretmen adaylarının görüşlerini desteklemektedir. Yazıcı ve Seçgin (2010); Çopur (2015) tarafından yapılan araştırmalarda da katılımcıların büyük oranda soru-cevap tekniğini ifade ettikleri görülmüştür. Parkera ve Hess (2000) tarafından yapılan araştırmada, tartışmalı konuların öğretiminde tartışma yönetiminin kullanıldığı ifade edilmektedir.

3.5. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konuların Öğretiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözümleri

Araştırmanın problemlerinden biri, öğretmen adaylarının tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşleridir.

3.5.1. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konuların Öğretiminde Yaşanan Sorunlar

Sosyal bilgiler ana bilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarına göre tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlar Tablo 9.'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Öğretiminde Yaşanan Sorunlara İlişkin Görüşleri

Sorunlar	f
Tartışma kültürü (adabı) oluşmaması	27
Tartışma kurallarının dışına çıkma	19
Öğretmen kaynaklı sorunlar	16
Okul yönetimi – veli tepkisi	15
Ön yargı ve sabit fikirlilik	10
Yanlış anlaşılma korkusu	10
Objektif olmama/olamama	9
Öğrenci kaynaklı sorunlar	5
Gelenek- görenekler	2
Sınav odaklı eğitim sistemi	2
Toplam	115

Öğretmen adaylarının ifadeleri incelendiğinde, tartışmalı konuların öğretiminde sorun olarak en fazla, "Tartışma kültürü (adabı) oluşmaması (27)" teması ile ilişkilendirilen görüşleri olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "Görüşlerin dile getirilmesinin engellenmesi. Tartışma başlamadan bitirilmesi. Bir tarafın fikrinin doğru olduğunu direktmesi (Ö2).", "Herkes kendi savunduğu fikri doğru bulduğu için bir takım sorunlar çıkabilir. Kendi fikrini tamamen doğru kabul eden biri her fikre saygı duymaz (Ö3).", "İnsanlar birbirlerinin fikirlerini önemsemiyor, farklı fikirler ile dalga geçebiliyorlar (Ö16).", "Fikirlere saygı duyulmaması. Tek yönlü eleştiride bulunulması. Tartışmayı kavga ve şiddet haline getirme. Söz kesme (Ö25).", "Fikirlere saygı duyulmayabilir. Tartışma sınırı aşır kavga boyutuna geçebilir (Ö29)."

Öğretmen adayları tarafından, tartışmalı konuların öğretiminde sorun olarak "Kuralların dışına çıkma (19)" teması ile ilişkilendirilen görüşlerin de olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "Öğrencilerin kuralları aşır birbiriyle tartışmaya girmesi (Ö4).", "Sınıftaki tartışma kurallarının bozulması düşüncelerin yanlış yerlere varılmasına neden olabilir (Ö23).", "Tartışmanın abartılması. Tartışmalı konularda karşılıklı dinlemenin olmaması (Ö26).", "…İnsanların tartışma kurallarını yeterince bilmemesi veya bunlara yeterince uymaması (Ö27)."

Öğretmen adayları, tartışmalı konuların öğretiminde kuralların dışına çıkmadan sonra en fazla "Öğretmen kaynaklı sorunlar (16)" sorunlar olduğu görüşündedir. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "Öğretmenin konuyu anlatırken kendi düşüncelerini empoze etmesi, bunu yapmamak için daha dikkatli davranmak zorundadır (Ö6).", "Öğretmenin öğrenciye fazla soru sormaması. Öğretmenin sınıf ortamını iyi bir şekilde yönetmemesi... (Ö14).", "Sınıf hakimiyeti. Çünkü; tartışma büyüyebilir ve öğretmen sınıf hakimiyetini sağlayamazsa kargaşa hatta kavga çıkabilir. Bu olay okul dışına taşınabilir... (Ö19).", "Öğretmenin yetersizliği. Motivasyon düşüklüğü. Konunun doğru seçilmemesi. Sorunun doğru yönlendirilememesi (Ö20).", "Sınıf yönetimini sağlayamama. Öğretmenin tartışmalı konuları karmaşa olarak görmesi (Ö24).", "Öğretmenin yeterli bilgiye sahip olmaması. Yanlış anlaşılma korkusu, soruşturma açılma korkusu (Ö30).

Öğretmen adaylarının, tartışmalı konuların öğretiminde sorun olarak gördüğü bir diğer konu ise "Okul yönetimi – veli tepkisi (15)" dir. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "... öğretmen veli arasında sorun çıkabilir (Ö9).", "Öğrenci velilerinin tepkisi (Ö11).", "Okulun idari yapısı ve velilerin tepkisi

sorundur. Velilerin kültür yapısına ve ideolojilerine ters gelirse sorun yaşanabilir... (Ö21)." , "Okul yönetimi, aileler, öğrencilerin yanlış anlaşılma korkusu öğretim için problem oluşturabilir (Ö22)." , "... İdare ve veli baskısı (Ö24)." , "Velinin göstereceği tepki... (Ö34)."

Öğretmen adaylarına göre tartışmalı konuların öğretiminde sorun olarak görülen diğer konular; "Ön yargı ve sabit fikirlilik (10)" , "Yanlış anlaşılma korkusu (10)" , "Objektif olmama/olamama (9)" , "Öğrenci kaynaklı sorunlar (5)" , "Gelenek- görenekler (2)" ve "Sınav odaklı eğitim sistemi (2)" dir. Öğretmen adaylarının bu konularına yönelik görüşlerinden bazıları: "Objektif olmama. Subjektif yorumda bulunma (Ö1)." , "Öğrencilerin tepkisi (Ö12)." , "...eğitim sisteminin genel işleyişi ile ilgili sorunlar. Derste en ufak bir yanlış anlaşılma ile öğrencilerin konuyu abartarak sınıf dışına kadar taşınması. Bulunulan yerdeki örf ve adetlerin farklı olması ile öğrencinin farklı tepkiler verebilmesi ihtimali (Ö31)." , "Öğrencilerin gruplaşması. Bulunulan yerin örf ve adetleri (Ö33)." , "Kalıp yargılar. Ön yargılar (Ö37)." ve "... Öğrencilerin ve velilerin ön yargısı. Eğitim sisteminin sınav odaklı olması. (Ö38)."

Araştırma sonucunu destekleyen çalışmalar bulunmaktadır: Tokdemir (2013) tarafından yapılan araştırmada; tartışma yönteminin kullanımında yaşanan sorunlar; öğrencilerden kaynaklanan sorunlar, demokrasi kültürünün eksik olmasından kaynaklanan sorunlar, öğretim programı ve işleyişten kaynaklanan sorunlar, sınıf yönetimi ve ortamdan kaynaklanan sorunlar ve öğretmenlerden kaynaklanan sorunlar olarak kategorize edilmiştir. Günal (2016) tarafından yapılan araştırmada; tartışmalı ve hassas konuların öğretiminde öğretmenlerin okul yönetimi, veli tepkisinden ve toplumda var olan yaygın görüş, gelenek, göreneklerden çekindiği, öğretim sırasında öğrencilerden ve sınav sisteminden kaynaklı sorunlar yaşandığı ifade edilmiştir.

Koldaş (2018) tarafından araştırmada; bazı öğretmenlerin toplumda hassas görülen konuları sınıfa getirmekten çekindiği, öğrencilerin sınav kaygısı ve bilgi seviyesinin tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlardan bazıları olduğu vurgulanmıştır. Tuncer (2018) tarafından yapılan araştırmada; öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların öğretiminde sınıf düzeninin bozulması, iletişim sorunları ve zaman yönetimi gibi konuların sorun olabileceği ifade edilmiştir.

Deniz (2018) tarafından yapılan araştırmada; öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyinin düşük olması, velilerin tepkisi ve öğrencilerin yetiştirilme tarzı gibi konuların tartışmalı konuların öğretiminde en fazla ifade edilen sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Baloğlu Uğurlu ve Doğan (2016) tarafından yapılan çalışmada; akademisyenler tartışmalı konuların öğretimi ile ilgili yaşadıkları en önemli sorun olarak öğrencilerin bilgi altyapısı olmaması ve tek bakış açısına sahip olmalarını belirtmiştir.

3.5.2. Öğretmen Adaylarına Göre Tartışmalı Konuların Öğretiminde Yaşanan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri

Sosyal bilgiler ana bilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarına göre tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin çözüm önerileri Tablo 10.'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Öğretiminde Yaşanan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri

Öneriler	f
Demokratik ortam oluşturma	54
Öğretmenin tartışma yönetim yeterliliğini arttırma	35
Öğrenme odaklı sistem	5
Eleştirel düşünme becerisini geliştirme	3
Farklı yöntemleri kullanma	3
İnsani değerlere önem verme	2
Okul- aile işbirliği yapma	2
Toplam	104

Öğretmen adaylarının ifadeleri incelendiğinde, tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlara yönelik çözüm olarak en fazla "Demokratik ortam oluşturma" (54) ile "öğretmenlerin tartışmayı yönetme yeterliliğini artırma" görüşünü belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının bu konularına yönelik görüşlerinden bazıları: "Objektif olarak bütün bakış açılarına saygı duyulmalıdır (Ö4)" , "Fikirlerin özgürce ifade edileceğini söylemeliyiz...(Ö5)." , "Demokratik bir ortam sağlanmalıdır. Herkesin görüşlerini nedenleriyle açıklaması istenmelidir. Herkese yeteri kadar süre verilmelidir (Ö8)." , "Farklılıklara saygı duymayı öğretmeliyiz ki kimse kimseyi kırmamasın üzmesin (Ö9)." , "Küçük yaşlardan itibaren farklılıklara saygı duyan, eleştiren, sorgulayan ve buna bağlı olarak tartışma kurallarını bilen bireyler yetiştirmek (Ö10)." , "Sınıfta demokratik bir ortam oluşturulmalıdır (Ö12)." , "...toplumdaki önemli sorunlardan olan demokrasi ve ifade özgürlüğünün sağlanması gerekir (Ö22)." , "Etkin bir biçimde demokratik bir ortam yaratılmalıdır (Ö26)." , "En önemli nokta demokrasiyi sağlamaktır. Zıt görüşlere karşı hoşgörü ve saygı üzerine çözüm önerileri geliştirilmelidir (Ö28)."

Öğretmen adayları tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlara yönelik çözüm olarak, demokratik ortam oluşturmada sonra en fazla "Öğretmenin tartışma yönetim yeterliliğini artırma (35)" önerisinde bulunmuştur. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "Öğretmen moderatör hakimiyetinde sınıfı yönetmelidir. Herkese eşit söz hakkı vermelidir (Ö1)." , "Konuyu anlatan öğretmen dikkatli bir şekilde anlatmalıdır. Öğrenci görüşlerine yer vermelidir (Ö6)." , "İlk önce öğretmen öğrencilerle konular ile ilgili tartışma ortamı yaratmalıdır ve öğrencilerin o konularla ilgili ön bilgilerini söylemelerini sağlamalıdır (Ö14)." , "Öğretmen deneyimli olmalıdır. Konu önceden öğrenciye açıklanmalıdır. Açık bir dil ve anlatım kullanılmalıdır (Ö19)." , "Konu ve soru doğru bir şekilde yönlendirilmelidir. Öğretmen öğrenciye fırsat eşitliği sunarak ve haklarını gözeterek cevap verme hakkı sağlamalıdır (Ö20)."

Öğretmen adaylarının, tartışmalı konuların öğretimindeki sorunlara yönelik oluşturduğu diğer bir çözüm önerisi "Öğrenme odaklı sistem (5)" dir. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "...Sınav odaklı olmamak (Ö30)." ve "Öncelikle eğitim sistemini kökte değiştirerek sınav odaklı olmayan, öğrenciye öğretim odaklı bir eğitim verilmelidir (Ö31)."

Öğretmen adayların tartışmalı konuların öğretimindeki sorunlara yönelik oluşturduğu diğer bir çözüm önerileri; "Eleştirel düşünme becerisini geliştirme (3)" , "Farklı yöntemleri kullanma (3)" , "İnsani değerlere önem verme (2)" ve "Okul- aile işbirliği yapma (2)"dir. Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları: "...Tartışmadan önce hümanizm vurgusu yapılmalıdır. Mutlak bir doğrunun mümkün olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır... (Ö8)." , "...eleştiren sorgulayan bireyler yetiştirmek (Ö10)." , "İlkokuldan itibaren okul-aile iş birliği sağlanarak, eğitim sisteminde güncellik ilkesi ön plana alınarak, haberlerle, örnek olaylarla konular eğitime öğretime dahil edilmelidir... (Ö22)." "Farklı yöntemler kullanılabilir (Ö23)." , "Fikirler bizim için doğru da olsa yanlış da olsa ne olursa olsun bunu saygı çerçevesinde gerçekleştirmeliyiz. Tüm düşüncelere saygı duymalıyız (Ö25)." ,

Kaya ve Günel (2016); Akman ve Bastık (2016)'ın yaptığı araştırmalarda da katılımcılar tarafından, tartışmalı ve hassas konuların öğretiminde öğretmenlerin eğitim almamaları sorun olarak görülmüş ve yaşanan sorunların çözülmesi amacıyla tartışmalı ve hassas konulara yönelik eğitimler alınması gerektiği belirtilmiştir. Oulton, Day, Dillon ve Grace (2004); Demircioğlu (2016) tarafından yapılan araştırmalarda öğretmenlerin tartışmalı konuların öğretimine yönelik hizmet içi eğitim olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu sonuç, yapılan bu araştırmada ifade edilen öğretmen adaylarının eğitilerek yeterliliğin sağlanması sonucu ile örtüşmektedir. Tuncer (2018) tarafından yapılan araştırmada, katılımcıların tamamının farklı tekniklerin kullanılmasını ifade etmesi araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Kaya ve Günel (2016) tarafından yapılan araştırmada da bu araştırma sonucuna benzer olarak katılımcıların sınav odaklı değil, bilgi odaklı olmanın önemine vurgu yaptıkları görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan analizler sonucunda elde edilen sonuçlar çoktan aza doğru aşağıda yer almaktadır: Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tartışmalı konular kavramı; göreceli konular, ikircikli, sosyal karmaşa yaratan konular, bilgi aktarımı sağlayan konular, güncel konular, hassas konular olarak tanımlanmıştır.

Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların; görüş çeşitliliği olması, öznellik,

demokratik ortam, eleştirel düşünme, düşünce ve bilgi aktarımı sağlaması, ön yargı oluşturmaması, tarafsızlığı gerekli kılması, duyarlılık sağlaması, empati kurulması ve güncellik özelliklerini taşıdığı belirtilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların; becerileri kazandırma, görüş açısını geliştirme, değerleri kazandırma, etkin vatandaş oluşumu, güncel konuların öğretimini kolaylaştırma, dersin kapsamını karşılama, yansıtıcı öğrenme açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre, en fazla belirtilen tartışmalı görülen konular; ekonomi, ermeni sorunu, eğitim sistemi, hak ve özgürlükler, medya, osmanlı devleti ve padişahlar, demokrasi, göçler, sınavlar, toplumsal sorunlar, siyaset, terör, inkılaplar, Atatürkçülük, laiklik, şiddet, savaşlar ve antlaşmalar, çevre kirliliği ve sorunları, andımız, göçmenler, işsizlik, kültür, küresel ısınma, nükleer santral, seçimler, yönetim biçimleri, Avrupa Birliği, cemaatçilik, darbeler ve ihtilaller, istismar konularıdır.

Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların öğretimi sırasında; Kurallı ve tarafsız tartışma yönetimi, demokratik ortam sağlama, açık ve anlaşılır bilgilendirme, uygun konular, sonuca ulaşmama ve sosyal farkındalık oluşturma konularına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların öğretiminde; soru-cevap, münazara, beyin fırtınası, tartışma, örnek olay, problem çözme, görüş geliştirme, 6 şapka, akvaryum, araştırma, iş birliğine dayalı öğrenme, sokratik düşünme, buluş yoluyla öğrenme, kartopu, konuşma halkası gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması gerektiği belirtilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların öğretiminde; tartışma kültürü (adabı) oluşmaması, kuralların dışına çıkma, öğretmenden kaynaklanan sorunlar, okul yönetimi – veli tepkisi, ön yargı ve sabit fikirlilik, yanlış anlaşılma korkusu, objektif olmama/olamama, öğrenci kaynaklı sorunlar, gelenek- görenekler ve sınav odaklı eğitim sistemi bakımlarından sorunlar bulunduğu ifade edilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tartışmalı konuların öğretiminde yaşanan sorunlara yönelik olarak; demokratik ortam oluşturma, öğretmenin tartışma yönetim yeterliliğini arttırma, öğrenme odaklı sistem, eleştirel düşünme becerisini geliştirme, farklı yöntemleri kullanma, insani değerlere önem verme ve okul- aile işbirliği yapma şeklinde çözüm önerileri oluşturulmuştur.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Çalışmanın etik kısmında yapılan çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı ve verilerin muhafaza edileceği, üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı ifade edilmiştir.

Kurul adı: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Etik Kurulu Karar Tarihi: 09.07.2018

Karar Sayısı: 2018/169

KAYNAKÇA

- Akman, Ö. ve Bastık, U. (2016). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında İhtilaflı Konular İçerisinde Yer Alan 'Aile' Kavramının İncelenmesi: Bir İçerik Analizi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 247-263.
- Akman, Ö. ve Pataoğlu, E. B. (2016). Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan İhtilaflı Konuların İncelenmesi: İçerik Analizi Çalışması. *Eğitim, Bilim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 77-93.
- Alagöz, B. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmeni Adaylarına Yönelik Tartışmalı Konular Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(3), 735-766.
- Avaroğulları, M. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tartışmalı Konularla İlgili Bir Eylem Araştırması. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 10(2), 139-150.
- Baki Pala, Ç. (2019). Demokratik Vatandaşlık Eğitiminde Tartışmalı Konular. (Editörler: C. Öztürk, Z. İbrahimoglu ve G. Yıldırım). *21. Yüzyılda Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi İçinde* (s. 283-297). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Baloğlu Uğurlu N. ve Doğan, A. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının ve Akademisyenlerinin Tartışmalı Konuların Öğretimi İle İlgili Görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3),

219-237.

- Büyüköztürk, Ş.; Çakmak, E. K.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Clarke, P. (2005). Teaching Controversial Issues: A Four-Step Classroom Strategy for Clear Thinking on Controversial Issues. *BCTF/CIDA Global Classroom Initiative*, 0(0), 1-5. https://www.overcominghateportal.org/uploads/5/4/1/5/5415260/teaching_controversial_issues.pdf adresinden 25.10.2021 tarihinde erişildi.
- Çopur, A. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Tartışmalı Konuların Öğretimine İlişkin Düşüncelerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Muammer Demirel), Bursa: Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Demircioğlu, İ. H. (2016). Tarih Derslerinde Tartışmalı Konuların Kullanımı: Türk Tarih Öğretmenlerinin Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(1), 147-162.
- Deniz, S. (2018). Tartışılan Konuların İlkokul Eğitim Programlarında Yer Alıp Almamasına Yönelik Öğretmen Görüşleri (Malatya İli Örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Feridon Merter), Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Doğanay, A.; Akbulut Taş, M. ve Erden, Ş. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Bir Güncel Tartışmalı Konu Bağlamında Eleştirel Düşünme Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 0(52), 511-546.
- Ersoy, A. F. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konulara Katılımını Etkileyen Etmenler. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 24-48.
- Günel, H. (2016). Tarih Öğretmenlerinin Tartışmalı ve Hassas Konulara Yaklaşımları (Erzurum Örneği), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ramazan Kaya), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hess, D. E. ve Posselt, J. (2002). How High School Students Experience and Learn From the Discussion of Controversial Public Issues. *Journal of Curriculum and Supervision*, 17(4), 283-314.
- Hess, D. E. (2002). Discussing Controversial Public Issues in Secondary Social Studies Classrooms: Learning From Skilled Teachers. *Theory and Research in Social Education*, 30(1), 10-41.
- Hess, D. E. (2004). Controversies About Controversial Issues in Democratic Education. *Political Science and Politics*, 37(02), 257-261.
- Hess, D. E. ve Stoddard, J. (2011). 9/11 in the Curriculum: A Retrospective. *The Social Studies*, 0(102), 175-179.
- İbret, B. Ü.; Karasu Avcı, E. ve Reçepoğlu, S. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Toplumsal Sorunların Tespitine Yönelik Görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(16), (USBES Özel Sayı II), 1295-1319.
- Kaya, R. (2010). Tarih Derslerinde Tartışabilme Olanakları Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(30), 345-360.
- Kaya, R. ve Günel, H. (2016). Tarih Öğretmenlerinin Tartışmalı ve Hassas Konuların Öğretimi Sırasında Yaşadıkları Çekince ve Sorunlar (Erzurum Örneği). *Turkish History Education Journal*, 5(1), 44-73.
- Koldaş, M. (2018). Türkiye’de Tarih Derslerinde Tartışmalı Konuların Sunumun İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Akif Pamuk), İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (Çev. S. Turan), (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- McCully, A. W.; Smyth, P. ve O'Doherty, M. (1999). Exploring Controversial Issues in Northern Ireland. *Irish Educational Studies*, 18(1), 49-61.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *An Expanded Sourcebook: Qualitative Data Analysis*. California: Sage Publications.

- Misco, T. (2014). "We Are Only Looking For The Right Answers": The Challenges Of Controversial Issue Instruction In South Korea. *Asia Pacific Journal of Education*, 0(0), 1-118. ISSN: 0218-8791 (Print) 1742-6855 (Online). <file:///C:/Users/ASUSS/Downloads/02188791.2014.940031.pdf> adresinden 25.10.2021 tarihinde erişildi.
- Oulton, C.; Day, V.; Dillon, J. ve Grace, M. (2004). Controversial Issues: Teachers' Attitudes and Practices in the Context of Citizenship Education. *Oxford Review of Education*, 30(4), 489-507.
- Oulton, C., Dillon, J. ve Grace, M. (2004). Reconceptualizing the Teaching of Controversial Issues. Research Report. *International Journal of Science Education*, 26(4), 411-423.
- Öztürk, D. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Tartışmalı Konuların Öğretimine İlişkin Görüş ve Uygulamaları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Zafer Kuş), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parker, W. C. ve Hess, D. E. (2000). Teaching with and For Discussion. *Teaching and Teacher Education*, 17(2001), 273-289.
- Patton, M. Q. (1987). *How To Use Qualitative Methods in Evaluation*. California: Sage Publications, Inc.
- Seçgin, F. (2009). Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Öğretimine İlişkin Algı, Tutum ve Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Sedat Yazıcı), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. (2011). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tatar, Ş. (2019). İhmal Edilen Eğitim Programında Tartışmalı Konuların İlk ve Ortaokul Öğretim Programları Bağlamında İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Oktay Cem Adıgüzel), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tokdemir, M. A. (2013). Ortaöğretim Tarih Dersinin Öğretiminde Tartışma Yöntemine İlişkin Öğretmenlerin Görüş ve Uygulamaları (Ankara İli Örneği), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Necdet Hayta), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Tuncer, H. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tartışmalı Konuların Öğretimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Çiğdem Kan), Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- URL 1: Modül 7: İhtilaflı (Tartışmalı) Konuların Öğretimi. http://www.edchreturkeyu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module7_Teaching_Controversial_Issues_tr. adresinden 11.03.2020 tarihinde erişildi.
- Yazıcı, S. ve Seçgin, F. (2010). Tartışmalı Konular ve Öğretimine İlişkin Bir Çalışma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 488-501.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K. (2012). Tartışmalı ve Tabu Konuların İncelenmesi: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 201-225.
- Yücel, A. G. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Düzeylerinin Gelişiminde Tartışmalı Konuların Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Köçer), Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üniversite Memnuniyeti ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Ercan Gül

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8191-2647>

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Bişkek – KIRGIZİSTAN

Beyza Nur Koşan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7117-533X>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Bişkek – KIRGIZİSTAN

Makale Geçmişi

Geliş: 15.01.2022

Kabul: 18.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Okul Memnuniyeti

Yaşam Doyumu

Eğitim

Üniversite

Öğrenci

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu araştırmada 2020 yılı ve öncesi verileri kullanılmıştır. Makale, dergiye 2022 yılında gönderilmiştir. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınamamış ve bu durum makale sonunda ULAKBİM TR DİZİN kararına uygun şekilde “Etik Kurul Onay Bilgileri” bölümünde açıklanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57458>

Öz

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin okul memnuniyetleri ile yaşam doyum düzeylerinin araştırılması amaçlanmıştır. Okul memnuniyeti öğrencilerin okulları için yapmış oldukları genel bir değerlendirmeyi ifade ederken, aynı zamanda üniversitelerinden ne derece memnun olduklarını göstermektedir. Öğrencilerin üniversitelerinden memnuniyetlerinde üniversite binası, teknolojik imkanlar, fiziki durum, akademisyen davranışları, yurt ve yemekhane olanakları gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Yaşam doyumunu ise bireyin bütün yaşamından hangi derecede memnun olduğunu olumlu veya olumsuz değerlendirmesidir. Diğer bir deyişle bireyin ulaşmak istedikleri ile elde ettikleri arasındaki farkı ifade etmektedir. Çalışmanın katılımcıları 176 üniversite öğrencisinden oluşmuştur. Çalışma nicel yaklaşım kapsamında ilişkisel tarama yöntemine dayalı olarak yürütülmüştür. Betimsel bir özellik taşıyan araştırmada öğrencilerin üniversite memnuniyetleri ile yaşam doyumları betimlenmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin üniversitelerinden memnun oldukları, buna karşın yaşamlarını orta düzeyde memnun olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Okul memnuniyeti ve yaşam doyumunu arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur. Diğer bir deyişle, öğrencilerin yaşam doyumları arttıkça üniversite memnuniyetlerinde de artış olmaktadır. Araştırmada ulaşılan diğer bir sonuç yaşam doyumunun okul memnuniyetinin önemli bir yordayıcısı olduğu yönündedir. Ayrıca öğrencilerin okul memnuniyetlerinin yaş değişkenine göre istatistiki açıdan anlamlı olarak farklılaştığı, sınıf ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı belirlenmiştir. Yaşam doyumunun ise, yaş, sınıf ve cinsiyet değişkenine göre ise istatistiki açıdan farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gül, Y. E. ve Koşan, B. N. (2022). Üniversite Memnuniyeti ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 21-30.

*Examining the Relationship Between University Satisfaction and Life Satisfaction**

Asst. Prof. Dr. Yavuz Ercan Gül

Kyrgyzstan Turkey Manas University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Bishkek – KYRGYZSTAN

Beyza Nur Koşan

Master Student / Kyrgyzstan Turkey Manas University, Institute of Social Sciences, Department of Educational Sciences, Bishkek – KYRGYZSTAN

Article History

Submitted: 15.01.2022

Accepted: 18.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

School Satisfaction

Life Satisfaction

Education

University

Student

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. In this study, data from 2020 and before were used. The article was submitted to the journal in 2022. For this reason, Ethics Committee Approval could not be obtained retrospectively, and this situation is explained in the "Ethics Committee Approval Information" section at the end of the article in accordance with the decision of ULAKBIM TR DIZIN.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57458>

Abstract

In this study, it was aimed to investigate the school satisfaction and life satisfaction levels of university students. While school satisfaction expresses a general evaluation of students for their school, it also shows how satisfied they are with their university. Many factors such as university building, technological facilities, physical condition, academician behavior, dormitory and cafeteria facilities affect students' satisfaction with their university. Life satisfaction, on the other hand, is the positive or negative evaluation of the degree to which an individual is satisfied with his or her whole life. In other words, it expresses the difference between what an individual wants to achieve and what he has achieved. The participants of the study consisted of 176 university students. The study was carried out based on the relational screening method within the scope of the quantitative approach. In this descriptive study, students' university satisfaction and life satisfaction were described. As a result of the research, it was seen that the students were satisfied with their university, but they evaluated their lives as moderately satisfied. There is a highly positive and significant relationship between school satisfaction and life satisfaction. In other words, as students' life satisfaction increases, their university satisfaction also increases. Another result of the research is that life satisfaction is an important predictor of school satisfaction. In addition, it was determined that the school satisfaction of the students differed statistically significantly according to the age variable, and there was no significant difference according to the class and gender variable. It was concluded that life satisfaction did not differ statistically according to age, class and gender.

GİRİŞ

Memnuniyet kelimesi birden fazla anlamı içerisinde taşıyan bir kavramdır. Ekonomi, psikoloji, sosyoloji, din gibi disiplinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Farklı kültürel özelliklerde farklı kullanım alanına sahip olan memnuniyet, daha çok öznel olarak kullanılmaktadır. Çünkü bireyin memnuniyetini, içerisinde yetiştiği toplumun inanç ve değerleri belirlemektedir (Sirgy, 2012). Dolayısıyla birey veya toplumun memnuniyetini oluşturan yapının içerisinde, etnik köken ve sosyal sınıf gibi birbiriyle ilişkili birçok faktör yer almaktadır (Bilton, Bonnett, Pin, Skinner and Webster, 2002). Memnuniyet kavramı bireyin olmasını istediği bir şeyin olması durumunda duyduğu hissi (Oxford Advanced Learner's Dictionary) veya hoş giden bir şeyi, bir ihtiyacın yerine getirilmesini ve ikna olmayı (Longman Dictionary of Contemporary English, 1981) ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, memnuniyet ihtiyaçların, arzuların, isteklerin yerine getirilmesinden kaynaklanan hazdır (Rai, 2013).

Okul memnuniyeti ve yaşam doyumu öğrencilerin öğrenim gördükleri okuldan ne derece hoşnut olduklarının yanı sıra yaşamdan da almış oldukları memnuniyeti ifade etmektedir. Öğrencilerin okul memnuniyetlerinin doğrudan belirleyicisi ise okul ortamıdır. Okul ortamı denildiğinde okul iklimi, akademisyenlerin mesleki bilgi düzeyi, okulun fiziki imkanları, yurt imkânı, burs olanakları gibi birçok unsur akla gelmektedir (Rowan, Chiang and Miller, 1997; Şahin, Kaya ve Kablan, 2017). Okul memnuniyeti öğrencilerin okul algısında önemli bir yere sahiptir. Çünkü, öğrencilerin okulda geçirdikleri vakitten zevk almaları okul algılarına da olumlu etki etmektedir. Öğrencilerin memnuniyeti dendiğinde akla öğrencilerin içinde bulunduğu mutluluk hali, okul ve okul içindeki olan derslere, programlara ve yaşamına olan ilgisi akla gelmektedir. Okul öğrenciler için yalnızca derslerin yapıldığı ve akademik gelişimlerine katkı yapan bir yer değil, aynı zamanda sportif, sosyal, kültürel vs. faaliyetleri ile de kaliteli zamanın geçirildiği bir yerdir. Ayrıca okuldaki derslerin ilgi çekiciliği, sayısı, eğitim programına uygun olması, ders materyallerinin zenginliği vs. öğrencilerin okuldaki memnuniyetine olumlu şekilde etki ettiği düşünülebilir (Epstein and McPatland 1976).

Üniversite yaşamı boyunca öğrenciler sınıf arkadaşlarından, yurt arkadaşlarından, akademik personelden, idari personele kadar birçok kişiyle iletişim halindedirler. Öğrencilerin iletişim kurdukları üniversite personeli içerisinde akademisyenler büyük önem taşımaktadırlar. Bu nedenle akademisyenlerin; dersi işleyişi, mesleki yeterliliği, öğrencilere tutumu, adil davranışları da öğrencinin okul memnuniyetine etki eden faktörler arasında yer almaktadır. (Kayadibi, 2012; Uca, 2015).

Yaşam doyumu Pozitif Psikoloji içerisinde kendisine yer bulmuş ve gün geçtikçe birçok araştırmaya konu olan bir kavramdır. Yaşam doyumu bir kişinin hayatından memnun olması, içinde bulunduğu yaşam koşullarını benimsemesi ve kabullenmesi veya insanın tüm ihtiyaçlarının yerine getirilmesidir (Korkmaz, Germir, Yücel ve Gürkan, 2015). İlk olarak Neugarten tarafından ortaya atılan bu kavram insanların belli bir duruma veya olaya değil genel olarak tüm yaşama bakış açısidir (Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005:118). Başka bir deyişle, yaşam doyumu insanın mutluluğunu sağlayan bütün unsurları; zevki, neşeyi, mutluluğu vs. ifade eder (Yetim, 2001). İnsanın bakış açısı, hayatını mükemmel mi değil mi olarak değerlendirmesi, bugüne kadar yaşantısının ideallerine ne derece yakın olduğu veya yaşamından istediği şeylere sahip olup olmadığı yaşam doyumu kavramına ışık tutmaktadır (Jaber and Robert, 1983). Bu kavram, aynı zamanda insanların tekrar bu hayata gelecek olma ihtimallerine karşın neleri değiştirip değiştirmeyeceği hayatlarından ne derecede memnun olup olmadıkları hakkında da fikir vermektedir. (Özer ve Karabulut, 2003).

Okul memnuniyeti, yaşam kalitesinin önemli bir yönüdür. Bu sebeple öğrencilerin okul memnuniyetini değerlendirmek yaşam doyumunu da anlamanın önemli bir parçasıdır. (Diener, Emmons, Larsen and Griffin, 1985) Yaşamından memnun olan insanlar yaşamın içindeki diğer koşullardan da memnun olduğu söylenebilir. Bu bağlamda yüksek öğretim kurumlarındaki öğrenci memnuniyeti ve yaşam doyumu birbirinden farklı ama bir o kadar da aynı olan inceleme şekli olarak

ortaya çıkmaktadır.

Öğrencilerin akademik yaşantılarına ilişkin doyumlarının artması sonucunda yaşam doyumlarının da artması beklenir. Çünkü öğrencilerin yaşam kalitelerinin ve doyumlarının artırılması eğitimde önemli bir amaç olarak görülmektedir (Chow, 2005; Gündoğar, 2007). İyi eğitimciler öğrencilerin yaşam beklentilerini artırmaya çalışırken, aynı zamanda mevcut yaşam doyumlarını da yükseltmeye çalışırlar (OECD Report, 2017). Yalnızca ruh sağlığı ve problemleriyle ilgilenen çalışma ve yaklaşımlar bireyin yaşamının kalitesini artırmaya veya gelişimini sağlamaya dönük koşulların oluşturulmasına yeterince dikkat etmeyebilir. Diğer bir deyişle, öğrencilerin okul ve yaşam memnuniyetsizliği sonucunda sergiledikleri olumsuz davranışları araştırmak yerine öğrencilerin yaşamlarından ve okullarından daha fazla memnun olmalarını sağlamak öğrencilerin psikolojik, sosyal ve bilişsel gelişimine daha fazla katkı sağlayabilir (Huebner ve Hills, 2013). Bu çerçevede yaşam doymu yüksek olan öğrencilerin okul memnuniyetlerinin de yüksek veya düşük olması ilişkisi kurulabilir. Bundan dolayı eğitimin amaçlarına ulaşmasında okul memnuniyeti ve yaşam doymu arasındaki ilişkinin belirlenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle başlanan bu çalışmada üniversite öğrencilerinin okul memnuniyeti ve yaşam doymu düzeyleri nedir? Sorusu temel problem olarak ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Üniversite öğrencilerinin okul memnuniyeti ve yaşam doymu düzeyleri nedir?
- Okul memnuniyeti ve yaşam doymu arasındaki ilişki düzeyi nasıldır?
- Yaşam doymu okul memnuniyetini yordamakta mıdır?
- Üniversite öğrencilerinin okul memnuniyeti ve yaşam doymu düzeyleri; yaş, cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın evren ve örnekleme, modeli, veri toplama araçları ve verilerin toplanması aşamalarına yer verilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın verileri 2019-2020 eğitim öğretim yılında Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde basit tesadüfi örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme gruptaki herkesin araştırmaya eşit katılım şansına sahip olduğu örneklem alma tekniğidir (Akarsu, 2015).

Tablo 1: Araştırma Örneklemine İlişkin Betimsel İstatistikler

Faktör	Değişken	f	%	Okul memnuniyeti ortalama	Yaşam doymu ortalama
Cinsiyet	Kadın	122	68.5	3.88	3.43
	Erkek	56	30.3	3.71	3.31
Yaş	18-19	33	18.5	3.87	3.58
	20-21	80	44.9	3.89	3.36
	22-23	47	26.4	3.92	3.47
	24+	17	9.6	3.17	2.95
Sınıf	1	35	19.7	3.59	3.12
	2	59	33.1	3.93	3.44
	3	27	15.3	3.86	3.50
	4	56	31.4	3.85	3.46

Araştırma Modeli

Bu çalışma Nicel yaklaşıma dayalı olarak ilişkisel tarama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu tür çalışmalarda veriler, iki veya daha fazla değişken arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmak için araştırmacı tarafından toplanır (Cohen, 1968). Nedensellikten çok açıklayıcı özellik taşıyan araştırmada bir değişkenin diğer değişken üzerindeki etkisine bakılmıştır. Çünkü, değişkenlerden birisindeki dalgalanma, başka bir değişkendeki benzer dalgalanmayı güvenilir bir şekilde tahmin ettiğinde, bunun genellikle birindeki değişikliğinin diğerindeki değişikliğe neden olduğu anlamı akla gelmektedir (Zaid, 2015).

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verilerinin toplanmasında Okul Memnuniyet Ölçeği, Yaşam Doyum Ölçeği ve demografik bilgi formundan yararlanılmıştır. Okul memnuniyet ölçeği Kayıkçı ve Sayın (2010) tarafından geliştirilmiştir. Toplamda tek boyut ve 42 maddeden oluşan ölçeğin toplam açıklanan varyansı % 60.42 olarak belirlenirken iç tutarlık katsayısı ise .96 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada yararlanılan diğer bir ölçek olan yaşam doyum ölçeği Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilmiş, Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Toplamda tek boyut ve 5 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlık katsayısı .88 olarak hesaplanırken test- tekrar test güvenilirliği .97 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler SPSS 23 programı kullanılarak test edilmiştir. Öncelikle parametrik veya parametrik olmayan testlerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için verilerin normal dağılım şartını yerine getirip getirmediğine bakılmıştır. Çünkü, parametrik testler bir popülasyonun parametreleri hakkında varsayımlarda bulunurken, parametrik olmayan test türleri ise bu tür varsayımlarda bulunmaz veya az bulunur (Zaid, 2015). Bunun için Shapiro-Wilk testi sonucu dikkate alınmıştır. Test sonucunda verilerin normal dağılım şartını yerine getirdiği anlaşılmıştır ($p \leq 0.05$). İkili ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Momentler Çarpımı testi, farklılıkların belirlenmesinde Bağımsız Örneklemeler t-testi ve değişkenler arasındaki etkinin belirlenmesinde ise Basit Doğrusal Regresyon analizinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

1. Üniversite Öğrencilerinin Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 2: Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doyumuna İlişkin Betimsel Veriler

Değişkenler	Aralık Değer	N	X	Ss	
Okul Memnuniyeti	Hiç memnun değilim	(1) 1.00-1.80	177	3.83	.111
	Memnun değilim	(2) 1.81-2.60			
	Orta derecede memnunum	(3) 2.61-3.40			
	Memnunum	(4) 3.41-4.20			
	Çok memnunum	(5) 4.21-5.00			
Yaşam Doyumu	Hiç katılmıyorum	(1) 1.00-1.80	177	3.40	.108
	Çok az katılıyorum	(2) 1.81-2.60			
	Orta düzeyde katılıyorum	(3) 2.61-3.40			
	Büyük oranda katılıyorum	(4) 3.41-4.20			
	Tamamen katılıyorum	(5) 4.21-5.00			

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi üniversite öğrencilerinin üniversitelerinden memnuniyet düzeyleri 3.83 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin değerlendirme aralıkları dikkate alındığında *memnunum* seçeneğine denk geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin üniversitelerinden memnun oldukları belirlenmiştir. Yaşam doymu ortalaması ise 3.40 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin değerlendirme kriterlerindeki aralık değerlerden *orta düzeyde katılıyorum* seçeneğine denk gelirken, öğrencilerin yaşamlarından orta derecede memnun olduklarını ifade etmektedir.

2. Okul memnuniyeti ve Yaşam Doymu Arasındaki İlişki Düzeyine İlişkin Bulgular

Tablo 3: Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doymu Arasındaki İlişki Durumu

		Okul memnuniyeti	Yaşam doymu
Okul memnuniyeti	r	1	.526**
	p		.00
	n	177	177
Yaşam doymu	r	.526**	1
	p	.00	
	n	177	177

** 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 3'te üniversite öğrencilerinin okul memnuniyetleri ile yaşam doymuları arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Test sonucunda okul memnuniyeti ile yaşam doymu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($r = .526, p \leq 0.01$). Diğer bir deyişle, üniversite öğrencilerinin okullarından memnuniyet düzeyleri arttıkça yaşam doymu düzeylerinde de bir artış meydana gelmektedir.

3. Yaşam Doymunun Okul Memnuniyetini Yordama Durumuna İlişkin Bulgular

Tablo 4: Yaşam Doymunun Okul Memnuniyetini Yordama Durumuna İlişkin Test Sonuçları

Değişken	Ss	B	T	R	R ²	F	p
Okul memnuniyeti	.17	2.45	14.12	.526	.276	66.80	.00

Yukarıdaki tabloda yaşam doymunun okul memnuniyetini yordayıp yordamadığına bakılmıştır. Bunun için yapılan Basit Doğrusal Regresyon analizi sonucunda yaşam doymu okul memnuniyetinin %27.6'sını açıkladığı anlaşılmıştır ($p \leq 0.01$). Diğer bir deyişle yaşam doymu anlamlı bir şekilde okul memnuniyetini yordamaktadır.

4. Üniversite Öğrencilerinin Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doymu Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Tablo 5: Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doymu Skorlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Varyans kaynağı	Sd	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	Levene	P	Fark
Okul memnuniyeti	Gruplar arası	3	8.29	2.76	6.51	.00	.00	18-19 ile 24+
	Gruplar içi	173	73.43	.42				20-21 ile 24+
	Genel	176	81.72					22-23 ile 24+
Yaşam doymu	Gruplar arası	3	4.86	1.62	2.11	.06	.10	-
	Gruplar içi	173	132.90	.77				
	Genel	176	137.75					

Tablo 5'te üniversite öğrencilerinin okul memnuniyetleri ile yaşam doymularının yaş değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin yapılan Anova testi sonuçları yer almaktadır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere okul memnuniyeti düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılaştığı belirlenmiştir ($p \leq 0.05$). Farklılaşmanın hangi yaş gruplarında olduğunu bulmak üzere Post-hoc testlerinden Scheffe testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre 18-19 yaş grubu ile 24 ve üzeri yaş grubu, 20-21 yaş grubu ile 24 ve üzeri yaş grubu ve 22-23 yaş grubu ile 24 ve üzeri yaş grubu arasında anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle 24 ve üzeri yaştaki öğrencilerin okul memnuniyetleri diğer yaş gruplarından daha düşüktür. Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarında ise yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır ($p \geq 0.05$).

5. Üniversite Öğrencilerinin Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doyum Düzeylerinin Sınıf Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Tablo 6: Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doyumu Skorlarının Sınıf Değişkenine Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Varyans kaynağı	Sd	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	Levene	p	Fark
Okul memnuniyeti	Gruplar arası	4	9.25	2.31	5.49	.00	.13	-
	Gruplar içi	172	72.47	.42				
	Genel	176	81.72					
Yaşam doyumu	Gruplar arası	4	4.71	1.18	1.52	.37	.25	-
	Gruplar içi	172	133.04	.77				
	Genel	176	137.76					

27

Tablo 6'da üniversite öğrencilerinin okul memnuniyetleri ile yaşam doyumlarının sınıf değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuca göre üniversite öğrencilerinin okul memnuniyetlerinin ve yaşam doyumlarının sınıf değişkenine göre istatistiki açıdan farklılaşmadığı belirlenmiştir ($p \geq 0.05$).

6. Üniversite Öğrencilerinin Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doyum Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Tablo 7: Okul Memnuniyeti ve Yaşam Doyumu Skorlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Cinsiyet	n	X	Ss	t	p
Okul memnuniyeti	Kadın	122	3.88	.06	1.53	.13
	Erkek	54	3.71	.08		
Yaşam doyumu	Kadın	122	3.43	.07	.82	.41
	Erkek	54	3.31	.12		

Tablo 7'de üniversite öğrencilerinin okul memnuniyetleri ile yaşam doyumlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşma sonuçları yer almaktadır. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda okul memnuniyeti ve yaşam doyumunun cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p \geq 0.05$). Diğer bir deyişle kadın ve erkek öğrencilerin okul memnuniyetleri ile yaşam doyumları arasındaki fark istatistiki açıdan anlamlı değildir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada üniversite öğrencilerinin okul memnuniyetleri ile yaşam doyum düzeyleri araştırılmıştır. Üniversite öğrencilerinin üniversitede yaşamış oldukları olumlu ve olumsuz deneyimlerin yaşam doyumlarına da olumlu veya olumsuz etki edeceği (Benbenishty and Astor 2005; Turner, Reynolds, Lee, Subasic and Bromhead, 2014) düşüncesi çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öncelikle araştırmada üniversite öğrencilerinin okul memnuniyet düzeyleri ile yaşam doyum düzeylerine bakılmıştır. Öğrencilerin üniversitelerinden ve yaşamlarından memnun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak okul memnuniyeti skorları yaşam doyumuna göre biraz daha yüksek olarak belirlenmiştir.

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarının üniversite memnuniyetlerini yordadığı varsayımından yola çıkılmıştır. Çünkü yaşam doyumunu bireyin bütün yaşamını bütünsel olarak değerlendirirken, aynı zamanda bireyin özel yaşamına ait; aile, iş yeri, okul, başarı gibi alanlarıyla da ilişkide olduğu düşünülmektedir (Huebner, Suldo, Smith and McKnight, 2004; Lyubomirsky, King and Diener, 2005; State ve Kern, 2017). Özellikle okul memnuniyeti ve yaşam doyumunu arasında birçok araştırmacı (MacDonald, Piquero, Valois, and Zullig, 2005; Proctor, Linley and Maltby, 2009; Varela, Zimmerman, Ryan, Stoddard, Heinze and Alfaro, 2016) anlamlı bir ilişkinin olduğunu düşünmektedir. Bu araştırmada ise literatüre uygun olarak okul memnuniyeti ve yaşam doyumunu arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İki değişken arasındaki anlamlı ilişkiden hareketle çalışmada yaşam doyumunun okul memnuniyetinin ne kadarını açıklayabildiği test edilmiştir. Test sonucunda yaşam doyumunun okul memnuniyetinin önemli bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Suldo ve arkadaşları (2008) çalışmalarında okul doyumunun yaşam doyumunu yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Genel olarak bakıldığında birbiriyle yüksek korelasyon gösteren bu iki değişkenin birbirinin güçlü bir yordayıcısı oldukları sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla okul memnuniyeti ve yaşam doyumunu birbirlerine olumlu katkı sağlamaktadırlar (Valois, Zullig, Huebner and Drane, 2001).

Üniversite öğrencilerinin yaş ve sınıf değişkenlerine göre okul memnuniyeti ve yaşam doyum düzeylerindeki farklılaşmaya bakılmıştır. Yaş değişkenine göre okul memnuniyeti düzeylerinde ileri yaşlarda büyük düşüş yaşandığı belirlenirken, yaşam doyumlarında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı anlaşılmıştır. Araştırmanın diğer önemli bir sonucu da öğrencilerin okul memnuniyetlerinin sınıf ve yaş arttıkça artarken bu skor yaşları 24 ve üzeri olan grupta hızlı bir şekilde düşmesi olmuştur. Özellikle birinci sınıf öğrencilerinin okul memnuniyeti skorlarının düşük olmasında yaşanan pandemi nedeniyle uzaktan eğitime geçilmesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Goldbeck ve arkadaşları (2007) çalışmalarında yaşa bağlı olarak yaşam doyumunun düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Bu konuda yapılan başka çalışmalarda (Eccles, Lord and Roeser, 1996; Eccles, 2004; Gül ve Alimbekov, 2020) okul memnuniyetinin yaş ve sınıfa bağlı olarak düştüğü belirlenmiştir.

Araştırmada elde edilen diğer önemli bir bulgu da üniversite öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre okul memnuniyeti ile yaşam doyumlarının farklılaşmamasıdır. Cinsiyet değişkenine göre istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluşmamışsa da kadın öğrencilerin hem okul memnuniyetleri hem de yaşam doyumları erkek öğrencilerden yüksek olduğu görülmüştür. Gül ve Alimbekov (2018) da öğretmen adaylarından oluşan örneklem grubu ile yapmış oldukları çalışmada yaşam doyum skorunda cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılaşmaya rastlamamışlardır. Literatürde yer alan başka çalışmalarda da (Avşaroğlu vd., 2005; Şahin, 2011; Kıvılcım, 2014) benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bunun önemli nedenleri arasında özellikle fiziki şartların iyileşmesiyle ilişkili olan yaşam doyumunun cinsiyet fark etmeden herkes için genel bir durum olduğu söylenebilir. Bu nedenle anlamlı bir farklılaşmanın olmaması beklenmektedir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu araştırmada 2020 yılı ve öncesi verileri kullanılmıştır. Makale, dergiye 2022 yılında gönderilmiştir. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınmamıştır lakin çalışma süresince etik ilkelere dikkat edilmiştir. Bu ilkeler çerçevesinde katılımcı gönüllülüğü esas alınarak onları tanıtıcı bilgiler gizli tutulmuş ve veriler sadece bu bilimsel araştırmada kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (2015). Hipotezlerin, Değişkenlerin ve Örneklemenin Belirlenmesi. (Ed. M. Metin). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, (2. Baskı)* İçinde (s. 21-43). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Avşaroğlu, S.; Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *S.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 115-129.
- Benbenishty, R. ve Astor, R. A. (2005). *School Violence in Context: Culture, Neighborhood, Family, School, and Gender*. Birleşik Krallık: Oxford University Press.
- Bilton, T.; Bonnett, K.; Pin, J. L.; T. Skinner, D. S. ve Webster, A. (2002). *Introductory Sociology, (4th Ed.)*. Palgrave Macmillan Publisher.
- Chow, H. P. H. (2005). Life Satisfaction Among University Students in a Canadian Prairie City: A Multivariate Analysis. *Social Indicators Research*, 70(1), 139-150.
- Cohen, J. (1968). Multiple Regression As A General Dataanalytic System. *Psychological Bulletin*, 70(1), 426-443.
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262.
- Diener, E.; Emmons, R. A.; Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Eccles, J. S.; Lord, S. E. ve Roeser, R. W. (1996). Round Holes, Square Pegs, Rocky Roads, and Sore Feet: The Impact of Stage-Environment Fit on Young Adolescents' Experiences in Schools. *Adolescence: Opportunities and Challenges*. Rochester, University of Rochester Press, 99(1), 47-92.
- Eccles, J. S. (2004). Schools, Academic Motivation, and Stage-Environment Fit. *Handbook of Adolescent Psychology*, 2(1), 125-153.
- Goldbeck, L.; Schmitz, T. G.; Besier, T.; Herschbach, P. ve Henrich, G. (2007). Life Satisfaction Decreases During Adolescence. *Quality of Life Research*, 16(6), 969-979.
- Gül, Y. E. ve Alimbekov, A. (2020). Öğretmen Adaylarının Hoşgörü ve Yaşam Doyum Düzeylerinin İncelenmesi. *Turkish Studies - Educational Sciences*, 15(2), 831-849.
- Gündoğar, D.; Gül, S. S.; Uskun, E. ve Demirci, S. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunu Yordayan Etkenlerin İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10(1), 14-27.
- Huebner, E. S. ve K. J. Hills (2013). Assessment of Subjective Well-Being in Children and Adolescents. (Eds. D. H. Saklofske, C. R. Reynolds ve V. Schwann). *The Oxford Handbook of Child Psychological Assessment* İçinde (s. 0-0). Birleşik Krallık: Oxford University Press.
- Huebner, E. S., Suldo, S. M., Smith, L. C. and McKnight, C. G. (2004). Life Satisfaction in Children and Youth: Empirical Foundations and Implications for School Psychologists. *Psychology in the Schools*, 41(1), 81-93.
- Kayadibi, F. (2012). Eğitim Kalitesine Etki Eden Faktörler ve Kaliteli Eğitimin Üretime Katkısı. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 3(1), 71-94.
- Kıvılcım, P. (2014). Öğretmenlerde İş Doyumu, Özyeterlik İnancı ve Yaşam Doyumu İlişkisinin Karşılaştırılması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Turhan Toros), Mersin: Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, M.; Germir, H. N.; Yücel, A. S. ve Gürkan, A. (2015). Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Sosyodemografik Bileşenler Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 78-111.
- Longman Dictionary of Contemporary English (1981). *Satisfaction*. Low-Priced Edition.

- Lyubomirsky, S.; King, L. ve Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin*, 131(1), 803–855.
- MacDonald, J. M., Piquero, A. R., Valois, R. F. ve Zullig, K. J. (2005). The Relationship Between Life Satisfaction, Risk-Taking Behaviors, and Youth Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(11), 1495–1518.
- OECD Report (2017). Pisa 2015 Results and Student's Well-Being. <https://www.oecd-ilibrary.org/> adresinden 17.01.2022 tarihinde erişildi.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> adresinden 09.01.2022 tarihinde erişildi.
- Özer, M. ve Karabulut, O. O. (2003). Yaşlılarda Yaşam Doyumu. *Geriatrics*, 6(2), 72-74.
- Jaber, F. G. ve Robert J. L. (1983). Rethin King life Satisfaction. *Human Organization*, 42(1), 30- 38.
- Proctor, C. L.; Linley, P. A. ve Maltby, J. (2009). Youth Life Satisfaction: A Review of The Literature. *Journal of Happiness Studies*, 10(5), 583–630.
- Rai, A. K. (2013). *Customer Relationship Management: Concept and Cases*. PHI Learning Private Limited.
- Rowan, B.; Chiang, F-S. ve Miller, R. J. (1997). Using Research on Employees' Performance to Study The Effects of Teachers on Students' Achievement. *Sociology of Education*, 70(1), 256-284.
- State, M. T. ve Kern, L. (2017). Life Satisfaction Among High School Students With Social, Emotional, and Behavioral Problems. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 19(4), 205–215.
- Suldo, S. M.; Shaffer, E. J. ve Riley, K. N. (2008). A Social-Cognitive-Behavioral Model of Academic Predictors of Adolescents' Life Satisfaction. *School Psychology Quarterly*, 23(1), 56–69.
- Şahin, Ç. (2011). Perceptions of Prospective Teachers About Tolerance Education. *Educational Research and Reviews*, 6(1), 77-86.
- Şahin, İ.; Kaya, S. ve Kablan, Z. (2017). Okul Memnuniyeti İle Akademik Başarı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Turkish Studies*, 12(18), 577-590.
- Sirgy, M. J. (2012). *The Psychology of Quality of Life: Hedonic Well-Being, Life Satisfaction and Eudaimonia*, (2th ed.). Springer: Social Indicator Research Series 50.
- Turner, I.; Reynolds, K. J.; Lee, E.; Subasic, E. ve Bromhead, D. (2014). Well-Being, School Climate, and the Social Identity Process: A Latent Growth Model Study of Bullying Perpetration and Peer Victimization. *School Psychology Quarterly*, 29(3), 320–335.
- Uca, M. A. (2015). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları İle Hosgörü Değerine Sahip Olma Düzeyleri Arasındaki İlişki, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Halil Işık), Van: Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Valois, R. F.; Zullig, K. J.; Huebner, E. S. ve Drane, J. W. (2001). Relationship Between Life Satisfaction and Violent Behaviors Among Adolescents. *American Journal of Health Behavior*, 25(4), 353–366.
- Varela, J.; Zimmerman, M.; Ryan, A.; Stoddard, S.; Heinze, J. ve Alfaro, J. (2016). Life Satisfaction, School Satisfaction, and School Violence: a Mediation Analysis for Chilean Adolescent Victims and Perpetrators. *Child Indicators Research*, 0(11), 487-505.
- Zaid, A. Z. (2015). *Correlation and Regression Analysis Textbook*. Ankara: Organisation of Islamic Cooperation SESRIC.

Proje Uygulayan Okullar (Proje Okulları)'ın Yönetmelik Uygulamalarının Okul Merkezli Yönetim Açısından İncelenmesi*

Hamza Yılmaztürk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0162-7473>

Öğretmen / Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Aydın Balyer

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1784-2522>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.04.2021

Kabul: 10.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Proje Okulu
Okul Merkezli Yönetim
Yönetici
Nitelikli Eğitim
Başarı

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu araştırmada 2019 ve 2020 yılları verileri kullanılmıştır. Makale, dergiye 2021 yılında gönderilmiştir. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınamamış ve bu durum makale sonunda ULAKBİM TR DİZİN kararına uygun şekilde "Etik Kurul Onay Bilgileri" bölümünde açıklanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.58067>

Öz

Proje okulları toplumun uzun yıllardır beklediği nitelikli eğitimi sunabilme amacına yönelik atılan bir adımdır. Bu beklentiyi karşılamak adına proje okullarına özel bir yönetmelik hazırlanmış ve bu okullar nitelikli okul statüsüne taşınmıştır. Söz konusu okulların sahada bu beklentiyi ne kadar karşıladıkları ve uygulamalarının eğitimde niteliği yakalamayı başarabildiği merak konusudur. Bu çerçevede çalışmanın amacı proje okullarının okul merkezli yönetim anlayışı perspektifinden yönetmelik uygulamalarını incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntem ve teknikleri ve olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Çalışma grubu İstanbul ilinde bulunan farklı okul türlerinden proje okullarında görev yapan yirmi bir okul yöneticisinden oluşmaktadır. Bu yöneticiler seçilirken amaçlı örnekleme türlerinden seçkili örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile oluşturulan görüşme formu kullanılmıştır. Veriler nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak temalar, alt temalar ve kodlar oluşturulup betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise proje okulu yöneticilerinin sorumlulukları oranında yetkilerinin artırılması beklentisinin karşılanmasının gerektiğidir. Bir diğer sonuca göre proje okullarının teorideki uygulamaları ve hedefleri gerçeklikle çeliştiği için beklenen başarı bütünüyle elde edilememektedir. Son olarak proje okulları yönetmeliğinin diğer okulların yönetmeliğinden farklı olarak yetki genişliğine daha fazla alan açılarak düzenlenmesi yönünde bir beklenti olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu amaçla proje okulu yönetmeliğinin beklentileri karşılamak ve başarıyı artırmak için yetki genişliği ve okul merkezli yönetim açısından tekrar ele alınması önerilmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Yılmaztürk, H. ve Balyer, A. (2022). Proje Uygulayan Okullar (Proje Okulları)'ın Yönetmelik Uygulamalarının Okul Merkezli Yönetim Açısından İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 31-48.

*Examination of Managerial Practices of Schools Implementing Projects (Project Schools) in Terms of School-Centered Management**

Hamza Yilmaztürk

Teacher / Ministry of National Education, Istanbul – TURKEY

Prof. Dr. Aydın Balyer

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 13.04.2021

Accepted: 10.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Project School

School-Centered Management

School Administrator

Quality Education

Success

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. In this study, data for the years 2019 and 2020 were used. The article was submitted to the journal in 2021. For this reason, Ethics Committee Approval could not be obtained retrospectively, and this situation is explained in the "Ethics Committee Approval Information" section at the end of the article in accordance with the decision of ULAKBİM TR DİZİN.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.58067>

Abstract

Schools (project schools) implementing special programs or projects have emerged as a new method in Turkish national education. The fact that these schools accept students especially by exam and most importantly that their teachers and administrators are selected by these schools have brought these schools to an important position. In this context, the aim of the study is to examine the managerial practices of project schools from the perspective of school-centered management. Qualitative research methods and techniques and phenomenology design were used in the study. The working group is the managers of project schools from different school types in Istanbul. Selective sampling method, which is a purposeful sampling type, was used while selecting these managers. The interview form created with the semi-structured interview technique was used to collect the data. Themes, sub-themes and codes were created using qualitative research methods and techniques, and analyzed by descriptive analysis method. The expected results from the study are to meet the expectation of increasing the authorities of the project school managers in proportion to their responsibilities, another result is that the expected success cannot be achieved as a result of the contradiction of the theoretical practices and objectives of the project schools with the reality, and finally, the request for the regulation of project schools by opening more space for the scope of authority, unlike the regulations of other schools. It can be suggested that the project school regulations should be revised in favor of schools in order to meet social expectations and increase success in terms of authority and school-centered management.

GİRİŞ

İnsan, yaratıldığından beri hem yönetilmekte hem de yönetmektedir. Tarihsel süreç içerisinde insan ve yönetim anlayışı da sürekli değişmektedir. Bu değişimin doğal ve devingen olması ise su götürmez bir gerçektir. “Yönetim bir kurul veya kuruluşun yasalara, kurallara ve belli şartlara uygun biçimde işlemlerini sağlamak, idare etmek, tedvir etmek” (TDK, 2011: 2611) anlamlarına gelmektedir. Türkiye’nin devlet yapısı dikkate alındığında ise merkezi bir yönetim modelinin benimsendiği söylenebilir. Bütün işlerin tek bir merkezden yönetilmesi anlamına gelen merkeziyetçilik anlayışına göre merkezden yönetim sistemi, siyasi bakımdan bir ülkedeki kanuni ve hukuki birliğin varlığını, idari bakımdan da kamu hizmetlerinin ve bütünüyle idari fonksiyonun merkezde toplanmasını ifade eder (Bozan, 2002: 36; Akt.: Gülşen, 2009). “Öte yandan merkezi yönetim ile ilgili olarak kaynakların daha ussal olarak kullanılması, uzmanlaşmayı özendirilmesi de bu tür yönetimin erdemleri arasındadır. Ulaşım, sağlık, enerji ve eğitim gibi kimi hizmetler, en etkin, uyumlu ve eşgüdümlü bir şekilde merkezden yönetimde tek elden yönetilebilir (Keleş, 2000: 24). Merkezi yönetim, üniter devlet yapısının en mühim şartıdır. Fakat bürokratik hiyerarşinin ve böylece karar alma mekanizmasının zayıflaması da merkezi yönetimin eksikliği sayılabilir.

Buna uygun olarak son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kamu yönetimi ve dolayısıyla eğitim yönetimi alanında yenileşme ve değişimler öngörülmekte ve yeni birtakım çalışmalar yapılmaktadır. 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin 3 Kasım 2003’te kamuoyuna açıkladığı ‘Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı’nın üzerinde bazı değişiklikler yaparak 29 Aralık 2003’te Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) sunduğu çalışma bu alana dönük bir ihtiyacın tezahürüdür. Bu çalışmalar, merkezi yönetimin kamusal alandaki hantallığını azaltmak ve yetki devri, yetki paylaşımının gerekliliğinden doğmuştur sonucuna ulaşabilmektedir. “Yerinden yönetim diye bilinen özerk yerel yönetim (local self-government), yerel halkın kendi eliyle seçtiği organlarca yönetilmesini anlatan bir dizgenin adıdır” (Keleş, 2000: 20). Bununla birlikte kamusal alandaki yerelleşme eğilimi ya da diğer bir ifadeyle yerel yönetimin gücünün artırılmak istenmesi kamu yönetimine yansıtacağı gibi eğitim yönetimine de yansıtılabilir. “Eğitim yönetimindeki gelişmeleri kamu yönetimindeki çağdaş gelişmelerle bağlantılı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü eğitim sektörü genel kamu yönetiminin bir alt sistemidir ve kamu yönetiminin genel yapısından farklı olarak değerlendirilemez” (Gülşen, 2000: 60-61; Akt.: Gülşen, 2009).

Günümüz eğitim sektörüne bakıldığında çok fazla insan kaynağını yönetme ve eğitme misyonunu taşıyan bir örgüt olarak değerlendirilebilmektedir. “Öncelikle sistemin korkmadan, çekinmeden sorgulanması gerektiğini, artık dünyada her şeyin merkezden yönetildiği yarım milyonu aşkın çalışanı bulunan bir kurumun olmadığı vurgulanmıştır” (Özden, 1998: 186 Akt.: Gülşen, 2009: 16). 20 yıl önce yarım milyon olan eğitim camiasının bugün aratarak bir milyona ulaştığı göz önüne alınırsa ne denli devasa bir örgütün yönetilmesinden bahsedildiği daha iyi anlaşılabilir. Uzun yıllardan beri böyle kalabalık bir örgütün hantallığa düşmeden etkin ve verimli çalışması için çalışmalar yapılması gerektiği tüm toplum kesimlerince bilinen bir gerçektir. Bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), merkezi teşkilatın yönetim yapısını daha işlevsel hale getirmek için; “14 Eylül 2011 tarihinde 652 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile merkezi teşkilatı yeniden tasarlamış ve bu KHK ile bürokratik kademelerde azaltma yapmıştır” (Kaya, 2018: 5). Türk Eğitim sistemindeki bu yenilik beraberinde yeni uygulamaları da getirmiştir. Türkiye’de okulların eğitimsel niteliğini artırmaya yönelik yapılan çalışmalardan biri 2014-2015 Eğitim-Öğretim yılından itibaren eğitim sistemi içinde uygulamaya koyduğu Proje Okulları olmuştur (Kaya, 2018). Bu yöntem daha önceki yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) uygulanmıştır. Charter okulları olarak bilinen sistem Amerika Eğitim Bakanlığı tarafından 1990’lardan beri uygulanan sistemdir. Amerikan eğitim sisteminde charter okullarının açılması fikri eğitim sistemindeki reform arayışları içerisinde okullara daha fazla yetki

verilmesi ile eğitimdeki hiyerarşik yapılanmanın kaldırılması ve böylece eğitimde reform çalışmalarında okullara ve velilere daha çok söz ve yetki imkânı tanıma arayışının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Hesapçoğlu ve Çelebi, 2011).

Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye’de okulların niteliğini artırmak, eğitimi daha verimli hale getirmek amacıyla “Proje Okulları” uygulaması başlatılmıştır. Proje Okulları, MEB tarafından fiziki altyapıları yeterli görülenlerden seçilir ve okul müdürü doğrudan doğruya bakan tarafından atanır. 01.09.2016 tarihli Özel Program ve Proje Uygulayan Okullar Yönetmeliği’ne göre okul müdürü alt kademe yöneticileri (müdür başyardımcısı/müdür yardımcıları) ve öğretmenleri seçme yetkisine sahiptir (MEB Mevzuat, 2018). Okul merkezli yönetim anlayışının Türkiye’deki ilk örneği olan bu uygulama 2016-2017 Eğitim-Öğretim yılında İmam Hatip liselerinin bir kısmıyla sınırlı tutulmuşken; MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü’nün 30.05.2018 ve E.10.590.507 sayılı yazısına göre İmam Hatip liselerinin dışında Türkiye’de Fen lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi, Anadolu Lisesi ve Meslek Lisesi türlerinde toplam 569 okul daha proje okul kapsamına alınmıştır (MEB, 2018).

Bu çerçevede mevcut çalışmanın amacı proje okullarının okul merkezli yönetim anlayışı perspektifinden yönetsel uygulamalarını incelemektir. Son yıllarda hem dünyada hem Türkiye’de yerleşmenin, yerel yönetimlerin ön plana çıkması, yetki devri, yetki paylaşımı gibi unsurların konuşulması sonucu eğitime yansıyan yönü Proje Okulları modeli eğitimde, eğitim yönetiminde yeni bir model olmanın kapısını aralamıştır. Okul merkezli yönetim alanında ülkemizde farklı çalışmalar yapılmıştır (Aytaç, 2000, Hesapçoğlu ve Çelebi, 2011, Gülşen, 2005, Taşar, 2009, Kaya, 2008). Bu çalışmalar okul merkezli yönetimin ne olduğuna ilişkin cevaplar aramanın yanında Milli eğitim yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşlerini içeren araştırmalardır.

Proje Okulları ile ilgili alanyazında üçü doktora (Koç, 2019; Karaman, 2021; Uygur, 2020) sekizi yüksek lisans (Arslan 2018; Kaya, 2018; Becerikli, 2019; Usul, 2020; Çatak, 2021; Sargın, 2021; Genç, 2021; Avcılar, 2021) olmak üzere toplam on bir tez çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Karaman (2021) ve Avcılar’a (2021) ait araştırmalar Din Eğitimi alanında yapılmış olup diğerleri Eğitim Yönetimi alanındadır. Bu çalışmalardan sadece Kaya’nın (2018) çalışması bu çalışmayla doğrudan ilişkili olarak proje okullarının işleyişine ilişkindir. Söz konusu çalışmadan elde edilen bulgulara göre Proje Okulları her ne kadar derin bir ön çalışma yapılmadan açılmış olsa da okul yöneticilerine alt kademe okul yöneticisi ve öğretmen seçme yetkisinin verilmiş olması bu okullarda tasavvur edilen ekip ruhunu ortaya çıkarmakla beraber Proje okullarına tanınan kısmi özerklik sayesinde hem yönetici hem de öğretmenlerin mesleki doyum düzeyleri artmıştır. Becerikli (2019), Usul (2020), Uygur (2020), Çatak (2021) ve Sargın (2021) çalışmalarında Proje Okulu Yöneticilerini çeşitli yeteneklerini araştırma konusu olarak tercih etmişlerdir. Becerikli (2019), elde ettiği bulgulara göre Proje okullarında çalışan öğretmenlerin kişisel referans ve mülakatlarla işe alınması, Okul Yöneticilerinin yetenek tanımlama ve sınıflandırması için gerekli olan özellikleri tek başına tespit edecek yeterlilikte olmaması, personel gelişimi ve ödüllendirilmesi konusunda çalışmalarının yetersizliği, çalışan memnuniyetini sağlamaya yönelik çalışmalarının kısıtlı olması gibi sebeplerden dolayı Proje okullarının personel nezdinde yetenek geliştirme hususunda beklentiyi karşılamadığı sonucuna varmıştır. Usul (2020), Sargın (2021), Çatak (2021) ve Uygur’un (2020) elde ettiği bulgulara göre ise Proje okulu yöneticileri okullarının vizyon ve misyonunu gerçekleştirme noktasında finansal ve mevzuata dayalı özerkliğe sahip olmasalar da öncelikle kendi öz benliklerine ve topluma karşı sorumluluk sahibi, paydaşlarıyla beraber kara alma ve uygulama hususunda demokratik, yenilikçi projelerin üretilmesi, yürütülmesi, planlanması ve yürütülmesi konusunda başarılı ve sağ duyulu olarak tanımlanmışlardır.

Tez çalışmalarının dışında okul merkezli yönetime vurgu yapmayan ancak Proje Okullarını içeren sempozyumda sunulmuş iki adet bildiri (Öz ve Çoştur, 2017), Giorgetti, Çeven, Toplaoğlu ve diğerlerinin (2019) proje okullarının işleyişine dair makale çalışması bulunmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Özel Program ve Proje Uygulayan Okullar (Proje Okulları)'ın eğitimde niteliği artırmak ve nitelikli eğitim ihtiyacını karşılayabilmek için söz konusu okullarda görev yapan okul yöneticilerinin görüşlerinden faydalanarak okul merkezli yönetim anlayışının Türk eğitim sistemine yeni bir model olabilir mi sorusuna cevap aramaktır.

Bu araştırmanın kaleme alınmasında öne çıkan problem, Türkiye'deki eğitimin niteliği sorununa proje okullarının çözüm olup olamayacağı hususudur. Türkiye'de aşırı merkeziyetçi ve katı bürokratik bir eğitim sistemi hakimdir (Keleş, 2000: 24). 21. Yüzyılda yeni liberal akımlarla birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da birtakım yenilikler ortaya çıkmıştır. Türkiye de bu yeniliklerden bir tanesi sayılabilecek olan ve 2014 yılında uygulanmaya başlanan "Özel Program ve Proje Uygulayan Okullar" uygulaması söz konusu aşırı merkeziyetçi ve katı bürokratik eğitim sistemine yeni bir soluk getirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın alt problemleri ise;

1. Proje okullarında görev yapan okul yöneticilerinin proje okullarının yönetsel yapısına ilişkin görüşleri nasıldır?
2. Proje okullarında görev yapan okul yöneticilerinin görüşlerine göre proje okullarının yönetimi açısından karşılaşılan sorunlar nelerdir?
3. Proje okullarında görev yapan okul yöneticilerinin görüşlerine göre proje okullarının mevcut statülerinin okul yönetimi açısından sağladığı kolaylıklar nelerdir?
4. Proje okullarında görev yapan okul yöneticilerinin görüşlerine göre proje okullarında finansman kaynağı bulma konusunda okul yöneticilerinin uygulamaları nelerdir?

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak yapılandırılmıştır. Creswell'e göre (2017) nitel araştırma sosyal ya da beşerî bir probleme bireylerin veya grupların attettiği anlamları keşfetme ve anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Nitel araştırmalar olayları derinlemesine inceleme, anlama ve bağlamında yorumlamaya dönük araştırmalardır. Neuman'a göre (2014) nitel yaklaşım toplumsal yaşamın doğal akışında ortaya çıkan olayların ayrıntılı incelenmesine dayanır. Nitel araştırmalarda olaylar ve bağlamlar ile öznel katılım önemli kavramlardır.

Bu çalışmada katılımcıların Proje Okulları ile ilgili görüş ve deneyimlerini yansıtmak adına nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik çalışma birkaç kişinin bir fenomen veya kavramlarla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016). "Fenomenolojik araştırma, araştırmacının katılımcılar tarafından tanımlanmış şekliyle bir fenomenle ilgili bireylerin yaşanan deneyimleri betimlediği, kaynağını felsefe ve psikolojiden alan bir araştırma desenidir. Bu betimlemeler, söz konusu fenomen ile ilgili çeşitli deneyimlere sahip bireylerin deneyimlerinin özüne ulaşılması ile sonuçlanır" (Giorgi, 2009 ve Moustakas, 1994; Akt.: Creswel, 2017: 14). Bu çalışma belirlenen problem ve alt problemler doğrultusunda beş farklı türdeki Proje Okulunda görev yapan toplam yirmi bir okul müdürü ile Proje Okullarına ilişkin görüşme yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırma proje okullarının sayısı ve çeşidinin fazla olması nedeniyle İstanbul ilinde yapılmıştır. İstanbul ilinde bulunan proje imam hatip liseleri, proje Anadolu liseleri, proje sosyal bilimler liseleri, proje fen liseleri ve proje mesleki ve teknik Anadolu liseleri olmak üzere beş farklı türden lisede görev yapan, bu araştırma için gönüllü olarak görüşme yapmayı kabul eden 21 okul müdürü ile görüşülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı (Seçkili-Olasılıklı) örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Ölçüt örnekleme yöntemindeki temel anlayış, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Araştırmacı

tarafından bu ölçütler oluşturulabileceği gibi daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Görüşme yapılacak proje okulları seçilirken belirlenen ölçütler; okulun bulunduğu sosyo-ekonomik çevre, okulun internet sitesinde duyurduğu başarılar ve okul yöneticisinin yöneticilikteki görev süresidir. Bu şekilde araştırmanın aktarılabilişliğinin artırılmasına çalışılmıştır. Katılımcıların kimlik bilgilerini saklamak kaygısıyla katılımcılara/yöneticilere kod isim (Y1, Y2, Y3...) verilmiştir. Çalışmanın doyum noktasına ulaşıldığı düşünöldüğünden yeni bir katılımcı veya katılımcı grubuna ihtiyaç duyulmamıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Farklı Kategorilere Göre Dağılımları

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi (Lisans, Y. Lisans, Doktora)	Yöneticilik Kıdemi	Okul Türü	Branş
Y1	Erkek	45	Yüksek Lisans	8 Yıl	Anadolu Lisesi	İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği
Y2	Erkek	33	Yüksek Lisans	4 Yıl	İmam Hatip Lisesi	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Y3	Kadın	50	Yüksek Lisans	23 Yıl	Anadolu Lisesi	Tarih Öğretmenliği
Y4	Erkek	40	Lisans	11 Yıl	Anadolu Lisesi	Bilişim Teknolojileri Öğretmenliği
Y5	Erkek	53	Lisans	27 Yıl	İmam Hatip Lisesi	İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği
Y6	Erkek	57	Lisans	17 Yıl	Fen Lisesi	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Y7	Erkek	48	Lisans	20 Yıl	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Makine Teknolojileri Öğretmeni
Y8	Erkek	58	Lisans	4 Yıl	İmam Hatip Lisesi	İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği
Y9	Erkek	51	Lisans	10 Yıl	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Metal Teknolojisi Öğretmenliği
Y10	Kadın	50	Lisans	6 Yıl	İmam Hatip Lisesi	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

						Öğretmenliği
Y11	Erkek	49	Lisans	11 Yıl	Anadolu Lisesi	Coğrafya Öğretmenliği
Y12	Erkek	41	Lisans	6 Yıl	Fen Lisesi	Coğrafya Öğretmenliği
Y13	Erkek	49	Lisans	22 Yıl	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Elektrik-Elektronik Öğretmenliği
Y14	Erkek	48	Yüksek Lisans	8 Yıl	Sosyal Bilimler Lisesi	Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğretmeni
Y15	Erkek	55	Lisans	27 Yıl	Anadolu Lisesi	Edebiyat Öğretmenliği
Y16	Erkek	42	Yüksek Lisans	10 Yıl	Anadolu Lisesi	Tarih Öğretmenliği
Y17	Erkek	45	Lisans	10 Yıl	Sosyal Bilimler Lisesi	Coğrafya Öğretmenliği
Y18	Erkek	52	Lisans	21 Yıl	İmam Hatip Lisesi	İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği
Y19	Erkek	40	Lisans	23 Yıl	Anadolu Lisesi	Tarih Öğretmenliği
Y20	Erkek	61	Lisans	23 Yıl	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Elektrik-Elektronik Öğretmenliği
Y21	Erkek	45	Lisans	4 Yıl	İmam Hatip Lisesi	Tarih Öğretmenliği

Tablo 1’de görüleceği üzere çalışmaya katılan yöneticilerin yöneticilik kıdemi 2 yılın üstündedir ve ortalama yöneticilik süresi 14 yıldır. Çalışmaya katılan yöneticilerin 19’u erkek 2’si kadındır. Yöneticilerin yaş ortalaması ise 48’dir. Çalışmadaki 21 okulun 2’si fen lisesi, 2’si sosyal bilimler lisesi, 7 tanesi Anadolu lisesi, 6 tanesi Anadolu imam hatip lisesi ve 4 tanesi ise mesleki ve teknik Anadolu lisesidir. Yöneticilerin branş dağılımında göze çarpan önemli bir farklılık görünmemektedir ancak imam hatip lisesi yöneticilerinin branşlarının İHL Meslek Dersleri öğretmenliği ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği olduğu görülmüştür. Tabloda belirtilen proje okulları İstanbul’un farklı ilçelerinde bulunan farklı türlerdeki proje okullarıdır. Doygunluk noktasına ulaşıldığı için 21 okulun yöneticiyle görüşme yapmak yeterli olmuştur. Çalışmanın İstanbul ilinde yapılmış olmasının nedeni ise hem çeşit hem de sayı olarak farklı türlerdeki proje okullarının bu ilde fazlaca bulunuyor olmasıdır. Okullarının belirlenmesinde amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan ölçütler ise okulların proje okulu statüsünde olması ve

yöneticilerinin en az iki yıllık deneyime sahip olmalarıdır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu nitel çalışmalarda en fazla kullanılan yöntemdir. Bunun nedeni ise bireylerin görüş, deneyim ve duygularını ortaya çıkarma yönünden oldukça işlevsel olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yarı yapılandırılmış görüşme formunun geçerlik ve güvenilirliğini artırmak için kolay anlaşılabilir sorular yazılmış, odaklı sorular sorulmuş, açık uçlu sorular sorulup yönlendirmeden kaçınılmış, çok boyutlu soru sorulmayıp alternatif sorular hazırlanarak bunlar önce uzman grup tarafından test edilmiştir. Daha sonra uzman görüşü neticesinde ön araştırma soruları hazırlanmış, hazırlanan sorular farklı bir gruba yöneltilerek soruların geçerliği sınanmıştır. Aktarılabirliği sağlamak için ise görüşmelerin tüm süreçleri kayıt altına alınmıştır. Yapılacak görüşmeler katılımcıların izinleri çerçevesinde ses kayıt cihazına kayıt edilmiş, sonrasında çözümlenip daha sonra katılımcılardan katılımcı teyidi alınmıştır. Veriler Eylül 2019 ve Aralık 2020 tarihlerinde toplanmıştır. Araştırma verileri yüz yüze görüşme yoluyla elde edilmiştir. Görüşme derinlemesine bilgi almak amacıyla gerçekleştirilir ve keşfe yönelik bir süreçtir. Burada araştırmacı görüşülen kişilerle belli konuları keşfetmeye çalışır. Sorulan sorulara ve doğal olarak yanıtlara ilişkin derinliğine bilgi ve deneyim elde edebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Verilerin Toplanma Süreci

Araştırmaya başlamadan önce üst makamlardan (İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü) gerekli resmi izinler alınmıştır. Görüşme yapılacak kişilerden görüşme yapılmadan önce e-posta veya telefonla randevu alınarak, kendilerinin rahat iletişim kurabilecekleri öncelikle varsa kendi makam odaları veya öğretmenler odası, okullarında kütüphane gibi mutena yerler katılımcıların görüşleri doğrultusunda seçilmiştir. Görüşmelerde gönüllü katılımcıların izinleri alındıktan sonra yüz yüze görüşme sırasında katılımcılara yöneltilen soruların bulunduğu görüşme kâğıdı katılımcılarla paylaşılmış ve sonrasında katılımcıların izin vermesi durumunda ses kayıt cihazı ile görüşme kayıt altına alınmış, katılımcıların ses kayıt cihazına izin vermedikleri görüşmelerde ise not alınmıştır. Sorular katılımcılara yöneltilirken farklı anlamlar çağrıştıracak ses tonu veya mimikler kullanılmamıştır. Görüşme araştırmanın güvenilirliği açısından samimi ve rahat bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler konunun bütünlüğü ve amacından sapmasını önlemek amacıyla bir (1) saatle sınırlandırılmıştır. Verilerin toplandıktan sonra çözümlenip bir örneği katılımcılara gönderilmiş ve böylece katılımcı teyidi alınmıştır. Verilerin çözümlenmesinde uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmanın tutarlılığını artırmak için görüşme sonucunda elde edilen ham veriler üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadan alanın uzmanıyla kodlar oluşturulmuş, oluşturulan bu kodlar araştırmacının kodlarıyla karşılaştırılarak tutarlılık artırılmaya çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen ham veriler analiz edilmiştir. Nitel araştırma çalışmalarında kullanılan içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Nitel analizde temel amaç toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması ve buna göre mantıklı olan, veriyi açıklayan temalara ulaşılması hedeflenmektedir. Nitel araştırma çalışmalarında veriler dört aşamada analiz edilmektedir. Bu aşamalar (Yıldırım ve Şimşek, 2016):

1) Verilerin kodlanması, 2) Temaların bulunması, 3) Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4) Bulguların tanımlanması ve yorumlanması.

Böylece toplanan veriler ilk olarak ses dosyasından metne deşifre edilmiş, detaylıca okunmuş ve veriler kodlanmıştır. Belirlenen kodlardan kategoriler oluşturulmuş, oluşturulan kod ve kategorilerden temalara ulaşılmıştır. Temalar uzman görüşüne başvurulduktan sonra belirlenmiştir. Belirlenen temalar aşağıda tablo halinde verilmiştir.

BULGULAR

Araştırma sonucunda elde edilen ham veriler işlenerek alt temalar belirlenmiş alt temalardan yola çıkarak temalar oluşturulmuştur. Bu bölümde araştırmaya ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bulgular çalışmaya katılan yöneticilerin ifadeleri ile desteklenmiştir.

Tablo 2: Belirlenen Temaların Listesi

TEMALAR	
1	OKUL MODELİ
2	AVANTAJ-DEZAVANTAJ
3	YÖNETSEL ÖZERKLİK
4	YÖNETSEL UYGULAMALAR
5	ÖĞRETMEN SEÇİMİ
6	FİNANSMAN
7	İŞ BİRLİĞİ
8	AKADEMİK/SOSYAL ETKİNLİK
9	GİRİŞİMLER
10	DUYGU DURUMU ve SORUMLULUK

Okul Modeli

Okul yöneticileri proje okulu modelinin olması gereken bir model olduğunu belirtmekle beraber eksik yönlerinin güçlendirilmesi gerektiğini, özellikle bu okulların yöneticilerinin sorumluluk ve yetki dengesi konularında daha kapsamlı çalışmalar ve yasal düzenlemeler ortaya konması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yöneticilerin bir kısmı proje okulları ile diğer okulların isim ve etiket dışında bir farkları olmadığını, sonuçta aynı yönetmeliğe tabii olduklarını, her iki okul türü arasında bir fark göremediklerini belirtmişlerdir. Proje okullarına özgü yayımlanan yönetmeliğin sahada karşılığının olmadığını, bütçeleme, ödül-ceza gibi konularda diğer okullarla aynı yönetmeliğin geçerli olduğunu buna karşın toplumsal bir beklentinin proje okullarında çok şiddetli bir şekilde hissedildiğinin ancak yönetmelik ve yasal düzenlemelerin yöneticilerin imkanlarını ve kabiliyetlerini kısıtladığını ifade etmişlerdir. Buna ilişkin birkaç yöneticinin görüşü şöyledir:

“Proje okullarının diğer okullardan yönetsel açıdan pek bir farkı yok. Sonuçta yöneticisiniz yani bir kurumu temsil ediyorsunuz. Ama farklı yönleri vardır. Neden vardır? Çünkü Proje okullarında beklentiler çok daha sofistike, üst düzey. Beklentilere paralel olarak sizin buna cevap vermeniz de sizin aldığımız bilgiler, birikimler, tecrübeler, yetenekleriniz, sosyal çevreyle olan ilişkileriniz... bu konularda daha meziyetli olmanızı gerektiriyor. Onun için burada bizim sıkıntımız şu aslında: Yetki ve sorumluluk dengesi konusunda sıkıntılar var. Şimdi yetki bakımından diğerlerinden bir farkımız yok. Birkaç tanımlanmış yetkimiz var. Onun dışında bütün mevzuata tabiisiniz. Şimdi sorumluluk bakımından da aynıdır.”(Y1)

Y1 ve Y16 kodlu yöneticiler okulların modeline ilişkin ifadelerinde de belirttikleri gibi proje okul fikrinin/modelinin temelde olması gereken bir model olduğunu ancak proje bazlı çalışmaların artması ve teknik kusurların ortadan kaldırılması ile istenen başarıyı yakalamaya yakın okullar olduğu ifade edilebilir.

Geliştirilen her projenin temelde sürdürülebilir olması büyük önem taşır aksi halde tek seferlik etkinlikleri proje kapsamında değerlendiremeyiz. Projenin fikir aşamasından tutun da uygulamadaki tüm detayları belirlenirken eğitim paydaşları ile yapılan geniş katılımlı istişareler önem arz eder. Özellikle öğrencilerin okul modelini ve projelerini sahiplenerek alt dönemdeki öğrencilere aktarması sürdürülebilirliği arttıran önemli hususların başında yer almaktadır.”(Y16)

Avantaj-Dezavantaj

Proje okul yöneticileri proje okullarının avantajları ve dezavantajlarının olduğunu belirtmişlerdir. Söz konusu okullarının avantajlarının en önemlisi öğretmen istihdamında bir tercihte veya seçimde bulunabilmek olduğunu ifade etmişlerdir ve bununla birlikte nitelikli öğrenci seçebilenin veya tercih edilen bir okul olabilmeyen yine bir avantaj olarak sayılabileceği birçok okul yöneticisi tarafından belirtilmiştir.

"Bu farkı gözetmekle birlikte bulunduğu ortamın algıları en üst düzeydeki öğrencilerini seçip alıyorsunuz. Bu bir avantajdır. Bir diğer avantajı dediğiniz gibi öğretmenlerin seçilerek alınmasıdır."(Y1)

"Yani avantajları? İl içerisindeki öğretmenle çalışabiliyorsunuz, bu hakikaten bir avantaj ama bazı ilçelerde illerde şöyle işliyor..."(Y2)

"Ekibiniz eğer sizinle ve sizinle aynı fikirleri ve görüşleri paylaşıyorsa bu sizin için avantaj. Sizinle birlikte çalışacak idari kadroyu sizin seçmeniz bu yönden büyük bir avantaj."(Y7)

Proje okullarının dezavantajları konusunda ise okul yöneticileri finansman kaynağı bulmak, yetki ve sorumluluk kapsamında yasal düzenleme yapılmaması ve özellikle proje okulu statüsündeki mesleki ve teknik Anadolu liselerinin öğretmen bulamama sorunu olduğu okul yöneticilerinin ifadelerinde yer bulmaktadır.

"Ancak meslek liseleri olarak bizler buralarda çalışacak öğretmen bulamıyoruz. Yani öğretmen burada isteyerek çalışmak istemiyor. En çok dezavantajlı olduğumuz alan öğretmen seçimidir. Öğretmenler buralarda çalışmak istemiyor. Kadro açığımız var. Müracaat yok denecek kadar az."(Y20)

"Yani bu öğretmen seçimi süreçlerinde ilgili Şube Müdürü doğrudan müdahale edebiliyor ilgili ilçe müdürlüğü doğrudan müdahale edebilir, il müdürünün onayı olmaksızın siz hareket edemiyorsunuz."(Y13)

Yönetel Özerklik

Proje okullarının yönetel özerkliği konusunda okul yöneticilerinin genelinde aynı fikirde oldukları görülmüştür. Proje okulu yöneticileri okulların bir yönetel özerkliğe sahip olmadıklarını, esasında diğer okullar gibi Ortaöğretim Kurumlar Yönetmeliği'ne bağlı olduklarını sadece öğretmen seçiminde kısmi bir serbestlik veya tercihten söz edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu alanın yasal düzenlemelerle gerçek anlamda bir yönetel özerkliğe ihtiyacı olduğunu da bazı okul yöneticileri ifadelerinde belirtmişlerdir.

"Şu an için böyle bir özerkliğimiz olduğunu düşünmüyorum. Bakanlığımızda okul türleri arasında özerkliği olan bir tür yok. Daha önce de bahsettiğim gibi sadece öğretmen seçme şansımız var. Bunun haricinde Hakkari'deki bir liseyle yönetel anlamda bir farkımız yok."(Y16) İfadeleriyle okul yöneticisi söz konusu durumu özetlemiştir.

"Yönetel özerklik yok. Aynı mevzuata bağlıyız." ve *"Bu proje okullarının yöneticiliği yani yönetimi aslında çok minimal bir özerklik. Özerklik olmayacak kadar."* (Y2) ifadeleri yine proje okullarının yönetel herhangi bir özerkliğinin olmadığını vurgulayan sözlerdir.

"Bence bu okulların serbestliği olmalı. Bu okuldan bir başarı bekleniyorsa bu serbestlik olmalı. Bunun dışında olursa biz o zaman bizden beklenen başarıyı sağlayamayız." (Y10) sözleri ile de aslında böyle bir alanın olması gerektiği bir okul yöneticisi tarafından vurgulanmıştır.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere yönetmelikte belirtildiği veya kamuoyunda algılandığı gibi proje okullarının yönetel anlamda herhangi bir özerkliğinin olmadığı, sadece öğrenci ve özellikle öğretmen seçiminde okul yönetimine kısmi de olsa bir tercih hakkı tanındığı belirtilmektedir.

Yönetel Uygulamalar

Farklı türlerdeki proje okullarının hem okul türü hem de yöneticisinin vizyon ve katma değeriyle farklı yönetel uygulama örnekleri görülmüştür. Bir imam hatip lisesi okul yöneticisinin okulunda başlattığı yönetel uygulama örneği şöyledir:

"Öncelikle Fen ve Sosyal Bilimler zümrelerimizi ayırdık. Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler zümreleriyle iş tutuyoruz. İkincisi Fen, Sosyal ve Yabancı Dil alanlarından oluşan bir koordinasyon kurulumuz var. Okulun eğitim politikalarını beraber belirliyoruz." (Y2)

"Güçlü iletişime değer verdiğini ifade eden bir Anadolu lisesi okul yöneticisinin yönetel uygulamaları şöyledir: "Ben yöneticiliği liderlik olarak tanımlıyorum. Liderlik, birlikte yönetim demektir. Yani biz okulu tek başına yönetmeye kalkarsak Don-Kişot gibi ortada kalırız. Okulları tek başına yönetemezsiniz. Okulları

herkesle yönetirsiniz. Mesela ben hizmetlilerle bir grubum ve onlarla onların işini konuşurum. Onların işini, iş bölümünü, iş paylaşımını yaparken onlarla karar veririm. Aldığımız kararların da onların uygulamasını sağlarım. Onlar da burada 'ben bahçeyi temizlemeye daha müsait bir insanım, ben orayı temizleyeyim' evet. Diğer arkadaşlara sorarsınız işte 'ben koridorları daha iyi temizlerim'... bunun gibi yani bu bir örnek. Biz her birimle mutlaka birlikte karar alırız, birlikte uygularız, sonuçlarını da birlikte üstleniriz. Yani bu bir yönetim anlayışı. Bizim anlayışımız budur. Müdür yardımcısı arkadaşlarla okulun her şeyini görüşürüz. Çok istisnai durumlardır vardır. Mesela, sadece müdürün bilmesi gereken. Onun dışındaki bütün uygulamaları müdür yardımcısı arkadaşlarla görev paylaşımı öncesinde, sırasında ve sonrasında paylaşırız, planlarız. Bunları uygularız ve sonuçlarına da beraber katlanırız. Ekip ruhuyla çalışırız. İkincisi bize mahsus mu diyeyim bilemiyorum.

Biz herkesle görüşürüz. Dikkat ederseniz müdür odası okulun en girilebilir odasıdır. Yani ana merdivenin karşısındadır. Bunu özellikle yaptık. Müdür yardımcısı odaları da katlarda aynı yerdedir. Yani merdivenin karşısındadır. Dolayısıyla iletişimin üst düzeyde olması gerekir. Biz bunu düşünerek bu uygulamayı planladık. Bakarsan müdür odaları bazı yerlerde bölünmüş idari bölümdedir, bazı yerlerde daha sapa yerdedir. Bizim hem müdür odamız hem müdür yardımcısı odalarımız okulun en görünür yerindedir. Bununla biz neyi amaçladık? Bilinçli yaptık biz bunu. Projede müdür odası değildir burası... (Y1)

Her okul yöneticisi iletişim becerileri, sosyal ve ekonomik sermayesinin gücü nispetinde kendi okulunda birtakım yenilikler, yönetsel uygulamalar ortaya koymuştur. Bunun bir standardının olmadığı, okul yöneticisine bağlı olarak geliştiği söylenebilir.

Öğretmen Seçimi

Proje okulları yönetmeliği bu okullara öğretmen istihdamında bir seçme alanı olarak bırakmıştır. Okul yöneticileri bir komisyon marifeti veya alt yöneticilerle birlikte ihtiyacı olan öğretmeni başvuru neticesinde ihtiyacına göre en fazla bir yıl üst makamca görevlendirilmekte, proje okulu yöneticisinin teklifi ile kadrosunu proje okuluna alabilir. Okul yöneticileri öğretmen seçiminde ne tür kıstaslar aradıklarını şu ifadelerle belirtmişlerdir:

Mesleki ve teknik Anadolu lisesi okul yöneticisinin kıstasları şöyledir: "Mesleğinde çok iyi olmalı, milli ve manevi değerlere sahip olmalı, çocukların ufkunu açabilecek, okula bir şeyler katabilecek vizyon ve misyon sahibi öğretmenler olmalı. Biz bu kriterlerde öğretmenler arıyoruz." (Y7)

Sosyal bilimler lisesi okul yöneticisi öğretmen seçiminde şu düşüncelerini dile getirmiştir: "Yani öğretmenin enerji dolu olması önemli benim için yani. Çocuklara faydalı olması çok önemli. Öğrencilere eğitim konusunda önderlik yapıp onlarla beraber aynı takımın içerisinde bulunma isteği çok önemli. Tabii yasal kıstaslar belli, eğitim alanında bir üniversiteden, bir fakülteden mezun oluyor ama bunlar bence çok yeterli değil. Yani öğrenci ile ne kadar samimi olursanız, projeler yaparsanız, onları yüreklendirirseniz onlarla beraber bir şeye ulaşmış olunması gerekiyor. Benim en önemli bulduğum burada öğretmen seçiminde öğretmenlerin eğitim isteğinin çok üst düzeyde olması, çocuklara çok şeyler katmak için kendi alanında araştırma yapması öğrencilerle beraber onları da bir yerlere ulaştırması için motivasyon içinde olmasını ben çok önemsiyorum." (Y14)

Anadolu lisesi okul yöneticisi öğretmen seçimiyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "Öğretmenin akademik kariyerinin olması, yazar ya da sanatçı olması, çok önemli. Zira bu tarihi okulların öğretmenlerine baktığımızda dönemlerinin neredeyse bütün yazar, şair ve sanatçıları bu okullarda görev yapmış. Dolayısıyla bu geleneğin sürdürülmesini çok önemsiyorum. Bunun yanında lider özelliklere sahip, çalışkan, görevden kaçmayan, mesai mefhumuna çok takılmayacak arkadaşları tercih ediyorum. Fark yaratabilecek, öğrenciyle yakından temas kurabilecek ve özellikle pansiyon nöbetlerini hakkıyla yapabilecek arkadaşları tercih ediyoruz. Yabancı dil bilmeleri, uluslararası proje yapmış olmaları her şeyden öte iyi bir insan olmalarını önemsiyoruz." (Y16)

Okul yöneticileri öğretmen seçiminde özellikle özverili, fedakâr öğretmenlerle çalışmayı tercih edebileceklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin iletişimlerini güçlü olması, kendilerini sürekli geliştirme serüvenlerinin canlı olması, öğrencilerle birlikte olmaktan keyif alabilen bir yapıda olmaları gibi özellikler de okul yöneticilerinin öğretmenlerde aradıkları diğer özellikler olarak sıralanabilir.

Finansman

Finansman, proje okulları yöneticileri tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Proje okulları

da diğer okullar gibi Millî Eğitim Bakanlığı'nun merkezi bütçesinden ödenek almaktadır. Bu ödenekle okullar birçok ihtiyacını giderebilmektedir. Proje okulu yöneticileri toplumun kendilerinden beklediği akademik ve sosyal başarıyı yakalamak için farklı finansal kaynaklara ihtiyaçları olduğunu, bu kaynağı bulmakta zorlandıklarını, bular dahi birçok yasal prosedürle karşı karşıya kalıp eğitimsel ve yönetsel amaçlarını gerçekleştiremediklerini belirtmişlerdir. Okul- Aile Birlikleri üzerinden harcama yapabilme imkânı bulunsa da bu durumun her zaman ve her yerde sistematik yürütülmediğini, bunun dışında daha kapsayıcı birtakım yasal düzenlemeler en azından proje okulları için yapılması gerektiği bazı proje okul yöneticilerince dile getirilmiştir. Kamuoyunun ve üst kurumların beklentilerini karşılamak için merkezi bütçeden gelen ödeneğin yeterli olmadığı, özellikle personel giderinin okul bütçesine büyük bir yük olduğunu birçok okul yöneticisi belirtmiştir.

“Okul içinde tüm velileri bir şekilde ikna ediyoruz. Herkesten ciddi bir şekilde para almıyoruz ama maddi durumu envanteri çıkartıyoruz ona göre ihtiyaç bazlı olarak herkese bu konuda istihdam edebiliyoruz. İstihdam edebiliyoruz derken inandırıp oradan bir bütçe çıkartıp...”(Y2)

“Okul bütçesi bakanlık tarafından belirleniyor ve veriliyor. Sanayicilerle veya iş adamları zaten merkezi okullara destek veriyorlar. Bizim gibi okullara fazladan bir bütçe kaynağı yok. Buna mukabil meslek liselerinin malzeme ihtiyacı devlet tarafından karşılanmıyor. Bizim gibi okullara makine ve malzeme desteği şart.”(Y20)

Bazı proje okulları buldukları sosyal çevre ve okul yöneticisinin iletişimi gibi olanakları kullanarak okul bütçelerini sorunsuz oluşturabilmekte ve ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Buna ilişkin şu örnekler önemli ifadeler barındırmaktadır:

“Okul-Aile birliğinin geliri var. Kantin geliri, servis geliri, spor salonu geliri var. Bir de bağışlar var tabii. Konferanslara ve bazı çalışmalarınıza sponsor olan firmalar var. Belediyelerin okula yardımı, pansiyon bütçeleri, ödenekler ve zaman zaman da ilçe milli eğitim müdürlüğünden kantin payı alıyoruz.”(Y14)

“Bizim en büyük avantajlarımızdan biri okulumuzun bize maddi destek sağlayan bir vakfının olması. Okulumuzdaki hizmetli personelin hiçbiri bakanlığın atadığı personelden değil. Bizim gibi binası tarihi ve sürekli bakım isteyen, pansiyonu olan okulların personel ihtiyaçları çok fazla oluyor. Okulumuzun eğitim vakfı hem bu personeli bize sağlıyor hem de okulumuzda yapılan projelere, eğitim çalışmalarına fark yaratabilmemiz açısından destek oluyor. Aynı zamanda velilerimizde bu konuda duyarlı insanlar. Aile Birliğimiz üzerinden maddi destek sağlıyorlar bize.”(Y16)

“Bizim öğrencimiz cebinden para harcamaz. Harçlığını veririz. Burada sosyal dayanışma iyi çalışıyor. Gelirlerimiz hem dışardan hem halı saha, aşağıda kapalı spor salonumuz var, konferans salonu var buradaki kiralardan. Okul aile birliğinin bütçesinde sıkıntılı değiliz. Yani burada şöyle diyeyim. On beş tane personelin maaşını okul aile birliği ödüyor. Siz bütçeniz kadar hareket edebiliyorsunuz, bütçeniz kadar imkân sunabiliyorsunuz. Sunduğunuz imkânın da karşılığını da alabiliyorsunuz.” (Y5)

İş birliği

Proje okulları yönetmeliği, proje okullarına farklı kurumlarla iş birliği yapabilme imkânı vermektedir. Bu kurumlar üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, belediyeler, uluslararası kuruluşlar vb. dir. Söz konusu kuruluşların bazıları ile proje okulları eğitim temelinde birtakım protokoller imzaladığı görülmüştür. Birçok proje okulu yöneticisi bu tarz kurumlarla yapılan iş birliklerinin hem öğrenciler üzerinde hem okulun kalitesi üzerinde olumlu etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Buna ilişkin bir imam hatip lisesi okul yöneticisinin ifadeleri şöyledir:

“STK'larla, kamu alanında üniversitelerle, vakıf üniversiteleriyle çok büyük protokollerimiz var. Doğuş Üniversitesiyle bir spor protokolü var. Biz halı sahayı bir ay onlara ücretsiz veriyoruz, onlar da bize havuzu ücretsiz veriyorlar. Böylece çocuklarımızın bir aktivitesini ücretsiz yapıyoruz. Medeniyet Üniversitesi ile var, Şehir Üniversitesi ile var, İstanbul Üniversitesi ile var. Bunların hepsi bizim için bir avantaj. Biz Önder'den, Ensar'dan, İlim Yayma'dan çok ciddi katkılar görüyoruz. Az önce dediğim gibi herkes kendi işini yaparsa STK'lardan çok ciddi katkı görür. Özellikle biz kendi camiamız açısından söylüyorum bunu. Bu STK'lar bize Mevla'nın bir lütfü. Herkes sınırmı çizdiği zaman çok güzel katkıları oluyor. Ben destek alıyorum.”(Y5)

Mesleki ve teknik Anadolu lisesi okul yöneticisi şu düşüncelerini paylaşmıştır: *“Biz aslında mezunlarla burada öğrencileri buluşturuyoruz. Öğrencilerin ufkunu geliştiriyor. Bunun yanında diğer kuruluşlarla,*

sanayicilerle iş birliğimiz artırarak devam ediyoruz.”(Y7)

Bir Anadolu lisesi okul yöneticisi şöyle ifade etmiştir:

“Biz bu imkânı en çok kullanan okullardan biriyiz. Türkiye’de proje okulları içerisinde bir profesörün derse öğretmen gibi devamını ilk sağlayan benim. Üniversitelerle STK’larla birçok protokolümüz var. Projelerimizi yaparken üniversitelerin laboratuvarlarını bazı imkanlarını kullanmaya çalışıyoruz.”(Y16)

Akademik ve Sosyal Etkinlik

Öğrencilerini geliştirmek, toplumsal beklentiye cevap verebilmek adına akademik ve sosyal birçok etkinlik yaptıklarını ifade eden proje okulları yöneticileri, bu etkinliklerin öğrenciler ve okulun gelişiminde çok önemli bir paya sahip olduğunu belirtmişlerdir. Farklı türlerde ve okulların imkanlarına göre şekillenen bu etkinlikler okul yöneticilerinin ifadelerine göre yıl içinde sürekli olabildiği gibi bir defaya mahsus olanları da karşılık bulmaktadır. Öğrenciler tarafından talep edildiğini de dile getiren okul yöneticileri şöyle ifadelerde bulunmuşlardır:

“Öğrencilerimiz çok erken dönemlerde organizasyon yeteneklerini takım çalışması becerilerini geliştiriyorlar. Ayrıca tv’lerde gördükleri birçok bilim adamını, yazarı şairi akademisyeni bizzat görüp onlarla çalışabiliyorlar. Sempozyumlarda makale ve bildiri yazmak bir lise öğrencisi için gerçekten de önemli bir adım. Özellikle uluslararası etkinliklerde hem dil becerilerini geliştiriyorlar hem de yabancı öğrencilerle ortak işler yapabiliyorlar. Bu çalışmalar kişisel gelişimleri için çok önemli.”(Y16)

“TEDX semineri lisans başvuruvarımız var ve Ümraniye’de ilk okul olarak biz İngilizce MUN yaptık (Model Birleşmiş Milletler Konferansı). Bununla ilgili okulumuzda kulüp de kurduk. Önümüzde bununla ilgili hedef şu, uluslararası grupta yapmak, yarışmak. Ama bunun için backgroundun güçlü olması gerekiyor. Dört seneyi doldurmamız lazım. Bütün nesil bunu yaşaması lazım. Yani sizin dokuzuncu sınıflarımız on ikinci sınıfa kadar bu süreci yaşaması lazım ki yabancı dil konusunda, özgüven konusunda, projeyi tanıma konusunda belirli bir kıvama gelmesi lazım ki ondan sonra uluslararası boyuta bunu taşıyabınız ve dünya sorunlarını dünyayla birlikte tartışınız. Yani bu bir hedef. Bir de Dük of Edinburgh adında uluslararası geçerliliği olan bir organizasyona dahiliz. Prag ‘ta bulundu öğrencilerimiz. Dört yıl üst üste katıldık ve her yıl altın madalya ödülü adlık. Bu organizasyon size alanlarında zirve isimlerle buluşma şansı veriyor. Sanat, spor, iş dünyası alanlarındaki isimler okulunuza geliyor. Kısa net bir konferans veriyor. Çok etkileyici oluyor öğrenci açısından tabii.” (Y1)

Bu ifadelerden de anlaşılabilirdiği gibi proje okulu yöneticileri okul başarısının artmasında özverili bir çaba içerisinde oldukları. Kendilerinin ifade ettiği ‘sorumluluğumuz çok ancak yetkimiz az’ sözleriyle yaptıkları işin esasında büyük fedakarlıklarla yapıldığını, akademik ve sosyal başarının artırılması için yeterlilik sahibi olunması gerektiğini belirtmişlerdir.

“Senede en az kırık defa bunları yapıyoruz. Üniversite rektörlerinden, dekanlardan birçok insan buraya geliyor konuşmalar yapıyor, öğrencilerimizin ufkunu geliştiren etkinlikler bunlar. Tabii bizim burada aradığımız kıstas milli ve manevi değerleri benimsemiş hocalarla çalışmak. Bunu önceliyoruz.”(Y6)

Girişimler

Proje okulları yöneticileri okullarının imkân, kabiliyet ve ihtiyaçlarına, okul yöneticilerinin vizyon ve iletişimlerinin yeterliliğine göre değişmektedir. Okul yöneticileri bu girişimlerin okullarının kalitesini artırdığını, kamuoyunda okula ilişkin olumlu bir algı ortaya koyduğunu ifade etmişlerdir.

“Scuba Diving, dalgıçlık, yelkencilik, Bununla birlikte yapay zekâ, big data etkinlikleri. Bir de bizim yapmaya çalıştığımız bir şey var gönül coğrafyamızdaki insanların dini anlayışlarını daha önceki tarihimiz ile buluştuğu kesişme noktalarını ve çevreden merkeze doğru inceleyebilmek; merkezden çevreye doğru değil, bununla birlikte yeni bir edebiyat dergimiz oldu, Marmara kıraathanesi.”(Y2)

“Çok girişimimiz var ama en önemlisi Almanca öykü kitabı yazıyoruz. Çocukların her kademedede (9,10,11,12) bir kitap yazacak ve her kademe bu kitapları okuyacak. Bu projemiz ilde de (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) çok tutuldu. Bu yıl 6 ya da 7 kitapla gireceğiz hayırlısı ile.” (Y10)

Proje okulları ait oldukları alan ve türe göre birçok farklı beceriyi ve girişimi ortaya koymuşlardır. Araştırma sürecinde ve sonunda ifade edilebilir ki proje okul yöneticileri aldıkları sorumluluğun karşılığını vermek adına fedakârca çalışmaktadırlar. İfadelerde yer bulan girişim örnekleri ise bu çalışmaların

sonucudur.

“Kaynakçılık becerisi yarışmasında ülke birinciliği aldık. Bu yarışmaya 42 okul katıldı ve yarışmacıların tamamı erkekti. Biz bir kız öğrenci ile katıldık. Birinci olduk. Kupamızı aldık. Sportif faaliyetler Türkiye şampiyonluğumuz var. En önemlisi de elektrikli otomobil projemiz var. Bu proje bu yılsonu itibariyle sona erecek.” (Y9)

Duygu Durumu ve Sorumluluk

Okul yöneticileri önceki yönetel görevlerine göre değerlendirdikleri proje okulu yöneticiliği görevini kendi açılarından yorumlamışlar ve genelde olumlu olarak tarif etmişlerdir. Farklı okul türlerinde görev yapan yöneticilerin ifadeleri şöyledir:

“Duygu durumu tedirgin, sorumluluk bilinci yüksek (gölüşmeler). Yani çünkü belli bir hedefe doğru koşturmanız gerekiyor okulu. Liderlik yapmanız gerekiyor ayrıntıya takılmamanız gerekiyor çünkü ayrıntılar geriye dönüp baktığımızda bir nokta mesabesinde bile kalmıyor, unutulup gidiyor. “Be deryâ der menâfi’ bî-şomârest / Ve ger hâhî selâmet der kenârest” diye Sadi’nin bir sözü var “Menfaat istersen denizdedir yok selamet istersen sahildedir” Dolayısıyla hani bana bir şey olmasın diyorsan sahilde, limanda oturacaksın. Eğer yok menfaat elde etmek istiyorsan dalgalarını zorluğuna, çetinliğine, güç kuvvet katlanman gerekiyor.” (Y2)

“17 aydır izin yapamadım. Tempomuz çok yoğun. Sorumluluk çok ağır. Türkiye’nin gerçeği ile yüzleşiyorsunuz. Buradaki gençlere yön veriyorsunuz. Bu tip öğrencilere dışardan musallat olmaya çalışan birçok gayri milli ve devlet menfaatine aykırı gruplar var. Onlarla da baş etmek durumundasınız.” (Y14)

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Proje okullarının uygulamalarının okul merkezli yönetim açısından değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırmada ulaşılan sonuçlar şu şekildedir: Bulgular doğrultusunda elde edilen ilk sonuca göre teoride iyi kurgulanmış proje okullarının sahada beklendiği gibi ilerlemediğinden, proje okulu olmanın veya proje okulu yönetmeliğine dahil olmanın eğitimin kalitesine hedeflenen etkiyi yapmadığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgisi olması dolayısıyla Şahin (2009)’ın yapmış olduğu araştırmada okul yöneticiliğinin farklı meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında meslek vasfı taşımadığı ve sınırlı karar yetkisine sahip, geliri düşük bir iş ya da uğraş olduğu belirtilmiştir. Böylece eğitim kalitesinin de artmayacağı ilgili araştırmada vurgulanmıştır.

Bununla beraber proje okulu yöneticileri, kendilerinden beklenen üstün başarının sağlanabilmesi ve eğitimin iyileştirilmesi için yönetmelik ekseninde yasal düzenleme getirmenin çözüme katkı sunacağını vurgulamışlardır. Giorgetti, Çeven vd. (2018) yürüttükleri bir araştırmada benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre okul yöneticilerinin sorumluluğunun fazla ve yetkisinin ise çok az olduğu bilinen bir gerçektir. Proje okul yöneticileri de görüşmeler sırasında buna vurgu yapmış, en azından proje okul yöneticilerine yetki- sorumluluk dengesinin gözetilmesi hususunda proje okul yöneticileri, Millî Eğitim Bakanlığı üst yöneticileri ve kanun koyucular tarafından kolaylık sağlanması gerektiğini sıkça dile getirmişlerdir. Eğitim camiası içerisinde olumlu karşılanan proje okulları uygulamasının hedefi nitelikli insan gücü yetiştirebilmektir. Bu çerçevede okulların yöneticileri ve öğretmenlerinin alanlarında nitelik sahibi olması beklentisi bulunmaktadır. Cırt ve Günday (2019)’ın eğitimdeki kaliteyi artırmak adına proje okullarının arka planını tarihi bir süreç içerisinde aktaran çalışmasında proje okullarının eğitimde kalite ve nitelikli insan gücü yetiştirmede çok büyük bir adım olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak proje okullarının sahada daha sağlıklı yürütülebilmesi için okul yöneticilerinin güçlendirilmesinin yapılan görüşmeler neticesinde ortaya çıktığı belirtilebilir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde yetki genişliği veya yetki devri eğitimde kalitenin artması ve nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi açısından Türkiye’nin tartışması gereken önemli bir konudur. Nitekim bu uzun yıllardır kamuoyunda zaman zaman gündeme gelmektedir. Duman (1998)’ın da belirttiği gibi eğitim sistemimizdeki bu merkeziyetçi ve yavaş yapı çağımızın ve insanımızın beklentilerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç ise proje okullarının özellikle bütçe konusunda sorunlar yaşıyor olmalarıdır. Merkezi bütçeden gelen ödenek dışında finansal kaynağı bulunmadığından söz konusu okullar eğitim hizmeti dışındaki birçok farklı alanda finansal problemler yaşamaktadırlar. Finansman

kaynağı bulamamak okul yöneticilerinin personel gideri, sosyal ve kültürel etkinlikler oluşturmak, akademik çalışmaları zenginleştirmek gibi yan alanlarda yetersiz bırakmakta, dolayısıyla proje okullarından beklenen yüksek nitelikli eğitim başarısını engellemektedir. Koç (2019)'un farklı proje okul yöneticileri ile yaptığı doktora çalışmasında okuldaki birçok alanda öğretmen dışında personel istihdam edilmesinin finansal bir ihtiyaca sebep olduğunu vurgulamıştır. Elde ettiği bulgulara göre proje okullarında merkezi bütçeden gelen ödenek dışında farklı finansal kaynaklara da ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Farklı türlerdeki proje okulları yöneticileri yapılan görüşmelerde ortak olarak finansman ve yetki genişliği konusunda beklentilerini dile getirmişlerdir. Birçok proje okulu yöneticisi sık sık "aynı yönetmeliğe tabiyiz" ifadesiyle problemin kaynağını vurgulamıştır. İdealde çok büyük bir eksiği giderebilecek olan söz konusu okulların dezavantajlı yanlarının giderilmesiyle kamuoyunun beklediği üstün nitelikli eğitimi yakabileceği ifade edilebilir.

Elde edilen bir başka sonuca göre proje okul yöneticileri bu okullarda çalışmanın duygu durumlarında ve sorumluluk bilinçlerinde önemli bir artışa neden olduğundan bahsetmişler, heyecanlarının tazelendiğini, geleceğe dair ümitlerinin yeniden yeşerdiğini birçok ve farklı görüşmelerde dile getirmişlerdir. Buradan hareketle Türkiye'nin eğitim serüveninde olumlu bir iklim oluşturabilecek proje okullarının desteklenmesi ülke geleceği açısından elzem bir konu olduğu belirtilebilir.

Sonuç olarak proje okulları kamuoyunda beklenen nitelikli eğitim ihtiyacını karşılayabilecek kurumlar olarak değerlendirilebilmektedir. Özgen (2011)'in yaptığı araştırma kamu okullarında yerleşme, yetki genişliği ve özerklik konularının eğitimin kalitesini artıracakları öngörülmüştür. Bu çerçeveden bakıldığında her biri birer kamu okulu olan ve ülkenin öz kaynakları ile oluşturulmuş bu okulların yönetsel anlamda yetki genişliği ve kısmi özerklik, sorumluluk-yetki dengesinin sağlanması gibi konularının etraflıca ele alınması ve karşılanması gerektiği açıktır. Finansman problemlerinin yasal düzenlemelerle iyileştirilmesi ve korunması gerektiği ise artık zaruri bir ihtiyaçtır. Bu çerçevede proje okullarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Proje okullarının güçlendirilmesindeki en önemli basamağın proje okul yöneticilerinin (müdürlerinin) diğer okul yöneticilerinden farklı olarak okul yöneticiliğini/müdürlüğünü bir görev unvanı değil yetkilendirilmiş ve yasal olarak altyapısı hazırlanmış bir meslek olarak dönüştürülmesi olduğudur. Proje okul yöneticilerinin ortaklaşa dile getirdikleri temel unsur, yetki genişliği ile sorumluluk-yetki dengesinin kurulup korunabileceğine olan inançtır.

Araştırmacılara, proje okullarının var olan sorunlarına çözüm bulmak ve durumlarını iyileştirmek adına araştırmacıların proje okullarında görev yapan öğretmenlerin de görüşlerini alacak şekilde yeni bir çalışma ortaya koyabilmeleri önerilebilir. Buna ek bir öneri olarak bu çalışmanın benzeri tüm ülke çapında uygulanarak daha detaylı sonuçlara ulaşılabilir ve kapsamlı bir değerlendirmeye kalıcı çözümler bulunabilir.

Kanun koyuculara, proje okulları yöneticilerinin yasal olarak güçlendirilmesinin, proje okul yöneticiliğinin bir meslek olarak dönüştürülmesinin ve proje okullarından beklenen başarının sağlanabilmesi için bu okulların mali açıdan desteklenmesinin, ek bir bütçe ile finansman sorunlarının karşılanmasının gerektiği ve dolayısıyla bu alanlarda yapılacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi önerilmektedir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu çalışmada 2020 yılı ve öncesi verileri kullanılmıştır. Makale, dergiye 2021 yılında gönderilmiştir. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınmamıştır lakin çalışma süresince etik ilkelere dikkat edilmiştir. Bu ilkeler çerçevesinde katılımcı gönüllülüğü esas alınarak onları tanıtıcı bilgiler gizli tutulmuş ve veriler sadece bu bilimsel çalışmada kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (20. Baskı). Ankara: Nobel Dağıtım.
- Açıklan, A. (1995). *Toplumsal Kuramsal ve Etik Yönleriyle Okul Yöneticiliği*, (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Aksoy, F. (2016). *Okul Merkezli Yönetimin Kırşehir'de İlkokullarda Uygulanabilirliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Ömer Gürkan), Trabzon: Avrasya Üniversitesi, Sosyal

- Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, S. (2018). Proje Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Görüşlerine Göre İş Rotasyonu Uygulamasının Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Münevver Çetin), İstanbul: Marmara Üniversitesi & İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, M. M. ve Atasayar, H.H. (2008). Milli Eğitim Bakanlığı Taşra Örgütü Yöneticilerinin Yerelleşme Konusundaki Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(2), 59-79.
- Avçılar, S. (2021). Hafızlık Proje Okullarında Hafızlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Psiko-Sosyal Durumları İle Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Adem Güneş), Rize: Recep Tayyip Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aytaç, T. (2000). *Okul Merkezli Yönetim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balcı, A. (2001). *Etkili Okul ve Okul Geliştirme Kuram Uygulama ve Araştırma*, (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Başaran, İ. E. (1983). *Eğitim Yönetimi*, (1. Baskı). Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Becerem, E. ve Kalağan, G. (2007). Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye'de Uygulanabilirliği Tartışmaları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 163-181.
- Becerikli, E. (2019). Milli Eğitim Bakanlığı Proje Okul Yöneticilerinin Yetenek Yönetimi İle İlgili Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Erkan Tabancalı), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bucak, E. (2000). *Eğitimde Yerelleşme*, (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Chinenye, T. C. ve Victor, A. A. (2018). Improving Secondary Education in Ondo State: An Assessment of the Contributions of School Based Management Committees. *Journal for Studies in Management and Planning*, 4(8), 32-43.
- Cırt, H. ve Günday, R. (2019). Ortaöğretim Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumlarının Arka Planı ve Proje Okul Uygulamaları. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 143-151.
- Ciğerci, İ. (2007). Kamu Mali Yönetiminde Hesap Verme Sorumluluğu ve İç Denetim, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Harun Cansız), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coştu, K. (2017). Hafızlık Eğitimi Veren Proje İmam Hatiplerde Oryantasyon ve Müşavirlik Hizmeti: İstanbul Örneği. (Editörler: İ. Erdem, İ. Aşlamacı ve R. Uçar). *Geleceğin İnşasında İmam-Hatipler Sempozyumu*, (Cilt: II), İçinde (s. 65-85). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, (Çev. S.B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Çatak, S. (2021). Proje Okullarındaki Yönetici ve Öğretmenlerin, Yöneticilerinin Yeterlilikleri Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Suat Anar), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çetin, R. B.; Konan, N. ve Yılmaz, S. (2017). Okul Müdürü Görevlendirmeye İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 147-160.
- David, P. (1991). School-Based Management and Student Performance. *Eric Digest*, 0(62), 2-7.
- Duman, A. (1998). Yerinden Yönetim mi Yoksa Yerelleşme mi? *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(16), 467-483.
- Erdağ, C. (2013). *Okullarda Hesap Verebilirlik Politikaları: Bir yapısal Eşitlik Modelleme Çalışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Engin Karadağ), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erdağ, C. ve Karadağ, E. (2017). Okul Hesap Verebilirliği Modelleri: Bütüncül Bir Çözümleme. *Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Dergisi*, 10(2), 303-341.
- Eryılmaz, B. ve Biricikoğlu, H. (2011). Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7),

19-45.

- Genç, G. A. (2021). Proje Okullarında Algılanan Örgütsel Destek, Okul Etkililiği ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi (Giresun İli Örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Tevfik Uzun), Rize: Recep Tayyip Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Giorgetti F. M. ve Çeven, G. vd. (2018). Proje Okullarının Nitelikli Okul Özellikleri Üzerine Yönetici Görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(4), 689-744.
- Güler, B. A. (2000). Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi, Adem-i Merkeziyetçilik mi? *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 9(2), 14-29.
- Gülşen, C. (2005). *Türkiye’de Eğitim Hizmetlerinin Yerinden Yönetimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Nezahat Güçlü), Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gündüz, Y. ve Balyer, A. (2013). Gelecekte Okul Müdürlerinin Gerçekleştirmesi Gereken Roller. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 45-54.
- Hesapçioğlu, M., ve Çelebi, N. (2011). Magnet ve Charter Okullarının Eğitim Ve Finans Yapıları. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 0(33), 79-101.
- İnaç, H. ve Ünal, F. (2006). İngiltere’de Yerel Yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(16), 125-129.
- Kapusuzoğlu, Ş. (2008). Okula Dayalı Yönetimde Denetim Sisteminin İşlevselliği ve Katkısının Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 143-155.
- Karaman, D. (2021). İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamaları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Mahmut Zengin), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, A. (2018). Proje Okullarının Yapısına ve İşleyişine İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Semih Summak), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, M. (2008). Okul Merkezli Yönetim Sistemine İlişkin Öğretmen Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Halil Ekşi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, R. (2000). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. (4. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keskin, N.E. (2004). Eğitimde Reform. *Mülkiye*, 0(245), 125-148.
- Koçak, E.; Turan, S. ve Aydoğdu, E. (2012). Öğretmenlerin Yetki Devri, Otonomi ve Hesap Verebilirliklerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi: Teori ve Uygulama*, 3(5), 117-148.
- Koç, A. (2019). Proje Okullarının Etkili Okul Özellikleri ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Açısından İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mert Baştaş), KKTC/Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Lamba, M. (2010). Osmanlıdan Günümüze Türk Kamu Yönetiminde Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(1), 131-156.
- Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (2017). https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_10/02114432_vizyonBelgesi2017.pdf adresinden 02.01.2019 tarihinde erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği (9 Şubat 2019). *Resmi Gazete*, 31386.
- Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği (15 Ocak 2019). *Resmi Gazete*, 30656.
- Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (2015). <http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-bakanligi-2015-2019-stratejik-plani-yayinlanmistir/icerik/181> adresinden 01.01.2019 tarihinde erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumlar Yönetmeliği (01 Eylül 2018). *Resmi Gazete*, 30522.
- Milliyet Gazetesi (2018). <http://www.milliyet.com.tr/secim-sonuclari-2018-siyaset-2694227/> adresinden

- 02.01.2019 tarihinde erişildi.
- Nelson, Robert. B. (1999). *Yetki Verme*, (Çev. E.S. Yarmalı.). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Oswald, L. J. (1995). School-Based Management. *Eric Digest*, 0(99), 1-6.
- Oswald, L.J. (1995). School-Based Management Rationale and Implementation Guidelines. *Oregon School Study Council*, 38(7), 2-78.
- Öz, A. (2017). Proje İmam Hatip Lisesi Öğrencileri: Kurumsal Aidiyet Gelecek Tasavvuru. (Editörler: İ. Erdem, İ. Aşlamacı ve R. Uçar). *Geleceğin İnşasında İmam-Hatipler Sempozyumu*, (Cilt: II), İçinde (s. 325-360). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Özgen, V. (2011). Eğitim Hizmetlerinde Yerelleşme ve Hizmet Kalitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Halil Mutioğlu), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Özmen, A. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasalarda Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 171-175.
- Pustu, Y. (2005). Yerel Yönetimler ve Demokrasi. *Sayıştay Dergisi*, 0(57), 121-134.
- Sargın, H. (2021). Proje Okulu Yöneticilerinin Girişimci Liderlik Rollerine İlişkin Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Ramazan Gök), Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sevinç, H. (2014). Değişim ve Kurumsal Yapılandırma Süreci: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 730-747.
- Sezer, Ö. ve Vural, T. (2010). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim İle Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı. *Maliye*, 0(159), 203-219.
- Soon, N.K. (2005). The Developmental Directions and Tasks of the School-Based Curriculum Management System in Korea. *Asia Pacific Education Review*, 6(1), 41-49.
- Şahin, A. E. (2009). Türkiye'de İlköğretim Okul Müdürlüğünün Bir Meslek Olarak Mevcut Durumu: Bir Delphi Çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(26), 125-136.
- Şahin, M. (2011). Girişimcilik Bağlamında Eğitimin Sivilleşmesi ve Girişimcilik Örneği Olarak STK'lar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(30), 211-132.
- Şahin, S. (2003). Okul Merkezli Yönetim Uygulamaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 0(36), 582-605.
- Taşar, H. H. (2009). Kamu İlköğretim Okullarına Ayrılan Finansmanın, Talep Kanalımdan (Demand-Side) Okul Merkezli Yönetim Temelinde Kullanımı: Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye Projeksiyonu (Adıyaman Örneği), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Semih Summak), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*, (11. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Töremen, F. (2011). *Öğrenen Okul*, (2. Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
- Urhan, V.F. (2008). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması. *Sayıştay Dergisi*, 70, 85-102.
- Usul, F. (2020). Proje Okullarındaki Okul Müdürlerinin Rol ve Yeterliklerinin Hesap Verebilirlik Açısından İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Kocabaş), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, Ö. (2020). Öğretmenlerin Okul Müdürlerine İlişkin Yenilik Yönetimi ve Girişimcilik Algılarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Proje Okullarında Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Nezihe Tüfekci), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wells, R. (1993). *Yetki Devri*, (Çev. V. Üner). İstanbul: Rota Yayınları.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.
- Zengin, E. ve Öztaş, C. (2008). Kamu Yönetiminde Çağdaş Gelişmeler ve Türkiye. *Alatoo Academic Studies*, 3(1), 85-91.

Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli'nin İlkokul 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde Kullanılmasının Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına ve Akademik Başarılarına Etkisi* *

Nadire Güneş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2845-1036>

Bilim Uzmanı / Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı,
Kahramanmaraş – TÜRKİYE

Doç. Dr. Gülay Bedir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3488-6340>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Kahramanmaraş – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 19.08.2021

Kabul: 25.02.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Öğrenme

Hayat Bilgisi

Öğrenme Stili

Dunn ve Dunn Öğrenme Stili

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu'ndan 2019 yılında etik kurul onayı alınmıştır.

* Bu çalışma, 1. yazar Nadire Güneş'in 2. yazar Doç. Dr. Gülay Bedir danışmanlığında hazırladığı "İlkokul 3.Sınıf Hayat Bilgisi Dersinin Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli Kullanılarak Öğretilmesinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Derse Yönelik Tutumlarına Etkisi" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52387>

Öz

Eğitimin gayesi çocuğun çevresine uyumunu temin etmek, başarılı bir biçimde hayat döngüsü içerisinde aktif roller alarak, mutlu bir birey olarak hayatına devam etmesini sağlamaktır. Eğitim hayatının ilkökul bölümünde hayat bilgisi dersi bunu gerçekleştiren ilk ders olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple hayat bilgisi dersi yoluyla çocuğun bir yandan hayata hazırlanması, diğer yandan toplumsal bir kimlik edinmesi amaçlanır.

Birey yaşamı boyunca çevresiyle etkileşimlerde bulunur ve edinilen bu bilgi alışverişi neticesinde öğrenme faaliyetleri gerçekleştirir. Öğrenme, bireyin hayatı süresince devam eden bir faaliyettir. Kişinin öğrenme faaliyetlerini esnasında tercih ettiği yolları ifade eden öğrenme stili kavramı, öğretim faaliyetleri içerisinde önemli bir yer tutar.

Bu çalışmada, öğrencilerin öğrenimleri süresince tercih ettikleri öğrenme yolları dikkate alındığında derse yönelik tutumlarına olumlu katkılar sağlayacağı ve akademik başarılarını arttıracığı fikrinden hareketle, İlkokul 3. sınıf hayat bilgisi dersinde Dunn ve Dunn öğrenme stili modeli kullanılmıştır.

Araştırma 2019-2020 eğitim öğretim yılı II. Döneminde Adıyaman ili merkez ilçesinde bulunan bir ilkökulda öğrenim gören 3/A ve 3/C sınıflarındaki öğrencileri üzerinde öntest-sontest uygulamalı kontrol ve deney gruplu desende yürütülmüştür. Derse yönelik tutumları yönüyle grupların denk olduğunun varsayıldığı çalışmada, deney (n=30) ve kontrol (n=30) gruplarında toplam 60 öğrenci katılımı sağlanmıştır. Deney grubu ile dersler süresince Dunn ve Dunn öğrenme stili modeli kullanılarak dersler yürütülmüş, kontrol grubunda ise uygulamadaki programa yönelik yöntemler kullanılmıştır. Araştırmada Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği ve Akademik Başarı Testi kullanılmıştır. Elde edilen veriler istatistik paket programı ile incelenmiştir.

Araştırma neticesinde İlkokul 3.sınıf hayat bilgisi dersinin Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modeli kullanılarak yürütülmesinin, öğrencilerin derse yönelik olumlu tutum geliştirmelerine ve akademik başarılarını arttırmalarına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Güneş, N. ve Bedir, G. (2022). Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli'nin İlkokul 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde Kullanılmasının Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına ve Akademik Başarılarına Etkisi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 49-64.

The Effects of Teaching 3th Grade Primary School Life Science Lesson on Students Attitudes and Academic Achievement By Using Dunn and Dunn Learning Style Model* *

Nadire Güneş

Scientist / Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Institute of Social Sciences, Department of Educational Sciences, Kahramanmaraş – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Gülay Bedir

Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Kahramanmaraş – TURKEY

Article History

Submitted: 19.08.2021

Accepted: 25.02.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Learning

Life Science

Learning Style

Dunn and Dunn Learning Style

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval was received for this study from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Kahramanmaraş Sütçü İmam University in 2019.

* This study was produced from the Master Thesis titled "The effect of the 3rd grade primary school Life Science course instruction on students' academic achievement and their attitudes through Dunn and Dunn Learning Style Model" prepared by the 1st author Nadire Güneş under the supervision of the 2nd author Asso. Prof. Dr. Gülay Bedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52387>

Abstract

The objective of education is to contribute to the child's adaptation to his/her environment and success, and to ensure that s/he continues his/her life as a happy individual by taking active roles in the life cycle. Life sciences course is regarded as the first to realize this in the primary school of education life. In this regard, Life sciences course prepares the child for life and provides them for acquiring a social identity.

The individual interacts with his/her environment throughout his/her life and performs learning activities as a result of this information exchange. Learning is an activity that proceeds throughout an individual's life. The concept of learning style, which refers to the ways that the person prefers during learning activities, has a significant role in teaching activities.

This research employed Dunn and Dunn learning style model in Primary School 3rd Grade Life Sciences course based upon the idea that there would be positive changes in their attitudes towards the course by taking their preferred learning paths during their education into account.

The research was conducted with 3/A and 3/C students who learn at a primary school located within the central district of Adıyaman during the second term of 2019-2020 academic year. Pretest-posttest control and experimental group design was used in the current research. In the study, which was assumed to be equivalent in terms of attitudes towards the course, student participation was ensured in the experiment (n =30) and control (30) groups. The lessons were conducted with the experimental group through use of the Dunn and Dunn learning style model, while the traditional methods were used for the lesson in the control group. Life Sciences Attitude Scale Academic Achievement Test were deployed to measure the change in students. The data were analyzed via a statistical package program.

The research findings revealed that conducting the Primary School 3rd Grade Life Sciences course through using the Dunn and Dunn Learning Style model contributed to the development of a positive attitude towards the course and increasing their academic success the lesson.

GİRİŞ

İnsanların bilinçli, bilgili, buldukları toplumda fark edilen, ahlaki değerlere sahip ve nitelikli bireyler olarak yetişmeleri eğitimle gerçekleşir. Eğitimin temel amacı bireyin daha donanımlı hale gelmesini sağlamaktır (Binbaşıoğlu, 2003). Bu nedenle eğitimin bireyi yetiştirme, geliştirme ve yönlendirme işlevlerinin olduğu söylenebilir (Çelikkaya ve Kürümlüoğlu, 2019). Eğitim vasıtasıyla bireyler, yaşadıkları topluma önemli katkılar sunar. Eğitim birey ve toplum arasında iletişimi kuran bir köprüdür. Eğitimin nihai amacı, toplumsal kültürün oluşturulup, gelecek kuşaklara aktarılmasıdır (Fidan, 1986).

Eğitimin gerçekleşmesinin temel şartı öğrenmedir. Birey öğrenme isteğiyle, hayat döngüsünde aktif roller alır, çevresinde karşı duyarlılık geliştirir, tüm bunlar öğrenmeyi doğurur. İnsanı diğer varlıklardan farklı kılan en önemli özellik öğrenmedir. Öğrenme, yaşantı sonucu oluşur ve bireyin davranışlarında kalıcı izli değişiklikler meydana getirir (Ulusoy, 2006). Öğrenme bireyin aktif çabası sonucu gerçekleşir. Bireyin sistemli bir şekilde öğrenim göreceği okul çağına gelmesiyle, bilgiyi nereden nasıl bir yolla öğrendiği sorusu önem kazanmaktadır. Eğitim-öğretimin gerçekleştiği ortamlarda yer alan, öğrencilerin sahip oldukları zekâ, beceri, tutum, yetenek ve sosyal becerileri ile sosyo-kültürel anlamda zengin bir eğitim çevresi oluşur (Turan, 2015). Öğrencilerin bu özelliklerinden hareketle, kişinin sahip olduğu bireysel farklılıklar öğrenme süreci içerisinde de belirgin hale gelmektedir.

Öğrenme Stili

Eğitim alanında yapılan çalışmaların temel odak noktası, öğrenme öğretme döneminin etkili olup olmadığıdır. Bireyin öğrenmeye yönelik tüm yeteneklerinin öğrenciler için anlaşılır, verimliliği artırılmış ve uygulamaya dönük bir duruma getirilmiş olması hedeflenmektedir. Belirlenen hedefe ulaşmak adına, her bir öğrenciye yönelik öğrenme stiline belirlenmesi ve tüm bunlara uygun teknolojinin kullanılması, öğrenme-öğretme süreci faaliyetlerinde yeni oluşan yaklaşımların ve modern öğretim ilke ve metotlarını uygulanması, öğrencilerin daha etkili bir biçimde öğrenmeyi gerçekleştirmesini sağlar (Günaydın, 2011).

Eğitim öğretim faaliyetleri yürütülürken hedeflenen temel amaç, bireylerde farkındalığı arttırmak, olumlu istendik olarak tanımlanabilecek davranış değişikliklerini belirlemek, bu faaliyetlerde elde edilen verilerden yola çıkılarak, öğrenme stillerinin öğretim faaliyetleri esnasında temel nokta olarak ele alınmasının, sonuçlarını net bir şekilde ortaya çıkarmaktır (Gencel, 2006).

Hayat Bilgisi

Hayat bilgisi dersi, bireyin kendini tanuması ve anlaması amacıyla bireyin ihtiyaçları dikkate alınarak; fen ve sosyal bilimler, düşünce, sanat ve değerlerinin dersin içeriğini oluşturduğu ve küreselleşen dünyada, faydalı ve iyi niteliklere sahip bir birey, iyi bir yurttaş olması hedefinin benimsendiği, öğrencilere hayatın bilgisini kazandırmayı hedefleyen, temel vatandaşlık eğitim programı kapsamında yer alan ilk derstir (Tay ve Akyürek, 2006).

Karabağ'a (2009) göre hayat bilgisi dersi; birden fazla disiplinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş, çocuğu hayatında gerekecek bilgilerle donatarak, onu hayata hazırlayan, yaparak yaşayarak öğrenmesini sağlayan, iyi bir birey olarak yetişmesine imkân sunan ve üst öğrenime hazırlayan bir öğretim programı olarak ifade edilmektedir. Kabapınar (2012) hayat bilgisi dersini bireyin ilköğrenime başlayacağı altıncı yaşından itibaren, yaşadığı dünyayı nasıl tanımladığı ve bu dünyaya ne anlamlar yüklediğine dair yaşantılarına odaklanan ve bireyin hayata dair bilgi, beceri ve değerleri kazanmasını sağlayan, yaşadığı çevreyi biçimsel ve sosyal manada anlamlandırmasına katkı sunmayı hedefleyen bir ders olarak tasvir etmektedir. Güneş'e (2021) göre hayat bilgisi; öğrencinin sistematik bir biçimde çevreye uyum sağlamasına, hayatında gerçekleşen olaylara karşı ilgili olma ve bir sonraki öğrenim hayatına öğrencinin hazırlanmasında önemli bir araçtır.

Eğitim öğretim faaliyetleri gerçekleştirilirken bireysel farklılıklara gösterilen önemin artmasıyla, öğrenme stilleri konusunda yapılan çalışmalar da her geçen gün artmaktadır. Öğrenme stilleri konusunda yapılan çalışmaların sonuçları, öğrenme ortamları bireyin öğrenme stiline uygun düzenlenirse, başarının arttığını göstermiştir. Öğrenme öğretme sürecinde bireyin öğrenme stillerine yönelik uygulamaların, derse yönelik olumlu tutum geliştirecekleri ve akademik başarılarının artacağı fikrinden hareketle, Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli çevresel faktörlerine göre düzenlenen öğrenme ortamlarının, hayat bilgisi dersinde kullanılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle araştırmanın problem cümlesini "İlkokul 3. sınıf hayat bilgisi dersinin Dunn ve Dunn öğrenme stili modeli kullanılarak öğretilmesinin, öğrencilerin akademik başarılarına derse yönelik ve tutumlarına etkisi nedir?" şeklinde ifade edilmiştir.

Bu araştırmanın amacı ilkokul 3. sınıf hayat bilgisi dersinin Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli çevresel faktörlerine göre düzenlenmiş öğretim ortamının, öğrencilerin derse ilişkin akademik başarılarına ve derse yönelik tutumlarına etkisini belirlemektir.

Belirlenen amaç doğrultusunda aşağıda ki sorulara cevap aranmıştır:

1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerin akademik başarıları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2. Deney ve kontrol grubunun hayat bilgisi dersine yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

3. Dunn ve Dunn öğrenme stiline göre düzenlenen çevresel faktörlerin;

a) Sesli- sessiz

b) Aydınlık-loş

c) Sıcak – ılık

d) Formal – rahat

Deney grubu öğrencilerine yapılan uygulamalar sonucu, akademik başarıları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

4. Dunn ve Dunn öğrenme stiline göre düzenlenen çevresel faktörlerin;

a) Sesli- sessiz

b) Aydınlık-loş

c) Sıcak - ılık

d) Formal – rahat

Deney grubu öğrencilerine yapılan uygulamalar sonucu, hayat bilgisi dersine yönelik tutumları arasında, anlamlı bir fark var mıdır?

1. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, veri toplamada kullanılan ölçme araçları, verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Modeli

Yapılan araştırma; deneysel bir çalışma olup çalışmaya katılan grup sayısı, alınan önlemler, yapılan gözlemlerin sayısının önem teşkil ettiği öntest-sontest kontrol gruplu seçkisiz desendir. Burada ilk olarak seçilen öğrencilerden seçkisiz yani öğrencilerin belirlenen evrenden yansız bir biçimde atanması yoluyla iki grup oluşturulur. Gruplardan biri deney, diğeri kontrol grubu olarak belirlenir. Daha sonra iki grupta yer alan öğrencilerin, uygulama öncesinde bağımlı değişkenlerle ilgili ölçümleri alınır. Uygulama sürecinde ise etkisi test edilen deneysel işlem, deney grubuna verilirken kontrol grubuna verilmez. Son olarak gruplardaki öğrencilerin, bağımlı değişkene ait ölçümleri aynı araç ile tekrar edilir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2018). Deneysel desende etkisi incelenen değişkenin, direkt araştırmacının kontrolü altında olacak şekilde, sebep sonuç ilişkisini

belirlemek amacıyla elde edilen verilerin incelendiği bir modeldir (Karasar, 2005). Yapılan araştırmada ilkokul 3. sınıf hayat bilgisi dersi öğretilirken Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli'nin çevresel faktörlerinin kullanılmasının, öğrencilerin akademik başarılarına ve derse yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın Modeli

Gruplar	Öntest	Kullanılan Yöntemler	Sontest
Deney Grubu	T ₁ , T ₂	Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeline Göre Öğretim	T ₁ , T ₂
Kontrol Grubu	T ₁ , T ₂	Uygulamadaki Programa Göre Öğretim	T ₁ , T ₂

T₁: Hayat bilgisi Dersi Tutum Ölçeği

T₂: Hayat bilgisi Dersi Akademik Başarı Testi

1.2. Deney ve Kontrol Gruplarının Denkliliği

Deney ve kontrol grubu ile yürütülen araştırmada, öğrencilere Akademik Başarı Testi ve Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği uygulamış, grupların denkliliğini ölçmek için alınan öntest puanlarına dikkat edilmiştir. Grupların farklı değişkenler yönüyle denk olup olmadıklarını ortaya koymak amacıyla, bağımsız gruplar için yapılan t testi yapılmış, elde edilen verilerin analizi sonucu yorumlara yer verilmiştir.

1.2.1. Deney ve Kontrol Gruplarının ABT Öntest Sonuçlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin, ABT öntest sonuçları yönüyle karşılaştırması aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Deney ve Kontrol Gruplarının Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi Öntest Puanlarına Yönelik Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Öğrenci Grupları	N	$\bar{X}$	S	Sd	T	P
Deney Grubu	30	52,93	5,92	58	-.383	.703
Kontrol Grubu	30	55,87	4,85			

Tablo incelendiğinde, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin, Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi ön test puanları arasında anlamlı bir düzeyde farklılığın bulunmadığı görülmektedir. ($t_{(58)} = -.383$; $p > .05$). Yapılan ön uygulamada kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ABT puanı $\bar{X} = 55,87$ deney grubunda yer alan öğrencilerin ABT puanı $\bar{X} = 52,93$ olarak bulunmuş olup, bu farklılığın anlamlı olmadığı görülmektedir. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin akademik başarıları birbirlerine denk düzeydedir.

1.2.2. Deney ve Kontrol Gruplarının HBTÖ Öntest Sonuçlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin, HBTÖ öntest sonuçları yönüyle karşılaştırması tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Deney ve Kontrol Gruplarının Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği Testi Öntest Puanlarına Yönelik Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Öğrenci Grupları	N	$\bar{X}$	S	Sd	T	P
Deney Grubu	30	34,73	5,34	58	-.627	.533
Kontrol Grubu	30	35,46	3,52			

Tablo incelendiğinde, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin, Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği ön test puanları arasında anlamlı bir düzeyde farklılığın bulunmadığı görülmektedir ($t_{(58)} = -.627$; $p > .05$). Deney grubunda yer alan öğrencilerin HBTÖ puanlarının ($\bar{X} = 34,73$) kontrol grubunda yer alan öğrencilerin HBTÖ puanlarından ($\bar{X} = 35,46$) düşük olması, anlamlı bir farklılık değildir, bu nedenle her iki grupta yer alan öğrencilerin hayat bilgisi dersine yönelik tutumlarının, elde edilen öntest puanlarına bakılarak denk düzeyde olduğu ifade edilebilir.

1.3. Çalışma Grubu

Araştırmada yer alacak çalışma grubu, 2019-2020 eğitim öğretim yılında Adıyaman il merkezinde bulunan bir ilkokulda 60 adet öğrencidir. Ölçeklerin ön uygulamaları sonucu elde edilen veriler neticesinde, deney ve kontrol grupları belirlenmiştir.

Tablo 4: Deney Grubu Öğrencileri

Deney Grubu Öğrencileri	%	F
Kız	53,4	16
Erkek	46,6	14
Toplam	100	30

Tablo 5: Kontrol Grubu Öğrencileri

Kontrol Grubu Öğrencileri	%	F
Kız	50	15
Erkek	50	15
Toplam	100	30

1.4. Veri Toplama Araçları

Hayat bilgisi 3. sınıf ders kitabında yer alan "Ülkemizde Hayat" konusu ile ilgili 25 maddelik ünite değerlendirme testi, akademik başarı testi olarak kullanılmıştır (Karabıyık, 2019). Uygulama öncesi ön test olarak kullanılmış, öğrencilerin akademik bilgileri ölçülmüş, son test olarak kullanıldığında ise aradaki fark incelenmiştir. Akademik başarı testinin uygulanması esnasında öğrencilere, 40 dakikalık bir süre verilmiştir. Testte doğru cevaplar için "1" puan, yanlış cevaplar için "0" puan verilerek değerlendirme yapılmıştır. Başarı testinden alınacak en düşük puan "0", en yüksek puan "40" olarak belirlenmiştir. Hayat Bilgisi Akademik Başarı testinin uygulanması sonucu, 19 maddenin 0,40 ve daha üzeri, 6 maddenin ise 0,30-0,39 arası ayırt ediciliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Akademik başarı testinin Kuder-Richardson (KR-20) iç tutarlılık katsayısı 0,92 ve madde güçlük indeksinin ortalama 0,46 olduğu tespit edilmiştir. Testin KR-20 = 0,92 olan güvenilirlik katsayısı yüksek düzeyde olup, ölçeğin kullanılabilmesi anlamına gelmektedir.

Araştırma süresince öğrencilerin hayat bilgisi dersine yönelik tutumlarını belirlemek için, Zayımoğlu Öztürk ve Çoşkun (2015) tarafından geliştirilen hayat bilgisi tutum ölçeği kullanılmıştır. 15

maddeden oluşan hayat bilgisi tutum ölçeği, 3'lü likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçeğin cronbach alfa iç güvenilirlik katsayısı, .739 'dur. Bu katsayı ölçeğin güvenilirlik seviyesinin yüksek olduğu anlamındadır. Ölçekte bulunan ifadeler "Evet", "Kısmen" ve "Hayır" şeklindedir. Bu ifadeler olumlu olan evet ifadesi 3, kısmen ifadesi 2 ve hayır ifadesi 1 olacak şekilde puanlanmıştır. Ölçekte yer alan maddelerin cevaplanabilmesi için, öğrencilere 40 dakika olan bir ders saati süresi verilmiştir. Ölçek, çalışmada yer alan öğrencilere öntest ve sontest olarak uygulanmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Araştırmada deney ve kontrol grubu öğrencileri arasında hayat bilgisi dersine yönelik akademik başarı ve bu derse yönelik tutumlar arasında, anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek amacıyla ilk olarak normallik testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, grup içi ve gruplar arası karşılaştırmalarda uygulanan t-testi kullanılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencileri arasında bir fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplara yönelik t- testi, aynı grupta yer alan öğrenciler için çalışma öncesi ve sonrası anlamlı bir fark olup olmadığını saptamak amacıyla, bağımlı gruplara ilişkin t- testinden faydalanılmıştır.

Tablo 6: Dağılımın Normalliği

Değişkenler	N	Skewness		Kurtosis	
		Statistic	Std.	Statistic	Std.
Aydınlık	30	-,530	,427	-,029	,833
Loş	30	-,896	,427	,217	,833
Sıcak	30	-,163	,427	-,125	,833
Serin	30	-,696	,427	-,103	,833
Sessiz	30	-,544	,427	,675	,833
Sesli	30	-,072	,427	-,612	,833
Formal	30	-,233	,427	-,608	,833
Rahat	30	-,436	,427	,341	,833

2. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın alt problemlerine yönelik bulgular ele alınmıştır. **3.1. 3.1. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Akademik Başarılarına İlişkin Bulgular**
Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Akademik Başarılarına İlişkin Bulgular tablo 3.1.1'de verilmiştir.

Tablo 7: Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerine Ait Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi Sontest Puanlarına Yönelik Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Akademik Başarı	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	P
Kontrol Grubu Sontest	30	58,93	5,92	58	-4,605	.000
Deney Grubu Sontest	30	83,20	3,26			

Tablo incelendiğinde, deney grubunda yer alan öğrencilerin, hayat bilgisi akademik başarı testi

son test puanları arasında anlamlı bir düzeyde farklılığın bulunduğu görülmektedir ($t_{(58)} = -4,605$; $p < ,05$). Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modeline uygun olarak öğrenim gören öğrencilerin aritmetik ortalama puanları incelendiğinde, akademik başarı testi son test puanlarının $\bar{X} = 83,20$ olduğu, kontrol grubu öğrencilerinin, son test akademik başarı puanlarının $\bar{X} = 58,93$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, deney grubu öğrencilerine uygulanan, Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modelini merkeze alarak yapılan öğretim faaliyetlerinin, öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuca göre deneysel çalışmanın yürütüldüğü deney grubu öğrencilerinin, akademik başarılarının anlamlı ölçüde arttığı şeklinde yorumlanmıştır.

2.2. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Derse İlişkin Tutumlarına Yönelik Bulgular

Hayat bilgisi tutum ölçeği dersler sona erdikten sonra son test olarak deney ve kontrol grubuna uygulanmıştır.

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8: Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerine Ait Hayat Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği Son Test Puanlarına Yönelik Bağımsız Gruplar t -Testi Sonuçları

Tutum	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	P
Kontrol Grubu Son Test	30	36,93	2,73	58	-8,335	.000
Deney Grubu Son Test	30	42,13	3,55			

Tablo incelendiğinde, deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin, hayat bilgisi dersi tutum ölçeği son test puanları arasında anlamlı bir düzeyde farklılığın bulunduğu görülmektedir ($t_{(58)} = -8,3355$; $p < ,05$). Dunn ve Dunn öğrenme Stili modeline uygun olarak öğrenim gören öğrencilerin aritmetik ortalama puanları incelendiğinde, kontrol grubunda yer alan öğrencilerin tutum ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamasının $\bar{X} = 36,93$ olduğu, deney grubunda yer alan öğrencilerin tutum ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamasının $\bar{X} = 42,13$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modelini merkeze alarak yapılan öğretim faaliyetlerinin, deney grubu öğrencileri lehine anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. Deneysel çalışmanın yürütüldüğü deney grubu öğrencilerinin, derse ilişkin tutumlarının olumlu biçimde arttığı şeklinde yorumlanmıştır.

2.3. Dunn ve Dunn Öğrenme Stiline Göre Düzenlenen Çevresel Faktörlerin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Olan Etkisine Yönelik Bulgular

Dunn ve Dunn öğrenme stiline göre düzenlenen çevresel faktörlerin, öğrencilerin akademik başarılarına olan etkisine yönelik bulgular dört ayrı bölümde tablolar halinde gösterilmiştir.

2.3.1. Sesli – Sessiz Ortamın Öğrencilerin Akademik Başarılarına Olan Etkisine Yönelik Bulgular

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler Tablo 2.9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Sesli – Sessiz Ortama Ait Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	P
Sesli Ortam Sontest	30	76,26	3,65	29	-1,638	.112
Sessiz Ortam Sontest	30	83,73	2,37			

Tablo incelendiğinde sesli ve sessiz ortamda öğrencilerin, hayat bilgisi akademik başarı testi sontest puanları arasında anlamlı olarak ifade edilebilecek bir farkın bulunmadığı görülmüştür ($t_{(29)} = -1.638$; $p > .05$). Deney grubu öğrencilerinin almış oldukları ortalama puanları incelendiğinde, sesli ortama ait sontest puanı $\bar{X} = 76,26$ sessiz ortama ait sontest puanı ise $\bar{X} = 83,73$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, sesli ve sessiz ortamda Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modelinin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin hayat bilgisi dersine yönelik akademik başarıları arasında anlamlı sayılabilecek bir farkın olmadığı biçiminde yorumlanmıştır.

2.3.2. Aydınlik – Loş Ortamın Öğrencilerin Akademik Başarılarına Olan Etkisine Yönelik Bulgular

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler Tablo 2.10' da gösterilmiştir.

Tablo 10: Aydınlik – Loş Ortama Ait Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Aydınlik Ortam Sontest	30	85,06	3,04	29	2,112	.043
Loş Ortam Sontest	30	73,20	4,89			

Tablo incelendiğinde aydınlık ve loş ortamda öğrencilerin Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi sontest puanları arasında, anlamlı olarak ifade edilebilecek bir farkın olduğu görülmüştür ($t_{(29)} = 2.112$; $p < .05$). Deney grubu öğrencilerinin almış oldukları ortalama puanlar incelendiğinde aydınlık ortam sontest puanının $\bar{X} = 85,06$ olduğu, loş ortam son test puanının ise $\bar{X} = 73,20$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, aydınlık ortamda Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modelinin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin loş ortama oranla, hayat bilgisi dersine ilişkin akademik başarılarının daha fazla arttığı biçiminde yorumlanmıştır.

2.3.3. Sıcak – Ilık Ortamın Öğrencilerin Akademik Başarılarına Olan Etkisine Yönelik Bulgular

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler Tablo 2.11' de gösterilmiştir.

Tablo 11: Sıcak – Ilık Ortama Ait Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Sıcak Ortam Sontest	30	78,40	3,90	29	1,482	.149
Ilık Ortam Sontest	30	70,46	4,24			

Tablo incelendiğinde deney grubunda yer alan öğrencilerin, sıcak ve ılık ortamda Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi sontest puanları anlamlı olarak ifade edilebilecek bir farkın olmadığı görülmüştür ($t_{(29)}= 1,482$; $p>,05$). Deney grubu öğrencilerinin hayat bilgisi akademik başarı testinden almış oldukları ortalama puanları incelendiğinde sıcak ortama ait sontest puanının $\bar{X}=78,40$ olduğu, ılık ortama ait sontest puanının ise $\bar{X}=70,46$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, sıcak ve ılık ortamda Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Model'inin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin hayat bilgisi dersine yönelik akademik başarıları arasında, anlamlı bir farkın bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.3.4. Formal – Rahat Ortamın Öğrencilerin Akademik Başarılarına Olan Etkisine Yönelik Bulgular

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler Tablo 2.12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Formal – Rahat Ortama Ait Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Formal Ortam Sontest	30	78,00	2,73	29	,883	.385
Rahat Ortam Sontest	30	73,60	4,01			

Tablo incelendiğinde deney grubunda yer alan öğrencilerin formal ve rahat ortamda Hayat Bilgisi Akademik Başarı Testi sontest puanları arasında, anlamlı olarak ifade edilebilecek bir fark bulunmamaktadır ($t_{(29)}= .883$; $p>,05$). Deney grubu öğrencilerinin almış oldukları ortalama puanları incelendiğinde formal ortama ait sontest puanının $\bar{X}=78,00$ olduğu, rahat ortama ait sontest puanının ise $\bar{X}=73,60$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, formal ve rahat ortamda Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modelinin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin hayat bilgisi dersine yönelik akademik başarıları arasında anlamlı sayılabilecek bir farkın olmadığı biçiminde yorumlanmıştır.

2.4. Dunn ve Dunn Öğrenme Stiline Göre Düzenlenen Çevresel Faktörlerin Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına İlişkin Bulgular

Dunn ve Dunn öğrenme stiline göre düzenlenen çevresel faktörlerin, öğrencilerin derse ilişkin tutumlarına olan etkisine yönelik bulgular, dört ayrı bölümde tablolar halinde gösterilmiştir.

2.4.1. Sesli – Sessiz Ortamın Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Olan Etkisine İlişkin Bulgular

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler Tablo 2.13'de gösterilmiştir.

Tablo 13: Sesli – Sessiz Ortama İlişkin Ait Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Sesli Ortam Sontest	30	37,20	1,50	29	8,293	.000
Sessiz Ortam Sontest	30	42,93	3,73			

Tablo incelendiğinde, sesli ve sessiz ortamda öğrencilerin hayat bilgisi tutum ölçeği sontest puanları arasında, anlamlı olarak ifade edilebilecek bir farkın olduğu görülmüştür ($t_{(29)}= 8,293$; $p<,05$). Deney grubu öğrencilerinin almış oldukları ortalama puanları incelendiğinde sesli ortam sontest

puanın $\bar{X} = 37,20$ olduğu, sessiz ortama ilişkin son test puanının $\bar{X} = 42,93$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modelinin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin sessiz ortamda, sesli ortama oranla hayat bilgisi dersine yönelik daha fazla olumlu tutum geliştirmelerine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.4.2. *Aydınlık - Loş Ortamın Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Olan Etkisine İlişkin Bulgular*

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler Tablo 2.14’de gösterilmiştir.

Tablo 14: Aydınlık – Loş Ortama Ait Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	T	p
Aydınlık Ortam Sontest	30	42,53	1,97	29	6,311	.000
Loş Ortam Sontest	30	37,90	3,69			

Tablo incelendiğinde, aydınlık ve loş ortamda öğrencilerin hayat bilgisi tutum ölçeği sontest puanları arasında, anlamlı olarak ifade edilebilecek bir farkın olduğu görülmüştür ($t_{(29)} = 6,311$; $p < ,05$). Deney grubu öğrencilerinin almış oldukları ortalama puanları incelendiğinde, sesli ortam sontest puanının $\bar{X} = 37,90$ olduğu sessiz ortama ilişkin son test puanının $\bar{X} = 42,53$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Dunn ve Dunn Öğrenme Stili modelinin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin aydınlık ortamda, loş ortama oranla hayat bilgisi dersine yönelik daha fazla olumlu tutum geliştirmelerine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.4.3. *Sıcak – Ilık Ortamın Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Olan Etkisine İlişkin Bulgular*

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 15: Sıcak – Ilık Ortama İlişkin Ait Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	T	p
Sıcak Ortam Sontest	30	38,53	3,664	29	1,206	.238
Ilık Ortam Sontest	30	37,56	4,091			

Tablo incelendiğinde deney grubunda yer alan öğrencilerin, sıcak ve ılık ortamda öğrencilerin hayat bilgisi tutum ölçeği sontest puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($t_{(29)} = 1,206$; $p > ,05$). Deney grubu öğrencilerinin hayat bilgisi tutum ölçeği testinden almış oldukları ortalama puanları incelendiğinde, sıcak ortam sontest puanının $\bar{X} = 38,53$ olduğu, ılık ortam sontest puanının ise $\bar{X} = 37,56$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç sıcak ve ılık ortamda, Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Model’inin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin, hayat bilgisi dersine yönelik tutumlarını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

2.4.4. Formal – Rahat Ortamın Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Olan Etkisine İlişkin Bulgular

Elde edilen veriler arasında bir fark olup olmadığını saptamak için, bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler Tablo 2.16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: Formal –Rahat Ortama Ait Hayat Bilgisi Tutum Ölçeği Sontest Puanlarına Yönelik Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

Ortam Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Formal Ortam Sontest	30	40,90	2,90	29	2,417	.022
Rahat Ortam Sontest	30	39,56	3,46			

Tablo incelendiğinde formal ve rahat ortamda öğrencilerin hayat bilgisi tutum ölçeği sontest puanları arasında, anlamlı olarak ifade edilebilecek bir farkın olduğu görülmüştür ($t(29)= 2,417$; $p<.05$). Deney grubu öğrencilerinin almış oldukları ortalama puanları incelendiğinde, formal ortama ait sontest puanının $\bar{X}=40,90$ olduğu, rahat ortama ait son test puanının $\bar{X}=39,56$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Model'inin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin formal ortamda, rahat ortama oranla hayat bilgisi dersine yönelik daha fazla olumlu tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapılan araştırmada, hayat bilgisi dersinde Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Model'inin çevresel faktörlerine göre düzenlenen öğretim ortamının kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin akademik başarılarının, kontrol grubu öğrencilerine oranla arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin derse yönelik olumlu tutum geliştirdikleri görülmüştür.

Dunn ve Dunn Öğrenme Stili'nin çevresel faktörlerine göre düzenlenen sesli-sessiz ortamın, öğrencilerin akademik başarılarını etkileme yönüyle anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aydınlık şekilde düzenlenen eğitim ortamının, loş ortama oranla öğrencilerin hayat bilgisi dersine yönelik akademik başarılarını arttırmada daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Sıcak-ılık olarak düzenlenen eğitim ortamının akademik başarıyı etkileme yönüyle aralarında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Formal-rahat olarak düzenlenen eğitim ortamlarının akademik başarıyı etkileme yönüyle aralarında anlamlı bir fark görülmemiştir. Hayat bilgisi dersi öğrencilerin sonraki öğrenim hayatlarında görecekları derslerin temel yapısını oluşturmasından dolayı, öğrencilerin akademik anlamda başarılı olmaları, derslere ilişkin olumlu tutum geliştirmeleri oldukça önemlidir. Araştırma sonuçlarını destekler nitelikte, Brown, 1991; Alice, 1998; Bozkurt, 2005; Kaf Hasırcı, 2005; Johnson ve Illinois, 2006; Bedir ve Atalmış, 2019 çalışması araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde, öğrencilerin öğrenme stillerine yönelik olarak düzenlenen öğretim faaliyetlerinin akademik başarıyı arttırmada etkili olduğunu göstermiştir.

Araştırma sonuçlarından farklı olarak, Önder, 2006; Aslan ve Atıcı, 2016; yaptıkları araştırmada, öğrenme stillerine uygun olarak öğrenme ortamlarının, öğrencilerin akademik başarılarını etkilemediğini belirtmişlerdir.

Hayat bilgisi dersinde Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli'nin çevresel faktörlerine göre, düzenlenen öğretim ortamının uygulandığı deney grubu öğrencilerinin sessiz ortamda, sesli ortama oranla olumlu tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerle aydınlık sınıf ortamında ders yapılmasının hayat bilgisi dersine yönelik olumlu tutum geliştirmelerine loş ortama oranla daha fazla katkı sağlamıştır. Bedir ve Atalmış 2019, çalışması araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Öğrencilerin hayat bilgisi dersine ilişkin tutumlarını etkileme yönüyle anlamlı sayıda bilinecek farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Deney grubu öğrencileri ile formal olarak düzenlenen sınıf ortamında ders yapılmasının, hayat bilgisi dersine yönelik olumlu tutum geliştirmelerine rahat ortama oranla daha fazla imkan tanıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerin ders içi akademik başarılarının artmasının, öğrencinin derse karşı duydukları ilginin artmasına, dersi sevmelerine, derse yönelik olumlu tutum geliştirmelerine katkı sağladığı düşünülürse; öğrencilerin derse yönelik tutumlarının incelenmesinin önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Dunn,1986). Deney grubu öğrencilerin, hayat bilgisi dersine yönelik tutumunu etkileyen faktörler olarak ele alındığında, öğrencilerin istedik davranış değişikliklerini gerçekleştirebilmeleri, edilen davranışı içselleştirmeleri öğrencilerin gelişimsel özellikleriyle yakından ilgilidir. Yapılan sınıf içi düzenlemeler ile hayat bilgisi dersi, öğrenciler için daha ilgi çekici hale gelmiş olduğu ve bu nedenle öğrencilerin akademik başarılarının arttığı söylene bilinir. Martını ve Briggs, 1986; Bozkurt ve Aydoğdu, 2009; Babacan, 2010; Akın, 2015; Tiryaki, 2018 çalışmaları araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Dunn ve Dunn öğrenme stiline göre düzenlenen çevresel faktörlerine göre düzenlenen eğitim ortamlarından sesli-sessiz ortamın, öğrencilerin akademik başarılarını etkileme yönüyle anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin küçük yaş grubunda olması, bu dersin ileri düzeyde bilişsel işlemler gerektirmemesi, yine hayat bilgisi dersinin uygulamaya dönük olması, öğrencilerin sesli sessiz ortam tercihi yapmamasına neden olabilir. Bedir ve Atalmış (2019) öğrenme stillerine yönelik düzenlenen eğitim ortamlarının sesli sessiz ortam tercihlerinde, öğrencilerin sessiz çalışma ortamını tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu çalışma üniversite öğrencileri ile yapılmıştır, bu nedenle yaş arttıkça öğrencilerin daha bilinçli tercihler yaptıkları söylenebilir.

Aydınlık şekilde düzenlenen eğitim ortamının loş ortama nazaran, öğrencilerin hayat bilgisi dersine yönelik akademik başarılarını arttırmada, daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu tercihe sebep olarak aydınlık ortamda, öğrencilerin derse daha iyi odaklanmalarının neden olduğu söylenebilir. Bedir ve Atalmış (2019) araştırmalarında öğrenme stillerine yönelik düzenlenen eğitim ortamlarından parlak ortamın, loş ortama oranla daha fazla tercih edildiğini ifade etmişlerdir.

Sıcak- ılık olarak düzenlenen eğitim ortamının, akademik başarıyı etkileme yönüyle aralarında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Araştırmanın kış aylarında yapılmış olması, çok yüksek sayılabilecek bir sıcaklığın olmayışı, öğrencilerin sıcak ılık tercihlerinde büyük farklılıkların olmamasına sebep olduğu ifade edilebilir. Bedir ve Atalmış (2019) araştırmalarında öğrenme stillerine yönelik düzenlenen eğitim ortamlarından serin ortamın, sıcak ortama oranla daha fazla tercih edildiğini ifade etmişlerdir.

Formal-rahat olarak düzenlenen eğitim ortamlarının, akademik başarıyı etkileme yönüyle aralarında anlamlı bir fark saptanmamıştır. İlkokul düzeyinde bulunan öğrencilerin hareket etme ihtiyaçlarının yetişkin bireylere oranla fazla olması, rahat oturma düzeni uygulamasının anasınıfında yapılmış olması, sınıfın görsel işitsel uyaranlar açısından zengin olması öğrencilerin tercihlerini etkilemiş olabilir, bu sonuçlar formal ve rahat oturma düzeninin uygulanmasında, öğrenci tercihlerinde anlamlı bir neden olarak gösterile bilinir. Yine benzer nitelikte Knight, 1990; Brown, 1991; Dupree, 1991; Carlsion, 2002; Johnson ve Illinois, 2006 Bedir ve Atalmış, 2019 çalışmaları araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Tutum ile alakalı yapılan çalışmalar öğrencilerin hedeflenen derse, konuya ilişkin tutumlarını, öğrencilerin derse karşı yaklaşımlarını, o konu hakkında sahip oldukları bilgi düzeylerini, ders içi performansları, bilgi edinmeye yönelik istekleri ve ilgilerini belirlene bilineceğini öğeleri ortaya çıkarmaktadır (Bloom, 1995).

Hayat bilgisi dersinde Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli'nin çevresel faktörlerine göre düzenlenen öğretim ortamının uygulandığı deney grubu öğrencilerinin, sessiz ortamda sesli ortama

oranla olumlu tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Knight (1990) Dunn ve Dunn Öğrenme Stilleri Modeli'nin çevresel faktörleri olan, sessiz ortamın sesli ortama oranla öğrencilerin derse ilişkin olumlu tutum geliştirmelerini sağladığını ifade etmiştir. Sessiz ortamda hayat bilgisi dersinin daha anlaşılır olmasının, öğrencilerin derse yönelik olumlu tutum geliştirmelerini sağladığı söylenebilir.

Deney grubu öğrencileri ile aydınlık sınıf ortamında ders yapılmasının, hayat bilgisi dersine yönelik olumlu tutum geliştirmelerine loş ortama oranla, daha fazla katkı sağlamıştır. Aydınlık sınıf ortamında öğrenciler, görsel uyaranları daha iyi ayırt edebildiklerinden, derse daha iyi odaklanarak yapılan öğretim etkinliklerinden daha fazla zevk aldıkları için, derse ilişkin olumlu tutum geliştirmiş oldukları söylenebilir.

Bunun yanı sıra sıcak - ılık, olacak biçimde düzenlenen öğretim ortamlarının, öğrencilerin hayat bilgisi dersine ilişkin tutumlarını etkileme yönüyle aralarında anlamlı bir farklılık olmadığı, tespit edilmiştir. Araştırmanın kış mevsiminde yapılmış olması, sıcaklık değerlerinin mevsim normallerinde seyretmesi, öğrencilerin sıcak ılık tercihlerin de ve derse ilişkin tutumlarında büyük farklılıkların olmamasına neden olduğu ifade edilebilir.

Deney grubu öğrencileri ile formal olarak düzenlenen sınıf ortamında ders yapılmasının, hayat bilgisi dersine yönelik olumlu tutum geliştirmelerine rahat ortama oranla daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Knight (1990) Dunn ve Dunn Öğrenme Stilleri Modeli'nin çevresel faktörleri olan, formal ortamın informal ortama oranla öğrencilerin derse ilişkin olumlu tutum geliştirmelerini sağladığını ifade etmiştir.

Araştırma sonuçlarını destekler nitelikteki Martın ve Briggs (1986) bilgisayar destekli öğretimin fen bilgisi dersinde kullanılmasının öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı, dokunsal öğrenme stiline sahip öğrencilerin, işitsel öğrencilere göre fen bilgisi dersine yönelik daha fazla olumlu tutum geliştirdiklerini ifade etmiştir.

Öneriler

1. Öğrencilerin hayat bilgisi dersine ilişkin olumlu tutum geliştirmeleri bu dersi daha çok sevmelerini sağlar. Belirlenen bu hedefe yönelik olarak, hayat bilgisi dersi planlanırken gerçek hayatta alakalı olan problem durumları öğrencilere sunula bilinir, bu dersle beraber onların hayata hazırlanmalarını sağlanabilir. Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli yaklaşımına göre gerçekleştirilecek olan öğretim etkinlikleri iyi planlanmalı, derse gerçek hayatta karşılaşılacak bir problem durumu ile başlanmalı, öğrencileri yönlendirecek keşfedici sorular sorulmalı, öğrencilerin gelişimsel özellikleri dikkate alınarak, onlara rehberlik edilebilir.

2. Öğrencilerin sahip olduğu öğrenmeye yönelik stilleri belirlenerek, onlar için en uygun öğretim faaliyetleri ile derslerin yürütülmesi, kalıcı ve etkili öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlanabilir.

3. Sesli okuma, metin dinleme çalışmaları, astokriş şiir yazma ve dinleme çalışmaları, derste öğrenilen bilgilerin diğer öğrenciler ile paylaşılması, röportaj yapma, münazara gibi etkinlikler yapılabilir. Ders içi etkinliklerde bilgisayar destekli öğretim faaliyetlerinin yapılarak öğrencilerin akademik başarılarının arttırılması sağlanabilir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Çalışmanın etik kısmında yapılan çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı ve verilerin muhafaza edileceği, üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı ifade edilmiştir.

Kurul adı: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Etik Kurulu Karar Tarihi: 05.12.2019

Karar Sayısı: 2019/32

KAYNAKÇA

- Alice, L. L. (1998). Effect Programmed Learning Sequences Versus Traditional Instruction on The Social Studies Achievement and Attitudes Among Urban Third Grades, (Unpublished Ph. D. Thesis), New York: St. John's University of Jamaica.
- Akın, E. (2015). Çoklu Ortam Uygulamalarına Dayalı Öğretimin 6. Sınıf Öğrencilerinin Anlama Becerilerine ve Türkçe Dersi Tutumlarına Etkisi - Muş İli Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Akif Çeçen), Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aslan, A. ve Atıcı, B. (2016). Öğrenme Stillere Uygun Sanal Öğrenme Çevrelerinin Öğrenci Başarısına Etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 359-373.
- Babacan, E. (2010). Başlangıç Piyanos Eğitiminde Algusal Öğrenme Stillinin Uygulanabilirliği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışmanlar: Prof. Z. Seçkin Gökbudak, Prof. Dr. Ömer Üre), Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bedir, G. ve Atılmış, E. (2019). Lisansüstü Eğitim Öğrencilerinin Öğrenme Stili Tercihlerine Yönelik Görüşleri, 6. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi, 25-29 Ekim, Antalya.
- Binbaşıoğlu, C. (2003). *Hayat Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Bozkurt, O. (2005). İlköğretim 6. Sınıf Fen Bilgisi Dersinin Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli Kullanılarak Öğretilmesinin Öğrencilerin Akademik Başarı, Tutum ve Bilimsel Süreç Becerileri Üzerine Etkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Aydoğdu), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bozkurt, O. ve Aydoğdu, M. (2009). İlköğretim 6. Sınıf Fen Bilgisi Dersinde Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeline Dayalı Öğretim ile Geleneksel Öğretim Yönteminin Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeyleri ve Tutumlarına Etkisinin Karşılaştırılması. *Elementary Education Online Dergi*, 8(3), 741-754.
- Brown, M.D. (1991). The Relationship Between Traditional Instructional Methods, Contact Activiy Packages and Mathematics Achievement on Fourth Grade Gifted Students, (Doctoral Dissertation), Mississippi: The University of Southerr The Humanities and Social Sciences.
- Büyüköztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem AkademiYayınları.
- Carslon, N. L. (2002). Evaluation of The Effectiveness of Dunn And Dunn Model of Learning Styles Teacher Training of Academic Performance of At Risk Urban, Middle School Students: A Longitudinal Study, (Unpublished Ph. D. Thesis), Texas: Texas Woman's University.
- Çelikkaya, T. ve Kürümlüoğlu, M. (2019). Sosyal Bilgiler Dersi Demokrasinin Serüveni Ünitesi ile Öğrencilerin Bilişsel Yapılarının ve Kavramsal Gelişim Süreçlerinin İncelenmesi. *Anadolu Journal Of Educational Sciences International*, 9(1), 56-86.
- Dunn, R. (1986). Teaching Students Through Their Individul Learning Styles: A Research Report. *Student Learning Styles and Brain Behavior Journal*, 24(3), 142- 151.
- Dunn, R. ve Dunn, K. (1987). Disspelling Outmoded Beliefs About Students Learning. *Edicational Leader Ship*, 44(1), 54-61
- Dupree, B. M. (1991). The Relationship Between Traditional Instructional Methods, Conract Activity Packages and Math Achievement on Fourth Grade Gifted Students, (Thesis), Mississippi: The University of Southern.
- Fidan, N. (1986). *Eğitim Psikolojisi, Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Gencel, İ. E. (2006). Öğrenme Stilleri, Deneyimsel Öğrenme Kuramına Dayalı Eğitim, Tutum ve Sosyal Bilgiler Program Hedeflerine Eriş Düzeyi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Yılman), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Günaydın, F. (2011). İlkokul 4. ve 5. Sınıf in Öğrenme Stilleri ile Ders Çalışma Alışkanlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Oktay Aydın), İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Güneş, N. (2021). İlkokul 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinin, Dunn ve Dunn Öğrenme Stilleri Modeli Kullanılarak Öğretilmesinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Derse Yönelik Tutumlarına Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Gülay Bedir), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Johnson, J. D. ve Illinois, L. (2006). Differentiating Content Area Curriculum to Address Individual Learning Styles. *Illinois Reading Council Journal*, 34(1), 26–34
- Kabapınar, Y. (2012). *İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Maya Yayıncılık.
- Kaf, Ö. (2005). İlköğretim 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde Görsel Öğrenme Stiline Göre Düzenlenen Öğretimin Öğrencilerin Akademik Başarı ve Kalıcılığına Etkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Adil Türkoğlu), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabağ, G. (2009). *Hayat Bilgisi Dersinin Tarihçesi*. Ankara: Maya Yayıncılık.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Knight, C. B. (1990). Effects of Learning Style Accommodation on Achievement of Second Graders, Paper Presented at the Meeting of the Mid-South Educational Research Association, New Orleans: LA.
- Martını, B. L. ve Briggs, L. J. (1986). The Affective and Cognitive Domains: Integration for Instruction and Research. *Englewood Cliffs*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tay, B. ve Akyürek, B. (2006). Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Tutumun Başarıya Etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 3-84.
- Tiryaki, B. (2018). İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarıyla Demokratik Tutumları Arasındaki İlişki, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Seda Kerimgil Çelik), Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Turan, M. B. (2015). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü'nde Öğrenim Gören Meraklılık Düzeyleri ile Öğrenme Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Ziya Bahadır), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ulusoy, A. (2006). *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Önder, F. (2006). Fizik Eğitiminde Öğrenme Stillere Dayalı Öğretim Yöntemlerinin Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkileri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. İlhan Sılay), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Zayimoğlu Öztürk, F. ve Coşkun, M. (2015). Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Bir Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 239-251.

Tutuklu Anneler ve Çocukları Erken Çocuklukta Gelişimsel Sonuçlar, Riskler ve Zorluklar* *

Öğr. Gör. Hülya Tercan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7969-6095>

Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Ankara – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Aytekin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2967-6456>

Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 01.01.2022

Kabul: 17.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Tutuklu Anneler
Ebeveyn Hapsi
Çevresel Yoksunluk
Erken Çocukluk
Gelişimsel Riskler

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu çalışma, 19-22 Haziran 2019 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen “VIth International Eurasian Educational Research Congress”de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55763>

Öz

Herhangi bir sebeple yaşanabilecek ebeveyn hapsinin çocuklar ve gençler üzerinde yoğun stres yaratan bir durum olduğu bilinmektedir. Bu yoğun stresin ebeveyn hapsinin yaşandığı süreç boyunca devam ettiği düşünülmekte ve bu dönemde çocuk ile çocuğa bakım veren ilişkisinde yaşanan aksaklıklar sonucunda erken çocukluk döneminde bazı gelişimsel sonuçlar ve riskler söz konusu olabilmektedir. Ebeveyn hapsi sonrası yaşanabilecek barınma ve ekonomik sorunlar, sosyal olarak etiketlenme ya da bu durumu gizli tutma baskısı, en önemlisi de psikolojik olarak var olan ancak fiziksel olarak bulunmayan bir ebeveyne sahip olmanın belirsizliği, bu dönemde yaşanabilecek çeşitli risk ve zorluklara örnek gösterilebilir. Ebeveyn hapsinden etkilenen çocukların sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, bu etkilerin kısa ve uzun dönem etkilerinin neler olabileceğinin tespit edilmesi bazen zor olabilmektedir. Ancak hiç şüphesiz ebeveynlerin cezaevine girme sebepleri ve bu durumun sonuçları, çocuklar için yüksek bir çevresel yoksunluk riski oluşturmaktadır. Bu derleme çalışma, anneleri cezaevinde olan erken çocukluk dönemindeki çocukların çevresel yoksunluklarına, gelişimsel sonuçlara ve risklere ilişkin genel bir çerçeve sunmanın yanı sıra Türkiye’de ve Dünya’da ebeveyn hapsinin, anneden zorunlu olarak ayrı kalmanın erken çocukluk dönemindeki olası bazı etkilerinin tartışılması üzerine yapılandırılmıştır. Çalışma kapsamında konu ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalar, araştırma makaleleri, derleme makaleler ve tez çalışmaları incelenmiş, bu doğrultuda alanda konu ile ilgili sunulan görüşlere yer verilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan çalışmalar ışığında yapılan değerlendirmeler ile tutuklu anneler ve çocuklara dair çıktılar, *bağlanma kuramı*, *çevresel yoksunluk* ve *koruyucu faktörlerin* neler olabileceği ana başlıkları üzerinden değerlendirilerek sunulmuş ve gelecekteki araştırmalar için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tercan, H. ve Aytekin, Ç. (2022). Tutuklu Anneler ve Çocukları Erken Çocuklukta Gelişimsel Sonuçlar, Riskler ve Zorluklar. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 65-76.

Prisoned Mothers and Their Children: Developmental Consequences, Risks and Difficulties in Early Childhood* *

Lect. Hulya Tercan

Hacettepe University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Ankara – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Çiğdem Aytakin

Hacettepe University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Ankara – TURKEY

Article History

Submitted: 01.01.2022

Accepted: 17.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Prisoned Mothers

Parental Confinement

Environmental Deprivation

Early Childhood

Developmental Risks

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

* This study was presented as an oral presentation at the "VIth International Eurasian Educational Research Congress" held in Ankara between 19-22 June 2019.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55763>

Abstract

It is known that parental confinement, which can be experienced for any reason, is a situation that creates intense stress on children and young people. It is thought that this intense stress continues throughout the period of parental confinement, and as a result of the disruptions in the relationship between the child and the caregiver during this period, there may be some developmental consequences and risks in early childhood. Housing and economic problems that can be experienced after parental confinement, social labeling or pressure to keep this situation secret, and most importantly, the uncertainty of having a parent who is psychologically present but physically absent are examples of various risks and difficulties that can be experienced during this period. Although the number of children affected by parental confinement is quite large, it is sometimes difficult to determine what the short- and long-term effects of these effects may be. However, there is no doubt that the reasons why parents go to prison and the consequences of this situation pose a high risk of environmental deprivation for children. This review study is structured to present a general framework regarding the environmental deprivation, developmental outcomes and risks of early childhood children whose mothers are in prison, as well as to discuss some possible effects of parental confinement and forced separation from their mothers in early childhood in Turkey and in the world. Within the scope of the study, scientific studies, research articles, review articles and thesis studies on the subject were examined, and in this direction, the opinions presented in the field about the subject were tried to be included. The evaluations made in the light of the studies reached and the outputs of detained mothers and children are presented by evaluating the main headings of attachment theory, environmental deprivation and protective factors, and some suggestions are made for future research.

GİRİŞ

Ebeveyn hapsinin çocuklar üzerindeki etkileri incelenirken alan yazında sınırlı sayıda araştırmamanın konuyu ele aldığı görülmektedir (Huebner and Gustafson, 2007). Oysa hapsedilmiş ebeveynler konusu, birçok çocuğun geleceği üzerinde bir iz yaratma potansiyeline sahip önemli bir toplumsal olgudur (Hagan and Dinovitzer, 1999; Travis and Waul, 2003). Ebeveyn hapsinde anne ve babanın tutukluluk oranları ile ilgili veriler, çarpıcı bir şekilde dünya genelinde tutuklu kadın ebeveynlerin sayısında son 30 yılda büyük bir artış olduğunu göstermektedir. Dünyada 1980'lerden bu yana kadın cezaevi nüfusu %200' ün üzerinde artış göstermiştir; 2000'li yılların başında ise bu sayının yıllık %11,2 oranında büyüme gösterdiği tespit edilmiştir (Bureau of Justice Statistics, 2000). Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan çalışmalar erkek tutuklu oranlarının bir yılda, kadın tutukluların neredeyse yarısı kadar arttığını göstermektedir. Kadın tutukluların oranlarındaki bu çift haneli artışlar, şüphesiz birçok kadın mahkûmun aileleri ve çocukları başta olmak üzere toplumsal aile yapısı ve sosyal işleyiş açısından ciddi bir risk potansiyeli oluşturabileceğini göstermektedir (Derezotes, Testa and Poertner, 2005; Stahmer, Leslie, Hurlburt, Barth, Webb, Landsverk ve Zhang, 2005).

Tutuklu anneler açısından bakıldığında yapılan çalışmalar annelerin, çocuklarıyla olan ilişkilerinde, cezaevindeki babalara kıyasla bir takım farklı zorlukla karşılaşabileceğini göstermektedir. (Carlen and Worrall, 2013; Cho, 2011; Masson, 2019). Bu çalışmalarda çocukları olan tutuklu kadınların, hapsedilmeden önce çocuklarının bakımından sorumlu tek kişi oldukları için çocuklarından ayrılmaya uyum sağlama sürecinde büyük problemler yaşayabildiklerine dikkat çekilmiştir (Warren, Hurt, Loper ve Chuahan, 2004). Çok sayıda tutuklu annenin zaten zorlu olan yaşantısı, mevcut tutukluluk durumuyla birleştğinde, sayısız olumsuz durumla sonuçlanabilmektedir (Houck ve Loper, 2002; Van Wormer and Kaplan, 2006). Anne açısından bu sonuçlar, hapishaneye ziyaretlerin sınırlı olması, çocuksuz bir hayata uyum sağlama, çocuklarının aldığı bakımın kalitesi ile ilgili endişeler, aile olarak tekrar bir araya gelip gelememe korkusu ve tutukluluk nedenlerini çocuklarıyla paylaşım paylaşmamaları endişeleri sayılabilir (Houck and Loper, 2002; Warren, Hurt, Loper ve Chauhan, 2004; Mathias, 1998).

Literatürde ebeveyn hapsi sonucunda mahkûmların çocukları ve aile fertleri, genellikle hüküm giymiş suçluların hapishaneye gönderilmesiyle geride kalan '*görünmez nüfus*' olarak tanımlanmaktadır (Brink, 2003). Bu nüfus içerisinde çocukların sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, ebeveyn hapsinin kısa ya da uzun dönemli etkilerinin neler olabileceğinin tespit edilmesi çok kolay değildir. Ancak hiç şüphesiz ebeveynlerin cezaevine girme sebepleri ve bu durumun sonuçları, çocuklar için yüksek bir çevresel yoksunluk riski oluşturmaktadır (Maruschak, Glaze ve Mumola, 2010; Parke ve Clarke-Stewart, 2003).

Bu inceleme çalışmasında, ebeveyn hapsi genel çerçevesinde anneleri cezaevinde bulunan çocukların yaşadıkları çevresel yoksunluk risklerinin çeşitli çıktıları, bağlanma, koruyucu ve teşvik edici faktörlerle ilgili olarak gelişimsel bir bakış açısı ile gözden geçirilmiştir. Ayrıca çocukların sosyal-duygusal gelişimi için aileye, okula ve akranlarına bağlılığının cezaevinde olan ebeveynle ilişkili çerçeveden incelenmesi üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda ülkemizde ve dünyada bu alandaki nispeten az sayıda yapılan çalışmalar incelenmiş, literatürdeki eksiklikler ve sınırlamalar vurgulanmıştır. Ayrıca bu çalışmada, cezaevinde bulunan çocuk ve aileleriyle araştırma yürütme ile ilgili özel endişeler ve zorluklar da tartışılmış ve gelecekteki araştırmalar için bazı öneriler sunulmuştur.

1. Erken Dönemde Anne Tutukluğunun Bağlanma Çerçevesinden İncelenmesi

Anne ya da bakım verenin çocuk ile ilişkisinin klinik olarak değerlendirilmesine yönelik yapılmış ilk çalışmalar 20. yüzyılın ortalarında başlamaktadır. Bu çalışmalardan René Spitz ve Wolf'un 1945 ve 1946 yıllarında yaptıkları çalışmalar, duygusal açıdan dezavantajlı, terk edilmiş, kurum bakımındaki çocuklar ve anneleri cezaevinde bulunan çocukların yaşam içerisinde belirgin duygusal ve

davranışsal farklılıkları olduğunu vurgulamaktadır (Spitz and Wolf 1946; Dursun, 2013). Anne-bebek ilişkisi üzerine yapılan bu çalışmalar sonucunda bağlanma ile ilgili yüksek bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. İlk olarak Bowlby 1958'de bağlanma terimini kullanmış ve bağlanmayı temelde çocuğun ilgi, bakım ve ihtiyaçlarını karşılayan kişilere karşı geliştirdiği, güven ve güçlü duygusal bir bağ olarak tanımlamıştır (Bowlby, 1958).

Bowlby'ye (1973) göre, temelde anneden ayrılma, bir çocuğun yaşına bakılmaksızın oldukça travmatik bir yaşantıdır. Ancak bağlanmanın gerçekleştiği bebeklik döneminde yaşanan uzun süreleri ayrılıklar, daha sonraki uyumsal beceriler için olumsuz sonuçları olan ciddi bir durum olarak karşımıza çıkabilmektedir (Dallaire, 2007). Güvenli bir bağlanma, anne ve çocuk arasında tutarlı ve hassas bir ilişki yoluyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla hayatın erken dönemlerinde yaşanabilecek anne tutukluluğu gibi anneden zorunlu bir ayrılma durumu, bağlanma ilişkisinin oluşmasını ve gelişmesini ciddi biçimde sekteye uğratabilmektedir (Zeman, Dallaire, Folk ve Thrash, 2018). Poehlmann (2005) yaptığı çalışmada, tutuklu anneleri olan 60 çocuğun %63'ünün cezaevindeki annelerinin yanı sıra dışarıdaki bakım verenlerine de güvenli olarak bağlanamadıklarını göstermiştir. Bununla birlikte, literatür güvenli bağlanmaları olan çocukların, genellikle annelerinden istikrarlı ve sürekli bakım alan çocuklar olduğunu söylemektedir. Annelerinden ayrılan ya da koruyucu bakım hizmeti alan çocuklarla gerçekleştirilen araştırmalar, bu çocukların özellikle güvensiz bir bağlanma riski altında olduklarını göstermektedir (Granqvist, Sroufe, Dozier, Hesse, Steele, Van Ijzendoorn ve Duschinsky, 2017). Bu açıdan özellikle bebeklik döneminde bakımın sürekliliğinin korunması çevresel yoksunlukları açısından risk altında olan çocuklar için bir destekleyici faktör olarak tanımlanmaktadır (Arditti, 2016). Dolayısıyla bebeklik ve erken çocukluk dönemi için çocuk ve bakım verenin tutarlı görüşmeleri bu gelişim aşamasında güvenli bir bağlanma ilişkisine yardımcı olabilmektedir. Bağlanmanın güvenli olması, daha sonraki uyumsuz ve istenmeyen davranışlar ve sosyal-duygusal gelişimin olumsuz etkilenmesi gibi istenmeyen sonuçlara karşı koruyucu bir faktör olarak hizmet edebilmektedir. Bununla birlikte, kaotik, tepkisiz ve kararsız bakım verenin olduğu durumlarda, bebeklik ve çocukluk dönemi bağlanma bozukluğu riskinin her zaman oluşabileceği göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla, bu araştırmada anneleri cezaevinde olan çocukların çevresel risk durumu bağlanma çerçevesinde ele alınırken, diğer yandan bağlanmanın sadece bebeklik ve ilk çocukluk döneminde değil, uzun yıllar boyunca gelişimin birçok açıdan uyumlu olarak ilerleyebilmesi için destekleyici bir faktör olarak görülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

2. 'Geride Kalan Çocuklar' İçin Anne Tutukluluğu

Ulusal Suç ve Suçluluk Konseyi (NCDD)'nin, 2004 yılında yayınladığı rapora göre anneleri cezaevinde tutuklu olarak bulunan çocuklar, toplumda en savunmasız ve risk altındaki nüfuslardan biri olarak kabul edilmektedir. Bir risk faktörü, şüphesiz çocukluk döneminin stresli negatif yaşam olayları ile ilişkilendirilmesini sağlayan güçlü bir çevresel yoksunluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışma incelendiğinde öfke, depresyon, anksiyete, dikkat ve uyku bozuklukları, cezaevindeki ebeveynlerin çocukları için sözedilen risklerden sadece bazılarıdır (Snyder, Carlo ve Coats Mullins, 2002). Bu riskler erken çocukluk dönemindeki bir çocuk için olduğu kadar okul çağı ve ergenlik dönemi çocukları için de geçerli olup bir takım davranışsal sorunlar ve akademik açıdan olumsuz etkiler şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir.

Şüphesiz anne tutukluluğu bağlamında değerlendirilmesi gereken risk faktörleri, erken çocukluk dönemindeki bir çocuk için sadece anne ayrılığına bağlı olası bağlanma sorunları ile sınırlı değildir. Anneleri tutuklu olan çocuklar için anne ayrılığına bağlı yaşanabilecek ayrılık kaygısı, duygusal ya da davranışsal sorunlar, ailenin ve çocuğun maruz kaldığı bazı yaşantılar neticesinde şekillenmektedir. Bu yaşantılardan biri *çocuğun annenin suç faaliyetine ya da tutuklanmasına tanık olup olmaması* durumudur. Annesi tutuklanarak cezaevine gönderilmiş bir çocukla ilgili bazı sonuçları

anlamak, özel birtakım hassasiyetleri gerektirmektedir. Örneğin, suç aktivitesine ve tutuklanma olayına tanık olmak, çoğu zaman küçük bir çocuk için büyük bir stres ve travma kaynağı olabilmektedir. Bir annenin tutuklanmasından sonra takip eden günlerde çocukların yaşadıkları ile ilgili yeterli bir bilgi kaynağının olmaması, genellikle çocukların suç eylemine ya da tutuklanma sürecine tanıklık etmeleri durumundan nasıl etkilendikleri ile ilgili birçok soruyu cevapsız bırakmaktadır. Ayrıca çocuğa bakım verecek kişi ya da kurumun belli olmadığı ya da herhangi bir alternatif bulunmadığı durumlarda, çocuğun koruyucu gözetim altına alınıp alınmayacağına kararını da belirsizlik oluşturmaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, çocuk ve anne için öne çıkan en önemli nokta, anne tutukluluğuna şahitlik eden bir çocuk ile ilgili daha detaylı koruyucu faktörler geliştirebilmektir (Dallaire, 2007).

Diğer bir risk faktörü olarak, *annenin olası uyuşturucu ya da alkol bağımlısı bir hayatı olması* ile bu durumun çocuk üzerinde yaratabileceği etkilerdir. TÜİK'in 2017 verilerine göre 811 kadın uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti ile satın alma, kullanma suçlarından hüküm giymiştir. Kadın tutukluların içerisinde anne olan ve madde bağımlılığı ile ilgili faaliyetlerinin sonucu cezaevine alınanların oranı tüm dünyada giderek artmaktadır. Dolayısıyla bu annelerin çocuklarının prenatal olarak alkol ve diğer maddelere maruz kalmış olma olasılıklarının oldukça yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Örneğin, Hanlon, Blatchley, Bennett-Sears, O'Grady, Rose ve Callaman (2005), 167 kişilik tutuklu annelerle yaptığı bir çalışmada, annelerin %75'inin hamilelik sırasında alkol veya uyuşturucu madde kullanımının olduğunu belirtmişlerdir. Ulusal Uyuşturucu Kötüye Kullanımı Enstitüsü'ne (National Institute of Drug Abuse, 2005)'e göre, prenatal olarak kokaine, eroine ya da alkole maruz kalan çocuklar doğum sonrasında ve sonrasında bir dizi gelişimsel sorunla karşı karşıya kalabilmekte ilerleyen yıllarda düşük IQ puanları görülebilmektedir. Bunların yanı sıra yine prenatal dönemde madde maruziyeti çocukların sağlıklı sosyal ve duygusal gelişiminin sağlanmasında büyük bir engeldir (Myers, Smarsh, Amlud-Hagen ve Kennon, 1999; Poehlmann, 2005).

Annenin uyuşturucu madde kullanımına bağlı olarak cezaevi tutukluluğunun uzun vadede ortaya çıkarabileceği diğer bir risk faktörü de *çocuk suçluluğu* boyutu ile karşımıza çıkmaktadır. Ebeveynler tarafından madde kullanımı ve bağımlılık davranışı çocukların suç davranışında bulunmaları ile yüksek düzeyde ilişkilendirilmektedir (Hoeve, vd.,2009; Fox, Perez, Cass, Baglivio and Epps, 2015). Birçok araştırma, ailelerinde uyuşturucu kullanan bireyler olan çocuk ve gençlerin uyuşturucu madde kullanma olasılığının arttığını göstermektedir (akt. Acar, Demir, Görmez ve Keser, 2015; Meinhofer and Angleró-Díaz, 2019). Dolayısıyla, çocukların ebeveyn davranışını model alarak suç döngüsünü devam ettirme riski de önemli bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tutukluluk sonrası ailede geride kalanlar ile ilgili sıklıkla karşılaşılan ve çocuk üzerinde de öneml etkileri olabilecek diğer bir durum ise, *tutukluluk durumunun çocuktan gizlenmesidir*. Literatürde '*conspiracy of silence*' yani '*sessizlik anlaşması*' olarak da bilinen bu durum zaman içerisinde çeşitli çalışmalarda farklı şekillerde tartışılmıştır (Johnston, 1995; Myers, Smarsh, Amlud-Hagen ve Kennon, 1999; Sanders & Dunifon, 2011). Sessizlik anlaşması, aile üyeleri ve yakın çevrenin genellikle çocuğa, annesinin tutuklandığını ya da cezaevinde olduğunu söylememeyi tercih etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Çocuklara bu durumda sıklıkla annesinin seyahatte, hastanede ya da uzak bir akraba ziyaretinde olduğu söylenmektedir. Poehlmann (2005)'in yaptığı bir çalışmada, tutuklu anneleri olan çocukların yaklaşık yüzde yirmisine çevreleri tarafından bu durumun söylenmediği bildirilmiştir. Bu fenomen daha küçük yaşta çocukların annelerinin tutukluluk durumunda daha sık görülmektedir. Buna ek olarak, Ulusal Suç ve Suçluluk Konseyi (NCDD)'nin 2004 yılı raporuna göre anne tutukluğunun gizlenmesi bazen çocuklara etkili hizmetlerin sunulmasına engel oluşturabilmesi açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken bir durum olarak nitelendirilmiştir (Dallaire, 2007).

3. Çocuk ve Aile İçin Koruyucu Faktörler Neler Olabilir?

Koruyucu faktörler, olumsuz bir yaşam olayı ile ortaya çıkabilecek yüksek riskli negatif sonuçları ve etkileri azaltabilmek adına planlanan bazı değişimleri ya da düzenlemeleri içermektedir. Çocukluk çağı için planlanacak olumlu destekleyici faktörler, çocuğun ne derece yüksek bir risk faktörüyle karşı karşıya olduğuna bakılmaksızın, tüm çocuklar için olumlu sonuçlar doğurma potansiyeli olan bir değişken olarak tanımlanmaktadır (Gutman, Sameroff ve Cole, 2003; Sameroff, Bartko, Baldwin, Baldwin ve Seifer, 1998). Araştırmalar, uzun yıllar boyunca ev ve okul ortamlarında yaşanan çeşitli stresli ve travmatik olayların olumsuz sonuçları ile ilişkili çeşitli koruyucu faktörlerden bahsetmektedir. Ancak anneleri cezaevinde olan çocukların popülasyonundaki çevresel yoksunluklara ve gelişimsel risklere yönelen koruyucu faktörlerle ilişkili sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Literatürde genellikle yüksek risk altındaki çocuklar ve çevresel dezavantajlı gruplar için en sık olarak *sosyal destek, istikrarlı ve sürekli bakım verme* gibi olumlu sonuçlarla ilişkili bir takım teşvik edici ve koruyucu faktörler önerilmektedir (Grizenko ve Fisher, 1992; Knoche, Givens ve Sheridan, 2007; Sameroff, 2006). Ancak anne tutukluluğu sonucu ortaya çıkabilecek olası risklere yönelik geliştirilecek koruyucu faktörler düşünülürken akla gelen ilk soru geride kalan çocuk ya da ailenin ne tür bir yaşantısı olacağı konusudur. Bu konuyla bağlantılı olarak anneleri cezaevindeki çocukların aldıkları bakımın kalitesine ilişkin net bir çerçeve henüz çizilememektedir. Ancak anneleri cezaevindeyken bakım veren tarafından *yeterli bakım ve sevgi* gören çocukların daha az gelişimsel ve davranışsal sorunla karşılaşma riski yaşadığı bildirilmiştir (Mackintosh, Myers ve Kennon, 2006). Burada anneleri cezaevinde kalan çocuklar için *annelere yapılan ziyaretlerin arttırılması*, önemli bir koruyucu faktör olarak öne çıkmaktadır. Poehlmann (2005) yaptığı araştırmaların sonuçlarına dayanarak, cezaevi gibi mecburi ayrılıklardan kaynaklanan artan korku, kaygı ve çocukluk çağı stresine karşı cezaevindeki annelerle daha fazla temas kurulması gerektiğini önermektedir. Konu ile ilgili yapılan önceki araştırmalar, ebeveynlik ziyaretlerinin sıklığının özellikle erken çocukluk dönemindeki çocuklar için, ileriki yıllarda sergileyebilecekleri içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranışsal sorunlara karşı koruyucu olabileceğinin vurgulamaktadır (Kazura, 2001; Snyder-Joy ve Carlo, 1998). Bunun yanı sıra yeni araştırma sonuçları, özellikle bebeklik döneminde yapılan ebeveyn ziyaretlerinin arttırılmasının, başta güvenli bağlanma olmak üzere gelişimsel açıdan, çocuk için hayati sonuçları olabileceği üzerinde durmaktadır (Schubert, Duinink ve Shlafer, 2016; Kalkan and Smith, 2014; Poehlmann, 2005). Her ne kadar çocuk ve anne için olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülse de cezaevine çocukla yapılan ziyaretlerin, özellikle erken çocukluk döneminde olan bir çocuğun ziyaret sırasında korkusunu, kaygısını artırabilecek durumlara maruz kalabilme ihtimali ile yüksek ses, gürültü ve kurumsal ortamın genel olumsuz atmosferinin çocuğu olumsuz etkileyebileceği durumu üzerinde de durulmaktadır (Mares ve Jureidini, 2004; Zayas, Aguilar-Gaxiola, Yoon ve Rey, 2015)

Erken çocukluk döneminde annelerinden zorunlu olarak ayrı kalan çocuğa başka biri tarafından sağlanan bakım ve ilgi sürecinde *anne-çocuk ve anne-bakıcı* ilişki değişkenlerinin incelenmesi bir diğer koruyucu faktör olarak değerlendirilmektedir. Yani sadece çocuğun bakım verenle ilişkisinin değil, aynı zamanda annenin bakım verenle olan ilişkisinin de anne ve çocuk için ayrı ayrı etkilerinden söz edilmektedir. Dolayısıyla annenin çocuğu ile düzenli olarak temasta bulunmasının yanı sıra bakım verenle de düzenli olarak görüşebilmesi, bunun sağlanması sosyal ve duygusal açıdan hem anne hem de çocuk için koruyucu bir faktör olarak tanımlanabilir. Anne yokluğunda genellikle, çocuğa sağlanacak bakımın istikrarının, kendi başına bir koruyucu faktör olduğu düşünülse de böyle bir varsayımın gerçekleşmesi hiç şüphesiz çocuğun aldığı bakımın kim tarafından sağlandığı ile bu bakımın kalitesine ve devamlılığına bağlıdır (Mignon ve Ransford, 2012; Baunach, 2020).

Bu koruyucu faktörlerin yanı sıra birçok ülkede ebeveyn hapsinin sonucunda koruyucu bir etki oluşturmak üzere, annelerin ve babaların ebeveynlik becerilerini tutukluluk süreci boyunca

geliştirebilmesi ve çocuklarının gelişimini destekleyebilmesi için bazı programlar geliştirilmiştir. Bu *ebeveynlik programları*, çocuğun yapılandırılmış bir katılımı olmaksızın yalnızca hapsedilen ebeveyni kapsayan programlar olarak tasarlanmıştır. Programlar değişen yoğunlukta yani haftada 1 ila 2 saat süreyle 8 ila 15 hafta uzunluğunda planlanabilmekte, bu programlara katılan ebeveynler çocuklarla aralarındaki bağın iyileştirilmesi, aile bütünlüğü, çocuklara yönelik empatinin artırılması, ebeveynlik bilgi ve becerilerinin desteklenmesi gibi konularda bilgilendirilmektedir (Wilezck ve Markstrom, 1999; Landreth ve Lobaugh, 1998; Sandifer, 2008). Annie E. Casey Vakfı (2002), çocuklara yönelik travmayı ve stresi azaltmak için *tutuklama ile ilgili çalışan personelin eğitilmesinin* de oldukça önemli olduğunu ileri sürmektedir. Kolluk kuvvetleri, mahkemeler ve çocuk cezaevi çalışanları genel olarak hapsedilen annelerin çocuklarının ihtiyaçlarına odaklanmamaktadır (Goodman, Hans ve Bernstein, 2005; Dallaire, 2007). Bugüne kadar, bu sorunu direk olarak ele alan herhangi bir çalışmaya da rastlanamamıştır. Dolayısıyla bu anlamda disiplinler arası çalışmalar, yerel çocuk refahı ile kanun uygulayıcı kurumlar arasındaki ittifaklar; çocukları olan bir kadının tutuklanması ve tutuklama konusunda çocuk odaklı prosedürler hakkında bilgi vererek oluşabilecek olumsuz etkilerin önüne geçebilecektir.

TARTIŞMA

Bu çalışma, anneleri cezaevinde olan erken çocukluk dönemindeki çocukların çevresel yoksunluklarına, gelişimsel sonuçlara ve risklere ilişkin genel bir çerçeve sunmanın yanı sıra Türkiye’de ve Dünya’da ebeveyn hapsinin, anneden zorunlu olarak ayrı kalmanın erken çocukluk dönemindeki çocuklar üzerinde olası bazı etkilerinin tartışılması üzerine yapılandırılmıştır. Çalışma kapsamında konu ile ilgili yapılmış bazı araştırma makaleleri, derleme makaleler ve tez çalışmaları incelenmiş, bu doğrultuda alanda konu ile ilgili sunulan görüşlere yer verilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan çalışmalar sonucunda, tutuklu anneler ile çocuklara dair çıktılar, bağlanma kuramı, çevresel yoksunluk ve koruyucu faktörlerin neler olabileceği ana başlıkları üzerinden değerlendirilerek sunulmuştur.

Bu çalışmada anne hapsi erken çocukluk döneminde olan bir çocuk için öncelikle bağlanma çerçevesinde ele alınmıştır. Bu konuda çocukların annelerinin hapsedilmesi ile bağlanma ilişkilerini açıklayan ilk çalışmalar Myers, Smarsh, Amlud-Hagen ve Kennon (1999) tarafından yapılmış ve bu çalışmalarda annelerin çocuklarından zorunlu olarak ayrılmaları ile kesintiye uğramış ilişkiler konusunda bazı endişeler dile getirilmiştir. Ayrıca yüksek çevresel bir risk olarak, anne tutukluluğunun %63 oranında çocukların, anneleri veya bakım verenleri ile güvensiz bağlanma ilişkileri geliştirdikleri belirtilmiştir. Bu bulgular, yıkıcı aile ilişkileri deneyimlerinin bağlanma ile ilişkisi konusunda yapılan diğer araştırmalara da temel oluşturmuştur (Grych, Wachsmuth-Schlaefel ve Klockow, 2002). Thompson ve Harm (2000) tarafından yapılan diğer bir araştırmada, bağlanmayı destekleyecek şekilde yapılacak anne ziyaretlerinin çocuğun benlik saygısı, empati ve ebeveyn-çocuk rolleri üzerinde olumlu etkileri vurgulanmış, madde bağımlılığı veya çocuk istismarı geçmişli olan suçlularda da dahi olumlu değişimler yarattığı ile ilgili yeni bilgiler sunulmuştur.

Erken dönemlerde suçluluk ve ebeveyn hapsi ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında literatürde *'kriminojenik koşullar'*, yani insanların maruz kaldıkları olumsuz ya da yoksun ortamlar ve deneyimler olarak adlandırılan bazı koşulların suç davranışında bulunma ihtimalini arttırdığı üzerinde durulmaktadır. Masten ve Garnezy’nin (1985) erken dönem çalışmalarında, risk faktörü gelişim modeli tanımlanırken ‘risk faktörlerinin varlığının bir bozukluğun gelişimi için daha yüksek bir olasılık olduğunu varsaymak’ ifadeleri kullanılmış bu nedenle mevcut koşulların suç davranışının daha yüksek oranda görülme oranları ile istatistiksel olarak bağlantılı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda annelerinin herhangi bir suçtan dolayı tutuklanmasının, çocuğun içinde bulunduğu koşulları çevresel açıdan etkileyebileceği varsayımı üzerinden bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin; Hanlon ve ark, (2005) anneleri hapsedilen 88 çocuk ile bir çalışma gerçekleştirmiş ve bu çocukların yaklaşık %25’ inin tutuklanan ya da gözaltına alınan arkadaş çevresi olduğunu rapor etmişlerdir. Dolayısıyla, hapisnede bulunan bir ebeveynin varlığı, kriminojenik koşullar

yaratarak çocukların suç davranışında bulunma ihtimalini artırabilmekte ya da toplum tarafından desteklenmeyen bazı ilişkiler kurmaları konusunda risk oluşturabilmektedir (Breen, 1995; Eddy ve Reid, 2003).

Bazı araştırmalarda ise çocukların annelerinden uzakta başka biri tarafından büyütülmelerinin kendi başına suç eylemi, fiziksel ve cinsel istismara maruz kalma gibi riskler yarattığı ve bu şekilde "hapsedilen kadınların maruz kaldıkları acı döngüsünün, kendi çocuklarının hayatlarına da yansyabileceği" sonucu tartışılmıştır (Greene, Haney ve Hurtado, 2000). Şüphesiz ki nesiller arası suç aktarımını daha iyi anlayabilmek için aile kalıplarını, çevresel faktörleri ve süreçleri daha detaylı olarak incelemek gerekmektedir. Örneğin, belki de hapsedilen annelerin çocukları, diğer çocuklara göre şiddete ve anti-sosyal bazı faaliyetlere karşı daha büyük bir genetik yatkınlığa sahiptir ve bu durum onların suç faaliyetlerinde bulunma olasılıklarını artırmaktadır. Dolayısıyla bu genetik riskler ele alınırken, herhangi bir nedenle cezaevinde olan kadınların eşleri de dikkate alınmalı, konuyu aydınlatmak için çocuğun babasına ve cezaya ilişkin sorular da göz önünde bulundurulmalıdır. Yine de bu konu ile ilgili yapılmış Tennessee Hapishanesi araştırması (Walker, 1995), hapsedilen anneleri olan çocuklar ile hapsedilen babaları olan çocukları karşılaştırmış ve anneleri hükümlü olan çocukların, suç davranışını sürdürme riskinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Literatür incelendiğinde, ilerleyen yıllarda bu konu hakkında farklı çalışmalara rastlanmamıştır.

Literatürde karşılaşılan bazı uzun dönem çalışmaların ebeveyn hapsinin, çocukların duygusal ve davranışsal gelişimi üzerinde bağımsız bir etkiye sahip olduğunun vurgulandığı görülmektedir. (Huebner ve Gustafson, 2007; Murray ve Farrington, 2005; Phillips, Burns, Wagner, Kramer ve Robbins, 2002). 2007 yılında, 18 yaşından küçük 147.400 çocuğun tutuklu bir anne ya da babası olduğu düşünülmektedir (Glaze ve Maruschak, 2008). Bu çocukların yaklaşık % 90 'ının hapsedilmeden önce anneleriyle birlikte yaşadıkları bilinmekteydi. Yapılan çalışmalar, hapsedilen kadınların çocuklarının, koruyucu devlet bakımına ve yuvalara yerleştirilme konusunda hapsedilen erkeklerin çocuklarına göre daha yüksek risk altında olduğunu göstermiştir (Hagan ve Coleman, 2001; Johnson ve Waldfogel, 2003).

Gaudin ve Suthpen, (1993) yaptıkları çalışmalarda metodolojik gelişmeler için çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca bu çalışmalarda anne hapsinin etkilerini ele alan çalışmaların yetersizliğine de dikkat çekilmiştir. Gaudin ve Suthpen, (1993) bu alanda yapılan çalışmaların birçoğunun hapsedilen anneye dair bulgulara dayanmakta olduğunu ve geride kalan çocuklara yönelik faktörlerin etkilerini kontrol etmede yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan cezaevindeki kadınların çocukları için olumsuz sonuçlara dikkat çeken araştırmalar, ıslah ve çocuk koruma kurumlarının dikkatini çekmeye başlamış ve hapsedilmiş bir ebeveyni olan çocuğu belirleme ve bazı hizmetleri sunmanın önemi vurgulanmıştır (Dallaire, 2007; Halperin ve Harris, 2004).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, anneleri cezaevinde olan erken çocukluk dönemindeki çocukların çevresel yoksunluklarına, gelişimsel sonuçlara ve risklere ilişkin genel bir çerçeve sunmak, ebeveyn hapsinin, anneden zorunlu olarak ayrı kalmanın erken çocukluk dönemindeki olası bazı etkilerinin tartışılması amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda geçmişten günümüze ebeveyn hapsi ve anne tutukluluğunu konu alan birçok çalışma incelenmiş ve bu çalışmalar erken çocukluk dönemindeki çocuklar için değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada her ne kadar hapsedilen bir anneye sahip olan çocuğun, suç döngüsünü sürdürme ve bir dizi risk faktörü ile karşı karşıya kalma olasılığı olsa da bu tür sonuçların olumsuz etkilerini azaltan çeşitli teşvik edici ve koruyucu faktörler geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, bu durumlarla ilgili yapılan araştırmalar hem nicelik hem de nitelik bakımından hala yeterli görülmemektedir. Gelecekteki araştırma tasarımlarının gelişimsel bir bakış açısı içermesi, aile süreci değişkenlerine odaklanması ve karşılaştırma gruplarının uzunlamasına takip edilerek değerlendirilmesi, alana önemli katkılar sunacaktır.

Şüphesiz ki, bir annenin hapsedilmesi bir çocuğun ve tüm ailenin hayatında yer eden çok önemli bir olaydır ve bu, herkes tarafından iyi bilinmektedir. Ancak bu önemli olayın çocuk ve aile üzerindeki etkisi

henüz tam olarak değerlendirilememektedir. Bu değerlendirme de en doğru şekilde araştırma ve temas etme yoluyla ele alınabilmektedir (Pecora, Whittaker, Barth, Borja ve Vesneski, 2018). Bu doğrultuda alanla ilgili yapılan böyle çalışmaların artırılması, bir anne tutuklandığında ne yapılması gerektiği, anne hapsedildiğinde çocuklara ne olacağı ve tahliye sonrasında ailenin nasıl destekleneceği konusunda politika yapıcılara da önemli çıktılar ve bilgiler sunacaktır.

Frederick Douglass, "Güçlü çocuklar inşa etmek, kırılmış olanları tamir etmekten çok daha kolaydır" demiştir. Bu açıklama, özellikle risk gruplarındaki çocuklarla ilgili yapmamız gerekenleri doğru bir zamanda yapmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Bu çalışmada yapılan incelemeler ve değerlendirmeler doğrultusunda ilerleyen araştırmalar için birtakım öneriler sunulmuştur.

-Anne tutukluluğunun ardından çocuk /çocuklar için koruyucu faktörler geliştirilmesi adına gelişimsel olarak uygun şekilde değerlendirme yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, bebeklik ve erken çocukluk döneminde, etkilenme riskini belirlemek için çocuğun bağlanma kalitesi değerlendirilmelidir.

-Hapsedilen anne, çocukları ve ailesi ile ilgili çalışmaların niteliğini artırmak adına çeşitli metodolojik çalışmalar yapılabilir. Bu amaçla, önceki var olan veriler, çocukların akademik performansları, okul geçişleri ve şu anki aile yaşantıları ile ilgili bilgilerin toplanarak değerlendirilmesi faydalı olabilir.

-Anne hapsinin ardından çocuklar ile ilgili çalışmalara birden fazla bilgi kaynağı kullanılarak elde edilen verilerin dâhil edilmesi önerilmektedir. Örneğin babadan, diğer birinci dereceden akrabalarından, çocuk /çocuklara bakım veren kişiden ve yakın çevreden önemli bilgiler edinilebilir.

-İleriki araştırmalar için anne hapsinin benzer ve farklı koşulları için karşılaştırmalı örneklerle çalışılması önemli sonuçlar sunabilir. Neticede tutukluluk ömür boyu sürebileceği gibi birkaç ay ya da daha az da sürebilir. Bu durumda benzer şartlarla farklı şartları karşılaştırarak yapılan çalışmalar, çeşitli etkileri daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Ayrıca gelecekteki araştırmalara akranların karşılaştırma gruplarını dâhil etmek de özellikle önemli görülmektedir.

-Yapılacak çalışmalarla, hapsedilen bir annenin varlığının geride kalan çocuklar için de olumsuz davranış geliştirme riski doğurduğu görülmüş olsa da çocuğun bu davranışları geliştirme riskinin başka yaşam koşullarına dayandırılıp dayandırılmayacağı doğru bir şekilde irdelenmelidir (Örneğin, tek ebeveynlik, yoksulluk içinde yaşamak gibi.)

-Son olarak, gelecekteki çalışmalarda, boylamsal araştırmaların yapılmasının özellikle çocuk ve aile üzerindeki etkileri anlamak için daha yararlı olabileceği unutulmamalıdır. Uzunlamasına veri sağlayan bir grup araştırma tasarımı ile araştırmacılar risk faktörleri, koruyucu ve teşvik edici faktörlerin etkisini ve ayrıca daha fazla neler yapılması gerektiğini daha iyi tespit edebileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2016). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do> adresinden 25.12.2021 tarihinde erişildi.
- Arditti, J. A. (2016). A family Stress-Proximal Process Model for Understanding The Effects of Parental Incarceration on Children and Their Families. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 5(2), 65.
- Baunach, P. J. (2020). *Mothers in Prison*. London: Routledge.
- Bowlby, J. (1958). The Nature of The Child's Tie to His Mother. I PMD Buckley (Red.). *Essential Papers on Object Relations*. New York: New York University Press.
- Books, B. ve Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and Anger*. New York, NY: Basic Books.
- Breen, P. A. (1995). Families in Peril: Bridging the Barriers. *Corrections Today*, 57(7), 98-99.
- Brink, A. M. (2003). "Lighting His Way Home": Pastoral Conversations With A Missing Child's Mother, (Unpublished Doctoral Dissertation), Pretoria: University of South Africa.
- Carlen, P. ve Worrall, A. (2013). *Analysing Women's Imprisonment*. Willan.

- Cho, R. M. (2011). Understanding the Mechanism Behind Maternal Imprisonment and Adolescent School Dropout. *Family Relations*, 60(3), 272-289.
- Dallaire, D. H. (2007). Children with Incarcerated Mothers: Developmental Outcomes, Special Challenges and Recommendations. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28(1), 15-24.
- Dursun, G. (2013). Yenidoğan Dönemindeki Kısa Süreli Annelik Yoksunluğunun 2-3 Yaş Arası Çocukların Ruh Sağlığı ve Gelişimi Üzerine Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Çiğdem Dereboy), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Erlanger, H. S. (2005). Race Matters in Child Welfare: The Overrepresentation of African American Children in the System. *Law & Social Inquiry*, 30(4), 862.
- Fox, B. H.; Perez, N.; Cass, E.; Baglivio, M. T. ve Epps, N. (2015). Trauma Changes Everything: Examining The Relationship Between Adverse Childhood Experiences and Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders. *Child Abuse & Neglect*, 0(46), 163-173.
- Gaudin Jr, J. M. ve Sutphen, R. (1993). Foster Care vs. Extended Family Care for Children of Incarcerated Mothers. *Journal of Offender Rehabilitation*, 19(3-4), 129-147.
- Glaze, L. E. ve Maruschak, L. M. (2010). US Dep't of Justice, Parents in Prison and Their Minor Children. *Bureau of Justice Statistics – Special Report*, 0(0), 1-25. <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/pptmc.pdf> adresinden 25.12.2021 tarihinde erişildi.
- Goodman, G.; Hans, S. L. ve Bernstein, V. J. (2005). Mother expectation of Bother and Infant Attachment Behaviors As Predictors of Mother and Child Communication At 24 Months In Children of Methadone-Maintained Women. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of the World Association for Infant Mental Health*, 26(6), 549-569.
- Granqvist, P.; Sroufe, L. A.; Dozier, M.; Hesse, E.; Steele, M.; van Ijzendoorn, M. ve Duschinsky, R. (2017). Disorganized Attachment in Infancy: A Review of The Phenomenon and its Implications for Clinicians and Policy-Makers. *Attachment & Human Development*, 19(6), 534-558.
- Grizenko, N. ve Fisher, C. (1992). Review of Studies of Risk and Protective Factors for Psychopathology in Children. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 37(10), 711-721.
- Greene, S.; Haney, C. ve Hurtado, A. (2000). Cycles of Pain: Risk Factors in the Lives of Incarcerated Mothers and Their Children. *The Prison Journal*, 80(1), 3-23.
- Grych, J. H.; Wachsmuth-Schlaefler, T. ve Klockow, L. L. (2002). Interparental Aggression and Young Children's Representations of Family Relationships. *Journal of Family Psychology*, 16(3), 259-272.
- Gutman, L. M.; Sameroff, A. J. ve Cole, R. (2003). Academic Growth Curve Trajectories From 1st Grade to 12th Grade: Effects of Multiple Social Risk Factors and Preschool Child Factors. *Developmental Psychology*, 39(4), 777-790.
- Acar, G.; Demir, A.; Görmez, D. ve Keser, İ. (2015). Aile ve Çocuk Suçluluğu İlişkisi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(Suppl2), 651-656.
- Halperin, R. ve Harris, J. L. (2004). Parental Rights of Incarcerated Mothers with Children in Foster Care: A Policy Vacuum. *Feminist Studies*, 30(2), 339-352.
- Hagan, J. ve Coleman, J. P. (2001). Returning Captives of the American War on Drugs: Issues of Community and Family Reentry. *Crime & Delinquency*, 47(3), 352-367.
- Hagan, J. and Dinovitzer, R. (1999). Collateral Consequences of Imprisonment for Children. *Communities, and Prisoners*, 0(26), 134-37.
- Hanlon, T. E.; Blatchley, R. J.; Bennett-Sears, T.; O'Grady, K. E.; Rose, M. ve Callaman, J. M. (2005). Vulnerability of Children of Incarcerated Addict Mothers: Implications for Preventive Intervention. *Children and Youth Services Review*, 27(1), 67-84.
- Hoeve, M.; Dubas, J. S.; Eichelsheim, V. I.; Van der Laan, P. H.; Smeenk, W. ve Gerris, J. R. (2009). The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-Analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(6), 749-775.
- Houck, K. D. ve Loper, A. B. (2002). The Relationship of Parenting Stress to Adjustment Among Mothers in

- Prison. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72(4), 548-558.
- Huebner, B. M. ve Gustafson, R. (2007). The Effect of Maternal Incarceration on Adult Offspring Involvement in the Criminal Justice System. *Journal of Criminal Justice*, 35(3), 283-296.
- Johnston, D. (1995). Effects of Parental Incarceration. (Eds. K. Gabel ve D. Johnston). *Children of Incarcerated Parents* içinde (s. 59-88). New York: Lexington Books.
- Johnson, E. and Waldfogel, J. (2003). Where Children Live When Parents Are Incarcerated. *Joint Center for Poverty Research Policy Briefs*, 5. Urban Institute Press.
- Kalkan, G. ve Smith, N. (2014). *Just Visiting Experiences of Children Visiting Prisons*. London: Barnardo's.
- Kazura, K. (2001). Family Programming for Incarcerated Parents: A Needs Assessment Among Inmates. *Journal of Offender Rehabilitation*, 32(4), 67-83.
- Knoche, L. L., Givens, J. E. and Sheridan, S. M. (2007). Risk and Protective Factors for Children of Adolescents: Maternal Depression and Parental Sense of Competence. *Journal of Child and Family Studies*, 16(5), 684-695.
- Landreth, G. L. ve Lobaugh, A. F. (1998). Filial Therapy With Incarcerated Fathers: Effects on Parental Acceptance of Child, Parental Stress, and Child Adjustment. *Journal of Counseling & Development*, 76(2), 157-165.
- Mackintosh, V. H.; Myers, B. J. ve Kennon, S. S. (2006). Children of Incarcerated Mothers and Their Caregivers: Factors Affecting the Quality of Their Relationship. *Journal of Child and Family Studies*, 15(5), 579-594.
- Mares, S. ve Jureidini, J. (2004). Psychiatric Assessment of Children and Families in Immigration Detention—Clinical, Administrative and Ethical Issues. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 28(6), 520-526.
- Maruschak, L. M.; Glaze, L. E. ve Mumola, C. J. (2010). Incarcerated Parents and Their Children: Findings From the Bureau of Justice Statistics. *Children of Incarcerated Parents: A Handbook for Researchers and Practitioners* içinde (s. 33-54). Urban Institute Press.
- Mathias, R. (1998). Prenatal Exposure to Drugs of Abuse May Affect Later Behavior and Learning. *NIDA Notes*, 13(4), 8-13.
- Masten, A. S. ve Garmezy, N. (1985). Risk, Vulnerability, and Protective Factors in Developmental Psychopathology. *Advances in Clinical Child Psychology* içinde (s. 1-52). Boston, MA: Springer.
- Masson, I. (2019). *Incarcerating Motherhood: The Enduring Harms of First Short Periods of Imprisonment on Mothers*. Routledge.
- Meinhofer, A. ve Angleró-Díaz, Y. (2019). Trends in Foster Care Entry Among Children Removed From Their Homes Because of Parental Drug Use, 2000 to 2017. *JAMA Pediatrics*, 173(9), 881-883.
- Mignon, S. I. ve Ransford, P. (2012). Mothers in Prison: Maintaining Connections with Children. *Social Work in Public Health*, 27(1-2), 69-88.
- Murray, J. ve Farrington, D. P. (2005). Parental Imprisonment: Effects on Boys' Antisocial Behaviour and Delinquency Through The Life-Course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(12), 1269-1278.
- Myers, B. J.; Smarsh, T. M.; Amlund-Hagen, K. ve Kennon, S. (1999). Children of Incarcerated Mothers. *Journal of Child and Family Studies*, 8(1), 11-25.
- National Institute of Justice (US). Technical Working Group on Fire/Arson Scene Investigation and United States. Bureau of Justice Statistics. (2000). *Fire and Arson Scene Evidence: A Guide for Public Safety Personnel*. ABD: US Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.
- Parke, R. D. ve Clarke-Stewart, K. A. (2003). The Effects of Parental Incarceration on Children. *Prisoners Once Removed: The Impact of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities* içinde (s. 189-232). Urban Institute Press.
- Pecora, P. J.; Whittaker, J. K.; Barth, R. P.; Borja, S. ve Vesneski, W. (2018). *The Child Welfare Challenge: Policy, Practice, and Research*. London: Routledge.
- Phillips, S. D.; Burns, B. J.; Wagner, H. R.; Kramer, T. L. ve Robbins, J. M. (2002). Parental Incarceration

- Among Adolescents Receiving Mental Health Services. *Journal of Child and Family Studies*, 11(4), 385-399.
- Poehlmann, J. (2005). Representations of Attachment Relationships in Children of Incarcerated Mothers. *Child Development*, 76(3), 679-696.
- Sameroff, A. J.; Bartko, W. T.; Baldwin, A.; Baldwin, C. ve Seifer, R. (2014). Family and Social Influences on the Development of Child Competence. *Families, Risk, and Competence* İçinde (s. 171-196). London: Routledge.
- Sameroff, A. (2006). Identifying Risk and Protective Factors for Healthy Child Development. (Eds. A. Clarke-Stewart ve J. Dunn). *Families Count: Effects on Child and Adolescent Development* İçinde (s.53-76). Birleşik Krallık: Cambridge University Press.
- Sanders, E. ve Dunifon, R. (2011). Children of Incarcerated Parents. *Retrieved December, 2(2014)*, 1-7.
- Sandifer, J. L. (2008). Evaluating the Efficacy of A Parenting Program for Incarcerated Mothers. *The Prison Journal*, 88(3), 423-445.
- Schubert, E. C.; Duinink, M. ve Schlafer, R. J. (2016). Visiting Mom: A Pilot Evaluation of A Prison-Based Visiting Program Serving Incarcerated Mothers and Their Minor Children. *Journal of Offender Rehabilitation*, 55(4), 213-234.
- Snyder-Joy, Z. K. ve Carlo, T. A. (1998). Parenting Through Prison Walls: Incarcerated Mothers and Children's Visitation Programs. (Ed. S. L. Miller). *Crime Control and Women: Feminist Implications of Criminal Justice Policy* İçinde (s. 130-150). California: Sage Publications, Inc.
- Snyder, Z. K.; Carlo, T. A. ve Mullins, M. M. C. (2002). Parenting From Prison: An Examination of A Children's Visitation Program At A Women's Correctional Facility. *Marriage & Family Review*, 32(3-4), 33-61.
- Spitz, R. A. ve Wolf, K. M. (1946). Anaclitic Depression: An Inquiry Into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood, II. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2(1), 313-342.
- Stahmer, A. C.; Leslie, L. K.; Hurlburt, M.; Barth, R. P.; Webb, M. B.; Landsverk, J. ve Zhang, J. (2005). Developmental and Behavioral Needs and Service Use for Young Children in Child Welfare. *Pediatrics*, 116(4), 891-900.
- Thompson, P. J. ve Harm, N. J. (2000). Parenting From Prison: Helping Children and Mothers. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 23(2), 61-81.
- Travis, J. ve Waul, M. (Eds.). (2003). *Prisoners Once Removed: The Impact of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities*. Washington: The Urban Insitute.
- Van Wormer, K. ve Kaplan, L. E. (2006). Results of A National Survey of Wardens in Women's Prisons: The Case for Gender Specific Treatment. *Women & Therapy*, 29(1-2), 133-151.
- Walker, N. (1995). The Unintended Effects of Long-Term Imprisonment. (Ed. T. J. Flanagan). *Long-Term Imprisonment: Policy, Science, and Correctional Practice* İçinde (s. 95-105). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Warren, J. I.; Hurt, S.; Loper, A. B. ve Chauhan, P. (2004). Exploring Prison Adjustment Among Female Inmates: Issues of Measurement and Prediction. *Criminal Justice and Behavior*, 31(5), 624-645.
- Wilczak, G. L. ve Markstrom, C. A. (1999). The Effects of Parent Education on Parental Locus of Control and Satisfaction of Incarcerated Fathers. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 43(1), 90-102.
- Zayas, L. H.; Aguilar-Gaxiola, S.; Yoon, H. ve Rey, G. N. (2015). The Distress of Citizen-Children With Detained and Deported Parents. *Journal of Child and Family Studies*, 24(11), 3213-3223.
- Zeman, J. L.; Dallaire, D. H.; Folk, J. B. ve Thrash, T. M. (2018). Maternal Incarceration, Children's Psychological Adjustment, and The Mediating Role of Emotion Regulation. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 46(2), 223-236.

Sınıf Öğretmenlerinin 21. Yüzyıl Öğrenme Becerilerinin İncelenmesi* *

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Karalı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8977-5034>

İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya – TÜRKİYE

Gökhan Coşanay

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1767-2711>

Öğretmen / Milli Eğitim Bakanlığı, Emine Nezihe Parlak İlkokulu, Malatya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.01.2022

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Beceri

İşbirliği

Öğrenen

Sınıf Öğretmeni

21. Yüzyıl Öğrenme Becerileri

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 14/01/2021-E.5105 tarih ve sayılı etik kurul izni doğrultusunda yapılmıştır.

* Bu çalışma, 2021 yılında 1. yazar Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KARALI danışmanlığında 2. yazar Gökhan COŞANAY tarafından hazırlanan "Sınıf Öğretmenlerinin 21. Yüzyıl Öğrenen ve Öğreten Becerilerinin İncelenmesi (Malatya İli Örneği)" adlı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57564>

Öz

21. yüzyılda küresel anlamda yaşanan gelişim ve değişimler başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere birçok alanı etkilemiştir. Bu gelişmeler neticesinde toplumların yaşam tarzları ve ihtiyaçlarında farklılaşmalar yaşanmıştır. Bireylerin bu farklılıklara uyum sağlayabilmesi ve çağın gereksinimlerini karşılayabilmesi için eğitim sistemlerinde de önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu değişikliklerin başında eğitim programlarının güncellenmesi ve 21. yüzyılın hem öğretmeni hem de öğreneni konumunda olan öğretmenlerin sahip olması gereken becerilerin neler olduğu gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, sınıf öğretmenlerinin yaşadığımız çağın gerektirdiği 21. yüzyıl öğrenme becerilerini kullanım düzeylerini tespit etmek ve bu becerileri kullanım düzeylerini cinsiyet, mezuniyet durumu ve mesleki tercih değişkenleri açısından incelemektir. Araştırmada nicel araştırma yaklaşımında ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmış ve 269 sınıf öğretmenine araştırma ölçeği uygulanmıştır. Toplanan veriler SPSS 22.0 programında analiz edilmiştir. Araştırma verileri normal dağılım göstermediğinden iki kategorili değişkenler için Mann-Whitney U, üç ve daha fazla kategorideki değişkenler için Kruskal-Wallis testleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerini kullanımının iyi düzeyde olduğu anlaşılmıştır. 21. yüzyıl öğrenme becerilerinin alt boyutları arasından en yüksek kullanım düzeyinin "bilişsel becerilere" ait olduğu görülmüştür. Ayrıca 21. yüzyıl öğrenme becerileri alt boyutlarında cinsiyet ve mezuniyet durumuna göre farklılaşma görülmezken mesleki tercihe göre; bilişsel, işbirliği ve esneklik ile yenilikçilik becerilerinde anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karalı, Y. ve Coşanay, G. (2022). Sınıf Öğretmenlerinin 21. Yüzyıl Öğrenme Becerilerinin İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 77-88.

Examining Classroom Teachers' 21st Century Learning Skills **

Asst. Prof. Dr. Yalçın Karalı

Inonu University, Faculty of Education, Department of Classroom Education, Malatya – TURKEY

Gokhan Cosanay

Teacher / Ministry of National Education, Emine Nezihe Parlak Primary School, Malatya – TURKEY

Article History

Submitted: 10.01.2022

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Skill

Learner

Collaboration

Classroom Teacher

21st Century Learning Skills

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study was carried out in accordance with the ethics committee approval dated 14/01/2021-E.5105 from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Inonu University.

* This study was published in 2021 by the 1st author, Dr. Instructor It was produced from the Master's Thesis titled "Examination of 21st Century Learning and Teaching Skills of Classroom Teachers (Malatya Province Example)" prepared by 2nd author Gökhan COŞANAY under the supervision of its member Yalçın KARALI.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57564>

Abstract

Global developments and changes in the 21st century have affected many areas, especially information and communication technologies. As a result of these developments, there have been differences in the lifestyles and needs of societies. In order for individuals to adapt to these differences and meet the needs of the age, important changes have been made in education systems. At the first of these changes are the updating of education programs and the skills that teachers, who are both teachers and learners of the 21st century, should have. The aim of this study is to determine the level of use of 21st century learning skills required by the age we live in and to examine the level of use of these skills in terms of gender, graduation status and professional preference variables. In the study, the relational screening model was used in the quantitative research approach. Simple random sampling method was used in the research and the research scale was applied to 269 primary school teachers. The collected data were analyzed in the SPSS 22.0 program. Since the research data did not show a normal distribution, Mann-Whitney U tests were used for two-category variables and Kruskal-Wallis tests were used for three or more categories. As a result of the study, it was understood that the classroom teachers' use of 21st century learning skills was at a good level. It was seen that the highest level of use among the sub-dimensions of 21st century learning skills belonged to "cognitive skills". In addition, while there is no difference in 21st century learning skills sub-dimensions according to gender and graduation status, according to vocational preference; It was observed that there was a significant difference in cognitive, cooperation and flexibility, and innovativeness skills.

GİRİŞ

Ülkeler 21. yüzyıl eğitimi ve eğitimcisinin nasıl olması gerektiği ile ilgili daha çok uluslararası kurum, kuruluş ve araştırmacıların belirlediği çerçeveleri dikkate almaktadır. Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'nı (PISA) düzenleyen ve Türkiye'nin de kurucu üyelerinden biri olduğu OECD, yaptığı araştırmalar ve sunduğu önerilerle ülkelerin eğitim sistemlerini etkileyen bir kuruluş olarak göze çarpmaktadır. OECD kapsamında, bireylerin geleceğe uyum sağlayabilmeleri için hangi beceri ve öğrenmelere sahip olarak yetiştirilmeleri gerektiğini ortaya koymayı amaçlayan birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar özellikle son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı olarak bireylerin bilişsel becerilerinin, tutum ve değerlerinin, zamanlarının büyük bir kısmını ayırdıkları ve keyif alarak yaptıkları aktivitelerin farklılaştığını ortaya koymuştur (OECD, 2012). OECD, "Yetkinliklerin Seçimi ve Tanımı" (DeSeCo) eğitim projesinde, 21. yüzyılın öğrencilerinin 2030'lu yıllarda sahip olması gereken becerileri üç kategoriye ayırarak "dönüştürücü yetkinlikler" olarak tanımlamıştır. Merkezine temel okuryazarlık, sağlık okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, veri okuryazarlığı ve matematik okuryazarlığı becerileri ile donatılmış yeni bin yılın öğrenenini alan bu "dönüştürücü yetkinlikler" bir öğrenme pusulasına benzetilmiştir. Bu yetkinlikler; yeni değer oluşturma, zorluklarla ve gerilimle baş etme ve sorumluluk alma olarak üç başlıkta açıklanmıştır (OECD, 2018: 4).

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2002 yılında birçok eyalette iş dünyası, eğitim uzmanı ve çok sayıda kurum ve kuruluşun katılımıyla oluşturulan "21. Yüzyıl Öğrenme Ortaklığı" (P-21) projesinde 21. yüzyıl öğrencilerinin sahip olması gereken beceriler "21. Yüzyıl Öğrenme Çerçevesi" başlığı altında incelenmiştir (Gelen, 2017: 18). P-21 öğrenme çerçevesinde belirtilen 3R-anahtar konular; İngilizce, okuma, dil sanatları, matematik, ekonomi, sanat, bilim, coğrafya, tarih, siyaset bilimi ve vatandaşlık konularından oluşmaktadır. Bunlara ek olarak okulların; küresel farkındalık, finansal okuryazarlık, ekonomik okuryazarlık, iş ve girişimcilikle ilgili okuryazarlıklar, sivil okuryazarlık, sağlık okuryazarlığı ve çevresel okuryazarlık olarak belirtilen 21. yüzyıl temaları ile anahtar konuları bağdaştırarak daha yüksek seviyede akademik içeriğin anlaşılmasını sağlaması gerektiği düşünülmektedir (P21, 2019: 1-2).

Kuzey Merkez Bölgesel Eğitim Laboratuvarı (NCREL), teknoloji ve insanlar nedeniyle dönüştürülen dijital dünyada yaşayan bugünün öğrenenlerinin yarının rekabetçi dünyasında değişimlere hazır olabilmelerini sağlayacak 21. yüzyıl becerilerini edinmeleri gerektiğini ifade etmektedir. NCREL, 2003 yılında hazırlanmış olduğu raporda "Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın" (NCLB) reformu doğrultusunda akademik başarının sağlanabilmesi için 21. yüzyıl becerilerinin temelinde teknoloji okuryazarlığının olması gerektiğini belirtmiştir (enGauge, 2003: 1). NCREL, akademik başarının amaçlandığı ve 21. yüzyıl öğrenmesini merkeze alarak tanımladığı 21. yüzyıl becerilerini dijital çağ okuryazarlığı, yaratıcı düşünme, etkili iletişim ve yüksek verimlilik olarak dört ana başlıkta açıklamıştır (Cansoy, 2018).

Wagner (2008), günümüz eğitim kurumlarında eğitim-öğretim programlarının etkili bir şekilde hazırlanıp yürütülmediğini belirterek "Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın" (NCLB) yaklaşımını temel alıp 21. yüzyıl becerilerini tanımlamış ve yedi bölümde incelediği; eleştirel düşünme ve problem çözme, kıvrak zeka ve uyum sağlama, girişimcilik ve inisiyatif alma, etkili sözlü ve yazılı iletişim, işbirliği ve liderlik, merak ve hayal gücü, bilgiye ulaşma ve analiz edebilme becerilerini "hayatta kalma becerileri" (survival skills) olarak ifade ederek bu becerilerin çok önemli olduğunu vurgulamıştır.

Bireylerin eğitim teknolojilerinin kullanımına yönelik standartları belirlemek amacıyla kurulmuş olan Uluslararası Eğitim Standartları Derneği (International Society for Technology in Education [ISTE-S]), 21. yüzyıl öğrencilerinin mutlaka sahip olunması gereken becerileri açıklarken bireylerin özellikle teknoloji odaklı yeterliklere sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur. ISTE tarafından altı başlıkta ele alınan bu öğrenci standartları; yaratıcı düşünme ve yenilik, iletişim ve

işbirliği, eleştirel düşünme, problem çözme ve karar verme, dijital vatandaşlık, yeni teknoloji işlemleri ve kavramları olarak açıklanmaktadır (ISTE, 2007: 1-2).

2015 yılında Dünya Ekonomik Forumu'nun (World Economic Forum [WEF]) yayınlamış olduğu Yeni Eğitim Vizyonu: Sosyal ve Duygusal Öğrenmeyi Teşvik Etme raporunda, sadece geleneksel öğrenmenin öğrencileri geleceğin mesleklerine hazırlama ve bu meslekleri icra edebilmek için sahip olmaları gereken becerilerle donatma konusunda yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. WEF, yaşam boyu öğrenme çerçevesi olarak belirttiği 21. yüzyıl becerilerini temel okuryazarlıklar, yetkinlikler ve karakter özellikleri olarak üç boyutta açıklamıştır. Temel okuryazarlıklar; okuryazar olmak, temel matematik, bilimsel okuryazarlık, bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, finansal okuryazarlık, kültürel ve vatandaşlık okuryazarlığı olarak açıklanmaktadır. Yetkinlikler; eleştirel düşünme ve problem çözme, yaratıcılık, iletişim ve işbirliğini içerirken; karakter özellikleri ise merak, girişimcilik, azim, uyum sağlama, liderlik, sosyal ve kültürel farkındalıktan oluşmaktadır (WEF, 2016: 4).

Ulusal ve uluslararası alanyazında belirlenen bu çerçeveler doğrultusunda, geleceğin yetişkinlerini eğiten öğretmenlerin 21. yüzyıl öğrenme becerilerine sahip olması öğrencileri ile etkili iletişim kurmalarına, birbirlerini daha iyi anlamalarına ve öğrenme sürecinde onlara etkili rehberlik yapabilmelerine imkân tanıyacaktır. Ayrıca bilginin sürekli değiştiği ve yığılarak çoğaldığı bilgi çağında bireylerin sadece okul yaşamlarında öğrendikleri ile hayatlarını devam ettirmeleri ve çağa ayak uydurmaları mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla günümüzün yetişkinleri olan öğretmenlerin de sürekli kendilerini güncellemeleri, meslek alanlarında meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmeleri kısaca yaşam boyu öğrenen ve 21. yüzyıl öğrenme becerilerine sahip bireyler olmaları gerekmektedir. Eğitim-öğretimin ilk adımı olan temel eğitim kademesinde görev yapan sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerine sahip olmaları yetiştirdikleri nesillere bu becerilerin kullanımı noktasında daha iyi rol-model olacaklarını ve süreç içerisinde daha etkili rehberlik yapabileceklerini gösterir. Bu noktada bütünsel gelişimlerinin hızla devam ettiği dönemlerden olan temel eğitim düzeyinde onları hayata hazırlayan sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerilerine hangi düzeyde sahip olduklarının belirlenmesi ve bu becerileri etkileyen değişkenlerin incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çalışmanın yöntemi nicel araştırma deseni ilişkisel taramadır. Geçmişte veya günümüzde mevcut durumu olduğu gibi tasvir etmeyi amaçlayan araştırma modeli tarama araştırmaları olarak adlandırılır (Karasar, 2016: 109). Bu duruma ek olarak tarama araştırmaları ilişkilerin saptanmasına ve araştırmacının tahmin yürütmesine imkân tanır. Bu araştırma modelinde amaç var olan durumu doğru şekilde anlamak ve yorumlamaktır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010: 22). Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerileri ile ilgili mevcut durumlarını ortaya koymak amaçlandığından araştırma tarama modeli yürütülmüştür.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, 2020-2021 yıllarında Malatya ili Merkez (Battalgazi-Yeşilyurt) ilçelerinde görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Malatya ili merkez ilçelerinde çalışan 1994 sınıf öğretmeni bulunmaktadır. Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem sayısına ilişkin hesaplamalar doğrultusunda 269 sınıf öğretmenine ölçek uygulanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler, Göksün (2016) tarafından geliştirilen "21. Yüzyıl Öğrenen Becerileri

Kullanım Ölçeği" 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Malatya ili merkez ilçelerinde görev yapan sınıf öğretmenlerine uygulanarak toplanmıştır. Göksün'ün, ölçme aracının güvenilirlik ve geçerlilik çalışması doğrultusunda gerçekleştirdiği açımlayıcı faktör analizi sonrasında taslak veri toplama aracında 31 madde kalmış ve faktör sayısı dört olarak belirlenmiştir. Ölçeğin toplam Cronbach alfa değeri 0.892 olarak belirlenmiştir. Özdamar'a (2013) göre Cronbach alfa katsayısı 0.70 ile 0.90 aralığında olduğunda ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılarak oluşturulan yapının teorik yapı ile uyum sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmiştir (Göksün, 2016).

Ölçek uygulanmadan önce İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 14/01/2021-E.5105 tarih ve sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (The Statistical Packet for Social Sciences) 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Kolmogrow-Smirnov normallik testi yapılarak dağılımın normalliği tespit edilmiştir. Kolmogrow-Smirnov değeri ($p < .05$) olduğundan veri seti normal dağılım özelliği göstermemektedir. Araştırmada elde edilen veriler analiz edilirken, sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerini kullanım düzeylerinin belirlenmesi için öncelikle betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Cinsiyet, mezuniyet durumu ve mesleki tercih değişkenlerine ilişkin verilerin analiz edilmesinde iki kategorili değişkenler için Mann-Whitney U Testi, üç ve daha fazla kategorili değişkenler de ise Kruskal-Wallis H Testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Verilerin analizi sonrasında elde edilen bulgular bağımsız değişkenlere göre tablolar halinde gösterilerek yorumlanmıştır.

Sınıf Öğretmenlerinin 21. yüzyıl Öğrenme Beceri Düzeyleri

Sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: 21. Yüzyıl Öğrenme Becerileri Betimsel İstatistik

Beceri Alanı	N	$\bar{X}$	Standart Sapma
Öğrenen	269	4.08	.603
Bilişsel	269	4.30	.608
Otonom	269	3.63	.737
İşbirliği ve Esneklik	269	3.87	.725
Yenilikçilik	269	4.13	.819

Tablo 1.'de sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerini kullanımalarının ortalaması; 4.08 olup alt beceri alanlarını kullanım düzeyleri bilişsel 4.30, yenilikçilik 4.13, işbirliği ve esneklik 3.87 ve otonom beceriler 3.63 olarak sıralanmaktadır. Ölçekten elde edilecek en yüksek ortalamanın 5.00, en düşük ortalamasının ise 1.00 olduğu dikkate alındığında 21. yüzyıl öğrenme becerileri genel ortalaması ile tüm alt boyutlarının ortalamalarının orta düzeyin üzerinde olduğu söylenebilir.

Sınıf Öğretmenlerinin Cinsiyete Göre 21. Yüzyıl Öğrenme Beceri Düzeyleri

Sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerinin alt boyutlarının cinsiyete göre Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 2.'de yer almaktadır.

Tablo 2: Sınıf Öğretmenlerinin 21. Yüzyıl Öğrenme Becerilerinin Cinsiyete Göre Mann-Whitney-U Sonuçları

Beceri Alanı	Cinsiyet	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	Anlamlı fark
Bilişsel	Kadın	119	136.68	16264	8725	.752	-
	Erkek	150	133.67	20050			
Otonom	Kadın	119	132.96	15825	8685	.704	-
	Erkek	150	136.60	20490			
İşbirliği ve Esneklik	Kadın	119	137.66	16381	8608	.616	-
	Erkek	150	132.89	19933			
Yenilikçilik	Kadın	119	128.08	15242	8102	.167	-
	Erkek	150	140.49	21073			

Tablo 2’de sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerinin tüm alt beceri alanlarında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerileri alt boyutlarını kullanım düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmaması, erkek ve kadın öğretmenlerin 21. yüzyıl öğrenme becerilerini benzer düzeylerde kullandıklarını gösterebilir.

Sınıf Öğretmenlerinin Mezuniyet Durumlarına Göre 21. Yüzyıl Öğrenme Beceri Düzeyleri

Sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerinin alt beceri alanlarını mezuniyet derecelerine göre kullanım düzeylerine ilişkin Kruskal-Wallis H Testi sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: 21. Yüzyıl Öğrenme Becerilerinin Mezuniyet Durumlarına Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Beceri Alanı	Mezuniyet Durumu	n	Sıra Ort.	Ss	χ^2	P	Anlamlı fark
Bilişsel	Ön lisans	15	112.13	.608	2.77	.250	-
	Lisans	214	133.86				
	Lisansüstü	40	149.68				
Otonom	Ön lisans	15	136.70	.737	4.46	.107	-
	Lisans	214	130.46				
	Lisansüstü	40	158.65				
İşbirliği ve Esneklik	Ön lisans	15	115.97	.725	2.91	.233	-
	Lisans	214	133.18				
	Lisansüstü	40	151.88				
Yenilikçilik	Ön lisans	15	130.07	.819	1.67	.433	-
	Lisans	214	132.79				
	Lisansüstü	40	148.70				

Tablo 3’te sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerinin bilişsel, otonom, işbirliği ve esneklik ile yenilikçilik beceri alanlarında mezuniyet derecelerine göre anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır ($p > .05$). Sınıf öğretmenlerinin mezuniyet derecelerine göre 21. yüzyıl öğrenme becerilerini kullanım düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma olmayışı ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu sınıf öğretmenlerinin yakın düzeyde 21. yüzyıl öğrenme becerilerine sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Tercihlerine Göre 21. Yüzyıl Öğrenme Beceri Düzeyleri
Sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerilerinin alt boyutlarının mesleki tercihlerine göre kullanım düzeylerine ilişkin Kruskal-Wallis H Testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: 21. Yüzyıl Öğrenme Becerilerinin Mesleki Tercihlerine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Beceri Alanı	Mesleki Tercih	n	Sıra Ort.	Ss	χ^2	P	Anlamlı fark
Bilişsel	(A)Kesin İstemeyen	50	136.50	.608	14.70	.001	C - B
	(B)Kısmen İsteyen	151	121.16				
	(C)Kesin İsteyen	68	164.63				
Otonom	(A)Kesin İstemeyen	50	150.20	.737	2.52	.283	-
	(B)Kısmen İsteyen	151	130.10				
	(C)Kesin İsteyen	68	134.71				
İşbirliği ve Esneklik	(A)Kesin İstemeyen	50	131.21	.725	15.71	.000	C - A C - B
	(B)Kısmen İsteyen	151	121.99				
	(C)Kesin İsteyen	68	166.68				
Yenilikçilik	(A)Kesin İstemeyen	50	135.39	.819	14.70	.001	C - B
	(B)Kısmen İsteyen	151	122.21				
	(C)Kesin İsteyen	68	163.12				

Tablo 4'te sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme becerileri otonom beceriler alt boyutunda mesleki tercihlere göre anlamlı farklılaşma bulunmamıştır. Bilişsel beceriler alt boyutunda öğretmenlik mesleğini tekrar seçmeyi kısmen isteyenler ile kesinlikle isteyenler arasında anlamlı farklılaşma olup ($p < .05$) sıra ortalamaları dikkate alındığında farklılaşmanın mesleği kesinlikle seçmek isteyenlerin lehine olduğu görülmektedir. İşbirliği ve esneklik becerilerinde öğretmenlik mesleğini tekrar seçmek istemeyenler ile kesinlikle seçmek isteyenler arasında ve kısmen seçmek isteyenler ile kesinlikle seçmek isteyenler arasında anlamlı farklılaşma olup ($p < .05$) sıra ortalamaları dikkate alındığında farklılaşmanın mesleği tekrar seçmeyi kesinlikle isteyenler lehine olduğu görülmektedir. Yenilikçilik becerilerinde öğretmenlik mesleğini kısmen seçmek isteyenler ile kesinlikle seçmek isteyenler arasında anlamlı farklılaşma olup ($p < .05$) sıra ortalamaları dikkate alındığında farklılaşmanın mesleği kesinlikle seçmek isteyenler lehine olduğu anlaşılmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırmada sınıf öğretmenlerinin 21. yüzyıl öğrenme beceri düzeyleri cinsiyet, mezuniyet durumu ve mesleki tercihlerine göre ölçülmüş ve yeterli sayılabilir düzeyde 21. yüzyıl öğrenme becerilerine sahip oldukları görülmüştür. Araştırma sonuçları ilgili çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Gömleksiz, Sinan ve Doğan, 2019; Kıyasoglu, 2019; Göksün, 2016; Şahin, 2010).

Sınıf öğretmenlerinin bilişsel beceriler alanında kendilerini iyi düzeyde görmeleri onların yüksek düzeyde bilgiyi hatırlama, anlama, günlük yaşam sorunlarının çözümünde kullanma kullanma (Tuckman, 1972; Gerlach ve Sullivan, 1967; Bloom, 1956), neden-sonuç ilişkisi kurarak yararlı bilgileri analiz etme (Gagne, Briggs ve Wager, 1979) ve sonuçta yeni bilgiler oluşturma (Yüksel S. , 2007)

davranışlarına sahip olduklarını açıklamaktadır. Günümüz eğitim-öğretim programlarında etkili olan yapılandırmacı yaklaşım bireylerin üst biliş gelişimini olumlu etkileyerek (Kuiper, 2002) öğrenme sürecinde problem çözme, bilgiyi yapılandırma ve kendi öğrenmelerinde sorumluluk alma gibi üst bilişsel becerilerini geliştirmeye dayanmaktadır (Yurdakul ve Demirel, 2011). Ancak Türkiye’de Tanzimat döneminden bugüne eğitim programlarında etkili olan ve bireylerin daha çok hatırlama becerisini geliştiren ezberci dayalı eğitim anlayışının hala uygulanıyor olması (Akyüz, 1999) ve bununla birlikte üniversitelerin 2006-2007 yılından itibaren eğitim fakülteleri lisans programlarında yoğun içerik bilgisine yer vermesi (YÖK, 2007) sorgulamayan, eleştirel ve yaratıcı düşünemeyen, günlük yaşamlarındaki problemlere çözüm üretmeyen taklitçi bireylerin yetişmesine neden olmaktadır (Keskin, 2008). Türkiye’de son dönemlerde eğitim programında güncellemeler yapılarak yapılandırmacı eğitim anlayışına geçildiği vurgulanmasına rağmen bu durumun uygulamada başarılı olduğunu söylemek oldukça güçtür (Çiftçi, Sünbül ve Köksal, 2013). OECD’ye üye ülkeler arasında üç yılda bir yapılarak öğrencilerin okulda edindikleri kazanımları günlük yaşamlarında ne düzeyde kullandıklarını belirlemeyi amaçlayan PISA sınavında Türkiye’nin istediği başarıyı gösterememesi (Çelen, Çelik ve Seferoğlu, 2011) sınıf öğretmenlerinin üst bilişsel becerilerin gelişimini destekleyen yapılandırmacı yaklaşımı etkili bir şekilde uygulamadıklarının göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecinde yapılandırmacı yaklaşım yerine ezberci öğretim uygulamalarını daha yoğun kullanmalarının sonucu olarak öğrencilerde bilişsel alanın hatırlama, anlama ve nispeten uygulama seviyesindeki bilişsel davranışların geliştiği; analiz, değerlendirme ve yaratma gibi üst düzey bilişsel davranışların ise yeterince gelişim göstermediği söylenebilir (Sönmez, 1996: 2). Öğretmenlerin meslekleri ile ilgili gelişmeleri yakından takip ederek sınıf ortamına taşımaları mesleğe karşı ilgi ve tutumları ile ilişkilidir. Alan yazında dışsal motivasyona bağlı olarak mesleki tercih yapanların ileride mesleğe ilişkin olumsuz tutum geliştirdikleri; içsel motivasyonu yüksek olan bireylerin ise öğrenmeye daha açık ve mesleki yaşamlarında daha başarılı oldukları ifade edilmiştir (Yazıcı H., 2009; Aktürk, 2012). Sınıf öğretmenliği mesleğini tekrar seçmeyi kesinlikle isteyenlerin, içsel motivasyonları doğrultusunda mesleki tercih yaptıkları için öğrenmeye karşı daha istekli ve daha yüksek beklenti içerisinde olacağı ve bu sebeple bilişsel becerileri daha etkin kullanacağı düşünülmektedir.

Yenilikçilik becerilerinin kullanımında iyi düzeyde olmak öğretmenlerin günlük yaşamlarında ve öğrenme ortamlarında yenilikleri aktif olarak kullandıklarını ve yenilikçi bireyler olduklarını düşündürebilir. Yenilikçilik; risk alma (Kılıçer ve Odabaşı, 2010), değişimi destekleme (Braak, 2001), güncel durumlara hızlı bir şekilde uyum sağlama ve yeni fikirler üretme olarak ifade edilmektedir. Günümüz dünyasında bilginin hızla yenilenmesi ve yayılması, teknolojinin hızlı gelişimi öğretmenlerin alanlarındaki güncel eğitim uygulamalarını yakından takip ederek yeni bilgi ve teknolojilere nasıl ulaşacağını bilmesini gerekli kılmaktadır (Kurbanoğlu ve Akkoyunlu, 2007). Eğitimde gelişmenin olabilmesi için öğretmenlerin mesleki alanlardaki yenilikleri takip etmeleri ve bu yenilikleri içselleştirerek eğitim-öğretim sürecine dahil etmeleri büyük önem taşımaktadır (Bitkin, 2012). Bu bakımdan eğitim alanındaki yenilikleri takip ederek; yöntem, teknik, strateji ve materyal olarak sınıf ortamına taşıyabilen öğretmenlerin 21. yüzyıl öğrencilerinin araştıran, bilgiye ulaşan ve elde ettikleri bilgiyi yapılandıran bireyler olmasında önemli düzeyde etkisinin olacağı söylenebilir (Arslan ve Özpınar, 2008). Türkiye’de öğretmenlerin eğitim teknolojilerini kullanım düzeylerini belirlemek ve yaşanan sorunlara çözüm bulmak adına Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan çalışmada öğretmenler yenilikçi eğitim uygulamalarının kullanımı konusunda kendilerini yeterli gördüklerini ancak branş bazında özelleşmiş eğitimlere ve e-çerik oluşturma eğitimlerine ihtiyaç duyduklarını ve bu konuda hizmet içi eğitimler verilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Sarımanoğlu, 2019). Aliyev (2008), kişilerin mesleki yeteneği ve ilgilerinin başarılı olabilmeleri için önde gelen nitelikler olduğunu

belirtmiştir. Bu bağlamda mesleğini kesinlikle isteyerek yapan öğretmenlerin alanları ile ilgili teknolojik gelişmelere açık olduğu ve bu alanda yetenekli oldukları söylenebilir. Öğretmenlerin mesleğe yatkın ve alandaki gelişmeleri yakından takip eden bireyler olmaları mesleklerinde başarılı ve mutlu olmalarına katkı sağlayacaktır. Türkiye’de son yıllarda üniversite mezunları arasında işsizliğin artması bireylerde üniversitede okuyacağı bölüme ilişkin kaygıyı arttırmaktadır (Tayfun ve Korkmaz, 2016: 535). Bu durum bireylerin mesleki tercihlerinde yeterince bilgi sahibi olmadıklarını (Anılan; Çemrek; Anagün, 2008), kendi ilgi ve yeterlikleri doğrultusunda değil istihdam kaygısı doğrultusunda tercih yaptıklarını göstermektedir. Holland’ın Tipoloji kuramına göre bireyler, meslek tercihi yapmadan önce farklı kişi ve düşüncelerin etkisinde kalmaktadır. Kendi beceri ve yeterliklerini dikkate almayarak dışsal etkenlerle öğretmenlik mesleğini seçenler ilgi ve yetenekleri doğrultusunda mesleki tercihlerini yapanlara göre daha düşük düzeyde mesleki yeterliğe sahip olmaktadır (Kuzgun, 2014). Bu durum öğretmenlik mesleğini kesinlikle isteyerek tercih edenlerin, mesleki ilgi ve yeterlikleri yüksek düzeyde olacağından mesleğin gerektirdiği teknolojik ve pedagojik yeterlik düzeylerinin de yüksek olmasını açıklamaktadır.

İşbirliği ve esneklik becerilerinde sınıf öğretmenlerinin kendilerini orta düzeyin üzerinde görmeleri okul idaresi, meslektaş, veli ve öğrencileri ile etkili iletişim kurarak yapıcı ilişkiler kurabileceklerini gösterir. Etkin iletişim Gerçek’in (2015) tanımıyla “kişileri ulaştırmak istedikleri amaca ulaştıran iletişimdir”. Etkin iletişimin doğru bir temel üzerinde kurulabilmesi yani öğrenenlerin öğrenme amaçlarını gerçekleştirebilmeleri; isteklerini doğru olarak ifade edebilmelerine, empati kurabilmelerine, özgüven ya da benlik algılarının gelişmesine bağlı olarak etkin bir hal almaktadır. İletişim ve işbirliği becerileri yüksek öğreticiler öğrencilerine öğrenme-öğretme sürecinde bu becerileri kazandırmada daha etkin olabileceklerdir. İşbirliği kavramı günümüz öğrenme anlayışına göre bireylerin e-posta, blog, wiki ve sosyal medya platformları aracılığıyla dijital etkileşimlerini arttırarak çevrimiçi öğrenmeleri desteklemektedir (Yalman, 2019). İşbirlikli öğrenme ortamında yetişen bireyler karşılıklı güven duyguları gelişmiş, pozitif ilişkiler kurabilen bireyler olmaktadır (Saban, 2014: 184-185). 21. yüzyıl öğreticilerinin işbirlikçi ve esnek bireyler olması buldukları ortama uyum sağlamalarını kolaylaştıracaktır. 21. yüzyıl toplumunda bireylerin mesleklerini kaybetmelerinin temel sebebinin bilgisizlik değil çalıştıkları ortama uyum sağlayamamaları olması işbirliği ve esneklik becerilerinin önemini arttırmaktadır (Robbins, Gregory, ve Herndon, 2002: 74). Esneklik 21. yüzyıl öğreticilerinin buldukları ortama uyum sağlamalarını kolaylaştıracak ve yöneticileri, meslektaşları ve öğrencileri ile güçlü ve yapıcı ilişkiler kurmalarını sağlayacaktır. Telman (2000), insanların yaşamlarının önemli bir kısmını oluşturan mesleklerini seçerken dışsal yönlendirmelerle değil kendine uygun, başarılı ve mutlu olabileceği meslekleri seçmeleri gerektiğini ve bu durumun kişinin çalıştığı kurumdaki enerjisini, verimini ve ruh halini olumlu etkileyeceğini belirtmektedir. Bu bağlamda sınıf öğretmenliği mesleğini kesinlikle seçmek isteyenlerin kurum içerisindeki uyumu, enerjisi ve verimliliği yüksek olacağı için işbirliği ve esneklik becerilerini rahatlıkla ve yüksek düzeyde kullanabileceklerdir.

Sınıf öğretmenlerinin otonom beceriler alanında kendilerini orta düzeyin üzerinde görmeleri kendi öğrenmelerinde sorumluluk alabilen, öğrenmeyi öğrenme becerisine sahip bireyler olduklarını gösterebilir. Öğrenmenin temel ilkelerinde, her bireyin kendisi için kendi kapasitesi içinde öğrendiği ve öğrenme sürecinde kendisine sorumluluk verilmesinin öğreneni daha çok motive ederek öğrenmesini arttırdığı ifade edilmektedir (Meydan, 2004: 8). Bu durum öğrenme sürecinde bireylerin kendi öğrenmelerinde sorumluluk alarak öğrenmeyi öğrenme becerisine sahip olmalarının, başarılarını arttırmalarında ve aktif öğrenmeyi gerçekleştirebilmelerindeki önemi ortaya koymaktadır. Aktif öğrenmenin gerçekleşebilmesi için bireyin kendi öğrenme biçiminin farkında olması, kendi zihinsel yeti ve mekanizmasını iyi bilmesi, kısacası öğrenmeyi öğrenmiş olması gerekmektedir (Ünal, 1999: 375). Öğrenmeyi öğrenme becerisine sahip olan bireyler güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olup, ihtiyaç duydukları bilgiye nasıl ulaşacaklarını bilmekte ve kendilerini sürekli güncellemektedirler (Önür ve

Kozikoğlu, 2019: 629). Dolayısıyla öğrenmeyi öğrenme becerisine sahip öğretmenlerin öğrencilerine kendi öğrenmelerinde sorumluluk alabilen bireyler olma noktasında daha iyi rehberlik edecekleri ve hem kişisel hem de mesleki anlamda kendilerini sürekli geliştirecekleri söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki öneriler yapılabilir;

1- 21. yüzyılın sadece öğretmenleri değil aynı zamanda öğrenenleri olan sınıf öğretmenlerinin bilişsel becerilerinin yanı sıra iletişim, işbirliği, öğrenmeyi öğrenme becerilerini geliştirmelerini sağlayacak meslektaş-veli ve okul yönetimi arasındaki bağı güçlendirecek hizmetiçi eğitimlere yer verilebilir. Bu eğitimler; doğa yürüyüşleri, kültürel geziler, sanatsal etkinlikler olarak planlanıp yürütülebilir.

2- Eğitim-öğretim süreçlerinde öğretmenlerin bilgiyi aktaran değil, bilgiye ulaşmada öğrencilerine rehberlik eden etkili ve donanımlı bireyler olması sağlanarak, öğrenenlerin otonom öğrenme becerilerinin gelişmesine yönelik etkinlikler düzenlenebilir. Örneğin; öğretmen öğrencilerini kütüphaneye götürüp her öğrenciden daha önce belirlenmiş olan konu başlıkları ile ilgili araştırma yapmalarını ve gerekli bilgilere ulaşmalarını isteyebilir. Sınıf içerisinde yerel ağı kullanmalarına izin vererek dijital ortamda kaynaklara nasıl ulaşabileceklerine rehberlik edip araştırma yapmalarını sağlayabilir.

3- Çağın gereklerine uyum sağlayabilen nitelikli öğretmenler yetiştirilmesi için öğretmenlik mesleğine öğrenci seçilirken akademik başarının yanı sıra mesleki ilgi ve yeteneği olan bireyler seçilebilir.

4- Nitel ve karma araştırma yöntemleri kullanılarak konu ile ilgili derinlemesine araştırmalar yapılabilir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Çalışmanın etik kısmında yapılan çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı ve verilerin muhafaza edileceği, üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı ifade edilmiştir.

Kurul adı: İnönü Üniversitesi

Etik Kurulu Karar Tarihi: 14.01.2021

Karar Sayısı: 14/01/2021-E.5105

KAYNAKÇA

- Aktürk, A. O. (2012). Öğretmen Adaylarının Öğrenmeye İlişkin Tutumlarının Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Nedenlerine ve Akademik Başarılarına Göre İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 283-297.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Aktüel Kitapevleri.
- Aliyev, P. (2008). Beş Faktörlü Kişilik Özellikleri ve Cinsiyet Rollerinin Üniversite Alan Seçimi İle İlişkisinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Pınar Ünsal), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anılan, H.; Çemrek, F. ve Anagün, Ş. S. (2008). Ortaöğretim Öğrencilerinin Meslek Seçimi ve Üniversite Tercihlerine İlişkin Görüşleri (Eskişehir Örneği). *E-journal of World Sciences Academy*, 3(2), 238-249.
- Arslan, S. ve Özpinar, İ. (2008). Öğretmen Nitelikleri: İlköğretim Programlarının Beklentileri ve Eğitim Fakültelerinin Kazandırdıkları. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(1), 38-63.
- Bitkin, A. (2012). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri İle Bilgi Edinme Becerileri Arasındaki İlişki, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdullah Adıgüzel), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives. (Ed. B. S. Bloom). *The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain* içinde (s. 0-0). New York: Longmans: Gren and Company Inc.

- Braak, J. V. (2001). Individual Characteristics Influencing Teachers' Class Use of Computers. *Journal of Educational Computing Research*, 25 (2), 141-157.
- Büyüköztürk, Ş.; Çakmak, E. K.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cansoy, R. (2018). Uluslararası Çerçvelere Göre 21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Sisteminde Kazandırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(4), 3112-3134.
- Çelen, F. K.; Çelik, A. ve Seferoğlu, S. S. (2011). Türk Eğitim Sistemi ve PISA Sonuçları. *Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri-2-4 Şubat 2011 İçinde* (s. 765-774). Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Çiftçi, S.; Sünbül, A. M. ve Köksal, O. (2013). Sınıf Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Düzenlenmiş Mevcut Programa İlişkin Yaklaşımlarının ve Uygulamalarının Eğitim Müfettişlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 281-295.
- enGauge. (2003). *21st Century Skills for 21st Century Learners*. https://www.cwasd.k12.wi.us/highschl/newsfile1062_1.pdf adresinden 25.11.2021 tarihinde erişildi.
- Gagne, R. M.; Briggs, L. J. ve Wager, W. W. (1979). *Principles of Instructional Design*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Gelen, İ. (2017). P21- program ve Öğretimde 21. Yüzyıl Beceri Çerçveleri (ABD Uygulamaları). *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 15-29.
- Gerçik, İ. Z. (2015). *Dikta Değil İknâ İletişim Psikolojisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Gerlach, V. ve Sullivan, A. (1967). *Constructing Statements of Outcomes*. Inglewood, California: Southwest Regional Laboratory for Educational Research and Development.
- Göksün, D. O. (2016). Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl Öğrenen Becerileri ve 21. Yüzyıl Öğreten Becerileri Arasındaki İlişki, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Adile Aşkı Kurt), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gömleksiz, M. N.; Sinan, A. T. ve Doğan, F. D. (2019). Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı İle Çağdaş Türk Lehçeleri Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl Becerileri Yeterlik Algıları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 163-185.
- ISTE. (2007). *ISTE Standards for Student*. International Society for Technology in Education.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keskin, S. (2008). Türkiye'de Ezberci Öğretim ve Nedenleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(18), 211-221.
- Kılıçer, K. ve Odabaşı, H. F. (2010). Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ): Türkçeye uyarlama Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(38), 150-164.
- Kıyasoğlu, E. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin 21. Yüzyıl Öğrenen ve Öğreten Becerileri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şule Ay), Düzce: Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kozikoğlu, İ. ve Özcanlı, N. (2020). Öğretmenlerin 21. Yüzyıl Öğreten Becerileri İle Mesleğe Adanmışlıkları Arasındaki İlişki. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(1), 270-290.
- Kuiper, R. (2002). Enhancing Metacognition Throught the Reflective Use of Self-Regulated Learning Strategies. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 33(2), 78-87.
- Kurbanoglu, S. ve Akkoyunlu, B. (2007). Öğretmen Eğitiminde Bilgi Okuryazarlığının Önemi. *Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu - 12-14 Mayıs 2017, Bakü*. <http://bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/kurbanoglu-armagankitap.pdf> adresinden 02.05.2021 tarihinde erişildi.
- Kuzgun, Y. (2014). *Meslek Gelişimi ve Danışmanlığı*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Meydan, A. (2004). Sosyal Bilgiler Dersi Coğrafya Ünitelerinin İşlenişinde Öğrenmeyi Öğrenme Stratejilerinin Öğrencilerin Başarı ve Tutumlarına Etkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Akif Akkuş), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OECD . (2012). *Connected Minds: Technology and Today's Learners, Educational Research and*. <https://read.oecd->

- library.org/education/connected-minds_9789264111011-en#page17 adresinden 06.05.2021 tarihinde erişildi.
- OECD. (2018, Şubat 14). The Future of Education and Skills: Educating 2030. OECD. oecd.org: <https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20.pdf> adresinden 05.04.2018 tarihinde erişildi.
- Önür, Z. ve Kozikoğlu, İ. (2019). Ortaokul Öğrencilerinin 21. Yüzyıl Öğrenme Becerileri. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(3), 627-648.
- P21. (2019, Mart 16). *Framework for 21st Century Learning*. Battelleforkids: http://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21_framework_0816_2pgs.pdf adresinden 07.05.2021 tarihinde erişildi.
- Robbins, P.; Gregory, G. ve Herndon, L. E. (2002). *Thinking Inside the Block Schedule*. United Kingdom: Corwin.
- Saban, A. (2014). *Öğrenme Öğretme Süreci Yeni Teori ve Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sarımanoğlu, N. U. (2019). *Öğretmenlerin Sınıflarında Eğitim Teknolojileri Kullanımında Karşılaştığı Güçlükler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.
- Sönmez, V. (1996). *Hayat Bilgisi Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, M. C. (2010). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Yeni Bin Yılın Öğrencileri (OECD-New Millenium Learners) Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. H. Ferhan Odanaşı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Telman, C. (2000). *Başarıya Giden Yolda Meslek Seçimi*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Tuckman, B. W. (1972). A Four-Domain Taxonomy for Classifying Educational Tasks and Objectives. *Educational Technology*, 12(12), 36-38.
- Ünal, S. (1999). Aktif Öğrenme, Öğrenmeyi Öğrenmek ve Probleme Dayalı Öğrenme. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(11), 373-378.
- Wagner, T. (2008). *The Global Achievement Gap: Why Even our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills our Children Need—and What We Can do About it*. Basic Books.
- WEF. (2016). *New Vision for Education Fostering Social and Emotional Learning Through Technology*. The World Economic Forum.
- Yalman, D. (2019). İletişim ve İşbirliği Becerileri. (Editörler: A. D. Özçelik ve M. N. Tuğluk). *Eğitimde ve Endüstride 21. Yüzyıl Becerileri İçinde* (s. 29-50). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Yazıcı, H. (2009). Öğretmenlik Mesleği, Motivasyon Kaynakları ve Temel Tutumlar: Kuramsal Bir Bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 33-46.
- YÖK. (2007). *Eğitim Fakültesi Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*. Yüksek Öğretim Kurumu. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/egitim-fakultesi-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari.pdf> adresinden 13.02.2021 tarihinde erişildi.
- Yurdakul, B. ve Demirel, Ö. (2011). Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımının Öğrenenlerin Üstbiliş Farkındalıklarına Katkısı. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 71-85.

Arapça Cümlede Anlam Belirlemede Morfolojik Karineler*

Doç. Dr. Muhmmet Selim İpek

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8743-7648>

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.01.2022

Kabul: 19.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Arapça
Dilbilgisi
Sarf
Morfoloji
İrâb

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57481>

Öz

Sözlük anlamı itibariyle “çevirmek”, “değiştirmek” anlamlarına gelen sarf/morfoloji, dilbilgisi kavramı olarak dildeki kelimelerin şekillerini inceleyen; o kelimedenden farklı anlamlara gelen kelimeler türetme noktasındaki kuralları inceleyen bir gramer kavramıdır. Başka bir deyişle morfoloji, kelime türetme yöntemlerini inceler. Örneğin كَتَبَ (yazdı) fiilinden كَاتِبٌ (yazan), مَكْتُوبٌ (kayıtlı), مَكْتَبٌ (ofis), مَكْتَبَةٌ (kütüphane), كِتَابِيٌّ (yazılı), كِتَابِيَّةٌ (kayıt), مَكْتَابٌ (daktilo) gibi kelimeler türemektedir. Bütün bu kelimelerin kök anlamı “yazmak” olsa da her bir kelime farklı bir anlam ihtiva etmektedir. Bazısı fiil, bazısı isim, bazısı sıfat türünden bir kelimedir. Yine cinsiyet yönünden bakıldığında müzekker veya müennes formdadırlar. Bu yönleriyle Arapçada kelimelerin bu morfolojik yapılarını bilmek, cümle içinde öncesindeki veya sonrasındaki isimlerle anlamca ilişkilendirilmelerini sağlamakta, bu da cümledeki anlamı belirlemede önemli bir karine olmaktadır. Arap nahivcilerin de söylediği gibi dil öğreniminde sarf/morfoloji bilgisi nahiv/sentaks bilgisinden önce gelmektedir. Sarfı, ilimlerin anası olarak nitelendirmişler ve bu ilmi bir başlangıç ve aynı zamanda diğer ilimler için bir kaynak ve hareket noktası olarak göstermişlerdir. Sarf ilmini bilmeyen kişinin büyük bir şey kaybettiği vurgusunu da yaparak bunları örnekleriyle izah etmişlerdir.

Bu çalışmada sarf ilminin ve dolayısıyla kelimenin morfolojik yapısının cümledeki anlamı belirlemede hangi karinelerle ne şekilde rolü olduğu üzerinde durulmuş ve cümle içinde aynı kelimenin farklı morfolojik yapısıyla anlam belirlemede ne kadar önemli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Atf Bilgisi / Reference Information

İpek, M. S. (2022). Arapça Cümlede Anlam Belirlemede Morfolojik Karineler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 89-98.

*Morphological Assumptions in Meaning of the Arabic Sentence**

Asst. Prof. Dr. Muhammet Selim İpek

Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Arabic Language and Literature, Kars –
TURKEY

Article History

Submitted: 25.01.2021

Accepted: 19.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Arabic

Grammar

Sarf

Morphology

Syntax

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57481>

Abstract

Morphology, which means "to change" in terms of dictionary, examines the forms of words in the language as a grammar concept; It is a grammatical concept that examines the rules at the point of deriving words with different meanings from that word. In other words, morphology studies the methods of word derivation. For example, from the verb كتب (write), words such as كاتب (writer), مكتوب (written), مكتب (office), مكتبة (library), كتابي (written), كتيبة (recorded), ميكتاب (typewriter) are derived. Although the root meaning of all these words is "to write", each word contains a different meaning. Some are verbs, some are nouns, some are adjectives. Again, in terms of gender, they are in masculine or feminine form. With these aspects, knowing these morphological structures of words in Arabic enables them to be meaningfully associated with the nouns before or after the sentence, which is an important presumption in determining the meaning in the sentence. As the Arab syntaxists say, the knowledge of morphology comes before the knowledge of syntax in language learning. They described morphology as the mother of sciences and showed this science as a starting point and also as a source and starting point for other sciences. They also emphasized that the person who does not know the science of consumables has lost a great deal and explained them with examples.

In this study, it has been focused on the role of morphology and thus the morphological structure of the word in determining the meaning in the sentence, and it has been tried to show how important it is in determining the meaning with the different morphological structure of the same word in a sentence.

GİRİŞ

Bir dilin morfolojik bilgisi o dilin işleyiş sisteminin bilgisidir. Türü ve içeriği ne olursa olsun bir sistem olarak işleyen şeylerin nasıl çalıştığını anlamak, bu sistemi oluşturan parçaların görevlerini ve işlevlerini bilmek hedefteki sistemin mutlak olarak daha iyi anlaşılmasına ve daha iyi kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle bir sistem olarak işleyen dilin de işleyiş özelliklerini bilmek onun hem ana dili hem yabancı dil olarak daha etkili kullanılmasına yardım etmektedir. Dilin işleyiş sistemi konusunda bilgi aktarımı sağlayıp bu konuda farkındalık oluşturmak öncelikle ve özellikle öğrenenlerin kelime hazinesinin geliştirilmesinde fayda sağlamaktadır (Memiş, 2019: 1356)

Arap gramerinin temel iki dayanağından biri olan sarf (morfoloji) ilmi, dilin temel maddesi olan kelimenin şekil yapısını ele almakta, ayrıca Arap alfabesinin sessiz harflerden oluşması sebebiyle de kelimelerin tek başlarına nasıl okunacağını belirlemektedir (Bakırcı ve Demirayak, 2001: 183). İ'râb ise, bu kelimelerin cümle içerisindeki rollerine göre son harflerinde meydana gelen hareke ve harf değişikliklerini inceler. Başka bir ifadeyle kelimenin cümledeki manasının açığa çıkmasına ve anlam karmaşasının önlenmesine yardım eder (Eren, 2013: 17; İpek, 2021: 1). Bahsedilen bu unsurlar, Arapça bir cümledeki kelimelerin cümleye kattığı anlamı belirlemede önemli unsurlardır. Bu karineleri şu şekilde sınıflandırabiliriz (Hassân, 1994: 233):

A) SÖZLÜ KARİNELER

1-İ'râb alametleri: Kelimelerin cümle içinde son harflerindeki hareketler veya harfler, o kelimenin cümle içindeki görevini ve anlamını belirlemede önemli bir karinedir.

2. ضَرَبَ عَلِيًّا خَالِدًا	1. ضَرَبَ عَلِيٌّ خَالِدًا
2-Halit, Ali'ye vurdu.	1-Ali, Halit'e vurdu.

Birinci cümlede ضَرَبَ kelimesi fâil/özne; خَالِدًا kelimesi mef'ûlun bih/nesne'dir. عَلِيٌّ kelimesinin fâil olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan dammedir. Zira damme ref alâmetidir ve fâil her zaman merfudur. Yine خَالِدًا kelimesinin mef'ûlun bih olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan fethadır. Zira fetha nasb alâmetidir ve mef'ûlun bih her zaman mansûptur.

İkinci cümlede ise عَلِيًّا kelimesi mef'ûlun bih/nesne; ضَرَبَ kelimesi fâil/özne'dir. عَلِيٌّ kelimesinin mefulün bih olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan fethadır. Zira fetha nasb alâmetidir ve mef'ûlun bih her zaman mansûptur. Yine خَالِدًا kelimesinin fâil olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan dammedir. Zira damme ref alâmetidir ve fâil her zaman merfûdur.

2-Rütbe/Mevki:

2. ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى	1. ضَرَبَ عِيسَى مُوسَى
2-Musa, İsa'ya vurdu.	1-İsa, Musa'ya vurdu.

Arapça'da bazı kelimeler, morfolojik yapıları sebebiyle i'râb alametlerini zâhirî olarak alamazlar. Yani bazı kelimelerin son harflerinde hareke görülmez. Bu durumda Arapça cümlelerdeki söz dizimi kuralları esas alınır. Mesela Arapça'da fâil, mef'ûlun bih'ten önce gelir. Öyleyse cümlede fâil ve mef'ûlun bih olan kelimeler aynı anda i'râb alametlerini zâhirî olarak alamayan bir morfolojik yapıya sahipse önce gelen kelime fâil, sonrasındaki ise mef'ûlun bih olarak ifade edilir (İbn Hişâm, 1963: 185). Örneğin:

Birinci cümlede عِيسَى ve مُوسَى kelimeleri morfolojik olarak i'râb alametlerini alamayan kelimelerdir. Bu durumda İsa mı Musa'ya vurdu yoksa Musa mı İsa'ya vurdu noktasında bir karışıklık söz konusudur. İşte bu durumda öğelerin mevkisi, yani rütbe devreye girmektedir. Fail, rütbe olarak

mef'ûlun bih'ten önce bulunduğuna göre عيسى kelimesi fâil; موسى kelimesi mef'ûlun bih olarak ifade edilir. İkinci cümlede ise rütbeden dolayı موسى kelimesi fâil; عيسى kelimesi mef'ûlun bih olur.

3-Mutâbakat/Uyum: Arapça'da mübteda – haber, sıfat – mevsûf, fiil – fâil, hâl – sâhibu'l-hâl gibi birbirinden ayrılmaz bazı unsurlar arasında belirli noktalarda uyumlar vardır. Mesela mübteda ve haber arasında sayı ve cinsiyet uyumu; sıfat ile mevsuf arasında sayı, cinsiyet, marifelik – nekrelik ve irap uyumu; fiil ile fâil arasında sadece cinsiyet uyumu; hâl ile sahibu'l-hâl arasında sadece sayı ve cinsiyet uyumu vardır. Bu uyumlar, kelimenin manasını ve görevini belirlemede önemli karinelerdir. Örneğin:

1. رأيتُ المرأةَ حزينةً	2. رأيتُ المرأةَ الحزينةَ
1.Kadını üzgün gördüm.	2.Üzgün kadını gördüm.

Birinci cümlede حزينةً kelimesi hâl/durum zarfı'dır. Zira hâl nekre, sahibu'l-hâl ise marifedir. المرأةً kelimesinin marife ve حزينةً kelimesinin nekre oluşu حزينةً kelimesinin sıfat olarak ifade edilmesini engellemektedir. Oysa ikinci cümlede her iki kelime marifelik ve nekrelik yönünden mutâbık olduğu için الحزينةً kelimesi sıfat olarak ifade edilir.

4-Kelimenin Etimolojisi/Kökeni:

Bazı cümlelerde bütün kelimelerin tam anlamıyla birbiriyle mutabık olduğu görülebilir. Bu tür cümlelerde etimolojik olarak farklı olan kelimelerden hareketle anlam belirlenebilir. Örneğin:

1. اشترت الفتاة دجاجةً مسرورةً	2. اشترت الفتاة دجاجةً مدبوحةً
1-Genç kız, mutlu bir şekilde bir tavuk satın aldı.	2-Genç kız, kesilmiş bir tavuk satın aldı.

Yukarıdaki iki cümlelerin bütün kelimeleri morfolojik ve i'râb yönüyle birbiriyle mutabıktır. Sadece مسرورةً ve مدبوحةً kelimeleri etimolojik olarak birbirinden farklıdır. Birisi دَبَعَ fiilinden, diğeri سَرَّ fiilinden türemiştir. Birinci cümlede مسرورةً kelimesi hâl; الفتاةً kelimesi sâhibu'l-hâl'dir. İkinci cümlede ise مسرورةً kelimesi sıfat; دجاجةً kelimesi ise mevsûftur. Bizi bu çözümlmeye götüren karine, مدبوحةً ve مسرورةً kelimelerinin etimolojik yapısıdır. Zira دجاجةً (tavuk) kelimesinin مسرورةً (mutlu) kelimesiyle nitelendirilmesi mümkün değildir; yani "mutlu tavuk" olamaz. Aynı şekilde الفتاةً (genç kız) kelimesinin, cümlelerin fiili de esas alındığında مدبوحةً (boğazlanmış) kelimesine sâhibu'l-hâl olması mümkün değildir. Yani genç kızın tavuk satın alırken boğazlanmış olması mantıklı değildir.

B) MORFOLOJİK KARİNELER

Yukarıda bahsedilen başlıklar, cümle içindeki kelimelerin ve yine cümlelerin anlamını belirlemede tek başına yetersiz kalabilir. Bu karinelere katkı sağlaması, ihtimalleri ortadan kaldırması ve kastedilen mananın doğru bir şekilde belirlenmesi için kelimelerin morfolojik yapıları mutlak manada bir karine olurlar. Yani bu durumlarda kelimelerin morfolojik yapılarından hareketle anlam belirlenir.

Yukarıda geçen cümlelerin çözümlenmelerini yapmamızı sağlayan şey genel olarak i'râb bilgisidir. Peki i'râb bilgisi tek başına bu çözümlenme için yeterli midir? Zira Arapça'da merfû olup fâil dışında başka görevler üstlenen öğeler de vardır. Mübteda ve haber bunlardan bazılarıdır. Öyleyse yukarıdaki cümlelerde merfû olan isimlere neden mübteda demeyip fâil diyoruz? Ya da neden haber demeyip fâil diyoruz? Aynı şekilde Arapça'da mansûp olup mef'ûlun bih dışında başka görevler üstlenen öğeler de vardır. Hâl, temyîz, mef'ûlun leh bunlardan bazılarıdır. Öyleyse yine yukarıda

çözümlediğimiz cümlelerde mansûp olan isimlere neden hâl ya da temyiz demeyip mef'ûlun bih diyoruz? Bu soruların cevabını da cümledeki kelimelerin morfolojik yapılarından ve kelimenin bağlamından hareketle verebiliriz. Morfolojik yapıların cümledeki kelimelerin görevini ve anlamını belirlemede öne çıkan en bariz örneklerini şöyle sıralayabiliriz (Hassûn, 2015: 264):

1-Kelimenin isim ve fiil formlarından hareketle fâil ve haber'in belirlenmesi

2. الْمَسَافِرُ رَجُلًا	1. سَافَرَ رَجُلًا
2-Seyahat eden, bir adamdır.	1-Adam seyahat etti.

Birinci cümlede رَجُلًا kelimesinin fâil olması başta bulunan سَافَرَ kelimesinin morfolojik olarak fiil türünden bir kelime olmasındandır. Zira fiil cümlelerinde eylemi gerçekleştiren unsur fâil olarak isimlendirilir. Kelimenin bağlamından da hareketle سَافَرَ (gitti) eylemini yapanın رَجُلًا (adam) olduğu anlaşılmaktadır.

Cümle morfolojik olarak isim türünden bir kelimeyle başlarsa bu durumda رَجُلًا kelimesi, merfû oluşu da göz önüne alınarak "haber" olarak ifade edilir. Örneğin الْمَسَافِرُ رَجُلًا cümlesinde رَجُلًا kelimesinin haber olması, cümlede başında bulunan الْمَسَافِرُ kelimesinin morfolojik olarak isim türünden bir kelime olmasındandır. Zira isim cümlelerinde yargıyı ifade eden unsur haber olarak isimlendirilir. Kelimenin bağlamından hareketle الْمَسَافِرُ (yolcu) hakkındaki yargının رَجُلًا (adam) olduğu anlaşılmaktadır.

2-Kelimenin isim ve fiil formlarından hareketle fâil ve mübteda'nın belirlenmesi

2. قَائِمٌ خَالِدٌ	1. قَامَ خَالِدٌ
2-Halit, ayakta durandır.	1-Halit, ayağa kalktı.

Birinci cümlede خَالِدٌ fâil olarak isimlendirilirken ikinci cümlede خَالِدٌ muahhar mübteda olarak ifade edilir. Bu iki cümlede de i'râb alametleri yukarıdaki tasnifi yapmak için yeterli değildir. Zira fâil de mübteda da merfûdur. Bu durumda bu tasnifin yapılması için morfolojik yapı, bir karine olmaktadır. Birinci cümledeki قَامَ fiili خَالِدٌ kelimesine isnat edilmiştir. İkinci cümlede ise isim olan قَائِمٌ kelimesi خَالِدٌ kelimesine isnat edilmiştir. Birinci cümlede قَامَ şeklinde gelen fiil formu خَالِدٌ kelimesinin fâil olarak ifade edilmesi için bir karinedir. Aynı şekilde ikinci cümlede de قَائِمٌ kelimesinin isim formunda olması خَالِدٌ kelimesinin muahhar mübteda olarak ifade edilmesine bir karine olmuştur. Şunu da söylemek gerekir ki mübteda da aslolan haberden önce gelmesidir. Fakat anlamda bir karışıklığa sebep olmuyorsa öne geçmesi de mümkündür (İbn Akîl, 1980: 227).

3-Kelimenin mastar ve sıfat formlarından hareketle mef'ûlun mutlak ve mef'ûlun bih'in belirlenmesi

2. شَرِبْتُ مَشْرُوبًا	1. شَرِبْتُ مَشْرُوبًا
2-Bir içecek içtim.	1-Kana kana içtim..

Birinci cümlede مَشْرُوبًا kelimesi mef'ûlun mutlaktır. İkinci cümlede مَشْرُوبًا kelimesi mef'ûlun bihtir. Bu çözümlemenin yapılmasında kelimelerin irap alametleri yetersiz kalmaktadır. Zira her iki mef'ûl de mansûptur. Fakat kelimelerin morfolojik yapıları bu çözümlemede bir karinedir. Zira mef'ûlun mutlak mastardan yapılı ve مَشْرُوبًا kelimesi morfolojik olarak mim'li mastardır. مَشْرُوبًا kelimesi ise mastar değil, türemiş bir sıfattır. Bu da mef'ûlun bih olarak i'râblanması için bir karinedir.

4-Kelimenin mastar ve sıfat formlarından hareketle temyiz ve hâl'in belirlenmesi

1. أنا أُسْرِعُ مِنْكَ مَشِيئًا	2. أنا أُسْرِعُ مِنْكَ مَاشِيًا
1-Ben, yürüme bakımından senden hızlıyım.	2-Ben, yürürken senden hızlıyım.

Birinci cümlede câmid bir isim olan مَشِيئًا mastarı temyizdir. Çünkü temyiz câmid isimlerle yapılır. Oysa ikinci cümlede türemiş isim olan مَاشِيًا ism-i fâili hâldir. Zira hâl, türemiş isimlerden yapılır. Her iki kelime türü de mansûp olmasına rağmen, morfolojik yapıları anlamlarının belirlenmesinde önemli bir karine olmuştur.

5-Kelimenin mastar ve sıfat formlarından hareketle mef'ûlun leh ve hâl'in belirlenmesi

1. خَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ الْمَهْجُورِ خَوْفًا	2. خَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ الْمَهْجُورِ خَائِفًا
1-Korktuğum için terkedilmiş evden çıktım.	1-Terkedilmiş evden korkarak çıktım.

Birinci cümlede خَوْفًا kelimesi mef'ûlun leh iken ikinci cümlede خَائِفًا kelimesi hâldir. Her iki kelimenin de mansûp olmasına rağmen morfolojik yapıları anlam belirlemede önemli bir karinedir. Zira mef'ûlun leh mastardan yapılırken hâl türemiş sıfatlardan yapılır.

6-Kelimenin ism-i fâil ve ism-i mef'ûl formlarından hareketle hâl ve sıfat'ın belirlenmesi

1. اشْتَرَى الرَّجُلُ جَمَلًا رَاكِبًا	2. اشْتَرَى الرَّجُلُ جَمَلًا مَرْكُوبًا
1-Adam binek halde, bir deve satın aldı.	2-Adam, bir binek devesi satın aldı.

Birinci cümlede رَاكِبًا kelimesi hâl; الرَّجُلُ kelimesi sâhibu'l-hâldir. Yani "adam deveyi satın aldığında yaya değil, biniciydi". Oysa ikinci cümlede مَرْكُوبًا kelimesi sıfat; جَمَلًا kelimesi mevsuftur. Genel olarak bakıldığında her iki kelime de nekre ve mansûb olmaları yönüyle hâl veya sıfat olmaya uygundur. Fakat bu durum cümlenin doğru bir şekilde anlamlandırılmasına engeldir. Bu durumda doğru manaya ulaşmanın tek yolu kelimelerini morfolojik yapılarıdır. رَاكِبًا (binici) kelimesi morfolojik yapısı itibariyle satın alma eylemini yapan الرَّجُلُ (adam) için uygundur. Oysa مَرْكُوبًا (binek) kelimesi, morfolojik yapısı itibariyle satın alınan جَمَلًا (deve) kelimesi için uygundur.

7-Kelimenin müzekker ve müennes formlarından hareketle hâl ve sıfat'ın belirlenmesi

1. فَحَصَ الطَّيِّبُ امْرَأَةً مُتْعَبًا	2. فَحَصَ الطَّيِّبُ امْرَأَةً مُتْعَبَةً
2-Doktor yorgun halde, bir kadını muayene etti.	2-Doktor yorgun bir kadını muayene etti.

Birinci cümlede مُتْعَبًا kelimesi hâl; الطَّيِّبُ ise sâhibu'l-hâldir. İkinci cümlede ise مُتْعَبَةً kelimesi sıfat; امْرَأَةً kelimesi de mevsuftur. Her iki kelimenin irap işaretleri bu manaların belirlenmesinde yetersizdir. Oysa morfolojik yapıları bu tespit için en önemli karinedir. Zira مُتْعَبًا kelimesi müzekker formdadır ve الطَّيِّبُ kelimesi ile mutabıktır. مُتْعَبًا kelimesi marife, مُتْعَبًا kelimesi nekredir. Bu durumda مُتْعَبًا kelimesi hâl; الطَّيِّبُ kelimesi sâhibu'l-hâl olarak i'râplanır. مُتْعَبَةً kelimesi ise müennes formdadır ve امْرَأَةً kelimesi ile mutabıktır. Her iki kelime de nekre olduğu için مُتْعَبَةً kelimesi sıfat; امْرَأَةً kelimesi mevsuf olarak i'râplanır.

8-Kelimenin müzekker ve müennes formlarından hareketle sâhibu'l-hâl'in belirlenmesi

2. رَأَى خَالِدٌ هِنْدًا مَاشِيَةً	1. رَأَى خَالِدٌ هِنْدًا مَاشِيًا
2-Halit, Hind'i yürürken gördü.	1-Halit yürürken, Hind'i gördü.

Her iki cümlede geçen مَاشِيًا ve مَاشِيَةً kelimeleri hâl olarak iraplanır. Fakat birinci cümlede sâhibu'l-hâl خَالِدٌ iken ikinci cümlede sâhibu'l-hâl هِنْدًا kelimesidir. Bu tespitin yapılmasındaki karine i' râb alâmeti değıil, kelimelerin müzekkerlik-müenneslik; yani morfolojik yapılarıdır.

9-Kelimenin müzekker ve müennes formlarından hareketle fâil ve mef'ûlun bih'in belirlenmesi

2. يَضْرِبُ لَيْلَى مُوسَى	1. تَضْرِبُ لَيْلَى مُوسَى
2-Musa, Leyla'ya vuruyor.	1-Leyla, Musa'ya vuruyor.

Her iki cümlede geçen لَيْلَى kelimesi birinci cümlede fâil iken ikinci cümlede mef'ûlun bihtir. مُوسَى kelimesi ise birinci cümlede mef'ûlun bih iken ikinci cümlede fâildir. Bizi bu tespite götüren karine, cümlelerdeki fiilin morfolojik yapılarıdır. يَضْرِبُ fiili müennes-gâib kipteyken تَضْرِبُ fiili müzekker -gâib kiptedir. Bu da fâil ve mef'ûlun bihin belirlenmesindeki morfolojik karinedir.

10-Kelimenin müfred-tesniye-cemi formlarından hareketle hâl ve sıfat'ın belirlenmesi

3. رَأَيْتُ وَالدَّيْنِ جَالِسَيْنِ	1. رَأَيْتُ وَالدَّيْنِ جَالِسًا
4. رَأَيْتُ أَوْلَادًا جَالِسِينَ	2. رَأَيْتُ أَوْلَادًا جَالِسًا
3-Oturan iki çocuk gördüm.	1-(Ben) Otururken iki çocuk gördüm.
4-Oturan çocuklar gördüm.	2-Çocukları, (ben) otururken gördüm.

Tablodaki birinci ve ikinci cümlelerde geçen جَالِسًا kelimesi hâldir. Üçüncü ve dördüncü cümlelerde geçen جَالِسِينَ ve جَالِسَيْنِ kelimeleri ise sıfattır. Bu kelimelerdeki i' râb alâmetleri kelimenin cümle içindeki anlamını tespit etmekte yetersiz kalmaktadır. Fakat morfolojik yapıları kelimenin anlamını belirlemede en önemli karine olmuştur.

Birinci ve ikinci cümlelerde جَالِسًا kelimesinin müfred formda oluşu, رَأَيْتُ fiilindeki tâu'l-fâil ile uyumludur. Tâu'l-fâil marifedir ve جَالِسًا kelimesi de nekredir. Böylece nekre kelime hâl, marife kelime de sâhibu'l-hâl olur.

Üçüncü cümledeki جَالِسِينَ kelimesi, morfolojik olarak وَالدَّيْنِ kelimesi ile uyumludur. Her iki kelime de nekredir. Öyleyse جَالِسِينَ kelimesi sıfat, وَالدَّيْنِ kelimesi de mevsûftur.

Dördüncü cümledeki جَالِسِينَ kelimesi de أَوْلَادًا kelimesiyle uyumludur. Her iki kelime de nekredir. Bu sebeple جَالِسِينَ kelimesi sıfat, أَوْلَادًا kelimesi de mevsûftur.

11-Kelimenin müfred-tesniye-cemi formlarından hareketle fâil ve mef'ûlun bih'in belirlenmesi

2. حَمَلُ مُوسَى صَاحِبِي	1. حَمَلُ مُوسَى أَصْحَابِي
2-Musa, arkadaşımı taşıdı.	1-Arkadaşlarım Musa'yı taşıdı.

Birinci cümlede مُوسَى kelimesi mef'ûlun bih, أَصْحَابِي kelimesi de fâildir. أَصْحَابِي kelimesinin cemi

formda olması bu tespitin yapılmasında etkindir. Çünkü çoğul olan أَصْحَابِي (arkadaşlar)'ın müfret olan مُوسَى (Musa)'yı taşımaları anlama daha uygundur. Zira müfret olan مُوسَى (Musa)'nın cemi olan أَصْحَابِي (arkadaşlar)'ı taşıması anlama uygun ve mantıklı değildir. Kelimelerin morfolojik yapıları bu tespiti ulaştırmasında önemli bir karine olmuştur.

İkinci cümlede ise مُوسَى kelimesi fâil, صَاحِبِي kelimesi mef'ûlun bihtir. Her iki kelime de müfret olduğundan ve i'râb işaretleri zâhirî olmadığından rütbe karinesinden hareketle önce gelen kelime, yani مُوسَى kelimesi fâil olur.

12-Fiilin mazi-müzari-emir formlarından hareketle mübteda ve nida edatı mahzûf münâdâ'nın belirlenmesi

3. مُوسَى أَقْبِلْ	2. مُوسَى يُقْبِلْ	1. مُوسَى أَقْبِلْ
3-Musa! Gel!	2-Musa geliyor.	1-Musa geldi.

Birinci ve ikinci cümlelerde مُوسَى kelimesi mübtedadır. Çünkü sonrasındaki fiiller mâzi ve müzâri formdadır. Fakat üçüncü cümlede مُوسَى kelimesi münâdâdır. Çünkü sonrasındaki fiil emir kipindedir. Cümlenin aslı يَا مُوسَى أَقْبِلْ şeklindedir ve nida harfi mahzûftur. Zira Yusuf suresinin 19. Ayetinde يُوسُفُ أَغْرَضَ عَنْ هَذَا يُوسُفُ şeklinde ifade vardır. يُوسُفُ kelimesinden sonraki fiilin emir kipinde gelmesi يُوسُفُ kelimesinin münâdâ olarak i'râplanması için morfolojik bir karinedir.

13-Fiilin mazi-müzari-emir formlarından hareketle fâil ve nida edatı mahzûf münâdâ'nın belirlenmesi

3. أَقْبِلْ مُوسَى	2. يُقْبِلْ مُوسَى	1. أَقْبِلْ مُوسَى
3-Gel Musa!	2-Musa geliyor.	1-Musa geldi.

Birinci ve ikinci cümlede مُوسَى kelimesi fâildir. Çünkü öncesindeki fiiller mazi ve müzari sigasındadır. Üçüncü cümlede ise münâdâdır, çünkü öncesindeki fiil emir kipindedir. Müfret muhatap emir fiiller zahir bir isme isnat edilemez. Yani cümlenin aslı يَا مُوسَى أَقْبِلْ şeklindedir.

14-Fiilin ma'lûm ve meçhûl formlarından hareketle fâil ve nâib-i fâil'in belirlenmesi

2. ضَرَبَ خَالِدٌ	1. ضَرَبَ خَالِدٌ
2-Halit dövüldü.	1-Halit dövüdü.

Birinci cümle ma'lûm bir fiil ve fâilden oluşmaktadır. Mef'ûlun bih ise anlamı daraltmak için hazfedilmiştir. Çünkü mütekellimin amacı, eylemden etkileneni, yani vurulan kişiyi belirtmek değil, sadece "Halit'e "vurma" eylemini isnat etmektir.

İkinci cümle ise meçhûl bir fiil ve aslen ma'lûm bir fiilin mef'ûlün bihi olan bir nâib-i fâilden oluşmaktadır. Zira bir cümlede fâil hazfedildiğinde fiilin yapısı değiştirilir. Eğer değiştirilmezse fâilin yerine geçen merfû mef'ûl, fail ile karıştırılır (er-Razî, 1996: 129). Kısaca bu cümlelerde de fiilin morfolojik biçimleri anlamın belirlenmesinde bir karinedir.

15-Fiilin mücerred ve mezid formlarından hareketle mef'ûlun bih ve münâdâ'nın belirlenmesi

2. اِقْتَتَلَ أَصْحَابِي مُوسَى	1. قَتَلَ أَصْحَابِي مُوسَى
2-Arkadaşlarım savaştı Musa!	1-Arkadaşlarım, Musa'yı öldürdü.

Birinci cümlede *مُوسَى* kelimesi *قَتَلَ* fiilinin mef'ûlun bihidir. Fakat ikinci cümlede *مُوسَى* kelimesi münâdâdır. Yani cümle *مُوسَى يَا أَصْحَابِي اِقْتَتَلَ* şeklindedir. Bu çözümlenenin yapılmasındaki karine i'râb işaretleri değil, fiillerin morfolojik yapılarıdır. Zira *قَتَلَ* fiili müteaddi bir fiildir. Cümlede rütbe karinesiyle fâilin *أَصْحَابِي* kelimesi; mef'ûlun bihin de *مُوسَى* kelimesi olduğu görülmektedir.

İkinci cümledeki *اِقْتَتَلَ* fiili ise *اِفْعَال* babından mezid fiildir ve fâiller arasında “iştirak” ifade eder (Sibeveyhi, 1983: 69). Lâzım fiil olduğundan mef'ûlun bih almaz. Yani eylem birden fazla fâil arasında olur. Yine bu tespitin yapılmasına götüren karine fiilin morfolojik yapısıdır.

16-Fiilin mücerred ve mezid formlarından hareketle fâil ve münâdâ'nın belirlenmesi

2. اِنكَسَرَ قَلَمِي مُوسَى	1. كَسَرَ قَلَمِي مُوسَى
1-Kalemim kırıldı Musa!	1-Musa, kalemim kırıldı.

مُوسَى kelimesi, birinci cümlede fâil, ikinci cümlede ise münâdâdır. Zira *اِنكَسَرَ* fiilinin morfolojik biçimi mef'ûl almayan, lâzım fiil olduğunu göstermektedir. Bu durumda ikinci cümledeki *مُوسَى* kelimesinin fâil olması mümkün değildir. Zira *اِنكَسَرَ* (kırılma) eylemi *مُوسَى* tarafından yapılamaz.

17-İki farklı mezid fiil formundan hareketle mef'ûlun bih ve münâdâ'nın belirlenmesi

2. اِحْتَصَمَ أَصْحَابِي مُوسَى	1. خَاصَمَ أَصْحَابِي مُوسَى
2-Arkadaşlarım tartıştı Musa!	1-Arkadaşlarım Musa'yla tartıştı.

Birinci cümlede *مُوسَى* kelimesi mef'ûlun bih, ikinci cümlede ise münâdâdır. Birinci cümlede *اِحْتَصَمَ* fiil müteaddi olduğundan mef'ûlun bih almış, fâili de *أَصْحَابِي* kelimesidir. Zira fiilin morfolojik yapısından bunu anlıyoruz. Çünkü *مُفَاعَلَة* babı, fâil ile mef'ûlun bih arasında bir “müşareket” ifade eder. Fakat ikinci cümledeki *اِحْتَصَمَ* fiili lâzım fiildir ve mef'ûlun bih almaz (İbn Manzûr, tsz: XII/180). Kullanıldığı *اِفْعَال* babı, fâiller arasında “iştirak” ifade eder.

Cümlelerin takdiri *اِحْتَصَمَ أَصْحَابِي يَا مُوسَى* şeklindedir.

18-İki farklı mezid fiil formundan hareketle “nakıs fiilin isim ve haberi” ile “fâil ve mef'ûlun bih'in” belirlenmesi

2. صَبَّحَ خَالِدٌ عَدُوًّا لِعَلِيٍّ	1. أَصْبَحَ خَالِدٌ عَدُوًّا لِعَلِيٍّ
2-Halit, Ali'nin düşmanına sabahleyin geldi.	1-Halit, Ali'ye düşman oldu.

Birinci cümlede *خَالِدٌ* kelimesi *صَبَّحَ* fiilinin ismi iken ikinci cümlede *صَبَّحَ* fiilinin fâilidir. Yine birinci cümledeki *عَدُوًّا* kelimesi *أَصْبَحَ* fiilinin haberi iken ikinci cümlede *صَبَّحَ* fiilinin mef'ûlun bihidir. Bu çözümlenenin yapılmasına götüren karine, fiillerin morfolojik yapılarıdır.

SONUÇ

Sentaks ile fonetik arasında bir dil analizi olan morfoloji, bir kelimeye yeni anlamlar kazandırmak için kelimeyi farklı kalıplara sokmaktır. Arapça'da "sarf ilmi" olarak adlandırılan morfoloji, Arapça öğreniminde nahivden önce öğrenilmesi gereken bir ilim olarak değerlendirilmiştir. Zira kelimelerin morfolojik yapıları, aynı kökten de olsa, farklı manaların ortaya çıkmasını sağlamakta, bu yönüyle de morfoloji bilgisinin cümledeki anlamı belirlemede büyük bir önemi hâiz olduğu görülmektedir. Öyle ki Kuran'da *نسط* kökünden türeyen *القابط* ve *المُقيط* kelimeleri "sarf ile adaletin zulme dönüştüğü" gerçeğini ortaya koymaktadır (Bknz. Cin/15; Hucurât/9). Çünkü *القابط* kelimesi "zulmeden" anlamına gelirken *المُقيط* kelimesi "adaletli olan" anlamına gelmektedir. Buradan hareketle, kelimelerin morfolojik yapılarının bilinmesi cümledeki anlamı belirlemede önemli karinelere biri haline gelmektedir. Bu çalışmada da kelimelerin morfolojik yapılarının anlamı belirlemedeki rolü farklı örneklerle ele alınarak *i'râb* alametlerinin yetersiz kaldığı durumlarda morfolojik olarak göz önünde bulundurulması gereken karineler sunulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bakırcı, S. ve Demirayak, K. (2021). *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Eren, C. (2013). *İ'râb*. İstanbul: Cantaş Yayınları.
- Hassûn, R. H. (2015). *İhyâu's-Sarf*. Bağdat: Dâru'l-Kutub.
- Hassân, T. (1994). *el-Lugatu'l-Arabiyyetu, Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*. Fas: Dâru's-Sekâfe.
- İbn Akîl (1980). *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid). Kâhire.
- İbn Hişâm ve el-Ensârî (1963). *Şerhu Katri'n-nedâ ve Belli's-sedâ*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd). Kâhire.
- İbn Manzûr (tsz). *Lisânu'l-Arab*. Beyrût: Dâr Sadr.
- İpek, M. S. (2021). *Arapça Gramer Uygulaması (Temel İ'râb Kuralları)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Memiş, M. R. (2019). Morfolojik Farkındalık Ve Morfolojik Farkındalık Eğitimi. *TEKE Dergisi-Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1355-1368.
- er-Razî el-İstirâbâzi (1996). *Şerhu'r-Razî ala'l-Kâfiye*, (thk: Yusuf Hasan Ömer). Bingazi.
- Sibeveyhi (1983). *el-Kitâb*, (thk: Abdusselâm Hârûn). Beyrût: Âlemu'l-Kutub.

Castration, Impotence, and Reclaiming Masculinity in Ken Kesey's *One Flew Over The Cuckoo's Nest**

Asst. Prof. Dr. Fikret Güven

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9313-7166>

Agri Ibrahim Cecen University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, Agri – TURKEY

Article History

Submitted: 27.01.2021

Accepted: 20.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Ken Kesey
Emasulation
Impotence
Masculinity
Matriarchy

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57797>

Abstract

The decades following Second World War witnessed rapid changes in social, economic, and political life in American society. The war took its toll on the psyche of survivors while the post-war era produced a generation seeking peace from the horrible experiences of past. The desperate need for peace and serenity along with an unparalleled economic growth caused the public to accept dictated values unquestioningly. While the dissident voices were repressed, devotion to the sameness became the general norm of the modern society. Ken Kesey's novel *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (1962) reflects the post-war suppression of individuality. The story revolves around the Chief Bromden's harrowing experiences in hospital ward where he was formerly reduced to a shadow at the hands of strict hospital staff. All the patients in the hospital are afraid of authority figures, especially Nurse Ratched. She exercises a complete authority over them by restricting access to their medication and other basic needs. All the patients have submitted to her authority without any protest. With the introduction of Randle McMurphy, the Nurse's influence comes to a gradual end. McMurphy helps patients to reclaim their masculinity. The fragile Chief Bromden goes through a mental maturation and escapes from the hospital. In reclaiming his masculinity, the Chief rejects the social expectations which parallels with the changes that took place in the aftermath of war in America. The post-war society, which was dominated by conformist ideals that crushed individuality, Chief achieves the outside world to acknowledge it and rejoin the community as a reformed person. The underlying reasons of Chief Bromden's problems, his delusional fantasy of perceiving society as a threat, the emasculating treatments of the Big Nurse, and McMurphy's role in reclaiming the chief's masculinity will be analyzed.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Güven, F. (2022). Castration, Impotence, and Reclaiming Masculinity in Ken Kesey's *One Flew Over The Cuckoo's Nest*. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 99-106.

Ken Kesey'in *Guguk Kuşu*' nda Kısırlaştırma, İktidarsızlık ve Masküliniteyi Geri Elde Etme*

Dr. Öğr. Üyesi Fikret Güven

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ağrı –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 27.01.2022

Kabul: 20.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Ken Kesey
Eneme
İktidarsızlık
Maskülinite
Ana-Erklilik**Araştırma Makalesi**

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57797>

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden on yıllarda, Amerikan toplumunda sosyal, ekonomik ve politik yaşamda hızlı değişimlere tanık oldu. Savaş sonrası dönem, geçmişin korkunç deneyimlerinden barış ve teselli arayan bir nesil üretirken, savaş hayatta kalanların ruhunda derin izler bıraktı. Eşsiz bir ekonomik büyüme ile birlikte barış ve sükunete duyulan umutsuz ihtiyaç, halkın dikte edilen değerleri sorgulamadan kabul etmesine neden oldu. Muhafız sesler bastırılırken, aynılığa bağlılık modern toplumun normu haline geldi. Ken Kesey'in romanı *Guguk Kuşu* (1962), savaş sonrası bireyselliğin bastırılmasını yansıtır. Hikaye, Şef Bromden'in daha önce katı hastane personelinin elinde bir gölgeye indirildiği hastane koşusunda yaşadığı üzücü deneyimler etrafında dönmektedir. Buradaki hastalar, Hemşire Ratched başta olmak üzere hastanedeki tüm hastalar otorite figürlerinden korkmaktadırlar. İlaçlarına ve diğer temel ihtiyaçlara erişimi kısıtlayarak onlar üzerinde tam bir yetki kullanır. Bütün hastalar onun otoritesini sorgulamadan, otoritesine boyun eğmiş durumdadır. McMurphy'nin sahneye çıkmasıyla, Hemşire' nin etkisi kademeli olarak sona erer. McMurphy hastaların erkekliklerini geri kazanmalarına yardımcı olur. Kırılgan Şef Bromden zihinsel bir olgunlaşma sürecinden geçer ve hastaneden kaçır. Şef, erkekliğini geri kazanırken, Amerika'da savaşın ardından meydana gelen değişikliklerle paralellik gösteren toplumsal beklentilere yanıt vermektedir. Bireyselliği ezen konformist ideallerin egemen olduğu savaş sonrası toplumda, Şef dış dünyanın bireyselliğini kabul etmesini sağlar ve topluma reformlu bir birey olarak katılır. Şef Bromden' in problemlerinin altında yatan nedenler, toplumu gizli bir tehdit olarak gören kuruntusal fantezisi, Büyük Hemşirenin erkeksizleştirici tavırları ve McMurphy'nin Şefin erkekliğini tekrar kazanmasındaki rolü analiz edilecektir.

Castration and Impotence

Ken Kesey's *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (1962) starts with Chief Bromden's recounting his childhood memories. Young Bromden's lack of a paternal figure in his life has crippled his effort to form a proper relationship with other female figures as well. His father's emasculation and eventual castration by a suffocating mother worsens Bromden's psyche when he meets the government officials who are trying to purchase the tribal land without getting his father's consent. Much to Bromden's dismay, the government agent is a female and offers to buy the land from Mrs. Bromden. Although Bromden's father put up a fight against the government plan to buy their lands for a long time, he finally gives in as his wife manages to break his will. Just like his own mother, the female agent becomes an accomplice in his father's castration. The government officials make a further blow to Chief Bromden's psyche when they ignore him. When they first arrive in their village, they treat him like an invisible entity. Though Bromden had a confidence in himself, it crushes his soul not to have his voice heard or acknowledged: "they don't know I speak English" (Kesey, 1963: 212). However, his presence is ultimately denied by the agents, and this paves the way for his pretending a deaf-mute in the future. The female government agent represents a powerful matriarchal authority who foreshadows the despotic treatment of female figures the Chief will encounter in the future.

Triggered by traumatic childhood experiences, Chief Bromden's later begins to recount his days in the hospital ward. Here the female figures' possessive tendencies force the patients to have a docile, passive, and mild nature dependent on emasculating females' care and attention. A master-slave relationship is built which encourages women to have dominant roles while men are forced to be in an obedient position. To make matters worse, the female characters enjoy their swaying influence over male counterparts. They create a false power dynamic that send conflicting messages of self-hatred and self-pity into male patients' hearts. From the perspective of the Oedipal struggle, "the father deprives the mother of the phallus she presumably has in the form of the child identified with the object of her desire" (Dor, 2004: 102). By depriving the patients from a phallic symbol, patients fill up the gap with a perverted sense of conviction.

Emasculating females in the hospital fixate their gaze upon males which block any kind of meaningful relationship or resolution. Males have become an object of gaze through which they exercise their power and authority. The subtle obsession to control and dominate in the prison environment of hospital gives joy and satisfaction of a mother. Nurse Ratched whose: "compulsive design cannot stop-except through violence (Malin and Kesey, 1973: 430). To carry out her influence, she has repressed all her feminine qualities, devoid of all emotions. A control freak with precise and automatic gestures, her stature is very condescending "with her huge breasts hidden under her white, stiff uniform, she symbolizes the Destructive Mother or the Bad Mother (Géfin, 2012: 98). She appears to be a sadistic and sexless individual who derives great pleasure from the collective misery of the men under her care. By employing excruciating methods of oppression which cause anguish among the patients, she furthers their agony and suffering. The most effective technique she employs is the group therapy session. Here, there is an illusion of democracy and supportive care, however patients are forced to share their innermost secrets and have to gather intelligence about each other. The "pecking parties" are meant to leave no chance of solidarity between the inmates, remind their helplessness, and break their spirit. Not surprisingly, the nurses collect the necessary intelligence to castrate male patients. The electro-shock treatment is a powerful weapon that spreads anxiety and fear among the residents and helps Ratched to maintain her reign with terror. Terrence Martin states: the shock therapy machine turns men docile" (Martin, 1992: 29). Ratched's ability to manipulate their feelings is another way to exercise her domination. Under the guise of helping them, she insinuates things that patients are afraid to admit even to themselves. On an occasion, she asks Billy about her date and what frightened

him so much. She exasperates the situation by giving a feeling of self-doubt.

Due to hospital's mistreatment, Bromden perceives a merciless and mechanical community dominated by castrating females. This perception is reflected onto the whole world. To him, the ward "is for fixing up mistakes made in the neighborhoods and in the schools and in the churches" (Kesey, 1963: 40). The castrating females try to recreate a matriarchal society with individuals without an identity. The Combine has produced an order where the individuation is impossible through differentiation since every individual cannot be separated from another. Their individuality is cast into a collective perception, devoid of defining features: "All up the coast I could see the signs of what the Combine had accomplished" (Kesey, 1963: 240). For the Combine, individuality is a negative trait which must be eradicated. Devoid of a paternal figure to break free from the enclosed circuit of the dualistic mother-son relationship, the gaze of the phallic mother figure becomes ever present that the Chief gradually alienates himself into a self-imprisonment. Patients need the intervention of a paternal figure to break free from the harrowing influence of Nurse Ratched.

Reclaiming Masculinity

Under the subjugation of omnipresent matriarchy, Chief Bromden and the other inmates have devised cope mechanisms to help them adjust to their current and past horrifying experiences. His reaction is to give up his voice for the feeling of security provided by non-commitment. As the story unravels, McMurphy acts as a long-awaited facilitator to end Chief's voluntary withdrawal. The enigmatic and unyielding McMurphy changes the score in favor of the patients, resists numbing atmosphere of the Combine, and help patients with their plight of self-discovery and fulfillment. His role as a surrogate father help Bromden to break free from the oppression. Initially, McMurphy's pitch of voice is his defining characteristic and a source of awe and inspiration in the ward: "He sounds like he is way above them" (Kesey, 1963: 11). Chief Bromden also describes him by his mesmerizing voice "he sounds big" (Kesey, 1963: 11). His voice unsettles the patients who are used to mundane order of life in the hospital. Juxtaposed as the opposite of Chief Bromden who gave up his voice, McMurphy constantly yells to make his voice heard and be acknowledged. His first reaction is to make fun of Nurse Ratched with witty jokes and make other patients laugh. He helps the inarticulate inmates to realize the power of voice to affirm acknowledgement. In McMurphy's case, sound is a therapeutic device helping his friends to rediscover their suppressed identities.

In addition to his luring voice, another major feature of McMurphy is his ability to laugh and make others laugh. During his first group meeting, McMurphy notices that patients are afraid of even smiling. He says: "A man go around lettin' a woman whup him down till he can't laugh anymore, and he loses one of the biggest edges he's got on his side" (Kesey, 1963: 70). A restorative instrument laughter becomes his major weapon to defy the tyranny of matriarchy. Besides power of voice and laughter, the most important aspect of McMurphy is his resemblance to a father figure. The patients desperately need a paternal figure against the merciless mechanism of Big Nurse who constantly keeps their emotions in check. By instilling anxiety, pain, and fear into their hearts, the Combine has turned male patients into obedient figureheads afraid of their own shadows. However, McMurphy reminds them of their manhood and brings an end to their suspended development. His entrance embodies the lacking paternal function which breaks the mother-child duality and allows men to regain their self-respect. Bromden compares his own father and McMurphy as soon as he notices the latter's presence in the hospital: "he's hard in a different kind of way from Papa" (Kesey, 1963: 11). His impression about the Irish man and his father is based on physical appearance but later turns into the way he carried himself. He moves freely around the ward, shakes every passerby's hand, and engage others in a conversation while orderlies chase after him. Most of McMurphy's qualities remind Bromden of what he could have become had his mother did not betray his father and reduced him to an invisible entity in others' eyes. In Bromden's perception McMurphy is a 'giant' who came out of the sky to save them from the Combine (Kesey, 1963: 267). His anxiety and lack of self – esteem is the result of perverted maternal gaze which is normally attributed to a paternal figure: "...when the suspicion dawns that the mother's desire is

directed beyond the child itself to some third position" (Boothby, 2001: 260).

Instead of placing her gaze at paternal figure to break the mother-child relationship, the Nurse chooses to fix her gaze towards the patients to preserve her authority. Her overpowering gaze is a form of emasculation through which inmates measure their self-worth. During his encounter with McMurphy, the official representative of the patients Harding has a stark insight and summarizes their predicament: "...the rabbit becomes sly and frightened and elusive, and he digs holes and hides when the wolf is about..." (Kesey, 1963: 64). The inmates must submit to their role as rabbits in a wild jungle fearing the vicious wolf. In the same matter, such a conscious resignation pattern is the underlying reason behind their imprisonment. They voluntarily commit because 'they don't have the guts to be Outside' according to McMurphy. Their self-perception is clouded by the projection of Combine; however, it is in their own minds where the real enemy lies. McMurphy's mission is then to break this spell and have them confront their unfounded anxieties. The most obvious manifestation of such anxieties is when Bromden talks about 'the fog'. On an occasion McMurphy talks Doctor Spivey into letting patients use the storage room for card playing. Chief Bromden believes that McMurphy's move will only antagonize nurse Ratched further. Once his fears manifest themselves, he takes refuge in the soothing image of the fog machine. Conjuring up the fog in Chief's subconscious is an escape mechanism when cornered by harsh realities. But as the score shifts in favor of McMurphy in the battle of sexes, Bromden finds less solace in fog imagery: "they haven't really fogged the place full force all day today, not since McMurphy came in" (Kesey, 1963: 78).

The most important occurrence towards Chief Bromden's recovery takes place during voting in the group meeting. Here, McMurphy and the nurse argue over what to watch on television. Ratched decides to put it on vote to show what happens if someone defies her authority. As McMurphy asks for other inmates' support to watch the baseball game, the Chief realizes it is more than gaining the control of television: "...raising not just for watching TV, but against the Big Nurse" (Kesey, 1963: 140). Bromden who has been living like a ghost for the past twenty years, slowly raises his hand in this symbolic mutiny. The group act together to beat patronizing Ratched which eventually leads to her ranting and screaming. Ratched turns off the TV when lost, but they all gather before the blank television screen and pay attention to McMurphy while he conjures a make-believe baseball game. The screen which was acting as Ratched's prohibiting gaze, and broadcasting what the nurse felt like, is replaced by an image driven perception of the inmates. As the first part of the novel is concluded with this episode, it also indicates a reawakening for Chief Bromden. However, the decisive moment in Chief's recovery occurs when McMurphy and other inmates discuss an escape from the ward. McMurphy proposes to break the reinforced windows by using a heavy object. Later he looks at the 'control panel' in the tub room and much to the dismay of the patients, he bets them that he can lift it even though it weighs more than four hundred pounds. Bromden is aware that there is no way McMurphy can lift the huge control panel. McMurphy says: "But I tried, though, Goddammit, I sure as hell did that much, now, didn't I?" (Kesey, 1963: 125). What counts is the noble effort and the symbol of his resistance.

Nurse Ratched's ultimate weapon to keep the patients tied to her invisible leash and maintain their loyalty rest on their cooperation to share secret information about each other. She always chooses the most vulnerable victim and encourages others to humiliate that victim publicly. Instead of a therapeutic effect, the meetings prove to be a source of discord and distrust and presents the biggest obstacle for their recovery. McMurphy states, Ratched is pecking "at [their] ever-lovin' balls" (Kesey, 1963: 60) during those meetings. Yet, McMurphy does his best to restore inmates' masculinity beginning with the voting. He later encourages them to gamble, drink, and hook up with whores. These male bonding activities reach their peak during the fishing excursion. He tries to break the negative bonding among patients while inmates gradually learn to express themselves freely. The ultimate weapon against the repressing patriarchy, laughter is shared by the whole crew during the fishing expedition which: "accentuates the growing sense of community among patients" (Martin, 1992: 33).

Bromden's condition is mostly result of his past experiences of unresolved paternal issues, social pressure, and cultural disassociation. Such problems force him to become a deaf-mute and his healing is only

possible through a reconciliation with his past. His limited good memories involve his father only: "for the Chief it is the father who is associated with the womb-like protection of the fog-a temporary, but ultimately unsatisfying retreat from the threat of Big Nurse's attempts at symbolic castration" (Waxler, 2007: 153). McMurphy's caring qualities, close association to Bromden's father, and kind treatment of the patients bring a sense of renewed faith in a father figure. Therefore, Bromden utters first words to McMurphy when he thanks for the flavored gum. By recounting McMurphy his traumatizing past, Bromden begins to see them in a new perspective and interprets his current condition accordingly. From a giant sweeping device who avoids confrontation with others, he grows into a man with acute observations: "It called to mind how I noticed the exact same thing when I was off on a hunt with Papa" (Kesey, 1963: 164).

McMurphy's genuine efforts instigate Bromden to finally realize that his deaf-mute state had literally turned him into a living dead. His awakening, that began with raising his hand during voting help him realize that he can resist the probing molestations of Ratched and the Combine alike. When he helps McMurphy to defend a helpless patient against the orderlies and being sent to receive electro-shock treatment as a punishment, he remembers his experience with the treatment in which he stumbled into a nightmare. During the commotion an 'AIR RAID' warning reminds him of the suffering he was subjected to before being admitted to the ward. Unlike his previous electro-shock sessions, in this occasion he awakens from a dream with full control over his mental faculties: "I saw an aide coming up the hall with a tray for me and knew this time I had them beat" (Kesey, 1963: 288). With a renewed sense of self-esteem, Chief Bromden looks in the mirror, and comes to realize that he is not small anymore.

Before the fishing excursion, the symbol of unbridled masculinity, McMurphy recounts a tale that insinuates Bromden's sexual prowess in his full glory: "... nice strong white legs long enough to lock around his mighty back, and a little can of poozle warm and juicy and sweet as butter an' honey" (223-224). This fabricated tale further strengthens Bromden's self-esteem and his true capacity which has been denied to him for such a long time. McMurphy's counter therapy slowly reaches its fruition precisely because he brings a sense of space, freedom, and largeness onto the ward (Martin, 1992: 37). The tale serves its purpose because when McMurphy unties Bromden's sheet, he finds out that the Chief has an erection and comments shrewdly that he has grown "half a foot already" (Kesey, 1963: 224). McMurphy's sexual bravado extends to the patients which had grown passive and torpid before McMurphy's arrival.

During the evening party which marks McMurphy's escape from the ward, the party becomes an arena of self-assertion against the agents of oppressive patriarchy. The celebration becomes shedding the skin imposed by forces beyond themselves. During the party, some patients have an opportunity to experience sex. McMurphy invites two female friends, Candy and Sandy to the party and presents sex as a liberating instrument. These two women serve as foils against all other emasculating females in the story; "... Candy and Sandy evoke attitudes of freedom and openness rather than of restraint and confinement" (Martin, 1992: 28). Billy Bibbit is the most affected patient by the arrival of Candy and Sandy. His knowledge and experience with sex is almost non-existent and limited to his mother to the point of incest. He never had a chance to break out of this perverted dual relationship until he had a chance to experience sex with Candy. After the intercourse, Billy Bibbit feels a confidence he never experienced before. He stops stuttering and his belated virginity proves to be root cause of his stutter. Once the castrating gaze of his mother is replaced by embracing and caring touch of Sandy, the symbolic castration is healed. Similarly, Harding confesses that the experienced changed him completely: "No more rabbits, Mack. Maybe they can be well men someday" (Kesey, 1963: 307). Harding comes to realize that the real obstacle was in their minds not some external force. Their primary sin and the cause of their suffering was to accept their rabbithood in the first place and act weak (Boyd, 2012: 169-170). They had internalized the expectations of the society and casted their own identities in the furnace of it.

The party becomes a culmination of McMurphy efforts to become individuals again. In the absence of a maternal authority figure, inmates fully enjoy the liberty to be themselves again. However, this blissful union is one that is short lived. Next morning when Ratched arrives, she finds out what they have done

previous night, and she lashes out and takes it out on Billy Bibbit who had outgrown from his fragile self. By playing on his guilt feeling regarding sex along with threatening to expose him to his mother about his indulgence, Nurse Ratched reverses McMurphy's positive influence over anguished Billy. Billy is so overwhelmed by shame that his habit of stuttering resurfaces. To escape the guilt and shame, he commits suicide by viciously cutting his own throat. As a surrogate father figure, McMurphy's attitude completely changes and is forced to face humongous responsibility. He did everything in his heart and soul to make the patients better, but now he must fulfill his major duty as the paternal signifier. Chief Bromden observes: "it was our need that was making him push himself" (Kesey, 1963: 318). McMurphy knows deep inside that by only destroying the idea of the castrating nurse in the minds of patients he can set them free, so he assaults Ratched with all his might. Don Kunz claims that: As McMurphy rips her uniform, exposes her overdeveloped breasts, and assumes the missionary position with hands around her throat, he forces the Big Nurse to undergo a comic mortification. In one sense it marks the symbolic death of the matriarchal castrator" (Kunz, 1992: 97).

By his assault McMurphy destroys the Big Nurse's emasculating power and exposes the most blatant features of her femininity; her enormous breasts. facade of being the phallic mother is brought down; her efforts of subverting her natural impulses by hiding the very objects of her femininity are crushed in one big swoop and her authority over inmates vanishes forever. Out of the struggle between the two opposing forces the inmates are reborn, having a different outlook about themselves. The incident achieves the desired effect of changing perception of the female castrator. Soon after the defeat of Ratched, patients begin to leave the hospital or sign themselves to different wards where the Big Nurse's reach is not possible. They are fully aware that it is in their power to resist and overcome its impact, they are no longer afraid to face and join the society.

As a last attempt to reclaim her victory, power crazed Ratched decides to use McMurphy, who has been lobotomized and whose body has practically been turned into a living vegetable, to set an example for everyone else. What deeply troubles Bromden is the state that McMurphy is in. Accepting the loss of his paternal mentor, he decides that he will not leave the fate of his savior at the hands of a wretched woman to be a source of ridicule for years to come. His suffocation of McMurphy, contrary to the expected interpretation of the Oedipal struggle where the child wants to murder the father so that he can replace him to be the mother's object of desire, Bromden's murder of McMurphy occurs not out of jealousy but out of love. Chief Bromden, by suffocating him rescues the Irish man and restores his signifying function as he internalizes McMurphy's teachings. By covering the lobotomized body with his own, the two men merge figuratively for an instant. In one sense, then, he becomes McMurphy. Yet he realizes that he has surpassed his teacher when he puts on his cap; it is too small for him. So, leaving the dead image of the surrogate father behind and contemplating his escape, he "frees his own voice from the stranglehold of imitation" (Scally, 2012). The Chief's flight from the ward and his redemption concludes the novel: "McMurphy, though dead, lives on in the spirit, especially for Bromden, who escapes from the hospital and presumably returns to the land of his fathers" (Carnes, 1974: 15).

The Chief's recovery is solidified further by him recounting the whole tale to the reader. By relating his experiences in the hospital, he materializes the trauma of his past life into a tangible, coherent entity. Bromden becomes a modern-day Ishmael who is mentally altered by his story and is the only survivor to recount a tale whose magnificence lies in its relieving nature. The Chief, "the undischarged refugee from a madhouse" (Fiedler, 1968: 183), recreates himself and transforms from a deaf-mute whose sole identity resided upon other people's confirmation of his existence, into a storyteller who is cured of his ailment by his ability to symbolize his suffering by a brilliant narrative.

CONCLUSION

In accordance with his newly forming social character, by inheriting McMurphy's qualities and showing a desire to contact other people, Bromden proves that he has matured both personally and

collectively. His struggle against the mind-numbing atmosphere of the Combine, which tries to create an order devoid of humane emotions and having faced a system that disapproves of any trait indicating individuality, Bromden has succeeded in preserving his personal integrity and defeated the Combine in his psychological battle. Just like his mentor, he becomes a rebel with a cause; the cause being the reformation of his identity, founded on the principle that individuality arises from a conflict with the outside world. Therefore, he progressively becomes aware that he cannot assert his being in a vacuum. He needs to find an appropriate place for himself among other people who will, unlike the Combine and its followers who try to dictate upon him a conceived identity, accept him for who he is. In this sense, the last paragraph of the novel reflects his eagerness to return to society and to reconstruct the links that were severed during his childhood with his old tribe. His wish to socialize and to be a part of the communal fabric again, is a testimony of his successful journey.

REFERENCES

- Boothby, R. (1991). *Death and Desire: Psychoanalytic Theory in Lacan's Return to Freud*. New York: Routledge.
- Boothby, R. (2001). *Freud as Philosopher: Metapsychology After Lacan*. New York: Routledge.
- Carnes, B. (1974). *Western Writers Series, No 12: Ken Kesey*. (Eds. W. Chatterton and J. H. Maguire). Idaho: The Caxton Printers.
- Dor, J. (2004). *Introduction to the Reading of Lacan: The Unconscious Structured like a Language*. New York: Other Press.
- Fiedler, L. A. (1968). *The Return of the Vanishing American*. New York: Stein and Day.
- Kesey, K. (1963). *One Flew Over The Cuckoo's Nest*. New York: Signet.
- Kunz, D. (1992). Mechanistic and Totemistic Symbolization in Kesey's *One Flew Over The Cuckoo's Nest*. (Ed. G. J. Searles). *A Casebook on Ken Kesey's One Flew Over The Cuckoo's Nest* içinde (p. 82-101). Albuquerque: The University of New Mexico Press.
- Malin, I. and Kesey, K. (1973). *One Flew Over the Cuckoo's Nest*. (Ed. J. C. Pratt). *Ken Kesey, 1963: One Flew Over The Cuckoo's Nest: Text and Criticism* içinde (p. 429-434). New York: Penguin Books.
- Martin, T. (1992). *One Flew Over The Cuckoo's Nest and the High Cost of Living*. (Ed. G. J. Searles). *A Casebook on Ken Kesey's One Flew Over The Cuckoo's Nest* içinde (p. 25-39). Albuquerque, The University of Mexico Press.
- Scally, T. (tsz). Origin and Authority: An Analysis of the Relation between Anonymity and Authorship in Kesey's One Flew Over the Cuckoo's Nest. <http://go.galegroup.com/ps/i.do?&id=GALE%7CH1100055042&v=2.1&u=bel82055&it=r&p=LitRC&sw=w> (Accessed: 29.11.2021).
- Waxler, R. P. (2007). The Mixed Heritage of the Chief: Revisiting the Problem of Manhood in *One Flew Over The Cuckoo's Nest*. (Ed. H. Bloom). *Bloom's Modern Critical Interpretations: Ken Kesey's One Flew Over The Cuckoo's Nest* içinde (p. 151-160). New York, Infobase Publishing.

Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Manzum Bir Hikâye Üzerine Düşünceler*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mustafa Karaca

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9763-3151>

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 03.01.2021

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2023

Anahtar Kelimeler

Türk Dili

Çağatay Türkçesi

Halk Hikâyeleri

Halk Şiiri

Çeviri Yazı

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55776>

Öz

Toplumlar tarih boyunca yaşantılarında önemli izler bırakan olayları çeşitli yollarla nesilden nesile aktarma ihtiyacı duymuştur. Bu aktarım yöntemlerinin en önemli ve yaygınlarından birini de halk hikâyeleri oluşturmaktadır. Dil özelliklerinden hareketle geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazıldığı anlaşılan “cühûd” başlıklı metin dinî konulu manzum bir halk hikâyesidir. Halk hikâyeleri toplum içinde en fazla ilgi gören edebî türlerin başında gelmiştir. Özellikle Anadolu sahasında örneklerine sıkça rastlanılan bu edebî türün Türkçenin diğer lehçeleriyle yazılmış pek çok örneği hem sözlü hem de yazılı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Sıradan halk tabakası arasında anlatılan ve ilgi gören halk hikâyeleri bu yönüyle aynı zamanda halk kültürünün devamlılığına ve kuşaktan kuşağa aktarılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca halk hikâyelerinin çoğunlukla Arapça ve Farsça vukufiyeti tam olmayan kişiler tarafından sanat kaygısından uzak konuşma diline dayalı olarak kaleme alınmış ve halk arasından derlenmiş olmaları hem dönemin dil özelliklerini hem de kültürel öğelerini yansıtmak bakımından bu eserleri daha da kıymetli hâle getirmiş ve bu yönüyle araştırmacılara zengin dil ve kültür malzemesi sunmuştur. Bu yazıda *Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesi Ms. or. oct. 1723* numarada *Tedkire’i Sultân Satûq Bûgrâhan* adıyla kayıtlı mecmuanın 29b-33a sayfaları arasında yer alan geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış manzum halk hikâyesinin çeviri yazı yoluyla aktarımı yapılmış ve hikâye, dil ve imla özellikleri bakımından incelenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karaca, M. M. (2022). Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Manzum Bir Hikâye Üzerine Düşünceler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 107-118.

*Thoughts On A Poetic Folk Story Written in Late Chagatai Turkish**

Asst. Prof. Dr. Mehmet Mustafa Karaca

Aydin Adnan Mendere University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Aydin – TURKEY

Article History

Submitted: 03.01.2021

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Turkic
Chagatai Turkish
Folk Stories
Folk Poetry
Transcription

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55776>

Abstract

Throughout history, societies have felt the need to transfer the events that left important traces in their lives from generation to generation in various ways. One of the most important and widespread of these transfer methods is folk tales. "Cühûd", which is understood to have been written in the late Chagatai Turkish based on its linguistic features, is a folk story in verse with a religious theme. Folk stories are one of the most popular literary genres in society. Many examples of this literary genre, which are frequently encountered especially in the Anatolian field, written in other dialects of Turkish, have survived to the present day, both orally and in writing. Folk stories, which were told and attracted attention among the ordinary people, also contributed significantly to the continuity of folk culture and its transfer from generation to generation. In addition, the fact that folk tales were mostly written by people who do not have full knowledge of Arabic and Persian, based on a spoken language far from artistic concern, and were compiled from among the people, made these works more valuable in terms of reflecting both the linguistic characteristics and cultural elements of the period, and in this respect, they gave researchers a rich language and language. provided cultural material. In this article, a folk story that appears to have been written in the late period Chagatai Turkish, located between pages 29b-33a of the journal registered under the name Tedkire'i Sultân Satûq Bûgrâhan, numbered Ms. or. oct. 1723 in the Berlin Staatsbibliothek Library, was transferred through transcription and the story was examined in terms of language and spelling features.

GİRİŞ

Toplumlar tarih boyunca yaşantılarında dönüm noktası oluşturabilecek her türlü olayı unutmamış ve nesilden nesile aktarma ihtiyacı duymuştur. Destanlar ise bu görevi yerine getiren ve ulusların yazı öncesi çağlarında meydana gelmiş yapıtlardır (Boratav, 2013: 41). Dolayısıyla Türklerde de destan anlatma geleneğinin Türk tarihi kadar eskiye dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Asırlar boyunca sözlü geleneğe dayalı olarak nesilden nesile aktarılan destanların bir kısmı bir süre sonra yazıya aktarılmış olsa da özellikle İslamiyet öncesi döneme ait pek çok destan yazıya aktarılmadığından unutulmuştur (Güzel ve Torun, 2017: 248-249). Buna rağmen eski Türk kültürüne ait bugün sahip olduğumuz pek çok bilgiyi destanlardan edindiğimiz söylenebilir. Dolayısıyla destanlar toplumların kültürel değerlerinin korunmasında ve bu değerlerin sonraki nesillere aktarılmasında önemli roller üstlenmiştir.

Boratav'a göre XVI. yüzyıldan sonra destanların yerini destanlarla büyük oranda benzerlik gösteren halk hikâyeleri almıştır (Boratav, 2013: 57-58). Halk hikâyeleri de tıpkı destanlar gibi toplum içinde en fazla ilgi gören türlerin başında gelmiş ve hikâyelerin Türkçenin konuşulduğu hemen her coğrafyada aşk, kahramanlık, dinî-menkıbevî gibi konularda pek çok örneği teşekkül etmiştir.

Çoğunlukla Arapça ve Farsça vukufiyeti tam olmayan kişiler tarafından meydana getirilen hikâyeler, XIII. yüzyıldan itibaren Arap ve Fars etkisiyle meydana gelen klasik Türk edebiyatı veya yüksek zümre edebiyatı gibi farklı adlarla anılan divan şiirinin kuralcı ve sanat kaygısı güden anlayışının aksine ürünlerini sanat kaygısından uzak ve yalın bir dille ortaya koymuş ve bu yönüyle tıpkı destanlar gibi Türk kültürü ve Türk dilinin önemli ve zengin kaynaklarından biri olmuştur. Bu durum Türk kültürünün izlerini ve Türk dilinin bazı inceliklerini halk hikâyelerinden ve diğer halk şiiri ürünlerinden takip etmeyi daha olanaklı kılmıştır.

Bu yazıda *Berlin Staatsbibliothek kütüphanesi Ms. or. oct. 1723* numarada *Tedkire'i Sultân Satûq Bûğrâhan* adıyla kayıtlı mecmuanın 29b-33a sayfaları arasında yer alan geç dönem Çağatay Türkçesine ait dinî konulu manzum bir halk hikâye incelenmiştir. Hikâyenin çeviri yazı yoluyla aktarımı yapılarak dil ve imla özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaya başlarken eser üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak çalışmamızın son aşamasında aynı metnin, Ümit Eker tarafından 2018 yılında *Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Kısâs-ı Enbiyâ Nüshası (Dil İncelemesi-Çevriyazı-Türkiye Türkçesine Aktarma)*¹ adıyla yayımlandığı fark edilmiştir. Bunun üzerine çalışmamızın yayımlanmasından vazgeçilmiş, ancak Eker'in yayımı üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde önemli sayılabilecek okuma farklılıklarımız olduğu görülmüştür. Ayrıca söz konusu metnin, Eker tarafından farklı bir tür olarak değerlendirildiği ve *Kısâs-ı Enbiyâ* (Eker, 2018) olarak adlandırıldığı görülmüştür. Kanaatimizce metin, hem şekil hem içerik bakımından dinî konulu bir halk hikâyesidir. Son olarak yazmanın 33a numaralı sayfasının kenarındaki bir dörtlüğün Eker'in yayımında yer almadığı görülmektedir. Bu sebeplerle söz konusu metnin yeniden yayınlanmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Okuma tekliflerine birkaç örnek:

Eker'in Okuması:

Ḳurt birle **ḳavl itmağın** boştı / Közin açıp **şeker** becâ eyledi (Eker, 2018: 230).

Tarafımızdan Yapılan Okuma:

Ḳudret birle **ḳavl aymağın** boşattı

Közin açıp **şükr-i** becâ eyledi (31a/9)

Eker'in Okuması:

¹ Eker, Ümit (2018), *Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Kısâs-ı Enbiyâ Nüshası (Dil İncelemesi-Çevriyazı-Türkiye Türkçesine Aktarma)*. Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks, 10(1).

Bağırığıp **ançılabañ hâr u firâkı** / Medîne dip yolğa revân eyledi (Eker, 2018: 230).

Tarafımızdan Yapılan Okuma:

Bağırığ **sançılabañ hâr-u firâkı**

Medîne dip yolğa revân eyledi (31b/2)

Eker'in Okuması:

Şol demde **aşhâplar** hem çehâr-yâr / Sordı kıl ne boldıñ munça **pi-çarâr** (8) Kıl aydı sizge 'aceb
'arızım bar / Beççeniñ **kervânını** beyân eyledi (Eker, 2018: 231).

Tarafımızdan Yapılan Okuma:

Şol demde **şahâbîler** hem çehâr-yâr

Sordı kıl ne boldıñ munça **bî-çarâr**

Kıl aydı sizge 'aceb 'arızım bar

Beççeniñ **kilgenini** beyân eyledi (32b/7-8)

Eker'in Okuması:

Sen anda turğıl dip kıl **Medîne'de yügürdi** / Baş yerge uraban feryâd eyledi (Eker, 2018: 231).

Tarafımızdan Yapılan Okuma:

Sin anda turğıl dip kıl **munda kirdi**

Baş yerge uraban feryâd eyledi (32b/6)

1. YAZMA METNİN ÖZELLİKLERİ

İncelenen hikâyeye ait yazma metin *Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesi Ms. or. oct. 1723* numarada *Tedkîre'i Sultân Satûq Bûğrâhan* adıyla kayıtlı mecmuanın 29b-33a sayfaları arasında yer almaktadır. Ayrıca yazmanın 1b-29b sayfaları arasında Tezkire-i Sultan Satuk Buğra Han ve 33a-38a sayfaları arasında Şîst peygamber hikâyesi yer almaktadır. Bu çalışmada incelenen hikâye 29b numaralı sayfanın dokuzuncu satırından itibaren başlamakta ve 33a'da bitmektedir. Hikâyenin başlığında "cühüd" ifadesi yer almakta ve hikâye besmele ile başlamaktadır. Harekesiz olan metinde sayfalardaki satır sayıları düzensizlik göstermekte 29b'de 4, 30a, 30b ve 31a'da 11, 31b ve 32a'da 12, 32b'de 13 ve son olarak 33a'da 14 satır yer almaktadır. Son dördlük 33a numaralı sayfanın kenarına yazılmıştır. Yazma eser siyah mürekkeple yazılmış genel olarak okunaklı olmakla beraber eserin birkaç yerinde mürekkebin dağılmasından kaynaklı bazı tahribatlar oluşmuştur. Eserin dil ve üslup özelliklerinden hareketle geç dönem Çağatay Türkçesine ait dinî bir halk hikâyesi olduğu anlaşılmaktadır. Yazmada hikâyenin müellifi, müstensihî ve yazıldığı tarihle ilgili herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte esere ait başka bir nüsha da tespit edilememiştir.

2. HİKÂYENİN KONUSU

Hikâye, dinî bir konuda yazılmış olup Yahudi bir çocuğun babası ile *Tevrat'*ı okurken Hz. Muhammed'in ismine rastlaması sonucunda gelişen olaylardan dolayı babasıyla yollarının ayrılması ve çocuğun Hz. Muhammed'i görmek için Medine'ye yaptığı yolculuk ve bu yolculuk esnasında başına gelen türlü olayların anlatımından oluşmaktadır.

3. ESERİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Eser, nazım birimi olarak 40 dördlük, 6 ikilik ve 1 de 3'lükten meydana gelmektedir. Eserde mısraların çoğunluğu 11'li hece ölçüsüyle yazılmış gibi görünse de 8, 9, 10, 12, 13 hatta 14 hece ile yazılan mısralar da vardır. Eserin uyak düzeni ilk dördlükte *a b a b*, devamındaki dördlüklerde *c c c b*, *d d d b*... son dördlükte ise *a a b a*; üçlükte ise *a a b*; ikiliklerde *a a*, *b b*, *c c* şeklindedir. Eserin hem nazım biriminde hem de ölçüsünde bir bütünlük olmadığı görülmektedir. Boratav'a göre âşık şiirinde temel

nazım birimi dörtlük olmakla beraber dörtlüklerdeki dize sayıları türlü sebeplerle azalabilir veya artabilir ve halk şiirinin ana biçimlerinde de bölgelere, çağlara, şiirin söylenme biçimine ve müzik ögesinin etkisine bağlı olarak çeşitlenmeler meydana gelebilir (Boratav, 2013: 29-30). Ayrıca bu durum metni kaleme alan kişinin iyi bir eğitim almadığı ve hikâyeyi sözlü kaynaktan duyduğu kadarıyla yazıya aktardığı düşüncesini de doğurmaktadır.

İncelenen metin bir halk hikâyesi olduğundan Arapça veya Farsça terkiplere birkaç örnek dışında rastlanmaz. Dolayısıyla dinî konulu bir halk hikâyesi olan eserin halkın anlayabileceği yalın bir Türkçe ile yazıldığı söylenebilir.

4. ESERİN SES VE İMLA ÖZELLİKLERİ

4.1. Ünlülerle İlgili Ses Özellikleri

Ünlü Kısılması

“Normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanmaları olayı”dır. (Korkmaz, 1992: 161). Ünlü kısılması görülen kelimelere bazı örnekler: *peygâmbër > peygamber; kârvoân > kârvoan; Tevrit > Tevrit*

Ünlü Daralması

“Yanlarındaki geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin a > ı, o > u, e > i, ö > ü biçimindeki daralması olayı”dır. (Korkmaz, 1992: 159). Ünlü daralması görülen kelimelere bazı örnekler: *çerâğ > çırâğ; teve > tive, kel- > kil-*

Ünlü Düzleşmesi

Yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayı (Korkmaz, 1992: 160) olarak tanımlanan bu ses olayının Farsça atıf tamlamasının bağlayıcı unsurunda görülmesi dikkat çekicidir. Farsça atıf tamlamalarının bağlayıcı unsurunun düzleşmesine genellikle bir düz ünlü veya yanında düz ünlü isteyen ünsüzler etki etmektedir (Karaca, 2021: 123). Dolayısıyla aşağıdaki örnekte görülen Farsça atıf tamlamasının bağlayıcı unsurunun yuvarlaklaşmasına da düz ünlünün etki ettiği söylenebilir. *cidd ü cehd > cidd i cehd*

Ünlü Yuvarlaklaşması

“Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik sebeplerle yuvarlak sıraya geçmeleri”dir. (Korkmaz, 1992: 162). Ünlü yuvarlaklaşması görülen kelimelere bazı örnekler: *yıldız > yulduz; baba > buba; birâder > bürâder*

Ünlü yuvarlaklaşması olayında dikkat çeken en önemli durum Farsça izafet kesresinin yuvarlaklaşmasıdır.² Bu olaya şu örneklerde rastlanmıştır: *çâk-ı girîbân > çâk-u girîbân, hâr-ı firâk > hâr-u firâk*

Ünlü Genişlemesi

“Kelime içindeki dar sıradan, ı, i, u, ü ünlülerinin çeşitli sebeplerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan a, e, o, ö ünlülerine dönüşmesi olayı”dır. (Korkmaz, 1992: 160). Eserde ünlü genişlemesi görülen kelime(ler): *işit- > işet-*

Ünlü Türemesi

“Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı”dır. (Korkmaz, 1992: 161). Eserde ünlü türemesi görülen kelime(ler): *kârvoân > kârvoân*

² Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Karaca, M. M. (2021). Tarihi Türkçe Metinlerde Farsça İzafet ve Atıf Tamlamalarında Görülen Dudak Uyumu ve Çeviri Yazı Üzerine Birkaç Öneri. *Türkiyat Mecmuası*, 31- Özel Sayı, 115-130.

4.2. Ünsüzlerle İlgili Ses Özellikleri

Genizsilleşme

“Geniz ünsüzlerinin benzeştirme yolu ile yakınındaki ünsüzleri kendi boğumlanma noktasına çekmesi olayı”dır. (Korkmaz, 1992: 71). Eserde genizsilleşmenin görüldüğü bazı örnekler şu şekildedir: *biñ > miñ; bunı > muni; bunda > munda*

Tonlulaşma

“Ünsüzlerin boğumlanması sırasında, ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi, ünsüzlerin tonluluk niteliği kazanması”dır. (Korkmaz, 1992: 151). Eserde tonlulaşmanın görüldüğü görüldüğü örnek(ler): *kuçakla- > kuçağla-*

Sızıcılışma

“Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüze dönüşmesi” olayıdır. (Korkmaz, 1992: 135). Eserde sızıcılışmanın görüldüğü bazı örnekler şu şekildedir: *avuç > avuş; toprak > tofrac; piyâde > fiyâde, bitil- > fütül-*

İkizleşme

“İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanma”dır. (Korkmaz, 1992: 84). Eserde ünsüz ikizleşmesinin görüldüğü bazı örnekler şu şekildedir: *yiti > yitti, neçend > neççend, neçe > neççe, niçe > niççe*

4.3. Eserin Dikkat Çeken Bazı İmla Özellikleri

Eserde imla bakımından bir bütünlük olmadığı dikkat çekmektedir. Hem Türkçe hem de alıntı kelimelerin yazımında farklı yazımlar olduğu görülmektedir. İmla ile ilgili tespit edilen hususlar şu şekildedir.

s > s

Arapça peltek s (ث) ile yazılması gereken bazı kelimeler (*senā* gibi.) *sin* (س) ile yazılmıştır.

t-~t

Türkçe *at* (ad, isim) kelimesi kimi zaman *aṭ* şeklinde tı (ط) kimi zaman da *at* şeklinde te (ت) ile yazılmıştır.

z > ž

Farsça *terāzū* kelimesi keskin *ze* (ز) ile yazılması gerekirken *dat* (ض) ile *terāzū* şeklinde yazılmıştır.

Hemze (ء)

Arapça kelimelerde hemzenin (ء) yazılmadığı görülmektedir: *dāim > dāyim, suāl > suvāl*

o ve u ünlülerinin yazımı

Eserde /o/ ve /u/ ünlülerini göstermek için bazı kelimelerde *vav+elif* (وا) kullanıldığı görülmektedir.

a ünlüsünün yazımı

Eserde /a/ ünlüsünü göstermek için bazı kelimelerde *çift elif* (اا) kullanıldığı görülmektedir.

4.4. Ol- ~ bol-; di- ~ ti- fiilleri

Dil özelliklerinden geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazıldığı anlaşılan eserde *bol-* fiilinin Oğuzca karşılığı olan *ol-* ve *ti-* fiilinin Oğuzca karşılığı olan *di-* şekillerinin kullanılmış olması dikkat çekicidir.

Kārvan aydı iy beççe bî-tākat *olma*
 Ğam ğussa belāsıǵa giriftār *olma*
 Cebre birle kelipsin munda intizār *olma*
 Mundaǵ naşihatlerni beyān eyledi

Kārvanlar oǵrı *dip* tuttılar
 Bir niççesi kelip beççeni tuttılar
 Qaydın kilürsin *dip* suvāl kıldılar
 Beççe yıǵlap ‘arzın beyān eyledi

6. TRANSKRİPSİYONLU METİN

Cühūd

Bi’smi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm

- [29b] (1) Haq te’ālā Muḥammed’niñ nūrıdın
 On sekiz miñ ‘ālemni bünyād eyledi
- (2) Raḥmetini yaǵdurup nūrđın tōküp
 Yir yüzige tūrlüg tūrlüg kiyāh eyledi
- (3) Bir sıqım tofraǵdın ādem yarattı
 Yüz yigirmi miñ peyǵamber ötti
- (4) Muḥammed peyǵambertiñ nevbet yitti
 Nūrđın ‘ālemni şād-mān eyledi
- [30a] (1) Bu ‘ālemge aynuñ ırāǵını yaqıp
 Yulduzlar tüş tüşidin ‘ālemge baqıp
- (2) Güneh işler üçün terāzū itip
 ‘Adālet işini mizān eyledi
- (3) Tört kitābın ibirdi qudretlik Ḥudā
 Tevrit[ni] Mūsā İncil[ni] İsā
- (4) Zebūr’nu Dāvūd Furqān’nu Mustafā
 Cümle kitābın isimni zamān eyledi
- (5) Ol dünyāǵa bir quş keltürdi
 Ol quş bu dünyāda neççend yıl turdı
- (6) Aḥīr ol quşnu aḥdın öltürdi
 Allāh öz ḥükmıǵa rızā eyledi
- (7) Andın soñra ‘Azāzil’ni ‘ālim [ya]rattı
 Neççend yıl Haq’nuñ ‘ibādetin kıldı
- (8) Menmenlikdin anı şeytān yarattı
 Qılǵan ‘ibādetini ber-bād eyledi
- (9) Neççend vaqt Muḥammed’niñ zamānı boldı
 Anıñ aǵvāzi³ ‘ālemge fütüldi

³ Yazmada

- (10) Avazıñı⁴ işitip keldim gâyibâne
Seniñ ışkıñ mini kıldı dīvâne
- (11) Büt-perest kâfirler imân kiltürdi
Bir cühüd beççesi tuğyân eyledi
- [30b] (1) Köñlini birme yağşı yamañga
Bir kün kilür ‘Azrâ’îl bu şîrîn cāñga
- (2) Bu dünyāni eylepdür bir mihmān-ḥāne
Mundağ ādemlerni pes mihmān eyledi
- (3) Bir kün cühüd ile gāh ki Tevrit iltti
Cidd i cehd eyleben oğur başladı
- (4) Nā-geh ol resūl isimni anıñda kördi
Vay bu neçük aṭ dip cevelān eyledi
- (5) Der-ḥāl ol aṭnı kırçalap attı
Anıñ ornıga tile fütüldi
- (6) Tevrit içinde atı Maḥmūd irdi
Bu sırnı beççe körüp ḥayrān eyledi
- (7) Beççe sordı anıñ kim ismidür
Cühüd aydı ol aṭ cādū ismidür
- (8) Anıñ cebri sizge tola ötüpdür
Botam munı sorma dip fiğān eyledi
- (9) Beççe aydı üç yol kesip taşladıñ
Ṭıla birle fütüldi körmey taşladıñ
- (10) Meger özin Şeyṭān yolın taşladıñ
Kâfir bubamsin diben feryād eyledi
- (11) Beççe aydı ol aṭ cennet gülidür
İmdi bildim Ḥaḳ’nuñ yaḳîn ḳulıdur
- [31a] (1) Enbiyālar arasında mürsel nebīdür
Peyğamber-i aḥîr-i zamān eyledi
- (2) Beççe aydı Medīne sarı kitermen
Yürisem Medīne’ge neççe künde yitermen
- (3) Barıp ol kişi[ni] tavāf itermen
Maña körsetim⁵ birgil dip feryād eyledi

⁴ Yazmada

⁵ Bu dörtlük 31b/7-8’de tekrar edilmiş, farklı olarak “körsetim” ifadesi “körsetip” şeklinde yazılmıştır.

- (4) Şol zamān cühūdnuñ açığı kildi
 ol futunu bağla kişen-dār saldı
- (5) Egüp tayaqlar urup ‘azāblar saldı
 Ol beççeni bende-i zindān(?) eyledi
- (6) Beççe zindānda yatıp ıldı münācāt
 Didi sen bolursın āzī-i hācāt
- (7) Muḫammed’niñ ḫaqqıda ıl mini āzād
 Anıñ ‘ış mini rüsvā eyledi
- (8) Şol zamān beççe uyığa kitti
 Kōrdi āsmāndın ferişte tüşti
- (9) udret birle avl aymağın boşattı
 Kōzin açıp şükr-i becā eyledi
- (10) Yüz miñ ‘azāblar birle zindāndın ıqtı
 Kōzleridin deryā deryā yaş aqtı
- (11) Yā Muḫammed dip beççe ḫayrān baqtı
 Meşeli özi ęar-ı imān eyledi

- [31b] (1) Yalıñ irdi anıñ başı ayağı
 Tüşüp irdi aña resül firāı
- (2) Bağırlığ sanılaban ḫār-u firāı
 Medīne dip yolęa revān eyledi
- (3) Barur irdi dāyim ḫa dergāhdın orup
 Yürür irdi dāyim düzāḫ otıdın orup
- (4) Üç kündin soñra kārıvānlar yoluup
 Beççe orup rengin ḫazān eyledi
- (5) Kārvanlar oğrı dip tuttılar
 Bir niççesi kilip beççeni tuttılar
- (6) aydın kilürsin dip suvāl ıldılar
 Beççe yığlap ‘arzın beyān eyledi
- (7) Beççe aydı Medīne sarı kitermen
 Yürisem Medīne’ge niççe künde yitermen
- (8) Barıp ol kişini tavāf itermen
 Maña kōrsetip birgil dip feryād eyledi
- (9) Kārvanlar aydı birle ilip barurmız
 Sini Muḫammed’ge iltip birürmiz
- (10) Şol zamān beççeni şād-mān eyledi⁶

⁶ Bu mısra 31b numaralı sayfanın altında tekrar edilmiştir.

- (11) Ol kiçe şol arada kızıl kıldılar
Beççeniñ aldığa ta'âm ilip kildiler
- (12) Beççe yimeslik üçün nâlân kıldılar
Beççe yimesmen dip feryâd eyledi
- [32a] (1) Tive ilip keldiler men minmesmen dip yığlap
Fiyâde barmağlıknı özini çağlap
(2) Kârvânlar bile ol beççe üçün naleler eylep
Yüridi ol menzil yitti ay öttiler
(3) Kârvânlar bile beççe Medîne'ge yitti
Çadır içre tüşip qarâr eyledi
(4) Beççe aydı konup munda nitermiz
Kârvân aydı konup munda yatarmız
(5) Beççe aydı Muḥammed'niñ cemâlidin mahrûm ḡalursız
Miniñ köñlüm şumdağı gümân eyledi
(6) Kârvan aydı iy beççe bî-ṭâkat olma
Ġam ḡussa belâsıǵa giriftâr olma
(7) Cebre birle kelipsin munda intizâr olma
Mundağ naşihatlerni beyân eyledi
(8) Beççe aydı munda yatsam ölürmen mü
İrte kiç yitme [ya]şım bilürmen mü
(9) Muḥammed'niñ cemâlini körmey ḡalurmen mü
Ruḡşat eylep yolǵa revân eyledi
(10) Kârvânların beççe ayrılıp yolǵa kirdi
Yürüp beççe Medîne şehriǵe yitti
(11) Barur irdi beççe bir ḡulı kördi
Yâ Muḥammed dip senâ eyledi
(12) Ol ḡul Muḥammed'niñ atın işetip
Yürek su bolup ḡuşudın kitip
- [32b] (1) Ol ḡul beççeniñ ḡolidin tutup
Ḗaydın kilürsin dip suvâl eyledi
(2) Ol beççe aydı Muḥammed'ni körmekni izdermen
Surını ḡâyibâne körüp dost tutarmen
(3) Şol kişini peyǵamber-i ḡâşdın dermen(?)
Yer körsetip birgil dip feryâd eyledi
(4) Ḗul aydı cebre birle kelipsin iy binnî
Muḥammed'ge iltip bireyin sini

- (5) Köñli bolmas ölgenlerin ayğalı
Beççe üçün sözini yalğan eyledi
- (6) Sin anda turğıl dip kıl munda kirdi
Baş yirge uraban feryād eyledi
- (7) Şol demde şahābīler hem çehār-yār
Sordı kıl ne bolduñ munça bī-karār
- (8) Kıl aydı sizge ‘aceb ‘arzim bar
Beççeniñ kilgenini beyān eyledi
- (9) Yırağ yirdin kilipdür munda bir oğlan
Muḥammed’niñ ‘ışqda çāk-u girībān
- (10) Taşkarıda turupdur zārī ser-gerdān
Ölgenleri aytmadım suvāl eyledi
- (11) ‘Alī aydı ol beççeni men köreyin
Kıydın kilürsin dip suvāl sorayın
- (12) Ferzendim dip bağrım ilip yaqayın
Şol zamān mescid içinde revān eyledi
- (13) Beççeni körüp ‘Alī sarı yügürdi
‘Alī kilip ol beççeni kılçağlap aldı
- [33a] (1) Arka başın avuşlap kılın sırladı
‘İzzet kılıp şol dip hürmet eyledi
- (2) Ol vaqtde Ḥasan Ḥüseyn kildiler
Beççe koynığa kıl saldılar
- (3) Kıl iy bürāder dünyā oynaynı didiler
Beççe oynamas dip feryād eyledi
- (4) Botam kılmas seniñ miḥnetiñ
 būsītānnı fidān eyledi
- (5) Üç kün boldı resūlu’llāh vefāt bolğanı
Cemālidin sizlerni cüdā kılğanı
- (6) Naşīb yoqtur sizlerge körüp kitkeli
Muḥammed’niñ ölgenlerin beyān eyledi
- (7) Beççe Muḥammed ölgenlerin işetip
Yürek su bolup hüşıdın kitip
- (8) Ḥazān dik sarğarıp fiğānlar çakıp
‘Alī’niñ kılıda kılzā eyledi

- (9) Şol demde şahâbîler yığlaşıp
Peyğamberimniñ oñ yanında defn kılıp
- (10) Ol kiçe Murtażâ yatıp tüş kördi
İRte birle ħalâyıķğa beyân eyledi
- (11) Kördüm başıda ğılmânlar olturamış
Beççe resûlu'llâh birle özleri olturamış
- (12) Za'ferân dik yüzi ğül dik kızıl imiş
Ĝül yüziñge mâh-ı tâbân eyledi
- (13)⁷ Mundağ iflâh birle yitmes murâda
Kişi kim 'âşık bolıp 'ömri ziyâde
- (14) Fâni yolu kışkâdur vefâ yolu uzundur
Kişi kim renc çekmese ħalur aĥîr munda

SONUÇ

Yukarıda çeviri yazı yoluyla aktarımı yapılan geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir halk hikâyesi dil ve imla özellikleri bakımında ele alınmıştır. Hikâyenin dil özelliklerinden geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazıldığı anlaşılabilirlikte *ol-*, ve *di-* gibi kısmen Oğuzca unsurlara da rastlanmaktadır. Sanat kaygisından ziyade halkın dinlemesi/okuması ve ibret alması amacıyla meydana getirilen halk hikâyeleri Türk dilinin konuşmaya dayalı özelliklerini yansıtmak bakımından kıymetlidir. Çoğunlukla sadece Türkçe bilen ya da Arapça veya Farsça bilgisi zayıf olan kişiler tarafından meydana getirilen bu eserler zengin kültür ve dil malzemesi içermektedir. Hikâyelerin söylenildiği/işitildiği gibi yazıya aktarılmış olması (*buba, bürâder, cidd i cehd, ħâr-u firâk, kârıvân, suvâl, tive* gibi.) Türk dilinin fonetiği açısından önemli veriler sunmaktadır. Bununla birlikte söz varlığı bakımından Türkçe kelimelerin ağırlıkta olması söz konusu eserlerin kıymetini ayrıca artırmaktadır. Hem Türk kültürünün hem de Türk dilinin önemli ve zengin kaynaklarından olan halk hikâyelerinin incelenmesi Türk kültürünün ve dilinin zenginliğini ortaya koymak bakımından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Eker, Ü. (2018). Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Kısâs-ı Enbiyâ Nüshası (Dil İncelemesi-Çevriyazı-Türkiye Türkçesine Aktarma). *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 10(1), 219-236.
- Güzel, A. ve Torun, A. (2017). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaca, M. M. (2021). Tarihî Türkçe Metinlerde Farsça İzafet ve Atıf Tamlamalarında Görülen Dudak Uyum ve Çeviri Yazı Üzerine Birkaç Öneri. *Türkiyat Mecmuası*, 31(Özel Sayı), 115-130.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Güncel Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/> adresinden 22.11.2021 tarihinde erişildi.
- Türk Dil Kurumu. *Derleme Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 15.11.2021 tarihinde erişildi.
- Türk Dil Kurumu. *Tarama Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 18.11.2021 tarihinde erişildi.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. <http://www.otukensozluk.com/> adresinden 20.11.2021 tarihinde erişildi.

⁷ Bu dördük 33a numaralı sayfanın kenarına yazılmıştır.

Die Kriegsspuren in der Kurzgeschichte "Nachts Schlafen die Ratten Doch" von Wolfgang Borchert*

Asst. Prof. Dr. Merve Karabulut

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5941>

Ataturk Universität, Philosophische Fakultät, Institut für Deutsche Sprache und Literatur, Erzurum –
TURKEY

Artikel Geschichte

Submitted: 19.01.2022

Accepted: 21.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Schlüsselwörter

Deutsche Literatur

Wolfgang Borchert

Kurzgeschichte

Nachts Schlafen die Ratten Doch

Nachkriegsliteratur

Forschungsartikel

* Aussagen des "COPE-Verhaltenskodex und Best Practices-Richtlinien für Zeitschriftenredakteure": Für diesen Artikel wurden keine Interessenkonflikte gemeldet. Für diesen Artikel ist keine Zustimmung der Ethikkommission erforderlich.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57702>

Abstrakt

Die Menschen, die den Zweiten Weltkrieg und seine Folgen miterlebt haben, haben sehr schwierige Zeiten durchgemacht. Wolfgang Borchert ist auch ein Schriftsteller, der den Zweiten Weltkrieg als Zivilist, Soldat und Gefangener erlebte und all die Negativitäten miterlebte, die der Krieg mit sich brachte. Er ist einer der wichtigsten/anerkannten Autoren/Vertreter der Trümmer-/Nachkriegsliteratur, die nach dem Zweiten Weltkrieg entstand und geprägt war von der Zerstörung von Städten, dem Auseinanderbrechen von Familien und den Traumata des Krieges. Er ist einer der erfolgreichsten und meistgelesenen Autoren der Trümmerliteratur. Als bedeutender Schriftsteller prägte er die Nachkriegsliteratur. Er macht in seinem kurzen Leben (26 Jahre) schwierige Erfahrungen. Daher kann man sagen, dass er meist über den Zweiten Weltkrieg und die Spuren und Zerstörungen des Krieges schrieb oder der Krieg das Hauptthema seines literarischen Schaffens darstellt. Seine literarische Welt basiert auf dieser Zeit, seiner inneren Welt und dem Krieg im Allgemeinen. Die Zerstörung des Krieges steht im Mittelpunkt seines Lebens und seiner Werke. Seine Kurzgeschichten, die er kurz, aber wirkungsvoll schrieb, lenken die Aufmerksamkeit der Leser auf sich.

Die 1947 veröffentlichte Kurzgeschichte "Nachts schlafen die Ratten doch" von Wolfgang Borchert ist für ihn typisch/kennzeichnend. In dieser Kurzgeschichte, die literarisch in die Epoche der Trümmer/Nachkriegsliteratur einzuordnen ist, wird die Geschichte eines Jungen thematisch aufgegriffen, welcher in vom Zweiten Weltkrieg zerstörten Deutschland lebt. Ausgehend von dem Aufbau und Inhalt der Kurzgeschichte habe ich versucht, den Text zu untersuchen/analysieren. Außerdem werden die Hintergründe der auf den Trümmern erbauten Kurzgeschichte und die Spuren des Krieges in der Kurzgeschichte auch nicht nur im übertragenen Sinne, sondern wörtlich enthüllt.

Referenzinformationen / Atif Bilgisi

Karabulut, M. (2022). Die Kriegsspuren in der Kurzgeschichte "Nachts Schlafen die Ratten Doch" von Wolfgang Borchert. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 119-130.

Wolfgang Borchert'in "Ama fareler geceleri uyur" Adlı Kısa Öyküsünde Savaşın İzleri*

Dr. Öğr. Üyesi Merve Karabulut

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 19.01.2022

Kabul: 21.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Alman Edebiyatı

Wolfgang Borchert

Öykü

Ama Fareler Geceleri Uyur

Savaş Sonrası Edebiyatı

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57702>

Öz

İkinci Dünya Savaşına ve sonrasında yaşananlara tanıklık eden insanlar çok zor günler geçirmişlerdir. Wolfgang Borchert de II. Dünya Savaşını sivil, asker ve mahkûm olarak yaşayan ve savaşın getirdiği tüm olumsuzluklara tanıklık eden bir yazardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve şehirlerin yıkılması, ailelerin dağılması ve savaş travmalarıyla şekillenen yıkıntı/savaş sonrası edebiyatın en önemli/tanınmış yazarlarından/temsilcilerinden biridir. Yıkıntı edebiyatının en başarılı ve en çok okunan yazarları arasında yer alır. Önemli bir yazar olarak savaş sonrası edebiyata adını yazdırır. Kısacık ömründe (26 yıl) zor deneyimler yaşar. Dolayısıyla eserlerinde daha çok İkinci Dünya Savaşı'nı ve savaşın izlerini ve yıkıcılığını işlediğini/yazdığını ya da savaşın edebi yaratımının ana temasını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Onun edebi dünyası genel olarak bu döneme, ruhsal dünyasına ve savaşa dayanır. Savaşın yıkımı hem hayatının hem de eserlerinin odak noktasıdır. Kısa ama etkili bir biçimde kaleme aldığı kısa öyküleri okurların dikkatini çeker.

Wolfgang Borchert'in 1947 yılında yayımlanan "Ama Fareler Geceleri Uyur" adlı kısa öyküsü onun için karakteristiktir. Edebi olarak sınıflandırıldığında yıkıntı/savaş sonrası edebiyat dönemine dahil edilebilecek olan bu kısa öyküde, İkinci Dünya Savaşı'nda harap olan Almanya'da yaşayan bir çocuğun öyküsü ele alınmaktadır. Kısa öykünün yapısından ve içeriğinden yola çıkılarak metin incelenir. Ayrıca, sadece mecazi olarak değil, kelimenin tam anlamıyla yıkıntı üzerine kurulu kısa öykünün arka planı ve kısa öyküde yer alan savaşın izleri ortaya konur.

The Traces of War in the Short Story "The Rats Sleep at Night" by Wolfgang Borchert*

Asst. Prof. Dr. Merve Karabulut

Ataturk University, Faculty of Literature, Department of German Language and Literature, Erzurum –
TURKEY

Article History

Submitted: 19.01.2022

Accepted: 21.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

German Language and Literature

Wolfgang Borchert

Short Story

The Rats Sleep At Night

Post War Literature

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57702>

Abstract

The people who lived through the Second World War and its aftermath went through very difficult times. Wolfgang Borchert is also a writer who experienced World War II as a civilian, soldier and prisoner and witnessed all the negativity that war brought. He is one of the most important/recognized authors/representatives of the rubble/post-war literature that emerged after World War II and was shaped by the destruction of cities, the breakup of families and the trauma of war. He is one of the most successful and widely read authors of rubble literature. As an important writer, he shaped post-war literature. He has difficult experiences in his short life (26 years). Therefore, one can say that he mostly wrote about the Second World War and the traces and destruction of the war, or that the war is the main theme of his literary work. His literary world is based on that period, his inner world and war in general. The destruction of war is central to his life and works. His short stories, which he wrote short but effective, catch the attention of the readers.

Wolfgang Borchert's 1947 short story "The Rats Sleep After All" is characteristic of him. This short story, which is classified as rubble/post-war literature, is about the story of a child living in Germany devastated by World War II. The short story is analyzed based on structure and content. In addition, the background of the short story built on the rubble and the traces of the war in the short story are not only revealed figuratively, but literally.

EINLEITUNG

Im Laufe der Geschichte sind Kriege zwischen Menschen, insbesondere der Erste Weltkrieg und der Zweite Weltkrieg, Gegenstand literarischer Werke. Man kann sagen, dass der Grund dafür die verheerenden Auswirkungen von Kriegen auf die Menschen ist. Der Krieg beginnt und endet, aber für die Überlebenden beginnt die eigentliche Katastrophe nach dem Krieg. Aus diesem Grund beschäftigen sich Schriftsteller in ihren Werken eher mit der Nachkriegszeit als mit den Kriegen (Erkurt und Nakiboğlu, 2021: 80). Die Werke zum Krieg beleuchten heutzutage, was in der Vergangenheit passiert ist.

Der Zweite Weltkrieg, der 1939 begann, wird als ein von Adolf Hitler erzwungener, ungerechtfertigter geführter Krieg (Gültner, 1990: 7) definiert. Mehr als vierzig Millionen Menschen wurden in dem Zweiten Weltkrieg, der sechs Jahre dauerte, getötet, obwohl die genaue Zahl nicht bekannt ist. Darüber hinaus sind Millionen von Menschen verletzt und arbeitsunfähig geworden. Millionen von Menschen starben durch Folter und Völkermord in Konzentrationslagern. Es wird geschätzt, dass sechs Millionen Menschen in speziell errichteten/gebauten Gaskammern brutal ermordet wurden (Görlitz, 1990: 581).

Für die deutsche Literatur war 1945 ein neuer Anfang (Zongjian, 1987: 193). Der Nationalsozialismus war zusammengebrochen, die Schriftsteller, die geflohen wurden, kehrten in ihr Heimatland zurück und diese Situation hatte einen grossen Einfluss auf die literarische Kunst. Auch etwas völlig Neuartiges kam zum Vorschein. Die Heimkehrer konnten/wollten vergessen, was ihnen im Krieg widerfahren ist. Sie versuchten, ihre Erlebnisse/Erfahrungen in ihren Werken. Ihre ersten literarischen Werke wurden nach 1945 mit "Trümmerliteratur" betitelt (Zongjian, 1987: 193f). Aufgrund des Inhalts und Stils wurde diese Epoche mit diesem Namen genannt. Die negative Atmosphäre, die durch das Nacherzählen von Kriegsereignissen und das Schildern von Kriegsorten entstand, ist kennzeichnend für diesen Namen (Brockington, 1996: 24). Die Trümmerliteratur hat den Kriegssachverhalt im ersten Jahr nach dem Zusammenbruch in Deutschland umfangreich zum Thema gehabt (Franke und Staehle und Ullrich, 1983: 42). Wolfgang Borchert, Heinrich Böll, Wolfdietrich Schnurre, Alfred Andersch, Hans Werner Richter, Günter Eich, Wolfgang Weyrauch usw. gehörten zu den ersten Vertretern der Trümmerliteratur. Diese Schriftsteller versuchten, diese Zeit zu erklären, indem sie den Kriegssachverhalt in ihren Werken behandelten. Heinrich Böll drückte in seinem Aufsatz "Bekanntnis zur Trümmerliteratur" seine Gedanken über diese Literatur aus;

Die ersten schriftstellerischen Versuche unserer Generation nach 1945 hat man als Trümmerliteratur bezeichnet, man hat sie damit abzutun versucht. Wir haben uns gegen diese Bezeichnung nicht gewehrt, weil sie zu Recht bestand; tatsächlich die Menschen, von denen wir schrieben, lebten in Trümmern, sie kamen aus dem Krieg. Männer und Frauen in gleicher Masse verletzt, auch Kinder. [...] Wir schrieben also vom Krieg, von der Heimkehr und dem, was wir im Krieg gesehen hatten und bei der Heimkehr vorfanden: von Trümmern. Wir schrieben die Wahrheit (Beutin, u. a., 1979: 445).

Borchert gehört zu den deutschen Schriftstellern, die den Zweiten Weltkrieg in ihren Werken behandelt. Einer der bekanntesten Schriftsteller der Trümmerliteratur war Wolfgang Borchert. Er wurde im Jahre 1921 in Hamburg geboren. Der Zweite Weltkrieg ausbrach, als er 18 Jahre alt war. Vom Krieg und seinen Folgen war sein ganzes Leben geprägt. In seinen Werken (Dramen, Erzählungen und Geschichten) handelt es sich um Aufschrei, Klage und Anklage. Literarisches Schaffen von Borchert drängt sich in zwei Jahren, die von schwerer Krankheit überschattet wird, zusammen. In Wolfgang Borcherts Werken handelt es sich um die Themen immer wieder: Krieg und Nachkrieg. Borchert spricht in seinen Werken nicht nur von den zerstörten Städten und Straßen, sondern auch von den verlorenen Hoffnungen der Menschen, von den Leben, die sich durch den Krieg verändert haben, von Tod,

Schmerz und Zerstörung. Borchert, der die negativen Auswirkungen des Krieges erlebt hat, schreibt Geschichten, die reich an seinem Hintergrund sind, und erklärt, wie der Krieg die Menschen beeinflusst und zeigt die psychologische Zerstörung, die der Krieg bei den Menschen hinterlassen hat (Nalcioğlu, 2016: 4). Menschen werden zu dieser Zeit in den Krieg gezogen und müssen nach dem Krieg in einer zerstörten Welt ums Überleben kämpfen. Wie Hart betont; statt auf die Ursachen des Krieges muss man sich auf die Ergebnisse/Folgen konzentrieren (Hart, 2002: 13). Der Krieg ist nicht nur eine damals erlebte Katastrophe, sondern kann auch als ein Ereignis gesehen werden, das bis heute tiefe Spuren für die Menschheit hinterlässt. Brigitte Esser und Michael Venhoff zur Sprache bringen, dass der Zweite Weltkrieg immer in irgendeiner Weise eine Bedrohung für die Menschheit darstellte (Esser und Venhoff, 1994: 8). Nach dem Zweiten Weltkrieg wahrnehmen die Menschen, wie verwundbar sie angesichts des Todes sind und dass der Mensch sein Schicksal nicht selbst bestimmen kann. Denn das Volk wird ungefragt in den Krieg einbezogen.

Nach dem Krieg gibt es kein Essen, keine Unterkunft, keine Arbeit. Die Tatsache, dass die Zukunftspläne der Menschen keine Bedeutung haben und nur der Versuch zu überleben, berührt ihn zutiefst und Borchert, der diese gelebte Szene aus seinem Gedächtnis nicht löschen kann, nimmt sie in seinen Werken zum Thema.

Die Kriegsthematik

Die Geschichte der Kriegsthematik in der Literatur reicht bis in die Antike zurück, auch Homers Epen Ilias und Odyssee, die zu den ersten literarischen Werken der Menschheit zählen, beschäftigen sich ebenfalls mit dem Krieg. Die Kriegsthematik in der deutschen Literatur taucht erstmals im Nibelungenepos auf. In diesem Epos werden der Heldenmut und die Kämpfe der Menschen gelobt. In der Barockzeit beschreibt Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen in seinem Werk "Simplicius Simplicissimus" den Dreißigjährigen Krieg, indem er den Alltag der Soldaten aufdeckt. Ein anderes Werk, das sich mit dem Krieg in dieser Zeit auseinandersetzt, ist Andreas Gryphius' Sonett "Tränen des Vaterlands". Ein weiteres Werk über den Dreißigjährigen Krieg, einer der größten Religionskriege der Geschichte ist, ist "Mutter Courage und ihre Kinder" von Bertolt Brecht, das 1941 veröffentlicht wurde. In diesem Werk erzählt Brecht die Geschichte von Anna Fierling, die Handel treibt, indem sie sich das Kriegsumfeld zunutze macht und damit äußerst zufrieden ist. Wie der Name schon sagt, war dieser Dreißigjährige Krieg mit Auseinandersetzungen zwischen Katholiken und Protestanten ein Wendepunkt in der deutschen Geschichte. Denn Sektenstreiten schwächen Deutschland gegenüber anderen europäischen Ländern. Die Werke, die sich thematisch mit Krieg befassen, haben meist die Eigenschaft, den Menschen eine Nachricht zu übermitteln. Aber Cervantes behandelt das Thema in einer humorvollen Sprache behandelt und kritisiert mit seinem Roman "Don Quixote" die Ritterlichkeit.

Die Kriegsthematik wird in allen Gattungen der Literatur behandelt und findet in den Literaturen aller Nationen ohne Ausnahme statt (Kırmızı, 2017: 116). Auch das 1798 von Friedrich Schiller herausgegebene Werk „Wallenstein“ behandelt das Kriegsthema. In diesem zunächst in Prosa verfassten, später in Versform umgewandelten Werk sind die Soldaten sehr zufrieden mit dem Kriegszustand. Zivilisten werden unterdrückt, aber Soldaten leben unter besseren Bedingungen. In „Wallenstein“ werden auch die Verhältnisse während des Krieges aufgedeckt. Während des Ersten Weltkriegs, der 1914 begann und 1918 endete, damals als die größte Zerstörung der Geschichte angesehen wurde, kam der Zweite Weltkrieg 21 Jahre später. Der Zweite Weltkrieg ist die schlimmste Katastrophe der Menschheitsgeschichte. Der von der damaligen deutschen Regierung geführte und zwischen 1939 und 1945 stattfindende Krieg zerstört das Leben von etwa 60 Millionen Menschen. Da die Weltkriege nicht nur Deutschland, sondern die ganze Welt betreffen, spiegeln sich diese Kriege in der Literatur vieler Nationen wider. Beispiele dafür sind William Styrons „Sophies Entscheidung“ aus

den USA und „Schindlers List“ des Australiers Thomas Michael Keneally. In diesen Werken wird in ironischer Sprache zum Ausdruck gebracht, wie zerstörerisch Krieg ist und wie viele Menschen in kürzester Zeit durch Investitionen in Kriegstechnologie getötet werden können.

In der deutschen Literatur gibt es Werke, die mit der Kriegsthematik hervorstechen und sogar zu den Kriegsromanen (Der Roman „Im Westen nichts Neues“ von Erich Maria Remarque) gezählt werden können. Obwohl die Werke von Schriftstellern wie Böll und Borchert, die den Krieg ausführlich beschrieben haben, keinen bleibenden Eindruck hinterlassen haben, sind sie für die deutsche Literaturgeschichte von Bedeutung (Kırmızı, 2017: 116). Die deutsche Nachkriegsliteratur beginnt nicht unmittelbar nach dem Krieg, sondern etwa vier Jahre nach Kriegsende. Schriftsteller, die kriegsmüde und deprimiert sind, brauchen nach ihrer Rückkehr aus dem Krieg eine gewisse Zeit, um sich an ihr neues Leben zu gewöhnen. Das Hauptziel der deutschen Nachkriegsschriftsteller, die die Realität des Krieges enthüllen wollen, ist es, den nächsten Generationen das kalte Gesicht des Krieges und seine Tödlichkeit zu vermitteln. Da die meisten dieser Schriftsteller sehr jung an die Front mussten, sind ihre Lebenserfahrungen Kriegserinnerungen und ihre Schreibkarriere beginnt mit der Beschreibung von Kriegserinnerungen, Erfahrungen, Ängsten und dem Faschismus. Schriftsteller bringen diese Schmerzen und Leiden zum Ausdruck, indem sie diese Zeit erleben, die sie ‚Trümmerliteratur‘ nennen. Sie kritisieren die Hitlerzeit (Koç, 1997: 25). Auch Borchert bemüht sich darum in seinen Werken, das Bewusstsein der Menschen für Faschismus und Krieg im Zeitverständnis zu schärfen (Çolak, 1998: 142).

Es ist ersichtlich, dass die Probleme dieser Zeit durch die Literatur aufgedeckt werden (Karcher, 2006: 54). Die Kriege schlagen tiefe Wunden, die nicht geheilt werden können. Sie hinterlassen deutlich sichtbare Wunden sowohl in der Gesellschaft als auch bei dem Menschen (Aşık und Erkurt, 2021: 50). Der Krieg verändert nicht nur das Leben der Menschen, sondern auch ihre Persönlichkeit. Trotz der verheerenden Gewalt des Krieges, der zurückgelassenen Witwen und vaterlosen Kinder und der Tausende oder sogar Millionen von Toten kämpfen die Menschen weiter, weil sie glauben, dass sie ideologisch und intellektuell im Recht sind. Diejenigen, die für das Glück der eigenen Seite Krieg führen, töten ungerechterweise viele unschuldige Menschen auf der anderen Seite. Man kann sagen, dass die Kriege tiefe Eindrücke bei den Menschen hinsichtlich ihrer Ursachen und Folgen im Laufe der Menschheitsgeschichte hinterlassen und die Schriftsteller darüber niederschreiben. Die Wirkung des Krieges ist keine Wirkung, die in kurzer Zeit aus dem Gedächtnis verschwunden ist. Die während des Krieges erlittenen Verluste und Schäden/Zerstörungen sind nicht nur wirtschaftlich, sondern auch in den Seelen, Gefühlen und Gedanken der Menschen. Mit Trümmer werden nicht nur die in Schutt und Asche liegenden Städte gemeint, sondern auch die zerstörten Ideale und Utopien, die Wirklichkeit des Krieges und die Erfahrungen zwischen Tod und Überleben innerhalb der Trümmer (Zengin, 2011 405). Aus diesem Grund ist es eines der unverzichtbaren Sujets vieler Kunstwerke vom Kino bis zum Theater, von der Malerei bis zur Literatur.

In der deutschen Nachkriegsliteratur entsteht eine neue Form. Diese Form manifestiert sich als einfacher und untertriebener Ausdruck in der Literatur (Otuz und Zengin, 2021: 764). Es ist eine einfache Form, die die alten glorreichen Diskurse und Bedeutungsformen Nazi-Deutschlands ablehnt, sich der Verwendung vieler Wörter widersetzt, die die Aussagekraft von Erfahrungen mit Worten in Frage stellt, aber argumentiert, dass das Gesagte auch vieles ausdrücken kann, was nicht gesagt wird (Bormann, 2006: 79). Mit dieser neuen Form tendiert die deutsche Literatur nach dem Zweiten Weltkrieg dazu, die reale Situation zum Ausdruck zu bringen und einen literarischen Neuanfang zu machen (Guntermann 1999: 16). Wie Borchert sagte, beschäftigen die deutschen Schriftsteller der Nachkriegszeit sich mit dem Bau neuer Strukturen aus Stein und Gedanken (Pierenkemper, 2009: 114). Die Schriftsteller drücken auf einfachste und klarste Weise aus, was sie sagen wollen (Graf, 2004; 109). Diese neue Form in der deutschen Literatur ist ein unbedingter, regelloser und grundloser Anfang

(Weyrauch, 1989: 204). Es ist möglich, die Merkmale dieser neuen Form in der Geschichte zu sehen, die wir untersuchen werden.

Borchert und seine Kurzgeschichte

Wolfgang Borchert, der unter den deutschen Nachkriegsschriftsteller eine Sonderstellung einnimmt, schreibt seine Werke überwiegend/meist als Kurzgeschichten. Tatsächlich bringt Borchert die Darstellung der kriegsmüden deutschen Gesellschaft und die von den Nachkriegsschriftstellern bestimmten Grundsätze in der Literatur mit folgenden Sätzen zum Ausdruck: "Wir brauchen keine Dichter mit guter Grammatik fehlt uns Geduld. Die zu Baum Baum und zu Weib Weib sagen und ja sagen und nein sagen: laut und deutlich und dreifach und ohne Konjunktiv" (Durzak, 2002: 116) Wolfgang Borchert ist ein junger Schriftsteller, der prägnant aber wirkungsvoll schreibt. Er bleibt immer als ein sehr junger Schriftsteller in Erinnerung. Denn er war nur 26 Jahre alt war, als er starb. Die wichtigsten Faktoren, die seinen Stil bestimmen, sind seine Kriegserfahrungen (Erkurt, 2021a: 28). Seine Verletzungen an der Front, seine Haft, sein Prozess und seine schweren Krankheiten hindern ihn daran, beim Schreiben eine bombastische und komplizierte Sprache zu verwenden. Die Werke der Schriftsteller sind in einer äußerst einfachen Sprache geschrieben und hinterlassen beim Leser tiefe Spuren. In dieser Studie wird die Kurzgeschichte "Nachts schlafen die Ratten doch" von Borchert aus der Perspektive des Krieges diskutiert und analysiert. Hier wird diese Kurzgeschichte von Borchert bearbeitet, der den Krieg bis auf die Knochen miterlebt hat. Es ist wirklich schwer, nach dem Krieg zu schreiben, weil es so viel zu erzählen gibt, aber die Zeit ist knapp. Außerdem haben sie Schwierigkeiten, Antworten auf Fragen zur Sprache und Literaturgattung zu finden, die sie verwenden werden. Sie wollen keine literarischen Gattungen der Vorkriegszeit verwenden, weil alles sie an die Nazis erinnert. Auch die Sprache ist kontaminiert. Also entscheiden sie sich für eine extrem schlichte und sogar nicht literarische Sprache. Auch Wolfdietrich Schnurre weist auf die Sprachproblematik hin und stellt fest, dass Sprache immer notwendig ist, nicht nur einmal und dass die Kriegsjahre und die Nazis die Sprache unrein gemacht haben. Seiner Meinung nach ist das erste, was zu tun ist, die Sprache Wort für Wort zu reinigen:

"Es war kein einfaches Schreiben. Es gab keinen ethischen Rückhalt. Es gab keine Tradition. Es gab nur die Wahrheit. Nicht einmal die Sprache war mehr zu gebrauchen; die Nazijahre und die Kriegsjahre hatten sie unrein gemacht. Sie musste erst mühsam wieder Wort für Wort abgeklopft werden. Die neue Sprache, die so entstand, war nicht schön sie wirkte keuchend und kahl" (Durzak, 1981: 22).

Borchert, der vielleicht einer der unglücklichsten Schriftsteller der deutschen Literatur ist, hat ein kurzes Leben. Heinrich Böll drückt diese Situation in Bezug auf Borchert wie folgt aus: "Zwei Jahre blieben ihm zum Schreiben und er schrieb in diesen beiden Jahren, wie jemand im Wettlauf mit dem Tode schreibt; Wolfgang Borchert hatte keine Zeit, und er wusste es" (Böll, 1961: 352-353). Borcherts Leben und Werke sind so eng mit dem Kriegs- und Nachkriegsdeutschland verbunden, dass es notwendig ist, den Hintergrund der Werke zu verstehen, bevor man die Werke des Schriftstellers analysiert. Die Schusswunde an der linken Hand des Schriftstellers, der bei seinem ersten Fronteinsatz verletzt und ins Krankenhaus eingeliefert wurde, verursacht ebenfalls Ärger. Der Richter entscheidet sich dafür, dass Borchert dies absichtlich getan hat, um dem Militärdienst zu entgehen, und verurteilt ihn zum Tode. Borchert, der wie durch ein Wunder von diesem Fall freigesprochen wurde, erkrankte während seines Militärdienstes an Diphtherie, Gelbsucht, Typhus und einem Leberleiden. Als Borcherts militärisches Abenteuer zu Ende geht, will er trotz seiner extrem angeschlagenen Gesundheit schauspielern, schreiben und sogar malen. Es ist sogar sehr interessant, dass Borchert feststellt, dass diese Leiden ihn zum Schreiben ermutigt oder vielmehr motiviert haben: "[...] wenn ich nicht ins

Gefängnis gekommen wäre, hätte ich keine Hundebblume geschrieben – wenn ich nicht krank geworden wäre, hätte ich überhaupt kein Wort geschrieben" (Rühmkorf, 1961: 126) Viele negative Aspekte des Krieges, der in seinen Kurzgeschichten als zerstörerische Kraft dargestellt wird, kommen zum Ausdruck. Es wird versucht, die betreffende Zeit besser darzustellen. In seinen Kurzgeschichten wird die graue Farbe von Zerstörung und Ruinen beschrieben, sowie Grün als Farbe. Grün ist ein Symbol für Hoffnung und Vitalität. Tatsächlich stellt der Schriftsteller in vielen seiner Werke Charaktere vor, die die Hoffnung nicht verlieren und auch unter sehr schwierigen Bedingungen aufstehen können. Die Protagonisten ihrer Kurzgeschichten, die seelisch oder körperlich leiden und Opfer des Krieges sind, suchen nach dem Sinn des Lebens, begegnen aber immer wieder Tod und Zerstörung (Uluç, 2011: 103). Auch Wörter wie Abend oder Dunkel sind Zeiten, die Borchert sehr oft verwendet. Die Abenddämmerung ist für den Schriftsteller der Vorbote des Bösen und des Schmerzes (Kırmızı, 2016: 5).

Die 1947 veröffentlichte Kurzgeschichte "Nachts schlafen die Ratten doch" gilt als einer der bekanntesten Beispielen der Trümmerliteratur nach dem Zweiten Weltkrieg. Am Ende des Zweiten Weltkriegs spielt sie in den Trümmern einer deutschen Großstadt. Der Schriftsteller schildert die Begegnung zwischen dem neunjährigen Jürgen und einem älteren Mann. Der Schriftsteller erzählt von einem Jungen (Jürgen), der versucht, seinen toten Bruder, den Jürgen bei einem Bombeangriff am Ende des Zweiten Weltkriegs verliert, Tag und Nacht unter den Trümmern vor Ratten zu beschützen. Der zufällig vorbeikommende Mann erfährt durch Fragen von dem Jungen, dass er hier sitzt, um die Ratten zu verjagen, die von seinem kleinen, unter den Trümmern begrabenen Bruder fressen wollen. Er versucht Jürgen mit einer Lüge von dieser Situation abzulenken, als der alte Mann vorbeikommt. Der alte Mann versucht Jürgen auf andere Gedanken zu bringen und geht sogar soweit, dass er ihn mit der Aussage "Ja hat euer Lehrer euch denn nicht gesagt, dass die Ratten nachts schlafen?" (Borchert, 1949: 219) anlügt. Denn er findet es wichtiger, dass es dem Kind gut geht. Damit will er ihm wieder ein Stück verlorener Hoffnung zurückgeben. Er lügt Jürgen an, indem er ihm sagt, dass die Ratten nachts schlafen würden und Jürgen ruhig nach Sonnenuntergang nach Hause gehen oder sich seine Kaninchen anschauen und sich eins aussuchen könnte. Jürgen verspricht der Mann, am Abend wiederzukommen, Jürgen eines mitzubringen und ihn dann nach Hause zu begleiten. Es gelingt dem Mann, das Vertrauen von Jürgen zu gewinnen. Er bringt den übermüdeten Jungen von seiner Wache mit der Behauptung (Ratten schliefen nachts) ab und gibt ihm ein Stück verlorener Hoffnung zurück. Der Mann lenkt das Interesse des Jungen für einen Moment auf ein kleines Kaninchen und lindert ihm das Leid der Nachkriegszeit mit ein wenig Menschlichkeit.

Diese Kurzgeschichte beginnt mitten im Geschehen, ohne eine Einleitung. Sie beginnt mit der knappen Schilderung der Szenerie. Kriegsszene wird im ersten Abschnitt der Kurzgeschichte dargestellt. In dieser Darstellung erscheint "Personifikation/Personifizierungen"; "Das hohle Fenster in der vereinsamten Mauer gähnte blaurot voll früher Abendsonne. Staubgewölke flimmerte zwischen den steil gereckten Schornsteinresten. Die Schuttwüste döste." (Borchert, 1949: 216) Die Situation und die Landschaft nach dem Zweiten Weltkrieg werden durch die Personifikationen "vereinsamte Mauer", "steilgereckte Schornsteinresten" und "Schuttwüste" gekennzeichnet und sehr deutlich beschrieben. Hier verdeutlicht Borchert die Trümmer nach dem Krieg. Dieses Bild der Zerstörung bildet den Hintergrund der Handlung. Indem der Schriftsteller in die Geschichte einleitet, dessen Hintergrund auf die Umstände aufbaut, will er zum Ausdruck bringen, wie leer, verlassen und einsam alles ist. Während eine Schuttwüste für die meisten Menschen nichts anderes als einen Steinhaufen ist, wird diese für Borchert zum dösenden Lebewesen. Der Blickwinkel ist eingengt ganz auf die Person (Jürgen), die auf den Trümmern liegt und vor sich hindöst, nach dieser Einführung. Außerdem soll mit diesem Ausdruck "Die Schuttwüste döste" der Eindruck erweckt werden, dass die Kriegshandlungen

noch andauern Denn Jürgen, der den braven Soldaten der damaligen Zeit und die junge Generation Deutschlands repräsentiert, ist als Krieger im Halbschlaf (Erkurt und Nakiboğlu, 2021: 75).

Jürgen nimmt die Informationen seines Lehrers in der Schule (das ist falsche Information) als Grundlage seines Handelns. Sein Lehrer sagt Jürgen, dass die Ratten von Toten/Menschen fressen. Deshalb wartet Jürgen auf die Leiche seines Bruders, damit die Ratten sie nicht fressen würden. Jürgen kann nirgendwo von der Schuttwüste weggehen. Es gelingt dem alten Mann nicht einmal, ihn von dieser Situation abzulenken. Jürgen lehnt das Angebot des alten Mannes ab, ihm den Hasen zu zeigen und ihn ihm sogar zu geben, wenn er ihm gefällt. In der Kurzgeschichte fünfmal geäußert, dass der alte Mann krumme Beine hat. Das kann auch als ein Leitmotiv betrachtet werden; "Die standen ziemlich krumm vor ihm, dass er zwischen ihnen hindurch sehen konnte." (Borchert, 1949: 216) "Jürgen sah an den krummen Beinen hoch." (Borchert, 1949: 217) "Die krummen Beine kamen einen Schritt zurück" (Borchert, 1949: 217) "Da sagte der Mann (und seine krummen Beine waren ganz unruhig dabei)" (Borchert, 1949: 219) "Ich weiß nicht, sagte er leise und sah auf die krummen Beine, [...]" (Borchert, 1949: 219) Damit weist Borchert auf die schlimmen Folgen des Krieges und Unterernährung hin. Mit all diesen Eigenschaften kann der alte Mann als Symbol der Tradition, die es den Nationen ermöglicht, die kriegsähnlichen Katastrophen zu überleben, angesehen werden. Mit diesen Sätzen/Symbole in der Kurzgeschichte "[...] sah er nur zwei etwas ärmlich behoste Beine" (Borchert, 1949: 216) und "[...] sah von oben auf das Haargestrüpp herunter." (Borchert, 1949: 216) werden die Auswirkungen und auch die Folgen des Krieges, die Schaffheit gezeigt. Den Bürgern ist es damals nicht möglich, sich unter diesen Umständen besser zu pflegen.

Die Kurzgeschichte enthält nur den 9-jährigen Jürgen und einen alten Mann. Es gibt niemanden, der die Hauptverantwortung tragen soll. Es ist verständlich, dass die Last der Gesellschaft von ihnen getragen wird. Daraus ist ersichtlich, dass andere Menschen außer Kinder und ältere Menschen ein Opfer des Krieges war. Borchert lässt seine Leser denken, ohne sich einzumischen, dass der grausame Krieg die kleinen unschuldigen Kinder vernichtet und ins Elend führt. Es ist hier auch bemerkenswert, daß der Last des Krieges auf die Schultern der Kinder eben so wie auf die Schultern der Alten abgeladen worden ist. Es ist sicher eine Regel des Humanismus, daß die Kinder und die Alten im Krieg nicht getötet werden dürfen. Aber hier ist der neunjährige Jürgen und sein toter Bruder sind die typische Beispiele der leidtragenden Kinder. Jürgens Aussagen zeigt sich deutlich, wie der Krieg eine unbegreiflich grauenhafte mörderische Beschäftigung (Karakaya, 2015: 143) ist: "Mein Bruder, der liegt nämlich da unten. [...] Er war viel kleiner als ich. Erst vier. Er muss hier ja noch sein. Er ist doch viel kleiner als ich." (Borchert, 1949: 218) In den späteren Abschnitten der Kurzgeschichte wird von Jürgen klar gesagt, dass es einen Krieg gibt; "Jürgen zeigte mit dem Stock auf die zusammengesackten Mauern. Unser Haus kriegte eine Bombe. Mit einmal war das Licht weg im Keller. Und er auch." (Borchert, 1949: 218-219) Der alte Mann, der auf die Straße gehen will, steigt über die Mauerreste weg auf die Straße (Borchert, 1949: 219) Das Wort "die Mauerreste" ist ein weiterer Ausdruck, der den Krieg zeigt. Der brave Junge repräsentiert die Soldaten und erwachsenen Männer dieser Zeit mit seinem jungen Alter und seinem Essen und Tabak unter der eingestürzten Mauer. Der Stock in seiner Hand ist sein Beschützer, das heißt seine Waffe (Erkurt, 2021b: 92).

Die Armut ist erheblich gross in der Nachkriegszeit. Die Menschen denken immer an Geld, so auch der alte Mann in dieser Kurzgeschichte. Jürgen hat einen grossen Stock in der Hand und verrät ihm nicht, auf was er Acht gibt. Deshalb denkt der alte Mann daran, dass Jürgen auf Geld aufpasst. Von hier ist es möglich zu verstehen, dass Jürgen und der alte Mann zwei verschiedene Charaktere sind. Jürgen sagt verächtlich; "Nein, auf Geld überhaupt nicht", "Auf ganz etwas anderes." (Borchert, 1949: 216) Jürgen weiß; das Geld ist nicht das Wichtigste, sondern das Leben.

Am Abend spielt die Kurzgeschichte und sie hat nur die Länge eines Gesprächs. Diese

Kurzgeschichte spielt nicht nur im übertragenen Sinne, sondern im wahren Wortsinne auf Trümmern. Es handelt sich um viele Symbole. Einige von denen; die Gegensätzlichkeit des Lebens und die Farbsymbolik des Expressionismus in der Kurzgeschichte. Die Wörter in der Kurzgeschichte wie "dunkel", "Abendsonne", "rot vom Abend", "weiß", "grau", "weißgrau", "Sonne", "grünes Kaninchenfutter", "etwas grau vom Schutt" symbolisieren Emotionen und Situationen. Es ist möglich zu äußern, daß die Bezeichnung "Ratten" die Zerstörung, den Krieg, den Tod bezeichnet, wobei "die Kaninchen" das Leben, "Kaninchenstall" ein neues Leben. Die Sonne enthält die Elemente des Lebens, Vitalität, Lebensfreude und Hoffnung. Man kann sagen, dass das Wort "Sonne/Sonnenbild" in der Kurzgeschichte für Jürgen und den alten Mann unterschiedliche Bedeutungen hat. Während die Röte derselben Sonnenstrahlen für den alten Mann bedeutet, dass er seine Aufgabe erfüllt hat, ist die Helligkeit der Sonne für Jürgen der Repräsentant eines neuen Lebens. Als Abschluss steht folgender Satz: "Grünes Kaninchenfutter, das war etwas grau vom Schutt." (Borchert, 1949: 219) Dieser Satz symbolisiert Hoffnung auf ein besseres Leben. Die grüne Farbe des Kaninchenfutters hebt sich vom grauen trostlosen Untergrund ab. Für ein Stück Lebenshoffnung steht das Grün, auch wenn die im Grau des Schutts symbolisierten Schatten der Kriegsgräuel und des Todes sich noch darauf ablageren. Es ist spürbar in der Kurzgeschichte, daß den gegensätzlichen Symbolen gegenüber gestellt werden, um die Verdeutlichung der grausamen Zeit und die Hoffnung für einen neuen Anfang zu zeigen (Bolat, 2004: 121). Die in der Er-Form aus der Perspektive des Jungen erzählte Geschichte endet auch plötzlich.

In der Geschichte ist das Hasensymbol bemerkenswert. In der deutschen Mythologie gilt der Hase als heiliges Tier der germanischen Frühlings- und Fruchtbarkeitsgöttin Ostara. Der Hase wird als Fruchtbarkeitssymbol und Vorbote des Frühlings angenommen (Wagemann, 1996: 49). Man kann sagen, dass die Kaninchen, die vom alten Mann gefüttert werden, die Ankunft des Frühlings, Fülle und Fruchtbarkeit repräsentieren. Daher werden mit dem Hasensymbol die menschlichen Verluste der Nachkriegszeit mit neuen Geburten zunehmen. Es wird darauf hingewiesen, dass das Land stärker werden und als Nation wieder aufstehen wird. Hinzu ist es bemerkenswert an den Orten, die in der Geschichte erwähnt werden. Man kann sagen, dass es zwei Orte in der Geschichte gibt; Die Schuttwüste und der Ort, wo der alte Mann seine Kaninchen füttert. Die Schuttwüste ist der pessimistische, dunkle und hoffnungslose Ort. Sie ist stellvertretend für das damals ruinierte Deutschland. Der Ort, wo der alte Mann seine Kaninchen füttert; ist der optimistisch, hell und hoffnungsvoll. Er ist stellvertretend für das mächtige Deutschland.

Fazit

Man kann feststellen, dass die Zeit einen Einschnitt der Geschichte Deutschlands markiert, wenn man die Entstehungszeit der Kurzgeschichte in Betracht zieht. Borchert, der hier eine Episode aus dem Zweiten Weltkrieg erzählt, beschreibt eine Trümmerlandschaft im Krieg. In dieser Kurzgeschichte, in der die politisch-historischen Rahmenbedingungen nicht erwähnt werden und das Geschehen sich weder zeitlich noch örtlich genau einordnen lässt, werden die Opfer des Krieges nicht explizit beschrieben (z. B; "der Junge" und "der Mann" und nur der Junge erhält im Verlauf der Erzählung einen Namen). Die Trümmer der Stadt werden mit Verben wie "gähnte" und "döste" personifiziert/symbolisiert. Sowohl der Anfang wie auch der Schluss bleiben offen wie bei vielen Kurzgeschichten der Nachkriegszeit, was auch ein Kennzeichen einer Kurzgeschichte ist. Hauptsächlich besteht die Kurzgeschichte aus Dialogen/Gesprächen. Auch die Dialoge/Gespräche zwischen Jürgen und dem alten Mann sind die Haupthandlung. Diese Kurzgeschichte ist kurz gehalten und es kommt schnell zum Höhepunkt der Handlung. Ein Schimmer Lebensfreude und ein Stück Menschlichkeit, die in der Gestalt des älteren Mannes mit den krummen Beinen und dem grünen Kaninchenfutter sind, ist dem kleinen Jungen in einer unmenschlichen, umgebenen von Tod und Hoffnungslosigkeit Trümmerwüste, begegnet. Indem dieser Mann Jürgens Aufmerksamkeit von den aasfressenden Ratten

auf ein kleines Kaninchen (etwas Freudvolles und in die Zukunft Weisendes) lenkt, will er den Jungen abbringen von seiner sinnlosen, selbst gewählten Aufgabe, den kleinen toten Bruder vor den Ratten bewahren zu wollen. Der alte Mann, der nicht von der Vergangenheit spricht, richtet Jürgens Blick in die Zukunft. Anstatt Jürgen zu trösten, will der alte Mann von seiner bitteren Vergangenheit reißen. Der Alte bringt die Lüge ganz bewusst zur Sprache, weil er begreift, daß der Junge gerettet werden muß. Eigentlich macht der Schriftsteller uns die Hoffnung.

Mit dieser Kurzgeschichte will Wolfgang Borchert auf den Krieg und auf die Zeit nach dem Krieg aufmerksam machen. Die Probleme, die es damals gab, anzusprechen und uns klar zu machen, dass der Krieg mit das Schrecklichste auf der Welt ist, sind Pflicht für Borchert. Auch heute noch ist Krieg ein aktuelles, immer wieder aufflammendes Thema. Der Schriftsteller will mit dieser Kurzgeschichte sagen, dass das Leben viel zu kurz ist. Er ist in der Meinung, dass man versuchen soll, Schicksalsschläge zu verkraften und auf andere Gedanken kommen.

Wolfgang Borchert beabsichtigt seine Meinung zum Krieg aus jedem Wort, Satz, Abschnitt und aus jeder Zeile zu äußern. Seine Stellungnahme zum Krieg gelingt er durch die erlebten Vorfälle zu einer literarischen Gestalt. In seinen Werken nimmt er Stellung zum Kriegssachverhalt oder zu den Problemen der Nachkriegsjahre. Er hat die Absicht, die Menschen wach zu rütteln. Daß die Menschen endlich bemerken, in was für einer Welt sie leben und in was für einer Auswegslosigkeit sich die Welt befindet, will er. Er mahnt zugleich uns, daß die Zeit der Katastrophe der Kriege nicht vergessen werden soll und diese Tatsache für unsere Welt und Generationen von einer großen Bedeutung ist.

Heute immer noch gilt Borcherts Gedanken und Vermächtnis an Menschheit. Es ist möglich zu sagen, dass die Menschen diese Beschäftigung, die ganz und gar sinnentleert, grauenhaft und mörderisch ist, heute immer noch irgendwo in der Welt fortführen.

LITERATURVERZEICHNIS

- Aşık, B. und Erkurt, G. Ş. (2021). Wolfgang Borchert'in Seçili Öykülerinde Empati Olgusunun Anima ve Animus Arketipleri ile Habitus Kavramı Bağlamında Çözümlemesi. *KARE*. 0(Özel Sayı), 49-64.
- Beutin, W. u. a. (1979). *Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Stuttgart: J. B. Metzler Verlag.
- Bolat, H. (2004). *Die Kurzgeschichte in der Sprachdidaktik*. Samsun: Deniz Kültür Yayınları.
- Borchert, W. (1949). *Das Gesamtwerk*. Hamburg: Rowohlt.
- Bormann, A. V. (2006). Frühe Nachkriegslyrik. In *Wilfried Barner (Hrsg.), Geschichte der Deutschen Literatur Von 1945 Bis Zur Gegenwart, (2. Auflage)* (p. 76-89). München: C.H. Beck Verlag.
- Böll, H. (1961). *Erzählungen, Hörspiele, Aufsätze*. Köln-Berlin-Deutschland: Kiepenhauer&Witsch.
- Brockington, J. L. (1996). Ein Ja in das Nichts hineinbauen: Möglichkeiten und Formen der Hoffnung in der Literatur der Nachkriegsgeneration. Wolfgang Borchert und Die Junge Generation. In *Gordon Burgess/Hans-Gerd Winter (Hrsg.), Pack das Leben bei den Haaren* (p. 22-35). Hamburg: Wolfgang Borchert in neuer Sicht.
- Çolak, M. (1998). *Barock'tan Günümüze Alman Yazımında Şiir*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Durzak, M. (1981). *Deutsche Gegenwartsliteratur: Ausgangspositionen und aktuelle Entwicklungen*. Stuttgart-Deutschland: Philipp Reclam.
- Durzak, M. (2002). *Die Deutsche Kurzgeschichte der Gegenwart. Autorenporträts, Werkstattgespräche, Interpretationen*. (Dritte Erweiterte Auflage). Stuttgart: Königshausen&Neumann.
- Erkurt, G. Ş. (2021a). Wolfgang Borchert, Attila İlhan ve Nazım Hikmet'in Yapıtlarında "Toplumsal Vicdan" ve "İdeoloji" Temsilcisi Olarak Duvar İmgesi. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift für Germanistik* 9(1), 23-47.
- Erkurt, G. Ş. (2021b). *Savaş Sonrası Alman Edebiyatı/Hermeneutik ve Alımlama Estetiği Odaklı Karşılaştırmalı*

- Çözümlemeler. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Erkurt, B. und Nakiboğlu, M. (2021). "Mutfak Saati" ve "Ama Geceleri Fareler Uyum" Adlı Kısa Hikâyelerin Karşılaştırılmalı Simgesel Analizi. *KARE*, 0(Özel Sayı), 65-81.
- Esser, B. und Venhoff, M. (1994). *Chronik des Zweiten Weltkrieges*. München: Chronik.
- Görlitz, W. (1990). *Der Zweite Weltkrieg/1939-1945*. Stuttgart: Steingrüben.
- Graf, W. (2004). *Der Sinn des Lebens. Modi der Literarischen Rezeptionskompetenz*. Münster: LIT Verlag.
- Guntermann, G. (1999). Einige Stereotype zur Gruppe 47. In *Stephan Braese (Hrsg.), Bestandaufnahme: Studien zur Gruppe 47*. Berlin: Erich Schmit Verlag.
- Gültner, R. (1990). *So kam der Grosse Krieg*. Recklinghausen: Georg Bitter.
- Franke, H. P.; Staehle, U. und Ullrich, G. (1983). *Von 1945 Bis Zur Gegenwart*. Stuttgart: Emst Klett Verlag.
- Karakaya, Z. (2015). Trümmerliteratur: Wolfgang Borcherts Stellungnahme zum Kriegssachverhalt. In *Seinen Prosastücken Ab 1945. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(0), 136-146.
- Karcher, S. (2006). *Sachlichkeit und Elegischer Tonn. Die Späte Lyrik von Gottfried Benn und Bertold Brecht. Ein Vergleich*. Würzburg: Königshausen Verlag.
- Kırmızı, B. (2016). Wolfgang Borchert'in Kısa Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme. *Mecmua*, 0(2), 1-10.
- Kırmızı, B. (2017). Heinrich Böll'de Savaş ve Evlilik. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(37), 113-130.
- Koç, Y. (1997). Doğu Alman Edebiyatı ve Karanlıkta Ağlamak. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 0(11), 25-36.
- Nalcioğlu, A. U. (2016). Wolfgang Borchert'in Üç Öyküsünde Dil-Üslup-İçerik İncelemesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(56), 1-11.
- Otuz, E. und Zengin, E. (2021). Die Beschreibung des Wertverfalls am Beispiel des Erzählwerkes von Wolfgang Borchert „Das Brot“ und „Nachts Schlafen Die Ratten Doch“ anhand von Nietzsche Wertsystem „Nihilismus“. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 0(25), 759-771.
- Pierenkemper, T. (2009). *Regionen und Regionale Industrialisierung: Zur Wirtschaftlichen Entwicklung Ostmitteleuropäischer Regionen im 19. Jahrhundert*. Aachen: Shaker Verlag.
- Rühmkorf, P. (1961). *Wolfgang Borchert*, (25. Auflage). Reinbek Bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH.
- Uluç, N. (2011). Wolfgang Borchert ve Orhan Kemal'de "Ekmek". (Eds. İ. Öztürk, F. Şan, E. Akkan, Ş. K. Koca und Ş. Köktürk). In *Sakarya Üniversitesi XI. Uluslararası Dil-Yazın-Deyişbilim Sempozyumu (Gönüllülük ve Hoşgörü)*, 13-14 Ekim 2011, *Bildiri Kitabı II. Cilt* (p. 101-107). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Wagemann, G. (1996). *Feste der Religionen-Begegnung der Kulturen*. München: Kösel Verlag.
- Weyrauch, W. (1989). *Tausend Gramm. Ein Deutsches Bekenntnis in Dreissig Geschichten aus Dem Jahr 1949*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Verlag.
- Zengin, D. (2011). *Alman Edebiyatı 19. Yüzyıldan Günümüze Kadar Edebi Devirler, Önemli Yazarlar, Eserleri ve Eserlerden Okuma Parçaları*. Ankara: Pelikan Yayıncılık.
- Zongjian, H. (1987). "Trümmerliteratur" und "Wundenliteratur" (Arcadia. International Journal for Literary Studies. (01. Jan. 1987). <http://www.digibib.net/permalink/468/EDS/edb:103107129> (Zugriff: 25.09.2016).

Colonial Degradation in Cities of Salt From Frantz Fanon's Perspective*

Asst. Prof. Dr. Ozlem Ulucan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3664-6415>

Bingol University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature,
Bingol- TURKEY

Article History

Submitted: 25.01.2022

Accepted: 18.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Frantz Fanon

Abdelrahman Munif

Colonization

Alienation

Resistance

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57749>

Abstract

Europe and North America can be regarded as the first colonial powers that come to mind to leave their mark across the globe in search of economic, political, and cultural dominance. Postcolonial theory and literature turned out to be the opportunity for the victims of this colonial order to express the colonial degradation stemming from the colonial order. As subjugated citizens of colonial order, both Frantz Fanon and Abdelrahman Munif, directly or indirectly, reflected their personal experiences in their works since they both witnessed the destructive economic, social, cultural, and psychological influences of colonial enterprises on the people. Accordingly, they raised against the injustices of the colonial order they encountered and both were exiled due to their marginal views. In *Cities of Salt* (1984), a petro-fiction novel, Munif narrates the colonial panorama of the Arabian Peninsula, beginning from the encounter with oil and proceeding with the disaster and transformation caused by the collaboration of native governors and Americans in search of the oil and its trade. Munif narrates how the discovery of oil in the oasis ceases both the desert landscape and the psyche of the inhabitants synchronically, providing a source of inspiration to this article to make a Fanonian analysis of the characters and events. Since, as a psychiatrist, philosopher, and author, Frantz Fanon is regarded among the pioneers of advocators of the subjugated in the world. Though Frantz Fanon's socio-psychologic and socio-political detections seem to pertain to North Africans and Martinicans, he underlines that the general conclusions he reached about the behavior patterns of these people are the same as any other people who are subjected to colonization. This article aims to re-evaluate the colonial degradation, trauma, and resistance in *Cities of Salt* from Fanon's views on colonial heritage.

Reference Information / Atf Bilgisi

Ulucan, Ö. (2022). Colonial Degradation in Cities of Salt From Frantz Fanon's Perspective. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 131-140.

Frantz Fanon'un Bakış Açısından Tuz Şehirleri'ndeki Kolonyal Yozlaşma*

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Ulucan

Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bingöl – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.01.2022

Kabul: 18.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Frantz Fanon
Abdelrahman Munif
Kolonizasyon
Yabancılaşma
Direniş

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57749>

Öz

Ekonomik, politik ve kültürel hakimiyet arayış içerisinde dünyaya damgasını vuran Avrupa ve Kuzey Amerika akla ilk gelen sömürgeci güçlerden sayılabilirler. Postkolonyal teori ve edebiyat, bu sömürgeci düzenin kurbanları için, kolonyal düzenden kaynaklanan degradasyonu ifade etme konusunda fırsat olmuştur. Hem Frantz Fanon hem Abdelrahman Munif, kolonyal düzenin hakim olduğu ülkelerin vatandaşları olarak kolonyal girişimlerin insanlar üzerindeki yıkıcı ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik etkilerine tanık olduklarından, doğrudan veya dolaylı olarak kendi kişisel deneyimlerini eserlerine yansıtılmışlardır. Bu bağlamda, karşılaştıkları sömürge düzeninin adaletsizliklerine karşı tepki göstermiş ve her ikisi de marjinal görüşleri nedeniyle sürgüne gönderilmiştir. Münif, bir petro-kurgu roman olan *Tuz Şehirleri*'nde (*Cities of Salt*, 1984) petrolle tanışılmasından başlayıp, yerli yöneticiler ile petrol arayışındaki Amerikalıların işbirliğinin ve ticaretin yol açtığı felaket ve dönüşümle devam ederek Arap Yarımadası'nın sömürge panoramasını aktarır. Münif, çöldeki petrolün keşfinin hem çölün doğasını, hem de çöl sakinlerin ruhunu eşzamanlı olarak nasıl tahrif ettiğini aktararak, karakterleri ve olay örgüsü ile eserinin Fanon gözünden değerlendirilmesi için bir ilham kaynağı olmuştur. Bir psikiyatrist, filozof ve yazar olarak Frantz Fanon, dünyada sömürülen mağdurların savunucularının öncüleri arasında kabul edilmektedir. Frantz Fanon'un sosyo-psikolojik ve sosyo-politik tespitleri Kuzey Afrikalılar ve Martinikliler'e has gibi görünse de, Fanon, bu insanların davranış kalıpları hakkında vardığı genel sonuçların sömürgeci düzene maruz kalan her insanla benzer olduğunun altını çizmektedir. Bu makalenin amacı, Fanon'un sömürge mirasına ilişkin görüşlerinden faydalanarak *Tuz Şehirleri*'ndeki (*Cities of Salt*) sömürgeci yozlaşmayı, travmayı ve direnişi yeniden değerlendirmektir.

INTRODUCTION

Abdelrahman Munif's magnum opus, *Cities of Salt* (1984), has made such an overwhelming impression on Arabian countries that it was banned in Saudi Arabia and some other countries for several years. As a petro-fiction novel, it grasps the history of the Arabian Peninsula, beginning from the encounter with oil and proceeding with the disaster and transformation caused by the collaboration of native governors and Americans in search of the oil and its trade. *Cities of Salt* narrates how the discovery of oil and its exploitation in the oasis cease both the desert landscape and the psyche of the inhabitants synchronically, providing a source of inspiration to this article to make a Fanonian analysis of the characters and events. Though in some of his works, Frantz Fanon's socio-psychologic and socio-political detections pertain to North Africans and Martinicans, he underlines the fact that the conclusions he reached about the behavior patterns of French Antilles are the same with any people who are subjected to colonization (Fanon, 2008: 15). Besides Fanon criticizes European colonialism and Munif specifies that of Americans. Despite the colonial protagonists of Fanon and Munif being different, there are several similarities between what Fanon refers to and what Munif fictionalizes. In *Black Skin White Masks*, Fanon proposes that "all forms of exploitation are identical because all of them are applied against the same "object": man" (Fanon, 2008: 65). He finds it utopian to determine the differences between the oppressive manners. (Ibid: 65). From this perspective, both Fanon and Munif are questioning the inhuman essence of exploitation and oppression together with their influences on the subjugated.

When this is the case, analyzing *Cities of Salt* from a Fanonian perspective will be a proper way to deal with. Since the context of the book is directly related to the material and psychological metamorphosis of the colonizer on the Bedouins. The displacement of the bedouins, the new order brought to the oasis by the Americans which divided the Americans and the "rest", the high standards and luxury of the Americans compared to the bad and harsh living conditions of the bedouins as the workers of the oil company, the alienation, psychopathology and the uprising of the oil workers in the novel, are all in a way related to the views and psychological diagnosis of Fanon as well.

It will be proper to note here that both Fanon and Munif, directly or indirectly, reflect their personal experiences in their works since they both witness the destructive economic, social, cultural, and psychological influences of colonial enterprises on the people and both are exiled due to their challenge against the exploitation. While Munif mostly rises against the ecological and economic destructions of colonial order besides its psycho pathologic results on the Arabian people via fiction, Fanon focuses on how the discourses and stereotypes of the exploiters are internalized by the natives and the devastating results of this internalization process on the Africans. Specifically, Fanon centers upon how the colonizer lays a burden on the black due to his blackness and how the black internalizes this and puts himself in the vicious circle of psychological trauma, while Munif dwells on more general stereotypes and discourses about the inhabitants of the desert. Both Fanon and Munif are of the point that, rising against the authority of the colonizer will be the turning point for the exploited. These opposing views are the reason for their banishment. Both Fanon and Munif were exiled due to their contradictory views on the present exploiting system and its harmful influences on the exploited society.

As a psychiatrist, philosopher, and author, Fanon is regarded among the pioneers of advocates of the oppressed in the world. His experiences as a psychiatrist during Algerian Revolution provided him a unique perspective since he had the opportunity of treating many patients suffering from oppression-related psychological diseases. Besides he had to confront the reality of his "blackness" as a burden on his shoulders as a result of the collective unconscious and stereotypes. Combining his sufferings which stem from the stereotypes of the collective consciousness with his experiences as a psychiatrist, he challenged the authority with his controversial views and books. In *Black Skin White Masks*, Fanon takes it as his duty to deal with the problem of the "vicious circle" dictated by the colonizer and underlines that "concern with the elimination of a vicious circle has been the only guidelines of my life" (Fanon, 2008: 3). The "vicious circle" Fanon refers to here should be interpreted from a phenomenological perspective that requires interpreting Fanon himself to

understand the experience of the colonized as a whole. As a citizen of the French colony of Martinique, Fanon experiences the dilemma of colonial order and to rise against the present system which even determines the unilateral treatment of the patients, he prefers "situational diagnosis", as a holistic approach to the patient individually. Thus, he combines his personal experiences with his clinic experiences and attempts to heal the psychopathologic wounds of the colonized. Besides psychological trauma, Fanon, especially in *The Wretched of the Earth*, focuses on the ways of revolutionary struggle for regaining the independence of the colonial states. His universal views on the multidimensional destructions of colonialism stem from his confrontation with colonialism and his clinic experiences.

As an oil industry expert, Munif was a Saudi Arabian citizen, taking his Ph.D. in oil economics. He worked at the oil ministry in Iraq and used his experience to criticize the politicians and the elites cooperating to gain more from the oil industry. After he published his novels, the novels were banned and his citizenship was revoked "for their excoriating satires of the peninsula's oil elite" (Nixon, 2011: 76). It is evident that based upon their personal experiences, both Fanon and Munif devoted their lives and works to reveal the colonial-related metamorphosis of the exploited and oppressed societies.

The setting narrated in *Cities of Salt* (Wadi Al-Uyon) seems to be a fantastic one in which the inhabitants are content with their life before the discovery of oil. Years of abundance and years of poverty follow each other but the bedouins are in unity and harmony during both the delight and hardships of life. Though the names of settings in the novel are fictitious, most of the critics are of the point that, Munif refers to Saudi Arabia and the encounter of the Arabians with the Americans and the oil. The world turns upside down for the Valley and its inhabitants, with the confrontation of Americans, since the discovery of the oil ruins the harmony among the inhabitants, the Valley, and the animals. The first and most striking response to the oil searcher Americans, who went to the desert on the pretext of finding water, comes from Miteb El Hathal, foreshadowing the probable disaster that will come with the presence of the Americans. He attempts to warn the people against the probable disaster several times: "The devils are here and we must fight them. If we do nothing, they [the Americans] will eat us up and we'll leave no trace behind" (Munif, 1989: 99). When the other inhabitants greet the transformation of Valley and the disaster brought by the Americans with wonder and fear, Miteb clearly resists the new order which is also supported and appreciated by the Emir of the Valley and Ibn Rashed as the mediator between the bedouins and the Americans. Realizing that it's only him who deadly challenges against the transformation of the valley by the Americans he feels "alone, like a meaningless grain of sand no one cared about" (Ibid: 91). So, he alienates himself but still watches the "butchery of Wadi al-Uyon" (Ibid: 106) in a distance. Gathering up his riffle in agony and despair, Miteb disappears. Just a few people realize his departure since the others are watching the disaster of the machines in shock. Having been witnessed the demolishment of their land, they look around to see Miteb and learn the fact that he had gone "when they cut the first tree" (Ibid: 108). It seems impossible for them to believe that Miteb left the Wadi three days ago. Recovering from the shock of Miteb's departure, the inhabitants of the Wadi feel helpless as well since they come across with the fact that Miteb's providence about the near future is coming true. But the butchery of the Wadi is just the beginning of the agony for them. The company of the Americans soon makes most of the inhabitants as oil workers and the real disaster begins with the displacement of the bedouins by the Americans.

The process turns into Aimé Césaire's equation in *Discourse on Colonialism*, "colonization = thingification" (Césaire, 2000: 42). To Césaire, who is a source of inspiration for Fanon, colonial enterprises lack both sides of their humanity which means the colonizer loses the feeling of humanity in this process by forcefully dehumanizing the colonized. The resistance of Miteb and the subsequent events in the novel related to the confrontation of the Americans and the inhabitants of Wadi remind the parallel observations and views of Fanon. Rooted from their peaceful past, the inhabitants of Wadi feel alienated and helpless. Examining the catastrophe of these people and their reactions from the perspective of Fanon will give the reader a chance of comparing the colonial experiences from diverse places, the common psychological disorders of the colonized, and their violent challenge in the end. "The Colonial Induced Trauma and The

Resistance of the Oppressed" will be on the psychological disorder of the Bedouins upon exposing the devastative influences of the colonizer Americans. The etiology of their trauma will be analyzed from a Fanonian perspective predominantly based on colonial oppression. Besides this article will handle the reaction of the Bedouins against the new system and their way of resistance will be cogent evidence of how legitimate was Fanon in his views on the decolonization process of the third world.

The Colonial Induced Trauma and The Resistance of the Oppressed

As the inevitable result of exploiting, oppression mostly causes irremediable traumas on the psyche of the oppressed. Frantz Fanon, with his own life experience and his works, deals with the trauma of the oppressed who are exposed to the detrimental influences of disproportionate use of power by the colonizer. Fanon's sample group in *Black Skin White Masks* consists of the French Antilles, and in *The Wretched of the World*, his main concern is on the Algerians in the chapter titled Colonial War and Mental Disorders. Still, his observations and evaluations of colonial rule prove the fact that regardless of the place, those who have their share of colonization and oppression have similar experiences. In *The Wretched of the Earth*, he proposes that "the problem of colonialism includes not only the interrelations of objective historical conditions but also human attitudes toward these conditions" (Fanon, 2004: 62). Within this context, the attitudes of the characters in *Cities of Salt* towards the colonial transformations provide the laboratory equipment of this study to examine the novel from a Fanonian perspective. Analyzing the behavior patterns of some characters suffering from the trauma of colonization in *Cities of Salt* from Fanonian perspective once again reveals his to-the-point evaluations. *The Manichean theory* on which Fanon establishes his views in *Black Skin White Masks* and *The Wretched of the World* seems to be the destination of the colonial world in general. The Manichean world is closely related to the stratification of the colonial world. The new order established by the oil searcher Americans in *Cities of Salt* ruined the harmony in the society and pushed the people to live in a compartmented structure which has close connotations with Fanon's Manichaeism. Examining *Cities of Salt* accordingly will reveal the psychopathology of the oppressed related to colonization and the identical suffering of the individual exposed to alienation.

As stated above, the heavenly mood of the setting in *Cities of Salt* turns upside down by the devastating enterprises of the oil searcher Americans. The first reaction against the oil searchers comes from Miteb, lamenting the harsh intervention of the Americans to the nature of the Wadi since he is aware of the fact that this step is the precursor of the following devastation of both the nature and the inhabitants living in harmony with nature. Neither his words nor his silence and tears make sense in the way the Americans establish the basis for the oil company by pulling out the trees and devastating the nature of the Wadi. This being the case, Miteb leaves the Wadi as a reaction and his departure causes greater influence on the people than his suffering and his insistent warnings against the colonial enterprises of Americans. The underlying reason for Miteb's self-exile is that he loses his sense of belonging to the Wadi with which he is integrated since each step taken by the Americans to find the oil damages nature. Miteb seems to lose a part of his body at every turn when the tractors destroy the Wadi. The colonial encounter, the following trauma of Miteb, and the helplessness of the bedouins all bring to mind Fanon's words on the "kinship" between the land and the colonized since "for a colonized people, the most essential value because it's the most meaningful, is first and foremost the land: the land, which must provide bread and, naturally, dignity" (Fanon, 2004: 9). Unfortunately, the "essential kinship" of the land and the bedouins is ruined by the oil searcher Americans whose only concern is getting what they want. The land with all the living creatures on it was an integral part of Miteb and the others until it was metamorphosed into a commodity by the colonizer. Miteb, being deprived of the land and the "dignity" it provides, is aware of the fact that each step taken against the nature of their land also means a restriction against their independence. That's why Miteb seems to lose a part of his body during the oil searching enterprises and he apologizes from the land: "when the mad machines went into action, he screamed in a harsh but pained voice: I am sorry, Wadi al-Uyoun . . . I'm sorry!" (Munif, 1989: 106). Witnessing the colonial encounter Miteb's hysteria increases and his transformation is portrayed as the following:

... Miteb al-Hathal went back to Zahra a different man. He was utterly changed: after dismounting from his horse, haggard and wild-eyed, extremely feeble or ill, he staggered his -horse and fell in front of the door. ... He seemed obstinate and imbecilic. (Ibid: 70-71).

The psychopathology of Miteb as a result of the brute interference of the oil searchers to the land can be associated with Fanon's views on the multi-dimensional devastations of the "white man" on Madagascar. To Fanon, the presence of the white man in Madagascar "shattered not only its horizons but its psychological mechanisms [...]. The landing of the white man in Madagascar inflicted injury without measure" (Fanon, 2008: 72). Though Fanon has the sample of Madagascar to analyze colonization, he implies the fact that the occupation of a territory is not only about economic profit, it also means cultural, social, and psychological destruction of the inhabitants living there. Miteb's psychopathology resembles that of the Algerians. In *A Dying Colonialism* Fanon extends his limits from a specific area to a more universal perspective and proposes that it is not only the territory itself but also the people living on it are turned upside down due to the colonial enterprises:

There is not occupation of territory, on the one hand, and independence of persons on the other. It is the country as a whole, its history, its daily pulsation that are contested, disfigured, in the hope of a final destruction. (Fanon, 1965: 65).

As a victim of colonial enterprises, Miteb predicts the future damage and can't stand the evolution of his land. What Miteb regards beyond endurance is indeed just the first step of the metamorphosis of the land and its inhabitants. Miteb feels annoyed and helpless from the moment he realizes the possible damages of colonization. The metamorphosis of his land is unbearable, so Miteb feels helpless and prefers leaving his land instead of living an occupied life from his territory to his breath. Though the victims and the agents referred by Fanon and Munif are from different parts of the world, the iron fist of the exploiter seems to leave similar tracks behind. On the one hand the ultimate change in the environmental surrounding with the presence of the oil company, on the other hand, the dislocation of the inhabitants from their land to a new place put them into a dilemma. The injury inflicted is narrated in the novel with the question of "can a man adopt new things and new places without losing a part of himself?" ((Munif, 1989: 134) When the Bedouin police inform the inhabitants that by the order of the Emir, they have to leave the Wadi by sundown they helplessly accept it and prepare their gatherings to leave except Umm Khosh, a widow who waits for the caravans to bring news from her absent son and never gives up. Umm Khosh keeps up her determination not to leave the Wadi as well. The people of the Wadi gather her belongings and insist on convincing her to leave but she refuses. This insane woman, whose only concern is getting news from her son, asks about Miteb on the last night in Wadi and no one dares to reply about him. In the morning, when the time comes to leave Wadi, the inhabitants realize that Umm Khosh has died. Miteb's departure from the Wadi as a result of his resistance against the enterprises of industrialization of the Wadi, and the resistance of Umm Khosh against leaving her land and her sudden death, just on the morning of compulsory displacement, are the reactions against the colonial attempts of the American oil company and the collaborator government. Their strong ties to their lands and customs prevent them from following the dictated orders. Besides the "shattered horizons" stemming from the colonial enterprises, the "injury" referred to by Fanon deeply inflicts these two characters and the other inhabitants. The dilemma and suffering of the people increasingly continue. Neither resisting like Miteb and Umm Khosh, nor submitting like the other inhabitants heal the injury of these people. The agony of Miteb's family is much greater. Besides the absence of their father, the family members have to deal with the mental disorder of their mother. Leaving wadi triggers Wadha's agony and her dull attitude results in alienation. During the forced migration, Fawaz, the son of Miteb, for the first time in many years hears his mother, Wadha's sound, crying, and he comes to realize that it "was not just the loss of a place called Wadi al-Uyon, nor any loss that a man could describe or grow accustomed to. ...it was a breaking off, like death that nothing and no one could ever heal" (Munif, 1989: 121-122). Fawaz's despair proves the fact that Wadi al-Uyon has a meaning far beyond a land for these people and leaving their land makes them feel "the injury without measure". These people are aware of the fact that it's not just the land they leave behind, it is also

their traditions, cultures, memories. In short, they leave behind the norms which constitute their unique identity. The encounter with the hostile culture demolishes their past and takes possession of their future. Coerced displacement, in other words, the “diaspora” of the Bedouins accelerates the process of deracination. Fanon handles the issue of a coerced submission referring to the black man in *Black Skin White Masks* but the dispossession of the inhabitants in *Cities of Salt* and the suffering of these people indicates the fact that apart from the skin color, incurring colonialism condemns the people to a common fate. To Fanon, the elimination of metaphysical norms stems from the historical incompatibility of the host culture and colonial culture. Referring to black man Fanon states: “His metaphysics, or, less pretentiously, his customs and the sources on which they were based, were wiped out because they were in conflict with a civilization that he did not know and that imposed itself on him” (Fanon, 2008: 83). Together with the forced displacement, Fawaz confronts the fact that they have to leave behind their material and spiritual values since the petro-capitalist system confiscated their life.

The disaster brought by the oil company begins with the disappearance of Miteb who loses his senses upon witnessing the butchery of the Valley and proceeds by the compulsory displacement of the inhabitants marked by the death of Umm Khosh. Throughout the voyage, they have to cope with the harsh conditions of the desert on the one hand and the spiritual sorrow of being deprived of their social, cultural, and traditional norms on the other hand. As this being the case for the inhabitants of the demolished Wadi, Munif gives the panorama of the port city of Harran, a significant setting that undergoes drastic changes with the arrival of huge cargo ships. As a resident of Wadi, Ibn Rasheed hires some of the bedouins as workers to settle in Harran and unload the cargoes from the ships coming from different regions. Those who accept to be workers with foreigners are in the expectation of eliminating the dilemma of their future. They left behind their land and their peace and now they have to obey the rules determined by the American company. The severe conditions they resist bring nothing but misery and despair:

Despite the arrival of more ships and the interest and curiosity they provoked, as well as the exhausting work they provided, depriving the men of any ability to rest or even talk, everyone was in low spirits by the time night fell. Their depression grew when the work ended (Munif, 1989: 194).

The workers losing their zest for life due to the harsh living conditions determined by the oil company make connotation of Fanon’s words for the colonized Algerians in *The Wretched of the Earth*. As stated by Fanon “living does not mean embodying a set of values, does not mean integrating oneself into the coherent, constructive development of a world. To live simply means not to die” (Fanon, 2004: 232). The sorrow of the desperate workers increases at night when they aren’t busy with unloading the cargoes of the successive ships. Thus, nights are the period when they embrace the nostalgia of the peaceful days in Wadi, thinking about the severe working conditions of the new foreign land and the ambiguity of their future. The dynamics in their life are all organized according to the well-being of the oil company. As this is the case, they keep living desperately without a life purpose. Deprived of the material and spiritual values they used to have in the past, living for them just means “not to die”. Instead of eliminating their anxiety and providing better opportunities, the harsh working conditions multiply their burden since the new place they have to live is organized according to the rules of the American company. The pain of the nostalgia of peaceful days in Wadi al-Uyon triggers by the harsh rules determined by the oil company in Harran. The inhabitants of Wadi are now the workers of the oil company both in Wadi and in Harran.

These workers also witness the transformation of Harran from a pastoral village on the coast that hosts the passing caravans to a metropolitan oil-exporting center. Together with the transformation of the city, Munif narrates the socio-cultural shift of the region. On the one hand, the inhabitants are trying to keep up with the newcomers and the rules dictated on them by the oil company, on the other hand, they lose their hope about their future due to the growing stratification in the society. The Americans and the workers are living in demarcated places and under different living conditions. Munif outlines the double standards applied in post-oil Harran as the following:

The shift ended, and all the men drifted home to the two sectors like streams coursing down a slope,

one broad and one small, the Americans to their camp and the Arabs to theirs, the Americans to their swimming pool, where their racket could be heard in the nearby barracks behind the barbed wire. When silence fell, the workers guessed that the Americans had gone into their air-conditioned rooms whose thick curtains shut everything out: sunlight, dust, flies, and Arabs (Munif, 1989: 391).

Munif builds consensus with Fanon in his chronicle of the stratification stemming from the colonial order. Paving the way for two different cities side by side in Harran, the class distinction marginalizes the Arabs in their barracks while the Americans enjoy the day in the newly built American Harran. In the *Wretched of the Earth*, Fanon examines the colonial impact and the discrimination in the colonial world inferring the binary oppositions of the demarcated settlements: "The colonial world is a compartmentalized world. ...The colonized world is a world divided in two" (Fanon, 2004: 3). He elaborates on the colonial and colonized world. The colonial sphere is described as lightened, consisting of stone and steel structures, and even the bins of this sector perpetually "overflow with strange and wonderful garbage, undreamed-of leftovers" (Ibid: 4). The colonized world on the other hand consists of the dense barracks "squeezed tightly together" (Ibid: 4). Munif's description of binary oppositions of American Harran versus Arab Harran seems to be the picture of Fanon's portrait of "mutual exclusion" (Ibid: 4) in the colonized world. At the end of the day, it's the workers who are perished due to the exhausting work conditions but still, the Americans are living in luxury. The stratification here results in the dehumanization of the Arabs by excluding them from the American region just like another pestering. Here the Americans seem to be reaching a logical conclusion of Manicheanism by dehumanizing the Arabs. Fanon proposes that as the logical conclusion of Manicheanism, the colonized subject is dehumanized by being reduced to the state of animals. Similar to the scorning behavioral patterns of the Americans towards the Arabs, Fanon asserts that the colonist doesn't refrain from using zoological terms for defining the colonized (Ibid: 7).

The demarcation stated in the colonized world causes uncertainty about the future of the laborers living in the barracks and influences their psychology adversely. Besides the exhausting works and low living standards in the barracks, the company sends an instruction text to the laborers to follow. From then onward the "slavery position" of the laborers is made official by the oil company. They all have to wear similar clothes and white caps. Divided into small groups they were sent to different works sites and "within a few weeks, they had become different creatures" (Munif, 1989: 207). "The deadly instructions" (Ibid: 207) caused anxiety and fear on the one hand and lead the workers to move in organized groups and act upon the orders more quickly on the other hand. So physically and spiritually the bedouins are controlled by the company which was a new and unpleasant period foreshadowing their tragic future. Referring to the description of coercion by Michael Weinstein, Sekyi Otu outlines this multidimensional dispossession of the colonizer as the following:

To be coerced is to be both restrained from using one's space and to be constrained to use space in a manner not freely chosen by the coerced. Coercion both proscribes and forcefully prescribes the use of space; it hems in bodies and souls not only by taking away the space that was theirs but also by tyrannically allocating spaces and dictating the limits and range of activities in the delimited zone. (Sekyi-Otu, 1996: 82).

Uprooted and strictly controlled by the oil company, the bedouins are deprived of both their land and their freedom. The uniform they are dictated to wear and the "instructions" they have to follow increase their tragedy. The physical limitation of the colonizer is accompanied by their depersonalization which brings to mind Fanon's compartmentalized, Manichean world of the colonized. To Fanon, in the Manichean world of the colonized, the settler doesn't satisfy with the physical limitations determined by agents of order or law (Fanon, 2004: 6). "Totalitarian nature of colonial exploitation" requires reidentifying the colonized as a kind of "quintessence of evil" deprived of any values besides "negation of values" (Ibid: 6). The attitude towards the workers, or the "different creatures" with their uniforms shows how the Bedouins are underestimated and alienated. It will be proper to state here that Fanon's description of alienation is closely related to the hegemonic and Manichean approach of the settler towards the colonized. Referring to the

pragmatist and inhumane approach of the company members, one of the workers describes the Manichean world constructed by the settler as the following: "They know nothing but work work work. Arabs are lazy, Arabs are liars, Arabs don't understand" (Munif, 1989: 415). Besides physical exploitation, the condemning stereotypes of the Americans towards the Arabs can be categorized as psychological violence defined as "injury or harm done to human psyche" (Jinadu, 1986: 48). In such a kind of compartmentalized world, the Arabs confront both physical limitations (their life is organized according to the rules of the oil company) and psychological violence, paving the way for the psychological metamorphosis of the workers. The psychic violence of the Americans is not limited to the workers. All the Bedouins take their share from the insulting approach of the Americans. For instance, during a wedding ceremony, one of the Americans mocks the way the Arabs enjoy with the following sentences: "They are like animals- jostling each other and moving around in this primitive way to express their happiness. Imagine!" (Munif, 1989: 267). Another sample of such kind of insulting manners is the scene when the workers for the first time reveal their anger upon the dismissal of some workers. They question the colonial-capital system and raise against it:

They felt afraid but still dared to say things they would never have said had they not been so consumed with sorrow and anger. Why did they have to live like this, while Americans lived so differently? Why were they barred from going near an American house, even from looking at the swimming pool or standing for a moment in the shade of one of their trees? Why did the Americans shout at them, telling them to move, to leave the place immediately, expelling them like dogs? (Ibid: 595).

The binary oppositions between the living standards of Americans and the workers broaden over time to the extent that the signpost warnings prevent Arabs to approach the fields of Americans. Besides, the unexpected death of a worker (Mizban) and the murder of the local doctor (Mufaddi al-Jeddan) subjected to torture fuel the flame of the subjugated people. The obedient workers gradually get angry and raise against this capital-based dominant system which insults and enslaves them day by day. Belittling the culture of the colonized seems to be essential to the process of exploitation. Munif narrates his feelings and ideas about injustices and the double standard of the colonial order and finds the solution in the revolt. Similarly, Fanon calls the subjugated to unite and revolt against the colonial system in *Toward The African Revolution*: "We must, all of us together, dig the grave in which Colonialism will finally be entombed" (Fanon, 1967: 119). Fanon's observations on the totalitarian structure of exploitation find its living proof in xenophobic abuse of the settlers towards Arabs. From Fanon's perspective, "inhabited by two different species, in this compartmentalized world, the economic infrastructure determines the superstructure" (Fanon, 2004: 5). Being condemned to wage labor, the Bedouins are left with no choice except submission. Hence the process of exploitation coupled with the insulting manners of the Americans and the poor conditions they are in put them into a kind of estrangement and alienation. The exhausting day follows sharing past memoirs for the workers who are "filled with sadness and regret," feeling "alone and forgotten" (Munif, 1989: 393). In Fanon's words, the Bedouins "are living in a state of absolute depersonalization" (Fanon, 1967: 53-54), as a result of their alienation. Though here Fanon expresses his serious concern about the estrangement of the Algerians that stems from French colonialism, his observations seem to be similar in the case of Bedouins and American oil company. In his book *Black Soul White Artifact*, Jock McCulloch proposes that Fanon's psychopathology of colonialism is based upon the "colonial deficiency". Analyzing Fanon's views on the psychopathology of colonialism, McCulloch argues that "the seizure of the productive process and the subordination of the indigenous cultural whole to metropolitan economic interests creates a distinct deformation of personality." (McCulloch, 2002: 125). The "colonial deficiency" of the Bedouins stemming from the economic and social seizure of the American oil company results in a kind of estrangement and psychopathology. Socio-economic alienation of the subjugated is closely related to exploitation by the colonist (Onwuanibe, 1983: 41). Both Munif and Fanon are of the point of is that alienation of the colonized stems from the imperialist division he is exposed to. David Caute indicates that Fanon locates alienation "firmly in the imperialist division of the world into poor countries and rich, exploiters and exploited, rulers

and ruled" (Caute, 1970: 32). Munif confirms Fanon by portraying colonial-induced alienation of the Bedouins upon being exposed to the Manichean manners of the Americans.

CONCLUSION

As noted above, the colonial order causes a social metamorphosis and pathology across the globe. Though Fanon and Munif are from different countries, what they raise against is the same. Fanon's theories about the double standards and injustices of the colonial system find their living proofs in Munif's fictitious world. The utopic fictitious setting of *Cities of Salt* turns into hell soon after the arrival of the Americans in search of oil. The hierarchical order of the American oil company, the colonial-based stratification besides the insulting manners towards the subjugated Arabs is an example of Fanon's Manicheanism. A parallel reading of *Cities of Salt* from Fanon's views on destructive influences of colonization on the colonized people reveals that regardless of the place, the material interest, being the single purpose of the colonizer, reduces the subjugated to a medium to serve and this relationship paves the way for the vicious circle and the psychopathology of the exploited. Both Fanon and Munif hold similar views about the way to deal with the colonial-based hegemony and metamorphosis. Gathering and revolting against the injustices are their consensuses against colonial injustices.

REFERENCES

- Caute, D. (1970). *Frantz Fanon*. New York: The Viking Press.
- Césaire, A. (2000). *Discourse on Colonialism*. New York: Monthly Review Press.
- Fanon, F. (1965). *A Dying Colonialism*, (Translated: H. Chevalier). New York, Grove Press.
- Fanon, F. (1967). *Toward the African Revolution*, (Translated: H. Chevalier). New York: Grove Press.
- Fanon, F. (2004). *The Wretched of the Earth*, (Translated: R. Philcox). New York: Grove Press.
- Fanon, F. (2008). *Black Skin, White Masks*, (Translated: R. Philcox). New York: Grove Press.
- Jinadu, L. A. (1986). *Fanon: In Search of the African Revolution*. London: Routledge.
- Mcculloch, J. (2002). *Black Soul, White Artifact: Fanon's Clinical Psychology and Social Theory*. Birleşik Krallık: Cambridge University Press.
- Munif, A. and Peter T. (1989). *Cities of Salt*. New York: Vintage.
- Nixon, R. (2011). *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Harvard University Press.
- Onwuanibe, R. C. (1983). *A Critique of Revolutionary Humanism: Frantz Fanon*. ABD: F Weldon Young.
- Sekyi-Otu, A. (1996). *Fanon's Dialectic of Experience*. ABD: Harvard University Press.

Existentialism and Samuel Beckett's *Waiting for Godot**

Asst. Prof. Dr. Raşit Çolak

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5119-1634>

Usak University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, Usak –
TURKEY

Article History

Submitted: 05.01.2022

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Existentialism

Being-as-a-subject

Being-as-an-object

Samuel Beckett

"Waiting for Godot"

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57508>

Abstract

As an approach existentialism defines human as an individual who thinks, acts, and feels. There are two types of beings in terms of freedom: being-as-an-object and being-as-a-subject. As for being-as-an-object, like a stone, human needs the other one's existence to have a meaning. As for being-as-a-subject, free human ignores how other humans judge her/him. In terms of freedom, an individual makes choices, acts on them, and takes their responsibility. This study analyses Samuel Beckett's "Waiting for Godot" (1948) according to existentialism based on the continuing relationship between the aspects of being-as-an-object and being-as-a-subject. In the play, Estragon and Vladimir wait endlessly for Godot by a leafless tree on a country road where nothing happens, nothing is certain, and there is nothing to do. Each character is considered being-as-an-object because of needing the other one for his existence. Every character is confined to a state of passivity and stagnancy by his own inability to act because he is literally the slave of another. Instead of communication, language is used as a means of spending time to express meaninglessness and absurdity of human condition. Human's destiny is the postponed death, meaninglessness, and endless waiting surrounded by thought of death or suicide. The play depicts the lonely, alienated human condition in which humanity is doomed to be faced with absurdity of existence in lack of intrinsic purpose due to mental or philosophical limitation. The solution would be to make a choice and take action despite uncertainty.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Çolak, R. (2022). Existentialism and Samuel Beckett's *Waiting for Godot*. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 141-148.

Varoluşçuluk ve Samuel Beckett'in Godot'yu Beklerken*

Dr. Öğr. Üyesi Raşit Çolak

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Uşak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 05.01.2022

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Latin Amerika

Türkiye

Venezuela

Uzlaş

Açılım Politikası

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57508>**Öz**

Bir yaklaşım olarak varoluşçuluk, insanı düşünen, hareket eden ve hisseden bir birey olarak tanımlar. Özgürlük açısından iki tür varlık vardır: nesne-olarak-varlık ve özne-olarak-varlık. Nesne-olarak-varlık'a gelince, insan, bir taş gibi, bir anlam ifade edebilmek için karşındakinin varlığına ihtiyaç duyar. Özne-olarak-varlık'a gelince, özgür insan diğer insanların kendisini nasıl yargıladığını göz ardı eder. Özgürlük açısından birey seçimler yapar, bunlara göre hareket eder ve sorumluluklarını üstlenir. Bu çalışma, Samuel Beckett'in "Godot'yu Beklerken" (1948) eserini, nesne-olarak-varlık ve özne-olarak-varlık arasındaki süregelen ilişkiye dayanan varoluşçuluğa göre analiz etmektedir. Oyunda Vladimir ve Estragon hiçbir şeyin meydana gelmediği, hiçbir şeyin kesin olmadığı ve yapacak hiçbir şeyin olmadığı bir kır yolunda yapraksız bir ağacın yanında Godot'yu sonsuz beklerler. Her karakter, varlığı için diğerine ihtiyaç duymasından dolayı nesne-olarak-varlık kabul edilir. Her karakter, kelimenin tam anlamıyla bir başkasının kölesi olduğu için hareket edememesi nedeniyle bir pasiflik ve durgunluk durumuna hapsolmuştur. Dil, iletişim yerine, insanlık durumunun anlamsızlığını ve absürtlüğü ifade etmek için zaman geçirme aracı olarak kullanılır. İnsanın kaderi, ölüm ya da intihar düşüncesiyle çevrili ertelenmiş ölüm, anlamsızlık ve bitmeyen bekleyiştir. Oyun zihinsel ya da felsefi sınırlamalar nedeniyle içsel bir amaçtan yoksun, varoluşun absürtlüğü ile karşı karşıya kalmaya mahkûm olduğu yalnız, yabancılaşmış insan durumunu tasvir eder. Çözüm, belirsizliğe rağmen bir seçim yapmak ve harekete geçmek olacaktır.

INTRODUCTION

Existentialism, as a philosophical movement, advanced in the 20th century. Jonathan Webber states that existentialism is the freedom in the essence of human existence and the intrinsic value (2018: 2). Furthermore, Kevin Aho implies that the heritage of existentialism is lively and well (2014: 140). It means that existence precedes essence. In other words, human exists (is born) before s/he constructs meanings, values and identities based on her/his consciousness. Human is responsible for transforming herself/himself into an essence. In this context, "one must make choices, take actions and assume the consequences" (Alkan, 2020: 863). Thus, human is condemned to a life of freedom to make a choice.

Mark Tanzer states that existentialism takes a borderline position between philosophy and literature (2008: 1). Jean-Paul Sartre expresses that human exists, meets herself/himself, rises in the world, and then defines herself/himself (2007: 23). Human exists first and then s/he makes choices. Emil Fackenheim states the view that "existence precedes essence" implies the meaning of human is decided by existing itself because existence is considered "self-making-in-a-situation" (1961: 37). Human is considered as self-interpreting animals. As for ontology, human is defined in accordance with the things s/he chooses to do and say. Therefore, as a consciousness of being, human is responsible for her/his choice and action. Human is free to constitute what s/he will become. Since this kind of freedom may create sadness in human, Sartre states that he is deserted in the world in the context of being occupied in a world for which he bears the whole responsibility without being able to separate himself from it for a moment (1957: 57). Thus freedom which implies responsibility is a burden. Choices which mean hope create opportunities for changing the difficulties and solving the problems that human undergoes.

143

Although human accepts to have limitations, s/he still tries to check what s/he can do. Christopher Panza and Gregory Gale state that anxiety puts humans in a situation to do so by overwhelming them in a temper that disconnects them from their urgency and provides a space for them to utter those significant questions again (2008: 65). Such an anxiety perceives the inherent nothingness of the world and human. In this context, anxiety indicates human that s/he has the power to constitute her/him distinctly from the meanings or roles which the world appoints to her/him. Soren Kierkegaard states that human can be in anxiety because s/he is a synthesis; and the more s/he is in anxiety, the greater is human (1980: 155). Like Kierkegaard, Martin Heidegger also states that the awfulness of nothingness results in anxiety because "nothing and nowhere within-the-world" signifies that in the face of such a world human has anxiety (1962: 231). Anxiety provides an authentic existence because the accompaniment of "others" does not offer reliefment to the drama of existence. In short, nothingness implies freedom to human for the existentialists (Kaya, 2019: 581). However, life turns out to be absurd when human insists on clarifying the irrational world. Absurdity is a clash between two ideals as Albert Camus implies that although the world in itself is not illogical, absurd is the encountering of the irrational and the savage yearning for clarity which resonates in the heart of human (1991: 19). The world is indifferent or silent to human's wish for meaning and certainty. When human realizes the absurd, s/he may make a choice like suicide. The realization of the absurd causes revolt and suicide problem demonstrates the need for a meaningful reaction.

The meaningless of life is also discussed in literature. Samuel Beckett (1906-1989) is one of the key writers in the theatre of the absurd which refers to something that is illogical and is out of

harmony because human existence has no meaning, and therefore, all communication breaks down. Beckett loves his faith in Christian God but has a tragic vision of life and is interested in man's mortality. Beckett borrows many existential ideas from Jean-Paul Sartre, but he thinks that being-for-himself is an illusion because once you are born, you begin to deteriorate in this universe, and as you will die, everything is meaningless. Martin Esslin states that in common use, absurd means "ridiculous" (1972: 23). Absurdity begins with the Second World War when there is chaos due to lack of logic. Man has lost his belief in civilization because man killed each other through technology in the world war. Man feels himself a stranger because he is deprived of the hope of a promised land. The feeling of absurdity emerges from the separation between life and man, the setting and actor. In post-war case, man's lost belief in God means that there is no meaning in life because God doesn't protect people and they die in the world war.

METHODOLOGY

Jean-Paul Sartre defines freedom based on the theory of human consciousness which shows human should make a choice, take action, bear the consequence and constitute her/his own standards of living. Sartre concentrates on the conflict between the need and hope of human and the meaningless world (Yüksel, 2011: 111). In terms of existentialism, Sartre expresses that human who is doomed to be free has no limit to her/his freedom apart from the freedom itself (1992: 439). "Nausea" is the anguish which human feels when confronted with the meaningless universe. In order to struggle with this "nausea", human must make free choice and act on it. However, once human makes choices, acts according to her/his choices and assumed responsibility, it is no longer possible to go back. Thus this choice, in essence, implies a trace in human nature and follows it for the rest of her/his life.

There are two types of beings in terms of freedom: being-as-an-object and being-as-a-subject. For human, existence of freedom is subject to continuing relationship between the two mentioned standpoints. As for being-as-an-object, "human beings give up the ability to judge themselves and create their own morals, and simply rely on others' evaluations of them for guidance by letting others impose their morals on them" (Alkan, 2021: 52). In this regard, like a stone, human needs the other one's existence to have a meaning. As for being-as-a-subject, "human beings that are conscious beings are free by creating their own value system through choice, action and responsibility" (Alkan, 2021: 52). That is to say that free human ignores how other humans judge her/him. Gary Cox states that every individual exists for the other as well as for herself/himself because an individual is her/his being-for-others, and the "other" has to take possession of at least a part of what s/he is (2009: 137). This study analyses Samuel Beckett's *Waiting for Godot* (1948) according to existentialism based on the continuing relationship between the standpoints of being-as-an-object and being-as-a-subject. The aforementioned play tells these forms of existentialism about Estragon and Vladimir waiting endlessly for Godot by a leafless on a country road.

AN EXISTENTIALIST ANALYSIS OF WAITING FOR GODOT

Waiting for Godot is considered an absurdist play and a tragic-comedy in two acts. It is an example of existentialism in which Vladimir and Estragon wait endlessly for Godot on a country road by a leafless tree where nothing happens, nothing is certain, and there is never anything to

do. The play begins in the middle of nowhere. In both acts the characters, time and place are the same. Time is cyclical because daily actions are repetitive and deprived of meaning and purpose. Furthermore, language fails to effectively communicate.

In Act I, Vladimir and Estragon who are also called Didi and Gogo spend their time with a series of activities like taking boots on and off and trivial conversations like turnips and carrots with more serious reflection by dead voices, suicide, and the Bible while waiting for someone named Godot. Existential suffering implies that there is a lack of communication because Vladimir and Estragon are reduced to bare essential like carrots and turnips. While they wait in the hope of meeting Godot, Lucky who is a man/servant/pet with a rope tied around his neck and his master Pozzo holding the other end of the long rope arrive. Lucky, who carries his master Pozzo's bags and stool, entertains by dancing. When Estragon cannot wait for Godot, he says, "nothing happens, nobody comes, nobody goes, it's awful!" (Beckett, 2006: 34). There is the meaningless condition of Vladimir and Estragon who pass the time by discussing about isolated existence, meaningless life and nothingness in order to see a mysterious Godot. Hat becomes an absurd symbol because Vladimir as a thinker man focuses on his hat, Estragon keeps himself occupied with his hat and boots, and Pozzo is also preoccupied with his hat. Hat is associated with mind because when Lucky puts on the hat, he begins to think and makes a long monologue about man's suffering but formed only by a mixture of random words and phrases. However, he stops talking when his hat is pulled out. When Vladimir and Estragon exchange their hats with Lucky's hat, this exchange stands for an exchange of the identities of individuals in terms of the metaphysical absurdity. After Pozzo and Lucky leave there, Estragon who does not remember that they wait for Godot offers to leave, but Vladimir says, "we can't [because] we're waiting for Godot" (Beckett, 2006: 41). Estragon stays despairingly silent. Their expectation will be postponed every time. Beckett is concerned with human as a social, political and psychological one, and expresses human's absurd condition in which s/he is inadequate to manage the world. The messenger Boy, who comes towards the end of Act I, informs Estragon and Vladimir by stating Godot is not coming that evening but the next evening. When it is nightfall, Estragon and Vladimir decide to leave, but no one moves.

In Act II, Vladimir and Estragon still sit around waiting for Godot and try to fill the idle hours. Vladimir and Estragon are not sure about the previous day. When the characters have no ideas about the time, Pozzo and Lucky show up again, but Pozzo has gone blind whereas Lucky mute declaring that he has no sense of time. Uncertainty is seen in the dialogue between Vladimir and Pozzo when Vladimir asks Pozzo whether he remembers that they met yesterday, and in response Pozzo tells, "I don't remember having met anyone yesterday. But tomorrow I won't remember having met anyone today" (Beckett, 2006: 81). The question becomes meaningless since the answer does not change the condition. Vladimir and Estragon have no sense of time and space because they cannot answer the question about what they did yesterday. Thus, when Pozzo goes blind and Lucky becomes mute, this fact does not attach importance because each day will be similar to the previous day, time will pass very fast, life will become meaninglessness for human who becomes mentally and physically disabled while waiting for something or someone in the same place. It will be an endless waiting in ambiguity between death and life. Despair, anxiety and fear and loneliness bring the individuals closer to one another. However, there is no respect, love or friendship between master Pozzo and slave Lucky, or the blind Pozzo and the mute Lucky who

are bound by a rope to one another. Pozzo who is tormented with Vladimir's repetitive question about time answers angrily as follows: "When! When! One day, is that not enough for you, one day he went dumb, one day I went blind, one day we'll go deaf, one day we were born, one day we shall die" (Beckett, 2006: 82). Pozzo who goes blind in Act II does not remember to have met Estragon and Vladimir the day before. After Lucky and Pozzo go away, the Boy arrives to report Vladimir that Godot is not coming that evening but definitely the following evening. He insists that he was not there the previous evening. It is not apparent whether the Boy in Act I and Act II is the same one. The messenger Boy also does not remember to have met with Vladimir and Estragon before. Vladimir is frustrated by the fact that he has not been able to find any witness that will justify his existence, so he wants the Boy to tell Godot that he has seen Vladimir. Each character is considered being-as-an-object because of needing the other one for his existence. While Estragon needs Vladimir, Pozzo needs Lucky in a mental and physical sense. The characters suffer from existence and nothingness showing the absurdity of human condition. Human is mute like Lucky, blind like Pozzo, absurd like the Boy, and senseless like Godot (Şahin, 2018: 1716). When Estragon offers Vladimir suicide by hanging themselves due to absurd waiting for Godot, there is a situation of absurdity because they have no rope:

Estragon: Wait, there's my belt.

Vladimir: It's too short.

Estragon: You could hang on to my legs.

Vladimir: And who'd hang on to mine?

Estragon: True (Beckett, 2006: 86)

According to this quotation, death and life are considered the same for the helpless human. Vladimir tells Estragon that there is no use struggling because the essential does not change. The tree is a symbol of Christ's crucifixion, so Vladimir and Estragon want to hang themselves at this tree to sacrifice themselves for mankind. Death becomes a solution for the meaningless of daily life. The main characters contemplate but do not commit suicide because they cannot get separated as they are body and soul and they are uncertain of what their action will bring. When it is nightfall, Vladimir asks Estragon that "well? Shall we go?", and in response Estragon says, "yes, let's go" (Beckett, 2006: 87); however, none of them moves. Vladimir and Estragon decide to hang themselves or leave, but neither man moves. Although they learn that Godot will not come that evening, due to being-as-an-object they do not make choices, do not act on it and do not take their responsibility because they continue to wait endlessly for Godot in the hope of his coming. The play is resolved on the basis of universal man and social - historical man as follows in figure 1:

Universal Man	Social - Historical Man
1-Universal man is Vladimir and Estragon.	1-Social - historical man is Pozzo and Lucky
2-Vladimir represents intellectuality, but Estragon represents body.	2-Pozzo represents master, but Lucky represents slave.
3-They have fallen out of time and space.	3-They are under pressure of time and space.
4-They are equal because of friendship.	4-They are unequal due to master and slave.
5-They are unchanging because they are waiting for Godot that is a static situation.	5-They change because they deteriorate while moving in time and space.

Figure 1: A Comparison between Universal Man and Social - Historical Man

CONCLUSION

Waiting for Godot has no recognizable plot and characters, no beginning and end, and no cause-effect relationship in dialogues. There are repetitions, no solutions for problems and no concluded issues. There is static situation, loneliness and despair of characters. Whereas Martin Esslin states that any modern literary work has a constructed story, an explained theme which is revealed and concluded, a dialogue and is a reflection of present time (1972: 21-2). The play *Waiting for Godot* does not have any of these criteria of conventional literature.

The play is about absurdity, meaninglessness and nothingness of the life and the human's suffering. The characters search for identity, need someone to escape loneliness. Each character is considered being-as-an-object because of needing the other one for his existence. While Vladimir needs Estragon, Pozzo depends on Lucky. In other words, for their existences each character needs the other in an absurd and meaningless world. They only drink, eat, and wait endlessly. They do not have desires to live. They are trapped in the universe between death and life. Although they decide to leave or hang themselves, they do not act on it. When they learn that Godot will not come that evening, due to being-as-an-object they do not make choices, do not act on it and do not take their responsibility because they continue to wait endlessly for Godot in the hope of his coming. Godot who never appears in the play represents God whom Vladimir and Estragon waits endlessly for salvation. Godot is considered symbolically alive because he has sent the Boy twice to Vladimir and Estragon. There is several repetition of "nothing to be done" to show the nothingness in which Vladimir and Estragon wait for Godot who will never come.

Instead of communication, language is used as a means of spending time to express meaninglessness and absurdity of human condition. God abandoned mankind, so God's absence and presence become one. The characters suffer during their absurd waiting for somebody like God or salvation. Human's destiny is the postponed death, meaninglessness, and endless waiting surrounded by thought of death or suicide. Every character is confined to a state of passivity and stagnancy by his own inability to act because he is literally the slave of another. The fear of loneliness and suffering keep characters together. The play depicts the lonely, alienated human condition in which humanity is doomed to be faced with absurdity of existence in lack of intrinsic purpose due to mental or philosophical limitation. The solution would be to make a choice and take action *despite* uncertainty.

REFERENCES

- Aho, K. (2014). *Existentialism: An Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Alkan, H. (2020). An Existentialist Approach to Jean-Paul Sartre's No Exit. (Eds. N. Doru and K. Gökdağ). In *Kavramlar ve Kuramlar: Düşünce Bilimleri* (p. 863-870). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, H. (2021). An Existentialist Approach to William Shakespeare's Romeo and Juliet. *Journal of Economics and Social Research*, 8(15), 50-56.
- Beckett, S. (2006). *Waiting for Godot*, (1948). London: Faber and Faber.
- Camus, A. (1991). *The Myth of Sisyphus and Other Essays*, (Trans. J. O'Brien). New York: Vintage.
- Cox, G. (2009). *Sartre and Fiction*. London: Continuum International.
- Esslin, M. (1972). *The Theatre of the Absurd*. London: Pelican Books.
- Fackenheim, E. (1961). *Metaphysics and Historicity*. Milwaukee: Marquette University Press.

- Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Oxford: Blackwell.
- Kaya, H. (2019). A Comparative Study: Existentialism in *No Exit* by Jean Paul Sartre and *Shadowless* by Hasan Ali Toptaş. *Folklor/Edebiyat*, 25/99(3), 577-591.
- Kierkegaard, S. (1980). *The Concept of Anxiety*. Princeton: Princeton University Press.
- Panza, C. and Gale, G. (2008). *Existentialism*. Indiana: Wiley.
- Sartre, J. P. (1957). *Existentialism and Human Emotions*. New York: Citadel.
- Sartre, J. P. (1992). *Being and Nothingness*. New York: Washington Square Press.
- Sartre, J. P. (2007). *Existentialism is a Humanism*. New Haven: Yale University.
- Şahin, E. (2018). Meaninglessness of Life in the Works Named *Waiting for Godot* and *Clinton Godson*. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 1713-1728.
- Tanzer, M. (2008). *On Existentialism*. Belmont: Thomson Wordsworth.
- Yüksel, A. (2011). *Drama Sanatında Ezgi ve Uyum*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Webber, J. (2018). *Rethinking Existentialism*. Oxford: Oxford University Press.

N.G. Çernişevski'nin "Ruhun Diyalektiği" Kavramı Bağlamında L.N. Tolstoy'un *Sivastopol Hikâyeleri**

Duygu İkisivri Akdemir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7630-4199>

Doktora Öğrencisi / İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Doktora Programı, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.01.2022

Kabul: 11.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Rus Edebiyatı

Tolstoy

Sivastopol

Çernişevski

Ruhun Diyalektiği

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.56884>

Öz

"Ruhun diyalektiği", Rus edebiyat eleştirmeni, yazar, devrimci demokrat, teorisyen Nikolay G. Çernişevski'nin (1828-1889) Lev N. Tolstoy'un (1828-1910) edebî yaratıcılığına dair değerlendirmelerde bulunduğu makalesinde ortaya çıkarılan bir kavramdır. Çernişevski, kendi düşünce dünyasıyla ilişkili olan diyalektik kavramıyla Tolstoy'un yaratıcılığının ortak özelliğini bu şekilde nitelendirir. Kendisinin toplumdaki dinamiklerin meydana getirdiği sürece dikkat ettiği gibi Tolstoy'un da insanın ruhunda ortaya çıkan çelişkileri, çatışmaları, değişimi ve gelişimi gösteren psikolojik sürece odaklandığını görür. Birey olarak insanın psikolojisinin ve davranışlarının aynı zamanda parçası olduğu toplumu yansıttığı yaklaşımıyla, Tolstoy yaratıcılığında ortaya çıkardığı söz konusu kavramın incelenmesine önem verir. Bu kavramın ifade ettiği yenilik, psikolojik sürecin kendisinin anlatılması ve Rus edebiyatında öne çıkan Tolstoy'un psikolojik analizinin bir yöntemi olmasıdır. Tolstoy özellikle edebî yaratıcılığının ilk dönemindeki eserlerinde ve savaş hikâyelerinde insan psikolojisine yoğunlaşır. İnsan ruhunu ayrıntılı bir şekilde incelediğini gösterir. İnsan ruhunun birçok zıt ya da uyumlu özellikler gösteren, her şeyiyle bir bütün olduğunu yansıtır.

Tolstoy, *Sivastopol Hikâyeleri*'nde kahramanlarının psikolojik sürecini ayrıntılı bir şekilde betimlerken bir bütünü her parçasıyla anlatma yöntemiyle hareket eder. Yazar, bir insanın hem iyi hem de kötü olabileceği düşüncesini ileri sürer. Çalışmamız kapsamında Çernişevski'nin kullandığı "ruhun diyalektiği" kavramının ortaya çıkışı açıklanacak, Tolstoy'un düşünce dünyasındaki söz konusu kavramla örtüşen benzer ifadeleri gösterilecek ve *Sivastopol Hikâyeleri* ekseninde bu kavrama ait psikolojik analiz özellikleri incelenecektir. Hikâyelerde Tolstoy'un anlattığı insan ruhunun süreç içerisindeki dönüşümü irdelenerek yaratıcılığının "ruhun diyalektiği" kavramını karşıladığına ulaşılabacaktır.

Atf Bilgisi / Reference Information

İkisivri Akdemir, D. (2022). N.G. Çernişevski'nin "Ruhun Diyalektiği" Kavramı Bağlamında L.N. Tolstoy'un Sivastopol Hikâyeleri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 149-160.

***L.N. Tolstoy's Sevastopol Stories in the Context of
N.G. Chernyshevsky's Concept of "Dialectic of the Soul"****

Duygu İkisivri Akdemir

Ph.D. Student / Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Russian Language and Literature, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 11.01.2021

Accepted: 11.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Russian Literature

Tolstoy

Sevastopol

Chernyshevsky

Dialectic of the Soul

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.56884>

Abstract

"Dialectic of the soul" is a concept that emerged in the article of Russian literary reviewer, writer, revolutionary democrat, theorist Nikolay G. Chernyshevsky (1828-1889) in which he made his assessment about the literary creativity of Lev N. Tolstoy (1828-1910). This is the method of Chernyshevsky qualifies of the "dialectic" concept which is related to his own thought-world as a mutual feature of Tolstoy's creativity. As he was being interested in the process which emerged by the dynamics of the community he see that Tolstoy was focused on the psychological process which describes conflicts, contradictions, changes, and improvements that emerged on the human soul. He gave priority to studying the mentioned concept which was existed in Tolstoy's creativity with the theoretical approach of as a human the individual represents the community to which he belongs with behavior and psychology. The innovation which this concept states, to be explained of the psychological process itself and it is one of Tolstoy's psychological analysis methods who is a pioneer of Russian literature. Tolstoy, especially in the early periods of his literary creativity, concentrated on human psychology and war stories in his works. This is proof of his detailed investigation of the human soul. He describes the human soul as a whole that contains a lot of contradictions and harmonious features and is comprehensive with all dimensions.

While Tolstoy describes the psychological process of his heroes in detail in his *Sevastopol Stories*, he prefer to act with the method of telling the whole with every parts of it. The author puts forward the idea that a human can be both good and bad. Within the scope of our study, the emergence of the concept of "dialectic of the soul" used by Chernyshevsky will be explained, similar expressions of Tolstoy's world of thought that match with the concept will be shown, and the features of psychological analysis around this concept will be examined based of the *Sevastopol Stories* of the author. By scrutinizing the transformation of the human soul during the process, which Tolstoy tells in the stories, it will be reached that the creativity matches the concept of "dialectic of the soul".

GİRİŞ

Diyalektiğin kelime kökeni Grekçede konuşmak, görüşmek, tartışmak anlamlarındaki “dialegein”den çıkan “dialektike”den gelir. Diyalektik kelimesi hem isim hem de sıfat olarak kullanılır. Bu kelime ilk zamanlar tartışma sanatını, ortaya atılan bir kavram veya tezin kendi içerisinde çelişkili olduğunu göstererek onları çürütmenin yollarını açıklamak için kullanılmıştır. Burada temel alınan, doğru olanı aramak ve ona ulaşmak değil; bir iddiayı, hükmü reddetmek olur. Daha sonraları “çelişki”, “değişme ve oluş” gibi ilkeler diyalektik kavramının temelini oluşturur. Diyalektik, birbirine zıt düşünce ve gözlemlerin karşılaştırılıp onların aşılması aracılığıyla tanımlamayı ve gerçek bilgiyi elde etmeyi sağlayan bir tür düşünsel çalışma ve yöntem olarak görülür (Hilâv, 1997: 11).

Nikolay G. Çernişevski'nin 1856 yılında *Çocukluk ve İlkgençlik. Kont L.N. Tolstoy'un Savaş Hikâyeleri* (Detstvo i otroçestvo. voyennıye rasskazı grafa L.N. Tolstogo) başlıklı makalesi yayımlanır. Çernişevski'nin söz konusu makaleyi yazma amacı, Tolstoy yaratıcılığının diğer yazarlarınkinden farklı olduğunu göstermektir. Bunu yapabilmesi için de Tolstoy yaratıcılığının kendine özgü özelliklerini tanımlaması gerekir. Bu sırada Çernişevski, Tolstoy'un edebî yaratıcılığına dair birikimiyle birlikte özellikleri sıralarken onları eser örnekleriyle de destekler. “Ruhun diyalektiği” (Çernişevski, 1978: 516) ifadesini kullanır ve yazarın anlatım tarzına dair özelliklerini anlatır.

Çernişevski, Tolstoy örneğiyle edebî eserlerde psikolojik analizin neden bu kadar önemli olduğunu açıklar. Zihinsel yaşamın en gizli kurallarına dair Tolstoy'a genel olarak insan yaşamını incelemek, karakterleri ve eylem kaynaklarını çözmek için sağlam bir temel verdiğini ifade eder. İnsan ruhunun incelenmesi, bir eylemin kaynaklarını, insan davranışlarının üstü kapalı nedenlerini çözme olanağı verir. İnsanların ruhunu çözümleyen, öğrenen bir sanatçı, toplumsal yaşam bilgisine kendi yaratıcılık katkısını da sunar. Bundan dolayı Çernişevski, Tolstoy yaratıcılığında “ruhun diyalektiği” kavramı üzerinde durur, onda toplumsal bir katkı gördüğü için bu özelliğe dikkat çekme gereği duyar (Motilyeva, 1957: 136).

Tüm edebî eleştirel çalışmalarında olduğu gibi Tolstoy'un eserlerinin incelenmesinden yola çıkarak Rusya'daki kurtuluş hareketinin hayati önem taşıyan görevlerini esas alan Çernişevski, Tolstoy'un psikolojik analiz bakımından yenilikçiliğini memnuniyetle karşılar. Çünkü söz konusu yeniliğin toplumsal yaşam normlarını tanıyıp kavramaya ne kadar yardımcı olduğunu ve bundan sonraki ilerici gerçekçi sanatın gelişimi için olabildiğince geniş perspektifler açtığını görür (Motilyeva, 1957: 136-137).

Çernişevski tarafından dile getirilmiş olan “ruhun diyalektiği” kavramı elbette ki tesadüfen seçilmiş bir ifade değildir. Rus devrimci demokrasinin teorisyenleri, Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in (1820-1895) diyalektik materyalizminin seviyesine henüz yükselmeden, yeni ile eski arasındaki mücadele biçimlerinin değişimi, gelişimi yoluyla dünyadaki her şeyin gerçekleştiğine inanırlar. Çernişevski'nin bir insanın içsel yaşamında meydana gelen değişim ve gelişim süreçlerinin gerçekçi bir şekilde betimlenmesine değer biçmesi anlaşılırdır. Edebiyat eleştirmeni, insan ruhunda ortaya çıkan ve yalnızca sonraki büyümenin itici gücü olmakla kalmayıp aynı zamanda insanların toplumsal davranışını etkileyen eylem kaynakları olan iç çelişki ve çatışmaların gerçekçi bir biçimde canlandırılmasına “ruhun diyalektiği” ifadesiyle birlikte değer biçmiş olur. Çernişevski'nin Tolstoy hakkındaki değerlendirmelerinden onun ruhun diyalektiğinden yalnızca insan ruhunda meydana gelen belirli değişimleri tasvir etmeyi değil aynı zamanda çelişkiler bilgisinin gömülü olduğu insan karakterlerinin gerçek özünü meydana çıkarmayı anladığı görülür. Çernişevski, “ruhun diyalektiği” ifadesiyle insan düşüncelerinin, duygularının ve tutkularının karşılıklı uyum, karşılıklı bağlantı, karşılıklı mücadelelerdeki, başka bir deyişle tüm karmaşık bütünlüklerdeki aktarımın bilincinde olduğunu gösterir. Tolstoy yaratıcılığında değer verdiği şey de tam olarak bu olur ve yazarı kendine özgü bir sanatçı olarak görmesine yol açar (Motilyeva, 1957: 138).

Çernişevski, birey ve toplumun uyumlu bir şekilde yaşamasıyla, ancak bir toplumun yansıması olarak bireylerin ayrı ayrı kendi yaşam seçimleriyle toplumda var olabilmeleriyle idealindeki gelişmiş toplumun yaratılabileceği düşüncesindedir. Devrimci demokratın tasarladığı dünyada "toplumun bir arada ve eşit şartlarda yaşaması gerektiği" koşulu önceliklidir (Gürsoy, 2014: 53). Rus eleştirmen "tamamen insana dönük bir bakış açısına sahiptir" (Karataş, 2018: 99). Bundan dolayı Tolstoy'un edebî yaratıcılığında insanın ruhuna, onun içsel yaşamına yaptığı yolculuğa dikkatini doğrultur.

Tolstoy'un İnsanın İç Dünyasına Yolculuğu

İnsanla dünya arasındaki bağ, karmaşık dinamik ilişkilerden oluşur. Ancak insanın kendisi de başlı başına bir dünyadır ve bu dünya Tolstoy'un edebî yaratıcılığının kilit noktasında konumlanır. Yazarı her şeyden önce kahramanlarının iç dünyası, insanın karmaşık ruhsal yaşamı ilgilendirir (Çausova, 2017: 292). Tolstoy insan denilen dünyayı, onun ruhsal yaşamını ve dünyayla olan karmaşık ilişkilerini göz ardı etmeyerek inceler.

Yazar, kendi yaratıcılığında *Zamanımızın Bir Kahramanı*'nda (Geroy našego vremeni) "insan ruhunun tarihini" anlatan ve psikolojik portre, psikolojik peyzaj ve iç monolog örnekleri veren Rus şair ve yazar Mihail Yu. Lermontov'un (1814-1841) edebî geleneğini geliştirir (Çausova, 2017: 292).

1847 yılında henüz on sekiz yaşındayken günlük tutmaya başlayan Tolstoy edebî yaratıcılığından önce istikrarlı bir şekilde günlük yazar. Her gün düzenli olacak şekilde günlük yazarak yaşamının son yılı olan 1910'a kadar bu faaliyetine devam eder. Yazarın günlük tutması, önce kendi psikolojisini anlamaya çalışıp kendini tanıyabilmesini ve çevresinde gözlemlediği kahraman örneklerini aktarabilmesini sağlar.

Günlük tutma davranışından Tolstoy'un geliştirdiği kendini inceleme özelliği, insanın ruhsal yaşamının sınırlarını kendinden yola çıkarak dikkatli bir şekilde incelediğini kanıtlar. Bu bilgi, yazara genel olarak insan yaşamını incelemek, karakterleri çözmek ve eylem, tutku ve izlenimlerin mücadelesini görmek için sağlam bir temel oluşturması açısından değerlidir. Çernişevski'nin "kendini incelememiş olan insan, asla derin bir insan bilgisine ulaşamaz" (1978: 520) ifadesi Tolstoy'un söz konusu özelliğini teyit eder. Nitekim Tolstoy kendi zayıflıklarının farkına varmanın ve kavramanın aynı zamanda onlardan kurtulmanın yolunu açtığı anlamına geldiğine inanarak kendini ve diğer insanları inceler (Çausova, 2017: 293).

Tolstoy'un 25 Mart 1851 tarihinde günlüğüne not aldığı planları arasında "hafızanın ve üslubun gelişimi için yabancı dilden Rusçaya bir şeyler çevirmek" ve "bugünü, doğuracağı tüm izlenimleri ve düşünceleriyle birlikte yazmak" gibi faaliyetler yer alır (Tolstoy, 1984: 36). Yazarın planlarından da görüleceği üzere yaşamı ve içerisinde rol alan insanı her yönüyle göstermek için izlenimlerinden doğanları yazmayı önemsemesi söz konusudur.

Tolstoy, 4 Temmuz 1851 tarihinde günlüğüne "*Bir insandan bahsedin: Özgün bir insan; iyi, akıllı, aptal, tutarlı vb. gibi, insan hakkında herhangi bir fikir vermeyen, ancak insanı betimleme iddiası olan, çoğu zaman da akıl karıştıran kelimeler kullanıyorsunuz*" (Tolstoy, 1984: 46) şeklinde düşüncesini belirterek bir kahramanı betimleme iddiasına girişirken aslında onun hakkında okura fikir vermeyen sabit tanımlamaların yer aldığına dikkat çeker.

İvan S. Turgenyev'in (1818-1883), Konstantin Nikolayeviç Leontyev'e yazdığı 21 Eylül (3 Ekim) 1860 tarihli mektubunda "*Şair, bir psikolog olmalıdır, ancak gizli kalmalıdır: olayların kökenlerini bilmeli ve hissetmelidir, ancak yalnızca olayların kendisini, ortaya çıkışında ve nihayete erişinde gösterir*" (Turgenyev, 1987: 243) şeklindeki açıklaması Tolstoy'un psikolojik betimleme tarzına göre eksik kalır. Tolstoy, gizli kalan bir psikolog inceliğiyle olayları gösterir; ancak olayların yalnızca başlangıç ve bitiş süreçlerini değil, aynı zamanda sürecin kendisini aktarabilmeye çabalar.

Tolstoy, kendini kişinin psikolojik sürecinin sonuçlarını anlatmakla sınırlamaz. Onu ilgilendiren sürecin kendisi, duygu ve düşüncelerin seyri, akışıdır. Çernişevski'nin makalesinde geçen

“ruhun diyalektiği” kavramını Tolstoy’un kendisi 2 Aralık 1890 tarihinde Veniamin Afanasyeviç Alehin’e yazdığı mektubunda insan yaşamını en doğru şekilde nasıl betimleyeceği konusunda tavsiyede bulunurken onaylamış olur: “Aslolan içsel, ruhsal çalışmadır ve böylece gösterilen, bitmiş bir çalışma değil gerçekte bir çalışmanın süreci olur. (...) Ayrıntılardan korkmayın, arkadaşlarınızı incitmekten korkmayın! Hissettiklerinizi yazın ve yine genel özellikleri değil, hayatın akışından en ayrıntılı özellikleri verin!” (Tolstoy, 1953: 197).

18 Mayıs 1890 tarihinde yazar, günlüğüne “Romanlarımızı eskisi kadar kabaca olmasa da yazıyoruz: bir canı sadece canı, iyilik yapan da iyi insan oluyor, ama yine de korkunç derecede kabaca ve tek renkli bu. İnsanların hepsi benim gibi, yani alacalı; birlikte iyi ve kötüler, ancak benim istediğim kadar iyi de değiller, beni kızdıran ya da gücendiren insanlar kadar kötü de gelmiyorlar” (Tolstoy, 1984: 428) şeklinde kahramanın hem iyi hem de kötü olmak üzere kendinde birçok farklı özellik barındırabileceğine, tek bir etiketle nitelenemeyeceğine dair değerlendirmede bulunur.

Tolstoy, günlüklerinden birinde 17 Mayıs 1896 tarihinde “Sanatın temel amacı, eğer sanat varsa ve bir amacı varsa insan ruhuna dair gerçeği ortaya koymak, göstermek; basit bir sözle ifade edilemeyen böyle sırları dile getirmektir. Bu yol da sanata çıkar. Sanat, sanatçıyı kendi ruhunun sırlarına yönlendiren ve tüm insanlara bu ortak sırları gösteren bir mikroskoptur” (Tolstoy, 1985: 45) şeklindeki değerlendirmesiyle sanatta insan ruhuna ait gerçekleri göstermenin önemini vurgular.

Yazar, 21 Mart 1898 tarihinde günlüğüne “insanın akılcılığını” (tekuçest’ çeloveka); bazen canı, bazen melek, bazen bilge, bazen aptal, bazen güçlü kuvvetli, bazense güçsüz bir varlık olduğunu, yani bu sıfatların hepsinin sırasıyla tek bir insanda bulunduğunu gösterdiği bir eser yazmanın ne kadar da iyi olacağını dile getirir (Tolstoy, 1985: 86). İnsanın süreç içerisindeki ruhsal değişimlerini bir tür “akılcılık” olarak tanımlar ve yarattığı tanımları bir eserinde göstermeyi tasarlar.

26 Eylül 1902 tarihinde Tolstoy, insanın iç yaşamının sanat için ne kadar anlamlı bir değer olduğunu günlüğüne yazar. Her bir insanın iç yaşamını olabildiğince gerçekliğiyle düşünce dünyasında canlandırır. Her insanın ayrı bir “ben” olduğunu varsayar. Böylelikle sanatın, şiirin tüm ilginçliğinin ve anlamının insanın benliğinden ve iç yaşamından meydana geldiğini ifade eder (Tolstoy, 1985: 147).

Her duygunun ifade edilmesine dikkat eden yazar, William Shakespeare’in (1564-1616) karakterlerini betimlerken “duyguların hareketini gösteren sahneler” verdiğini, “duygunun hareketinin ta kendisi”ni sunduğunu, “birbirine zıt düşen birçok duygunun birleşimi”ni (Tolstoy, 1983: 291) sahnede güçlü bir şekilde ifade ettiğini belirtir. Shakespeare’in yaratıcılığına yönelik eleştiri yaparken Tolstoy’un dikkatini çeken özelliğin kendi yaratıcılığında yer alan bir özellik olduğu görülür. Tolstoy, Shakespeare’de bir sanatçı olarak kendisine yakın olan özelliğine değer biçmiş olur. Böylelikle duyguların hareketinin ve birbiriyle zıt olan duyguların bir bütünde yer almasının Tolstoy’un merceğine girdiği gözlemlenir.

“Ruhun Diyalektiği” ve Sivastopol Hikâyeleri’ndeki İzleri

G.Ya. Galagan’a göre Tolstoy’un ilk uzun öyküsünden itibaren “ruhun diyalektiği” kavramı zamanın içinde bir insanın hareketinin en önemli belirtisi (ve aynı zamanda ölçütü) olarak yerleşecek ve bundan dolayı tarih felsefesinde Tolstoy anlayışının gelişiminde aktif bir rol oynama hakkını kazanacaktır. Çünkü bu anlayışın temeline “zamanın içinde kişinin hareketi” düşüncesi yerleşecektir (Galagan, 1982: 802).

“Ruhun diyalektiği”, duygu ve heyecanların gelişiminde, hareketlerinde bir kişinin iç dünyasının edebî betimlemesi ve bir psikolojizm¹ yöntemidir. Tolstoy’un erken dönem eserleri üzerine eleştiri yazısında Çernuşevski, bu yöneme özgü özellikleri Tolstoy’un daha çok bazı duygu ve düşüncelerin nasıl geliştiğine dair dikkatini yöneltmesi şeklinde tanımlamıştır (Ryabinina, 2009: 255).

¹ Psikolojizm: Ruh bilimcilik.

Edebiyat Bilimi Terimleri Sözlüğü'nde (Slovar' literaturovedçeskih terminov) ruhun diyalektiği kavramı "bir sanat eserinde insanın düşüncelerinin, duygularının, ruh hallerinin, duyularının doğuşu ve ilerideki şekillenmesi, onların birbirleriyle etkileşimi, birinden diğerine doğru gelişimi sürecinin ayrıntılı olarak betimlemesiyle kendini gösteren bir kavramdır; psikolojik sürecin kendisini, psikolojik süreci oluşturan belirli kural ve formlarını göstermez (sevginin nefrete dönüşmesi ya da sempaticiden aşkın ortaya çıkması vb. gibi)" şeklinde açıklanır (Şilin, 2019: 128).

Ataol Behramoğlu, Çernişevski'nin deyimi olan ruhun diyalektiğini "duyguların doğuş, oluşum ve yok oluş süreçlerini" yansıtmak şeklinde ifade eder (2012: 89). Tolstoy kahramanlarının duyguları ortaya çıkar, duygunun var oluş süreci gösterilir ve bir sonraki duyguya geçişten önce sona erdiği de anlatılır. Yani yalnızca başlangıç-sonuç ilişkisi söz konusu olmaz.

Tolstoy 1854 yılında Kırım Savaşı'nda mücadele eden Rus ordusuna katılma amacıyla Sivastopol'e gider. 1855 yılının sonunda Petersburg'a döner. Tolstoy, artık savaş ortamına dair birebir deneyim elde etmiş bir yazar olmuştur. Bir Sivastopol kahramanı ve artık tanınmış yazar olarak *Sovremennik* dergisinin yazı kuruluna kabul edilir. Çernişevski de bunun üzerine 1856 yılında derginin sekizinci sayısında Tolstoy'a özel bir makale yazar. Makalenin adı *Çocukluk ve İlkgençlik. Kont L.N. Tolstoy'un Savaş Hikâyeleri* (Detstvo i otroçestvo. voyennıye rasskazi grafa L.N. Tolstogo) olur. Çernişevski bu makalede kendi bakış açısıyla psikolojik analizinin özelliklerine dikkatini çevirerek Tolstoy gerçekçiliğini açıklar. Tolstoy yaratıcılığındaki psikolojik analizin özelliklerini betimler (Lebedev, 2016: 153) ve "ruhun diyalektiği" ifadesini kullanır; bu ifadenin etrafında Tolstoy'un edebî yaratıcılığının nasıl şekillendiğini anlatır. Edebiyat eleştirmeninin değerlendirmesine göre Tolstoy'un dikkati özellikle bazı duygu ve düşüncelerin diğerlerinden devam ederek nasıl geliştiğine çevrilir. Tolstoy'un ilgi alanına, anıların etkisine ve hayal gücünün canlandırdığı bütünlüklerin gücüne bağlı olarak belirli bir durum ya da izlenim üzerinden doğrudan doğruya kaynaklanan bir duygunun nasıl başka duygulara dönüştüğünü ve tekrar ederek önceki başlangıç noktasına nasıl geri döndüğünü gözlemlemek girer. İlk hissiyatıyla doğan bir düşüncenin nasıl başka düşüncelere yol açtığı, düşlerle gerçek hisleri ve şimdinin yansımasıyla geleceğin hayallerini nasıl birleştirdiği yazarın odağında olur (Çernişevski, 1978: 515-516).

Çernişevski'nin makalesinden önce yayımlanan ve makalesinde sözü edilen Tolstoy'un *Sivastopol Hikâyeleri* (Sevastopol'skiye rasskazi, 1855), *Aralık Ayında Sivastopol* (Sevastopol' v dekabre mesyatse), *Mayıs'ta Sivastopol* (Sevastopol' v maye) ve *1855 Ağustos'unda Sivastopol* (Sevastopol' v avguste 1855 goda) olmak üzere toplamda üç hikâyeden oluşan bir seridir. Hikâyelerin temeli yazarın Kırım Savaşı sırasında Sivastopol'de geçirdiği zaman dilimine dayanır. Savaşı tüm gerçekliğiyle anlamaya ve anlatmaya çalışan Tolstoy, bu serisinde "savaşan insanı, onun ruhunu inceler" (Can, 2013: 296).

Hikâyelerden biri olan, Fransız-Rus çarpışmalarının yaşandığı savaş ortamlarının anlatıldığı, *Mayıs'ta Sivastopol*'de siper boyunca tepeye çıkmaya çalışan, düşmana karşı dörtlüye giden Tolstoy kahramanı Kalugin'in cesaretinden geriye eser kalmaz. Kalugin'in içi ölüm korkusuyla dolar. Çernişevski'nin vurguladığı kahraman duygularının dönüşümü hikâyede şöyle ifade edilir:

"Korku bir kez yüreğe sızdı mı, artık başka duyguya yer bırakmaz; onun gibi hiç eğilmemekle övünen biri, şimdi siper çukurunda dört ayak üzerinde –neredeyse sürünüyor gibi- koşturuyordu. Ayağı tökezledi, 'Durum, kötü!' diye düşündü. 'Kesin vurulacağım.' Soluk almakta zorlandığını ve bedeninin her yanından ter boşandığını hissedince, kendine hayret etti; ama artık korkusunu bastırmaya çalışmıyordu" (Tolstoy, 2012: 57).

Psikolojik analiz farklı yönelimler içerebilir. Bir yazar daha çok karakterlerin görünüşüyle ilgilenirken başka bir yazar, toplumsal ilişkilerin ve günlük yaşamın içinde yaşanan çarpışmaların karakterler üzerinde etkisine odaklanır. Bir diğer yazar, duyguların eylemlerle olan bağlantısına eğilir. Kimi yazarlar ise tutkuların analizini yaparlar. Tolstoy ise kesin bir terim ile ifade etmek gerekirse

“ruhsal sürecin kendisi, ruhsal süreç biçimleri, ruhsal süreç kuralları, ruhun diyalektiği” (Çernuşevski, 1978: 516) ile ilgilenir. Farklı yönlerden yaklaşan yazar, ruhsal sürece odaklanır.

Tolstoy, bir insanın aklından geçen “duygu ve düşüncelerin seyrinin betimlemesi”ni (Çernuşevski, 1978: 516) kavrayıp benimser. Hikâyelerinde okurun gözü önünde büyüyen, hareket eden, değişen kavram ve duyguların bir araya gelişini canlandırır. Kahramanlarının aklından geçen beklenti ve korkularının görüntüsünü verir; onların iç yaşamının farklı farklı anlarını, bakış açılarını anlatır (Çernuşevski, 1978: 516-517). Yazar, *Mayıs'ta Sivastopol'*de savaş ortamında bulunan kahramanlarından Praskuhin'in yaşadığı duygu değişimlerini şu şekilde anlatır:

“Kalugin'in yanlarından ayrılmasından sonra Praskuhin, Mihaylov'la birlikte yürüyordu ve artık daha az tehlikeli bir yere ulaştıkları için hafiften keyfi de yerine gelmeye başlamıştı ki, arkalarından doğru yükselen müthiş parlak bir alev gördü, aynı anda da gözcünün “hava-an!” diye haykırdığını duydu. Ardı sıra yürüyen askerlerden biri de şöyle dedi: “Doğruca taburun üstüne gidiyor!”

(...)

“Yere yatın!” diye bağırdı biri dehşet içinde.

Mihaylov yüzüstü yere attı kendini. Praskuhin de elinde olmadan diz çöktü, iyice eğildi, gözlerini yumdu; merminin yakınlarda bir yere poff diye düştüğünü duydu yalnız. Saatler gibi gelen birkaç saniye geçti, ama mermi hâlâ patlamamıştı. Gereksiz yere ödeklilik ettiğini düşünerek kendine içerledi Praskuhin, bomba belki de uzak bir yere düşmüştü, ama ona fitili hemen kulağının dibinde hissediyor gibi gelmişti? Praskuhin gözlerini açtı ve on iki buçuk ruble borçlu olduğu Mihaylov'un, hemen oracıkta yere yapışmış yatmakta olduğunu gördü; bu ona büyük bir keyif verdi, çünkü kendisi sadece diz çökmüştü, ama o göbeğini sımsıkı yere bastırarak, kımiltısız yatıyordu. Ama aynı anda da gözleri olduğu yerde dönerken, fitilinden hissettiyle kıvılcımlar saçan mermiyi gördü” (Tolstoy, 2012: 69-70).

“Başka bütün duyguları yok eden buz gibi bir dehşet duygusu kapladı tüm varlığını; yüzünü elleriyle kapadı, dizüstü yıkıldı.

Bir saniye daha geçti: Zihninde koca bir duygular, düşünceler, umutlar, anılar dünyasının canlandığı tek bir saniye.”

“(...) bunlar gibi daha binlerce şey geçti aklından, ama bütün bunları düşünürken şu anın gerçekliği, ölümü bekliyor olmanın dehşeti bir an olsun terk etmemişti kendisini. “Bakarsın hiç patlamaz?” diye düşünerek umutsuzca bir kararlılıkla gözlerini açmak istedi. Ama tam bu anda kızıl bir ateş kapalı göz kapaklarını delip geçti, bir şey göğsünün tam ortasına korkunç bir çatırtıyla çarptı; kalkıp koşmak istedi, ancak kılıcı bacaklarına dolandı, böğrünün üstüne yere yıkıldı” (Tolstoy, 2012: 70).

(...) Sonra gözlerinde birtakım kırmızı ışıklar dans etmeye başladı; askerler de sanki üzerine taş yığıyorlardı. Işıkların dansı iyice hızlandı, üzerine yığılan taşların baskısı arttıkça arttı. Taşları üstünden atmak için son bir çabayla doğrulmak istedi, ama artık ne görüyor, ne duyuyor, ne düşünüyor, ne hissediyordu. Göğsünün ortasına gelen bir şarapnel parçasıyla ölmüştü” (Tolstoy, 2012: 71).

Söz konusu betimlemede Praskuhin'in savaş ortamında daha güvenli bir yerdeyken hissettiklerinden ateş açıldığında değişen hislerine, ölüm öncesi düşüncelerine geçilir. Olay anı sahne sahne gösterilir. Praskuhin'in dehşet dolu saniyeleri, bir anda borçlu olduğu Mihaylov'un hareketsiz bir şekilde yerde yatmakta oluşuna keyifleniş, ölüm süreci anlatılır. Kısacası bir insanın ölüm darbesinden bir dakika öncesinde yaşadığı endişelerden, sonrasında ise bu ölüm darbesinden dolayı ruhsal sarsıntı geçirmesine doğru ilerleme gösterilir. Yalnızca o insanın öldüğü bilgisi verilmez, onun öncesinde yaşanan bir süreç vardır. Tolstoy âdeta kahramanının içine girer ve her haliyle “anda” olanı gözlemleyip anlatır.

Kuşkusuz Tolstoy'a kadar edebiyat, savaşın yüzünü birçok kez göstermiştir. Tolstoy'un bu konudaki yenilikçiliği yalnızca cephedeki halkı olağanüstü bir gerçekçilikle canlandırmasında ya da savaşı en küçük bir romantik güzelleştirme olmadan onu gerçek ifadesiyle kanda, acıda, ölümden

canlandırmasında değil, aynı zamanda birçok insan kaderi örneğinde ayrı bir bireyin ve asker kitlesinin savaşın farklı anlarında davranışını belirleyen eylemlerinin psikolojik kaynaklarını tespit etmesinde de kendini gösterir. Burada duyguların ayrıntılarına duyduğu ilgi Tolstoy'un olayların kendisine olan ilgiyi yoğunlaştırmasına yardımcı olur (Motilyeva, 1957: 178).

Çernuşevski'nin makalesinde Tolstoy'un "iç monoloğu yansıtma" (1978: 518) gibi bir yöntemi kullandığından bahsedilir. Tolstoy, bu yöntemle gözlem yoluyla fark ettiği insan ruhuna dair sahneleri okurun gözünde canlandırır. Bir bakıma "psikolojik monologlar" (Çernuşevski, 1978: 518) yaratır. 1855 Ağustos'unda Sivastopol'de savaş ortamındaki kardeşlerden biri olan Vladimir Kozeltsov (Volodya), duygularındaki değişimin sancısını psikolojik bir monologla şu şekilde gösterir:

"Birden büsbütün yalnız hissetti kendini. Bunun, tehlike karşısında, ölüm karşısında kendini bu yapayalnız hissetme duygusunun, korkunç ağır ve buz gibi soğuk bir taş kütleleri gibi çöktüğünü hissetti yüreğinin üstüne. Alanın ortasında durup kendisini bir gören var mı diye çevresine bakındı, başını avuçlarının içine aldı: 'Tanrım! Yoksa ben iğrencin, alçağın, korkağın teki miyim? Daha düne kadar uğurlarına seve seve canımı vermeyi düşlediğim yurdum, Çarım için ölümü göze alamayacak kadar aşağılık bir yaratık mıyım? Evet, sanırım onursuz, zavallı bir yaratığım ben!'" (Tolstoy, 2012: 130).

Yazarın yaratıcılığında "ruhun diyalektiği"ni gösteren eşiklerden biri kahramanların ruhsal arayışları (duhovnoye iskanıye) olur. Kahramanlar algıladıkları dış dünyayı, hislerini, olaylar karşısındaki düşüncelerini ve ruhsal arayışlarını dile getirdiklerinde ruhlarındaki diyalektiği doğrudan ortaya koyar. Bir insanın ruhsal yaşamındaki kritik, bunalımlı, kriz anlarına dikkat etmek gerekir. Tolstoy kahramanlarının iç dünyasının tam da böyle anlarda ortaya çıktığı görülür (Lyudmila Matyuşenko ve Andrey Matyuşenko, 2019: 417-418).

Tolstoy zaman içerisinde yaşanan duygu değişimlerini, zıt ruh hallerinin birbirinin yerine geçişini, "ruhun diyalektiğini" ayrıntılı olarak gözlemler. Yazar bu yöntemi kullanarak bütün doğallığıyla ve gayriihtiyari bir şekilde geçen kahramanın düşüncelerine "tanık olmuş" gibi görünür. İç monologlar karakterin konuşma özelliklerini ve düşünce tarzını yeniden canlandırır (Çausova, 2017: 292). Böylelikle Tolstoy, kahramanına duygu değişimleri, düşünceleri ve iç monologlarıyla bir bütün olarak yalnızca bir yanını yansıtmış olmadan şekil verir. Bu konuda, Aralık Ayında Sivastopol'de Üsteğmen Mihaylov'a ait şöyle bir iç monolog göze çarpar:

"İçimde bir ses bu gece öleceğimi söylüyor," diye düşündü üsteğmen. 'En önemlisi de, sıra bende değildi, ben kendim ortaya atıldım. Böyle benim gibi belaya çanak tutanlar, kesinlikle belalarını bulurlar. Neşitsetskiy olacak lanet herifin nesi var ki? Turp gibi olduğuna kalıbını basarım, (...) Şu var ki, ölmezsem herhalde madalya kazanırım. Madem Teğmen Neşitsetskiy hasta, izin verirsiniz onun yerine ben gideyim dememin, alay komutanının çok hoşuna gittiğini fark ettim. Binbaşılığa yükseltmeseler bile herhalde bir Vladimir nişanı verirler. Ne de olsa bu 13. gidişim tabyaya! Tuh! İşe bak: 13! Uğursuz sayı! Öldürecekler... kesinlikle öldürecekler... hissediyorum bunu. Ama birinin de gitmesi gerek, koca bölük... nasıl bırakılır bir asteğmenin komutasına! (...) Boynumun borcuydu gitmek... evet, boynumun borcu. Ama yine de içimde bir ses, bir önsezi..." (Tolstoy, 2012: 35-36).

Tolstoy kahramanlarında "ruhun diyalektiği" "karakterin diyalektiğine" (dialektiku karaktere) dönüşür. Bu, sanatçı Tolstoy'un yenilikçiliğinden ileri gelir: Yazar, kahramanlarında meydana gelen psikolojik ve düşünsel süreçlerin betimlenmesi aracılığıyla karakterin evrim mekanizmasını ayrıntılı bir şekilde yeniden üretir ve buna ek olarak okura bu değişikliklerin altında yatan nedenleri açıklar. Kahramana belirsiz gelen ve kahraman için netleşmemiş olan şey yazarın aydınlatmasıyla net bir açıklama ve değer kazanır (Çausova, 2017: 293). Çernuşevski'nin 1856 yılında yazdığı makaledeki söz konusu kavram, 1899 yılında yayımlanan *Diriliş* (Voskreseniye) romanında Tolstoy tarafından şu şekilde betimlenir:

"En alışılmış, en yaygın boş inançlardan biri her insanın kendine özgü belirli özelliklere sahip olduğu,

insanın iyi, kötü, akıllı, aptal, hareketli, uyuşuk vs. olduğudur. İnsanlar böyle değillerdir. Bir insandan söz ederken onun kötüden çok iyi, aptaldan çok akıllı, uyuşuktan çok hareketli olduğunu ve bunların tam tersini söyleyebiliriz; ancak eğer bir insan hakkında konuşurken de onun kötü ya da aptal olduğunu söyleyecek olursak yanlış olacaktır. Ama biz insanları hep bu şekilde ayırırız. Bu doğru bir şey değildir. İnsanlar ırmaklar gibidir: Hepsinde su aynı sudur, her yerde birbirinin aynıdır, ama bir ırmak dar, hızlı, geniş, sakin, temiz, soğuk, bulanık, ılık olabilir. İnsanlar da böyledir. Her insan içinde tüm insan özelliklerinin ilk belirtilerini taşır ve zaman zaman bu belirtilerin bazılarını, zaman zaman da diğerlerini gösterir, sık sık da her şeyiyle aynı kaldığı halde kendine hiç benzemeyen bir insan olur. Bazı insanlarda bu değişiklikler çok keskin biçimde ortaya çıkar. İşte Nehlüdov² da bu insanlardandı. Hem fiziksel hem de manevi nedenlerle içinde bu tür değişiklikler oluyordu. Ve bu değişiklik tam da şimdi oluyordu” (Tolstoy, 2019: 277).

Tolstoy’un *Diriliş* romanı Çernuşevski’nin makalesinden önce yazılmış olsaydı, Rus eleştirmenin “ruhun diyalektiği” kavramına Tolstoy’un bu eserinden de örnek göstereceğine kuşku yoktur. Tolstoy’un bu romanında insan ruhunun diyalektiğini ırmağa benzeterek açıklama yaptığı görülür.

Söz konusu karakterin diyalektiği kavramı *Mayıs’ta Sivastopol’de* Tolstoy’un kendi hikâyesine dair sorgulamalarında tekrarlanır: “Kaçınılması gereken kötüye neresinde yer verilmiş bu öykünün? Ve özenilecek, öykünülecek iyiye, neresinde? Kötü adamı kim, kahramanı kim? Herkes iyi ve herkes kötü.” (Tolstoy, 2012: 86) diyerek bu hikâyesinde iyi insan ve kötü insan nitelemesinin olmadığını, bir insanın bazen iyi bazen de kötü olabileceğini vurgular.

Psikolojik analiz, betimleyici bir karaktere sahiptir. Belirli, hareketsiz bir duyguyu alır ve onu bileşenlerine ayırır. Başka bir deyişle okura bu duygunun “anatomik bir tablosunu” (Çernuşevski, 1978: 519) verir. Tolstoy’un psikolojik analizinde aynı zamanda “bir duygudan diğerine, bir düşünceden diğerine dramatik geçişlerin yakalanması” (Çernuşevski, 1978: 519) söz konusu olur. Ancak yazar, psikolojik sürecin yalnızca başlangıcı ve bitişini vermekle kalmaz, bir düşünce ve duygunun oluştuğu esrarengiz sürecin kendisine daha çok odaklanır. Tolstoy *Aralık Ayında Sivastopol’de* ordugâh ortamını anlatırken “nereye baksanız, bir ordugâhın tatsız izleri!.. İlk ve ister istemez –en tatsız- izleniminiz güzel bir kentle, pis bir açık ordugâhın tuhaf karışımından doğan, yalnızca çirkin değil, aynı zamanda iğrenç bir karmaşa görüntüsü; hatta size herkes dehşete kapılmış gibi geliyor, ne yapacaklarını bilemeden oraya buraya koşuşup duruyor insanlar. Ama çevrenizdeki insanların yüzlerine daha bir dikkatle bakın, izleniminiz tümünden değişecektir. Şu, yedeğindeki üç doru atı suarmaya götüren askere bakın örneğin; kendi kendine nasıl da tatlı tatlı mırıldanıyor! Dört yanında koşuşturup duran telaşlı kalabalık hiç şaşırtmıyor onu, ...” (Tolstoy, 2012: 6) ifadelerini kullanır. Yazar, genel bir tablo olarak bakıldığında ordugâh ortamının tatsızlık ve tuhafılık duyguları verdiğini, karmaşanın rahatsız ettiğini, insanlar arasında dehşetin hâkim olduğu yanılığını, ancak buradaki insanlara daha yakından ve dikkatli bir şekilde bakıldığında gündelik yaşamlarına ve telaşlarına devam ettiklerini açıklayarak sürecin kendisini odak noktasına yerleştirir.

Tolstoy kendi romanında olay boyunca tekrar tekrar aynı kahramanların portresini yapma yöntemine başvurur. Yazar, kahramanın iç dünyasına ne kadar derinden ilgi duyuyorsa, o kadar sıklıkta onun karmaşık yaşamının farklı anlarını resmeder: en ince ayrıntısına kadar psikolojik yorumlar eşliğinde kahramanın yüzünü, gözlerini, gülüşünü, hareketlerini, jest ve mimiklerini betimler (Çausova, 2017: 293). 1855 *Ağustos’unda Sivastopol’de* ağabeyi Mihail’e çok benzeyen Vladimir Kozeltsov’u “beyaz ve nazenin yüzünde zaman zaman beliren, sağlık fışkıran gençlik kanının yol açtığı allıklar, ruhunda olup bitenlerin aynasıydı sanki.” (Tolstoy, 2012: 106) şeklinde betimleyerek ruhsal durumunu da ortaya koyar. Dış dünya ile iç dünya arasındaki ilişkiyi göstermiş olur.

Rus şair ve edebiyat eleştirmeni Dmitriy S. Merejkovskiy’ye (1865-1941) göre, Tolstoy eşsiz sanatıyla birlikte hareket ederek dış ve iç arasındaki zıt ilişkiyi kullanır. Kahramanların dış

² Kahraman adının Rusçadan Türkçeye çevirisi: Nehlyudov.

görünümünde meydana gelen hareketlerin kaynağını, kendi vücudumuzun ifade hareketlerini yöneten sinir ve kaslardaki benzer betimlemeleri okurken hisseder ve yaşarız. Bu deneyim aracılığıyla okur olarak doğrudan ve kısa yoldan, canlandırılan kahramanların iç dünyalarına girer, onlarla yaşamaya ve onların içinde var olmaya başlarız. Tolstoy, başlangıçta kahramanların sonrasında dış hareketlerine yansıyan iç durumundan değil, tam tersine içsel özellikleri ve durumlarını yansıtan dış belirtilerden hareketle yola çıkar. Yani dışarıda neler olduğunu anlatarak iç dünyayı aktarır (Merejkovskiy, 2000: 98). *Aralık Ayında Sivastopol'*de on dört denizcinin dışarıdan görünen hareketleriyle iç dünyaları arasındaki bağlantıyı şu şekilde kaleme alır:

"Bu insanların yüzlerine, duruşlarına ve hareketlerine bakın: Bu elmacık kemikleri çıkık, yanık yüzlerin her çizgisinde, her kasında, şu omuzların genişliğinde, geniş çizme konçlarının örttüğü şu kalın, güçlü baldırlarda, her birinin sakin, telaşsız, kararlı hareketlerinde yalınlık ve inatçılık gibi Rus insanının gücünü oluşturan iki temel özelliği görürsünüz; ama savaşın tehlikelerinin, yaşanan öfke ve acıların bu temel özelliklerin yanına, sahip olunan yüce düşünce ve duygularla özsaygısının bilincinin izlerini eklediği de gözünüzden kaçmayacaktır" (Tolstoy, 2012: 17-18).

Kişilerin dışarıya gösterdikleri işaretler, jest ve mimikler aracılığıyla yalnızca onların iç dünyaları değil, aynı zamanda diğer kişilerin onlara karşı tutumu da ortaya çıkar. Nitekim Tolstoy'un eserlerinde kişiler neredeyse her zaman diğer kahramanların bakış açısı üzerinden karakterize edilir. Bu yöntem, bir yandan kişilerin ruhunun çok yönlü bir şekilde betimlemesine, diğer yandan karmaşık insan ilişkilerinin ortaya çıkmasına olanak tanır. Böyle bir psikolojik betimleme yönteminin sonucu olarak mimik ve hareketlerin temelleri öznel bir karakter taşır. Onlar tekrarlanırken sıradan belirtiler olmaksızın kişilerin romanın diğer kahramanlarına nasıl göründüğünü gösterirler (Harmat, 1972: 28).

Tolstoy'un betimlemelerinin karakteristik özelliklerinden biri "yabancılaşma" (Ostraneniye, Viktor B. Şklovskiy'in terimi) yöntemidir. Bu yöntemle yazar, nesneyi ya da şeyi kendi adıyla adlandırmayıp onu ilk defa görüyormuş gibi; olayı ise ilk defa meydana geliyormuş gibi betimler. Nesnelere, olaylar, koşullar alışılmış olandan garip olana dönüşür. Bundan dolayı okurun onlara olan ilgisi uzun bir süre devam eder. Tolstoy sanatında bu, kahramanın algısını, onun içsel durumunu, kahramanın hissettiği uyumsuzluğu ve meydana gelen bir olayın nesnel bir şekilde resmini yansıtan psikolojik açıdan karakterize etmenin araçlarından biri olur (Çausova, 2017: 293-294). Yazar, insanın ruhuna ilk defa bakıyormuşçasına psikolojik sürecini bahsi geçen anın içinde ayrıntılarıyla anlatır.

Lyudmila ve Andrey Matyuşenko'nun belirlemesine göre kahramanın sürekli hareket halinde ve çelişkili bir gelişimde olan iç dünyasının betimlenmesi, insanın manevi yaşamında dönüm noktalarına, bunalımlı anlarına ilgi duyulması, kahramanların iç dünyalarında hissettikleriyle dış olaylar arasında kurulan sıkı bağa dikkat edilmesi, "ruhun diyalektiğinin" önemli ilkeleridir. "Ruhun diyalektiği" bu ilkelerle oluşur (Lyudmila Matyuşenko ve Andrey Matyuşenko, 2019: 420).

SONUÇ

"Ruhun diyalektiği" kavramı Çernişevski'nin kendi düşünce dünyasıyla bağdaşık bir şekilde Tolstoy'un psikolojik analizinin ruhsal süreci anlatma özelliğine dair bir nitelemesi olmuştur. Çernişevski, bu kavramın geçtiği makalesinde Tolstoy'un psikolojik analizine insan ruhuna ayrıntılı bir şekilde bakan bir yazar olarak toplumun yapı taşı olan bireyi incelemiş olduğunu gördüğü için dikkat çekmiştir.

Tolstoy'un genç yaşta edindiği günlük yazma alışkanlığı ona öncelikle kendi iç dünyasını sonrasında ise insanların iç dünyasını, içsel yaşamını tanıma fırsatı vermiş ve bu dünyaları olabildiğince gerçekliğiyle betimleyebilme yeteneği kazandırmıştır. Yazar, erken dönem eserlerinden başlayarak iç monologlara birçok kere yer verdiği için âdeta kahramanlarının iç dünyasından gelen seslere kulak vererek eserlerini kaleme aldığını göstermiştir. *Sivastopol Hikâyeleri'*nde de neden-sonuç ya da

başlangıç-bitiş ilişkileri düzleminde ilerleyen olaylar zincirini değil; sürecin kendisini, kahramanların psikolojik sürecini, onların içsel yaşamını, hislerini, psikolojisini ayrıntılı bir şekilde betimlemiştir. İnsan ruhunun tıpkı bir nehir gibi akan, hareket hâlinde, bütün çatışma ve çelişkileriyle birlikte değişebilen bir yapıda olduğunu kahramanlarında göstermiştir. Tolstoy'un kahramanlarını her hâlinin içerisinde yer aldığı bir bütün olarak betimlediği, Çernişevski'nin söz konusu "ruhun diyalektiği" kavramında tanımlanan özellikleri yansıttığı gözlemlenmiştir. Yazarın diyalektiğin kendi anlamı gibi doğuş, oluş, hareketlilik, çelişkiler, zıtlıklar, değişim, aşma gibi eşiklerden geçen insan ruhunu anlattığı görülmüştür. Hikâyelerindeki kahramanların iç dünyalarındaki gelişimi süreç içerisinde ayrıntılı bir şekilde betimlediğine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Behramoğlu, A. (2012). *Rus Edebiyatı Yazıları (XIX. ve XX. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Can, B. (2013). L. Tolstoy'un Sivastopol Öyküleri Örneğinde Rus Edebiyatı Penceresinden Kırım Savaşına Yaklaşım, 13. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu: Basit Üslup, 26-28 Eylül, Kars.
- Çausova, İ. A. (2017). *Analiz Proizvedeniy Russkoy Klassičeskoj Literaturı XIX Veka: Uçebnoye Posobiye*. Moskva: "KDU", "Universitetskaya Kniga".
- Çernişevski, N.G. (1978). "Detstvo i Otroçestvo", "Voyenniye Rasskazi" L. N. Tolstogo. *Izbranniye Estetiçeskiye Proizvedeniya, (2. Baskı) İçinde* (s. 515-525). Moskva: İskusstvo.
- Galagan, G. Ya. (1982). L. N. Tolstoy. *İstoriya Russkoy Literaturı v Çetiryoh Tomah: Tom Tretiy Rastsvet Realizma İçinde* (s. 797-851). Leningrad: Nauka.
- Gürsoy, Y. (2014). Nikolay Çernişevski ve Devrimcinin El Kitabı "Nasıl Yapmalı?". (Ed. G. Öksüz). *Rusya'da Eylemin Sanatla Buluşması Edebiyatta ve Sinemada Devrim İçinde* (44-54). İstanbul: Çeviribilim.
- Harmat, M. (1972). "Dialektika Duşı" i Literaturniye Motivi (Po Romanu L. N. Tolstogo "Anna Karenina"). *Dissertationes Slavicae. Materialı i Soobşçeniya po Slavyanovedeniyu VIII İçinde* (s. 27-34). Szeged: Institutı Philologiae Russicae in Universitate de Attila József Nominata.
- Hilâv, S. (1997). *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, (3. Baskı). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Karataş, N.C. (2018). F. M. Dostoyevski'nin Yeraltı Dünyasına N. G. Çernişevski'nin Rasyonel Egoizm Teorisinden Bakış. (Ed. B. C. Tanrıtanır). *Filolojide Güncel Akademik Çalışmalar-2018 İçinde* (98-116). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Lebedev, Yu.V. (2016). *Russkiy Yazık i Literatura. Literatura*, (Bölüm: 2, 3. Baskı). Moskva: Prosveşçeniye.
- Matyuşenko, L.İ. ve Matyuşenko, A.G. (2019). *Russkaya Literatura XIX Veka. Analiz Klassičeskih Tekstov: Posobiye Dlya Inostrannih Uçaşihsyı-Filologov*. Moskva: MAKSPRESS.
- Merejkovskiy, D.S. (2000). *L. Tolstoy i Dostoyevski*. İzd. pod. Ye.A. Andruşçenko, Moskva: Nauka.
- Motilyeva, T.L. (1957). *O Mirovom Znaçenii L.N. Tolstogo*. Moskva: Sovetskiy Pisatel'.
- Ryabinina, N.V. (2009). *Osnovi Analiza Hudojestvennogo Teksta. Uçebnoye Posobiye*. Moskva: Flinta.
- Şilin, V.V. (2019). *Slovar' Literaturovedçeskih Terminov*. Moskva: "Kanon-Plyus" ROOI "Reabilitatsiya".
- Tolstoy, L.N. (1953). *Polnoye Sobraniye Soçineniy: Tom 65. Pis'ma 1890-1891 (Yanvar'-iyun')*. Moskva: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Hudojestvennoy Literaturı.
- Tolstoy, L.N. (1983). O Şekspire i o Drame (Kritičeskiy Oçerk). In *Sobraniye Soçineniy v 22 Tomah: Tom Pyatnadsatıy* (p. 258-314). Moskva: Hudojestvennaya Literatura.
- Tolstoy, L.N. (1984). *Sobraniye Soçineniy v 22 Tomah: Tom Dvadsat' Pervıy Izbranniye Dnevnikı 1847-1894*. Moskva: Hudojestvennaya Literatura.
- Tolstoy, L.N. (1985). *Sobraniye Soçineniy v 22 Tomah: Tom Dvadsat' Vtoroy Izbranniye Dnevnikı 1895-1910*. Moskva: Hudojestvennaya Literatura.

- Tolstoy, L.N. (2012). *Sivastopol*, (2. Baskı), (Çev. M. Beyhan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tolstoy, L.N. (2019). *Diriliş*, (11. Baskı), (Çev. A. Hacıhasanoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Turgenyev, İ.S. (1987). *Polnoye Sobraniye Soçineniy i Pisem v Tridtsati Tomah: Pis'ma Tom Çetvortiy 1859-1861*. Moskva: Nauka.

Edebiyat ve Sosyoloji Kavşağında Bir Roman: Yediçınar Yaylası*

Arş. Gör. Nevzat Ağçakaya

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4606-9279>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van – TÜRKİYE

Arş. Gör. Dr. Abdulsemet Aydeniz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0312-4928>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.10.2021

Kabul: 15.01.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Kemal Tahir

Yediçınar Yaylası

Edebiyat Sosyolojisi

Gerçekçi Roman

Batılılaşma

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54809>

Öz

Edebiyat bir yanıyla toplumun dilidir. Toplumunu meydana getiren birey ve onun içinde yaşadığı sosyal çevre ve sosyal olaylar kurgusal bir örüntü içinde edebiyat aracılığıyla okuyucuya sunulur. Edebi metinler, sınırsız sayıda sosyal ve tarihsel olayı geniş bir zaman dilimi içinde işleyebilir. Tarihte yaşanmış olayları bir bakıma kaydeden edebiyat aslında topluma ayna görevi görür. Bu yanıyla edebiyat ve temelde de roman, gerçekçidir.

Gerçekçi romanın Türkiye’de temelinin atılmasında ve gelişmesinde büyük bir paya sahip olan Kemal Tahir, bir yandan eserleri aracılığıyla Anadolu insanını ve Anadolunun toplumsal yapısını anlama ve anlatmaya çalışırken bir yandan da tarihsel dönemleri ve bu dönemlerdeki sosyal, siyasal ve kültürel çehreyi resmeder. Bu meselelerin önemli bir yer tuttuğu romanlardan biri olan Yediçınar Yaylası, genel itibariyle Osmanlı modernleşme sürecinde merkezi iktidar ile taşra ilişkisine dair önemli tarihsel ve sosyolojik tartışmalara değinir. Tanzimat’tan Cumhuriyet’in ilk dönemine uzanan bir süreçte Osmanlı taşrasındaki toplumsal değişim, dönüşüm ve taşranın bu değişim ve dönüşüme karşı reflekslerini konu aldığı görülen Yediçınar Yaylası, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasal örgütlenme ile ilgili önemli bilgiler sunar. Diğer taraftan, Osmanlı modernleşme sürecindeki yapısal reformları içeren Yeniçeri Ocağının kaldırılması, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet’in ilanı, ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı gibi siyasal ve tarihsel olayları konu edinmesi bakımından eser, hem edebiyat sosyolojisi hem de tarihsel sosyoloji bağlamında incelenebilir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ağçakaya, N. ve Aydeniz, A. (2022). Edebiyat ve Sosyoloji Kavşağında Bir Roman: Yediçınar Yaylası. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 161-170.

A Novel at the Crossing of Literature and Sociology: Yediçınar Yaylası*

Ress. Asst. Nevzat Ağçakaya

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Literature, Department of English Language and Literature,
Van – TURKEY

Ress. Asst. Dr. Abdulsemet Aydeniz

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Van – TURKEY

Article History

Submitted: 28.10.2021

Accepted: 15.01.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Kemal Tahir

Yedicinar Yaylasi

Sociology of Literature

Realistic Novel

Westernization

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54809>**Abstract**

Literature is the language of society. Individuals, the social environment they live in and social events are presented to the reader in a fictional pattern through literature. Literary texts can handle an unlimited number of social and historical events over a wide period of time. Literature, which somehow records the events in history, actually serves as a mirror to the society. In this respect, literature, and specifically novel, is realistic.

Kemal Tahir, who played an important role in the formation and development of realistic novel in Turkey, on the one hand, tries to understand and explain the Anatolian people and the social structure of Anatolia through his works, and on the other hand, he portrays the historical periods and the social, political and cultural aspects of these periods. Yediçınar Yaylası, which is one of the novels rich in these issues, in general, touches on important historical and sociological arguments on the relationship between the centralised power and the rural in the Ottoman modernization process. Yediçınar Yaylası, which appears to discuss the social change, transformation and the reflexes of the rural against this change and transformation, in the process from the Tanzimat to the first period of the Republican Era, provides important information about socio-cultural, socio-economic and political organization. On the other hand, the study can be examined in the context of both literary sociology and historical sociology, as it deals with political and historical events such as the abolition of the Janissary Corps, the Tanzimat Edict and the Constitutional Monarchy as part of the structural reforms in the Ottoman modernization process, and the Egyptian Governor Mehmet Ali Pasha rebellion.

GİRİŞ

Gündelik hayatı ele alan çalışmalar gibi edebî ve tarihsel metinler de toplumsal olayları incelerken, objektif sonuçlara ulaşmaya çalışan sosyolojinin temel ilgi alanı olan sosyal çevreden faydalanmaktadır. İnsan ilişkilerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı edebi metinlerde sosyoloji bilimine kaynaklık eden bol miktarda malzemeye rastlanmaktadır. Edebî metinlerin içerisinde sosyal hayatla ilgili sunulan bu bilgiler, edebiyatın ve tarihin alanına girdiği kadar barındırdığı toplumsal olay ve olgulardan ötürü sosyolojinin de alanına girmektedir. Sadece bu yönüyle bile bakıldığında sosyoloji ile edebi metinlerin konusunun birçok noktada kesiştiği görünmektedir. Diğer taraftan, disiplinlerarası ilişkilerde bilimlerin birbirleriyle az ya da çok, doğrudan ya da dolaylı bağlantıları bulunmaktadır. Zamanla artan dünya nüfusuna bağlı olarak daha da karmaşık hale gelen toplum gerçekliğini anlamak, disiplinlerarası işbirliğinin önemini de arttırmıştır. Bu anlamda edebiyat, sosyoloji, psikoloji, tarih, felsefe ve halk bilimi birbirleriyle yakından ilişkili ve etkileşim halinde olan disiplinler olarak öne çıkmışlardır. Bunların arasında edebiyat, sosyoloji ve tarihin birbirleriyle olan ilişkileri diğerlerine göre daha belirgindir. Disiplinlerarası bir yöntemle edebiyat eserine yönelmek, başta edebiyat sosyolojisi çalışmalarının olduğu gibi karşılaştırmalı edebiyat incelemelerinin de temel felsefesini oluşturmaktadır (Aydın, 2004). Edebiyat-sosyoloji ilişkisine bakıldığında her iki disiplinin odak noktasının insan ve insan eylemleri oluşu, bu iki disiplini biraya getirmeye imkân tanımaktadır. Özellikle de edebiyat, toplumsal değişim ve dönüşümü içerdiğinde, onun sosyolojinin ilgi alanına girmesi doğal hale gelmektedir. Edebiyatın sosyoloji disiplininin alanına girmesi, eserlerin yaşamdan kopuk olmaması, yaşamın tanığı olması ve toplumsal olgu ve olayları gerçekçi bir biçimde dile getirme imkânına sahip olmasıyla açıklanmaktadır (İnan, 2006: 28).

Sosyolojide olduğu gibi edebî metinler de konusunu ve kurgusunu, insan ve toplum odaklı olaylardan almaktadır. Bilhassa roman, toplumsal çıkmazda kalan birey trajedisini ve insan gerçekliğini dilin bütün estetik imkânlarından yararlanarak öznel tasarımlarla yansıtır. Edebi eserin yazıldığı sosyal zemin de edebiyat sosyoloji ilişkisi bakımından çok önemlidir. Bu önem, edebiyat eseri ile işlediği dönem arasındaki paralellikten kaynaklanır. “Zira edebiyat bir anlamda bir toplumun günlüğüdür. Onun geçmişinin, şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır” (Sağlık, 2004: 183). Bu sözler, bir toplumun/milletin belli bir dönemde varlık gösteren kültürel değerlerinin anlaşılması temelinde edebiyatın nasıl bir fonksiyon sahibi olduğunu açıklamaları bakımından önemlidir. Nitekim edebi bir eser yazıldığı dönemin toplumsal ve üretim ilişkilerini, dilini, gelenek ve göreneklerini, dini ve siyasi anlayışlarını derin bir şekilde yansıtır. Yazarlar, eserlerinde bireysel veya toplumsal düşüncelere, taleplere, sosyal hayatı etkileyen temel problemlere ayna tutarak eserin yazıldığı dönemi aydınlatırlar. Burada sosyoloji ve edebiyatın ortak noktası, insanın sosyal dünyasıyla, ona uyum ve değişim arzusu ile açıklanabilir (Alver, 2004: 94).

İnsanı ve toplumu ilgilendiren her konunun sosyolojik malzemelerle edebî esere yansması son derece doğaldır. Öyle ki, edebiyat sosyolojisi, edebiyat biliminin bir disiplinidir (Kösemihal, 1964: 185). Edebiyat sosyoloji bağlamındaki ilişki, sosyoloji bir sosyal ilim olmasına rağmen, hareket alanı toplumun bütünü olduğundan, bu bütün içinde farklı sosyal disiplinlerce ele alınması gereken farklı ilgi alanlarını da kapsamaktadır (Erkal, 1987: 1). Bu iki disiplin, gerek beslenme kaynakları ve gerekse referansları ve ölçütleri bakımından da yakın ilişki içerisinde. Konusu insan ve toplum olan edebi eserin en önemli görevleri arasında toplumun içinden geçtiği evreleri olduğu gibi ya da dolaylı bir şekilde, bazen de kurgulayarak dönemin anlaşılmasını sağlayacak detaylar sağlamasıdır. Wellek-Warren'e göre yazar, içinde yaşadığı toplumsal koşullardan bağımsız değildir; bu bağlamda mevcut durumun sosyal ve tarihsel arka planını görmezlikten gelemez: Sanatkâr, gerçeği anlatırken zarurî olarak tarihî ve sosyal gerçekleri de ifade eder (1983: 126). Dolayısıyla edebi eserler, ele aldığı ve işlediği tüm konularda asıl hedef olarak okuyucuyu aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Roman ve hikâye vb. gibi edebî ürünlere bakıldığında, konusu ve kapsamı itibarıyla toplumsal olaylara ya da olgulara dayandıkları görülmektedir. Edebi ürünler ayrıca konusu, ana fikri, dili, şahıs kadrosu, olayları, zaman ve mekânıyla bir bütün olarak her bakımdan toplumun bir yansımasıdır. Kimi yazarlar eserlerini oluştururken bazı hedefler doğrultusunda gerçekleri değiştirip dönüştürerek - kurgulama yoluna başvurarak - sosyal hayatı düzenleyen ilişkileri toplumun değişik kesimlerinden seçtiği kişiler aracılığıyla dillendirirler; böylece olayları sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde irdelerler. Bu bağlamda kimi edebi eserler, toplumsal olayların gerçekliğinin ifadesi ve belgesi kimliğini taşımaktadır. Toplumun oluşum, işleyiş ve gelişim yasalarını araştıran sosyologların söz konusu bu edebî eserlerden sıkça yararlanma yoluna gitmeleri, toplumun belli bir dönemde sahip olduğu din, dil, ahlak, örf, adet, toplumsal kurumlar, hayat felsefesi, yaşam biçimi, tarih ve kültürel değerler vb. gibi düşünce ve kavramların ayrıntılarıyla tanıyıp değerlendirilmesine dayanmaktadır. Zira temel kaynağı birey ve toplum gerçeği olan edebiyat, çağların kendine has yönlerini kaydetmek, örf ve âdetlerin en canlı ve tesirli ifadelerini saklamak bakımından özel bir değere sahiptir (Alver, 2004: 93). Bu bağlamda denilebilir ki, genelde sanat, özelde edebiyat, daha özelde de roman sanatı, kişisel ve toplumsal olay ve olguları yansıtmada ve sosyolojik vakaları işleyerek toplumun özellikle aksayan yönlerini gün yüzüne çıkarmada vazgeçilmez bir öneme sahiptir. İlk toplumbilim eserleri olan romanlar (Özel, 2019: 13), gücünü bir gerçekliği yansıtmaktan alarak bir belgesel kadar bilgilendirici olabilirler (Moran, 1999: 15).

Tüm bu anlatımlar içinde Kemal Tahir önemli bir figür olarak ön plana çıkmaktadır. Onun romanlarının çoğunun yapısında tarihsel ve sosyolojik veriler yer almaktadır. Bu eserler, yazarın içinde yaşadığı, dolayısıyla gerçeklerine aşına olduğu toplumun bir belli dönemlerine ayna tutmaktadır. Özellikle köy ve köylü gerçeğin alanı taşrada vuku bulan problemleri dert edindiği anlaşılabilir yazarın eserlerini de bu alanda bir araç olarak kullandığı görülmektedir. Bu yönüyle Kemal Tahir'in toplumcu-gerçekçi yanını anlamak, ancak ilişkili olduğu dönemin sosyal olgu ve olaylarını aydınlatan romanlarını bilhassa sosyolojik açıdan incelemekle mümkündür.

Kemal Tahir'in Türk roman geleneği içinde farklı bir yerde konumlanmaktadır. Bu farkın ayırtedici özelliklerinden biri, yazarın romanlarını bir tez etrafında yazması ve romanda toplumsal meselelere dair değişik çözümler yapması ve öneriler getirmesidir (Gündüz, 2010). Tahir'in romanları, edebiyat-sosyoloji ilişkisi kapsamında dikkat çekici belge, bulgu ve verileri barındırması bakımından önemli kurmaca metinlerdir. Bu metinler, yazarın hayatı, sanat anlayışı, ilgi alanı, keskin gözlem gücü ve tecrübesinin ürünüdür. Kendi dönemi içinde - 1950'ler - Türkiye'de toplumsal gerçeklik tartışmalarının yüksek sesle yapıldığı bir zaman diliminde romanlarını yazan Kemal Tahir'in bu gerçekliği ele alma ve yansıtma biçimi, kendi döneminin romancılarından önemli farklar taşımaktadır (Gündüz, 2010). Toplumcu-gerçekçi bir sanat anlayışına ve dünya görüşüne sahip olan yazar, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel zemininde aykırı görülen düşüncelerinin bedeli olarak uzun yıllar hapis hayatı yaşamıştır. Bu mahkûmiyet yılları, onun sosyal duyarlılık cephesini daha da güçlendirmiş, çeşitli problemleriyle birlikte toplumun değişik kesimlerine ilişkin yaklaşımını da beslemiştir. Nitekim cezaevlerinde tuttuğu notlar (Tahir, 1991: 121) bunu doğrulamaktadır.

Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Kemal Tahir

Gerçekçi romanın Türkiye'de fikriyatının oluşumunda ve gelişimde Kemal Tahir'in rolü, güncel tartışmalarda önemini korumaktadır. Goldmann'ın "temelde roman, tarih boyunca bir biyografi ve toplumun yaşadığı tüm olayların kaydedildiği bir günlük olduğuna göre; böyle bir günlüğün az ya da çok dönemin toplumunu yansıttığını görebilmek için bir sosyolog olmaya da gerek yoktur" (2005: 24) vurgusu, Kemal Tahir'i işaret eder gibidir. Yine George Lukacs'ın, "edebiyat bir devrin sosyal gerçeğini, sosyal gelişimini ve bu gelişmeye sebep olan sosyal çatışmaları en doğru biçimde yansıtmalıdır. Gerçekçi bir roman, sanatçının yansıttığı tarihi devrin ruhunu, geleceğe yönelik sosyal gelişmesini

yakalayabildiği ölçüde başarılıdır” (2000: 106) ifadeleri, Kemal Tahir’in romanlarında sosyal/sosyolojik gerçekliği yakalama ve yansıtma becerisi ile uyum halindedir. Tüm bu parametreler bir araya geldiğinde Tahir, eserlerini, bir yönü ile sosyolog bir yönü ile tarihçi, bir yönü ile de edebiyatçı olarak kaleme aldığından özellikle romanları disiplinlerarası çalışmalar için oldukça verimli metinler olmuştur

Kemal Tahir ve Yediçınar Yaylası

1910 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Kemal Tahir, II. Abdulhamit’in Hünkar Yaverliği’ni yapmış bir deniz subayının oğludur. I. Dünya Savaşı’nın bir kesitine de şahitlik eden Kemal Tahir, 1923 yılında Cezayirli Hasan Paşa Ruştıyesi’nde mezun olduktan sonra Galatasaray Lisesi’ne başlar. Üç yıl okula devam eder fakat liseyi bitiremez. 1926’da annesinin ölümü ve babasının artık çalışamaz hale gelmesinden sonra ailesinin geçiminin yükü ve sorumluluğu ona kalır. Bu süre zarfında bir süre avukat kâtipliği, daha sonra Zonguldak’ta kömür işletme ambar görevlisi olarak çalışır ve 1932 yılına kadar burada kalır. İstanbul’a döner ve tanıdık gazeteciler aracılığıyla *Vakit* ve *Haber* gazetelerinde düzeltmen olarak çalışır (Yücel, 2011).

Edebiyata şiirle başlayan Kemal Tahir, ilk şiirini 1931 yılında *İçtihat* dergisinde yayımlar. Bu yıllarda Nazım Hikmet’le tanışması hayatında önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Daha sonra da farklı isimlerle yazılar yazan Kemal Tahir 1938-1950 yılları arasında “askeri isyana tahrik ve teşvik” suçundan hapisanede tutuklu olarak kalır. İstanbul, Çankırı, Malatya, Çorum ve Nevşehir hapisanelerinde tutukluluk süresini tamamlar. Hapishane yılları boyunca biriktirdiği 4000 sayfaya yakın notlarla İstanbul’a döner ve 1955’te 6-7 Eylül olaylarında tekrardan tutuklanır ve 6 ay cezaevinde kalır. 1957-1958’de Aziz Nesin ile *Düşün* Yayınevi’ni kurup kendi kitaplarını bu yayın evinde yayımlamaya başlar (Çelik, 1974).

İlk olarak 1958 yılında yayımlanan *Yediçınar Yaylası*, Kemal Tahir’in “Çorum Üçlemesi” olarak bilinen romanlarının ilkidir (*Diğerleri Köyün Kamburu* ve *Büyük Mal* romanlarıdır). Romanda Çorum’daki Çakırlar sülalesinin üç neslinin, Çakırların Halil Efendi, Ömer Efendi ve Kenan Efendi’nin başından geçen olaylar anlatılır. Romanın başlangıç bölümünde, Çakır Kahyaların Halil Efendi’nin, Dilaver Ağa’ya karşı soyunun üstünlüğünü kanıtlama çabası ve Halil Efendi’nin yeni yetme oğlu Ömer’in, Dilaver Ağa’nın dostu Cemile’yi kaçırmaması anlatılır. Dilaver Ağa’nın çocuğu olmadığı için soyu devam edemez. Halil Efendi ölünce de bütün mirası Ömer’e kalır ve Çakırlar sülalesini o devam ettirir. Birinci ve ikinci bölümde, Ömer Efendi ile oğlu Kenan’ın başından geçen olaylar geriye dönüş tekniğiyle aktarılır. 14 Mayıs 1908 tarihinde Meşrutiyet’in ilanından iki ay önce, Avukat Cevdet, Jöntürk sürgünü Seyfettin Bey ve Gavur Ali bir araya gelerek sohbet ederler. Sabaha kadar gerçekleşen bu sohbette, Çakırlar’ın başına gelenler anlatılır.

Anlatılanlara göre Ömer Efendi, babasından kalan mirasla, iki karısı ve bir dostu ve oğlu ile güzel bir konakta yaşamaktadır. Oğlu Kenan henüz 16 yaşındadır. O da babası gibi kadınlara çok düşkündür. Bir gün Çorum’a dil bilmez fakir bir aile gelir. Bu dil bilmez denilen fakir adam bir Kürt’tür. Bunu da “bilmiyorum” anlamına gelen “nizanım” demesinden anlıyoruz. Ömer Ağa onları ahırlarına yerleştirir. Daha sonra anlaşılacaktır ki aslında bu aile Türkçe’yi bilmektedir ve Ömer Ağa’nın zenginliğine ortak olabilmek için bir plan yaparak özellikle Çorum’a gelmiştir. Ailenin erkeği olan Abuzer, küçük karısı olarak tanıttığı Emey’i, Kenan’ı kandırmak için kullanır. Yaptıkları planda başarılı olurlar ve Kenan, Emey’e aşık olur. Hatta Emey’i Yediçınar Yaylası’na götürebilmek için yayladaki çobanı öldürür. Kenan, Emey’de gözü olan yaşlı babasının da bir an önce ölümünü bekler. Babası ölünce Kenan, Abuzer’in kurduğu tuzağa kolayca düşer ve babasının ölümünden sonra Emey’le sık sık birlikte olur.

Romanın üçüncü bölümünde, yani 15 Mayıs 1908 gününün sabahında Çorum’un başka bir yüzü sergilenir. Zaptiye Kolağası Celil Efendi’nin, Jöntürk sürgünü Seyfettin Bey ve ona yakın olan

Avukat Cevdet Bey hakkında Hasan Paşa'ya yazdığı mektupta geçimini, babasının küçük karısı Güllü'yü, üvey kız kardeşi Hacer'i ve yine babasının dostu olan Benli Nazmiye'yi Çorum'un erkeklerine para karşılığında satarak karşıladığını belirtir. Çakır Kâhyaların Halil Efendi'nin zenginliği ve şerefi, Kenan'ın kadınlara olan düşkünlüğü sebebiyle bu şekilde sona erer. O tarihlerde memleketin içinde bulunduğu durum dile getirilir.

Dördüncü bölümde ise tarih 15 Haziran 1911 yılıdır. Yani Meşrutiyet'in ilanından üç yıl sonradır. Avukat Cevdet Bey, Çorum'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başkanı olmuştur. Seyfettin Bey ise üç yıl sonra Çorum'a müfettiş olarak gelmiştir. Abuzer onun karşısına Abuzer Ağa olarak çıkar. Abuzer Ağa, Yediçınar Yaylası'nı satın alır. Kenan ise bütün malını kaybeder. Bu zaman diliminde ağalık sisteminin oluşumu, çıkar çatışmaları, cinsel sapkınlıklar ve jurnalcilik gibi konuların yanında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan ederek Hatay'ı alması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Tanzimat Fermanı, merkez ve taşra kopukluğu gibi konulara da göndermede bulunmaktadır. Bu bakımdan aynı zamanda da Osmanlı modernleşme serüvenine ve tabii ki bunun başarısız olduğunu gösteren olaylara dikkat çekilmektedir.

Eser ve Toplumun Kesiştiği Nokta: Yediçınar Yaylası

Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte kırsal kesimdeki toplumsal değişmeyi konu alan *Yediçınar Yaylası* romanında sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasal örgütlenme konusunda önemli bilgiler verilmektedir. Romanda; halk hikayeleri, atasözleri, deyimler, gündelik dildeki argolar, halk oyunları, eğlence biçimleri, aile içi ilişki biçimi, oturma sırası, büyüklere saygı, adet ve merasimler, evlenme, eşkiyalık, loncalar, inanışlar, islam inancı ile ilgili bilgiler, doğa inanışları, doğa üstü güçler (cin, peri vb.), din görevlileri, türbe ve makam ziyaretleri, köylünün kendi içinde ve dışarıya karşı ilişkileri, giyim-kuşam, halk ekonomisi (üretim biçimi, hayvancılık, çobanlık, avcılık), barınma ve ısınma, beslenme, ev mutfağı gibi kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarda geniş bilgiler vermektedir. Bu yönüyle bakıldığında Kemal Tahir romanlarında gündelik yaşamın akışını merkeze alır. Dolayısıyla da sokağın dilini merkeze alarak toplumsal çözümü en iyi şekilde yansıtmaya çalışır. Diğer taraftan Osmanlı modernleşme sürecindeki yapısal reformları içeren Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Tanzimat Fermanı, Meşrutiyet, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı gibi siyasal ve tarihsel olayları konu edinmesi bakımından eser, hem edebiyat sosyolojisi hem de tarihsel sosyoloji bağlamında önemlidir. Bu anlamda romanın toplumsal gerçekçi romanın önemli bir örneği olduğunu vurgulamak gerekir.

Yediçınar Yaylası romanının ilk bölümü, romanın asıl zamanı, mekânı ve hikâyesini hazırlayan bilgilerin aktarıldığı uzunca bir bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm, padişah tarafından gönderilen bir kadının daha önce, bir şekilde, var olan düzeni alt üst ettiğini, kadının yoz ve kirli bir kişi olarak tarif edildiğini görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı'nın merkezi hükümetinin zayıflaması, uzun süren savaşlar sonucunda gerileyen ekonomiyi telafi etmek için tımar sisteminin kaldırılıp iltizam sistemine geçilmesine ve buna yönelik getirilen eleştirilere tanık olmaktadır. Bu anlamda roman sadece bir kasaba ve köyde geçen olay örgüsüyle değil, aynı zamanda Osmanlı'nın 19. yüzyılda giriştiği modernleşme serüvenini ve bu serüvende karşılaştığı isyanlar, yapılan ekonomik ve siyasal yapılarıdaki değişiklikler ve bu değişikliklere Kemal Tahir'in eleştirilerini de yansıtmaktadır. Bu bağlamda eser, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Tanzimat Fermanı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, ayanlık ve iltizam sistemi gibi Osmanlı 19. yüzyılda önemli değişim ve dönüşüme işaret eden konulara göndermelerde bulunarak romanın ele alacağı zaman aralığını okuyucuya aktarmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı'nın siyasal yapılanmasına dair açık bir tablo ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin en belirgin özelliği bürokratik bir devlet olmasıdır. Bu bürokratik yapı ise merkez ile çevre arasında uzaklığa sebep olmaktadır. Yani bu durum merkez olarak nitelendirilen yönetici sınıf ile çevre olarak nitelendirilen reaya (halk) arasında bir kopukluk yaratmaktadır. Merkezin

çevreden bağımsızlığı ve bu anlamda sahip olduğu otonomi, devletin kendine özgü örgütlenme ve yapılanma biçimini ortaya çıkarmıştır. Devlet otoritesinin oluşturduğu "merkez" ile halk kesiminin oluşturduğu "çevre" arasında Hegel'in tanımladığı anlamda aracı kurumları görmek mümkün değildir. Merkezi otoriteden bağımsız bir hareket alanı ve aynı zamanda Batı Avrupa'da görülen şekliyle mülkiyet haklarına sahip olan bir sivil toplum unsuru yoktur. Osmanlı Devleti temelde devlet normlarına göre yetişen sadık hizmetçilerin oluşturduğu merkezi bir otorite biçimindedir. Devletin kendine özgü olan ve Kanuni'nin son yıllarına kadar iyi işleyen toplumsal, ekonomik ve askeri düzeninin birtakım iç ve dış sebeplerden dolayı bozulmaya ve çürümeye başlaması, 18. yüzyıldan itibaren Batılılaşma çabalarının artmasına yol açmıştır. Batılılaşma, devletin çöküşüne engel olmak için ortaya atılan bir çözüm önerisiydi. Kemal Tahir, Osmanlı devletinin kurtarılmasını merkeze alan modernleşme serüveni sonucunda meydana gelen değişim, dönüşüm ve bunların başarısı(zlığı)nı taşraya odaklanarak ortaya koyar.

Kemal Tahir Osmanlı'nın yeni bürokratik yapısını kasabadaki yerel idari yapılanmadan hareketle anlatır:

Sultan Süleyman mülkü genişletince işler doğru gitsin diye ayanını, kendi seçecek... Bunların vazifesi, valilerin, beylerbeyilerin, bir de kadıların hak yolundan ayrılmamasına bakmak... Alalım bizim Corumumuzu... Buraya padişah bir mutasarrıf mı yolladı? Mutasarrıf bizim gidişatımızı bilemez... Ayan valiye, mutasarrıfa yol gösterecek, «Bu memlekette şu kadar ekin hâsil olur, fazla istedin! Şu madenlerden şu kadar yük cevher çıkar. Madenkeşlik nizamı şöyledir. Filânca sipahinin dirliği şuna düşer!» diye akıl verecek (Tahir, 1996: 34).

Yazar, Burada Osmanlı'da merkez çevre ilişkisine dair önemli noktalara vurgu yapar. Merkezi temsilen çevrede ayanlar ve ayanların denetiminde olan askeri ve hukuki idareciler görülmektedir. Toplumsal çözülmenin yazarı olan Kemal Tahir hemen ardından, ilk etapta sadece tasvirini yaptığı yerel bürokratik elitin zamanla nasıl yozlaştığını anlatır:

Lâkin giderek ayan takımı azmış... İşleri parayla görür olmuş... Eskiden, «Devlet şu kadar öşür toplayacak, fazlası Müslümana zulümdür» diyenler, bu sefer, hep mültezim kesilip vergiyi, öşürü kendileri topladıklarından onda biri, beşte bire kadar çıkarmışla (Tahir, 1996: 35).

Osmanlı'da modernleşme, Avrupa karşısında imparatorluğun varlığı ve bütünlüğünü koruma maksatlı, devlet tarafından başlatılan ve yönlendirilen "savunmacı" bir reform programı olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıla gelindiğinde merkezi otoriteyi iyice kaybetmiştir. Merkezi otoriteyi sağlamak için nüfuzlu ailelerle işbirliği yapmaya karar verilmiştir. II. Mahmut 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın da gayretleriyle ayanlar ile Sened-i İttifak imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Ayanlar, merkez ile taşra arasında dengeyi ve düzeni sağlamakla görevli olacaklar. İşte Yozgat ayanı Çapanoğulları da o dönemde ortaya çıkan nüfuzlu ailelerden birisidir. Romanda bu duruma ilişkin anektoda yer verilir:

Babası Mahmut pehlivanın hastalığı epey uzun sürüp, kurtulamayacağı anlaşılınca, Yozgat ayanı Çapanoğlu Süleyman Bey, "Yerine oğlu geçecek" diye ferman göndermeseydi... Dilâver'in âyanlığı Çorumluların aklına bile gelmeyecekti (Tahir, 1996: 187).

Osmanlı'nın bürokratik yapısı ve bunun yerle yansımalarının yanında merkez çevre ilişkisine yeni bir boyut katan ve çevreyi oradaki bürokratik elitin insafına bırakan iltizam sistemi Kemal Tahir'in

üzerinde durduğu diğer önemli bir noktadır. İltizam sisteminin, yerel ayanın peşin ve beş yıla varacak sürenin vergisini alıp oradaki bütün vergileri o ayanın kontrolüne bırakan bir sistem olduğunu kabaca söylebiliriz. Yazar, bunun bölgedeki ayan ile diğer bürokratik yapı ve orada yaşan halk arasındaki ilişki biçimini yozlaştırdığı sonucuna varmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki mültezimlerin vergi toplama dışında ne tür gayr-ı meşru işlere bulaştıkları, bunların ne olduğu, devletin halkın işlerini emanet ettiği kişilerin insanlara nasıl muamele ettiği ve toplumsal hayatın çeşitli durumları hakkında romandan aktarılan aşağıdaki paragraf konuya açıklık getirir:

Çakır Kâhyaların Ömer Efendi bütün mültezimler gibi öşür, iltizam işlerini çevirmek için sırasında zor kullanıyor, harman zamanı ekin kaçırınları, hayvan resmini, faizli borcunu inkârdan gelenleri, yataklığını ettiği eşkiya reisi Kör Dede'yle korkutuyordu. Yaz aylarında yirmi otuz kopukla gezen Kör Dede kış gelip askerini dağıtmınca iki arkadaşıyla Yediçınar Yaylasında barınmaktaydı. Bundan başka yaylaya konup göçen bütün kaçakçısı kervanları, çalınmış at, sığır, davar sürüleri de göz önüne alınırsa Hanefi her önüne geleni kuyrukçu tutamazdı (Tahir, 1996: 53).

Yazar, Osmanlı'nın siyasal ve bürokratik yapısını ve bunun zaafalarını anlatmanın yanında 19. yüzyılda Osmanlı'nın karşılaştığı isyanlar ve savaşlara da değinmiştir. Bu isyanlardan en önemlisi Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'dır. Nitekim Kütahya'yı alarak Bursa önlerine kadar gelen Mehmet Ali Paşa, Avrupa devletlerinin müdahalesiyle durdurulmuştur.

Buyrultusunun mahkeme defterine geçirildiği gün, Mısır Valisi Kavalı Mehmet Ali Paşa, zehirli yılan gibi başkaldırdı. Az kaldı ki Osmanlı padişahının tahtının devirip tacını kapa da, kendi kopasica kafasına geçire... Oğlu İbrahim Paşa, derya gibi askerle yürüdü, önüne çıkan Osmanlı ordularını bozdu. Koca sadrazamı, dumanlı bir gün, şaşkınlığa getirip esir etmesi nasıl bir uğursuzluk. Herif türkü çağırarak geldi de, nah şuracıktaki Kütahya'yı aldı. Padişaha bir mektup yazıp Bursa'yı kışlak istedi (Tahir, 1996: 8).

Bu anlatımda Kemal Tahir'in, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına doğru kendi yönetimi altında bulunan vilayet valilerine bile hükmetmekte zorlandığına ve merkezi hükümetin ne kadar zayıfladığına dair önemli bir vurgu yapıldığı görülmektedir.

Roman, Osmanlı'nın siyasal-bürokratik yapısı ve üretim yapısının yanında değişen yeni yapıda çevrenin iktidar ilişkilerine ve gündelik yaşamlarına dair de önemli malzemeler sunmaktadır. Romanda, Çorum ve çevre köyleri, toplumsal yaşayış biçimi itibarıyla genel olarak Anadolu köy ve köylüleri için temsili roldedir. Metnin geneline sirayet eden nokta, burada insanların çıkar temelinde bir ilişki sürdürdüğüne dair yaklaşımdır. Hedefe ulaşmak için her yol denenebilir. Zengin olmanın yolu kötülük yapmaktan geçiyorsa bu da meşrudur. Gösterişe ve şatafata önem verildiği, kadının cinselliğinin ön planda tutulduğu, ilişkilerde kurnaz davranıldığı, bilhassa maddî güce önem verildiği, kazanmak için her yolun meşru sayıldığı özellikle vurgulanır. Bu durum, bir anlamda toplumdaki bozulma ve çürümenin, ahlakî değer yargılarından yoksunluğun karikatürize edilerek kaba çizgilerle ortaya konulmasıdır. Bu yönüyle idealist köy romancılarının ileri sürdükleri saf ve masum köylü portresinin aksine, Kemal Tahir'in köyü konu edinen romanlarında cahilliği ve geri kalmışlığı dolayısıyla meşru olmayan çarkın içinde sistemden nemalanma çabasıyla kurnaz davranan bir köylü tipi tasvir edilmektedir (Tural, 2011: 180). Fakat aynı zamanda köylüler geri kalmışlıkları nedeniyle bu çarkın içinde yer alırken kimi zaman da kurnaz davranarak bu sistemden pay almaya çalışmışlardır.

Yazarın kahramanlarına özellikle önder ve aydın olma vazifesi yüklemekten kaçındığı görülmektedir. Bunun istisnası ise Avukat Cevdet Bey'dir. O da başta dürüst bir profil çizmesine karşın

sonradan yozlaşacaktır. Romanda olaydan çok kahramanlar arasındaki mücadele ön plandadır. Kahramanlar uzun bir zaman şeridini, görev devir-teslimi yaparak temsil eder. Halil Efendi - Ömer Efendi - Kenan Efendi - Cemile - Benli Nazmiye - Emey gibi. Tahir, romanın başından sonuna kadar şahıs kadrolarını anlatırken toplumun değer yargılarına uygun olarak yalnızca iki şahıs portresini gözler önüne serer. Kadın kahramanlardan Saime Hanım dürüst, namuslu, evine ve çocuklarına bağlı, gözü dışarıda olmayan bir tiptir. Erkek kahramanlardan Çoban Hanefi fakir olmakla beraber, dürüst, sadakatli, kanaatkâr, kötü düşünmeyen ve fedakârdır ki o da öldürülür.

Saime Hanım birkaç yerde mağdur ve masum bir karakter olarak ele alınır.

Bana avanak hovarda ağız sökmez... Küçük karı fena değilmiş. Şimdi buraların kahpeleri bitti de, kara kavukluçingen kahpeleri mi çıktı? Dinle dur! Hem ayıp, hem de günah... Saime hanıma yazık... Bak, Kenan oğlan geldi yetişti. Sana bakarak, iyice havalanmış. Geçenlerde Saime hanım bizdeydi, konuştuk. Karı ağılıyor ki yürek dayanmaz (Tahir, 1996: 104).

Diğer kadın karakterlerin hepsi olumsuz tasvir edilir. Romanda göze çarpan bir diğer önemli nokta ise bütün karakterler arasında neredeyse nefret düzeyine varan bir sevgisizliğin olmasıdır.

Tüm bu tarihsel ve bürokratik anlatıların dışında romanda iki karakter ön plana ayrıca çıkmaktadır. Bunlar Abuzer Ağa ve onun küçük karısı Emey'dir. İlk olarak köye geldiklerinde neredeyse insan dışı bir varlıkmiş gibi tasvir edilen ve dil bilmez olarak karakterize edilen *kara Abuzer* ve ailesi, Abuzer'in Emey'i kullanarak toplumsal statü olarak ağalığa kadar yükselmesi anlatılır. Fakat Abuzer Ağa ile Emey'deki değişiklik tamamen kılık kıyafet ve dışa bakan bir değişikliktir. Yazar, bu ailenin Çorum'a ilk gelişlerinden önce insan tipinden uzak bir tipte - ayı dönmesi - tasvir eder. Sonra iyi bir hamam operasyonu ile istediği şekle sokar. Kahramanların kişilik ve kimlik yapılanmalarını, gelişim seyrini inceleme fırsatı oluşturur. Yazar, kahramanlarını bu dönüşümün içine sokar. Özellikle Abuzer Ağa ve Emey tam bir kimlik ve kişilik çatışması yaşarlar. Sonuçta da yazar kahramanlarının ve olayın gerçekleştiği mekânın sahiplerini değiştirir.

Kemal Tahir'in romanında kişilerin, özellikle kadınların çoğunlukla negatif niteliklerle tasvir edilmesinde onun hapisane yaşantısının önemli bir yeri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Her türlü adli (tecavüz, cinayet, hırsızlık) ve siyasi suçtan (yazarın da parçası olduğu "isyan" gibi) hüküm giymiş mahkûmların tutulduğu yer olarak hapisane; onun yarattığı karakterlerin toplumsal norm ve değerlerin dışında yozlaşmış, sapkın, ihanetçi, zalim gibi özelliklere sahip kişiler olarak kurgulanmasında etkili olmuş olmalıdır. Topluma zararlı olarak kabul edilen ve onun içinde dışlanarak kapalı bir mekânda cezalandırılan insanlarla 12 yıl gibi uzun bir süreyi beraber geçirmek yarattığı karakterlerinin profilini etkilemiştir. Ama aynı zamanda romanına konu ettiği yörenin gündelik yaşam ve pratikleri, kültürel kodları, üretim ilişkileri ve doğa ve insan ilişkileri hakkında da geniş bilgiler vermekten de kaçınmaz. Bu anlamda da bu metin sosyolojik ve tarihsel bir perpektifle analize imkan tanımaktadır.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı, Cumhuriyetin kuruluş yılları sancıları ve II. Dünya Savaşı gibi büyük siyasal ve toplumsal alt üst oluşların yoğun olduğu bir döneme şahitlik eden Kemal Tahir, toplumsal çözülmenin ve çöküntünün hikâyesini yine toplumun gündelik ilişkileri üzerinden okuyucuya anlatır. Yediçınar Yaylası'nda Kemal Tahir, Tanzimat'tan Cumhuriyetin ilk yıllarına uzanan dönem içinde, bir taşra bölgesi olan Çorum'u ve orada yaşayan insanların Osmanlı devlet politikasının getirdiği sosyal, ekonomik ve toplumsal yaşam içindeki yerini ele almakatadır. Bu dönem, Batılılaşma hareketlerinin yoğun yaşandığı, toplum katmanında köklü dönüşümlerin uygulanmaya çalışıldığı ve geleneksel

Osmanlı hayat biçimleri ile kurumların modern bir biçime evrilmeye çalışıldığı bir dönemi içermektedir. Yazar, Osmanlı modernleşme hamlelerinin yetersizliğini ve başarısızlığını halkın gündelik yaşam izleri üzerinden toplumsal yapının çarpıklığını, eğitimsizliğini ve sosyal dokunun bozukluğunu ortaya koyarak aktarmaktadır. Tarihsel ve sosyolojik verilerin çok yoğun kullandığı bu eser, Kemal Tahir'in modernleşmenin veya Batılılaşmanın sadece merkezi siyasal aktörlerin aldığı kararlarla tepeden inmece bir şekilde yapılamayacağını, esas olanın toplumsal yapı ve dokuda değişimin sağlanması gerektiğini, bunun da çok zor olduğunu taşradaki çarpık ilişkileri anlatarak ortaya koymaktadır. Tüm bu sosyal mesele ve değişimler, Tahir'in güçlü edebi anlatısıyla Yediçınar Yaylası'nda hayat bulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alver, K. (2004). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Aydın, E. (2004). *Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimlerinin Görev ve Özellikleri*. (Ed. K. Alver). *Edebiyat Sosyolojisi* içinde (s. 151-163). Ankara: Hece Yayınları.
- Çelik, N. (1974). Kemal Tahir İçin Bibliyografya Çalışması. *Türkiye Defteri 6* içinde (s. 17-51).
- Erkal, M. (1987). *Sosyoloji (Toplum Bilim)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Goldmann, L. (2005). *Roman Sosyolojisi*, (Çev. A. Erkay). Ankara: Bileşik Yayıncılık.
- Gündüz, O. (2010). Kemal Tahir Romanlarında Toplumsal Değişme ve Köy. (Editörler: E. Eğribel ve M. F. Andı). *Kemal Tahir Yüz Yaşında* içinde (s. 322-339). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İnam, A. (2006). Ebediyâtını Yitirmiş Edebiyat. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 0(22), 21-36.
- Kösemihal, N. Ş. (1964). Edebiyat Sosyolojisine Giriş. *İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 2(19-20), 1-37.
- Lukacs, G. (2000). *Çağdaş Gerçekliğin Anlamı*. İstanbul: Payel Yayınları
- Moran, B. (1999). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özel, M. (2019). *Romanperver İktisatçı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Rene Wellek, W. A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev. A. E. Uysal). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sağlık, Ş. (2004). Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi. (Ed. K. Alver). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* içinde (s. 181-217). Ankara: Hece Yayınları.
- Tahir, K. (1991). *Notlar/ 1950 Öncesi Cezaevi Notları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tahir, K. (1996). *Yediçınar Yaylası*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Tural, S. K. (1993). *Edebiyat Bilimine Katkılar*. Ankara: Ecdad Yayınları.
- Yücel, M. (2011). *Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Yeşil Yıkamanın Sürdürülebilirlik Temelinde Değerlendirilmesi: Eleştirel Bir Bakış* *

Arş. Gör. Dr. Duygu Yıldız Karakoç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9396-5917>

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Erzincan – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi Kovancı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1434-2581>

Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Adıyaman –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.01.2022

Kabul: 20.03.2022

On-line Yayın: 25.03.2022

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilir Kalkınma

Yeşil Boyama

Şirket Çevreciliği

Sürdürülebilirlik

Yeşil Pazarlama

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu çalışma, 10-11 Aralık 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "İSBES (Uluslararası Sürdürülebilir İşletmecilik ve Ekonomi Stratejileri Kongresi)"nde sözlü bildiri olarak sunulan bildiriden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57426>

Öz

1970'li yıllardan itibaren doğal kaynakların akılcı kullanımına dikkat çeken ve kalkınma ve çevre arasındaki etkileşime odaklanan sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının son dönemlerde şirketlerin stratejilerine, vizyonlarına ve misyonlarına entegre edildiği görülmüştür. İş dünyası bir yandan ekonomik büyüme hedeflerini sürdürülebilirlik üzerine inşa etmiş, diğer yandan da çevre koruma bilincinin kamuoyunda artmasıyla yeşil ve çevre dostu pazarlama uygulamalarına ağırlık vermiştir. Bununla birlikte şirketlerin maliyetten kaçınmak için çevre dostu üretim yapması yerine yanlış, yanıltıcı, aldatıcı veya hileli içerik ve reklamlarla bu durumu manipüle etmesi yeşil yıkama kavramını gündeme getirmiştir. Söylemlerinde sürdürülebilirliği benimsediğini söyleyen şirketler uygulamalarında aksi yönde hareket ederek yeşil yıkama uygulamalarına başvurmaktadır. Özellikle son yıllarda hukuki düzenlemelerin esnek ve belirsiz olması nedeniyle şirketlerin daha kolaylıkla ve sıklıkla yeşil yıkama yaptığı görülmektedir. Genellikle şirketlerin ve bazen de kamu kurumlarının başvurdukları yeşil yıkama uygulamaları sürdürülebilirliğin bütün boyutları üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Çalışmanın amacı bu bağlamda yeşil yıkama uygulamalarının olası etkilerini sürdürülebilirliğin üç sacayağı olan çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik üzerinden ayrı ayrı değerlendirerek ve bunu örnekler üzerinde somutlaştırarak ortaya koymaktır. Çalışmanın sonucunda yeşil yıkamanın sürdürülebilirliğin tüm boyutlarına olumsuz etkilerinin olduğu öngörülmüş ve tüketiciler, sivil toplum kuruluşları, medya, çevreci kuruluşların kendi çabaları ve bağlayıcı kamu politikaları ve hukuki düzenlemelerle yeşil yıkamanın önüne geçilebileceği sonucuna varılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldız Karakoç, D. ve Kovancı, E. (2022). Yeşil Yıkamanın Sürdürülebilirlik Temelinde Değerlendirilmesi: Eleştirel Bir Bakış. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 171-184.

Evaluation of Greenwashing on the Basis of Sustainability: A Critical View* *

Res. Asst. Dr. Duygu Yıldız Karakoç

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Erzincan – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Ezgi Kovancı

Adiyaman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Adiyaman – TURKEY

Article History

Submitted: 28.01.2022

Accepted: 20.03.2022

Published Online: 25.03.2022

Keywords

Sustainable Development

Greenwashing

Corporate Environmentalism

Sustainability

Green Marketing

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

* This study, was produced from the paper presented as an oral presentation at the "ISBES (International Sustainable Business and Economic Strategies Congress)" held in Istanbul on 10-11 December 2021.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57426>**Abstract**

It has been seen that the concepts of sustainability and sustainable development, which draw attention to the rational use of natural resources and focus on the interaction between development and the environment, have been integrated into the strategies, visions and missions of companies since the 1970s. On the one hand, the business world has built its economic growth targets on sustainability, on the other hand, it has focused on green and environmentally friendly marketing practices with the increase in environmental protection awareness in the public. However, instead of making environmentally friendly production to avoid cost, companies' manipulation of this situation with false, misleading, deceptive or fraudulent content and advertisements has brought the concept of greenwashing to the agenda. Companies say that they adopt sustainability in their discourses act in the opposite direction and resort to green washing practices. Especially in recent years, due to the flexible and uncertain legal regulations, it is seen that companies do greenwashing more easily and frequently. Green washing practices, which are generally applied by companies and sometimes public institutions, cause negative effects on all dimensions of sustainability. In this context, the aim of the study is to reveal the possible effects of green washing practices by evaluating separately the three pillars of sustainability, environmental, economic and social sustainability, and embodying this on examples. As a result of the study, it has been predicted that greenwashing has negative effects on all dimensions of sustainability and it has been concluded that consumers, non-governmental organizations, media, environmental organizations can prevent greenwashing with their own efforts and binding public policies and legal regulations.

GİRİŞ

İklim değişikliği, asit yağmurları, çölleşme, ormansızlaşma, kirlilik ve daha birçok çevre sorunu gezegenin her yerinde iyiden iyiye kendini hissettirmektedir. 1970'li yıllardan itibaren küresel çevre sorunlarının daha da belirginleşmesiyle çevre sorunlarını önlemeye ve gidermeye yönelik önlemlerin ulusal hükümetlerce sınırlı kalmaması gerektiği anlaşılmış ve uluslararası iş birliğinin önemi artmıştır. Böylece çevrenin korunması bireylerden başlayarak, yerel yönetimler, şirketler, hükümet dışı kuruluşlar, ulusal hükümetler ve çevreyle ilgili uluslararası kuruluşlar gibi geniş bir aktör katılımını gerektirmiştir. Dahası, bu dönemde çevre ve kalkınma arasındaki ilişki sorgulanmış, ekonomik anlamda paradigma değişikliğine gidilmiş ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramı gündeme getirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışının diğer geleneksel kalkınma anlayışlarından farklı olan kısmı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirirken çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması, gelecek kuşakların hak ve yararlarının göz önünde bulundurulması, doğanın bir taşıma kapasitesi olduğunun farkına varılarak hareket edilmesi istencidir. Sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda hareket eden çevre politikaları, çevrenin korunarak ekonomik gelişmenin sağlanması için "Yeşil Yeni Düzen" kapsamında ortaya çıkan yeşil ekonomiyi bir rehber olarak ele almaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, teorik tartışmalar bir yana, sürdürülebilir kalkınma ya da yeşil ekonomi gibi araçların uygulanmasında uygulayıcıların gerçekten neyi amaçladığını iyi tespit etmektir. Hâkim iktisat politikalarına eleştirel bakan sürdürülebilir kalkınma anlayışı ve onun bir aracı olan yeşil ekonomi, her ne kadar ekonomik gelişmenin doğa üzerinde yapacağı baskıya son vermek amacıyla olsa da bu kavramlar manipülasyona her zaman açık olmuştur. Bunun son zamanlardaki en tipik örneğini "yeşil yıkama" uygulamaları oluşturmaktadır. Tüketicilerin artan çevresel farkındalıkları ve çevre koruma bilinci nedeniyle üretimlerini doğaya zarar vermeden gerçekleştirmek zorunda olan şirketler tüketicilerin çevreci taleplerine karşılık verebilmek ve diğer şirketlerle rekabet gücünü kaybetmemek için yeşil pazarlamaya sıkça başvurumaktadırlar. Ancak bazı şirketler piyasaya sundukları ürünleri ya da hizmetleri yanlış ve yanıltıcı biçimde çevre dostu göstererek kâr etme amacına yönelik bir pazarlama taktiği uygulamaktadırlar. Yeşil yıkama tamamen kamuoyunun ve yatırımcıların çevre duyarlılığını sömürmeye yönelik bir şirket stratejisi olarak görülmektedir. Yeşil yıkama anlayışı hem sürdürülebilir kalkınmaya hem de onun uygulama araçlarından biri olan yeşil ekonomi anlayışına zarar veren bir eğilimdir. Çalışma sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirliğin boyutları kapsamında yeşil yıkama kavramına ve uygulamalarına değinerek açıklayıcı bir değerlendirme yapma amacı taşımaktadır. Bu bağlamda öncelikle sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları kısaca tartışılmış ardından literatürdeki yeşil yıkama tanımları, yeşil yıkamanın biçimleri, gelişimi gibi konular derlenmiştir. Sonraki bölümde sürdürülebilir kalkınma amacı ile yeşil yıkama uygulamaları arasındaki ters yönlü ilişki ortaya konmuştur. Özellikle Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına (SKA) ulaşmada yeşil yıkamanın ortaya çıkardığı zorluklar çalışma açısından önemlidir. Çalışmanın son bölümünde yeşil yıkama sürdürülebilirliğin boyutları üzerinden tartışılmış ve güncel örneklerle bu tartışma zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada çevreci ve sürdürülebilir politikaların şirketlerin ekonomik kaygılar ve çevreci uygulamalar arasında uzlaşa sağlanabileceği, yeşil yıkama gibi yanıltıcı uygulamaların sürdürülebilirlik politikalarına zarar verdiği ve çevre korumada en etkin paydaşlardan biri olabilecek şirketlerin etkisini azalttığı sonucuna varılmıştır.

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekosistemin parçalarındaki bozulmaların tehlikeli bir düzeye erişmesi doğayla birlikte doğanın bir parçası olan insanı ve insanın yaşam kaynaklarını doğrudan etkilemiştir. Bununla birlikte çevre sorunları nedeniyle mağdur olan türlerden biri olan insanın farkı bu sorunlara bizatihi kendisinin neden olmasıdır. Rönesans'la birlikte doğaya egemen olma düşüncesinin baskınlaşması ve sanayileşme sonrası dönemde hızlanan kalkınma hamleleri doğanın sömürsünü beraberinde getirmiştir. Bu durumun ortadan kalkması ya da en az düzeye inmesini sağlamak için kalkınmanın gerçekleşmesi ve çevrenin korunması arasında bir denge sağlanması istenmiştir. Çevre sorunlarının yerel nitelikten çıkarak küresel bir soruna bürünmesi uluslararası düzlemde çevrenin korunmasını gerektirmiştir, 1972 yılında Stockholm'de başlayan İnsan Çevresi Konferansıyla birlikte kalkınma

ve çevre arasındaki dengenin sağlanması temel politika alanlarından biri haline gelmiştir. Daha önce 1987 yılında Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporuyla genel çerçevesi çizilen sürdürülebilir kalkınma kavramı uluslararası çevre görüşmelerinde alternatif bir ekonomik kalkınma modeli olarak sürekli dile getirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik gelişmeyle birlikte sürdürülebilirliği gerçekleştirmenin en temel yolu olarak sunulmuştur. Doğal kaynakların akılcı kullanımına vurgu yapan, gelecek kuşakları da kapsamına alan ve kuşaklararası adaleti gerçekleştirmeye çalışan, doğanın kapasitesini ve sınırlarını önemseyen, kalkınma uğruna çevreden vazgeçilemeyeceğini ifade eden sürdürülebilir kalkınma, her ne kadar tartışılabilir ve eleştirilsede 21. yüzyılda da geleneksel ekonomik anlayışa en güçlü alternatif olma özelliğini sürdürmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları olan ve her bir boyutun birbirine öncelenmediği, aksine birbiriyle uyumlu ve dengeli şekilde ilerlediği bir ekonomik kalkınma modelini ifade eder.

2012 yılında Rio'da gerçekleştirilen Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirecek temel strateji olarak yeşil ekonomi benimsenmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın uygulayıcısı ve tamamlayıcısı olan yeşil ekonomi, yeşil düşüncüyü ekolojik bir ütopya veya yaşam denemeleri olmaktan çıkarıp, reformist bir ekonomik model haline dönüştürmüştür. Yeşil ekonomi yaklaşımı ekonomik büyümeye karşı çıkmamakla birlikte, ekonomilerin küçülmesini ve yerelleştirilmesini ve ekonomik işleyişle ekolojik işleyişin birbiriyle uzlaştırılmasını savunmaktadır. Yeşil ekonominin bir ötesinde yer alan ve piyasaya kamu müdahalesini gerekli gören ekolojik ekonomi, ekonominin ekolojik sistemin bir parçası olduğunu ve ekolojik ilkeleri gözetilen bir ekonomik yapının oluşturulması gereğinin altını çizmektedir. Ayrıca karar verme mekanizmasında da ekonomistlerden birer ekolojik gibi karar vermelerini beklemektedir. Ancak ekolojik ekonominin öne çıkan bir özelliği sürdürülebilir yönetim vizyonudur. Ekolojik sisteme ve sosyal sermayeye ilişkin kararlarda tüm paydaşların olmasını istemektedir (Ertürk, 2018: 342-355).

Çevre korumanın paydaşları, bireyler düzeyinden başlayarak uluslararası örgütlere kadar çevreyle ilgili herhangi bir hak ve sorumlulukları olan herkesi kapsamaktadır. Kişiler, gruplar, yerel topluluklar, hükümet dışı kuruluşlar, çevreci örgütler, şirketler, hükümetler, devletler ve uluslararası örgütlerin her biri çevrenin korunması ve geliştirilmesi için ayrı ayrı önemlidir. Çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasında herkesin farklı rolleri söz konusudur. Örneğin; bireyler aynı zamanda birer tüketici olarak tüketim miktarlarına, neyi tükettiklerine ve tüketimlerinin sonuçlarına dikkat etmelidir. Hâkim ekonomik sistem daha çok üretim ve daha çok tüketim üzerine kurulu olduğundan, sürdürülebilir değildir. Sürdürülebilir bir ekonomi doğanın sınırlılıklarını ve kapasitesini dikkate almak zorundadır. Arz ve talebin karşılıklı olduğu ve tüketimin de üretimi etkilediği düşünüldüğünde tüketim kanadında yer alan tüketicilerin tutum ve davranışları sürdürülebilirlik açısından son derece önemlidir. Çevresel farkındalığın ve çevre bilincinin gelişmesiyle birlikte çevresel duyarlılığa sahip olan tüketiciler ürün ya da hizmetleri arz edenlerin de böyle bir duyarlılık geliştirmesi konusunda ciddi bir baskı potansiyeli taşımaktadırlar. Sürdürülebilirliğin sağlanması için önemli paydaşlardan bir diğeri olan şirketler bu baskı karşısında stratejilerine ve vizyonlarına sürdürülebilirlik entegre etmek durumunda kalmışlardır.

Yeşil Yıkamanın Tanımı, Biçimleri ve İtici Güçleri

Yeni ekonomik paradigma artık çevrenin korunmasını ve daha fazla dikkate alınmasını içerecek bir şekilde yapılanmaktadır. Geleneksel düzen ve ekonomik anlayışın yerine yeni bir düzen oluşturulması gerektiği ve bu yeniliğin ekonomik krizlerle birlikte ekolojik krizlerin de üstesinden gelebilecek, adil bir geçişi sağlayacak, iş imkanları yaratabilecek bir düzende aranması gerektiği ifade edilmiş ve bu dönüşüm Yeşil Yeni Düzen (YYD) adıyla tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, yeşil ekonomi ve YYD'nin her daim neo-liberal ve kapitalist sistemle olan ilişkisi sorgulanmış ancak bu yenilikler sisteme alternatif olmadığı ve sisteme yönelik köktenci bir değişiklik getirmediği için çoğunlukla eleştirilmiştir. Bununla birlikte kaynakların sınırsız olmadığı ve doğanın bir taşıma kapasitesinin olduğuna vurgu yapmaları çevre koruma adına önemli gelişmeler olarak değerlendirilmelidir. Bu farkındalığın oluşmasında çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini sağlayacak her bir aktörün önemli rolü bulunmaktadır. Özellikle şirketler oluşan yeni düzen ve yapılanmanın çevre korumayı sağlayacak biçimde gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir. Yeni

koşullar, şirketleri çevreyi tükenemez bir kaynak olarak görmek yerine kendileri için gerekli ve değerli olan bu kaynakların sürdürülebilir kullanımına odaklanmak durumunda bırakmıştır. Çevre sorunlarının somut bir şekilde yaşama aksetmesi sadece şirketlerin değil her bir paydaşın çevresel farkındalığını ve duyarlılığını artırmıştır. Fakat şirketler açısından burada iki aktör ayrıca önemlidir. Bunlardan ilki devlettir. Devlet politikaları şirketlerin çevreye verdikleri zararı önlemek ya da en aza indirmek için birtakım önlemler almakta, düzenlemeler yapmakta ve şirketlerin faaliyetlerini sınırlamaktadır. Şirketlerin dikkate almak zorunda olduğu bir diğer aktör ise tüketicilerdir. Tüketiciler sadece tükettiği ürün ve hizmetlerin çevreye zarar verip vermediğine odaklanmamakta ayrıca şirketin sosyal sorumlulukdaki gücünü de sorgulamaktadırlar. Bu minvalde şirketler bir yandan ekonomik sürdürülebilirlik için çevrenin zarar görmesine engel olmalı diğer yandan da çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasında azami gayreti göstermelidirler.

Çevre bilincinin özellikle çevre sorunlarıyla daha önce karşılaşan gelişmiş ülkelerde artmasıyla birlikte, tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etme konusunda istekli olduğu bilinmektedir. Bir araştırmanın sonucuna göre, küresel tüketicilerin %66'sının çevre dostu ürünler için daha fazla ödeme yapmaya istekli olabileceği ortaya konmuştur. Bu tüketiciler özellikle şirketleri sosyal sorumluluk sahibi olarak algıladıklarında ve çevreye karşı duyarlı olduklarını bildiklerinde ürünlerin fiyatları daha yüksek olsa dahi bu ürünlerden almayı tercih etmektedirler (Netto, Sobral ve Ribeiro, 2020: 2). Diğer yandan yoğun iş rekabeti, şirketleri sürekli olarak rakiplerinden farklılaşmaya zorlamaktadır. Sonuç olarak şirketler farklılaşmayı sağlama ve çevresel kaygılara cevap vermenin önemli ve etkili bir yolu olarak yeşillendirmeyi kullanmaktadırlar. Tüketiciler ve diğer paydaşlar kurumsal çevresel performansı önemsedikleri için şirketler çevresel sorumluluklarını yerine getirdiklerini daha fazla iddia etmektedirler (Du, 2015: 547). Fakat burada samimiyet ölçüsü oldukça önemlidir. Bazı şirketler sosyal ve çevresel bağlamda kurumsal sorumluluklarını yerine getirmeye çalışırken, birçok şirketin bu durumu manipüle ettiği, yeşil olmayı bir reklam ve pazarlama aracı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Literatüre yeşil yıkama olarak geçen bu olgu pazar payı elde etmek amacıyla sürdürülebilir veya çevre dostu olduğuna dair yersiz veya abartılı iddialarda bulunmayı tanımlayan bir kavramdır (Dahl, 2010: 247). Diğer bir deyişle, yeşil yıkama bir şirketin çevre dostu olmayan kısmını örtmek için çevre dostu bir görünüme bürünmesi anlamını taşır. Yeşil yıkama, doğal çevreyi çağrıştırmak için zararlı ürünlerin isimlerini veya etiketlerini değiştirmeyi, şirketlerin yeşil özelliklerini ve üretimlerini tanıtmayı ve kirleten şirketleri çevre dostu olarak göstermek için milyonlarca dolarlık reklamlar kullanmayı içerir. Nispeten daha geniş bir yeşil takıma tanımı ise bir şirketin olumlu çevre politikalarına olan bağlılığından sapmasını ifade eder (Du, 2015: 548).

Yeşil yıkamaya ilişkin yapılan tanımlara Bowen farklı bir açıdan bakmıştır. Bowen (2014) yeşil yıkamaya ilişkin tanımların son zamanlarda sadece kasıtlılık ve ifşa gibi dar bir çerçeveye odaklandığını vurgulamış, oysa bu kavrama kurumsal çevrecilik gibi daha geniş bir açıdan bakılmasını önermiştir. Yeşil yıkama kurumsal yeşillendirmenin sadece bir parçasıdır. Spesifik olarak, yeşil yıkama hakkındaki akademik literatür dört önemli varsayımla sınırlıdır; bilginin ifşasına odaklanır, kasıtlı bir strateji olduğu varsayılır, kurumsal bir olgu olduğu düşünülür ve son olarak da şirketler için faydalı, toplum için zararlı olduğu varsayılır. Oysa Bowen yeşil yıkamanın bilgi ifşasından fazlasını içerdiğini ifade etmektedir ve şirketlerin olağan faaliyetlerinin sembolik boyutuna dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dahası şirketler misyon beyanları, kurumsal yapıları, çevresel teknoloji seçimleri veya işyeri ritüelleri gibi araçlarla çevresel bilgileri aktif olarak ifşa etmeyebilirler ancak bu uygulamalar yeşil faaliyetlerin güçlü sembolik tezahürleri olabilir. Bowen ayrıca yeşil yıkamanın çoğu zaman kasıtlı yapılmadığını, şirketler tarafından başlatılmasının zorunlu olmadığını ve mutlaka şirketlere fayda sağlayıp topluma zarar vermesinin zorunlu olmadığını savunmuştur.

Yeşil yıkama ilk olarak Jay Westerveld tarafından 1986 yılında yazdığı bir makalesinde kullanılmış ve bu kavramı otel işletmelerinden örneklerle tanımlanmıştır. Bulunduğu otelde doğanın korunması amacıyla havluların yeniden kullanımının önerildiğini gören Westerveld otelin buradaki esas amacının maliyet tasarrufu olduğunu belirtmiştir (Pimonenko, Bilan, Horak, Starchenko ve Gajda, 2020: 2). Bu tür aldatici reklamlar epey zamandır vardır. Ancak çok yakın zamana kadar bu uygulamanın gerçekten

başladığı söylenemez. Bir şirketin çevreye verdiği zararı örtbas etmek veya dikkatini dağıtmak için kasıtlı bir girişim olarak yeşil yıkama görece daha yeni bir olgudur ve son birkaç yıl yeşil yıkamanın altın çağı olarak tarihe geçebilir (Greenpeace, 2021). Şirketler daha yeşil ürün ve hizmetler için artan tüketici talebini karşılamaya çalıştıkça, yeşil yıkamaya başvurma son yıllarda keskin şekilde artmıştır. Bugün birçok üretici, çevreye duyarlı büyüyen bir kesimi çekmek için ürünlerini ve hatta kendilerini yeşil olarak tanıtmının değerini yeniden keşfetmişlerdir. Sonuç olarak yeşil yıkamanın şirketler tarafından kullanılması olağan hale gelmiştir (Dahl, 2010: 247). Bir yandan kurumsal yeşil iddialar mantar gibi ürerken diğer yandan halk da giderek bunların gerçekliği konusunda şüpheye düşmektedir. Basın yeşil yıkamanın nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili endişeleri daha fazla dile getirmeye başlamıştır. Diğer yandan araştırmacılar şirketlerin çevre dostu davranışlar, ürünler, süreçler ve hizmetler aracılığıyla yeşillendiklerini ilan ettiği reklamların ve reklamlardaki mesajların gerçekliği ve güvenilirliği konusuna şüpheyle yaklaştıklarını yinelemektedirler. Nitekim veriler de bu şüpheli yaklaşımı haklı çıkarmaktadır (Du, 2015: 547-548). TerraChoice 2010 yılında yaptığı araştırmada tüketicilerin yeşil ürünleri daha fazla tercih ettiğini belirtse de yeşil yıkamanın hala önemli bir sorun olarak durduğunu ve yeşil olduğunu iddia eden ürünlerin %95'inden fazlasının yeşil yıkamanın yedi günahından birini işlediğini açıklamıştır. Bununla birlikte günahsız ürünlerin oranının giderek arttığı, şirketlerin ürün kategorilerini yeşillendirme konusunda daha fazla deneyime sahip olduğu, daha güvenilir yeşil sertifikalar edindiği de vurgulanmıştır. Ayrıca bu araştırmada eko-etiketleme önemli bir çözüm olarak gösterilmekle birlikte bazen de sorunun bir parçası olarak tanımlanmıştır. İyi bir eko-etiketlemenin yeşil yıkamayı önleyeceği ancak yeşil yıkamanın yedi günahından biri olan sahte etiketlere tapma günahının çarpıcı biçimde artmasından dolayı yeşil yıkamayı tamamen ortadan kaldıramayacağı ifade edilmiştir (Terra Choice, 2010: 5-6).

Tablo 1: Yeşil Yıkamanın Yedi Günahı

<p>1. Gizli Takasın Günahı: Bir ürün diğer önemli çevresel konulara dikkat edilmeden, dar niteliklere dayanarak “yeşil” olduğu öne sürülür. Örneğin; sürdürülebilir bir şekilde hasat edilen bir ormandan geldiği için bir kâğıt çevre dostu olarak nitelendirilmek zorunda değildir. Kâğıt üretim sürecinde enerji, sera gazı emisyonları, su ve hava kirliliği dahil olmak üzere diğer önemli çevre sorunları daha da önemli olabilir.</p> <p>2. Kanıtızsız Günah: Çeşitli yüzdelerde tüketim sonra geri dönüştürülmüş içerik iddiasında bulunan kâğıt mendil ürünleri örneğinde olduğu gibi herhangi bir kanıt sunmadan ya da sertifikasyonla doğrulanmadan öne sürülen çevresel iddialar.</p> <p>3. Belirsizliğin Günahı: Bu günah gerçek anlamı tüketici tarafından muhtemelen yanlış anlaşılabilir ya da çok geniş bir şekilde tanımlanan iddialardan oluşur. Bir üründe yazan “tamamen doğal” içeriği buna bir örnektir. Çünkü arsenik ya da uranyum da doğal olarak oluşur ancak zehirlidir. Yani “tamamen doğal” ifadesi çevre dostu olarak çağrışım yapsa da mutlaka “yeşil” değildir.</p> <p>4. Alakasızlık Günahı: Doğru olabilecek ancak çevresel olarak tercih edilebilir ürünler arayan tüketiciler için önemsiz veya yararsız olan bir çevresel iddia bulunur. Kloroflorokarbonlar (CFC) yasalar tarafından yasaklanmasına rağmen “CFC içermez” iddiası buna iyi bir örnektir.</p> <p>5. İki Kötülükten Daha az Kötülük Günahı: Ürün kategorisi içinde doğru olabilecek ancak tüketiciyi bir bütün olarak kategorinin daha büyük çevresel etkilerinden uzaklaştırma riski taşıyan iddialardır. Organik sigaralar ya da yakıt tasarruflu spor araçlar bu kategoriye örnek olarak gösterilebilir.</p> <p>6. Yanlış İddialarda Bulunma Günahı: En az işlenen bu günahta tamamen yanlış çevresel iddialarda bulunur.</p> <p>7. Sahte Etiketlere Tapma Günahı: Kelimeler veya görüntüler aracılığıyla böyle bir onay gerçekte olmadığı halde ürünlere üçüncü taraf onayı izlenimi verilir. Başka bir deyişle ürün sahte olarak etiketlenmiş ya da sertifikalandırılmıştır.</p>
--

Kaynak: TerraChoice, 2010: 10.

Yeşil yıkama şirketlerinin tipolojilerine bakıldığında bu şirketlerin zayıf çevresel performans gösterip bu çevresel performansları hakkında olumlu iletişim kuran şirketler olduğu görülmüştür. Delmas ve Burbano (2011: 66-67) tarafından yapılan çalışmada şirketler kötü ve iyi çevresel performans göstermelerine göre sırasıyla “kahverengi” şirketler ve “yeşil” şirketler olarak ikiye ayrılmaktadır. Çevresel performansı kötü olan kahverengi şirketler çevresel performansları hakkında sessiz kalmayı tercih etmekte ya da bunu olumlu sunmaya çalışmaktadır. Diğer yandan pazarlama ve halkla ilişkiler kampanyaları gibi yöntemlerle çevresel performansları hakkında olumlu iletişim kuran şirketler “sesli” şirketler olarak tanımlanırken, çevresel performansları hakkında iletişim kurmayan şirketler “sessiz” şirketler olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, çevresel performansları hakkında olumlu iletişim kuran ve iyi çevresel performansa sahip şirketler “sesli yeşil şirketler” olarak adlandırılırken, olumlu çevresel performansları hakkında iletişim kurmayanlar “sessiz yeşil şirketler” olarak tanımlanmaktadır. Kahverengi şirketler arasında çevresel performansları hakkında iletişim kurmayanlar “sessiz kahverengi şirketler”, olumlu iletişim kuranlar ise “yeşil yıkama” şirketleri olarak isimlendirilmektedir.

Şekil 1: Çevresel Performansa ve İletişime Dayalı Şirket Tipolojisi

Çevresel Performans Hakkında İletişim	İletişim Yok	I Yeşil Yıkama Şirketleri	II Sesli Yeşil Şirketler
	İletişim Kuvvetli	III Sessiz Kahverengi Şirketler	IV Sessiz Yeşil Şirketler

Kaynak: Delmas ve Burbano, 2011: 67.

Şirketlerin yeşil yıkama yapmasına neden olan faktörler incelendiğinde düzenleyici, normatif ve bilişsel faktörler temelinde bir açıklamaya gidilebilir. Düzenleyici bağlam, bir şirketin yeşil yıkama yapmasının kritik bir itici gücüdür (Delmas ve Burbano, 2011). Yeşil yıkamayla ilgili farklı ülkeler farklı düzenlemeler yapsa da genellikle bu düzenlemelerin yetersiz olduğu söylenebilir. Örneğin, ABD’de bir yeşil yıkama yönetmeliği olmakla birlikte bu yönetmelik daha çok gönüllük üzerine uygulamalar içermekte ve Federal Ticaret Komisyonuna (FTC) yanlış ve yanıltıcı iddiaları kovuşturma gibi sınırlı bir hak tanımaktadır. Avrupa Birliğinde Avrupa Dolandırıcılık Mücadele Ofisi (OLAF) yeşil ürünlere yönelik AB fonlarının yanlış kullanılması ve çevreye ve sağlığa zarar verme potansiyeli olan ürünlerin sahteciliği ve kaçakçılığı gibi çevre veya sürdürülebilirlik unsuru olan soruşturmaları yürütmektedir. Norveç tüketici Ombudsmanı “yeşil”, “temiz”, veya “çevre dostu” olduğunu iddia eden otomobil üreticilerini hedef almıştır. Kanada Rekabet Bürosu ve Kanada Standartları Birliği, şirketleri ürünlerinin çevresel etkilerine yönelik “belirsiz iddialarda” bulunmaktan caydırmaktadır (Cizelj, 2021).

Yeşil yıkamayı etkileyen faktörlerden bir diğeri ise aktivist gruplar, STK’lar ve medya ve bunların baskısıdır. Bu aktörler yeşil yıkama olaylarına karşı kampanyalar yürüterek ve bu olaylar hakkında bilgi yayarak kritik bir rol oynamaktadırlar. Aktivistler ve STK’lar tüketicilere ve halka erişimde hem bilgi yaymak hem kampanya yapmak için ucuz ve kolay olduğu için sosyal medyadan önemli ölçüde yararlanmaktadır. Tüketiciler, halk ve yatırımcılar çevre sorunlarıyla daha fazla ilgilendikçe, çevreci gruplar daha güçlü hale gelmekte ve şirketler üzerinde daha fazla etki ve baskı uygulamaktadır. Çevreci kuruluşlar yeşil yıkama yapan şirketlerin listesini yayınlayarak bu şirketlerle ilgili olumsuz algılara neden olma gibi önemli bir güce sahiptir (Delmas ve Burbano, 2011: 69-71). Örneğin; bir medya şirketi olan EcoBusiness her yıl yeşil yıkama yapan bazı şirket ve olayları paylaşmaktadır. Şirketin paylaştığı yeşil yıkama şirketlerinden

birisi bir ayakkabı markası olan Adidas'tır. EcoBusiness Adidas firmasının Eylül ayında Fransa'daki bir reklam etiği jürisi tarafından yanlış ve yanıltıcı sürdürülebilirlik iddialarından suçlu bulunduğunu açıklamıştır¹ (Hicks, 2021). Benzer şekilde çevre hukukuyla ilgili bir kuruluş olan ClientEarth yeşil yıkama yapan dokuz fosil şirketinin listesini kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu şirketler Aramco, Chevron, Drax, Exxon, Equionr, Ineos, RWE, Shell ve Total'dir (ClientEarth, 2021). Bu listeler ve haberler önemli bir baskı sayılmakla birlikte yeşil yıkamanın sınırlı hukuki düzenlemesi ve yaptırımı göz önüne alındığında STK'lar ve medyanın yeşil yıkama şirketlerine sadece itibar zararı vereceği söylenebilir.

Tüketici ve yatırımcı talebi ve rekabet baskısı dahil piyasanın dış etkenleri de kahverengi şirketlerin neden yeşil yıkamayı seçtiğini anlamak için kritik öneme sahiptir. Kahverengi şirketler hem tüketicilerden hem de yatırımcılardan çevre dostu olma yönünde bir baskıyla karşı karşıyadır ve yasal düzenlemelerin de çok sıkı olmadığı düşünülürken bunu gerçekleştirmek çok zor değildir. Rekabet ortamında şirketler diğer rakiplerinin gerisinde kalmamak ve hatta öne geçmek için çevreye duyarlı şirket imajını kullanabilmektedir. Şirket özellikleri, şirket içi iletişimin etkinliği gibi kurumsal düzeydeki etkenler ve şirketin özellikleri de yeşil yıkamanın gerçekleşmesini etkilemektedir. Örneğin; halka açık şirketlerin sosyal sorumluluk anlamında yatırımcılar tarafından daha fazla baskı altında olduğu söylenebilir. Tanınmış markalara sahip büyük şirketlerin kamuoyunun dikkatini çekme olasılığı daha yüksek olduğu için çevreci aktivistler, STK'lar ya da medya tarafından incelenme olasılıkları daha yüksektir (Delmas ve Burbano, 2011: 72-75). Ayrıca çevreye daha fazla zarar veren enerji, kimya, ulaşım gibi sektörlerde yer alan şirketlerin yeşil yıkama yapma ihtimali olasılığı üzerinde daha çok durulmaktadır.

Bilişsel olarak ise bir yönetici ya da şirket sahibi psikolojik olarak yeşil yıkamayı daha çabuk tercih edebilir. Bu duruma insanlardaki olumlu olayların olasılığını daha fazla tahmin etme ve olumsuz olayların olasılığını küçümseme eğilimi neden olmaktadır. Yani karar vericiler yeşil pazar payı kazanma gibi yeşil yıkamanın olumlu sonuçlarını davayla karşılamak ya da medyaya olumsuz biçimde yansımak gibi olayların yaşanması olasılığından daha düşük tahmin ederler ve bu durum da yeşil yıkamanın tercih edilmesini artırır (Delmas ve Burbano, 2011: 75-76). Ancak bazı karar vericiler bu durumun dışında kalmayı seçebilir. Örneğin BP'nin yeni şirket yöneticisinin yaptığı ilk işlerden biri yeşil yıkama olarak eleştirilen en son reklam kampanyasını sonlandırmak olmuştur. Videolar, sosyal medya, reklam panoları, gazeteler gibi çok çeşitli mecralarda yayınlanan "Her Yerde Olanaklar" (Possibilities Everywhere) başlıklı reklam kampanyası şirketin son on yıldaki en büyük küresel kampanyasını oluşturmaktaydı. Ancak bu reklamlar aynı zamanda birçok şikâyet ve suçlamanın da kaynağı olmuştur. BP'nin yıllık harcamalarının %96'sının fosil yakıtlara gittiği düşünülürken şirketin yenilenebilir ve düşük karbonlu enerjiye odaklanan bu tür reklamları inandırıcılığı yitirmekten başka bir şey değildir (Rankin, 2020). Sonuç olarak açıkça yeşil yıkama yaptığı anlaşılan şirketlerin yöneticilerinin tavır ve kararları şirketlerin prestiji açısından önemlidir. Aynı şekilde şirket yöneticisinin sürdürülebilirliğe yönelik kararlı ve gerçekçi tutumları hem şirketin itibar kazanması hem de sürdürülebilirliğin gerçek anlamını kazanması bakımından belirleyici bir güce sahiptir.

Sürdürülebilirlik Bağlamında Yeşil Yıkamanın Eleştirisi

Esas motivasyonları kâr sağlamak olan şirketlerin bunu gerçekleştirebilmesi artık sadece üretim yapmaya bağlı değildir. Bilgi-iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte yaptıkları faaliyetlere daha rahat erişilebilen şirketlerin sıkı rekabet ortamında ayakta kalabilmesi ve diğerlerinin önüne geçebilmesi için bu faaliyetleri samimi ve gerçekçi biçimde tüketicilere yansıtması gerekmektedir. Misyon ve vizyonlarını sürdürülebilirlik üzerine temellendirilen şirketlerin sosyal sorumluluk konularına daha fazla eğildiği, özellikle çevreci uygulamalar gerçekleştirme konusunda yoğunlaştıkları bilinmektedir. Sürdürülebilir ve çevre dostu olduklarını iddia eden şirketlerin bu iddialarının kimi zaman eksik, belirsiz, yanlış ya da yanıltıcı olduğu durumlar söz konusudur (Erdoğan Tarakçı ve Gökteş, 2019: 1097). Tüm sektörlerde birçok yeşil yıkama örneği vardır ve bu örnekler sürdürülebilirliğin ne olmadığını ve nasıl olmaması gerektiğini

¹ Adidas'ın klasik Stan Smith ayakkabısı için "yüzde 50 geri dönüştürülmüş" iddiaları belirsiz bulunmuş ve "Plastik atıklara son" logosunun çok tehlikeli olduğunu söylenmiştir (Hicks, 2021).

göstermektedir. Antibiyotik içermeyen tavuklar hakkında yanlış iddialar nedeniyle tutuklanan Tyson, fosil yakıt devi BP, doğal şeker iddialarıyla yeşil yıkama yapmakla suçlanan Coke gibi birçok yeşil yıkama örneğini saymak mümkündür (Acaroğlu, 2019).

Şirketler kâr sağlamak ve yatırım çekebilme için daha sürdürülebilir olmaları gerektiğine inandıklarında iş modellerini buna göre uyarlamaktadırlar. Ancak bu uyarılmanın kapsamı, sürdürülebilirlik ilgisinin derinliğine ve ne kadar katı bir şekilde değerlendirildiğine bağlı olmaktadır. Tüketicileri ve yatırımcıları memnun etmek için ince bir "sürdürülebilirlik" kaplaması yeterliyse bu yeni sürdürülebilir misyon önemsiz veya ihmal edilebilir olabilir. Değişen derecelerde sürdürülebilirlik içeren üretim ve yatırım stratejileri bazen yeşil yıkama örneğinde olduğu gibi sürdürülebilir kalkınmaya anlamlı katkıda bulunmadan sürdürülebilir olarak sunulmaktadır. Oysa sürdürülebilir üretim ve yatırım yani bir şirketin sürdürülebilirlik performansı ürünlerin güvenilirliğini sağlamak, sektörde güven oluşturmak ve bu ürünlere olan talebi desteklemek için kritik öneme sahiptir (UNDESA, 2020: 1-2). Sürdürülebilirlik performanslarını kıyaslamak için Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) şirketler tarafından giderek daha fazla kullanılmaktadır. Özellikle bu amaç ve hedeflerin evrensel ve özgün olması ve çoğu zaman kurumsal sonuçlarla doğrudan bağlantısı SKA'yı şirketler için çekici kılmaktadır. SKA'lar çeşitli paydaşlar arasında iletişim için etkili bir çerçeve sağlamakta ve böylece sektörler arasında söylem ve iş birliğini kolaylaştıran ortak bir dil işlevi görmektedir. Ancak şirketlerin kısa vadeli kâr elde etmeye yönelik tasarlanması çoğu şirketin SKA'yı sağlam bir kurumsal amaç ve felsefeye bağlanmadan geçici bir şekilde benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. Kâr odaklı ve potansiyel olarak sürdürülemez olan kurumsal faaliyetlerin sonucu çevresel veya sosyal sürdürülebilirliğin sadece etkili bir halkla ilişkiler uygulaması haline dönüşmesi olabilir. Ayrıca şirketler genellikle standartlaştırılmış ve dışarıdan doğrulanmış raporların yardımı olmadan SKA'ya katılım stratejilerini ve sonuçlarını gönüllü olarak açıklar. Fakat bu durum, örneğin şirketlerin sadece olumlu bilgileri seçip bildirmesi gibi yollarla, SKA'ların kötüye kullanılarak yeşil yıkama yapılması riskini beraberinde getirir. Doğru ve şeffaf olmayan açıklamalar yatırımcıların ve kamuoyunun karar verme sürecini bozan bilgi çarpıklıkları doğurur (Lashitew, 2021: 185-186).

Yapılan bir çalışma şirketlerin %72'sinin SKA'lara çeşitli biçimlerde katıldığını gösterse de (Lashitew, 2021:186), bir diğer çalışma şirketlerin birçoğunun SKA'yı kabul etmesine karşın yalnızca dörtte birinin anlamlı hedefler koyduğunu ve iş stratejilerinin bir parçası olarak SKA'lardan bahsettiklerini göstermiştir. Keza başka bir çalışmada üst düzey şirketlerin %40'ının kurumsal raporlamalarında SKA'ları kabul etmelerine rağmen, yalnızca %8'inin eyleme yönelik bir iş vakası bildirdiği saptanmıştır. Şirketlerin SKA'yla ilgili raporlamaları sadece sürdürülebilirlik söyleminde bulunarak sürdürülebilir olmayan işleri kamufle etme amacıyla hazırlanmaktadır ve sembolik niteliktedir. Sonuç olarak daha sürdürülebilir ve adil kurumsal uygulamalara geçiş için önemli bir araç olarak değerlendirilen SKA'ların yeşil yıkamaya neden olma gibi bir riski bulunmaktadır. Hatta şirketler SKA'yı çok fazla manipüle ettikleri için literatüre "SKA yıkama" (SDG-washing) kavramı bile girmiştir. Dolayısıyla şirketlerin bu hamlelerine ve gerçekliklerine dikkat etmek gerekmektedir (Johnsson, Karlsson, Rootzen, Ahlback ve Gustavsson, 2020: 2).

Sürdürülebilirliğin Boyutları Üzerinden Yeşil Yıkamayı Düşünmek

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç boyut üzerinden tanımlanmakta ve algılanmaktadır. Her bir boyutun birbiriyle uyumlu ve dengeli olması özellikle önemlidir. Sürdürülebilirliğin bir parçası ve sürdürülebilir kalkınmanın boyutlarından biri olan ekonomik sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bugünkü kaynak kullanımının optimal düzeyde gerçekleştirilmesini amaçlar. Doğal kaynakların akılcı, verimli ve sorumlu kullanımıyla birlikte toplumun sosyal ve kültürel yönlerini olumsuz etkilemeden uzun vadeli ekonomik gelişmeyi sağlamak ekonomik sürdürülebilirliğin özünü oluşturmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirliği hedef edinen şirketler kaynak kullanımına ve yeniden kullanıma, sosyal sorumluluğa, çevre dostu ürün üretmeye dikkat etmek durumundadır. Rekabet ortamında güçlenmeye çalışan şirketlerin hedef kitlesi olan tüketicilerdeki çevre bilincinin artması şirketleri bu duruma yöneltmektedir. Bazı hükümet dışı kuruluşlar, medya ve piyasa izleyicileri şirketleri araştırmakta ve yeşil yıkamaya sahip şirketlerin listelerini yayınlamaktadır. Medya yeşil

yıkamayı açığa çıkardıktan sonra halkın bu şirketlere, reklamlarına ve ürünlerine olan inancı kaybolur. Bu güvensizlik nedeniyle halk hangi mal veya hizmetleri satın alması gerektiğini bilemez. Sonuç olarak yeşil yıkama kamuoyunun ve yatırımcıların güvenini tehlikeye atarak olumsuz piyasa tepkilerine neden olmaktadır (Du, 2015: 548).

Şirketler uzun vadede sürdürülebilir ve istikrarlı olabilmek, daha fazla kâr sağlayabilmek, kamuoyundaki itibarını sağlamlaştırarak rakiplerine göre öne geçmek için kurumsal çevresel sorumluluklarını yerine getirmek istemektedir (Özdemir, Topssümer ve Göztaş, 2017: 359). Araştırmalar çevreye daha az zarar veren ve çevreye karşı sorumlu ürünlere yönelik talebin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ancak şirketlerin bazen bu sorumluluklarını yerine getirmekten ziyade maliyet azaltma kaygısıyla getiriyormuş gibi yapması ve bunun açığa çıkması şirketin itibar kaybına neden olabilir. Nitekim Yıldız ve Karabiber (2019) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda yeşil yıkama yapan markalara karşı tüketicilerin güven ve kalite algısının azaldığı ortaya konmuştur. Ayrıca yeşil yıkamaya dair yapılan araştırmalardan yeşil yıkama uygulamaları ile genel performans göstergeleri arasındaki ilişkiye odaklanan makro düzeydeki çalışmalar, yeşil yıkamanın kuruluşların genel performansı üzerinde olumlu etkileri olmadığını ve hatta olumsuz etkileri olduğunu öne sürmektedir. Bu çalışmalar, çevresel performansın finansal performans göstergeleri ile pozitif olarak ilişkili olduğunu ya da ilişkisiz olduğunu; yeşil yıkamanın ise finansal performansla negatif olarak ilişkili ya da ilişkisiz olduğunu göstermektedir (Jong, Huluba ve Beldad, 2019: 7-8). Dolayısıyla yeşil yıkama hem sürdürülebilir bir ekonomi geliştirmenin önünde bir engel olarak durmaktadır hem de şirkete, şirketle birlikte yatırımcılarına ve hatta sektördeki diğer şirketlere zarar verebilmektedir. Daha fazla insanı çevresel girişimlere şüpheyle yaklaştırarak sürdürülebilirlik çabalarını yavaşlatabilmektedir (Horiuchi, Schuchard, Shea ve Townsend, 2009: 3). Örneğin; Çin borsasında yapılan bir araştırmada şirketler tarafından yeşil yıkama kullanımının şirketin borsada işlem gören menkul kıymetlerinin değerini olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Yeşil yıkamanın yeşil bir pazarlama kampanyasında yeşil yatırımcılar arasında artan şüpheliğe yol açtığını savunmuşlardır (Pimonenko et al., 2020:3). Dahası yeşil yıkama gelecekteki yeşil uygulamalar ve hizmetler için tüketici pazarını ve aynı zamanda sosyal açıdan sorumlu yatırım için sermaye piyasasını aşındırabilir (Delmas ve Burbano, 2011: 65).

Yeşil yıkamanın çevresel sürdürülebilirlikle birlikte ekonomik sürdürülebilirliğe zarar verdiğini gösteren örneklerden bir tanesi dünya genelinde tanınmış bir otomobil markası olan Volkswagen'dir. Ekolojik sürdürülebilirliği kurumsal hedeflerine koyan şirket bu strateji doğrultusunda "sürdürülebilir ve çevre dostu" sloganıyla Mavi Düşün (Think Blue) projesini gerçekleştirmiştir. Daha az yakıt kullanımı ve daha az emisyon üretimi iddiasında bulunan şirketin çevreyi araç olarak kullandığı pazarlama stratejisinin yanlış ve yanıltıcı olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Çevre krizi olarak nitelendirilen ve büyük tepki çeken bu olay yeşil yıkama olarak lanse edilmiş ve şirket üzerindeki baskılar günden güne artmıştır. Olay sonucunda itibarı zedelenen şirket aynı zamanda ekonomik olarak da büyük kayıplar yaşamıştır (Özdemir vd., 2017: 361-362). Raporlara göre 2015 yılında Volkswagen tarafından yapılan yeşil yıkama sadece 7 milyar euroluk kâr kaybına değil, aynı zamanda yatırımlarda da büyük kayba (şirketin hisse değerleri %25 azaldı) neden olmuştur. Hatta bu skandala verilen zincirleme tepki sonrasında "Made in Germany" olan markalara güvende ve otomobil pazarının yatırım gücünde bir düşüş yaşanmıştır. 2015 yılında tüm otomobil şirketlerinin hisselerinin değeri %2-%14 arası azalmıştır (Toyota %3,24, Honda %13,73, Ford %12,42, Mercedes %6,51). Sonuç olarak yeşil yıkama yapmak hem şirketin markasını olumsuz yönde etkilemekte hem de şirketten yatırımın çekilmesine neden olmaktadır (Pimonenko et al., 2020: 3).

Sürdürülebilir bir ekonomi çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik olmadan mümkün değildir. Çevresel sürdürülebilirlik, "bir toplumun ihtiyaçlarının hem gerekli hizmetlerin yeniden üretiminin devamında ekosistemlerin kapasitesini aşmayacak hem de eylemlerimizle biyolojik çeşitliliği azaltmayacak biçimde karşılanmasına izin veren bir denge, dayanıklılık ve birbirine bağlılık koşulu" olarak tanımlanabilir (Morelli, 2011: 5). Yeşil yıkamanın ortaya çıkmasındaki en büyük itici güç şirketlerin kendilerini çevreye duyarlı olarak göstererek bu durumu satış pazarlaması olarak kullanma isteğidir. Ancak yeşil yıkama aksine çevresel sürdürülebilirliği gerçekleştirmenin önünde büyük bir engeldir. Örneğin; 2008 yılında Malezya Palm Yağı

Konseyi kendisini çevre dostu olarak lanse eden bir TV reklamı yaparak bu yağın üretildiği ağaçların gezegenin nefes almasına yardımcı olduğunu ve yüzlerce flora ve faunaya ev sahipliği yaptığını seslendirmiştir. Ancak Friends of the Earth başta olmak üzere birçok yerden palmiye yağı plantasyonlarının yağmur ormanı türlerinin yok olması, habitat kaybı, araziyi temizlemek için yanma kaynaklı kirlilik gibi çevresel sorunlara neden olduğuna yönelik eleştiriler gelmiştir. Sonrasında Reklam Standartları Kurumu, reklamın reklam standartlarını ihlal ettiğini kabul etmiş ve palm yağı plantasyonlarının çevreye net bir faydası olduğuna dair fikir birliği yoktur kararına varmıştır (Dahl, 2010: 249). Yeşil yıkamaya çokça başvuran enerji ve petrol şirketleri de çevresel sürdürülebilirliğe zarar veren sektörlerin başında gelmektedir. BP, ExxonMobil, Shell ve Chevron gibi birçok petrol şirketinin yeşil yıkama yaptığı iddia edilmekte hatta bu iddiayla haklarında davalar açılmaktadır. Örneğin, 2010 yılında Meksika Körfezi'ndeki petrol sızıntısının ardından özelde BP'ye, genel olarak ise petrol endüstrisine yönelik kamuoyunun tepkisinin ortasında, Chevron, şirketin çevre ve diğer hassas konular hakkındaki tutumlarına yönelik bir dizi yeni reklam yayınlamıştır. Reklamlar şirketin yenilenebilir enerjiye olan bağlılığını, önemli kârlar elde etse de bunu iyi ücretlerle işçi çalıştırarak, milyonlarca dolar vergi ödeyerek iyi bir şekilde kullandığını, sosyal açıdan sorumlu ve etik bir iş yürüttüklerini, çevreyi koruduklarını vurgulamaktadır. Ancak Chevron, Texaco şirketini satın aldıktan sonra, Texaco'nun Ekvador'daki Amazon yağmur ormanlarına verdiği çevresel zararı reddetmiş ve aşırı kanser ölümleri, yerliler üzerinde oluşan birçok olumsuz etki için Texaco'ya açılan milyarlarca dolarlık bir davaya karşı savunma yapmıştır. Dolayısıyla Chevron'un yaptığı reklamlar samimi bulunmamış ve çevre ve sağlık konusundaki sorumlulukları üstlenmeyi reddettiği için ikiyüzlülükle suçlanmıştır (Cherry ve Sneirson, 2012: 134-140). Çevresel duyarlılığın kötüye kullanılarak sürdürülebilir kalkınmanın özellikle çevresel boyutunun zarara uğratılmasına bir diğer örnek Mc Donald's firmasının kâğıt pipet uygulamasıdır. Firma pipetlerin plastik olmasından dolayı doğaya zarar verdiği bilgisinin altını çizerek, dönüştürülebilir kâğıt pipet uygulamasına geçildiğini halka duyurmuştur. Ancak İngiltere'nin o dönemde sahip olduğu geri dönüşüm altyapısı kâğıt pipetlerin geri dönüşüme tabii tutulmasına imkân sağlamamaktadır. Şirket tarafından "çevre dostu" etiketi ile piyasaya sunulan kâğıt pipetlerin geri dönüştürülebilir olmadığı ortaya çıkmıştır (BBC, 2019).

Şirketlerin yeşil yıkama yapmasının önüne geçmesi için sertifika ya da eko-etiket gibi bazı uygulamalar geliştirilmiştir. Eko-etiketler, üreticilerin, diğer geleneksel ürünlerden daha iyi bir çevre için gerçekten yardımcı olduklarını ve sorumlu eylemlerini göstermek için ürünler üzerinde kullandıkları işaretler veya sembollerdir. Genellikle amaçlı ve gönüllü olan eko-etiketler Kuzey Amerika'da otomobil ve büyük elektrikli cihazlar için olduğu gibi bazen de zorunludur. Çok sayıda ürün tanınmış eko-etiketli işaretlerle kendilerini "çevre dostu" olarak lanse etmektedir. Hemen hemen tüm eko-etiketler, iddialarını destekleyecek gerçek bir kanıt sunmadan ortaya çıkmıştır. Tüketicinin onları çevre dostu olarak tanınmasını sağlamak için yeşil reklamlarla bilinçli tüketicileri yanlış bir eko-farkındalık duygusuna çekmektedirler. Tüketiciler çok çeşitli eko-etiketler için ödeme yapmaya isteklidir, bu durum da şirketlerin ürünlerini 'eko' olarak etiketleyip ürünlerini satmaya itmektedir. Kârlılık adına yoğun bir şekilde eko-etiket kullanan şirketlerin birçoğu çevreye zarar verdiği için tüketicilerin milyonlarca dolarlık reklamlarla ilgili yanlış iddiaların farkında olması gerekmektedir (Shahrin vd., 2017: 3206-3207).

Sürdürülebilirliğin sosyal boyutuyla yeşil yıkama arasındaki temel ilişki şirketlerin samimi ve gerçekçi olmayan biçimde sosyal sorumluluğu olan bir işletme çabasına bürünme isteğiyle ilgilidir. Gerek çevresel konularda gerekse işçi hakları gibi sosyal konularda "miş gibi" davranan şirketler yeşil yıkamanın gerçek örneklerini oluştururlar. Nike'in gerçekten çevreyi korumak adına ayakkabı üretiminde çevreye zararlı bir maddenin kullanımından vazgeçtiği ve işçi haklarını iyileştirdiği ifade edilirken, bunun aksine Enron işletmesinin sosyal sorumlu bir işletme imajı yaratarak mali dolandırıcılığını gizlemeye çalıştığı belirtilmiştir (Akt., Leblebici Koçer ve Delice, 2017: 4). Yeşil yıkamanın sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bir diğer sonucu yeşil yıkamanın sağlığa ve hatta halk sağlığına bir tehdit oluşturmasıdır. Örneğin; iç mekân temizlik ürün üreticilerinin en kötü yeşil yıkama suçluları arasında olduğu iddia edilmektedir. TerraChoice'in 2009 yılı raporunda değerlendirilen 397 temizlik ürününden sadece üçünün yeşil iddialarda

bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Raporda kozmetik ve çocuk ürünleriyle birlikte temizlik ürünlerinin yeşil yıkamaya eğilimli olduğu belirtilmiştir ki bu ürünler birçok evde en yaygın kullanılan ürünler arasındadır (Dahl, 2010: 250). Yeşil yıkamanın sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik ve de sosyal boyutuna işaret edebilecek bir diğer örneği ise H&M firması tarafından yapılmış bir kampanya ile karşımıza çıkmaktadır. Tekstil firması, tüketici tarafından kullanılmayan ürünlerin mağazaya götürülmesi durumunda tüketiciye yeni alışverişinde kullanması için hediye çeki verdiği kampanyayı “bring it” sloganıyla tanıtmaktadır. Pek çok tüketici tarafından ekosisteme katkıda bulunduğu gibi bir algı taşıyan kampanya aslında tüketim alışkanlıklarını değiştirmek yerine daha çok tüketmeye teşvik etmektedir. Oysa aşırı tüketim tam olarak sürdürülebilirliğin karşısında yer almaktadır.

SONUÇ

Doğanın taşıma kapasitesinin aşıldığı, ekosistem hizmetlerinin sürdürülemez şekilde kullanıldığı, çevre sorunlarının giderek ağırlaştığı, yoksulluğun ve gelir eşitsizliklerinin arttığı günümüzde radikal değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik olarak küçülme ya da büyümeme gibi öneriler önemli olmakla birlikte ekonomik kalkınma hamlelerinde çevrenin korunmasını sağlayacak ve açlık ve yoksulluk gibi sosyal sorunlarla etkin bir şekilde mücadele edebilecek alternatif kalkınma modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ya da yeşil ekonomi bu bağlamda önemli stratejiler olarak belirse de daha çok hâkim sisteme sadık kalan, sistemdeki aksaklıkları düzeltmeye çalışan ekonomik modellerdir. Ancak bu ekonomik modellerin uygulanmasında da birçok sorun çıkmakta ve bu modellere bağlılık sadece sembolik olarak ve halkla ilişkiler çalışması olarak kaldığı sürece sorunlar daha da ağırlaşmaktadır. Özellikle iş çevresi sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği benimsediğini ifade eden söylemlerde bulunmakta ancak eylemlerinde bunu gerçekleştirmemektedir. Şirketler kamuoyundaki artan çevre bilinci nedeniyle pazar paylarını kaybetmemek, rekabette geri düşmemek ve tüketici ve yatırımcı kazanmak için sürdürülebilirliğe önem verdiklerini ve çevrenin korunması için gereken adımları attıklarını her yerde ilan etmekte fakat bu açıklamalar yanlış, yanıltıcı, çarpıtıcı veya hileli olabilmektedir. Şirketlerin yeşil yıkamaya başvurmasının ardında daha fazla yeşil ürün seçmeye eğilimli tüketicilerin olması ve bu talebe yanıt vermek için çevre dostu ürün ve hizmetlerin sayısında artış olması, yeşil yıkamaya yönelik düzenlemelerin esnek olması ve şirketlerin yüksek maliyetlerden kaçınma isteği sayılabilir. Şirketlerin ve bazen de kamu kurumlarının başvurduğu yeşil yıkama sürdürülebilirlik ve bunu temele alan kalkınma önünde önemli bir engeldir ve sürdürülebilirliğin bütün boyutlarını olumsuz etkilemektedir. Yeşil yıkama tüketicinin hem yeşil ürünlere hem de çevre dostu şirketlere güvenini olumsuz etkileyebilir. Yeşil yıkama yaptığı düşünülen şirketler tüketiciler, sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumları tarafından sorgulanabilir, hedef alınabilir, davalarla karşı karşıya kalabilirler. Şirketin kendi itibarını kaybetmesi bir yana daha önemlisi yeşil yıkama çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe önemli zarar verebilir. SKA'ların gerçekleştirilmesine engel olmakta ya da bu amaçların uygulanmasını geciktirebilmektedir. Yeşil yıkama uygulamalarına son vermek için öncelikle bunu uygulayan şirketlerin sürdürülebilirlik konusunda gerçek bir farkındalığa sahip olması gereklidir. Ayrıca devletlerin hukuki düzenlemeler ve eko-etiketleme gibi araçlarla yeşil yıkamanın önüne geçmesi için tüm önlemleri alması zorunludur. Bu konuda geliştirilecek uluslararası bir düzenleme makul bir önlem olabilir. Sivil toplum örgütleri ve çevreci kuruluşlarla birlikte medya yeşil yıkama yapan şirketleri açığa çıkararak ve gerekirse yargıya başvurarak şirketler üzerinde önemli bir baskı oluşturabilir. Tüketiciler yeşil yıkama yapan şirketlerin ürünleri ya da hizmetleri tüketmekten kaçınabilir, yatırımcılar gerçekte çevre dostu olmayan şirketlerden uzak durabilir. Bu durum şirketler üzerindeki en büyük baskıyı oluşturacaktır. Dolayısıyla her bir aktörün yeşil yıkamanın önüne geçmesi için yapabileceği adımlar bulunmaktadır. Bu adımların uygulanması sürdürülebilirliğin gerçekleşmesine daha da yakınlatacak, bir nebze de olsa gezegenin nefes almasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, L. (2019). What is Greenwashing? How to Spot it and Stop it? <https://medium.com/disruptive-design/what-is-greenwashing-how-to-spot-it-and-stop-it-c44f3d130d5> adresinden 12.01.2022 tarihinde erişildi.
- BBC, (2019). McDonalds's Paper Straws Cannot Be Recycled. <https://www.bbc.com/news/business-49234054> adresinden 03.02.2022 tarihinde erişildi.
- Bowen, F. (2014). *After Greenwashing: Symbolic Corporate Environmentalism and Society*. Cambridge/England: Cambridge University Press.
- Cherry, M. A. ve Sneirson, J. F. (2012). Chevron, Greenwashing and the Myth of Green Oil Companies. *Washington and Lee Journal of Energy, Climate and the Environment*, 3(1), 133-154.
- Cızeli, B. (2021). Greenwashing Undermines Sustainable Economy: We Need to Move Forwards Circular Economy. *Economy&Politics*. <https://wsimag.com/economy-and-politics/65096-greenwashing-undermines-sustainable-economy> adresinden 10.01.2022 tarihinde erişildi.
- ClientEarth, (2021). Revealed: 9 Examples of Fossil Fuel Company Greenwashing. <https://www.clientearth.org/latest/latest-updates/news/revealed-9-examples-of-fossil-fuel-company-greenwashing/> adresinden 03.01.2022 tarihinde erişildi.
- Dahl, R. (2010). GreenWashing: Do You Know What You're Buying? *Environmental Health Perspectives*, 118(6), 246-252.
- Delmas, M. A. ve Burbano, V. C. (2011). The Drivers of Greenwashing. *California Management Review*, 54(1), 64-87.
- Du, X. (2015). How the Market Values Greenwashing? Evidence from China. *J Bus Ethics*, 0(128), 547-574.
- Erdoğan Tarakçı, İ. ve Göktaş, B. (2019). Pazarlamanın Yeni Rengi: Yeşil Aklama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1095-1113.
- Ertürk, H. (2018). *Çevre Politikası*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Greenpeace (2021). We're living in a Golden Age of Greenwashing, From 'Carbon Neutral' Flights to 'Net Zero' Bacon, Dishonest green PR is on the Rise. <https://www.greenpeace.org.uk/news/golden-age-of-greenwash/> adresinden 09.12.2021 tarihinde erişildi.
- Hicks, R. (2021). 11 Brands Called Out for Greenwashing in 2021. *Eco-Business*. <https://www.eco-business.com/news/11-brands-called-out-for-greenwashing-in-2021/> adresinden 06.12.2021 tarihinde erişildi.
- Horiuchi, R.; Schuchard, R.; Shea, L. ve Townsend, S. (2009). *Understanding and Preventing Greenwashing: A Business Guide*. BSR&Futerra.
- Johnsson, F.; Karlsson, I.; Rootzen, J.; Ahlback, A. ve Gustavsson, M. (2020). The Framing of a Sustainable Development Goals Assessment in Decarbonizing the Construction Industry-Avoiding "Greenwashing". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 0(131), 1-13.
- Jong, M.D.T.; Huluba, G. ve Beldad, A. D. (2019). Different Shades of Greenwashing: Consumers' Reactions to Environmental Lies, Half-Lies and Organizations Taking Credit for Following Legal Obligations. *Journal of Business and Technical Communication*, 0(34), 1-39.
- Lashitew, A. A. (2021). Corporate Uptake of the Sustainable Development Goals: Mere Greenwashing or an Advent of Institutional Change? *Journal of International Business Policy*, 0(4), 184-200.
- Leblebici Koçer, L. ve Delice, T. (2017). Yeşile Boyama ve Yeşil Güven Arasındaki İlişkide Algılanan Tüketici Şüphesizliğinin Aracılık Rolü. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 0(50), 1-25.
- Morelli, J. (2011) Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-9.
- Netto, S.V.F.; Sobral, M.F.F. ve Ribeiro, A.B.R. (2020). Concepts and Forms of Greenwashing: A Systematic Review. *Environmental Sciences Europe*, 32(19), 1-12.
- Özdemir, E. K.; Topsümer, F. ve Göztaş, A. (2017). Yeşil Aklama Kampanyaları ve Medya Gündemine Yansımaları: Volkswagen Emisyon Krizinin Amerikan Basınında Sunumu. *Uluslararası Bilimsel*

- Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 357-370.
- Pimonenko, T.; Bilan, Y.; Horak, J.; Starchenko, L. ve Gajda, W. (2020). Green Brand of Companies and Greenwashing under Sustainable Development Goals. *Sustainability*, 12(1679), 1-15.
- Rankin, F. (2020). New BP CEO Ends "Greenwashing" Ad Campaign, DeSmog. <https://www.desmog.com/2020/02/14/new-bp-ceo-ends-greenwashing-ad-campaign/> adresinden 06.01.2021 tarihinde erişildi.
- Shahrin, R.; Ouoquab, F.; Jamil, R.; Mahadi, N.; Mohammad, J.; Salam, Z. ve Hussin, N. (2017). Green "Eco-Label" or "Greenwashing"? Building Awareness About Environmental Claims of Marketers. *Advanced Science Letters*, 23(4), 3205-3208.
- TerraChoice (2010). The Sins of Greenwashing: Home and Family Edition. <http://faculty.wvu.edu/dunnc3/rprnts.TheSinsOfGreenwashing2010.pdf> adresinden 18.11.2021 tarihinde erişildi.
- UNDESA (2020). How can Investors Move from Greenwashing to SDG-Enabling? Policy Brief 77. <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/un-des-a-policy-brief-77-how-can-investors-move-from-greenwashing-to-sdg-enabling/> adresinden 03.01.2022 tarihinde erişildi.
- Yıldız, E. ve Kırmızıbiber, A. (2019). Yeşil Aklamanın Yeşil Marka Değeri Üzerindeki Etkileri: Otomobil Markaları Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 566-584.

Film Yapım Sürecinde “Yapım Öncesi Aşama”nın Film Estetiğine Etkileri*

Doç. Dr. Ali Sait Liman

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2261-3599>

Bursa Uludağ Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü, Bursa – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.12.2021

Kabul: 14.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Sinema
Teknoloji
Yapım
Yapım Öncesi Aşama
Film Estetiği

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55667>

Öz

Sinema filmlerinin üretimi, belirli bir yapım süreci içinde gerçekleşir. Temelde üç aşamadan oluşan film yapım sürecinin aşamaları; yapım öncesi (pre-production) aşama, yapım (production) aşaması ve yapım sonrası (post-production) aşama olarak sıralanabilir. Tanımından ve teknoloji ile olan ilişkilerinden de anlaşılacağı üzere, sinema anlatımı; film hikayesinin senaryo aşamasında (çekim öncesinde) sahneler bölünmesi (dekupage), çekim aşamasında senaryodaki ilgili sahnelerin görsel-işitsel hale getirilmesi ve çekim sonrası aşamada eldeki görsel-işitsel materyallerin kurgu vb. işlemler aracılığıyla, film hikayesine uygun biçimde yeniden birleştirilmesinden oluşur. Böylece başlangıçta bir fikir ile harekete geçilip yazılı olarak senaryoya aktarılan film hikayesi, son aşamada filmsel bir bütün haline gelip görsel-işitsel bir forma kavuşur ve seyirci karşısına çıkar. Günümüzde sinema filmi yapım sürecinde rol alan kişilerin filmsel bütüne olan etkilerini ve bu sürecin teknik ve estetik koşullarını karakterize eden bu üretim döngüsü içinde “yapım öncesi aşama”, film yapımının diğer aşamalarına olan teknik ve estetik etkileri nedeniyle giderek önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, film yapım sürecinde “yapım öncesi aşama”nın film yapımının diğer aşamalarına ve dolayısıyla film estetiğine olan etkileri incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle film yapım sürecine ve bu süreçte gerçekleşen teknik, estetik işlemlere değinilmiş, ardından yapım öncesi aşamanın bu akış içindeki yeri ve etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre, üretilen filmin teknik ve estetik kalitesini belirleyen en temel ve ilksel kararların alındığı çekim öncesi (pre-produksiyon) aşamanın film tasarımı açısından belirleyici bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Liman, A. S. (2022). Film Yapım Sürecinde “Yapım Öncesi Aşama”nın Film Estetiğine Etkileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 185-194.

*Effects of 'Pre-Production' on the Film Aesthetic During Film Making Process**

Assoc. Prof. Dr. Ali Sait Liman

Bursa Uludag University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Performing Arts, Bursa –
TURKEY

Article History

Submitted: 28.12.2021

Accepted: 14.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Film

Technology

Production

Pre-Production

Film Aesthetic

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55667>

Abstract

Film production has three main stages. These are pre-production, production and post production stages. In this study we have examined the effects of the "pre-production stage" on the other stages in terms of film aesthetic. As is understood from the definition and relation with technology, film narration is formed by cutting the story into divisions of scenes during the scenario phase in the process of pre-shooting and audiovisualizing the related scenes in the process of shooting and recombining available audiovisual materials by editing processes in post production stage in accordance with the story of the film. Thus, the story of the film which was an idea in the beginning is written as scenario is now presented to the audiences as an audiovisual format in the final stage. Today film pre-production is getting more and more important in the production process characterising the aesthetic and technical conditions and effects of players in the film itself.

Initially we have focussed on film production period and technical and aesthetical processes. Later on we tried to put forth the importance and influence of the pre-production in the process of film making. Thus it can be said that the pre-production stage is a determinative function in terms of film designing when basic and primeval decisions are being taken on the film for its technical and aesthetic quality.

GİRİŞ

“Film yapımı büyük ölçüde yapım bütçelerinin artması ve bilgisayara dayalı özel efektlerin gelişmesi nedeniyle daha da karmaşıklaşmıştır.” (Bordwell ve Thompson, 2011: 28)

Sinema filmi yapım süreci ya da gündelik dildeki ifadesiyle film prodüksiyonu, içeriğinde birtakım teknik ve estetik işlemlerin yer aldığı, sinemanın teknoloji ile olan yoğun ilişkilerine bağlı olarak çeşitli uzmanlık alanlarından oluşan kişilerin katkıda bulunduğu bir faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir.

Sinemanın ilk yıllarında, filmlerin sessiz ve siyah-beyaz çekildiği dönemde; yönetmenin sürecin tamamına hakim olduğu, kolaylıkla müdahale edebildiği, günümüze kıyasla daha az sayıda teknik ekipman ve daha basit bir iş akışı içinde gerçekleşen film prodüksiyonu, ilerleyen yıllarda bu alanda ses, renk v.b. teknolojik gelişmelerin devreye girmesiyle giderek daha karmaşık bir üretim sürecine dönüşmüştür.¹

70’lerde televizyon ve video teknolojisinin (Özen ve Çelenk, 2006: 81-82); 90’ların ortalarından itibaren ise sinema alanında bilgisayar destekli sayısal (dijital) teknolojilerin gelişmesi (Monaco, 2005: 503) ve özellikle çekim sonrası üretim (post-production) alanında daha fazla kullanılmaya başlanması ile birlikte (Murch, 2005: XIII) ; film yapım süreci alanında yeni bir döneme girilmiş ve “dijital sinema iş akış modeli” (Zengin, 2018: 847-848) ortaya çıkmıştır.

Sinema teknolojisi ve teknik altyapı koşulları açısından yukarıda ana hatları ile belirtilen teknolojik gelişmeler, 2000’li yıllardan itibaren film yapımının tüm aşamalarını kapsayacak biçimde ve yönetmenin her aşamada belirli uzman kişilerle işbirliğini zorunlu kılan bir iş bölümüne doğru evrilmiştir.

Böylece sinema teknik altyapısı ve film yapım süreci alanında kullanılan geleneksel, analog sistemlerin yerini sayısal (dijital) sistemler almaya başlamıştır. Diğer yandan bu durum, sinema alanında “sanal gerçeklik” ile ilgili uygulamalara da ivme kazandırmıştır.²

Filmlerin yapımı, dağıtımı ve gösterimi alanlarındaki bütün bu teknik gelişmelerin ardından film yapımı, gerek çekim öncesi ve çekim aşamasında, gerekse çekim sonrası aşamada farklı uzmanlık alanlarından oluşan kişilerin ve ekiplerin kolektif bir işleyiş içinde etkin olduğu bir üretim biçimi haline almıştır. Bu durumda film yönetmeni, her şeyi bilen/yapabilen biri olmaktan çok, bu yapı ile tasarladığı filmsel bütün arasındaki ilişkiyi en uyumlu şekilde koordine eden bir konumda üretime katılmaktadır.

Günümüzde sinema filmi yapım sürecinde rol alan kişilerin filmsel bütüne olan etkilerini/katkılarını ve bu sürecin teknik ve estetik koşullarını karakterize eden bu üretim döngüsü içinde “yapım öncesi aşama” (pre-production) film yapımının diğer aşamalarına olan teknik ve estetik etkileri nedeniyle giderek önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda belirtilen üretim koşulları çerçevesinde film yapım sürecinde “yapım öncesi aşama”nın film yapımının diğer aşamalarına ve dolayısıyla film estetiğine olan etkileri ele alınacaktır. Bu amaçla öncelikle film yapım sürecine ve bu süreçte gerçekleşen teknik estetik işlemlere değinilecek, ardından yapım öncesi aşamanın bu akış içindeki etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. FİLM YAPIM SÜRECİ

Zaman ve mekanı kendi anlatım imkanları çerçevesinde plastik bir malzeme olarak kullanabilen sinema sanatı, çeşitli göstergeler, imgeler ve metaforlardan da yararlanarak görsel-ışitsel

¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (Monaco, 2005: 69-143)

² “Bütün bunların dışında (kamera, ses, kurgu) dijitalleşme yeni bir alan daha açmıştır. Bu da sanal gerçekliktir. Sanal gerçeklik ise kısmen veya tamamen bilgisayar ortamında üretilen görüntü ve efektleri içerir. Yönetmenleri ve yapımcıları kameranın kaydettiği gerçekliğinin de dışına taşır. Sanal gerçekliğin sinemaya girişindeki milat ise John Lasseter’in yönetmenliğini üstlendiği Toy Story (Oyuncak Hikayesi, 1996) filmidir. Bu film sanal ortamda yapılan ilk uzun metrajlı filmidir.” (Gül, 2019: 303)

bir dile dayalı olarak anlam üretir.

Tanımından ve teknoloji ile olan ilişkilerinden de anlaşılacağı üzere, sinema anlatımı; film hikayesinin senaryo aşamasında (çekim öncesinde) sahnelere bölünmesi (dekupage), çekim aşamasında senaryodaki ilgili sahnelerin görsel-işitsel hale getirilmesi ve çekim sonrası aşamada eldeki görsel-işitsel materyallerin kurgu vb. işlemler aracılığıyla, film hikayesine uygun biçimde yeniden birleştirilmesinden oluşur. Böylece başlangıçta bir fikir ile harekete geçilip yazılı olarak senaryoya aktarılan film hikayesi, son aşamada filmsel bir bütün haline gelip görsel-işitsel bir forma kavuşur ve seyirci karşısına çıkar.

Yukarıda da belirtildiği gibi, kurmaca ya da belgesel, kısa ya da uzun metraj, her sinema filminin üretimi belirli bir yapım süreci kapsamında gerçekleşir. Bu bağlamda yapım süreci, "bir projenin tasarım halinden, yapımcı, senaryo yazarı, yönetmen, görüntü yönetmeni, teknik ekip ve oyuncular ile film haline getirilmesi aşamalarını içermektedir." (Arslan, 2011: 18-19)

Temelde üç aşamadan oluşan film yapım süreci adeta bir bayrak yarışına benzer ve her aşamada gerçekleştirilen uygulamaların teknik ve estetik sonuçları, kendinden sonraki aşamayı/aşamaları etkiler. Bu noktada bir filmin yapım aşamaları; 1. Yapım öncesi (pre-production) aşama; 2. Yapım (production) aşaması. 3. Yapım sonrası (post-production) aşama olarak sıralanabilir (Barnwell, 2011: 51).

Film yapım sürecinde gerçekleştirilen ve -yukarıda da belirtildiği gibi- 3 aşamada tamamlanan bu işlemler, aslında yapım sürecinde dikkat edilmesi gereken birtakım teknik, estetik ve "etik"³ bilgiler/uygulamalar içerir.

1.1. Yapım Öncesi (Pre-Production) Aşama

"Filmi yapan insanlardır, kameralar değil. Yine de kameraları ve film teknolojisini tanımak (ihtiyacımız olmasa bile) bir gerekliliktir" (Holden, 2019: 17)

Her film projesi önce bir fikir⁴ ile başlar. Ardından konunun hangi türde nasıl bir formatta ele alınacağına karar verilir ve senaryo yazımına geçilir. Ayrıca bu süreçte hikayenin kısa ya da uzun metraj mı olacağı, renkli veya siyah-beyaz, animasyon vb. nasıl bir biçimsel format içinde çekileceği; ele alınan proje eğer kurmaca ise, komedi, dram vb. hangi türde olacağı belirlenir. Diğer yandan yapımın bütçesi de bu aşamada detaylı olarak hesaplanarak netleştirilir: "Yapımcı filmini kaç mal olacağını önceden hesaplayabilmeli, bütün planlarını ona göre hazırlamalıdır. Doğru bir hesaplama yapamazsa film yapımının ortasında parasız kalabilir." (Eyikan, 1973: 13)

Konunun ve filmsel biçimin belirlenmesinin ardından konuyla ilgili gerekli araştırmalar yapılır ve filmin senaryosunun en kısa özeti olan sinopsis yazımına geçilir. Ardından sinopsisin daha geliştirilmiş hali olan tretman yazılır ve son aşamada senaryo yazımı da tamamlanarak hikayenin filme dönüşme sürecinin temeli atılmış olur.

³ Film yapım sürecinde uygulanan/dikkat edilmesi gereken konular kapsamında birçok kaynakta teknik ve estetik hususlara dair açıklamalar mevcuttur ancak bu sürecin "etik" ile ilgili boyutlarına yer verilmemiştir. Bu çalışmada belirtilen "etik" kavramı ile ilgili vurgu tarafımdan yapılmıştır. Çünkü film yapım sürecinde ortaya konan teknik, estetik çalışmalar sırasında, çalışanlardan herhangi birinin özelde meslek etiğine, genel olarak ise etiğe karşı/aykırı bir tutum içinde olması, hem yapılan işe hem de tüm sürece olumsuz bir biçimde yansiyabilecektir. Örneğin çekim aşamasında ses ile ilgili görev alan bir elemanın kayıt sırasında gerekli dikkat ve özeni göstermemesi, prodüksiyonun sonraki aşamalarında olumsuz sonuçlarıyla ekibin filme dair emeklerine gölge düşürüp filmin estetiğini olumsuz etkileyebilecektir. Ayrıca, bir film için kiralanan araç-gereç ya da mekânların, çekim sonunda ilgili kişilere daha önce teslim alındığı haliyle -sağlam, hasarsız, eksiksiz- teslim edilmesi de etik bir sorumluluktur. Diğer yandan film setlerinde çalışan insanların kendi aralarındaki iletişimlerinde, ast-üst ilişkilerinin ötesinde insani bir yaklaşımı ön planda tutmaları da konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

⁴ "...Aslında fikrin ortaya çıkmasıyla senaryoda hiçbir şey yoluna koyulmuş sayılmaz. Fikir bir şeylerin ortası veya sonu olmadığı gibi başı bile değildir. Belli bir birikime sahip olan herkes fikir üretebilir. Önemli olan onları senaryo haline getirebilecek senaryo diline sahip olabilmektir." (Başol, 2017: 200)

"Senaryo yazılırken ya da yeniden yazılırken, yapımcı filmin finansmanını planlar. (...) Yapımcı çizgi-üstü giderler (romanın telif hakkı, senaryo yazarı, yönetmen ve başrol oyuncularının maliyetleri) ile çizgi-altı giderleri (ekibe yan rollere çekime ve çekim sonrası aşamasına, sigorta ve reklama ayrılan harcamalar) ayrıntılarıyla açıklayan bir bütçe hazırlamak zorundadır." (Bordwell ve Thompson, 2011: 17)

Senaryo yazımı ve tescilin ardından yapım/çekim öncesi aşamada -eğer filmin yapımını da üstleniyorsa- yönetmen ya da, yapımcı⁵ tarafından gerçekleştirilen diğer işlemleri de şöyle sıralayabiliriz:

- Teknik ekibin ve oyuncuların belirlenmesi.
- Filmde kullanılacak mekanların saptanması ve gerekli izinlerin alınması.
- Bütçe - finansman işlemleri ve (oyuncu, sponsor, laboratuvar vb.) sözleşmelerin düzenlenmesi.
- Oyuncu görüşmeleri, oyuncuların belirlenmesi ve provalar. (cast & audition)
- Çekim senaryosu ve çekim takviminin hazırlanması.
- Dekor, kostüm ve özel efekt yapımı ile ilgili ön çalışmalar.
- Filmin tanıtımı, dağıtımı ve pazarlanmasıyla ilgili ön hazırlıklar.

Bütün bu çalışmaların yanında, yönetmenin tercihine bağlı olarak kimi yapımlarda yapım öncesi aşamada çekim senaryoları ve bu senaryolara ait resimli taslaklar (stoyboard) hazırlanabilir:

"Yapım öncesinde yönetmen senaryoyu resimli taslaklar, resimli taslakları da plan listesi haline çevirir. Çekim sırasında plan listeleri, günlük iş kopyalarına dönüşür." (Rea ve Irwing, 2004: 9)

1.2. Yapım (Production) Aşaması

"Az sayıda istisnayı bir kenara bırakırsak, her film yüzlerce farklı plandan oluşur. Her biri de filme belirli bir anlam ekler." (Hunt vd., 2012: 119)

Yapım (production) aşaması olarak da bilinen bu aşamada, film senaryosu, yönetmenin sorumluluğunda/koordinasyonunda belirli bir iş planı/çekim takvimi çerçevesinde, peliküle ya da sayısal (dijital) ortama kaydedilir. Böylece yapım öncesi aşamada ortaya çıkmış olan yazılı haldeki film hikayesinin (senaryo), filmsel bir yapıya dönüşme yolculuğu devam eder. Bu süreçte prodüksiyonun bütçesiyle orantılı olarak yapım ekibi (yapım koordinatörü ve yardımcıları) ve reji grubu (yönetmen yardımcıları, görüntü yönetmeni, sanat yönetmeni, sesçi, ışık ekibi, set ekibi, kuaför, set fotoğrafçısı..) özverili bir çalışmayla filmsel yapıyı inşa ederler.

Filmin çekim sürecinde, mümkün olduğunca çekilen sahnelerin günlük kontrolü yapılarak eksik ya da hatalı çekimler için yeniden/yedek çekim yapılır. Bu aşamada yönetmenin tüm ekiple ve özellikle görüntü yönetmeni ile olan iletişimi ve uyumu çok önemlidir. Film setinde görev alan herhangi bir elemanın görevini gerektiği gibi yapamaması filmin bütününe olumsuz etkileyebilir. Bu anlamda özellikle bütçesi sınırlı, küçük ekiplerle çalışılan kısa filmlerde genellikle ses ve ışık ile ilgili sorunlar yaşanabilmektedir.

Diğer yandan genel olarak film yapım süreci, film yapımı ile ilgili birden çok parametrenin belirli bir hedef doğrultusunda uyumlu bir ekip çalışması gerektirir ki bu da film yapımının yönetmene sınırsız özgürlüklerden çok birtakım sınırlamalar çerçevesinde çalışma imkanı verdiğini göstermektedir:

"Bütün sanat dalları arasında film yapımı en sınırlayıcı olanlardan biridir. Bütçeler korunmalı, bitiş tarihlerine uyulmalıdır, hava ve mekanlar öngörülemezdir ve her gurubun eşgüdümü öngörülemez kötüye

⁵"Günümüz Amerikan sinema endüstrisinde yapımcının işi daha da bölünmüş durumdadır. Başyapımcı (executive producer) genellikle projenin finansmanını sağlayan ya da romanların telif haklarını alan kişidir. (...) Yapım başladığında, uygulayıcı yapımcı (line producer) yönetmenin, oyuncuların ve ekibin etkinliklerini gün-be-gün kontrol eder. Uygulayıcı yapımcı laboratuvarla ya da teknik personelle ilişki kuran yardımcı yapımcı (associate producer) tarafından görevlendirilir." (Bordwell ve Thompson, 2011: 17)

gidişleri ve değişimleri içerir(..) Yapım halindeki her filmin sınırlamalar içinde bir uzlaşma olduğunu anladığımızda filmleri daha fazla takdir ederiz." (Bordwell ve Thompson, 2011: 28)

Yukarıda da belirttiği gibi, çekim ya da yapım (production) aşaması, aynı zamanda hikayenin (senaryonun) sinema dili ve estetiğine uygun bir görsel-işitsel biçime dönüştürülmesidir. Bu noktada -eğer yapım öncesi aşamada hazırlanmış ise- çekim senaryosu, senaryonun sinema anlatımına uygun bir biçimde görselleştirilmesinde önemli rol oynar. Ayrıca yönetmenin bu alandaki birikimi ve yetkinliği de senaryonun filme aktarılmasında etkili olacaktır. Aksi durumlarda iyi bir senaryodan kötü bir film çıkabilir ve sorumlusu yönetmen olur. Örneğin herhangi bir sahnenin çekiminde, yönetmenin kamerayı nerede ve hangi açıyla konumlandıracağını bilmesi, konuyu nasıl bir kompozisyon çerçevesinde hangi çekim ölçeği ve objektif ile ve nasıl bir alan derinliği içinde görselleştireceği sorularının yanıtı, hem o sahnenin hem de önceki ve sonraki sahnelerin biçim içeriğini etkileyebilecektir. Ayrıca bu durum, doğal olarak izleyicinin de o sahneyi nasıl anlamlandıracağını belirleyecektir. Çünkü "bir planın kompozisyonundaki herhangi bir şey ve her şey, izleyici tarafından izlediği öyküyü anlaması için ilgili ve gerekli bir işlevi olduğu için orada bulunduğu şekilde yorumlanır. Bu da binlerce yıl boyunca geliştirilmiş görsel öykü anlatımının yazılmamış kurallarından biridir." (Mercado, 2011: 18) Bu nedenle yönetmen sinema diline hakim olmalı; yani filmin her sahnesinde, her çekiminde hangi kamera hareketini, hangi açıyı, hangi çekim ölçeğini nasıl bir mizansen ve filmsel atmosfer içinde kullanacağını bilmeli ve gerektiğinde bunun açıklamasını yapabilmelidir.

Diğer yandan, çekim aşamasında yönetmenin oyuncularla iletişimi de çok önemlidir. Bu anlamda yönetmenin set deneyimleri, psikolojiye dair bilgileri, empati kurma yeteneği ve iletişim becerisi işini kolaylaştırabilir. Yönetmen, çektiği sahneye dair istediği oyunu alana kadar oyuncu ile tekrar çekim yapabilmelidir. Bu da öncesinde oyuncunun iyi hazırlanması (prova) ve motive edilmesi ile mümkündür. Yönetmenin istediği oyun ile oyuncunun performansı arasındaki fark ne kadar az olursa o kadar başarılı bir oyun/yönetim söz konusudur. Bu noktada yönetmenin sinematografiye dair birikimi ve oyuncuya yaklaşımı ile oyuncunun sahnedeki performansı arasındaki ilişkinin sonucu etkileyebileceği söylenebilir:

"..İyi bir yönetmen kamerasını oyuncuyu cezalandırmak için değil, performansını artırmak için kullanır. (..) Oyuncuyu en iyi zaman ve en etkin çekimle izleyiciye sunmanın yanı sıra yönetmen, bu çekimlerin hangi merceklerle yapılacağını da dikkatle seçer." (Dmytryk, 1995: 92-93)

Çekim süresince mümkünse her sahne için yeterince stok çekim yapılmalı, görüntü ve ses devamlılığına dikkat edilmeli, -gerektiğinde dublaj yapılması durumunda- ses devamlılığının sağlanması amacıyla ilgili çekim mekanlarından ortam/çevre sesi (room sound) kaydı alınmalıdır.⁶ Böylece ses ve ışık kullanımında -ilgili sahnenin anlamını bozmayan- özgün tasarımlar yoluyla filmin estetik yapısı güçlendirilmelidir. Ayrıca filmde kullanılacak özel efekt(ler) var ise özel efekt uzmanı ile koordineli olarak çekim aşamasında gereken çalışmalar yapılmalıdır. Tüm çekim süreci boyunca olabildiğince özenli çalışılmalı, "post prodüksiyon aşamasında düzeltilebilir/kurguda her şey mümkün" denilerek çekim aşamasında yapılması/dikkat edilmesi gereken teknik estetik hususlar göz ardı edilmemelidir. Bu süreçte kullanılan/kiralanan/çalışılan teknik ekipmanlara, stüdyo ve doğal mekanlara zarar verilmeden çekimlerin tamamlanması, herhangi bir zarar söz konusu ise gereken tazmin ve tamir yollarına başvurmadan kaçınılması da etik bir sorumluluktur.

1.3. Yapım Sonrası (Post-Production) Aşaması

"Bir film öyküsü karmaşık bir çekim yığındır, ta ki elmas gibi kesilip parlatılana ve bir araya getirilene

⁶Sinemada ses devamlılığı, gerçek yaşamda da olduğu gibi 'sessizliğin de bir sesi olması' esasına dayanır. "Ses devamlılığında bir aksaklık olmamasını garanti etmenin en güvenli yolu salt çevre seslerinin alındığı bir kayıt oluşturmaktır(..) Ortam ya da ambiyans kaydı yalnızca ve yalnızca çekim yaptığınız yerdeki sesleri almaktır." (Holden, 2019: 144)

kadar." (Mascelli, 2002: 153)

Sinema filmi yapım sürecinin son aşaması olan yapım sonrası aşama ya da post prodüksiyon aşaması, her film için zorunlu olan çeşitli teknik ve estetik çalışmaları içermektedir. Bu bağlamda, filmin çekiminden sonra başlayıp perdede seyirci tarafından izlenmesine kadar devam eden zaman dilimi içinde yapılan işlemlerin tamamına "çekim sonrası üretim işlemleri" denir.

Çekim sürecinde görüntüye dönüştürülen film senaryosuna ait sahneler, yapım sonrası (post-production) aşamada, senaryodaki sıraya ve dramatik yapıya uygun biçimde kurgulanır. Bu aşamada en çok öne çıkan kavram ya da işlem ise "kurgu"dur. Çünkü "sinemanın bir sanat olarak kabul edilişi film kurgusunun gelişimiyle birlikte olmuştur" (Yıldız, 2014:170). Ayrıca, "çoğu sinemacıya göre bir filmin asıl ortaya çıktığı aşama kurgudur(..) İyi bir kurgu vasat bir filmi iyi bir film haline getirebilir, yönetmenin eksikliklerini örtebilir." (Canıklıgil, 2007: 156) . Kurgunun filmsel yapının kuruluşu sürecindeki bu önemli rolü, sinemanın zaman ve mekan sanatı olmasıyla ilişkilidir. Buna göre, "kurgu sayesinde sinema filmleri bir hikaye anlatabilmektedir. Kurgu ile sinemanın zaman ve mekanlarla oynaması mümkün olmaktadır. Bu onu diğer sanatlardan ayıran özelliklerdendir." (Arslantepe, 2012: 66)

Filmin görüntü ve ses kurgusunun yapıldığı bu süreçte; gerekli görsel-işitsel efektlerin ve film müziğinin hazırlanması, renk derecelendirme ve renk düzeltme (color correction) çalışmaları, -eğer film, pelikül (16 mm, 35 mm. vb.) olarak çekilmişse- filmin laboratuvar işlemleri ve gösteri kopyalarının basımı, filmin tanıtım, dağıtım ve pazarlama işlemleri gerçekleştirilir.

Diğer aşamalarda olduğu gibi, çekim sonrası üretim aşamasında da yapılacak herhangi bir teknik/estetik hata, filmi olumsuz etkileyebilir. Görüntüsü, sesi ve dramatik yapısıyla filmin adeta canlanıp nefes almaya başladığı bu süreçteki teknik estetik işlemlerin hangi araç gereçlerle ve nasıl yapılacağı, film görüntüsünün hangi yöntemle (ya da kamera ile) kaydedildiği ile ilişkilidir. Filmin görüntüleri, elektronik kamera ile sayısal(dijital) olarak ya da film kamerası ile peliküle kimyasal olarak kaydedilmiş olabilir. Her iki durumda gösterim ortamları ve koşullarını da hesaba katarak gerekli çekim sonrası üretim işlemleri uygulanır. Bunlar, "Digital Intermediate" (DI- Yeni yöntem) ve "Foto-kimyasal yöntem" (eski/klasik yöntem) olarak bilinen yöntemlerdir (Liman, 2009: 95).

Filmin çekim sonrası işlemlerinin son aşaması filmin sinemada, festivalde v.b. ortamlarda seyirciye sunulmasıdır. Burada da olabildiğince özenli hazırlık yapılmalı, gösterimi teknik ve estetik açıdan olumsuz etkileyebilecek sorunlara karşı -gerekirse gösterimin yapılacağı mekanda önceden prova yapılarak- hazırlıklı olunmalıdır. Örneğin yanlış gösterim/çerçeve formatında oynatım ya da cihazlardan birinin arızalı olması gibi, gösterim yapan kişi ya da araçtan kaynaklanan basit bir teknik sorun, filmin sesini ya da görüntüsünü olumsuz etkileyebilir ve bu durum seyirciyi rahatsız edebilir.

2. FİLM YAPIM SÜRECİNDE YAPIM ÖNCESİ (PRE-PRODUCTION) AŞAMANIN FİLM ESTETİĞİNE ETKİLERİ

Çalışmanın başında da belirtildiği üzere, film yapım süreci, sinemanın teknoloji ile ilişkilerine ve prodüksiyonun kendine özgü koşullarına bağlı olarak, birbiriyle etkileşim halinde olan yapım aşamalarından oluşan bir üretim biçimine işaret etmektedir. Bu durum film yapımının detaylı olarak belirlenmiş bir planlama ve kolektif bir çalışma düzeni içinde, belirli bir zaman diliminde ve belirli koşullar altında bütünlüklü bir yapı inşa etmek anlamına geldiğini göstermektedir. Bu da film yapımı ile tasarım arasındaki ilişkinin boyutlarını ortaya koyar:

"Tasarımın hem teknik hem de insani yönü bulunmaktadır. Sinemanın kolektif ve pahalı bir sanat olduğu düşünülürse bir filmi oluşturan onlarca kalemi (aşamalar) ve yüzlerce kişiyi (teknik-sanatsal ekip) matematiksel bir düzen içinde kurgulamak ve kullanmak gerekmektedir. (...) Her aşama ve her aşamada yer alan ekipler ve yaptıkları dikkatlice tasarlanan bir bütündür. Bütünü oluşturan parçalar birleşerek, ki bu da bir tasarım sürecidir, aynı zamanda ana projeyi oluştururlar." (Ormanlı, 2010: 97-98)

Film yapım sürecine dair buraya kadar aktarılan bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, "film yapımı farklı ekiplerin işbirliğiyle gerçekleştirilebilen ekonomik, artistik ve teknik boyutları olan bir yatırım alanı olma özelliği kazanır." (Çelikcan, 2014: 52) Dolayısıyla yapım süreci sonunda ortaya çıkan filmin ticari getirisinin yanında teknik ve estetik düzeyi de bu üretim biçiminin izlerini taşır. Bu bağlamda film yapım aşamalarının ilki olan yapım/çekim öncesi (pre-produksiyon) aşama, -yapım öncesinde ve yapım sürecinde daha çok diğer aşamalar üzerine odaklanılmasına rağmen- filmsele yapının inşasının ilk ve en önemli aşaması, bir anlamda projesi gibidir. Bu nedenle, film tasarımının soyut bir düşünceden somut bir hale gelmesi sürecinde, ilgili filmin teknik ve estetik kalitesini belirleyen en temel ve ilksel kararların alındığı bir aşamadır.

Film yapım sürecinin en başında belirli sanatsal yönelimler çerçevesinde alınan bu kararlar, uygulamaya yansıyan sonuçları nedeniyle film estetiği⁷ açısından da belirleyici olacaktır. Bu da sinema sanatı bağlamında ilgili filmin gerçekçi ya da biçimci bir yaklaşımla seyirciye sunulması anlamına gelmektedir:

"Filmi sanat olarak tanımlayan ilk düşünce okulu, Rudolf Arnheim ve film yapımcısı Sergei Eisenstein gibi biçimciler olmuştur. Biçimciler için filmin spesifik özelliği, gerçekliğin normal görsel deneyimini kusursuz bir biçimde taklit etmekteki yetersizliğidir. (...) Buna göre filmin kısıtlamaları, filmi çekene gündelik gerçeklik deneyimimizi sanatsal amaçlarla manipüle etme ve bozma fırsatı sunar. (...) Biçimcilerin aksine Bazin, Siegfried Kracauer ve daha yakınlarda Stanley Cavell gibi gerçekçiler, filmin olayları kaydetme kapasitesi lehine, montajı ve ifadeyi reddeder. (...) Filmin olayları taklit etme yeteneğinin, filmi bir sanat olarak tanımlayan şey olduğunu ileri sürerler." (Buckland, 2013: 23-24)

Bütün bunların yanında, çekilecek filmin senaryosunun, bütçesinin, türünün ve filmsele üretimi gerçekleştirecek olan kişilerin/oyuncuların belirlenmesi; filme konu olacak hikayenin geçtiği mekanların/dekorların- saptanması; filmin sinematografik yapısı için gerekli olan çekim malzemelerinin temini ve özel efektler -ve film müziği- de dahil olmak üzere, filmin çekim ön hazırlıklarının yapılması gibi teknik, ekonomik ve estetik anlamda bir film prodüksiyonunu ilgilendiren en temel kararlar yapım öncesi aşamada alınmaktadır. Buna göre yapım öncesi aşamadaki ön hazırlıklar ve alınan kararlar, bir filmin çekim (production) ya da çekim sonrası (post production) aşamalarında gerçekleştirilecek çalışmaları teknik, ekonomik ve estetik anlamda doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Diğer yandan bu durum, yapımında yer alan kişilerin çalışma koşullarının belirlenmesi ve yapım elemanlarının ortaya koydukları performansı da etkileyebilmesi açısından da yapım öncesi aşamanın önemine işaret etmektedir. Örneğin bir filmin herhangi bir sahnesine ait bir çekimi incelediğimizde; o çekimde yer alan reji ekibinden, oyuncularından çekimde kullanılan mekanlara/teknik araç-gereçlere varıncaya dek, ilgili sahnenin sinema perdesine yansıyacak olan görüntüsünü estetik ve teknik açıdan belirleyen birçok etmene dair ilksel kararlar çekim öncesi aşamada alınmıştır/alınmaktadır. Dolayısıyla çekimi yapılan sahnenin senaryosunun, senaryo için gerçekleştirilen araştırma sürecinin; mizanseninin ve oyuncularının, ışık-renk ve ses tasarımının; görsel yapısının teknik-estetik kalitesinin çekim öncesi aşamada gerçekleştirilen çalışmaların/hazırlıkların izlerini taşıdığı söylenebilir.

Diğer yandan bu üretim süreci içinde, yapım ekibi ile çekim ekibi arasındaki işbirliği ve uyum da oldukça önemlidir. Bu bağlamda, yapım ekibine ve reji grubuna dahil edilecek elemanların, prodüksiyonun niteliklerine ve ihtiyaçlarına uygun olması bakımından da yapım/çekim öncesi aşamada yapılacak tercihler ya da seçimler belirleyici olacaktır.

Sinemada "yapım öncesi aşama"da gerçekleştirilen çalışmaların, filmlerin çekim sürecinin yanında yapım/çekim sonrası aşamasında da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızın ilk bölümünde de belirtildiği üzere, çekim öncesi aşamada, çekimi yapılacak filmin çekim sonrası üretim

⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (Uysal, 2012: 15-157)

işlemlerinin rotasını tayin edecek iş akışına ve bu akışın gerçekleştirileceği teknik altyapıya ait planlamalar (filmin bütçesine bağlı olarak ilgili özel efekt ya da post prodüksiyon kuruluşunun seçimi, çalışma tarihlerinin ve sürelerinin belirlenmesi v.b.) yapılmaktadır.

Bütün bu seçimler ve planlamalar, yapımın/filmin görüntü ve ses kurgusundan müziklerine ve efektlerine olan etkileri bakımından da anlamlıdır. Örneğin çekim sonrası üretim sürecinde üzerinde çalışılan filmin renk düzeltme ve renk derecelendirme işlemlerinin yetkin/eğitimli kişilerce ve yeterli bir teknik altyapı içinde yapılabilmesi ya da prodüksiyonun maddi açıdan zayıf oluşu nedeniyle yapılamaması -veya teknik/ekonomik açıdan daha sınırlı koşullarla malül bir teknik altyapı içinde yapılması- çekim öncesi aşamada hazırlanan bütçe ve planlamalarla ilişkilidir ve filmsel yapıya olan etkileri açısından da belirleyici bir işlevdedir.

SONUÇ

Film yapımı ve yönetimi baştan sona kadar planlı ve özverili bir çalışma süreci içeren yorucu ama güzel bir yolculuktur. Bu süreçte filmin yönetmeninin -ve yapımda görev alan ekibin- bu alandaki teknik deneyimlerinin, kültürel-estetik birikimlerinin/tercihlerinin yanında, yapımın tüm aşamalarının profesyonel bir yaklaşım çerçevesinde detaylı olarak planlanması, ortaya çıkan işi doğrudan etkileyebilecektir. Bu noktada, yapım sürecinin ilk aşaması olan yapım öncesi (pre-prodüksiyon) aşama, bu aşamada gerçekleştirilen işlemler dolayısıyla yapımın diğer aşamalarını ve dolayısıyla filmsel yapıyı tasarlayan bir işleve sahiptir. Bu nedenle yapım öncesi aşamada, biçim ve içeriği belirlenip, teknik anlamda üretimi tüm detaylarıyla planlanan/tasarlanan filmin yapım süreci de, bu ilk aşamanın etkilerini teknik ve estetik anlamda yansıtan bir iş akışına sahne olacaktır.

Yapım öncesi aşamanın yapım ve yapım sonrası aşamalarla olan bu ilişkisi, senaryo, kurgu, ses, görüntü, oyunculuk, müzik gibi film estetiğinin temel öğelerini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemesi açısından da önemlidir. Buna karşın film yapım sürecinde özellikle yarı-profesyonel ya da amatör çalışmalarda yapım öncesi aşamanın gereğince önemsenmediği söylenebilir. Çoğu kez zamansal ya da maddi nedenlerle böyle bir yaklaşıma gidildiği belirtilse de, en azından bu aşamanın film yapım süreci açısından önemine dair bir farkındalık içinde hareket edilmesi, hem filmsel üretim sürecine hem de üretilen filme teknik ve estetik açıdan olumlu katkılar sunacaktır. Buna göre, yapım öncesinde yapım ile ilgili olarak masa başında gerçekleştirilecek basit bir araştırma bile, yapım ve yapım sonrası aşamalarda karşılaşılabilecek birçok teknik ve estetik sorunu önleyebilecektir.

Sonuç olarak bütün bu açıklamalar bu alanda değişmez, mutlak doğrular olmaktan çok film yapımına dair tarihsel süreç içinde oluşan deneyimlerden ve yöntemlerden yola çıkılarak derlenmiştir; yeni ve özgün yaklaşımlara açıktır.

KAYNAKÇA

- Arslanteppe, M. (2012). *Sinema Okuryazarlığı*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Arslan, E. (2011). 2000'li Yıllar Öncesi ve Sonrasında Türk Sineması'nda Kullanılan Yapım Kaynaklarının Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(25), 17-32.
- Barnwell, J. (2011). *Film Yapımının Temelleri*, (Çev: G. Altıntaş). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Başol, Ö. (2017). *Senaryo Kitabı: Senaryo Yazım Teknikleri ve Film Örnekleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bordwell, D. ve Thompson, K. (2011). *Film Sanatı: Bir Giriş*, (Çev: E. Yılmaz ve E. S. Onat). Ankara: De Ki Yayınları.
- Buckland, W. (2013). *Sinemayı Anlamak*, (Çev: T. Göbekçin). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Canikligil, İ. (2007). *Dijital Video ile Sinema*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Çelikcan, P. (2014). Film Yapımı: Fikir'den Gösterim'e. (Editör: S. Yıldız). *Sinema Dili: Beyazperdeyi*

- Yaratanlar İçinde (s. 51-71). İstanbul: Su Yayınları.
- Dmytryk, E. ve Dmytryk, J. P. (1995). *Sinemada Oyunculuk*, (Çev: L. Cinemre). İstanbul: Afa Yayınları.
- Eyikan, A. (1973). *Film Yapım Yönetimi Tekniği*. Ankara: Ogun Kardeşler Matbaası.
- Gül, M. E. (2019). Sinemanın Dijitalleşmesiyle Yönetmenin Kendini Görünmez Kılma Çabası: Abbas Kiarostami Örneği. *Sine Filozofi Dergisi*, 0(Özel Sayı), 297-313.
- Hunt, E.; Marland, J. ve Rawle, S. (2015). *Film Dili*, (Çev: S. Aytaç). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Holdeden, T. (2019). *Film Yapımı*, (Çev: E. B. Alpay). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Liman, A. S. (2009). Türk Sinemasında Çekim Sonrası Üretime Dayalı Teknik Altyapı Sorunları ve Bunun Sinema Sanatına Etkileri, (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), (Danışman: Prof. Alev İdrisoğlu), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mascelli, J. V. (2002). *Sinemanın 5 Temel Ögesi*, (Çev: H. Gür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Mercado, G. (2019). *Sinemacının Gözü*, (Çev: S. Taylaner). İstanbul: Hil Yayınları.
- Monaco, J. (2005). *Bir Film Nasıl Okunur*, (Çev: E. Yılmaz). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Murch, W. (2005). *Göz Kırparken*, (Çev: İ. Canikligil). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ormanlı, O. (2010). Tasarım ve Teknoloji Olguları Bağlamında "Avatar" Filminin Çözümlemesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(6), 95-109.
- Özen, E. ve Çelenk, S. (2006). Sinema Endüstrisinin Ekonomik Yöndeşme Eğilimleri: Hollywood Örneği. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 67-96.
- Rea, I. ve Irwing, D. (2004). *Sinema ve Videoda Kısa Film*, (3. Cilt), (Çev: S. Taylaner). İstanbul: Es Yayınları.
- Uysal, Ö. S. (2012). *Sinema Estetiğine Giriş*. İstanbul: İkinci Adam Yayınları.
- Yıldız, S. (2014). *Sinematografik Anlatım*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Zengin, F. (2018). Dijital Dönüşüm Çağında Dijital Sinemanın Avantajları ve Ortaya Çıkardığı Yeni Sorunlar. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(21), 844-859.

Frederic Chopin ve Franz Liszt'in Piyano Müziğinde Etüt*

Dr. Öğr. Üyesi Mehriban Aliyeva

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9762-6146>

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü, Bolu – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 07.01.2022

Kabul: 20.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Romantik Dönem

Piyano Müziği

F. Chopin

F. Liszt

Etüt

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57525>

Öz

Romantik dönem, başta müzik olmak üzere çeşitli sanat türlerinin benzeri görülmemiş bir zirveye ulaştığı "altın çağ" olarak tanımlanmaktadır. Müzik tarihinde önemli bir yer temsil eden romantik dönemde piyano eğitimi adına birçok yenilik ortaya çıkmıştır. F. Chopin ve F. Liszt, bu dönemin öne çıkan temsilcileridir. Her iki besteci, piyanonun ifade olanaklarını yeni stil özellikleri ile zenginleştirmiş ve geniş dinleyici kitlesine hitap eden bir enstrümana dönüştürmüştür. Özellikle, etüt türünün gelişiminde bu iki bestecinin büyük katkısı olmuştur. Etüdüler tam teşekküllü bir sanatsal tür haline gelmiş ve konser etüdü adıyla müzik tarihinde kendine yer bulmuştur. Chopin ve Liszt bu türdeki besteleri ile virtüözlük tarihinde yeni bir dönem açmıştır. Günümüzde müzik eğitimi kurumlarında verilen piyano eğitimi süreçlerinde de bestecilerin etüdüleri yoğun şekilde eğitimciler tarafından kullanılmaktadır. Diğer taraftan iki bestecinin hayatı ve eserleri birçok araştırmada ayrı ayrı ve detaylı biçimde ele alınmıştır. Buna karşın, müzikoloji alanında, bu iki bestecinin etüdülerinin karşılaştırıldığı araştırmaların sayıca yeterli olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada, müzik tarihinde romantik dönem açıklanmış, romantik dönemde Avrupa ve Rusya'da müziğin gelişimi özetlenmiş, Chopin'in ve Liszt'in müziği genel bir bakışla tanıtılmış, romantik dönemde etüt türünün gelişimi irdelenmiş, Liszt ve Chopin'in konser etüdüleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. Çalışmanın, Türkiye'deki müzikoloji literatürüne ve piyano pedagojisi alanına katkı sağlaması beklenmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aliyeva, M. (2022). Frederic Chopin ve Franz Liszt'in Piyano Müziğinde Etüt. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 195-214.

Etude in Piano Music by Frederic Chopin and Franz Liszt*

Asst. Prof. Dr. Mehriban Aliyeva

Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Fine Arts, Department of Music, Bolu – TURKEY

Article History

Submitted: 07.01.2022

Accepted: 20.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Romantic Period

Piano Music

F. Chopin

F. Liszt

Etude

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57525>**Abstract**

The Romantic period is defined as the "golden age" in which various types of art, especially music, reached an unprecedented peak. In the romantic period, which represents an important place in the history of music, many innovations have emerged in the name of piano education. F. Chopin and F. Liszt are prominent representatives of the period. Both composers enriched the expression possibilities of the piano with new style features and turned it into an instrument that appeals to a wide audience. In particular, these two composers made great contributions to the development of the etude. Etudes have become a full-fledged artistic genre and have found a place in the history of music under the name of concert etude. Chopin and Liszt opened a new era in the history of virtuosity with their compositions in this genre. Today, composers' etudes are used intensively by educators in piano training processes given in music education institutions. On the other hand, the lives and works of the two composers have been dealt with separately and in detail in many studies. However, in the field of musicology, it is seen that the studies comparing the etudes of these two composers are not sufficient in number. In this context, in the study, the romantic period in the history of music is explained, the development of music in Europe and Russia in the romantic period is summarized, the music of Chopin and Liszt is introduced with an overview, the development of the etude genre in the romantic period is examined, the similarities and the differences between the concert etudes of Liszt and Chopin were compared. It is expected that the study will contribute to the musicology literature and piano pedagogy in Turkey.

GİRİŞ

Romantizm ve Romantik Dönem

Romantik sözcüğünün kökü 'romans - romance' kelimesinden gelir (İlyasoğlu, 2001). Eski Fransızca'da 'romans', şiir yazma, masalsı ve fantastik anlamını taşır. 'Romantizm' terimi ise ilk kez edebiyat alanında Alman yazar Novalis (1772-1801) tarafından kullanılmıştır. Almanya'da başlayan romantizm, çok kısa süre içinde Avrupa ülkeleri, Rusya ve Amerika'da kabul görmüştür. Bu akım, müzik, tiyatro, beşeri bilimler, plastik sanatlar, edebiyat ve görsel sanatlar gibi manevi kültürün tüm alanlarını kapsamıştır.

Yeni bir sanatsal akım sayılan romantizm, 1789 yılında gerçekleşen Fransız devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Devrimin getirdiği değişikliklerin etkisi altında yeni bir tarih anlayışı şekillenmiştir. Avrupa ve Amerikan kültüründe 18. yüzyılın sonunda biçimlenmeye ve 19. yüzyılın ilk yarısında gelişmeye başlayan romantizmin sanatsal yönü klasisizm estetiğine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Romantizm akımı Fransız devrimiyle öne çıkan eşitlik ve özgürlük ilkelerinden beslenmiştir (Buluçevski ve Fomin, 1972). Kendini ifade etme özgürlüğü, doğallık, samimiyet ve rahatlık, bireyin bireysel özelliklerine artan ilgi, sanatta yeni kriterler haline gelmiştir. Klasisizmde her şey düz bir çizgide, kötü ve iyi, siyah ve beyaz olarak karakterize edilmesine karşın romantizmde hiçbir şey düz bir çizgide görülmez. Klasisizmdeki baskın olan unsurların yerini romantizmde çok güçlü duygular, sezgi, maneviyat, yaratıcı hayal gücü almıştır. Bu bakış açısı, sınırsız özgürlük ve insanın iç yaşamını engin dünyayla uyum içinde gösteren fikirlere vurgu yapmıştır. Klasisizm, karşıtlıkların dengesini hedeflerken, romantizm duygusal tepkileri bilinçli olarak uç noktalara, hem dramatik heyecanlara hem de lirik duraklamalara götüren bir özelliğe sahiptir (Michels ve Vogel, 2013). Aydınlanma Çağı'nın sanatı, devrimci eğilimine karşın, klasisizmin aristokratik beğenisi üzerine kurulmuştur. Romantik sanat her şeyden önce itirafları haykıran, yaraları açığa çıkaran bir insan belgeselinden ibarettir (Say, 1994: 338). Duygu ve düşünce ile beraber etkileri insanlara aktarmayı amaçlayan pek çok sanat dalı ve sanatçı, klasisizmin getirdiği kurallardan kurtularak özgürleşmiş ve böylece romantizm akımı ortaya çıkmıştır. Sanatçılar daha özgür şekilde duygunun akla üstünlüğünü ilan etmişlerdir. Schuman'ın, "bir insan yanılabilir ancak duygular asla yanılmaz" (Lulu, 2020: 1) ve Wagner'in "Sanatçı mantığa değil duyguya hitap eder" (Web 1) görüşleri romantizmin genel karakterini özetlemektedir.

Romantizmin temsilcileri akıl, rasyonalizm, mantık ve pratiklik kültürünü tam anlamıyla benimsememişlerdir. Aksine romantikler, bir kişinin bireyselliğini ve duygularını önemsemişlerdir. Romantizm sanatçıları, doğanın betimlenmesine büyük önem vermiştir. Sanatçı kendini ve dış dünyayı izlerken melankolik davranır. Estetik, romantizmde öne çıkan diğer temel kavramlardan biridir. Romantik dönemin zirvesini temsil eden estetik, eserlerde zıt ruh halleri, iyi-kötü çatışması, trajedi-komedi, güzel-çirkin, duygusallık-ironi, duygu-coşku gibi temalar üzerinden işlenmiştir. Romantizmin doğasını temsil eden tüm bu zıtlıklar, sanatçılar tarafından inandırıcı ve doğal biçimde kullanılmıştır. Klasisizmde çok fazla ön planda bulunmayan din temasının romantizmde oldukça yoğun biçimde kendine yer bulduğu da görülmektedir. Sanat tarihinde romantizm, en ilginç ve en verimli kültürel dönemlerden birini temsil eder. Romantizmin özgünlüğü, klasik dönem sanatında hakim olan katı ve net tür ayrımını desteklememesinden kaynaklanır. Romantizm, klasisizmin akli tek ölçüt olarak kabul etmesine karşıdır. Klasisizm'de insan doğası ön plana çıkarken romantizmde gerçek doğa ve dış dünya ön plandadır. Romantizm savunucuları, eserlerinde toplumun her kesiminden insana yer verir ve insanı akıl ve duygusu ile bir bütün olarak kabul eder. Romantizm, sanatçıya geniş çaplı bir özgürlük sunar. Sanatçı kendi duygularını rahatlıkla eserlerinde açığa çıkarabilir. Bu nedenle romantikler, yalnızlık, özlem, ölüm ve vatan sevgisi temalarına vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte, insan ruhunun tüm derinliklerini ve nüanslarını tam olarak yansıtan aşk teması romantizm sanatında baskın bir yer tutar. Bu temalar, romantik dönemdeki sanat dallarında kendine yoğun biçimde yer bulmuştur.

Müzik Tarihinde Romantik Dönem

Müzik tarihinde 19. Yüzyıl romantizm çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde, enstrümantal müziğin yüksek statüsü, oda müziği, solo enstrümantal performans, enstrüman yapımı ve orkestral müziği gelişmiştir. Kişisel ifade, hayal gücü ve halk kültürünün tanıtımına daha fazla önem verilmiştir. Müzikte romantizm akımı 1820'lerde edebiyat, resim ve tiyatrodaki çeşitli akımlarla yakın ilişki içinde şekillenmiş ve 19. yüzyıl boyunca gelişmiştir. Edebiyatta ve resimde romantik akımın tarihsel süreci kısa sürmesine karşın müzik alanında özellikle Avrupa'da müzikal romantizmin ömrü oldukça uzun sürmüştür. Bunun sebebi; romantizm akımını temsil eden başlıca karakterlerin en çok müzik sanatında kendine yer bulabilmiş olmasıdır. "Müzik sanatında "romantik" terimini ilk kez besteci ve müzik eleştirmeni E. T. A. Hoffmann kullanmıştır. Onun Undine (1816) adlı masalsı operası, romantik akımın ilk örneklerindedir. Hoffmann'a göre romantik ifadeyi en çok müzik sanatı dile getirmiştir" (Say, 2005; 169).

Romantik dönemin başlangıcı Beethoven'a dayandırılmaktadır. Besteci genellikle klasik dönem ve romantik dönem arasında bir köprü olarak nitelendirilir. Romantizm akımının temsilcilerine göre ise Beethoven'ın müziği Shakespeare'in eserleri gibi romantik çağın çok ötesine geçmiştir. Günümüzde, edebiyat ve tiyatro sanatında Shakespeare'in etkisinin devam etmesine benzer şekilde Beethoven'ın müziğinin yalnızca 19. yüzyıl sonu bestecilerine değil, aynı zamanda günümüz bestecilerine de ilham veren bir özellik taşımaktadır (Konen, 1981). Beethoven'ın son dönem eserlerinde romantik tarzın doğasında bulunan birçok özellik kendini göstermiştir. Diğer taraftan, Beethoven'ın son dönemi aynı zamanda ilk büyük romantik besteci Franz Schubert'in yaratıcılığının en parlak dönemine denk gelir (Bryantseva, 2014). Romantik döneme has karakterler ilk defa F. Schubert'in eserlerinde kendine yer bulmuştur. Bu nedenle, aynı zamanda Beethoven'ın çağdaşı olan Schubert, müzik otoriteleri tarafından romantik dönemin ilk temsilcisi olarak kabul edilir. Diğer bir bakış açısıyla, Beethoven ve Schubert'i romantik dönemin ilk temsilcileri olarak değerlendirmek mümkündür. Beethoven klasik dönem formlarında ürettiği görkemli eserlerle ve özellikle son dönem eserlerinde öne çıkan programlı senfonik müzik türü ile romantizm akımına katkı sağlarken, Schubert ağırlıklı olarak şarkı formunda eserlerle dönemin gelişmesinde öne çıkmıştır (Galaçkaya, 1983; Konen, 1981). Bu iki temsilcinin önderliğinde romantik dönemde, müzik alanında opera, şarkı, oda müziği, programlı müzik, minyatür gibi birçok tür hızla gelişmiştir.

Romantizm, klasisizmin getirdiği katı kurallara karşı bir nevi isyan olarak tanımlanmaktadır. Romantik dönem bestecileri, eserlerinde bu isyan duygusuyla birlikte çeşitli ve incelikli hatlarla çizilmiş doğa resimlerini, özlem ve düşleri, acıların ve duygusal içeriğin inandırıcı biçimde geliştirilmiş imgelerini klasik dönem bestecilerinden çok daha yoğun, incelikle ve samimi biçimde işlemişlerdir. Müzikal yaratıcılık ve performans becerileri en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde, majör ve minör tonlar arasındaki anlık geçişlerle sık ruh hali değişikliklerinin anlatılması, serbest müzik kompozisyonunun kullanılması, programlı müzik yaklaşımının benimsenmesi, ulusal kültüre ilgi duyulması ve edebiyat alanındaki eserlerin müzik yoluyla betimlenmesi gibi farklı gelişmeler dikkat çekmektedir.

Romantik dönem bestecileri eserlerinde bazı temaları yoğunlukla işlemişlerdir. Romantiklerin ilgi alanları, yapıtlarında kendini açıkça göstermiştir. Schumann'ın "Bir Şairin Aşkı", "Kadının Aşkı ve Hayatı", Mussorgsky'nin "Güneş Olmadan", Schubert'in "Güzel Değirmenci Kız", "Kuğu Şarkısı" ve Çaykovski'nin "Romeo ve Juliet" eserlerinde yalnızlık ve aşk teması öne çıkar. Berlioz'un Harold İtalya'da ve Liszt'in Gezi Yılları eserlerinde yolculuk temasını görmek mümkündür. Diğer taraftan, Çaykovski'nin Altıncı Senfonisi ve Schubert'in Kış Yolu eserlerinde ölüm teması işlenmiştir. Mendelssohn'un Hebrides ve Borodin'in Orta Asya'da eserlerinde doğa teması karşımıza çıkar. Halk sanatına olan ilgi, müzikal romantizmin son derece karakteristik özelliğidir. Edebi dili zenginleştiren ve

güncelleyen romantik şairler gibi, müzisyenler de yaygın olarak ulusal kültüre yönelmiş ve türküler, baladlar, destanlar üretmişlerdir. Liszt'in Macar rapsodileri ile Chopin'in baladları ve polonezlerinde yerli halkın folklor teması göze çarpmaktadır. Romantik bestecilerin gerçek keşiflerinden biri de fantastik temadır. Masalsı ve fantastik görüntüler, müzikal yollarla bu dönemde yoğunlukla somutlaştırmıştır. Ayrıca, Weber'in Sihirli Nişancı ve Rimsky-Korsakov'un Sadko'sunda fantastik kurgu temasını görmek mümkündür. Romantikler bu temalar yoluyla, insanın ruhsal dünyasının olağanüstü karmaşıklığını, derinliğini, çatışmalarını, bireyselliğini ve içsel sonsuzluğunu keşfetmiştir. Kişilik sorunu, romantik müziğin ana sorunlarından biri olarak görülmüş ve kişiliğin çevresindeki dünyayla çatışması yeni bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Romantik dönem eserlerindeki kahramanlar, iç dünyası alışılmadık derecede derin, sonsuz olan karmaşık ve tutkulu kişiliklerdir. Romantik besteciler, bu karakteri ve onun iç dünyasının derinliğini, müzikal araçlar yoluyla oldukça etkili biçimde ifade etmişlerdir.

Romantikler, aydınlanmanın tutumlarına karşı hayal kırıklığı yaşamakla birlikte klasisizmin ve önceki dönemlerin bazı ilkelerini de benimsemişlerdir. Dolayısıyla romantizm, klasisizmin akılcılığı ve romantik dönemin duygusallığı ile yakın işbirliği içinde ilerlemiştir. Böylelikle, romantizmin müzik dili, klasik dönemin yanı sıra önceki dönemlerde üretilen eserlerin yapısı, formları, türleri, müzik fikirleri altında gelişmiştir. Özgür bir biçimi benimseyen müzikal romantizmin kendi kahramanları, temaları, estetik ilkeleri ve sanatsal dili olmuştur. Dolayısıyla romantizm çağının bestecilerinin kendilerine has bir müzik dili geliştirdiği görülmektedir. Örneğin, klasik dönem bestecilerinin aksine, romantik dönem bestecileri melodi ve eşlik ile doku ve armoniyi eşit değerinde görmüşlerdir. Uyum gözle görülür şekilde değişmiş ve zenginleşmiştir. Bu dönemde müziğe Valse, Polonez, Mazurka, Noktürn, Ballade, İmpromty gibi yeni formlar eklenmiştir. Romantik çağda öne çıkan en popüler çalgı piyanodur. Piyano, romantik bestecinin tüm fırtınalı, hırçın duygularını en güzel anlatan çalgıdır. Bundan dolayı, piyanonun en zengin edebiyatı bu çağda gelişmiştir. Piyano için minyatür yapıtlardan konçertolara uzanan farklı biçimlerde besteler üretilmiştir (İlyasoğlu, 2001).

Kabul gören bir yaklaşıma göre romantik dönem müzik tarihi üç dönemde açıklanmaktadır. İlk dönem olan Erken romantizm'de (1800-1830) Schubert, Hoffmann, Paganini, Weber, Rossini; ikinci dönem olan Yüksek romantizm'de (1830-50'ler), Berlioz, Mendelssohn, Chopin, Schumann, Liszt, Wagner, Verdi ve son dönem olan Geç romantizm'de Franck, Bruckner ve Brahms'ın çalışmaları romantik dönem müziğine önemli katkılar sağlamışlardır.

Romantik Dönemde Avrupa ve Rusya'da Müziğin Gelişimi

Romantik dönem müzik sanatı, Avrupa ve Rusya'da oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Avrupa'da, bu dönemde üretilen eserlerin ülkelere göre hem kültürel benzerlikleri hem de farklılıkları olduğu görülmektedir. Her ülke, kendine özgü koşullara, kendi geleneklerine ve kültürel özelliklerine bağlı olarak ulusal romantizmini şekillendirmiştir (Lučkova, 2015). Ortak bir görüşe göre, Avrupa, Rönesans'tan beri romantikler kadar güzel bir nesil görmemiştir. Rüya dünyasının harika görüntüleri, çıplak duygular ve yüce maneviyat kavramları romantizmin müzik kültürünü boyayan renklerdir.

Romantizm, özellikle Almanya ve Avusturya müziğinde yaygın olarak kendine yer bulmuştur. Bu iki ülkenin müziği aşağı yukarı aynı yönde gelişmiştir. Bu ülkelerin müzikal romantizmi Viyana Müzik Okulu'ndan etkilenmiştir. Liedler (şarkılar), Alman ve Avusturya romantizminin belirleyici bir özelliği haline gelmiştir. Romantik dönemin iki önemli temsilcisinden biri olan Avusturyalı besteci Franz Schubert yaklaşık 600 tane lied besteleyerek romantizm akımına önemli katkılar sağlamıştır. Schubert, şarkılarını albümler halinde birleştirerek, zıt görüntüler ve ruh halleriyle doygun, farklı bir müzikal hikaye yaratmıştır. En ünlü besteleri arasında 'Serenat', 'Ave Maria', 'Orman Çarı', 'Gretchen Çıkıkta' ve vokal albümleri arasında 'Güzel Değirmenci Kadın' ve 'Kış Yolu' örnek verilebilir.

(Putinçeva, 2006). Bu ülkelerde Schubert'in yanı sıra romantizm akımı F. Mendelssohn, R. Schumann, R. Wagner, I. Brahms, A. Bruckner gibi besteciler tarafından temsil edilmiştir.

17. ve 19. yüzyıllar arasında İtalyan operası, Avrupa müzik kültürünün merkezinde yer almıştır. İtalya'da romantizm akımı, ülkenin ulusal özelliklerini doğrudan yansıtan komik opera türündeki eserlerle gelişmiştir. Bu türdeki eserler İtalyan opera sanatında olduğu gibi 19. yüzyıl Avrupa kültüründe de özel bir yere sahiptir. Romantik dönemde İtalyan operası, İtalyan kültürünün yükselişini yansıtan G. Rossini'nin eserleriyle altın çağını yaşamıştır. Bestecinin özellikle Opera-*Buffa* tarzında bestelediği 'Sevilla Berberi' adlı operası dikkat çekmektedir. G. Donizetti, V. Bellini, G. Verdi, G. Puccini, R. Leoncavallo ve N. Paganini İtalya'da romantik dönemde öne çıkan diğer bestecilerdir. Fransa'da romantik akımın en önemli temsilcisi, besteci ve orkestra şefi olan H. Berlioz'dur. Berlioz, müzik tarihinde programlı senfonik romantizmin yaratıcısı olarak yer almış 'yenilikçi' bestecilerdendir. Besteci, romantik kahramanın karmaşık ve çelişkili dünyasını ilk kez senfonik türde ortaya koymuştur. Berlioz'un yanı sıra C. Saint-Saens'da Fransa'da romantik müziğe katkı sağlayan diğer önemli bir besteci olarak kabul edilmektedir.

Romantik dönemde Macar müziğine katkı sağlayan ve romantizm fikirlerini eserlerine yansıtan en önemli besteci ise F. Liszt'tir. Besteciliğinin yanı sıra piyanist, orkestra şefi ve eğitimci olan Liszt yalnızca romantik dönemde Macar müziğinin gelişime katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda, Mehtiyeva'nın (2003) vurguladığı gibi, programlı romantik senfonizmin temelini oluşturmuş ve müzik betimleme tekniğini doruklara ulaştırmıştır. Besteci, birçok ulusal müzik okulunun kurulmasına da öncülük etmiştir.

Polonya'da romantizm, Polonya halk müziğinin karakteristik bir özelliği olan vokal ve enstrümantal müziğin bir birleşimidir. Polonya romantizminin merkezinde halk sanatı yer alır. Polonya romantizminin en önemli temsilcisi F. Chopin'dir. Chopin'in eserlerinde, Polonya halk müziğinin ve halk danslarının yankıları oldukça net bir şekilde duyulabilir. 19. yüzyılda romantizm, Rusya'da da baskın biçimde kendini göstermiştir. Bu ilgi aynı zamanda romantik döneme önemli katkılar sağlayan Rus eserlerinin de üretilmesini sağlamıştır. Rus bestecilerin Avrupa halk kültürüne duydukları ilgi bu gelişimde etkili olmuştur. Diğer taraftan 1812 yılındaki Napolyon zaferinden sonra halkta vatandaşlık ve anavatana hizmet inançları güçlenmiş ve romantizmin akımı ile birlikte ulusal bilinç fikri müzik sanatında da açık biçimde yansıtılmıştır. Rusya'da romantizm akımı A. Alyabyev, A. Varlamov, M. Glinka, P. Çaykovski ve A. Scriabin gibi besteciler tarafından temsil edilmiştir. Bu ülkeler dışında 1890'larda Norveç ve Finlandiya gibi bazı ülkelerde yetişen E. Grieg ve J. Sibelius gibi besteciler de romantik müziğin gelişiminde önemli katkılar sağlamıştır. Genel bir ifadeyle; yukarıda anılan ülkelerde, romantik dönem eserlerinde yüksek maneviyat arzusu görülür.

Bu süreçte romantik dönem müziğinin gelişimine yazdıkları etüdlerle farklı açılardan katkı sağlayan ve yenilik getiren iki besteci öne çıkmaktadır. Bu iki bestecinin çalışmaları üzerine tarihsel ve bilimsel literatür çok geniştir, ancak etütlerinin karşılaştırıldığı araştırmaların sayıca yeterli olmadığı görülmektedir. Aşağıda Polonyalı besteci F. Chopin'in ve Macar besteci F. Liszt'in müziğine kısaca değinilmiş, etüt kavramı ve romantik dönemde etüdün gelişimi açıklanmış ve iki besteci tarafından yazılan konser etüdlerinin teknik ve müzikal açıdan benzerlikleri ve farklılıkları nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın, öğrencilerin bireysel çalışma biçimlerine, müzikal materyali algılama ve özümseme biçimlerine, piyano pedagojisi ve performans alanındaki gelişimlerine; bununla birlikte müzikoloji literatürüne ve piyano pedagojisi alanına katkı sağlaması beklenmektedir.

FREDERİC CHOPİN'İN MÜZİĞİNE GENEL BAKIŞ

Frederic Chopin (1810-1849) Polonya'nın ulusal müzik kültüründe önemli rol oynayan

bestecilerden biridir. Chopin'in eserleri, müzik dünyasının dahileri sayılan Liszt, Schumann, Mendelssohn, Moscheles, Berlioz gibi sanatçılar tarafından her zaman üst seviyede yapıtlar olarak değerlendirilmiştir. Chopin'in çok erken yaşta yazmaya başladığı bilinmektedir. Çocukluğundan beri Polonya klasik müziğinin temellerini yurttaşlarından olan M.K. Oginsky, M. Szymanowska, K. Kurpiński, V. Zhivny, J. Elsner'den duyan Chopin, Slav ve Polonya müziğinin özünü, özel melodisini, doğaçlamalarını geliştirerek kendi benzersiz piyano stilini yaratmıştır (Yaven ve Samsonova, 2020). Chopin'in çocuksu kompozisyonlarında bile sezgisel olarak kökleri ulusal sanata dayanan türlere, temalara ve görüntülere yöneldiği görülmektedir. Bir besteci olarak Chopin yapıtlarında yenilikçi ve gelenekçi özelliklerini birleştirmiştir. Besteci, Bach ve Mozart'ın halefi olarak klasik geleneklerini korumuş, tüm bunlarla beraber piyano müziğinin tür çeşitliliğini genişletmiştir. Piyano konçertoları, noktürnler, mazurkalar, polonezler, valsler, sonatlar, prelüdlar, scherzolar, etüdler, baladlar ve birçok olağanüstü eserler yaratarak 19. yüzyıla damgasını vurmuştur.

Chopin'in çalışmaları, ülkesinin tarihi ile yakından ilişkilidir. Chopin, Polonya halkının ulusal kurtuluş mücadelesi verdiği zor bir döneminde yaşamış ve eserlerinin çoğunluğunu bu dönemde üretmiştir. Bundan dolayı eserlerinde kahramanca-dramatik, trajik imgeler hakimdir. Chopin, siyasetten uzak durmasına ve devrimci harekette doğrudan yer almamasına karşın hayatı boyunca anavatanının kurtuluşu için endişelenmiş ve çalışmalarında vatan hasreti ve sevgisi her daim öne çıkmıştır. Chopin, ülkesinin ve halkının tarihini, yaşamını ve sanatını yücelten bir halk sanatçısıdır. Gençliğinden itibaren yabancı bir ülkede yaşayan Chopin, Polonya'daki gelişmelerden uzak kalmasına rağmen anavatanıyla ilgili her konuya romantik ve lirik bir tavırla yaklaşmıştır. Polonya'nın görkemli imajı, ulusal edebiyatının resimleri, Polonya hayatı, halk danslarının ve şarkıların sesleri, tükenmez bir hayal gücü ile Chopin yapıtlarının ana içeriğini oluşturmuştur.

Chopin, besteciliğinin yanı sıra aynı zamanda iyi bir icracıydı. Chopin'in çalışmaları yalnız Polonya müzik kültürü için değil, tüm Avrupa müzik kültüründe büyük etki yaratmıştır. Hayatının büyük bölümünü Paris'te geçiren Chopin, üstün performansı, zengin yaratıcılığı ve Slav melodilerini işleyiş tarzıyla müzik konusunda talepkar ve titiz olan Fransa halkını büyülemiştir. Chopin, konser salonlarının büyük sahnelerinden ve gürültülü kalabalığından kaçmış ve kalabalık seyirci önünde çok az performans sergilemiştir. Besteci daha çok yakın çevresi için müzik yapmayı tercih etmiştir. Eleştirmen E. Leguve, müzikal akşamlardan birini; -Chopin'in tükenene kadar piyano çaldığı ve durmak istemediği, ondan etkilendikleri için onu durduracak gücü bulamadıkları- şeklinde tasvir etmiştir (Zolotuhin, 2003).

Piyano, Chopin'in müziğinin merkezinde yer almıştır. Piyanonun tüm etkileyici kaynaklarını mükemmel bir şekilde kavrayan Chopin, bu enstrümanın sanatsal sınırlarını sonsuz bir şekilde zorlamayı başarmıştır. Chopin'in piyano eserlerinin tür ve biçim özellikleri, romantik dönemin başlıca karakteristik unsurlarını yansıtır. Eserlerinin çoğunluğunda piyano enstrümanının teknik ve ifade özelliklerini parlak bir şekilde ortaya koymuş, piyanoyu adeta bir orkestra olarak işlemiştir (Aliyeva, 2021). Diğer enstrümanlar için az sayıda eser besteleyen Chopin, yaratıcılığını ağırlıklı olarak piyano müziği çerçevesiyle sınırlamıştır. Chopin'in piyano edebiyatı alanındaki keşifleri, çağdaşlarının senfonik veya opera müziği alanındaki başarılarına denk sayılır. Besteci, 19. yüzyılda Avrupa müziğinde romantizme bağlı olarak yaşanan gelişmeleri yakından izlemiş ve piyano eserleriyle bu gelişim sürecine katkı sağlamış ve birçok yenilik kazandırmıştır. Chopin, Polonya danslarından yararlanarak Batı müziğini yeni ritmik kalıplarla zenginleştirmiştir. Tamamen kendine özgü melodik, armonik, ritmik yapılardan oluşan bağımsız müzik formlarını geliştirmiştir. Örneğin; Polonya dans müziğinin özgüllüğü, Chopin'in derin içerikle valslerine yansımıştır. Prelüdü bir "giriş"ten, yoğun bir duygusal içeriğe sahip, farklı ruh hallerini yansıtan bağımsız bir enstrümantal minyatüre dönüştürmüştür. Noktürnü, kontrast ve drama ile önemli ölçüde renklendirerek geliştirmiştir.

Scherzo'yu bağımsız bir tür olarak ele almıştır. Etüt türünü, karmaşık virtüöz tekniklerle zenginleştirerek konser etüdüne dönüştürmüştür. Chopin, melodi üretme yeteneği konusunda ender bestecilerden biri olmuştur. Glinka'nın müziği gibi Chopin'in eserlerinde de Slav tonlamaları, Polonya halk şarkılarına dair izler ve Polonya dans ritimleri görülür. Chopin'in yapıtları melodi, armoni, yeni ritmik kalıplardan oluşan Avrupa müziği ve folklor tınılarıyla, halk danslarıyla formüle edilen Polonya müziği başlığı altında iki grupta incelenebilir. İlk grup etüdler, prelüdlar, baladlar, scherzolar, noktürnler, rondolar, piyano ve orkestra için konçertolar vb. eserleri içerir. Diğer grupta ise özellikle şiirselleştirilmiş mazurkalardan, valslerden ve kahramanlık-dramatik içerikli ulusal destansı polonezlerden oluşan minyatürler yer alır (Aliyeva, 2021).

Chopin öğretmen olarak oldukça popüler bir kişilik olmuştur. Chopin'in pedagojik yöntemi, zamanının birçok eğitimcisinden farklıydı. Besteci, teknik ve sanatsal gelişimi aynı derecede önemli görmüştür. Öğrencilerin sanat zevkini ve ustalığını piyano edebiyatının en iyi örnekleriyle eğiten Chopin, çalışmalarında öğretici materyallerden geniş ölçüde yararlanmıştır. Çoğunlukla Clementi, Kramer, Moscheles'in etüdlerini çalıştırmış ve öğrencilerine bu eserleri düzenli olarak incelemelerini önermiştir. Chopin pedagojisinde öğrenciye bireysel ve rasyonel yaklaşım; teknik çalışmalarda elin klavyedeki doğal konumu, doğru parmak seçimi, pedal kullanımı, rubato tekniği ve doğru repertuarın belirlenmesi gibi temel ilkeler öne çıkar. Chopin'in pedagojisinde, müzikal ifadenin doğası sorunu şu şekilde çözülür. Eserlerde kullanılan sesler, insan düşüncesinin bir ifadesi olan kelime gibidir, bestecinin kullandığı anlatım araçlarıyla ortaya çıkan ancak kendi üslubunu yaratan sanatsal görüntüdür. Chopin'e göre eserin ana fikrini çözümlenmek, esere hakim olma yolunda ilk adımdır. Chopin her zaman öğrencinin hayal gücüne hitap etmiş, onun hayal gücünü ve inisiyatifini teşvik etmeye çalışmıştır. Chopin'e göre "hissettiğin gibi çal" görüşü pedagojisinin temel ilkeleri arasındadır. Chopin tarafından önerilen yaklaşım aynı zamanda öğrenciyi, sonraki süreçte yaratıcılığının en önemli ön koşulu olan sanatsal bir imaj için aktif ve bağımsız bir aramaya yönlendirmektir. Diğer taraftan, Chopin'in eserleri mükemmel bir pedagojik repertuardır ve profesyonel bir müzisyenin ihtiyaç duyduğu tüm niteliklerin gelişimine katkıda bulunmuştur. Chopin'in pedagojik ilkeleri ve çeşitli yöntemleri kapsayan eserleri günümüzde de önemini korumaktadır. Bununla birlikte, Chopin'in pedagojik bakış açısı yalnızca öğrencilere katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda eserlerinin yayınlanmasında editörlere de yardımcı olmuştur.

Chopin'in eserlerinde öne çıkan türlerden biri etüdlardır. Chopin teknik becerileri müzikal unsurlarla yoğun biçimde birleştirerek etüt türünü farklı bir seviyeye yükseltmiştir. Chopin'in piyano tarzı, müzik dili ve etüt türünün yorumu, kalbinin tüm derinliğini yansıtmıştır. Chopin'in etüdü, piyanonun bağımsız bir çeşidi olarak ortaya çıkmış ve bu tür Liszt tarafından daha da geliştirilmiştir. Etüdler, Chopin'in piyanizminin özetidir. Etüdları, piyanizmin gereksinimlerini karşılayan tüm teknik alıştırmaları temsil eder. Konser etüdları, Chopin'in hayatı boyunca her daim merkezde yer almıştır. Chopin, etüt anlayışını keskin bir şekilde egzersiz görevinden veya teknik eğitimden daha farklı bir şekilde görmüş ve tam teşekküllü bir sanatsal kavrama dönüştürmüştür.

Chopin, piyanistlerin belirli sanatsal veya teknik zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olan yaklaşık 27 etüt bestelemiştir. Etüdlarının çoğunu Varşova'da yazmaya başlamıştır. Chopin, etüt türündeki çalışmalarını Op.10 ve Op.25 olmak üzere, her birinde 12'şer eser bulunan iki albümde toplamıştır. 1828-1832 yılları arasında yazılmış olan 12 etüdün yer aldığı Op.10 albümü 1833'te yayınlanmıştır. Chopin, Liszt'i eserlerinin harika bir yorumcusu olarak görmüştür. Günümüze ulaşmış mektuplarının birinde; "Şu anda Liszt benim etüdlarımı icra ediyor ve beni makul düşüncelerin çok ötesine götürüyor. Onun performans tarzına sahip olmak isterdim" ifadesini kullanmıştır. Bu nedenle 1831-32'de oluşturulan Op.10 "On İki Büyük Etüt" eserini "Arkadaşım Franz Liszt'e" ifadesiyle Liszt'e ithaf etmiştir (Tomaşevsky, 2011: 380). 1839'da 3 etüdü ayrı ayrı opus başlığı olmadan yayınlanmıştır.

Bu etüdler, Moscheles ve Belçikalı müzikolog F. Fetis'e ithaf edilmiştir. Bu üç eser, albümdeki eserlere göre daha az popüler olmuştur. Chopin'in etüdüleri, karmaşık teknikler içeren virtüöz bir karaktere sahiptirler. Bu etütler, yalnızca teknik bakımdan değil sanatsal yönden de zengindir. Chopin etüdülerinde her bir eser kendine özgü bir temaya dayanır. Bazı etüdülerinde ise temalar arasında zıtlıklar bulunur. Bazıları hüzünlü ve parlak, bazıları tuhaf ve eğlenceli, bazıları ise melankolik ve dramatik karaktere sahiptir (Şekil 1). Ancak her iki albümün son etüdü heyecanlı, öfkeli ve protestocu bir karakterle biter. Bu iki etüt, Polonya ayaklanmasının bastırılmasına ilişkin trajik haberlerin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Besteci etüdülerine bir başlık vermemiş, onları herhangi bir programlı müzik türüyle ilişkilendirmemiştir. Ancak zamanla icracılar ve editörler tarafından etüdülerinin bazılarını başlıklar verilmiştir. Örneğin, Op.10 No.12 etüdü, Liszt tarafından "Devrimci" olarak adlandırılmıştır. Op.10 albümündeki etüdüler sırasıyla; 1-Şelale, 2-Kromatik, 3-Hüzün, 4-Akış, 5-Siyah tuşlar, 6- Ağıt, 7-Tokkata, 8-Güneş ışığı, 9-Fırtına, 10- la bemol majör (isim yok) 11-Arpej ve 12-Devrimci başlıklarıyla adlandırılmıştır. Op.25 albümündeki etüdüler ise; 1-Aeolian Arp, 2-Arılar, 3-Atlı, 4-Paganini, 5-Yanlış not, 6-Üçlü aralıklar, 7-Çello, 8-Altılı aralıklar, 9-Kelebekler, 10-Oktav, 11-Kış rüzgarı ve 12-Okyanus şeklinde adlandırılmıştır (Web 2).

Allegro con fuoco ($\text{♩} = 72$) Op. 25 Nr 10

Lento ($\text{♩} = 42$)

29

p ben legato

Led.* Led.*

Şekil 1: Chopin'in Op.25 No.10 Etüdünden İki Bölümün Girişi

Chopin'in etüdülerinin neredeyse tamamı kesinlikle tekniktir. Performansları, yüksek düzeyde virtüözlük gerektirir. Bugün bile piyanistlerin ustalaşmasında bu etüdülerin rolü büyüktür. Etüdülerin her birinin belirli bir pedagojik görevi vardır. Sanatsal tasarım açısından çok çeşitli olan etüdülerin içeriği aynı zamanda piyano performansının çeşitli problemlerine de odaklanmıştır. Seslerin akıcılığı, akor ve oktav tekniği, siyah tuşlarda kırık arpejler, çeşitli dinamik ve vuruşlar, kromatik ve çift notaların pürüzsüzlüğü ve virtüöz parlaklığı gerektiren bu ve benzeri teknik unsurlar etüdülerin özeti oluşturur. Chopin'in etüdülerinde, müzik literatürüne geçmiş olan ve ritmik özgürlüğü temsil eden "Chopin rubatosu" her zaman öne çıkmıştır.

Slav müziğinin temsilcisi sayılan Chopin'in etüdüleri, birçok büyük sanatçının repertuarlarının vazgeçilmezi olmuştur. Chopin, muazzam beste yeteneği ve icra becerisi ile Polonya müzik sanatını en

yüksek seviyeye çıkarmıştır. Chopin'in müziği F. Liszt, A. Rubinstein, S. Rachmaninov tarafından yüksek performansla yorumlanmıştır. Özellikle, Rubinstein, Chopin'in eserlerinin dünya çapında tanınmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, K Igumnov, L. Oborin, H Neuhaus, S. Richter ve birçokları Chopin eserlerinin en iyi icracıları olarak bilinir. Diğer taraftan, Rus bestecilerinden M. Balakirev ve A. Glazunov Chopin'in etüdlerinden Yaylılar Dörtlüsü için Op.25 No.7, Op.10 No.6 ve Çello ve Piyano için Op.25 No.7 transkripsiyonlarını yapmışlardır. Chopin adına yapılan bütün bu çabalar, günümüze kadar Chopin'in müziğinin ön planda olmasını sağlamıştır.

FRANZ LISZT'İN MÜZİĞİNE GENEL BAKIŞ

Piyano, gençliğimin ateşli günlerinde ruhumu harekete geçiren her şeyin bekçisidir, tüm düşüncelerim, hayallerim, acılarım ve sevinçlerim ile ona güveneceğim" (Koşmina ve İlinskiy, 2003: 100).

Romantik müziğin en parlak temsilcilerinden biri olan Macar besteci Franz Liszt (1811-1886), yenilikçi piyanist, orkestra şefi, piyano pedagogu, müzik eleştirmeni ve yayıncısıdır. Aynı zamanda Weimar Müzik Okulu'nun* kurucusu olan Liszt, yalnız Macar ulusal kültürü bakımından değil, dünya müzik sanatının gelişimine de büyük katkı sağlamıştır. Liszt'in yaratıcılığı, özellikle Macar, Fransız, Alman ve İtalyan olmak üzere farklı ülkelerin sanatsal ve kültürel zenginliklerinden etkilenmiştir. Liszt, müzik tarihinde dahi bir piyanist olarak da ün kazanmıştır. Bazı kaynaklarda "Piyanonun Tanrısı", bazı kaynaklarda ise "Dünya Virtüözü" olarak adı anılmaktadır (Mehtiyeva, 2003: 88). Liszt'in yaratıcı mirası, zamanının hemen hemen tüm türlerini ve biçimlerini kapsamıştır. Liszt, orkestra, opera, oratoryo ve piyano için 600'ün üzerinde eser bestelemiştir. Eserleri arasında en fazla piyano müziği yer almıştır. Karmaşık ve çok yönlü yaratıcılığı 60 yıla yakın bir zamanı kapsamıştır. Renkli kişiliği, ileri görüşlülüğü, ütopyik düşünceleri, hayal kırıklıkları, ideolojik fikirleri çalışmalarına yansımıştır.

Coşkulu, duygusal olarak dengesiz ve tutkulu bir karakteri olan Liszt'in kariyeri diğer romantik dönem besteciler gibi zor ve çelişkili olmuştur. Liszt, anavatanını erken terk etmiştir. Uzun yıllar Fransa ve Almanya'da yaşamıştır. Bu nedenle 19. yüzyıl Almanya ve Fransa müzik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hayatının çoğunu anavatanından uzakta geçirmesine ve ana dilini iyi bilmemesine rağmen Liszt'in sanatsal kişiliği, hayatı ve yaratıcılığı her zaman vatanıyla bağlantılı olmuştur. Kendini Macar kültürünün bir parçası olarak gören Liszt, eserlerinde sürekli olarak yerel halk kültürüne yönelmiştir. Kariyeri boyunca yapıtlarında Macar temalarını sıklıkla işlemiştir. Bu temalar; senfonik eserlerinde, Macar bestecilerinin eserlerinin temaları üzerine fantezilerinde, oratoryolarında ve piyano eserlerinde görülmektedir. Özellikle Macar halkının bir tür müzikal destanını temsil eden ve halk melodilerinin sayısız uyarlamasından oluşan Macar Rapsodileri'nde bu temalara yoğun biçimde yer vermiştir. Macar Rapsodileri, Macar Fantezisi, Macaristan Senfonik Şiiri, Gezi Yılları gibi birçok eserinde de Macar halk müziğinin dokularını görmek mümkündür. Bestecinin milli kimliği, bu eserlerde açıkça kendini göstermektedir. Diğer taraftan, Beethoven'ın kahramanlığı ve güçlü draması, Berlioz'un yoğun romantizmi, Paganini'nin parlak virtüözlüğü, genç Liszt'in sanatsal zevkinin ve estetik görüşlerinin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Liszt, müziğinde çeşitli ulusal gelenekleri birleştirmiştir. Druskin'in (2016a) ifadesiyle; Liszt'in eserlerinde, Fransız romantik okulunun parlak kontrastlarını, İtalyan operasının duygusal tutkusunu ve mutluluğunu, Alman okulunun form yapısını görebiliriz. Ayrıca, Rusya'da ulusal okulların başı çektiği gelişmelerden de etkilenmiştir.

* Franz Liszt, hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Weimar'da, 1835 yılında müzisyenlerin eğitimi için Weimar Müzik Okulu'nu kurmuştur. Weimar okulunun temsilcileri, romantik müzik sanatı ve programlı müziğe dayalı müzik formlarının yenilenmesini sağlamışlar.

Liszt'in müziğinde piyano merkezde yer almıştır. Besteci, piyanoyu, opera ve senfonik eserlerin zenginliğini, organın gücünü ve insan sesinin melodikliğini yeniden yaratabilen evrensel bir enstrüman olarak görülmesini sağlamıştır. Liszt sadece besteci olarak değil, piyano sanatında yeni ufuklar açan bir virtüöz piyanist olarak da ün kazanmıştır. Bestecinin icra sanatı Avrupa piyano okulunun gelişiminde yeni bir dönem açmıştır. Nitekim piyanonun orkestral doğasını keşfeden ve modern piyano tekniğinin temellerini atan Beethoven dışında kimse bir orkestranın tüm renklerini piyanoya aktarmak için çaba sarf etmemiştir. Liszt, dehasıyla piyanonun ifade olanaklarını genişletmiş ve zenginleştirmiştir. Liszt, piyanoyu bir orkestraya dönüştürmüş, Beethoven'ın senfonilerini, Alyabyev'in ve Schubert'in şarkılarını piyanoya uyarlamış, Mozart, Berlioz, Rossini, Donizetti, Wagner ve Verdi'nin opera temaları üzerine fanteziler yazmıştır. Bu eserlerinde müziğin içeriğine, yaratıcı yönüne, kahramanların canlı ve görünür özelliklerini yansıtmaya büyük önem vermiştir. Besteci, enstrümantal melodiye, konuşma ve tonlama tekniklerini ekleyerek, tek bir tematik temelden oluşan monotematizm yaklaşımını müzik dünyasına kazandırmıştır. Liszt, çalışmalarında transkripsiyon türü üzerinde de durmuştur. Besteci yaklaşık 200 transkripsiyon yazmıştır. Fantezilerin aksine, Liszt'in transkripsiyonlarda eserlerin ana teması, armonisi ve ritmik yapısı değişime uğramadan korunmuştur. Piyanonun evrensel bir enstrüman olarak kabul görmesi, Liszt'in piyanoyu bir orkestra gibi kullanıldığı transkripsiyon türündeki çalışmalar sayesinde olmuştur. Beethoven, Shubert, Weber, Rossini, Berlioz, Mendelssohn, Wagner gibi bestecilerin senfoni, opera, şarkı türündeki eserlerinin transkripsiyonlarını yazmıştır. Besteci, transkripsiyon türündeki eserlerini "fanteziler", "hatıralar", "illüstrasyonlar", "açıklamalar" şeklinde adlandırmıştır.

Liszt'in çalışmalarının merkezinde yer alan diğer bir konu ise programlı müziktir. Besteci, eserlerinin mecazi ve şiirsel içeriğini ön plana çıkarmıştır. Her bir eserinin konusu vardır. Liszt, programlı müzik çalışmalarını dünya edebiyatı, resim, heykel ve doğa imgelerinden esinlenerek yaratmıştır. Besteci özellikle programlı senfonizmin temelini oluşturmuş, müzik betimleme tekniğini doruklara ulaştırmıştır. Liszt, programlı müzik çalışmalarının başlıklarında, önsözlerinde ve epigrafilerinde, çalışmalarının konusunu temsil eden resimler veya edebi-şiirsel metinler eklemiştir. Bunun parlak örneğini "Gezi Yılları" albümünde görmek mümkündür. Besteci yaratıcılık hayatı boyunca edebiyatla da yakından ilgilenmiştir. Bu ilgi sayesinde, dönemin yenilikçi bir fikri olarak kabul edilen tek bölümlü senfonik şiir türünü müzik tarihine kazandırmıştır. Senfonik şiir türünde bestelediği eserlerinde Faust, Prometheus, Orpheus, Hamlet gibi ölümsüz edebi kahramanları işlemiştir.

Liszt, tüm hayatı boyunca etüd türünde besteler de üretmiştir. Liszt, Chopin gibi etüdü yalnızca bir eğitim materyali olarak görmemiş, bu türü sanatsal görüntülerle zenginleştirerek konser etüdüne dönüştürmüştür. 14 yaşındayken, Op.1 "Gençlik Etüdüleri" adı altında ilk albümünü yayınlamıştır. Etüdülerin başlığında "Genç Liszt'in tüm majör ve minör tonlarda kırk sekiz piyano etüdü" sözlerine yer vermiştir. Ancak, albümde sadece 12 çalışma yayınlanmış, diğer 36 çalışma hiçbir zaman yazılmamıştır (Milştein, 1956: 204). Albümdeki etüdüler Do majör ile bemollü tonlarda değişen majör ve ilgili minör tonlarda yazılmıştır. Bu çalışmada, Liszt'in öğretmeni olan Czerny'nin Op.740 etüdülerine özendiği görülmektedir. Gençlik Etüdüleri, günümüzde piyano pedagojisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. 1838 yılında Liszt, albümün ilk halini revize ederek etüdüleri virtüözite tekniklerle zenginleştirmiş ve "Büyük Etüdüler" başlığı ile albümü tekrar yayınlamıştır. Son olarak, Czerny'nin geleneklerinden ayrılmış ve 1851'de albümün üçüncü baskısını yapmıştır. 12 Etudes d'Execution Transcendante (En yüksek performans gösteren beceri çalışmaları) başlığıyla yayınlanan bu baskıyı öğretmeni Czerny'e ithaf etmiştir. Etüdülerin birinci ve ikinci baskısında herhangi bir program alt başlığı bulunmamasına karşın, bu baskıda öne çıkan önemli unsur etüdülerin programlı olmasıdır. Etüdülerin her biri programlı edebi, sembolik ve felsefi görüntülere sahiptir. Programatik içerik, piyano sesinin orkestrallığı ve piyanoda vokal tekniklerin yansımaları bu etüdülerin temel özellikleridir (Steyt, 2021),

Albümde yer alan etüdlerin 10 tanesi programlı başlıklıdır. Besteci, transandantal çalışmasında minyatür formundan daha büyük ölçekli bir forma geçiş yapmıştır. No.2 ve No.10 etüdlere F. Buzoni tarafından adlandırılmıştır. Albümün ilk eseri serbest doğaçlama hissini veren No.1 Do majör Prelüd'dür. "Prelüd", tüm albüme bir giriştir. No.2 la minör "Roketler" etüdü hızlı ve aceleci bir karakterde yazılmıştır. "Peyzaj" başlıklı No.3 fa majör etüt V. Hugo'nun lirik kasidelerinin etkisi altında yaratılmıştır. Yine Hugo'nun "Mazeppa" şiiri, besteciye aynı adı taşıyan No.4 re minör etüdü yazması için ilham vermiştir. No.5 si bemol majör "**Parlayan Küçük Alevler**" etüdü, Mendelssohn veya Berlioz'un hayali fantastik oyunlarını aklı getirmektedir. Bu etüt yalnızca Liszt'in değil, genel olarak romantizm sanatının da karakteristiği olan fantastik görüntüleri yeniden yaratmıştır. No.6 sol minör "**Hayal**" etüdüde Liszt'in imparator Napolyon Bonapart'ın cenaze sahnesini tasvir ettiğine inanılmaktadır. No.7 mi bemol major "Eroica" etüdüde, kahramanca görüntüleri somutlaştırmıştır. No.8 do minör "Yaban Avı" etüdüde eski bir Alman efsanesinden etkilenmiştir. Lirik bir fantezi şiirini yansıtan No.9 la bemol majör "Hatıra" etüdü, zarif ve hüznü bir tema üzerine inşa edilmiştir. No.10 fa minör "Appassionata" etüdüde kederli iç çekişmeler, inilti, tutkulu yalvarışlar duyulur. No.11 Re bemol majör "Akşam Armonileri" etüdüde şiirsel imgeler öne çıkar. No.12 si bemol minör "Kar Fırtınası" etüdü albümün doruk noktasıdır. Alpler'deki bir kar fırtınası ve Manfred'in tutku dolu ana teması, etüt üzerinde hüküm sürer. On İki Aşkın Etüt, Liszt'in en sık icra edilen eserlerinden biridir ve her türlü yarışma ve sınav için değişmez bir malzemedir (Druskin, 2016b; Milştein, 1961).

Liszt'in bir sonraki etüt dizisi, Paganini'nin performansına olan tutkusu ile ilişkilidir. Besteci, İtalyan kemancının mükemmel tekniğini piyanoya aktarmayı amaçlamıştır. 1851'de Grandes Etudes de Paganini (Paganini'nin Kaprisleri temasına) başlığı ile yayınladığı albümde 6 etüt yer almaktadır. Besteci bu albümü Clara Schumann'a ithaf etmiştir. Bu çalışmalarda tematik materyal olarak, Paganini'nin solo keman için yazdığı kaprisler albümünden No.1, 5, 6, 9, 17 ve 24 kaprislerini ve yine Paganini'nin No.2 Keman Konçertosu'nun rondo temasını kullanmıştır. Aralarında en popüler olanlar No.3 Campanella ve No.6 konser etüdüdür. Her iki parça da bir varyasyon şeklinde yazılmıştır. Bu etüdler, günümüzde yaygın biçimde tanınmaktadır. Etüdlerinde, teknik unsurların yanı sıra romantik dönemin özellikleri olan manzara eskizleri, fantastik sahneler ve lirik ruh hallerine de rastlanır. Bu iki koleksiyona ek olarak, Liszt'in önemli içeriğe sahip başka programlı çalışmaları da vardır. 1863'te Liszt, doğa tasviri "Ormanın Gürültüsü" ve fantastik temayı andıran "Cücelerin Dansı" isimli 2 konser etüdü bestelemiştir.

Liszt, etüdlere ile karakteristik, programlı bir çalışma türünün yaratıcısı olmuştur. Cesur bir yenilikçi olan Liszt, etüdlerinde de orkestra zenginliğini yaratmıştır. Zengin melodizm ve lirizm, orkestrasyon dokusu, dönemin ruhunu yansıtan dramatik zıtlık, ulusal ruh, parlak virtüözite gibi unsurlar etüt türünün gelişmesini sağlamıştır. Liszt'in etüdlere, bestecinin virtüöz konser stiline zirvesidir. Etüdlere, diğer piyano eserleri gibi karakteristik, programlı bir çalışma niteliği taşır. Liszt'in etüdlerini ulaşılmaz bir zirveye çıkaran sadece karmaşık virtüöz teknikler değil, anlamsal olarak değişken karakterler, içerik, biçim ve müzikal ifadelerdir. Liszt, hayatı boyunca özenle ve ısrarla kendi teknik gelişimi üzerine çalışmıştır. Bu çalışmalar sonunda elde ettiği başarı, onun üst düzey piyanistler arasında yer almasını sağlamıştır. "Liszt, çift notalar, dolgun akorlar ve hızlı pasajları olağanüstü güç ve parlaklıkla icra etmiş, ustalıklı ağır legato çalma tekniğinden derin portatoya ve daha sonra hızlı staccatoya mükemmel bir şekilde sahip olmuştur" (Aleksyev, 1967: 138). Liszt etüdlerini, teknik zorluklarına göre oktavlar ve akorlar, tremolo, çift notalar ve arpejler olmak üzere 4 sınıfa ayırmıştır (Şekil 2-3-4-5). Besteci, bu teknikleri yalnızca etüdlerinde değil bu farklı teknik uyumlarını aynı zamanda diğer eserlerinde de kullanmıştır.

8.....

8.....

Tempo di Marcia

poco cresc. -

p un poco marcato il canto

Şekil 2: Eroica Etüdünden Oktavlar ve Akorlar İçeren Bir Pasaj

12

12

8.....

12

8

24

Ossia

8° bassa.....

Şekil 3: Hayal Etüdünden Tremolo İçeren Bir Pasaj

ten.

ten.

ten.

ten.

ten.

4 1 2 4

Şekil 4: Hayal Etüdünden Arpej İçeren Bir Pasaj

Şekil 5: Mazeppa Etüdünden Çift Notalar İçeren Bir Pasaj

Liszt, besteciliğinin yanı sıra piyano eğitimciliğine de önem vermiştir. Zaletskaya'ya (2016) göre Liszt'i üç farklı bakış açısından değerlendirmek mümkündür. Bunlar; Liszt-Besteci, Liszt-icracı ve Liszt-öğretmendir. Bu üç özellik Liszt'in hayatı boyunca birbiri ile iç içe geçmiştir. Piyano pedagojisi, Liszt'in hayatında besteleri kadar önemli bir yer teşkil etmiştir. Çalışmaları, piyano pedagojisine paha biçilmez bir katkı sağlamıştır. Liszt, etüdlerinde kullandığı çeşitli teknikler sayesinde piyano öğretim yöntemlerini geliştirmiştir. Bu yenilikçi yaklaşım besteciye "Liszt'in pedagojik sistemi" şeklinde anılan bir ün kazandırmıştır. Liszt, pedagojik sisteminde öğrencilerine sanatçı yetiştirmeyi, her icracının doğasını ortaya çıkarmayı ve yaratıcı düşüncüyü geliştirmeyi amaçlayan öneriler sunmuştur. Ayrıca, piyano parçalarından iki veya üç tanesini mükemmelleştirmek yerine, mümkün olduğunca geniş bir piyano repertuarına sahip olmanın önemini vurgulamıştır. Liszt, öğrencilerine Clementi, Moscheles, Kessler, Bertini, Chopin gibi farklı bestecilerin etüdlerini çalışmalarını önermiştir (Barışheva, 2016).

Liszt, piyano müziğine yaptığı katkılar sayesinde müzik tarihinde Chopin ve Schumann gibi değerli görülmektedir. Büyük Rus eleştirmeni Stasov'un "Dünyada Liszt olmasaydı, yeni müziğin tüm kaderi farklı olurdu" (Milştein, 1956: 20) sözleri Liszt'in müzik dünyasını katkısını özetler niteliktedir. Besteci, eserleri sayesinde piyano pedagojisinin yanı sıra konser müzisyenlerinin repertuarlarına da paha biçilmez bir katkı sağlamıştır. Liszt'in eserleri günümüzde konser programlarında kendine önemli bir yer bulmaktadır. Bu etüdler, farklı kuşaklardan piyanistler tarafından son derece talep görmüştür. Bunlar arasında, St. Richter, L. Berman, D. Nemirovsky, V. Ovchinnikov, C. Arrau, J. Bolet, G. Johansen, L. Kentner, J. Rose, İ. Biret, L. Lang D. Trifonov, C. Çakmur örnek verilebilir.

ETÜT KAVRAMI VE ROMANTİK DÖNEMDE ETÜT TÜRÜNÜN GELİŞİMİ

Kültürel bir fenomen olarak etüt, insan faaliyetinin çeşitli alanlarında yaygın olarak temsil edilmektedir. Etüt kavramının tanımı, onu yalnızca önemli bir sanat eserinin yaratılması için bir hazırlık aşaması olarak düşünmeyi değil, aynı zamanda malzemenin sunumunun estetik uyumu ile karakterize edilen geniş bir anlayışı da içerir. Etüt, "çalışma" veya "egzersiz" kavramları ile karakterize edilir. "Etüt" terimi hemen hemen tüm sanat dallarında kullanılmaktadır. Tiyatro, müzik, resim ve edebiyatta etüdler, teknik ve egzersizden yaratıcılığa geçişte önemli bir adımdır. Çeşitli yaratıcı alanlarından olan profesyoneller, heykeltıraşlar, film yapımcıları ve fotoğrafçılar her bir sanat biçiminde bu kelimeyi kullanmışlar.

Etüdün sanatsal yaratımda varlığı, enstrümantal bir eserin tekniğinin kullanımına dayanan ve icracının becerisini geliştirmeyi amaçlayan özellikleri ile ilişkilidir. Müzik sanatında, eğitimin sürecinin herhangi bir aşamasında teknik bir beceriyi geliştirmek için etüt çalışılması bir zorunluluktur. Etüdler,

özellikle piyano edebiyatının çeşitli türlerinin karakteristik özelliği olan doku unsurlarında ustalaşmak için bir hazırlık görevi görür. Örneğin, Czerny ve Germer'in etüdlerinin çalışılması Mozart, Clementi ve Beethoven'ın sonatlarının performansına katkı sağlarken Kramer ve Clementi'nin etüdüleri romantiklerin virtüöz eserlerinde ustalaşmak için yardımcı olur.

Etüdün gelişimin sürecinde birçok bestecinin katkısı olmuştur. Londra piyano okulundan M. Clementi ve I. B. Kramer, Viyana piyano okulundan I. Hummel ve K. Czerny bu temsilcilerden bazılarıdır. Fransız piyano geleneğinden ise J. Adam, A. Lemoine ve S. Heller örnek verilebilir. Bu bestecilerin etüdlerinin temel amacı, virtüözitede ustalaşmanın en iyi yolu olan parmak tekniğinin geliştirilmesidir. Adı geçen temsilciler etüdlerinde güçlü vuruş, akıcılık, parmakların bağımsızlığı, derin ve zarif ses kalitesi, parmak uçlarında hassas bir çalgı ve düzgünlük gibi bazı unsurları öne çıkarmışlar. Fransızca'dan tercüme edilen etüt kavramı "çalışma", "öğretme" anlamına gelir. Ancak 19. yüzyılda piyano etüdlerinin yapısı daha da gelişmiştir. Etüdlerin ana temeli olan teknik özelliklerin yanı sıra daha müzikal görüntülerle karakterize edilen etüdler yazılmıştır. 19. yüzyılın başlarında, etüt bağımsız bir tür olarak temel kompozisyon ilkelerini oluşturmuştur. Başlangıçta, piyanistlerin çeşitli tekniklerde ustalaşmasını sağlamak amacıyla yazılan basit dokulu teknik formüllerin temel aldığı ve öğretici nitelikteki etüt anlayışı sonraki yıllarda müzikalite açısından da geliştirilmiştir. Bu dönemde özellikle melodik yapısıyla öne çıkan karakteristik etüt türü ortaya çıkmıştır. Bu etüdler arasında I. Mosheles'in Op.70, Op.24 ve Op.95 Karakteristik Etüdler'i ve F.Bürgmüller'in Op.109 '18 Karakteristik Etüdler'i öne çıkmaktadır. Ancak karakteristik etüdler, piyanistlerin teknik becerilerinin geliştirilmesinde çok etkili olmamıştır. 19.yüzyılın ilk yarısında piyano sanatında gerçek bir sıçrama yaşanmıştır. Bu durum, etüt türünde yaşanan gelişmelerle yakından ilgilidir. Piyano için bestelenmiş olan büyük ölçekli etüdler, mütevazı salonlardan büyük konser salonlarına taşınmıştır. Etüdler program içeriğiyle zenginleşmiş ve farklı türlerle sentez edilerek konser programlarının vazgeçilmezi haline gelmiştir. Bu bağlamda Chopin ve Liszt'in etüdüleri dünya piyano literatürüne önemli katkılar sağlamıştır.

F. LİSzt VE F. CHOPİN'İN ETÜDLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Müzikal romantizmin tür alanındaki yenilikçi dönüşümleri o kadar radikal olmuştur ki, bu dönüşüm uzun süre araştırmaların ilgi odağı olmuştur. 19. Yüzyıldan bu yana, müzikolojik araştırmalarda, romantizm çağı ve onun bireysel fenomenlerinin yenilikçi özellikleri ve ardışık unsurlarını birleştiren eserler giderek daha fazla tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda, konser etüdüleri, romantik çağ müziğinin fenomenleri arasında yer alan türlerdendir. Konser etüdüleri, romantik çağda piyano sanatının en parlak döneminde, Avrupa ve Rus okullarında performans eğitiminin profesyonelleştirilmesini ve bu eğitimde virtüözitenin geliştirilmesini sağlayan bir tür olmuştur. Çağın bağımsız bir türü olan konser etüdüleri romantik dönemin temsilcilerinin çalışmalarında ilk kez ortaya çıkmıştır. Piyano sanatının parlak örneği olan bu etüdler çok işlevsel özelliklere sahiptir. Bu konser etüdüleri, sanatsal, eğitimsel ve bilimsel alanları derinden birbirine bağlamıştır. Romantik dönemde bu türün gelişimine katkı sağlayan birçok besteci olmuştur. Etüdün eğitim konumundan çıkarak çerçevesini genişletip yeni bir çalışma türü olmasını sağlayan dönüşüm sürecinde Chopin ve Liszt'in rolü ise özellikle büyüktür. Zaytseva'nın (2012) ifadesiyle etüt türünün gelişim tarihinde olağanüstü bir rol oynayan her iki besteci, tekniğin şiirselleştirildiği, sanatsal ve teknik görevlerin birliğinin inanılmaz bir boyuta ulaştığı son derece özgün eserler yaratmışlardır.

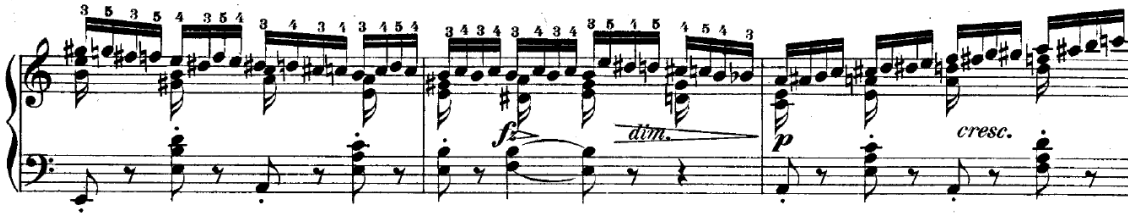
Diğer konser çalışmaları gibi, etüdler tam teşekküllü bir sanatsal tür haline gelmiş ve diğer türlerle birlikte ciddi ve etkileyici eserler olarak konser programlarında yer almıştır. Chopin ve Liszt bu türdeki besteleri ile piyano virtüözitesi tarihinde yeni bir dönem açmıştır. Bu besteciler etüt türündeki yeniliklerle Scriabin, Rachmaninov, Debussy gibi bestecilere yol göstermiştir. Her iki besteci neredeyse aynı yaşta, yaşadıkları dönemin dinamiklerinin ve kendi ruh hallerindeki değişimlerin farkında olarak,

büyük ölçüde paralel yollar izlemiştir. Her iki besteci, eserlerinde kendi özgür duygularına ve iç dünyalarına öncelik vermişlerdir. Her ikisi de müzik sanatının enstrümental performans alanında kendi yaratıcı yollarıyla ilerlemiş ve orkestral ses potansiyelini tam karşılayan bir enstrüman olarak piyanoyu öne çıkarmışlar. Piyano bu besteciler sayesinde önemli değişikliklere uğramış, mekanik olarak, daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle Liszt, piyanonun olanaklarını en üst seviyede kullanmış, dokusunu, ses yoğunluğunu ve tınısını zenginleştirmiştir.

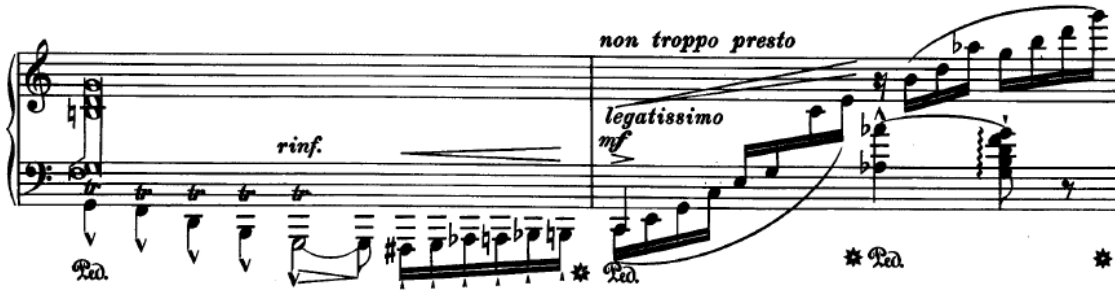
Aydınlanma ile ilgili hayal kırıklığı yaşayan Polonya ve Macar müzik dehalarının yazdığı etüdler, teknik eğitim malzemesi durumundan çıkarak anlamlı bir sanatsal-figüratif konser parçasına dönüşmüştür. Bestecilerin bireysel özelliklerine rağmen, her ikisi tek bir sanatsal yönü, aynı estetik idealleri, değerleri ve fikirleri temsil etmiştir. Eserlerini dinlerken aynı zamanda, müzikal bilinç, yaratıcılık, teknik, düşünce, tarz ve sanatsal üsluplarındaki farklılıkları görmek mümkündür. Özellikle stil farklılıkları, stratejiler ve taktikler her iki büyük besteci-piyanistin çok değer verdiği türlerden olan etüdülerinde daha açık biçimde görülmektedir. Konser etüdüleri, Chopin ve Liszt'in yaratıcı özgürlüklerini sınırlamadan arayışlarını gerçekleştirmeleri için geniş fırsatlar açmıştır. Her iki bestecinin zor pasajlar içeren ve parlak bir tarzda yazılmış etüdüleri piyanistler tarafından büyük talep görmüştür.

Chopin, romantizmin estetik ilkeleriyle uyumlu etüdler yazmıştır. Liszt ise romantik dönemin ilkelerine uymakla birlikte aydınlanma çağında var olan klasisizmin modelini etüdülerinde yeniden yapılandırmıştır. Chopin, piyanonun imkanları doğrultusunda ustalaşarak konser etüdüleri bestelerken, Liszt etüdülerinde daha abartılı şekilde piyanonun sesini orkestral ve vokal tınlarla zenginleştirmiştir. Chopin ve Liszt'in etüdüleri, her iki bestecinin sanki kişiliklerinin bir yansımasıdır. Liszt'in tüm yapıtlarında olduğu gibi etüdülerinde de evrensellik ve çeşitlilik öne çıkarken Chopin'in etüdülerinde bestecinin doğasında var olan parlak ve aynı zamanda içe dönük karakteri göze çarpmaktadır. Her sanatçının tarzının bireysel özelliklerine rağmen, Chopin'in çoğu etüdü, Liszt'in etüdülerinden farklı olarak keskin karşıtlıklar içermez. Buna karşın her iki bestecinin etüdülerinde genel karakteristik özellikler baştan sona korunmuştur. Kompozisyonlarının çoğu, tek bir tematik temele sahip ve karmaşık olmayan sade üç bölümlü bir formu temsil eder. Her iki bestecinin etüdülerinde tonalitelerin paralelliklerinden oluşan benzer ilkeler dikkat çekmektedir. Örneğin, Chopin'in tonal planı şu şekildedir: Do majör-la minör, mi majör-do diyez minör, sol bemol majör-mi bemol minör, la bemol majör-fa minör, mi bemol majör-do minör. Sonraki etüdülerde bu dizilim değişir. Buna karşın Liszt'in etüdülerinde tonal ilke tüm albüm boyunca korunur; Do majör-la minör, fa majör-re minör, si bemol majör-sol minör, mi bemol majör-do minör, la bemol majör-fa minör, re bemol majör- si bemol minör. Liszt, transendental etüdülerinde ilk doruk noktasını ikinci çalışmaya yerleştirirken, Chopin'in gelişim süreci daha kademeli bir karaktere sahiptir. Her iki besteci albümlerinin orta kısımlarına duygusal karakterli etüdler yerleştirmiştir. Her iki albümün son eseri bir mücadele ve kahramanlığı simgelemektedir.

Chopin ve Liszt etüdüleri üzerine dönem dönem bazı tartışmalar yapılmıştır. Bestecilerin etüdülerinin her biri piyanistten yüksek düzeyde teknik beceri talep eder. Her iki bestecinin etüdülerinin sadece teknik olarak değil, sanatsal ve felsefi açıdan da bazı zorluklar içerdiğini söylemek mümkündür. Chopin ve Liszt etüdüleri arasındaki önemli farklardan biri de, Chopin'in etüdülerinde baştan sona tek bir teknik kullanılırken Liszt'in etüdülerinde çeşitli tekniklerin bir eserde kullanılmış olmasıdır (Şekil 6-7). Örneğin, Chopin, No.3, 6, 17 ve 25 etüdülerinin dışındaki tüm etüdülerinde baştan sona aynı tekniği kullanmıştır. No.18 etüdünde üçlü aralıklar, No.22 etüdünde sadece oktav tekniği, No.4 etüdünde hızlı parmak tekniği, geniş arpejli sıçramalar, 3-4 parmaklı kromatizm vb. zorluklar içeren teknikler yer almaktadır. Chopin, bu tür etüdülerinde icracıya "dinlenme" fırsatı sunmamıştır. Ancak bu yaklaşım Liszt etüdülerinde karşımıza çıkmaz. Liszt'in hemen hemen her etüdünde kullanılan farklı teknikler icracıya dinlenme imkanı sunar.

Şekil 6: Chopin Op.10 No.2 Etüdünden Bir Pasaj

Şekil 7: Liszt'in No.1 Prelüdü Etüdünden Bir Pasaj

Chopin, Bach ve Mozart'ın klasisizminin zarafetinden ilham alarak daha cüretkar stili ile kendini ifade etmek için çaba harcamıştır. Chopin etüdüleri programlı müziğin unsurlarını gizli olarak taşımaktadır. Bu etüdülerde icracının eser hakkında kendi fantezisi ve düşüncesi ön plandadır. Buna karşın, Liszt'in etüdüleri, Chopin'in etüdülerinden farklı olarak programlıdır. Hem klasik hem de çağdaş edebiyatın hevesli bir okuyucusu olan Liszt, etüdülerinde bir resim yapmaya, bir hikaye anlatmaya, edebi veya felsefi kavram veya duygusal bir durumu açıklamaya çalışmıştır. Liszt, etüdülerinde öne çıkan programlı müzik yaklaşımı sayesinde birçok sanatsal tablo yaratmıştır. Chopin'in çalışmaları müzik biçimi olarak minyatürlere daha yakınken, Liszt'in çalışmaları genellikle daha büyük ölçeklidir. Chopin ve Liszt'in etüdüleri sayesinde "piyano tekniği" kavramının içeriği genişlemiş, "piyanistlik" yalnızca teknik kapasite ile değil aynı zamanda müzikalite becerisi ile birlikte ele alınmıştır. Müzikalite anlamında, Chopin etüdülerinin dokusu, seslerin "anlamı" daha incedir. Bu özellik performansın mükemmelliğini gerektirir. Bir piyanist olarak Chopin keskin ses kalitesine çok fazla odaklanmamış ve her türlü abartıdan kaçınmıştır. Bu nedenle etüdülerinde fortissimo nüansına nadiren başvurmuştur. Bütün eserlerini şakı söylercesine, zarif bir yaklaşımla yorumlamıştır. Chopin etüdülerinin icracıları incelikli ifade konusunda daha çok zorlukla karşı karşıya gelirler. Chopin etüdülerinde zarafet ve hafiflik hakimdir. Her şey çok net ve şeffaftır. Bu da piyanistler için icra sürecinde bir endişe yaratır. Her bir küçük tekniğin üzerinde titizlikle durulması ve her bir notanın dokusunun en yüksek hassasiyetle ifade edilmesi gerekir. Chopin etüdülerinin tatmin edici şekilde performansı için icracının bilek, dirsek ve omuz kullanımında esnek bir yapıya sahip olması gerekir. Chopin'in etüdüleri icracıdan, teknik kapasitenin yanı sıra yüksek düzeyde müzikalite ve yaratıcılık becerileri de talep eder. Chopin'in etüdülerinde müzikalite ön planda olmasına karşın Liszt'in etüdülerinde teknik öne çıkmıştır. Etüdülerin yorumlanmasında müzikalite ikinci plandadır. Liszt'in programlı müzik içeren etüdüleri, Chopin etüdülerinden farklı olarak, genellikle çok daha anlaşılırdır. Liszt'in etüdülerindeki teknik zorlukları aşmak için etüdüleri icra eden piyanistlerin yeterli fiziksel güce, kuvvetli parmaklara ve geniş ellere sahip olması gerekir. Fiziksel yetkinlik, Liszt etüdülerinin sorunsuz icrası için önemlidir.

Genel olarak Chopin ve Liszt'in etüdüleri çok iyi donanımlı müzisyenler içindir. Her bir piyanist, öncelikle çalmak istediği etüdün tarzını ayırt edebilmelidir. Chopin ve Liszt, tüm etüdlerini sadece konser piyanistlerini düşünerek bestelememişlerdir. Örneğin; Liszt'in *Grandes Etudes de Paganini* albümünden No.5, 12 *Etudes d'Execution Transcendante*'den Peyzaj ve Akşam Armonileri ile Chopin'in Op.10 No.9, 14 ve 25 etüdüleri öğrencilerin de erişebileceği sanatsal ve teknik özelliklere sahiptir. Bestecilikle beraber mükemmel birer öğretmen olan Chopin ve Liszt, etüt türünün sadece konser icrasında değil, öğretici özelliklerini de her zaman vurgulamışlardır. Her iki bestecinin pedagojik yaklaşımı yaratıcı faaliyetlerinde son derece önemli bir yer kaplamıştır. Konser etüdlerinin öğretiminde, öğrencilerinde sadece teknik becerilerin gelişimine odaklanmamış, onların sanatsal gelişimini de sağlamaya çalışmışlar.

SONUÇ

Son yıllarda sanatın en dikkat çekici fenomenlerinden biri müzikal performans olmuştur. Romantizm çağında bağımsız bir sanatsal tür olarak öne çıkan performans sanatı, günümüzde müzik alanında büyük önem taşımaktadır. Performans konusunda romantik dönemde olduğu gibi günümüzde de piyano en çok öne çıkan çalgıdır. Piyano performansı konusunda birçok metodolojik çalışma ve bilimsel araştırma yürütülmüştür. Bu çalışmalarda, müzik eserlerinin incelenmesi, öğretim yöntemleri, müzikal pedagoji sorunları gibi başlıklar ele alınmış ve birçok eser yayınlanmıştır. Yayınlarda, sadece kültürel ve tarihi dönemsellik özellikler incelenmemiş, fikirler, felsefi yaklaşımlar, özgün dünya görüşleri, icra tarzları, teknik özellikler, piyano eserlerinin en geniş anlamıyla yorumlanması konularına değinilmiştir. Diğer taraftan bu çalışmalarda, piyano performansının teorik ve icra tarzları üzerine tartışmalar da son derece yoğun şekilde yer almıştır. Geçmiş dönem piyano sanatının incelenmesi, her zaman tarihsel müzikolojinin öncelikli alanlarından biri olmuştur. Müzik biliminde son yıllarda ortaya çıkan ana eğilimler arasında, hem bestecilerin üretkenlikleri ve yaratıcılıkları, hem de geçmişin tür ve üslup süreçleri hakkında yerleşik görüşlerin açıklığa kavuşturulması ve yeniden düşünülmesi yer almaktadır. Piyano alanındaki çalışmaların yoğunlaştığı diğer bir başlık ise virtüözlük geleneğinin doğuşu ve yaygınlaşmasıdır. Bu bağlamda romantik dönemde virtüözlüğün gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır. Romantizm çağında gelişen ve belirli müzikal performans alanlarının karakteristik özelliklerini barındıran etüt türü, özellikle Liszt ve Chopin'in eserleriyle bu dönemde en yüksek zirvesine ulaşmıştır. Chopin ve Liszt için piyano her zaman birçok farklı enstrümanın özelliklerini sentezleyen ve besteciye yaratıcı arayışa ivme kazandıran evrensel enstrüman olarak kalmıştır. Her iki besteci enstrümanın olanaklarını ustalıkla kullanarak yarattıkları piyano eserleri ile dünya piyano kültüründe iz bırakmışlar.

Liszt ve Chopin'in etüdüleri, piyano etüdü türünün gelişiminde yeni bir aşamayı temsil etmiştir. Günümüzde de piyano eğitimi süreçlerinde bu bestecilerin etüdlerine sıklıkla başvurulmaktadır. Chopin ve Liszt'in piyano tekniklerinin eşsiz koleksiyonunu temsil eden konser etüdüleri, piyanistlerin icra ve pedagojik repertuarında her zaman önemli bir yer işgal etmiştir. Etüt, öğrencilerin eğitimin ilk günlerinden itibaren teknik becerileri tam teşekküllü çalışmalarda uygulayabilmelerini sağlamaya hizmet eden en yaygın çalışmadır. Aynı zamanda, konser etüdüleri de piyano etüdü türünün gelişiminde yeni bir aşamayı temsil etmiş, çalışılması modern bir icracının eğitiminde gerekli bir adım haline gelmiştir. Besteleri hem klasik hem de romantik çağ dokusundan oluşan Chopin ve Liszt'in piyano eserleri üzerine yapılan çalışmalar, bir müzisyenin mesleki gelişimi ve gerekli performans tekniklerini önemli ölçüde genişletmesine her zaman destek olmuştur. Chopin ve Liszt'in müziği, özellikle de konser etüdlerinin dünya müziği pratiğindeki yeri ve rolü araştırmacıların özel ilgisini çekmiştir. Ancak günümüzde müzikolojik araştırmalarda bu bestecilerin konser etüdlerini karşılaştıran, karakteristik özelliklerini, benzerlik ve farklılıklarını birlikte ele alan araştırma sayısı oldukça azdır.

Dolayısıyla bu etüdleri farklı açılardan analiz eden çalışmaların yürütülmesi piyano eğitimi alanına katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan, bu iki bestecinin etüdüleri üzerine yapılan bu türdeki çalışmaların sayısının artırılması ve benzer çalışmaların farklı besteciler üzerinden yürütülmesi piyano pedagojisi alanını zenginleştirecektir. Böylesine çalışmalar, bir taraftan konser sanatçıları için pratik değere sahipken diğer taraftan mesleki müzik eğitimi kurumlarındaki piyano derslerinin yanı sıra öğrencilerin genel ve müzikal kültürlerini geliştirme amaçlı yürütülen derslerde de kaynak olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, A. (1967). *История фортепианного искусства. / Piyano Sanatı Tarihi*. Москва: Музыка.
- Aliyeva, M. (2021). Frederic Chopin'in Minyatürlerinde Mazurkalar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(123), 206-224.
- Barisheva, O. (2016). Ференц Лист и его педагогическая система воспитания художника./ Franz Liszt'in Sanatçı Yetiştirmedeki Pedagojik Yaklaşımı. <https://www.informio.ru/publications/id2860/Ferenc-List-i-ego-pedagogicheskaja-sistema-vospitanija-hudozhnika> adresinden 02.06.2021 tarihinde erişildi.
- Bryantseva, V. (2014). *Музыкальная литература зарубежных стран. / Uluslararası Müzik Tarihi*. Москва: Музыка/
- Buluçevski, Y. ve Fomin, B. (1972). *Краткий Музыкальный Словарь. / Kısa Müzik Sözlüğü*. Ленинград: Музыка.
- Druskin, M. (2016a). Ференц Лист. Фортепианное творчество. / Franz List. Piyano Yaratıcılığı https://www.belcanto.ru/liszt_pianomusic.html adresinden 08.03.2021 tarihinde erişildi.
- Druskin, M. (2016b). Ференц Лист. Этюды./ F. List Etüdüleri. https://www.belcanto.ru/liszt_etudes.html adresinden 18.04.2021 tarihinde erişildi.
- Galaçkaya, V. (1983). *Музыкальная литература зарубежных стран. / Uluslararası Müzik Edebiyatı*. Москва: Музыка / Moskova: Müzika.
- İlyasoğlu, E. (2001). *Zaman İçinde Müzik*. İstanbul: Yarı Kredi Yayınları.
- Konen, V. (1981). *История зарубежной музыки. / Uluslararası Müzik Tarihi*. Москва: Музыка // Moskova: Müzika.
- Koşmina, İ. ve İlinskiy, V. (2003). *Путешествие в мир. Музыка./ Müzik Dünyasına Seyahat*. Москва: Олма Пресс Гранд.
- Luçkova, S. (2015). Романтизм в русской музыке. / Rus Müziğinde Romantizm <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/165633-romantizm-v-russkoj-muzyke> adresinden 21.05.2021 tarihinde erişildi.
- Lulu, D. (2020). *Поэтика жанра в творчестве Фредерика Шопена./ Frederic Chopin'in Eserlerinde Türün Poetikası «Ломоносов 2020»*. Москва.
- Mehtiyeva, N. (2003). *Konser kılavuzu: 92 Kompozitörden 267 Senfonik Yapıtın Analizleri*. Ankara. Bilkent Üniversitesi Yayınları.
- Michels, U. ve Vogel, G. (2013). *Мюзик Атласı, (Çev. S. Uçar)*. İstanbul: Alfa Müzik.
- Milştein, Y. (1956). *Ф. Лист. / F. List*. Москва: Государственное Музыкальное Издательство.
- Milştein, Y. (1961). *Этюдı Ф. Листа. / F. List'in Etüdüleri*. Москва: Музгиз.
- Putinçeva, L. (2006). Стиль в музыке Романтизм/ Romantik Müzikte Stil. <https://art-storona.ru/stil-v-muzyke-romantizm/> adresinden 11.08.2021 tarihinde erişildi.
- Say, A. (1994). *Мюзик Tarihi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Say, A. (2005). *Мюзик Ansiklopedisi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Steyt, N. G. (2021). Semantic Analysis of Musical and Artistic Content of F. Liszt's "Transcendental Etudes" (Based on As-dur and f-moll Etudes). *Manuscript*, 14(10), 2193-2202.

- Tomaşevsky, M. (2011). *Шопен Человек, Творчество, Резонанс. / İnsan Olarak Chopin, Yaratıcılık, Rezonans.* Москва: Музыка // Moskova: Müzika.
- Web 1. https://dshizs.tom.muzkult.ru/media/2020/05/13/1255895788/E_poxa_Romantizma_F_Shopen.pdf adresinden 03.06.2021 tarihinde erişildi.
- Web 2. <https://soundtimes.ru/kamernaya-muzyka/udivitelnye-muzykalnye-roizvedeniya/etyudy-shopena> adresinden 08.06.2021 tarihinde erişildi.
- Yaven, S. ve Samsonova, T. (2020). Стадиальность в работе над произведениями Шопена на примере первой баллады op.23 g-moll. / Chopin'in op.23 g-moll İlk Baladi Eseri Örneği Üzerindeki Çalışmalar. *Человеческий Капитал*, 5(137), 172-180.
- Zaletskaaya, M. (2016). *Ференц Лист. / Franz List.* Москва: Молодая гвардия.
- Zaytseva, İ. (2012). Музыка Шопена для сердца и души. / Kalp ve Ruh İçin Chopin Müziği. <https://irinazaytseva.ru/muzyka-shopena-dlya-serdca-i-dushi.html> adresinden 12.02.2021 tarihinde erişildi.
- Zolotuhin, A. (2003). Последнее скерцо Шопена. / Chopin'in Sonuncu Sherzosu. <http://pushkinclub.homerandatlantist.com/rus/panna.html> adresinden 21.05.2021 tarihinde erişildi.

Geleneksel Çaput/Cacala/Pala Dokumalarına Sürdürülebilirlik Bağlamında Çağdaş Bir Yorum: Hacim Etkili Sanatsal Dokuma Önerileri*

Öğr. Gör. Dr. Fatma Yelda Gezicioğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0579-2855>

Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Tekstil Giyim Ayakkabı ve Deri Bölümü, Mersin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 30.01.2022

Kabul: 20.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Çaput/Pala/Cacala
Dokumacılık
Geri Kazanım
Sürdürülebilirlik
Sanat

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu araştırmada 2020 yılında yüz yüze yapılan görüşme verilerinden de faydalanılmıştır. Görüşmeler 2020 yılında yapıldığı için geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınmamış ve bu durum makale içinde ULAKBİM TR DİZİN kararına uygun şekilde "Etik Kurul Onay Bilgileri" bölümünde açıklanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57465>

Öz

Anadolu'da geleneksel bir teknik olan, "Çaput" "Cacala", "Pala" vb adlarla tanımlanan dokumalar, eskimiş, yırtılmış ya da kullanılmayan kumaşların, ipliklerin veya kıyafetlerin farklı kullanım alanı ile geri kazanılması sonucu meydana gelmektedir. Bu tekstiller şeritler halinde kesilerek ya da ipliklerin sökülerek kullanılmasyla, atkı ipliği olarak dokumalarda uygulanmaktadır. Günümüzde dokunmasına az da olsa devam edilmektedir. Tekrardan kazanılan ve farklı işlev olarak kullanılan bu tekstiller yer yaygısı, torba, heybe, sedir örtüsü, yatak örtüsü gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Günümüzde hızlı tüketim, kullan at bilinci ile Dünya'yı en çok kirleten alanlardan birisi tekstil alanı olarak görülmektedir. Kullanılmayan, eskimiş ya da yırtılmış olan tekstillerin bir dokuma tekniği ile yeniden var olması geleneksel kültürümüzde yer alan bu tekniğin aslında ne kadar çevre dostu olduğunun da göstergesidir. Parça kumaşlardan yeniden lif yaparak dokumak, onları hammadde haline getirip farklı, geleneksel tekniklerde de kullanmak çevre dostu davranışları besleyen bir geleneksel kültür ve bellek kabul edilmelidir.

Çalışmanın kapsamı, geleneksel bir dokuma olarak karşımıza çıkan tekniğin incelenmesi ve bu teknik ile birlikte farklı dokuma örgü demeleri ve çeşitli malzemeler kullanarak, kültürel bir ifadenin kişisel, lirik akışı ile sanatsal yaklaşım ve uygulamalarıyla geleneksel olanı güncel olana geri kazanım ve yapısal yaratıcılık bağlamında ilişkilendirmektir. Çalışmadaki amaç; geleneksel tekniğin günümüz dokumalarında yenilikçi yaklaşımlar ile sürdürülebilirliğinin nasıl sağlandığına örnek oluşturarak, ortaya çıkarılan özgün sanatsal çalışmalardaki malzeme ve teknik kullanımı sonucu oluşan görsel etkilerin sanatsal boyutunun tekstil sanatında bir basamak oluşturabileceğini aktarmaktır.

Çalışmada; geleneksel değerler sanat alanı ile ilişkilendirilerek, araştırma yöntemlerinden; belgesel tarama yöntemi, yerinde gözlem, fotoğraflarla belgeme, karşılıklı görüşme, eylem (uygulamaya dayalı) araştırması yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; geleneksel teknik, yeni teknikler ile birleştirilerek hem artık malzemenin değerlendirilmesi bağlamında sürdürülebilir geri dönüşüm konusuyla ilişkilendirilmiş, hem de tekstil yüzeyinde oluşan farklı görsel etkiler uyandıran renk, doku, biçim ve formun daha da çeşitlenebilir, gelişebilir ve uyarlanabilir olduğunun sanatsal dokuma uygulamaları ile örnekleri sunulmuştur. Uygulama çalışmalarının, günümüz dünyasında hızlı tüketime, hızlı moda, kullan at toplumuna karşı, yavaş moda, az tüket, ikinci el güzeldir gibi düşüncelerine farkındalık yaratması ve günümüz tekstil tasarımcıları/sanatçılarına örnek oluşturması hedeflenmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gezicioğlu, F. Y. (2022). Geleneksel Çaput/Cacala/Pala Dokumalarına Sürdürülebilirlik Bağlamında Çağdaş Bir Yorum: Hacim Etkili Sanatsal Dokuma Önerileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 215-232.

*A Contemporary Comment in the Context of Sustainability to the Traditional Çaput/Cacala/Pala: Proposals on Volume-Effective Artistic Weaving**

Lect. Dr. Fatma Yelda Gezicioğlu

Tarsus University, Vocational School, Department of Textile Clothing Shoes and Leather, Mersin – TURKEY

Article History

Submitted: 30.01.2022

Accepted: 20.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Çaput/Pala/Cacala

Weaving

Recycling

Sustainability

Art

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. In this study, data from 2020 and before were used. The article was submitted to the journal in 2022. For this reason, Ethics Committee Approval could not be obtained retrospectively, and this situation is explained in the "Ethics Committee Approval Information" section at the end of the article in accordance with the decision of ULAKBIM TR DIZIN..

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57465>

Abstract

The weavings described as "Çaput", "Cacala", "Pala", etc which are considered as traditional techniques in Anatolia come out as a result of recycling of different fields of use of old, torn or unused fabrics, threads and apparels. These textiles are used in weavings as weft yarns by cutting them into strips or unravelling the threads. Today this type of weaving continues albeit at a diminishing pace. These textiles which are recycled and used for different purposes also serve as bags, packsacks, cedar covers, bed sheets, etc. One of those fields which pollutes the world the most in our day with behaviours such as fast consumption and "single use" is the field of textile. The regeneration of unused, old and torn textiles with a weaving technique is also a proof of how much this technique in our traditional culture is environmentally friendly. Weaving from piece fabrics by making fibers again and using them for various traditional techniques after changing them into raw materials should be accepted as traditional culture and memory to support environmentally friendly behaviours.

The scope of the study is to examine the technique appearing in front of us as a traditional weaving and associate the same within the scope of structural creativeness and recycling the traditional one to the current one with the personal and lyrical flow of a cultural expression and its artistic approaches and applications through the use of different weaving pattern trials and various materials together with this technique. The objective at the study is to constitute an example of how the sustainability of the traditional technique through the innovative approaches in current weavings is ensured, and to transmit that the artistic dimension of visual effects, formed up as a result of material and technical use in genuine artistic works so brought out may constitute a step at the art of textile. The traditional values are associated with the field of art in the study, and the document scanning method, proper observation, documentation with photographs, reciprocal meeting, action (based on application) research method were used among the methods of researches. At the end of the research, traditional technique was combined with new techniques, and it is associated with the subject matter of the sustainable recycling within the context of the evaluation of waste material on the one hand and the samples with artistic weaving applications having indicated that the colour, texture, shape and form producing different visual effects on the surface of the textile may be more variable, developable and adaptable, have been presented on the other. At the same time, it is aimed to create an awareness for the opinions such as slow fashion, less consume, "second hand is good" and so on against fast (intensive) consumption, fast-fashion, use and throw-away society, and constitute an example to the textile designers/artists of our current period.

GİRİŞ

Anadolu dokumacılık kültüründe, eski kıyafetlerin, kumaşların sökülerek ya da kesilerek dokumada kullanılabilecek incelikte şerit kumaşlara (ipliklere) dönüştürülmesi ve bu ipliklerin dokuma yöntemi ile tekrar kullanılarak geri kazanılmasının, aslında dokumacılık kültüründe bu tekniğin bilinçli ya da bilinçsiz çevreye katkı sağladığı ve sürdürülebilirlik göstergesi olduğu söylenilebilir.

Son yıllarda tekstil tasarımı ve üretimi üzerinde en fazla çalışılan konulardan birisinin sürdürülebilirlik kavramı olduğu ve iki farklı bakış açısı ile ele alındığı ifade edilir. Malzemenin ve ürünün sürdürülebilirliğini sağlayarak daha az tüketimin sağlanmasını ve atıkların değerlendirilmesini destekleyen çevreci bakış açısı ile somut ürün yaratımına odaklanıldığı vurgulanırken, diğer yandan da kültürel mirasın yaşatılması kapsamında görsel unsurların, üretim bilgileriyle birlikte gelecek kuşaklara aktarılmasını hedefleyen diğer bakış açısı ile somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin hedeflendiği belirtilmektedir (Kurtuldu ve Acar, 2018: 586).

Yeniden kullanım kavramı, farklı amaçlar için üretilmiş malzemelerin yaşam döngüsü içerisinde tekrar ele alınıp yeniden kullanılacak bir tekstil veya giyim nesnesine ya da sanatsal bir objeye dönüştürülerek kullanımı şeklinde adlandırılabilir ve kullanım ömrünü tamamlayan ürünün ne şekilde kurtarılacağı da düşünülerek geliştirilmelidir (Koşar, Gezicioglu ve Yalçın, 2021: 724). Geri kazanım, tekrar kullanım ya da sürdürülebilirlik, vb. gibi tanımlamalar; “yenilenebilir kaynakların tutumlu, yeniden türetilebilecek biçimde tekrar kullanılması” olarak açıklanmaktadır (Bozlağan, 2002: 57). Türkmen ise; geri kazanım, yeniden kullanımı; iyileştirme yöntemleriyle eski, lekeli ya da hasarlı parçalara süsleme ya da baskı teknikleri kullanılarak tekrardan kullanılabilirliğini belirtmektedir (Türkmen, 2009: 90). Önlü ise, tasarımı yeni bir bakış açısı ile ele alıp ekoloji kavramının önemini vurgulayarak tasarımda doğal yenilenebilir ve geri dönüştürülebilir malzemelerle yapılan tasarımın ve üretimin esas olduğunu, geri kazanımla yenilikçi tasarımlar yapılmasının önemini vurgular (Önlü, 2015: 64).

Bu bağlamda, çalışmada; eskiyen, yırtılan ya da kullanılmayacak durumda olan tekstil ürününün atılmadan yeniden kullanımını sağlayan geleneksel bir dokuma tekniği ile Anadolu dokumacılığında yer alan farklı isimlerdeki tanımlamalarına, yöresel kullanımlarına yer verilecektir. Ayrıca bu teknik ile günümüzde yapılan sanatsal denemeler görsel açıdan ele alınacak ve teknik aşamaları irdelenecektir.

Geleneksel dokuma tekniğinin günümüz sanat anlayışı ve sürdürülebilirlik bağlamında ilişkilendirildiği ve yeni önerilerin sunulduğu araştırmada; araştırma yöntemlerinden biri olan uygulamaya dayalı eylem araştırması yönteminin kullanılması uygun bulunmuştur. Alan yazında eylem araştırmasının farklı tanımları yapılmıştır. Yapılan tanımlar incelendiğinde; eylem araştırmasının amacının uygulamayı iyileştirmek olduğu ifade edilir (Aksoy, 2003: 477). Beverly (1993), eylem araştırmasının bir grup ya da kişi tarafından yürütülen çözüm yönelimli bir araştırma olduğunu aktarırken, Scrivener and Chapman (2004: 2-3), uygulamaya dayalı araştırmanın, yaratıcı eserlerin üretimi yoluyla keşfedilen ve ortaya konulan konulara, ilgi alanlarına odaklanma ile tanımlandığını ifade eder. Aynı zamanda bunun bir deneyim nesnesi olarak yaratıcı ürünün herhangi bir bilgi kadar önemli olduğu anlamına geldiğini ve içinde vücut bulduğunu vurgular. Scrivener and Chapman'ın yanı sıra, Eisner (1981: 9), sanatsal uygulamaların araştırma yöntemlerinin; sayısal veri hesaplamaları ya da kayıtları üzerine odaklanmaktansa gerçekleri sunarak yaratıcı anlamlar sağladığını ifade etmektedir. Sanat temelli araştırma, kültürel olarak konumlandırılmış uygulamaları içeren nitel bir araştırma yaklaşımı olarak da açıklanır. Belirli olayları araştırmakla veya belirli metodolojileri kullanmakla sınırlı olmadığı, karakter olarak bilimsel olmaktan çok sanatsal olarak tanımlanan yaklaşım olduğu ve araştırmayı yapan kişinin dünya görüşüne göre şekillendiği, çalışma, “doğal olarak” biçimini belirli sanat pratiğiyle ilgilenen araştırmacıdan ve anlayıştan aldığı şeklinde

açıklanmaktadır (Çelickan ve Aksoy, 2020: 355). Ayrıca, kendi sanatı üzerine araştırma yapmanın, araştırmacıların yaratıcı süreçlerini araştırdığı, eserler yarattığı ve sonra onlar hakkında yazdığı bir araştırma modelinin uygulamalı veya uygulamaya dayalı olarak adlandırılabilir bir araştırma modeli olduğu ifade edilmektedir (Nimkulrat, 2009: 12).

1. KUMAŞ/İPLİK ARTIKLARI İLE YAPILAN DOKUMALARIN ADLARI, TANIMLARI VE YÖRESEL KULLANIMI

Eski kıyafetlerin, kumaşların kesilerek ya da kıyafetlerden sökülen ipliklerin dokumalarda atkı ipliği olarak kullanılmasının tarihte ne zaman başladığı bilinmese de Anadolu'nun birçok bölgesinde kullanıldığını görmekteyiz. Farklı bölgelerde aynı teknik ile yapılan, değişik isimler ile adlandırılan bu dokumalar Çaput, Çıpıt, Cacala, Cecala Pala, Palan, Savan, Çuvallık gibi isimler ile karşımıza çıkmaktadır.

Çaput kilim ya da pala olarak adlandırılan dokumaların ince ince kesilerek, uçlarından birbirlerine eklenip yeni dokuma kilim olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca pala; bez parçalarından yapılan şeritlerin atkı olarak kullanmak suretiyle yapılan kilim, yer yaygısı olarak tanımlandığı da görülmektedir (Ergür, 2002: 45-201). Başka bir yayında da pala; bez parçalarından dokunan kilim ve yaygılar olarak tanımlanmaktadır (TDK,2019). Anadolu'da çaput kilim olarak da adlandırılan çaput dokumacılığının, bezayağı örgü ile dokunduğu, hammadde olarak artık malzemelerin kullanıldığı vurgulanır (Aytaç, 2013: 72). Atalayer; (1994: 35, 2011: 17) yaptığı araştırmalar sonucunda; Anadolu'da pek çok yörede, çözüde pamuk ipliği, atkıda ise artık kumaş ya da ipliklerin uygulandığı dokumaların farklı isimler ile adlandırıldığını (Cacala, Pala, Çaput ve Savan) belirtmektedir.

Görsel 1: Tezgahta Pala dokuma. Adana, Karaisalı/Güvenç köyü- 1989, Günay Atalayer Arşivi (G. Atalayer, Kişisel Görüşme, 19.01.2020).

Yörelere göre isimlere baktığımızda; 2009 tarihli derleme sözlüğünde¹ eskimiş bezden dokunan kilimin sadece Karadeniz Bölgesinde bulunan Artvin ilinin Şavşat ilçesinde çaput kilim olarak adlandırıldığı belirtilirken, 2020 yılında yapılan iki farklı yayın araştırmalarında Denizli-Serinhisar'da² ve Denizli Çameli³ yöresinde çaput dokumalar olarak adlandırıldığı bilgisini edinmekteyiz. Bununla

¹ Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*, (C-D birleştirilmiş tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları s.1079

² Okca, A.K. ve Kabukçu, E. (2020). Geleneksel Üretimlerin Tasarım Odaklı Düşünme Metodu ile Desteklenmesi: Çaput Dokumacılığı, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, s.519

³ Sökmen, S. (2020). "Denizli Çameli İlçesi Çaput Dokumalarından Örnekler", *Uluslararası Kültür Sanat Ve Edebiyat Kongresi* 19 Mart 2020, Ankara, s.49-50-51

birlikte Muğla ilinin Datça ilçesinde Reşadiye mahallesinde⁴ çaput yolluk dokuma olarak kullanıldığı da belirtilmektedir. Aydın İli Bozdoğan⁵ ilçesinde de bu dokumalar, Çaput dokumacılığı olarak aktarılmaktadır.

Görsel 2: Çaput yolluk dokuma, Reşadiye/Datça, 2007. Günay Atalayer Arşivi (G. Atalayer, Kişisel görüşme, 19.01.2020).

Derleme sözlüğünde⁶ Cacala ya da Cecala sözcüğü, sadece Çanakkale ilinin Gelibolu ilçesinin Evreşe beldesinde ve İstanbul'da ince dokunmuş kilim olarak adlandırılırken, başka bir yayında ise Çanakkale yöresinde⁷ yaygın olarak cacala sözcüğünün bu dokumaları tanımlamada kullanıldığı belirtilir.

Başka bir tanımlama ise Pala kilim ya da dokuma olarak adlandırılmaktadır. Derleme sözlüğünde⁸ Pala ya da Palan olarak adlandırılan dokumaların, bez parçalarından dokunan kilim ve yaygılar olarak tanımlandığı, Afyon ilinin Bolvadin ilçesinin Yakasinek mahallesinde, Balıkesir ilinin Bandırma ilçesinin Ömerköy mahallesinde, Bursa ilinin İnegöl ilçesinin Çeltikçi/Mustafakemalpaşa mahallesinde, Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesinin Tokat, Bozan ve Sarıkavak mahallelerinde, Bolu ilinin Düzce ilçesinde, Bitlis ilinin Ahlat ilçesinde, Ankara ilinin Ayaş ilçesinin Keskin ve Çanılı mahallelerinde, Adana ilinin Ceyhan ilçesinin Haliliye mahallesinde, Edirne ilinin Tayakadın mahallesinde, Kırklareli ilinin Lüleburgaz ilçesinde bu isimler ile kullanıldığı belirtilir. Bununla birlikte başka bir yayında, Pala dokumaları⁹ Edirne'de ve Çanakkale'de yaşayan Balkan göçmenlerinin bu isimle tanımladıkları ifade edilirken, Adana'da Palan¹⁰ dokumalar olarak adlandırıldığı da başka bir

⁴ (G. Atalayer, kişisel görüşme, 19.01.2020)

⁵ Üner, İ. Ve Başaran, F.N. (2016). "Tekstilde Sürdürülebilirlik İçin Yöresel Ürünlerin Yaşam Döngüsü Değerlendirmesindeki Rolü: Çaput Dokumacılığı Örneği", 4. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Uluslararası Kültür Sanat Etkinlikleri, Bildiri Kitabı, 3-4-5 Kasım 2016 / Antalya, s.246-247-248

⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*, C-D s.839

⁷ Uğurlu, S.S. (2018). Geleneksel Tekstil Teknikleriyle Yeni Sanatsal Çalışmalar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul s.48

⁸ Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V*, (O-T birleştirilmiş tıpkıbasım), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları s.3383

⁹ Uğurlu, Geleneksel Tekstil Teknikleriyle Yeni Sanatsal Çalışmalar, s.48

¹⁰ Atalayer, G. (1994). "Anadolu'da Yaşayan Mekikli El Dokumacılık Tekstil Tasarım ve El Sanatı İlişkisi", Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Kasım 1992,

yayında anlatılmaktadır. Bir internet kaynağında ise; Bilecik'te de Pala kilim¹¹ olarak adlandırılmaktadır.

Ayrıca savan dokumalar olarak da derleme sözlüğünde¹² Mersin (İçel) ilinin Silifke ilçesinde yer aldığı belirtilirken, aynı isimle Adana'da¹³ da kullanıldığı ifade edilir.

Bu sözcüklere ek olarak; yapılan alan araştırmalarında bu dokumaların; Mersin ilinin Kale¹⁴ ve Bozon¹⁵ mahallelerinde çıpıt kilim, çıpıt dokuma olarak adlandırıldığı saptanmıştır. Ayrıca bir internet kaynağında farklı bir tanımlama ile Balıkesir'in Sındırgı ilçesinde¹⁶ çuvallık dokumacılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırma kapsamında, örneklerin Anadolu'da farklı isimlerle kullanıldığı görülmektedir.

1.1. Çaput /Cacala/Pala Dokumaların Teknik Bilgisi ve Kullanım Alanı

Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılan bu dokumaların, eski kıyafetlerin veya kumaşların şeritler halinde kesilerek ya da ipliklerin sökülerek yeni bir ürüne dokuma tekniği aracılığıyla dönüştüğü bilinmektedir. Kumaş, kıyafet ya da iplik artıklarının atkı ipliği olarak kullanılmasıyla oluşan bu dokumaların teknik ve kullanım alanı açısından birbirlerine benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Mekikli (pedallı) tezgâhlarda dokunan bu örneklerin bezayağı örgü ile dokunduğu, çözgülerinde pamuk ipliği, atkılarında ise desenli ya da düz artık kumaşların iplikler haline getirilerek ya da eskiyen trikolardan iplikler sökülerek atkı ipliği yerine kullanıldığı görülmektedir. Kesilen kumaşları birleştirmeden (dügümlemeden) ya da birleştirerek (birbirine düğümleyerek) kullanıldığını görmekteyiz. Sekiz farklı isimle karşımıza çıkan bu dokumalar Anadolu'da yer yaygısı, kilim, divan ya da sedir örtüsü, seccade, heybe, torba, paspas, yastık kılıfı gibi kullanım alanlarını içermektedir.

1.2. Çaput /Cacala/Pala Dokumaların Güncel Örnekleri

Anadolu'da güncel örneklere baktığımızda; Denizli-Serinhisar'da Çaput dokuma olarak adlandırılan bu dokumaların geçmişte yaygın olarak kilim, yastık kılıfı, divan örtüsü, seccade, torba, heybe ya da yer yaygısı olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Okca ve Kabukçu, 2020: 519). Çaput dokumaların eskimiş bez parçası, paçavra, bez anlamlarına gelen çaputların şerit haline getirilip tezgâhlarda dokunması ile ortaya çıktığı, özellikle yokluk ve savaş yıllarında kurtarıcı olan çaput dokumaların evlerde yolluk, paspas, minder, yastık gibi geniş bir yelpazede kullanıldığı vurgular. Sanayi dokumalarına ulaşımın kolaylaşması ile çaput dokumaların kullanımının yavaş yavaş ortadan kalktığı belirtir (Okca, 2018: 195). Denizli Çameli yöresinde de çaput dokumalar olarak adlandırılan bu dokumaların "düven" adı verilen çulfalık tezgâhlarında bezayağı ve kilim tekniği ile dokunduğu ifade edilir. Çözgü ipliği pamuk, atkı ipliklerinin ise kazak, ceket, yelek, tshirt, etek gibi kullanılmayan, eskiyen kıyafetlerin sökülerek ya da kesilerek şeritler haline getirilmesiyle elde edildiği, yer yaygısı, yolluk, divan örtüsü, paspas, torba gibi amaçlarla kullanıldığı vurgulanmaktadır (Sökmen, 2020: 49-50-51).

Mersin'de ise çıpıt dokumalar olarak adlandırılan bu dokumaların çözgüsünde pamuk,

İzmir, s.35

¹¹Pala Kilim Dokuma Bilecik'te Yaşatılıyor, (2022, 26 Ocak), Bilecik Haber, Erişim Tarihi: 26.01.2022, <http://www.bilecikolay.com/guncel/pala-kilim-dokuma-bilecik-te-yasatiliyor-h20768.html>

¹² Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V*, O-T s.3555

¹³ Atalayer, G. "Anadolu'da Yaşayan Mekikli El Dokumacılık Tekstil Tasarım ve El Sanatı İlişkisi", s.35

¹⁴ (M. Özer, kişisel görüşme, 24.01.2020)

¹⁵ (F. Şimşek, kişisel görüşme, 25.01.2020)

¹⁶ Sındırgı'da "Çuvallık"la Kilim Dokumacılığı, (2022, 20 Ocak), Kültür Sanat, Erişim Tarihi: 20.01.2022, <https://www.haberler.com/sindirgi-da-cuvallik-la-kilim-dokumaciligi-12547226-haberi/>

atkısında dokuma ve penye kumaşların şeritler halinde kesilerek uygulandığı görölmektedir. Dokumacı dokumaya başlamadan önce, eskimiş bir gömleği önce dikiş yerlerinden keserek ayırıp, dikişsiz düz kumaş haline getirip, ayırdığı her bir parçayı 3cm eninde, tek şerit çıkacak şekilde keser. Her bir parçanın şeritlerini de birbirlerine düğümlemeden, mekiğe sırasıyla sarıp dokumada atkı ipliği olarak kullanır. Bununla birlikte dokumacı, dokuma yüzeyinde potluk ya da iplik çıkıntısının olmaması için şeritleri düğümlemeden mekikte birleştirir. Halen dokumaları devam eden bu örneklerin tezgahtan çıktığı gibi tek parça olarak ya da yan yana dikilip birleştirilerek kullanıldığı görölmektedir. Enleri 73cm, boyları yaklaşık olarak 2-3,5 m arası dokumalar olarak yapılan örneklerin hepsi, evlerin her yerinde kullanılacak şekilde yer yaygısı olarak yer almaktadır (M. Özer, kişisel görüşme, 24.01.2020) (Görsel 3).

Görsel 3: Çıptıt Dokuma, Muazzez Özer Arşivi (M. Özer, Kişisel Görüşme, 24.01.2020), Kale Köyü (Mahalle)/Mersin

Mersin'de saptanan başka bir örnekte ise; Basma kumaşların, eski şalvar, elbise ya da gömleklerin şeritler halinde kesilerek atkı ipliği olarak kullanılmasıyla oluştuğu ifade edilmektedir. Çözümlerinde pamuk ipliği kullanılan bu dokumalarda da, atkı ipliği olarak kullanılacak şeritlerin tek şerit (tek parça) halinde olmasına dikkat edilmektedir. Diğer Mersin örneğinde olduğu gibi bu örnekte de, şeritlerin birbirine düğümlemeden mekiğe sarılarak atkı ipliği olarak kullanıldığı ifade edilir. Eni 72cm, boyları ise 3-3,5m arası olan bu dokumaların halen dokunduğu ve yer yaygısı olarak kullanıldığı belirtilir (F. Şimşek, kişisel görüşme, 25.01.2020) (Görsel 4).

Görsel 4: Çıptıt Dokuma, Fatma Şimşek Arşivi (F. Şimşek, Kişisel Görüşme, 25.01.2020), Bozon Köyü (Mahalle)/Mersin

İnternet kaynakları üzerinden bir inceleme yaptığımızda; Balıkesir'in Sındırgı ilçesinde "çuvallık" adı verilen tezgahta, çuvallık dokumacılığı olarak da adlandırılan dokumaları çaput ve iplik kullanarak kilim haline getirdikleri anlatılmaktadır. İpliklerin, eski kazaklardan sökülerek ve birbirlerine düğümlemeden kullanıldığı, önceleri yaygın olarak çok kişi tarafından dokunduğu, şimdi ise sadece iki kişinin dokumaya devam ettiği ifade edilmektedir (URL 1). Diğer bir örnek ise Bilecik'te pala kilim dokuma olarak adlandırılan dokumaların bir proje kapsamında sürdürülebilirliğinin sağlandığı ifade edilmektedir. Eski kıyafetlerin kesilerek top haline getirildiği ve masuraya sarılarak mekik içine

yerleştirilmesiyle atkıda kullanıldığı anlatılmaktadır. 3-5 m arası uzunluğunda yapılacak bir kilimi yaklaşık bir günde dokuduklarını ifade ederlerken bu geleneklerinin devamlılığını sağlamak ve yaşatmak için dokuma yaptıklarını belirtmektedirler. Geçmişte eski elbiseleri tekrar kullanabilmek için makasla keserek, farklı şekilde kullanmak için dokuduklarını ve kilime dönüştürdüklerini, şimdi ise eski kıyafetlerin çöplere atılarak çevre kirliliğine neden olduğunu ifade etmektedirler (URL 2).

Bununla birlikte, son yıllarda tekstil sektöründe de artık kumaşların değerlendirilmesi, geri dönüşümünün sağlanması için üretimde defolu çıkan ya da yarım kalan tekstiller hurda olarak satılmaktadır. Ram kenarı olarak adlandırılan, şeritler halinde kesilmiş tekstiller çaput, pala, cacala vs dokumacılığı yapan bölgelerde kullanılmaktadır.

Aydın İli Bozdoğan ilçesinde yapılan çaput dokumacılığının, tekstil fabrikalarında üretilen ve tehlikesiz atıklar olduğu ifade edilen ram kenarlarının kullanımı ile iki çerçevesi (iki pedallı) kara tezgahta, hem atkı hem de çözgü iplikleri olarak kullanıldığı belirtilir (Üner ve Başaran, 2016: 246-247-248).

Kumaş eskileri kesik ve yırtık kumaşlar, terzi artıkları ve sökülmüş iplerle yapılan bu dokumaların ikinci el bir dokuma olduğunu söylemek mümkündür. Sözcük anlamıyla dokumaların adının eylemin doğası gereği, sökülmüş kilim, çaput, çıpıt dokuma, pala, palan ya da cacala dokumalar farklı yörelerde alışkanlıklar ya da değişik nedenlerle farklı adlarda kullanılıyor olabilir. Gerek Çanakkale’de gerekse Adana’daki çizgili ya da karışık dokuma kumaşların artık, atık parçalarla dokunarak yolluk yapılması giderek cacala ve savan adının bu çaput dokumalara hatta yolluklara verilmesine neden olmuş olabilir. Anadolu’da belki de henüz keşfedilmeyen farklı isimler de ortaya çıkabilir. Hangi adı kullanırsak kullanalım bunlar eski ve artık kumaş kesikleri ya da sökülmüş iplikler ile yapılan dokumalardır. Kullanılan eski kumaşın özelliklerine göre yeni dokumalar şekillenebileceği gibi renk biçim ve teknik özellikler kazanacaktır. Kesik kumaşlarla birlikte yeni teknikler, biçim ve formlar yapılacak dokumalarda özgün yapı ve estetik oluşturmamızı sağlayacaktır.

2. HACİM ETKİLİ SANATSAL DOKUMA UYGULAMALARI

Dokuma kumaşlar, atkı ve çözgü olmak üzere iki iplik sisteminin birleşmesi ve kesişmesi ile oluşan ve kendi başına derinliği olan, başka bir deyişle hacmi meydana getiren yapılardır. Bu hacimli yapılar örgü, iplik, malzeme ve farklı materyaller ile farklı yüzeyler oluşturarak, üç boyut kavramını ve heykelsi dokumaları karşımıza çıkarmaktadır (Erim, Gezicioğlu ve Yalçın, 2021: 19). İlk heykelsi formların soyut yapılar şeklinde ortaya çıkmaya başladığı ifade edilir. Bu formlar arasında, Abakanowicz’in sisal dokuma formları, Hicks’in sarmalanmış ve dikilmiş birimlerden oluşan eserleri, Zeisler’in dökümlü ve dikilmiş bileşenlerinden oluşan işleri, Grossen’in halat kullanarak yaptığı büyük objeleri ve Jagoda Buic’in tavandan sarkıtılan, iç içe geçen katmanlardan oluşan, sökülmüş duvar halılarının olduğu belirtilmektedir (Akbostancı, 2012: 185). Acar (2013: 55) ise bir araştırmasında Buic’in dokumanın, kullanılan ipliğin sonsuz iç bağlantılar yapması ihtimaline izin verdiğini, hacimsel form ve dokusal etkileri ortaya çıkaran dokuma malzemeleri ile sanatsal bir ifade yaratmanın önemini vurguladığını ifade eder. Günümüzde tekstilin plastik sanatlar kavramı içerisinde ele alıyor olmamızın, 20. Yüzyıl sanatçılarının disiplinler arası çalışmalarıyla, kullandıkları malzemeler, teknikler ve aktarmak istedikleri mesajlarla gerçekleştiği anlatılmaktadır. Ayrıca, farklı disiplinlerin malzemelerinden yararlanıp, tekstil teknikleri, kişisel teknikler ya da deneysel tekniklerle yapıt oluşturdukları gibi, tekstil malzemelerini kullanıp, farklı disiplinlerin tekniklerinden de yararlandığı vurgulanır (Koşar, 2017: 2049).

Bu bağlamda; Çaput /Cacala/Pala dokuma teknik özellikleri, farklı güncel teknikler ile birleştirilerek oluşturulan sanatsal dokumalar ve dokuma heykellerin uygulama sürecinde yaratıcılık ön planda tutulurken, malzemenin deneysel bir yaklaşımla kullanımı, elde yüzey etkilerinin yanında beklenmedik sonuçlara da ulaşılmıştır. Uygulanan sanatsal dokuma çalışmalarında, artık kumaşların

geri kazanımı ve değerlendirilmesi temel alınan geleneksel dokuma tekniğinden esinlenilerek devam ettirilmiştir. Kullanılan farklı malzeme ve teknikler sanatsal dokumaların yüzeyinde farklı renk ve doku etkilerine, dokuma heykellerde ise farklı biçim ve formun oluşumuna olanak sağlamıştır. Yüzeyde oluşan hacimli dokular, kullanılan malzemenin esneme, katılık, yumuşaklık gibi spesifik özellikleri ve tekniğin yapısal özellikleri ile ilişkilendirilerek elde edilirken, dokuma heykeller, kumaş yüzeyine uygulanan el dikişi, tel malzeme ve el ile verilen biçimi alarak yeniden şekillendirilebilmiştir. Uygulama süreci, dokuma yüzeyinde renk ve doku etkilerine, hacimli şekillendirilebilir dokumaların üzerinde yeni etkiler oluşturma üzerine kurgulanmıştır.

Çalışmada yedi adet sanatsal dokumaya yer verilmiştir. Bu dokumalarda hacim arayışına gidilerek gerek renk, desen, doku, kompozisyon gerekse malzemenin ve tekniğin değişkenliği ile iki ya da üç boyutlu dokumalar ortaya çıkartılmıştır. Geri kazanım bilinci ile sanatsal çalışmalarda kullanılan artık kumaşlar ve yapısal yaratıcılık oluşturmak için kullanılan bezayağı ve karışık örgüler, hortum ve çift kat tekniği, baskı teknikleri ve elde serbest dikiş teknikleri ile elde edilen görsel etkilerde renk, doku, biçim, form ve hacmin sanatsal boyuttaki etkileri irdelenmiştir. Örneklerin çoğunda kullanılan artık kumaşlar pamuklu ya da denim kumaşlar olarak terzilerden toplanmıştır. Kumaşlar şeritler halinde, yaklaşık 1-3 cm (en) aralığında makas yardımı ile kesilerek atkıda şeritler olarak kullanılmıştır (Görsel 5).

Görsel 5: Artık Kumaşlar

Sanatsal çalışmaların ilk örneği olan “Kadınlr, izler”, 2021 isimli dokumada, çözüğü pamuk, atkısı artık pamuklu kumaşlardan yapılmıştır. Beyaz ve gri tonlarının koyudan açığa geçişli renk oluşturacak şekilde bir düzenle atkı sırası planlanmıştır. şeritler halinde kesilerek oluşturulan bu dokuma aynı atkı sırasında kısa parçaların düğümlemeden serbest şekilde yan yana gelmesi ile oluşmaktadır (Görsel 6). Bezayağı örgünün kullanıldığı örnekte, kısa parçaların uç kısımları dokuma yüzeyinde ara ara farklı boyutlarda çıkartılarak çalışmada hacim ve doku etkisi yaratmıştır. Dokuması tamamlanan çalışmanın yüzeyinde renk hareketliliğinin sağlanması için ahşap baskı tekniği ile 3 ayrı rengin değişik tonları (sarı, turuncu, gri) kullanılarak yüzeyde geçişli renk etkileri oluşturulmuştur (Görsel 7).

Görsel 6: "Kadınlar, İzler", Kumaşın Yapım Aşaması, 2021

Çalışmada soldan sağa doğru açıktan koyuya renk sıralaması ile dokumanın tamamlandığı ve bu geçişin dokumaya hareketlilik kattığı görülmektedir. Bununla birlikte kumaşın yüzeyine uygulanan baskı tekniğinin farklı renklerde ve tonlarda kullanılması ile çalışmanın yüzeyinde daha da hareketlilik sağladığı gözlemlenmektedir. Renklerin yanyana gelişlerinin etkisi dokumaya farklı bir görsellik kattığı gibi yüzeyde hacim ve derinlik hissi yarattığı da söylenebilir.

Aynı zamanda şeritlerin ara ara ince kalın olarak farklı kalınlıklarda kullanılması ve uç kısımlarının yüzeye çıkması, çalışmada doku etkisini baskın bir şekilde yansıtmıştır. Elle müdahale ile yüzeyde hacim etkisi yaratılarak sergilenmiştir (Görsel 7).

Görsel 7: "Kadınlar, İzler", MEÜ, GSF, Öğr. Elemanları Sergisi, Dokuma ve Baskı Tekniği, 35x50cm, 8 Mart 2021

"Gölgeler", 2021 adlı diğer örnekte ise, çoğunluğu denim olan kumaşların şeritler halinde kesilmesiyle oluşmuştur (Görsel 8). Çözümsü pamuk olan bu çalışmada bezayağı örgü kullanılmıştır. Koyudan açık renklere doğru şeritlerin sıralanarak yerleştirilmesi ile dokunan çalışma, Görsel 6 da yer alan örnekte olduğu gibi aynı renk geçiş sıralama mantığı ile farklı renk tonu kullanılarak denenmiştir.

Görsel 8: "Gölgeler" Kumaşın Yapım Aşaması, 2021

Koyu mavi tonlarından açık mavi tonlarına ve beyaza doğru sıralanan renk geçişlerinin bu örnekte de yüzey hareketliliği etkisi yarattığı gözlemlenmiştir. Dokuma kumaşın yüzeyinde farklı görsellik arayışları yapılarak transfer baskı tekniği uygulanmıştır. Kumaşın koyu, orta ve açık renkleri üzerindeki etkisi incelendiğinde desenin açık renkli yüzeyinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Atkıda kullanılan şeritlerin kalınlığından dolayı transfer baskı tekniğinin yüzeyde oluşturduğu desen etkisi, yetersiz ve çok net olmayan bir görsellikle algılandığı söylenebilir. Bununla birlikte kumaşın genel görüntüsündeki hareketliliğin, ışık/gölge etkisinin dokuma sırasında kullanılan atkı renk dizilimlerinden kaynaklandığı görülmektedir (Görsel 9).

Görsel 9: "Gölgeler", Dokuma ve Baskı Tekniği, 35x50cm, 2021

"Bağ", 2021 isimli üçüncü çalışma ise Faruk Atalayer'e Saygı Sergisinde çevrimiçi olarak sergilenmiştir. Çözgüsü yün olan, hortum ve çift kat tekniklerinin birlikte kullanıldığı çalışmada, kimyasal bir maddeden zarar görmüş olan ipek fuların yırtılması ve fular olarak kullanılmayacak duruma gelmesinden dolayı, kumaş, şeritler halinde kesilerek değerlendirilip dokumada atkı ipliği olarak kullanılmıştır. Çoğunlukla çalışmanın orta kısımlarında kullanılan desenli ipek kumaşlar sağ ve sol kenarlarda yer alan iki dokumanın da atkısında ara ara kullanılmıştır (Görsel 10).

Görsel 10: "Bağ", Kumaşın Yapım Aşaması, 2021

Üç boyutlu sanatsal bir çalışma olarak ortaya çıkan örnekte, hacim ve üç boyut etkisi, dokumada renkli çelik tellerin elle müdahale ile dokuma yapısına dahil edilmesi ile desteklenmiştir. Dokuma esnasında kullanılan farklı renk, elyaf ve iplik kalınlıkları dokumanın genel görüntüsünde hareketlilik sunarken aynı zamanda bütünlüğü de sağlamıştır. Bununla birlikte yüzeydeki ışık/gölge ve derinlik etkisi hortum tekniğinin kullanımı ile baskın bir şekilde görülmektedir. Farklı elyaf kullanımı yüzeye doku çeşitliliği kazandırdığı gibi çözgüde kullanılan yün iplikler de çalışmanın sergilenme aşamasında yüzeye çıkartılarak ayrıca yüzeyde hareketlilik sağladığı söylenebilir. Üç dokumanın birleşmesi ve el yardımı ile belli bir hareket verilmesi sonucunda çalışmaya bir form kazandırılmıştır (Görsel 11).

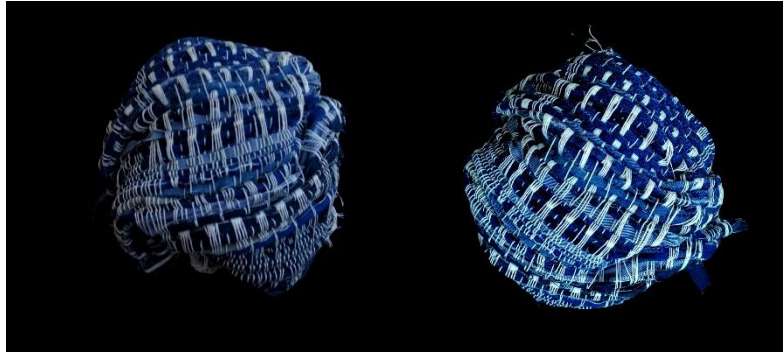
Görsel 11: "Bağ", Faruk Atalayer'e Saygı Sergisi, Dokuma Tekniği, 36x40x6cm, Eskişehir, 30 Mart 2021

"Yansımalar", 2022 adlı diğer bir çalışmada ise, pamuk çözgü ile karışık örgü tekniği kullanılarak dokuma kumaşın yüzeyinde hareketlilik sağlanmıştır. Tamamı koyu ve orta mavi renkli, denim kumaşların atkı ipliği olarak şeritler halinde kesilmesiyle, belli bir renk sıralaması gözetilerek dokunması sonucu ortaya çıkmıştır (Görsel 12). Tezgahtan çıktıktan sonra 40x55cm boyutlarında olan dokumaya, elde serbest dikiş tekniği uygulanarak 28x22x16cm boyutlarına ulaşması ve üç boyutlu bir forma dönüşmesi sağlanmıştır.

Görsel 12: "Yansımalar", Kumaşın Yapım Aşaması, 2022

Dokumada kullanılan farklı örgü teknikleri yüzeyde kare ve dikdörtgenler gibi algılanan desen hareketliliği sağlarken, tezgahtan çıktıktan sonra el yardımı ile serbest dikiş yöntemi kullanılarak kumaşın iki kenarı birbiri ile birleştirilmiş ve daha hacimli bir dokuma yüzeyi elde edilmiştir. Aynı zamanda dokuma heykel çalışması olarak adlandırabileceğimiz "Yansımalar", 2022 isimli çalışmada dokuma tekniğinin etkisiyle çözümlerin yüzeyde görünür olması desen ve kompozisyon özelliklerinin öne çıkmasını sağlarken, ışık ve hacmin etkisi ile daha da belirgin hale gelmiştir (Görsel 13).

Görsel 13: "Yansımalar", 2. Uluslararası Sanat ve Edebiyat Kongresi, 21-22 Şubat 2022 / Ankara, Dokuma ve Dikiş Tekniği, Dokuma Heykel, 28x22x16cm, 2022

"Etkileşim", 2022 adlı son çalışmada ise aynı çözgüden farklı uzunluklarda üç dokuma yapılmıştır. Çözgüsü pamuk, atkısı beyaz ve beyaz tonlarından (optik beyaz, ekru, kirli beyaz, vb) oluşan kumaş kesikleri ile dokunan örneğın ayrıca atkısında gümüş renkli çelik tel kullanılmıştır. Şeritler halinde kesilen kumaşlar arasına dokumada belli aralıklar ile atılan teller dokumaya parlaklık kazandırdığı gibi şekil almasını da kolaylaştırmıştır (Görsel 14).

Görsel 14: "Etkileşim", Kumaşın Yapım Aşaması, 2022

Tamamı bezayağı örgü ile dokunmuş örnekler, tezgahattan çıktıktan sonra atkıda kullanılan tellerin yardımı ile şekillendirilerek hacim kazanmış ve dokuma heykeller olarak yan yana sergilenmiştir. Bununla birlikte teller, her çalışmanın kendi içinde kat kat görüntülü hareketini sağlarken aynı zamanda dokumaların yüzeyine, farklı değerlerde, ışık ve derinlik kazandırmıştır. Beyaz tonların atkıda gelişigüzel kullanımı ile yüzeylerde lekese görüntü çeşitliliği yaratmıştır. Ayrıca çalışmaların çözgü ve atkılarında aynı renklerin farklı tonlarının kullanılması yüzeylerdeki doku hissini baskın olarak hissedilmesini sağlamıştır. Her dokumanın çözgü iplikleri kısa ve uzun olarak farklı boylarda serbest bir şekilde bırakılmış ve üç çalışmaya da kendi içlerinde farklı hareket katmıştır (Görsel 15).

Görsel 15: "Etkileşim", Dokuma Tekniği, 12x35x7cm, 13x27x8cm, 12x20x7cm, 2022

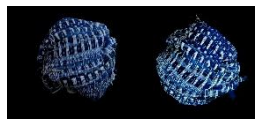

Değerlendirme

Geleneksel değerlerimiz olan tekstil tekniklerine baktığımızda çaput/cacala/pala dokumaların sanatsal boyuttaki araştırmaları yazılı/görsel Türkçe literatürde yeteri kadar yer almadığından dolayı geleneksel bir değeri sanatsal alan ile ilişkilendirerek bu bağlamda bir çalışma ortaya konmuştur. Konu ile ilgili alan yazın taraması sonrası edinilen bilgiler ışığında sürdürülebilirlik konusu ile ele alınan çalışma, sanatsal alanda görsel etkiler üzerine yoğunlaşmış ve dokuma teknikleri ile birlikte farklı teknikler ile birleşerek geliştirilmiştir. Geleneksel teknikte kullanılan şerit kumaşların dışında atkıda tel malzeme kullanılmıştır. Uygulamalarda bezayağı örgü ağırlıklı kullanılmış, tek katlı, çift katlı ve hortum dokuma yapıları istenilen yüzey görünümünü sağlamaya dönük olarak ve çalışmaya yeni yaklaşımlar sunmak amacıyla seçilmiştir. Geleneksel teknikten esinlenilerek yapılan çalışmanın sürecinde farklı renkteki malzemelerin seçimleri öznel olup, buluntu malzemeler kişisel tercihler ve teknikler doğrultusunda şekillenmiştir. Her bir çalışmada görsel etki farklılığı oluşturmak hedeflendiğinden dolayı malzeme ve dokuma yapısı arasındaki ilişkinin oluşturulduğu yüzey özellikleri değişkenlik göstermektedir.

Çalışmada iki boyutlu ve üç boyutlu olmak üzere toplamda yedi adet dokuma önerisi ortaya konmuştur. Bu kapsamda dokuma çalışmalarına ait konu, malzeme, renk, teknik ve yüzey özellikleri ile ilgili Tablo 1 de verilen değerlendirme incelendiğinde belirli bir yüzey etkisi oluşturmaya yönelik oluşturulan dokumalarda, yeni bir malzemenin kullanımı (tel) baskı teknikleri ve iplik olarak kullanılan malzemenin dokusu ve rengi ile beraber kumaş yüzeyinde yeni bir yüzey görünümünün ortaya çıktığı gözlenmektedir. Her bir çalışmanın atkısında artık kumaşlardan elde edilen şerit iplikler kullanılsa da görsel farklılıklar, değişik tekniklerin kullanımları ile sağlanmıştır. Dokumalarda hacim ve üç boyutluluğun, atkıda metal malzemenin kullanımı ve elde serbest dikiş tekniği uygulaması ile ortaya

çıktığı görülmüştür. Kullanılan renk farklılıkları da her çalışmayı görsellik olarak birbirinden ayırmaktadır. Ahşap baskı tekniği de ayrıca çalışmada (“Kadınlar, İzler”, 2021) görsel hareketliliğin artmasına, çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Transfer baskı tekniğinin ahşap baskı tekniğine göre bu kumaşlarda daha az etkili olduğu anlaşılmıştır. Dokuma tekniklerinden, bezayağı tekniği farklı malzeme ve teknikler ile desteklenerek görsel hareketlilik elde ederken, karışık örgü tekniği ise sadece elde dikiş yöntemi ile görsel hareket kazanmıştır. Tüm dokumaların atkısında kullanılan artık kumaşların iplik (şerit) olarak geri dönüşüp, yeniden kullanımı sağlanmıştır. Bu kumaşların sanatsal nesne olarak kullanılması ile birlikte sanatsal giysiler için de uygulanabileceği söylenebilir. Bir teknik yaratıcılık öngörüsü olarak değil, doğrudan kültürel bir değerın sanatsal ifadesi, uygulaması öngörüsü ile ele alınan çalışma, tekstil sektöründe sürdürülebilirlik çalışmaları kapsamında yapılacak olan tasarımlar için de esin kaynağı olarak kullanılabilir. Atkısında kesilmiş şeritler yerine geri dönüşümlü iplikler kullanılarak yeni tasarımlar, farklı örgü denemeleri ile yapılacağı gibi, çeşitli desenler kullanılarak farklı baskı teknikleri (filmdruck, rotasyon, transfer, dijital) ile kumaşların yüzeylerinde görsel çeşitlilik elde edilebileceğini söylemek mümkündür.

Tablo 1: Sanatsal Dokumaları Değerlendirme Tablosu

Konu	Malzeme	Renk	Teknik/Örgü	Yüzey özellikleri	Görsel
“Kadınlar, İzler” 2021	Çözü: Pamuk Atkı: Artık pamuklu kumaşlar	Dokuma: Beyaz ve gri tonları Baskı: Sarı, turuncu, gri ve tonları	Dokuma (bezayağı örgü) ve baskı tekniği	Dalgalı, hacimli, hareketli, geçişli	
“Gölgeler” 2021	Çözü: Pamuk Atkı: Artık denim kumaşlar	Dokuma: Koyu ve açık mavi tonları, beyaz Baskı: Mor, mavi, sarı	Dokuma (Bezayağı örgü) ve baskı tekniği	Hareketli, geçişli, mat	
“Bağ” 2021	Çözü: Yün Atkı: Artık ipek kumaş, yün, renkli tel	Dokuma: Mor, mavi, ekru	Dokuma (bezayağı örgü, çift kat, hortum) tekniği	Hareketli, hacimli, geçişli, mat	
“Yansımalar” 2022	Çözü: Pamuk Atkı: Artık denim kumaşlar	Dokuma: Koyu ve orta mavi tonları	Dokuma (karışık örgü) ve elde dikiş tekniği	Hareketli, hacimli	
“Etkileşim” 2022	Çözü: Pamuk Atkı: Artık kumaşlar, gümüş tel	Dokuma: Beyaz ve tonları	Dokuma (bezayağı örgü) tekniği	Hareketli, hacimli, dalgalı, parlak	

SONUÇ

Geleneksel örnekler gözlemlendiğinde malzeme, kullanım amacı ve üretim tekniği açısından görsellik ve tasarım özelliği, biçimlendirme, doku yaratma teknikleri olarak fikir vermekte ve kaynak oluşturmaktadır. Yaygın olduğu yörelerde, Anadolu'da Çaput/Çıptı, Cacala/Cecala ya da Pala/Palan, Savan, Çuvallık gibi farklı isimler ile tanımlandığını, geleneksel teknikle, geri kazanılan kumaşların atkıda kullanılması ile benzer amaçlarla ortaya çıktığını gözlemliyoruz. İsim ve bölgeler farklı olsa da amaç, eski ve kullanılmayan tekstil ürünlerinin şeritler halinde kesilerek ya da iplikleri sökülerek dokuma tekniği ile yer yaygısı, örtü ya da başka bir ürüne dönüştürülmesi, yani yeniden kullanımı ve tekstilin geri kazandırılması ortak paydada birleşmesidir.

Bununla birlikte çalışmaya konu olan örnek ve araştırmalar doğrultusunda, çözgüde kullanılan ipliklerin de pamuklu iplikler olduğu görülmüştür. Bu bağlamda; geri kazanımlarla oluşturulmuş geleneksel dokumaların günümüz tekstil sanatına da katkı sağladığı örneklerden birisidir. Dokuma tekniklerinin dışında geleneksel değerlerimizden yorgan tekniği, kırkyama tekniği ve keçe tekniğinin de güncel tasarımda/sanatta yer aldığı görülmektedir. Araştırma verileri ve sonuçları incelendiğinde, geleneksel değerlerden esinlenilerek oluşturulan uygulamaya dayalı araştırmada; yüzey etkilerinin daha çok kullanılan malzemelerin dokuma yapısı ile ilişkisi ve dokuma sırasında ya da sonrasında elle müdahaleler ile elde edildiği görülmüştür. Geleneksel tekniğin yeni teknikler ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan sanatsal dokuma uygulamalarında yüzey etkileri içinde geleneksel görünüm ve doğal dokular bulunurken, geleneksel teknikte kullanılan örgünün dışında farklı örgülerin kullanımının yüzeyde hacim ve hareket oluşturduğu gözlemlenmiştir. Yapılan sanatsal çalışmalarda, hem kullanılmayan kumaşların değerlendirilmesi hem de özgün biçimlerin yüzeyde farklı görsel etkiler yaratması, her bir dokumanın farklı teknikler ile birleşerek renk, doku, biçim ve formun daha da çeşitlenebilir ve gelişebilir olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda dokumalarda kullanılan teller ile çalışmalara üç boyut kazandırılarak dokuma heykel formların ortaya çıkması sağlanmıştır. Geleneksel dokumalarımızın teknik ve malzeme açısından doğaya katkı sağlayan, yaratıcılığı geliştiren, yeni, sonsuz denemeler yaratabileceği, günümüz teknolojisinin tekstil malzemelerine getirdiği yeniliklerle bu etkileri daha da güçlendirilebileceği anlaşılmıştır.

Bununla birlikte bu çalışmanın, tekstil sektöründe çalışan tasarımcılar için yapısal, görsel yaratıcılık ve sürdürülebilirlik kapsamında oluşturacağı tasarımlara esin kaynağı olarak destek sağlayabileceğini, geri dönüşümlü iplikler ile değişik örgü denemeleri yapılarak, dokuma tekniği ile teknolojinin sunduğu olanaklar birleştirilerek kumaşa katma değer sağlayabileceğini söylemek mümkündür.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu araştırmanın verilerinin bir kısmını 2020 yılında yüz yüze yapılan görüşmeler sonucu toplanan veriler oluşturmaktadır. Görüşmeler yapılırken etik konulara özen gösterilmiştir. Çalışma, Asya Studies dergisine 2022 yılında gönderilmiştir. TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'in verileri 2020 ve öncesi döneme ait çalışmalardan Etik Kurul İzni istenmeyebileceği yönündeki kararı doğrultusunda geçmişe yönelik etik kurul izni de alınamayacağından araştırma için etik kurul onay belgesi alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, S. (2013). "Tapestry Geleneğinden Lif Sanatına Geçiş Sürecinde Jagoda Buic ve Sanatsal Çalışmaları. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 0(9), 51-59.
- Akbostancı, İ. (2012). 21. Yüzyıl Lif Sanatında Teknoloji Etkisi. *Odessa. 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* İçinde (s. 7-13). İstanbul: Kemberburgaz Matbaası.

- Aksoy, N. (2003). Eylem Arastırması: Egitimsel Uygulamaları İyilestirme ve Degistirmede Kullanılacak Bir Yöntem. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 36(36), 474-489.
- Atalayer, G. (1994). Anadolu'da Yaşayan Mekikli El Dokumacılık Tekstil Tasarım ve El Sanatı İlişkisi, Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Kasım 1992, İzmir.
- Atalayer, G. (2011). Seyitgazi - Bardakçı Köyü'nde, Özgün Bir Cicim Örneği Üzerine Değerlendirmeler. *Arış Dergisi*, 5(12), 12-23.
- Aytaç, A. (2013). Kırım Hansaray'da Sergilenen El Dokuması Halı ve Kilimler. *Kalemişi Dergisi*, 1(1), 55-74.
- Beverly, J. (1993). *Teacher as Researcher*. ERIC Digest: ERIC Clearinhouse on Teacher Education, Washington DC, No: ED 355205.
- Çelikcan, H. A. ve Aksoy, Ş. (2020). Sanat Temelli Araştırma Yöntemi "Otoetnografi". *Journal of Arts*, 1(3), 353-366.
- Eisner, E. W. (1981). On the Differences between Scientific and Artistic Approaches to Qualitative Research. *Educational Researcher*, 10(4), 5-9.
- Ergür, A. (2002). *Tekstil Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Erim, Ö. U.; Gezicioglu, F. Y. ve Yalçın, M. B. (2021). Üç Boyutlu Sanatsal Dokumalar/Dokuma Heykeller Üzerine Bir Araştırma. *Social Science Development Journal Dergisi*, 6(25), 16-35.
- Koşar, S. T. A.; Gezicioglu, F. Y. ve Yalçın, M. B. (2021). Üniversitelerin Tekstil ve Moda Tasarımı Öğretim Programında Artan/Artık/Atık Malzemenin Geri Kazanımı ve Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies Dergisi*, 16(2), 719-741.
- Koşar, S. T. A. (2017). Çağdaş Sanat Disiplinleri Arası Etkileşimlerde Lif Sanatı. *İdil Dergisi*, 6(35), 2035-2059.
- Kurtuldu, E. ve Acar, S. (2018). Tekstil Mirasının Yaşatılması Kapsamında Çağdaş Bir Yorum: Cacala Dokumalarından Giysi Uyarlaması, III. Uluslararası Akdeniz'de Güzel Sanatlar Sempozyumu ve Kültür Sanat Çalıştayı, 20-23 Nisan, Göynük/Kemer.
- Nimkulrat, N. (2009). *Paperness Expressive Material in Textile Art from an Artist's Viewpoint*. Finland: Otava Book Printing Ltd Printed in Keuruu.
- Okca, A. K. (2018). Bir Geri Dönüşüm Projesi: Çaputa Can Veren Kadınlar. (Ed. A. Aytaç). XII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri "Türkiye-Makedonya İlişkileri, (Prof. Dr. H. Feriha Akpınarlı ve Prof. Aysen Soysaldı Armağanı), (31 Ağustos (August) - 06 Eylül (September) İçinde (s. 193-200). Kocacık - Jupa / Struga Mecedonia.
- Okca, A. K. ve Kabukçu, E. (2020). Geleneksel Üretimlerin Tasarım Odaklı Düşünme Metodu ile Desteklenmesi: Çaput Dokumacılığı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 0(26), 517-535.
- Önlü, N. (2015). Tasarım Yoluyla Sürdürülebilirlik. *Home Textile*, 0(8), 60-64.
- Scrivener, S. ve Chapman, P. 2004. The Practical Implications of Applying A Theory of Practise Based Research: A Case Study. Proceedings of the Research Into Practise Conference. Selectedpapersvol. 3. [http://www.herts.ac.uk/art des1/reseasch/papers/wpades/vol3/ssfull.html](http://www.herts.ac.uk/art%20des1/reseasch/papers/wpades/vol3/ssfull.html) adresinden 26.01.2022 tarihinde erişildi.
- Sökmen, S. (2020). Denizli Çameli İlçesi Çaput Dokumalarından Örnekler. *Uluslararası Kültür Sanat ve Edebiyat Kongresi Bildirileri İçinde* (s. 47-60). Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*, (C-D Birleştirilmiş Tıpkı Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V*, (O-T Birleştirilmiş Tıpkı Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 26.01.2022 tarihinde erişildi.

- Türkmen, N. (2009). Tekstil ve Moda Tasarımı Açısından Sürdürülebilirlik ve Dönüşüm, (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), (Danışman: Prof. Zeki Alpan), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğurlu, S. S. (2018). Geleneksel Tekstil Teknikleriyle Yeni Sanatsal Çalışmalar, (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), (Danışman: Prof. Zeki Fındıkoğlu), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Üner, İ. ve Başaran, F.N. (2016). Tekstilde Sürdürülebilirlik İçin Yöresel Ürünlerin Yaşam Döngüsü Değerlendirmesindeki Rolü: Çaput Dokumacılığı Örneği. 4. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Uluslararası Kültür Sanat Etkinlikleri, Bildiri Kitabı, (3-4-5 Kasım 2016) İçinde (s. 243-252). Antalya.
- URL 1: Kilim Dokumacılığı. (2022, 20 Ocak), Sındırgı'da "Çuvallık"la Kilim Dokumacılığı. <https://www.haberler.com/sindirgi-da-cuvallik-la-kilim-dokumaciligi-12547226-haberi/> adresinden 20.01.2022 tarihinde erişildi.
- URL 2: Pala Kilim. (2022, 26 Ocak), Pala Kilim Dokuma Bilecik'te Yaşatılıyor. <http://www.bilecikolay.com/guncel/pala-kilim-dokuma-bilecik-te-yasatiliyor-h20768.html> adresinden 26.01.2022 tarihinde erişildi.

Doğuşundan Günümüze Hadis Tenkidi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar* *

Prof. Dr. Mustafa Dönmez

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7065-489X>

Avrupa Benelüks Üniversitesi, İlahiyat ve Dini İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Brüksel
– BELÇİKA

Makale Geçmişi

Geliş: 26.12.2021

Kabul: 11.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Hadis
İsnad
Metin Tenkidi
Râvi Tenkidi
Oryantalizm

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu çalışma, 2006 yılında Rotterdam Avrupa İslam Üniversitesi'nde öğrencilere sunulan bir seminer olup, genişletilerek araştırma makalesine dönüştürülmüştür.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55642>

Öz

Her ilmin doğuşunu ve gelişmesini hazırlayan birtakım etkenler olduğu gibi hadis ilminin de doğuşunu ve gelişmesini sağlayan etkenler bulunmaktadır. Özellikle H. I. asrın ikinci yarısının başlarında gelişen olaylar, sahâbilerin Hz. Peygamber'den işittikleri ve yazdıkları, bilahare başkalarına tebliğ ettikleri hadisleri korumanın yanında, siyasi, mezhebi ve ideolojik nedenlerle Hz. Peygamber'e nispet edilen hadislerin uydurma olanlarını ayırabilmek için birtakım kriterler vazedmelerine neden olmuştur. Sahabe döneminden sonraki, Tabii ve tebe-i tabiin devirlerinde sözü edilen kriterler sonraki devirlerde hadis tenkidi olarak geliştirilmiştir. Hadis rivayetinde fonksiyonel bir tedbir olarak kullanılan râvi zinciri diyebileceğimiz isnad uygulaması, cerh ve ta'dil ilmi yahut râvi tenkidi ilminin oluşmasını sağlamış, böylelikle H. III. asrın ilk yarısından H. V. asrı kapsayacak şekilde zengin bir literatüre kavuşmuştur. H. VIII. / IX. asırlarda tekrar canlanan ricâl ilmi, hadis uzmanları tarafından telif edilen eserlerle yeni bir boyut kazanarak günümüze kadar gelmiştir. Araştırmamızın konusu ve kapsamı, hadis tenkidinin doğuşundan itibaren, tarihi sürecini aşamalarıyla birlikte ele almak ve günümüze kadar gelişen literatüre değinmektedir. Konunun tarihi, ilmi, edebi boyutu, bu alanda çeşitli çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Çalışmamızın amacı, hadis tenkidinin geçirdiği evreleri gözden geçirmek, oryantalistlerin isnad ve metin tenkidıyla ilgili yaklaşımlarının değerlendirmesini yapmak, klasik literatürün devamı olarak günümüz İslam dünyasında hadis tenkidıyla ilgili yapılmış çalışmaları ortaya koymaktır. Araştırmamızın yönteminde, sosyal bilimlerin nitel araştırma teknikleri uygulanmak suretiyle, günümüze kadar gelen hadis tenkidi metotlarına yöneltilecek eleştirilerin analizi yapılarak, bunların tutarlık yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Dönmez, M. (2022). Doğuşundan Günümüze Hadis Tenkidi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 233-254.

Hadith Criticism From Birth To Present and in This Area Studies* *

Prof. Dr. Mustafa Dönmez

European Benelux University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Brussels – BELGIUM

Article History

Submitted: 26.12.2021

Accepted: 11.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Hadith

Isnad

Text Criticism

Narrator's Criticism

Orientalism

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

* This study, was a seminar presented to students at the European Islamic University of Rotterdam in 2006 and was expanded into a research article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55642>**Abstract**

There are factors that prepare the birth and development of every science. In addition to preserving the hadiths that they heard and wrote from the Prophet and then conveyed to others, events that took place especially in the second half on the II. Century of the Hegira caused them to state some criteria in order to distinguish the sound ones of the hadiths attributed to the Prophet among those referred to him for political, sect and ideologic reasons. The criteria mentioned in the Tabi'in and Tebe-i Tabi'in periods, after the period of the Companions, developed as hadith criticism. The application of isnad, which we can call the chain of reciters, which is used as a functional measure in hadith transmission, led to the formation of the science of cerh and ta'dil or the science of narrator criticism, therefore, in the H. III. Century the science of narrator, which was revived in the IX centuries, has reached the present day by gaining a new dimension with the works written by hadith experts. The subject and scope of our research is to deal with the birth of hadith criticism, its historical process together with its stages, and to refer to the literature that has developed up to the present day. Due to the historical, scientific and literary dimension of the subject, it has led to various studies in this field. The aim of our study is to review the phases of hadith criticism, to evaluate the approaches of orientalist to isnad and text criticism, and to reveal the studies on hadith criticism in today's Islamic world as a continuation of the classical literature. In the method of our research, the aspects of consistency were tried to be determined by applying the qualitative research techniques of social sciences and analyzing the criticisms directed to the hadith criticism methods that were born and developed.

GİRİŞ

Hadis ilmi ve hadisin tenkidi, diğer uygulamalı ilimlerde olduğu gibi, belirli aşamalardan geçmiştir. Bunları hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif şeklinde özetleyebiliriz. Sahabe ve onu müteakip dönemde hadis malzemesini korumaya yönelik uygulanan metotlar, hadislerin rivayet ve tespitinin bir gereği olarak isnad sisteminin devreye girmesiyle, râvilerin kontrolü bağlamında cerh ve ta'dil ilmini doğurmuştur. Hicri V. asra kadar gerçekleşen ilmi faaliyetlerle birlikte hadis tarihinin seyri içerisinde oluşan hadis tenkit edebiyatına, H. VIII ve IX asırlarda tekrar canlanan ilmi hareketle yeni eserler kazandırılmıştır. Günümüze kadar gelişerek intikal eden hadis usulü ve tenkit yöntemleri, bir taraftan hadisin geçirdiği evrelere ışık tutarken, diğer taraftan da hadis tenkidi alanındaki çalışmaların devam etmesiyle zengin bir literatürün oluşmasını sağlamıştır.

Hadis edebiyatı açısından sürekli değerini koruyan, günümüzdeki akademik çalışmalar içerisinde hadislerin sıhhatinin tesbiti konusu, çağdaş hadis araştırmacılar için bilimsel bir çalışma sahası olması yanında, İslami ilimlerin diğer alanlarını da ilgilendiren bir konu olmuştur. Kaldı ki günümüzde bu alanla ilgili yeni çalışmalar yapılarak önemli mesafeler alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmaların bir devamı olarak *"Doğuşundan Günümüze Hadis Tenkidi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar"* başlığı altında ele alınacak olan bu araştırmanın alana katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmamızın amacı, hadis âlimlerinin, tarihsel süreç içerisinde hadis tenkidiyle ilgili geliştirdikleri metotlarının, ilmi açıdan geçerliliğini vurgulamak, oryantalistlerin isnad sistemini tarihlendirmelerindeki çabalarının fikri arka planını ve metin tenkidiyle ilgili yaklaşımlarının tutarlı olup olmadığını tespit etmektir. Ayrıca klasik literatürün devamı olarak günümüz İslam dünyasında hadisin gerek isnad gerekse metin tenkidiyle ilgili yapılmış çalışmalar konusunda bilgi vererek değerlendirmektir.

Her ne kadar *"Tenkit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografisi"*¹ adıyla Ahmed Ürkmez tarafından yapılan çalışma fikir verme açısından doyurucu olsa da söz konusu araştırma makalesi 2013 yılında yayımlandığından zaman aşımına uğramıştır. Ayrıca bu makale sadece Türkiye'de yapılan çalışmalarla ilgili olup, Türkiye dışındaki çalışmaları kapsamamaktadır.

Konunun kapsam ve çerçevesi içerisinde araştırmamız belirli konulara ayrılmıştır. *'Hadis tenkidinin doğuşuyla ilgili yaklaşımlar'*, *'Sahabe ve onu müteakip dönemde hadis rivayeti ve hadis uydurulmasına karşı tedbir amaçlı olarak kullanılan metotlar'*, *'İsnad uygulamasının tarihlendirilmesinde oryantalistlerin yaklaşımları'*, *'Cerh-Ta'dil ilmiyle ilgili yürütülen ilmi faaliyetler'*, *'Tarihsel süreç içerisinde oluşan literatür'*, *'Klasik dönemde metin tenkidi konusunda geliştirilen kriterler ve oryantalistlerin bazı iddiaları'*, ayrıca *'Hadis tenkidiyle ilgili güncel çalışmalar'* belirtilerek araştırma sonlandırılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntemde ise, sosyal bilimlerin nitel araştırma teknikleri uygulanarak, hadis âlimleri tarafından geliştirilen ve uygulanan hadis tenkidi metotlarının değerlendirilmesi yanında oryantalistler tarafından söz konusu metotlara yöneltilen eleştirilerin analizi yapılmış, bunların tutarlılığı ve ideolojik yönleri tespit edilmeğe çalışılmıştır. Araştırmanın kapsayıcı olabilmesi için hem klasik dönemdeki eserlerden hem de günümüzde yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır.

1- HADİS TENKİDİ'NİN DOĞUŞU KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR

Hadis tenkidinin ne zaman başladığı konusunda kesin bir şey söylemek oldukça zordur. İleride görüleceği gibi hadis tenkidi konusu, hadisin ilk olarak kimin tarafından rivayet edildiği sorgulanmasıyla yakından alakalıdır. Tenkidin başlangıcıyla ilgili dikkate alınan iki görüş göze çarpmaktadır.

¹ Bk. Ahmed Ürkmez, "Tenkit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografisi", *EKEW Akademi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, Yıl. 17, Sayı. 55 (2013), 201-224.

Hadis tenkidinin Hz. Peygamber zamanında başladığını² ileri sürenler, İfk hadisesinde Peygamber (s.a.v)'in 'Ali b. Ebî Tâlib (r.a) ile Üsâme b. Zeyd'i çağırıp Hz. Âişe'nin şahsî kusurunun olup olmasını sorması ve onların da bu konuda verdikleri cevaplar³; Fatima bt. Kays'ın, kendisine Muâviye b. Ebî Süfyân ile Ebû Cehm'in talip olduklarını Peygamber (s.a.v)'e söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in onlar hakkında tenkit ve ta'dilde bulunması⁴; sahabe Dimâm b. Sa 'lebe (r.a) ile Peygamber (s.a.v) arasında geçen konuşmada kendilerine gönderilen elçinin doğru haber getirip getirmediğini bizzat Rasûlullah (s.a.v)'den öğrenmesi⁵ gibi olayları örnek göstererek tenkit hareketinin daha Rasûlullah (s.a.v)'in sağlığında başladığını savunmuşlardır.

Hz. Osman'ın (ö.35/656) şehit edildiği fitne olayının akabinde başlamıştır⁶ diyenlerdir. Fitne olayından sonra ortaya çıkan siyasî fırkalar, kendi görüşlerini haklı çıkarmak için hadis uydurmaya kalktıklarını, bunun önüne geçilebilmek için bazı tedbirlere başvurulduğunu⁷ ve isnadı kalkan olarak kullanıldığını gerekçe olarak göstermişlerdir.⁸ Görüldüğü gibi fitne kavramıyla isnad uygulamasının başlangıç tarihi arasında doğrudan ilişki kurulmaktadır.⁹

2. SAHABE DÖNEMİNDE HADİS TENKİDİ

Sahabenin, hadislerin gerçekten Peygamber (s.a.v)'e aidiyetini belirlemek için yoğun çaba harcadıkları dikkate alınrsa, onların hadisleri nakletme konusunu ne kadar önemsedikleri anlaşılır. Yaşadıkları devirde bu hassasiyetleri hadis tenkidinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki Raşit halifelerinin kendileri hadisi rivayet vazifesini üstlenmişlerdir. Bunların ilki Hz. Ebû Bekir 'dir (ö.13/643). el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) onun hakkında şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v)'in hadislerinde yalandan sakınan ilk kimsedir."¹⁰ Zehebî (ö. 748/1347) de onun hakkında şöyle der: "Haberlerin kabulünde ihtiyatlı davranan ilk kimsedir"¹¹ Başka bir yerde ise şöyle demektedir: "Haberlerin aslına araştırıp doğruluğundan emin olma anlayışı ilk halife Ebû Bekir'e (r.a) kadar dayanır."¹² Halife Hz. Ömer de (ö. 23/644) rivayet meselesinde daha sıkı davranarak araştırma, takip ve tenkit konusunda yeni kaideler getirerek onu takip edenlere yol göstermiştir.¹³ İbn Hibbân (ö. 354/965): "Rivayette, râvilerin durumunu tetkik eden ve haberlerin doğru naklini ilk araştırın kimseler Ömer ve Ali'dir. Daha sonra gelenler bu konuda onların yolunu takip etmişlerdir"¹⁴ demektedir.

Hz. Ali'nin (ö. 40/ 661) ise hadisini aldığı sahabeden yemin talep ettiği¹⁵ ve: "Gökten yere düşmek

² Bk. Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn neş'etühü ve târihu* (Riyad: Mektebet'ül-Kevser, 1990), 7, 10;

Dirâsâtun fi'l-hadisî'n-nebevî ve târihu tedvînihi, 2 Cilt (Beyrut: el-Mektebû'l-İslamî,1992), 1/436.

³ Buhârî Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, 8 Cilt (İstanbul: yy., 1979), İlim 13; Nesâ 'î, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6 Cilt, thk. Abdu'l-Gifâr Süleymân el-Bundârî-Seyyid Kesrâvî Hasan (Beyrut: 1992), *Kadâ* 63. (Bu kıssayı 'kadınların ta'dil ve cerh' başlığında zikretmiştir).

⁴ Nesâ 'î, *es-Sünenü'l-kübrâ*, *Kadâ*, 62. (Bu kıssayı 'Sorulduğu anda ta'dil ve cerh başlığında zikretmiştir).

⁵ Buhârî, *İlim* 6; Müslim Ebû'l Hüseyin Müslim b. Acâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Câmiu's-sahîh*, 5 Cilt thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâr İhyâi't-Turas' il-Arabî, 1955), *İmân*,10.

⁶ Bk. Ekrem Ziya el-Umerî, *Buhûsun fi târihi's-sünneti'l-müşerrefe* (Beyrut: yy. 1984), 48.

⁷ Bk. Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, 58-59.

⁸ Bk. Ebû Gudde, *Lemhât min târihi's-sünne ve ulûmi'l-hadis* (Beyrut: Mektebetü Matbaati'l-İslamî, 1995),138.

⁹ Bk. Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuşu ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (Samsun: Etüt Yay., 2001), 305.

¹⁰ el-Hâkim Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed en-Nisâbûrî; *Ma' rifetu ulûmi'l-hadis* (Beyrut: yy., 1977), 52.

¹¹ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4 Cilt, tsh. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarabâd: 1958),1/2.

¹² Bk. ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/5.

¹³ Bk. ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/6; Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, 11.

¹⁴ İbn Hibbân Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî, *Kitâbu'l-mecruhîn mine'l-muhaddisîn*,3 Cilt (Haydarabad: yy., 1973), 1/38.

¹⁵ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6 Cilt (Beyrut: el-Mektebû'l-İslamî, 1985), 1/154, 174, 178.

benim için Rasûlullah'a (s.a.v) yalan isnad etmekten daha hayırlıdır"¹⁶ veya "Ben Allah Rasûlü' den bir hadis işittiğim zaman, Allah'ın murat ettiği kadar ondan istifade ederdim. O'ndan bir başkası rivayet ederse, yemin ettirirdim. Yemin ederse onu tasdik ederdim"¹⁷ diyerek güven telkin eden önemli bir uygulamaya değindiği anlaşılmaktadır. İbn Hibbân'ın, Hz. Ömer ile Hz. Ali hakkında yukarıdaki sözü dikkate değerdir.

Hz. Aîşe (ö. 58/578) de hadisleri tenkit konusunda öneme haiz kişiliği vardır.¹⁸ Sahabe tarafından ona arz edilen hadislerle ilgili yaptığı tenkitlere birçok örnek bulunmaktadır. Onun hadis tenkitlerini Bedruddîn Zerkeşî (ö. 794/1392) bir eserde toplamıştır.¹⁹

Sahabîler, hadis rivayetinde umumiyetle aynı hassasiyeti paylaşıp birbirlerinin hadislerini de takip ederek kontrol altına almışlardır. Bu kontrol, hadisi ilk defa rivayette bulunan kişiye veya meseleyi en iyi bilene sorup soruşturma şeklinde uygulanmıştır.²⁰ Yalnız söz konusu titizliğin devamlı surette aynı olduğu düşünülmemelidir. Başka bir ifadeyle onların rivayet edilen her hadisi şahitsiz kabul etmedikleri iddia edilemez. Zira şahit talep etmeksizin birbirlerinin hadislerini çok kere kabul ettiklerine dair nakiller gelmiştir.²¹ Ancak, çoğunluk tarafından duyulmamış hadislerin tespitinde insanların Allah Rasûlü'ne rastgele söz atfetmelerine engel olmak kastıyla tedbir amaçlı bu tür girişimlerde bulunulmuştur.²² Sözü edilen girişimler, beşer tabiatının gereği olarak, râvide vuku bulabilecek yanlışları azaltmak ve hadisleri tahriften korumak üzere sahâbilerin aldıkları önlemlerdir. Kaldı ki sahâbîlerden hiçbirinin diğerini hadis uydurmakla töhmet altında bıraktığı olmamıştır. Sahabî Enes b. Mâlik'ten gelen bir eserde; "Bizden hiçbirisi Allah Resulü (s.a.v)'in hadisini rivayet ederken diğerine yalan söylemiş değildir"²³ ifadesi bu gerçeği vurgulamaktadır. Dolayısıyla onların devrinde uygulanan tenkitlerin sebebi, genellikle yanlışla, unutmaya, hadisi iyi kavrayamama ya da yeterince ezberlememe şeklinde hafıza, zekâ ve kabiliyet farklılığından oluşan beşerî hatalardır.²⁴

Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in vefatından sonra tabiin döneminde hadis tenkidi bağlamında ricâl tenkidi çalışmaları henüz müstakil bir ilim dalı oluşturacak şekilde gelişmemiştir. Bunun yanında, Allah Rasûlü (s.a.v) döneminden başlamak kaydıyla hadis râvilerinin ilmî yeteneği, tenkit konusu olmuş, bu şekilde ilk râvi tenkidi örnekleri ortaya çıkmıştır.²⁵ Nitekim sahabe döneminde, fitne hadisesi vukû bulunca²⁶, siyasî fırkaların hadis uydurma hareketine karşı alınan çeşitli tedbirlerin yanında, hadis rivayet edilirken isnadın uygulanması önleyici bir tedbir olarak görülmüştür.

¹⁶ Bk. İbn Adiy Ebû Ahmed 'Abdullâh el-Cürçânî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, 7 Cilt, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: yy., 1988), I/31; el-Hâkim, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, 52. Bu konuda sahâbîlerin uygulamaları için Bk. Muhammed el-Hatîb el-Acâc, *es-Sünnetü kable't-tedvîn* (Beyrut: yy., 1980), 219-232.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/2; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I/10.

¹⁸ Hadis tenkidinde meşhur sahâbîler için Bk. İbn Adiy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, I/63; Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, 11.

¹⁹ Eserin orijinal adı: *el-Îcâbe fi îrâdi ma'stedrekethu Â'îşetu ala's-sahâbe*. Türkçe baskısına Bk. Hz. Aîşe'nin *Sahâbe'ye Yöneltilmiş Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul (Ankara: Kitabiyat Yay., 2000).

²⁰ Bk. Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, 53-58, 68.

²¹ Konuyla ilgili toplu bilgi için Bk. Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, 53-58, 68.

²² Vasiyullâh b. Muhammed Abbâs, *ed-Du'afâ ve'l-mechulûn ve'l-metrâkun fi müctebâ'n-Nesâ'i* (Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1977), 36.

²³ el-Hâtîbu'l-Bagdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-rivâye* (Beyrut: yy., 1986), 385; Osmân b. Abdîrrahmân İbnu's-Salâh eş-Şehrûzî, *el-Mukaddîmetu fi ulûmi'l-hadis*, thk. Bintu's-Şâtî (Kahire : yy., 1974), 38. Berâ' b. 'Âzîb (r.a)' dan benzer söz için Bk. Hasan b. Abdîrrahman er-Râmhumuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-va'i*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 235.

²⁴ Bk. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, (İstanbul: İfav Yay., 1992), 19.

²⁵ Bk. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 29.

²⁶ Bundan kastedilen Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan fitnedir.

3. İSNAD SİSTEMİ

Bilindiği gibi hadis metnini kaynağına ulaştıran rivayet zincirine isnad veya sened denilmiştir.²⁷ Buradan isnadın; hadisleri kaynağına kadar ulaştırmada önemli işlev yerine getirdiği anlaşılmaktadır²⁸. Dolayısıyla isnad kullanımı, hadis ehli nezdinde sünnet telakki edilmiştir.²⁹

3.1. İsnad Uygulamasının Başlangıcı ve Oryantalistlerin Konuyla İlgili Yaklaşımları

İbn Sîrîn'in (ö. 110/728) isnad uygulamasının başlangıcı olarak şu ifadesi hadis rivayetinde isnad kullanımının başlangıcına delil sayılmaktadır: "Önceleri isnaddan sormazlardı, fitne vukû bulunca, râvilerinin adlarını bize söyleyin" demeye başladılar. Böylece Ehl-i sünnet' in³⁰ hadisleri almır, Ehl-i bid'at'ın hadisleri almıyordu."³¹

Yukarıdaki ifadelerden H. I. asrın ilk yarısında hadis rivayetinde isnad kullanılmaya başlanıldığı anlaşılmaktadır. İslâm tarihinde birçok olay fitne olarak isimlendirilmiş olsa bile, isnad uygulamasının başlangıcına neden olan fitne, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle adlandırılan ilk fitnedir.³² Bilindiği üzere söz konusu fitne, H. 40 yılında meydana gelmiştir.

Binaenaleyh, İbn Sîrîn, hadis uydurma hareketine karşı isnadı sorulmaya başlanmasının nedenini, bu fitne olarak görür. Dolayısıyla isnadın ilk nüvelerinin hicri ilk asrın ikinci yarısının başlarında atıldığı anlaşılmaktadır.³³

Oryantalistlerden Joseph Shacht (ö. 1969) sözü edilen fitnenin Hz. Osman zamanında değil, aksine Velîd b. Yezîd'in (ö. 126/743) öldürülmesiyle meydana gelen fitne olduğu görüşündedir.³⁴ Onu bu görüşe sevk eden sebep, İbn Sîrîn'in kullandığı fitne lafzı ile et-Taberî'nin *et-Târih* adlı eserindeki H. 126/M. 743 senesinde meydana gelen olayları anlatımıdır. Eserdeki "Mervân oğulları içinde karışıklık çıkararak fitne baş gösterdi"³⁵ ifadesinde varit olan fitne lafzının kullanım uygunluğu varsayımına dayanarak J. Shacht'ın, İbn Sîrîn'in sözlerini ona izafe edilen sözler olarak değerlendirmesidir. Zira İbn Sîrîn'in vefatı h. 110/M. 728 senesidir. Yani J. Shacht, İbn Sîrîn'in H. 126/M. 743 senesinde zikredilen fitneden önce öldüğünü öne sürerek,³⁶ fitne ile ilgili sözler ona ait olmadığını iddia etmiş ve meseleyi çıkmaza götürmüştür.

Hâlbuki İbn Sîrîn, Mervân oğulları zamanında vukû bulan fitneyi değil, Hz. Osman'ın (r.a) şehit edilmesiyle başlayan fitneyi kastetmiştir. Joseph Shacht'ın, ibaredeki fitne zamanını yanlış anlaması, isnadın başlangıcını takriben bir asır daha ileriye götürme düşüncesine neden olmuştur. Onun İbn Sîrîn'e nispet edilen bu rivayeti nefyetmesini kabul etmek mümkün değildir.³⁷ Çünkü bu olay

²⁷ Bk Muhammed Acâc el-Hatîb, *el-Muhtasarü'l-vecîz fi 'ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: yy., 1987), 42; Uğur Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: yy., 1992), 165.

²⁸ Bk. Emin Uz, *İsnadın Doğuşu*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 39.

²⁹ Müslim, *Mukaddime*, I/25; er-Râmhurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsîl beyne'r-râvî ve'l-va'î*, 208; el-Hâtîbu'l-Bagdâdî, *Târihu Bağdâd*, 14 Cilt (Beyrut: yy., ts), 6/166, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, thk. Mehmet Sait Hatipoğlu (Ankara: DİB Yay.,1994), 41; Abdulfettâh Ebû Guddeh, *el-İsnad mine'd-dîn* (Dımaşk: yy., 1992), 30.

³⁰ İbn Sîrîn'in bu sözünden H. 2. asrın ilk yarısında Ehl-i Sünnet teriminin bilindiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır.

³¹ Müslim, *Mukaddime*, I/15; İbn Ebî Hâtîm Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî; *el-Cerhu ve't-ta'dil*, 9 Cilt (Beyrut: yy., 1952), 2/28; er-Râmhurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsîl beyne'r-râvî ve'l-va'î*, 209; el-Hâtîbu'l-Bagdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, 122; İbn Receb Zeynuddîn Abdurrahmân b. el-Huseyin el-Hanbelî, *Şerhu 'ilel't-Tirmizî*, 2 Cilt, thk. Hemmâm Abdurrahmân Saîd (Ürdün: yy., 1987), 1/335.

³² Bk. Ekrem Ziya el-Umerî, *Buhûsun fi târihi's-sünneti'l-müşerrefe*, 48.

³³ Bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: İlmî Yay. 1981), 177-178; Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları* (İstanbul: İfav Yay., 2013), 29, 33; Bk. Uz Emin, *İsnadın Doğuşu*, 44.

³⁴ Bk. Joseph Schact, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence* (Oxford: yy., 1950), 37, 71, 80-81.

³⁵ Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-umemi ve'l-mülûk*, 6 Cilt (Beyrut: yy., 1991), 4/252.

³⁶ Bk. Joseph Schact, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, 36-37.

³⁷ Bk. Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması, Ya da Fitnenin Tarihi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı. 1, (2012), 119-166, 128.

güvenilir kaynaklarda zikredilmekle birlikte hiçbir hadis tenkitçisi de bu rivayetin uydurma olduğunu söylememiştir. Kaldı ki bu ifadenin İbn Sîrîn'e ait olduğunu teyit eden sözü de şu sudur: "Fitne baş gösterirken Allah Rasûlü'nün ashabı on bin kişiydi. Onlardan yüz tanesi dahi buna yenik düşmedi."³⁸

Ayrıca, hadis rivayetinde isnad sormanın, Hz. Osman zamanında ortaya çıkan, ilk fitneden sonra başladığını destekleyen başka bir delil de İbrahim en-Nehâî'nin (ö. 96/714) verdiği şu bilgidir: "İsnad, Muhtar³⁹ zamanında sorulmaya başlanmıştır. Bunun sebebi ise o dönemde Ali (r.a) hakkında söylenen yalanların çoğalmış olmasıdır".⁴⁰ Dolayısıyla Shacht'ın, İbn Sîrîn'in ifadesindeki fitne lafzını "Velîd b. Yezîd zamanındaki fitne" diye yorumlaması gerçeği yansıtmamaktadır. Kaldı ki Shacht'ın söz konusu rivayetle ilgili yaklaşımını G.H.A. Juynboll (ö. 2010) ve Harald Motzki (ö. 2019) gibi oryantalistler doğru bulmadıkları ifade etmişlerdir.⁴¹

Oryantalist James Robson (ö. 1981), Shacht'ın fitne hakkındaki yorumunu reddetmekle beraber bu fitneden kastedilenin, H. 63-73 yıllarında Haccac'a karşı ayaklanan Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) dönemindeki fitne olduğunu söylemiştir⁴². J. Robson bu görüşünü de İmam Mâlik'in (ö. 179/795) İbn Zübeyr (r.a) olayını fitne diye tanımlamasına⁴³ dayandırmıştır. J. Robson'a göre, isnadın hadis edebiyatına, H. I. asrın sonunda girdiğini savunan Horovitz'in (ö.1931) görüşü, kendisinin ulaştığı görüşü desteklemektedir.⁴⁴ J. Robson'un iddiası zaman itibariyle isnadın ortaya çıkışını yarım asır önceye almış olsa bile, tespiti doğru değildir. Zira farklı zamanlarda gerçekleşmiş farklı iki olaya İbn Sîrîn ile İmam Mâlik'in fitne lafzını kullanmalarındaki uyumluluğu gerekçe göstermesi anlamsızdır. Çünkü Müslümanlar içerisinde meydana gelen birçok iç harp ve tefrikaya fitne denilmiştir. Horovitz'in bu görüşü ise isnadın h. 75/m. 694 senesinden önce var olmadığını savunan L. Caetani'nin⁴⁵ (ö. 1935) görüşüyle uyusmaktadır. Buna ilaveten Fuat Sezgin (ö. 2018), isnadın İmam Zührî (ö. 124/742) ile başladığını iddia etmekle, neredeyse onların bu görüşünü paylaşmış görünmektedir.⁴⁶ J. Robson ayrıca başka bir yerde Horovitz'in, isnadın İmam Zührî'den önce başladığı şeklindeki görüşünü nakleder.⁴⁷ Yalnız Horovitz'in kendisi, Zührî'den önceki dönemlerde isnad uygulamasının istikrarlı bir uygulama olmayıp gelenek olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

Oryantalistlerin isnad kullanımını tarihsel olarak H. II. asra dayandırma gayretlerinin arkasında yatan çaba, hadislerin Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerin ürünü olduğu⁴⁹, başka bir ifadeyle, rivayet malzemesinin uydurulduğu kuşkusunu uyandırmaktır.

Zührî'nin isnadı kullanmakla meşhur olmasının nedeni, isnadın ilk kez onun tarafından veya onun zamanında kullanıldığı zannıdır. Her durumda Zührî'nin döneminde ehl-i hadisin genel tavrı, isnad kullanımını gerekli görmeleriye. Dolayısıyla Zührî'nin isnadı kullanması İmam Mâlik'in: 'Hadisi

³⁸ ez-Zehabî, *el-Muntekâ min menheci'l-i'tidâl*, (Beyrut: yy., 1955), 389.

³⁹ Muhtar b. Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekâfi (ö. 67/687) için Bk. ez-Zehabî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 4 Cilt, thk. Ali b. Muhâmmmed el-Becâvî (Beyrut: yy., ts), 4/80; *Siyeru a'lami'n-nubelâ'* 25 Cilt, thk. Muhâmmmed Beşşâr Avvâd (Beyrut: yy., 1992), 8/70.

⁴⁰ İbn Receb, *Şerhu 'ilel't-Tirmizî*, 1/335.

⁴¹ Bk. G.H.A. Juynboll, "İslam'da İlk Büyük Siyasi Fitnenin Tarihi", *Oryantalistik Hadis Çalışmaları-Makaleler*, çev. Mustafa Ertürk (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003), 43-56; Motzki Harald, *Batıda Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, çev. Bülent Uçar (İstanbul: Hadisevi Yay., 2001), 58-61.

⁴² Bk. James Robson, "The Isnad in Muslim Tradition", *Glasgovo. Univ. Orient. Soc. Trans.*, Vol. 15 (1953-54), 21- 22.

⁴³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes; *el-Muvatta*, 2 Cilt, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kâhire: Dâr İhyâit-Turâsî'l-Arabî, ts.), *Hac*, 99.

⁴⁴ Bk. J. Robson, *The Isnad in Muslim Tradition*, 21-22.

⁴⁵ Bk. J. Schact, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, 37); Robson J, *The Isnad in Muslim Tradition*, 18.

⁴⁶ Bk. Sezgin, Fuad, *Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956), 20.

⁴⁷ Bk. J. Robson, *The Isnad in Muslim Tradition*, 19.

⁴⁸ Bk. J. Horovitz, *el-Megâzi'l-ulâ ve müellifâhâ*, çev. Hüseyin Nassâr (Kahire: 1949), 23.

⁴⁹ Bk. Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, 35.

senedlendiren ilk kimse Zührî'dir'⁵⁰, demesine sebep olmuştur. Her halde bu ifadesiyle İmam Malik, Şam diyarındaki isnadı kullanan ilk kimsenin onun olduğunu kastetmektedir. Nitekim Zührî'nin hadis rivayetinde isnadı kullanma hususunda Şamlıları uyardığına dair bir rivayet bulunmaktadır.⁵¹ Muhammed b. Sîrîn hakkında aynı mahiyette bir söz de Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848) ile Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49) tarafından nakledilmiştir.⁵²

Henüz tâbi'in döneminde yani H. II. asrın başlarında, râviler arasında isnad kullanımının önemi ve gerekliliği iyice yayılmış olup yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde isnadı kullanarak hadise dair eser telif eden birçok muhaddis bulunmaktadır. Söz konusu döneme ait eserler de günümüze kadar ulaşmıştır. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 154/771) *Câmi'i*, İmam Mâlik'in *Muvattâ'sı* ve Rabî b. Habîb'in (ö. 175/792) *el-Cami'u's-Sahîh'i* adlı Müsnedi bunlardandır. Rabî b. Habîb'in eserine bakıldığında son derece tertipli bir isnad zinciri uygulandığı görülmektedir.⁵³ Hadisçilerin isnada verdikleri değeri şu sözler yansıtmaktadır: "İsnad dindedir. İsnad olmasaydı isteyen istediğini söylerdi."⁵⁴ "Bu ilim (hadis) dindir, dininizi kimden aldığınıza bakınız."⁵⁵ "İsnad müminin silahıdır, yanında silahı olmazsa ne ile savaşacaktır."⁵⁶ "Din işlerini isnadsız talep eden kimse, çatıya merdivensiz çıkmak isteyenine benzer."⁵⁷

3.2. İsnad Tenkidi

Hadis münekkitleri, hadisleri temyiz ameliyesinde tenkit metodu açısından dış tenkit yönüyle isnadı, iç tenkit⁵⁸ yönüyle de metni ele almaktadırlar. EVELLA İsnad tenkidi (*isnad criticism*) olarak gelişen 'Cerh ve Ta'dîl İlmî' ve sahası ile ilgili yürütülen ilmi faaliyetlere değinmek yerinde olacaktır. Cerh ve Ta'dîl İlmî sayesinde muhaddisler, hadislerin isnadlarını iki yönden inceleyerek tenkit etmişlerdir. Bir taraftan isnadın sağlamlığını etkileyecek, *irsal, inkitâ, ta'lik ve tedlîs* gibi râviler arasında kopukluğa neden olabilecek benzeri kusur ve illetleri tespit ederken, diğer taraftan râvilerin ehliyetiyle ilgili gerek adalet gerekse zapt yönüyle oluşan kusurları değerlendirmişlerdir. Hadis usulünde ehliyetle alakalı râviye yönelik birçok *ta'n* (eleştiri) sebebi olmakla birlikte sözü edilen kusurlar, "10 tenkit noktası" altında toplanmış ve "*Metâin-i aşare*"⁵⁹ şeklinde anılmıştır. Özetle adalet sıfatıyla ilgili kusurlar şunlardır: 1) *Kizbü'r-râvî*, 2) *İttihâmü'r-râvî bi'l-kizb*, 3) *Fisku'r-râvî*, 4) *Bid'atü'r-râvî*, 5) *Cehâletü'r-râvî*. Zabt sıfatıyla alakalı kusurlara gelince, 1) *Fuhşü'l-galat*, 2) *Gafllet*, 3) *Vehim*, 4) *Sûü'l-hıfz*, 5) *Muhâlefetü's-sikât* başlıklarıyla sıralanmış ve her kusur detaylandırılmıştır.⁶⁰ İleride *Cerh ve Ta'dîl* alanında zikredeceğimiz eserler söz konusu kusurlarla cerh edilmiş râvilerle doludur.

4. CERH VE TA'DÎL İLMÎ

Cerh lafzı, maddî veya manevî olsun her türlü yaralamayı kapsayan bir kelimedir.⁶¹ 'Cerh

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I/20.

⁵¹ Bk. Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânethâ fi't-teşrî'i'l-islamî*, 393.

⁵² Bk. İbn Receb, *Şerhu 'ilel't-tirmizî*, I/355; ez-Zehabî, *Zikru men yu'temed kavluhu fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 159.

⁵³ Bk. Ahmet Özdemir, "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 36, (2019), 523-554, 15-16.

⁵⁴ Müslim, *Mukaddime*, 1/25; er-Râmihurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-va'î*, 208; el-Hâtîbu'l-Bagdâdî, *Târihu Bağdâd*, 14 Cilt (Beyrut: yy., ts), VI/166, *Şerefu ashâbi'l-Hadis*, thk. Mehmet Sait Hatipoğlu (Ankara: DİB Yay.,1994), 41.

⁵⁵ Müslim, *Mukaddime*, I/14; İbn Receb, *Şerhu 'ilel't-tirmizî*, I/355.

⁵⁶ el-Hâtîbu'l-Bagdâdî, *Şerefu ashâbi'l-Hadis*, 42.

⁵⁷ el-Hâtîbu'l-Bagdâdî, *Şerefu ashâbi'l-Hadis*, 42.

⁵⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları, Tarih, Usûl, Tenkit, Yorum* (İstanbul: İnsan Yay., 2003), 135.

⁵⁹ Bk. Bünyamin Erul, "Ta'n", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39/558-560.

⁶⁰ Daha geniş bilgi için bk. El-Hâkim, *el-Medhal fi İlmî'l-Hadis*, 25-43; el-Hâtîbu'l-Bagdâdî, *el-Kıfâye*, 101-161; Bk.

Mahmud et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadis* (Beyrut: ts), 70.

⁶¹ Bk. İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-Mısırî, *Lisânu'l-'arab*, 15 Cilt (Beyrut: yy., 1990), 2/422; Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Feyûmî el-Mukrî, *el-Misbâhu'l-munîr* (Kahire: yy., ts), 1/114; Cârullâh Mahmûd

lafzının bir diğer anlamı da hâkimin, yalancılık ve fîsk töhmeti altında bulunan bir şahidin adaletini, yani güvenilir olma vasfını düşürmesiyle şahadetinin reddedilmesi manasında kullanılır. Hadis istilâhında cerh de bu manada kullanılmıştır.⁶² Öyleyse bu ilmin usulünde cerh; hıfz ve itkân sahibi muhaddisin fîsk, tedlîs ve yalancılık ya da muhalefet türü bir illetten dolayı râvinin ve rivayetinin reddedilmesi demektir.⁶³

Bir başka tarife göre ise, hadis râvisinin rivayet ettiği hadisin doğruluğuna veya râvinin bir nevi şahadetinin reddine sebep olabilecek adalet, zapt ve hıfz yönünden sahip olduğu kusurlu vasıfları dolayısıyla reddedilmesi ya da zayıf kılınması demektir.⁶⁴ Dolayısıyla *tecrîh*, râviyi zaaf ve rivayetinin reddini gerektiren sıfatlarla nitelendirme ameliyesidir.⁶⁵ Bu lafzın ıstılahı anlamda, ilk kez İbn 'Avn tarafından kullanıldığı söylenmektedir.⁶⁶

Adl veya *adâle*, lügatte zulmün zıddıdır. Aynı zamanda, insanda doğru olduğu kanaatini belirleyen şey anlamında kullanılmıştır.⁶⁷ *Ayet-i celîlede*: "İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"⁶⁸ buyrulmaktadır. *Adl*, ism-i fâil manasında kullanılırsa *âdil* kelimesinden daha fazla mübalağa ifade eder. *Tef'îl* babına intikal edince *ta'dîl*, tezkiye etme anlamına gelir.⁶⁹

Hadis usulünde adâlet, hadis nakleden râvilerin rivayetlerinin kabul edilebilmesi için bulunması gerekli olan niteliklerden birisidir.⁷⁰ Yalnız bu kelimenin içerdiği manayı kavramak ve tarifini yapmak güçtür. Bu sebeple yapılan tariflerde farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Kimisine göre adâlet; "insanın kebâir (büyük günahlar) işlemekten ve sagâir (küçük günahlar)da ısrar etmekten alıkoyan bir melekedir."⁷¹ Kimine göre de "şehâdet ve rivayetin kabul edilmesini gerektiren bir ehliyettir"⁷² veya "şehâdet ve rivayetin kabul edilmesini gerektirecek şekilde insanda din ve müriüvetin hâkim olmasıdır."⁷³ "Adalet kişiyi, Allah ve Rasûlü'nün (s.a.v) emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmaya, halk nazarında kişiliğini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevk eden melekedir."⁷⁴

Âdil bir râvinin taşıması gereken vasıflarla ilgili olarak hadisçiler çeşitli şartlar ileri sürmüşlerdir. Genel hatlarıyla râvinin Müslüman olması, bid'atına davetçi olmaması ve adâletine halel getirecek günahlardan kaçınması gerekir.⁷⁵ Bu bağlamda *adele* fiilinin *tef'îl* babına dönüştürülmesiyle *ta'dîl*, râviyi rivayetinin kabulünü gerektirecek sıfatlarla vasıflandırma⁷⁶ anlamına gelir.

Cerh ve ta'dîl kavramının tanımı hususunda ilk dönem hadisçilerinden günümüze kadar yeterli bilgi ulaşılmış değildir. Ancak bu kavramın, bilindiği kadarıyla en eski tariflerinden birisi İbn Ebû

b. Umer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga* (Beyrut: yy., ts), 88; İbnü'l-Esîr Mecduddîn Ebû's-Sa'adât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 5 Cilt (Beyrut: yy., ts), 1/255.

⁶² Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 1/255; Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: yy.,1995), 71; Hüseyin Ebû Lubâbe, *el-Cerhu ve't-ta'dîl* (Riyad: yy., 1979), 19.

⁶³ Bk. Abdulvehhâb Abdullatîf, *el-Muhtasar fi 'ulûmi'l-eser* (Kahire: yy., ts), 46; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 3.

⁶⁴ Bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 71; Muhammed Acâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-vecîz fi 'ulûmi'l-Hadîs*, 103.

⁶⁵ Bk. Muhammed Acâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-vecîz fi 'ulûmi'l-Hadîs*, 103.

⁶⁶ Bk. ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs*, 4 Cilt (Kahire: yy., ts), 1/208; *Esâsu'l-belâgah*, 88, Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, 3.

⁶⁷ Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, II/430-431.

⁶⁸ Taha 20/2.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab* 11/440; el-Fîrûzâbâdî Muhammed Mecduddîn, *Kâmûsu'l-muhît*, 4 Cilt (Beyrut: yy., ts.), IV/13; el-Mukrî, *Misbâhu'l-muîn*, 44-45; Acâc Muhammed el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-vecîz fi 'ulûmi'l-Hadîs*, 103.

⁷⁰ Bk. Uğur Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimler Sözlüğü*, 9.

⁷¹ Tâhir b. Sâlih b. Muhammed el-Cezâirî, *Tevcîhu'n-nazari ilâ usûli'l-eser* (Medine: yy., ts), 26.

⁷² Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 4.

⁷³ Muhammed Acâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-vecîz fi 'ulûmi'l-hadîs*, 103.

⁷⁴ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: yy.,1987), 31.

⁷⁵ Bk. el-Hâkim Ebû Abdillâh en-Nisâburî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, 53.

⁷⁶ Bk. Abdulvehhâb Abdullatîf, *el-Muhtasar fi ulûm'i 'l-eser*, 45; Muhammed Acâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-vecîz fi ulûmi 'l-hadîs*, 103.

Hâtim'e (ö. 327/938) aittir: "Hadislerin sahihini zayıfından ayırma ve râvinin sika (güvenilir) olup olmaması konusunda hüküm vermektir".⁷⁷ En ayrıntılı tarif Kâtip Çelebi tarafından "bir takım hususî lafızlarla râvilerin cerh ve ta'dilinden bahseden bir ilimdir"⁷⁸ şeklinde yapılmıştır. el-Hâkim en-Nisâbü'rî ise; cerh ve ta'dîli bilmeyi, hadis usûlü bilgisinin bir meyvesi olarak görür. Ayrıca her iki nevin de başlı başına bir ilim olduğunu söyler.⁷⁹ Bu ilmi ifade etmek için söz konusu tabir yerine, genellikle "rivayeti kabul veya reddedilecek râvilerin vasıfları" manasına gelen *İlmü mîzânî'r-ricâl*,⁸⁰ *Ma'rifetü evsâfi'r-rvawât*,⁸¹ *İlmü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*⁸² ve *İlmü's-sikât ve 'd-Du'afâ*⁸³ gibi tabirler kullanılmıştır.

4.1. Cerh ve Ta'dîl Şartları

Cerh ve ta'dîl şartlarına geçmeden önce şu husus iyi bilinmelidir ki, ne mütekadimûn hadis âlimlerinden ne de *Kütüb-i Sitte* musanniflerinden hiç biri, 'hadis kabulünde, râvilerde şu şartlara dikkat ettim' diye bir açıklamada bulunmamıştır. Makdisî (ö. 507/1115) bu hususu şöyle dile getirir: "Bil ki İmam Buhârî, İmam Müslim ve diğer Kütüb-i Sitte imamlarının hiçbirinden 'ben bir hadisi kitabıma almak için falanca şarta uyup uymadığına bakıyorum" dediği bize intikal etmemiştir. Bu durumda onların şartları, bizzat eserleri tetkik edilerek ortaya konabilir".⁸⁴ Bununla birlikte İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve hatta İmam Buhârî'nin bu konuda bazı açıklamaları olmuştur. Kütüb-i Sitte sahipleri açıkça beyan etmemiş olsalar bile, herhangi bir râvinin rivayetinin kabul edilebilmesi ve sahihlik niteliğini kazanabilmesi için râvilerde belirli şartların bulunmasına özen göstermişlerdir. Bahsedilen şartların bazısında onların müşterek olmaları gayet tabidir. Kaldı ki bunlar hadis âlimlerince aranan şartlardır.⁸⁵ Söz konusu şartlar sahih hadisin tanıtımı yapılırken öngörülen şartlardır ki o da şöyledir: "(Musanniften) ilk kaynağına kadar, muttasıl bir senetle, adalet ve zapt niteliklerini içeren râviler tarafından, şaz ve illetten salim olarak nakledilen rivayettir."⁸⁶

Görüldüğü gibi söz konusu şartlar; râvinin sıfatları, senedin ittisal şartı ve hadisteki metnin sıfatlarından oluşmaktadır. Yalnız işin teferruatına inilince ihtilaflar başlamakta ve her müellifin kendine özgü şartları belirlemektedir.

4.2. Müşterek Şartlar

Râvilerin bizzat kendilerinde aranan ehliyet şartlarının veya niteliklerinin içerisinde müşterek olanlarının temyiz edilmesi konuya açıklık getirecektir. *İslâm*,⁸⁷ *Bülüğ*,⁸⁸ *Akıl*,⁸⁹ *Sıdk*,⁹⁰ *Tedlîs yapmamak*,⁹¹ *Adalet*,⁹² *Zabt*⁹³ (*Zabtü's-sadr-Zabtü'l-kitab*)⁹⁴ sözü edilen şartlardır.

⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-ta'dîl*, 1/5-6.

⁷⁸ Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütubi ve'l-funûn*, 2 Cilt (İstanbul: yy., 1971), 1/582.

⁷⁹ Bk. el-Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 152.

⁸⁰ Bk. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 4-5.

⁸¹ Bk. Huseyin b. 'Abdillâh et-Tîbî, *el-Hulâsa fi 'usûli'l-hadîs*, thk. Subhî es-Semerrâî (Beirut: yy., 1985), 83.

⁸² Bk. Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, II/1087.

⁸³ Bk. Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, 1/521.

⁸⁴ Muhammad b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu eimmeti's-sitte*, thk. Muammed Zâhid el-Kevserî (Beirut: yy., 1984), 5.

⁸⁵ Bk. İbrahim Canan, "Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 3/fs. 1-2 (1979), 105.

⁸⁶ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'îsu'l-hasîs şerhu ihtisârî 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Ali Hasan el-Halebî (Riyad: yy., 1995), 1/99; Zeyneddîn 'Abdurrahîm b. el-Huseyin el-İrâkî, *et-Takyîdu ve'l-îzâh şerhu mukaddîmeti İbnu's-Salâh*, (Beirut: yy., 1981), 26.

⁸⁷ Bk. el-Hatîbu'l-Bağdadî, *el-Kıfaye fi İlmî'r-rivâye*, 15; Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, *Şurûtu ei'mmeti'l-hamse*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Beirut: yy., 1984), 52; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'îsu'l-hasîs şerhu İhtisârî 'ulûmi'l-hadîs*, I/299.

⁸⁸ Bk. İbnu'l-Esîr, *Câmi'ul-usûl fi ehâdîsi'r-rasûl*, 12 Cilt (Beirut: yy., 1980), 1/34.

⁸⁹ Bk. el-Hâzîmî, *Şurûtu eimmeti'l-hamse*, 53.

⁹⁰ Bk. el-Hâzîmî, *Şurûtu eimmeti'l-hamse*, 53.

⁹¹ Bk. el-Hâzîmî, *Şurûtu eimmeti'l-hamse*, 53; Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimler Sözlüğü*, 395.

⁹² İbnu'l-Esîr, *Câmi'ul-usûl fi ehâdîsi'r-rasûl*, 1/36; Tâhir b. Sâlih b. Muhammed el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*,

Kütüb-i Sitte İmamları, râvilerde olması gereken bu temel sıfatları şart koşmadaki titizlik ve gevşeklikleri yönüyle farklılık arz ederler. Aynı şekilde onlar hadis uzmanlığı yönüyle dereceleme tabii tutulduklarında aynı derecede olmadıkları görülür.

4.3. Râvi Tenkidi Alanındaki Çalışmalar

Tâbi'inden sonraki dönemde râvi tenkidi, farklı bir boyut kazanmıştır.⁹⁵ Çeşitli bid'at fırkalarının zuhur etmesi, fetihler neticesinde farklı kültür ve inançtan insanların Müslümanlarla karşılaşması, Müslümanlar arasında da taassubun körüklenmesiyle, Saadet asrındaki saf İslâm inancını olumsuz etkileyen değişik yabancı unsurlarla karşı karşıya kalınmıştır. Bu karşılaşmanın ilmi, fikri ve dini sonuçları olmuştur. Farklı inanç ve ilmi fikirlere mensup insanların bulunduğu ortamda elbette râvilerin de ciddiyetle araştırılması bir zorunluk haline gelmiştir.

Hadis uydurma hareketine karşı başlangıçta şifahî olarak yürütülen tenkit faaliyetleri, bu dönemde tedvin edilmeye başlanmıştır.⁹⁶ Dolayısıyla cerh ve ta'dîl alanında ilk çalışmaların telifine H. II. asırda başladığını söyleyebiliriz. İmam Şu'be'nin, Irak'ta ricâl tenkidi hakkında konuşan ve ilk kitap telif eden kimse olduğu söylenmiştir.⁹⁷ Yalnız kendisine nispet edilen bu çalışma hala bulunamamıştır. H. III. asrın ortasında cerh ve ta'dîl bilimindeki ihtisaslaşmanın kısmen başladığı görülmektedir.⁹⁸ Özellikle İmam Yahyâ b. Ma'în, 'Ali b. el-Medîni ve İmam Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) alanla ilgili kaleme aldıkları eserler ilk çalışmalar olarak kabul edilmektedir.⁹⁹

"Bu eserler, râviler hakkında *tevsik, tad'if, vefat, künye, nispet, hadislerin müşkülleri ve illetleri* gibi bilgileri ihtiva etmektedirler."¹⁰⁰ "Bu dönemde tarih, tabakât, ilel, marifetür-ricâl ve suâlât gibi istilahlarla önceki hadis münekkitlerinin tenkit ve içtihatlarını da ihtiva edecek şekilde müstakil cerh ve ta'dîl eserleri tasnif edilmiş ayrıca bu ilmin genel kuralları ve kendine özgü lafızları teşekkül etmiştir."¹⁰¹

Hadis literatüründe tasnif devri olarak adlandırılan dönemin *Kütüb-i Sitte* musannifleri, ricâl ilmine dair yeni kaideler vazetmiş, sahih hadislerin sakim olanlardan ayırt edilebilmesi için râvilerin adalet yönlerini deneme, hadisleri karşılaştırma, farklı olanları yan yana getirme gibi yeni metotlar kazandırmışlardır. Sonra gelen hadis münekkitleri de sözü edilen metotlardan yararlanmışlardır.¹⁰² Ancak bunlar önceliklere nispeten cerh ve ta'dîlde daha spesifik lafızlar kullanmışlardır.

4.4. Râvi Tenkidiyle İlgili Eserler

Günümüze kadar ulaşan ve çoğu matbu olan râvi tenkidiyle ilgili eserler kronolojik sıraya göre zikredilecektir. Söz konusu eserler râvi tenkidi alanında çalışma yapacak olan her araştırmacının başvuracağı kaynaklardır.¹⁰³ Hadis münekkitleri tarafından telif edilen bu eserlerin, H. III. asırdan V. asra kadar yoğunlaştığı görülmektedir. Sözü edilen eserler ya zayıf râvileri ya sika olanları ya da hem zayıf hem de sika olan râvileri kapsamaktadır. Dolayısıyla bu üçlü sınıflandırmanın üç başlık altında işlenmesi yerinde olacaktır.

27; Koçyiğit Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 27.

⁹³ Bk. Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimler Sözlüğü*, 426.

⁹⁴ Bk. İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ nüzheti'n-nazar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker*, thk. Ali b. Hasan el-Halebî (Medine: yy., 1992), 83.

⁹⁵ Bk. Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, 14.

⁹⁶ Bk. ez-Zehabî, *Zikru men yu'temed kavluhu fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 171; Vasiyyullâh, *ed-Du'afâ ve'l-mechulûn ve 'l-metrûkûn fi mücteba'n-Nesâi*, 38; Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 39.

⁹⁷ Bk. İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9 Cilt, (Hindistan: Dâ'iretu'l-Me'ârif, 1973), 1/494; İbn Receb, *Şerhu 'ilel't-Tirmizî*, 1/355; Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-nakd inde'l-Muhaddisîn*, 17.

⁹⁸ Bk. el-Umerî, *Buhûsun fi Târîhi's-sünneti'l-müşerrefe*, 86; Hüseyin Ebû Lubâbe, *el-Cerhu ve't-ta'dîl*, 61- 62.

⁹⁹ Bk. Vasiyyullâh, *ed-Du'afâ ve'l-mechulûn ve 'l-metrûkûn fi mücteba'n-Nesâi*, 39.

¹⁰⁰ Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh*, 4 Cilt, thk. Ahmed Nûr Seyf (Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniv. Yay., 2005), *Mukaddime*, 1/9-10.

¹⁰¹ Emin Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 40.

¹⁰² Bk. Vasiyyullâh, *ed-Du'afâ ve'l-mechulûn ve 'l-metrûkûn fi mücteba'n-Nesâi*, 39.

¹⁰³ Bk. Hüseyin Ebû Lubâbe, *el-Cerhu ve't-ta'dîl*, 62.

4.4.1. Zayıf Râvileri İhtiva Eden Eserler

Söz konusu eserlerin bir kısmı, özet mahiyette olup diğer bir kısmı da geniş çaplı eserlerdir. Özet türü olan eserlerde alfabetik sırayla râvinin ismi, künyesi, lakabı, tabakası ve cerh edilen yönü belirtilirken, geniş çaplı olan eserlerde ise râviler hakkında tafsilatlı bilgi verilmiştir. Sözelimi, râvinin biyografisi, hoca ve talebeleri zikredildikten sonra gerek adalet ve gerekse zabt ehliyeti ile ilgili bir veya birden fazla kusuru belirtilmiştir. Ayrıca hadis rivayetindeki hataları ve rivayet ettikleri illetli hadislerden örnekler verilmiştir. H. III. asırda zayıf râviler üzerine eser telif eden muhaddislerden başlıca, İmâm Buhârî'nin (ö. 256/869) *ed-Du'afâ'u'l-kebîr*¹⁰⁴ ve *ed-Du'afâ'u's-sagîr*¹⁰⁵; İbrâhîm b. Yakûb el-Cüze'ânî'nin (ö. 259/872) *Ahvâlu'r-ricâl*¹⁰⁶; Ebû Zur'a er-Râzî'nin (ö. 264/877) *ed-Du'afâ ma'a ecvibetihî 'ale'l-Berze'*¹⁰⁷; Nesâî'nin (ö. 303/915) *ed-Du'afâ ve'l-metrukûn*¹⁰⁸; Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-Du'afâ'u'l-kebîr*¹⁰⁹; İbn Hibbân'ın (ö. 354/963) *Kitabu'l-mecruhîn mine'l-muhaddisin*¹¹⁰; İbn Adiy el-Cürcânî'nin (ö. 360/970) *el-Kâmil fî dua'fâ'i'r-ricâl*¹¹¹; Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *ed-Du'afâ ve'l-metrukûn*¹¹² adlı eserleri bu kategorinin ilkleri sayılmaktadır.

4.4.2. Sika Râvileri İhtiva Eden Eserler

Sika râviler üzerine telif edilen eserler, zayıf râvileri konu edinen eserlere göre daha azdır. Bunun böyle olması, sika râvilerin az olduğu anlamına gelmemelidir. Zira üçüncü kategorideki eserlerde görüleceği gibi zayıf râvilerle birlikte sika râvileri de ihtiva eden birçok eser kaleme alınmıştır. Sika râvilerle ilgili telif edilen eserler arasında, İclî'nin (ö. 261/874) *Kitabu's-sikât*¹¹³; İbn Hibbân'ın (ö. 354/963) *Kitabu's-sikât*¹¹⁴ ve *Meşâhîru ulemâ'i'l-emsâr*¹¹⁵; İbn Şâhin el-Va'îz'in (ö. 385/995) *Târihu esmâ-i's-sikât*¹¹⁶ gibi isimli eserleri zikredebiliriz.

4.4.3. Sika ve Zayıf Râvileri Birlikte İhtiva Eden Eserler

Cerh edilmiş râvilerle birlikte sika râvileri de içeren eserler, diğer iki kategoriye göre sayısal olarak daha fazladır. Söz konusu eserlerin sayıları hakkında Ekrem Ziyâ el-'Umerî'nin açıklaması yeterli derecede fikir vermektedir: "Zayıf râviler hakkında yazılan eserler, sika râviler üzerine yazılanlardan

¹⁰⁴ El yazması için Bk. Carl Brockelmann, *Târihu edebî'l-arabî*, 3/179.

¹⁰⁵ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 10 Cilt, çev. Mahmud Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebû'l-Fadl (Riyad: yy., 1983), 1/257. Baskısı: el-Buhârî, *ed-Du'afâ'u's-sagîr*, (Hindistan: Dâ'iretü'l-Me'ârif'l-Osmâniye, ts).

¹⁰⁶ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/263. Baskısı: İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cüze'ânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, thk. Subhî es-Samerra'î (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985).

¹⁰⁷ El yazması için Bk. Ramazan Şeşen, İstanbul Köprülü Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu, 3 Cilt (İstanbul : yy., 1986) no: 3/40. Baskısı: Ebû Zur'a er-Râzî, *ed-Du'afâ ma'a Ecvibetihî 'alâ'l-Berze'*, 3 Cilt, thk. Sa'd el-Hâşimî (Medine: Mektebetu İbn Kayyim, 1989).

¹⁰⁸ Eserin el yazma nüshaları için Bk. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 8 Cilt (Leiden: E. J. Brill, 1967), 1/168, I/330; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden: E. J. Brill, 1943) S1/270.

¹⁰⁹ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/351. Baskısı: el-'Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-kebîr*, 4 Cilt, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984).

¹¹⁰ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/381. Baskısı: İbn Hibbân, *Kitabu'l-mecruhîn mine'l-muhaddisin*, 3 Cilt, thk. Aziz Bey el-Kadrî (Beyrut: Dâ'iretü'l-Me'ârif, 1976).

¹¹¹ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/400. Baskısı: İbn Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî dua'fâ'i'r-ricâl*, 3 Cilt, thk. Lecnetün mine'l-ulemâ (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984).

¹¹² El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/420. Baskısı: ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrukûn*, 2 Cilt, thk. Muvaffak b. Abdulkâdir (Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1984).

¹¹³ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/278. Baskısı: el-İclî el-Hâfız, *Kitâbu's-sikât*, 2 Cilt, thk. Abdul'alîm Abdul'azîm el-Bestevî (Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1985).

¹¹⁴ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/381. Baskısı: İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9 Cilt (Hindistan: Dâ'iretü'l-Me'ârif, 1973).

¹¹⁵ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/382. Baskısı: İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâ'i'l-emsâr* (Kahire: Mecma'u't-Telif ve't-Terceme, 1989).

¹¹⁶ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1/425. Baskısı: İbn Şâhin el-Va'îz, *Târihu esmâ-i's-sikât*, thk. Subhî es-Samerra'î (Kuveyt: ed-Dâru's-Silefiyye, 1984).

daha fazladır. Örneğin V. asrın sonuna kadar zayıf râviler hakkında yirmi eser yazılmışken sika olanlar üzerine sadece dört eser verilmiştir. Her ikisini konu eden eserler ise daha fazladır. H. III. ve IV. asır boyunca yirmi beş eser telif edilmiştir".¹¹⁷ Bu tür eserlerin telif metoduna bakıldığında, zayıf ve sika râviler arasında herhangi bir ayırıma gidilmeden alfabetik sıraya göre düzenlendiği görülmektedir. H. III. asırdan başlayarak, Yahyâ b. Ma'în'in (ö. 233/84) *et-Târîh*¹¹⁸ ve *ma'rifeti'r-ricâl*¹¹⁹; Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/885) *Kitabu'l-îlel ve ma'rifeti'r-ricâl*¹²⁰; Buhari'nin (ö. 256/899) *et-Târîhu'l-kebîr*¹²¹, *et-Târîhu-sagîr*¹²² ve *et-Târîhu'l-evsat*¹²³; Ebû Zur'a ed-Dimaşkî'nin (ö. 282/895) *Kitabu't-târîh*¹²⁴; İbn Ebî Hâtîm er-Râzî'nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*¹²⁵; Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin (ö. 446/1053), *el-irşâd*¹²⁶ adıyla olan eserler bu alanda telif edilmiş çalışmalardır.

Her üç kategoriye ait eserlerin telifi, H. VII. asra kadar bir duraklama dönemi yaşamış ise de H. VIII ve VIII asırlarda ilmi faaliyet tekrar canlanmış ve cerh-ta'dîl eserleri yeniden ortaya çıkmağa başlamıştır.¹²⁷ Sözelimi; Ebu'l-Haccac el-Mizzî'nin, (ö.742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*¹²⁸; Hafız ez-Zehbî'nin, *Mizan'ul-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*¹²⁹ ve diğer eserleri; İbn Hacer el-Askalânî'nin, *Tehzîbü't-tehzîb*¹³⁰ ve *Lisânü'l-mizân*¹³¹ adlı eserleri bu asırların ürünü olup kayda değer çalışmalar olarak kabul görmüştür.

Muhaddislerin bu çalışmalarını Aloys Spenger (ö.1889) "*İslâmî edebiyatın haşmetini, biyografi edebiyatı gösterir... Her kalem erbabının hayatını hikâye eden onlara benzer hiçbir millet, on iki asırdır ne mevcut olmuştur ne de halen vardır*"¹³² ifadesiyle takdir etmiştir.

5. HADİSLERDE METİN TENKİDİ

Bir hadisin sıhhatini tespitte isnad tenkidi ile birlikte metin tenkidi (*text criticism*) de gerekli görülmüştür. Hadisçiler, sened ve metin tenkidinin hadislere uygulanması konusunda müttefik olmakla birlikte sened tenkidine öncelik vermişler ve birinci planda mesailerini buna harcamışlardır. Zira güvenilirliği kesin bulunmayan bir metnin muhtevasını tenkitten işe başlayarak güvenilirliğini tespit etmeye çalışmak, uzun yolu tercih etmek anlamına geliyordu. Kaldı ki, her iki yönüyle hadisi

¹¹⁷ Ekrem Ziyâ el-Umerî, *Buhûsun fi târihi's-sünneti'l-müşerrefe*, 90-91.

¹¹⁸ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, I/202. Baskısı: Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh*, 4 Cilt, thk. Ahmed Nûr Seyf (Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi Yay., 1978).

¹¹⁹ El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, 1/202.

¹²⁰ El yazması için Bk. el-Elbânî, *Fihrist Mahtûtâtî'd-dâri'l-kütübi'z-zâhiriyye*, (Dimaşk: yy., 1970), 223. Baskısı: Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-îlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, 2 Cilt, thk. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu (İstanbul: *el-Mektebetü'l-İslâmiyye*, 1987).

¹²¹ El yazması için Bk. Ramazan Şeşen, Köprülü Kütüphanesi yazmalar kataloğu, 2/537. Baskısı: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Cilt 7, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî (Hindistan: Dâ'iretu'l-Me'ârif, 1933-1943).

¹²² El yazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, 1/257. Baskısı: Buhârî, *Târîhu's-sagîr*, 2 Cilt (Beyrut: yy., 1986).

¹²³ El yazması için Bk. Carl Brockelmann, *Târîhu edebi'l-arabî*, 3/178; Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, 1/257.

¹²⁴ Ebû Zur'a ed-Dimaşkî, *Kitabu't-târîh*, thk. Şükrullâh Ni'metullâh (Bağdat: Yüksek Lisans Tezi, 1392/1972). Baskısı: (Dimaşk, Mecma'u'l-Lugati'l-Arâbiyye, ts).

¹²⁵ Elyazması için Bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, I/253. Baskısı: İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9 Cilt, (Hindistan: Dâ'iretu'l-Me'ârif, 1952).

¹²⁶ El yazması için Bk. Muhammed b. Suûd Üniversitesi Kütüphanesi (Riyad: no: 657); Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi (Medine: no: 1657). Baskısı: Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd*, 3 Cilt, thk. Muhammed Sa'îd İdris (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1989).

¹²⁷ Eserler hakkında daha geniş bilgi için Bk. el-Umerî Ekrem Ziyâ, *Buhûsun fi târihi's-sünneti'l-müşerrefe*, 91-100.

¹²⁸ (Beyrut: thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetür-Risâle, 1992).

¹²⁹ (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995).

¹³⁰ (Beyrut: thk. Halil Me'mun Siha, Daru'l-Marife, 1996).

¹³¹ (Haydarabad: Meclis Dairati'l-Meârif, 1329).

¹³² Bk. Muhammed Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1959), 9.

tenkit etmek için gerekli malzemeleri önünde hazır bulununca, hadisçilerin evvela kısa olan yolu tercih etmeleri gayet mantıklı görülmektedir.¹³³ Dolayısıyla sened açısından zayıf bir hadisin, metin yönüyle tenkidine genellikle gerek görülmediği söylenebilir. Çünkü hadise hüküm verme açısından gerekli görülen öncelikli tetkike dayalı sonuca ulaşılmıştır.

Ancak bir hadisin isnad açısından sağlam olması onun muhteva yönüyle de her haliyle sıhhatli olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadis* adlı kitabının 29. bölümünü, "isnadı güvenilir râvilerden müteşekkil olmasına rağmen sahih olmayan hadislere ayırmış ve bunlarla ilgili örnekler zikretmiştir.¹³⁴ Hatta İbnu'l-Cevzî, senedi sahih olduğu halde metni mevzu (uydurma) hadislerin bulunduğunu ifade etmiştir.¹³⁵ Şu hâlde bir hadisin senedinin sahih olması, metnin sağlamlığını gerektirmediği gibi senedin zayıflığı da metnin zayıf olmasını gerektirmez. Zira isnadı zayıf bir hadisin, farklı tarikten (yoldan) sağlam bir isnadla nakledilmiş olma ihtimali bulunmaktadır.¹³⁶

Ayrıca ilk bakışta bir hadis illetsiz görünürken, sadece hadis mütehasıslarının fark edebileceği gizli kusurlar taşıyabilir. İlet veya şâzlık gibi gizli kusurlar ekseriya hadisin lafızlarıyla alakalıdır. Dolayısıyla hadis âlimleri, hadisin metnini değerlendirebilmek gayesiyle söz konusu kusurların tespiti yanında bazı fonksiyonel kriterler geliştirmişlerdir. Dolayısıyla sonraki başlıklar altında sözü edilen kriterler ele alınacaktır.

5.1. Metin Tenkidi Konusunda Geliştirilen Kriterler

İsnad tenkidinden sonra güncelliğini koruyan en önemli hadis konularından birisi de metin tenkididir. Hadis âlimlerinin sened tenkidinde buldukları kadar hadisin metnini de tenkit ettikleri bilinmektedir. Zira onlar hadisin sadece kaynağının sıhhatini tespitle kalmamışlar, zamanla geliştirdikleri metin tenkidi metotlarını, gerektiği yerlerde en mükemmel şekilde kullanmışlardır.¹³⁷ Hadis metodolojisinde; şâz, metrûk, münker, müdrec, maktûb, muzdarib, mu'allel, musahhaf, muharref veya mevzû hükmünde olan hadisler, her iki yönden incelenmiştir. Zira sözü edilen illetler, hadislerin isnadlarında olduğu gibi metinlerinde de bulunabilmektedir. Hadisleri bize nakleden râviler, hadislerin isnadlarında hata ettikleri gibi bazen hadisin muhtevasında da hata etmişlerdir. Hadisin bilhassa lafızlarında vuku bulunan söz konusu hatalar, râvinin zaptıyla ilgili kusurlardır. Ayrıca günümüze kadar ulaşmış, isnadsız ya da sahih isnad altında uydurulmuş nice meşhur rivayetler dolaşmaktadır.¹³⁸ Hadis uzmanları çok zayıf ve mevzu rivayetlerin tespitinde geliştirdikleri, 1) Kur'an'ın genel prensiplerine aykırı olması; 2) Sahih Sünnet'in genel prensiplerine muhalif bulunması; 3) Akliselikle veya bedahetle (delil ve ispata ihtiyacı olmayan şekilde aşikâr olan şeylere) bilinen hususlara zıt olması; 4) His ve müşahedeye ters düşmesi; 5)- Tarihi vakıalarla uyuşmaması; 6) Hadisin metninde lafız ve üslubun bozuk olması, 7)- Hadisin delalet ettiği mananın tutarsız olması¹³⁹ gibi belirleyici kriterlere dayanarak bu türden hadisleri tek tek ortaya çıkarmışlardır. Söz konusu kriterler, ehl-i sünnet âlimleri dışında, İbâdîyye¹⁴⁰ ve İmâmîyye Şiası¹⁴¹ gibi bazı fırkalara mensup bilginleri tarafından da uygulanmıştır. Nitekim bu türden olan rivayetler, 'Mevzû (Uydurma) Hadisler' veya

¹³³ Bk. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları, Tarih, Usûl, Tenkit, Yorum* (İstanbul: İnsan Yay., 2003), 165.

¹³⁴ Bk. el-Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadis*, 58-62.

¹³⁵ Bk. İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-mevdûâti'l-kübra*, Cilt 3 (Kahire: yy.,1987) 1/100-106.

¹³⁶ Nureddin İtr, *Menhecû'n-nakd, fi ulumi'l-hadis* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1981), 290-291.

¹³⁷ Bk. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları, Usûl, Tenkit, Yorum*, 165.

¹³⁸ Bk. Abdulfettâh Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: İnsan Yay., 2003), 115-119.

¹³⁹ Detaylı bir şekilde Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *El-Menâru'l-münîf fi's-sahih ve'd-da'if*, thk. Mahmud Mehdi İstanbûli (Dimaşk: yy., ts), 65, 69, 83, 88, 105; Abdulfettâh Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*, 92-95, 121-130.

¹⁴⁰ İbâdî metodolojisinde hadisleri değerlendirilme kriterleri için bak. Ahmet Özdemir, *İbâdîyyen'in Ana Hadis Kaynağı, Rabî b. Habîb'in Müsnedi* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yay. 2018), 284-296.

¹⁴¹ Bk. Mecdî b. Avad el- Cârîhî, *Nakdu'l-hadis inde-şî'ati'l-imâmîyye el-isnâ 'aşeriyye*, (Kâhire: yy. 2008) 310-311.

'Halkın Dilinde Dolaşan Meşhûr Hadisler' adı altında toplanılması suretiyle eserlerde yerini almıştır.¹⁴²

Ayrıca arz ettiğimiz tenkit metotlarına dayanılarak hadislerin kaynaklarını araştırma ve tashih çalışmaları alanında yapılan tahkik çalışmalarını da hatırlatmak faydalı olacaktır. Dolayısıyla L. Caetani (ö. 1935), R. Dozy (ö.1883) ve Goldziher (ö. 1921) gibi oryantalistlerin ve bazı ilahiyatçıların, hadis münekkitlerinin hadisin sadece senedini incelediklerini ve metin tenkidini ihmal ettiklerini iddia etmelerinin¹⁴³ ciddi bir dayanağı olmadığı düşünülmektedir. Batı'nın dinî metinlerinden muharref Tevrat ve Apokrif İncillerine toz kondurmayan oryantalistlerin, İslami metinlere gelince aynı müsamahayı göstermedikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu iddianın ideolojik nedenlere ve kaygılara dayandığı ortadadır. Birtakım hadislerin, metin tenkidi yapılmadan kabul edildiğine örnek gösterilirken gözden kaçan önemli bir nokta bulunmaktadır. Metin tenkidiyle uğraşan araştırmacı ya Müslüman ya da gayr-i Müslim'dir. Gayr-i Müslim olduğu takdirde İslâm dininin vahiy çerçevesinde sorunsuz görünen bir hadis metni, gayr-i Müslim'in kültür yapısına veya Batı zihniyetine göre sorunlu görünebilir. Tabiatıyla farklı kültür ve zihniyet mensubunun, herhangi bir hadisin metnini incelerken tenkit gerekçesi ve kriterleri ister istemez farklılıklar arz edecektir. Özellikle bu farklılıklar ideolojik kaygılara dayanıyorsa, söz konusu kişilerin hadislere önyargıyla bakması kaçınılmaz olacaktır.

Diğer önemli bir husus da metin kritiğine önem vermeyen sadece sened tenkidine eğilen hadis âlimlerinin bulunabileceği gerçeğidir. Bu tür hadisçilerin ihmali bir genellemeyle söz konusu ilmin ve mütehassıslarının umumuna teşmîl edilmemelidir.¹⁴⁴ Yukarıda belirtilen aleyhteki oryantalistik iddialarının aksine, hadisçiler ısrarla bir hadisin metninin sıhhati için senedin sahih olmasının kâfi gelmeyeceğini belirtmişlerdir Dolayısıyla bir hadis hakkında hüküm verirken metni sahih olmayabilir varsayımından hareketle "bu hadis sahih veya hasendir" yerine "bu hadisin isnadı sahih veya isnadı hasendir" tarzında verilecek hükmün ihtiyatlı bir davranış olacağı vurgulanmıştır.¹⁴⁵ Örneğin Nesâî'ye göre, hadisin senedi ile metni birbirini bağlamaz. Sözelimi; senedin sahih veya hasen olması, metnin de aynı olmasını gerektirmez. Dolayısıyla Nesâî'nin, bir hadisin senedini hasen olarak nitelendirirken, metnini münker olarak nitelendirdiği olurdu.¹⁴⁶

5.2. Metin Tenkidiyle İlgili Bazı Örnekler

Hadislerde Metin tenkidiyle ilgili birçok örnek sunmak mümkündür. Gerek ricâl tenkidi alanında gerekse zayıf ve uydurma hadisleri toplayan klasik eserler mütalaa edildiğinde, râvilerin hadisleri naklederken hıfz ve gaflete dayalı kusurlarından veya hatalı rivayetlerinden ya da uydurulan hadislerin sıhhatini tespit etme yöntemine dayalı metin ve muhteva tenkidine dair örneklerle doludur. Mesela hadis münekkidi Nesâî'nin es-Süneni'nden verilecek birkaç örneğe konuya yeterli derecede ışık tutacak mahiyettedir.¹⁴⁷

• İftar hadisiyle ilgili olarak Nesâî: "Biriniz orucunu açacağı zaman, hurma ile açsın. Çünkü o bereketlidir. Şayet hurma bulamazsa suyla açsın, çünkü o temizdir" hadisini zikrettikten sonra şöyle der: "...o bereketlidir..." sözünü Süfyân b. 'Uyeyne 'den başkasının zikrettiğini bilmiyoruz, o sözün mahfuz olduğunu da

¹⁴² Bk. Abdulfettâh Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*, 115-119.

¹⁴³ Bu iddia için Bk. Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekanetuhâ fi't-teşrî'i'l-islâmî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 270; Hayri Kırbaoğlu, "Hadis İlminde Metodoloji Sorunu", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi; Sünnetin dindeki yeri* (İstanbul: 1997), 403; Mariano Farina, *Introduction au Hadith*, Dosya n°. 90 (Roma: yy., 1996), 21; Yavuz Unal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (Samsun: Etüt Yay., 2001), 339; Fatma Kızıl, "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar", *Hadis ve Siyer Araştırmaları dergisi*, Cilt. V., Sayı. 1 (2019), 155-245, 197-208.

¹⁴⁴ Bk. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları, Usûl, Tenkit, Yorum*, 166.

¹⁴⁵ Bk. el-Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 58-62; İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec, *Kitâbu'l-mevdûâti'l-kübrâ*, 3 Cilt (Kâhire: yy., 1987), 1/290-291.

¹⁴⁶ Bk. es-Sehâvî, *Buğyetu'r-râğîb el-mütenemmi fi hitmi'n-Nesâî*, 80.

¹⁴⁷ Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ, Siyam*, 20.

sanmıyorum".¹⁴⁸ Nesâî burada yer alan "o bereketlidir" lafzının hadisin metninden olmadığını ifade etmiştir.

• Hz. 'Âişe'nin: "Nebî (s.a.v)'i namazı oturarak kılarken gördüm" hadisini zikrettikten sonra Nesâî şöyle tenkit eder: "Hadisi, sika olan Ebû Dâvûd el-Haferî'den başka birisinin rivayet ettiğini bilmiyorum, bana göre bu hadis hatalıdır"¹⁴⁹ hadisini rivayet eden râvi sika olduğu halde Nesâî, bu râvinin rivayet ettiği hadiste teferrüt ettiğini dolayısıyla bu hadisin metninin şaz olduğunu belirtmiştir.

• Yine Nesâî, Peygamber (s.a.v)'in hac hususunda bir adama: "Cübbeyi çıkar, kokuyu yıka sonra da ihrama yeniden gir" hadisini zikrettikten sonra: "...sonra da ihrama yeniden gir..." sözünü Nuh b. Habib'den başkasının zikrettiğini bilmiyorum ve o sözün mahfuz olduğunu da sanmıyorum"¹⁵⁰ diyerek tenkit eder. Hadisin, "...sonra da ihrama yeniden gir" lafzının râvinin bir teferrüdü olduğunu ve hadisin bu lafızlarla rivayet edilmediğini beyan etmiştir.

Gerek hadis musannefatı gerekse ricâl tenkidi literatürüne bakıldığında hadislere uygulanan metin tenkidi örneklerinin sayılamayacak kadar çok olduğu görülecektir. Hadis ulemasının, ümmetin ortak kültür mirası olan sahih nebevi sünnetini korumak adına gerçekleştirdikleri bu yoğun çalışmalarını görmezlikten gelerek, ideolojik arka planı olan oryantalistlerin söz konusu iddialarını savunmanın, ilim adına insafsızlık ve haksız bir çabanın peşinden gitmek olduğunu isteriz. Günümüzde devam ettirilen aynı minvaldeki çalışmalar buna cevap niteliğindeki en güzel örneklerdir.

5.3. Hadis Tenkidi Konusunda Güncel Çalışmalar

Hadis tenkidi metotlarıyla ilgili günümüz İslam dünyasında birçok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu güncel çalışmaları Türkiye ve Türkiye dışında yapılmış olmak üzere iki başlık altında sıralayabiliriz:

5.3.1. Türkiye'de Yapılmış Güncel Çalışmalar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de yapılan çalışmalara örnek olarak şu eserleri verebiliriz: 1) Talat Koçyiğit, *İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Râvilerinin Cerhi*¹⁵¹; 2) Salahattin Polat, *Hadiste İsnad Sistemi Üzerinde Bazı Görüşler*¹⁵²; 3) Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*¹⁵³; 4) Mehmet Emin Özafşar, *Oryantalist Yaklaşım İtirazları*¹⁵⁴; 5) Osman Güner, *Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü*¹⁵⁵; 6) Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi*¹⁵⁶; 7) Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları, Tarih, Usûl, Tenkit, Yorum*¹⁵⁷; 8) Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü*¹⁵⁸; 9) İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*¹⁵⁹; 10) Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinin Güvenirliliği*¹⁶⁰; 11) Ali Dere, *Hadis Tenkidi, Gelişimi ve Özellikleri*¹⁶¹; 12) Abdullah Aydın, *Hadis Tesbit Yöntemi*¹⁶²; 13) Talat Sakallı, *Hadis Tenkidi*¹⁶³; 14) Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi, Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*¹⁶⁴; 15) Zekeriya

¹⁴⁸ Nesâî, Sünenü'l-kübrâ, *Siyam*, 213.

¹⁴⁹ Nesâî, Sünenü'l-kübrâ, *Kıyâmu'l-Leyl*, 24, 32.

¹⁵⁰ Nesâî, Sünenü'l-müctebâ, I-IV, (Kahire: Dâru's-Sekafe., 1383), *Hac*, 29.

¹⁵¹ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: IX (1961).

¹⁵² Diyanet Dergisi, Cilt. XX, Sayı. 2, (1984)

¹⁵³ (Samsun: Etüt Yay., 1999).

¹⁵⁴ (Ankara: Araştırma Yay., 1999).

¹⁵⁵ On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI, (1999).

¹⁵⁶ (İstanbul: Sır Yay., 2001).

¹⁵⁷ (İstanbul: İnsan Yay., 2003).

¹⁵⁸ (Samsun: Etüt Yay., 2003).

¹⁵⁹ (İstanbul: Hadisevi, 2004).

¹⁶⁰ (İstanbul: Sır Yay., 2005).

¹⁶¹ (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., İlitam, 2006).

¹⁶² (İstanbul: Rağbet Yay., 2009).

¹⁶³ (Ankara: Araştırma Yay., 2014).

¹⁶⁴ (İstanbul: Rağbet Yay., 2014).

Güler, *Hadis Tetkikleri*¹⁶⁵; 16) Yusuf Suiçmez, *Haneî Fıkıh Usulü ve Hadis Usulüne Göre Manevî İnkıtâ, ve İttisal*¹⁶⁶; 17) Veli Aba, *Duygusal Yakınlık Bağlamında Nesnel Cerh Uygulama Örnekleri (Baba-Oğul/Hoca-Talebe Özelinde)*¹⁶⁷; 18) Mustafa Demir, *20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye’de Hadis Tartışmaları*¹⁶⁸; 19) Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*¹⁶⁹; 20) Mutlu Gül, *Haneî Usulünde Hadis Tenkidi*¹⁷⁰; 21) Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis*¹⁷¹; 22) Ülker Çam, *Hadislerin Yazılı Rivayeti Konusuna Oryantalistlerin Bakışı*¹⁷²; 23) Murat Öktem, *Tabakât ve Ricâl Kitaplarında Zındıklık ve Zındık Olduğu Söylenen hadis Râvileri*¹⁷³; 24) Ahmet Özdemir, *Ahad Haberinin Reddedildiği Durumlar -Ebû İshâk Eş-Şîrâzî (ö. 476/1084) Örneği-*¹⁷⁴; 25) İbrahim Bayraktar, *Hadis Kaynakları Üzerine Araştırmalar*¹⁷⁵; 26) Mustafa Yüceer – Furkan Çakır, *Klasik ve Modern Dönemlerde Yalan Haberinin Tespiti: Hadis Usulü ve Doğrulama Platformları Özelinde Mukayeseli Bir Yaklaşım*.¹⁷⁶

5.3.2. Türkiye Dışında Yapılmış Güncel Çalışmalar

Hadis tenkidi alanında Türkiye dışında da yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla örnek olarak verebileceğimiz çalışmalar şunlardır: 1) Sa’d el-Mersafî, *Advâ’un alâ ahtâ’i’l-müsteşrikîn fi’l-mucemi’l-müfehres li elfâzi’l-hadîsi’n-nebevî*¹⁷⁷; 2) Muhammed Mahmûd Bekkâr, *Esbâbu reddi’l-hadîs ve mâ yunteccu ‘anhâ min envâ*¹⁷⁸; 3) Zekeriyâ b. Gulâm Kadîr el-Bâkistanî, *Tenkîhu’l-keîâm fi’l-ehadisî’d-da’îfeti fi mesâilî’l-ahkâm ve beyânu ilelihâ ve kelâmu’l-muhaddisine aleyhâ*¹⁷⁹; 4) Muhammed Şevmân er-Rumelî, *Ahadîsu’s-süneni’l-arba’ati’l-mevdû’a bi-hükmi’l-allâmeti Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî*¹⁸⁰; 5) Haldûnu’l-Ahdab, *Esbâbu ihtilâfi’l-muhaddisin fi kabûli’l-ehâdisi ve reddihâ*¹⁸¹; 6) Süleymân b. Abdillâh b. Muhammed es-Suûd, *İhtilâfu’t-tahdis mine’l-hıfzi ve’l-Kitâbi ve eseruhû fi’r-râvi ve’l-mervî fi’l-kütübi’s-sitte*¹⁸² 7) Amr Abdû’l-Mun’îm Selîm, *ez-Ziyadâtu’t-da’îfe fi’l-ahadisî’s-sahîha*¹⁸³; 8)) Sultân b. Fehd et-Tubeysi, *Nakdu’l-mutûn fi kütübi ileli’l-hadis*¹⁸⁴; 9) Ali b. Abdullâh es-Sayyâh, *Cuhûdu’l-muhaddisin fi beyâni ileli’l-ehâdis*¹⁸⁵; 10) Azîz Raşîd Muhammed ed-Dâyînî, *Tashîhu ehadisi’l-müstedrek beyne’l-Hakim en-Nisaburi ve’l-Hafiz ez-Zehebî*¹⁸⁶; 11) Muhammed b. Abdurrezak Esved, *Şurâtu’r-râvi ve’r-rivayeti inde ashâbi’s-sünen, dirâsa tatbikiyye*¹⁸⁷; 12) Mejdî b. Awadî’l-Jârihi, *Naqdu’l-hadîs inde’s-şîat’il-imâmiyyeti’l-isnâ aşeriyye*¹⁸⁸; 13) Meryem bt. Ahmed b. Ahmed el-Hâlid, *Nakdu’l-imâmi’z-Zehebî li’l-metni fi*

¹⁶⁵ (İstanbul: İfav Yay., 2015).

¹⁶⁶ Hadis Tetkikleri Dergisi, HTD, Cilt. XIV Sayı. 2 (2016).

¹⁶⁷ Din bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi 16/2 (Haziran 2016), 125-156.

¹⁶⁸ (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

¹⁶⁹ (İstanbul: Kuramer Yay., 2018),

¹⁷⁰ (İstanbul: İfav Yay., 2018).

¹⁷¹ (Ankara: Araştırma Yay., 2019).

¹⁷² (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁷³ Tekirdağ İlahiyat Dergisi, Cilt. 7, Sayı. 1 (2021).

¹⁷⁴ Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 10, Sayı. 23 (2019), 508 – 527.

¹⁷⁵ (Erzurum: Ekey Yay., ts).

¹⁷⁶ Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, MEDİAD, Cilt 4, Sayı.1 (2021).

¹⁷⁷ (Kuveyt: Dâru’l-Kalem, 1988).

¹⁷⁸ (Riyad: Dâru’t-Tayyibe, 1997).

¹⁷⁹ (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1999).

¹⁸⁰ (Kahire: Dâr İbn Affân, 2001).

¹⁸¹ (Cidde: Dâr Kunuzî’l-İlm, 2001).

¹⁸² (Riyad: Melik Suud Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

¹⁸³ (Kahire: Dâru’d-Diyâ, 2005).

¹⁸⁴ (Riyad: Melik Suud Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹⁸⁵ (Riyad: Dâru’l-Muhaddis li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 2005).

¹⁸⁶ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2006).

¹⁸⁷ (Medine: Dâr Tayyibe, 2007).

¹⁸⁸ (Kahire: yy., 2008).

kitâbihi Siyeri a'lâmi'n-Nubelâ¹⁸⁹; 14) Abdulmecid et-Türkmanî, *Dirâsatun fi Usuli'l-hadis alâ menheci'l-hanefiyye*¹⁹⁰ 15) Muhammed Halife Kilânî, *Menhecü'l-hanefiyye fi nakdi'l-hadis beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*¹⁹¹; 16) Adnân Ali Hıdır, *el-Müvâzenetu beyne menheci'l-hanefiyyeti ve menheci'l-muhaddisîn fi kabûli'l-ehâdis ve reddihâ*¹⁹²; 17) İmâd Ali Abdi's-Semi' Hüseyin, *er-Ruvâtu's-sikât ellezine zekerehum İbn Adiy fi'd-du'afa*¹⁹³; 18) Üsâme M. Züheyr, *Ehadisu's-sahihayni'l-müntekadeh el-hâsatu bi'l-enbiyâ*¹⁹⁴; 19) Avvâd b. Humeyd er-Ruveysî, *Ruvâtu'l-hadis, en-neş'e, el-mustalahat, el-musannafat*¹⁹⁵; 20) Samîr Abdulmehdî Hitâmîle, *Dirâsetu ilmi'l-hadis fi Türkiya münzü âm 1924 hatta âm 2015, asri'l-Cumhûriyye*¹⁹⁶ 21) Haydar Hubbullah, *Mantiku'n-nakdi's-senedî, Buhûsun fi kavâidi'r-ricâl ve'l-cerhu ve't-ta'dil*¹⁹⁷; 22) Humeyd Yûsuf Kûfî, *el-Menhecü'n-nakdi'l-hadis ve'l-merviyyati't-târîhiyye*¹⁹⁸; 23) Neriman bt. Hasan b. Ali Ebû Halîma, *Menhecü'l-imâmi's-Şâfiî fi nakdi'l-ehâdis, dirâsa tatbikiyye*¹⁹⁹; 24) Abdurrahman b. Muhammed el-İzerî, *Cuhûdü's-şeyh el-Muallimî fi nakdi metni'l-hadis*²⁰⁰; 25) Nimetullâh el-Azamî, *el-Fevâidu'l-Muhimme fi dirâseti'l-mutûn ve muhtelifi'l-hadîs*.²⁰¹

5.3.3. Güncel Çalışmaların Değerlendirilmesi

Belirtilen çalışmaların her birinin içerdiği konuları özetlemek ve değerlendirmesini yapmak, makalenin boyutunu aşacağından dolayı genel bir özet ve değerlendirme yapılırsa, zikredilen eserlerde 'Sahâbe zamanında şifahi ve yazılı hadis rivayeti'²⁰² yanında isnadın doğuşu, konuya ilgili oryantalistlerin bakış açısı ve hadislerin kaynağını tespitteki yöntemleri, hadis edebiyatının oluşum safhaları, hadislerin sıhhatinin tespitinde geliştirilen usûl /yöntem ve hadis ıstılahları, cerh-ta'dil/ ricâl ilminin kaideleri bağlamında hadis imamlarının tenkit metotları, hadis metinlerinin tenkidi ve muhteva analizleri gibi konuları ihtiva eden çalışmaların bulunduğu görülür.

Konuların işlenişinde benzerlik olsa bile, hadis ilmiyle meşgul olan günümüz araştırmacıların çalışmalarına göz atıldığında kullandıkları üslup farkının yanında, arz ettikleri bilgilerin birbirini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Ancak hadis ilminin bazı konularında farklı görüşlere sahip oldukları da bir gerçektir. Bu farklılığın, onların hadis meselelerine değişik açılardan baktıkları nedeniyle olduğu düşünülmektedir. Örneğin söz konusu çalışmalar bağlamında, Türkiye'de yapılan çalışmaların daha fazla analiz ve tenkide dayandığı, yurt dışında özellikle Arap ülkelerinde yapılan çalışmaların ise, daha çok nakil ağırlıklı olduğu, tenkit ve yoruma az yer verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bunun bir zihniyet ve düşünce meselesi olduğu söylenebilir. Hadis tenkidi konusunda gevşek davranan ve muttali olduğu her rivayete müselleme gözüyle bakan hadisçi zihniyetinin yanında, neredeyse sağlam bir hadis bırakmayacak kadar tenkitte ileriye giden/aşırıya kaçan zihniyetin de varlığı az değildir. Sözü ettiğimiz bu aşırı uç arasında akl-i selim ile hareket edip orta yolu tutan mutedil hadisçilerin varlığı dengenin sağlanması açısından önemlidir.

Yukarıda isimleri zikredilen ve makalenin boyutu açısından direkt isimleri zikredilmeyip de

¹⁸⁹ (Riyad: Muhammed b. Suud Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008).

¹⁹⁰ (Pakistan, Menşûrât Medreseti'n-Nu'mân, 2009).

¹⁹¹ (Kahire: Dârü's-Selâm, 2010).

¹⁹² (Dimaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2010).

¹⁹³ (Medine: Daru'l-Ma'sur li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, 2014).

¹⁹⁴ (Kuveyt: Mektebetü'l-Küveyti'l-Vataniyye, 2015).

¹⁹⁵ (Medine: Dârul-Meymene, 2016).

¹⁹⁶ Mecelletü Külliyyeti's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Câmî'atu Katar, Cilt. 34, Sayı. 2, (2016).

¹⁹⁷ (Beyrut: Müessesetü'l-İntişari'l-Arabî, 2017).

¹⁹⁸ Mecelletü Câmîati's-Şârîka, cilt 14, sayı. 2 (2017), 290-324.

¹⁹⁹ (Gazze : İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

²⁰⁰ Mecelletü'l-Endelüs lil-Ulumi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, (Necrân) Cilt. 16, Sayı. 15 (2017).

²⁰¹ (Diyubend: Mektebetü Zahidi'l-Kevserî, ts).

²⁰² Hicri I. Asırda hadislerin sözlü olarak nakledildiğine dair çalışmalar için örnek olarak bk. Ahmet Özdemir, "Sözlü ve Yazılı Kültür Arasında Hadis Rivayeti", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 77, (2021), 1340-1350.

işaret edilen birçok çalışma genel olarak bize, hadis tenkidi sahasında doğuşundan günümüze kadar ne derece mesafe alındığını açıkça göstermektedir.

SONUÇ

Hadis tenkidinin temeli Kur'an ve Sünnet naslarına dayandırılmış olmakla birlikte, isnad sorgulamanın tarihi hususunda farklı yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayından sonra zuhur eden siyasi ve dini fırkaların hadis uydurma eylemine karşı, Sahâbilerin, rivayet edilen hadislerin tespitine yönelmeleri ve gerekli önlemler almaları hadis tenkidinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Raşit halifelerin, özellikle de Hz. Âişe ve bazı Sahâbilerin hadisleri korumaya yönelik gösterdikleri gayret, rivayetleri temyiz etme, tashih ve kontrol altına alma şeklinde geliştirdikleri yöntem ve uygulamalar takdire şayandır.

Hadis rivayetinde râvi sorgulanmasının, H. I. asrın ikinci yarısında başladığını savunan görüşü esas kabul edilecek olursa, isnad sisteminin ilk nüvelerinin bu dönemde atıldığı söylenebilir. Oryantalistlerin isnad kullanımını tarihsel olarak H. II. asra dayandırma gayretlerinin arkasında yatan nedenin, hadislerin Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerin ürünü olduğu yani isnad kullanımından önceki dönemde rivayet malzemesinin uydurulduğu kuşkusunu uyandırmak olduğu anlaşılmaktadır.

H. II asrın başlarına, yani tabiin dönemine bakıldığında, isnadın fonksiyonel bir tedbir olarak uygulandığı ve kullanımının hadis ehli arasında yaygınlaştığı görülür. Hadis tenkidinin temelini oluşturan Cerh ve ta'dîl ilmi sayesinde, râviler kategorize edilmiş, isnat ve metinleri incelenmiş, hadislerin kabul veya reddine yönelik ilmi faaliyetler yürütülmüştür. H. III. asırdan H. V. asra kadar zengin bir râvi biyografisinin her yönünü elen alan bir literatür oluşmuş, H. VIII. ile H. IX. asırlarda tekrar canlanan râvi tenkidi çalışmaları, belirli hadis kaynaklarının râvilerini değerlendirmekle söz konusu literatürü esas alarak daha da zenginleştirmiştir.

Hadislerin kaynağının sıhhat tespiti yanında, zayıf veya uydurma rivayetleri sahihinden ayırmak maksadıyla hadis âlimlerinin yürüttüğü metin tenkidi faaliyetleri sayesinde geliştirdikleri kriterlerle, metin tenkidi alanında bir taraftan yeni bir tenkit metodolojisi tesis edilirken, diğer taraftan da uydurulmuş ya da halkın dilinde dolaşan asılsız rivayetleri toplayan eserler meydana getirilmiştir. Hadis âlimleri buna rağmen, salt isnad tenkidiyle uğraştıkları ve metin tenkidine eğilmedikleri iddiasını ortaya atan oryantalistlerin eleştirilerinden kurtulamamışlardır. Araştırmamızda söz konusu iddianın ciddi bir dayanağının olmadığı vurgulanmıştır. Geçmişteki muhaddislerin hadis tenkidi sahasındaki çalışmaları üzerine günümüzde yapılan araştırmalar ulaştığımız sonucu desteklemektedir.

Hadisçilerin hadis tenkidi konusundaki metotlarının devamı şeklinde geliştirilen benzeri çalışma ve araştırmalar, onların geliştirdikleri metotlarının sağlamlığını ve dinamikliğini ortaya koyan önemli adımlardır. Araştırmamızda bu konuda yurt içi ve yurt dışında telif edilmiş güncel çalışmaların büyük bir kısmı örnek olarak verilmiştir.

Ayrıca hadis alanında yazma eserleri üzerine günümüzde yoğunlaşan tahkik/ tahric çalışmaları da önem arz etmektedir. Çağımızın bilgisayar, internet ve İslâmî ilimler üzerine geliştirilmiş programlarının sağladığı teknik imkanlardan da yararlanılarak, bahsedilen gayretlerinin olumlu yönde yoğunlaşması, günümüz akademik çalışmalarında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülvahhâb, A. (tsz). *el-Muhtasar fi ilm'i 'l-eser*. Kahire.
 Acâc, el-Hatîb M. (1980). *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
 Acâc, el-Hatîb M. (1987). *el-Muhtasâru'l-Vecîz fi Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut.
 Ahmed b. Hanbel (1987). *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, (tah. T. Koçyiğit ve İ. Cerrahoğlu). İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye.

- Ahmed b. Hanbel, Ebû A. eş-Şeybânî (1985). *el-Müsned*, (6. Cilt). Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû A. eş-Şeybânî (tsz). *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, (2. Cilt).
- Ahmed, M. Ş. (1995). *el-Bâisü'l-Hasis Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*. (thk. Ali Hasan el-Halebî). Riyad.
- Aşıkutlu, E. (1992). *Hadiste Rical Tenkidi*. İstanbul: İfav Yayınları.
- Aydın, A. (1987). *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- A'zamî, M. (1990). *Menhecu'n-Nakdi Inde'l-Muhaddisîn*. Riyad: Mektebetü'l-Kevser.
- Brockelmann, C. (1943). *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden: E. J. Brill.
- Brockelmann, C. (1983). *Târih'u'l-Edebi'l-Arabî*, (6. Cilt), (Çev. Abdulhalim en-Neccâr). Kahire.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (1979). *el-Câmiu's-Sahîh*, (8. Cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (tsz). *ed-Du'afâ'u's-Sagîr*. Hindistan: Dâ'iretu'l-Me'ârifî'l-Osmâniye.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (tsz). *et-Târihu'l-Kebîr*, (7. Cilt), (thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî). Hindistan: Dâ'iretu'l-Me'ârifî'l-Osmâniye.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (1986). *et-Târihu's-Sagîr*, (2. Cilt). Beyrut.
- Çakan, İ. L. (2003). *Hadis Usûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Canan, İ. (1979). Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları. *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(3), 103-126.
- Cârihî, Mecdî b. 'Avad (2008). *Nakdu'l-Hadîs'inde-şî'ati'l-İmâmiyye el-İsnâ 'Aşeriyye*. Kâhire.
- Çelebî, K. ve Abdillâh, Mustafa b. (1971). *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, (3. Cilt). İstanbul.
- Cezâ'irî, Tâhir b. Sâlih b. Muhammed (tsz). *Tevcihu'n-Nazar İla Usûli'l-Eser*. Dimaşk.
- Doğanay, S. (2013). *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*. İstanbul: İfav Yayınları.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî (1969). *Sünenü Ebî Dâvûd*, (5. Cilt). Humus.
- Ebû Gudde, A. (1992). *el-İsnâd Mine'd-dîn*. Dimaşk.
- Ebû Gudde, A. (1995). *Lemhâton Min Tarîhi's-Sünne ve Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut: Mektebetü Matbaati'l-İslamî.
- Ebû Gudde, A. (2003). *Mevzû Hadisler*, (Çev. E. Yıldırım). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ebû Lübâbe, H. (1979). *el-Cerhu ve't-ta'dîl*. Riyad.
- Elbânî, M. b. Nasiruddîn (1970). *Fihrist Mahtûtâtî'd-dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*. Dimaşk.
- Erul, B. (2010). Ta'n. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (39. Cilt) İçinde (s. 558-560). İstanbul: TDV Yayınları.
- Fîrûzâbâdî, M. M. (tsz). *Kâmûsu'l-Muhît*, (4. Cilt). Beyrut.
- Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed Nisâbûrî (1977). *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut.
- Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed Nisâbûrî (1984). *el-Medhal İle's-Sahîh*, (thk. Rabî b. Hâdî). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (1986). *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*. Beyrut.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (1991). *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, (thk. M. S. Hatipoğlu). Ankara: DİB Yayınları.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (tsz). *Târihu Bağdâd*, (14. Cilt). Beyrut.
- Hâzîmî, Ebu Bekr Muhammed b. Mûsa (1984). *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, (thk. M. Z. el-Kevserî). Beyrut.
- Horovitz, J. (1949). *el-Meğâzi'l-ûlâ ve Müellifûhâ*, (Çev. H. Nassâr). Kahire.
- Ibn Adiy, Ebu Ahmed Abdullâh el-Cürcânî (1988). *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, (7. Cilt), (thk. S. Zekkâr). Beyrut.
- Ibn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî (1952). *el-Cerh Ve't-ta'dîl*, (4. Cilt). Hindistan: Dâ'iretu'l-Me'ârif.
- Ibn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (1992). *en-Nüket 'Alâ Nüzheti'n-nazar fi Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, (thk. Ali b. Hasan el-Halebî). S. Arabistan.
- Ibn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtîm el-Bustî (1973). *Kitâbu's-Sikât*, (9. Cilt). Hindistan: Dâ'iretu'l-Me'ârif.

- Ibn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî (1976). *Kitâbu'l-Mecruhîn Mine'l-Muhaddisîn*, (3. Cilt), (thk. Azîz Bey el-Kadrî). Beyrut: Dâ'iretu'l-Me'ârif.
- Ibn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî (1989). *Meşâhîru Ulemâ'i'l-Emsâr*. Kahire: Mecma'u't-Telif ve't-Terceme.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (tsz). *El-Menâru'l-Münîf Fî's-Sahîh Ve'd-da'îf*, (thk. Mahmûd Mehdî İstanbûlî). Dimaşk.
- Ibn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem el-Mısırî (1990). *Lisânu'l-Arab*, (15 Cilt). Beyrut.
- Ibn Receb, Abdurrahmân b. el Hüseyin b. Muhammed el-Hanbelî (1987). *Şerhu İleli't-Tirmizî*, (2. Cilt), (thk. Hemmâm Abdurrahmân Saîd). Ürdün.
- Ibnü'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Sa'adât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (tsz). *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs Ve'l eser*, (5. Cilt). Beyrut.
- Ibnü'i-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (1987). *Kitâbu'l-Mevdûâti'l-Kübrâ*, (3. Cilt). Kahire.
- Ibnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (1980). *Câmi'ul-Uşûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, (12 Cilt). Beyrut.
- Ibnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrûzî (1974). *el-Mukaddime fî Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Bintu's-Şatiî). Kahire.
- İrâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin (1981). *et-Takyîd Ve'l-izâh Şerhu Mukaddimeti Ibnu's-Salâh*. Beyrut.
- Itr, Nureddîn (1981). *Menhecu'n-nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- Juynboll, G. H. A. (2003). İslam'da İlk Büyük Siyasi Fitnenin Tarihi. (Der. & Çev. M. Ertürk). *Oryantalistik Hadis Çalışmaları-Makaleler İçinde* (39-58). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kırbaçoğlu, M. H. (1997). Hadis İlminde Metodoloji Sorunu. *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi. Sünnetin Dindeki Yeri*. İçinde (s. 395-461). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kızıl, F. (2009). Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar. *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 155-245.
- Koçyiğit, T. (1981). *Hadis Tarihi*. Ankara: İlmî Yayınlar.
- Koçyiğit, T. (1995). *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Makdisî, Muhammad b. Tâhir (1984). *Şurûtu Eimmeti's-Sitte*, (thk. Muammer Zâhid el-Kevserî). Beyrut.
- Mâlik, b. Enes, Ebu Abdillâh (tsz). *el-Muvattâ*, (2. Cilt), (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki). Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâs'il-Arabî.
- Mariano, F. (1996). *Introduction au Hadith*. Dosya 90. Roma.
- Motzki, H. (2001). *Batıda Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, (Çev. B. Uçar). İstanbul: Hadisevi Yayınları.
- Mukrî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyûmî (tsz). *el-Misbâhu'l-Münîr*. Kahire.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (1955). *el-Câmiu's-Sahîh*, (5. Cilt), (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki). Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâs'il-Arabî.
- Nesâî, Ebu Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Bahr (1992). *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (6. Cilt), (thk. Abdu'l-Gifâr Süleyman el-Bundârî-Seyyid Kesrâvî Hasan). Beyrut.
- Özdemir, A. (2018). *İbâdiyyen'in Ana Hadis Kaynağı, Rabî b. Habîb'in Müsnedi*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, A. (2019). İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(36), 525-556.
- Özdemir, A. (2021). Sözlü ve Yazılı Kültür Arasında Hadis Rivayeti. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 1340-1350.
- Polat, S. (2002). *Hadis Araştırmaları - Tarih, Usûl, Tenkit, Yorum*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Râmeihürmüzî, Hasan b. Abdirrahman (1984). *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî Ve'l-va'î*, (thk. Muhammed Acâc el-Hafîb). Beyrut: Daru'l-Fikr.

- Robson, J. (1953-1954). The İsnad in Muslim Tradition. *Transactions of the Glasgow University Oriental Society*, 0(15), 15-26.
- Schact, J. (1950). *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*. Oxford.
- Sehâvî, Şemsuddin Muhammed b. 'Abdirrahmân (1986). *el-i'lân Bi't-tevbîh Li-men Zemme Ehle't-târîh*. Beyrut.
- Sehâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahmân (1993). *Buğyetu'r-Râğib el-Mütenemmi fî Hitmi'n-Nesâî*, (thk. Abdulazîz b. Muhammed b. İbrahim). Riyad.
- Şeşen, R.; İzgi, C. ve Akpınar, C. (1986). *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- Sezgin, F. (1956). *Buhâri'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Sezgin, F. (1967). *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (8. Cilt). Leiden: E. J. Brill.
- Sezgin, F. (1983). *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, (10. Cilt), (Çev. Mahmud Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebu'l-Fadl). Riyad.
- Sibaî, M. (1985). *es-Sünnetü ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (1991). *Târîhu'l-Umeme ve'l-Mülûk*, (6. Cilt). Beyrut.
- Tibî, Hüseyin b. Abdillâh (1985). *el-Hulâsâ fî Usûli'l-Hadîs*, (thk. Subhî es-Semerrâî). Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (tsz). *es-Sünen*, (5. Cilt), (thk. Ahmed Muhammed Şâkir). Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiye.
- Uğur, M. (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ulu, A. (2012). Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması, ya da Fitnenin Tarihi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(1), 119-166.
- Umerî, Ekrem Ziyâ (1984). *Buhûsun fî Târîhi's-Sünneti'l-Müşerrefe*. Beyrut.
- Ünal, Y. (2001). *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Ürkmaz, A. (2013). Tenkit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografisi. *EKEV Akademi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, 17(55), 201-224.
- Uz, E. (2012). İsnadın Doğuşu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Salih Karacabey), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vasiyyullâh, Muhammed b. Abbâs (1977). *ed-Du'afâ ve'l-Mechûlûn ve'l-Metrûkûn fî Mücteba'n-Nesâî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî (1958). *Tezkiratu'l-Huffâz*, (4. Cilt), (tsh. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî). Haydarabâd.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî (1955). *el-Muntekâ min Menheci'l-İ'tidâl*. Beyrut.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî (1984). *Zikru Men Yu'temedu Kavluhû fî'l-Cerhi ve't-ta'dîl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde). Kahire.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî (1992). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (25. Cilt), (thk. Muhâmmmed Beşşâr Avvâd). Beyrut.
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmûd b. Umer (tsz). *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, (4 Cilt). Kahire.
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmûd b. Umer (tsz). *Esâsu'l-Belâğa*. Beyrut.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed (2000). *Hiz. Aişe'nin Sahâbe'ye Yönelttiği Eleştiriler*. (Çev. B. Erul). Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Zerdüştlük ve Hinduizm’de Arınma Araçları: Ateş, Su ve Kurban*

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Aslanoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4496-4528>

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Osmaniye –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.12.2021

Kabul: 21.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Zerdüştlük

Hinduizm

Arınma

Ateş

Su

Kurban

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55635>

Öz

Arınma ve arınma araçları, tüm dinlerin ortak fenomenlerinden biridir. Yaşam boyunca insanlar arınmak/temizlenmek için ateş/ışık, su, kurban, dua/tövbe, oruç, kutsal yerleri ziyaret gibi bazı araçlar kullanmışlardır. Bu arınma araçları dini geleneklerde aynı ve/ya farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Dolayısı ile kullanılan bu araçların maddi ve manevi açıdan önemi büyüktür. Zerdüştlük düşüncesinde bireysel anlamda tanımlanan arınma kurallarının tarihçesi, Hint-İran kültürüne kadar dayandırılmaktadır. Ateş/ışık, su ve kurban ile ilgili olarak Zerdüştilerde bazı dinsel pratikler de yer almaktadır. Zerdüştlük inancında önem verilen arınma ayinleri kötü eylemlerden kurtulmak için önemli bir faktördür. Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta’da arınma kuralları adı altında bir bölüm, sadece bu konu ile alakalıdır. Hindu dini geleneğinde temizlik ve kirlilik kavramları birbiri ile yakından ilişkilidir. Hindu kutsal metinlerinde arınma ile ilgili olarak temizliğin oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Hinduizm’de temizliğe dışsal ve içsel olarak iki açıdan bakılmaktadır. Bu manada dışsal temizlik vücudun yıkanması veya banyo yaptırılması ile mümkündür. İçsel temizlik ise arındırma eylemleri, yoga gibi ezoterik tekniklerin kullanıldığı manevi bir temizlik olarak düşünülmektedir. Hinduizm’deki bu temizlik çeşitleri genelde düzenlenen çeşitli dinsel ritüellerle gerçekleştirilmektedir. Hinduizm ve Zerdüştlükte birçok arınma aracı olmakla birlikte, makale konusu ateş, su ve kurban ile sınırlandırılmıştır. Dokümantasyon tekniği ile elde edilen makale verileri, Dinler Tarihinin deskriptif metoduyla yazıya geçirilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aslanoğlu, A. (2022). Zerdüştlük ve Hinduizm’de Arınma Araçları: Ateş, Su ve Kurban. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 255-268.

*Purification Tools in Zoroastrianism and Hinduism: Fire, Water and Sacrifice**

Asst. Prof. Dr. Ayhan Aslanoğlu

Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Osmaniye – TURKEY

Article History

Submitted: 25.12.2021

Accepted: 21.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Zoroastrianism

Hinduism

Purification

Fire

Water

Sacrifice

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55635>

Abstract

Purification and purification tools are one of the common phenomena of all religions. Throughout life, people have used some tools such as fire/light, water, sacrifice, prayer/repentance, fasting, and visiting holy places for purification/cleansing. These purification tools have manifested in the same and/or different forms in religious traditions. Therefore, these tools are of great material and moral importance. The history of purification rules, which are defined individually in Zoroastrianism, is based on the Indo-Iranian culture. There are some religious practices among Zoroastrians regarding fire/light, water and sacrifice. Purification rituals, which are important in Zoroastrianism, are an important factor to get rid of bad actions. A chapter in the Avesta, the sacred book of Zoroastrianism, called the rules of purification, is related only to this topic. In the Hindu religious tradition, the concepts of cleanliness and pollution are closely related. In Hindu sacred texts, cleanliness has a very important role in relation to purification. In Hinduism, cleanliness is viewed from two perspectives, external and internal. In this sense, external cleansing is possible by washing the body or taking a bath. Internal cleansing is thought to be a spiritual cleansing using purifying actions and esoteric techniques such as yoga. These types of cleansing in Hinduism are usually carried out with various religious rituals. Although there are many purification tools in Hinduism and Zoroastrianism, the subject of the article is limited to fire, water and sacrifice. The article data obtained with the documentation technique were written down with the descriptive method of the History of Religions.

GİRİŞ

Başlangıçtan günümüze birçok dini gelenekte arınma araçları dini ritüellerin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam boyunca insanlar arınmak/temizlenmek için ateş/ışık, su, kurban, dua/tövbe, oruç, kutsal yerleri ziyaret gibi bazı araçlar kullanmışlardır. Maddi ve manevi kirlerden arınma amacı ile çeşitli toplumlarda ayinler düzenlenmiştir. Bu toplumlardan biri İran ve Hindistan bölgesinde varlık göstermiş olan Zerdüştlük, bir diğeri ise Hindistan yarımadasındaki Hindulardır. Çıkış yerleri farklı olsa da bazı durumlarda birbirinden etkilenen bu iki dinin tarihi çok eski dönemlere dayandırılmaktadır.

Zerdüştlük dini düşüncesinde iyi ve kötü düalizmi, temiz ve kirli kavramları ile bağdaştırılmaktadır. Bu düalizm, varlık aleminde birbiri ile mücadele eden iyi ve kötü güçler arasındaki savaşta şeytanın amacına ulaşmasını sağlayan kötü bir eylem olarak tasavvur edilmektedir. Bunun içindir ki Zerdüşti doktrininde önem verilen arınma ayinleri kötü eylemlerden kurtulmak için önemli bir faktördür (Oymak, 2003: 228).

Hindu dini geleneğinde temizlik ve kirlilik kavramları birbiri ile yakından ilişkilidir. Hinduizm'de temizliğe dışsal ve içsel olarak iki açıdan bakılır. Bu manada dışsal temizlik vücudun yıkanması veya banyo yaptırılması ile mümkündür. İçsel temizlik de arındırma eylemleri, yoga gibi ezoterik tekniklerin kullanıldığı manevi bir temizlik olarak düşünülmektedir. Hinduizm'deki bu temizlik çeşitleri genelde düzenlenen çeşitli dinsel ritüellerle gerçekleştirilmektedir (Nigosian, 1994: 104). Bununla birlikte Hindu geleneğinde olmazsa olmaz kabul edilen tenasüh, karma ve kurtuluş öğeleri de arınma ile ilgili diğer kavramlar olarak ifade edilebilir.

Bu makalede, Zerdüştlük ve Hinduizm'deki arınma araçlarından ateş, su ve kurban ile ilgili dini inanç ve uygulamalar incelenecektir. Hinduizm ve Zerdüştlükte birçok arınma aracı olmakla birlikte, makale konusu ateş, su ve kurban ile sınırlandırılmıştır. Dokümantasyon tekniği ile elde edilen makale verileri, Dinler Tarihinin deskriptif metoduyla yazıya geçirilmiştir.

Arınma ve Arınma Araçları

Arınma veya arınmak sözlükte, "Yıkayıp maddi kirlerden temizlenmek, temiz ve pak durumuna gelmek; saflığını, temizliğini bozan şeylerden sıyrılmak; ruhun tutkularından temizlenmesi" anlamlarında kullanılmaktadır (Kubbealtı Lugatı, 2021; TDK, 2021). Kullanım alanları ve ifade ediliş şekilleri farklı olsa da çoğu dini gelenekte temelde aynı anlama gelmektedir.

1. ATEŞ

Ateş, "Çeşitli dinlerde kutsallaştırılan, manevi temizlenme veya ceza unsuru olarak kabul edilen ve sembolik anlatımlar için kullanılan bir kavram" olarak tarif edilmektedir. İnsanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesinde etkili olan doğa unsurlarından bir olarak da kabul edilmiştir. Ateşin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili birçok mitosun olduğu bilinmektedir. Bu mitolojik hikayelere göre ateş bazen tanrı olarak görülmüş bazı durumlar da ise tanrıların gücünü ortaya koyan bir sembol olarak etkisini göstermiştir. Bununla birlikte ateşin kendine özgü bir ruhunun olduğu; sergilediği dış görünüşü ile günümüze kadar ulaşan falcılık ve büyücülüğünde çıkış noktası olduğunu söylemek mümkündür (Tanyu, 1991: 52).

1.1. Zerdüştlükte Ateş

Zerdüşti öğretilerde bireysel anlamda tanımlanan arınma kurallarının tarihçesi, Hint-İran kültürüne kadar dayandırılır (Oymak, 2003: 229). Bu kültür içerisinde ilk akla gelen ayırt edici özellik ateştir. Genel olarak ateş sunaklı tapınaklarda ana figür olması, merkezi önemini bir kat daha arttırmaktadır (Avesta, 2017: 18). Sürekli yanan ateş, Zerdüştiler arasında *atar* olarak adlandırılır (Sular, 2020: 1461). Ateş alevi ise aynı zamanda Ahura Mazda'nın görünen yüzü olarak nitelendirilir. Kutsal olarak kabul edilen ateş; Dadgah ateş, Azaran ateş, Bahram ateş şeklinde üç kategoriye ayrılır. Bu üç

ateşinde kendi içerisinde türleri bulunur. İbadetlerin asıl unsuru olarak kabul edilen bu arınma aracı aynı zamanda kötü ruhların da en büyük düşmanı olarak görülür (Movahed ve Parsian, 2015: 435; Güç, 2011: 35-36; Oymak, 2003: 251).

Zerdüş'tün kutsal kitabı Avesta'da ateşin temizleyici olması ve ateşe saygı gösterilmesi konuları sık sık dile getirilmektedir. Özellikle Avesta'da arınma kurallarındaki bölümlerde geçen şu ifadeler dikkat çekicidir: "... Sonradan eğer bir adam dindarca bir şekilde Urvasna odunu ya da Vohu-gaona ya da Vohu-kereti ya da Handa-naepata ya da herhangi bir başka güzel kokulu bir odun atarsa, Ey Spitama Zerdüş't! Rüzgâr ateşin kokusunu her nereye kadar götürürse, Ahura Mazda ateşi oraya kadar gidecek ve binlerce görünmeyen Daevayı, binlerce iblisi, karanlığın kaynağını, binlerce Yatus ve Pairikas çiftini öldürecektir." (Vendidad, VIII: 79-80). Metinden de anlaşıldığı üzere ateşin arınma aracı olarak kötü olarak atfedilen varlıkları yok ettiği görülmektedir.

Zerdüş't öğretideki ateşin temizleyiciliğinin yanında her şeyin ateş ile temizlenemeyeceği de üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu bağlamda çöplerin ateşte yakılması kesinlikle uygun görülmemektedir. Ateşe atılan odunların bile kusursuz ve kuru olmasına özen gösterilir. Ateş/ışık ile ilgili olarak Zerdüş'tilerde bazı dinsel pratikler de bulunmaktadır. Doğum öncesi hamile kadınlar gebeliklerinin beşinci ve yedinci aylarından sonra buldukları odada yağ ile aydınlattıkları bir ışığı yakmakta, doğum sonrasında da üç veya kırk gün boyunca lambayı açık bırakmaktadırlar. Bu uygulama ile kötü ruhlardan korunduklarına inanmaktadırlar (Oymak, 2003: 229, 234). Ayrıca ölüm döşeğindeki kişi için rahip çağrılır. Bu kişi ölmeden önce günah itirafında bulunur. Odaya buhur yakılan bir ateş getirilerek, bu ateşin kokusunun şeytanlardan kişiyi arındıracağına/temizleyeceğine inanılır. Ateşin yanı sıra odaya bir köpek de alınır. Rahip, Zerdüş'tlerin kutsal kitabından parçalar okuyarak kişiyi manevi açıdan rahatlatmaya/arındırmaya çalışır (Yurdaydın ve Dağ, 1978: 101).

Namaz, bazı dinlerde olduğu gibi Zerdüş'tlükte de bir arınma aracı olarak görülür. İlk zamanlarda namaz, güneşe doğru dönerek gerçekleştirilirken zamanla ateşgelerde ateş karşısında yapılmaya başlanmış olan bir ibadettir (Can, 1968: 278). Zerdüş'ti öğretide namaz, günün belli saatlerinde yapılan dualar olarak tanımlanmaktadır. Bu dua şeklinin günün farklı zamanlarında ve düzenli bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu dua şekline göre ibadeti yapacak olan kişi belindeki kemeri çözerek iki eliyle onu tutar. Ayakta Ahura Mazdaya dua eder. Ateş karşısında icra edilen bu ritüelin belli bir düzen içerisinde yapılması ile inanç ikrarının sağlandığına ve kişinin temizlendiğine inanılmaktadır (Oymak, 2003: 185-186). İran geleneksel kültüründeki Nevruz kutlamalarında yakılan ateşin üzerinden atlamanın ruhları temizlediğine inanılması (Gündüz, 2000: 7), bu inancın günümüzdeki bir yansıması olarak düşünülebilir.

Zerdüş't öğretideki öte dünya anlayışına göre, Zerdüş't kendisinden üç bin yıl sonra Ehrimen'in gücünün yok olacağından ve adalet ülkesinin kurulacağından bahsetmiştir. Bununla birlikte Saoşyant adı verilen bir kurtarıcının gelişi ile ölümlerin dirileceği ve bu dirilişten sonra iyiler ve kötüler yaptıklarına göre cennet veya cehennem yurdunda kalacaktır. Cennet ve cehennemde bir süre kaldıktan sonra tüm insanları ateş temizleyecek ve tüm insanlar oradan Ahura Mazda'nın ülkesine gidecektir (Tümer ve Küçük, 1993: 109-110). Bu çerçeveden bakıldığında İslam dinindeki cehennem ateşinin bir çeşit temizleyici olduğu söylenebilir. Fakat Zerdüş'tlükte ateşin hem cennet hem de cehennemdekileri arındırması açısından farklılık gösterir.

1.2. Hinduizm'de Ateş

Hindistan'da ateş denilince ilk akla gelen ateş tanrısı *Agni*'dir. Ateş, Vedic dönemde yaşayan insanların kozmos içerisinde yaşamalarında, kendilerini anlayabilmelerinde önemli rol oynamıştır. Ateş onlar için bir yakıcı, temizleyici ve yol gösterici olmuştur. Özellikle arındırma açısından düşünüldüğünde evlilik ve cenaze törenlerinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Pandey, 1949: 58-59; Findly, 2005: 178). Evlilik törenlerinde evli çiftler ateşin etrafında dönerken, damat şu cümleleri

söyler: “Başlangıçta Surya’yı, gelin alayı ile sana taşıdılar. Mayest, Agni, kocalarına eşini yavruları ile birlikte geri verir.” Laja Homa’daki ayinlerde bu sözler tekrarlanır. Bu esnada gelin, kalan kızarmış taneleri ateşe döker. Böylece ateş etrafındaki ayin bu şekilde sona erer (Pandey, 1949: 380). İlk dönemlerde cenaze törenlerindeki Ateş, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak tasavvur edilmiştir. Ayinlerde tanrılara sunulan takdimelerin ateş aracılığı ile tanrılara ulaştırıldığına inanılmıştır. Ölen kişilerinde bu şekilde tanrılara ulaştırılacağına inanılmış ve bu yüzden cenazeler törenlerle yakılmıştır. Cenazelerin yakılmasındaki başka bir neden ise kötü güçlerden korunmak ve onların sayısını azaltmak olmuştur. Hindu geleneğinde ölüleri yakma, “Ruhu bedenin esaretinden kurtaran ve bu şekilde onun cennete yükselmesini sağlayan dini bir uygulama” olarak görülmektedir. Kişi öldükten sonra yapılan cenaze uygulamaları bölgeden bölgeye değişkenlik gösterebilmektedir. Ölüm sonrası cenaze yıkanır ve ayak baş parmakları iplerle birbirine bağlanır. Bir bez parçası ile sarılır. Cenaze yakılacağı yere sedye üzerine konularak götürülür. Özellikle destanlar döneminde cenazelere kendi kastı dışında başka birilerinin dokunmasına izin verilmezdi. Cenazeye dokunulmamasındaki en önemli etken kirlendiğine inanılmasıdır. Cenaze kirlenirse bu durumdan kurtulmanın keffaret yolu ile olabileceği düşünülmektedir. Cenaze yakılmak üzere nehrin kenarında daha önceden hazırlanmış olan odun yığınının üzerine konulur. Cenaze yakılmadan önce oraya getirilen kurbanlar “Ölen kişinin günahlarını temizlemek ve acizlikten kurtulmak için seni kurban ediyoruz” gibi ifadeler kullanılarak ceset ile birlikte yakılır (Kutlutürk, 2016: 181-184).

Hint dini geleneğindeki uygulamalara baktığımızda eski dönemlerde ölen kadınların kocaları ile birlikte ateşte yakıldığını görülür. Sati geleneği adı ile anılan bu uygulama Hint kast sistemi içerisinde yer alan Kşatriyalar (yönetici ve askerler) sınıfı tarafından yaygın olarak uygulandığı bilinir (Sharma, Ray, Hejib, ve Young, 1988: 29). İlk zamanlarda Brahminler bu geleneğe karşı çıksalar da zamanla yüksek kast sınıfları arasında bu uygulama önemli bir yer bulmuştur. Dul kadınların dışlandığı bir gelenekte ölen eşine bağlılığının en büyük simgelerinden birisi olmuştur. Özellikle ateşe atılan kadının günahlarından arındığı inancı bu ritüelin devamında etkili olmuştur (Heaphy, 2021).

Eski Hint kültüründe kocası ölmüş olan kadının evlenmesine izin verilmezdi. Dul kadının bu durumu kendisi ve çevresindekiler tarafından hoş karşılanmazdı. Bu durumun yaşanmasına kadının önceki günahlarının sebep olduğu düşünülürdü (Kayalı 2013: 367). Bir kadının ölen kocası bir Brahmanayı öldürse, kadın onun cansız bedenine sarılarak ateşte yakılırsa onu gınahtan arındırır. Böylece kadın iyi biri olarak cennette övülür düşüncesi yaygın olarak kabul edilirdi (Sharma, Ray, Hejib, ve Young, 1988: 32).

Hindu toplumunda ateş ile ilgili başka bir uygulama da Brahmin (din adamı) ve kurban veren kişinin ateş tanrısı Agni için sabah ve akşam saatlerinde ateşe su sıçratarak yaptığı ateş kurbanıdır. Bu ritüele “Agnihotra” adı verilmektedir (Renou, 1993: 15). Özellikle ateşle atmosferi arındırma olarak bilinen bu uygulama, bakır piramit içerisinde hazırlanır ve mantralar eşliğinde gerçekleştirilir (The Art of Living, 2021; Homa Therapy, 2021).

Hindular sabah, öğlen ve akşam olmak üzere üç defa güneşe yönelerek ibadet eder. İbadetler genelde her Hindu’nun bağlı bulunduğu mezhebin uygulama şekline göre yapılır. Bu ibadet esnasında *Gayatri* mantrası adını verdikleri şu dua okunur: “Şimdi her şeyin kaynağı ve sonunda kendisine döneceği, bütün dünyayı aydınlatan o ilahi güneşin üstünlüğü önünde eğilelim; dilerim ki o, kendine doğru ilerleyişimizde bizim anlayışımızı arttırır ve yakarışlarımızı kabul eder.” (Yitik, 2010: 298). Özellikle akşam ibadetinde güneş gücünü ateşe devrettiği için, güneş yerine ateşe dua edilmekte ve günahların bağışlanması için ondan yardım istenilmektedir (Öztürk, 2018: 30-31).

Hint kutsal metinlerinden Upanişadlarda ateş ve onun arındırıcılığı ile ilgili olarak; “İnsanı cennete ulaştıran ateş ayinini sen biliyorsun. Bu ayini bana öğret. Ölüm meleği Yama, ateş ayinini ve ona bağlı diğer bütün ayinleri ve törenleri Nachiketa’ya öğretti.” Başka bir yerde ise “Ey Ateş! Bizi

refaha kavuştur. Sen, bizim yaptığımız her şeyi bilirsin. Bizi günahın aldatıcı cazibesinden korusun. Sana tekrar tekrar selam olsun.” (Upanişadlar, 1976: 14,32) ifadeleri yer almaktadır. Manusmriti’de ise işlenen günahların karşılığında keffaret olarak yapılması gerekenler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Özellikle konumuzla alakalı olarak Manusmriti’de geçen şu ifadeler dikkat çekicidir: “Aynı sınıftan olan babasının karısını kirleten kişi, kendisini ısıtılmış bir demir yatağa uzatmalı ve suçunu bağırarak ilan etmelidir ve orada kızgın sıcak bir demir suretini kucaklamalıdır. Ancak kişi bu şekilde günahlarından arınmış olur.” (Manu, 1869: 271)

2. SU

Çoğu dini gelenekte kutsal kabul edilen su, tüm varoluşun kaynağı olarak görülür. Suyun kutsiyeti ile ilgili olarak Mircea Eliade şu ifadeleri kullanmaktadır: “Suyla temas etmek her zaman yenilenmeyi temsil eder...Bütün potansiyelleri kendinde toplayan su, yaşamın simgesidir.” (Eliade, 2014: 196-197). Bu çerçeveden bakıldığında kültürel ve dinsel olarak suya olumlu ve olumsuz anlamlar yüklenilmiştir. Özellikle tüm canlılar için yaşam kaynağı olması, bitkilerin gelişip büyümesi açısından bakıldığında da yaratıcı bir özelliğe sahip olması insanlar tarafından kutsallaştırılmasında etkili olmuştur. Bazı olağanüstü durumlarda yıkıcı ve aşındırmacı olması da olumsuz bir şekilde görülmesine neden olmuştur (Rudhardt, 2005: 9703-9704).

2.1. Zerdüştlükte Su

Zerdüşti dini geleneğinde suyun temiz ve berrak olmasına özen gösterilir. Nehirler, göller, kuyular vb. tüm su kaynakları her türlü pislikten ve kirden korunur. Ayinlerde herhangi kirli bir şeyi yıkamak gerektiğinde doğrudan su ile temas ettirilmez. Kirli olan şey önce inek idrarı (gomez) ile yıkanır. Daha sonra güneşte veyahut kumda kurutulduktan sonra su ile yıkanıp arındırılır (Ashirov, 2020: 492). Bazı dini geleneklerde olduğu gibi Zerdüştlükte de kutsal kabul edilen su, arınma/temizlenme ritüellerinin de ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir. Buradan hareketle arınma törenleri her Zerdüşti için önemli bir yer teşkil eder. Bu öğretilerde su, arınma törenlerinde dolaylı ve direk olarak kullanılır. Dolaylı bir şekilde suyun kullanıldığı en önemli uygulama Navjote veya Naojete (Üyeliğe Kabul Töreni)’dir. Hindistan’da 7-11, İran’da 12-15 yaşları arasında bir çocuğu onurlandırmak için gerçekleştirilen bir törendir (Nigosian, 1993: 99). Yeniden doğuş anlamına gelen bu tören kız ve erkek çocuklarının banyo yaptırılarak akıl ve bedenlerinin arındırılması ile başlar. Bu ayin esnasında rahip şu duayı okur: “Ey insanlığı seven, ulu tanrım sana adanan bu çocuğu kabul et. Onun aklını ve düşüncelerini, kötülüğün bütün etkilerinden arındır. Ve onu bizim eski günahlarımızdan arındırmaya layık kıl.” Bu duadan sonra bazı dini uygulamalar yapılarak Navjote bitirilir. Direk olarak suyun arındırma için kullanılması ise Bareshnum, Padyap, Nahn ve Riman şeklindedir. Bareshnum, iki rahibin yardımı ile yapılan üç törensel banyodan meydana gelir. Doğum kirliliğine maruz kalan çocuklar ve herhangi bir leş’e temas edenler için bu arınma ritüeli düzenlenir. Kirliliğine maruz kalanlar belli bir süre inzivada kaldıktan sonra yapılır. Kutsanmış boğa idrarı, su ve kum kullanılarak icra edilir. Günümüz Zerdüştlüğü arasında bu uygulama gizli bir şekilde yapılmaktadır. Bu arınma sürecinden sonra Zerdüşti olmayanlar, adetli kadınlar, berberler ve cenaze taşıyıcılarından uzak durulur. Bu yasaklara uymayanlar tekrar arınma ayini yapmak zorundadır. Padyap, Zerdüştlük arasında sık sık yapılan bir arınma törenidir. Bu tören belli zamanlarda yapılır. Padyap, İslam dinindeki abdeste benzer. Güneş doğmadan önce, yemekten önce, duadan önce yapılan bu tören el, ayak ve yüzün yıkanması ile icra edilir. Nahn ritüelinde ise arındırılacak kişiye evde veya bir mabette din adamı tarafından kutsal bir banyo yaptırılarak arınma gerçekleştirilir. Zerdüştlük arasında yapılan bu törenin bir benzeri Hindistan’da تنها ve boş bir yerde yapılır. Bu tören gomez, ateş ve su ile icra edilir. Bu arınma töreni ile kişinin kirleri azalır ve temizleninceye kadar törene devam edilir. Son olarak Riman ayini de ölen kişi ile temasta olan kişinin arınması için yapılır. Ritüel yapılan kadar bu duruma maruz olan kişi

kapalı bir ortamda kalır. Bu tören temiz bir alanda en az bir din adamının da hazır olduğu bir zaman ve ortamda gerçekleştirilir. Bu ritüel için ateş külü, boğa idrarı, nar yaprakları, su, metal kap, yumurta kabuğu vb. malzemeler kullanılır. Bu malzemelerin bazıları kişinin vücuduna tatbik edilir. Bu ritüelde görevli olan rahip su ile ölüyle temas eden kişinin bedenini yıkar, kurular ve ona kuşti adı verilen kutsal kemeri bağlar. Bu uygulamadan sonra arınma ayını sona erer (Oymak, 2003: 214-216, 230-233).

Zerdüştlükte ölen kişiler günahlarından arındırılmalıdır. Aksi halde ahiret yurdunda sıkıntı yaşar. Bu yüzden kişinin yıkanması gerekir. Ölen kişi yıkandıktan sonra elbise giydirilir. Kuşti adı verilen kutsal bir kemer bağlanır. Daha sonra "Sessizlik Kuleleri" adı verilen yerlere bırakılır (Oymak, 2003: 240).

Avesta'da suyun temizleyiciliği ile ilgili şu ifadeler geçmektedir: "Vücudu toprakla kurduğunda, o zaman çukurların üzerinden geçsinler. İlk çukurda vücudunu bir kere su ile yıkasın; ikinci çukurda vücudunu iki kez suyla yıkasın; üçüncü çukurda vücudunu üç kez suyla yıkasın. Sonra (vücuduna) Urvasna ya da Vohu-gaona ya da Vohu-kereti ya da Hadha-naepata ya da diğer hoş kokulu bitkilerden sürsün; ardından giysilerini giysin ve evine gitsin." (Vendidad, IX: 31-32)

Zerdüştlükte Kansava ve Hamun gölünün suyu kutsaldır. Saoşyant'ın tohumunu saklayan bu göle yılın ilk günlerinde yıkanmak için girilmektedir. Özellikle kadınların Saoşyant'a hamile kalmaları için bu ritüel yapılmaktadır. Aynı şekilde Hindistan sınırında yer alan başka nehirde de Saoşyant'a hamile kalmak isteyen kadınlar yıkanmak sureti ile bu töreni icra etmektedir (Sarıkçıoğlu, 2011: 372-373).

Kadını doğum sonrası dönemde kirli kabul eden Zerdüştiler, bu süre içerisinde kadına özel kaplar içerisinde yemek verirler. Ayrıca bu dönemde, ona dokunan veya temasta bulunan herkesin özel bir abdest alması gerekir. Bu sürecin bitiminde kadın banyo yapıp tüm kirlerinden arınır. Ancak çevresindeki insanlarla manevi olarak temizlendikten sonra diyaloga geçebilir. Hatta hamileliği esnasında kullandığı yatak ve diğer objeler imha edilir. Günümüzde artık bu tür inanç ve uygulamalar yapılmamaktadır (Nigosian, 1993: 98). Damat ve gelin düğün töreni gerçekleşmeden önce kutsal su ile banyo yapmak sureti ile temizlenir. Tören genel olarak gün batımından hemen sonra yapılır. Bu zaman diliminin tercih edilmesindeki amaç gelin ve damadın sıkıntıyı ve refahı paylaşacağını göstermektir (Nigosian, 1993: 101).

2. 2. Hinduizm'de Su

Hindu geleneğinde Rig Veda döneminden itibaren suyun olağanüstü gücü her daim ön planda olmuştur. Şifalı olarak kabul edilmesinin yanı sıra insanlara zenginlik ve ölümsüzlük bahşettiğine inanılması açısından önemli görülmüştür. Atharva Veda'da suyun insan için temizleyici görevi olması ve insanı ahlaki günahlardan (yalan söylemek, küfretmek...vb.) arındırması bu durumu destekler mahiyettedir (Rath: 100) Hindu toplumunda arınma ve temizlenme maksadı ile kullanılan "Snana" sözcüğü önem arz etmektedir. Snana, hem beden temizliği hem de arınma için yapılan bir uygulamadır. Snana, Hindu geleneğinde yaygın olan dini ve kültürel bir uygulamadır. Banyodan önce diş temizliği, ağız temizliği, mesane ve bağırsak boşaltımı yapılması gereken ilk işlerdendir. Sabah erken saatlerde banyo yapmak her Hindu için dini bir kuraldır. Sabah ibadetinde banyo en son aşamadır. İslam dinindeki gusül abdesti ile benzerlik gösteren bu uygulama birtakım takdimeler ve ayinlerle yapılır. Bunun yanı sıra politeist karakterli olan Hinduizm'de tanrı imajları (heykeller) da sembolikte olsa yıkanır (Lochhefeld, 2002: 657-658; Gül, 2018: 367-368).

Hinduizm'de günahlardan arınmak için kutsal kabul edilen nehirlerde yıkanmak keffarete bulunmanın bir yolu olarak tercih edilmektedir (Katar, 1998: 45). Hint yarımadasında bulunan yedi nehir kutsal kabul edilmekle beraber geçtikleri yerlerde yapılan mabetler de hac amaçlı ziyaret edilmektedir. Hindistan'da kutsal kabul edilen nehirler şunlardır: Ganj, İndus, Yamuna, Kaveri, Narmada, Godavari ve Sarasvati'dir. Adını zikrettiğimiz bu nehirlere tanrılar ve brahmanlar aracılığı ile

kutsiyet verildiğine inanılmaktadır. Bu nehirlerle karmadan kurtulmak, öldükten sonra göklere yükselmek, dünya hayatının olumsuzluklarından arınmak için girilmektedir. Bu nehrin kıyısında oturmak, dua etmek, abdest almak, dalıp çıkmak önemli dini ritüellerdendir (Taşpınar, 2016: 44-45). Hindistan'daki bu yedi nehirde Rig Veda'da şu şekilde bahsedilmektedir: "Ey Ashviniler! Yedi kutsal nehir vardır. Kaplar, bu kutsal nehirlerden üç kez suyla dolduruldu. Sunular üçe bölünmüştür. İkiniz üç dünyada seyahat ediyorsunuz. Gece gündüz ilahi mutluluğu koruyan sizlersiniz." (Debroy ve Deproy, ? : 13). Ayrıca Ganj nehrinin suları üzerine yemin edilmekte ve Pencap'ta bulunan İndus nehrinin karşısına geçilip dua edilmektedir (Akpınar, 1988: 31). Hint mitolojisinde Hindistan'daki tüm nehirler kirleri arındırıcı olarak görülmüş ve onlara saygı duyulmuştur. Hatta Ganj nehri cennette, alt dünyalarda ve yeryüzünde akan nehir olarak tasvir edilmiştir. III. yüzyıldan itibaren Ganj nehri arınma, evlilik ve ölüm törenleri, doğum ve inisiyasyon, ibadetler gibi birçok özelliği ile hayati bir rol oynamıştır. Anne Ganga (Ganga Mai) olarak bilinen bu nehir, kutsal bir sıvıdır. Hindu geleneğindeki ayin ve törenlerin de ana unsuru olarak kabul görmüştür (Singh, 1994: 211). Yamuna ve Ganj nehri ile ilgili mitolojik bir hikâyeye göre; Hint dini geleneğindeki tanrılardan Datta, Yamuna ve Ganj nehrinin birleştiği yerde her sabah yıkanır. İki nehrin kesişim yerinde akmakta olan Sarasvatî'de, Prayag adı verilen yerde bu iki nehre karışır. Bu nehirlerde yıkanan insanların, tüm günahlarından arındığına inanılır (Taşpınar, 2016: 48). Bu nehirlerin birleştiği yerde yapılan yıkanma ritüeli kutsal ve kurtarıcı olarak kabul edilir. Nehirlerin bu mitolojik arındırıcı gücü insanların karmadan kurtulup huzura kavuşmalarına neden olmaktadır (Witzel, 2015: 20). Bazı dini geleneklerde bu tür yıkanmaya ve vaftize karşı bir tepki oluşmuştur. Siddharta Gautama Sakyamuni bir sözünde: "Bu Brahmanlar niçin daima banyo yapıyorlar ve banyoda titriyorlar. Böyle temizlenme ile günahlardan kurtulacaklarına inanıyorlar? O zaman kurbağalar ve kaplumbağalar göklere gitmelidirler; bütün su yılanları hidayete, kurtuluşa ulaşmalıdır. İnsan su ile temiz olmaz o istediği kadar yıkansın; gerçek temizlik, faziletler içinde yaşamakla olur." (Sarıkcıoğlu, 2011: 131).

Hinduistler, Hindistan'daki kutsal nehirleri tanrılar gibi kişiselleştirir. Özellikle Ganj nehri, Hindu geleneğinde üçlü tanrı anlayışından (Brahma yaratıcı, Vişnu koruyucu, Şiva yok edici) hareketle yok edici ve yenileyici Shiva'ya bağlanmıştır. Ayrıca Hindistan'da kutlanan büyük festivallerden Kumbh Mela'da aynı şekilde o nehre dayandırılmaktadır. Bu konu ile ilgili bir anlatıya göre; Tanrılar ve şeytanlar amrit (ölümsüzlük içeren nektar) Kumbh için savaştığında, Indra'nın oğlu bunu almıştır. Bunun üzerine şeytanlar on iki gün tanrılarla savaşmış ve şeytanlar savaşı kaybetmiştir. Galip gelen tanrılar nektarı içip ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Savaş esnasında ölümsüzlük nektarının damlaları Allahabad, Nashik, Ujjain ve Haridwar şehirlerine düşmüştür. Bu şekilde kutsallaştırılan bu şehirlerde yaşayan halk ve gelen ziyaretçiler on iki yılda bir araya gelip Ganj nehrine girmekte ve günahlarından temizlenmektedir (Agoramoorthy, 2015: 1081-1082).

Bir önceki yılın günahlarından arınmak isteyenler, kutsal yılın başlangıcına denk gelen dolunay gününde kutsal ırmakların yanı başında önce alnına, koluna, bileğine ve kalbine kil sürerek vücudunu temizler. Daha sonra üç, beş ve on kez kendini nehre bırakır. Darbhagrass adı verilen bir nesne ile üzerlerine su serpiştirilir. Bu esnada mantralar okunur. Günah itirafında bulunur. Bu işlemden sonra tekrar yıkanılır ve beden tüm kirlilerden arınır. Zihin ise mantralar dinlenerek arındırılmış olur (Stevenson, 1920: 308).

Hindu geleneğinde kadın, doğum esnasında ve sonrasında kast sistemindeki en alt gruptaki insanlar gibi düşünülür. Anne ve bebeğin o dönem süresince kirli olduğuna inanılır. Onlarla temas kuran ve dokunan herkes dinen kirli sayılır. Bu kirlilikten arınmak için üçüncü gün ve sonraki günlerde arınma banyoları yapılır. Bu sayede kirlilik gün geçtikçe azaltılmaya çalışılır. Kadın ve bebek bu süre zarfında ancak yakın akrabaları ile görüşür. Kırk günlük süre sonunda arınma banyoları ile kirlilik bitmiş olur. Kırkıncı günün sonunda kadın yörede bulunan içme suyunun kaynağında son bir arınma

ritüeli icra eder. Böylece su kaynağında yaptığı ayinle doğurganlık vasfının tüm yöre halkına ulaştırılması sağlanmış olur (Gross, 2005: 951-952)

Nepal kadınları ağustos veya eylül başında, parlayan (dolunay) ayın beşinci gününde sona eren Tij orucu adı verilen bir festival gerçekleştirirler. Bu oruç tüm Hindu kadınlar için zorunludur. Özellikle ergenliğe girmiş genç kızlar ve evli kadınlar bu festivalin ana figürleridir. Kadınlar kocaları ve kendileri için mutlu, uzun ömürlü bir hayat dileğinde bulunur. Ruhlarının arınması için ritüeller gerçekleştirir. Tij festivalinde kefarete oruçları tutulur. Kutsal banyo törenleri bu orucu tutan herkes için zorunlu kabul edilir. Bu ritüellerin yapıldığı dönemlerde kutsal sulara gidemeyenler evlerinde yıkanır. Kutsal banyo törenini gerçekleştiren kadınlar, bu şekilde adetli iken erkeğe dokunmanın günahı dahil tüm günahlardan arınıp kurtulur (Anderson, 1971: 116-120). Hindu geleneğinde, Sabiilerde olduğu gibi cinsel ilişkiden sonra temizlenme inancı yer alır (Karaman, 2006: 37).

Hinduizm’de su, temizleyici özelliğinin yanı sıra birçok puja seremonisinde de ön plana çıkar. Ritüellerde kullanılan kapların temizlenmesinde, Abhishekaslar veya tanrıların yıkanmasında kullanılan su kutsal kabul edilir. Ayrıca meditasyon amaçlı yapılan uygulamalarda da su önemli bir fenomendir. Sandhya ritüelinde mantralar okunarak suyun yudumlanması, vücuda su serpiştirilmesi, zihnin ve beden arındırılması açısından önem arz etmektedir (Pinto, 2021).

3. KURBAN

Kurban, genel olarak “Tanrıyı bir şekilde etkilemek veya tanrı ile kurbanı sunan kimse arasında yakınlaştırıcı bağ meydana getirmek için bir şahsı, bir hayvanı veya bir objeyi tanrıya adama fiilidir.” (Sharpe, 2000: 44). Kurban, tanrının veya tanrıların yasakladığı kuralları çiğneyen kimselerin başvurduğu bir temizlenme aracı olarak görülmektedir. Kişi kurban ile kendi ıstırabından kurtulduğuna ve böylece günahlarını temizlediğine inanmaktadır (Sarıkcıoğlu, 2011: 142). Tarihi süreç içerisinde kurban ritüeli, birçok dinde farklı isimler ve anlamlarla ortaya çıkmıştır. Takdimeler şeklinde de uygulanan bu ritüel, sunma zamanları ve sunma şekilleri açısından çoğu dinde farklılık gösterse de temelde aynıdır. Sunulan kurbanlar maddi ve manevi şekilde de olabilmektedir. İlk insandan itibaren tanrı veya tanrılar için yapılan bu uygulama günümüzde de birçok dini gelenekte hala devam etmektedir (Güç, 2003: 8-11).

3.1. Zerdüştlükte Kurban

Zerdüştlükler arasındaki bazı dini inanç ve uygulamalar, Kuzey Hindistan’da ikamet eden Parsiler tarafından günümüze kadar getirilmiştir. Zerdüştlükteki ibadetlerden en önemlisi kurban törenleridir. Bu bağlamda Hint-İran döneminde en göze çarpan uygulama Haoma (Sanskritçe Soma adı verilen) ritüelidir. Haoma kurbanı, haoma bitkisinden elde edilen içine su ve süt konularak içilen kutsal bir içecek olarak bilinir. Zerdüştlükte haoma’ya, ölümsüzlük atfedilmiş ve birçok dini seremoni ile hazırlanıp, içilmiştir. Hindu dini geleneğindeki “soma” ile benzerlik gösteren bu ibadet aracına daha sonra kutsiyet verilerek tanrılaştırılmıştır (Güç, 2003: 74-75). Özellikle Hint-İranlılar tanrıları için bahar aylarında Haoma kurbanını gerçekleştirir (Chakrabarty, 2005: 35). İcra edilen dini törenlerde Haoma önce ateşe kansasız kurban şeklinde sunulur, daha sonra töreni idare eden din adamı tarafından içilir. Zerdüştlükte ateş etrafında düzenlenen tüm dini inanç ve uygulamaların ortak amacı maddi ve manevi olarak arınmak olmuştur (Güç, 2011: 37).

Yasna (kurban etme, dua ve tapınma) adı ile anılan ve her sabah yapılan dini bir tören Zerdüştlükte önemli bir yer tutmaktadır. Bu ibadet Ahura Mazda, Amesha Spenta, Yazata gibi ruhani varlıklara kurban sunmak şeklindedir. Aynı zamanda bu ritüelle din adamlarına ayin yapma gücü vermek de amaçlanır. Yasna töreni öncesinde Paragna adı verilen ve tüm pisliklere karşı arındırıcı gücü olan bir seremoni düzenlenir. Bu seremoninin amacı arınmayı sağlamaktır. Bu şekilde yasna ritüelini yapan din adamı da bir çeşit arınma ritüeline maruz kalır. Bu esnada dualar okuyup, koruyucu

elbiseler giyer (Oymak, 2003: 199-201).

Zerdüştilerin kutsal kitabı Avesta'da keffaret kurbanının mahiyeti ile ilgili şu ifadeler geçmektedir: "Zerdüş Ahura Mazda'ya sordu: Eğer bir adam ay halindeki bir kadına yaklaşırsa ve o bunu kasten ve bilerek yapıyorsa, kadın da isteyerek, kasten ve bilerek müsaade ediyorsa, bunun kefareti nedir? yapmış oldukları eylem için ödeyecekleri ceza nedir? Ahura Mazda cevap verdi: Eğer bir adam ay halindeki bir kadına yaklaşırsa ve bunu kasten ve bilerek yapıyorsa, kadın da isteyerek, kasten ve bilerek müsaade ediyorsa; Erkek bin tane küçükbaş hayvanın başını kesecek; Zaothra-içki sunularıyla beraber iç organlarını dindarca ve sofuca ateşe sunacak; omuz kemiklerini iyi sulara getirecek. Dindarca ve sofuca, bin yük yumuşak odun, Urvasna, Vohu-gaona, Vohu-kereti, Handa-naepata ya da herhangi bir hoş kokulu bitkiyi ateşe getirsin. Bir baresma destesini bağlasın ve kutsasın; bin Zaothra-içki sunusunu temizce hazırlanmış ve iyice süzölmüş-dindarc bir adam tarafından temiz hazırlanmış ve iyice süzölmüş ve Handa -naepata olarak bilinen ağcın kökleri ile karıştırılmış-Haoma ve sütle beraber dindarca ve sofuca iyi sulara sunsun. O, karın üstü giden bin yılan, iki bin tane de başka tür yılan öldürsün; bin tane kara kurbağası ve iki bin tane de su kurbağası öldürsün; bin tane tahıl taşıyan kurbağa ve iki bin tanede başka tür karınca öldürsün. Kanalların üzerine otuz tane köprü atsın; Aşpahe-astra ile bin kırbaç, Sraoşo-karana ile bin kırbaç darbesine maruz kalsın. Bu kefarettir, bu yapmış olduğu eylem için ödeyeceği cezadır. Eğer bunu öderse, kutsalların dünyasına giden yolda kendisine bir kumanya (Aşai Rabbani) edinmiş olur; eğer ödemezse iblislerin dünyasına ki karanlıktan oluşan, karanlığın kendisi olan karanlığın kaynağı olan o dünyaya giden yolda kendisine bir kumanya edinmiş olur." (Vendidad, XVIII: 67-76). Kutsal metindeki bölümlerden de anlaşıldığı üzere, kanlı ve kansız kurbanın, kurban sunularının arınma aracı olarak kullanıldığı görölmektedir. Bununla birlikte Avesta'nın Yasna bölümünün birçok yerinde "Biz kurbanımızla" ifadesi ile Ahura-Mazda, Ahura-Mazda'nın oğluna, Uzayeirina'ya, Fradat-viraya...vb. kutsal kabul edilen birçok figüre hürmet edildiğinden bahsedilmektedir.

Avesta'nın en eski bölümleri olan Gata'ların kanlı kurbanlarla yapılan arınma uygulamalarına bakışı ise farklıdır. Gatalar da geçen bir bölümde: "Ey Mazda senin nefretin, öğütleri ile insanları iyi işten döndürenlerin ve sevinçten bağıra çağıra öküz kurban edenlerin üzerine olsun. Grihma ve onun yolundan gidenler ve yalana mail olan Karpanlar (kurban ve fidye manasını güden manasındadır.) ve hükümetleri onlardandır.... Çok zamandan beri Grehma ve öküzü kurban edenler kendi bütün düşünce ve kuvvetlerini zulme hasretmişlerdir. Zira bu suretle yalana tapanlara yardım ettiklerini sanıyorlar ve diyorlar ki ölümü uzaklaştıran bizim yardımımıza koşsun diye öküz kurban edilmesi lazımdır. Bu nedenle Karpanlar ve öküz kurban edenlerin hanedanı zulümleri altında kaldıkları halde onlara itaat etmeyenler tarafından, mahvedilirler. Bu iki melek (Hordad, Merdad) onların şahitleridir ve onları temiz tıynet sarayına sokarlar." (Zerdüş, 1935: 15-16). Zerdüş'ün sözlerinden anlaşıldığı üzere kanlı kurbanlar, Zerdüştiliğin ilk zamanlarından bu yana hoş görölmemekle beraber zaman içerisinde farklı şekillerde devam ettirilmiştir. Kanlı kurban sunuları Sasaniler, Partlar, Ahameniler zamanında sıklıkla başvurulan bir ibadet şekli olarak uygulanmıştır (Oymak, 2003: 203).

3.2. Hinduizm'de Kurban

Klasik Hinduizm döneminde de günahları affettirmek gayesi ile düzenlenen ritüellerin başında kurban gelmektedir. Kötü ruhları yatıştırmak, felaketleri ve hastalıkları önlemek, günahlardan arınmak, tanrıların öfkesini dindirmek amacı ile kanlı kurban törenleri düzenlenmiştir. Günahlardan arınmak için yapılan ritüellerden at kurbanı bu açıdan önem arz etmektedir (Katar, 1998: 47). Ashvamedha adı ile bilinen bu at kurbanı uygulaması, Vedik dini törenlerinin en büyüğü olarak bilinir. Seçilen iyi bir atın bir yıl boyunca başı boş bir şekilde dolaşmasına izin verilir. Şayet at bu süre içerisinde yabancı bir ülke toprağına girerse o ülkenin hükümdarı ile belki de savaş yapmak zorunda kalınır. Bir yıl sonunda at yakalanıp geri getirilir ve büyük bir tören eşliğinde kurban edilir. Yapılan bu kurban ile krallığın

bolluk ve bereketinin arttığına inanılır (Zaroff, 2005: 75; britannica.com, 2021).

Mitolojik bir anlatıya göre; Sagara adında bir kralın altmış bin oğlu vardı. At, tanrıların kralı Indra tarafından çalındığı için bir at kurbanı yapılması gerekiyordu. Indra, atı Kapila Maharishi denilen yere bağladı. Kralın oğulları atı bulabilmek için toprağı kazdı. Kazarken kullandıkları kazmalar çok ses çıkarıyordu. Ve dünya sallanıyordu. Kralın oğulları dünyaya verdikleri bu zarar neticesinde toprak tanrıçası Bhu devi Brahma'ya gitti. Bu duruma son vermesini istedi. Tanrı da onlara atı nerede bulacaklarını söyledi. Bunun üzerine kralın oğulları söylenen yere atı bulmaya gitti. Çocukları dönmeyince kral torunlarını yolladı. Nihayetinde torunlarından biri atı bulup krala getirdi. Kral, yapılan bir ayinle atı kurban etti. Atın küllerini ise ölen herkesi arındırmak için Ganj nehrine bıraktı (Flueckiger, 2015: 53).

Hinduizm'de yapılan pujalarda kanlı kurban haricinde kansız kurban adı verilen çiçek, meyve, para v.b. nesnelere tanrılara sunulur. Bu tür takdimeler bireysel olarak genelde sabahları ev mabedinde veya Hindu rahiplerinin katıldığı bir tapınakta yapılır (Harman 2004: 114) Hindu geleneğinde tanrılara sunulan her şey kurban olarak kabul edilir. Hinduizm'in ortaya çıktığı ilk zamanlarda ölen kişiler için kurban kesildiği ve bu kişilerin kurban sayesinde huzura kavuştuğuna inanılırdı. Ayrıca Vedizm döneminde kurban kesme inancı tanrıların besini olarak düşünülürdü (Armutak, 2004: 174-175). Hatta bu dönemde kurban sunucuları ile Devalar arasında kurban için pazarlıklar yapılır ve şöyle denilirdi: "Eğer bana istediğimi verirsen, ben de senin istediğini vereceğim. Eğer bana istediğimi vermezsen, ben de sana vermeyeceğim. Eğer benden bir şey alırsan, bende senden bir şey alacağım." (Ayдын, 2013: 125-126).

Hint kökenli A. Coomaraswamy "Kurban sunmak, yeniden doğmaktır." (Coomaraswamy, 2000: 43) sözü ile konuya atıfta bulunmaktadır. Kurban ritüelinin kişiyi arındırması Bhagavad-gita'da da şu şekilde geçmektedir:

Yediği içtiği içinde yakılır

Giren kurban olur dışarı atılır

Kurbanın ne demek olduğunu gören

Kurbanla tüm kötülüklerden arınır (Bhagavad-gita, 2001: 107).

Arınma ritüelleri Hinduizm'de çeşitlilik göstermektedir. Özellikle bu konuda Vedik dönemine dayandırılan tapas sözcüğü önemli bir yer tutmaktadır. Sanskritçe'de birçok anlamda kullanılmasına rağmen "ısı" anlamı bu açıdan merkezi bir konumdadır. Tapas uygulaması ile insan yeniden doğar. Yaratıcı ve yıkıcı özelliği olan tapas arındırıcı bağlamında genellikle yıkıcı etkisi ile bilinir. Aslında Rig Veda'da geçen bu ısı tabiri tanrı Agni'ye (Ateş tanrısı) atıfta bulunur. Kutsal metin Brahmanalar da ise tapas, Agni ile genelde eşdeğerdir. Kurban, Agni tarafından yok edilir. Bu şekilde yıkıcı tapas, ritüel nesnelere dışsal arındırılması ile ilişkilendirilir. Bir nesneyi arındırmak için kurban edilmesi gerekir. Bu şekilde tapas bir arınma aracı olarak görülmeye başlar (Kaelber, 1979: 192-197). Hindu geleneğindeki üç ilkedden biri olan yajna yani ateş kurbanı bayramlarda, düğünlerde veya yenilenme zamanlarında sıklıkla yapılır. Ateş kurbanı ile ritüellerde arınma söz konusudur. Her sabah yapılan ateş kurbanı ile hırs ve öfkelerin yok olduğuna böylece temizlendiğine inanılır (The Heart of Hinduism, 2021).

Vedik öğrenci, bekaret yeminini bozduğu zaman tanrıça Nirrti için yeni ay günü adı verilen bir zamanda kurban kesmesi gerekmektedir. Bu kurbandaki amaç günahlardan arınmaktır. Ayrıca Gopitryajna töreninden önce de kurban sunan kişinin arınması gerektiği belirtilmektedir (Sahoo, 2000: 434). Hindu kutsal metinlerden Yajur Veda'da kurbanla ilgili birçok bilgi geçmektedir. Ateş kurbanı ile ilgili şu ifadeler arınma/temizlenme açısından önemlidir:

İnek sütü nasılsa bizim için de süt;

Hakkın efendileri bize lütufta bulunsun,

Bal damlayan ve ghee (tereyağı) gibi iyice artırılmış olan.

*Ey Agni, bize zenginliğe giden adil bir yoldan öncülük et,
 Ey bütün yolları bilen Tanrı'm;
 Bizi dolandıran günahı bizden uzak tut;
 Sana en büyük onuru vereceğiz.
 Tanrıların yoluna geldik.
 Yapmaya gücümüzün yettiğini gerçekleştirmek için;
 Akıllı Agni kurban olsun, Hotr olsun. (Yajur Veda i.: 1. 14).*

Hint dini geleneğinde arınma ile ilgili olarak bahsedilmesi gereken bir kurban çeşidi de insan kurbanıdır. Arınma araçlarından ateş başlığında bahsettiğimiz bu kurban “sati uygulaması” olarak bilinir. Bir çeşit intihar töreni olan bu kurban bir döneme damgasını vurmuştur.

SONUÇ

İlkel kabilelerden günümüzdeki birçok dini geleneğe gelinceye dek arınmak/temizlenmek dini açıdan önemli bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Zerdüştlük ve Hinduizm'de arınmak için kullanılan ateş aynı zamanda tanrı veya tanrının yansıması şekli olarak görülmektedir. Özellikle Zerdüşst öğretide ateş kullanılarak yapılan ibadetlerin tümünde kişi günahlarından arınır ve temizlenir. Zerdüştlükte ateş öyle temizdir ki hiçbir suretle kirletilmesine müsaade edilmez. Hindu geleneğinde cenazelerin yakılması ile öne çıkan “sati” uygulaması, ateşle temizlenme fenomeni olarak bir dönem etkili bir şekilde görülmüştür. Bu uygulama zamanla özelliğini yitirmiştir. Fakat ateşin Hinduizm'deki bir kısım dini ritüellerde temizleyici olma rolü hala devam etmektedir.

Arınma aracı olarak kullanılan su, Hinduizm'deki ibadetlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Günümüzde kutsal kabul edilen nehirlerde belli zamanlarda yapılan ritüeller, bu duruma en güzel örnektir. Özellikle Ganj nehrinin suyu ile arınma ve bu suyun kaynağından içilmesindeki manevi boyut, Müslümanlar için kutsiyet atfedilen zezem suyunun işlevleri ile benzerdir. Ayrıca Zerdüşst doktrinindeki “padyap” seremonisi ile Hinduizm'deki “snana” uygulaması da İslam dinindeki abdestle ilişkilendirilebilecek başka bir ortak noktadır. Hinduizm'deki su ile arınma hususunda Siddharta Gautama Sakyamuni'nin alaycı sözlerine baktığımızda ise Budizm'de su ile arınmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Zerdüştlük ve Hinduizm'de kadın doğum sonrası kirli kabul edilir. Bu süre zarfında kadınla temas halinde olan kişilerin durumu da aynı şekilde görülür. Manevi olarak bu kirden ancak su ile arınabilir. Bu anlamda iki dinde de ortak bir noktadan bahsedilebilir.

Klasik Hinduizm döneminde kanlı olarak sunulan kurban çeşitleri sonraki dönemlerde kansız kurban şekline dönüşmüştür. Haoma ve Soma kurbanı olarak bilinen bu iki ibadet şekli birbiri ile benzerlik gösterir. Zerdüştlük ve Hinduizm'de bu iki farklı isimle anılan ateş kurbanı günümüze kadar adından söz ettirmiştir. Klasik Hinduizm döneminde görülen Ashvamedha (at kurbanı) ile arınma uygulamasına günümüzde pek rastlanmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agoramoorthy, G. (2015). Sacred Rivers: Their Spiritual Significance in Hindu Religion. *Journal of Religion and Health*, 54(3), 1080-1090.
- Akpınar, T. (1988). Eski ve Bugünkü Türklerde Su-Kültü ve Adetler. *Tarih ve Toplum* 0(49), 30-39.
- Anderson, M. M. (1971). *The Festivals of Nepal*. London: George Allen & Unwild. Ltd.
- Armutak, A. (2004). Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 30(2), 169-180.
- Ashirov, A. (2020). The Thoughts Related to the Cult of Water in Zoroastrianism. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research-IJMR*, 6(5), 491-493.

- Avesta (Zerdüştilerin Kutsal Metinleri)* (2017). (Çev. F. Adsay ve İ. Bingöl). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Aydın, F. (2013). *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Anlayışı: Hinduizm'de Kurtuluş*. Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Bhagavad-gita: Tanrının Şarkısı* (2001). (Çev. Ö. C. Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.
- britannica.com adresinden 12.10.2021 tarihinde erişildi.
- Can, C. (1968). Zerdüşçülük, Zerdüş ve Hukuk. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 273-288.
- Chakrabarty, P. [semanticscholar.org: https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/242611/bot_1994_02_03.pdf?isAllowed=y&sequence=1](http://semanticscholar.org/https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/242611/bot_1994_02_03.pdf?isAllowed=y&sequence=1) adresinden 18.11.2021 tarihinde erişildi.
- Coomaraswamy, A. (2000). *Hinduizm ve Budizm*. (Çev. İ. Taşpınar). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Debroy, B. ve Deproy, D. (tsz). *Great Epics of India: Vedas-Rig Veda*. Delhi: Books For All.
- Eliade, M. (2014). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. L. A. Özcan) İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Findly, E. B. (2005). *Encyclopedia of Religion. Agni, 1*, (Düzenleyen: L. Jones). Macmillan Reference USA: Thomson Gale.
- Flueckiger, J. B. (2015). *Everyday Hinduism*. New Delhi: Wiley Blackwell.
- Gross, R. M. (2005). *Encyclopedia of Religion. Birth*, 951-952. Macmillan Reference USA: Thomson Gale.
- Güç, A. (2003). *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Güç, A. (2011). *Dinlerde Mabet ve İbadet*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Gül, A. (2018). *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gündüz, Ş. (2000). Kadim Ortadoğu'dan Orta Asya'ya Nevruz. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 0(12), 1-15.
- Harman, W. (2004). Hindu Devotion, (Düzenleyen: R. Rinehart). *Comtemporary Hinduism: Ritual, Culture and Practice*. California: ABC-CLIO, Inc.
- <https://www.artofliving.org/environmental-sustainability/discovering-agnihotra-ancient-secret-improve-agriculture> adresinden 24.11.2021 tarihinde erişildi.
- <https://agnihotra.pl/en/what-is-agnihotra/> adresinden 24.11.2021 tarihinde erişildi.
- Kaelber, W. O. (1979). Tapas and Purification in Early Hinduism. *Numen*, 26(2), 192-214.
- Karaman, A. (2006). Kutsal Dinlere Mahsus Bir Temizlik Şekli: Gusül Abdesti. *Bakü Devolet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası*, 3(6), 33-48.
- Katar, M. (1998). Dinlerde Keffaret Anlayışı. *Dini Araştırmalar*, 1(1), 44-58.
- Kayalı, Y. (2013). Eski Bir Hint Geleneği: Sati. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 0(53), 365-374.
- Kubbealtı Lugati* (2005). (Der. İ. Ayverdi). <http://lugatim.com/s/ar%C4%B1nmak> adresinden 09.11.2021 tarihinde erişildi.
- Kutlutürk, C. (2016). Hinduizm'de Cenaze Törenleri. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 177-196.
- Lochhefeld, J. G. (2002). The Illustrated Encyclopedia of Hinduism. *Snana*. New York: The Rosen Publishing Group, Inc.
- Manu. (1869). *Hindu Law or the Ordinances of Menu, According to the Gloss of Culluca: Comprising the Indian System of Duties, Religious and Civil*, (Çev. S. W. Jones). London: Printed by Woodfall and Kinder.
- Movahed, A. A. ve Parsian, Z. (2015). Study on Fire in Zoroastrianism. *Research Journal of Fisheries and Hydrobiology*, 0(0), 434-436.
- Nigosian, S. A. (1993). *The Zoroastrian Faith*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Nigosian, S. A. (1994). *World Faiths*. New York: Palgrave Macmillan.
- Oymak, İ. (2003). *Zerdüştlük (İnanç, İbadet, Adetler)*. Elazığ.

- Öztürk, N. (2018). Hinduizm'deki Günlük İbadetlerden: Sandhyavandanam. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(46), 15-36.
- Pandey, R. B. (1949). *Hindu Samskaras: A Socio-Religions Study of the Hindu Sacraments*. Banaras: Vicrama Publications.
- Pinto, E. (tsz) standrewscollege.ac.in adresinden 15.11.2021 tarihinde erişildi.
- Rath, S. K. Concept and Origin of Sacred Tanks. *CHRJ*, 47(1), 99-104.
- Renou, L. (1993). *Hinduizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rudhardt, J. (2005). Encyclopedia of Religion. *Water*, 14. (Düzenleyen: L. Jones). Macmillan Reference USA: Thomson Gale.
- Sahoo, P. C. (2000). Catuspatha in the Vedic Ritual. *Bulletin of the Deccan College Research Institute*, 60(61), 433-439.
- Sarıkoçlu, E. (2011). *Din Fenomenolojisi*. Isparta: Fakülte Yayınevi.
- Sharma, A.; Ray, A.; Hejib, A. ve Young, K. K. (1988). *Sati: Historical and Phenomenological Essays*. Delhi: Motilal Benarsidass.
- Sharpe, E. J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, (Çev. A. Güç). Bursa: Arasta Yayınları.
- Singh, R. P. (1994). Water Symbolism and Sacred Landscape in Hinduism: A Study of Benares. *Erdkunde*, 48(3), 210-227.
- Stevenson, S. (1920). *The Religious Quest of India-The Rites of the Twice-Born*. Dublin: Humphrey Milford Oxford University Press.
- Sular, M. E. (2020). Zerdüştilik ve Yezidilik Bağlamında Kürtlerin İnançlarının Kökeni Problemi. *Şarkiyat*, 12(4), 1458-1475.
- TDK, Türk Dil Kurumu (2011). "Arınmak" Maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 09.10.2021 tarihinde erişildi.
- Tanyu, H. (1991). Ateş. *İslam Ansiklopedisi İçinde* (s. 52-55). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşpınar, İ. (2016). *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti: Hinduizm ve Budizm*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- The Heart of Hinduism* (tsz). <https://iskconeducationalservices.org> adresinden 12.09.2021 tarihinde erişildi.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Upanişadlar: Tanrının Soluğu* (1976). (Çev. M. A. Işım) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Witzel, M. (2015). Water in Mythology. *The MIT Press on Behalf of American Academy of Arts & Sciences*, 144(3), 18-26.
- Yitik, A. İ. (2010). Hinduizm. (Düzenleyen: Ş. Gündüz). *Yaşayan Dünya Dinleri İçinde* (s. 277-305). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yurdaydın, H. G. ve Dağ, M. (1978). *Dinler Tarihi*. Ankara: Gündüz Matbaacılık.
- Zaroff, R. (2005). Asvamedha-A Vedic Horse Sacrifice. *Studia Mythologica Slavica*, 0(VIII), 75-86.
- Zerdüş. (1935). *Zerdüş'tün Öz Şiirleri, Avesta'nın Manzum, Lirik Parçaları*. (Çev. A. N. Tarlan). İstanbul: Sühulet Matbaası.

İbn Miksem: Hayatı, Kıraat İlmindeki Yeri ve Şâz Okuyuşları*

Öğr. Gör. Dr. Muazzam Yener

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9032-0988>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kıraat Anabilim Dalı, Kahramanmaraş –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.01.2022

Kabul: 21.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Sahih Kıraat

Şâz Kıraat

Kûfe

İbn Miksem

İbn Mücâhid

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57595>

Öz

Hicri dördüncü yüzyılda Bağdat'ta yaşamış ve soy zincirine göre Abdullah b. Abbâs'ın mevlası olan Miksem'e nisbetle İbn Miksem olarak tanınmıştır. Bağdat'ın iki meşhur imamından biri İbn Mücâhid (ö. 324/936) diğeri İbn Miksem (ö. 354/965)'dir. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf'lara bağlı okuyuşlar, hicri üçüncü yüzyıla kadar Müslümanlar arasında hoşgörü ve müsamaha ortamında devam ediyordu. Ancak İbn Mücâhid Mushaf hattına uyan kıraatları “yedi” ile sınırlandırırken; bunun aksine İbn Şebûz ile aynı dönemde yaşamış ve onun gibi şâz okuyuşlarıyla zikredilen İbn Miksem, Mushaf hattına uymayan şâz kıraatlarda ısrarcı olmasıyla bilinmektedir. Bu ısrarcı okuyuşları neticesinde İbn Şenebûz (ö. 328/939)'un yaşadığı benzer birtakım sıkıntılar yaşamış, İslam tarihinde Kur'an tilavetinde İcmâa aykırı okuyuşları yüzünden baskı görmüş, şiddetle eleştirilmiş ve dönemin halifesi huzuruna celbedilmiştir. Başta kıraatları “yedi” ile sınırlandıran şeyhul kurrâ İbn Mücâhid olmak üzere kıraat ve fıkıh âlimlerinden oluşan bir heyet önünde sorguya çekilmiştir. Bu okuyuşlarından vazgeçmesi için tövbe etmesi istenmiş, bu da yetmezmiş gibi kitapları da yakılmıştır. Bu baskıdan dolayı hatalı olduğunu kabul etmiş gibi görünerek tövbe etmiştir. Bu çalışmamızda İbn Miksem'in hayatı, İbn Mücâhid'in kıraatları “yedi” ile sınırlandırmasına karşı olan muhalefeti, tövbe ettirilme olayı, şâz kıraatlarla okuma ısrarı ve sebepleri üzerinde durulacak ve onun hatt'a muhalif okuyuşları, kıraat ve tefsir kaynaklarından karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yener, M. (2022). İbn Miksem: Hayatı, Kıraat İlmindeki Yeri ve Şâz Okuyuşları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 269-286.

İbn Miksem: Life, its Place in Science Kiraat and Shaz Readings the Essence*

Lect. Dr. Muazzam Yener

Kahramanmaras Sutcu ImamUniversity, Faculty of Theology, Department of Recitation,
Kahramanmaras – TURKEY**Article History**

Submitted: 13.01.2022

Accepted: 21.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Authentic Recitation

Shaz Recitation

Kufa

İbn Miksem

İbn Mujahid

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57595>**Abstract**

Hijri at fourth century lived in Baghdad and, according to the lineage, Abdullah b. Abbas It is a production as Ibn Miksem in relation to Miksem, the maula of Abbas. One of the famous two imams of Baghdad İbn mujahid (d.324/936) other Ibn Miksam (d.354/965). The readings related to the Mushafs copied by Hz. Osman continued in an atmosphere of tolerance and indulgence among Muslims until the hijri third century. But İbn Mujahid limited the recitations conforming to the Mushaf line to his "seven", he lived at the same time as an İbna Shabuz like him and was also credited with his recitations. He is known for being insistent on shaz karats that do not fit the line. As a result of these persistent recitations, İbn Senebuz (d. 328/939) experienced some difficulties similar to that of İbn Senebuz (d. 328/939), he was severely criticized for his recitation of the Qur'an in Islamic history, and he was summoned to the presence of the caliph of the period. He was interrogated in front of a committee consisting of recitation and fiqh scholars, especially the sheikh kurra İbn Mujahid, who limited the recitations to "seven". He was asked to repent in order to give up these readings. He repented, pretending to admit that he was wrong because of this pressure. In this study, the life of İbn Miksem, his opposition to İbn Mujahid's limiting the recitations to "seven", the event of repentance, his insistence on reading with shaz recitations and his reasons will be emphasized, and his readings against calligraphy will be discussed comparatively from the sources of recitation and tafsir.

GİRİŞ

Hiz. Peygamber ve halifeler sonrasında İslâm toplumunun hızla ilerlemesi sonucu meydana gelen gelişmelere paralel olarak, Dini ilmlerin umumunda birtakım ayrışmaların ve her bir disiplinin kendine özgü usûl ve kurallarının biçimlendiği görülmektedir. Bu durum kıraatlar için de geçerli olmuştur. Kıraatla ilgili erken dönem kaynaklarına baktığımızda bazı kural ve kaidelerin tam teşekkül etmediği, daha sonraki dönemlerde bunların gelişme gösterdiği, muhteva ve tanımlarının tasniflendirilip detaylandırıldığı görülmektedir. (Ünal, 2011: 83)

Hicri üçüncü yüzyıla kadar ki zaman diliminde Müslümanlar, Hiz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf'lara bağlı okuyuşlarını bir hoş görü ve müsamaha ortamında sürdürüyordu. Ancak bu anlayış içerisinde senedi Hiz. Peygamber'e ulaşan sahih kıraatlar olduğu gibi; hatt-ı Osmanî'ye ve Arap diline muvafık olmayan zayıf ve şâz kıraat vecihleri ve sahâbelere ait tefsir kabilinde izahlar da toplumda yaygınlık kazanmıştı. İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin belirttiğine göre; ancak toplumda liyakatsiz bazı kişilerin var olan metni okumada bazı yanlışlara düştüğü ve şâz kabul edilen okuyuşlarla metne zarar verdiği görülen bir durumdu. Bu sebeple kıraat alanında otorite kabul edilen şahsiyetler kıraatların kabulü konusunda bazı kriterler koymayı gerekli görmüşler. Buna göre sahih/mütevâtir kıraatlar, Arap diline bir yönüyle de olsa uygun olması, hatt-ı Osmanî'ye bir ihtimalle de olsa muvafık ve sened yönüyle de sahih olan her kıraat'tir. Bu okuyuşların reddedilmesi uygun olmaz ve inkarı caiz değildir. Bu okuyuşlar, Kur'ân'ın kendisiyle indiği yedi harftendir. Bu üç şarta uyan okuyuşlar, gerek yedi imama veya on imama, gerekse makbul olunan diğer imamlara nispet edilsin hepsi birbirine denktir. Ancak bu şartlardan biri ihlal edildiği takdirde bu kıraat zayıf ve şâz olarak adlandırılır. Bu noktainazar, halef ve seleften gelen tahkik ehli tarafından dikkate alınmıştır. (İbnu'l-Cezerî, 2009:1/19)

Benzer kriterler, yedi kıraat imamları tarafından da öncelenmiş, ayrıca makbul bir kıraatta tekellüfün ve şâz kıraatların bulunmaması, rivâyet edildiğinde asla kıyasa başvurulmaması istenmiş ve kıraatta ammenin kıraatlarına uygun gelen kıraatların tercih edilmesi de istenmiştir. Ancak bu dönemde makbul bir kıraat için sadece senedi sahih ve Arapça'ya uygun olmasını İbn Şenebûz savunmuş; ya da sadece Arap diline uygunluğu kabul edilen ve senedi olsun veya olmasın, ya da resmî mushafa uygun olsun olmasın, dile muvafık gelen bütün okumaları kıraat olarak kabul eden bu görüşün İbn Miksem'e ait olduğu kaydedilmiştir. (Abdülhâdî, 1985:110; Zehebî,1984: 2/550; Brokelman, 2001:109)

Hayatı

Adı Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Yâkub b. Hasan İbn Miksem el-Bağdâdî el-Attâr en-Nahvî ve el-Mukrî'dir. (Zehebî, 1985: 16/17; Zirikli, 2002: 3/243) (265/878-879) yılında Bağdat'ta doğdu. Tarihi kaynaklara göre bir yerde Miksem diye kaydedilirken diğer bir yerde Muksim şeklinde kaydedilmiştir. (Altıkulaç, 1999: 200-201), Zehebî, (ö. 1930), Mukassam şeklinde harekelenerek zikredilmesi, tarihçilerin bir dikkatsizlik eseri olduğu ihtimalini barındırdığını belirtmektedir. (Zehebî, 2005: 2/1149; İbn Hacer, 2002: 7/76) İbn Miksem kıraatları 'yedi' ile sınırlandıran İbn Mücâhid'le aynı devrede ve aynı belde de Bağdat'ta yaşamıştır. Her ikisi aynı hocalardan kıraat almış ve aynı ilim ikliminde yetişmişlerdi. Binaen aleyh, birbirlerini iyi tanıdıkları anlaşılmaktadır. Bağdat'ta her ikisi şeyhul-kurrâlık makamına yükselmiş ve kıraat eğitimi veriyorlardı. Buna rağmen aralarında bir rekabet, kıskançlık ve çekişme vardı. (İbnu'l-Cevzî, 1995: 14/170) İbn Miksem, İbn Mücâhid'ten devam edip ders alan kimselere ders vermezdi. İlim öğrenmek için kendisine gelen talebelere önce hangi âlimden ders aldıklarını sorar, eğer İbn Mücâd'ten okuduğunu öğrenirse artık o talebeyi kabul etmezdi. İbn Mücâhid için, o, bu ilmi bilmez bu ilimde pek yeterli değildir. Bu ilmin tozu ayaklarına bile değmemiştir. Bu ifadelerle İbn Mücâhid'i küçümseyerek onu beğenmiyordu. (Zehebî, 2009: 3/519) Hatta Bağdat'ın dışında başka hocalardan ders almadığını; kıraat ilmi ve Arap lughatında kendisinin daha önde olduğunu belirterek, birçok ilmi seyahatlerde bulunduğunu ifade etmiştir. (İbnu'l-Cezerî, 2009:

1/166) Ancak tarihi kaynaklarda onun ilmi seyahatleri konusunda herhangi bir bilgiye rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Halbuki İbn Mücâhid, Mısır'ın meşhur kurrallarından Abdullah b. Huseyn Abdullah es-Sâmirî'den kıraat dersleri almış, yine hacca giderek kıraat imamlarından İbn Kesîr (ö. 120/738)'in birinci râvisi Kunbul (ö. 291/903)'dan kıraat almıştır. (Zehebî, 1995: 2/548) İbnu'n-Nedîm (ö. 385/995), İbn Miksem'in İbn Mücâhid'e husûmet beslediğini ve onunla bir türlü ünsiyet kuramadığını aktarmaktadır. (İbnu'n-Nedîm, 2013: 335) Ebilabbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 300/912) *Mecâlisu Sa'leb* adlı eserinde onun bir kıraat âlimi olduğunu ve Arap dili konusunda onunla mukayese edilecek kimseyi bulamadığını kaydetmektedir. (İbnu'l-İmâd, 1989: 4/286; Tevhîdî, 1988: 8/694) Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052)'nin ifadelerine göre İbn Miksem, Kur'ân ilimlerinde dapt ve itkân sahibi, Arap lugatında âlim ve güçlü bir hafızaya sahipti. Aralarında Zehebî ve İbnu'l-Cezerî'nin de bulunduğu âlimlerin kâhir çoğunluğu ise, onun önemli kıraat üstatlarından olduğunu, sika, zaptı sağlam, dil âlimi ve güvenilir bir zat olduğunu belirtirler. (Zehebî, 2009: 1/597; İbnu'l-Cezerî, 2009: 1/166) Nitekim Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) de onun saf, temiz, mütedeyyin ve verâ sahibi biri olduğunu kaydeder. (Hamevî, 1993: 6/2503)

Ebû Ahmet el-Farazî, rüyasında İbn Miksem'in kible'ye ters yönde namaz kıldığını görmesi, onun Mushaf hattına muhalif okuyuşuna yönelik te'vil etmiştir. (İbnu'l-Enbârî, 1985: 204; Zehebî, 2009: 16/3396) İbn Mücâhid'in talebesi olan Ebû Tâhir b. Hâşim, İbn Miksem'in bireysel olarak tercih ettiği kıraatlarını bir yandan överken diğer yandan *el-Beyân* adlı kitabında onun için, yanlışları çok, ilmi az ve öyle bir bid'at ile işgal etti ki, şâz kıraatlarında olan ısrarı ile, zındıklara ve mühlidlere yol açtığı yakıştırmaları (Zehebî, 2009:1/598) yapması bize göre pek tutarlı görünmemektedir. Çünkü âlimlerin çoğuna göre, onun şâz kıraatlarda ısrar etmesinin ana sebebinin, kendisinin iyi bir dilbilimci olması hasebiyle, kıraatları Arap dilinin lügat ve mânâ vecihleri yönüne dayandırarak buna başvurduğunu söylemeleri, Ebû Tâhir'in bu sözlerini geçersiz kılmaktadır. Aynı şekilde İbn Ebî Hişâm, asrımızda, Mushaf hattına ve Arap diline bir vecihle bile olsa uygun olan kıraatıyla öyle bir âlim temâyüz etti ki; onun kıraatı namazda ve namazın dışında da caizdir, demektedir. (Zehebî, 2009: 16/3396) İbnu'l-Cevzî (ö. 598/1201) İbn Miksem'in kıraatta sika ve Kûfeliler'in nahvini iyi bilen biri olduğunu ve onun Me'âni'l-Kur'ân konusunda *Kitâbu'l-Envâr* adlı bir eserinin olduğunu ve bunun mislini daha önce görmediğini kaydeder. (İbnu'l-Cevzî, 2010: 14/170; Zehebî, 1954: 3/924; İbn Kesîr, 1991: 11/260) İbn Miksem'in, âbit, zâhid, takva sahibi biri olduğunu, ancak şâz kıraatlarında ısrarcı olduğunu ve kıraatın cehri olarak okunduğu namazlarda bunları okuduğunu aktarır. (Hamevî, 1993: 6/2503) İbn Miksem'in suçlandığı en büyük şeyin, namazda Ubey b. Ka'b ve İbn Mes'ûd gibi sahâbilerin Mushaflarına uyan ve senedi sahih olan kıraatlarla okumasıydı. (Zehebî, 1954: 1/597) O, bu kıraatların sahih olduğu düşüncesiyle, onun dönemine kadar yedi veya on kıraat diye tasnife tabi tutulan bir sınırlandırmanın bulunmamasından dolayı bu kıraatlarla amel etmiştir.

Hocaları

Hatîb el-Bağdâdî'nin belirttiğine göre, İbn Miksem, kıraatı, Ebe'l-Hasen el-Celâlî, Muhammed b. el-Leys el-Cevherî, Ebû Muslim el-Keccî, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, Musa b. İshâk el-Ensârî, Ebu'l-Abbâs Sa'lebân, Kıraat imamlarından onuncu sırada yer alan Halef el-Bezzâr (ö. 229/844)'ın talebesi Abdülkerim el-Haddâd. (Bağdâdî, 1422/2001: 2/607) İbnu'l-Cezerî, bu isimlerden farklı olarak; Nasr b. Yûsuf'un mevlâsı Dâvud b. Süleyman, Hâtim b. İshak, Hasan b. Ulviyeh el-Kattân, Ebilabbâs el-Muaddel, Abbâs b. Fadl er-Râzî, Ahmed b. Farah el-Müfessir, Abdullah b. Muhammed b. Bekkâr, Mudâr b. Muhammed, Ali b. Hasan el-Fârisî, Ahmed b. Yahyâ Sa'leb, İdris b. Abdülkerîm, Muhammed b. İshâk el-Ensârî, ve Muhammed b. Yahya ez-Zûzenî, Ebî Kubeyse Hâtem b. İshâk el-Mevsilî'yi zikreder. (İbnu'l-Cezerî, 2009: 2/110) Zehebî, bu isimlere ek olarak sayıyı daha kısa tutmakla beraber şu ismi de ekleyerek; Muhammed b. Yahya el-Mervezî, gibi şahsiyetlerden arz yoluyla aldığını kaydetmektedir. (Zehebî, 2009: 1/598) Diğer yandan *Siyeru A'lâm en-Nubelâ'* adlı eserinde, Muhammed

b. Süleyman el-Bâğandî ve Câfer el-Firyâbî'yi de ilave etmektedir. Aynı zamanda el-Firyâbî, İbn Miksem'in, Sa'leb'e ait olduğu bilinen *Mecâlisu Sa'leb* adındaki eserini rivayet edenler arasında yer almış ve bununla birlikte Arap dili ve edebiyatı alanında geniş ölçüde istifade ettiği kaydedilmektedir. (İbnu'n-Nedîm, 2013: 335)

Talebeleri

İbn Miksem'den arzen kıraat alanlar veya rivâyette bulunanlar ise şu isimlerden oluşmuştur.

Öncelikle oğlu, Ahmed, Ebû Bekir b. Mihran, Ali b. Ömer el-Hamâmî Ebî'l-Hasen, Farac b. Muhammed et-Tikrîtî, Hasan b. Muhammed el-Fahhâm, İbrahim b. Ahmed et-Taberî, Muhammed b. İbrahim b. Ali b. Âsım b. Zâdân el-Asbahânî Ebû Bekir, Ahmed b. Ali el-Kâtib, Ahmed b. Ali el-Bettî Ebî'l-Hasen, el-Hasen b. Ahmed b. İbrahim el-Bezzâz ebî Ali, ebî Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. Yahyâ el-Fahhâm, Ali b. Ahmed b. Ahmed b. İshâk b. el-Behlûl et-Tenûhî Ebî'l-Hasen, Ömer b. İbrahim el-Kettânî, Ali b. Muhammed el-Allâf, Ebu'l-Farac eş-Şenebûzî, Kâdî Ebu'l-Huseyn, Ahmed b. Yahyâ, Ebulfarac en-Nahravânî, Ebû Ahmed es-Sâmiriyy, Ali b. Ahmed er-Rezzâz, Muhammed b. Ahmed el-Âdemî, Ali b. Muhammed b. İsmail. Zehebî, bu isimlere İdrîs el-Haddâd'dı eklemiştir. (İbnu'l-Cezerî, 2009: 2/124; Zehebî, 1954: 2/597; Zehebî, 2009: 16/106) İbn Miksem hadis ilminde de mahir bir âlimdir. Abdulazîz b. Câfer el-Fârisî, Ebu'l-Hasen b. Rizkaveyh, Ebû Ali b. Şâzan ed-Dârakutnî ve diğerleri ondan hadis nakletmişlerdir. (Zehebî, 1954: 1/598; İbn Kesîr, 1991: 1/260; Zehebî, 1954: 16/3396; Bağdâdî, 2001: 2/608; Zehebî, 2009: 2/742)

Eserleri

İbn Miksem'in te'lif ettiği kitapları İbnu'n-Nedîm *el-Fihrist*'inde şu şekilde sıralamıştır. *Kitâbu'l-Envâr fi İlmi'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Medhal ile İlmi's-Şii'r*, *Ktâb İhticâcu'l-Kirâât*, *Kitâb fi'n-Nahvî*, *Kitâbu'l-Maksûr ve Memdûd*, *Kitâbu'l-Müzekker ve'l-Müennes*, *Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, *Kitâb Adedu't-Temâm*, *Kitâbu'l-Mesâhif*, *Kitâb İhtiyâr Fıkh*, *Kitâbu's-Seb'ati bi İlelihe'l-Kiber*, *Kitâbu's-Seb'ati'l-Evsat*, *Kitâbu'l-Evsat Âharu*, *Kitâb İnfirâdâtihi*, *Kitâb Mecâlisu Sa'leb*. (İbnu'n-Nedîm, 2013: 49) Ebû Bekir el-Hatîb, İbn Miksem'in tefsir ve Me'âni'l-Kur'ân konusunda yazdığı bir eserden bahsetmekte ve bunu *Kitâbu'l-Envâr* ismiyle adlandırdığını ifade etmektedir. (Zehebî, 1954: 1/598; Safedî, 2000: 2/250) Bu eserlerin dışında, İbnu'l-Kıftî (ö. 646/1248) İbn Miksem'in kıraat ve nahiv ilmiyle ilgili eserlerini şu şekilde sıralamıştır. *el-İntsâr li Kurrâi'l-Emsâr*, *Kitâbu'l-Asğar (Şifâi's-Sudûr)*, *el-Letâif fi Cemi' Hecâi'l-Mesâhif*, *es-Seba'tu'l-Kebîr*, *Zâd Yâkût*, *fi Kavlihî Teâlâ: ve men Yaktul*, *er-Red ala'l-Mu'tezile*, *Ukalâi'l-Mecânîn* ve *el-Muvaddah*'tır. (Kıftî, 1986: 3/100) Başka eserlerinin olup olmadığı bu durumda tespit edememekteyiz.

Kıraat İlmindeki Yeri

İbn Miksem hadis rivâyeti konusunda güvenilir sika bir zat'tır. Bununla birlikte hayır hasenat sahibi özelliği, salih kişiliği ve güçlü hafızası sayesinde döneminin meşhurları arasında addedilmiştir. Daha önce de izah edildiği gibi kaynakların çoğunda salih, dindar, kıraat ilminde sika sahibi ve bu konuda mahir olduğu gibi; Arap diline vâkıf, özellikle Kûfeliler'in nahvinde derin ilim sahibi, itkan ve adalet sahibi olduğu kaydedilir. Âlimlerin çoğunluğunun ifadelerine göre, o, öncelikle cumhur ulemaya uyarak Mushaf hattına uyan meşhur kıraatları okuduğu gibi şâz kıraatları da ihmal etmezdi. (Zehebî, 2009: 1/598; İbnu'l-Cezerî, 2009: 1/166; İbnu'l-Cevzî, 1995: 8/170) İbn Miksem'in okuyuşunun detaylı incelemesini yapan Arthur Jeffery, onun kıraatının, genelde Kûfe kurrâ'sına dayandığını tespit etmiş, onlardan ayrıldığı yerlerde, Nafî b. Abdurrahman (ö. 169/786) ve Ebû Câfer el-Kârî (ö. 130/747)'nin okuyuşlarını tercih ettiğini belirtmiştir. Onun okuyuşundan tespit ettiği beşyüz'ün üzerindeki okuyuşun beşte birinde Hasn-ı Basrî'nin okuyuşuyla uyuştuğunu söylemiştir. Devamında İbn Miksem'in kıraatları yedi kıraatla karşılaştırıldığında onun kıraatlarının daha mantıklı olduğu görüşünü desteklerken; birçok okuyuşunun mânâyı değiştirmedeği sürece, bunların caiz olduğunu sözlerine eklemektedir. (Jeffery, 1948: 1/33) İbn Miksem senedi sahih olan her kıraatın resm-i Mushaf hattına muhalif olsa bile Arap diline bir vecihle bile uysa okunmasına cevaz verirdi. Bunları namazda

ve namaz dışında okur hatta bunlarla namaz kıldırırdı. Kimse bundan dolayı onu kınamamış ve kıraatları konusunda olumsuz bir şey söylememiştir. Taki İbn Mücâhid kıraatları “yedi” ile sınırlandırınca kadar.

Yed-i kıraat’ı ilk defa sistemleştirip tasnife tabi tutan İbn Miksem’in çağdaşı İbn Mücâhid’tir. Onun kıraatları sınırlandıran ilk kişi olduğu bilinmekle beraber bu sınırlamayı getiren ilk kişi değildir. Nitekim ondan önce de kıraatlara sınırlandırma getiren âlimlerden Ahmed b. Cubeyr (ö. 258/872)’in *Kitâbu’l-Hamse* adlı eseriyle kıraatları beş ile sınırlandırdığı bilinmektedir. (İbnu’l-Cezerî, 2009: 2/111) İbn Mücâhid, sahih olarak addedilen kıraat-ı seb’â’yı toplayarak kitaplaştırmış ve bunun dışında kalan kıraatları şâz kıraatlar kategorisinde kabul etmiştir. Muhtemelen İbn Miksem ona nispeten namazda veya namaz dışında şâz kıraatlarla okumayı tercih ediyordu. Anlaşıldığı kadarıyla o, İbn Mücâhid’in kıraatları ‘yedi’ ile sınırlandırmasına karşı muhalefet etme amacını taşıyordu. Bunun sebebi, İbn Mücâhid, sahih kıraatlar için koşulan üç temel şartı taşıyan kıraatlardan yalnızca yedisini almış ve diğerlerini bunların dışında bırakmasıdır. Ancak aynı şartları taşıyan birçok okuyuşlar mevcuttu. Bundan dolayı İbn Mücâhid’in bu sınırlandırma ameliyesiyle birçok âlim tarafından eleştirildiği de bilinmektedir. İbn Mücâhid’i eleştiren âlimler onun döneminden sonra sözlü tenkitlerle birlikte, Ebû Nasr Ahmed b. Mesrûr el-Bağdâdî (ö. 332/934)’nin *el-Mufid fi’l-Aşr’ı*, bunun akabinde Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihran el-İsbahânî en-Nesabûrî (ö. 381/992)’nin, *el-Ğâye fi’l-Kirâati’l-Aşr*, adlı eseriyle kıraat-ı aşere’yi meydana getirmiş; Ebû Tâhir el-Bağdâdî (ö. 396/1005)’nin *el-Mustenîr fi’l-Aşr* adlı bu vb. eserler, buna tepki olarak kaleme alınmışlardır. (Bkz. Bâlvâlî, 1997: 43 vd.) İbn Mücâhid, kıraatların hem kendi içinden hem de dışından kaynaklanan gerekçeleri ileri sürdüğü görülmektedir. Ona göre, kendi döneminde bazı kurrâ’ların, kıraatları ve onların dilsel karakterini bilirken, Arap lehçelerine vâkîf ve okumaların nakli referanslarını değerlendirebilecek kabiliyete sahip iken, bazıları da dilbilim konusunda uzman olmakla beraber, kuralları ihlal edercesine tilavet yapmakta ve hatta bazıları, Kur’ân’ı ezbere okumakla dilbilimin inceliklerini bilmedikleri için âyetlerde yanlış yapmaktadırlar. (İbn Mücâhid, 1972: 45) O, bu alanla ilgilenenler, sahih olan kıraatları değerlendirmekten veya onları sorgulamaktan öte hatalı okumaktadırlar. Bu hatalı okumaların makbul, ancak tartışmaya müsait okumaların özüne zarar verdiğini ve kurrâ arasında istenmeyen bazı tartışmalara mahal vereceğini düşünmüş olacak ki böyle bir sınırlandırmaya gittiğini gerekçe olarak göstermektedir. (Dağ, 2006: 85)

İbn Mücâhid’in diğer bir gerekçesi, bu dönem içerisinde kıraat alanında temayüz etmiş bazı âlimlerin, sahih kıraatlar için belirlenmiş olan kriterlere göre değil de, kendi kriterleri doğrultusunda Kur’ân lafızlarını okumaları ve değerlendirmeleridir. Bunların başında İbn Miksem gelmektedir. Onun, Mushaf hattına uygun olan bir kelimenin dilbilim kurallarına uygun olan her vecihle okunabileceğini iddia ettiği kaydedilmektedir. (İbn Mücâhid, 1972: 18; Zehebî, 1954: 2/598) Dolayısıyla dil kurallarına uygun, nakli bir temeli olmayan birçok kıraatı türettiği belirtilmektedir. Bu ve benzeri âlimlerin, Kur’ân lafızlarına yönelik tehdit oluşturan bu girişimlerinin toplum içerisinde taraftar bulmaya başlaması İbn Mücâhid’i buna saik eden diğer bir neden olduğu belirtilmektedir. (İbn Mücâhid, 1972: 19; Dağ, 2006: 85) Nitekim eserinde bunu dile getirirken, kıraat ilminde sadece dil bilmenin yeterli olmayacağını belirtmekte ve İbn Miksem ve benzeri âlimleri kastederek açıkça uyarılmaktadır. el-Bennâ (ö. 1117/1705)’da yedi kıraat imamının belirlenmesinin nedenlerini açıklarken aynı zamanda söz konusu âlimin bu tutumunu şiddetle eleştirmektedir. (Bennâ, 1987: 1/70)

Aslında İbn Mücâhid dönemine kadar kıraatlarda herhangi bir sınırlama getirilmediği için şâz kavramı, Mushaf hattıyla örtüşmeyen okumalar için kullanılıyordu. İbn Atiyye, Abdülmelik b. Mervan döneminde Irak valisi olan Haccâc’ın Hasan-ı Basrî ve Yahya bi Ya’mer’e kıraatlara dair bir eser yazmalarını emrettiğini, bunun üzerine onlar da Mushaf hattıyla örtüşen bütün sahih kıraatları bir araya getirdiklerini; bu durumun İbn Mücâhid’in *Kitâbu’s-Seba’* adlı eserini kaleme alınca kadar

devam ettiğini belirtmiştir. (İbn Atiyye, 1954: 275) O dönem içerisinde senedi sahih ve mushafa uygun olan ve bir şekilde Arap grameriyle örtüşen her kıraatın okunduğu ve bunlara bir sınırlama getirilmediği için bunların dışında kalıp nakli sahih olan ancak Mushaf hattına uymayan kıraatlar şâz olarak algılanıyordu. Dolayısıyla şâz kavramının İbn Mücâhid öncesi süreçte resm-i Mushaf ile örtüşmeyen, ancak nakli sahih olan birtakım sahâbe kıraatlarını karşılamaktadır. Kanaatimizce İbn Miksem'i bu konuda haklı gösteren şey, İbn Mücâhid'in, farklı okumaları dilbilimsel açıdan kategorik bir yaklaşımla sınıflandırmaya çalışmasıdır. Buna göre dil açısından az kullanılan vecihleri ve nahiv açısından mânâsının zayıf olduğunu düşündüğü okuyuşları, ayriyeten bir kısım okuyuşların vehme düşülüp hata sonucu türediğini düşündüğü için, onları "yedi"nin dışında bırakmasıdır. (Mitz, 1967: 2/388) Sahih diye kabul ettiği kıraat birikimi içerisinde nahiv yönünden sağlam ve kuvvetli olan okuyuşları tercih etmesi, dolayısıyla bunun dışında bıraktığı ve seçemediği okumaları i'râb yönünden daha zayıf kabul ettiği görülmektedir. (Zehebî, 2009: 2/598; Bayraktutan, 2018: 132) Ancak kıraatlara dilsel yönden yaklaşımı sadece yedinin dışındakilerle sınırlı tutmamış sağlam ve sahih olduğuna inandığı, toplum tarafından teveccüh gördüğü iddia edilen, nakil açısından sağlam görülen okuyuşları bile dilsel yönden eleştirmiş ve hatalı olduğunu belirtmiştir. Onun "yedi" ile tasnife tabi tuttuğu kıraatları dilsel yönden zayıfmış gibi göstermesi eleştirilmesine neden olmuştur. Aslında İbn Miksem'le aynı dönemde yaşamış olmasına rağmen onun eserinde seçtiği kurrâ isimlerin ile diğerlerinin kıraatları arasındaki farkın genel toplumsal kabulünün de bulunmamasından kaynaklanmış olma ihtimalini bulundurmaktadır. (İbn Mücâhid, 1972: 49) Nitekim *Kitâbu's-Seb'a*'yı tahkik eden Şevki Dayf, yedi kıraatı diğer kıraatlardan ayıran tek şeyin toplumsal yayılım olduğunu söyler. Aynı şekilde birçok kaynaktan, İbn Mücâhid'in "yedi" ile sınırlandırdığı farklı okuyuşların dışındaki okumaların daha belîğ, daha kuvvetli olduğu vurgulanmıştır. (İbn Cinnî, 1986: 1/45)

İbn Miksem'in Mushaf hattına uygun olan her kelimenin dilbilim kurallarına uygun olmak şartıyla her vecihle okunabileceğini savunması, kendi kriterleri doğrultusunda okuması ve kendine taraftar edinmesi büyük bir sorun oluşturduğu anlaşılmıştır. İbn Mücâhid, İbn Miksem ve "yedi" tasnifine uymayan diğer kurrâ'lar için, "onlardan bazıları dilsel açıdan kırâatları tahlil eder, mânâlarını bilir ve lehçelerden haberdardır, ancak hem kırâatlar hem de insanların ihtilafları hem de kırâatlarla ilgili rivâyetler hususunda bilgileri yoktur. Çoğu zaman onların dilbilim alanındaki yeterlilikleri Arap dilbiliminde caiz olan fakat daha önce geçenlerden (kıraat imamlarından) hiç kimsenin okumadığı bir kıraat ile okumaya sevk eder. Böylece bunlar bid'at ile iştilal etmiş olurlar..." (İbn Mücâhid, 1972: 46) şeklinde bir açıklamada bulunması ve bu kurrâların dil konusundaki bilgisizliklerini öne sürmesi anlaşılması zor görünüyor. Halbuki yukarıda da ifade edildiği gibi diğer âlimlerin çoğunluğuna göre, İbn Miksem ve diğer kurrâ'ların dil konusunda bir yeterlilik problemlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. (Zehebî, 1954: 1/598; İbnu'l-Cezerî, 2009: 1/166; İbnu'l-Cevzî, 1995: 14/170) Kaldı ki İbn Miksem, Kûfe'lilerin nahiv sistematiğine uygun olarak hem kıraat hem de dilbilim alanında önemli bir konumu olmuştur. O, önemli kıraat ve nahiv hocalarından ve Sa'leb, gibi devrin nahiv âliminden dersler almış, bununla birlikte birçok eser te'lif etmiştir. (Dâvûdî, 1983: 2/131) Onun için, dilbilimini bilmeyen nitelemesi yapmak haksızlık olsa gerek. İbn Miksem, insanlar tarafından kıraat ilminde derin bir bilgi ve maharete sahip, Kûfe nahiv ekolünün en meşhur nahivcisi olmasıyla biliniyordu. O, sahih senet ve tevâtüre lüzum görmeden sadece Mushaf hattına ve Arap dil kurallarına bir vecihle de olsa uyan bütün kıraatların okunabileceğini savunmuştur. (Balvâlî, 1997: 125)

Birçok âlim, kıraatların "yedi" ile sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır. Bunlardan, İbrâhim el-Herevî (ö. 401/1011): "Sadece bu yedi kıraata sarılmak gerektiği hususunda ne bir rivâyet ne bir sünnet bulunmaktadır. Muhakkak ki sünnet, nakil, kıraat ve lafız bakımından senedi muttasıl olup râvilerinden her hangi birine ta'n olmadığında kıraatın kimden olursa olsun alınmasıdır, esas olan budur." demiştir. (Suyûtî, 1429/2008: 1/252) Taberî (ö. 310/923), "*Kitâbu'l-Kirâât*" adlı eserinde, "O halde

bir kimsenin müteahhirundan olan bu yedi imamdan, her birinin kırâati hakkında nas bulunan yedi harf'ten biri olduğunu zannetmesi nasıl caiz olabilir? Bu büyük bir yanılıdır. Yedinci İmam Yakub el-Hadramî iken, daha dün Me'mûn ve başkalarının zamanında Kisâî, yedi imama dâhil edilmiştir. Hicrî üç yüzyıl civarında Ya'kub'un yerine Kisâî'yi koyan İbn Mücâhid'tir" şeklinde açıklamalar yaparak yedi imama on beş imam daha ilave etmiştir. Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm ve İsmail el-Kâdî'de aynı şekilde yaptıkları kaydedilmektedir. (Ebû Şâme, 2003: 1/252) İbn Mücâhid'i eleştiren diğer bir âlim İbû Hayyân (ö. 745/1344)'dır. O, Ebû Amr'ın on yedi râvisi varken nasıl olurda on beşini dışarıda bırakır sadece ikisini alırsın? Devamında, nasıl Sûsî ve Dûrî ile yetinilir? Ki onların diğerlerine göre bir üstünlükleri söz konusu değildir. Çünkü râvilerin tamamı kıraatları tam alma, koruma ve bu konuda güvenilir olma konusunda ortakdır. Bunun nedeninin ancak bilgi eksikliğinden kaynaklandığını belirterek, eleştirisini ortaya koymuştur. (Ebû Hayyân, 1993: 1/45; Suyûtî, 2008: 1/251; Bayraktutan, 2018: 135)

İbn Mücâhid'in, kıraatları "yedi" ile sınırlandırması sonucu, bunların dışında kalan kıraatlar, sahih olmayan hatta merdud kıraatlar olarak algılanmaya başlamıştır. Bu sebeple diğer kıraatların sahih olmadığı fikrini ortaya çıkardığı için birtakım sözlü ve eylemsel tepkilere neden olmuştur. Bunun neticesinde "yedi" ile sınırlandırılan kıraatların insanlara farzmuş gibi bir algıya davet ettiği; hatta daha sahih ve daha meşhur olsalar bile "yedi"nin dışında yapılan okumalar, hatalı ve suç sayılmış, bununla kalmamakla bu okumaları yapanlar tekfir bile edilmişlerdir. (Dağ, 2006: 96) Bunların içinde İbn Miksem'in aynı muameleye tabi tutulduğu kaydedilmiştir. İbn Miksem'in, Halef b. Hişam, Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm, Muhammed b. Sa'dân ve öncekilerin kendilerine özel kıraatları tercih etmeleri onlara mubah iken, kendisinin bundan nehyedilmesini kabullenmediği nakledilmektedir. İbnu'l-Cezerî, İbn Miksem'in, sahih senedi dikkate almaksızın mushafa uygun okuduğunu ve Arap diline bir vecihle de olsa uyan kıraatların Mushaf hattına muvafık olduğuna ittifak ettiğini ifade etmiştir. (İbnu'l-Cezerî, 2009: 2/124) Ebû Hayyân et-Tevhîdî, İbn Miksem el-Attâr hakkında insanların çoğunun şöyle dediklerini aktarmaktadır. İbn Miksem, bu okuyuşları kendi kafasına göre yapmamıştır. O, ancak öncekilerin yoluna tâbi olarak bunu yapmış ve ihtiyarda bulunduğu kıraatlarda ihtilaf etmemiştir. Allah Teâla İbn Mücâhid'e yedi kıraat-ı sınırlayıp seçmesini bir vahiyle bildirmemiştir. Muhakkak ki o da kendinden öncekiler gibi ictihad'ta bulunarak böyle bir sonuca varmıştır. (Tevhîdî, 1988: 7/65) Aslında diğer taraftan tüm bu tenkitlere karşı buna cevap mahiyetinde Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) "Ciddi anlamda kabarık olan râvilerin sınırlandırılmasında temel şartları haiz kıraatların hıfzı ve zabtı kolay, toplum içinde güvenilirliği sabit olanlar ön plana çıkarılmıştır" demiştir. (Suyûtî, 2008: 1/251) Gelenek içerisinde "yedi" ile sınırlandırılan kıraatlara karşı verilen sözlü tepkilerin yanında eylemsel tepkiler var ki; "yedi"ye üç kıraat daha eklenerek kıraat-ı aşere oluşturulmuştur. Bu kıraatlar, İbn Mücâhid'ten sonra h. 381 yılında vefat eden Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihran en-Nesabûrî tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir. O, yedi imama ilave olarak Ebû Câfer, Yakub el-Hadramî ve Halef b. Hişam'ı ekleyerek on kıraat imamını *el-Ğâye fi'l-Kirâati'l-Aşr* adlı kitabında toplamış ve kıraat-ı aşere geleneğini başlatmıştır. Bu geleneğin oluşturulmasıyla "yedi" kıraata gösterilen sessiz bir fiili tepki olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu süreç içerisinde kıraat-ı aşere oluşturulduğu halde "yedi" kıraat anlayışı İbnu'l-Cezerî'ye kadar devam etmiştir. Bunun temelinde, aynı dönemde oluşan kıraat-ı aşere geleneğinin yaygınlık kazanmamasının sebebinin kıraat-ı seb'a geleneğini aşamamış olması yatmaktadır. (İbnu'l-Cezerî, 2009: 1/337-338)

Yukarıda ifade edildiği üzere "yedi" kıraatın dışında eserler kaleme alan âlimler olmasına rağmen geçmişte baktığımızda yedi kıraat imamının kıraatları meşhur olduğu görülmektedir. Bunun Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf'ların sayısının yedi olmasından veya "yedi harf"le ilgili hadislerde geçen "yedi" sayısına muvafık olmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Nitekim İbn Mücâhid'in getirdiği bu sınırlandırmanın arkasında siyasi otoritenin bulunması, bu eylemin resmi

boyut kazanmasında etkin olduğu söylenmiştir. (Bayraktutan, 2018: 136) İbn Mücâhid, yedi kıraatın dışında kalan kıraatları içeren ve onların ihticacını yapan *Şevâzzu'l-Kirâât* adlı bir eser yazarak, bu kıraatların nakil açısından sahih olduğu, ama “yedi” kıraat kadar meşhur olmadığı düşüncesini beyan etmiştir. (İbn Cinnî, 1986: 1/32)

Tövbe Ettirilme Olayı

İddia edildiğine göre, İbn Miksem, icmaya muhalefet ederek Kur’ân’ın cem edilmesinden önce sahâbe tarafından okunan ve daha sonraki dönemlerde şâz olarak kabul edilen kıraatları namaz ve namaz dışında okumada bir sakınca görmüyordu. Bunları çekinmeden kendi tercihleri doğrultusunda okuyordu. Özellikle sahâbe tarafından okunan İbn Mes’ûd ve Ubey b. Ka’b’a ait kıraatları tercih ediyordu. Bundan dolayı ona muhalefet edenler de vardı. (Zehebî, 1954: 3/519; İbnu’l-Enbârî, 1985: 204) O, Hz. Osman’ın Mushaf hattına ve Arap diline uygun kıraatları geçerli saymış, bunları okumuş ve okutmuştur. Onun okuyuşlarının büyük bir kısmının Halef b. Hişam’a uygunluk gösterdiği söylenmektedir. Onun şâz kıraatlarla namaz kıldığı ve kıldırıldığı haberi yayılınca, bu tutumundan vazgeçmesi için dönemin siyasi otoritesi tarafından uyarıldı. Ancak o, bu uyarıyı dikkate almamıştır. Bu sebeple kendisine aşırı baskı yapılmış, dayak atılarak ev hapsine tabi tutulmuştur. Devrin kurrâsının karşı çıktığı bu okuyuşları savunması ve talebelerine okutması sebebiyle tartışmaların yayılması ve Halife Kâhir-Billâh’a intikal etmesi üzerine (321/933) yılında Hâcib Selâmet et-Tulûnî el-Mu’temin’in huzuruna celbedilerek başta Irak şeyhulkurrâsı İbn Mücâhid, olmak üzere kıraat ve fıkıh âlimlerinden oluşan bir kurul önünde sorguya çekilerek bu okuyuşlarından vazgeçmesi ve tövbe etmesi istenmiştir. İbn Miksem bu baskıdan dolayı hatalı olduğunu kabul etmiş gibi görünerek tövbe etti. Yapılan bu müzakereler bir tutanakla tespit edilerek imzalandı ve muhtemelen onun kitaplarının yakıldığı bildirilmektedir. Tarihte kitap yakmaların yaşandığını, bunun ayrıca tartışılması gereken bir husus olduğunu ifade etmek isteriz. Ancak konuya yönelik yapılan değerlendirmeler birbirinden farklı olmuş, İbn Miksem’in kendiliğinden bir şeyler uydurmadığı, İbn Şenebûz’a yapıldığı gibi, kendisine de haksızlık yapıldığını ve özellikle İbn Mücâhid’in bu iki âlimi incittiği ve onlara baskı uyguladığı ileri sürülmüştür. Ancak bu olaydan sonra aynı minval üzere devam ettiği ve tövbeye zorlanmasına sebep olan okuyuşlarını vefat edene kadar sürdürdüğü kaynaklarda kaydedilmiştir. (Tevhîdî, 1988: 8/984) Anlaşıldığı kadarıyla İbn Miksem’in tek amacı iyi niyetle sahâbileri taklit etmek ve onların yolundan gitmektir. Bundan dolayı kendisine yapılan zulmü hak ettiği söylenemez. Ona yapılan bu muamele, gayri meşru iş yapanlara karşı yapılan muamele gibi uygulanmıştır. İnsanların gözü önünde atılan dayak olayı, insanı itibarsızlaştıran, kişiliğini inciten ağır ve çirkin uygulamalardır. Bu uygulamaların İslâm hukuku açısından durumunu araştırmak lazım. Daha açık bir ifadeyle İslâm hukukundaki müeyyidesi nedir? Diye bunu sorgulamak lazım geldiği kanaatindeyiz.

İbn Miksem’in şâz kıraat okuyuşlarındaki ısrarlarının sebebi açık olarak hiçbir kaynaktan bulunmamaktadır. Ancak bazı ipuçlarından yola çıkarak birkaç söz söylemek mümkündür.

İbn Miksem’in kimi yerlerde şâz kıraatları tercih etmesi, Nâfi b. Abdurrahman ve Ebû Câfer el-Kârî’den okumasına veya Hasn-ı Basrî okuyuşlarıyla uyuşmasına bağlanabilir. “Öğrendiğiniz gibi okuyunuz bunun dışına çıkmayınız” hadisi şerifine bağlı olarak, hocalarından bu şekilde okuduğu için muhtemelen bu geleneğe uymak için bu okuyuşu sürdürme amacı gütmüş olabilir. Diğer bir sebep, sahâbileri taklit olabilir. Çünkü onlar Hz. Peygamber döneminde ve ondan sonraki zamanlarda namazda ve namaz dışında bu tür okumaları yapmışlardır. Sırf onları örnek almak amacıyla böyle bir okuyuşu tercih etmiş olabilir. Veya İbn Mücâhid’in, kıraatları “yedi” ile sınırlamasına karşı çıkarak, bunların dışında da birtakım okuyuşların varlığını göstermek amacıyla böyle bir tutum sergilemiş olabilir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, İbn Mücâhid’in kıraatları “yedi”ye indirmesi birçok müellif tarafından eleştiri konusu olmuştur.

Şâz Kıraatlarından Örnekler

İbn Miksem'in sahih kıraat kriterlerine uymayan okuyuşlarını ele aldığımız bu başlıkta kıraatlarının tümünü tespit etmek mümkün görünmemektedir. Ancak onun namazda ve namaz dışında okuduğu şâz kıraatlarından tespit edebildiklerimizi kıraat ve tefsir kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak ele almaya çalışacağız.

➤ " *بِإِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا أَوْلَادَهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ* " " *Bilinmelidir ki inkâr edenlerin ne malları ne de evlatları Allah huzurunda kendilerine bir fayda sağlayacaktır. İşte onlar cehennemden yakıtıdır.*" (Âl-i İmrân, 3/10) âyetindeki altı çizili kelimeyi "يَغْنِي" şeklinde kelimenin başındaki müzekker 'ي' ve sonunda meftuh 'ي' ile okumaktadır. Bu okuyuşunu Muâz b. Cebel ve Ebu'l-Mutevekkil'e nisbet ederek, Kûfe'lilere göre yapmıştır. (Ebû Hayyân, 2016: 3/432; Jeffery, 1948: 11) Bazıları buradaki kelimeyi "نُغْنِي" müzekker şeklinde sakın 'ي' ile okumuşlardır. Bu okuyuş, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Abdurrahman es-Sulemî ve Hasan-ı Basrî'ye de nisbet edilmektedir. Her iki kıraat şekli Mushaf hattına uymamaktadır. (İbn Hâleveyh, ts.: 26; Nehhâs, 1421/2000: 1/145; İbn Atiyye, 1422/2001: 1/405; Kurtubî, 1384/1964) 4/21; Âlûsî, 1415/1994: 2/90; Hatîb, 2018: 1/447-448) Tefsir kaynaklarında "Sen Allah'ın rahmetinden ve taatinden onlara (inkâr edenlere) bir fayda sağlayamazsın" anlamında kullanılmaktadır. (İbn Atiyye, 1422/2001:1/234; Kurtubî, 1384/1964: 3/234; Ebû Hayyân, 2016: 1/432; Âlûsî, 1994: 3/223)

➤ " *قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَتَّقُوا يَوْسُفَ وَالْقَوْءَ فِي غِيَابَتِ الْجَبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَاتِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ* " " *Onlardan biri: Yûsuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yaparsanız onu kuyunun dibine atın da geçen kervanlardan biri onu alsın (götürsün), dedi.*" (Yûsuf, 12/10) âyetindeki altı çizili kelimeyi "غِيَابَاتِ" şeklinde okumakta ve bu kıraatını, Nâfi b. Abdurrahman ve Ebû Câfer el-Kârî'ye nisbet etmektedir. (Taberî,1420/2000: 15/565; Ebî Dâvûd, 1423/2002: 1/435; Kummî, 1416/1996: 6/63; Jeffery, 1/17) Onların kıraatına göre kelimenin çoğul olarak kullanılmasında, "Hz. Yûsuf'un atıldığı kuyunun dibinde bazı derin ve karanlık delikler olduğu" anlamına gelmektedir. Kıraat kaynaklarında kelimenin "غِيَابَاتِ" şeklindeki okunuşu Hasn-ı Basrî'ye nisbet edilmektedir. (Bennâ, 1987: 2/141) Nâfi'nin rivâyetinde, Hârice ve Abdullâh b. Hürmüz el-A'rec'in "غِيَابَاتِ" şeklinde okuduklarını, Ebû Hayyân'ın, bu okuyuşta mübâlağalı ismi fail bulunduğu görüşünü İbnü's-Şihâb'ta desteklemektedir. (İbn Hâleveyh, 67; Hafâcî, 1429/2008) 5/159) Bazıları, Hasan-ı Basrî ve Âsım'ın kelimeyi "غَيْبَاتِ" şeklinde masdar üzere okuduklarını aktarmaktadırlar. (İbn Hâleveyh, 1413/1992: 1/301) İbn Atiyye, Ubey b. Ka'b, Katâde ve Ebî Amr'dan rivâyetle, Hârun ve Lu'luî'nin, "غَيْبَاتِ" şeklindeki okuyuşlarını, Ubey b. Ka'b'ın Mushafına dayandırmaktadır. (İbn Atiyye, 2001: 7/443-444) Görüldüğü gibi bu okuyuşlar Osman Mushaf hattına uymamaktadır.

➤ " *وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُنْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا* " " *Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke helâke müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.*" (İsrâ, 17/16) âyetindeki altı çizili kelimeyi "أَمَرْنَا" şeklinde, el-Hasan ve Zeyd b. Ali'ye nisbet ederek okumuştur. (Jeffery, 1948: 18) Bazıları "أَمَرْنَا" şeklindeki kıraatı Hasan-ı Basrî, Yahya b. Ya'mer, Akreme Ebû Câfer, İbn Abbâs, el-Mutevekkil ve Ebu'l-Cevzâ'ya nisbet etmişlerdir. Ancak et-Tûsî ve İbn Hâleveyh, bu kıraatı kerih görmüştür. (Hatib, 2018: 5/31) el-Mehdevî, kelimenin "عَمِرَ" şeklinde okunmasının bir lehçe olduğunu belirtmekte, bununla birlikte "عَمِرَ" fiili ile geçişli hale geldiği konusunda İbn Cinnî'de aynı fikirde olduğu görünmektedir. (İbn Cinnî, 1986: 2/16) Ebû Hayyân, bu kıraatın reddedildiğine dair bir bulguya rastlamadığını belirtmekte ve kelimenin bir lehçe olduğu yönünde görüş beyan etmektedir. Bazıları ise kelimenin aslının "أَمَرْنَا" olup sonradan tahfif edilerek okunduğu; diğer bazıları, kelimenin "أَمَرْنَا" şeklinde olduğunu kaydetmektedirler. (Ebû Hayyân, 1993: 6/20; kelime birçok mânâda kullanılmaktadır. Bkz. Sağânî, 1392/197: 3/194; Cevherî, 1399/1979: 3/ 321) Zira Ebû Hayyân,

Zeccâc'tan, kelimenin, çoğalmak, arttırmak ve musallat etmek anlamına geldiğini aktarır. Bu kıraatlar, Mushaf hattına muhalif olduğu için tefsir mahiyetinde olduğu görülmektedir.

➤ “فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا” “Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Sana onun vahyi tamamlanmazdan önce Kur’ân’ı (okumakta) acele etme ve “Rabbim benim, ilmimi arttır” de.” (Tâhâ, 20/114) âyetindeki altı çizili cümleyi, “أَنْ نُقْضِيَ إِلَيْكَ وَحْيَهُ” şeklinde okumakta ve bu okuyuşunu, Abdullâh b. Mes’ûd, Cahderî, Hasan-ı Basrî, Ebû Hayve, İbn Abbâs, Ya’kûb ve ez-Za’farânî’ye nisbet etmektedir. (Hatib, 2018: 5/501-502) Bazıları A’mes’ün “أَنْ نُقْضِيَ” terkindeki ‘ى’ harfini sakın okuduğunu; diğer bir görüşe göre, el-Cahderî, Hasn-ı Basrî ve Mücâhid’in “أَنْ نُقْضِيَ إِلَيْكَ وَحْيَهُ” şeklinde meftuh ‘ت’ ve ‘ى’ harfi ile okuduklarını kaydetmektedirler. Ancak ez-Zeccâc kelimenin “نُقْضِيَ” ve “يُقْضَى” şeklinde okunduğunu belirtmekte; buna karşı Zemahşerî “حَتَّى نُقْضِيَ إِلَيْكَ وَحْيَهُ” cümlesinde “حَتَّى” nin yerine “أَنْ” edatının gelmesi şeklinde okunduğunu beyan etmektedir. Diğer bazıları, Ya’kûb, kelimenin ism-i fail üzere mansub “نُقْضِيَ” şeklinde okuduğunu aktarmaktadırlar. (Zeccâc, 1408/1988: 3/389; Zemahşerî, 1407/1987: 2/315; İbnü’l-Cezerî, 2009: 2/322; Ğalbûn, 1410/1990: 2/435) Bu okuyuş şekli de Mushaf hattına uymamaktadır. Kur’ân’ın cem edilmesinden önceki döneme ait müteradif okuyuşlar olduğu belirtilmektedir. (Kurtubî, 1384/1964: 11/250; Tabersî, 1425/2005: 7/44; Âlûsî, 1415/1994: 16/268; Jeffry, 1948: 1/19)

➤ “خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُورِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ” “İnsan aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.” (Enbiyâ, 21/37) âyetindeki altı çizili cümleyi “خُلِقَ الْإِنْسَانُ” şeklindeki okuyuşunu, Mücâhid, Humeyd, ed-Dahhâk, Ebû Rezîn el-Ukaylî ve Muhammed b. Kays’e nisbet etmiş; fail’e mebni fiil olarak ihtiyarda bulunmuştur. Buna göre insan mefu’lun bih ve fail Allah (c.c)’ dir. (Taberî, 1422/2001: 18/444; Cevzî, 1422/2001: 3/190; İbn Hâleveyh, ts.: 94; Kirmânî, ts.: 317; Hatib, 2018: 6/20) Ebû Amr, İbn Mesû’d’un “خُلِقَ الْعَجَلُ مِنَ الْإِنْسَانِ” şeklinde okuyarak kalb ettiğini iddia etmiştir. (Buna “tahvîl”de denmiştir. Kalb: İki lafızdan birini diğerinin yerine koymak suretiyle zahire aykırı söz söylenmesidir. Bu tür kullanımlar dile ifade genişliği katar. Buna örnek olarak “أَدْخَلْتُ الْقَلْبُوسَةَ فِي رَأْسِي” “Şapkayı başıma taktım.” Kıyasa göre cümlenin bu şekilde olması gerekirdi. “أَدْخَلْتُ رَأْسِي فِي الْقَلْبُوسَةِ” “Kafamı şapkaya geçirdim.” Bkz. Akkâvî, 1417/1997: 294; Bulut, 2005: 251)Ebû Hayyân, Ebû Amr’ın bu iddiasının “acele insandan yaratılmıştır.” Takdirinde kullanıldığını belirtmiş, devamında ancak bu kalb’in hoş olmadığını sözlerine eklemiştir. (Ebû Hayyân, 1993: 6/312; İbn Atiyye, 1954: 10/147) Görüldüğü üzere Ebû Hayyân bu okuyuşların Mushaf hattına uymadığını; bunların kıraat değil tefsir mahiyetinde bir açıklama olduğunu belirtmiştir.

➤ “وَانظُرْ إِلَى الْإِلَهِكِ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا” “Musa: Defol! dedi, artık hayatın boyunca sen: ‘Bana dokunmayın!’ diyeceksin. Ayrıca senin için, kurtulamayacağın bir ceza günü var. Tapmakta olduğun tanrına da bak! Yemin ederim, biz onu yakacağız; sonra da onu parça parça edip denize savuracağız.” (Tâhâ, 20/97) âyetindeki altı çizili kelimeyi, bazılarından İsa ve Ebû Recâ “لَنَنْسِفَنَّهُ” şeklinde ‘س’ harfini madmûm olarak okumuşlardır. İbn Miksem kelimeyi “لَنَنْسِفَنَّهُ” şeklinde birinci ‘ن’ u madmûm ikinci ‘ن’ u meftuh okumuş, bu kıraatı Ubeyb. Ka’b ve Ebî Amr’a nispet etmiştir. Kelime, tefsir kaynaklarında “Bir şeyi parça parça savurup denizde dağıtmak (savurmak)” anlamında kullanılmıştır. (Taberî, 1422/2001: 4/342; İbn Atiyye, 1954: 4/62) Diğer bir görüşe göre bunun bir lehçe olduğu belirtilmektedir. (Ukberî, 1417/1997: 2/91; Kurtubî, 1384/1964: 11/243; Ukberî, ts.: 2/903; Ebû Hayyân, 1993: 7/380) Bu okuyuş Mushaf hattına uymakla beraber şâz’dır (İbn Atiyye, 1954: 4/62; Ebû Hayyân, 1993: 7/380; Kirmânî, 1432/2011: 313; İbn Hâleveyh, ts.: 92; İbn Hâleveyh, 1934: 89).

Şâz Kıraatlar'ın Mahiyeti ve Kullanımı

Kıraatların tasnifinde ortaya çıkan problemlerin en fazla görüldüğü konulardan bir tanesi de kıraatların hangi vasıfları nedeniyle şâz kategorisinde addedildiğidir. Kıraatları sahih ve şâz kıraatlar olarak iki kısımda değerlendirenlere göre sahih kıraatların dışındaki tüm kıraatlar çeşitleriyle birlikte şâz kıraat kapsamı içinde saymaktadırlar. İbn Salah'ın şâz kıraat tanımlamasında “ Kur’ân olarak bize tevâtür olmaksızın nakledilen ve ümmet tarafından kabul görmeyen ve şöhrete ulaşmamış kıraatlar” şeklinde görülmektedir. (Zerkeşi, 2008: 1/334; Ünal, 2005: 6) Kıraatları, sahih, âhâd ve şâz olarak üç kısımda ele alanlara göre şâz kıraatlar, sika olmayan kişiler kanalıyla gelen ya da sika olmakla beraber Arap gramerine uygun düşmeyen kıraatlara denir. Ancak bu tanımların yanında birçok tanım yapılmıştır bunların birkaçına bakmakta fayda vardır. Zerkeşi, (ö. 794/1391) Arap dilinin fesahatına uygun, sahih nakille gelmiş ve musahf yazısının imkan verdiği her kıraat sahih ve mu’teberdir. Bu üç esastan herhangi birisi kendisinde eksik olan kıraat ise şâz’dır, demektedir. Ancak Suyûtî (ö. 911/1544) ise, senedi sahih olmayan kıraatlar olarak tanımlar. Onun bu tanımı sonradan gelen müellif ve çağdaş araştırmacılar tarafından da kabul görmüştür. (Suyûtî, 2008: 1/243; Ünal, 2002: 61)

İbn Mücâhid öncesinde nakli temele dayanan, Mushaf hattına uyan, fakat dilsel açıdan nadir olan ittifaka muhalif olup, râvi sayısı az ya da tek olan okuyuşlar için şâz kavramı kullanılmaktadır. (Dağ, 2007: 7/ 2) Ancak İbn Mücâhid’ten sonra şâz kavramı birtakım değişikliğe uğramış ve “yedi kıraatın dışında kalan okuyuşlar” olarak kabul görmüştür. Yukarıda ifade edildiği gibi İbn Mücâhid, kıraatları “yedi” ile sınırlandırma sebeplerini açıklarken, diğer yandan şâz kavramının hangi anlamda kullanıldığını ortaya koymuştur. O, yedi kıraata sınırlandırma getirirken dikkate aldığı temel unsurun, bu kıraatların belli bölgelerde yaygınlaşması ve Müslümanlar tarafından kabul görmesidir. (İbn Mücâhid, 1972: 49) Bunların haricinde kalan diğer kıraatlar, yedi kıraat kadar meşhur olmamaları ve Müslümanlar tarafından kabul görmemeleri nedeniyle şâz olarak nitelendirmiştir. Ancak dikkatimizi çeken diğer bir görüş İbn Mücâhid’ten sonra kaleme alınan İbn Hâleveyh (ö. 370/980)’in *el-Hucce fi’l-Kirâati’s-Seb’a* adlı kitabında İbn Mücâhid’in Kitâbu’s-Seb’a’sında yer verdiği el-kirâel-meşhûra kavramını kullanmış olmasına rağmen kıraatların tevatüründen bahsetmemiştir. (İbn Hâleveyh, 1399/1979: 1/62) Diğer taraftan İbn Cinnî (ö. 392/1002) İbn Mücâhid’e tepki olarak, şâz kıraatları, “yedi” kurrâ’nın okuyuşlarının dışında kalan kıraatlar olarak tanımlamıştır. O, ilk dönemde, bu kıraatların okunmaması gerektiği veya onları okumanın caiz olmadığı anlamının bu kavrama yüklenmiş bir anlam olmadığını belirtmiştir. (İbn Cinnî, 1986: 1/32)

Şâz kıraatların hüccetlendirilmesi çalışmalarının ortaya çıkmasında duygusal sebepler olduğu gibi bilimsel sebepler de söz konusu olmuştur. İbn Cinnî’nin şâz kıraatları incelemesinin sebeplerinden biri de İbn Mücâhid’in üç kiritere uymayan kıraatları okudukları için resmi olarak tövbe etmeye zorlanan İbn Şenebûz ve İbn Miksem ile kurduğu ilişkiden etkilenmesidir. İbn Cinnî’nin şâz kıraatları savunmasının ana nedenlerinden biri de bunların Allah katından indirilmesi ve Hz. Peygamber’den mervî olmasıdır. (Dağ, 2007: 336) Aslında İbn Cinnî ve Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)’nin şâz kıraatları hüccetlendirmek suretiyle ortaya koydukları eserler, muhtemelen bu saikten kaynaklanmaktadır. Böyle bir çalışma yapmalarının temelinde, bu kıraatların yedi kıraat karşısında düştüğü olumsuz izlenimi kaldırmak istemeleridir. Çünkü sahih kıraatların “yedi” ile disipline edilmesi, onun dışında kalan kıraatların pratikten kaldırılması, beraberinde yanlış anlaşılma tehlikesini getirmişti. İbn Cinnî, bu kıraatların sahih bir senede dayandığını, fesahat ve belâgat yönünden “yedi” kıraata eş olduğunu hatta onlardan daha fasih olanlarının olduğunu belirterek şöyle demektedir: “Amacımız şâz kıraat olarak adlandırılan bu okuyuşların ne kadar kuvvetli olduğunu ortaya koymak ve dilbilimi özelliklerini açığa çıkararak rivâyetlerin sahihliğini sunmaktır. Bunun nedeni de bu okuyuşlar üzerinde var olan olumsuz bakış açısının ortadan kaldırmaktır.” (İbn Cinnî, 1986: 1/35; bkz. Fârisî, 1404/1984: 234) O, şâz kıraatların “yedi” kadar meşhur olmasa da, gerek rivâyet gerek dilsel açıdan kuvvetli olduklarını ortaya koymaya

çalışmaktadır. İbn Cinnî, peygamber'e ittiba âyetini desteğine alarak "Bu kıraatları terk etmenin veya onlardan içtinap etmenin caiz olmadığını belirtmektedir. Zira bu kıraatların pratikteki faydalarını şöyle değerlendirmektedir. "Ancak biz rivâyet ve dirâyet açısından caiz olan her kıraata tâbi oluyoruz. Şâz diye adlandırılan bu kıraatların da kuvvetli olduklarına, bunları kabul etmenin Allah'ın emri olduğuna ve Allah'ın onların gerekleri ile amel etmemizi istediğine iman ediyoruz" şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır. İbn Cinnî'nin burada sözünü ettiği kıraat tam da İbn Miksem'in okuduğu kıraattır. Müellif, bu açıklamalarından sonra, bunların başında dilbilimi kuralları, belâğat ve fesahat geldiğini belirtmektedir.

Görüldüğü kadarıyla müellif'in selefleri gibi, kıraatlara dilbilimci mantığıyla, dilbilimi kuralları gibi yaklaşmakta ve ele aldığı bazı kıraatları dilsel referansları sağlam olmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. *el-Muhteseb* adlı eserinde sağlamlığını kanıtlamaya çalıştığı bazı şâz kıraatları yedi kıraat içinde kabul edilen meşhur kıraatlara tercih etmektedir. (Örnekler için bkz. İbn Cinnî, 1986: 1/43-44-162; Dağ, 2006: 338)

Tarih seyri içinde, âlimlerin şâz kıraatlara yaklaşımları birbirinden farklılık arz etmiştir. Şâz kıraatların Kur'an'ın tefsirinde ve ahkâma taalluk eden âyetlerin anlaşılmasında hüccet olup olmamasında İslâm âlimleri farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Nitekim fıkıh âlimlerinden bir kısmı bu kıraatları hüccet kabul etmezken bir kısım âlimler, özellikle sahâbeden ve senedi sahih olan bu haberleri en azından haber-i âhâd olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatinde olmuşlardır. (Ferrûh, 1431/2010: 24) İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Mes'ûd ve Ebu'd-Derdâ gibi sahâbilerin Resm-i Mushaf hattı dışında kalan ve daha sonra şâz okuyuşlar olarak addedilen kıraatların namazda okunup okunmaması konusunda İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'ten iki meşhur rivâyet nakletmiştir. Birinci rivâyete göre bu tür kıraatları namazda okumak caizdir ve bunlarla namaz sahihtir. Zira sahâbe ve tâbiûn bunları namazlarında okumuştur. İkinci görüşe göre bu kıraatları namazda okumak caiz değildir. Çoğunluğun görüşü bu istikamettedir. Çünkü bu okuyuşlar tevâtüren Hz. Peygamberden nakledilmemiştir. Vele ki tevâtürü sabit olsa bile bunlar arza-i âhirede nesh edilmiştir. Buhârî ve Müslim'in, İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den naklettikleri rivâyete göre, Cebrâil (a.s) senede bir defa Kur'an'ı Hz. Peygamber'e arzederdi. Yani o vakte kadar inen bütün Kur'an'ı ona okurdu. Ancak Hz. Peygamber'in irtihali yılında Cebrâil Kur'an'ı baştan sona iki defa okumuştur. Buna da arza-i âhire denmiştir. Zeyd b. Sâbit ve arkadaşlarının okuyuşları budur. Râşit halifelerin Mushafı yazılmasını emrettiği ve şehirlere gönderdiği Kur'an budur. Bunun üzerinde sahâbe ve sonradan gelenler ittifak etmişlerdir. (İbn Teymiyye, 1425/2004: 13/394-395) İbnü'l-Cezerî, senedi sahih, Arap dili kurallarına ve Mushaf hattına uyan kıraatların sahih olduğunu belirtir. Devamında " On kıraatın dışında bugün bu şartları taşıyan başka bir kıraat hali hazırda bulunmamaktadır. Bir kimse, bu şartları taşıyan birçok kıraat bulunduğunu ve dolayısıyla mütevâtir kıraatlar sınırlandırılmaz diyorsa, bu günümüz için geçerli bir söz değildir. Çünkü artık on kıraatın dışında sahih kıraat yoktur. Eğer bu söz ile ilk dönemleri kast ediyorsa bu geçerli olabilir, demektedir. (İbnü'l-Cezerî, 1400/1980: 1/16)

Tefsir kaynakları incelendiğinde ilk dönemden itibaren, müfessirlerin çoğu Kur'an âyetlerini yorumlarken yeri geldiğinde farklı kıraatlara yer verdikleri ve bu farklı okuyuşlardan ortaya çıkan farklı anlamlara yer verdikleri açıkça görülmektedir. Müfessirler, kıraatları ele alırken farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bir kısmı sadece kıraatları nakletmekle yetinmiş ve onlar üzerinde bir tercihte bulunmamıştır. Diğer kısmı tercih yoluna giderek, kıraatlar için konulmuş kriterleri dikkate alarak temas etmiş ve gerekli gördüğünde tenkit yoluna gitmiştir. (Ünal, 2007: 145) Onlara göre şâz kıraatlar, Hz. Osman döneminde cem edilen mushafa alınmamış olanlardır. Bu konuda hüküm tamdır. Ancak şunu belirtmek gerekirse, bu okuyuşların Kur'âniyetinin sübut bulmaması onların sahih kanalla nakledilen birer haber olma vasıflarını ortadan kaldırmamaktadır. Bu haberler en düşük ihtimalle zannî birer delil mahiyetindedir. Ayrıca söz konusu bu kıraatların kabul edilmesi durumunda onların Kur'an

kapsamında telakki edilmiş olacağı düşüncesinin bir mantığı bulunmamaktadır. (Ferrûh, 1431/2010: 256) Kanaatimizce bu kıraatları kabul etmek demek, onların Kur'ân'dan birer âyet olarak görülmesi anlamında değildir. En azından sahâbeden nakledilen sahih bir haber değeri taşımaları sebebiyle yeterli birer hüccet ve haber vasfına sahiptir. Dolayısıyla şâz kıraatları delil kabul etmeyenlerin, bu kıraatları aktaran sahâbenin söz konusu kıraatları Kur'ân olarak nakletmiş olmaları gerekçesiyle, bu haberlerin salt birer haber olarak değerlendirilemeyeceğini söylemeleri isabetli değildir. Çünkü bu haberleri aktaran sahâbe, bu okuyuşları muhtemelen Hz. Peygamber'den işiterek nakletmiştir. Onlar bu kıraatları, Kur'ân veya Kur'ân'dan zannederek bu şekilde nakletmişlerdir. Özetle yedi kıraat dışında kalan diğer kıraatlar, direk olarak sahâbeye nisbet edilen kıraatlardır. Bunlar, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf'lara uygun olmaması ya da diğer şartlara uygun düşmemesi nedeniyle zayıf/şâz kalmış kıraatlardır. Aynı zamanda bu kıraatlar, Kur'ân tefsirinde yararlanılması gereken birer malzemedir. (Ünal, 2005: 143)

Kıraatların Osman Mushaf'larına muvafık olması, kural olarak hiçbir kurrâ tarafından tartışılmadan kabul görmüştür. Ancak kıraatların Arap dili ve gramerine uygun düşmesi kuralı, ulemâ tarafından göz önünde bulundurulmuş ve bir kıraat için temel ve hakim ölçü olarak görülmemiştir. Çünkü kıraatların Arap dili ve nahiv kaidelerine uyumu göz önüne alındığında bazı kıraat vecihlerinin dil kurallarına uymadığı gerekçesiyle eleştiri konusu olmuştur. Ancak İslâm âlimlerinin buna karşı cevabı, Kur'ân'ın nüzûlünden iki üç asır sonra tedvin edilmiş ve kurallar halinde ortaya konulmuş sarf ve nahiv kaidelerine ters düşen kıraatların reddedilmesinin doğru olamayacağı yönündedir. Buna göre kıraatların Hz. Peygamber'den muttasıl senetle sahih yollarla nakledilenlerin kabul görmesi gerekir. Ümmete düşen bu kıraatlara sanılarak dil kurallarının buna göre değerlendirilmesi gerekir. Kaldı ki bu farklı okuyuşlar, Arap diline istisnai de olsa bir başka bir kaidesine uygun düşebilmektedir. Bu amaçla olacak ki, İbnu'l-Cezerî, kıraatların "Arap diline uygun olması" şartını "bir vecihle olsa bile Arap diline uygun olması" ifadesiyle daha esnek hale soktuğu anlaşılmaktadır. (İbnu'l-Cezerî, 2009: 1/10) Kıraatların bu durumu Hz. Peygamber'den işitmesinin tahakkuku gerekçesiyle kendisiyle ihticac edilme açısından delil olma niteliğini kaybetmez. (Ferrûh, 1431/2010: 29) Aynı zamanda şâz kıraatların Hz. Peygamber'in kendisi ile okunmasına izin verdiği yedi harf kapsamında birer vecih olmalarının yanında sahâbenin kendiliklerinden tefsir kabilinden âyetlere ekledikleri açıklamalar olması da muhtemeldir. Bu durumda onlar "sahâbe kavli" olarak yerini zaten alacaklardır. Her iki durumda da şâz kıraatlar kendilerinden faydalanılması gereken birer malzeme olarak gerek Kur'ân tefsirinde gerekse diğer alanlarda vahyin anlaşılmasına hizmet eden birer haber niteliği taşıyacaktır. Bu yönüyle Hz. Peygamber'den itibaren Kur'ân'ı anlama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan tefsir çalışmalarında diğer ilimlerden istifade edildiği gibi, şâz kıraatlardan yeterince istifade edilmiştir. (Suyûtî, 2008: 732; Zerkeşî, 2008: 1/10) Bu meyanda şâz kıraatların lafzın anlamı üzerinde meydana getirdiği mânâ zenginliği başta dilbilimsel tefsirlerde olmak üzere diğer tefsir çeşitlerinde yeterince istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Semîn el-Halebî'nin Şâz Kıraatlar Konusundaki Görüşü

Semîn el-Halebî, Arap dilinin lehçelerini lügat ve nahiv yönünden temellendirmek için şâz kıraatlara önem vermiş ve şâz kıraatlar konusunda farklı bir metod izlemiştir. Semîn el-Halebî, şâz kıraatlar içerisinde yer alan kıraat âlimlerinden olan İbn Miksem'den şâz kıraat nakillerinde bulunmuştur. (bkz. Halebî, 1437/2017: 5/403-8/100-9/302) O, çoğu âlimin zayıf gördüğü kıraatları dilsel yönden temellendirme yoluna gitmiş; sahâbe'ye isnad edilen kıraatları savunup bunları inkâr edenleri şiddetle eleştirmiştir. Daha da öteye giderek bunları cumhur'un kıraatlarından üstün görmüş ya da onlara denk saymıştır. Bu tür kıraatların savunulmasında Arap lehçelerinden şiirden ve atasözlerinden istişhad'ta bulunmuştur. (Yener, 2022: 312)

Semîn el-Halebî, seleflerin yolundan gitmiş olacak ki, sahâbe kıraatlarının bağlayıcılığına sıkı sıkıya bağlıdır. Konu ile alakalı olarak İbn Mesû'd'tan nakledilen iki rivâyeti Taberî'den aktararak hatırlatmaktadır. Birincisi “ Ben kıraatları dinledim, onları birbirine yakın buldum. Sizler öğrendiğiniz gibi okuyun taassuptan kaçının zira bu kıraatlar birinizin, *helumme* yerine *teal* demesi gibidir. İkincisi “ Sizden kim Kur’ân’ı bir harf üzere okursa onu bırakıp başkasına dönmesin” şeklindeki aktarmalarının devamında, Taberî'nin şu yorumlarına da yer vermektedir. “Sizden kim, Kur’ân’daki emir ve yasağı okuyacak olursa onu bırakıp da vaad veya tehdit okumasın. Kim de Kur’ân’da vaad ve tehdit okuyacak olursa, onu bırakıp başkasına dönmesin” yahut, “Kim Ubey b. Ka’b’in veya Zeyd b. Sâbit’in kıraatıyla veya sahâbelerden birinin okuduğu yedi harften biriyle Kur’ân’ı okuyacak olursa, bu kıraatı beğenmeyerek, başka bir kıraata geçmesin çünkü, bu kıraatlardan bir kısmını inkâr eden tümünü inkâr etmiş gibidir.” (Taberî, 1422/2001: 1/45)

Semîn el-Halebî, konuyla alakalı olarak Taberîden şu olayı aktarır; A’meş’ten rivâyet edildiğine göre, Enes b. Mâlik “ *إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلاً* ” (Muzzemmil, 73/6) âyetinin sonunu “ *وَأَصْوَبُ قِيلَ* ” şeklinde okuyunca orda bulunanlar; ona “ey Ebû Hamza! âyetin sonu “ *وَأَقْوَمُ قِيلَ* ” şeklindedir, demişler; o da “ *أَهْدَى - أَقْوَمُ - أَصْوَبُ - أَقْوَمُ* ” kelimeleri aynı anlamda kullanılır diye cevap vermişti. (Halebî, 1437/2017: 1/189) Taberî'nin belirttiğine göre, Muhammed b. Ka’b (ö. 90/708)’tan şöyle aktarılmıştır. Muhammed b. Ka’b, Cebrâil, Mikâil hadisini zikretmiş sonra şöyle demiştir: “ Bu kıraatlar, helalin, haramın, emrin ve yasağın değişmesine neden olan kıraatlar değildir. Bunlar senin müradif kelimelerle mânâyı ifade eden “ *هَأَمُّ* ve “ *تَعَال* ” sözlerin gibidir. Her ikisi de aynı mânâdadır. Aynı şekilde sahâbilerin bazılarında nakledilen haberlerde, mesela: Hz. Ömer’in “ *فَاسْعُوا* ” lafzını “ *فَامِضُوا* ” şeklinde okuması veya Enes b. Mâlik’in “ *وَأَقْوَمُ قِيلَ* ” Müzzemmil 73/6. âyetinin “ *وَأَصْوَبُ قِيلَ* ” şeklinde okuması bunların aynı mânâyı geldiği belirtilmektedir. (Zerkeşî, 2008: 1/221)

SONUÇ

Şâz kıraat meselesi, Hz. Peygamber’in Medine döneminde okuma zorluğu çeken sahâbelere dillerinin döndüğü lehçelerle müradif kelimelerle okumalarına izin vermesi ve tavsiye etmesiyle başlamıştır. Kıraat ilminin tarihini incelediğimizde, temelde şifahi ve kitabi dönemler olmak üzere iki süreçten bahsedilir. Kıraatlar hicri üçüncü yüzyıla kadar büyük ölçüde şifahi olarak korunmuş ve aktarılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde uygulanan kurallar ne ise, yazılı dönemde de bunların belirleyici olmasını gerektirmiştir.

Kıraatlar için bir dönüm noktası sayılabilecek dönemlerden biri de İbn Mücâhid’in getirdiği sınırlandırmadır. Bu sınırlandırmayla birlikte o güne kadar, kıraatlar çok sayıda kıraat imamıyla birlikte zikredilirken, bundan sonra bu sayı “yedi” ile sınırlandırılmıştır. “Yedi”nin dışında kalanlar şâz okuyuşlar olarak nitelendirilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler kendi şartları içinde farklı değerlendirilmişse de bazı yönleriyle önceki dönemin hilafına uygulanan yönleri olmuştur. Nitekim önceki dönemde kıraat, sahîh yollarla nakil, yaygın olma, şöret bulma ve ümmetin icmaı, gibi ilkeler üzerinden kabul görürken, yeni uygulama ile, imamlar üzerinden kabul görme gibi yeni bir uygulama gündeme gelmiş ve birtakım eleştirilere konu olmuştur. Aslında yapılan bu eleştiriler, uygulamanın önceki döneme göre, kıraatların alanının daraltmasına yönelik olmuştur. İşte İbn Miksem hadisesinin esasının da bu olması gerekir.

Şâz kıraatlarla namaz konusunda iki yaklaşımdan bahsedilebilir. Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre, bunlarla namaz caiz değildir. Bu gurup görüşlerini; şâz kıraatların tevâtür seviyesinde olmaması, bunların Mushafıya aykırı olmaları, sahâbe’nin ve sonraki dönem âlimlerinin bunları terk etmesi gibi, dayanaklar sunmuşlardır. Diğer bir guruba göre, şâz kıraatlarla namaz caizdir. Bu gurup görüşlerini belli bir zamana kadar kıraatlar arasında herhangi bir ayırımın yapılmamış

olması, “yedi harf” ruhsatına göre, herkesin kendisine kolay gelen kıraatı tercih edebileceği, namazın edasında mütevâtir ve şâz kıraatların birlikte okunabileceği, şâz kıraatların mânâyâ uygun olması, harf ziyadesi ve noksanlığının olmaması gibi delillere dayandırmışlardır. İşte yukarda şâz kıraatlarla ilgili sıralanan ikinci delillere istinaden İbn Miksem’in şâz kıraatlarla amel ettiği anlaşılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi İbn Miksem’in namazda veya namaz dışında yaptığı okuyuşlar genel anlamda tefsîri nitelikte sahâbenin açıklamaları gibi durmaktadır. Bu kıraatlar Ubey b. Ka’b ve İbn Mes’ûd gibi sahâbilerin muhtemelen şahıslarına ait Mushaflara yazdıkları açıklamalardır. Muhtemelen Kur’ân değildir. Çünkü bu okuyuşlar mushaf’a uymamaktadır. Ancak İbn Miksem’in sadece sünnete uymak, sahâbenin izinden gitmek ve asr-ı saadette bu tür okuyuşları yapan insanları taklit etmek için böyle bir yolu seçtiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdu’l-Hâdî, Abdulhay el-Fadlî. (1405/1985). *el-Kirââtü’l-Kurâniyye (Tarih ve Ta’rif)*. Beyrut: Dâru’l-Kalem.
- Akkâvî, İn’am Fevvâl. (1417/1997). *Mu’cemu’l-Mufasssal fî Ulûmi’l-Belâğa el-Bedî’ ve’l-Beyân ve’l-Meânî*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Altıkulaç, T. (1999). İbn Miksem el-Attâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt: 20) İçinde* (s.200-201). Ankara: TDV Yayınları.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdullâh el-Huseynî. (1415/1994). *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Sebi’l-Mesânî*, (Cilt: 16), (thk. Ali Abdalbârî Atiyye). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. (1423/2002). *Lisânu’l-Mîzan*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde). Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. (1422/2001). *Târîhu Bağdâd*, (Cilt: 14), (thk. Beşşâr Avvâd Mahmûd). Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî.
- Bâlvâlî, Muhammed. (1418/1997). *el-İhtiyâr fi’l-Kirâat ve’r-Resm ve’d-Dapt*. Mağrib.
- Bayraktutan, O. (2018). Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018 (11), 121-144.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. (1407/1987). *İthâfu Fudalâi’l-Beşar bi’l-Kirâati’l-Erbaate Aşar*, (thk. Şâban Muhammed İsmail). Beyrut: Âlemu’l-Kutub.
- Brokelman, K. (1421/2001). *Târîhi’ş-Şûbu’l-İslâmiyye*, (Çev. Nebîh Emîn Fâris ve Munîr el-Ba’lebekkî). Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn.
- Bulut, A. (2005). *Belâğat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Dağ, M. (2007). *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. (1403/1983). *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, (Cilt: 2). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim. (1424/2003). *el-Murşidu’l-Vecîz ilâ Ulûmin Tetaallaku bi’l-Kitâbi’l-Azîz*, (thk. İbrahim Şemsuddîn). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Endelusî, Muhibbiddîn b. Ebû Hayyân. (1413/1993). *el-Bahru’l-Muhît*, (Cilt: 10), (thk. Âdıl Muhammed Abdulmarsûd ve Ali Muhammed Muavvid). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Ferrûh, Mahmûd Salâh Muhammed. (1431/2010). *el-Kirâatu’ş-Şâzze İnde’l-Uşûliyyîn ve Eseruhe fihtilâf el-Fukahâ’*. Gazze: el-Câmiatu’l-İslâmiyye.
- Firuzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb. (1326/2005). *Kâmûsu’l-Muhît*, (Cilt: 13), (thk. Muhammed Naim el-Arkûsî). Beyrut: Müessesetu’r-Risâle.
- Halebî, Ebi’l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed es-Semîn, (1437/2017). *ed-Durru’l-Masûn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, (Cilt: 11), (thk. Ahmed Muhammed el-Harrât). Dimaşk: Dâru’l-Kalem.

- Hamevî, Yâkut. (1993). *Mu'cemu'l-Udebâ'*, (thk. İhsân Abbâs). Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Hatib, A. (2018). *Mu'cemu'l-Kirâât*. (nşr. Dâr Sa'deddîn).
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib b. Abdurrahman b. Temâm. (1422/2001). *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Cilt: 5), (thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahman. (1405/1985). *Nuzhetu'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Udebâ'*, (thk. İbrâhîm es-Sâmirâî). Ürdün: Mektebetu'l-Menâr.
- İbnu'l-Cevzî, Ebi'l-Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. (1415/1995). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûki ve'l-Umem*, (Cilt: 20), (thk. Muhammed Abdulkâdir Ata ve Mustafa Abdulkâdir Ata). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali. (1971). *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'*, (Cilt: 2), (thk. Bercestresser). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali. (2009). *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, (Cilt: 2), (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali. (1400/1980). *Muncidu'l-Mukriîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. (1406/1986). *el-Muhteseb fi Tebyîn Viücûh Şavâzzi'l-Kirâât ve'l-İdah anhe*, (thk. Ali en-Necdi Nâsîf, Abdulhalîm en-Neccâr ve Abdulfettâh İsmail Şibli). Dâr Sezgin.
- İbn Ğalbûn, Ebi'l-Hasen Tâhir b. Abdulmunî'm Tâhir b. (1410/1990). *et-Tezkira fi'l-Kirâati's-Semân*, (thk. Eymen Rüşdî Suveyd). Suudi Arabistan: Câmîatu Ummu'l-Kurâ.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebî Bekir Abdullah b. Süleyman İbnu'l-Eşa'b b. (1423/2002). *Kitâbu'l-Mesâhif*, (thk. Muhibiddîn Abdussubhân Vâiz). Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbn Hâleveyh, Ebî Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hamdân. (tsz.) *Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Kâhire: Mektebetu'l-Mutenebbî.
- İbn Hâleveyh, Ebî Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hamdân. (1413/1992). *İ'râbu'l-Kirâati's-Sebi' ve İlelihe*, (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin). Beyrut: Mektebetu'l-Hâncî.
- İbn Hâleveyh, Ebî Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hamdân. (1399/1979). *el-Hucce fi'l-Kirâati'seb'*, (thk. Abdulâ'l Sâlim Mukrem). Beyrut: Dâru'ş-Şurûk.
- İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdilhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî. (1419/1989). *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zehab*, (thk. Abdulkâdir el-Arnvût ve Mahmud el-Arnâvût). Beyrut: Dâr İbn Kesîr.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. (1412/1991). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: nşr. Mektebetu'l-Maârif.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir. (1972). *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâât*, (thk. Şevki Dayf). Mısır.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk Ebu'l-Ferec. (2013). *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Teymiyye, Ahmed. (1425/2004). *Mecmû' Fetâvâ*, (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım). Suudi Arabistan.
- Jeffry, A. (1948The Quran). Readings of İbn Miqşam. *Ignace Goldziher Memoriel Volume*, (Part I). (Ed. Samuel Löwinger ve Josep Somogyi). Budapeşt.
- Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf. (1406/1986). *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, (thk. Muhammed Ebulfadl İbrâhîm). Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Kirmânî, Raziyyuddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr. (t.s.). *Şevâzzu'l-Kirâât*, (thk. Şamrân el-Acelî). Beyrut: Müessesetu'l-Belâğ.
- Kurtubi, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. (1384/1964). *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Cilt 20), (thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm İtfayyîş). Mısır: Dâru'l-Mektebe'l-Mısriyye.
- Mitz, Â. (1976). *el-Hadâratu'l-İslâmiyye fi'l-Karni'r-Râbii'l-Hicrî*, (Çev. Muhammed Abdilhâdi Ebû Raydah). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

- Nehhâs, Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yûnus Ebû Câfer. (1421/2000). *İ'râbu'l-Kur'ân*, (Cilt: 5), (thk. Abdulmunim Halil İbrahim). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ünal, M. (2005). *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Ünal, M. (2011). Kıraat Kırterleri Bağlamında Kıraatların Tevâtürü Meselesi ve Şîa'nın Buna Bakışı. *Milel ve Nihal Dergisi*, 8(3), 77-114.
- Safedî, Selâhaddîn b. Aybek. (1420/2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (Cilt: 5), (thk. Ahmed el-Arnâvut ve Türkî Mustafâ). Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Sağânî, Hasan b. Muhammed b. Hasan. (1392/1973). *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sila*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim ve Muhammed Mehdî Allâme.) Kâhire: Dâru'l-Mektebe.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir B. Muhammed b. Sâbikuddîn Celâleddîn. (1429/2008). *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Cilt: 2), (thk. Mustafa Şeyh Mustafa). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. (1422/2001). *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, (Cilt: 24), (thk. Abdullâh et-Turkî). nşr. Dâr Hacer.
- Tabersî, Ebî Ali el-Fadl b. Hasen. (1425/2005). *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Murtaza.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân. (1408/1988). *el-Besâir ve'z-Zehâir*. Beyrut: Vedâd el-Kâdî.
- Ukberî, Abdullâh b. el-Huseyn Ebu'l-Bekâ. (1417/1997). *İ'râbu'l-Kirâati's-Şevâzz*, (Cilt: 2), (thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed Azzûz). Beyrut: Âlemu'l-Kutub.
- Ukberî, Abdullâh b. el-Huseyn Ebu'l-Bekâ. (tsz). *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî). nşr. İsa el-Bâbî el-Halebî. y.y.
- Yener, M. (2022) *Semîn el-Halebî'nin Tefsirinde Kıraat*, İstanbul, Ark Kitapları.
- Zeccâc, İbrâhim b. Sirrî b. Sehl Ebû İshâk. (1408/1988). *Me'âni'l-Kur'ân*, (5 Cilt). Beyrut: Âlemu'l-Kutub.
- Zehebî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. (2009). *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, (Cilt: 4), (thk. Muhammed el-Bâcâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Zehebî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1405/1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, (Cilt: 8), (thk. Şuyb Arnâvûtî). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Zehebî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1374/1954). *Tezkiratu'l-Huffâz*, (Cilt: 3), (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî). Beyrut: Dâru'l-Maârifî'l-Osmaniyye.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. (1404/1984). *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, (Cilt: 2), (thk. Komisyon). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Mahmûd b. Amr b. Ahmed. (1407/1987). *el-Keşşâf an Ğavâmidî't-Tenzîl*, (4 Cilt). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zerkeşî, Bedreddîn. (2008). *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Cilt: 2), (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim). Kâhire: Dâru't-Turas.
- Zirikli, Hayreddîn b. Mahmud b. Muhammed Ali b. Fâris. (2002). *el-A'lâm*, (8 Cilt). Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn.

İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Kelâm Sisteminde Rü'yetullah* *

İrem Karalar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3766-7055>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Zonguldak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.01.2022

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Kelâm

İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî

Rü'yetullah

Nakil

Akil

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu çalışma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam eden "İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'de Rü'yetullah" isimli Yüksek Lisans Tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57618>

Öz

Mütekaddimûn dönem kelâm eserlerinin muhtevası incelendiğinde, Allah'ın görülebilmesini ifade eden rü'yetullah meselesinin farklı boyutlarla ele alındığı görülmektedir. İslâm'ın temel iki kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'te rü'yetullahla ilgili kavram ve ifadelerin yer aldığı bilinmekle beraber konunun itikâdî bir mesele haline gelmesi farklı gerekçelere dayanmaktadır. Öncelikle Allah'ın görülmesi meselesi inananların merak edip hakikatini öğrenmek istediği bir olgudur. Bundan dolayı İslâm kelâm ekolleri ilk dönemlerden itibaren akıl-nakil çerçevesinde konuyu ele almış ve görüş bildirmişlerdir. Mütekaddimûn döneminin son mütekellimlerinden olan İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), bu dönemin ilmî mirasını kendinden sonraki döneme aktarmanın yanı sıra yeni bir metodolojinin de oluşmasına zemin hazırlayarak bir sistem adamı olduğunu göstermiştir. Cüveynî'nin, kelâm ilminde mantık ilmini kullanarak ve te'vili önceleyerek geliştirdiği sistemler, rü'yetullah mevzuunda da etkisini göstermektedir. Cüveynî, rü'yetullah meselesinde naklî ve aklî deliller sunmakla beraber yeni argümanlar kullanmaktadır. Rü'yetullahı mümkün sıfatlar kategorisinde incelemektedir. Takip etmiş olduğu Eş'arî mezhebinin bu doğrultudaki görüşünü güçlendirmektedir. Mu'tezile'nin şua teorisine yer vererek karşı sorularla bu teoriyi eleştirmektedir. Rü'yetullahın imkânı konusunda âdet teorisini savunmaktadır. Cüveynî, mütekaddimûn döneminin son âlimlerinden olması hasebiyle, Ehl-i Sünnet düşüncesinin ilmî bağlamda geldiği son noktayı temsil etmekte ve sistem aktarımını sağlamaktadır. Bu makalede hem dönemsel hem de sistemsel olarak kelâm tarihinin önemli temsilcilerinden olan Cüveynî'de, kelâmın ihtilafı konularından biri olan rü'yetullah anlayışı incelenmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Karalar, İ. (2022). İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Kelâm Sisteminde Rü'yetullah. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 287-304.

Ruyetullah in the Kalam System of Imam Al Haramayn Al-Juwayni* *

İrem Karalar

Master Student / Zonguldak Bülent Ecevit University, Institute of Social Sciences, Department of Kalam and Islamic Sects Zonguldak – TURKEY

Article History

Submitted: 25.01.2022

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

KeywordsKalam
Imam al-Haramayn al-Juwayni
Ruyetullah
al-Naql
Mind***Research Article***

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

* This study has been prepared based on the master's thesis titled "Rü'yetullah in Imamü'l-Haremeyn el-Cüveynî", which is continuing at the Social Sciences Institute of Zonguldak Bülent Ecevit University.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57618>**Abstract**

When the content of the mutaqqaddimun period kalam works is examined, it is seen that the issue of ruyetullah, which characterizes Allah's being seen, is handled with different dimensions. Although it is known that there are concepts and expressions related to ruyetullah in the Qur'an and the Sunnah, which are the two main sources of Islam, the fact that the subject has become a creed issue is based on different reasons. Firstly, the issue of seeing God is a phenomenon that believers are curious about and want to learn about the truth. Therefore, Philosophers, Islamic theological schools such from the earliest times dealt with the issue within the framework of reason-translation and expressed their opinions. Imam al-Haramayn al-Juwayni (d. 478/1085), one of the last mutakallims of the late period, transferred the system of the previous period to the next period, and also laid the groundwork for the period of the contractor because he was a man of the system. In the issue of ruyetullah, Juwayni presents both rational and rational evidence and also uses new systems. The systems that Juwayni created in the science of kalam also show their effect on the issue of ruyetullah. He examines ruyetullah in the category of possible adjectives and strengthens the view of the Ash'ari school in this direction. He criticizes this theory with counter-questions by including the mu'tazila's theosis of ray. He defends the theory of tradition regarding the possibility of ruyetullah. In addition, Juwayni represents the last point reached by the thought of Ahl as-Sunnah and provides the system transmission, since he is one of the last scholars of the progeny understanding is examined on the axis of mind-translation.

GİRİŞ

“Bana kendini göster, sana bakayım” (el-A’râf Sûresi, 7/ 143)¹ âyeti, insanoğlunun özünde yer alan Tanrı’yı görme arzusunu ifade eden önemli bir cümledir. İnsanlık tarihi boyunca Tanrı’yı görme isteği doğrultusunda birçok sorular sorulmuş, cevaplar verilmiş ve eserler kaleme alınmıştır. Neden göremiyoruz, göremiyorsak niçin ve nasıl inanıyoruz, görecekssek bunun yeri neresidir ve bu ayrıcalığa mazhar olanlar kimlerdir? vb. sorular işaret etmektedir ki daha imanun ilk evresinde görme eylemi inanın bir ihtiyacı niteliğindedir. Nitekim Firavun, Musa’nın iddia ettiği bir Rab var mı yok mu bunu görmek için yardımcısı Hâmân’dan kendisine yüksek bir kule inşa etmesini istemiştir.² Yine Kur’ân-ı Kerim’de Yahudilerin Allah’ı (c.c) görme istekleri “‘Ey Mûsâ! Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız’ demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı.” (el-Bakara Sûresi, 2/ 55) âyeti ile ifade edilmektedir. İnsanın özünde yer alan bu arzu, kelâm kitaplarına da yansımış, mütekellimlerin ele aldığı bir konu olarak eserlerde yerini almıştır.

Kelâmcılar, Allah’ı doğru tanıma açısından ulûhiyete dair bahisleri akli ve nakli delillerle açıklama ve ispat etme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda rü’yetullah konusu da ulûhiyet bahisleri içerisinde yerini almıştır. İlk dönemde varlık bahsi bağlamında konuşulan rü’yet olgusu sonraları rü’yete dair rivayetlerin anlaşılması açısından epistemoloji alanına dahil olmuştur. Daha sonra ise Tanrı- âlem ilişkisi bağlamında tabiat felsefesinde de yerini almıştır. Rü’yetullahun zamanla farklı bağlamlarda ele alınan bir konu olması dönemsel bir inceleme gerektirmektedir.

Mütekaddimûn dönem mütekellimlerinden olan Cüveynî de eserlerinde rü’yetullah bahsini sistemli bir şekilde ele almaktadır. Cüveynî’de rü’yetullah konusunu ele almanın bazı önemli sebepleri vardır; o sistem kurucu olması sebebiyle müteahhirûn döneme zemin hazırlamış, felsefenin kelâma dahil olmasına kapı aralamış, ayrıca mütekaddimûn dönem birikimini kendinden sonraki döneme aktarmıştır (Akın, 2019: 71). Ayrıca Cüveynî, mütekaddimûn dönem son alimlerinden olması hasebiyle, Ehl-i Sünnet düşüncesinin geldiği son noktayı temsil etmekte ve sistem aktarımını sağlamaktadır. Bu sebeple hem dönemsel hem de sistemsel olarak kelâm ilminin önemli temsilcilerindedir. Nitekim Cüveynî, ilmi otoritesi sebebiyle “İmâmü’l-Haremeyn” unvanını almış bir âlimdir (Dîb, 1993: 141). Cüveynî’nin kelâm ilminde oluşturduğu yöntem, eleştiri ve sistemler, rü’yetullah mevzuunda da etkisini göstermektedir.

Bu çalışmada; Cüveynî’nin kelâm sisteminde rü’yetullah araştırılmaktadır. Cüveynî’nin seçilmesinin sebebi, rü’yetullah konusunu genişçe ele alması, hem savunduğu Ehl-i Sünnet sistemine dair açıklamaları, hem de “Mu’tezile” ekolünün konu hakkındaki görüşlerine yer vererek eleştirilerde bulunması, böylelikle rü’yetullah hakkında değerlendirmelere imkân sağlamış olmasındandır. Çalışmada Cüveynî’nin hayatına, kelâmî eserlerine ve onu farklı kılan düşüncelerine yer verdikten sonra rü’yetullahun kavramsal çerçevesi ve rü’yetullah meselesine ekollerin yaklaşımı incelenmektedir. Sonrasında asıl konu olan Cüveynî’de rü’yetullah incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

1. İMAMÜ’L-HAREMEYN EL-CÜVEYNÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Hayatı: Cüveynî’nin asıl adı İmâmü’l Haremeyn Ebü’l-Meâlî Ruknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbü’rî’dir. Akâidde Eş’arî, fıkhıta Şâfiî usulünü takip

¹ Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi. Bkz. el-A’râf Suresi 7/ 143.

² Firavun, “Ey Hâmân!” dedi, “Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ’nun ilâhını görebilirim! Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.” İşte böylece, yaptığı çirkin iş Firavun’a güzel göründü ve doğru yolu bulması engellendi. Firavun’un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı. Bkz. el-Mü’min Suresi 40/ 36-37.

etmektedir (Dîb, 1993: 141). Tercih edilen görüşe göre hicri 419 tarihinde Horasan'ın Nişâbur şehrinde dünyaya gelmiştir (Sevgili, 2021: 5). Künyesi Ebü'l Meâlî olan Cüveynî, ilmî otoritesi sebebiyle Ruknüddîn ve İmâmü'l-Haremeyn lakaplarıyla anılmaktadır (Cüveynî, 2018: 11).

Cüveynî, "Mihnetü'l-Eşâire"³ adıyla bilinen politika yürütülmeye başladığında hedef gösterilen alimlerden biridir. Dönemin veziri olan Kündürî (ö. 456/1064), Tuğrul Bey'i (ö. 455/1063) ikna etmiş dönemin bazı âlimlerinin vaaz verme, ders okutma faaliyetlerini yasaklanmasına, bir kısmının da hapsedilmesine karar verilmiştir (Dîb, 1993: 142). Cüveynî de hapsedilmesine karar verilen alimler arasındadır. Bu gelişmeler üzerine Cüveynî, Nişâbur'dan ayrılarak Bağdat'a gitmiştir (Uludağ, 2002: 474). Gittiği bölgelerde öğrenme ve öğretmeye devam etmiş, âlimlerle tanışıp ilmî sohbetlerde bulunma fırsatı yakalamıştır. Daha sonra Hicaz'a geçip dört yıl kadar Mekke ve Medine'de kalmıştır. Bu şehirlerde ilmî otoritesi sebebiyle şöhreti yayılan Cüveynî, "İmâmü'l-Haremeyn" unvanını almıştır (Yurdağür, 2019, s. 254). Tuğrul Bey'in vefatından sonra yönetime geçen Selçuklu Sultanı Alparslan (ö. 465/1072), Kündürî'yi azledip yerine Nizâmülmülk'ü (ö. 408/1018) getirmiştir. Bu dönemde Cüveynî, memleketi Nişâbur'a dönmüş ve Nizâmiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir (Dîb, 1993: 142).

Cüveynî, Nizâmiye Medresesinde yaklaşık otuz sene ders vermiş, her gün üç yüzü aşkın kişiye ders vermeye devam etmiş, eserlerini de bu dönemde kaleme almıştır (Cüveynî, 2016a: 18). Ömrünün ilk safhasından son safhasına kadar öğretirken öğrenmeye devam eden Cüveynî, 478/1085 tarihinde Nişâbur civarındaki Büştenikân köyünde vefat etmiştir (Dîb, 1993: 141).

Eserleri: Cüveynî, farklı alanlarda ilim tahsil etmiş bir âlim olması hasebiyle birçok eser kaleme almıştır. Onun kelâma dair kaleme aldığı ve çalışmamız esnasında sıkça başvurulan eserlerine kısaca şu şekilde değinmek mümkündür; Kelâma dair en hacimli eseri "*eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*" dir. Onun kelâm ilmi sahasındaki en büyük eseri olan bu kitap, beş cilt halinde yazılmış olmakla birlikte, bugün elimizde sadece bir cilt mevcuttur (Cüveynî, 1999: 435). Başvurulan en meşhur kitabı ise "*el-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fi usûli'l-itikâd*" dir. Bu eserin, eş-Şâmil'in muhtasarı olduğuna dair görüşler mevcuttur fakat bu konuda müellifin herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır (Üzüm, 2020: 455). Temel itikad ve fıkıh konularını ihtiva eden eseri "*el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*" dir. Akîde, son eserlerinden olması sebebiyle ömrünün sonlarında durduğu çizgiyi ve değişim geçirdiği görüşlerini anlamak açısından önem arz etmektedir (Yavuz, 1989: 258). Akaide dair muhtasar bir eseri olarak nitelendirilen "*Lüma u'l-edille fi kavâidi Ehli's-sünne*" adlı eseridir (Dîb, 1993: 144). Bu eser ise eş-Şâmil, el-İrşâd, el-Akîdetü'n-Nizâmiyye kitaplarının adeta kısa bir özeti mahiyetindedir (Cüveynî, 2020: 5).

İlmî Kişiliği: Cüveynî'nin kelâm ilmindeki yeri ve görüşleri işlenecek konu açısından önem arz etmektedir. Cüveynî, birçok ilimle uğraşmış olmasına rağmen, ilmî şahsiyetinde Fıkıh Usûlü ve Kelâm ön plandadır. Cüveynî'yi Eş'arî geleneğe bağlayan ilmî bir silsile mevcuttur ve onun İmam Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'yi (ö. 324/936) şeyhimiz diye nitelendirdiği belirtilmektedir (Memiş, 2009: 97). Cüveynî'nin, Eş'arî geleneğine ait düşünceleri, hocalarından mezcederek eserlerine yansıtmış olması onu bu ekolün önemli bir şahsiyeti haline getirmiştir. Cüveynî bu düşünceleri mezcetmesinin yanı sıra kendisine ulaşan kelâm düşüncesini daha ileri götürme başarısını da gösterebilmiştir. Eserlerinde birçok imamın görüşlerini kaydederek onlardan faydalandığı gibi gerekli yerlerde ise onlara itiraz ederek sonunda kendi kanaatini belirtmektedir. Cüveynî, hem meseleleri derinlemesine tahkik etme disiplinine hem de farklı görüşleriyle yeni ufuklar açmada kelâm ilmi için önemli bir sistem âlimidir. Cüveynî'nin meselelere dair geliştirdiği farklı yaklaşımlar, yöntem eleştirisi ve felsefî söylemleri kullanması, kelâmda yeni bir dönemin hazırlayıcısı niteliğindedir (Gençdoğan, 2020: 150). O kelâmî görüşlerinde

³ Bazı Abbâsî halifeleri döneminde halku'l-Kur'ân konusunda, görüşleri sebebiyle bazı âlimlerin sorguya çekilmesine ve eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen addır. Detaylı bilgi için bkz. (Yücesoy, 2005, s. 26)

yeni deliller ortaya koymuş, zaman zaman eskilerin usul ve yöntemlerine muhalefet etmiş ve Eş'arî kelâmında yöntem eleştirisi sürecini başlatmıştır (Türker, 2008: 19). Mütekaddimûn dönemde Cüveynî'ye kadar, kelâmî meselelerin izah ve ispatında akıl yürütülmekle beraber mantık ilmine itibar edilmemiştir. İlk defa Cüveynî'nin, Şâmil ve İrşâd adlı eserlerinde mantık ilminin izleri görülmeye başlanmıştır (Özdemir, 2014: 18). Cüveynî'den sonra mantık ilmi Müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştır.

Cüveynî'yi farklı kılan görüşlere kısaca değinmek rü'yetullaha yaklaşımında ki ifadeleri anlamak için önem arz etmektedir. O, Allah'ın sıfatları hususunda da takip ettiği Eş'arî geleneğinden farklı olarak ahval sistemini savunmuştur. Ahval teorisi, Allah'ın sıfatları meselesinin çözümü maksadıyla ilk defa Mu'tezile kelâmcısı Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/ 933) kullandığı bir sistemdir.⁴ Anlaşılmaktadır ki Cüveynî, Eş'arî geleneğinin takipçisi olmasına rağmen fikrî oluşumlarında mezhep taassubiyeti göstermemiş ve zaman zaman eleştirdiği Mu'tezilî düşüncenin de sistemlerinden faydalanmıştır. Fakat o ahval teorisini de Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin savunduğundan farklı şekilde savunmuştur. Kıyam bi nefsihî, kıdem, muhalefetun lil-havâdis gibi sıfatları, zâtın belli bir illete bağlı olmayan halleri olarak kabul ederek bir taraftan Eş'arî geleneğe olan bağlılığını sürdürmüş, diğer taraftan da bunların gayr-ı muallel haller olduğunu söylemekle ahval teorisine yeni bir açılım getirmiştir (Memiş, 2009: 99). Tanrı-âlem ilişkisini ele alan Cüveynî, filozofların nedensellik meselesindeki görüş ve ilkelerini tartışmıştır. Ona göre tabiat olayları arasında görülen düzen, doğrudan doğruya ilâhî bilginin bir sonucudur ve bu düzen Allah tarafından konulan kanunlara bağlıdır (Çetres, 2014: 128). Cüveynî, tabiat kanunlarında determinizm bulunmadığını söylemiş ve bir ilke olarak tabiat kanunları arasında ontolojik zorunluluğu reddetmiştir (Kahraman, 2021: 268). Eş'arîlerin, haberî sıfatları te'vil etmeye olumlu yaklaşmadığı bilinmektedir. Onlar, sadece lügat olarak bu sıfatları anlamaya çalışmış, haberi sıfatların mahiyetleri hakkında ise sessiz kalmışlardır (Bıyıklıoğlu, 2016: 366). Cüveynî ise bu sıfatların hudûs alametleri taşıması sebebiyle te'vil edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu sıfatların anlaşılmasında zaman zaman te'vile başvurmuştur (Oral, 2017: 137). Hocası Bâkılânî'nin benimsediği in'ikâs-ı edille⁵ ilkesini reddederek, kelâmın kapılarını sınırlı da olsa felsefeye açmıştır (Cüveynî, 2020: 17). İzmirli İsmail Hakkı'nın (ö. 1365-1946) müteahhirûn dönem ile mütekaddimûn dönemi kelâmcıları arasında var olduğunu iddia ettiği farklardan biri de mütekaddimûn kelâmcılarının, in'ikâs-ı edille prensibini kabul etmeleri, müteahhirûn dönemde ise bundan vazgeçmesidir (Demir, 2010: 509).

Nihayetinde Cüveynî'nin, aklî istidlâl yöntemleriyle kelâmî meselelere dair birtakım çıkarımlarda bulunması, felsefî ilke ve yöntemlerin kelâm ilmine dahil olmasına zemin hazırlamıştır. Cüveynî, Eş'arî düşünce geleneği mütekaddimûn döneminin önemli şahsiyetlerinden almış olduğu birikimleri daha da ileriye götürerek, kendi düşünce ve yöntemleriyle geliştirmiş, daha sonra bu birikimi müteahhirûn döneminin önemli isimlerine aktarmayı başarmıştır. Bu anlamda onun kelâm ilmi açısından mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem arasında adeta köprü görevi gören bir şahsiyet olduğu söylenebilir. Mütekaddimûn döneminin birikimini aktarmanın yanı sıra Cüveynî, yeri geldiğinde eleştirilerde bulunduğu Mu'tezile sisteminden faydalanmış, yeri geldiğinde takip etmiş olduğu Eş'arî geleneğini eleştirmiştir. Bu durum onun bir taklit adamı olmadığını ve yeni sistemler geliştirdiğini kanıtlar niteliktedir.

⁴ Ahval, kelâm ilminde tartışılan Allah'ın sıfatları ve bazı ontoloji konularıyla ilgili olarak ortaya çıkan problemlerin çözümü maksadıyla bazı kelâm bilginlerince ortaya konan bir teoridir. Bu teori hakkında geniş bilgi için bkz. (Yavuz, 1989, s. 190)

⁵ Bir meseleyi ispat eden delilin geçersiz olduğu ortaya konduğunda, delilin ortaya koyduğu meselenin de geçersiz olmasına "in'ikâs-ı edille" denmektedir. (Topaloğlu & Çelebi, 2019, s. 170).

2. RÜ'YETULLAH MESELESİ

Rü'yet (رؤية), Arap dilinde "رأى" fiilinin mastarıdır. Akla gelen ilk anlamı bir şeyi algılamak, görmek demektir. Bunun yanı sıra rü'yet lügatte; görünen şeyi fark etmek, duyu ve onun yerine geçen şeylerle görmek, hayal ve tasavvur ile görmek, tefekkür ile görmek, akıl ile görmek, düşünmek gibi anlamlara gelmektedir (İsfahânî, 1992: 372-375). Rü'yet ve Allah lafızlarının birleşiminden meydana gelen "rü'yetullah" Allah'ı görmek anlamındadır. Kelâmî ıstılahta ise rü'yetullah, Allah'ın cennette Müslümanlar tarafından görülebilirliği meselesini nitelemektedir (Yılmaz, 2020: 288). Kur'ân'da Allah'ı görmeye dair farklı istekler bulunmakla beraber rü'yetullah terkibi geçmemektir, buna rağmen İslâm âlimleri tarafından bu şekilde kavramlaştırılan bir terimdir. Hadislerde de Allah'ın görülmesine dair rivayetler mevcuttur fakat rü'yetullah yerine "rü'yetü rab" tabiriyle ifade edilmektedir (Yeşilyurt, 2019: 312).

Allah'ın görülmesi ile ilişkili birtakım kavram ve ifadelerin Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'te yer alması ile birlikte, Rü'yetullah'ın itikadî bir mesele olarak tartışılması hicrî I. asrın sonları ile II. asrın ilk yarısına denk gelmektedir (Memiş, t.y.: 49). Bu dönemde Yahudilik, Hristiyanlık, Sâbilik, Sümeniyye gibi farklı inanç gruplarının İslâm kelâmında yer alan bazı tartışmaların oluşumunda etkili olduğu söylenebilir (Turhan, 2018: 94). Farklı inanç gruplarının zeminini oluşturduğu meselelerden birisi de rü'yet olgusudur, bu dönemde var olan teşbih ve tescim düşüncesinden Allah'ı tenzih etmek maksadı ile birtakım tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Cehm b. Safvân'ın Sümeniyye ile gerçekleştirdiği tartışmada; Sümeniyye'nin ruh düşüncesinde kabul ettiği birtakım meseleleri yaratıcı inancıyla ilişkilendirerek savunmuştur. Ruh inancında kabul ettikleri gibi Allah'ın yüzü görülmez, sesi duyulmaz, kokusu hissedilmez, gözlerle görünmez, bir mekânda bulunup da diğer bir mekânda olmaz diyerek açıklayan Cehm, bakılan şeyin yapılmış ve vasıflanmış olması gerekeceği için Allah'a bakmanın caiz olmadığı görüşünü savunmaktadır (Hanbel, t.y.: 76). Bu tartışma ile birlikte rü'yetullah meselesinin itikadî bir mesele olarak kelâm ilmi sahasında yerini aldığı bilinmektedir. Meydana gelen bu tartışma neticesinde mütekellimler rü'yetullahı farklı açılardan ele almışlardır.

Rü'yetullah konusu ontoloji, epistemoloji ve tabiat anlayışı gibi farklı boyutlarda tartışılmaktadır. Mesele, içerik açısından ulûhiyyet inancıyla ilgilidir. Kelâmcılar Allah'ı doğru tanıma açısından ulûhiyyete dair bahisleri aklî ve naklî delillerle açıklama ve ispat etme yoluna gitmişlerdir. Ulûhiyyet inancı üzerine inşa edilen rü'yetullah meselesini anlamak; farklı anlayışlara göre uluhiyet tasavvurlarını anlamamız açısından da önem arz etmektedir. Bu tartışmanın bir diğer boyutu ise bilgi alanına dahil edilmesi açısından epistemolojiktir. Hicri I. asır itibariyle özellikle Müslümanların diğer din mensuplarıyla yakınlaşmasının neticesinde kelâm ilmi epistemolojik açıdan haberi anlamada farklı öncüller ortaya koymuştur. Her ne kadar rü'yet konusunda haberi bilgiler mevcut ise de bu bilgilerin anlaşılması noktasında farklılaşmalar bulunmaktadır. Rü'yet konusunun bir diğer boyutu ise ekollerin tabiat anlayışlarıyla ilintilidir. Tabiat ilk dönemlerden itibaren kelâmcıların özenle incelediği bir alan olmuştur (Demir, 2019a: 10). Bu bağlamda vacip, mümkün, mümteni' varlık kategorilendirmeleri, kelâmı nedensellik kuramı gibi birçok alan tabiat konusu bağlamında işlenmiştir. Bu durum öncelikle dünyada Allah'ın görülmesi olmak üzere daha sonra ahirette Allah'ın görülmesi meselesine farklı açılardan yaklaşımı beraberinde getirmiştir.

Rü'yetullah meselesi, mezhepler arasında cereyan eden kelâmî bir tartışmadır. Mezheplerin tanrı, bilgi, âlem, ahiret anlayışları rü'yetullahı bakış açılarını şekillendirmiştir. Rü'yetullah oldukça kapsamlı bir sisteme dayalı olup; dünyada rü'yet, ahirette rü'yet ve rüyada rü'yet gibi farklı boyutlarda ele alınarak işlenmektedir. Bu durum ekoller arasındaki birçok farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Mezheplerden bazıları Allah'ın görülebileceğini savunurken, bazıları da Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu iddia ederler. Rü'yetullah mevzuunu anlamak açısından mezheplerin bakış açılarına yer vermek faydalı olacaktır.

Selefler, nasların tespit ettiği saha ve sınırı ölçü kabul ettiklerinden Kur'ân ve Sünnet'te yer almayan bir meselenin din ve itikad alanına taşınmasına genelde cevaz vermemektedirler. Bunun yanı sıra nasların ve haberî sıfatların açıklanmasında te'vili kabul etmemekte ve akaid konularına ait nasların beyanları dışında akıl yürütmeyi de uygun görmemektedirler (Özervarlı, 2009: 400). Selef âlimleri rü'yetullahın gerçekleşeceği konusunda ittifak ettiklerini, bu durumun mü'minlere özgü bir müjde olduğu kaynaklarında belirtmektedirler. Rü'yetullahın mahiyeti konusunda ise Selefler, Allah'ı görmenin onun maddi bir varlık olması sonucunu beraberinde getireceği ve böyle bir şey de kabul edilemeyeceği için; bu görmenin yer, cihet vb. olmadan, keyfiyeti bilinmeden, yorumlama ve açıklamaya konu olmayacak bir mahiyette gerçekleşeceği görüşünde oldukları aktarılmaktadır (Sâbûnî, 2014: 89). Rü'yetullahı kabul eden Selefî yaklaşıma mensup âlimler, ifade edildiği gibi nasların zâhirine bağlı kalarak te'vilden sakınmışlardır. Ekolün ittifak ettiği rü'yetullah meselesinin nasıllığı konusunda açıklık getirmemesi de bu duruşun bir göstergesidir (Memiş, t.y.: 93). Selef âlimlerine göre rü'yetullahın itikadî bir mesele olduğu ve gerçekleşmesinin hak olduğu konusunda ittifak vardır.

Sûfiler, itikadî boyuta sahip olan ve kelâm ekolleri arasında tartışmalara sebep olan rü'yetullah meselesine değinmiş, âyet, hadîs ve kendi metotları çerçevesinde meseleye dair görüşlerini ortaya koymuşlardır. Allah'ın âhirette görüleceği hususunda icmâ eden sûfilere göre âhirette Allah'ı görmek aklen caiz, naklen vâcip olup sadece müminlere has bir nimettir. İman sahiplerinin bu görmesinin cihetsiz, keyfiyetsiz, hiçbir şeye benzetmeyerek ve misâli olmayarak gerçekleşeceğini belirtmektedirler (Rabbânî, 1998: 169). Mutasavvıf müfessirlere göre müteşabih âyetler, dirâyet ve rivâyet metodunun yanında keşf ve ilham yoluyla elde edilmiş iş'ârî metot sayesinde daha iyi anlaşılmaktadır. Rü'yetullah ile ilişkili olan âyetleri de iş'ârî yöntemle açıklamaktadırlar. Nitekim sûfî müfessirlerden İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240), Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi isimler "Gözler O'nu idrak edemez" (el-En'âm Sûresi, 6/103) âyetindeki idrak edememenin sebebinin Allah'ın son derece latif olmasından kaynaklandığını bildirmektedir (Karatay, 2017: 177). Mutasavvıflar aynı sisteme rü'yete dair âyetlerin yorumlanmasında da öncelik vermişlerdir. Ehl-i Sünnet kelâmcı ve müfessirleriyle rü'yet konusunda benzer fikirler taşımakla birlikte sunulan naklî delillerin tefsirinde sûfiler keşf ve ilhâm metodunu kullanmaktadır. Rü'yeti keşfe dayalı bir kabul olarak gördükleri için bu konuda tekfirci bir tutum sergilememişler, kendi görüşlerini ve tecrübelerini sunmuşlardır. Bir diğer örnek, İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) namazı bu dünyada kulun Allah'a en yakın olduğu an şeklinde ifade ederken; rü'yetullahı da ahirette en yakın olduğu zaman şeklinde nitelemesidir (Rabbânî, 1998: 340). Mütekellim olmasının yanı sıra tasavvufî yönü de bulunan Gazzâlî ise mü'minlerin âhirette, Allah'ın söz verdiği nimetlere ve özellikle de nimetlerin en güzeli olan Allah'ı görme nimetine kavuşacaklarını, birçok eserinde defalarca anlatmaktadır (Gazzâlî, 1969: 18). Sûfiler ahirette rü'yetullahın mü'minlere has olarak gerçekleşeceği konusunda icmâ etmişlerdir. Dünyada ise bunun sadece miraçta Peygambere mahsus olarak gerçekleştiğini bildirerek, rü'yetin dünya gözü ile değil kalp gözü ya da ahiret gözü ile gerçekleştiğini söylemişlerdir (Gazzâlî, 2020: 72).

Mu'tezile ise Allah'ın gözlerle görülmesinin mümkün olmadığı konusunda ittifak etmiştir (Şehristânî, 1996: 45). Sıfatlar konusunu itikadî bir problem olarak kelâma taşıyan ve Kur'ân'ın mahluk olduğunu iddia eden Câ'd b. Dirhem (ö. 124/742) ve onun görüşlerini devam ettirmiş olan Cehm b. Safvân'dır (Ceran, 2018: 103). Rü'yet ve benzeri konularda Sümeniyye ile tartışmış olan Cehm b. Safvân da Allah'ın sıfatlarını nefyetmiştir (Akın, 2017: 141; Eraslan, 2020: 76). Câ'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân'a nispet edilen tenzih temelli bu sıfat anlayışı daha sonra Mu'tezile tarafından benimsenmiştir (Akın, 2017: 141; el-Hayyât, 2018: 98). İtizâlî düşünce sisteminde; vahyin ifade ettiklerinin salt akılla yorumlanması ve bu ifadeleri şâhid alemde bilinen ifadelerle anlama ve ispat etme çabası rü'yetullah ile ilgili düşüncelerini de etkilemektedir. Mu'tezilî düşünürlerin tevhid bahislerinde ele aldıkları tüm konularda "tenzih" ilkesinin izlerini görmek mümkündür. Mu'tezile'nin uluhiyet anlayışına göre

“duyular O’nu idrak edemez, insanlarla mukayese edilemez, hiçbir yönden yaratılmışlara benzemez, kalbe doğan ve hayal ile tasavvur edilen hiçbir şey O’na benzemez, gözler O’nu göremez; görme yetisi O’nu idrak edemez, hayaller O’nu kuşatamaz.” (Eş’arî, 2019: 236). Bu çizgiden yola çıkarak; Mu’tezile’de Allah’ın zâtı itibariyle, her ne sebeple olursa olsun mahlukata benzemesi muhaldir, o halde rü’yetullahın reddi, zorunlu addedilmektedir. Mu’tezile diğer meselelerdeki gibi rü’yet konusunda da zât-ı ilâhiyyeyi tenzih, nasları da te’vil etmeyi tercih etmektedir. Kâdî Abdülcebâr, ayet-i kerîmede “idrâk”⁶ lafzının göz kelimesiyle birlikte kullanıldığı için söz konusu lafzın rü’yet anlamını taşıdığını ve Allah’ın âyetle beraber bunu nefyettiğini vurgulamaktadır (Karatay, 2017: 168). Kâdî’nin bir diğer eseri olan el’Muğnî’nin rü’yetullah bahsinde ise görmeye gözden çıkan ışının sebep olduğu fikri (şuâ teorisi) genişçe savunularak, rü’yetullah’ın optik boyutuna değinilmektedir (Demir, 2019b: 112). Mu’tezile’ye göre Allah’ın görülebileceği iddiası, O’nun bir mekân ve cihette olmasını gerekli kılması sebebiyle Allah’ın ne dünyada ne de âhirette görülebilmesi kabul edilmemektedir. Tüm bu bilgilerle beraber Mu’tezile ekolünün kendi arasında az da olsa farklılığa gittiği de olmuştur (Akin, 2017: 180).

Sünnî perspektif incelendiğinde Allah’ı cisimlere benzeten ve O’nu cisim olarak düşünen Müşebbihe ve Mücessime’yi tasdikleyen bir görüş olmadığı gibi, Mu’tezile’nin savunduğunun aksine Allah’ın zâtında da bir değişikliğe neden olmaz. Çünkü görme, görülen şeylerin tabiatında herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır (Eş’arî, 2010: 47). Sünnî kelâmcılar, bir taraftan Mu’tezile’nin aklı itirazlarını dikkate alarak görmenin insan zihninde uyandırabileceği cismanîlik anlamlarını reddederken, diğer taraftan Selefin çizgisinden ayrılmayarak rü’yetullahı Allah’ı gözle görme anlamıyla kabul etmektedir (Ebû Hanîfe, 2019: 56). Zahirde görülen bu çelişkiden kurtulmanın yolu, Ehl-i Sünnet kelâmcılarının da benimsediği te’vil cihetine yönelmektir. Ehl-i Sünnet kelâmcıları dünyada olmasa da ahirette başka bir keyfiyetle Allah’ın görülebileceğini savunmaktadırlar (Eş’arî, 2010: 45). Onlara göre dünyada rü’yet mümkün ve câiz olmakla beraber dünyadaki gözün buna gücü yetmemesi sebebiyle vaki olmamıştır (Sâbûnî, 2014: 87). Sünnî âlimler rü’yetullahın gerçekleşmesinin aklen mümkün olduğunu, naklî deliller sebebiyle ise müminlerin ahirette Allah’ı görmesinin şer’an vâcip olduğunu kabul etmiştir. Mu’tezile şâhid âlemdeki görme şartlarını göz önünde bulundurarak rü’yetin gerçekleşmeyeceğini iddia ederken, sünnî anlayış var olmanın görülmesi için esas illet olduğunu ileri sürmektedir (Cüveynî, 2020: 67). Ehl-i Sünnet, Allah’ın görülmesi ile ilgili savunularını nassın Allah’ın görülebilmeye işaret ettiği ifadeler üzerine tesis etmiştir (Eş’arî, 2010: 45-49). Sünnî düşünce paradigmasını “Yüce Allah öteki dünyada herhangi bir keyfiyet, cihet ve sınırlama olmaksızın görülecektir. O’nun görülmesi bilinmesi gibidir. Zira görme bilmenin bir türüdür. Cennetlikler Allah’ı her iki dünyada kalpleriyle bildikleri gibi O’nu keyfiyet, sınırlama ve belirli bir yer tayini olmaksızın gözleriyle görürler, ayın on dördüncü gecesi bulutsuz bir gecede dolunayın zahmetsizce görüldüğü gibi O’nu görmek mümkündür, rü’yetullah sadece mü’minlere has olup kafirler bundan mahrum kalacaklardır.” (Eş’arî, 2019: 314-320) şeklinde aktarmak mümkündür.

Nihayetinde görülmektedir ki rü’yetullah ifadesi Kur’ân ve Sünnet’te bizzat geçmemesine rağmen Allah’ın görülmesine çağrışım yapan âyetlerden dolayı mesele rü’yetullah olarak kalıplaşmıştır. Böylelikle ilk dönemlerden itibaren âlimlerin üzerine çalıştığı bir prensip hâline gelmiştir. Konunun kapsamının geniş olması, çeşitli boyutlarla ele alınmasına ve ekoller arasında görüş farklılıklarının oluşmasına sebebiyet vermektedir.

3. CÜVEYNÎ’DE RÜ’YETULLAH’IN TARTIŞILDIĞI BAĞLAMLAR

Mezhepler rü’yetullaha dair tartışmaları farklı bağlamlarda ele almaktadır. Görenin mâhiyeti açısından incelendiğinde Allah’ın kendi zâtını görmesi, peygamberlerin Allah’ı görmesi ve insanların

⁶ “Gözler O’nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.” bkz. el- En’âm Sûresi, 6/103.

Allah'ı görmesi gibi çeşitli boyutlar fark edilmektedir. İnsanın Allah'ı görmesi ise görmenin yeri açısından incelendiğinde dünyada-rüyada ve ahirette olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır. Cüveynî'nin eserlerine de bu durumun yansıdığı görülmektedir.

3.1. Görenin Mâhiyeti Bağlamında Rü'yetullah

Allah'ın kendi zâtını görme meselesi, Allah'ın görmesi ve Allah'ın görülmesi olmak üzere iki boyutuyla incelenmelidir. Cüveynî, Allah'ın fiillerinin O'nun hayy olduğuna işaret ettiğini, o halde hayy olanın semî' ve basîr olması gerektiğini ifade etmektedir (Cüveynî, 2016a: 78). Yüce Allah'ın basîr olması ve her şeyi görmesi, kendi zâtını, nefsinde de gördüğüne işaret eder (Çetin, 2020: 189). Allah'ın görmesi için duylara ihtiyacı yoktur zira Allah'ın duylarla duyması, göz ile görmesi muhaldir (Cüveynî, 2016b: 38). "Bir kimse kendi kendisini idrak edebilir mi?" sorusunu Cüveynî, şu şekilde cevaplamaktadır: "Bir kişinin kendisini idrak etmesi mümkündür. Şayet idrak etmiyorsa, bu ancak idrake mânî olan bir engelden kaynaklanır." (Cüveynî, 2016a: 152). Şüphesiz yüce Allah idrake mânî olabilecek bütün engellerden münezzehtir. Allah Teâlâ mevcut ve müdriktir. Var olan her şeyin idrak edilebileceği çıkarımından hareketle bu durum, Allah'ın kendi zâtını görmesini de mümkün kılar.

Peygamberlerin Allah'ı görme meselesi, birincisi Hz. Musa'nın Allah ile konuşarak O'nu görmek istemesi ve ikincisi Hz. Muhammed'in (s.a.s) mi'rac olayında Allah'ı görüp görmediği olmak üzere iki yönüyle işlenmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği üzere Hz. Musa isteğini, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" (el-A'râf Sûresi, 7/ 143) sözleriyle ifade etmektedir. Buna karşılık Allah Teâlâ "Sen beni asla göremezsin" (el-A'râf Sûresi, 7/ 143) buyurmaktadır. Allah'ın görülmesi mümkün olmakla birlikte, bu dünyada gayb ilminin gizli olması sebebiyle görülmediğini ifade eden Cüveynî, peygamberlerin Allah'ı görmesine farklı bir başlık açmamaktadır (Cüveynî, 2016a: 159). Peygamberimizin (s.a.s) mi'racda Allah'ı görme meselesinde âlimlerden bir kısım gördüğünü savunurken, bir kısım görmediği kanaatindedir, bir kısım ise Allah'ın dünyada görülemeyeceğini iddia etmiş fakat mi'racda meydana gelen rü'yetullahın kalp gözüyle olduğunu ifade etmişlerdir (Pezdevî, 2015: 124). Cüveynî, bu konuda görüş bildirmemekle beraber, o bu delilleri incelerken Allah'ı görmenin mümkün olması konusu üzerinde durmuştur.

Kulların Allah Teâlâ'yı görmesi ise Cüveynî'ye göre aklen sabit olmakla beraber naklen ise ilâhî bir vaad ie doğrulanmıştır (Cüveynî, 2016a: 156). Cüveynî, Görülmenin illetinin vücud olduğunu savunmaktadır. (Cüveynî, 2016a: 152). Allah mevcuttur o halde görülmesi mümkündür. Kulların Allah'ı görmesi, yeri açısından ise konu farklı boyutlarda savunulmaktadır.

3.2. Görmenin Yeri Bağlamında Rü'yetullah

Dünyada rü'yet hakkında, Mu'tezile gibi tenzihî yaklaşımlar Allah'ın kesinlikle görülemeyeceğini, bunun câiz olmadığını söylemektedir. Müşebbihe gibi teşbih ve tescime dayalı yaklaşımlar ise Allah'ın bu dünyada görülebileceğini iddia etmektedir. Ehl-i Sünnet'e göre de Allah bu dünyada görülmez fakat görülmemesinin nedeni naklen mümkün olmamasıdır. Allah'ın dünyada görülmesi konusu "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim" (el-A'râf Sûresi, 7/143) âyeti üzerinden tartışılmaktadır. Cüveynî, Hz. Musa'nın böyle bir talepte bulunmasının Allah'ı görmenin mümkün olduğuna delalet ettiğini fakat bunun reddedilmesinin dünyada gayb ilminin gizli olmasıyla alakalı olduğunu söylemektedir (Cüveynî, 2016a: 159). Dünyada Allah'ı görme talebinin olumsuz neticelenmesinden dolayı bunun mümkün olmadığını ifade etmektedir Cüveynî, imkânsızlığın sebebinin Mu'tezile gibi akli nedenlere bağlanmaktadır. Allah'ın dünyada görülememesi bu durumun şer'an câiz olmaması ile açıklanmaktadır. Nitekim, Allah'ın görülmesini dünya ve ahiret ayrımı yapmadan "var olan her şeyin görülebilmesi" ilkesinden yola çıkarak aklen mümkün olarak

değerlendirmektedir (Cüveynî, 2020: 67). Cüveynî'ye göre dünyada rü'yetullahın imkânsız olması gayb ilminin gizli olması ve Allah'ın gözlerde rü'yetinin zıddını yaratması sebebiyledir (Demir, 2019^a: 40). “Gözler O’nu idrak edemez” âyeti mutlak ve kapsayıcıdır, “Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak” âyeti mukayyed ve sınırlıdır. Bu iki âyetin mutlakın mukayyede hamledilmesi ile te’vil edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Cüveynî, 2016a: 157). Bu durumda mutlak olan idrak edemezlik, mukayyed olan Rabbe bakma durumuna hamledilecektir. O halde Allah'ın görülmesinin nefyedilmesi dünya hayatına mahsustur.

Rüyada rü'yet hakkında, kelâm âlimleri rüyanın bilgi kaynağı olup olmadığı ve Allah Teâlâ'nın rüyada görülüp görülemeyeceği hususu olmak üzere iki yönüyle tartışmıştır (Çelebi, 2008: 309). Rüya, uyku sırasında zihinde beliren görüntüler şeklinde tanımlanır (Karadaş, 2017: 44). Cüveynî de bilgi kaynaklarının doğru haber, duyu organları ve akıl olduğunu belirtmiş ve ölüm, uyku, gaflet, baygınlık gibi hallerin bilginin umumi zıtları olduğunu ifade etmiştir (Cüveynî, 2016a: 159). Müttekaddimûn döneminde kelâmçılar Allah'ın rüyada görülmesi konusunu yoğun şekilde tartışmamaktadır. Eş'arî, Bâkullânî, Matürîdî gibi müttekaddimûn dönemi kelâmçıların eserlerinde Allah'ın rüyada görülmesine ilişkin bir değerlendirmeye rastlanılmadığı bilinmektedir (Yeşilyurt, 2019: 111). Cüveynî'nin eserlerinde de Allah'ın rüyada görülmesi ile alakalı bir bölüm bulunmamaktadır. Cüveynî'nin rüyaya karşı tavrı, rüyanın bir bilgi kaynağı olmadığını, aksine uykunun bilginin umumi bir zıddı olduğunu ifade etmesi, onun konuya bir bölüm ayırmamasını açıklar nitelikte sayılabilir.

Allah'ın ahirette görülmesi meselesinde Cüveynî, rü'yetullahın Allah'ın vaadi olduğunu kabul etmektedir. Allah'ı görmenin gerçekleşmesinin aklen de mümkün olduğunu farklı delillerle savunmaktadır. “Yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parlayarak Rabbine bakar” (el-Kıyâme Sûresi, 75/ 22-23) âyetini ilahi vadin bir delili olarak görmektedir. “Gözler O’nu idrak edemez” (el-En’âm Sûresi, 6/ 103) âyetini ise idrak olmaksızın görmenin bir delili olarak kabul etmektedir (Cüveynî, 2016a: 157). Cüveynî, Hz. Musa'nın Rabhini görmeye ilişkin isteği üzerine vahyolunan “Beni asla göremezsin” (el-A'râf Sûresi, 7/ 143) âyetinin ise rü'yetin gerçekleşeceğine ilişkin en güçlü delil olduğunu dile getirmiştir (Cüveynî, 2016a: 158). Ahirette rü'yetullah konusunda onun sunmuş olduğu aklî ve naklî deliller ayrıntılı şekilde incelenecektir.

4. CÜVEYNÎ'DE RÜ'YETULLAH'IN DELİLLERİ

Cüveynî, rü'yetullah bahsine öncelikle aklî delillerle sunarak başlamaktadır. Farklı deliller geliştirerek rü'yetullahın akla göre imkân dahilinde olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra ise naklî delillerin de rü'yetullahı vaad ettiğini savunmaktadır. Bu bağlamda ilişkili gördüğü nasrlara dair açıklamalar sunmaktadır. Cüveynî'nin ele aldığı bu deliller aklî ve naklî olmak üzere iki başlıkta incelenecektir.

4.1. Aklî Deliller

Rü'yet-sıfat ilişkisi: Kelâm tarihi boyunca Allah'ın sıfatları mezheplerin tartıştığı ve farklı görüşler beyan ettiği bir konu olmuştur. Cüveynî, sıfatları Allah için vâcib olan ve Allah'ın ahkâmında caiz olan sıfatlar olmak üzere iki kısım halinde incelemiştir. Rü'yetullahı da sıfatlar bahsinde inceleyerek Allah'ın ahkâmında mümkün olan sıfatlar kategorisine dahil etmiştir (Cüveynî, 2016a, s. 146; 2016b: 42). Cüveynî, Allah'ın sıfatları mevzuunda Ehl-i Sünnet âlimleri kabul ettiği gibi “sıfatların zâtın ne aynı ne de gayrı olduğu” ilkesini benimsemiştir. Bununla beraber Eş'arî düşünceden farklı olarak, ilk defa Ebû Hâşim el-Cübbâî tarafından otaya konulan ahval teorisine, orijinal açılımlar ve ciddi katkılar sağlayarak teoriyi Eş'arîliğe uyarlamıştır (Cüveynî, 2016: 83; Yavuz, 1989a: 190). Hâl sadece cevherin bir tavrıdır, varlıkla nitelenen cevhere ilâve edilmiş olan âlim olma, kâdir olma gibi sıfatlar ahval olarak kabul edilmelidir (Yavuz, 1989a: 192). Cüveynî, savunduğu ahval teorisine göre hâllerin zât olmadığını bu nedenle de görülme ile ilgisinin olmadığını belirtmektedir. İdrakin ancak var

olana taalluk ettiğini, varlığın ise hakikatının farklılaşmayacağını söylemektedir. Bu açıdan ona göre görülme, varlığın hâli ile değil zâtı ile ilgilidir (Cüveynî, 2016a: 154).

Allah'ın görülmesinin başka görülenlere benzemesini gerektirmeyeceği ve herhangi bir sıfat gerektirmeyeceği konusundaki delillerden biri, görmenin görülene bir etkide bulunmamasıdır (Cüveynî, 2016a: 147; İbnu'l Emir, 2010: 515). Cüveynî'ye göre rü'yetullah Allah'ın hakikatinden başka bir şeye dönüşmesine yol açmaz, nitekim siyah ile beyaz görülür fakat görüldükten sonra zıt olan bu iki renk görüldü diye aynı cinsten yahut benzer olmamaktadır (İbnu'l Emir, 2010: 513). Bir diğer delil, Allah'ın bilinmesinin diğer bilinirlere benzemesini gerektirmediği gibi görülmesinin de diğer görülenlere benzemesini gerektirmeyeceğidir (Cüveynî, 2016a: 147). Ayrıca, insanlarda da görme ve bilme özellikleri olmakla beraber, Allah'ın gören ve bilen olması teşbih gerektirmemektedir. O halde Allah'ın görülmesinin fiziki dünyadaki görülmelerle kıyaslanarak teşbih oluşturduğunu söylemek anlamsızdır (Cüveynî, 2016a: 148). Sonuç olarak Cüveynî, var olmanın görülmek için yeterli olduğu iddiasıyla görülene ayırt edici bir sıfat atfetmemektedir.

Rü'yet- idrak ilişkisi: İdrak farkına varma, tanıma, kavrama, tasavvur etme, bilme, bir şeyi tamamıyla ihata etme gibi farklı anlamlar ifade etmektedir (Hökelekli, 2000: 477). Rü'yetullah bahsinde tartışma mevzuu olan göz ile idrak ve "Gözler O'nu idrak edemez" (el-En'âm 6/103) âyetinde nefyedilen idrakin muhtevasıdır.

Bir idrak türü olarak görme, cismin gözden çıkan şua sayesinde zihne ulaştırılması ile gerçekleşmektedir (Demir, 2019a: 119). Mu'tezile şâhid âlemde görmenin gerçekleşmesi için var olan bu şartları rü'yetullahın reddine delil olarak sunmaktadır (Cüveynî, 2016a: 148). Görme ile gerçekleşeceği savunulan bu idrak türü Mu'tezile'ye göre, özel şartlar ve bünye gerektirmesi sebebiyle Allah bundan münezzehtir. Cüveynî, rü'yetullah bahsine idrak mevzuuna dair ispatlarla başlamaktadır, idrakin ispatından sonra ise idrakin özel bir yapıya ihtiyaç duymadığına dair deliller getirmektedir (Cüveynî, 2016a: 148). Cüveynî, idrak için bünyenin şart koşulamayacağı ile ilgili en önemli itirazını bizzat Mu'tezile'nin kabullerinden yola çıkarak yapmaktadır. Onlara göre görünen âlemdeki şartların görünmeyen âlemde de geçerli olduğunu söylemektedir. Şâhidde müdrikin müdrük oluşunu özel bir bünyeye bağlamaları sebebiyle, Allah hakkında da aynı şeyi kabul etme durumunda kalacaklardır. Oysa Allah böyle bir iddiadan münezzehtir (Cüveynî, 2016a: 148). Bunun yanı sıra Allah, yaratılmışları bütün cihetleriyle idrak etmektedir, ama bu idrak O'nun yaratılmışların görme ve duyma duyularıyla vasıflanmasından uzak olarak, O'nun semî ve basîr sıfatlarının bulunduğu göstermektedir (Cüveynî, 2016a: 148). Allah mahlukatını idrak ederken bu tecsim ifadelerinden münezzehtir olduğu gibi görülmesi konusunda da tecsimden münezzehtir (Cüveynî, 2016a: 148). Cüveynî, idrak için özel bünye yahut şartların anlamsız olduğunu, çünkü bu özellik ve şartların da şâhid âlemde âdetullah gereği Allah'ın dilemesi ile olduğunu vurgulamaktadır.

Cüveynî, idrak ile oluşan ilişkilerin sürüp giden çeşitli âdetlerden olduğunu belirtmektedir (Cüveynî, 2016a: 151). İdrak; tanıma, kavrama, tasavvur etme, bilme, bir şeyi tamamıyla ihata etme gibi anlamlar barındırabilir. "Gözler O'nu idrak edemez" (el-En'âm 6/103) âyetinde nefyedilen idrak biçimi ihata yani bir şeyi tamamıyla kuşatma anlamındadır ki, Allah bundan münezzehtir. Cüveynî 'ye göre Allah, görülür ancak ihata edilemez (Cüveynî, 2016a: 157). Bu âyet ihatayı tenzih etmektedir ama Allah'ın görülmesini tenzih etmemektedir.

Rü'yet-ittisâl ilişkisi: Mu'tezile, Allah'ın görülmesini kabul etmenin ittisâli de gerektirdiğini söylemektedir. İttisâl, aralık kalmayacak şekilde birbirine dokunma, temas etme anlamlarına gelmektedir (Topaloğlu ve Çelebi, 2019: 186). Görme söz konusu olduğunda ittisâl, ışının görülen nesnenin yüzeyine bitişmesidir (Demir, 2019a: 142). Allah ittisâlden münezzehtir olduğu için bu durum rü'yetullahın reddini gerektirmektedir.

Cüveynî, rü'yetullahı kabul etmenin ittisâli de gerektirdiğini söyleyen muhaliflerin görüşlerini

reddeder (Cüveynî, 2016a: 159; Hanefi, 2010: 515). Çünkü idraklerin her mevcuda taalluk etmeleri mümkünken ittisâl için böyle bir şey söz konusu değildir (Cüveynî, 2016a: 159; Hanefi, 2010: 515). Yani var olan her şey idrake dair ilişki kurulabilir, fakat var olan her şey ile ittisâl (temas) gerçekleşmemektedir. Cüveynî'ye göre duyu organı ile idrak edilen cisim arasındaki temas yani ittisâl, idrak için şart da değildir. Cüveynî, ittisâl ile idrak arasında nedensel bir ilişki olmamasına; bazen koklamaya rağmen koku alınmamasını, tatmaya rağmen tat alınmamasını ve dokunmaya rağmen sıcaklığın hissedilmemesini örnek vermektedir (Cüveynî, 2016a: 159; İbnu'l Emir, 2010: 515). Yine işitmede yahut uzaktan hava yoluyla gelen bir misk kokusunun alınmasında herhangi bir ittisâlin olmaması da idrak için ittisâlin şart olmadığını göstermektedir (İbnu'l Emir, 2010: 515). Cüveynî, Mu'tezile'nin ittisâl şartının anlamsız olduğunu, arazlara ittisâlin mümkün olmadığı halde arazların görüldüğü örneğiyle açıklamaktadır. Görmenin ittisâl olmadan gerçekleşmeyeceğini savunanlar arazlara ittisâl gerçekleşmediği halde görülebilmelerini açıklayamamaktadır (Cüveynî, 2016a: 150). Cüveynî ittisâlin idrak için şart olmadığını ortaya koymak amacıyla görme olgusunu da iki aşamalı olarak tasvir etmektedir. Ona göre görülenden hissedilen şeyin sonraki aşamasında hakikati idrak edilmektedir. Görülen şeyin hakikatini idrak etmek, kendisine ittisâl ettiği şeyin duyumsanması şeklinde anlaşılmasından farklıdır (Cansız, 2019: 136).

Rü'yet-duyular ilişkisi: Cüveynî, duyuları bir bilgi kaynağı olarak ifade etmiştir (Cüveynî, 2016a: 151). Duyular; görme, işitme, koku alma, tatma, dokunma olmak üzere beş tanedir (Pezdevî, 2015: 32) Algılama bu duyu organlarıyla gerçekleşir. Cüveynî duyuların kendisiyle gerçekleştiği organlar için 'hâsse/حاسة' tabirinin kullanıldığını ifade etmiştir. Duyu organlarıyla algılanan cisimler arasındaki ilişkiler âdet nevindedir. Fakat bu ilişkilerin idrakin bizzat kendisi olduğu anlamına gelmemektedir (Cüveynî, 2016a: 151). Ayrıca Cüveynî'ye göre duyu organlarıyla algılanan cisimler arasındaki ilişki idrak konusunda şart da değildir (Cüveynî, 2016a: 151). Ona göre idrakler, herhangi bir organ yahut ilişkiden bağımsız olarak Allah tarafından yaratılmaktadır. Duyum için duyu organı ile cismin arazi arasındaki ilişki gerçekleşse de Allah o duyuma dair idraki yaratmadıkça algı gerçekleşmemektedir (Uluyurt, 2014: 53). Cüveynî, algılama konusunda özel bir yapıya yahut duyu organına veya bunlar arasında gerçekleşecek bir ilişkiye gerek olmadığını vurgulamaktadır, nitekim müdrük ve duyuları kusursuz bir kişinin gözünü açması ve bütün engellerin ortadan kalkmasına rağmen, Allah'ın ışık huzmelerinin yayılmasını dilememesi ve bu durumda o kişinin hiçbir şeyi görmemesi de mümkündür (Cüveynî, 2016a: 149).

Rü'yet-cevher-araz-cisim ilişkisi: Kelâmî eserlerde Allah-âlem ilişkisini ortaya koymak için öncelikle hâdis varlığın tanımları yapılmaktadır. Cüveynî âlemi "Allah Teâlâ dışındaki tüm varlıklar" olarak tanımlamaktadır (Cüveynî, 2016a: 36; 2016b: 16). Âlemi oluşturan cisim, cevher ve arazın rü'yetullah tartışmalarına dâhil edilmesinin nedeni, görülmenin asıl illetinin ne olduğu ve bu illetin Allah hakkında teşbihî, tecsimî bir ifadeye sebep olacağı endişesidir (Öral, 2019: 40). Öncelikle Allah-âlem ilişkisi açısından âlemin yaratılmışlığı mevzuunu ispatlamaya çalışan Cüveynî, âlemi oluşturan cevher, araz, cisim gibi şeylerin hâdisliğini delillendirmektedir (Cüveynî, 2016a: 36). Rü'yetullah bahsinde de bu bağlamda değerlendirmeler yaparak görülebilir olmanın illetinin cevher, araz, cisim yahut hâdisliği ifade eden başka özellikler olmadığını, görülebilirlerin ortak illetinin mevcut olmak olduğunu vurgulamaktadır (Cüveynî, 2016a: 150-152).

Rü'yet-mevcut ilişkisi: Ehl-i Sünnet kelâmcılarının, rü'yetullah konusunda ileri sürdüğü en temel delil vücûd delilidir. Onlar var olmanın görmek için esas illet olduğunu ileri sürmüş ve var olan her şeyin görülebileceği hususunda ittifak etmiştir (Cüveynî, 2016a: 152; Cüveynî, 2020: 67). Cüveynî'de rü'yetullahın mümkünlüğüne dair ispatlarını vücud deliline dayandırmaktadır. Ona göre görünen âlemde bir şeyi idrak edilebilir kılan husus vücuddur ve bu bütün idrakler açısından geçerlidir. Allah da zâtıyla kaim ve mevcuttur, dolayısıyla O'nun görülmesi de mümkündür (Cüveynî, 2016a, s. 152;

Cüveynî, 2020: 67). Cüveynî'nin görülen âlemden yola çıkarak görülmeyen âlem hakkında bazı çıkarımlarda bulunduğu söylenebilir. Rü'yetullah mevzuunda da şâhid olduğumuz âlemde görülmenin şartı var olmak ise gâib âlemde de buna hükmedilir (Cüveynî, 2016a: 148). Cüveynî, sebr ve taksim metodunu kullanarak görülebilirlerin ortak noktasının vücud olduğunu delillendirmektedir. Cüveynî'ye göre görülen cevher yahut araz olduğu için değil, var olduğu için görülür (Cüveynî, 2016a: 148). Bu ifadeyi şu şekilde özetlemek mümkündür; şahidi olduğumuz âlemde görülürlerin ortak noktası cevher ve araz olmadığına göre gâibde olanın görülmesi de bu özelliklere bağlı değil var olmasına bağlıdır.

Rü'yet-malum ilişkisi: Cüveynî, şâhid âlemde âlimin bilgisi sayesinde âlim olduğu gibi, müdrikin de idraki sayesinde müdrik olduğunu savunmaktadır. Rü'yetullah bahislerinde "Gözler O'nu idrak edemez" (el- En'âm 6/103) âyeti bu bağlamda çokça tartışılan bir husustur. İdrak bir yönüyle ihatadır, ihata ise bir şeyi ve bir hususu bütün yönleriyle bilmektir. İlim ile ihata etmek onun varlığına, cinsine, miktarına, keyfiyetine vâkıf olmak demektir ki bu ilim yalnızca Allah'a mahsustur (Topaloğlu, 2020: 40). Kul için Allah'ı bilmek mümkün fakat O'nu ilimle kuşatmak imkânsızdır. Bu duruma kıyas edildiğinde rü'yetullah meselesi de böyledir. Allah'ı rü'yet mümkündür. Fakat hudut, mekân ve keyfiyet gibi ifadelerden münezze olan Allah'ı rü'yet ile tamamıyla ihata etmek mümkün değildir.

Görülebilir şeylerin ortak özelliğinin, sebr ve taksim metoduyla vücud olduğu aktarılmıştı. Bu durumda malum olmak görülebilirlerin ortak özelliği değildir. Bilgi ile idrak arasındaki ilişki konusunda ilmin taallukunun daha geniş olduğunu ifade eden Cüveynî'ye göre bilinmeyen bir şeyin idrak edilmesi de mümkün değildir. Çünkü bilgi hem varlık hem yoklukla ilişkili iken idrak yalnızca varlıkla nitelenen zâta taalluk etmektedir (Cüveynî, 2016a: 154).

Şuâ teorisi: Cüveynî, Mu'tezile'nin rü'yetullahın reddine delil olarak sunduğu şuâ teorisine karşı eleştirilerde bulunmaktadır. Şuâ teorisi, görmenin gözden çıkarak görülen nesneye ulaşan bir ışın tarafından meydana getirildiğine dair savunulan göz-ışın kuramıdır (Cansız, 2019: 162). Mu'tezile'ye göre gözün şuâların görünene ulaşması şarttır, bu söylemlerden Allah Teâlâ'nın münezze tutulması gerektiği için rü'yetullahı reddetmektedirler (Demir, 2019: 43). Mu'tezile'nin şuâ şartlarına değinen Cüveynî, sonrasında bu şartlara eleştiriler getirmiştir. İtizâlî düşünceye göre şuânın gerçekleşmesi ve bir şeyin görülebilmesi için; görülen nesne ile gören arasında huzmelerinin geçişini engelleyen yoğun bir engel bulunmamalıdır, mesafe uzamamalıdır, nesne göze aşırı yakın olmamalıdır, ışık huzmeleri şaşılık gibi hastalığı bulunmayan gözlerden çıkmalı ve ışık doğru gitmelidir (Cüveynî, 2016a: 148). Cüveynî, Mu'tezile'nin bu şartlarını sürüp giden hezeyanlar olarak niteleyerek reddetmiş ve idrak için özel bir şartın gerekmediğini vurgulamıştır. Cüveynî bu şartlara karşılık muhaliflerine, ışık huzmelerinin yerinde alıkonulmasını ve yayılmasını gerektiren sebebi sormuştur, bu soruya i'timâdât⁷ cevabı verilirse, bu zaten Cüveynî'nin kabul etmediği tevellüd ilkesine dayanmaktadır; dolayısıyla geçersiz bir savunmadır (Cüveynî, 2016a: 149). Canlı, müdrik ve duyuları kusursuz bir kişinin görmesi için bütün engeller ortadan kalksa ama Allah ışık huzmelerinin yayılmasını dilemese bu kişinin hiçbir şeyi görmemesi mümkündür (Cüveynî, 2016a: 150). Nitekim ışık huzmelerinin kendisine temas etmesi mümkün olmayan arazlar görülebilmektedir, eğer görme için ışığın ulaşması şart koşuluyorsa araz olan rengin görülmesi açıklanamaz (Cüveynî, 2016a: 150).

Âdet teorisi: İslâm terminolojisinde, tabiattaki düzen, süreklilik ve tekrarlanış gibi görünse de gerçekte düzeni kuran ve işletenin Allah olduğu inancının sonucu olarak, fizik âlemi idare eden ilâhî kanuna "âdet" denilmektedir (Özervarlı, 1997: 185). Âlemdeki her oluşun nesneden kaynaklanan süregelen bir tabiat itibariyle olmadığını, her oluşun Allah'ın müdahalesiyle gerçekleştiğini savunan teori

⁷ Cisimlerin hareketlerine kaynaklık ettiği varsayılan bir tür kuvvet, onların içindeki tabî eğilimlerdir. Görme açısından i'timâdât gözün içinde ışıkların yayılmasına yol açan eğilimlerdir.

ise “âdet teorisisidir” (Yılmaz, 2020: 164). Cüveynî rü'yetullahın reddine dair sunulan şûâ teorisine karşılık âdet teorisini ortaya koymaktadır. Muhaliflerin belirttiği bütün şartlar Allah Teâlâ'nın irade ettiği hükme göre âdetlerin devam etmesi ilkesine dayanmaktadır (Cüveynî, 2016a: 150). Şâhid âlemde yedikten sonra doyma, içtikten sonra suya kanma gibi hususlar birbirini nasıl takip ediyorsa Mu'tezile'nin ortaya koyduğu bu şartlar da yaygın olan âdete göre birbirini takip etmektedir (Cüveynî, 2016a: 150). Fakat bu âdetler birbirlerini gerektirmemektedir, şâhid olunan bu ilişki, Allah'ın sürüp gitmesine izin verdiği âdet böyle devam ettiği için zorunludur. Âdetin değişmesi durumunda insan çok uzaktakini, çok yakındakini yahut perdenin arkasındakini görebilir. (Cüveynî, 2016a: 151). Müslümanlar, Allah'ın insanı bazı aşamalardan geçirerek mükemmel şekilde yarattığı gibi bu aşamalardan geçmeden de yaratmaya kâdir olduğu kabul etmektedir (Cüveynî, 2016a: 155). Allah'ın ahirette görülmesi, görmeye dair şâhid âlemdeki şartlara ihtiyaç duyulmaksızın ve fakat âdetlerin bozulduğu ve Peygamberlerin melekleri gördüğü anlarda yanındakilerin görememesi âdetullahın ancak Allah'ın dilemesiyle vukuu bulduğunu göstermektedir. (Cüveynî, 2016a: 156). Allah'ın ahirette görülmesi de görmeye dair şâhid âlemdeki şartlara ihtiyaç duyulmaksızın ve âdete aykırı bir şekilde gerçekleşebilir.

4.2. Naklî Deliller

Kıyâme Sûresi, 75/22-23: Rü'yetullah'ın Allah'ın ilâhî bir vaadi olduğunu söyleyenler delil olarak aşağıdaki âyete başvurmuşlardır. Ehl-i Sünnet'e göre bu âyet Allah'ın görülebileceğinin açık delilidir.

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ

“Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak” (el-Kıyâme Sûresi, 75/22-23)

Cüveynî 'ye göre rü'yetullah Allah'ın ilâhî bir vaadidir, söz konusu âyet ise bu ilâhî vadin delilidir (Cüveynî, 2016a: 156; Hanefi, 2010: 259). Cüveynî, lügatte nazar kelimesinin farklı anlamları olduğuna değinerek, bu kelimenin manalarının farklılığına göre çeşitli harf-i cerlerle kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre nazar kelimesinin kullanımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür; nazar kelimesi, yaklaşma ve bekleme kastedildiğinde harf-i cersiz olarak kullanılır, fikir ve düşünme kastedildiğinde “في” harf-i ceri ile kullanılır, merhamet etme, acıma kastedildiğinde “ل” harf-i ceri ile kullanılır. Nazar ile kastedilen bakmak yani rü'yetullah olduğu zamansa “الى” harf-i ceri ile kullanılır (Cüveynî, 2016a: 156; Cüveynî, 2020: 69; İbnu'l Emir, 2010: 530). Nitekim ayette de bu kullanım mevcuttur. Dolayısıyla burada nazar kelimesi, bakmak anlamında kabul edilmelidir ve âyet sevinçle bakan yüzleri ifade etmektedir.

En'âm Sûresi, 6/103: Rü'yetullahı reddedenler delil olarak kullandığı söz konusu âyet şu şekildedir;

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.” (el-En'âm Sûresi, 6/103)

Cüveynî, muhatapların rü'yetullaha karşı bu âyeti delil getirdiklerini fakat bu âyete farklı bakış açıları olduğunu bildirmektedir. İdrak lafzının, ihatayı bildirmesi ve kavuşmayı içermesi sebebiyle Allah için kullanılması uygun değildir. Zira ancak sınırları olana kavuşulur, Allah kavuşulmaktan ve sınırları olmaktan münezzehtir (Cüveynî, 2016a, s. 157; Cüveynî, 2020, s. 69; İbnu'l Emir, 2010, s. 522). Âyet zahirine göre değerlendirildiğinde “Allah idrak edilemez fakat görülebilir” anlayışı savunulmaktadır. Cüveynî'nin diğer bir görüşüne göre ise âyette idrakin mümkün oluşu nefyedilmemektedir. Daha önce temas edildiği üzere bu âyet mutlak ve bütün zamanlara şâmidir. “Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak” (el-Kıyâme 75/22-23) âyeti ise mukayyedir yani belli vakitlerde rü'yetin ispatını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu âyetlerde, mutlakın mukayyede hamledilerek te'vil edilmesi gerekir ki bu durumda Allah'ı idrakin nefyedilmesi

dünya hayatına hamledilir (Cüveynî, 2016a: 157).

A'râf Sûresi, 7/143: Rü'yetullah meselesinde, Allah'ın görülmesini hem kabul edenler hem de reddedenler Hz. Musa'nın Allah Teâlâ'dan kendini göstermesine dair isteğini delil olarak sunmaktadır. Söz konusu âyet;

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أُنظِرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نُرِيَنَّكَ وَلَكِنْ أَنْظِرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نُرِيَنَّكَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

"Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.'" (el-A'râf Sûresi, 7/143)

Cüveynî rü'yetullah'a dair en güçlü delilin "Beni asla göremezsin" âyeti olduğunu ifade etmektedir (Cüveynî, 2020: 69; İbnu'l Emir, 2010: 525). Âyete dair bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Hz. Musa, Allah'ın peygamberlikle görevlendirdiği, kendisini ayrıcalıklı kıldığı ve konuşmakla kendisini şereflendirdiği bir kul olması dolayısıyla Hz. Musa'nın Rabbinin hükmünü bilmemesi imkansızdır (Cüveynî, 2016a: 47; Cüveynî, 2020: 69). Cüveynî, Hz. Musa'nın böyle bir şeyi istemesinin sapkınlık olarak nitelendirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir (Cüveynî, 2016a: 158). Allah'ın zâtını ilgilendiren bir konuda kelimullah olan bir peygamberin yanlışlığa düşmesi düşünülemez (Cüveynî, 2016a: 158; 2020: 47). Sonuç olarak ayetteki nefy, Hz. Musa'nın dünyada Rabbinin görme isteğine, gayb ilminin gizli olması sebebiyle verilen bir karşılıktır (Cüveynî, 2016a: 158; 2020: 47).

Selefin İttifakı: Cüveynî'nin rü'yetullahın imkanına dair sunduğu naklî delillerden biri de selefin ittifakıdır. Selefin her mümkün olan sevap ve mağfireti isterken Allah'a yalvarıp yakardıkları gibi, kendisini görmeyi istemede de Allah'a dua ve niyaz etmeleri rü'yetullahın mümkün olduğunun delilidir (Cüveynî, 2016b: 48). Rü'yetullah konusunda ihtilaflar mevcut olduğundan Cüveynî, bu meselede icmâ olduğunu savunmamaktadır. Onun savunduğu, selefin ihtilaflar çıkmadan önce bu konuda ittifak etmesidir, zira rü'yetullah hakkında dua etmişler ve rü'yetullahın imkansızlığını düşündürecek farklı bir tavır sergilememişlerdir.

Naklî deliller Cüveynî'den önce bazı eserlerde bulunduğu gibi kendisinden sonraki eserlerde de aynen belirtilmektedir (Akın, 2019: 151), dolayısıyla naklî deliller genel manada tüm âlimler tarafından aynı bağlamlarda ancak farklı tonlarda vurgulanarak kullanılmıştır. Cüveynî'de bahsi geçen naklî delilleri kendi sistemine uygun şekilde inceleyerek açıklamaktadır.

SONUÇ

Cüveynî, rü'yetullahı hem naklî hem de aklî deliller sunarak savunmaktadır. Rü'yetullahın kabulü konusunda takip ettiği yöntemin tam olarak anlaşılabilmesi için, aklı nakil karşısında nasıl konumlandığının, mantık sistemini nasıl kullandığının ve naklî delilleri nasıl te'vil ettiğinin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü Cüveynî'nin kelâm sisteminde te'vil metodunu kullanması, mantık ilmine yer vermesi onun meselelere yaklaşımında etkili olmaktadır. Öncelikle Cüveynî, aklın rü'yetullahı reddetmediği bunun imkân dahilinde olduğunu ispata çalışmaktadır. Onun konuya aklın kabulüyle başlaması sonrasında bu doğrultuda naklî değerlendirmeler yapması dikkat çekmektedir. Rü'yetullahı mümkün sıfatlar kategorisinde değerlendirerek bu konudaki tavrını ortaya koyan Cüveynî, konuya ilişkin yeni argümanlar kullanmaktadır. Kullandığı metotlar sonucunda aklın mümkün gördüğü rü'yetullah konusunun nasslar tarafından da vaad edildiğini savunmaktadır.

Cüveynî, rü'yetullahın aklın mümkün olmasını açıklarken delillere başvurmaktadır. Öncelikle rü'yetullahı mümkün sıfatlar kategorisinde değerlendiren Cüveynî, rü'yetin sıfatlarla ilişkisini ortaya koymaktadır. Rü'yetin, görülenin sıfatlarında herhangi bir değişime yol açmadığını açıklamaktadır. Bunu

yaparken şâhid alemde hareketle gaybî aleme dair çıkarımlarda bulunmaktadır. Nasıl ki zıt olan şeylerin görülmesi, görüldükten sonra değişmelerini gerektirmiyorsa Allah'ın görülmesi de O'nun zatında bir değişikliğe yol açmaz. İdrakin ispatını yapan Cüveynî, bu alemde müdrikin idraki sayesinde müdrik olduğu gibi gaybî alemde de böyle olacağını savunmuştur. Ama o, idrakin farklı anlamları olduğunu vurgulayarak rü'yetullahta gerçekleşen idrakin ihata (kuşatma) anlamı taşımadığını ifade etmektedir. Yine rü'yetullah için ittisâli, yani gözden çıkan ışının nesneye temas etmesini şart koşan muhaliflerine karşı idrak gerçekleştiği halde ittisâlin gerçekleşmediği örneklerle cevap vermektedir. Rü'yetullah konusunda duyulara da yer veren Cüveynî, Allah'ın basîr olduğunun kabul edildiği ama bu kabulün duyuları şart kılmadığı gibi görülmesinin mümkün olmasında da duyuların şart koşulamayacağını bildirmektedir. Bir şeyin görülmesinin teşbih ve tescime neden olacağı endişesini de reddetmektedir. Zira bu dünyada görülebilenler cevher, araz yahut cisim olduğu için değil mevcut oldukları için görülmektedirler. Yine aynı şekilde gaybî âlemde de görülmeye mevcudiyetle alakalıdır. Allah'ın mevcudiyeti sabit olduğundan görülmesi de mümkündür. Mu'tezile'nin çok yakında veya uzakta, perdelenmiş, şeffaf ve görme hizasının dışında olan şeylerin görülemeyeceğine dair şartlarına karşı, âdetullah teorisini savunmaktadır. Allah hakkında bu engellerin düşünülmesi muhaldir. Çünkü âdetler Allah'ın dilemesi ile sürüp gitmektedir. Görme için hiçbir engeli olmayan, canlı, müdrik, gözü sağlam olan bir kişi Allah'ın dilememesi sonucu göremeyebilir. Yine perdenin arkası yahut çok uzak bir yer Allah'ın dilemesiyle görülmesi mümkün hâle de gelebilir. Sonuç olarak görme olayının bir âdetullah çerçevesinde gerçekleştiği malum olsa da bu âdetlerin Allah'ın dilemesiyle sürdüğü unutulmamalıdır.

Cüveynî, rü'yetullahın aklen mümkün olduğunu ispattan sonra şer'an caiz olmasını naklî delillerle açıklamaktadır. Bu doğrultuda "Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak" (el-Kıyâme 75/22-23) âyetini Allah'ın ilahi bir vaadi olarak nitelendirmekte, ayette geçen "nazar" kelimesinin tahlilini yapmaktadır. "Gözler O'nu idrak edemez" (En'âm 6/103) ayetinde idrak kelimesinin ifade ettiği farklı anlamlara yer vererek ayeti te'vil etmektedir. Hz. Musa'nın "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" (A'raf 7/143) isteğini de rü'yetullahın en güçlü delili olarak nitelemektedir. Bütün bunlar göstermektedir ki Cüveynî aklı ve nakli birbirinden ayırmayarak rü'yetullaha dair çıkarımlarda bulunmuş ve Allah'ın görülmesinin imkân dahilinde olduğunu savunmuştur.

Cüveynî, kullanmış olduğu yöntem ve muhaliflere yöneltmiş olduğu eleştirilerle Ehl-i Sünnette zaten var olan rü'yetullah olgusunun temellerini güçlendirmektedir. Yeri geldiğinde takipçisi olduğu Eş'arî mezhebinin görüşlerini eleştirmekte, yeri geldiğinde eleştirilerde bulunduğu Mu'tezile mezhebinin görüşlerini kullanmaktadır. Rü'yetullah meselesinde, Eş'arî mezhebinin rü'yetullaha dair görüşlerini zikretmekle beraber, çalışmamızda misallerle açıklandığı üzere mezhebin görüşlerini güçlendirmektedir.

Çalışmada Cüveynî'nin görmenin gerçekleşmesi ile ilgili şartlara dair değerlendirmeleri mevcuttur. O bütün şartları aklî delillerle ele almış ve alışageldiğimiz sürekli tekrarlanan görme biçiminde var olan şartların aslında zorunluluk teşkil etmediğini âdet teorisine açıklamaktadır. Bu veriler henüz mütekaddimûn dönem de dahi kelâm ilminin çok yönlü bir şekilde diğer ilim dallarıyla ilişkisine işaret etmektedir. Bu bağlamda mevcut gelişmeler incelenerek rü'yetullahın reddine yahut kabulüne dair sunulan argümanlar incelenerek mevcut bilimsel veriler ile karşılaştırılmalıdır.

Bütün bu araştırma neticesinde, Cüveynî'nin eserlerinde tespit ettiğimiz kadarıyla kelâm ilminin bilim ile ilişkisi mütekaddimûn dönemde de kendini göstermektedir. Rü'yetullah meselesi muhtevası yönüyle çok boyutlu bir konudur. Cüveynî'de bu meseleyi incelemek mütekaddimûn dönem kelâmında gelinen son noktaları işaret etmesi açısından önemlidir. Fakat rü'yet insan, alem ve Tanrı ile ilgili birçok içeriği barındırmaktadır. Mütekaddimûn dönem ve müteahhirûn dönemde yapılan rü'yet çalışmalarının muhtevasını detaylıca incelemek, modern zamanda bilimin gelişmesiyle ortaya koyulan görme teorileriyle karşılaştırmalar yapmak, rü'yetullah incelemelerine ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, M. (2017). *Basra ve Bağdat Mu'tezile Ekolleri (Şahıslar ve Görüş Ayrılıkları)*. İstanbul: Sonçağ Matbaacılık.
- Akın, M. (2019). *Felsefi Kelâmın Mağrib Temsilcilerinden İbn Arafe ve Kelâmî Görüşleri*, (1. Baskı). Ankara: İlahiyât Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, Y. (2016). İlk Dönem Eş'arî Kelâmında Müteşâbih Âyetlerin Te'vili Sorunu. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(1), 365-408.
- Cansız, H. (2019). Rü'yetullah Meselesi Çerçevesinde Kelam-Bilim İlişkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Süleyman Toprak), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceran, F. (2018). Mu'tezile'nin Tenzih Doktrini Bağlamında Rü'yetullah Problemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(41), 102-113.
- Cüveynî, İ.H. (2016a). *Kitâbü'l-İrşâd*, (Çev. A. B. Baloğlu). İstanbul: TDV Yayınları.
- Cüveynî, İ.H. (2018). *El-Varakât*, (Çev. A. Memduhoğlu). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Cüveynî, İ.H. (2016b). *El-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, (1. Baskı), (Çev. M. Bağçeci). Ankara: Kitabe Yayınları.
- Cüveynî, İ.H. (2020). *Lüma u'l-Edille*, (Çev. M. Serdar). Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Cüveynî, İ.H. (1999). *Eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, (thk. C. Abdünnâsir). Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çelebi, İ. (2008). Rüya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 35) İçinde (s. 306-309). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çetin, M. (2020). Fahreddin Râzî'nin Tefsirinde Rü'yetullah Yaklaşımı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 173-195.
- Çetres, R. (2014). *Kelâm-Usul-i Fıkıh İlişkisi (İmâmü'l-Harameyn El-Cüveynî Ekseninde)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Metin Yurdağür), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, O. (2010). İzmirli İsmail Hakkı'nın Dârü'l-Fünûn İlahiyat Mecmuası'nda İlk Dönem Kelamcıları Hakkındaki Değerlendirmeleri. *Dârü'l-Fünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri (18-19 Kasım 2009, İstanbul)* İçinde (s. 503-511). İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları.
- Demir, O. (2019a). *Göz ve Tanrı Kâdî Abdülcebâr'ın Rü'yetullah Teorisinde Optik*, (1. Baskı). Bursa: Emin Yayınları.
- Demir, O. (2019b). Kelâm-Bilim İlişkisi: Rü'yetullah Metinlerinde Optik. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(Özel sayı), 107-120.
- Ebu Hanife, İ. A. (2019). *El- Fıkhü'l-Ekber*, (15. Baskı), (Çev. M. Öz). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ed-Dîb, A. M. (1993). Cüveynî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 8) İçinde (s. 141-144). İstanbul: TDV Yayınları.
- Gazzâlî, A. (2020). *El-İktisâd fi'l-İ'tikâd* (5. Baskı), (Çev. O. Demir). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Hayyât, E. H. (2018). *El-İntisar*, (2. Baskı), (Çev. Y. Macit). İstanbul: Endülüys Yayınları.
- İsfahânî, R. (1992). *El-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudî). Beyrut: Dâru'l-Kalem, Daru's Şamiye.
- Eraslan, A. (2020). Sümeniyye Fırkası ve İslam Âlimleriyle Polemikleri (Mütevâtir Haber Ekseninde). *Van İlahiyat Dergisi*, 8(12), 69-86.
- Eş'arî, E. H. (2019). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (1. Baskı), (Çev. Ö. Aydın) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Eş'arî, E. H. (2010). *El-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, (2. Baskı), (thk. A. Sabbağ). Beyrut: Darü'n-Nefes.
- Gazzâlî, A. (1969). *Mükâşefetü'l-Kulûb*, (Çev. Y. Arıkan). İstanbul: Yunus Emre Yayınları.
- Gençdoğan, A. (2020). Eş'arî Kelâmında Metodolojik Dönüşümün Öncüleri Olarak Cüveynî ve Gazzâlî. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 146-167.
- Hanbel, A. (tsz). *Er-Red 'ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*. Riyad: Dârü's-Sebât.

- Hökelekli, H. (2000). İdrak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 21) İçinde (s. 477-478). İstanbul: TDV Yayınları.
- İbnu'l Emir, H. (2010). *El-Kamil fi Usulî'd-Din li İbnu'l Emir fi İhtisari eş-Şamil fi Usulî'd-Din*, (Cilt: 2). Riyad: Daru'l Selam.
- Kahraman, H. (2021). *Cüveynî'de İlliyyet Teorisi*, (1. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karadaş, C. (2017). Rüyanın Mâhiyeti Bilgi ve Hüküm Değeri. *Diyanet İlmî Dergi*, 53(1), 43-62.
- Karatay, Y. (2017). el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah Meselesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 161-181.
- Memiş, M. (tsz). Rü'yetullah Tartışmalarına Metodolojik Bir Bakış. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(2), 47-104.
- Memiş, M. (2009). Eş'arîliğe Yaptığı Katkıları Bakımından Ebu'l-Meâlî El-Cüveynî. *Kelâm Araştırmaları*, 7(1), 97-120.
- Oral, O. (2017). İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'de Haberî Sıfat Sorunu ve Te'vil Anlayışı. *Türk & İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0(13), 129-153.
- Öral, E. B. (2019). Nesefî'de Rü'yetullah Tartışması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Burhaneddin Kıyıcı), Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, M. (2014). Kelâm Felsefe İlişkisi. *Eskiyeni*, 0(29), 7-25.
- Özervarlı, M. S. (2009). Selefiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 36) İçinde (s. 399-402). İstanbul: TDV Yayınları.
- Pezdevî, İ. (2015). *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (5. Baskı), (Çev. Ş. Gölcük). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Rabbânî, İ. (1998). *Mektûbât Tercemesi*, (Çev. A. Akçiçek). İstanbul: Dergâh Ofset.
- Sâbûnî, N. (2014). *Mâtürîdiyye Akâidi* (13. Baskı), (Çev. B. Topaloğlu). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ssevgili, M. (2021). *İmamü'l-Haremeyn Cüveynî*, (1. Baskı). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şehristânî, E.F. (1996). *El-Milel ve'n-nihal*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Topaloğlu, B. (2020). Muhît. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 31) İçinde (s. 40). İstanbul: TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. ve Çelebi, İ. (2019). *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (6. Baskı). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Turhan, A. (2018). Mu'tezilî Sıfat Telakkîsinin İnşânda Cehm b. Safvan'ın Belirleyiciliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(41), 92-101.
- Türker, Ö. (2008). Eş'arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî'nin Yöntem Eleştirileri. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 0(19), 1-23.
- Uludağ, S. (2002). Kuşeyrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 26) İçinde (s. 473-475). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uluçurt, Z. (2014). İmamü'l-Haremeyn El-Cüveynî'de Bilgi Teorisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Hülya Alper), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üzüm, İ. (2020). el-İrşâd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 22) İçinde (s. 455-456). Ankara: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1989a). Ahval. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 2) İçinde (s. 190-192). Ankara: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1989b). El-Akâidetü'n-Nizâmîyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 2) İçinde (s. 258). Ankara: TDV Yayınları.
- Yeşilyurt, T. (2019). *Rü'yetullah/ Akıl Âyinesinde Cemâlullah'ı Seyrelemek*, (1. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yılmaz, M. S. (2020). *Kavram Atlası*, (1. Baskı), (Cilt: 2). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yurdagür, M. (2019). *KelâmTarihi/ Ekoller-Şahıslar-Eserler*, (3. Baskı). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Müzelerde Depo Yönetimi: Kâğıt Eserlerin Depolanması*

Doç. Dr. Nevra Ertürk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8389-1280>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, İstanbul –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 27.03.2021

Kabul: 25.02.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Müze Deposu

Kâğıt Eserler

Müzelerde Depo Yönetimi

Kâğıt Eserlerin Depolanması

Yeni Depolama Yaklaşımları

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.50575>

Öz

Müzelerin kuruluşundan bugüne temel işlevlerinin başında koruma gelmektedir. Depo alanları müzelerin en hayati bölümleridir ve koleksiyonların büyük bir bölümü depolarda yer almaktadır. Koleksiyonların sürdürülebilir yönetimi için uzman personele, dokümantasyonun eksiksiz yapılmasına, koleksiyon yönetimi politikası ve koruma politikasına, önleyici koruma çalışmalarına ve depo yönetimine ihtiyaç vardır. Bu çerçevede makalenin amacı; müzelerde kâğıt eserlerin muhafaza edildiği depo alanlarının fiziksel ve çevresel koşulları, depolama sistemleri ve yöntemleri ile ilgili bilgi vermek; müzelerin yeni depolama yaklaşımlarını paylaşmak ve bu yaklaşımların kâğıt eserler için uygulanabilirliğini tartışmaktır. Makalenin araştırma soruları; müzelerin açık depo, ortak depo veya müze dışındaki depo alanı yaklaşımlarının olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir? Yeni depolama yaklaşımları Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı devlet müzelerindeki kâğıt eserler için uygulanabilir nitelikte midir? Makalenin kapsamı kâğıt eserlerin depolanmasıyla sınırlı olup, kâğıt eserlerin depolanmasına dair genel ilke ve yaklaşımlar, Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı devlet müzeleri çerçevesinde tartışılacaktır. Yeni depolama yaklaşımları ise yurt dışındaki örneklerle açıklanmaktadır. Makalede literatür tarama yöntemi kullanılmış, ayrıca yurt içindeki ve yurt dışındaki müzelerin depo alanları ziyaret edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre dünyadaki müzelerin depolarındaki başlıca sorunlar; depo alanlarının doluluğu, depolama sistemlerinin yetersizliği ile dokümantasyon çalışmalarının yapılmamış ya da tamamlanmamış olmasıdır. Söz konusu bulgular, müzelerin sürdürülebilirliği açısından koleksiyonların korunduğu depo alanlarının doğru planlanma ve yönetiminin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede, taş, metal, seramik gibi inorganik malzemelere göre daha hassas olan kâğıt eserlerin depolanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre kâğıt eserler, bu eserler için planlanan depoda ya da diğer organik malzemelerle birlikte organik eser deposunda muhafaza edilmeli; kâğıt eser türüne, boyutuna, ağırlığına ve kondisyonuna göre depolanmalı; depo alanının fiziksel koşulları kâğıt eserlerin hassasiyeti göz önünde bulundurularak tasarlanmalı; bağıl nem ve sıcaklık değerleri ile aydınlık düzeyi kâğıdın yapısı ve bozunma sürecine göre planlanmalıdır. Sonuç olarak, yeni depolama yaklaşımlarından ortak depo alanı uygulaması, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı devlet müzelerindeki kâğıt eserlerin sürdürülebilir korunması ve yönetimi için değerlendirilebilecek niteliktedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ertürk, N. (2022). Müzelerde Depo Yönetimi: Kâğıt Eserlerin Depolanması. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 305-322.

Museum Storage Management: Storing of Works on Paper*

Assoc. Prof. Dr. Nevra Ertürk

Yildiz Technical University, Faculty of Architecture, Department of Conservation and Restoration of Cultural Property, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 27.03.2021

Accepted: 25.02.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Museum Storage

Works on Paper

Museum Storage Management

Storing Works on Paper

New Storing Approaches

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.50575>**Abstract**

Conservation is one of the main functions of museums since their foundation. The storage areas are the most vital parts of the museums and the majority of the collections are located in storage areas. Expert staff, complete documentation, collection management and conservation policies, preventive conservation work and storage management are required for the sustainable management of the collections. In this framework, the aim of the article is to give information about the physical and environmental conditions of the museum storage areas which protect works on paper, storage systems and methods; to share new storing approaches of museums and to discuss the feasibility of these approaches in terms of works on paper. Research questions raised in this article are: What are the upsides and downsides of open storage, shared storage or storage area outside of the museum premises? Are the new storing approaches feasible to works on paper that are housed in the state museums affiliated to the Ministry of Culture and Tourism in Turkey? The scope of the article is limited to the storing of works on paper. General principles and approaches concerning the storage of works on paper in the framework of state museums affiliated to the Ministry of Culture and Tourism in Turkey are discussed, and new storing approaches are explained with examples from abroad. Literature review is used as a research method in the article. Additionally, museum storage areas are visited both in Turkey and abroad. According to the findings, the main problems about museum storage areas in the world are; occupancy of storage areas, inadequate storage systems and unaccomplished or incomplete documentation. The aforementioned findings indicate how important it is to plan and manage the storage areas where collections are preserved for the sustainability of museums. In this context, there are some points to be taken into consideration when storing works on paper that are more delicate than inorganic materials such as stone, metal and ceramic. Moreover, works on paper should be stored vertically or horizontally on shelves, in drawers, boxes or by hanging or rolling according to their types, dimensions, weights and conditions. The physical conditions of the storage area should be designed considering the delicacy of the works; relative humidity and temperature values as well as light level should also be planned according to the structure and degradation process of the paper. Consequently, shared storage area among new storing approaches can be considered as sustainable conservation and management of works on paper which are housed in the state museums that are affiliated to the Ministry of Culture and Tourism.

GİRİŞ

Müzelerde depo yönetimi¹ kavramı, koleksiyonların depo alanlarında sağlıklı fiziksel ve çevresel koşullarda korunması, güvenli depolama sistemleri, yöntemleri ve malzemeleri ile muhafaza edilmesi için uygulanan depolama standartları ve ilkelerin bütünüdür.

Depolar, sürekli ve süreli sergiler, ödünç eser alma/verme süreci, koleksiyonla ilgili yapılan araştırma ve müzenin iletişim faaliyetleri ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla depo alanları, müze programları ve faaliyetlerinin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Bu çerçevede, depolardaki koleksiyonların uygun koşullarda bakımı ve yönetimi müzelerin temel görevlerinden biridir.

Uluslararası Müzeler Konseyi (International Council of Museums - ICOM), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu'nun (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO), Birleşik Devletler Ulusal Komisyonu (United Nations National Commission) ve Amerikan Müzeler Birliği (American Alliance of Museums - AAM) tarafından ABD'nin başkenti Washington D.C.'de 1976 yılında ilk defa müzelerin depo alanlarıyla ilgili olarak uluslararası bir konferans düzenlenmiştir.² Konferansın sonunda müze depoları ile elkitabı hazırlamak üzere UNESCO görevlendirilmiştir. Konferansta, müze depolarının mevcut olumsuz koşullarına dikkat çekilmiş ve eylem planı hazırlanması gerektiği belirtilmiştir (Lord, 1995: 3; Lambert, 2012: 14).

UNESCO'nun yayımladığı Museum International (1995) dergisinin 188 numaralı sayısı müzelerin depo alanlarına ayrılmış ilk sayıdır. Makalelerde, depoların sergileme alanları gibi ziyarete açık alanlar olmadığı için ihmal edildiği ve uzmanlar tarafından öncelikli alanlar olarak görülmediği vurgulanmıştır (Lambert, 2012: 14).

2007 yılında UNESCO ve ICCROM arasında üç yıllık bir işbirliği yapılmış ve *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yok Olma Tehlikesiyle Karşı Karşıya Olan Müze Koleksiyonlarına Yönelik Önleyici Koruma Çalışmaları (Preventive Conservation of Endangered Museum Collections in Developing Countries)* başlıklı bir proje başlatılmıştır. Projenin amacı; müzelerin koruma, araştırma, eğitim işlevlerini gerçekleştirmesine katkı sağlamak; hırsızlık ve yasa dışı eser trafiğini önlemek için müzelerin dokümantasyon sistemleri ve depo alanlarını analiz etmek üzere yöntem ve araçlar geliştirmektir (Lambert, 2011: s.y.). Bu işbirliğinin en önemli çıktısı, depo alanlarının yeniden düzenlenmesi anlamına gelen RE-ORG isimli bir yöntemdir. Bu yöntem kapsamında, müze koleksiyonlarının dokümantasyonu ve küçük ölçekli müze depolarının yeniden düzenlenmesiyle ilgili eylem planı hazırlanmıştır. Yöntem, Kanada Konservasyon Enstitüsü tarafından güncellenip, geliştirilmiş ve 27 ülkede 83 müze tarafından uygulanmıştır (ICCROM, 2021).

"2011 yılında RE-ORG kapsamında beş kıtada bir anket çalışması yapılmış; bu ankette 136 ülkeden toplam 1490 yanıt alınmıştır. Anket sonucuna göre, her 4 müzeden 1'inde depo alanlarındaki doluluk nedeniyle eser sirkülasyonu imkânsız ya da zordur; her 2 müzenin 1'inde depolama sistemi yoktur ya da mevcut depolama sistemleri doludur; her 4 müzeden 1'inde dokümantasyon çalışması yapılmamış ya da tamamlanmamıştır; her 3 müzeden 2'sinde depolama alanı yeterli değildir" (Lambert, 2012: 14).

Barry Lord ve Gail Dexter Lord tarafından kaleme alınan *The Manual of Museum Exhibitions* başlıklı kitapta da, dünya genelinde pek çok müzede koleksiyonların %10'unun ve hatta daha da azının sergilerde yer aldığı belirtilmektedir (Lord ve Lord, 2002: 79).

¹ Kavram İngilizce'de, "museum storage management", "storage management", "managing museum storage areas" ya da "managing collections storage" şeklinde ifade edilmektedir. Müzelerde depo yönetimi kavramı uluslararası alanda kaleme alınan birçok yayında kullanılmış olmakla birlikte, yapılan araştırmada bu kavramın tanımına rastlanmamıştır.

² ICOM, UNESCO, AAM'nin yanı sıra Uluslararası Kültür Varlıkları Koruma ve Restorasyon Araştırmaları Merkezi (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property - ICCROM), Kanada Konservasyon Enstitüsü (Canadian Conservation Institute - CCI) ve Getty Konservasyon Enstitüsü (Getty Conservation Institute - GCI) müzelerde depo yönetimiyle ilgili birçok eğitim faaliyeti yürütmekte ve yayın yapmaktadır.

Müzelerde farklı türde koleksiyon öğeleri vardır. Bunlar; kâğıt, tekstil, ahşap, deri gibi organik malzemeler; taş, cam, seramik gibi inorganik malzemeler ile organik ve inorganik malzemelerden oluşan kompozit malzemelerdir. Müzelerdeki kâğıt eser koleksiyonları, yazma eserlerden arşiv belgelerine kitaplardan kâğıt üzerine sulu boya, kara kalem çalışmalarına kadar çeşitlilik göstermektedir. Nitekim “Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 2018 tarihli eser istatistiklerine göre, Bakanlığa bağlı devlet müzelerinin koleksiyonlarında toplam 3.337.686 adet eser mevcut olup, bu eserler arasında 7.352 adet arşiv vesikası ile 40.560 el yazması kitap bulunmaktadır” (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018). Kâğıt eserlerin muhafaza edildiği depo alanlarının fiziksel ve çevresel koşulları ile depolama sistem ve yöntemleri uygun değilse, kâğıt eserlerde kırışıklık, yırtık, kıvrım ya da lekelenme görülebilir. Bu nedenle, kâğıt eserlerin hassasiyetine uygun bir depo yönetimi zaruridir.

Bu çerçevede makalenin amacı; depo yönetiminin genel ilkeleri ve yaklaşımları çerçevesinde kâğıt eserlerin müzelerde depolanma koşulları ile depolama sistemleri ve yöntemleri hakkında bilgi vermek; yurt dışındaki müzelerde uygulanan yeni depolama yaklaşımlarını açıklamaktır. Makalede, müzelerin açık depo, ortak depo veya müze dışındaki depo alanı yaklaşımlarının olumlu ve olumsuz yönleri ile yeni depolama yaklaşımlarının Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı devlet müzelerindeki kâğıt eserler için uygulanabilirliği tartışılacaktır. Kâğıt eserler dışındaki koleksiyon türlerinin depolanması, depoların güvenliği, depolarda risk yönetimi, önleyici koruma, bütünlük zararlı yönetimi, elleçleme³ ya da paketleme gibi konuların her biri ayrı çalışma alanı olduğundan bu makalenin kapsamı içinde söz konusu başlıklar yer almamaktadır.

YÖNTEM VE BULGULAR

Müzelerde depo yönetimi, kâğıt eserlerin müzelerde depolanması ve yeni depolama yaklaşımlarını araştırmak üzere literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede, ICCROM’un kütüphanesindeki⁴ kaynaklar ile ICOM, UNESCO, AAM, CCI ve GCI’nın web sitelerindeki elektronik yayınlar, Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı’nın elektronik veri tabanları aracılığıyla ulusal ve uluslararası kaynaklar, Müzecilik Seminerleri ile Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu’nda⁵ sunulan bildiriler, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) Tez Merkezi’ndeki tezler ile Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın uzmanlık tezleri incelenmiştir.

Koleksiyonların korunması ve depoların yönetimi, müzelerin ilk kuruluş yıllarından bugüne çalışma alanları arasında olmakla birlikte, müzelerde depo yönetimi konusu uluslararası yayınlarda ilk defa 1970’lerde gündeme gelmiş ve o tarihlerde depo yönetimi daha ziyade önleyici koruma ve koleksiyon yönetimi başlıkları altında ele alınmıştır. Günümüzde ayrı bir konu olarak incelenen müzelerde depo yönetimi alanında birçok kitap, makale ve bildiri mevcuttur. UNESCO tarafından yayımlanan 1979 tarihli “Museum Collection Storage” (Johnson ve Horgan, 1979) başlıklı kitap, müze koleksiyonların depolanması ile ilgili ilk kapsamlı yayındır ve bu kitapta kâğıt eserlerin depolanması ile ilgili bilgiler de mevcuttur. CCI tarafından yayımlanan 1995 tarihli “Storing Works on Paper” (Canadian Conservation Institute, 1995) başlıklı yayın, kâğıt eserlerin depolama yöntemi ve

³ Elleçleme (handling), esere dokunulması, eserin konumun değiştirilmesi ya da kısa mesafe bile olsa yerinin değiştirilmesi anlamına gelmektedir (Rujiter, Antomarchi ve Verger, 2016: 33).

⁴ 2219-TÜBİTAK Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında, 2014 yılında ICCROM’da gerçekleştirilen “Türkiye’deki Müze Depolarının Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Standartların Geliştirilmesi ve Depo Yönetimi” başlıklı doktora sonrası araştırma çalışması için ICCROM’un kütüphanesinde literatür tarama yapılmıştır.

⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 1990 yılından itibaren her yıl düzenlenen Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu’nun adı 2015-2016 yılları arasında Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve Uluslararası Müzecilik Çalıştayı, 2017 yılından itibaren ise Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu olarak değiştirilmiştir.

malzemeleri ile depo alanın çevresel koşullarını anlatan ilk çalışmalardan biridir. 2019 tarihli “Museum Storage and Meaning: Tales from the Crypt” (Brusius ve Singh, 2019) başlıklı kitapta, kavramsal olarak müze deposunun ele alındığı ve yeni depolama yaklaşımlarının anlatıldığı makaleler mevcuttur. Konuyla ilgili en güncel yayın ise “Preventive Conservation: Collection Storage” (Elkin ve Norris, 2020) başlıklı kitap olup, kitapta kâğıt eserlerin depolanmasıyla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. ICOM’un yayını olan Museum International dergisinin 2021 yılında yayımlanacak son sayısının konusu ise müzelerin depo alanlarıdır.

Konuyla ilgili olarak Türkçe bir kitap mevcut olmamakla birlikte, az sayıda da olsa kitap arası bölüm, makale, bildiri ve tez vardır. “Müzebilim ABC’si” başlıklı kitapta kaleme alınan “Müzelerde İklim Denetimi” (Uğuryol, 2012a) ve “Müzelerde Kirlilik Denetimi” (Uğuryol, 2012b) başlıklı makalelerde, depolarla ilgili çevresel koşullar ve güvenli depolama malzemeleri hakkında bilgi verilmektedir. Müzelerde önleyici koruma çalışmalarının anlatıldığı makalelerde (Kocaeli ve Eskici, 2017; Koçak ve Eskici, 2019) ise, tek müze ya da bir bölgede bulunan müzeler genel olarak değerlendirilerek mevcut depolama koşulları hakkında bilgi verilmekte ve öneriler sunulmaktadır. Öte yandan makalelerde önleyici koruma çalışmaları çerçevesinde değerlendirilen depo alanları çoğunlukla arkeolojik eserlerin depolandığı alanlardır.

1998 yılında Askeri Müze tarafından düzenlenen Müzecilik Seminerleri’nin dördüncüsünde, “Tekstil Ürünlerinde Depolama Esnasında Sararma Nedenleri ve Önleme Yöntemleri” (Uygur, 1999) başlıklı bildiri de, tekstil liflerinin bozulmasına neden olan etkenler ve konuyla ilgili yapılan araştırmalar; sararmayı önleme yöntemleri hakkında bilgi verilmektedir. Ayşe Uygur bildirisinde tekstil ürünlerinin sararmasına neden olan etkenleri; “tekstil lifinin bozulması, atmosferik kirleticiler, tekstil terbiye işlemlerinde kullanılan kimyasal yardımcı maddeler, ambalaj ve kaplama malzemeleri ile tüketici kirlilikleri” (Uygur, 1999: 101) olarak belirtmiş; sararmayı önleme yöntemlerini ise, “tekstil ürünlerinin mümkün olduğu kadar fenolik kökenli antioksidan içeren kahverengi kartonlar ve plastik filmlerle kaplanmaması, sıcaklık etkisi ile büzülme özelliği gösteren plastik ambalaj kullanılmaması, depo ve müze ortamının yeterli şekilde havalandırılması, tekstil ürünlerinin üretiminde mümkün olduğu kadar fenolik türev içeren kimyasal yardımcı maddelerinin kullanılmaması, tekstil ürünlerinin pH=7 yani nötral olmasına özen gösterilmesi, alkali yani pH>7 olmaması için önlemler alınması” (Uygur, 1999: 106) şeklinde açıklamıştır. 2000 yılında Askeri Müze tarafından düzenlenen 5. Müzecilik Semineri’nde sunulan “Askeri Müze’de Tarihi Eserlerin Depolanması” (Arslan, 2001) başlıklı bildiri de, depo yerinin seçimi; depoların iklim özellikleri; depolamada kullanılacak malzemelerin özellikleri; eserlerin yerleştirilmesi; deri ve tabloların depolanması; organik kökenli eser depolarının çevresel koşulları; metal eserlerin depolanması konuları Askeri Müze özelinde incelenmektedir. Söz konusu bildiri de, iş akışını sağlayacak şekilde depo yerinin seçilmesi; depoların Askeri Müze’nin restorasyon ve konservasyon kısmı ile sergi mekânlarına yakın olması gerektiği belirtilmiştir. Depolarının iklim özelliklerinde, “tekstil, deri, kâğıt, tablo, ahşap vb. organik eserlerin sınıflandırılarak kendine özgü iklim koşulların yaratılmasının sağlanmasının en uygun yöntem olduğu vurgulanmıştır. Depolarda çok yüksek ve dar raflardan kaçınılması, rafların duvara, tavana ve zemine monte edilmesi, ağır eserlerin bulunduğu depolarda iki kişinin çalışabileceği koridor bulunması, rafların eserlerin ağırlığını taşıyacak mukavemette olması, hareketli raflarda rafların kenarlarının yükseltilmiş olması, raf aralıklarının hava akımı ve ışıklandırmaya engel olmaması şeklinde öneriler sunulmuştur. Depolarda kullanılan rafların, mekanik ve kimyasal bozulmaya karşı dayanıklı olması (fırın boyalı metal), sunta ve kontraplak kullanılmasından kaçınılması, ahşap raf kullanımı zorunlu ise kuru ve ilaçlanmış ağaç kullanılması gerektiği belirtilmiştir (Arslan, 2001: 101). Aynı seminerde sunulan “Müzelerdeki Organik Eserler Hangi Koşullarda Depolanmalı ve Eserlere Nasıl Muamele Edilmelidir?” (Baydar, 2001) başlıklı bildiri de ise, sıcaklık, bağıl nem, ışık, hava kirliliği, böcekler ve mikroorganizmalar; ahşap eserler, deri

eserler, kâğıt eserler, kemik ve fildişi eserler ile tekstil eserlerin depolama koşulları ve yöntemleri açıklanmaktadır. Bildiride, organik eserler için ortamdaki sıcaklığın $19^{\circ}\text{C} \pm 2^{\circ}\text{C}$ olması, bağıl nem değerinin ise %40-%55 arasında tutulması gerektiği belirtilmiştir. Işığa çok duyarlı olan eserlerin karanlık depolarda saklanması, kısa çalışma süreleri dışında eserlerin ışığa maruz bırakılmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Işığa karşı hassas olan organik eserler için aydınlatma değerinin 150 lux'ü, tekstil, kâğıt, suluboya resim, minyatür, el yazması, renkli deri, tüy gibi çok hassas malzemeler için ise 50 lux'ü aşmaması gerektiği belirtilmiştir. Ortamdaki bağıl nem ve sıcaklığın kontrol altında tutulmasının mikroorganizmalarının oluşumu engelleyecek en etkili koruma yöntemi olduğu açıklanmış; Depoların belirli aralıklarla farklı kimyasal maddeler kullanılarak ilaçlanması ve düzenli kontrollerinin yapılması; kâğıt eserler için bağıl nem değerinin %50-%60 arasında, sıcaklığın ise 19°C 'de ($\pm 2^{\circ}\text{C}$) sabit tutulması gerektiği belirtilmiştir. Kâğıt eserlerin depolanmasında kullanılacak malzemelerin asitsiz, eserin boyutuna uygun, toz almayacak ancak hava geçirecek, eserin ağırlığını taşıyabilecek nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır. Depolama malzemesi olarak, asistiz ve özellikle arşiv için üretilmiş olan karton kutular, polietilen arşiv poşetleri, asitsiz kâğıtlardan yapılan dosyalar veya zarflar kullanılmalıdır yönünde" öneriler sunulmuştur (Baydar, 2001: 107-109)

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu kapsamında sunulan "Kütahya Arkeoloji Müzesi Depo Düzenleme Çalışmaları 2000" (Pazarıcı, 2002) başlıklı bildiride, Kütahya Arkeoloji Müzesi binasının restorasyon çalışmaları sırasında beş depo alanının yeniden nasıl düzenlendiği, kullanılan depolama sistemi ve malzemesi hakkında bilgi verilmekte; "Topkapı Sarayı Müzesi Kumaş Deposundaki Tekstilin Korunması Yönelik Yapılan Çalışmalar" (Alpaslan, 2009) başlıklı bildiride, Topkapı Sarayı Müzesi tekstil deposunun yeniden düzenleme ve iyileştirme çalışmalarından önceki fiziksel ve çevresel koşulları, tekstil malzemelerine uygun depolama koşulları ve depolama sistemleri açıklanmakta; "Edirne Arkeoloji Müzesi Eser Depolama Teşhir Tanzim ve Çevre Düzenleme İşi" (Erkan, 2016) başlıklı bildiride, müzedeki taş eserlerin depolama çalışmaları genel hatlarıyla anlatılmakta; "Tekstil Eserlerde Depolama ve Önleyici Konservasyon Uygulamaları" (Sancaklı, 2016) başlıklı bildiride ise, tekstil eserlerin depo sorunları, uygun depolama koşulları ile önleyici koruma çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir.

YÖK Tez Merkezi aracılığıyla ulaşılan tezlerden "Müze Olarak Kullanılan Tarihi Binalarda Sergileme ve Depolama Koşullarının M.S.Ü. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Örneği Üzerinde İrdelenmesi" (Şahin, 1992) başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile "İstanbul Askeri Müzesi'nde Depolanmanın Değerlendirilmesi ve Öneriler" (Tokyürekli, 1997) başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında, adı geçen müzelerin mevcut depolama koşulları hakkında bilgi verilmekte ve öneriler sunulmaktadır. "Malatya Müzesi Örneğinde Tekstil Ürünlerinin Konservasyonu Sorunları ve Çözüm Önerileri" (Sirkecioğlu, 1998) başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında, koleksiyondaki eserlerin kondisyon durumları ile halı ve düz dokuma yaygılarla ilgili mevcut depolama koşulları açıklanmaktadır. "Yazma Eserlerin Müze ve Kütüphanelerde Koruma Yöntemleri" (Kızık, 2005) başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında, "Müze ve Kütüphane Depolarında Alınması Gereken Önlemler" başlığı altında, deponun bina içindeki konumu ve tasarımı; çevresel şartların denetimi; depoların genel temizliği; depolamada kullanılan malzemeler ve büyük boyutlu belgelerin depolanması konuları incelenmektedir. "19. Yüzyıl Endüstriyel Kâğıt Belgelerde Ayırışma ve Koruma Önerileri" (Uçar, 2008) başlıklı doktora tez çalışmasında, kâğıdın tarihsel gelişimi, kâğıdın yapısı ve bozunma süreci, kâğıt koruma ve onarımda kullanılan tanı yöntemleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin değerlendirilmesi, koruma önerileri ve uygulamalardan bahsedilmektedir. "Ankara Etnografya Müzesi El Yazmalarında Filigran" (Saraç, 2017) başlıklı yüksek lisans tezinde, kâğıdın ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi, Ankara Etnografya Müzesi koleksiyonundaki filigranların bozunma türleri ve önleyici koruma

çalışmaları hakkında bilgi verilmekte; “Sanat Müzelerinde, Depo ve Sergileme Alanlarındaki Koruma” (Gürsoy, 2019) başlıklı yüksek lisans tezinde ise, sanat müzelerinin depo alanları ve koruma politikalarından bahsedilmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın uzmanlık tezleri arasında konuyla ilgili olarak hazırlanmış tek çalışma, Uğur Işık’ın (2008) “Müzelerde Depolama Düzenleri: Şanlıurfa Müzesi” başlıklı tezidir. Bu tezde, Şanlıurfa Müzesi’ndeki depolama yöntemleri ve sistemlerinin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi verilmektedir.

Uluslararası alanda hazırlanan yayınlarda müzelerde depo yönetimi konusu içinde kâğıt eserlerin depolanması ayrı bir başlık olarak ele alınmakta ve yeni depolama yaklaşımlarına yer verilmektedir. Türkçe kaynaklarda ise, kaynakların ağırlıklı olarak arkeolojik ve tekstil eserlerin depolanması ile ilgili olduğu tespit edilmiş; az sayıda yayında ve tezde kâğıt eserlerin müzelerde depolanması konusu önleyici koruma çalışmalarının tüm bileşenleri çerçevesinde genel olarak değerlendirilmiştir. Türkçe kaynaklarda yeni depolama yaklaşımlarına dair bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca gerek uluslararası gerekse Türkçe kaynaklarda müzelerde depo yönetimi kavramının tanımı yapılmamıştır.

Literatür taramaya ek olarak yurt içi ve yurt dışından devlet ve özel müzelerin depo alanları ziyaret edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı devlet müzelerinden İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Çanakkale’deki Troya Müzesi, Kayseri Arkeoloji Müzesi, İzmir’deki Efes Müzesi gibi müzeler ile devlet müzesi statüsünde olan, İtalya’nın başkenti Roma’da bulunan Vatikan Müzeleri, Roma Kent Müzesi, Hollanda’nın Leiden şehrindeki Ulusal Etnoloji Müzesi (Museum Volkenkunde), ABD’nin New York şehrindeki Metropolitan Müzesi, Meksika’nın başkenti Mexico City’de bulunan Meksika Ulusal Antropoloji Müzesi, Kenya’nın başkenti Nairobi’de yer alan Nairobi Ulusal Müzesi; özel müze statüsünde ve ABD’nin Los Angeles kentinde yer alan J. Paul Getty Müzesi, Washington D.C.’deki Smithsonian Müzeleri Destek Merkezi gibi müzelerin depo alanları ziyaret edilerek, kâğıt eserlerin depolama yöntemi ile yeni depolama yaklaşımları yerinde incelenmiştir. Makalede, yukarıda adı geçen her bir müzedeki depolama yöntemi ve uygulamalarının açıklamasından ziyade literatür tarama ve müzelerin depo alanlarının ziyaretlerinden elde edilen bilgi ve deneyim genel bir çerçevede aktarılmaktadır.

Bu bağlamda makalede, müzelerde depo yönetimi kavramı ile yurt dışındaki açık depo, ortak depo ve müze dışındaki depo alanı yaklaşımları açıklanmakta, yeni depolama yaklaşımları Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı devlet müzeleri ve kâğıt eserlerin depolanması açısından tartışmaya açılmaktadır.

KÂĞIT ESER DEPOSU: MEKÂNSAL PLANLAMA VE ÇEVRESEL KOŞULLAR

Müze depo alanlarının mekânsal planlamasında en çok etki eden faktör koleksiyondur. Bu nedenle, koleksiyonun içeriği, malzemesi, boyutları ve niceliği belli olduktan sonra depo alanlarının planlaması yapılmalıdır.

Öte yandan depo yönetiminin müzelerde sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ve koleksiyonların sürdürülebilirliği için en önemli koşullardan biri eserlerin dokümantasyon çalışmasının eksiksiz bir şekilde yapılmış olmasıdır. Nitekim Türkiye’de 2019 yılında⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından Müzeler Ulusal Envanter Sistemi (MUES) adıyla

⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı Müzeler Ulusal Envanter Sistemi (MUES) proje koordinatörü Hakan Melih Aygün’ün aktardığı bilgiye göre (H. M. Aygün, kişisel görüşme, 22 Şubat, 2021), MUES projesi fikrinin ortaya çıkışı 2004 yılı olup, proje yazılım ve versiyon 1.0’ı geliştirme 2011 yılında tamamlanmış, versiyon 2.0’ı devreye alma ve veri girişine başlama ise 2019 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır.

müzelerde dokümantasyon çalışması başlatılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı MUES proje koordinatörü Hakan Melih Aygün'ün aktardığı bilgiye göre (kişisel iletişim, 22 Şubat 2021), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı tüm müze müdürlükleri tarafından sisteme veri girişi yapılmaktadır. 2020 yılı itibarıyla sistemde 300.000 eser tanımlanmıştır. Veri girişlerinin 2023 yılı sonuna kadar önemli ölçüde tamamlanması planlanmaktadır. Yurt dışında ziyaret edilen Ulusal Etnoloji Müzesi, Metropolitan Müzesi, Meksika Ulusal Antropoloji Müzesi, J. Paul Getty Müzesi ve Smithsonian Müzeleri Destek Merkezi'nin dijital dokümantasyon sistemlerindeki eser kaydının tamamlanmış olduğu tespit edilmiştir. Nairobi Ulusal Müzesi'nde ise eser envanter defteri mevcuttur.

Müzelerde ziyaretçi ve personel giriş-çıkışından farklı olarak depo alanları için güvenli/kontrollü, geniş, ayrı bir giriş-çıkış olmalıdır. Giriş-çıkış kapıları acil durum tahliyesi göz önünde bulundurularak dışarı doğru açılmalı; koleksiyonun taşınacağı ayrı bir yük asansörü de planlanmalıdır. Koleksiyondaki eserlerin büyüklüğüne göre eser giriş-çıkış kapısının genişliği ve yüksekliği ile yük asansörünün büyüklüğü ve kapasitesi belirlenmelidir.

Depo alanı planlanırken dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus, eserlerin en az hareket edecek şekilde, mümkün olduğunca merdiven olmayan, düz, dolambaçsız koridorlardan taşınmasıdır. Her ne kadar kâğıt eserler, taş, seramik ya da cam eserler gibi kırılabilir olmasalar da, kâğıt eserlerin depo alanı planlanırken de bu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

En temelde koleksiyonlar, malzemelerine göre ayrılarak depolanmalıdır. Buna göre koleksiyon, kâğıt eserler, pişmiş toprak, taş, metal ve ahşap gibi farklı depo alanlarında muhafaza edilebilir. Bu noktada dikkat edilecek husus, birbiriyle etkileşime girecek malzemelerin bir arada depolanmamasıdır. Örneğin, farklı çevresel koşullarda korunması gereken kâğıt ya da tekstil eserler ile metal eserler bir arada muhafaza edildiği takdirde, organik eserlerde fiziksel ya da biyolojik bozulmalar meydana gelir. Öte yandan müze binası büyümeye müsait değilse ya da koleksiyondaki farklı malzeme türleri için depo alanında yeterli büyüklükte alan yoksa, eserler organik ve inorganik olmak üzere ikiye ayrılarak depolanabilir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Troya Müzesi, Efes Müzesi gibi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı devlet müzelerinde koleksiyonlar mümkün olduğunca malzemesine göre depolanmaktadır. Kâğıt eserler ise, organik eser deposunda ayrı bir depolama sistemi içinde muhafaza edilmektedir. Vatikan Müzeleri, Roma Kent Müzesi, Ulusal Etnoloji Müzesi, Metropolitan Müzesi, Meksika Ulusal Antropoloji Müzesi ve J. Paul Getty Müzesi'nde eserler malzemelerine göre depolanmış olup, kâğıt eserler için ayrı bir depolama alanı bulunmaktadır. Nairobi Ulusal Müzesi'nde ise organik eser deposu mevcut olup, kâğıt eserler bu depoda korunmaktadır.

Depo alanların büyüklükleri müzenin koleksiyondaki eser sayısı, eser türü ve edinimlere⁷ göre farklılık göstermektedir. Bu çerçevede, ideal bir depo büyüklüğü hakkında bilgi vermek doğru olmamakla birlikte, Türkiye'de ve yurt dışında ziyaret edilen müze depolarının büyüklükleri 200m² ile 55.700m²⁸ arasında değişkenlik göstermektedir. Bu depo alanları içindeki organik eser depoları ve kâğıt eser depolarının büyüklükleri de benzer şekilde farklılık göstermektedir.

"Müze binası tasarlanırken depo alanının %60'ı depolama sistemleri için, %40'ı ise eser ve personel sirkülasyonu için ayrılmalıdır" (Lord ve Lord, 2002: 83). Ambrose ve Pain tarafından kaleme alınan "Museum Basics" adlı kitapta (1993, 176), "depo alanlarının tavan yüksekliğinin 5-6 metre olması, depo alanlarının ana giriş kapısının genişliğinin ise 4 metreden az olmaması" önerilmekle

⁷ Bazı müzelerin koleksiyonları kapalı koleksiyondur. Örneğin; İstanbul'daki Eski Şark Eserleri Müzesi kapalı koleksiyona sahiptir. Koleksiyondaki eserler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde edinilmiştir ve günümüzde müzedeki eserlerin bulunduğu coğrafyalardan eser edinimi söz konusu değildir. Bu durum depo alanının planlamasını doğrudan etkileyen unsurlardan bir tanesidir.

⁸ Smithsonian Müzeleri Destek Merkezi 8 kurumun 54 milyon eserine ev sahipliği yapan ortak bir depo alanı olduğu için bu kadar büyük bir hacme sahiptir. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.si.edu/newsdesk/factsheets/museum-support-center>

birlikte, koleksiyondaki eserlerin niteliği ve boyutlarına göre bu ölçülerin değişkenlik göstereceği unutulmamalı; koleksiyonun gelişimi de göz önünde bulundurularak planlama yapılmalıdır.

Depo alanları, eserlerle doğrudan temas halinde olacak birim ve uzmanlarla yakın planlanmalıdır. Bu sebeple depo alanları, koleksiyondan sorumlu uzmanların (koleksiyon yönetici ya da küratör⁹) ofisleri, atölye, laboratuvar ve eser yük asansörüne yakın ve/veya bağlantılı olacak şekilde tasarlanmalıdır. Kolayca tutuşabilen sıvılar kâğıt eserlerin yanmasına, yiyecek ya da çöp alanı da kâğıt eser deposunda zararlıların üremesine neden olabilir. Bu nedenle, atölye ya da laboratuvarlarda kullanılan kimyasallar gibi kolayca tutuşabilen sıvılar, yiyecek ve çöp, depo alanından mümkün olduğunca uzak bir yerde muhafaza edilmelidir. Müzelerin depo alanları sadece koleksiyonlara ev sahipliği yapmalı, “eserler dışındaki tüm malzemeler (sergileme, paketleme malzemeleri vb.) depo alanından ayrı bir yerde saklanmalıdır” (Canadian Conservation Institute, 2002: 1). Örneğin; Metropolitan Müzesi ve J. Paul Getty Müzesi’nin depo alanına yakın sergileme-paketleme malzemelerinin depolandığı ayrı bir oda bulunmaktadır.

Bir eser ister kalıcı koleksiyon ögesi, ister ödünç eser olsun, her koşulda eserin depo alanında tabii tutulacağı bir dizi işlem vardır. Bu işlemlere göre de depo alanlarındaki birimler-mekânlar planlanmaktadır. Vatikan Müzeleri, Ulusal Etnoloji Müzesi, Metropolitan Müzesi, Meksika Ulusal Antropoloji Müzesi, J. Paul Getty Müzesi ve Smithsonian Müzeleri Destek Merkezi ziyaretleri sonucunda elde edilen bilgiye göre eser depolarına ek olarak bir müzenin depo alanında bulunması gereken birimler-mekânlar şöyle sıralanabilir:

- Eser kabul ve eser yükleme-boşaltma platformu
- Kayıt odası
- Fotoğraf atölyesi
- Paketleme odası-alanı
- Karantina odası
- Süreli eser deposu
- Fümigasyon odası
- Araştırmacı odası

Eser kabulü, koleksiyon yöneticisi-küratör, dokümantasyon uzmanı, konservatör-restoratör ve güvenlik görevlisi denetiminde, nakliye şirketi ve müzenin hazırlama ekibi üyeleri¹⁰ tarafından *eser yükleme-boşaltma platformundan* yapıldıktan sonra, paketi açılmadan dokümantasyon uzmanı tarafından eserin geçici kaydı yapılır, fotoğrafçı tarafından fotoğrafı çekilir. Yazılı ve görsel belgeleme eserle ilgili her aşamada yapılması gereken bir işlem olduğu için depo alanlarında *kayıt odası*¹¹ ve *fotoğraf atölyesine* ihtiyaç vardır.

Eser paketi açılmadan *karantina odasında* bekletilir. Karantina odası, müzenin kalıcı koleksiyonuna dâhil olacak edinimler, ödünç alınan/verilen organik eserler ya da paketleme/kutulama malzemelerindeki böceklerin veya mikroorganizmaların başka eserleri istila etmesini engellemek ve

⁹ Yurt dışındaki müzelerde olduğu gibi Türkiye’deki büyük ölçekli özel müzelerin birçoğunda (İstanbul Modern, Sakıp Sabancı Müzesi, Pera Müzesi gibi) koleksiyondan sorumlu uzmanlar için *koleksiyon yöneticisi* ya da *küratör* kavramları kullanılmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı devlet müzelerinde ise *müze uzmanı/araştırmacısı* kavramı tercih edilmektedir.

¹⁰ Hazırlayıcı (preparator): Eserin taşınması, paketlenmesi, paketlerin açılması ve yerleştirilmesi işlemlerini gerçekleştiren uzmandır. Bu uzman, A.B.D. ve Batı Avrupa’daki birçok müzede istihdam edilmektedir. Örneğin; J. Paul Getty Müzesi, Metropolitan Müzesi, Ulusal Etnoloji Müzesi gibi müzelerde hazırlayıcılar çalışmaktadırlar.

¹¹ Depo alanındaki kayıt odası sadece eser giriş-çıkış sürecinde kullanılan bir odadır.

eserle ilgili teşhis amaçlı gözlem yapmak üzere kullanılır (Pinniger, 2004: 7, 61). Karantina odası iyi yalıtılmış olmalıdır.

Konservatör-restoratör eserin paketinin açılmasına karar verdikten sonra, koleksiyon yöneticisi/küratör, dokümantasyon uzmanı, fotoğrafçı ve güvenlik görevlisi eşliğinde eserin paketi hazırlama ekibi üyeleri tarafından *paketleme odasında-alanında* açılır. Eser kalıcı koleksiyon ögesi ise, konservatör-restoratör ile koleksiyon yöneticisi-küratörün ortak görüşü ile ya ilgili depoya ya da konservasyon-restorasyon uygulamaları için atölyeye, analiz çalışmaları için laboratuvara taşınır. Ödünç eserler ise, paketleri açıldıktan sonra *sürelî eser deposuna* nakledilir. Sürelî eser deposu, sürelî sergiler kapsamında müzeye nakledilen ödünç eserlerin belirli bir zaman dilimi için muhafaza edildiği depo alanıdır.

Bazı müzelerin depo alanlarında fümigasyon işleminin gerçekleştirildiği bir fümigasyon odası bulunmakta, bazı müzelerde ise bu işlem için fümigasyon dolabı ya da kontrollü hacim fümigasyonu tercih edilmektedir. “Zararlılarla mücadelede böceklerin herhangi bir biyolojik dönemi (yumurta, larva, pupa, ergin) üzerinde gaz halinde etkili olan zehirli kimyasal maddeler fümigant olarak tanımlanmaktadır” (Yıldırım, 2013: 143). Fümigantla yapılan işlemin gerçekleştirildiği odaya *fümigasyon odası* adı verilmektedir. Fümigasyon odası gaz sızıntısına karşı iyi yalıtılmış olmalıdır.

Müzelerin depo alanlarında *araştırmacı odası* adı verilen bir oda bulunmaktadır. Araştırmacı odası, müze içindeki uzman veya özel izinle müze dışından gelen araştırmacıya açık, kalıcı koleksiyonla, özellikle depodaki eserlerle ilgili bir çalışma alanıdır.

Dünyadaki müzelerde olduğu gibi Türkiye’deki devlet müzelerinde de koleksiyondaki eser sayısı her geçen yıl artmaktadır. Bu durum müzeler için doğal bir süreç olup, koleksiyonların büyümesi ve gelişmesi koleksiyon yönetiminin bir parçasıdır. Öte yandan, koleksiyondaki eser sayısındaki artış göz önünde bulundurularak, müzelere yeni depo alanı ilave edilmesi, mevcut depo alanlarının daha verimli kullanılması için yeniden düzenlenmesi ya da daha büyük depo alanlarının inşa edilmesi planlanmaktadır. Nitekim Kültür ve Turizm Bakanlığı son on yılda mevcut müze binalarının restorasyonunu yapmakta ya da yeni müze binası inşa etmektedir. Bu çalışmalar, mevcut depo alanlarının yeniden düzenlenmesi ya da yeni depo alanlarının planlanması açısından önemlidir. “Antalya Elmalı Müzesi, Milet Müzesi, Aydın Arkeoloji Müzesi, Batman Müzesi, Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi, Zeugma Mozaik Müzesi, Kaman Kalehöyük Müzesi, Kilis Müzesi, Tokat Arkeoloji ve Etnografya Müzesi gibi müzeler yeni inşa edilen müzeler arasında yer almaktadır” (Harmanda ve Ateşoğulları, 2014: 7). Söz konusu müzeler ile ulusal mimari proje yarışması sonucunda tasarlanan Troya Müzesi’nin depo alanlarında Bakanlık, eser kabul, kayıt odası, fotoğraf atölyesi, paketleme alanı, sürelî eser deposu ve araştırmacı odası gibi birimler de planlanmıştır.

Müze depo alanlarında mekânsal planlama ile çevresel koşulların denetimi birbiriyle bağlantılı konulardır. Depolar ziyarete kapalı alanlar olduğundan iklim denetiminde insan konforundan ziyade eser konforu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda depo alanı müzenin zemin katında planlanmalıdır. “Depo alanı çatı katı ya da bodrum katında planlanırsa, sıcaklıkta yaşanabilecek dalgalanmalar, bağıl nemin aşırı derecede yükselmesi, düzenli denetim yapılmayan depo alanlarındaki potansiyel su sızıntısı ya da su baskını koleksiyonu olumsuz yönde etkileyecektir” (Canadian Conservation Institute, 2002: 1) (Fotoğraf 1). Nitekim bağıl nem ve sıcaklık değerlerindeki dalgalanmalar, su kaynaklı riskler, özellikle organik eserleri tehdit etmekte; organik eserler grubunda da en fazla kâğıt eserler hasar görebilmektedir (Canadian Conservation Institute, 1995: 3).

Müzenin koleksiyonuna göre depo alanlarındaki bağıl nem ve sıcaklık oranları değişkenlik göstermekle birlikte, depo alanlarındaki sıcaklık, nesnelere kimyasal duruşunu temin etmek ve enerji tasarrufu sağlamak amacıyla sergi salonlarından daha düşük tutulmaktadır (Erhardt, Tumosa ve Mecklenburg, 2007: 15). Kâğıt eser depolarında kabul edilebilir azami sıcaklık 21 santigrat derece

(Canadian Conservation Institute, 1995: 3) olup, ideal sıcaklık ise, 13-18 santigrat derecedir (Bottemley, 2012, 254). %60'ın üzerindeki bağıl nem kâğıt eserlerde kimyasal ve biyolojik bozulmayı hızlandırdığı gibi, kâğıdın bozulmasına da neden olur. Bu çerçevede, kâğıt eserler için önerilen bağıl nem değeri %50'nin altıdır. Düşük bağıl nem ve sıcaklık kâğıdın ömrünü uzatsa da, kâğıdın daha kırılgan olmasına da neden olur. Bu nedenle, depolarda muhafaza edilen kâğıt eserler belirli aralıklarla takip edilmelidir (Canadian Conservation Institute, 1995: 3).

Canadian Conservation Institute (2002: 2) tarafından hazırlanan *General Precautions for Storage Areas* başlıklı yazıya göre; “depo alanlarındaki aydınlık düzeyinin 150 lüks veya altında olması gerektiği belirtilmektedir. Sergileme alanlarından farklı olarak depo alanları kullanılmadığında ışıklar kapalı tutulmalı; güneş ışığının zararlı ışınlarını önlemek amacıyla pencereler perde veya stor ile kapatılmalıdır”. Nitekim hem doğal hem de yapay ışığa maruz kalma, kâğıdın bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle, gün ışığı ve floresan ışıklarda bulunan zararlı ultraviyole ışınları filtrelenmelidir. Sulu boyalar, renkli baskılar, diğer kâğıt eserler için önerilen aydınlık düzeyi 50 lüks (lux) veya daha altıdır (Canadian Conservation Institute, 1995: 3).

Müzelerin depo alanlarında uygun fiziksel ve çevresel koşulların sağlanabilmesi ve depo yönetiminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için depo yöneticisi ya da konservatör-restoratöre ihtiyaç vardır. Los Angeles'taki J. Paul Getty Museum ya da Leiden'daki Ulusal Etnoloji Müzesi (Museum Volkenkunde) gibi ABD ve Avrupa'daki müzelerde konservasyon-restorasyon alanında eğitim almış uzmanlar depolardan sorumlu depo yöneticisi olarak istihdam edilirken, Türkiye'de gerek devlet müzelerinde gerekse özel müzelerde böyle bir kadro ya da unvan mevcut değildir. Türkiye'deki üniversitelerde kültür varlıklarının koruma ve onarım alanında lisans ve lisans üstü düzeyde eğitim veren bölümlerin açılması, konservatör-restoratör sayısının artmasını ve bu uzmanların müzelerde ya da Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı devlet müzelerine hizmet veren restorasyon ve konservasyon merkez ve bölge laboratuvarlarında istihdam edilmesini sağlamaktadır. Nitekim Troya Müzesi, Mardin Müzesi, Aydın Arkeoloji Müzesi gibi az sayıda devlet müzesi ile merkez ve bölge laboratuvarlarında konservatör-restoratörler çalışmaktadır. *Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarları Müdürlükleri Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmeliği'ne* (2019: s.y.) göre, laboratuvarların öncelikli çalışma alanları arasında müze depo alanlarını yılda en az iki defa inceleyerek gerekli önleyici koruma çalışmalarını gerçekleştirmek ifadesi vardır. Merkez ve bölge laboratuvarlarında çalışan konservatör-restoratörlerin iş yükü göz önünde bulundurulduğunda, gerek müzelerdeki önleyici koruma çalışmalarının gerekse depo yönetiminin daha sağlıklı koşullarda yürütülebilmesi için devlet müzelerinde istihdam edilen konservatör-restoratör sayısının artırılması ihtiyaçtır.

KÂĞIT ESERLERİN DEPOLANMASI: DEPOLAMA SİSTEMLERİ, YÖNTEMLERİ VE MALZEMESİ

Kâğıt eserler depolanırken açık depolama sistemlerine göre daha korunaklı olan kapalı depolama sistemleri (dolap veya çekmece içinde depolama, kompakt depolama sistemi¹² gibi) tercih edilmelidir. Depolama sistemleri eserlerin ağırlığını taşıyabilecek mukavemete sahip olmalı, bu nedenle koleksiyon göz önünde bulundurulurken depolama sistemleri planlanmalıdır. Açık depolama sistemleri tercih ediliyorsa, bir sarsıntı sırasında eserlerin raflardan düşmesini engellemek için rafların önlerine dayanıklı bir malzeme olan metal engeller yerleştirilmeli; keza kompakt depolama sistemlerinde de

¹² Kompakt depolama sistemi, diğer depolama sistemlerine göre birim alanın daha çok eser depolamaya izin vermesi, istenilen ölçüde imal edilebilmesi, eserlerin kapalı hacimlerde depolanmasına imkân vermesi, dolap yanlarındaki etiketlere kodlama yapılarak eser grubunun daha kolay bulunabilmesi açısından müzelerde son yıllarda yaygın bir şekilde tercih edilen depolama sistemidir.

eserlerin ya da eserlerin içinde bulunduğu kutuların önüne de metal engeller konulmalıdır. “Engellerin yüksekliği rafın 1/3’ünü kapsayacak ölçüde olmalıdır. Kapalı depolama sistemlerinde dolap kapaklarının bir sarsıntı sırasında açılmasını engellemek için mekanik dolap kilitleri tercih edilmeli; olası bir su baskınına karşı depolama sistemleri yerden 15-20 cm yükseklikte tasarlanmalıdır” (Ertürk, 2012: 163-164). Duvarlar ve raflar arasında en az 5 cm boşluk bırakılmalıdır (Biasiotti, 2016: 4).

Tüm eserlerde olduğu gibi kâğıt eserlerin de depolama sistemlerinin yüksekliği iki metreyi aşmamalıdır. Söz konusu yükseklik eserlerin görülebilmesi ve düzenli denetimi açısından önemlidir (Johnson ve Horgan, 1979, 35). UNESCO’nun “Handling of Collections in Storage” başlıklı kitabında (Denis, Egger, Gipolou, Boudjemal, Arreto ve Ruijter, 2010: 26), “depolama sistemleri arasındaki koridor genişliğinin eserlerin genişliğine bağlı olarak 70 ile 120 cm arasında değişebileceği” belirtilmektedir. Öte yandan eserlerin güvenli bir şekilde taşınması ve sirkülasyonu göz önünde bulundurularak koridor genişliği bir metrenin altında olmamalıdır.

Kâğıt eserlerin depolama sistemleri için en uygun malzeme paslanmaz çeliktir. Ahşap depolama sistemleri, ahşabın açığa çıkardığı zararlı gazlar nedeni ile özellikle kâğıt eser depolarında tercih edilmemelidir. “Paslanmaz çelik (krom çeliği vb.) zararlı uçucu maddeler açığa çıkarmaması sebebiyle ahşap ve ürünlerine kıyasla daha uygun bir malzemedir” (Uğuryol, 2012b: 128). “Bu tür depolama sistemleri genellikle epoksi, akrilik veya polyester toz boya ile kaplanmış çelikten üretilmektedir” (Duyck ve Bacharach, 2012: 13).

Büyük ve ağır eserler aşağı raflarda muhafaza edilmeli; eserler doğrudan yere koyularak depolanmamalıdır (Fotoğraf 2 ve 3). Müzelerde eserin malzemesi, büyüklüğü ve kondisyonuna göre en uygun depolama yöntemi tercih edilmelidir. Buna göre kâğıt eserler, rafta ve çekmecede dikey veya yatay bir şekilde ya da kutularak, asılarak, rulo yapılarak depolanabilir.

Rafta depolama: Kitapların depolanmasında tercih edilebilecek olan rafta depolama yönteminde, kitaplar raflara çok sık ya da aralarında fazla boşluk kalacak şekilde yerleştirilmemelidir. Büyük boyutlu ciltler yatay depolanmalı ve en fazla üç ya da dört kitap üst üste muhafaza edilmelidir (Fotoğraf 4, 5 ve 6) Sırtı bombeli olan kitaplar ön kenarları ya da sırtı üzerine yerleştirmemelidir çünkü bu yerleştirme şekli kitapların sırtı ya da cildine baskı yapabilir. Yalnızca iyi durumundaki küçük boyutlu kitaplar kitap destekleri ile dikey olarak depolanabilir (Biasiotti, 2016: 16-19).

Çekmecede depolama (Fotoğraf 7): Kâğıtlar katlanmadan ya da rulo yapılmadan çekmecede yatay bir şekilde depolanabilir. Çekmecelerin her birinin yüksekliği ve derinliği koleksiyondaki eser sayısına göre ayarlanmaktadır. Çekmeceler tamamen doldurulmamalı; bir çekmecede mümkün olduğunca aynı büyüklükte en fazla beş adet eser depolanmalıdır (Fotoğraf 8). Her bir kâğıt eser arasına asitsiz kâğıt¹³ yerleştirilmeli, ayrıca hem çekmecenin tabanına hem de en üstte yer alan eserin üstüne asitsiz kâğıt örtülmelidir.

Kutuda depolama: Kâğıt eser, eser boyutundan biraz daha büyük üretilmiş asitsiz karton kutularda depolanabilir. Eserler kutu içinde muhafaza edilirken, her bir eser arasına ve en üstteki eserin üstüne asitsiz kâğıt, melinex ya da mylar yerleştirilmeli; ayrıca eserin temas edeceği kutu yüzeyi yine tampon malzeme ile örtülmelidir (Fotoğraf 9 ve 10). Kutular ağzına kadar doldurulmamalıdır. Eğer kutular açık ya da kapalı raflarda yer alacaksa, kutuların önlerine engeller konulmalıdır. Böylece bir sarsıntı anında kutuların raflardan düşmesi önlenmiş olur.

Asarak depolama: Kâğıt üzerine sulu boya, kara kalem gibi resimler çerçeveli ise, resimlerin asılabileceği raylı ve kafesli depolama sistemlerinde çerçeveler hem üst hem de alt kısımlarından ve her

¹³ Kâğıt eserlerin depolanmasında tampon malzeme olarak asitsiz kâğıdın yanı sıra melinex, mylar da tercih edilebilir. Öte yandan melinex ve mylar, harita, belge, poster ya da mektup gibi arşiv malzemelerinde tampon malzeme kullanılabileceği gibi, kara kalem, postal, tebeşir ve sulu boyalarda kullanımı uygun değildir (Canadian Conservation Institute, 1995: 2).

köşesinden karabina kancalarla kafesli depolama sistemine asılmalı, böylece herhangi bir sarsıntıda eserin yerinden çıkması engellenmelidir. İdeal olan, her bir eser arasında 30 cm boşluk bırakarak eseri asmaktır, ancak her iki eser arasındaki mesafe eserlerin boyutuna göre de değişkenlik göstermektedir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, raylar üzerinde hareket eden kafesli depolama sistemine asılacak eserlerin ağırlıklarının hesap edilmesidir. Her bir kafes sistemine rayların taşıma kapasitesini aşmayacak ağırlıkta eser asılmalıdır.

Rulo yaparak depolama: Bazı ferman, berat ya da şecerelerin orijinali rulo ise, eserin formunu bozup, çekmecede düz bir şekilde depolamak yerine, özgün hallerinde silindirik tüpler içinde depolanmalıdır. Asitsiz karton ya da yüksek yoğunluklu polietilen malzemeden üretilen depolama tüplerinin çapları ve uzunlukları farklıdır. Her bir depolama tüpünde bir kâğıt eser muhafaza edilmeli, tüpün boyutu eserin büyüklüğüne göre seçilmelidir. Kâğıt eserler asitsiz kâğıtlara sarılarak tüplere yerleştirilmeli, tüpler yatay bir şekilde çekmece ya da dolaplarda depolanmalıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı devlet müzelerinde eserlerin malzemesi, türü, boyutu ve ağırlığına göre farklı depolama sistem ve yöntemleri kullanılmakla beraber, kâğıt eserler ağırlıklı olarak çekmecelerde, çerçevesiz kâğıt eserler asılarak, kitaplar ise raflarda depolanmaktadır.

MÜZELERDE YENİ DEPOLAMA YAKLAŞIMLARI

Mevcut depo alanlarının doluluk sorununu ve depolama koşullarını iyileştirilmek için yurt dışındaki müzelerde alternatif yaklaşımlar uygulanmaktadır. Bu yaklaşımlar açık depo, ortak depo ya da müze dışında kurulan depo alanıdır.

İngilizce'de *open storage*, *visible storage* veya *study storage* olarak adlandırılan (Thistle, 1994: 187) açık depo yaklaşımında, depolarda yıllarca muhafaza edilen ve sergilenemeyen eserler bir cam arkasında ve sergi kurgusu içinde, sergi alanlarında oluşturulan raflarda ya da çekmecelerde teşhir edilmektedir. Eserlerin depolarda açık bir şekilde depolanması ile sıklıkla karıştırılan bu kavram, depoları dolu olan ve kalıcı koleksiyon sergilerini bütçe ya da personel sayının azlığı nedeni ile belirli aralıklarla değiştiremeyen müzelerin tercih ettiği bir uygulamadır. "Açık deponun ilk örneği 1976 yılında koleksiyonunda kâğıt eserlerin de bulunduğu Vancouver'deki University of British Columbia'nın Antropoloji Müzesi'nde uygulanmıştır" (Ames, 1981: 21). Washington D.C.'deki Metropolitan Müzesi, New York'taki Brooklyn Müzesi, St. Petersburg'taki Hermitaj Müzesi, Londra'daki Victoria & Albert Müzesi, Lima'daki Larco Müzesi, Viyana'daki Yahudi Müzesi gibi kâğıt eser koleksiyonuna sahip müzelerde de açık depo bulunmaktadır (Czop, 2019: 152-153). Açık depo yaklaşımına Türkiye'den ilk ve tek örnek 2008 yılında Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlı olarak İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde Dolmabahçe Sarayı Matbah-ı Âmire binasında açılan "Depo-Müze"dir. Depo-Müze'de, Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesindeki tüm saray, köşk ve kasırların depolarında bulunan eserler merkezi bir depoda korunmuş, depolardaki koleksiyon hem depolama hem de sergileme yaklaşımı içinde ziyarete açılmıştır (Fotoğraf 11-15). Böylece depolarda uzun yıllardır korunan ve sergilenmemiş birçok esere fiziksel erişim sağlanmıştır. İlerleyen yıllarda T.C. Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki Milli Saraylar İdaresi'ne bağlı olarak hizmet vermeye başlayan Depo-Müze'de işlev değişikliğine gidilmiş; Depo-Müze, müze, sanat galerisi ve depo alanlarının yer alacağı "Saray Koleksiyonları Müzesi" adıyla ziyarete açılmıştır.

Açık depo alanlarında depolama ve sergileme yaklaşımı bir araya gelmekte, öte yandan koleksiyonlar bilgi metinleri olmadan sergilenmekte, eserin sadece envanter bilgisi yer almaktadır. Açık deponun en olumlu tarafı, depolarda korunan ve ziyaretçinin göremediği eserlere fiziksel erişimin sağlanmış olmasıdır. Açık depo ile birlikte ek depo alanı ihtiyacı da azalmaktadır. Öte yandan, özellikle çekmecelerde sergilenen eserler çekmecelerin açılıp kapatılması nedeni ile titreşime maruz kalmaktadır. Bu sebeple açık depo sistemlerinde teşhir edilen eserler, sergilenen eserlerden daha fazla bakım ve

onarımına ihtiyaç duymaktadır. Eserlerin sergi metinleri olmadan teşhir edilmesi ise, ziyaretçinin eseri anlaması ve yorumlamasını zorlaştırmaktadır (Thistle, 1994: 187-189).

Bir diğer depolama yaklaşımı, ortak depo alanı uygulamasıdır. Bu yaklaşımın ilk örneği, 1983'te ABD'nin Maryland Eyaleti'nde kurulan Smithsonian Müzeleri Destek Merkezi'dir (Smithsonian's Museum Support Centre). Destek Merkezi'nde, Smithsonian Enstitüsü'ne bağlı olan Ulusal Doğa Tarihi Müzesi, Hirshorn Müzesi ve Heykel Bahçesi, Freer Sanat Galerisi, Arthur M. Sackler Galerisi, Ulusal Amerikan Tarihi Müzesi, Ulusal Afrika Sanat Müzesi, Ulusal Posta Müzesi ve Ulusal Antropoloji Arşivi olmak üzere toplam 8 kurumun 54 milyon eserine ortak hizmet verilmektedir. 55.700 metrekarelik Destek Merkezi, aynı zamanda konservasyon-restorasyon çalışmalarının da gerçekleştirildiği bir yerdir (Wilcox, 1995: 18; Museum Support Centre, 2018). Smithsonian Müzeleri Destek Merkezi, birden fazla müzenin farklı türde koleksiyonlarını tek ve ortak bir depo alanında muhafaza eden dünyadaki ilk örnektir. Böylece müzelerin koleksiyonlarındaki eser sayısının artmasına paralel olarak, depo alanlarındaki doluluk sorununun giderilmesi yönünde bir adım atılmış; müzelerin mevcut depo alanlarını yeniden düzenlemek yerine müze binası dışında, genişlemeye müsait bir arazide Smithsonian Müzeleri Destek Merkezi inşa edilmiştir.

İngiltere'nin Edinburg şehrindeki Ulusal Müzeler Koleksiyon Merkezi (National Museums Collection Centre) ve Glasgow şehrindeki Glasgow Müzeleri Kaynak Merkezi (Glasgow Museums Resource Centre)¹⁴ ile Hollanda'nın Antwerp şehrindeki MAS (Museum aan de Stroom) Müzesi ortak depo alanına sahip müzelerdir (Czop, 2019: 151-152).

Smithsonian Enstitüsü tarafından başlatılan ortak depo alanı yaklaşımı koleksiyonların bütüncül bir yaklaşımla korunmasında önemli bir adım olmuştur. *Destek merkezi*, *koleksiyon merkezi* ya da *kaynak merkezi* olarak da adlandırılan ortak depo alanlarında, sadece depo alanı değil, aynı zamanda dokümantasyon bölümü, araştırma bölümü, konservasyon-restorasyon atölyeleri ve analiz laboratuvarları da yer almakta, eserler ve konservasyon-restorasyon uygulamalarına ilişkin turlar düzenlenmektedir. Böylece ortak depo alanındaki eserlerin dokümantasyon, koruma ve araştırma çalışmalarına ilişkin her türlü faaliyet bir arada gerçekleştirilmektedir. Her müzede dokümantasyon, koruma, araştırma konusunda çalışacak uzman yerine, ortak bir depo alanında uzmanlar istihdam edilmektedir. Ortak depo alanlarının tek olumsuz tarafı, bu alanların müzeye uzak bir mesafede planlanmasıdır. Bu durum, eserlerden sorumlu olan küratör ya da koleksiyon yöneticisi için fiziksel ve entelektüel erişim açısından sorun teşkil etmektedir.

Türkiye'deki müzeler için ortak depo alanlarıyla ilgili ilk ön çalışma İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Kültürel Miras ve Müzeler Direktörlüğü tarafından yapılmış ve hazırlanan "Türkiye Müzeleri İçin Yönetim ve İşletim Modeli Öneri Raporu"nda Türkiye'deki müze depolarının geliştirilmesi; bölgesel depo ve destek merkezi kurulması, müze depolarının ziyaretçiye, araştırmacıya açık depo-müze olarak düzenlenebilmesi yönünde öneriler sunulmuştur (İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Kültürel Miras ve Müzeler Direktörlüğü, 2010: 41, 67, 120, 124). Öte yandan bu öneriler devlet ve özel müzeler kapsamında henüz gerçekleştirilmemiştir.

Müze depo alanları her ne kadar müzenin içinde tercih edilse de, son yıllarda depolardaki doluluk sorunu ve depo alanlarının genişlemeye müsait olmaması nedeniyle depolar müzeden farklı bir noktada ve mümkün olduğunca büyümeye müsait bir arazide planlanmaktadır. Fransa'nın kuzeyindeki Liévin şehrinde bulunan Louvre Konservasyon ve Depo Merkezi (Centre de Conservation du Louvre, 2019)¹⁵, Avusturya'nın başkenti Viyana yakınlarındaki Humberg şehrinde yer alan Sanat

¹⁴ 6000m²'lik bir alanda kurulmuş olan Glasgow Müzeleri Kaynak Merkezi 1 milyon esere ev sahipliği yapmaktadır (Barbour Product Research, 2012).

¹⁵ Louvre Konservasyon ve Depo Merkezi 18,500 m²'lik bir alana sahip olup, bu alanın 9600m²'si eserlerin depolanması,

Tarihi Müzesi (2009) ve Danimarka'nın Vejle şehrinde bulunan Vejle Depo ve Konservasyon Merkezi (2003) bu tür depo alanlarına örnektir (Czop, 2019: 152). Ortak depo alanlarında olduğu gibi, bu örneklerdeki depo alanlarında da, dokümantasyon bölümü, araştırma bölümü ve konservasyon-restorasyon atölyeleri yer almaktadır. Dolayısıyla koleksiyonun bakımı, onarımı, korunması, dokümantasyon ve araştırma faaliyetleri bir arada yürütülmektedir. Öte yandan ortak depo alanlarında olduğu gibi, koleksiyondan sorumlu uzmanların bulunduğu müze ile depo alanları arasında mesafe bulunması fiziksel ve entelektüel erişimi sınırlandırmaktadır.

Açık depo uygulamasının mevcut olumsuz yönleri nedeniyle depo alanı sorunu olan müzelerin ortak depo alanı ya da müze dışında depo kurmaları daha çok tercih edilebilir. Özellikle açık depo uygulamalarında çekmecelerde muhafaza edilen kâğıt eserlerin ziyaretçilerin çekmeceleri açmaları nedeni ile titreşime ve ışığa sürekli maruz kalmaları esere zarar verecektir. Bütçe, personel istihdamı, koleksiyon türü göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'deki devlet müzeleri için birden fazla müzenin bir araya geldiği ortak depo alanı uygulaması planlanabilir ve ortak depo alanları mevcut bölge laboratuvarları ile işbirliği içinde çalışabilir. Bu çerçevede, depo alanlarının müze dışında planlanması tercih edilirse, münferit müze depo alanları yerine ortak depo alanlarının Türkiye'deki devlet müzeleri için daha doğru bir çözüm olacağı öngörülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Koleksiyonların niteliği, niceliği ve boyutlarına göre depo alanlarının mekânsal ve çevresel koşullarının planlaması, depolama sistemleri ve yöntemleri farklılık göstermekle birlikte, depo yönetimi ile ilgili ilkeler ve standartlar belirlidir. Depo yönetimi, müzelerin en temel işlevlerinden biri olan dokümantasyon standartlarından başlayarak koruma alanının pek çok alt çalışma alanını bir araya getiren bir süreç yönetimidir.

Kâğıt eserler inorganik malzemelere göre daha hassas olduklarından depo alanının mekânsal planlamasının doğru yapılması; bağıl nem ve sıcaklık değerleri ile aydınlık düzeyinin esere göre belirlenmesi; depolama sistemi ve yöntemi ile güvenli depolama malzemelerinin doğru tercihi önemlidir. Kâğıt eserlerde söz konusu hususlar dikkate alınmaz ise fiziksel, kimyasal, mekanik ve biyolojik bozulmalar meydana gelebilir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı devlet müzelerinde kâğıt eserlerin koruma koşulları eserin hassasiyeti göz önünde bulundurularak yapılmakta; kâğıt eserler daha korunaklı olan kapalı depolama sistemlerinde muhafaza edilmekte; eserin türüne, boyutuna ve miktarına göre depolama yöntemleri tercih edilmektedir. Bakanlığın son yıllarda inşa ettiği yeni müzelerin depo alanları, koleksiyondaki eser sayısı artışı öngörülerek planlanmakta; uluslararası standartlara uygun bir şekilde depolama sistemleri tasarlanmaktadır.

Öte yandan, yurt dışındaki müzelerde olduğu gibi Türkiye'deki devlet müzelerinde de depolarının doluluğu en önemli sorundur. Bu sorunu çözmek üzere geliştirilen yeni depolama yaklaşımları yurt dışındaki küçük, orta ve büyük ölçekli müzelerde uygulanmaktadır. Özellikle ortak depo alanı yaklaşımı Türkiye'deki devlet müzeleri için uygulanabilir niteliktedir. Ortak depo alanı, birden fazla sayıda müzenin koleksiyonuna ev sahipliği yapacak bir alan olarak tasarlanacağından, her müze için yapılacak ayrı planlama, bütçe ve personel istihdamı yerine, ortak kararlar alınarak, bütçe, mekân ve zamandan tasarruf edilecektir. Bölgesel ölçekte hizmet verebilecek depo alanları, bölge laboratuvarları ile eşgüdümlü çalışarak, eserlerin konservasyon-restorasyon sürecine de daha etkili bir şekilde katkı sağlanabilecektir. Devlet müzelerinde koleksiyon müze uzmanı üzerine zimmetli

olduğundan, müze dışındaki bir alanda eserlerin muhafaza edilecek olması, güvenlik ve erişim sorunlarını gündeme getirecek olsa da, depo alanları için geliştirilen güvenlik tedbirleri ortak depo alanlarına da uygulanabilecek niteliktedir.

Sonuç olarak ortak depo alanı modeli, kâğıt eserler gibi hassas koleksiyon öğelerinin daha sağlıklı koşullarda bütüncül bir yaklaşımla korunması ve yönetimini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpaslan, A. S. (2009). Topkapı Sarayı Müzesi Kumaş Deposundaki Tekstilin Korunmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar, 17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 28 Nisan - 1 Mayıs 2008, Ankara.
- Ambrose, T. ve Crispin, P. (1993). *Museum Basics*. London ve New York: ICOM ve Routledge.
- Ames, M. M. (1981). Preservation and Access: A Report on An Experiment in Visible Storage. *Gazette*, 0(14), 21-32.
- Arslan, A. (2001). Askeri Müze'de Tarihi Eserlerin Depolanması, 5. Müzecilik Semineri, 20-22 Eylül 2000, İstanbul.
- Barbour Product Research (2012). The Glasgow Museums Resource Centre (GMRC). https://www.barbourproductsearch.info/the-glasgow-museums-resource-centre-gmrc-news016067.html?gclid=Cj0KCOjwnoqLBhD4ARIsAL5JedLOJLFdA7UUzSXopSLikVFP_AZtUtU0cnsgg2M0w3XakOk_spsDhyQaAqH5EALw_wcB adresinden 10.10.2021 tarihinde erişildi.
- Baydar, N. (2001). Müzelerdeki Organik Eserler Hangi Koşullarda Depolanmalı ve Eserlere Nasıl Muamele Edilmelidir?, 5. Müzecilik Semineri, 20-22 Eylül 2000, İstanbul.
- Biasiotti, A. (2016). *Yazma Eserlerin Bakımı ve Elleçlenmesi*, (Çev. M. Aydın). İstanbul: Kültürel Mirasın Dostları Derneği.
- Bottemley, M. (2012). Conservation and Storage: Archival Paper. (Ed. J. M. A. Thompson). *Manual of Curatorship: A Guide to Museum Practice* İçinde (s. 252-258). New York: Routledge.
- Brusius, M. ve Singh, K. (Ed.). (2019). *Museum Storage and Meaning: Tales From The Crypt*. New York: Routledge.
- Canadian Conservation Institute (1995). Storing works on paper. Canadian Conservation Institute Notes 11/2. <https://www.canada.ca/content/dam/cci-icc/documents/services/conservation-preservation-publications/canadian-conservation-institute-notes/11-2-eng.pdf?WT.contentAuthority=4.4.10> adresinden 23.03.2021 tarihinde erişildi.
- Canadian Conservation Institute. (2002). General precautions for storage areas. Canadian Conservation Institute Notes 1/1. <https://www.canada.ca/content/dam/cci-icc/documents/services/conservation-preservation-publications/canadian-conservation-institute-notes/1-1-eng.pdf?WT.contentAuthority=4.4.10> adresinden 20.03.2021 tarihinde erişildi.
- Czop, J. (2019). Central Storage Facility for Museum Collections: A New Task for the National Institute for Museums and Public Collections. *Muzealnictwo*, 0(60), 149-159.
- Denis, N. H.; Egger, B.; Gipolou, H.; Boudjemal, N.; Arreto, M-C. ve Ruijter, M. (2010). *Handling of Collections in Storage*. Paris: UNESCO Publications.
- Duyck, E. D. ve Bacharach, J. (2012). Museum Collection Storage. The Museum Handbook: Part I: Museum Collections. <https://www.nps.gov/Museum/publications/MHI/MHI.pdf> adresinden 20.03.2021 tarihinde erişildi.
- Elkin, L. ve Norris, C. A. (Ed.). (2020). *Preventive Conservation: Collection Storage*. Washington D.C.: American Institute for Conservation.
- Erhardt, D.; Tumosa, C. S. ve Mecklenburg, M. F. (2007). Applying Science to the Question of Museum Climate. (Editörler: T. Padfield ve K. Borchersen). *Museum Microclimates* İçinde (s. 11-18). Copenhagen: Denmark.

- Erkan, K. (2016). Edirne Arkeoloji Müzesi Eser Depolama Teşhir Tanzim ve Çevre Düzenleme İşi, 24. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı, 23-25 Mart 2015, Ankara.
- Ertürk, N. (2012). Müze Koleksiyonlarının Depreme Karşı Korunması. (Editörler: N. Ertürk ve H. Uralman). *Müzebilimin ABC'si İçinde* (s. 157-168). İstanbul: Ege Yayınları.
- Gürsoy, F. S. Ş. (2019). Sanat Müzelerinde, Depo ve Sergileme Alanlarındaki Koruma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nuri Özer Erbay), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harmanda, Y. ve Ateşoğulları, S. (Ed.). (2014). *Değişen ve Gelişen Türkiye Müzeleri: Türkiye'nin Müzeleri - Yeni Müzeler*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ICCROM. (2021). RE-ORG. <https://www.iccrom.org/sites/default/files/RE-ORG%20Infographic%20-%20hig%20res.pdf> adresinden 18.03.2021 tarihinde erişildi.
- Işık, U. (2008). Müzelerde Depolama Düzenleri: Şanlıurfa Müzesi, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Kültürel Miras ve Müzeler Direktörlüğü. (2010). *Türkiye Müzeleri İçin Yönetim ve İşletim Modeli Öneri Raporu*. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı.
- Johnson, E. V. ve Horgan, J. C. (1979). *Museum Collection Storage*. Paris: UNESCO Publications.
- Kızık, M. N. (2005). Yazma Eserlerin Müze ve Kütüphanelerde Koruma Yöntemleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Öğr. Gör. Sedat Göksu), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocaeli, F. ve Eskici, B. (2017). İç Anadolu Bölgesi Müzelerinde Önleyici Koruma Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 0(20), 52-64.
- Koçak, E. ve Eskici, B. (2019). Müzelerde Korumaya Etkiyen Faktörler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 0(24), 235-259.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2018). Müze İstatistikleri. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43336/muze-istatistikleri.html> adresinden 20.03.2021 tarihinde erişildi.
- Lambert, S. (2011). RE-ORG: A methodology for Reorganizing Museum Storage Developed by ICCROM and UNESCO. <https://doi.org/10.4000/ceroart.2112> adresinden 16.03.2021 tarihinde erişildi.
- Lambert, S. (2012). The crisis in storage: An old tale... With a New Ending?. *International Preservation News*, 0(57), 14-17.
- Lord, B. ve Lord, G. D. (2002). *The Manual of Museum Exhibitions*. New York: Altamira Press.
- Lord, M. (1995). Editorial. *Museum International*, 4(188), 3.
- Louvre. (2019). Inauguration of the Louvre Conservation Centre. <https://presse.louvre.fr/inauguration-of-the-louvre-conservation-center/> adresinden 10.10.2021 tarihinde erişildi.
- Museum Support Centre. (2018). Smithsonian. <https://www.si.edu/newsdesk/factsheets/museum-support-center> adresinden 16.03.2021 tarihinde erişildi.
- Pazarıcı, S. (2002). Kütahya Arkeoloji Müzesi Depo Düzenleme Çalışmaları 2000, 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 25-27 Nisan 2001, Ankara.
- Pinniger, D. (2004). *Pest Management in Museums, Archives and Historic Houses*. London: Archetype Publications.
- Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarları Müdürlükleri Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik. (2019). Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://teftis.ktb.gov.tr/Eklenti/67945,restorasyonvekonservasyonmerkezvebolgelaboratuvarimudur-.pdf?0> adresinden 20.03.2021 tarihinde erişildi.
- Rujiter, M., Antomarchi, C. ve Isabelle Verger, I. (2016). *Depodaki Koleksiyonların Elleçlenmesi* (Çev. M. Uğuryol ve M. Aydın). İstanbul: Kültürel Mirasın Dostları Derneği.
- Sancaklı, S. (2016). Tekstil Eserlerde Depolama ve Önleyici Konservasyon Uygulamaları, 25. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve II. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı, 11-15 Nisan 2016, Ankara.

- Saraç, E. (2017). Ankara Etnografya Müzesi El Yazmalarında Filigran, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sirkecioğlu, H. (1998). Malatya Müzesi Örneğinde Tekstil Ürünlerinin Konservasyonu Sorunları ve Çözüm Önerileri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şerife SezgİN), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, E. (1992). Müze Olarak Kullanılan Tarihi Binalarda Sergileme ve Depolama Koşullarının M.S.Ü. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Örneği Üzerinde İrdelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Öğr. Gör. Sedat Göksu), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thistle, P. C. (1994). Visible Storage for the Small Museums. (Ed. S. Knell). *Care of Collections* İçinde (s. 187-196). New York: Routledge.
- Tokyürekli, E. (1997). İstanbul Askeri Müzesi'nde Depolamanın Değerlendirilmesi ve Öneriler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Sümer Atasoy), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçar, F. B. (2008). 19. Yüzyıl Endüstriyel Kâğıt Belgelerde Ayırışma ve Koruma Önerileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Sait Başaran), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğuryol, M. (2012a). Müzelerde İklim Denetimi. (Editörler: N. Ertürk ve H. Uralman). *Müzebilimin ABC'si* İçinde (s. 94-114). İstanbul: Ege Yayınları.
- Uğuryol, M. (2012b). Müzelerde Kirlilik Denetimi. (Editörler: N. Ertürk ve H. Uralman). *Müzebilimin ABC'si* İçinde (s. 115-133). İstanbul: Ege Yayınları.
- Uygur, A. (1999). Tekstil Ürünlerinin Depolama Esnasındaki Sararma Nedenleri ve Önleme Yöntemleri, 4. Müzecilik Semineri, 16-18 Eylül 1998, İstanbul.
- Wilcox, U. V. (1995). Detached storage: The Smithsonian Institution's Museum Support Center. *Museum International*, 0(47), 18-22.
- Yıldırım, N. (2013). Müzelerde ve Tarihi Yapılarda Böceklerin Tespiti, Önlenmesi ve Mücadelede Kullanılan Yöntemler. *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 0(11), 131-148.

Şekil Listesi

- Fotoğraf 1: Bodrum Katındaki Depo Alanında Nem Sorunu, Roma Kent Müzesi, İtalya (Kaynak: ICCROM, 2005).
- Fotoğraf 2: Resim Koleksiyonunun Açık Raf Sisteminde Üst Üste Depolanması, Roma Kent Müzesi, İtalya (Kaynak: ICCROM, 2005).
- Fotoğraf 3: Resim Koleksiyonunun Yerde Depolanması, Roma Kent Müzesi, İtalya (Kaynak: ICCROM, 2005).
- Fotoğraf 4: Kitapların Dolap İçinde Rafta Depolanması, Roma Kent Müzesi, İtalya (Kaynak: ICCROM, 2005).
- Fotoğraf 5: Kitapların Rafta Depolanması, Antropoloji Kütüphanesi Nadir Eserler Deposu, British Museum (Kaynak: Trustees of the British Museum, 2021).
- Fotoğraf 6: Kitapların Rafta Depolanması, Antropoloji Kütüphanesi Nadir Eserler Deposu, British Museum (Kaynak: Trustees of the British Museum, 2021).
- Fotoğraf 7: Paslanmaz Çelik Çekmece Depolama Örneği, Roma Kent Müzesi, İtalya (Kaynak: ICCROM, 2005).
- Fotoğraf 8: Çekmeceye Fazla Sayıda Kağıt Eser Yerleştirilmesi, Roma Kent Müzesi, İtalya (Kaynak: ICCROM, 2005).
- Fotoğraf 9 ve 10: Kağıt Eserlerin Kutulanarak Depolanması, J. Paul Getty Müzesi (Nevra Ertürk, 2005).
- Fotoğraf 11 ve 12: Milli Saraylar Daire Başkanlığı Bünyesindeki Depo-Müze'den Genel Görüntü (Nevra Ertürk, 2010).
- Fotoğraf 13-15: Milli Saraylar Daire Başkanlığı Bünyesindeki Depo-Müze'deki Depolama Sistemleri (Nevra Ertürk, 2010).

Dengere Cami Bozulmaları ve Koruma Önerileri*

Esra Şahin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7688-4338>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimari Koruma Bilim Dalı, Eskişehir – TÜRKİYE

Prof. Dr. Hicran Hanım Halaç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8046-9914>

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 20.01.2022

Kabul: 18.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Mimari Koruma

Tarihi Yapılarda Bozulma

Burdur

Ahşap Direkli Cami

Dengere Cami

Bezeme

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57594>

Öz

Burdur ilinin tarih öncesi geçmişi paleolitik çağlara kadar uzanmaktadır. Kibyra, Sagalassos gibi Anadolu topraklarında önemli özelliklere sahip olan antik kentler, ilk yerleşim yerlerinden olan Hacılar Höyüğü ve 1071'de Anadolu'nun Türkleşmesiyle inşa edilmeye başlanan birçok cami, medrese, türbe gibi anıtlar ortaya çıkmıştır. Kültürel ve doğal güzellikleriyle Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde bulunan Burdur ili geçmişten bugüne birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı için farklı dönemlerde inşa edilmiş yapılar mevcuttur. Daha çok Osmanlı döneminde inşa edilen yapılar günümüze ulaşabilmiştir.

Bu yapılardan biri olan Burdur iline bağlı Çavdır İlçesi'nin Bölmepınar Köyü'ndeki Dengere Cami, yapıldığı dönemin mimari özelliklerini yansıtan ve Burdur'un en eski camilerinden biri unvanına sahip olmasıyla önem arz eden bir camidir. Günümüze ulaşabilen ve özgünlüğünü kaybetmeyen Dengere Cami dönem dönem restorasyon işlemleri geçirmiştir ve hala kullanılabilir durumdadır. Son olarak 1969 yılında onarım geçiren Cami'nin inşa edildiği dönem kesin olarak bilinmemektedir. Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler II Dergisi'nde 16. ya da 17.yy inşa edilmiş olabileceğine değinilmiştir. Ahşap tavanlarındaki kalemişi bezemeleriyle dikkat çeken bu yapı ahşap direkli camiler kategorisinde değerlendirilmektedir.

Bu çalışmaya başlarken, tarihe ışık tutan ve bulunduğu bölgenin kimliğini yansıtan eserlerin korunması ve yaşatılması düşüncesiyle yola çıkılmıştır. Tarihe şahitlik etmiş olan bu yapıdaki son onarım döneminden sonra oluşan bozulmalara değinilmiş ve bu bozulmaları engelleyici ne gibi önlemler alınabilir sorusuna cevap aranmıştır. Bunun için öncelikle yapının bozulmaları yerinde tespit edilmiş, oluşan bozulmaların hangi sebeple ortaya çıktığı saptanmaya çalışılmıştır. Son olarak da bozulmaları ortadan kaldırmak için öneriler sunulmuştur.

Atf Bilgisi / Reference Information

Şahin, E. ve Halaç, H. H. (2022). Dengere Cami Bozulmaları ve Koruma Önerileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 323-342.

*Disturbances and Protection Proposals in Dengere Mosque**

Esra Şahin

Master Student / Eskisehir Technical University, Institute of Graduate Studies, Department of
Architectural Conservation, Eskisehir – TURKEY

Prof. Dr. Hicran Hanım Halaç

Eskisehir Technical University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture,
Eskisehir – TURKEY

Article History

Submitted: 20.01.2022

Accepted: 18.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Architecture Conservation
Distorted Historical Buildings
Burdur
Wooden Pillar Mosque
Dengere Mosque
Embellishment

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57594>

Abstract

The prehistoric past of Burdur province dates back to the Paleolithic ages. Ancient cities such as Kibyra and Sagalassos which have important features in Anatolian lands, Hacilar mound which is one of the first settlements and many mosque, madrasahs, tombs emerged which were started to be built with the Turkification of Anatolia in 1071. Burdur province, located in the Lakes Region of the Mediterranean Region with its cultural and natural beauties, has been home to many civilizations from past to present, so there are the structures built in the different periods. Mostly the structures built during the Ottoman period have survived to the present day.

One of these structures, Dengere Mosque in Bölmepınar Village of Çavdır District of Burdur Province, is an important mosque reflecting the architectural features of the of the period it was built and being one of the oldest mosques in Burdur. The Dengere Mosque, which has survived to the present day and has not lost its originality, has undergone periodic restorations and is still usable. Lastly, which was repaired in 1969 the period of construction of the Mosque is not known for certain. It is mentioned in the Journal of Foundation Monuments and Ancient Artifacts in Turkey that it may have been built in the 16th or 17th century. This structure, which draws attention with its hand-drawn decorations on its wooden ceilings, is evaluated in the category of mosques with wooden pillars.

It was taken the road with the idea of preserving and keeping alive the works that shed light on the history and reflect the identity of the region while the beginning of this study. In this structure which has witnessed history was mentioned its the deteriorations that occurred after the last repair period and an answer has been sought to the question of what measures can be taken to prevent these deteriorations. For this, first of all, the deterioration of the structure was determined and it was tried to identify the reason why the deterioration occurred. Finally, suggestions are presented to eliminate the deterioration.

GİRİŞ

Hızla değişmekte ve gelişmekte olan kentlerde sosyal, kültürel, tarihi anlamda bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Bu dönüşüme ayak uydurabilmek bölgedeki var olan tarihi yapılar için çok da kolay olmamaktadır. Hızlı değişim sürecinde çoğu tarihi yapı tahrip olmakta ve bu yapılar için belli periyotlarla bakım-onarım işlemleri gerekmektedir. Bu bakım-onarım işlemleri gereken zamanda yapılmayınca yapıda parça kayıpları gibi ciddi hasarlar oluşmakta ve tarihi değeri olan yapının herhangi bir parçası yitip gitmektedir.

Yapılardaki oluşan bozulmalara sebep olabilecek etmenlerden biri de depremlerdir. Deprem bölgesinde bulunmakta olan Burdur ili tarih boyunca çeşitli depremler geçirmiş, çoğu anıtsal yapı yok olmuş, bazı yapıdaysa parça kayıpları oluşmuştur. Burdur'un Çavdır İlçe'sine bağlı Bölmepınar Köyü'ndeki Dengere Camisi'nde de bu kayıplara örnek oluşturabilecek bir durum vardır. Yaşadığı depremlerle ve bakımsızlıkla birlikte Dengere Camisi'nde doğu cephesini oluşturan beden duvarı yıkılmıştır. Son olarak 1969 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiş olan caminin doğu cephesi beden duvarı ayağa kaldırılmıştır (VGM Arşivi).

Cami restoresinden uzun yıllar geçmiş olmasıyla birlikte yeniden bozulmalar oluşmuştur. Köy halkı tarafından geçici önlemler alınmaya çalışılmış, bazen yanlış uygulamalarla yapı parçalarının orijinalliği zarar görmüş bazen de parça kayıplarının yaşanmasının önüne geçilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Bu makalede bozulma türlerinden ve bu bozulmaların hangi sebeplerden kaynaklandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dengere Cami'sinin yapılan literatür taramasıyla tarihçesi ve mimari özelliklerinden bahsedilmiştir. Son restore tarihinden bu yana Dengere Camisi'nde var olan bozulmalar yerinde tespit edilmiş ve fotoğraflandırılmış, bu bozulmaların hangi sebeplerden ortaya çıktığı saptanmaya çalışılmıştır. İleriki zamanlarda bu makalenin yapılacak onarım çalışmalarına alt zemin oluşturması istenerek tespit edilen bozulmalar için alınabilecek önlemler önerilmiştir.

1. MİMARİ YAPIDA BOZULMA

Dünya'da ve aynı zamanda Türkiye'de binlerce tarihi eser geçirdiği uzun süreçte yıpranmalara uğramaktadır. Önce basit tahribatlarla karşı karşıya kalan yapılar gün geçtikçe ve gerekli önlemler alınmadıkça parça kayıplarına uğramakta ve hatta bazıları tarihe karışıp yok olmaktadır. Yapıların bulunduğu çevre koşulları, savaşlar, doğal afetler bu tahribatların sebeplerinden birkaçıdır. Zarar gören yapıya gerekli bakımın yapılması, restore edilmesi ve koruma altına alınması gerekliliği doğmaktadır. Bu işlemler gerçekleşmediğinde tarihe tanıklık etmiş değerlerin kaybedilme süreciyle karşı karşıya kalınmaktadır. İnşa edildiği dönemin tarihi değerini yansıtan yapıların günümüz koşullarına uygun şekilde işlevlendirilmesi ve periyodik bakımlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Halaç,2014: 260). Bu yapılara bir örnek de Çavdır' a bağlı Bölmepınar Köyü'nde bulunan Dengere Cami'dir (bkz. Tablo 1).

1.1. Bozulmaya Sebep Olan Etkenler

Çeşitli nedenlerle tahribata uğramış yapıların geçirdiği süreç yerinde tespit edilerek bu nedenlerin araştırılması ve incelenmesi gerekmektedir. Mevcut hasarların tespiti için iyi bir gözlem yapılmalıdır ve böylece hangi müdahale işlemin yapılacağı belirlenebilmelidir. Yapıları farklı koşullar altında gözlemleyerek bu koşullardan nasıl etkilendiği ilgili veriler toplanmalı ve doğru şekilde müdahale edebilmek için elde edilen verileri kaydetmek gerekmektedir (Ahunbay, 2009: 38). Yapıların bozulma sebepleri iki farklı başlığa ayrılmış olarak incelenmektedir:

Tablo 1: Bozulma Nedenleri

Yapılarda Bozulmaya Neden Olan Etmenler	
İç Nedenler	Dış Nedenler
Yapının Konumundan Kaynaklanan Hasarlar	Uzun Süreli Doğal Etkenler
Zemin Özellikleri	Doğal Afetler
Strüktür Tasarımındaki Hatalar	İnsanların Neden Oldukları Hasarlar (terk, yangın, savaş, vandalizm, trafik, turizm, hava kirliliği, yangın, kötü kullanım ve onarım)
Hatalı Malzeme Kullanımı	
Kötü İşçilik ve Detay Kullanımı	

1.1.1. İç Nedenler

Yapının bulunduğu konumdan konum, zemin özellikleri, strüktür tasarımındaki hatalar, hatalı malzeme kullanımı, kötü işçilik ve detay kullanımı gibi yapıda bozulmaya sebep olan etkenler iç nedenler kategorisinde değerlendirilmektedir.

→ Yapının Konumundan Kaynaklanan Hasarlar

Yapının bulunduğu konum korunmasının kolay ya da zor olduğunu gösteren bir etmendir. Su kıyasına yakın ya da suya belli dönemlerde sürekli olarak maruz kalan yapının bozulması daha kolay olmaktadır ve müdahale edebilme durumu daha zordur. Suyun, yapının zeminindeki toprağı boşaltması yapının sağlamlığını riske sokmaktadır. Yapı inşa etmeden önce konum özellikleri dikkate alınmalıdır (Halaç ve Demir, 2018: 374).

→ Zemin Özellikleri

Yapı inşa edilirken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de sağlam zemine ulaşmaktır. İnşa edildiği konumda homojen olmayan ve yapının dayanıklılığını azaltan zemin etkisi, daha sonraki süreçte yapının çökmesine kadar varabilen sonuçlar doğurur. Zeminden kaynaklı bozulmanın önüne geçebilmek için ana kayaya ulaşmak gerekmektedir ve bu oldukça zor ve maliyetli bir iştir. Bu gibi hatalı alana yapı oluşturulmasında ciddi hasarlar ortaya çıkabilmektedir (Ahunbay, 2009: 38-39).

→ Strüktür Tasarımındaki Hatalar

Yapılar inşa edilirken taşıyacakları yük göz ardı edilmeden tasarımı oluşturulmalıdır. Yetersiz kalınlıkta ve boyutta taşıyıcı inşa etmek, zamanla bu yapının strüktüründe bozulmalara yol açabilmektedir. Üzerine fazla yük gelecek olan bir taşıyıcı öge daha büyük oranlarla tasarlanmalıdır. Bu gibi faktörler düşünülmeden inşa edilen yapılarda zamanla ya da geçirdiği ilk depremde çökmeler oluşabilir (Ahunbay, 2009: 39-40).

→ Hatalı Malzeme Kullanımı

Genellikle içsel bozulmalar spesifik yapım tekniklerinde görülebilir. Duvarlarda çatlama, kerpiç duvarlarda bozulma, biyolojik büyüme, çiçeklenme gibi bozulmalar ya da tuğla ve harç uyumu yoksa, tuğla-harç arasında yeterli yapışma sağlanamıyorsa erozyona uğramalar olabilir. Kolayca dağılabilen, çözülebilen etkideki malzeme seçimi daha sonra yaşanacak parça kayıplarına yol açabilmektedir (Erica, Guillaud ve Hardy, 2008: 48). Ahşap yapılarda bu bozulmalar dayanıklılığı daha zayıf ağaçlardan yapıldığında görülmektedir. Genellikle yöredeki malzemeler kullanılarak inşa edilen ahşap yapılarda malzeme seçiminde sağlamlığın yanı sıra esneklik ve kolay işlenebilmesi de önemli faktörlerdendir (Perker ve Akıncıtürk, 2006: 46).

→ **Kötü İşçilik ve Detay Kullanımı**

İnşa edilen yapıda mimari öğelerin arasındaki bağlantı elemanlarının konumu ve malzemesi önemlidir. Kullanılan malzemenin zarara uğramasına yol açabilecek şekilde yerleştirilmesi daha sonra bu alanda malzeme bozulmaları görülmesine neden olmaktadır. Bağlayıcı olarak yanlış malzemelerin kullanılması zamanla bu malzemenin hasar görmesiyle birlikte sistematik bozulmalar başlar (Ahunbay,2009: 42-45, Erica, A. vd. 2008: 49). Ya da bulunduğu bölgeye uygun şekilde mimari oluşum gerçekleşmeyince yapılarda benzer bozulmalar görülebilir. Çok yağış alan bir bölgede teras çatılı yapı inşa etmek eğimsiz çatıdaki su geçiriminin önlenmesi zor olduğundan tercih edilmemesi gereken bir yöntem olduğu söylenebilir (Ahunbay,2009: 42-45).

2.1.2. Dış Nedenler

Yapının uzun süre etkisinde kaldığı doğal etkenler, maruz kaldığı doğal afetler ve insanların neden olduğu hasarlar (bayındırlık, terk, savaşlar, kötü kullanım vb.) gibi etmenler yapının bozulmasına neden olan dış etmenler olarak değerlendirilmektedir.

→ **Uzun Süreli Doğal Etkenler**

Yapılar inşa edildiği alanda hava kirliliği, hava akımı, nem, tuz, gibi etmenlere uzun süre maruz kaldığında, bu etmenler mimari bozulmalara yol açabilmektedir (Erica, A. vd. 2008: 49-53). Sürekli bu etmenlere maruz kalan yapıda bakımlar zamanında yapılmalı ve tedbirler alınmalıdır. Atmosfer olayları mekanik aşınmayı da tetikler bununla birlikte çiçeklenmeler, bakteri-mantar oluşumu gözlenebilir. Yapıyı bu etkenlerden korumak zor olsa da gerekli bakımlar belli zaman aralıklarında yapıldığında mimari elemanlardaki bozulmaların önüne geçilebilir (Ahunbay,2009: 45-49).

→ **Doğal Afetler**

Ülkemizde de rastlanan çeşitli doğal afetler yapılara zarar veren diğer etmenlerden biridir. Deprem, yangın, sel, fırtına, heyelan gibi yıkıcı etkisi fazla olan çeşitli doğal afetler yaşanmaktadır. Bu afetlerin zararı büyük olmakta ve yapının uğradığı tahribatı onarmak oldukça zor olmaktadır. Yaşanan afetlerden pay çıkarılarak daha sonra yaşanabilecek olan afetler için önlem alınabilir (Halaç ve Demir, 2018: 375).

→ **İnsanların Neden Oldukları Hasarlar**

Terk, bir tarihi yapıyı terk etmek yani kaderine bırakmak o yapılarda gerekli bakım ve onarım işlemleri takip edilemeyeceği için yapının zamanla çürümmesine yol açar. **Kötü kullanım ve onarımlar**, yapıya sonradan eklenen yapı öğeleri yapının mimari kimliğini bozmakta ve strüktürel anlamda taşıyıcılara zarar verebilmektedir. Hatta yapıya müdahale edilirken taşıyıcıları dahi kesilebilmektedir (Ahunbay, 2009: 50-53). **Yangın**, özellikle ahşap strüktürlü yapıların yok olmasına yol açan yangınlar tarihi değerlerimiz için büyük tehdittir. **Savaşlar**, tarihimizde hem dünyada hem de ülkemizde çok sayıda görülmüş ve can kaybıyla birlikte tarihi izleri oluşturan çoğu yapı da yok olmuştur. **Vandalizm**, antik kentler için kazı amaçlı ya da buldozerle tahrip etme gibi durumları içerir (Erica vd. 2008:50). Yapıya bilinçli olarak zarar verme vandalizm için genel tanımdır. Basit boyutlarının yanı sıra yapıyı yok etmeye varan boyutları da vardır.

Bayındırlık etkinlikleri, yapının olduğu alana ya da yakın çevresine yeni bir yol, baraj inşa etme durumlarında yapının zarar görmesine sebep olan etkinliklerdir. **Turizm**, bölgedeki tarihi yapılara duyulan merakla yapılar yerli ve yabancı turistlerin yoğun ziyaret trafiğine maruz kalmaktadır. Bu trafik yapı ve çevresine strüktürel anlamda zarar verebilmektedir. **Hava kirliliği**, yapının zararlı gazlarla hasar görmesine ve yıpranmasına yol açan sebeplerdendir. **Trafik**, tarihi yapıların yakın çevresinde konumlanmış olan yaya ve araç trafiği yapıların zemininde oluşan titreşimlerle olumsuz etkilere yol açmakta, temeline zarar vermektedir (Ahunbay, 2009: 56-57).

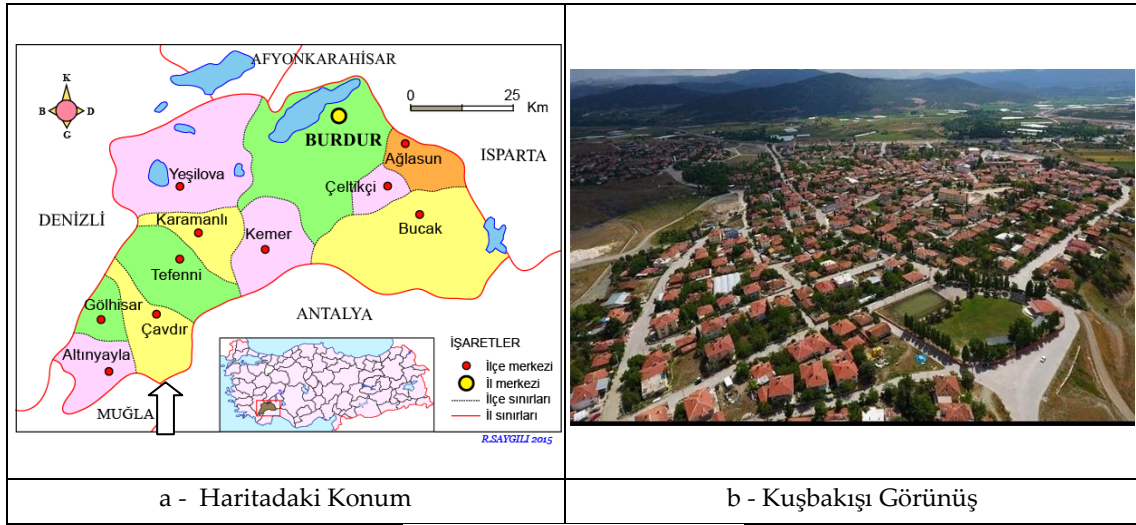
2. ÇAVDIR İLÇESİ VE DENGERE CAMİİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

2.1. Burdur'un Çavdır İlçesi'nin Yerleşim Tarihi ve Süreci

Burdur ili Akdeniz Bölgesi'nde 29° 35' kuzey enlemleri ve 50° 25' doğu boylamında bulunan bir ildir. Antalya, Isparta, Afyon, Denizli ve Muğla illeriyle sınırı vardır (bkz. Şekil 1) (www.burdur.tarimorman.gov.tr). Tarih öncesi dönemlerde yerleşim izlerinin olduğu ilde, Paleolitik

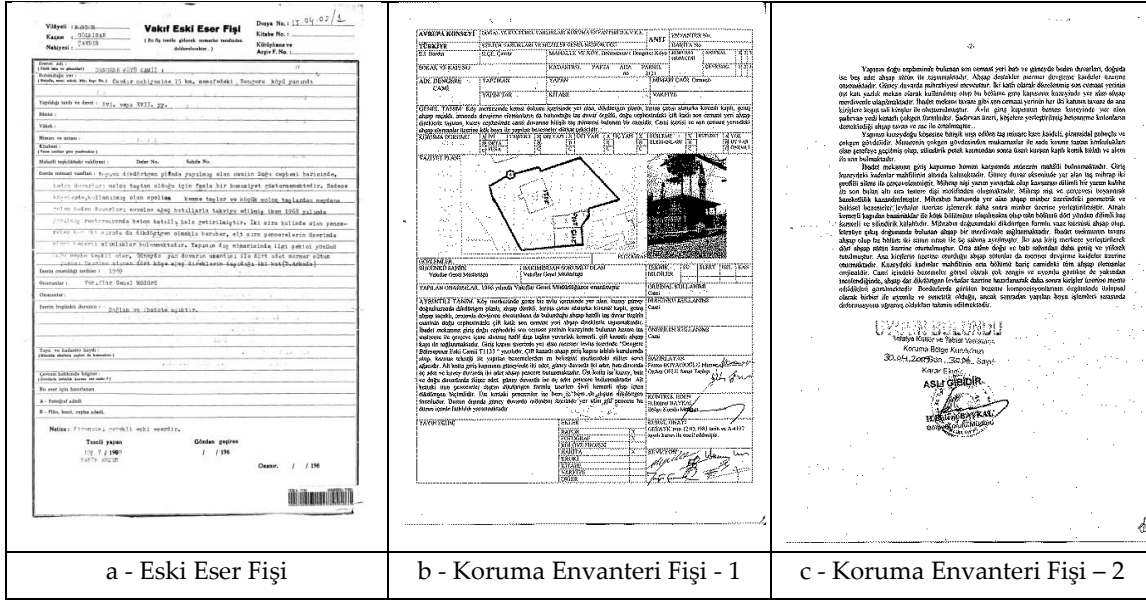
çağlardan başlayarak Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan köklü bir tarihi vardır. Burdur-Isparta'nın bulunduğu bölgeye Eski Çağ'da Pisidyada adı verilmiştir. İlk yerleşim alanlarından olan Hacılar Höyüğü de Burdur'da bulunmaktadır. Katip Çelebi 'Seyahatname' sinde Burdur ve çevresinden söz etmektedir (Burdur Tarihi ve Anılar, 2016:3). Burdur'un ilçesi olan Çavdır'ın tarihi ise taşıdığı izlerle Selçuklular dönemine kadar uzanmaktadır. Anadolu'daki Oğuz Türklerinin bir kısmı olan Üçok kolundan Çavuldur Anadolu'nun fethinde Selçuklu Devleti'ne katılarak destek vermiştir. Fetihle birlikte bir kısmı şimdiki adıyla Bölmeşinar olan Dengere Köyü olarak da bilinen köye yerleşmiştir. Çavdır ismi ise; Aydın-Denizli istikametinde ilerleyen kervanların bu alanda çadır kurarak konaklamaları ve daha sonra Antalya yoluna devam etmeleri üzerine ortaya çıktığı rivayete geçmiştir. Bu rivayete göre çadır kuran anlamından gelmektedir. Başka bir rivayete göre de bir evliyanın burada konaklamasına izin verilmediği için evliyanın; 'Arı buğday ekin, çavdar kaldırın' bedduası üzerine buranın adı Çavdar olarak anılmaya başlanmıştır. Çavdır Cumhuriyetin ilk yıllarında belediye olmakla birlikte 2000 yılında nüfus şartından dolayı muhtarlığa dönüştürülmüştür (www.cavdir.bel.tr).

Şekil 1: Çavdır İlçesi Konumu

2.2. Dengere Cami Tarihsel gelişimi

Dengere Cami Burdur'un ilçesi olan Çavdır'ın Bölmeşinar Köyü'nde bulunur, köyün bir diğer adı Dengere Köyü'dür. Cami bundan dolayı Bölmeşinar Cami olarak da anılmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivine XVI. veya XVII. yüzyıla ait olduğu şeklinde geçmiştir. (VGM, 1977: 400) Cami'nin kitabesi olmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Tasarım yönüyle Selçuklu ve beylikler dönemi mimari üslubunu yansıtan cami, ahşap direkli toprak damlı camiler kategorisinde değerlendirilmektedir. Kuzey giriş kapısının üzerinde bulunan tarih, kaynaklardaki bilgilere göre yapının onarım tarihi olduğunu göstermektedir ve aynı zamanda kuzey duvarıyla birlikte minarede de tekrar eden kitabede bulunan 1771 tarihinin ise, muhtemelen minarenin yapım yılı olduğu düşünülmektedir. Yapının Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş olduğu literatüre geçmiştir. Cami'nin duvarlarından birine 1661 tarihi kazınmıştır. Cami'nin kitabesi yoktur ve bu nedenle kim tarafından yapıldığı net değildir (www.burdur.ktb.gov.tr). Yapının son olarak onarım gördüğü tarih Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1969 olarak belirtilmiştir. 1960 yılında ise korunması gereken eski eser olarak tescillenmiştir. 1983 yılında ise tescilli yapılar kategorisine dahil edilmiştir (bkz. Şekil 2) (Eroğlu, 2013: 233-234).

Şekil 2: Dengere Cami Eski Eser ve Tescil Fişi (VGM Arşivi)

2.3. Mimari Özellikleri

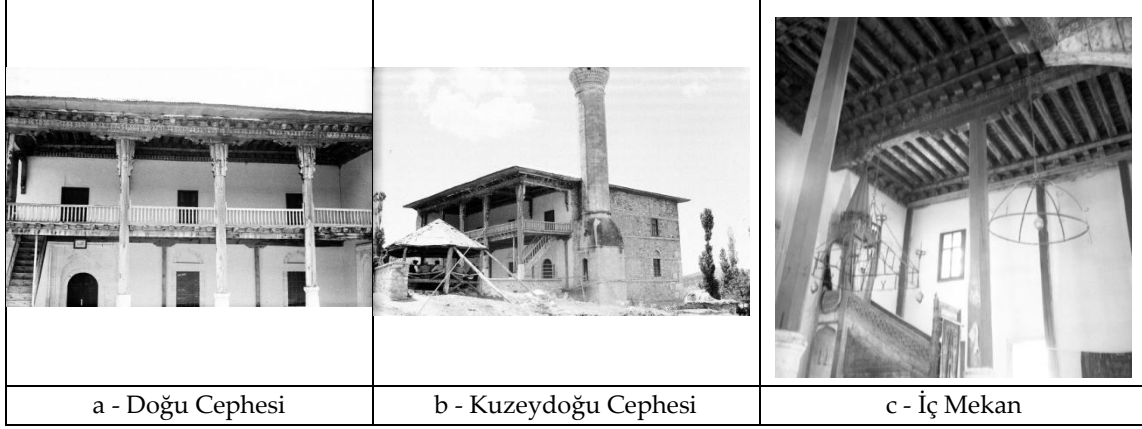
Yapının beden duvarları doğu cephesi hariç moloz taşla yükseltilerek boyuna dikdörtgen planlı bir tasarımla oluşturulmuştur (bkz. Şekil 3). Moloz taşlardan oluşan duvarların yüksekliği fazla olması sebebiyle aralarda yatay ahşap hatıllar kullanılmış ve dayanıklılığı artırılmıştır. Yapının beden duvarlarında günümüze bir kısmı ulaşmış olan özgün sıva vardır. Doğu cephesinde tabanı klasik devir kesme taşlar kullanılarak oluşturulmuş ahşap sütunlar vardır (bkz. Şekil 4). Cephede dikkat çekici özellikte olan spolien taşların nereden getirildiği hakkında kayıtlarda bilgi yoktur. Beden duvarlarında iki sıra halinde bulunan pencerelerden alt sıradakiler dikdörtgen formlu tepesi sivri kemerlidir. Üst sıradakilerse sivri kemerli olarak inşa edilmiştir (VGM, 1977: 400).

Cami'nin minaresi ve şadırvanı da bulunmaktadır, hepsi birlikte bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Cami doğu cephesinde bulunan 5 adet klasik devir mermer sütunların üzerine oturan çokgen ahşap sütunların taşıdığı 2 kat halinde ve ön kısmı açık olan son cemaat yeri Anadolu evlerindeki hayatı anımsatmaktadır. Doğu cephesinin kuzeyinde kalan merdivenle son cemaat yerine ve kadınların ibadeti için oluşturulan kadınlar mahfiline ulaşılır. Aynı zamanda son cemaat yeri yaz aylarında ibadet alanı olarak kullanılmaktadır, bu da kible duvarında bulunan mihraptan anlaşılmaktadır. Cami'nin tavanı kirişlemelerin yüzeyine çakılan ince çitalar ve iki kirişin arasında yer alan "L" profilli ahşap konsollar kullanılarak inşa edilmiştir. Bu kirişlerin üzeri sarı, yeşil, kırmızı ve beyaz renkli aşı boyalarla boyanmıştır. Bu bezemeler daha çok palmet, kıvrık dal ve rozet şeklinde motiflerden oluşmaktadır. Kuzeydoğu köşesinde yer alan minare kare kaidesi, piramidal pabuç kısmı ve çokgen gövdesiyle devam etmektedir. Üstü konik biçimde bir külahla sonuçlanmaktadır (Eroğlu, 2013: 237)

Yapının iç mekanına künkerekarî tekniğiyle oluşturulmuş çift kanatlı ahşap kapıdan girilmektedir. İç mekanda da yine klasik devir mermer sütunların üzerine ahşap ve çokgen sütunlar oturtularak taşıyıcılar oluşturulmuştur. Bu sütunlar yapıyı 3 sahaya ayırmaktadır. Mihraba dik olan sahnınlardan ortadaki sahnın yüksekliği diğerlerine oranla daha fazladır. İç mekânın kuzey kısmında kadınlar mahfili konumlanmıştır. Bu mahfil doğu sahnına uzanacak şekilde bir çıkıntı oluşturmuştur. Asma katın tavanı çitakarı tekniğiyle, bezemelerde kullanılan boya renklerine uygun boyanarak inşa edilmiştir. İç mekandaki bezemeler tavan konsollarıyla sınırlı değildir, aynı zamanda minber ve vaaz kürsüsünde, pencere pervazlarında da

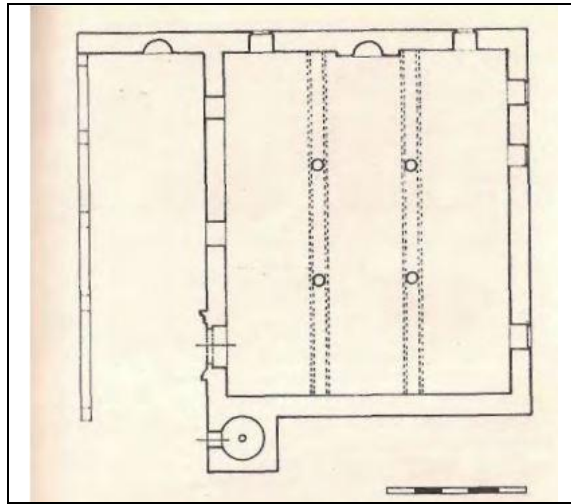
görülmemektedir.

Avlu girişinin kuzeyinde caminin şadırvanı yer almaktadır. Yedi kenarlı çokgen formda tasarlanan şadırvan ahşap oturma alanlarıyla çevrelenmiştir. Orijinal olduğu düşünülen bir adet ahşap direk mevcuttur. Ahşap tavanı ve üzeri saca örtülen çatısını betonarme kolonlar taşımaktadır. Caminin üstü orijinalde düz toprak dam olarak inşa edilmiş, daha sonra kısmen kaldırılarak kiremit çatı örtülmüştür. Tamamen yıkılan ve giriş cephesi olan doğu duvarı 1969'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yapmış olduğu restorasyon işlemiyle ayağa kaldırılmıştır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami'de var olan mevcut bozulmalar yeniden restorasyon süreci geçirmesi gerekliliğini göstermektedir (VGM,1977: 400-404) (www.burdur.ktb.gov.tr).

Şekil 3: Dengere Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Cami'nin iç mekânında dört ahşap direkli sütun camiyi üç sahna ayırmıştır ve yapının planı Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler Dergisi'nin 1977 yılında yayımladığı sayısında Şekil 1'de gösterildiği halde verilmiştir.

Şekil 4: Dengere Cami Planı, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-II Dergisi

3. DENGERE CAMİ'DEKİ BOZULMALAR

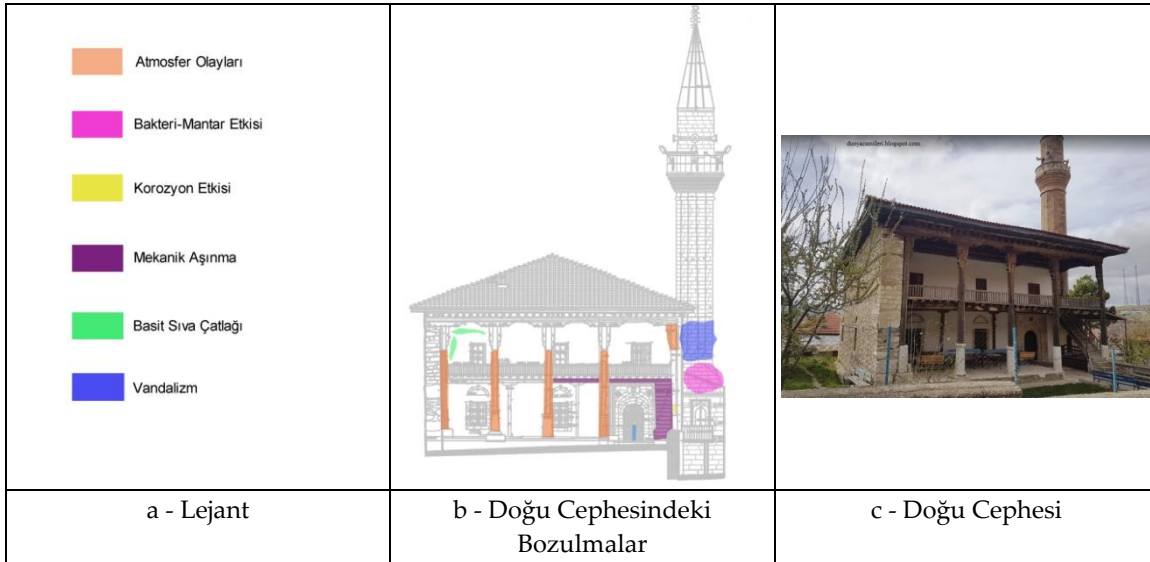
Dini mimari örneklerden olan Dengere Camii Burdur'un en eski camilerinden biridir. Yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtan ahşap konsollar üzerine uygulanan aşu boyamalarıyla, kündekari yapım

teknîğiyle oluşturulan kapısıyla, sivri ve basık kemerli pencereleriyle, geleneksel hayatlı evi andıran son cemaat yeri bölümüyle ilin önemli mimari örneklerindedir. En son onarım geçirdiği tarih olan 1969'dan bu yana hava şartları, ahşap malzemenin zamanla aşınması, kırılması, çatlaması gibi hasarlar ve bu hasarları onarabilmek için yapılmış yapıya zarar verebilecek olan müdahaleler, yer çekiminin etkisiyle zamanla kütlelerin oturması, ahşap işçilik örneği olan künde-kari tekniğiyle yapılmış, yapının orijinal kapısındaki hasarlar gibi bozulmalar mevcuttur. Aynı zamanda var olan bu bozulmalar birkaç farklı sebeplerle ortaya çıkmıştır.

Bozulmuş ya da bozulmadan kalabilmiş bölümleri olan bu yapının tespiti bu başlıkta yer alan maddeler şeklindedir.

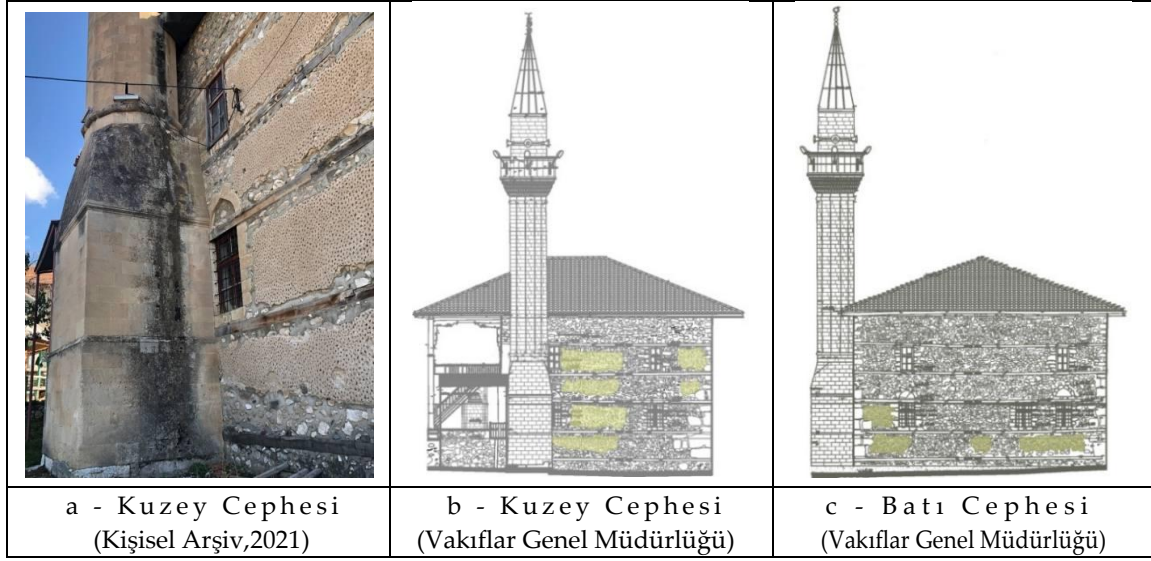
3.1. Cephelerdeki Hasarlar

Cami'nin doğu cephesi beden duvarı yıkılmış olduğu için sonradan yapılmıştır ve cephelerde uygulanmış olan yapının orijinal sıvaların batı ve kuzey cephesinde çoğu kısmı dökülmüştür. Güney cephesinde ise tamamen dökülmüş, günümüze ulaşamamıştır. Ayrıca cephelerde genel olarak atmosfer olaylarından kaynaklı ahşap hatılarda form bozuklukları oluşmuştur. Bunlar haricinde değerlendirildiğinde dışarıdan gözükten cephelerde bir bozulma yoktur. Yalnızca, giriş bölümü de bu cephede yer alan doğu cephesinde gözlemlenebilen farklı bozulmalar mevcuttur. Atmosfer olaylarından kaynaklı son cemaat yerindeki ahşap pervazlar ve girişlerdeki bozulmalar, çatıyı taşıyan ahşap sütunlar ve bu sütunların oturduğu kesme taşlar; mekanik aşınmadan kaynaklı merdiven ve son cemaat yeri döşemesindeki bozulmalar, vandalizm ve bakteri-mantar etkisi görülen minaredeki bozulmalar, cephe duvarındaki basit siva çatlaklarıyla giriş kapısında ve merdiven sütunundaki korozyon etkisi görülen kısımlar bu cephedeki mevcut bozulmaları oluşturmaktadır. (bkz. Şekil 5)

Şekil 5: Doğu Cephesi Bozulmalar

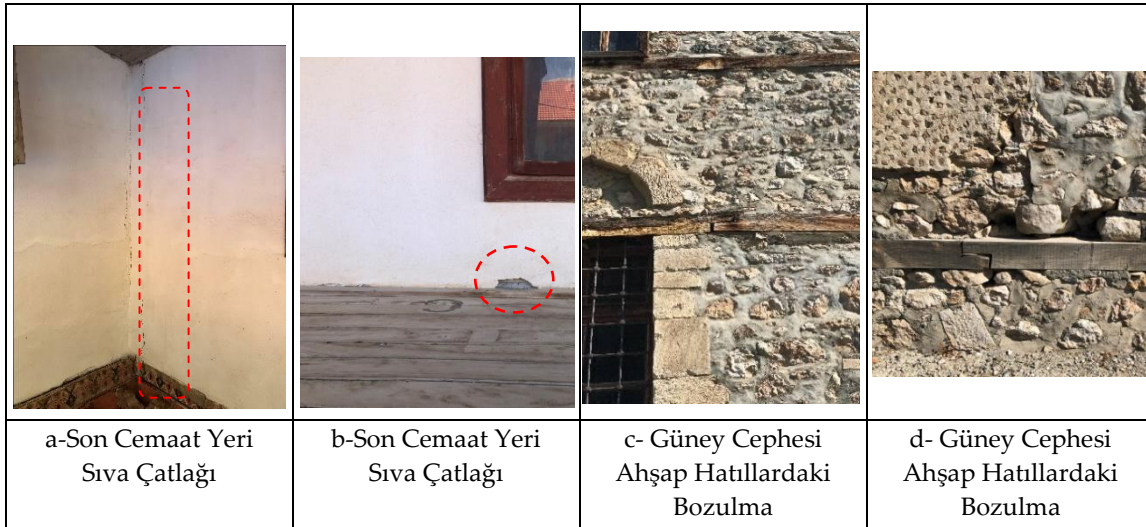
Sıva Dökülmesi • • • Cami'nin taş malzeme ve ahşap hatıllarla yapılmış olan beden duvarlarının yüzeyine o döneme özgü olduğu düşünülen sıva uygulanmıştır. Bu sıva karışımı irili ufaklı taşlar ve yöreye özgü toprakla oluşturulmuştur. Duvar dış yüzeyindeki bu sıvaların büyük bir bölümü günümüze ulaşamamıştır. Yapının batı cephesi ve kuzey cephesinde bu sıvalardan günümüze kalan kısımları görülmektedir (bkz. Şekil 6).

Şekil 6: Cephelerdeki Bozulmamış Sıvalar

Basit Sıva Çatlağı • • • Camii'nin üst katında bulunan kadınlar mahfiline cami minaresiyle bitişik olan yapının dışındaki merdivenle ulaşılır. Üst kata çıkıldığında geleneksel hayatlı konutları andıran son cemaat yerine varılır. Bu kısımdaki duvarlarda hava şartlarından kaynaklı olmuş olabilecek sıva dökülmeleri mevcuttur. (bkz. Şekil 7a/7b)

Atmosfer Olayları • • • Cami'nin yığma moloz taşlarla oluşturulmuş cephelerine, strüktürel anlamda sağlamlaştırabilmek için ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Ahşap hatılarda çita birleşim yerlerinde taşınan yükten ve hava şartlarından kaynaklı bükülmeler, kırılmalar oluşmuştur. (bkz. Şekil 7c/7d)

Şekil 7: Sıva ve Ahşap Hatıllardaki Bozulmalar (Kişisel Arşiv, 2021)

3.2. Ahşap Kirişteki Hasarlar

Atmosfer Olayları • • • Yapının taşıyıcı sistemini oluşturan ve cephede kalan ahşap sütunları desteklemek için sütun başlıklarına yardımcı taşıyıcı ahşap çitalar yerleştirilmiştir. Bu çitalarda çatının ağırlığıyla ve sıcak-soğuk havaya maruz kalıp genişerek çatlamalar, kırılmalar oluşmuştur ve bazı çitalar,

sütun başlıklarından ayrıldığından taşıyıcı özelliği zedelenmiştir. (bkz. Şekil 8/a, 8/b)

İnsan Kaynaklı • • • Ahşap çıtalar, sütun başlıklarında çatıdan gelen yükü destekledikleri gibi kirişlerde de düşey olarak yerleştirilip yükü dösemeye indirme açısından taşıyıcıyı desteklemektedirler. Kirişlere destek sağlayan bu çıtalarda da kırılmalar oluşmuştur. (bkz. Şekil 8/c)

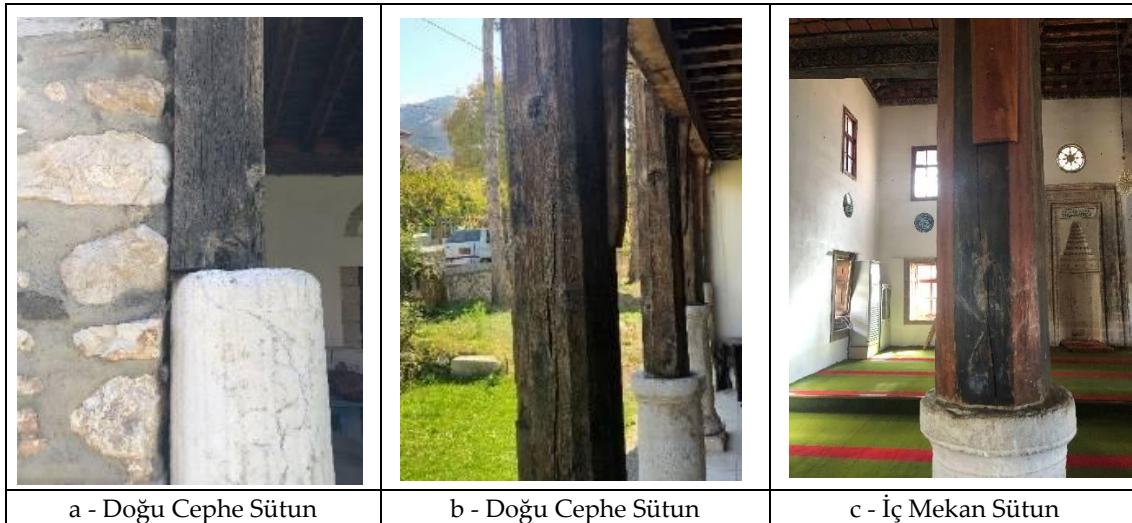
Şekil 8: Son Cemaat Yeri Taşıyıcıyı Destekleyen Çıtalar (Kişisel Arşiv, 2021)

3.3. Ahşap Sütunlardaki Hasarlar

Atmosfer Olayları • • • Uzun süre doğal hava etmenlerine maruz kalan yapılarda renk değişimi görülmüş ve eski parlaklıklarını kaybettikleri belirlenmiştir (Perker ve Akıncıtürk, 2006: 47). Dengere Camisi'nde ise atmosfer olaylarının etkisi cephedeki ahşap sütunlarda, spoliyen kesme taşların üzerine oturan kısımlarında çatlama olarak görülmektedir. Taş gibi malzemelerde zaman içinde eğilme bükülme olmayacağı için ahşap sütunda bu rijitlikten kaynaklı çatlama, kırılmalar gözlemlenebilmektedir. Ayrıca yağış, don olayları gibi nedenlerin etkisiyle oluşan genleşme sütunlarda çatlaklara sebep olmuştur (bkz. Şekil 9/b,9/c).

Taşınan Yük • • • Hem cephede hem de iç mekanda görülen kesme taş üzerine oturmuş ahşap sütunlardaki pabuç kısmı olan klasik devir kesme taşlarda çatıdan gelen yükü çatlama oluşturmuştur. Kesme taşların hangi bölgeden getirildiği kesin olarak bilinmemektedir.

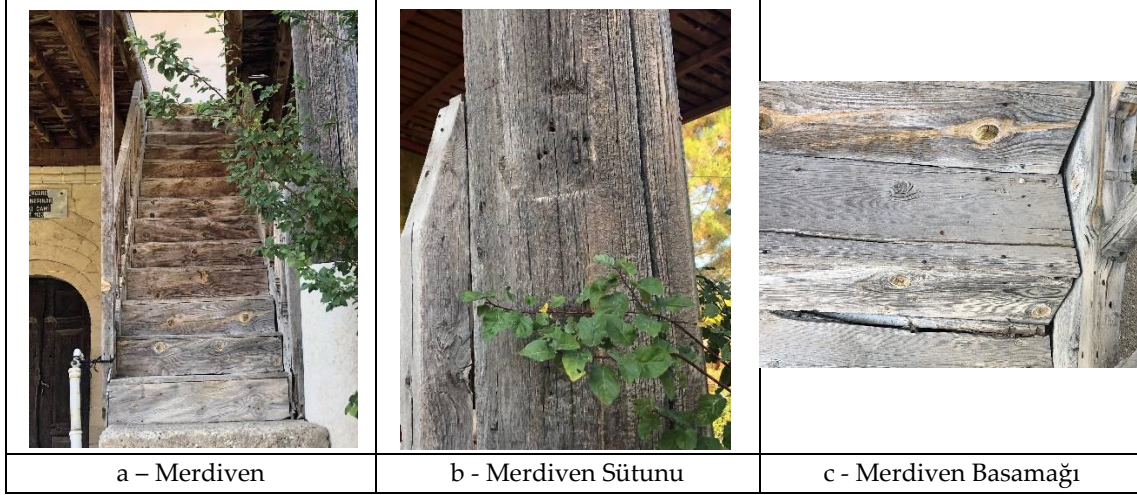
İç mekanı oluşturan alandaki sekizgen dört sütunun oturduğu kesme taşlarda da çatlama mevcuttur (bkz. Şekil 9/a).

Şekil 9: Kesme Taş Üzerine Oturmuş Ahşap Sütunlardaki Bozulmalar (Kişisel Arşiv, 2021)

3.4. Merdiven

Mekanik Aşınma, Hatalı Onarım, Korozyon • • • Cami’de kadınlar mahfiline ve son cemaat yerine doğu cephesinin sağında kalan ahşap malzemeden oluşturulan merdivenle çıkılmaktadır. Bu merdivenin başlangıcında çatıdan gelen yükleri taşımak için oluşturulan yine ahşap sütun vardır. Bu sütun cepheyi oluşturan diğer sütunlara nazaran daha bakımsız durumdadır (bkz. Şekil 10/b). İnsan eylemleri nedeniyle döşemede, merdivende ve merdiven başlangıcındaki sütunda mekanik aşınma etkisine uğradıkları gözlemlenmiştir (Perker ve Akıncıtürk, 2006: 47). Sütunda çatlamlar ve kırılmalar oluşmuştur, geçici olarak sütunu desteklemek için basit işlemler yapılmıştır. Aynı zamanda merdiven basamağında da bu kırılmalar görülmektedir (bkz. Şekil 10/a,10/c).

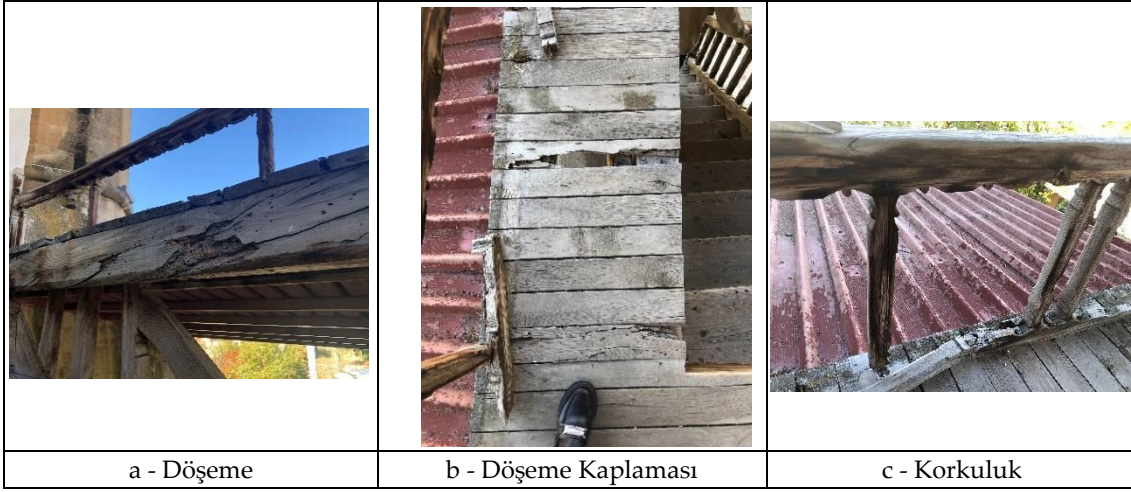

Şekil 10: Merdiven Bozulmaları (Kişisel Arşiv, 2021)

3.5. Son Cemaat Yeri Döşeme

Mekanik Aşınma, Böceklenme • • • Yaz aylarında kullanıldığı düşünülen üst kattaki son cemaat yerinin döşeme tahtalarında kırılmalar oluşmuştur. Hava akımına ve neme sürekli maruz kaldığı için döşeme tahtalarında çürümeler mevcuttur. Nem böcek etkisini beraberinde getirmiştir (bkz. Şekil 11/a). Besin ihtiyacı duyan ve bunun için özellikle ağaç ve ağaç ürünü ahşap malzemeleri tercih eden kurt ve böcekler, malzemeye zarar vermekte ve gözenekli bir hale gelmesine neden olmaktadır. Böceklenme etkisinin sürekliliği ahşap malzemenin taşıyıcı özelliğini kaybetmesine yol açmaktadır (Perker ve Akıncıtürk, 2006: 48). Sağlamlığı az olduğu için tehlike oluşturabilecek boyutta bir hasardır. Kirişlerin üzerine oturmuş bu döşeme tahtasının kalınlığı çok fazla değildir (bkz. Şekil 11/b).

Atmosfer Olayları, Bakımsızlık • • • Son cemaat yerinin olduğu bölüm açık alanda olduğu için güvenlik açısından çevresine ahşap malzemeden korkuluk yapılmıştır. Bu korkulukların üzerine oturduğu pabuçlarda kırılma, korkuluk direklerinden ayrışma gibi hasarlar oluşmuştur. Köy sakinleri tarafından geçici önlemler alınmaya çalışılmıştır ancak yeterli olmadığı görülmektedir (bkz. Şekil 11/c).

Şekil 11: Son Cemaat Yeri Döşeme (Kişisel Arşiv, 2021)

3.6. İç Mekanda Oluşan Hasarlar

3.6.1. Son Cemaat Yeri Tavan

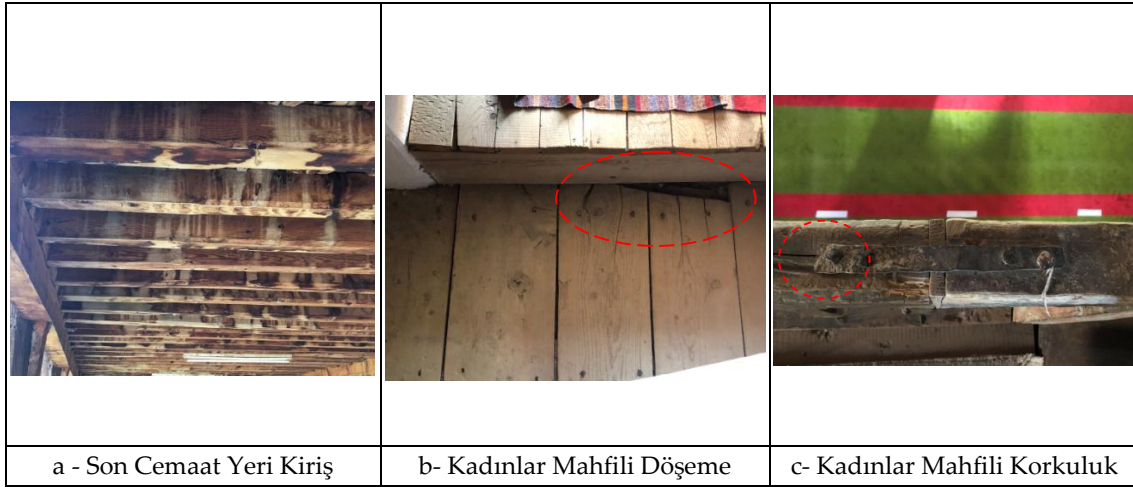
Atmosfer Olayları • • • Son cemaat yerindeki tavan kaplamaları ve kirişler, ahşap malzemeden oluşturulmuştur. Yatay olarak yerleştirilen kirişler ve çaprazlar oluşturularak desteklenen tavan kaplaması hava akımından kaynaklı zarar görmüştür, yüzeyinde kararmalar mevcuttur. Hava şartlarından etkilenmemesi için önlem alınması ve bakım yapılması gerekmektedir (bkz. Şekil 12/a).

3.6.2. Kadınlar Mahfili Döşeme

Bakımsızlık • • • Kadınlar mahfiline girilen bölümdeki döşemenin kaplaması da ahşap malzemedir. Genişliği fazla olan bu kaplamalar yapıya son restorasyon sürecinden sonra eklenmiş olabileceği düşünülmektedir. Orijinal malzemeye uygun seçilen bu döşeme kaplamasında bakımsızlıkla birlikte kırıklar oluşmuştur. Zemin sağlamlığı bu sebeple riskli durumdadır (bkz. Şekil 12/b).

Hatalı Onarım • • • Kadınlar mahfili üst katta asma katla oluşturulmuş bir alandır. Bu alanın çevresi de ahşap korkuluklarla çevrelenmiştir. Zaman içinde ahşap malzemedeki yıpranmadan kaynaklı olarak aşınmıştır. Bu korkulukların tehlike arz etmemesi için basit yöntemlerle halk tarafından müdahalede bulunulmuştur (bkz. Şekil 12/c). Ancak kullanılan yöntem orijinal ahşap malzemeye zarar vermiş, bu sebeple aşınma sürecini de hızlandırmıştır. Hatalı onarımlar nedeniyle bir yandan yapının tarihi ve estetik değerine zarar verildiği, orijinalliği kaybetmekle karşı karşıya kaldığı gözlenmiştir. Diğer yandan yapının taşıyıcılığına zarar geldiği, bilinçsiz müdahalenin yapının sağlamlığını riske soktuğu belirlenmiştir (Perker ve Akıncı, 2006: 49).

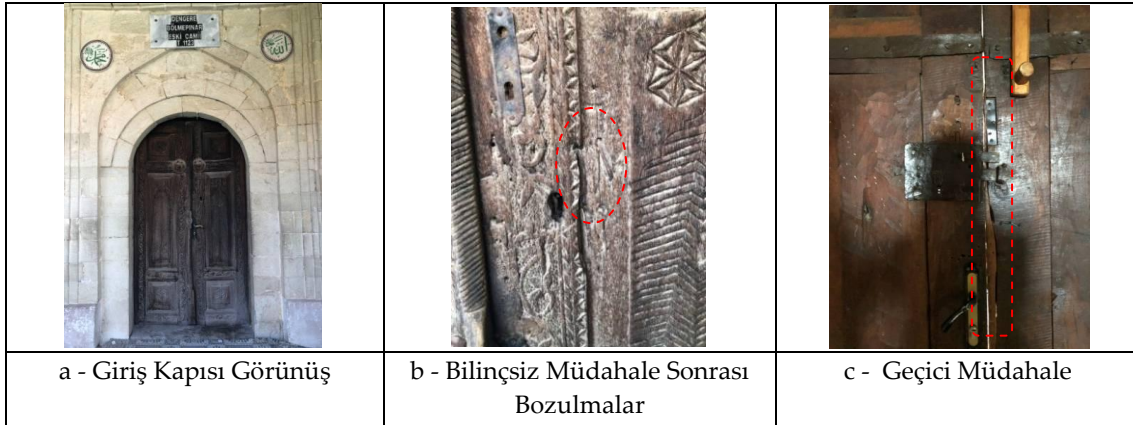

Şekil 12: Son Cemaat Yeri ve Kadınlar Mahfili (Kişisel Arşiv, 2021)

3.6.3. Giriş Kapısı

Hatalı Onarım, Korozyon • • • Yapının orijinalliğini kaybetmemiş olan giriş kapısı kündekari yapım tekniğiyle oluşturulmuştur. Zaman içinde yıpranmalar ve kullanılan malzemenin eskimesinden de kaynaklı olarak bozulmalar olmuştur. Bu bozulmaları önleyebilmek için halk tarafından basit müdahaleler yapılmış olduğu görülmektedir. (bkz. Şekil 13) Ahşap yapı elemanlarında meydana gelen korozyonun ahşap yapı malzemesiyle basit müdahale için kullanılan çivilerin nemli koşullarda temasta bulunmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Perker ve Akıncıtürk, 2006: 47). Kopan parçaları monte etmek gibi yöntemler kapının aşınmasının hızını artırmıştır.

Şekil 13: Kündekari Ahşap Giriş Kapısı (Kişisel Arşiv, 2021)

3.6.4. Minber

Bezeme Bozulması • • • Kündekari tekniğiyle yapılmış bir diğer bölüm ise minberdir. Minber orijinalliğini korumaktadır. Ancak zaman içerisinde pervazlarına işlenmiş olan bezemeler bozulmaya uğramıştır. Bunun yanı sıra minberde yukarı çıkarken kullanılan, kündekari tekniğiyle yapılmış korkuluklar vardır. Bu korkulukların bir bölümünde malzeme hasara uğramış, bu malzemeye benzer özellikte başka bir ahşap malzemeyle bütünleme işlemi yapılmıştır (bkz. Şekil 14). Böylelikle korkuluk üzerindeki bezemeler de hasar gören malzemeyle birlikte yok olmuştur. Minberin şerefeli bölümündeki küçük tavan da çıtakari tekniğiyle oluşturulmuştur.

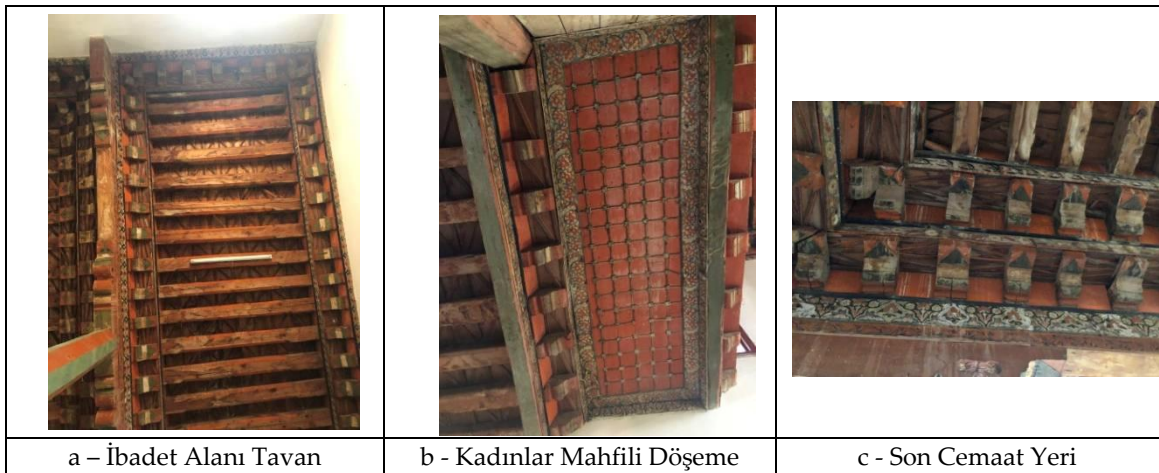
Şekil 14: Minber (Kişisel Arşiv, 2021)

3.6.5. Tavan

Bezeme Bozulması • • • Yapının tavanı oldukça hareketli bir görünüme sahiptir. Ahşap pervaz ve konsollar üzerine aşı boyayla kırmızı, sarı, yeşil, beyaz renkler kullanılarak kalemişi bezemeler oluşturulmuştur. Pervazlara farklı, konsollara farklı şekillerde bezemeler yapılmıştır (bkz. Şekil 15/a). Kadınlar mahfili yapının üst katında asma katta konumlanmıştır. Bu asma katın tavanında çıtakari tekniğiyle tavan işlemesi oluşturulmuştur (bkz. Şekil 15/b). Tavanı çevreleyen pervazlarında da çiçek motifleriyle bezemeler görülmektedir. Bu bezemeler diğer bezemelere oranla daha az bozulmaya uğramıştır.

Atmosfer Olayları, Taşınan Yük • • • Tavan işçiliği fazlasıyla göze çarpan bu yapıda, çeşitli kalemişi çiçek motifleri zamanla bozulmaya ve kaybolmaya başlamıştır. Aynı zamanda son cemaat yerinde tavadaki pervazları destekleyen çitalarda da çatlaklar oluşmuştur. Hava şartlarının etkisiyle çitalarda çatlakların oluşmasının yanı sıra bezemelerde de bozulmalar meydana gelmiştir (bkz. Şekil 15/c).

337

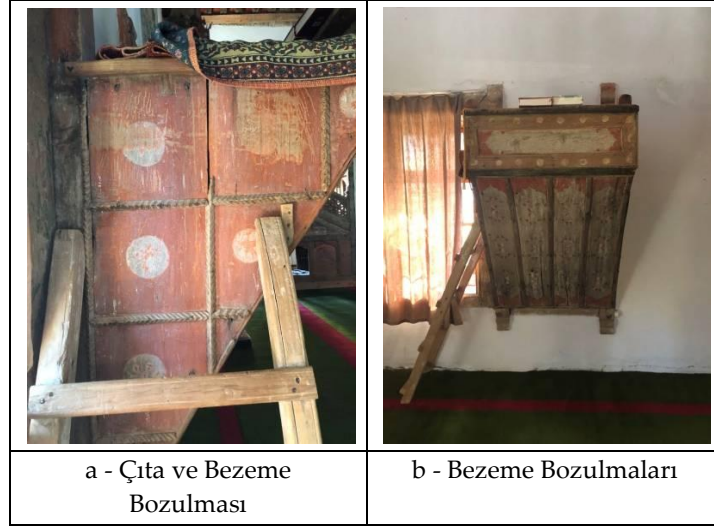
Şekil 15: Tavan (Kişisel Arşiv, 2021)

3.6.6. Vaaz Kürsüsü

Bu bezemeler iç mekanda çoğu mimari elemanda uygulanmıştır. Benzer şekilde vaaz kürsüsünde ve pencere pervazlarında da görülmektedir.

Bezeme Bozulması, Bakımsızlık • • • Vaaz kürsüsünün yan yüzeylerinde, eğimli olan alt

yüzeyinde ve ön yüzeyinde bu bezemeler farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Yan yüzeylerindeki bezemeler yuvarlak hatlı şekiller olarak tasarlanmıştır. Bu bölümler ince çıtalarla kare alanlara bölünmüş ve oluşan her bir alana yuvarlak şekilli bezemeler yapılmıştır. Alanı parçaladığı görünümü veren çıtalarda kırıklar mevcuttur (bkz. Şekil 16). Bakımsızlık sonucu hasarlı bölümlerin dış etkiye açık kaldığı gözlenmiştir (Perker ve Akıncıtürk, 2006:48). Ahşap malzemeyle oluşturulmuş eğimli alt yüzeyinde çatlaklar oluşmuştur. Aynı şekilde bezemelerden bazıları zamanla hasar görüp bozulmuş, bazılarınsa bilinçli olarak yok olmasına sebep olunmuş gibi yorumlanabilmektedir.

Şekil 16: Vaaz Kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021)

3.6.7. Pencere

Bezeme Bozulması, İnsan Kaynaklı Bozulma • • • Pencere kenarlarındaki bezemeler büyük oranda kaybolmuştur denebilir. Orijinal halinden bir kısmı günümüzde mevcuttur, gerekli bakım yapılmadığı süreçte tamamen kaybolma riskiyle karşı karşıyadır. Ahşap pencerelerin doğramalarında hasarlar mevcuttur (bkz. Şekil 17). Bu bozulmaların ahşap malzemenin zamanla aşınmasından kaynaklı olabileceği, aynı zamanda diğer nedenlerin de bozulmalarda etkin rol oynadığı gözlenmektedir.

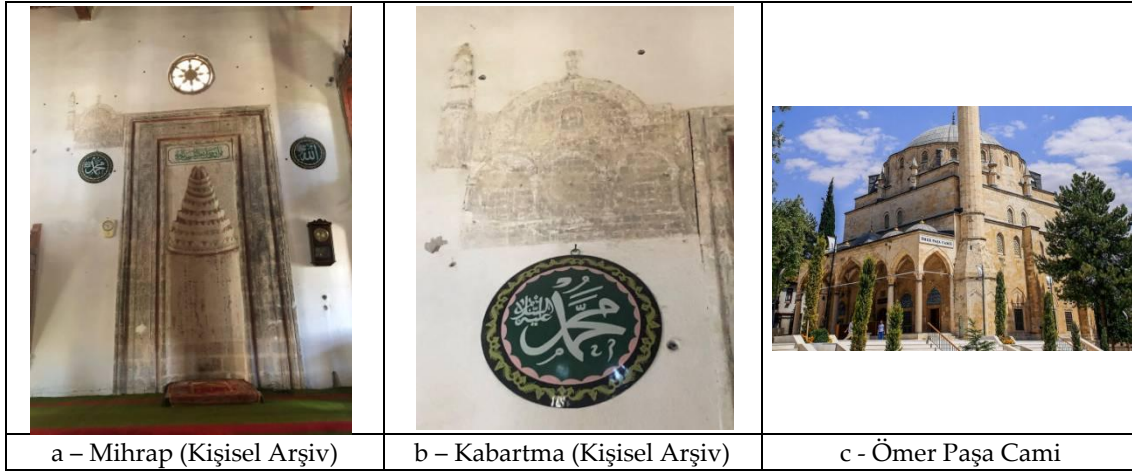

Şekil 17: Ahşap Pencere (Kişisel Arşiv, 2021)

3.6.8. Mihrap

Hatalı Onarım, Bezeme Bozulması • • • Taş malzemeyle oluşturulmuş yapının özgün mihrabında kenarlarında bezemeler bulunmaktadır. İç kısmı mukarnaslıdır ve bu mukarnasların yüzeyine hatalı şekilde boyama işlemi yapılmıştır. Kimyasal boyayla mihraba özgü bezemeler zarar görmüş, kayıplara uğramıştır (bkz. Şekil 18/a). Mihrabı çevreleyen taş yüzeyde kalemişi bezemeler mevcuttur. Zamanla silikleşmişlerdir bu nedenle onarım görmeleri gerekmektedir.

Mihrabın sol üst köşesinde taş malzemeye işlenmiş farklı bir cami kabartması vardır (bkz. Şekil 18/b). Rivayete göre bu cami Elmali'da bulunan Ömer Paşa Cami'dir (bkz. Şekil 18/c). Ancak kabartmadaki caminin giriş cephesi olduğu ön görülen cephesinde üç adet yuvarlak kemer bulunmaktadır, tek kubbeli ve minarelidir. Ömer Paşa Camisi'nde ise tek kubbe ve minare olmasına rağmen giriş cephesinde beş adet sivri kemer bulunmaktadır. Bölgede bu kabartmaya uygun bir cami olmadığı halk tarafından söylenmektedir.

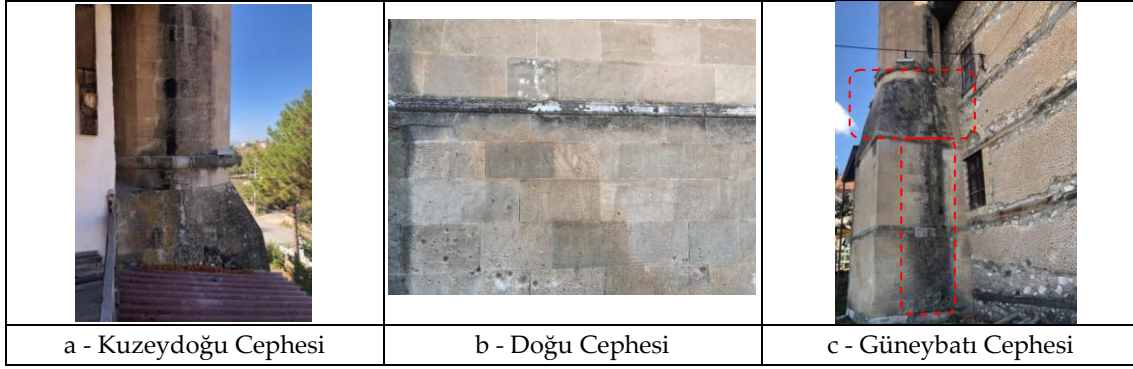
Şekil 18: Mihrap ve Mihraba Bitişik Kabartma

3.7. Minarede Oluşan Hasarlar

Bakteri ve Mantar Etkisi • • • Cami'nin giriş cephesine göre sağ köşeye yaslanmış olan minare taş malzemeyle oluşturulmuştur. Minarenin pabuç kısmında ve gövdesinde yağışlarla buna bağlı olarak nemle birlikte bakteri ve mantar oluşumları görülmektedir. Bu bakteriler salgıladıkları sıvılarla ve asit etkisiyle yüzeysel bozulmalara neden olmaktadır.¹ Bakteri ve mantar etkisi zamanla malzemeye zarar vererek parça kayıplarına yol açabilmektedir (bkz. Şekil 19/a,19/c).

Vandalizm • • • Minarenin pabucunun yüzeyine kesici, delici aletlerle müdahale edilmiş ve yüzeye zarar verilmiştir. Bu bilinçli tahribat yapının estetik değerine zarar vermektedir. Özgünlüğü kaybolmakta, tarihi değerine gölge düşürmektedir. Vandalizm etkisi yapının diğer bölümlerinde gözlemlenmemiştir. Bölge halkı bu konuda bilinçlendirilmeli, vandalizmin önüne geçilmelidir (bkz. Şekil 19/b).

¹ http://www.lento.com.tr/tm_restorasyon_teknikleri.asp

Şekil 19: Minaredeki Bozulmalar (Kişisel Arşiv, 2021)

3.8. Şadırvanda Oluşan Hasarlar

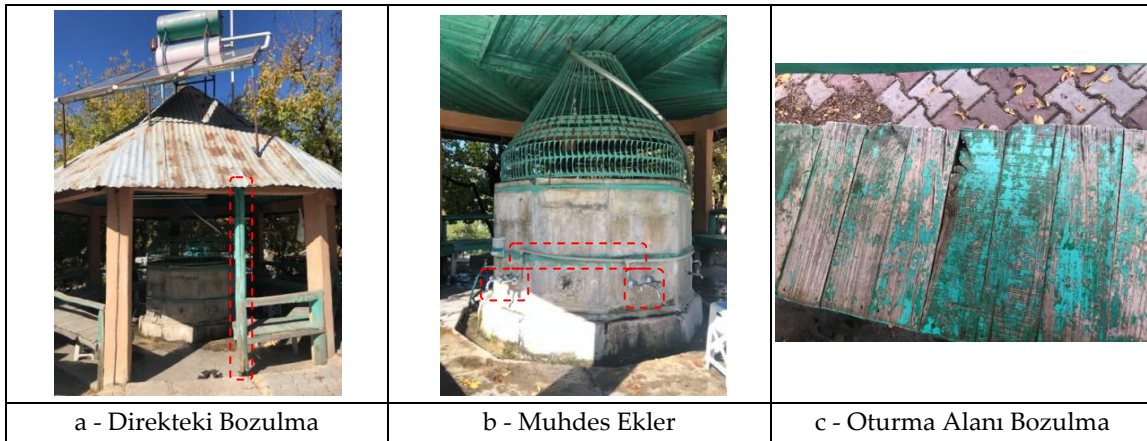
Atmosfer Olayları • • • Şadırvanın ahşap direklerinden günümüze bir adedi gelmiştir. Bu direkte de hava olaylarının etkisiyle aşınma oluşmuştur. Zemine oturan bölümünde kırılmalar vardır ve direk boyunca devam eden çatlaklar mevcuttur (bkz. Şekil 20/a). Yine şadırvanı çevreleyen köşeli oturma alanları ahşap malzemeye oluşturulmuştur. Bu alanlarda nem etkisiyle ve aşırı sıcak-don olaylarından kaynaklı genişlemenin etkisiyle aşınmalar oluşmuştur (bkz. Şekil 20/c).

Şadırvan çatı örtüsü sac olarak yapılmış, bu örtüyü taşımak için ahşap malzemeden konstrüksiyon oluşturulmuştur. Genleşme, nem, güneşten gelen radyasyon gibi nedenlerle ahşap konstrüksiyonda kararmalar ve bozulmalar görülmektedir. Bu durum zamanla ahşap konstrüksiyonun çatı örtüsünü taşıyamama tehlikesini göstermektedir.

Çatı örtüsü olan sac da zamanla eskimiş, yüzeyinde renk kaybı oluşmuştur. Yeni bir örtüyle değişmesi ve bu sayede çatı örtüsünü taşıyan ahşap konstrüksiyondaki bozulmanın azalması sağlanmalıdır.

Muhdes Ek • • • Şadırvanın orijinal çeşmelerinden bazıları sökülmüş, bunun yerine farklı stillerde musluklar yerleştirilmiştir. Musluklar arasına plastik boru bağlantısı eklenmiştir. Şadırvanın çatısına güneş enerjisinden yararlanmak için güneş enerji sistemi monte edilmiştir. Bu müdahalenin sıcak sudan faydalanabilmek için yapıldığı gözlenmektedir (bkz. Şekil 20/b).

Nem Etkisi • • • Suyun temas ettiği birincil bölüm olan şadırvanda; sürekli neme maruz kalan alanda yosunlaşma, suyun asit etkisiyle kararmalar görülmektedir. Gerekli bakımın düzenli aralıklarla yapılıyor olması bu bozulmanın önüne geçmek için elzemdir.

Şekil 20: Şadırvandaki Bozulmalar (Kişisel Arşiv, 2021)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Köklü bir geçmişe sahip olan Burdur ilinde farklı dönemlerde inşa edilmiş yapılar mevcuttur. Bu yapılardan günümüze ulaşabilenler olduğu kadar ulaşamayanların sayısı da çoktur. Dönem dönem depremler yaşamış bu ildeki yapıların ağır hasar gördüğü ya da tamamen yıkıldığı literatürlere geçmiştir (Koçibay, 2017: 4). Şiddeti yüksek ve yıkıcı olan bu depremleri çok az hasarla atlatabilen yapılar da olmuştur. Bunun yanı sıra geçmişten günümüze sürekli değişim ve gelişim halinde olan dünyada, bu gelişim ve değişimden en çok etkilenenlerden biri yerleşim yerleridir. Yerleşim yerlerinde toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla çeşitli şekilde göçler oluşmuştur. Bununla birlikte bir dönem kırsaldan kente göç olması, kırsal bölgeyi terk etmeye neden olmuştur. Terk edilmiş yapılar ortaya çıkmış, bakımsızlıktan bu kırsal bölgelerdeki inşa edilmiş tarihi yapılar yok olmayla karşı karşıya gelmiştir. Kısacası depremler, göçler, hava şartları gibi nedenler tarihi yapılarda büyük ya da küçük çaplı mimari bozulmalara yol açmıştır.

Bu tarihi yapılara örneklerden biri de Çavdır İlçesi'nin Bölmepınar Köyünde 16.yy ya da 17.yy da inşa edilmiş olan Dengere Cami'dir. Bu cami Anadolu Selçuklularının izini taşıyan bir tasarımla inşa edilmiş, hala ayakta olan ve bazı parça kayıpları ile birlikte mimari bozulmaların olmasına rağmen orijinalliğini korumaya çalışan bir yapıdır. Cami son olarak 1969 yılında restore edilmiş, yıkılan doğu duvarı ayağa kaldırılmış, yapının zarar görmüş diğer kısımları onarılmıştır. Bu sürecin üzerinden uzun zaman geçmesiyle birlikte yapıda bazı bakım-onarım çalışmalarının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yerinde tespit edilmiş olan bozulmalar ve bozulma sebepleri bu çalışmada, gerekli literatür taraması ve saha çalışmasıyla şekillenmiştir.

Tespit edilen bu çalışmalardan *atmosfer olaylarından kaynaklı* oluşan bozulmalar; cephedeki ahşap hatıllar, cepheye giren ahşap sütunlar ve ahşap çitalar, son cemaat yerini çevreleyen korkuluk ve bu alanın tavanındaki pervazlar, camiyle bir bütün olarak değerlendirilen şadırvandaki ahşap direk ve şadırvanın çatısının tavan kaplaması şeklindedir.

Mekanik aşınmadan kaynaklı olan bozulmalar; merdiven basamakları ve rıhtlar, son cemaat yeri döşemesi ve merdiven başlangıcındaki sütunda görülmektedir. *Hatalı onarımdan kaynaklı* bozulmalar; merdiven sütununa yapılan çivi müdahalesi, benzer şekilde giriş kapısına kilit göbeği yerleştirilirken yapılan müdahale, iç mekanda mihrabın kimyasal maddeyle boyanmasından dolayı oluşan bozulmalar olarak ortaya çıkmıştır. *Taşınan yükten kaynaklı*; ahşap sütunların oturduğu kesme taş ve son cemaat yerindeki pervazları destekleyen çitalarda bozulmalar olmuştur. *İnsan kaynaklı* bozulmalar; bazı ahşap çitalardaki kırılmalar ve pencere kasalarında görülen tahribat şeklindedir. Merdiven başlangıcındaki ahşap sütuna ve giriş kapısına eklenen kilit göbeği için kullanılan metal malzemelerden kaynaklı *korozyon* oluşmuştur. Son cemaat yerinin döşemesinde mekanik aşınma dışında *böceklenme etkisi* görülmüştür. *Bakımsızlıktan kaynaklı* son cemaat yeri korkuluğunda ve vaaz kürsüsündeki çitalarda kırıklar oluşmuştur. Minarenin dış yüzeyinde *bakteri ve mantar etkisi* görülmektedir, minarenin pabucunda ise sert cisimle müdahale edilmiş *vandalizm faktörü* vardır. Yapıda bezemeler yoğun olarak kullanılmış ve çeşitli alanlarında *bezeme bozulması* oluşmuştur. Şadırvanda ise *nem etkisiyle* suyun aktığı yüzeyde yosunlaşma görülmekte, şadırvanın çatısına yerleştirilen güneş enerji sistemi ve yapıldığı dönem özelliklerine uymayan *muhdes* muslukların kaldırılması gerekmektedir.

Bu bozulmalar için alınacak önlemler yapıda parça kaybı yaşanmasını önleyecek, yapıdaki yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtan ve tarihi değeri olan her bir mimari eleman daha iyi korunabilecek ve günümüzde olası bir yangın felaketinde çok büyük hasar görebilecek olan caminin daha az hasara uğraması sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2009). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayıncılık.
- Burdur İl Kültür Turizm Müdürlüğü. Dengere Cami. <https://burdur.ktb.gov.tr/TR-155559/dengere-cami.html> adresinden 25.11.2021 tarihinde erişildi.
- Burdur Haritası. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/haritalar/burdur-haritasi-burdur-ilceleri-nelerdir-burdur-ilinin-nufusu-kactir-kac-ilcesi-vardir-6311229> adresinden 01.12.2021 tarihinde erişildi.

- Burdur İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. İlin Coğrafi Yapısı ve Tarihi. (2021, 27 Kasım). <https://burdur.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=11> adresinden 27.11.2021 tarihinde erişildi.
- Burdur Tarihi ve Anılar*. (2016). Burdur: Burdur Ticaret Odası Yayınları, Sayı: 9, Kültür Yayınları Serisi: 3.
- Çavdır Perspektif Görünüm. <https://www.gezivetatilrehberi.com/burdur-ilceleri/cavdir> adresinden 01.12.2021 tarihinde erişildi.
- Çavdır Belediyesi İlçe Tarihçesi. <http://www.cavdir.gov.tr/ilcemiz-tarihcesi> adresinden 12.11.2021 tarihinde erişildi.
- Dengere Cami Perspektifi. <http://dunyacamileri.blogspot.com/2010/09/dengere-bolmepinar-camii-burdur.html> adresinden 15.11.2021 tarihinde erişildi.
- Erica, A.; Guillaud, H. ve Hardy, M. (2008). *Terra Literature Review: An Overview of Research in Earthen Architecture Conservation*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Eroğlu, S. (2013). Burdur-Dengere Köyü Camisi'nin Ahşap Üzerine Kalemşi Bezemeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(29), 233-248.
- Halaç, H.H. (2014). A Design Adventure in the Arhceological Site; Karacahisar Castle Gate Transition Structure. *Jass Studies - The Journal of Academic Social Science Studies*, 7(30), 251-261.
- Halaç, H. H. ve Demir, İ. (2018). Kütahya Başmelek Kilisesi'ndeki Bozulmalar. *Jass Studies - The Journal of Academic Social Science Studies*, 11(70), 371-388.
- Koçbay, O. (4 Ekim 2017). Hatıratlarda 1914 Burdur-Isparta Depremi. *Yeniğün Gazetesi*. 4.
- Ömer Paşa Cami. <https://antalya.com.tr/listing/omer-pasa-camii> adresinden 27.12.2021 tarihinde erişildi.
- Perker, Z. S. ve Akıncıtürk, N. (2006). Cumalıkızık'da Ahşap Yapı Elemanı Bozulmaları. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 11(2), 43-51.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, II (1977). *Türkiye'de Vakıf Eserler ve Eski Abideler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Susurluk Çayı Havzasında Tropikal Gün - Yaz Günü Sayısındaki Eğilimler ve RCP 8.5 Senaryosuna Göre Modellenmesi*

Prof. Dr. Mücahit Coşkun

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7881-6742>

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Karabük – TÜRKİYE

Sıracettin Gözalan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6721-1860>

Doktora Öğrencisi / Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Karabük – TÜRKİYE

Muhammet Öztekin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7801-9145>

Doktora Öğrencisi / Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Karabük – TÜRKİYE

Doç. Dr. Sevdâ Coşkun

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4702-4670>

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Karabük – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.12.2021

Kabul: 17.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Susurluk Çayı

Trend Analizi

İklim Modellemesi

Yaz Günü

Tropikal Gün

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55617>

Öz

İklim değişikliği günümüzde belirgin olarak hissedilmektedir. Değişim, dinamik bir sistem olan iklimin doğası gereğidir. Yerkürenin eksen eğikliği, yörüngesel hareketleri, Güneş aktiviteleri ve fosil yakıtların kullanılması iklim değişikliklerinin ana sebepleri arasında gösterilmektedir. İklim değişiklikleri günümüze özgü olmayıp jeolojik geçmişte temel karakteri ısınma ve soğuma eğilimli çok sayıda değişimin gerçekleştiği bilinmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin kuzey batısında, Marmara Denizi'nin güneyinde yer alan Susurluk Çayı Havzası'nda iklim değişikliğinin göstergelerinden olan yaz günü ve tropikal gün sayılarındaki değişimler analiz edilmiştir. Araştırmada Susurluk Çayı Havzası'nda yer alan 7 meteoroloji istasyonunun (Bandırma, Bursa, Dursunbey, Keles, Simav, Tavşanlı, Uludağ) veri setleri seçilmiştir. Seçilen istasyonların, 1970-1995, 1996-2020 ve 2021-2060 (RCP 8.5) yıllarını kapsayacak şekilde üç periyot halinde inceleyerek günlük maksimum sıcaklık sayılarının 1970-2060 yılları arasındaki eğilimlerinin analizlerine yer verilmiştir.

Araştırmada, iklim değişiklikleri nedeniyle Türkiye'de meydana gelen ısınmaya bağlı olarak Susurluk Çayı Havzası'ndaki tropikal ve yaz günü sayısındaki eğilimlerin yönü ve şiddetinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, tropikal ve yaz günü değişimlerinin incelenmesi konusunda Türkiye literatürüne katkı sağlamasının yanı sıra uygun alanlarda üretimi giderek artan tropikal meyve yetiştiriciliğine ve havza yönetimi çalışmalarına veri althğı sağlaması açısından önemli görülmektedir. Bu kapsamda havzada uzun yıllar ölçüm yapan istasyonlardan elde edilen maksimum sıcaklık verileri kullanılarak ekstrem olaylar olarak görülen yaz ve tropikal gün sayılarındaki 1970 ve 2060 yılları arasındaki değişimler analiz edilmiştir.

Çalışmada, 1970-1995, 1996-2020 yıllarını kapsayan periyotlarda meteoroloji gözlem istasyonlarına ait günlük maksimum sıcaklık verileri kullanılırken, 2021-2060 yıllarını kapsayan periyotta ise modelleme verisi olarak CMIP5 projesi kapsamında hazırlanan RCP 8.5 senaryosu ile hazırlanan HadGEM2-ES küresel dolaşım modelleri çıktıları ile RegGEM4.3.4 bölgesel iklim küçültme yöntemi verilerinden yararlanılmıştır. Araştırmada trend analiz yöntemi olarak Mann Kendall ve Spearman Rho test istatistiği ile analizler yapılmıştır. Bu iki yöntem son derece kullanışlı olmasından dolayı alan yazında genel olarak en çok tercih edilen istatistikî yöntemlerdir. Çalışma sonucunda; 1970-1995, 1996-2020 ve 2021-2060 yıllarını kapsayan periyotlarda yıllık yaz günü sayısı neredeyse bütün istasyonlarda negatif eğilimlerin olduğu görülmektedir (artış eğilimi olanlarda ise anlamlılık yoktur). Yıllık tropikal gün sayısında ise 1970-1995 yıllarını kapsayan birinci periyotta Dursunbey, Simav ve Tavşanlı'da anlamlı artışlar görülürken, ikinci periyotunu oluşturan 1996-2020 yıllarında, Bandırma, Bursa, Dursunbey ve Simav; 2021-2060 (Gelecek) yıllarını kapsayan üçüncü periyotta ise tüm istasyonlarda ciddi artışların olduğu belirlenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Coşkun, M.; Gözalan, S.; Öztekin, M. ve Coşkun, S. (2022). Susurluk Çayı Havzasında Tropikal Gün ve Yaz Günü Sayısındaki Eğilimler ve RCP 8.5 Senaryosuna Göre Modellenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 343-358.

Trends in the Number of Tropical Days and Summer Days in the Susurluk Stream Basin and Modeling According to the RCP 8.5 Scenario*

Prof. Dr. MÜCAHİT COŞKUN

Karabük University, Faculty of Literature, Department of Geography, Karabük – TURKEY

Sıracettin GÖZALAN

PhD Student / Karabuk University, Institute of Graduate Programs, Department of Geography, Karabük – TURKEY

Muhammet ÖZTEKİNCİ

PhD Student / Karabuk University, Institute of Graduate Programs, Department of Geography, Karabük – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. SEVDA COŞKUN

Karabük University, Faculty of Literature, Department of Geography, Karabük – TURKEY

Article History

Submitted: 24.12.2021

Accepted: 17.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Susurluk River

Trend Analysis

Climate Modeling

Summer Day

Tropical Day

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55617>

Abstract

Climate change is being felt significantly today. Change is due to the nature of the climate, which is a dynamic system. The axis obliquity of the Earth, its orbital movements, solar activity, and the use of fossil fuels are shown as the leading causes of climate change. It is known that climate changes are not unique to the present day, but many changes have occurred in the geological past, the main character of which is prone to warming and cooling. In this study, the changes in the number of summer days and tropical days, which are indicators of climate change, were analyzed in the Susurluk Stream Basin located in the northwest of Turkey and the south of the Sea Marmara. In the research, the stations of 7 meteorological stations (Bandırma, Bursa, Dursunbey, Keles, Simav, Tavşanlı, Uludağ) located in the Susurluk Stream Basin were selected. Analyses of the trends of the maximum daily temperature numbers Dec 1970-2060 by examining the selected stations in three periods to cover the years 1970-1995, 1996-2020, and 2021-2060 (RCP 8.5) are included.

The aim of the study is to determine the direction and severity of the trends in the number of tropical and summer days in the Susurluk Stream Basin due to the warming that has occurred in Turkey due to climate changes. Çalışma, tropikal ve yaz günü değişimlerinin incelenmesi konusunda Türkiye literatürüne katkı sağlamasının yanı sıra uygun alanlarda üretimi giderek artan tropikal meyve yetiştiriciliğine ve havza yönetimi çalışmalarına veri altlığı sağlaması açısından önemli görülmektedir. In this context, the changes in the number of summer and tropical days, which are considered as extreme events, between 1970 and 2060 dec analyzed using the maximum temperature data obtained from stations that have been measuring the basin for many years.

In the study, 1970-1995, covering the years 1996-2020, the maximum daily average temperature in a period of meteorological observation stations belonging to the data are used when covering a period 2021-2060 years in CMIP5 RCP 8.5 scenario modeling the data as prepared under the project designed with the HadGEM2-ES global circulation models with the outputs of RegGEM4.3.4 regional climate data reduction methods were used. Mann-Kendall and Spearman's Rho test statistics were used as the method in the study. These two methods are the most preferred statistical methods in general in the field summer because they are beneficial. As a result of the study, there are negative trends in almost all stations in the number of summer days per year in periods covering the years 1970-1995, 1996-2020, and 2021-2060. In the first period covering the years 1970-1995, there were significant increases in Dursunbey, Simav, and Tavşanlı, while in the years 1996-2020, Bandırma, Bursa, Dursunbey and Simav, which constitute the second period; in the third period covering the years 2021-2060 (Future), there were significant increases in all stations.

GİRİŞ

Günümüzden yaklaşık 2 milyon yıl önce başlayan Kuaterner dönemi içerisinde en az 4 kez Avrupa, Asya ve Amerika'da ılıman iklim bölgelerine kadar buzullar inmiş ve soğuk periyot (buzul çağı) yaşanmıştır. Glasiyal dönem olarak da adlandırılan bu periyotlar Alplerdeki tabaka incelemelerine göre yaşlıdan genç tabakaya doğru isimlendirilmesi Günz-Mindel-Riss-Würm olarak yapılmıştır. Würm buzul dönemi en son yaşanan buzul çağı olup yaklaşık 100 bin yıl sürmüştür. Belirtilen buzul çağları arasında ise interglasyal periyot (Buzul arası çağ) olarak bilinen dönemler meydana gelmiştir. İklim değişimlerinde soğuk bir dönem arkasından sıcak bir dönem yaşanmış, ardından tekrar bir soğuk dönem devam ederek bir döngü sergilemiştir. Kuaterner dönemi içerisinde belirtilen buzul çağlarının döngü biçiminde yaşandığı bu kısım Pleistosen olarak bilinmektedir. Pleistosen'deki glasiyal periyotlarda kara yüzeylerinin yaklaşık %30'u buzlarla kaplı olduğu paleoklimatik (geçmiş iklim) kayıtlardan anlaşılmaktadır (Coşkun, 2019). Günümüzden yaklaşık olarak 18 bin yıl önce en üst noktasına erişen "son buzul çağı" olan Würm, yaklaşık olarak 10.000 yıl önce sona erdi ve yerküre ısınmaya başladı (Saarnisto ve Lunkka, 2004). Bu ısınma süreci hâlen devam etmektedir ancak bu ısınma dönemleri de sabit seyretmemektedir. Holosen dönemi içinde etkinliği birkaç yüzyıl süren 9 soğuma döneminin (Bond dönemleri) meydana geldiğini gösteren okyanus çökelleri bulunmaktadır. 1300-1850 yılları arasında Bond 0 olarak adlandırılan son soğuma Küçük Buzul Çağı olarak anılmaktadır (Erlat, 2014). Doğal döngünün devam etmesi halinde yeryüzünün yeniden soğumaya başlamış olması gerekirken insanlığın, icatların gelişmesi ve zamanla sanayi devriminin başlaması ile fosil yakıtların yakılması, arazi örtüsünün plansız bir şekilde kullanılması sonucunda iklimde soğumanın meydana gelmesi gerekirken, ısınma evresine geçilmiştir (Türkeş, 1996; Kadioğlu, 1997; Saarnisto ve Lunkka, 2004; Özdemir ve Bahadır, 2010; Yıldırım, Erdoğan ve Uysal, 2011).

İklim, daha önce doğal süreçler ile değişmiştir fakat bu değişimler son derece yavaş olmuştur. Sanayi devriminden sonra artan fosil yakıt tüketimi ve sera gazı yoğunluğuna bağlı olarak bu değişimlerin etki süresi daha kısa zamanda meydana gelmiştir (Türkeş, 1996; Kadioğlu, 1997; Türkeş, Sümer ve Çetiner, 2000; Du, Cai, Zhank ve Zhao, 2001; Penny ve Kealhofer, 2005; Legesse ve Ayenew, 2006; Kiage, Liu, Walker, Lam ve Huh, 2007; Mengü ve Akkuzu, 2008; Özdemir ve Bahadır, 2010; Bahadır ve Saraçlı, 2010; Yuan, Zeng, Liang, Huang, Hua, Li ve He, 2015).

Sanayi faaliyetleri, orman yangınları, çöl tozları, bitkilerin tozlaşması, polenler vb. aktiviteler sonucunda atmosferde önemli oranda aerosol miktarının artması hem atmosfer kirliliğe neden olmakta hem de atmosfer bileşimini etkilemektedir. Türkiye'nin önemli Demir-Çelik işleme tesisleri olan Karabük ve Ereğli'de fosil yakıtların yoğun olarak kullanılması atmosferdeki partikül oranının artmasına neden olmaktadır (Coşkun, Şahiner ve Canbulat, 2022). Atmosfer bileşimindeki partikül miktarının artıp azalması, iklim elemanlarının zaman serisinde değişimler sergilemesine yol açabilmektedir. Bu değişimlerinin yönü ve şiddeti hakkında tahminler yapılmaktadır.

İklim parametrelerinin gelecekte nasıl bir seyir izleyeceğinin tahmin edilmesi amacıyla iklimi oluşturan bileşenler arasındaki ilişkiyi nicel yöntemler ile ortaya koyan modellemeler oluşturulmuştur. Karmaşık bir sistem olan iklimin gelecekteki muhtemel seyrinin tasvir edilmesinde en önemli araç iklimin modellenmesi olarak görülmektedir (Turp, Öztürk, Türkeş ve Kurnaz, 2014; Demircan, Gürkan, Eskioğlu, Arabacı ve Coşkun, 2017). Böylece iklimin mevcut durumu üzerinden çeşitli hesaplamalar ile gelecekteki iklim koşullarının genel hatları belirlenmeye çalışılmaktadır. İklim modellemelerinde sonraki dönemlerde meydana gelecek durumların önceden canlandırılması ve tasvir edilmesi önem kazanmaktadır (Demircan vd., 2017). Bu amaca yönelik gelecek dönemlerde iklimin genel karakterlerindeki durumları önceden canlandırmak için çeşitli modelleme ve senaryolar üretilmiştir. Uluslararası düzeyde en çok tercih edilen senaryolar arasında olması ve Türkiye için oluşturduğu verilerin Türkiye ortalamalarına en yakın sonuçları vermesi nedeniyle bu çalışmada RCP 8.5 (Representative Concentration Pathways – Temsili Konsantrasyon Yolu) senaryoları tercih edilmiştir.

Fosil yakıtların kullanılması ve sera gazı yoğunluğunun artması ile güneşten gelen ultraviyole ışınların atmosferin alt tabakası olan sınır tabakasında tutulması ile ortalama ve ekstrem sıcaklıklar artmıştır.

Ekstrem sıcaklıkların belli eşik değerlerini geçmesi ile tropikal ve yaz günü olarak bilinen sıcak günler yaşanmaktadır (Erlat ve Yavaşlı, 2009; Erlat ve Türkeş, 2012; Deniz, 2013; Karabulut, 2020).

Günlük maksimum sıcaklıkların $\geq 25^{\circ}\text{C}$ olması durumunda "yaz günü", maksimum sıcaklıkların $\geq 30^{\circ}\text{C}$ olması durumunda ise "tropikal gün"ler olarak isimlendirilmektedir. İklim değişikliği üzerine yapılan birçok çalışma bulunmakta fakat tropikal ve yaz günü değişimlerinin analiz edilmesi hakkında alan yazında yeterli çalışmanın olmadığı görülmektedir (Erlat ve Yavaşlı, 2009; Erlat ve Türkeş, 2012; Karabulut, 2020). Coşkun, Gözalan, Öztekin ve Dündar (2020), Susurluk Çayı Havzası'nın ortalama sıcaklık ve toplam yağış verileri üzerine yapmış oldukları eğilim analizleri sonucunda bu havzada ortalama sıcaklıklarda artışların olduğu sonucuna varılmıştır. Artan ortalama sıcaklıkların, günlük maksimum sıcaklıklara olası etkisi ile tropikal ve yaz günü sayısındaki değişimlere etkisinin analiz edilmesi amacıyla bu havza tekrar çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Çalışmanın alan kapsamı, Türkiye'nin kuzey batı kesiminde yer alan Marmara Denizi'ne güneyden bağlanan Susurluk Çayı ve kollarının su toplama alanı olarak belirlenmiştir. Susurluk Çayı'nın önemli kollarını Nilüfer Çayı, Orhaneli Çayı, Emet Çayı, Mustafa Kemal Paşa Çayı, Simav Çayı, Karadere, Kille Çayı ile Kocaçay oluşturmaktadır. Araştırma alanı hidrografik bir havzadır. Havzanın kuzey kesiminde Marmara Denizi'nin güneyinde Gönen ve Bursa arasında tektonik kökenli depresyon sahasının çukur yerlerinde biriken yüzey suları batıda Kuş Cenneti ile doğuda Uluabat Gölü'nü meydana getirmektedir. Bu göller alanın en büyük gölleridir.

Çalışmanın konu kapsamı, havzada günlük maksimum sıcaklıkların eşik değerlerini belirleyerek, ekstrem olaylar olarak görülen tropikal ve yaz günlerinin 1970-1995 ve 1996-2020 yılları olacak şekilde iki periyotta incelenmesi ile RCP 8,5 senaryosu göre 2021-2060 döneminin modelleme verilerinin eğilim analizlerinin uygulanmasıdır.

IPCC raporlarında yer alan HadGEM2-ES küresel model verilerinin RCP 8,5 senaryosundan RegCM4.3.4 bölgesel iklim modeli çıktıları üzerinden ekstrem olaylar olarak ifade edilen yaz günü (günlük maksimum sıcaklıklar $\geq 25^{\circ}\text{C}$ olması) ve tropikal gün (maksimum sıcaklıkların $\geq 30^{\circ}\text{C}$ olması) sayıları tespit edilmiştir.

Araştırmanın amacı, Türkiye'de meydana gelen ısınmaya bağlı olarak Susurluk Çayı Havzası'ndaki tropikal ve yaz günü sayısındaki eğilimlerin yönü ve şiddetinin belirlenmesidir. Türkiye'de tropikal ve yaz günü sayılarındaki değişimleri araştıran çalışmalar ve bulguları şöyledir:

Erlat ve Yavaşlı (2009), Ege Bölgesi'nde tropikal ve yaz günü sayısındaki değişimlerin analiz edildiği çalışmada, 1939-1970 yıllarını kapsayan birinci periyotta anlamlı olmayan artış ve azalışların olduğu görülmüştür. 1970 yıllardan sonra ise anlamlı artışların olduğu saptanmıştır. Deniz (2013), Türkiye'de yaz mevsiminde sıcaklıklar ve eğilimlerinin incelendiği çalışmada, yaz günlerinin güney bölgelerde yüksek olduğu, kuzeye gittikçe tropikal gün sayısının arttığı sonucuna varılmıştır. Erlat ve Türkeş (2013), "Observed changes and trends in numbers of summer and tropical days, and the 2010 hot summer in Turkey" adlı çalışmada 1950-1975 döneminde hafif bir soğutma eğilimi ile yıllık yaz ve tropikal gün sayısı azalırken, 1976-2010 döneminde ise önemli bir artış eğilimi olan bir bölüm ile yıllık yaz ve tropikal gün sayısı artmaktadır. Türksever, Sözen ve Çetin (2016), "Akdeniz Kıyı İllerinin Son 54 Yıllık Sıcaklık ve Yağış Ortalamalarının İklim Değişiklikleri Açısından Değerlendirilmesi" adlı çalışmada Akdeniz'e kıyısı olan Türkiye'nin Antalya, Mersin, Adana ve İskenderun şehirlerinde sıcaklık ortalamaları ve yağış miktarlarında son 54 yıllık süreçte değişimlerin durumu belirlenmiştir. Son 27 yıllık süreçte yaz mevsimi sıcaklık ortalamasında Antalya'da $+0,68^{\circ}\text{C}$, Mersin'de $+1,5^{\circ}\text{C}$, Adana'da $+0,82^{\circ}\text{C}$, İskenderun'da $+0,68^{\circ}\text{C}$ artış tespit edilmiştir. Sözen (2016), "Düzce'nin 1960 Sonrası Sıcaklık ve Yağış Ortalamalarının İklim Değişiklikleri Açısından Değerlendirilmesi" adlı çalışma kapsamında 1960-1989; 1990-2015 yılları arası maksimum sıcaklık ortalamaları karşılaştırılmış ve sıcaklıkların $0,71^{\circ}\text{C}$ arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca artışın tüm mevsimlerde (kış, $0,43^{\circ}\text{C}$; ilkbahar, $0,67^{\circ}\text{C}$; yaz, $1,07^{\circ}\text{C}$ ve sonbahar da $0,66^{\circ}\text{C}$) gerçekleştiği belirlenmiştir. Karabulut (2020), "Adana'da tropikal ve yaz günü sayılarındaki değişim ve eğilimler" adlı çalışmada, istatistiksel olarak yaz ve tropikal gün sayılarında anlamlı değişimlerin meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle yaz mevsiminde yaz günü

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma alanında, bulunan meteoroloji istasyonların 1970-2020 yılları arasında ölçümlenen 50 yıllık veriler seçilerek incelenmiştir. Bu istasyonlar sırasıyla Bandırma, Bursa, Dursunbey, Keles, Uludağ, Tavşanlı ve Simav olarak belirlenmiştir. Bir sonraki aşamada modelleme verisi için hazırlanan en uygun grid noktaları tespit edilmiştir. Meteoroloji istasyonları ile grid noktalarının yükselti ve topografik koşullarının türdeş olması son derece önemlidir. Türdeş olan istasyon ve grid noktaları ArcGIS 10.4.1 GIS (Geography Information System) program yardımı ile belirlenmiştir. Adı geçen istasyonların günlük maksimum sıcaklık değerleri incelenmiştir. Bu veriler Meteoroloji Genel Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Çalışmada; *Trend Analysis Windows* isimli yazılım ve **IBM SPSS 24** programları kullanıldı. İklim verilerinin Non-parametrik dağıldığı için en uygun yöntem olan Mann Kendall ve Spearman Rho tercih edilmiştir. Haritaların yapılması için ArcGIS 10.4.1 GIS programından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Susurluk Çayı Havzasında Bulunan Bazı Meteorolojik İstasyonlar

İstasyon Adı	Yükselti	Enlem	Boylam	Rasat Yılı
<i>Bandırma</i>	20	40,3315	27,9965	1970-2020
<i>Bursa</i>	100	40,2308	29,0133	1970-2020
<i>Dursunbey</i>	637	39,5778	28,6322	1970-2020
<i>Keles</i>	1063	39,915	29,2313	1970-2020
<i>Uludağ</i>	1877	40,1075	29,129	1970-2020
<i>Tavşanlı</i>	833	39,5384	29,4941	1970-2020
<i>Simav</i>	809	39,0925	28,9786	1970-2020

İklim parametreleri zaman sersinde çok hızlı değişimler sergilemektedir. Bu değişimlerden dolayı veriler aynı doğrultuda hareket etmemektedir. Bunun sonucunda normal bir dağılım sergilenmesi beklenmemektedir. Belirtilen özelliğinden dolayı verilere homojenlik testi uygulanmamıştır. Bunun yerine Non-parametrik test analizleri olan Mann Kendall ve Spearman Rho yöntemleri seçilmiştir. Bu yöntemler dünya literatüründe en çok tercih edilen istatistikî analizlerin başında gelmektedir (Neyran, 2007; Karakuş, 2017). Verilerin analizi sonucunda Z kritik değer olan $\pm 1,96$ güven aralığında kalması durumunda bir eğilimin olmadığı sonucuna varılır. Kritik değerinin altında olunca negatif, üstünde olunca pozitif bir trendin olduğu anlaşılmaktadır (Coşkun, 2020a; 2020b; 2020c; Coşkun vd., 2020). Çalışma kapsamında kullanılan yöntemler sırası ile aşağıda verilmektedir.

3.1 Kullanılan Modeller ve Senaryolar

3.2. Mann-Kendall Testi

Mann-Kendall testi Mann (1945) ve Kendall (1975) tarafından geliştirilmiştir. Testin rastgele değişkenlerin dağılımı bakılmaksızın kullanılan parametrik olmayan bir testtir. Bu özelliğinden dolayı MannKendall testi özellikle hidrometeorolojik verilerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu teste göre, H_0 kabul zaman serilerinde trend olmadığını varsayar, H_1 ise bir trend olduğunu varsayar (Burn ve Elnur, 2002).

Kurulan H_1 hipotezine göre ($k \neq j$) ve $n \geq k, j$ serisinde X_k ve X_j sıralı olarak dizilen verilerin benzerlik göstermeyip homojen olmayan bir dağılım sergilediği anlamına gelmektedir. Aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır (Özfidaner, 2007).

$$\text{sgn}(x_j - x_i) = \begin{cases} 1 & ; x_j > x_i \\ 0 & ; x_j = x_i \\ -1 & ; x_j < x_i \end{cases} \quad (1)$$

Testteki S değeri formül 2'de ki gibi hesaplanmaktadır (Hirsch ve Slack, 1984; Coşkun, 2020b; Coşkun vd., 2020).

$$S = \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \text{sgn}(x_j - x_i) \quad (2)$$

Homojen dağılış sergileyen verilerin ortalaması ve ortalaması sıfır olan test istatistiği S'in varyansı, formül 3'te ki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{Var}(S) = \frac{n(n-1)(2n+5)}{18} \quad (3)$$

Parametrelerde benzerlik olması durumunda, velilerin hesaplanması için formül 4 ile bulunmaktadır.

$$\text{Var}(S) = \frac{n(n-1)(2n+5) - \sum_t t(t-1)(2t+5)}{18} \quad (4)$$

Parametreler hesaplanıp elde edilen değerler, trend analizi için önem arz eden kritik Z değeri ile karşılaştırılır.

$$z = \begin{cases} S > 0 \Rightarrow \frac{S-1}{\sqrt{\text{Var}(S)}} \\ S = 0 \Rightarrow 0 \\ S < 0 \Rightarrow \frac{S+1}{\sqrt{\text{Var}(S)}} \end{cases} \quad (5)$$

Mann-Kendall testin elde edilen sonuçlar, eğer pozitif ise artan, negatif ise azalan yönde bir eğilim var anlamına gelmektedir (Gözalan, 2019; Coşkun, 2020c).

3.3. Spearman'ın Rho Testi

Zaman serisinde ölçümlenip homojen dağılış göstermeyen parametreler arasında bir ilişkinin varlığını belirlemek amacıyla kullanılan Non-parametrik bir testtir.

Sıra istatistiği olan R_{xi} verileri ardışık olarak büyükten küçüğe veya küçükten büyüğe olacak şekilde sıralanmaktadır. Gözlem serisinde X=(x₁, x₂, ...x_n) vektörü olmak üzere; iki yönlü test ile açıklanan H₀ hipotezine göre x_i (i=1, 2, 3, ... n) değerleri eş olasılıklı dağılımlardır ve H₁ hipotezine göre ise x_i (i=1, 2, 3, ... n) sayısal değerleri zaman serisinde artış yada azalışlar göstermektedir. Spearman'ın Rho Testi istatistiği (r_s), formül (6)'da ki gibi hesaplanmaktadır (Gümüş ve Yenigün, 2006; Gözalan, 2019; Coşkun, 2020c).

$$r_s = 1 - 6 \frac{\sum_{i=1}^n (R x_i - i)^2}{n(n^2 - 1)} \quad (6)$$

Ölçümlenen iki verilerinin aynı değerde olması halinde, bu verilerin ortalaması alınmaktadır. Eğer aynı değere üç gözlem varsa bu durumda 6,7,8 olan 3 gözlem, (6+7+8=21) ve 21 sayısının 3 gözleme bölümünden elde edilen 7 değeri, bu 3 gözlemin sırası kabul edilmektedir. Bir sonraki gözlem değerinin sırası 9 olur ve bu şekilde gözlem değerleri sıralanabilir (Coşkun, 2020b).

n>30 olması durumunda r_s dağılımı normale yaklaşacağından dolayı normal dağılım tablosu kullanılmaktadır. Bunun için için r_s' nin test istatistiği (Z), formül (7)'de görüldüğü gibi hesaplanır.

$$Z = r_s \sqrt{n-1} \quad (7)$$

Eğer Z değeri, α anlamlılık düzeyinde elde edilen sayılar veri Zα/2 değerinden büyük olması durumunda H₀ hipotezi reddedilerek parametrelerde zaman serisinde belirli bir trendin olmadığı sonucuna varılmaktadır (Çeribaşı, Doğan ve Sönmez, 2014).

Hadgem2-Es/Regcm4.3.4 Küresel/Bölgesel Modeli

RCP 8.5 (Representative Concentration Pathways –Temsili Konsantrasyon Yolu) senaryoları HadGEM2-ES küresel iklim modeli çıktılılarıyla RegCM4.3.4 bölgesel iklim modeli çalıştırılarak 20kmx20km çözünürlükte elde edilmiş olan 2020-2060 dönemlerine ait yıllık anomali değerleri Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden temin edilerek kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Trend Analizi

Günlük maksimum sıcaklıkların ≥ 25 °C (eşit veya daha yüksek) olması durumunda yaz günü olarak ifade edilirken, maksimum sıcaklıkların ≥ 30 °C (eşit veya daha yüksek) olması durumunda ise tropikal gün olarak kabul edilmektedir. Susurluk Çayı Havzası'nda seçilen istasyonların verileri 1970-1995 ile 1996-2020 ve modelleme verisi olan 2021-2060 yıllarını kapsayacak şekilde üç ayrı periyota ayırarak Mann Kendall ve Spearman Rho testleri analiz edilmiştir.

Birinci Periyot (1970-1995)

Tablo 2: Mann Kendall ve Spearman Rho Yaz ve Tropikal Gün Sayısı Trend Analiz Sonuçları (1970-1995)

İstasyonlar	Mann Kendall ve Spearman Rho Trend Analiz Sonuçları					
	Yaz Mevsimi (Yaz Günü)	Sonbahar Mevsimi (Yaz Günü)	Yıllık (Yaz Günü)	Yaz Mevsimi (Tropikal Günü)	Sonbahar Mevsimi (Tropikal Günü)	Yıllık (Tropikal Günü)
Bandırma	0,67	-0,07	-0,66	-1,78	1,56	-0,97
Bursa	0,00	-0,54	-1,14	0,82	2,87*	1,42
Dursunbey	-1,42	0,49	-1,10	2,36*	3,01*	2,5*
Keles	-0,35	1,28	0,00	-0,77	3,71*	-0,07
Simav	-1,99*	0,82	-0,30	2,59*	4,13*	3,62*
Tavşanlı	-3,34*	-0,12	-1,99*	3,76*	3,81*	3,95*
Uludağ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Yaz Günü Sayısı

Tablo 2 incelendiğinde 1970-1995 yılları arasını kapsayan birinci periyotta yıllık yaz günü sayısında havza genelinde anlamlı olmayan azalışların ön planda olduğu görülmektedir. Sadece Tavşanlı istasyonunda anlamlı azalış bulunmaktadır. Mevsimlik periyotta yaz mevsiminde yaz günü sayısında Simav ve Tavşanlı istasyonlarında anlamlı olan negatif eğilimler görülmektedir. Geriye kalan istasyonlarda ise artış ve azalışlar görülse de anlamlılık ifade etmemektedir. Sonbahar mevsiminde yaz günü değerlerinde var olan eğilimler anlamlılık ifade etmemektedir (Tablo 2; Harita 2).

Tropikal Gün Sayısı

Yıllık tropikal gün sayılarında Dursunbey, Simav ve Tavşanlı istasyonlarında %95 ($\alpha: 00,5$) anlamlı artışların olduğu saptanmıştır. Yaz mevsiminde tropikal gün sayısında Dursunbey, Simav ve Tavşanlı istasyonlarında anlamlı artışların olduğu görülmektedir. Sonbaharda ise Bursa, Dursunbey, Keles, Simav ve Tavşanlı istasyonlarında ciddi artışların olduğu görülmektedir. Seçilen istasyonlar arasında Uludağ istasyonunda trend eğilimleri saptanamamıştır. Bunun sebebi istasyonun bulunduğu yükselti ve çevresel faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir (Tablo2; Harita 4).

İkinci Periyot (1996-2020)

Tablo 3: Mann Kendall ve Spearman Rho Yaz ve Tropikal Gün Sayısı Trend Analiz Sonuçları (1996-2020)

İstasyonlar	Mann Kendall ve Spearman Rho Trend Analiz Sonuçları					
	Yaz Mevsimi (Yaz Günü)	Sonbahar Mevsimi (Yaz Günü)	Yıllık (Yaz Günü)	Yaz Mevsimi (Tropikal Günü)	Sonbahar Mevsimi (Tropikal Günü)	Yıllık (Tropikal Günü)
Bandırma	0,26	2,42*	1,01	2,29*	1,72	2,29*
Bursa	-0,96	0,40	-0,30	1,70	2,83*	2,41*
Dursunbey	-1,14	0,26	-1,00	2,73*	2,78*	3,11*
Keles	1,67	1,42	2,64*	1,28	2,55*	1,42
Simav	-1,05	0,72	-1,19	2,03*	2,87*	2,78*
Tavşanlı	2,41*	0,21	0,96	-1,24	1,85	-0,63
Uludağ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Yaz Günü Sayısı

Susurluk Çayı Havzası'nda 1996-2020 yılları arasında kapsayan ikinci periyotta yıllık yaz günü değerlerinde sadece Keles istasyonunda anlamlı artışların olduğu görülmektedir (Tablo 3; Harita 3).

Mevsimlik periyotta yaz mevsiminde Bandırma, Keles ve Tavşanlı istasyonlarında artışlar görülmektedir fakat sadece Tavşanlı istasyonundaki artış istatistikî açıdan anlamlılık göstermektedir. Sonbahar mevsiminde ise havza genelinde artışlar görülse de bu artışlardan sadece Bandırma istasyonundaki eğilimin istatistikî açıdan anlamlılık ifade ettiği görülmektedir.

Tropikal Gün Sayısı

Yıllık tropikal gün sayısında Susurluk Çayı Havzası'nda Keles, Tavşanlı ve Uludağ istasyonları hariç geriye kalan istasyonlarda (Bandırma, Bursa, Dursunbey ve Simav) anlamlı artışların var olduğu görülmektedir. Mevsimlik periyotta yaz aylarında Bandırma, Dursunbey ve Simav istasyonlarında anlamlı artışların olduğu görülmektedir. Sonbahar mevsiminde ise tropikal gün sayısının yaz aylarına göre artışta olduğu saptanmıştır. Sonbaharda Bursa, Dursunbey, Keles ve Simav istasyonlarında ciddi artışlar görülmektedir (Tablo 3; Harita 5).

Üçüncü Periyot (2021-2060)**RCP 8.5 Senaryosuna Göre Susurluk Havzasında Yaz ile Tropikal Gün Sayısındaki Eğilimler****Tablo 4:** Mann Kendall ve Spearman Rho Yaz ve Tropikal Gün Sayısı Trend Analiz Sonuçları (2021-2060)

İstasyonlar	<i>Mann Kendall ve Spearman Rho Trend Analiz Sonuçları</i>					
	<i>RCP 8,5</i> Yaz Mevsimi (Yaz Gün)	<i>RCP 8,5</i> Sonbahar Mevsimi (Yaz Gün)	<i>RCP 8,5</i> Yıllık (Yaz Gün)	<i>RCP 8,5</i> Yaz Mevsimi (Tropikal Gün)	<i>RCP 8,5</i> Sonbahar Mevsimi (Tropikal Gün)	<i>RCP 8,5</i> Yıllık (Tropikal Gün)
Bandırma	-3,94*	-0,53	-2,90*	4,16*	3,69*	5,63*
Bursa	-1,27	0,52	-0,31	2,67*	2,97*	3,90*
Dursunbey	-2,1*	-0,25	-0,62	2,00*	2,92*	3,18*
Keles	-4,27*	0,87	-1,09	4,61*	4,39*	5,91*
Simav	-3,18*	-1,06	-0,9	2,85*	3,34*	4,20*
Tavşanlı	-2,04*	-0,03	-0,73	2,85*	3,69*	4,30*
Uludağ	-1,22	3,18*	1,35	3,41*	2,00*	4,17*

Yaz Günü Sayısı

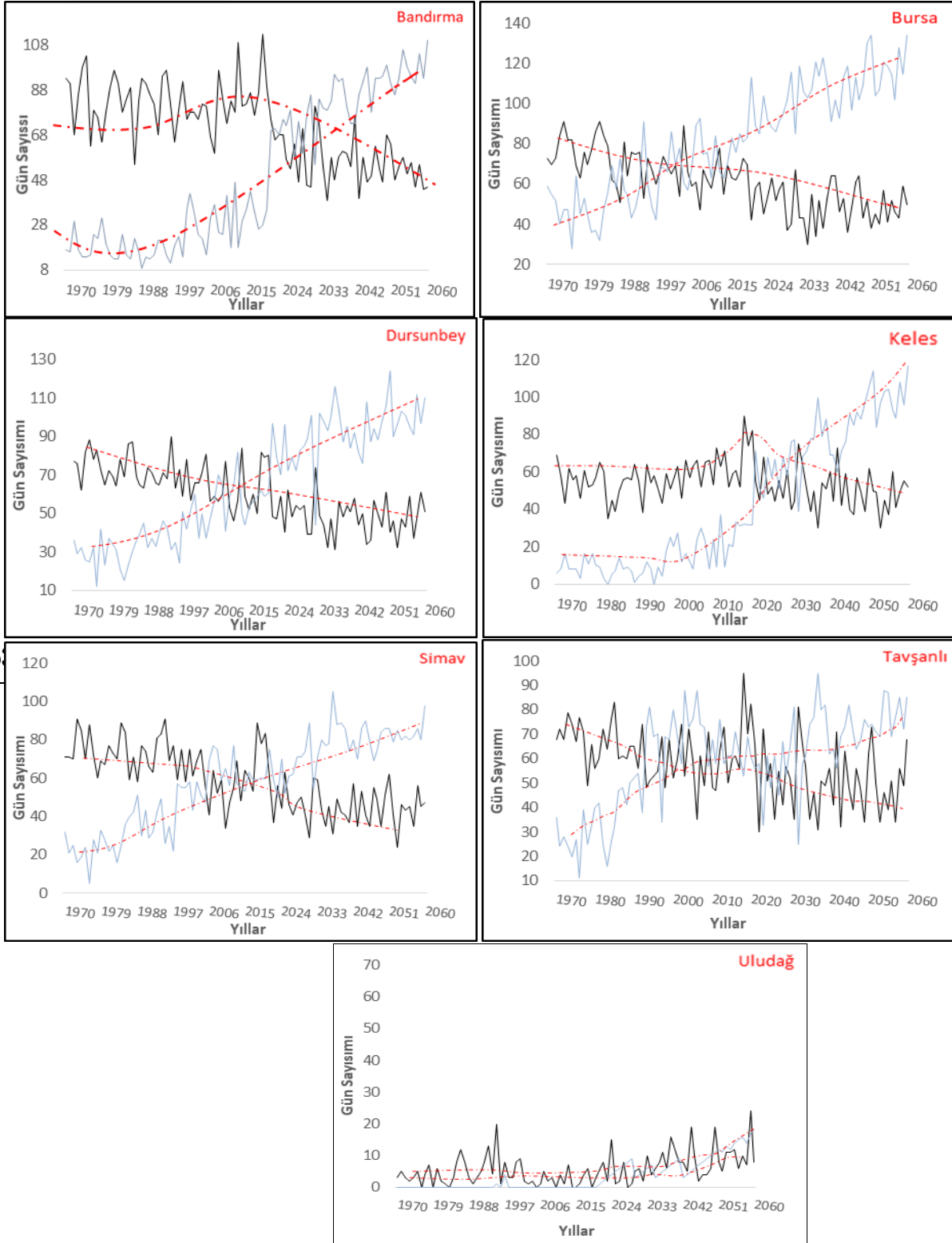
Susurluk Çayı Havzası'nda 2021-2060 yılları arasında kapsayan üçüncü periyotta RCP 8.5 senaryosuna göre yaz günü sayısı yıllık olarak incelendiğinde Bandırma istasyonunda anlamlı azalış görülürken geriye kalan istasyonlardaki artış ve azalış eğilimleri istatistikî açıdan anlamlılık ifade etmemektedir. Sonbahar mevsiminde sadece Uludağ istasyonunda anlamlı artışlar görülürken, geriye kalan istasyonlardaki artış ve azalışlar anlamlılık göstermemektedir. Yaz mevsiminde Uludağ ve Bursa' da anlamlı olmayan azalış söz konusu iken, geriye kalan istasyonlarda ciddi azalışların olacağı öngörülmektedir (Tablo 4).

Tropikal Gün Sayısı

Susurluk Çayı Havzası'ndaki bütün istasyonlarda yıllık, yaz ve sonbahar periyotlarının tümünde tropikal gün sayılarında istatistikî açıdan anlamlı artışların olacağı belirlenmiştir (Tablo 4).

Şekil 1: Susurluk Çayı Havzasının Yaz ile Tropikal Gün Sayılarının Eğilim Yön Grafikleri
Tropikal Gün (→), Yaz Günü (←), Eğilim Çizgisi (-)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Susurluk Çayı Havzası'nda Meteoroloji Genel Müdürlüğü'ne bağlı 7 istasyonda 1970-1995, 1996-2020 ve 2021-2060 yılları arasında kapsayan üç farklı periyotta ölçümlenmiş ve modellenmiş günlük maksimum sıcaklık verilerinin trend analiz sonuçları Tablo 2, 3 ve 4'te verilmiştir.

Atmosferin yapısında meydana gelen değişimlere bağlı olarak Türkiye'nin sıcaklık değerlerinde, genel olarak artışların olduğu yapılan birçok çalışmada görülmüştür (Erlat ve Yavaşlı, 2009; Deniz, 2013; Erlat ve Türkeş, 2013; Sözen, 2016; Türksever, Sözen ve Çetin, 2016; Karabulut, 2020). Artış eğilimlerinden dolayı maksimum sıcaklıkların belli bir eşiği geçmesi sonucunda ekstrem olay olarak görülen tropikal gün ve yaz günü yaşanmaktadır. Günlük maksimum sıcaklıkların $\geq 30^{\circ}\text{C}$ olması durumunda tropikal gün, $\geq 25^{\circ}\text{C}$ olması durumunda ise yaz günü olarak isimlendirilmektedir.

Mann Kendall ve Spearman Rho Trend Analiz Sonuçları							
İstasyonlar	Yaz Mevsimi (Yaz Günü)	Sonbahar Mevsimi (Yaz Günü)	Yıllık (Yaz Günü)	Yaz Mevsimi (Tropikal Gün)	Sonbahar Mevsimi (Tropikal Gün)	Yıllık (Tropikal Gün)	
1970-1995 Birinci Periyot	Bandırma	↑ 0,67	↓ -0,07	↓ -0,66	↓ -1,78	↑ 1,56	↓ -0,97
	Bursa	→ 0,00	↓ -0,54	↓ -1,14	↑ 0,82	↑ 2,87*	↑ 1,42
	Dursunbey	↓ -1,42	↑ 0,49	↓ -1,10	↑ 2,36*	↑ 3,01*	↑ 2,5*
	Keles	↓ -0,35	↑ 1,28	→ 0,00	↓ -0,77	↑ 3,71*	↓ -0,07
	Simav	↓ -1,99*	↑ 0,82	↓ -0,30	↑ 2,59*	↑ 4,13*	↑ 3,62*
	Tavşanlı	↓ -3,34*	↓ -0,12	↓ -1,99*	↑ 3,76*	↑ 3,81*	↑ 3,95*
	Uludağ	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00
1996-2020 İkinci Periyot	Bandırma	↑ 0,26	↑ 2,42*	↑ 1,01	↑ 2,29*	↑ 1,72	↑ 2,29*
	Bursa	↓ -0,96	↑ 0,40	↓ -0,30	↑ 1,70	↑ 2,83*	↑ 2,41*
	Dursunbey	↓ -1,14	↑ 0,26	↓ -1,00	↑ 2,73*	↑ 2,78*	↑ 3,11*
	Keles	↑ 1,67	↑ 1,42	↑ 2,64*	↑ 1,28	↑ 2,55*	↑ 1,42
	Simav	↓ -1,05	↑ 0,72	↓ -1,19	↑ 2,03*	↑ 2,87*	↑ 2,78*
	Tavşanlı	↑ 2,41*	↑ 0,21	↑ 0,96	↓ -1,24	↑ 1,85	↓ -0,63
	Uludağ	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00	→ 0,00
2021-2060 Üçüncü Periyot RCP 8.5 Senaryosu	Bandırma	↓ -3,94*	↓ -0,53	↓ -2,90*	↑ 4,16*	↑ 3,69*	↑ 5,63*
	Bursa	↓ -1,27	↑ 0,52	↓ -0,31	↑ 2,67*	↑ 2,97*	↑ 3,90*
	Dursunbey	↓ -2,1*	↓ -0,25	↓ -0,62	↑ 2,00*	↑ 2,92*	↑ 3,18*
	Keles	↓ -4,27*	↑ 0,87	↓ -1,09	↑ 4,61*	↑ 4,39*	↑ 5,91*
	Simav	↓ -3,18*	↓ -1,06	↓ -0,90	↑ 2,85*	↑ 3,34*	↑ 4,20*
	Tavşanlı	↓ -2,04*	↓ -0,03	↓ -0,73	↑ 2,85*	↑ 3,69*	↑ 4,30*
	Uludağ	↓ -1,22	↑ 3,18*	↑ 1,35	↑ 3,41*	↑ 2,00*	↑ 4,17*

↓ : Negatif Eğilim   ↓ : Anlamsız Azalış   ↑ : Anlamsız Artış   ↑ : Pozitif Eğilim

Şekil 2: Yaz ve Tropikal Gün Sayısının Muhtemel Eğilim Yönleri (1970-1995, 1996-2020, 2021-2060)

1. 1970-1995, 1996-2020 ve 2021-2060 Yaz Günü Sayısı

Yıllık Yaz Günü Sayısı

- 1970-1995 yıllarını kapsayan **birinci** periyotta havza genelinde yaz günü sayısının istatistikî açıdan anlamlı olmayan azalışların olduğu görülürken, sadece Tavşanlı istasyonunda anlamlı negatif azalış saptanmıştır. Keles ve Uludağ istasyonlarında ise bir eğilimin olmadığı görülmüştür.
- 1996-2020 yıllarını kapsayan **ikinci** periyotta ise yıllık yaz günü sayısının havzada üç istasyonda (Bursa, Dursunbey ve Simav) anlamlı olmayan azalışların olduğu görülürken sadece Keles istasyonunda anlamlı artışların olduğu saptanmıştır.
- 2021-2060 yıllarını kapsayan **üçüncü** periyotta yaz günü sayısında Uludağ istasyonunda anlamlı olmayan artışın olduğu görülmektedir. Diğer tüm istasyonlarda azalış yönlü eğilim görülse de sadece kıyı bandında yer alan Bandırma istasyonunda anlamlı azalış belirlenmiştir (Şekil 2).

Yaz Mevsimi Yaz Günü Sayısı

• Yaz mevsiminde 1970-1995 yıllarını kapsayan **birinci** periyotta havzada negatif eğilimlerin ön planda olduğu belirlenmiştir. Bandırma istasyonundaki artışın anlamlılık göstermediği görülürken, Simav ve Tavşanlı'daki azalışların anlamlı olduğu saptanmıştır. Bursa ve Uludağ istasyonlarında ise eğilim görülmemektedir.

• 1996-2020 yıllarını kapsayan **ikinci** dönemde Bandırma istasyonunda anlamlı olmayan eğilim seyri devam ettiği görülürken, Keles istasyonunda ise eğilim yönü pozitif olarak dönerek anlamlı olmayan artışa geçmiştir. Havzada sadece Tavşanlı istasyonunda görülen artış anlamlıdır.

• RCP 8,5 senaryosuna göre 2021-2060 olan üçüncü periyotta havzada bulunan Bursa ve Uludağ istasyonları hariç diğer istasyonlarda (Bandırma, Dursunbey, Keles, Simav ve Tavşanlı) istatistikî açıdan kuvvetli negatif anlamlı eğilimlerin olduğu görülmektedir.

Sonbahar Mevsimi Yaz Günü

• 1970-1995 yıllarını kapsayan **birinci** periyotta havza genelinde Bandırma, Bursa ve Tavşanlı istasyonlarında anlamlı olmayan negatif eğilimlerin aradan geçen 25 yıllık dönemden sonra 1996-2020 (ikinci periyot) döneminde eğilim yönünü pozitif olarak çevirdiği görülmüştür. Kıyı bandında olan Bandırma istasyonunda ise kuvvetli pozitif anlamlı bir eğilimin olduğu saptanmıştır.

• RCP 8,5 senaryosuna göre 2021-2060 yıllarını oluşturan **üçüncü** periyotta, Bursa ve Keles istasyonlarında anlamlı olmayan artışlar, Uludağ istasyonunda ise pozitif anlamlı eğilimler görülürken, geriye kalan istasyonlarda azalışların olacağı tahmin edilmektedir (Şekil 2).

2. 1970-1995, 1996-2020 ve 2021-2060 Tropikal Gün Sayısı

Yıllık Tropikal Gün Sayısı

• Susurluk Çayı Havzası'nda 1970-1995, 1996-2020 ve 2021-2060 yıllarını kapsayacak şekilde üç periyot zaman serisinde elde edilen sonuçlara göre havza genelinde tropikal gün sayısının arttığını söylemek mümkündür. Bandırma, Keles (1970-1995) ve Tavşanlı (1996-2020) istasyonlarındaki anlamlı olmayan negatif eğilimlerin 2021-2060 yıllarını kapsayan üçüncü periyotta eğilim yönünün pozitif olarak dönerek anlamlı artışların yaşanacağı tahmin edilmektedir.

Yaz Mevsimi (Tropikal Gün)

• 1970-1995 yılları arasında Bandırma ve Keles istasyonlarında anlamsız negatif eğilimler görülürken, Dursunbey, Simav ve Tavşanlı istasyonlarında ise görülen artış eğilimleri istatistikî açıdan kuvvetli anlamlılık göstermektedir.

• 1996-2020 yıllarını kapsayan için periyotta tropikal gün sayısının artışa geçtiği görülmektedir. Bandırma, Dursunbey ve Simav istasyonunda görülen pozitif eğilimler istatistikî açıdan anlamlılık göstermektedir. Bursa ve Keles istasyonlarında görülen artış eğilimi ise anlamlılık ifade etmemektedir.

• 2021-2060 yıllarını oluşturan üçüncü periyotta ise RCP 8,5 senaryosuna göre havzada kuvvetli pozitif anlamlı eğilimlerin meydana geleceği öngörülmektedir.

Sonbahar Mevsimi (Tropikal Gün)

• Sonbahar mevsiminde Uludağ istasyonu hariç neredeyse bütün istasyonlarda tropikal gün sayısında artışlar olduğu sonucuna varılmıştır. Birinci periyotta kuvvetli pozitif anlamlı eğilim gösteren meteoroloji istasyonları; Bursa, Dursunbey, Keles, Simav ve Tavşanlı'dır. İkinci periyotta istasyonlarda (Bandırma ve Tavşanlı hariç) pozitif anlamlı eğilimlere ulaşılmış olsa da anlamlılık düzeyleri birinci periyota göre düşüktür.

• 1970-1995 yılları arasında Bandırma istasyonunda, 1996-2020 yıllarında ise Bandırma ve Tavşanlı istasyonundaki anlamlı olmayan artışların, üçüncü periyot olan 2021-2060 döneminde anlamlılık kazandığı görülmektedir (Şekil 2). Gelecekte havzadaki bütün istasyonlarda tropikal gün sayılarının artacağı öngörülmektedir.

Alan yazında geçen çalışmalar ile Susurluk Çayı Havzası'nda hazırlanan bu çalışmanın sonuçları karşılaştırıldığında **sonuçların tutarlı** olduğu tespit edilmiştir. Buna göre;

Çalışma sahası olan Susurluk Çayı Havzası'nda yapılan bu çalışma ile Karabulut (2020)'ün yaptığı araştırmada benzer sonuçlara ulaşıldığı çıkarımını yapmak mümkündür. Yıllık ve yaz mevsiminde yaz günü sayılarındaki azalış eğilimleri sıcaklık değerlerinin düşmesinden ziyade yaz günü olan günlerin tropikal güne geçiş yaptığından kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca sonbahar mevsiminde görülen artış eğilimlerinden ise yaz mevsimi süresinin uzadığı yani sıcaklıklarda artma eğilimi olduğunu göstermektedir. Deniz (2013)'ün çalışmasında belirttiği gibi Türkiye'nin kuzeybatında yer alan araştırma alanında da tropikal gün sayılarında ciddi bir artış eğiliminin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Erlat ve Türkeş (2013)'ün çalışmaları ile zamansal olarak çalışma periyotları eşit olmasa da bu çalışmanın ilk periyodunda diğer iki periyota göre azalış eğilimlerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Erlat ve Yavaşlı (2009), 1970'li yıllardan sonra tropikal ve yaz günü sayılarında artışların gerçekleştiğini belirtmektedir. Araştırmalar karşılaştırıldığında özellikle bu çalışmanın ikinci döneminde artış eğiliminin güçlendiği görülmektedir. Modelleme verilerinde ise 2021-2060 döneminde çok daha güçlü artış eğilimlerin olacağı öngörülmektedir.

Havza genelindeki tropikal gün sayısında görülmesi muhtemel pozitif anlamlı artışlar yılın özellikle sıcak döneminde ölçümlenen ekstrem yüksek sıcaklıkların frekans sıklığını artıracaktır. Havzada termik şartlar daha sıcak değerlere doğru evrilecektir. Havzada tarım ve ormancılık sektörlerinin olumsuz etkileneneği, orman yangınları sıklığının artacağı, havza genelinde özellikle yaz mevsiminde sıcaklıkların yükseleceği, ekstrem değerlerin sayısının artacağı insanlar için iklim konforundan uzaklaşılacağı dolayısı ile insan sağlığının olumsuz etkileneneği söylenebilir. Susurluk havzası genelinde bugün yaşanan kontrolsüz sulama faaliyetleri gelecekte sıcaklık artışına bağlı buharlaşmanın da artmasıyla akım değerlerini olumsuz etkilemesi olasıdır. Havza içerisindeki sulak alanlardan Manyas Kuş Cenneti ve Uluabat Gölü gelecekte kuruma riski altına girebilir. Sürdürülebilir bir yaşam için doğal kaynaklardan yararlanmanın kontrollü, planlamaların gerçekçi ve su yönetiminde riskleri dikkate alan kararların alınması karar vericilerden beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Arıncı, K. (2014). *Doğal Beşerî İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Ege ve Marmara Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi.
- Atalay, İ. (2017). *Türkiye Jeomorfolojisi*. İzmir: META Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. ve Mortan, K. (2017). *Türkiye'nin Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Bahadır, M. ve Saraçlı, S. (2010). Isparta'da Arıma Modeline Göre Sentetik İklim Verilerinin Analizi. *Nature Sciences*, 5(3), 163-177.
- Burn, D.H ve Elnur, M.A.H., (2002). Detection of Hydrologic Trends and Variability. *Journal of Hydrology*, 255(1-4), 107-122.
- Coşkun, M. (2019). *İklim Değişimleri ve Küresel Isınma*. (Ed. M. Alım ve S. Doğanay). *Yer Bilimi İçinde* (s. 271-303). Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, M.; Gözalan, S.; Öztekin, M. ve Dündar, Ö. (2020). Susurluk Çayı Havzasının Ortalama Sıcaklık ve Toplam Yağış Verilerinin Trend Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0(49), 24-39.
- Coşkun, M.; Şahiner, H. ve Canbulat, O. (2022). Covid 19 Sürecinde Coğrafi Özellikler ve Atmosfer Kararlılığına Göre Karabük İl Merkezi ve Zonguldak'ın Ereğli İlçesinde Aerosol Optik Derinlik Analizi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 0(45), 380-403.
- Coşkun, S. (2020a). Akarçay Kapalı Havzasının Ortalama Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Eğilim Analizi (Afyonkarahisar-Türkiye). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 13(81), 533-547.
- Coşkun, S. (2020b). Aras-Kura Kapalı Havzasının Ortalama Sıcaklık, Yağış ve Akım Verilerinin Trend Analizi (Türkiye). *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 29-42.
- Coşkun, S. (2020c). Akarçay Kapalı Havzası'nın Yaz Mevsiminde Buharlaşma ve Akım Verilerinin Trend Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(47), 162-177.
- Çeribaşı, G., Doğan, E. ve Sönmez, O. (2014). Evaluation of Meteorological and Hydrological Data of Sapanca Basin by Trend Analysis Method. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 15(2), 705-714.

- Demircan, M.; Gürkan, H.; Eskioğlu, O.; Arabacı, H. ve Coşkun, M. (2017). Türkiye İçin İklim Değişikliği Projeksiyonları: Üç Model ve İki Senaryo. *Türkiye Su Bilimleri ve Yönetimi Dergisi*, 1(1), 22-43.
- Deniz, Z. (2013). Türkiye'de Yaz Mevsimindeki Sıcak Günler ve Sıcak Günlerin Eğilimleri (1970-2006). *Türk Coğrafya Dergisi*, 0(61), 1-10.
- Du, Y.; Cai, S.; Zhang, X. ve Zhao, Y. (2001). Interpretation of The Environmental Change of Dongting Lake, Middle Reach of Yangtze River, China, By 210Pb Measurement and Satellite Image Analysis. *Geomorphology*, 41(2-3), 171-181.
- Erlat, E. (2014). *İklim Sistemi ve İklim Değişimleri*, (5.Baskı). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Erlat, E. ve Yavaşlı, D. D. (2009). Ege Bölgesi'nde Tropikal Gün ve Yaz Günü Sayılarındaki Değişim ve Eğilimler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 18(1-2), 1-15.
- Erlat, E. ve Türkeş, M. (2012). Analysis of Observed Variability and Trends in Numbers of Frost Days in Turkey for the Period 1950–2010. *International Journal of Climatology*, 32(12), 1889-1898.
- Erlat, E. ve Türkeş, M. (2013). Observed Changes and Trends in Numbers of Summer and Tropical Days, and the 2010 Hot Summer in Turkey. *International Journal of Climatology*, 33(8), 1898-1908.
- Gökçe, N. (2016). Balıkesir Ovası-Kocaçay-Manyas Ovası ve Susurluk Çayı Arasında Kalan Sahanın Jeomorfolojisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 0(67), 21-31.
- Gözalan, S. (2019). Yüzey, 850, 700 ve 500 hPa Basınç Seviyelerinde Sıcaklık ile Nem Parametrelerinin Karşılaştırmalı Trend Analizi: Türkiye Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Mücahit Coşkun), Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, V. ve Yenigün, K. (2006). Aşağı Fırat Havzası Akımlarının Trend Analizi ile Değerlendirilmesi, Yedinci Uluslararası İnşaat Mühendisliğinde Gelişmeler Kongresi - 11-13 Ekim 2006, (s. 1-10), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Güngördü, E. (2003). *Türkiye'nin Coğrafyası*. Ankara: Asil Yayınları.
- Hirsch, R. M. ve Slack, J. R. (1984). A Nonparametric Trend Test for Seasonal Data with Serial Dependence. *Water Resources Research*, 20(6), 727-732.
- Kadıoğlu, M. (1997). Türkiye Yüzey Hava Sıcaklığı Verilerindeki Eğilimler. *International Journal of Climatology: A Journal of the Royal Meteorological Society*, 17(5), 511-520.
- Karabulut, M. ve Topuz, M. (2020). Adana'da Tropikal ve Yaz Günü Sayılarındaki Değişim ve Eğilimler, 2. Uluslararası Akdeniz Sempozyumu / 2. International Mediterranean Symposium Bildiriler Tam Metin Kitabı – 23-25 Mayıs 2019 (s. 108-126), Mersin, Turkey: Mer-Ak Mersin Akademi Yayınları.
- Karakuş, C. B. (2017). Hidro-Meteorolojik Parametreler İçin Trend Analizi Yöntemleri. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 3(2), 22-33.
- Kiage, L. M.; Liu, K. B.; Walker, N. D.; Lam, N. ve Huh, O. K. (2007). Recent Land-Cover/Use Change Associated with Land Degradation in the Lake Baringo Catchment, Kenya, East Africa: Evidence from Landsat TM and ETM+. *International Journal of Remote Sensing*, 28(14), 4285-4309.
- Legesse, D. ve Ayenew, T. (2006). *Effect of Improper Water and Land Resource Utilization on the Central Main Ethiopian Rift Lakes*. Quaternary Internationalpeny.
- Mengü, G. P. ve Akkuzu, E. (2008). Küresel Su Krizi ve Su Hasadı Teknikleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 75-85.
- Cebe, E. N. (2007). Türkiye Akarsularında Mevsimsel Trend Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışmanlar: Prof. Dr. Bihret Önöz ve Prof. Dr. Emine Beyhan Yeğen), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özdemir, M. A. ve Bahadır, M. (2010). Uzaktan Algılama ile Acıgöl Havzasında Arazi Kullanımının Zamansal Değişim Analizi (1975-2005) *The Journal of International Social Research*, 3(12), 336-351.
- Özfidaner, M. (2007). *Türkiye Yağış Verilerinin Trend Analizi ve Nehir Akımları Üzerine Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fatih Topaloğlu), Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Penny, D. ve Kealhofer, L. (2005). Microfossil Evidence of Land-Use Intensification in North Thailand. *Journal*

- of *Archaeological Science*, I.(32), 69-82.
- Saarnisto, M. ve Lunkka, J. P. (2004). Climate Variability During The Last Interglacial-Glacial Cycle in NW Eurasia. *Past Climate Variability Through Europe and Africa* İçinde (s. 443-464). Springer, Dordrecht.
- Soykan, A. (1996). Kepsut-Susurluk Kuzeyi Arasında Susurluk Çayı Vadisinin Jeomorfolojisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 0(31), 115-137.
- Sözen, E. (2016). Düzce'nin 1960 Sonrası Sıcaklık ve Yağış Ortalamalarının İklim Değişiklikleri Açısından Değerlendirilmesi, INES - 1st International Academic Research Congress – 3-5 Aralık 2016 (s. 344), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Şahin, C.; Doğanay, H. ve Özcan, N. A. (2013). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları.
- Turp, M. T.; Öztürk, T.; Türkeş, M. ve Kurnaz, M. L. (2014). Regcm4. 3.5 Bölgesel İklim Modelini Kullanarak Türkiye ve Çevresi Bölgelerin Yakın Gelecekteki Hava Sıcaklığı ve Yağış Klimatolojileri İçin Öngörülen Değişikliklerin İncelenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 23(1), 1-24.
- Türkeş, M. (1996). Spatial and Temporal Analysis of Annual Rainfall Variations in Turkey. *International Journal of Climatology: A Journal of The Royal Meteorological Society*, 16(9), 1057-1076.
- Türkeş, M.; Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000). Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri. *Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları* İçinde (s. 7-24). Ankara: ÇKÖK Gn. Md.
- Türksever, Ö.; Sözen, E. ve Çetin, T. (2016). Akdeniz Kıyı İllerinin Son 54 Yıllık Sıcaklık ve Yağış Ortalamalarının İklim Değişiklikleri Açısından Değerlendirilmesi, 4th International Geography Symposium-GEOMED – 23-26 Mayıs 2016 (s. 318-328), Burdur, Turkey.
- Yıldırım, Ü.; Erdoğan, S. ve Uysal, M. (2011). Changes in the Coastline and Water Level of the Akşehir and Eber Lakes Between 1975 and 2009. *Water Resources Management*, I(2), 941-962.
- Yuan, Y. J.; Zeng, G. M.; Liang, J.; Huang, L.; Hua, S. S.; Li, F. ve He, Y. (2015). Variation of Water Level in Dongting Lake Over A 50-Year Period: Implications for the Impacts of Anthropogenic and Climatic Factors. *Journal of Hydrology*, V(525), 450-456.

Sinema Filmlerinde Kullanılan Ürün Yerleştirme Görsellerinin Analiz Edilmesi: Eye-Tracking Yöntemi* *

Elif Çınar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2801-6699>

Bilim Uzmanı / Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Anabilim Dalı, Elazığ – TÜRKİYE

Doç. Dr. Nurcan Yücel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6845-1284>

Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Elazığ – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.05.2021

Kabul: 02.01.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Ürün Yerleştirme

Nöropazarlama

Eye-Tracking (Göz İzleme) Analiz Yöntemi

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 2020 yılında etik kurul onayı alınmıştır

* Bu çalışma, 1. yazar Elif Çınar’ın 2. yazar Doç. Dr. Nurcan Yücel danışmanlığında hazırladığı “Sinema Filmlerinde Ürün Yerleştirme Uygulamalarına Yönelik Görsellerin Eye-Tracking (Göz İzleme) İle İncelenmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.51496>

Öz

Hızla artan rekabet ortamı ve gelişerek kendini yenileyen sektörde tüketicilere hissettirmeden ürünlerin, reklamların, logoların, amblemlerin ilgili mecralarda tanıtılması olarak hayatımıza giren ürün yerleştirme pazarlamada önemli çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Ürün yerleştirmenin avantaj ve dezavantajları olmasına karşın sektörlerce kabul gören ve uygulanan yöntem, tanıtım olarak kendini göstermektedir. Hayatımızın her alanında olan ürün yerleştirme kavramı gün geçtikçe aktifliğini artırmaktadır. Bununla birlikte, tüketicilerin bu tanıtımlardan ne kadar etkilendikleri, satın alma kararlarındaki değişiklikleri de merak konusu olmuştur. Bu alanda nöropazarlama faktörü devreye girmiş ve tüketicilerin ürünleri, markaları ve logoları gördükleri andaki beyin dalgalanmaları ölçülmeye başlanmıştır. Bilinçaltına odaklanan nöropazarlama ile sonuçların güvenilir olması hedeflenmiş “beyin yalan söylemez” mantığı ile ilerletilmiştir. Teknikler ve kullanılan araçlar farklılaştıkça veri doğruluğunda da ilerleme yaşanmaya başlanmıştır.

Ürün yerleştirme ile nöropazarlamanın birlikte ele alınarak Eye-Tracking analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada; Ürün yerleştirmenin yapıldığı sinema filmlerine yönelik görsellerinin farkındalık etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Gişede önemli başarılar elde eden ve ürün yerleştirmenin yapıldığı üç farklı filmde toplamda 5 görsel seçilmiş, bu görsellerde tanınırlık düzeyi yüksek olan markalar ve referans gücü olarak kullanılan, geniş kitlelerce tanınmış kişiler yer almaktadır. Gönüllü katılımcılara ait 151 haritası verilerinde yerli-yabancı katılımcılar ile 22-25 yaş ve diğer yaş grubuna ait (26-35) analiz sonuçları bulunmaktadır.

Araştırmadan elde edilen veriler dâhilinde; seçilmiş sinema filmlerinde ürün yerleştirmenin yapıldığı görseller amacına ulaşsa dahi yoğun odaklanma sağlanamamıştır. Markaların, logoların ve amblemlerin görsel karede ebat olarak küçük olması, göz hizasında bulunmaması odaklanmanın minimum olduğu tespit edilmiştir. Bu bölgelere/alanlara yapılacak revize işleminin veya yeni çekilecek sinema filmlerinde bu ayrıntılara dikkat edilmesinin, katılımcıların ilgi düzeylerini artıracaklarını ve daha etkili sonuçlar meydana getireceği düşünülmektedir. Literatürde sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu sebeple, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Çınar, E. ve Yücel, N. (2022). Sinema Filmlerinde Kullanılan Ürün Yerleştirme Görsellerinin Analiz Edilmesi: Eye-Tracking Yöntemi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 359-378.

Analysis of Product Placement Images Used in Motion Pictures: Eye-Tracking Method* *

Elif Çınar

Scientist / Firat University, Institute of Social Sciences, Department of Entrepreneurship and Innovation Management, Elazig – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Nurcan Yücel

Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business, Elazig – TURKEY

Article History

Submitted: 24.05.2021

Accepted: 02.01.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Product Placement

Neuromarketing

Eye-Tracking

Analysis Method

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval was received for this study from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Firat University in 2020.

* This study was carried out by the 1st author Elif Çınar, the 2nd author Assoc. Prof. Dr. Nurcan Yücel it was produced from the Master's Thesis titled "Examination of Images for Product Placement Applications in Cinema Films with Eye-Tracking" prepared under the consultancy.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.51496>

Abstract

Rapidly increasing competitive environment and developing self-renewing sector without making consumers feel products, advertising, logos, emblems in the relevant media as the introduction of our life as the product placement has started to be the subject of important work in marketing. Although product placement has advantages and disadvantages, the method accepted and applied by the sectors manifests itself as promotion. The concept of product placement, which is in all areas of our lives, increases its activity day by day. However, how impressed consumers are by these introductions has also been the subject of curiosity about changes in their purchasing decisions. In this area, the neuromarketing factor has been activated and brain fluctuations have been measured when consumers see products, brands and logos. It is advanced by the logic of 'the brain does not lie', which is aimed at reliable results with neuropazaration focused on the subconscious. As the techniques and tools used differ, progress in data accuracy has also begun.

In this study, which uses the Eye-Tracking analysis method by considering product placement and neuropazar together, it was attempted to determine the awareness effect of their visuals for motion pictures in which product placement was performed. A total of 5 visuals were selected from three different films that achieved significant success at the box office and placed products, these visuals include brands with a high level of recognition and widely known people who are used as a reference force. In the Heat Map data of the volunteer participants, there are analysis results of domestic and foreign participants and 22-25 years and other age groups (26-35).

As part of the data obtained from the study, intense focus was not achieved, even if the images in which product placement was performed in selected motion pictures achieved their purpose. It has been found that brands, logos and emblems are small in size in the visual frame, not at eye level, focus is minimal. It is believed that revising these regions/areas or paying attention to these details in New Films will increase the level of interest of participants and produce more effective results. There has been a limited number of studies in the literature. For this reason, it is believed that the study will contribute to the literature.

GİRİŞ

Artan rekabet ortamı ve gelişen teknolojilerle beraber reklamcılar tüketicilerle iletişime geçecek değişik ve sıra dışı yöntemler aramaya başlamışlardır. Geleneksel reklam faaliyetlerinden uzaklaşan ve tüketiciyi daha fazla etkisi altına alan ürün yerleştirme sektörler için cazip durum olarak değerlendirilmiştir. Marka tanıtımının önemini yansıtan ürün yerleştirme benimsenmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.

Ürün yerleştirme kavramı marka ve ürünlerin pazarlanmasında kullanılan reklamın farklı bir versiyonudur. Ürünün, markanın belli ücret karşılığında herhangi bir mecraaya yerleştirilmesidir. Ürün yerleştirme kavramı uzun yıllardır var olsa da son yıllardaki teknolojik gelişme ve değişen talepler doğrultusunda uygulanması artış göstermeye başlamıştır.

Ürün yerleştirme sinemada kullanılmaya başlamıştır. Ancak gelişen teknoloji, isteklerin ve ihtiyaçların değişmesi ve rekabet ortamında bir adım önde olabilme adına sinema filmlerinin yanı sıra televizyonda, şarkı ve video kliplerinde, bilgisayar oyunlarında, tiyatro oyununda, operada, romanlarda, öykülerde, karikatür ve animasyon gibi birçok mecraada uygulanmaktadır. Günlük yaşamında birçok reklam unsuruna maruz kalan tüketiciye rahatsızlık vermeden ve ürüne veya markaya karşı negatif bir tutum oluşturmadan istenilen mesajın verilmesi ürün yerleştirme ile gerçekleştirilmiştir.

Yapılan seçimler üzerinde neyin etkili olduğunu anlayabilecek en doğru kaynak beyindir. Bu nedenle, beynin dalgalanmalarını ölçen teknik son derece güvenilir verilere sahiptir. Bilişsel psikoloji ve Nöro Bilim ile birlikte pazarlama alanında tüketicilerin bilinçaltı tepkileri, kararları anlaşılmasına çalışılmaktadır. Nöropazarlama tekniği ile tüketicilerin ürünleri, markaları seçerken göz önünde bulundurdıkları kıstasları beyin aktiviteleri, göz hareketleri ve odak noktaları incelenerek raporlanabilmektedir. Kapalı kutu olan ve bilinmezlik deryasında olan insan beyninin görüntülenmesi ile beraber daha net ve kesin bilgilere ulaşılmaya başlanmıştır. Tüketicilerin bilinçaltına ışık tutmaktadır.

1. ÜRÜN YERLEŞTİRME

Küreselleşme ile birlikte teknolojinin gelişmesi beraberinde artan rekabeti de getirmiştir. İşletmeler geleneksel tutundurma araçlarından farklılaşarak her mecraada uygulanmaya başlanan yeni bir yönteme yönelmiştir. Farklılaşma anlamında fırsatlar sunması ve tüketicilere görsel anlamda daha az rahatsızlık vermesinden dolayı ürün yerleştirme uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır (Başarı, 2019: 24). Literatür incelendiğinde; ürün yerleştirme kavramına ait birçok tanımın yapıldığı görülmüştür. Bu tanımlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

“Product Placement”, “Ürün yerleştirme” kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. Marka, ürünün parçası olduğu için terminoloji açısından “ürün” sözcüğünün kullanılması uygun görülmüştür (Tıgılı, 2004: 25). “Product Placement” olarak kullanılan kavram birçok araştırmanın da konusu olmuş ve televizyon programlarında, dizilerde, sinema filmlerinde ve çeşitli mecralarda “Bu Programda Ürün Yerleştirme Bulunmaktadır” şeklinde belirtilen bu ifade ilgi çekmiştir.

Ürün yerleştirme; televizyon programları veya sinema filmleri aracılığıyla markalı bir ürünün planlı ancak göze çarpmayacak şekilde yerleştirilmesini amaçlayan ücretli bir ürün mesajı olarak tanımlanmıştır (Balasubramanian, 1994: 31). Ürün yerleştirme; pazarlama alanında kullanılmaya başlanan reklam ve halkla ilişkiler faaliyeti olarak medya araçları ile reklam verenler tarafından tercih edilen aktif bir uygulama şeklinde ifade edilmiştir (Öztürk ve Okumuş, 2013: 134).

Ürün yerleştirme, markanın akılda kalıcılığını artırmak ve satın alma noktasında tanınırlığı artırmak için bir ürünün, marka adının veya işletme adının bir filme dâhil edilmesi olarak belirtilmiştir. İşletmelerin ürünlerinin belirgin bir şekilde sergilenmesi karşılığında ücret ödediği veya hizmet verdiği

bir reklam tekniği ürün yerleştirme olarak tanımlanmıştır. Ürün yerleştirme oyunlarda, filmlerde, televizyon dizilerinde, müzik videolarında, video oyunlarında ve kitaplarda uygulanmıştır. Ayrıca ürün yerleştirmenin, bir markanın logosunun çekime dâhil edilmesi, bir ürünün çekimde olumlu bir şekilde bahsedilmesi şeklinde yapıldığı da görülmüştür (Patel ve Chauhan, 2013: 24).

Ürün yerleştirme; ürünün kendisinin, logosunun, ambleminin veya ürünün hatırlanmasını sağlayacak herhangi bir birleşenin farklı mecralara yerleştirilmesidir (Şengün, 2019: 3). Alışagelmiş reklamlardan farkı ise; izleyenleri rahatsız etmeden ürünün ya da markanın tanıtılmasıdır (Yazıcı, 2017: 70). Ürün yerleştirilmesi kimine göre sponsorluk ya da gizli reklam; kimilerine göre ise illüzyondur. Pazarlama alanının tutundurma bileşeninde halkla ilişkilerin içerisine dâhil edilebilecek bir uygulama olarak değerlendirilmesidir (Tıgılı, 2004: 1). Tanımların birçoğu ürün yerleştirme uygulamalarını film ve televizyon ile sınırlasa dahi geliştirilen stratejilerle ürünün yerleştirildiği çeşitli mecralar da bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ürün yerleştirmenin uygulanabileceği birçok alan yer almaktadır.

2. NÖROPAZARLAMA

Nöropazarlama kavramı, pazarlama faaliyetlerinde faydalanmak üzere, tüketici beynindeki aktivitelerin ölçülmesi, tüketici tepkilerinin ölçülmesinde kullanılan yöntemler ya da tüketici davranışlarını anlamaya çalışan sinirbilimine ait pazarlama dalı, tüketici davranışlarını çeşitli görsellerde ve renklerde temsil etme vb. ifadeler yer almaktadır (Fortunato, Girdali ve Oliveira, 2014: 205).

Pazarlamadaki bu yeni alan, ürüne karşı beyindeki tepkileri ölçerken tıbbi teknolojileri kullanmaktadır. Beynin farklı bölgelerindeki etkinliklerin değişimini ölçmek sadece tüketicilerin neden o ürünü seçtiğini değil, beynin hangi bölümünün seçimde etkin rol oynadığını da göstermektedir (Ural, 2008: 423). Pazarlama faaliyetlerinde odak nokta olan insan beyninin nasıl çalıştığı, ürün alma sürecinde nasıl karar verdiği, hangi markayı ne sebeplerle tercih ettiği gibi sorular nöropazarlama alanının en çarpıcı soruları arasında yer almaktadır (Solmaz, 2014: 18).

Nöropazarlama, yeni bir pazarlama alt kategorisidir. Nörobilim ve pazarlama arasında bir alan sunan modern bir disiplindir. Tüketici davranışlarından sorumlu olan insan beyninin daha iyi tanımlanması ve anlaşılması için nörobilim tekniklerine ve belirli işletmeler için ticari faaliyetlerin etkinliğini arttırmak için hareket etmelerine dayanmaktadır (Klinčeková, 2016: 53).

Nöropazarlama; tüketicilerin tercih sürecinde etkili olan etmenleri belirleyebilme adına tüketiciler tarafından verilen reaksiyonları farklı araçlarla ve yöntemlerle ölçmektedir. Bunlar; vücut parametresini ve beyin aktivitesini gözleyen aletler olarak ifade edilmektedir. Beynin değişik noktalarında ortaya çıkan etkinliklerin değişimini ölçmek yalnız tüketicilerin o ürünü ne için seçtiğini değil, yapılan seçimde beynin hangi noktasının aktif olduğunu da göstermektedir. Birden fazla yöntem ile tüketici tepkileri analiz edilmekte ve bilinçaltı reaksiyonu incelenerek tüketicilerin pazar davranışları belirlenmektedir (Gürbüz, 2020: 200).

Tüketicilerin satın alma davranışı sürecinde etkisi olan duygu, dürtü ve bilişsel reaksiyonları nöropazarlama ile anlaşılacaktır. Bu süreçte sayılabilen ve sayılamayan araştırma metodlarından yararlanılmaktadır. Nöropazarlama da puanlama, test, kodlama, anket gibi yapılan çalışmalarla kişilerin göstermiş oldukları duygusal tepkileri, dikkatleri ve karar alma süreçleri analiz edilebilme adına ölçümlenmeler yapılmaktadır (Hür, 2019: 7).

Yukarıda verilen tanımlar doğrultusunda nöropazarlama; tüketicilerin satın alma davranışlarındaki dürtüleri ve bilişsel tepkileri çeşitli araçlar ve yöntemler kullanarak ölçmeye çalışan, pazarlama ile birlikte farklı disiplinleri bir araya getiren yeni bir pazarlama anlayışıdır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı; ürün yerleştirmenin yapıldığı sinema filmlerinde yer alan görsellerin farkındalık etkisinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda, gönüllü katılımcıların ürün yerleştirmenin yapıldığı görsellerin ilgi düzeylerinin saptanması hedeflenmiştir. Böylece, gönüllü katılımcıların ürün yerleştirme görsellerinde nerelere odaklandıkları, nerelere daha fazla yoğunlaştıklarının belirlenmesi ve görsellerin farkındalık etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Literatür incelendiğinde genellikle ürün yerleştirme konusu kavramsal olarak ele alınmış ve anket yöntemiyle veriler toplanarak istatistiksel analizlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda deneysel uygulamaların sınırlı olduğu görülmüştür. Ürün Yerleştirme ile Nöropazarlama konusunun birlikte ele alınarak Göz izleme analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışma bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılık göstermiştir. Göz izleme cihazı kullanılarak yapılacak olan bu çalışmanın bu anlamda ilgili literatüre de önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Nöropazarlama kavramının yeni oluşu, ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olması ve daha önce ürün yerleştirme uygulamalarının nöropazarlama tekniği ile sınırlı sayıda incelenmiş olması bu konunun seçilme nedenlerindedir. Öte yandan, bu tarz çalışmalar Sosyal Bilimlerde deneysel çalışmaların önemini de artıracaktır. Yapılan araştırma disiplinler arası bir çalışma olduğu için pazarlama araştırmalarına yeni bir bakış açısı getireceği de düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Araştırmada; Eye Tracking (Göz İzleme) cihazı kullanılmıştır. Bu kapsamda seçilmiş üç sinema filminden beş görsel belirlenmiştir. Görseller belirlenirken hitap edilen hedef kitlenin tanıma oranının yüksek olduğu marka, logo, amblem ve kişiler tercih edilmiştir. Nöropazarlama alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde; bu alanda çok fazla çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Çalışma sayısının az olması sınırlılık oluşturmaktadır. Nöropazarlama alanında yapılan çalışmaların maliyetinin yüksek olması da bir diğer sınırlılıktır. Ayrıca, bu çalışmada gönüllü katılımcıların zaman ve maliyet kısıtlaması nedeni ile Elazığ ili Fırat Üniversitesi bünyesindeki öğrencilerden oluşması araştırmanın diğer bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmanın 30 kişi üzerinde ve Elazığ ilinde yapılması ve belli tarih aralığında yapılmış olması araştırmanın diğer sınırlılıklarını oluşturmuştur.

5. ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİ VE YÖNTEMİ

Araştırma; Fırat Üniversitesi Nöropazarlama Araştırma ve Uygulama Merkezinde (FÜPNAM) yapılmıştır. Araştırma için çalışma öncesi Etik Kurul İzni alınmıştır. Nöropazarlama tekniklerinden biri olan Eye-Tracking (göz izleme) ile deneysel bir çalışma yürütülmüştür. Göz izleme Analiz yöntemi kullanılarak ürün yerleştirme uygulamalarına yönelik seçilmiş sinema filmlerinden görsellerin etkileri ısı haritası verileriyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek ürün yerleştirme örneklerinin etkinliği ile tüketici üzerindeki farkındalık düzeyi ölçülmüş ve yorumlanmıştır. Zaman, mekân ve maliyet kısıtları nedeniyle evren Elazığ ili, örneklem ise Fırat Üniversitesi bünyesinde öğrenim gören 18 yaş ve üzeri öğrencileri olarak belirlenmiştir. 22-25 yaş ve diğer (26-35) yaş grubu ile yerli ve yabancı uyruklu katılımcılara da yer verilmiştir. Araştırmada, 15 kadın ve 15 erkek olmak üzere toplam 30 gönüllü katılımcı basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce pilot çalışma uygulanmış ve söz konusu araştırma bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre tasarlanmıştır.

Literatür incelendiğinde Eye Tracking (göz izleme) tekniği ile yapılan analizlerde hareket içermeyen görüntülerde; 14 katılımcıya uygulandığında % 80 doğruluk payı, 21 katılımcıda ise; %90 doğruluk payı olduğu görülmüştür (Şenduran, 2019: 6). Bununla birlikte, Deneysel çalışmalarda (EEG analiz yöntemi ile) 30-40 kişi arasındaki grupların, %1'den daha düşük bir hata payı ile en optimum ve

tutarlı örneklem sayısı olduğu belirlenmiştir (Sands, 2009: 1).

Araştırma öncesinde gönüllü katılımcılara araştırmayı yönlendirmemek adına seyredecekleri ürün görselleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte, araştırma öncesinde Gönüllü Katılımcı Formu doldurtulmuş ve sadece araştırmanın yöntemi hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca, araştırma esnasında katılımcıların dikkatini dağıtacak dış etkenler etkisiz bırakılmıştır. Seçilen ürün görselleri Lisanslı Tobii Pro Lab. programına yüklenmiştir. Lisanslı Tobii Pro Lab programı; Eye Tracking (Göz İzleme) cihazını çalıştıran bir programdır. Görseller yüklendikten sonra katılımcılar bilgisayar ekranı (22 inç) karşısına oturtulmuş ve Eye-Tracking cihazı da bilgisayara yerleştirilmiştir. Katılımcının bilgisayar ile arasındaki olması gereken uygun mesafe (65cm) sağlandıktan sonra gerekli kalibrasyon işlemi yapılmıştır. Uygun kalibrasyon sonucu elde edildikten sonra görseller sırası ile katılımcılara izlettirilmeye başlanmıştır. Görseller arasında beyaz boş sayfa üzerinde (+) işareti olan slaytlar eklenmiştir. Bu boş slaytların eklenmesindeki amaç; katılımcının ekranın ortasına odaklanmasının engellenmesi sağlanarak güvenilir veriler elde edebilmektir. Bununla birlikte, gönüllü katılımcıların görselleri daha iyi incelemelerini ve ekranın bütün bölgelerine bakmalarını sağlamaktır. Belirlenen ürün yerleştirme uygulamalarına yönelik 5 adet ürün yerleştirme görselleri, katılımcılara her biri 5'er saniye olmak üzere izlettirilmiştir. Araştırmada; her bir katılımcı çalışmaya tek tek alınmış ve her bir katılımcının verileri tek tek kayıt edilmiştir. Çalışma bittikten sonra elde edilen veriler Lisanslı Tobii Pro Lab programından alınmış ve ürün yerleştirme uygulamalarına yönelik görsellerinin etki düzeyleri, ısı haritası verileriyle tespit edilmiştir.

6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLANMASI

Araştırmada; gişede önemli başarılar elde eden ve ürün yerleştirmenin yapıldığı üç farklı filmde toplamda 5 görsel seçilmiş, bu görsellerde tanınırlık düzeyi yüksek olan markalar ve referans gücü olarak kullanılan, geniş kitlelerce tanınmış kişiler yer almaktadır.

Bunlar;

İçimdeki Ses filminden alınan görselde, Nike, Matrix (Engin Günaydın), I phone

Arog filminden alınan görselde, Türk Telekom (Cem Yılmaz)

Oğlan Bizim Kız Bizim filminden alınan görselde Audi (Melis Babadağ), Range Rover görselleri 22-25 yaş ve diğer yaş grupları ile yerli ve yabancı uyruklu katılımcılara gösterilmiştir.

Böylece, katılımcıların odaklanma sayıları ve odaklanma bölgeleri tespit edilmeye çalışılmış ve sinema filmlerine yönelik ürün yerleştirme görsellerinde ilk bakışta dikkat ettikleri odaklanma yerinin belirlenebilmesidir. Araştırma kapsamında kullanılan ürün yerleştirmeye yönelik İçimdeki Ses filminden alınan, Nike, Matrix (Engin Günaydın), I phone, Arog filminden alınan, Türk Telekom (Cem Yılmaz) ve Oğlan Bizim Kız Bizim filminden alınan Audi (Melis Babadağ), Range Rover görselleri aşağıda gösterilmiştir.

Resim 1: İçimdeki Ses filminden alınan görselde, “Nike”, “Matrix “(Engin Günaydın)

İçimdeki Ses filminden alınan görselde geniş kitlelerce tanınan Engin Günaydın'ın, tişörtünün

üzerindeki “Nike” ambleminin ve bindiği spor aleti olan “Matrix” markasının filmde alenen görünmesi tamamı ile ürün yerleştirme uygulamasının yapıldığının göstergesidir. Ayrıca, Engin Günaydın Referans Gücü olarak kullanılmıştır.

Resim 2: İçimdeki Ses filminden alınan, “I phone” görseli

İçimdeki Ses filminden alınan ikinci görselde, spor aletin üzerine konumlandırılarak aslında oyuncunun annesinin aradığı ve kadraja bunun yansıtıldığı düşünülse dahi, açık bir şekilde “I phone” markasının öne çıktığı görülmektedir.

Resim 3: Arog filminden alınan “Türk Telekom” (Cem Yılmaz) görseli

Arog filminden alınan görselde, “Türk Telekom” markası ve amblemi öne çıkarılmıştır. Ayrıca bunun gösteriminin filmde ana karakterlerden biri olarak görülen Cem Yılmaz tarafından yapıldığı görülmektedir.

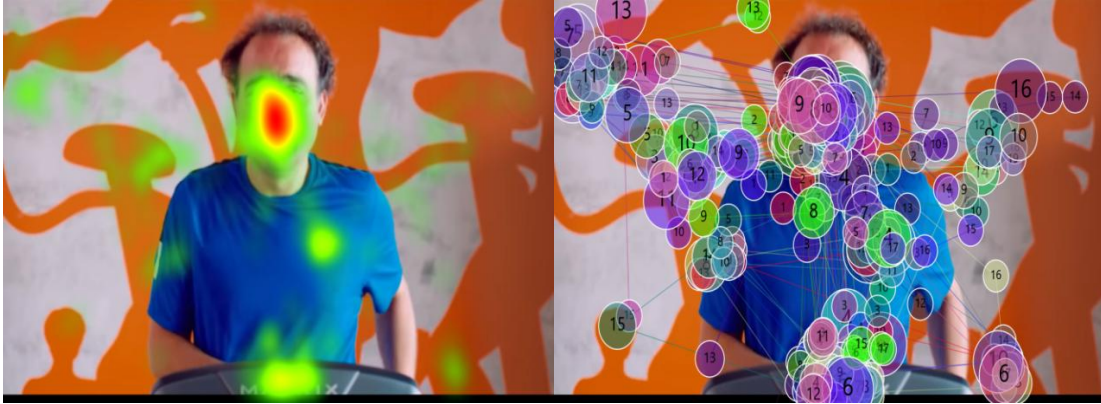
Resim 4: Oğlan Bizim Kız Bizim filminden alınan “Audi” (Melis Babadağ) görseli

Oğlan Bizim Kız Bizim, filminden alınan görselde filmin ana karakteri olan Melis Babadağ'ın telefonda konuştuğu sırada uzak metrajdan çekim yapılarak araç amblemi olan "Audi" markasının gösterilmesi de film içerisindeki ürün yerleşiminin varlığını hissettirmektedir.

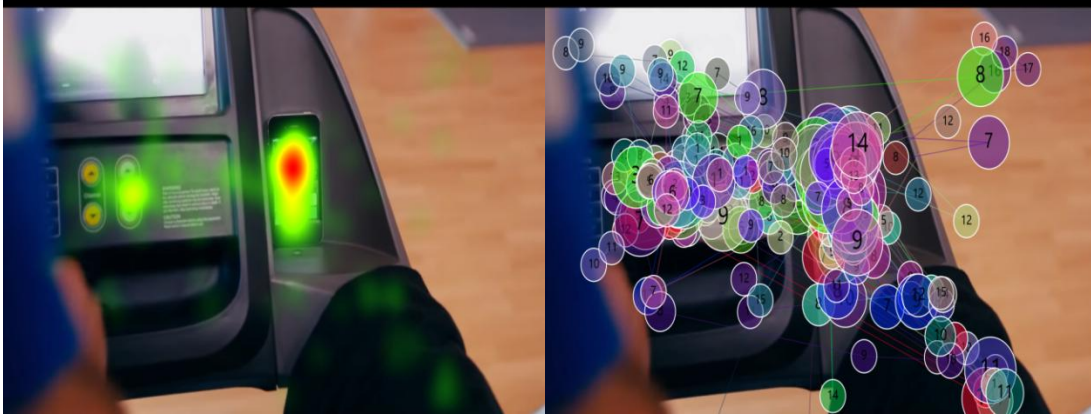
Resim 5: Oğlan Bizim Kız Bizim filminden alınan "Range Rover" görseli

Oğlan Bizim Kız Bizim, filminden alınan diğer bir görselde ana karakterin yoldaki seyir hali gösterilirken kullandığı aracın "Range Rover" olarak gösterilmesi ve araç üzerindeki markanın net olarak gösterilmesi ürün yerleştirme uygulaması yapıldığının kanıtı niteliğindedir.

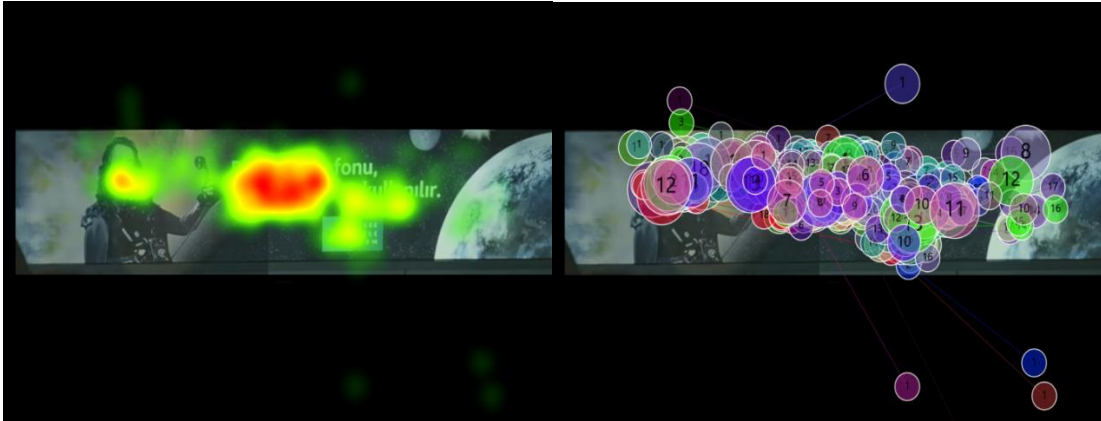
Resim 6: İçimdeki Ses filminden alınan görselde, "Nike", "Matrix "(Engin Günaydın) Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası ve Bakış Grafiği

İçimdeki Ses filmine ait ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) ve bakış grafiği (Gaze Plot) incelendiğinde; katılımcıların en fazla Engin Günaydın'a yoğunlaştıkları, "Nike" amblemi ve "Matrix" markası belirgin olmasına rağmen az odaklandıkları belirlenmiştir. Bu durum, Engin Günaydın'ın göz hizasında olması, amblemin ve markanın daha küçük kalmasından kaynaklanmıştır.

Resim 7: İçimdeki Ses filminden alınan, "I phone" Görselinin Eye-Tracking ısı Haritası ve Bakış Grafiği

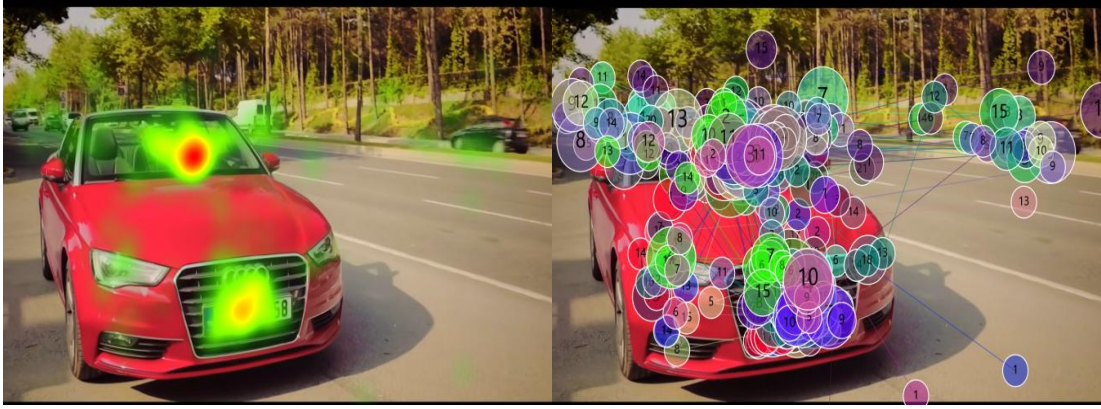
İçimdeki Ses filmine ait ikinci ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) ve bakış grafiği (Gaze Plot) incelendiğinde, katılımcıların en fazla "Annem" yazısına odaklandıkları "I Phone" ambleminin ise en az odaklanılan alan olduğu belirlenmiştir. Annem yazısının puntosunun daha büyük olması bu duruma etken olduğu düşünülmektedir.

Resim 8: Arog filminden alınan "Türk Telekom" amblem ve marka görselinin Eye-Tracking ısı Haritası ve Bakış Grafiği

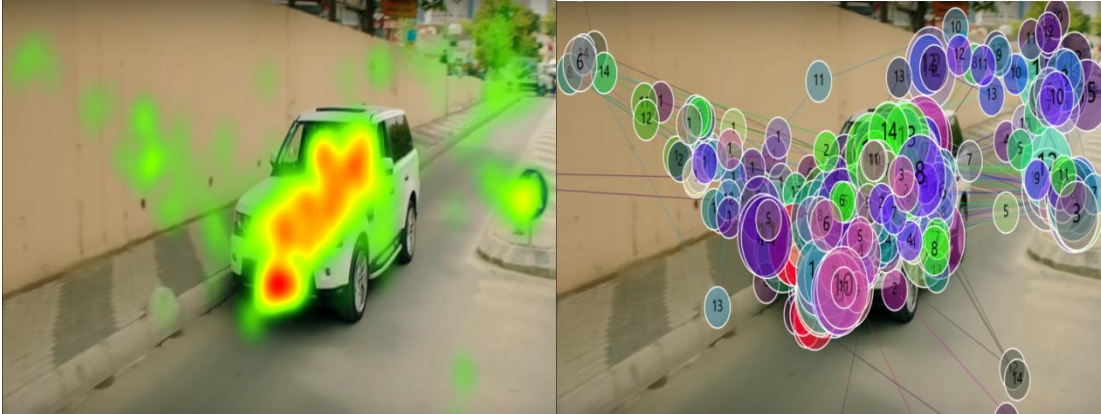
Arog filmine ait ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) ve bakış grafiği (Gaze Plot) incelendiğinde, katılımcıların en fazla "Evde ev telefonu, işte iş telefonu kullanılır" yazısına odaklandıkları belirlenmiştir. Yazının göz hizasında oluşu ve ton olarak açık renkli oluşundan kaynaklandığı düşünülmüştür. Ayrıca, katılımcıların referans gücü olarak kullanılan Cem Yılmaz'ın yüzüne odaklandıkları da tespit edilmiş, Türk Telekom amblemine ise en az yoğunlaştıkları gözlemlenmiştir.

Resim 9: Oğlan Bizim Kız Bizim filminden alınan görselde “Audi” görselinin Eye-Tracking Isı Haritası ve Bakış Grafiği

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) ve bakış grafiği (Gaze Plot) incelendiğinde; katılımcıların en fazla filmin ana karakteri olan Melis Babadağ’a ve araba plakasına yoğunlaştıkları gözlemlenirken “Audi” markasının amblemine en az odaklandıkları belirlenmiştir. Bu durumun sebebi karakterin görselin orta kısmında yer alması ve tanınmış bir karakterin kullanılması düşünülmektedir.

Resim 10: Oğlan Bizim Kız Bizim filminden alınan “Range Rover” görselinin Eye-Tracking Isı Haritası ve Bakış Grafiği

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ikinci ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) ve bakış grafiği (Gaze Plot) incelendiğinde, katılımcıların en fazla arabanın markası olan “Range Rover” ’e, aracın plakasına, şoför koltuğunun olduğu kısma odaklandıkları trafik levhasına en az odaklandıkları belirlenmiştir.

Gönüllü Katılımcılara Ait Isı Haritaları (Heat Maps) (Yerli-Yabancı)

Araştırma sonucunda elde edilen Isı Haritalarının yerli ve yabancı uyruklu katılımcılar açısından dağılımı incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Yerli Katılımcıya Ait Görsel

Yabancı Katılımcıya Ait Görsel

Resim 11: Gönüllü Yerli- Yabancı Katılımcılara Ait İçimdeki Ses Film Görselinin Eye-Tracking ısı Haritası

İçimdeki Ses filmine ait ürün yerleştirme görselinde yerli ve yabancı uyruklu katılımcılara ait olan ısı haritası (Heat Map) incelendiğinde; araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Her iki katılımcı türünün de en fazla Engin Günaydın'ın yüzüne yoğunlaştıkları belirlenmiş, "Nike" amblemi ve "Matrix" markasına ise en az odaklanıldığı belirlenmiştir. Engin Günaydın'ın göz hizasında yer alması ve diğer unsurların daha küçük kalması bu durumu tetiklediği düşünülmektedir.

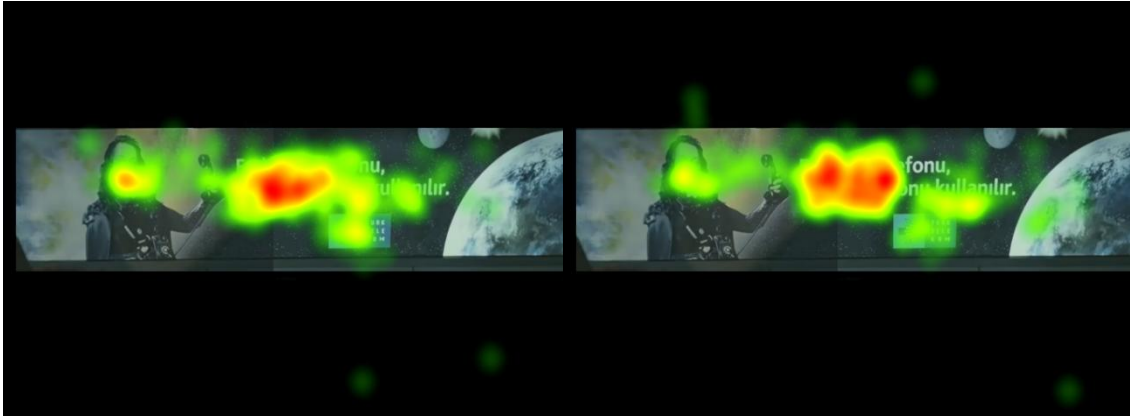

Yerli Katılımcıya Ait Görsel

Yabancı Katılımcıya Ait Görsel

Resim 12: Gönüllü Yerli-Yabancı Katılımcılara Ait İçimdeki Ses Film Görselinin Eye-Tracking ısı Haritası

İçimdeki Ses filmine ait ikinci ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) incelendiğinde, araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Her iki katılımcı türünün de en fazla "Annem" yazısına odaklandıkları belirlenmiştir. Yazının, I phone olduğu bilinen telefonun tuşuna oranla daha fazla dikkat çekmesinin nedeni yazının büyük punto olması olarak düşünülmektedir.

Yerli Katılımcıya Ait Görsel

Yabancı Katılımcıya Ait Görsel

Resim 13: Gönüllü Yerli- Yabancı Katılımcılara Ait Arog Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

Arog filmine ait ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) incelendiğinde; araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında küçük farklılıklar gözlemlenmiştir. Her iki katılımcı türünün de “Evde ev telefonu, işte iş telefonu kullanılır” yazısına en çok odaklandıkları belirlenirken, Türk katılımcıların en fazla odaklandıkları diğer bir alanın ise filmin ana karakteri olan Cem Yılmaz’ın yüzü olmaktadır. Karakterin tanınırlığı etken olmaktadır. Yabancı uyruklu katılımcıların ise Cem Yılmaz’a en az odaklandıkları tespit edilmiştir. Bunu sebebi olarak yabancı uyruklu katılımcıların Cem Yılmaz’ı tanımamasının etken olduğu düşünülmektedir. “Türk Telekom” logo ve markasının ise her iki katılımcı türünde de en az odaklanıldığı belirlenmiştir.

Yerli Katılımcıya Ait Görsel

Yabancı Katılımcıya Ait Görsel

Resim 14: Gönüllü Yerli- Yabancı Katılımcılara Ait Oğlan Bizim Kız Bizim Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) incelendiğinde araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında küçük farklılıklar gözlemlenmiştir. Her iki katılımcı türünün de filmin ana karakteri olan Melis Babadağ’a odaklandıkları gözlemlenirken Türk katılımcıların araç plakasına da fazlaca odaklandıkları gözlemlenmiş, görselde ilgi çekmesi hedeflenen “Audi” ambleminin ise en az odaklanıldığı tespit edilmiştir.

Yerli Katılımcıya Ait Görsel

Yabancı Katılımcıya Ait Görsel

Resim 15: Gönüllü Yerli Katılımcılara Ait Oğlan Bizim Kız Bizim Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ürün yerleştirme görselinin ısı haritası (Heat Map) incelendiğinde araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında farklılıklar gözlemlenmiştir. Türk katılımcıların en fazla "Range Rover" yazısına ve şoför koltuğuna odaklandıkları belirlenmiştir. Yabancı uyruklu katılımcıların ise en fazla araç plakasına yoğunlaştıkları ve "Range Rover" yazısına en az odaklandıkları tespit edilmiştir.

3.6.3. Gönüllü Katılımcılara Ait Isı Haritaları (Heat Maps) (Yaş Grupları)

Araştırma sonucunda katılımcılardan elde edilen Isı Haritalarının yaş grupları dağılımı incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

371

22-25 Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel

Diğer Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel

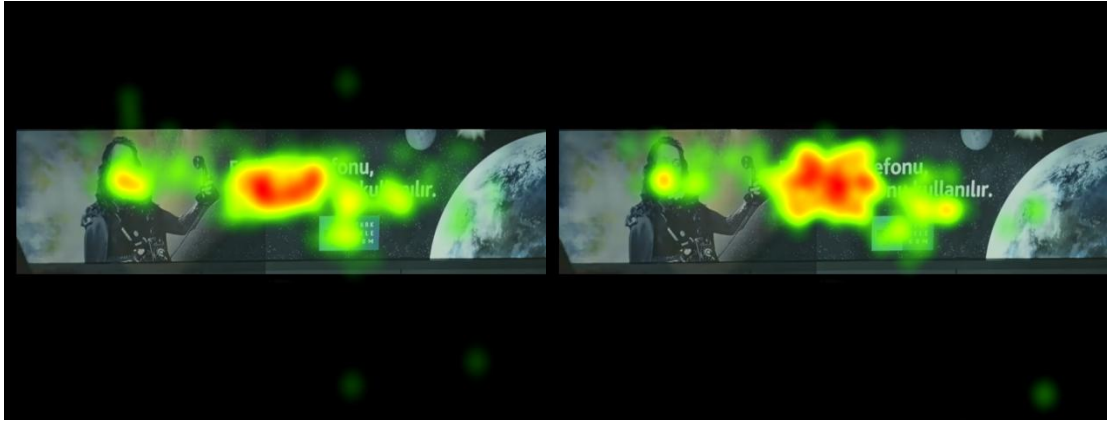
Resim 16: Gönüllü 22-25 Yaş ve Diğer Yaş Grubu Katılımcılara Ait İçimdeki Ses Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

İçimdeki Ses filmi ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; katılımcıların odak noktalarının aynı olduğu, her iki yaş grubunun da ana karakter olan Engin Günaydın'ın yüzüne odaklandıkları belirlenmiştir. 22-25 yaş grubundaki katılımcılar "Matrix" yazısına odaklanmazken diğer yaş grubunda olanların "Matrix" yazısına odaklandıkları belirlenmiştir. "Nike" ambleminin ise her iki yaş grubu katılımcıda da en az odaklanılan bölge olduğu tespit edilmiştir.

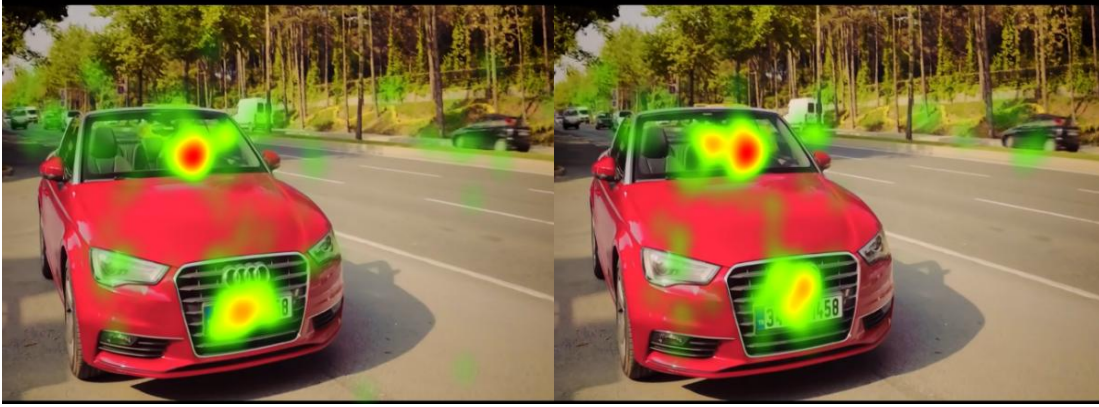
22-25 Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel Diğer Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel
Resim 17: Gönüllü 22-25 Yaş ve Diğer Yaş Grubu Katılımcılara Ait İçimdeki Ses Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

İçimdeki Ses filmi ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; herhangi bir farklılık gözlenmemiş, katılımcıların odak noktalarının aynı olduğu gözlenmiştir. Her iki yaş grubunda da en fazla “Annem” yazısına odaklanıldığı belirlenmiştir.

22-25 Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel Diğer Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel
Resim 18: Gönüllü 22-25 Yaş ve Diğer Yaş Grubu Katılımcılara Ait Arog Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

Arog filmine ait ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; katılımcıların odak noktalarının aynı olduğu, her iki yaş grubunun fazla “Evde ev telefonu, işte iş telefonu kullanılır” yazısına odaklandıkları gözlemlenirken filmin başrol oyuncusu olan Cem Yılmaz’a da odaklanıldığı gözlemlenmiştir. Türk Telekom yazısı ve ambleminin ise her iki yaş grubunda da en az odaklanıldığı tespit edilmiştir.

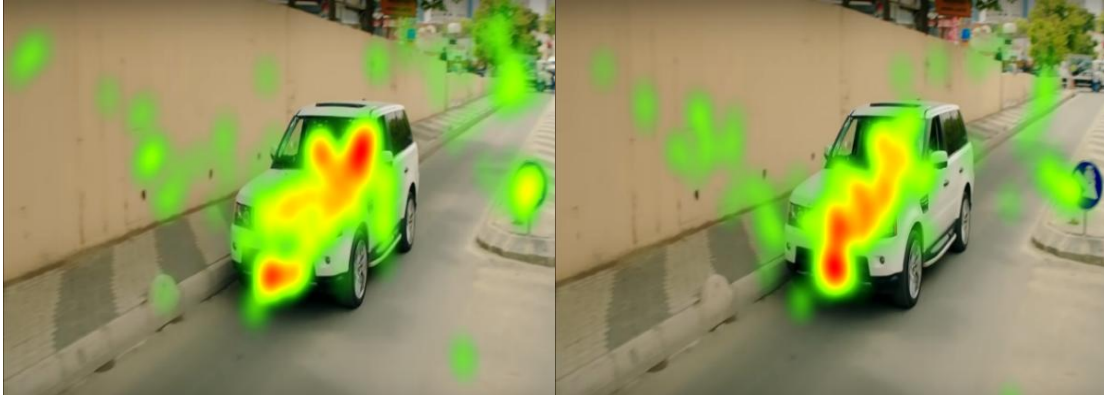
22-25 Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel

Diğer Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel

Resim 19: Gönüllü 22-25 Yaş ve Diğer Yaş Grubu Katılımcılara Ait Oğlan Bizim Kız Bizim Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

Oğlan Bizim Kız Bizim ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; odaklanılan bölgelerde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Her iki yaş grubunda da katılımcıların filmin ana karakteri olan Melis Babadağ'a yoğunlaştıkları gözlemlenirken 22-25 yaş grubu katılımcıların bir diğer en çok odaklandığı noktanın araç plakası olduğu tespit edilmiş, diğer yaş grubu katılımcıların ise "Audi" amblemine fazlaca odaklandıkları gözlenmiştir.

373

22-25 Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel

Diğer Yaş Grubu Katılımcıya Ait Görsel

Resim 20: Gönüllü 22-25 Yaş ve Diğer Yaş Grubu Katılımcılara Ait Oğlan Bizim Kız Bizim Film Görselinin Eye-Tracking Isı Haritası

Oğlan Bizim Kız Bizim ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; odaklanılan bölgelerde küçük farklılıklar gözlenmiştir. Her iki yaş grubu katılımcının da "Range Rover" yazısına, araç plakasına odaklandıkları belirlenmiştir. Ancak, diğer yaş grubu katılımcıların "Range Rover" yazısına 22-25 yaş grubu katılımcılara oranla daha uzun süreli odaklandıkları gözlenmiştir. 22-25 yaş grubu katılımcıların diğer yaş grubu katılımcılara göre şoför koltuğuna daha fazla yoğunlaştıkları tespit edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gelişen ve değişen teknoloji ile imkânların artması, ulaşım kolaylığı ve ürün çeşitliliği gibi faktörler, işletmeleri tüketiciyi etkileyebilecek, sürekli satın almaya sevk ederek akılda kalıcı olacak stratejilere yönelmiştir. Küreselleşme ile birlikte rekabet ederek pazar paylarını artırabilecek stratejiler geliştirmek işletmeler için önemli olmuştur. Bu sebeple, işletmeler tüketicilere sürekli reklam mesajları göndermekte ve onlara kendilerini hatırlatmaya çalışmaktadır.

Çeşitli şekillerde kullanılan ürün yerleştirme uygulamaları, işletmelerin istediklerini elde etmelerini sağlamakta, ürünlerini ve hizmetlerini tüketicilere tanıtılabilmekte, farkındalık oluşturmaktadır. Böylece, işletmeler tüketicilerini etkileyebilmektedirler. Tüketiciler ise, doğal ortamda çeşitli şekillerde (sinema, dizi vb.) verilen bu reklam mesajlarını ve reklama maruz kaldıklarını fark edememektedir.

Yerleştirilmesi yapılan ürüne veya hizmete karşı tüketicilerin beyin tepkileri, farkındalık düzeyleri, odak noktaları da merak konusu olunca geleneksel yöntemler ile veri toplamak yerine tüketicilerin beyin tepkileri merak konusu olmaya başlamıştır. Böylece, Nöropazarlama analiz yöntemlerinin kullanılması gündeme gelmiş ve daha net verilere ulaşılmaya başlandıkça alanın gelişmesine fırsat sunmuştur.

Araştırmada; seçili sinema filmlerinde yer alan görseller nöropazarlama analiz yöntemlerinden biri olan Eye-Tracking (Göz İzleme) analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Katılımcıların bakış noktaları (gaze plot) ile görsellere kaç defa, hangi sıra ile ne kadar zaman baktıkları; sıcaklık haritası (heat map) ile en fazla nerelere yoğunlaştıkları tespit edilmiştir.

Bununla birlikte, demografik özelliklere (yaş ve uyruk) göre odaklanma noktalarının farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi de amaçlanmıştır. Böylece, sinema filmlerindeki görsellerin, katılımcının dikkatini çekip çekmediği ve görsel etkileri ve farkındalıkları tespit edilmiştir.

Film seçimindeki görsellerde araştırmaya katılacak katılımcılar tarafından bilinirlik düzeylerinin yüksek olacağı düşünülen marka, amblem, logo ve kişiler tercih edilmiştir.

İçimdeki Ses, filminden alınan görselde, Nike, Matrix (Engin Günaydın), I phone

Arog, filminden alınan görselde, Türk Telekom (Cem Yılmaz)

Oğlan Bizim Kız Bizim, filminden alınan görselde Audi (Melis Babadağ), Range Rover.

Sinema film görsellerinin odak noktaları, etki düzeyleri ve odaklanma süreleri (milisaniye cinsinden), heat map (ısı haritası) ve gaze plot (bakış grafiği) verileriyle tespit edilmiştir.

Tüm katılımcıların Eye - Tracking (Göz İzleme) analizi ile elde edilen verileri değerlendirildiğinde;

İçimdeki Ses filmine ait ürün yerleştirme görsel incelendiğinde, katılımcıların en fazla referans gücü olan Engin Günaydın'a yoğunlaştıkları, "Nike" amblemi ve "Matrix" markası belirgin olmasına rağmen oldukça az odaklandıkları, ilgilerinin çekmediği belirlenmiştir.

İçimdeki Ses filmine ait ikinci ürün yerleştirme görseli incelendiğinde, katılımcıların en fazla "Annem" yazısına odaklandıkları "I Phone" markasına ait olduğu bilinen orta tuşundaki ambleminin ise en az odaklanılan alan olduğu belirlenmiştir. Annem yazısının puntosunun daha büyük olması bu duruma etken olduğu düşünülmüştür.

Arog filmine ait ürün yerleştirme görseli incelendiğinde, katılımcıların en fazla "Evde ev telefonu, işte iş telefonu kullanılır" yazısına odaklandıkları belirlenmiştir. Yazının göz hizasında oluşu ve ton olarak açık renkli oluşundan kaynaklandığı düşünülmüştür. Ayrıca, katılımcıların referans gücü olarak kullanılan Cem Yılmaz'ın yüzüne odaklandıkları da tespit edilmiş, Türk Telekom amblemine ise en az yoğunlaştıkları gözlemlenmiştir. Cem Yılmaz'ın tanınmışlık düzeyinin yüksek oluşu bu durumu tetiklediğini düşünülmüştür.

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ürün yerleştirme görseli incelendiğinde, katılımcıların en fazla filmin ana karakteri olan Melis Babadağ'a ve araba plakasına yoğunlaştıkları gözlemlenirken "Audi" markasının amblemine en az odaklandıkları belirlenmiştir. Karakterin görselin orta kısmında yer alması ve tanınmış bir karakter kullanılması bu durumun sebebi olarak görülmüştür.

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ikinci ürün yerleştirme görseli incelendiğinde; katılımcıların en fazla arabanın markası olan "Range Rover" e, aracın plakasına, şoför koltuğunun olduğu kısma odaklandıkları trafik levhasına en az odaklandıkları belirlenmiştir.

Elde edilen verilerden tanınmış kişinin varlığının marka, amblem ve logodan daha fazla dikkat çektiği, yazının punto değerinin önem arz ettiği ve görsellerin göz hizasına yerleştirilmesinin odaklanmada daha etkili sonuçlar meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Görseller yerli ve yabancı uyruklu katılımcıların ısı haritaları bazında değerlendirildiğinde:

İçimdeki Ses filmine ait ürün yerleştirme görselinde araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Her iki katılımcı türünün de en fazla Engin Günaydın'ın yüzüne yoğunlaştıkları belirlenmiş, "Nike" amblemi ve "Matrix" markasına ise; en az odaklanıldığı belirlenmiştir. Engin Günaydın'ın göz hizasında yer alması ve diğer unsurların daha küçük kalması bu durumu tetiklediği düşünülmüştür.

İçimdeki Ses filmine ait ikinci ürün yerleştirme görseli incelendiğinde, araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Her iki katılımcı türünün de en fazla "Annem" yazısına odaklandıkları belirlenmiştir.

Arog filmine ait ürün yerleştirme görseli incelendiğinde araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında küçük farklılıklar gözlemlenmiştir. Her iki katılımcı türünün de "Evde ev telefonu, işte iş telefonu kullanılır" yazısına en çok odaklandıkları belirlenirken, Türk katılımcıların en fazla odaklandıkları diğer bir alan ise, filmin ana karakteri olan Cem Yılmaz'ın yüzü olmaktadır. Karakterin tanınırlığı ve referans gücü etken olduğu düşünülmüştür. Yabancı uyruklu katılımcıların ise Cem Yılmaz'a en az odaklandıkları tespit edilmiştir. Yabancı uyruklu katılımcıların Cem Yılmaz'ı tanımamasının etken olduğu düşünülmektedir. "Türk Telekom" logo ve markasının ise; her iki katılımcı türünde de en az odaklanıldığı belirlenmiştir.

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ürün yerleştirme görseli incelendiğinde; araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında küçük farklılıklar gözlemlenmiştir. Her iki katılımcı türünün de filmin ana karakteri olan Melis Babadağ'a odaklandıkları gözlemlenirken Türk katılımcıların araç plakasına da fazlaca odaklandıkları gözlemlenmiş, görselde ilgi çekmesi hedeflenen "Audi" ambleminin ise ilgi çekmediği görülmüştür.

Oğlan Bizim Kız Bizim filmine ait ürün yerleştirme görseli incelendiğinde araştırmaya dâhil olan katılımcıların uyruklarına göre ortaya çıkan odaklanma noktalarında farklılıklar gözlemlenmiştir. Türk katılımcıların en fazla "Range Rover" yazısına ve şoför koltuğuna odaklandıkları belirlenmiştir. Yabancı uyruklu katılımcıların ise en fazla araç plakasına yoğunlaştıkları ve "Range Rover" yazısına en az odaklandıkları tespit edilmiştir.

Yerli ve yabancı uyruklu katılımcılardan elde edilen genel bilgilerde de tanınmış kişinin varlığının marka, amblem ve logodan daha fazla dikkat çektiği, yazının punto değerinin önem arz ettiği ve görsellerin göz hizasına yerleştirilmesinin odaklanılmada daha etkin sonuçlar meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Görseller 22-25 yaş ve diğer yaş grubu katılımcıların ısı haritaları bazında değerlendirildiğinde:

İçimdeki Ses filmi ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktalarında, katılımcıların odak noktalarının aynı olduğu, her iki yaş grubunun da ana karakter olan Engin Günaydın'ın yüzüne odaklandıkları belirlenmiştir. 22-25 yaş grubundaki katılımcılar "Matrix" yazısına odaklanmazken diğer yaş grubunda olanların "Matrix" yazısına odaklandıkları belirlenmiştir. "Nike" ambleminin ise her iki yaş grubu katılımcıda da ilgi çekmediği belirlenmiştir.

İçimdeki Ses filmi ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; herhangi bir farklılık gözlenmemiş, katılımcıların odak noktalarının aynı olduğu gözlenmiştir. Her iki yaş grubunda da en fazla "Annem" yazısına odaklanıldığı belirlenmiştir. I phone amblemine ait tuşun ise ilgi çekmediği, odaklanılmadığı tespit edilmiştir.

Arog filmine ait ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; katılımcıların odak noktalarının aynı olduğu, her iki yaş grubunun fazla "Evde ev telefonu, işte iş telefonu kullanılır" yazısına odaklandıkları gözlemlenirken filmin başrol oyuncusu olan Cem Yılmaz' a da odaklanıldığı gözlemlenmiştir. Türk Telekom yazısı ve ambleminin ise her iki yaş grubunda da ilgi çekmediği gözlemlenmiştir. Ayrıca, 22-25 yaş grubunun diğer yaş grubu katılımcıya göre Cem Yılmaz'a daha fazla odaklandıkları belirlenmiştir.

Oğlan Bizim Kız Bizim ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; odaklanılan bölgelerde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Her iki yaş grubunda da katılımcıların filmin ana karakteri olan Melis Babadağ'a yoğunlaştıkları gözlemlenirken 22-25 yaş grubu katılımcıların bir diğer en çok odaklandığı noktanın araç plakası olduğu tespit edilmiş, diğer yaş grubu katılımcıların ise "Audi" amblemine fazlaca odaklandıkları gözlenmiştir. Diğer yaş grubu katılımcılar tarafından araba markası amblemi olan "Audi" nin ilgi çektiği gözlenmiştir.

Oğlan Bizim Kız Bizim ürün görselinde yaş gruplarına göre odaklanma noktaları incelendiğinde; odaklanılan bölgelerde küçük farklılıklar gözlenmiştir. Her iki yaş grubu katılımcının da "Range Rover" yazısına, araç plakasına odaklandıkları belirlenmiştir. Ancak, diğer yaş grubu katılımcıların "Range Rover" yazısına 22-25 yaş grubu katılımcılara oranla daha uzun süreli odaklandıkları gözlenmiştir. 22-25 yaş grubu katılımcıların diğer yaş grubu katılımcılara göre şoför koltuğuna daha fazla yoğunlaştıkları tespit edilmiştir.

Yaş grubuna göre değerlendirme yapıldığında araç markası ve amblemine 22-25 yaş grubundan ziyade diğer yaş grubundaki katılımcıların daha fazla ve daha uzun süre odaklandıkları belirlenirken yazının punto değeri, tanınmış kişinin ve göz hizasının varlığı yaş grubu değerlendirmesinde de varlığını korumuştur.

Mansor ve Isa (2018), çalışmasında karar verme sürecinde tüketicilerin pazarlama karmasının dört bileşenine (ürün, fiyat, yer ve promosyon) yönelik tepkisini incelemeye çalışmaktadır. Sonuç olarak ise, yeşil ürünlere aşına olan mevcut müşterilerin fiyat konusunda endişeli olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, işletmeler yeşil ürünün pazar potansiyelini ve fiyat konumunu entegre etmek isteyebilmektedir.

Barik (2020), çalışmasında Türkiye'de bilinirliği yüksek 7 markanın gerilla reklam örnekleri Eye Tracking (göz izleme) analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; gönüllü katılımcılar markanın vermek istediği mesaja marka adından daha çok dikkat etmiştir. Katılımcıların en çok hatırladıkları gerilla reklamlar ve bu reklamların Eye Tracking analizleri incelendiğinde; kırmızı renk içeren öğelerin diğerlerine göre daha çok hatırlandığı tespit edilmiştir.

İnan (2020), çalışmasında, yeşil pazarlama uygulamalarına yönelik içecek görsellerinin farkındalık etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Yeşil pazarlamaya ait içecek görsellerinde erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla görsellere odaklanmalarının daha fazla olduğu, görselleri daha

fazla inceledikleri tespit edilmiştir.

Markaların, logoların ve amblemlerin görsel karede ebat olarak küçük olması, göz hizasında bulunmaması odaklanmanın minimum olmasına yol açarken, tanınmış kişilerin kullanılması, odaklanmayı bu alanlarda maksimize kılmıştır.

➤ Bu bölgelere/alanlara yapılacak revize işleminin veya yeni çekilecek sinema filmlerinde bu ayrıntılara dikkat edilmesinin, katılımcıların ilgi düzeylerini artıracığını ve daha etkili sonuçlar meydana getireceği,

➤ Yapılacak çalışmalarda referans gücünün minimum olduğu görsellerle, yazı, marka, logo, amblem unsurlarının daha belirgin olduğu, punto değerinin yüksek olduğu görseller, renk tonajının belirgin olduğu ve göz hizasını ortalamayan görsellerin seçilmesi ile odaklanmada yoğunluk oluşabileceği düşünülmektedir.

Genel olarak araştırılma değerlendirildiğinde; Çalışma disiplinler arası bir çalışma olmasından dolayı önem arz etmektedir. Ayrıca, sinema filmlerinde uygulanan ürün yerleştirme uygulamalarının tüketici gözünden incelenmesi bu çalışmaya ayrı bir değer katmıştır. Çalışmada; Göz İzleme analiz yönteminin kullanılmasının yapılacak bu tür araştırmalara yön vereceği ve deneysel araştırmaların Sosyal Bilimlerde sürdürülebilirliğini sağlayacağı öngörülmektedir. Çalışmanın bu alanda yapılacak olan nöropazarlama çalışmalarına çeşitlilik ve deneysel özgünlük kazandıracağı düşünülmektedir. Çalışmanın farklı illerde, farklı ürün yerleştirme görselleri kullanılarak ve daha geniş kitlelere ya da farklı demografik özelliklere sahip örnekleme yönelik yapılması hâlinde daha farklı sonuçlar elde edilebileceği varsayılmaktadır.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Çalışmanın etik kısmında yapılan çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı ve verilerin muhafaza edileceği, üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı ifade edilmiştir.

Kurul adı: Fırat Üniversitesi

Etik Kurulu Karar Tarihi: 26.03.2020

Karar Sayısı: 97132852/302.14.01/

KAYNAKÇA

- Barik, E. (2020). Eye Tracking (Göz İzleme) Analiz Yöntemi İle Gerilla Pazarlama Örneklerinin Görsel Etkisinin Belirlenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Nurcan Yücel), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balasubramanian, S. K. (1994). Beyond Advertising and Publicity: Hybrid Messages and Public Policy Issues. *Journal of Advertising*, 23(4), 29-46.
- Başarı, Ö. (2019). Marka Farkındalığı İle Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişki Bağlamında Televizyon Dizilerinde Ürün Yerleştirme, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Nurhan Zeynep Tosun), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fortunato, V. C. R.; Giraldo, J. D. M. E. ve de Oliveira, J. H. C. (2014). A Review of Studies on Neuromarketing: Practical Results, Techniques, Contributions and Limitations. *Journal of Management Research*, 6(2), 201-220.
- Gürbüz, F. (2020). Nöropazarlama Uygulamalarında Ürün Grubu ve Sektör Seçimi. *Akademik Platform Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 8(1), 199-207.
- Hür Ö. (2019). Nöropazarlama Yöntemlerinin Algı Yönetimine Etkisi: Beyaz Yakalı Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Okan Yaşar), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, M. (2020). Yeşil Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Görsellerin Eye-Tracking (Göz İzleme) İle

- İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Nurcan Yücel), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Klinčeková, S. (2016). Neuromarketing–Research and Prediction of the Future. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 2(2), 53-57.
- Mansor, A. A. B. ve Isa, S. M. (2018). The Impact of Eye Tracking on Neuromarketing for Genuine Value-Added Applications. *Global Business & Management Research*, 10(1), 1-17.
- Öztürk, S. ve Okumuş, A. (2013). Ürün Yerleştirmeye Yönelik Tüketici Tutumlarının Pazar Bölümlerine Göre İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 133-155.
- Patel, H. J. ve Chauhan, A. (2013). An Empirical Study of Effectiveness of Product Placement in Hindi Movies Compare to Television Shows. *International Journal of Marketing & Business Communication*, 2(2), 24-31.
- Sands, F. Stephen. (2009). Sample Size Analysis for Brain Collection (EEG) Methodologies. White Paper. October. <http://www.sandsresearch.com/assets/white-paper.pdf> adresinden 10.10.2020 tarihinde erişildi.
- Solmaz I. (2014). Nöropazarlama Faaliyetlerinde Bilinçaltı Reklamcılık ve Tüketici Algısı Üzerindeki Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Yalçın Kırdar), İzmir: Gediz Üniversitesi.
- Şenduran, F. (2019). Göz Takip Sisteminin (Eye Tracker) Spor Biliminde Kullanılması: Yeni Araştırmacılar İçin Kılavuz. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(4), 1-13.
- Şengün, D. (2019). Sosyal Medyada Ürün Yerleştirme: Ünlüler ve Fenomenlerin Instagram Ürün Yerleştirmeleri Üzerine Bir İçerik Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Gözde Öymen Kale), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tıgılı, M. (2004). *Bir Aktör Olarak Markalar: Ürün Yerleştirme*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Ural, T. (2008). Pazarlamada Yeni Yaklaşım: Nöropazarlama Üzerinde Kurumsal Bir Değerlendirme. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 421-432.
- Yazıcı, F. (2017). Türkiye’de Ürün Yerleştirme Uygulaması: Reklam Ajansları Üzerine Bir İnceleme. *Humanities Sciences*, 12(2), 65-75.

İnsansız Hava Aracı Sistemlerinin İthalat Üzerine Etkisi: Etki-Tepki ve Varyans Ayırıştırması Analizi*

Dr. Öğr. Üyesi Eyup Atioğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9460-4822>

Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, Nevşehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.01.2022

Kabul: 15.03.2022

Online Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

İnsansız Hava Aracı

Havacılık

İthalat

Etki-Tepki Analizi

Varyans Ayırıştırması Analizi

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57647>

Öz

Türkiye ekonomisindeki dış ticaret dengesinin ithalat bağımlılığını sürekli kılacak şekilde bozulmasında teknoloji ithalatının payı azımsanmayacak kadar fazladır. Birçok ülkenin dış ticaret açığını arttıran insansız hava araçlarının (İHA) kullanımı ve üretimi dünya genelinde her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de kayıtlı insansız hava aracı sayısı ve pilot sayısı ile ithalat arasındaki ilişki VAR modeli ile incelenmiştir. Veri seti, 2017-04 ile 2020-04 dönemi arasında aylık bazda 37 gözlemi içermektedir. Çalışmada, kurulan VAR modeli ile etki-tepki ve varyans ayırıştırma analizi sonucunda, ithalatta meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında, insansız hava aracı sayısı ve pilot sayısının istatistiksel olarak anlamlı tepki vererek düştüğü ortaya konulmuş olup ithalatta meydana gelen değişimlerin %3,02’sinin insansız hava aracı sayısından kaynaklandığı, %0,19’unun ise pilot sayısından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, insansız hava aracı sayısındaki değişimlerin %14,43’ünün ve pilot sayısındaki değişimlerin %8,81’inin ithalattan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin ortaya konulmasına yönelik yapılan Granger nedensellik testi sonucunda, değişkenler arasında %5 anlam düzeyinde nedensellik ilişkisi bulunamazken ithalattan, İHA sayısına doğru %10 anlam düzeyinde Granger nedenselliği saptanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, gerek insansız hava aracı sayısı gerekse pilot sayısı ithalatı arttırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin insansız hava aracı sektörü özelinde dış ticaret fazlası vermesi hedefiyle yerli üretimin desteklenmesi ve Teknofest (Havacılık, Uzay ve Teknoloji Festivali) gibi araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Atioğlu, E. (2022). İnsansız Hava Aracı Sistemlerinin İthalat Üzerine Etkisi: Etki-Tepki ve Varyans Ayırıştırması Analizi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 379-390.

*The Effect of Unmanned Aircraft Systems on Imports: Impulse-Response and Variance Decomposition Analysis**

Asst. Prof. Dr. Eyup Atioğlu

Cappadocia University, School of Applied Sciences, Department of Aviation Management, Nevsehir –
TURKEY

Article History

Submitted: 17.01.2022

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Unmanned Aircraft Systems

Aviation

Import

Impulse-Response Analysis

Variance Decomposition Analysis

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57647>

Abstract

The share of technology imports in the deterioration of balance of trade in the Turkish economy in a way that perpetuates the import dependency is too high to be underestimated. The use and production of unmanned aircraft systems (UAS), which increase the trade deficit of many countries, is increasing day by day around the world. In this study, the relationship between the number of unmanned aircraft systems registered in Turkey and the number of pilots and imports was examined with the VAR model. The dataset includes 37 observations on a monthly basis between 2017-04 and 2020-04. In the study, as a result of the established VAR model and impulse-response and variance decomposition analysis, it was revealed that the number of unmanned aircraft systems and the number of pilots decreased by giving a statistically significant response in the face of a standard error shock occurring in imports. It was determined that it was caused by the number of unmanned aircraft systems, and 0.19% was caused by the number of pilots. On the other hand, it was determined that 14.43% of the changes in the number of unmanned aircraft systems and 8.81% of the changes in the number of pilots were caused by imports. In addition, as a result of the Granger causality test conducted to reveal the causal relationship between the variables, no causality relationship was found between the variables at the 5% significance level, while Granger causality was found at the 10% significance level from the import to the number of UASs. According to the findings, both the number of unmanned aircraft systems and the number of pilots increase imports. In this context, it is of great importance to support domestic production and encourage research and development activities such as Teknofest (Aviation, Space and Technology Festival) with the aim of creating a foreign trade surplus in Turkey's unmanned aircraft systems sector.

GİRİŞ

İçerisinde pilot olmadan çalıştırılan hava aracı ve ilgili unsurları (ICAO, 2011) olarak tanımlanan insansız hava araçları (İHA), uzak bir pilot, otonom bir navigasyon sistemi veya ikisinin kombinasyonu tarafından kontrol edilen uçak sistemleridir (Boucher, 2016: 1391). Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı, İHA'ları risk bazlı sınıflandırırken (EASA, 2021) Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü ağırlıklarına göre sınıflandırmıştır (SHGM, 2020a). İHA'ların uzun bir askeri geçmişi vardır, ancak son teknolojik gelişmeler onları sivil uzaktan algılama uygulamaları için popüler hale getirmiştir. İHA'ların sabit kanatlı ve döner kanatlı olmak üzere iki ana kategorisi bulunmaktadır (Hardin ve Jensen, 2011: 102). İHA'ların kullanımı ve üretimi dünya genelinde her geçen gün artmakta olup sektörünün önümüzdeki yıllarda milyarlarca dolarlık endüstrilere dönüşmesi beklenmektedir (Wolf, 2014: 2).

İHA'lar başlangıçta insanlı uçaklardaki personel için tehlike ve riskler nedeniyle askeri operasyonlar için tasarlanmış olsa da, günümüzde kargo teslimatından elektrik hatlarının, petrol ve gaz boru hatlarının havadan denetimi ve izlenmesine kadar çok çeşitli uygulama alanları bulunmaktadır (Rathlev, Meyer ve Juerss 2012: 4). Hassas tarım uygulamaları ile tarlaların izlenmesi ve işlenmesi düşük maliyetler ile mümkün olurken (Hassler ve Baysal-Gürel, 2019: 13) 2035 yılına kadar yaklaşık 25.000 İHA'nın, Avrupa'nın tarım alanlarınının 12 milyon hektarına hakim olarak izleme, tohumlama, ilaçlama vb. işleri yürüteceği tahmin edilmektedir (SESAR, 2016).

İHA teknolojisi, geniş bir uygulama yelpazesinde maliyet düşürücü etkisinin yanı sıra emniyet, güvenlik ve verimlilikte önemli kazanımlar için bir fırsat sağlamaktadır (Lerchel, Steckel ve Pestka, 2018: 12). Gelişen bir endüstri olarak artan miktarda ilgi gören 15 milyar dolarlık küresel İHA ekonomisi, ülkelerin milyonlarcasını ithal ya da ihraç ettiği bir ürün haline gelmiş olup (SESAR, 2016) önümüzdeki beş yıl içinde küresel pazarın, ikiye katlanma potansiyeli bulunmaktadır (Levitte, 2020). İHA ithalatında dünya 6'ncısı olan Türkiye'de (BloombergHT, 2017), yaklaşık 40.000 kayıtlı İHA bulunmaktadır (SHGM, 2020b).

İşletmeler ve tüketiciler üzerinde olumlu ekonomik etkileri olan, önümüzdeki 10 yıl içinde makroekonomik ölçekte 100.000'den fazla istihdam yaratması beklenen İHA endüstrisinin, ülkelerin dış ticaret dengesini önemli ölçüde etkilemesi beklenmektedir (Nath, 2020). Ülkemizde cari açığa neden olan en önemli değişkenler arasında yer alan dış ticaret açığı (Altunöz, 2014: 117), cari açık üzerinde negatif etkisi olduğundan dolayı dış ticaret açığına neden olan ekonomik faaliyetlerin detaylı olarak incelenmesi önem taşımaktadır (Konak, 2018: 166).

Bu çalışmada Türkiye'de kayıtlı sivil insansız hava aracı sistemlerinin ve pilotların ithalat üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde insansız hava araçları ve ithalat arasındaki ilişkinin ekonometrik analiz yöntemleri ile incelenmediği görülmüştür. Ancak güncel literatürde insansız hava araçlarının ekonomik etkilerine yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Yawson ve Frimpong-Wiafe (2018) çalışmalarında, insansız hava araçlarının tarım veya hassas tarımdaki çeşitli kullanımını ve genel etkilerini incelemiş ve Afrika'daki ticari ölçekli tarım kuruluşlarındaki uygulamalarının sosyo-ekonomik faydalarını analiz etmiştir. Çalışmada, Afrika'da ticari tarımsal üretimde insansız hava araçlarının kullanılmasının yoksulluğun azaltılması, ihracatın artırılması ve ithalatın azaltılması, istihdam yaratılması ve kıtanın ekonomik büyümesinin iyileştirilmesi gibi pek çok ekonomik faydası olduğu ortaya konulmuştur.

Sudbury ve Hutchinson (2016) çalışmalarında, paketleri müşterilerin kapılarına kadar teslim etmek için İHA teknolojisini kullanan Amazon.com tarafından önerilen Prime Air teslimat sisteminin

maliyetlerini incelemiştir. Çalışmada, Chattanooga TN'deki Prime Air sistemi modellenerek İHA sisteminin işgücü tasarrufu sağlayan teknolojisi fayda-maliyet analitik çerçevesi ile ortaya konulmuştur. Çalışmanın bulgularına göre, İHA ile teslim edilen her bir pakette yaklaşık üçte bir daha düşük maliyet avantajı sağlandığı tespit edilmiştir.

Boucher (2016) çalışmasında, İHA teknolojisini gözetim ve mahremiyet ile istihdam ve ekonomik kalkınma çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada, İHA'ların ekonomik büyüme ve istihdam yaratacağı saptanmıştır. Bununla birlikte, özellikle fabrikalar ve teslimatlar gibi geleneksel işçi sınıfı sektörlerinde iş kayıpları olabileceği değerlendirilmiştir.

Zhang (2021), İHA teknolojisi ile kargo teslimatının potansiyel devasa ekonomik ve çevresel faydalarını sürekli yaklaşım metodolojisini kullanan matematiksel modeller ile analiz etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, İHA'larda geleneksel kamyon teslimatına göre teslimat maliyetinin ve emisyon oranlarının daha düşük olduğu ortaya konulmuştur.

Ateş (2021) çalışmasında, 2002-2020 yılları arasında Türkiye'nin İHA/SİHA ihracatında rekabet gücünü çeşitli endeksler aracılığıyla analiz etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'nin insansız hava aracı ihracatını son yıllarda arttırdığı saptanmıştır. Kahvecioğlu ve Oktal (2014), insansız hava aracı sistemi piyasasına ilişkin raporların incelendiği çalışmalarında, Türkiye'nin İHA pazarında en güçlü ülkelerden biri olmayı hedeflediği ve Türk İHA sistemleri yol haritasında özellikle tarımsal gözetim ve kontrol, haritacılık ve dijital haritalama, hava fotoğrafçılığı, meteorolojik ölçüm, yaban hayatı izleme, deprem takibi, arama kurtarma, orman yangını istihbarat ve mücadele, heyelan tahmini, göç kontrolü, uyuşturucu kaçakçılığı izleme gibi alanların İHA'lar tarafından gerçekleştirilebilecek potansiyel sivil uygulama alanları olduğu belirlenmiştir.

Turner (2016) çalışmasında, tarımsal kooperatifler için mahsul keşif ve kırsal elektrik kooperatifleri için hat denetimi için maliyet düşürücü bir yöntem olarak insansız hava araçlarının potansiyel etkinliğini iç getiri oranı modeli ile analiz etmiştir. Modelde, İHA'ların, kırsal elektrik kooperatiflerinde ve tarım kooperatiflerinde verimlilik seviyelerini sırasıyla yaklaşık %12 ve %23 oranında iyileştirmeleri halinde, finansal olarak İHA'ların %15'lik bir iç getiri oranında uygun bir seçenek olabileceği tespit edilmiştir.

Kahveci ve Can (2017) çalışmalarında, İHA'ların tabi olduğu ulusal ve uluslararası mevzuat ile kullanım amacı ve alanlarına ilişkin durum değerlendirmesi yapmıştır. Çalışmada, İHA'ların üçüncü şahıslara (insan ve eşya) verebileceği zararlara yönelik sigortacılık mevzuatının geliştirilmesi gerekliliği saptanmıştır. Bakır (2019) çalışmasında, İHA sektörünün ekonomik büyüklüğünü incelediği çalışmada, Türkiye'nin son yıllarda İHA teknolojilerini kendi imkanlarıyla geliştirdiğini ve ihraç ettiğini ortaya koymuştur. Yeşilay ve Macit (2019), İHA'ların ekonomik etkilerini incelediği çalışmalarında, İHA sektöründeki faaliyetlerin tüm ülkelerin GSYİH'sına katkı sağlayabileceğini ve istihdam artışı sağlayabileceğini saptamıştır. Ayrıca İHA'ların kullanılmasının farklı sektörlerde sistematik değişikliklere yol açabileceğini ve yeni iş alanlarının ortaya çıkabileceğini değerlendirmiştir.

2. EKONOMETRİK METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

2017-04 ile 2020-04 dönemi için Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü İHA Kayıt Sisteminde kayıtlı insansız hava aracı sayısı ve pilot sayısı ile ithalat arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın yöntem ve ampirik bulgularına yer verilmektedir

2.1 Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmanın veri seti, 2017-04 ile 2020-04 dönemi arasında aylık bazda 37 gözlemi içermektedir. Bu bağlamda SHGM İHA Kayıt Sisteminde kayıtlı insansız hava aracı sayısı ve pilot sayısı ile Türkiye'nin ithalat değişkenleri dikkate alınmış ve VAR model kullanılarak söz konusu değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizleri ile incelenmiştir. Doğal

logaritmaları kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişken Bilgileri

Değişken	Değişkenin Açıklaması	Analiz Dönemi	Verinin Temin Edildiği Kaynak
(lnİTHALAT)	Türkiye'nin ithalatı	2017-04 ile 2020-04 dönemi arası	TÜİK Veri Tabanı
(lnİHA)	Kayıtlı İHA sayısı	2017-04 ile 2020-04 dönemi arası	SHGM
(lnPİLOT)	Kayıtlı pilot sayısı	2017-04 ile 2020-04 dönemi arası	SHGM

2.2 Ekonometrik Analiz

Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresyon (VAR) yaygın olarak birbiriyle ilişkili zaman serilerinin tahmin sistemleri için ve bir değişkenler sistemi üzerindeki rastgele bozulmaların dinamik etkisini analiz etmek için kullanılmaktadır. VAR uygulaması, sistemdeki her içsel değişkeni sistemdeki tüm içsel değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olarak ele alarak yapısal modelleme ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır (Brahmasrene, Huang ve Sissoko, 2014: 409). VAR modelinin matematiksel gösterimi aşağıdaki denklemdedir.

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + B x_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de, y_t içsel değişkenler vektörü, x_t dışsal değişkenler vektörü, $A_1, \dots, A_p$ ve B tahmin edilen katsayılar matrisi ve ε_t hata terimlerini ifade etmektedir.

VAR modelinde elde edilen katsayılar genellikle yorumlanmamakta olup değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizleri ile tespit edilmektedir. Sistemdeki değişkenlerin kendisi ya da diğer değişkenlerin "bir standart hatalık" şoklarına karşı gösterdiği tepkiler analiz için önem taşımaktadır. Hata terimleri genelde zaman serisi modellerinde söz konusu "bir standart hatalık" şokları temsil etmek için kullanılmaktadır. Bunun sonucunda, modele dahil edilen her bir değişkenin kendisi ve diğer değişkenlerin hatalarına karşılık olarak verdiği cevap ya da tepki olarak ifade edilmektedir. Etki-tepki analizinde "bir standart hatalık" şoku veren değişken yönünden etki söz konusu iken, şoku alan değişken için ise tepki söz konusudur. Farklı değişkenler arasında değişkenlerden birinin diğerine neden olduğu ilişkisine dayalı olarak yapılan bu analiz etki-tepki analizi olarak tanımlanmaktadır (Tarı, 2006: 435).

Varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonları benzersiz olup VAR'daki değişkenlerin sıralamasına göre değişmemektedir. Dinamik stokastik sistemlerde varyans ayrıştırması kullanılmaktadır. Stokastik sistem rastgele bir değer sürecidir. VAR'ın varyans ayrıştırması, rastgele yeniliklerin görelî önemi hakkında bilgi vermekte olup her bir değişken için tahmin hatasının varyansını, içsel değişkenlerin her birine katkıda bulunabilecek bileşenlere ayırmaktadır. Öte yandan VAR modeli, varyans ayrıştırmasını tablo şeklinde görüntüleme seçeneği sunmaktadır. Bu şekilde her bir değişkene yönelik dış şokları değerlendirmek için bir sistem aracılığıyla şokların nasıl yankılandığının incelenmesine fayda sağlamaktadır (Brahmasrene vd., 2014: 409).

Dinamik ekonometrik modeller oluşturulurken, modelde yer alan zaman serisi değişkenlerinin özelliklerinin detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir (Lutkepohl ve Kratzig, 2004: 162). Değişkenlerin özelliklerinin incelenmeden tespit edilen regresyon sonuçları değişkenler arasında yüksek seviyede korelasyon gösterebilirken, nedensel bir ilişkinin bulunduğunu garanti etmemektedir. Başka bir ifadeyle değişkenler arasında sahte korelasyon olabilmektedir (Holden ve Thomson, 1992: 8). Bu kapsamda, VAR modelindeki değişkenlerin durağan olması gerekmekte olup değişkenlere birim kök testi uygulanması VAR modeli için oldukça önemlidir.

Tablo 1: Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Değişkenler	Seviyesi	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
lnİTHALAT	I(1)	-11.0660***	-10.9895***	-11.1587***
lnİHA	I(0)	-4.9674***	-4.9191***	-1.4453
lnPİLOT	I(0)	-3.6770***	-3.8309***	-0.6121

a: (*) %10'da anlamlı; (**) %5'te anlamlı; (***) %1 oranında anlamlı

b: SIC'ye dayalı Gecikme Uzunluğu

c: MacKinnon (1996) tek taraflı p değerlerine dayalı olasılık

Tablo 1'de ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Seviye değerleri için gerçekleştirilen birim kök testi sonucuna göre, insansız hava aracı sayısı (lnİHA) ve pilot sayısı (lnPİLOT) serilerinin durağan olduğu başka bir ifadeyle birim kök içermedikleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan ithalat (lnİTHALAT) serisinin seviye değeri için yapılan birim kök testi sonucunda, birim kökün varlığını işaret eden sıfır hipotezi reddedilememiştir. İthalat (lnİTHALAT) serisinin birinci farkı alınıp birim kök testi tekrar yapıldığında birim kökün varlığını işaret eden sıfır hipotezi %1 anlam düzeyinde reddedilmiştir. Bu bağlamda, ithalat (lnİTHALAT) serisinin birinci farkında durağan olduğu saptanmıştır.

VAR modelinde yer alan değişkenlerin durağan olması gerekliliğinden dolayı, insansız hava aracı sayısı ve pilot sayısı serilerinin seviye değerleri ve ithalat serisinin birinci farkı VAR modelinde kullanılmıştır. Çalışmanın bu aşamasında en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde VAR gecikme sırası seçim kriterlerinden yararlanılmış olup en uygun gecikme uzunluğu Akaike (AIC) ve Son Tahmin Hata (FPE) kriterlerine göre 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: VAR Gecikme Sırası Seçim Kriterleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	6.0264	NA	0.0001	-0.1834	-0.0473	-0.1376
1	23.9118	31.4349*	9.79e-0	-0.7219	-0.1777*	-0.5388*
2	33.2590	14.7288	9.74e-0*	-0.7429*	0.2093	-0.4225
3	36.2464	4.1643	0.0001	-0.3785	0.9818	0.0791

* Kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir

LR: Sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (her test %5 düzeyinde)

FPE: Son Tahmin Hata

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

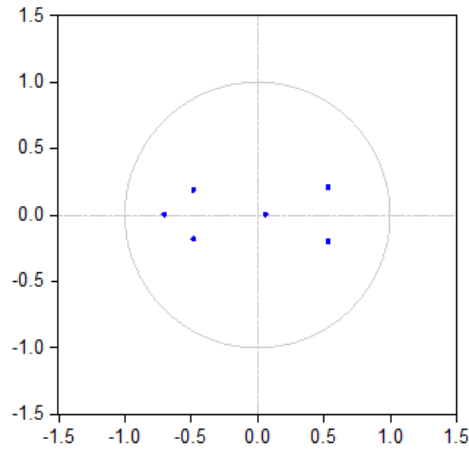
HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

VAR modelinde yer alan hata terimleri arasında otokorelasyon problemi olmamalı ve varyanslarının sabit olması gerekmektedir. VAR (2) modeline ait serisel korelasyon LM ve White değişen varyans test sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Tanısal Testler

Gecikme Uzunluğu	Otokorelasyon		Değişen Varyans	
	LM-istatistiği	p-değereri	Ki-kare	p-değereri
1	18.34187	0.3014	77.71641	0.3017
2	22.11609	0.1085		
3	8.125812	0.5215		

Tanısal testler sonucunda elde edilen bulgulara göre modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu tespit edilmemiştir. Ayrıca, VAR modelinin kararlılık şartını sağlayıp sağlamadığını incelemek amacıyla karakteristik kökler değerlendirilmiş ve köklerin birim çember içerisinde bulunduğu saptanmıştır.

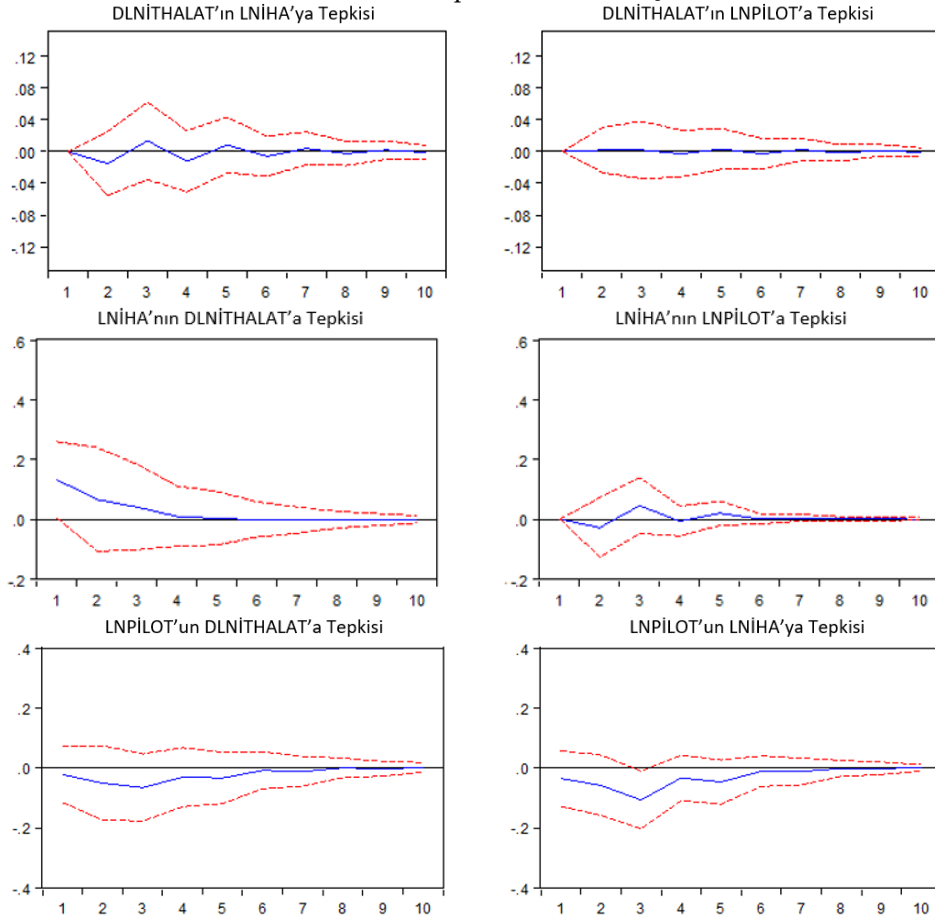
Şekil 1: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Çalışmanın bu kısmında, etki-tepki fonksiyonlarından değişkenlerde meydana gelen “bir standart hatalık” şok karşısında modelde yer alan diğer diğer değişkenlerin tepkileri Grafik 1’de verilmiştir. Bu kapsamda değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri tespit edebilmek için Cholesky ayrıştırma yöntemi ile etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizleri uygulanmıştır. Grafikteki “bir standart hatalık” güven sınırlarını kesikli çizgiler ifade ederken, nokta tahminleri düz çizgiler ile gösterilmiştir.

İnsansız hava aracı sayısında meydana gelen bir standart hatalık şokun ithalat üzerindeki etkisi ikinci döneme kadar negatif iken üçüncü dönemde pozitif yönde gerçekleşmekte ancak bu tepkilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Diğer taraftan, ithalatta meydana gelen bir standart hatalık şok, insansız hava aracı sayısında 4 dönem boyunca düşüşe neden olmakta ve daha sonra tepkisini yitirmektedir.

Grafik 1’e göre, pilot sayısında meydana gelen bir standart hatalık şokun ithalat üzerinde pozitif ya da negatif bir tepkiye yol açmadığı ve söz konusu tepki grafiğinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Buna karşılık ithalattaki bir standart hatalık şok, pilot sayısında 3 dönem boyunca düşüşe yol açmakta olup söz konusu tepki 3. dönemden 7. döneme kadar giderek azalmaktadır.

Grafik 1: Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Öte yandan pilot sayısında meydana gelen bir standart hatalık şokun insansız hava aracı

üzerinde öncelikle negatif tepkiye yol açarken daha sonra pozitif yönde gerçekleşmekte ancak bu tepkilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Son olarak, insansız hava aracı sayısında bir standart hatalık şok gerçekleştiğinde pilot sayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı tepki vererek 3 dönem boyunca düşüşe yol açmakta olup söz konusu tepki 3. dönemden 8. döneme kadar giderek azalmaktadır.

Varyans ayrıştırması, serilerdeki değişimin nedenlerini incelemek için kullanılan yöntemlerden biri olup VAR modelinin hareketli ortalamalar kısmından elde edilmektedir. Yöntem, değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynaklarını yüzdesel olarak göstermektedir. Modelde yer alan değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden kaynaklandığını, yüzde kaçının ise diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir (Enders, 1995: 146).

Tablo: Varyans Ayrıştırması Analiz Sonuçları
DLNİTHALAT'ın Varyans Ayrıştırması

Dönem	Std. Hata	DLNİTHALAT	LNİHA	LNPİLOT
1	0.109350	100.0000	0.000000	0.000000
5	0.149112	97.05848	2.832142	0.109381
10	0.151489	96.77820	3.026010	0.195794

LNİHA'nın Varyans Ayrıştırması

Dönem	Std. Hata	DLNİTHALAT	LNİHA	LNPİLOT
1	0.384443	11.75067	88.24933	0.000000
5	0.402724	14.43320	83.54965	2.017143
10	0.402862	14.43819	83.53159	2.030219

LNPİLOT'un Varyans Ayrıştırması

Dönem	Std. Hata	DLNİTHALAT	LNİHA	LNPİLOT
1	0.273683	0.626393	1.647488	97.72612
5	0.326472	8.673258	18.08420	73.24254
10	0.327185	8.813656	18.24045	72.94589

Tablo 4'te verilen ithalatın varyans ayrıştırması analizine göre, ithalat değişkeni en fazla kendi değişmelerinden etkilenmekte iken 10. dönemde, insansız hava aracı sayısının ithalat üzerindeki etkisi %3,02'dir. Öte yandan ithalatın 10. dönemde insansız hava aracı sayısı üzerindeki etkisi %14,43 iken pilot sayısı, insansız hava aracı sayısını %2,03 oranında etkilemektedir. Son olarak, pilot sayısının varyans ayrıştırması analizine göre, 10. dönemde pilot sayısındaki değişimlerin %8,81'inin ithalattan, %18,24'ünün ise insansız hava aracı sayısından kaynaklandığı saptanmıştır.

Table 5: Granger Nedensellik Testi

H ₀ Hipotezi	Durum	F-statistic	Prob.
LNİHA, DLNİTHALAT'ın Granger nedeni değildir	Kabul	0.96610	0.3885
DLNİTHALAT, LNİHA'nın Granger nedeni değildir	Kabul	2.59921	0.0857
LNPİLOT, DLNİTHALAT'ın Granger nedeni değildir	Kabul	0.01262	0.9875
DLNİTHALAT, LNPİLOT'un Granger nedeni değildir	Kabul	0.30454	0.7398
LNPİLOT, LNİHA'nın Granger nedeni değildir	Kabul	0.54289	0.5867
LNİHA, LNPİLOT'un Granger nedeni değildir	Kabul	0.03467	0.9660

Son olarak, Tablo 5'de değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi değişkenler arasında %5 anlam düzeyinde nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Yalnızca "İthalat, kayıtlı İHA sayısının Granger nedeni değildir" H₀ hipotezi %10 anlam düzeyinde reddedilebilmektedir. Pilot ve İHA sayısında nedensellik ilişkisinin tespit edilememesinin, İHA sahibi olunmasa da İHA'lara ilgi duyan kişilerin pilotluk eğitimi alarak İHA kayıt sistemine kayıt yaptırmalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu kişilerin belirli bir dönem içinde İHA sahibi olabilecekleri ve ithalatı etkileyebilecekleri beklenebilir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisindeki dış ticaret dengesinin ithalat bağımlılığını sürekli kılacak şekilde bozulmasında teknoloji ithalatının payı azımsanmayacak kadar fazladır. Birçok ülkenin dış ticaret açığını arttıran insansız hava araçlarının kullanımı ve üretimi dünya genelinde her geçen gün artmaktadır.

Bu çalışmada, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü İHA Kayıt Sisteminde kayıtlı insansız hava aracı sayısı ve pilot sayısı ile ithalat arasındaki ilişki VAR modeli ile incelenmiştir.

Etki-tepki analizi sonucunda, ithalatta meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında, insansız hava aracı sayısı ve pilot sayısının istatistiksel olarak anlamlı tepki vererek düştüğü ortaya konulmuştur. Varyans ayrıştırması analizine göre, ithalatta meydana gelen değişimlerin %3,02'sinin insansız hava aracı sayısından kaynaklandığı, %0,19'unun ise pilot sayısından kaynaklandığı tespit edilmiştir. İnsansız hava aracı sayısındaki değişimlere ise %14,43 oranı ile ithalatın etki ettiği ortaya konulmuştur. Diğer yandan, pilot sayısındaki değişimlerin %8,81'inin ithalattan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Ayrıca değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin ortaya konulmasına yönelik yapılan Granger nedensellik testi sonucunda, değişkenler arasında %5 anlam düzeyinde nedensellik ilişkisi bulunamazken ithalattan, İHA sayısına doğru %10 anlam düzeyinde Granger nedenselliği saptanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, gerek insansız hava aracı sayısı gerekse pilot sayısı ithalatı arttırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin insansız hava aracı sektörü özelinde dış ticaret fazlası vermesi hedefiyle yerli üretimin desteklenmesi ve Teknofest (Havacılık, Uzay ve Teknoloji Festivali) gibi

araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin teşvik edilmesi önlemlerinin alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altunöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-132.
- Ateş, E. (2021). Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı (İHA) İhracat Rekabet Gücünün Analizi, *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*, 3(1), 7-16.
- Bakır, G. (2019). İnsansız Hava Araçlarının Savunma Sanayi Harcamasında Yeri ve Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 127-134.
- Bloomberg HT, (2017). Türkiye'de 5 Ayda 4 Bin 331 Adet Drone Satıldı. <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2033802-turkiye-de-5-ayda-4-bin-331-adet-drone-satildi> adresinden 30.07.2021 tarihinde erişildi.
- Boucher, P. (2016). You Would Not Have Your Granny Using Them: Drawing Boundaries Between Acceptable and Unacceptable Applications of Civil Drones. *Science and Engineering Ethics*, 22(5), 1391-1418.
- Brahmasrene, T.; Huang, J. C. ve Sissoko, Y. (2014). Crude Oil Prices and Exchange Rates: Causality, Variance Decomposition and Impulse Response. *Energy Economics*, 0(44), 407-412.
- EASA, (2021). Easy Access Rules for Unmanned Aircraft Systems. <https://www.easa.europa.eu/document-library/easy-access-rules/easy-access-rules-unmanned-aircraft-systems-regulation-eu> adresinden 30.07.2021 tarihinde erişildi.
- Enders, W. (1995), *Applied Econometric Time Series*. Iowa State University, John Wiley and Sons Inc.
- Hardin, P. J. ve Jensen, R. R. (2011). Small-Scale Unmanned Aerial Vehicles in Environmental Remote Sensing: Challenges and Opportunities. *GIScience & Remote Sensing*, 48(1), 99-111.
- Hassler, S. C. ve Baysal-Gurel, F. (2019). Unmanned Aircraft System (UAS) Technology and Applications in Agriculture. *Agronomy*, 9(10), 618, 1-21.
- Holden K. ve Thompson J. (1992). Co-Integration: An Introductory Survey, *Brit Rev. Econ. Issues*, 0(14), 1-55.
- ICAO, (2011). Unmanned Aircraft Systems (UAS). https://www.icao.int/meetings/uas/documents/circular%20328_en.pdf adresinden 26.07.2021 tarihinde erişildi.
- Kahveci, M. ve Can, N. (2017). İnsansız Hava Araçları: Tarihçesi, Tanımı, Dünyada ve Türkiye'deki Yasal Durumu. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(4), 511-535.
- Kahvecioglu, S. ve Oktal, H. (2014). Turkish UAV Capabilities As A New Competitor in The Market, *International Journal of Intelligent Unmanned Systems*, 2(3), 183-191.
- Konak, A. (2018). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Nedenleri ve Cari İşlemler Açığı - Dış Ticaret Açığı İlişkisi. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 163-178.
- Lercel, D.; Steckel, R. ve Pestka, J. (2018). *Unmanned Aircraft Systems: An Overview of Strategies and Opportunities for Missouri*. Final Report Prepared for Missouri Department of Transportation, 1-51.
- Levitate, (2020). The Future of the Drone Economy. <https://levitatecap.com/levitate/wp-content/uploads/2020/12/White-Paper-v4.pdf> adresinden 25.07.2021 tarihinde erişildi.
- Lutkepohl H. ve Kratziq M. (2004). *Applied Time Series Econometrics*. New York: Cambridge University Press
- Nath, T. (2020). How Drones Are Changing the Business World. <https://www.investopedia.com/articles/investing/010615/how-drones-are-changing-business-world.asp> adresinden 17.06.2021 tarihinde erişildi.

- Rathlev, F.; Meyer, B. ve Juerss, S. (2012). Innovative Technologies for Aerial Survey of Gas Pipes. *Gas for Energy*, 0(5), 1-5.
- SESAR, (2016). European Drones Outlook Study: Unlocking the Value for Europe. https://www.sesarju.eu/sites/default/files/documents/reports/European_Drones_Outlook_Study_2016.pdf adresinden 12.07.2021 tarihinde erişildi.
- SHGM, (2020a). İnsansız Hava Aracı Sistemleri Talimatı. http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/talimatlar/2020/SHT-IHA_Rev-04.pdf adresinden 30.07.2021 tarihinde erişildi.
- SHGM, (2020b). İHA Kayıt Sistemi Güncel Veriler. <https://iha.shgm.gov.tr/public/haberler?ID=2677244> adresinden 30.07.2021 tarihinde erişildi.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 0(0), 1-48.
- Sudbury, A. W. ve Hutchinson, E. B. (2016). A Cost Analysis of Amazon Prime Air (Drone Delivery). *Journal for Economic Educators*, 16(1), 1-12.
- Tarı, R. (2006). *Ekonometri*. İstanbul: Avcı Ofset.
- Turner, J. M. (2016). The Economic Potential of Unmanned Aircraft in Agricultural and Rural Electric Cooperatives, (Doctoral Dissertation), ABD: Oklahoma State University.
- Wolf, H. (2014). Comparing FAA Activities the Economic and Regulatory State of Unmanned Aircraft Systems & Commercial Space Flight. *IEEE Aerospace Conference*, 0(0), 1-11.
- Yawson, G. E. ve Frimpong-Wiafe, B. (2018). The Socio-Economic Benefits and Impact Study on the Application of Drones, Sensor Technology and Intelligent Systems in Commercial-Scale Agricultural Establishment in Africa. *International Journal of Agriculture and Economic Development*, 6(2), 18-36.
- Yeşilay R. B. ve Macit A. (2019). Economic Outlook of Unmanned Aerial Vehicles in Turkey and the World: (Drone Economics). (Ed. H. Uçak). *3rd International Conference on Economic Research (Econ Alanya 2019), Antalya, Türkiye İçinde* (s. 209-214). Alanya: Alaaddin Keykubat Üniversitesi.
- Zhang, J. (2021). Economic and Environmental Impacts of Drone Delivery, (PhD. Dissertation Thesis). Louis/ABD: University of Missouri-St.

Toplumsal Kültürel Göstergeler Bağlamında Barbieⁱ Oyuncak Bebeklerin Netflix Üzerinden Yayınlanan Dizi Animasyonlarının İncelenmesi*

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Gürsoy Ulusoy

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3288-6857>

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.01.2022

Kabul: 19.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Dijital İletişim

Kültürel Göstergeler

İletişim Araştırmaları

Animasyonlar

Aile İçi İletişim

Yeni İletişim Teknolojileri

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.56886>

Öz

Barbie bebekler geçmişten günümüze kız çocuklarının oyun ve oyuncak anlayışında yer alan bir figür haline gelmiştir. İlk Barbie bebekler 1959 yılında Mattel tarafından piyasaya satılmaya başlamıştır. Sadece oyuncaklarıyla değil son dönemde yan ürünleriyle de piyasada sıkça rastlanan Barbie markası aslında bir hayat ve hayal tarzıda sunmaya başlamıştır. Özellikle son dönemde Barbie çizgi filmlerinde Barbie isimli karakterin annesi, babası, kardeşleri de yer almaya başlamıştır. Barbie markasıyla satılan bebeklerin ve eşyalarının çizgi film içinde aynı ürünlerin animasyonu şeklinde yer verildiği görülmektedir. Özellikle Barbie'nin son dönem dizi animasyonlarda ailesinin ve aile içi diyalogların yer aldığı bir içeriği barındırdığı görülmektedir. Çalışma kapsamında Barbie bebeklerin geçmişten günümüze çizgi filmlerde değişimi kuramsal çerçevede irdelenmektedir. Daha sonrasında Barbie çizgi filminde aile değerlerinin temsili ve aile içi iletişim örüntüleri içerik analiz tekniği aracılığıyla değerlendirilmektedir. Bu anlamda Barbie bebeklerin toplumsal cinsiyet ve kültürel göstergeler içerisindeki temsilleri Stuart Hall, Jean Baudrillard ve Michel Foucault'un bakış açısıyla irdelenmektedir. Kültür paylaşılan anlamlarla ilgilidir. Dil, şeylere anlam verdiğimiz içinde anlamın üretildiği ve yayıldığı ayrıcalıklı bir araçtır. Anlamlar sadece dile ortak erişimimiz yoluyla paylaşılabilir. Bu anlamda dil, anlam, kültür için temel özelliktedir. Dil her zaman kültürel değerler ve anlamların asli havuzu olarak görülmüştür. Dil anlamı inşa etmektedir. Kültür kavramlar ve fikirlerle bağlantılı olduğu kadar duygular ve düşüncelerle de bağlantılıdır. Bu çalışmada Barbie bebeklerin dizi animasyonlarında aile değerlerinin temsili ve aile içi iletişim örüntüleri kuramsal çerçeve de yer alan kuramsal çerçeveye göre değerlendirilmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Gürsoy Ulusoy, Ş. (2022). Toplumsal Kültürel Göstergeler Bağlamında Barbie Oyuncak Bebeklerin Netflix Üzerinden Yayınlanan Dizi Animasyonlarının İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 391-402.

*Investigation of Netflix Animations of Barbie Dolls in the Context of Social-Cultural Indicators **

Asst. Prof. Dr. Şebnem Gürsoy Ulusoy

Istanbul Gelisim University, Faculty of Applied Sciences, Department of New Media and Communication, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 11.01.2022

Accepted: 19.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Digital Communication

Cultural Indicators

Communication Studies

Animations

Family Communication

New Communication Technologies

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.56886>

Abstract

Barbie dolls have become a figure in the game and toy understanding of girls from past to present. The first Barbie dolls were marketed by Mattel in 1959. The Barbie brand, which is frequently seen in the market not only with its toys but also with its by-products recently, has actually started to offer a lifestyle and a dream style. Especially recently, the mother, father and siblings of the character named Barbie have started to appear in Barbie cartoons. It is seen that the dolls and their belongings sold under the Barbie brand are featured in the cartoon as animations of the same products. In particular, it is seen that Barbie contains a content that includes her family and family dialogues in the animations of the last period. Within the scope of the study, the change of Barbie dolls in cartoons from the past to the present is examined in the theoretical framework. Afterwards, the representation of family values and intra-familial communication patterns in the Barbie cartoon are evaluated through content analysis technique. Culture is about shared meanings. Language is the privileged means by which we give meaning to things, in which meaning is produced and disseminated. Meanings can only be shared through our shared access to language. In this sense, language is fundamental to meaning and culture. Language has always been seen as the primary repository of cultural values and meanings. Language constructs meaning. Culture is connected with feelings and thoughts as well as with concepts and ideas. In this study, the representation of family values and intra-familial communication patterns in the series animations of Barbie dolls are evaluated according to the theoretical framework included in the theoretical framework.

GİRİŞ

Aynı kültürel kodları paylaşan kişiler dünya hakkında aynı şekilde düşünen, hisseden ve genel olarak dünya hakkında benzer yorumlama yapmaları şeklinde yorumlanmaktadır (Hall, 2017: 10-11). Kültürel pratiklerin temsil edildiği objeler ve imgeler kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitlelere sunulmaktadır. Kitleselel kültür formlarında toplumsal cinsiyetin etkisinden bahedilebilmektedir (Hall, 2017: 441).

Medya kültürü, sosyal teori, kitle iletişimi kavramları popüler kültür ürünleri kavramı ile bağlantılı kavramlar olarak görülmektedir (Weissman: 1999, 27). Kültür kendi için de fenomen olan kavramlar yaratabilmektedir. Sosyal değişim sosyal kültürün de bir parçasıdır. Barbie bebekler kültürel bir sembol haline gelmiş popüler kültür ürünleridir. Özellikle belli bir sınıfı temsil eden sarışın renkli gözlü bebekler olarak piyasaya çıkan barbie bebekler toplumsal cinsiyet bağlamında bir çok çalışmalara konu olmuştur. Sınıf ve ırk kavramları toplumsal cinsiyet kavramıyla içiçe geçmiş öngörülen bir kavram terimi olarak ortaya çıkmaktadır. Weberci bakış açısıyla bakanlar sınıf kavramlarını kullanılırken özellikle sınıfı geçici bir araç olarak ele almaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramının kullanım süreçlerinde cinsler arasındaki iletişime dair basit ve betimleyici önermelerin teorik süreçlerini de kapsamaktadır (Scott: 114).

Kültürel olgular ve düşüncelerin sosyal iletişimin gelişim süreçleriyle bağlantısı vardır. Bu anlamda kültürel steriotip kavramının anlaşılması gerekmektedir (Rosaldo, 1974: 30). Barbie bebekler steriotip bir karakteri temsil etmektedir. Bu anlamda bakıldığında bu steriotip karakter aslında kız çocuklarını belli bir kalıba sokmak isteyen bir yeni dünya anlayışını temsil etmektedir. Görüntü ve imgelerin yönlendirdiği bir dünya olduğunu belirtebiliriz bu anlamda. Oyuncakların insanlara sunduğu gerçeklik dışı dünyayı Jean Baudrillard Simulakrlar ve Simulasyon kitabında anlatmaktadır.

Kültürün ifade edildiği araçların başında kitle iletişim araçları yer almaktadır. “Radyodan önceki dönemde yazılı basını düşünecek olursak, hedef kitlesi okumayı bilen insanlar olmak zorunda olmuştur, ancak radyonun icadından ve yaygınlaşmasından sonra ise bilgi daha çok kitlelere ulaşmıştır. Televizyon ise bizlere olayları görsel olarak izleme fırsatı vermiş olmasından dolayı çok daha etkili bir kitle iletişim aracı olarak hayatımıza girmiştir” (Kaya İlhan, 2022: 22). Netflix dijital içerik üreterek yayın yapan bir yapıya sahiptir. Bu anlamda Türkiye için farklı kültürlerin içeriklerini Türkçeleştirerek sunmaktadır. Araştırma kapsamında Baudrillard’ın Simulakrlar ve Simulasyon, Stuart Hall’ün Kültürel Göstergeler yaklaşımlarından faydalanılarak araştırma çerçevesi planlanmıştır. Barbie çizgi filmde aile değerlerinin temsili ve aile içi iletişim örüntüleri içerik analiz tekniği aracılığıyla değerlendirilerek çalışma sonuçlandırılmıştır.

Gerçeği Yerini Alan Simulakrlar

Oyuncaklar insanları ordan oraya sürükleyen bir nehir gibidir. İnsanlar büyüdükçe yeni oyuncaklara sahip olmaktadır. Arabalar yetişkin oyuncaklarıdır. Zamanın dondurulduğu ve herşeyin mükemmel olduğu bir evren sunmaktadır adeta. Bu zamanın dondurulduğu çocuksulaştırılmış evren Walt Disney isimli bir adam tarafından tasarlanmıştır. Disneyland’ın her yerinde nesnelleştirilmiş bir Amerika kavramı bulunmaktadır. Bu görüntü kalabalık ve bireylerin morfolojik yapısına kadar giden bir benzerlik göstermektedir (Baudrillard, 2011: 28). Bu dünya da Amerika’nın sahip olduğu değerler ve gerçeklikler animasyon çizgi filmler aracılığıyla kültür ürünleri olarak çoğaltılarak tüm dünyaya sunulmaktadır. Metalaştırılmış kültür ürünleri kitleler için artık emparyalist bir yaygınlaşma aracına ve kültür imgesine dönüşmektedir. Hipergerçeklik kavramı ile açıklanabilecek kavram kendi içinde yaygınlaşmış yeni bir gerçeklik inşa etmektedir. Bu gerçeklik farketmeden çocukluk döneminden itibaren inşa edilen bir gerçekliktir.

“Teknolojideki ilerlemeler, insanların günlük yaşamını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda; iş, güvenlik, emek, iktisat, toplumsal ilişkiler, psikoloji benzeri sahalarda farklı bir dönüşüme

zorlamaktadır” (Tiftik, 2021: 376). Teknoloji de yaşanan değişim sosyal toplumsal bir değişim ortaya çıkarmaktadır.

Çocuklar büyüklerin evreninde belli zorluklarla karşı karşıyadır. Çocuklardan kurallara uymaları, tepki göstermemeleri, itaakar olmaları, kabul etmeleri beklenmektedir. Bunun yanında özerk, sorumlu, özgür ve bilinçli olmaları da beklenmektedir (Baudrillard, 2011: 124-125). Barbie bebeklerin çizgi animasyon dizilerine bakıldığında ailelerin çocuk karakterlerden Baudrillard’ın belirttiği şekilde hem mücadele ederken hemde uygun davranışları gösteren karakterler olması beklentisi içinde oldukları görülmektedir. “Kendisinden bir nesne olması istendiğinde buna her türlü itaat etmeme, karşı koyma, özgürlük arzusu kısaca bir özne tavrıyla karşı koymakta; bir özne olması istendiğindeyse bu kez aynı inat ve kararlılıkla bir nesne direniği göstermektedir (Baudrillard, 2011: 124).

Baudrillard Disneyland üzerinden gerçeklik ve gerçekdışılık arasında oluşturulan düşsel bir gerçeklik kavramından bahsetmektedir. İnsanların bu gerçeklik dışı evreni gerçek gibi algılayarak gerçeği yeniden üretebilmek amacıyla tasarlanmış bir caydırma makinesi olduğunu belirtmektedir (Baudrillard, 2011: 31). Bu anlamda mükemmel vücutlar, mükemmel davranışlar aslında kitlelerin steriotip bir hal almasına neden olmaktadır. Çocuk olmadığını bilen ancak çocukluğunu devam ettirmek isteyen kişiler barbie bebekleri biriktirmeye ve bu gerçek olmayan evende kendini var etmeye devam etmektedir.

Televizyondan yansıyan görüntü imge değildir. Televizyon imgesiyle düşsellik durumunu koruyan sinema imgesini karşılaştırdığımızda en önemli nokta sinemanın imgelerden oluşması durumudur. Sinema mittir, televizyon bu özelliğe sahip değildir (Baudrillard, 2011: 81).

Çocuklardan çok şey beklediği bir dönemdeyiz, çocuk olması kadar başarılı olması, büyükleri anlaması, mükemmel olması beklentisi gitgide artan bir durumda. Baudrillard bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir.

“Eskiden deliler dilsizdi. Oysa bugün herkes onları dinlemektedir çünkü günümüzde, eskiden saçma ve çözümlenmesi olanaksız görünen deli mesajlarını çözebilen bir yöntem bulunmuştur. Artık çocuklar da konuşmaktadır. Çocuklar, artık büyüklerin evreni dışında kalan anlaşılması olanaksız tuhaf yaratıklar değildirler. Anlam üreten çocukların bir anlamı olmalıdır. Konuşmalarının nedeni onlara bir konuşma "özgürlüğünün" tanınmış olması değil, büyüklerin kafayı çalıştırarak bu sessizliğin bir tehdiye dönüşmesini engelleyecek bir kurnazlık düğünmüş olmalarıdır. İlkellere bile söz hakkı tanınmaktadır. Konuşmaları istenmekte ve söyledikleri dinlenmektedir. Onlar artık bir hayvan gibi görülmemektedir. Zaten Levi-Strauss'da ilkellerin zihinsel yapılarının bizimkilerin aynısı olduğunu söylemedi mi? Psikanaliz de onları Ödip kompleksi ve libidoyla buluşturmadı mı? Bize ait kodların tümüne uyduklarına göre bir sorun yok demektir. Eskiden sessizliğe mahkûm etmiş olduğumuz insanları bugün "konuşmaya" mahkûm ediyoruz. Doğal olarak "farklı" şeyler söylüyoruz çünkü gündemi belirleyen madde: "Farklılıktır". Tıpkı eskiden Akıl birliğinin gündemi belirlemiş olması gibi. Bunda şaşırarak bir şey yok çünkü düzende bir değişiklik yok. Aklın emperyalizminden sonra şimdi de farklılığın neoemperyalizmi yaşanıyor” (Baudrillard, 2011: 187).

Çocukların izledikleri ve yaptıklarıyla mükemmel bireyler olmak yönünde ilerlemeleri özellikle günümüz beyaz yaka çalışan prekarya ailelerinde temel tercihidir. Guy Standing Prekarya Yeni Tehlikeli sınıf kitabında beyaz yaka olarak şirketlerde çalışan kişilerden ve onların yaşam tarzlarından bahsetmektedir. Bu kitlenin çocuklarını yetiştirirken özellikle mükemmeliyetçi bir bakış açısıyla hareket ettikleri ve çocuklarına mükemmel aile, uyumlu aile, herşeyi başarabilen çocuk gibi kavramları

dayattığını belirttiği görülmektedir. Facebook gibi sosyal medya platformları, akıllı televizyonlardaki internet bağlantılı dijital yayın yapan kanallar (Netflix) mahremiyet alanlarını daraltıyor. Çoğu gençlerden oluşan kullanıcılar bilerek ve isteyerek kişisel bilgilerini paylaşmaktan kaçınmıyor. Lokasyon temelli uygulamalar bunu bir adım ileriye götürerek nerede ve kimle olduğunuza kadar bilgilerinizi takip edebiliyor. Facebook kurucusu Mark Zuckerberg Silikon Vadisi kurucularına “İnsanlar artık daha fazla bilgi paylaşmak konusunda çok rahatlar” şeklinde ifade etmektedir (Standing, 2011: 224). Bu anlamda herşeyini açık alanda yaşayabilen, hayatının her anını toplumla paylaşabilen ve toplumun bir parçası olmanın en önemli kavram olduğunu belirten bakış açısının barbie çizgi animasyonunda da sıklıkla rastlanan bir kavram olduğunu belirtebiliriz. Barbie çizgi animasyonda anne ve babası prekarya olarak üst düzey beyaz yakalar olarak çalışan 18 yaşında genç bir kızı temsil etmektedir.

Barbie Bebekler ve Kadın İmajları

Medyada feminist yaklaşımların oluşma dönemine bakıldığında egemen kadın imajlarının kadın ve erkek ilişkileri, karı kocalar, sevgililer, anneler, babalar üzerinden oynanan rollerle oluştuğunu görüyoruz. Bu kitlenin yaygın davranışları yayma ve sürdürme yönündeki bakış açısıyla ilintili olduğu görülmektedir. Bu imajlar kadınların gerçekten olduğu veya olmaları gereken rollere ve temsillere bürünmeleri beklentileri ile oluşmaktadır. Bu imajlar gerçekte var olanı temsil etmedikleri için klişe oldukları için saldırıya uğruyorlardı. İnşa edildiği açık olan klişenin sahte olduğu varsayılırken psikolojik açıdan yuvarlak karakterin insan doğasına sadık olduğu düşünülüyordu. Ancak Stuart Hall’ünde belirttiği üzere kadın kategoris bütün kadınların kendisini ait hissettiği bir sosyal grubu işaret etmez. Toplumsal cinsiyet gündelik hayat içinde diğer sosyal kimliklerle ortak noktalar barındırır. Bu anlamda aşağıdaki sorular ortaya çıkmaktadır.

Kimin gerçekliği?

Hangi gerçeklik?

Kime göre? (Hall, 2017: 452-453).

Barbie bebekler kadın temsilleri olarak görülmektedir. Bu bebeklerle oynayan kitle ise kız çocuklarıdır. Kadın imajının temsili üzerinden üretilen toplumsal cinsiyet ve yayılan imgelerle kendilerini gelecekteki kadın kimliğine hazırlayan ve stereotip bir kadın imgesini her gün yeniden üreten bir yapıyı temsil etmektedir. Bir kapitalist endüstrü eğlencesi olarak karakterler her gün yeniden üretilmektedir.

Stuart Hall editörlüğünde yayınlanan Christine Gledhill Cins ve Toplumsal Cinsiyet: Pembe Dizi Örneği isimli bölümde aşağıdaki sorulara yanıt aramıştır.

- Kitlesele olarak üretilen popüler eğlence örneği olarak pembe dizi, kültürel temsiller alanına özellikle de toplumsal cinsiyet tanımlarına nasıl katkıda bulunur?
- Popüler kurgu toplumsal cinsiyet kimliklerinin üretimi ve dolaşımına nasıl katkıda bulunur?
- Bir cins olarak pembe dizinin doğası temsiller, anlamlar ve kimlikler hakkındaki kültürel mücadeleleri nasıl etkiler?
- Pembe dizinin hangi açıdan bakıldığında bir kadın cinsi olduğu söylenebilir?
- Pembe dizilerin içeriği ve stildeki değişiklikler toplumsal cinsiyet mücadeleleri, maskülenlik ve feminenliğin değişen tanımları hakkında ne söyler? (Hall, 2017: 444).

Şüphesiz ki 20 yüzyılın ikinci yarısının fenomen oyuncuğu Mattel şirketinin yarattığı Barbie oyuncuğudur. Barbie’nin diğer benzer oyuncaklara göre ilk önceliği onlardan farklı olmasıdır, bu farklılık oyuncaklara bakışımızı yeniden şekillendirmiş ve kültürel anlamda çocukların milyonlarca adet satılan bu oyuncaklar ile olan ilişkilerini yeniden tanımlamıştır (Cox: 2000).

Marge Piercy 1982’de Barbie Doll isimli şiirinde cinsiyet deneyimlemesi, ve kız

oyuncaklarından bahsetmektedir. Kız çocuklarının kilolu ve sağlıklı olan yapılarının zayıflık ve küçük burunlar, boyalı dudaklarla değiştirildiğinden bahsetmektedir. Oyuncakların çocukların üzerinde toplumsal, kimliksel, kişisel, psikolojik etkileri olduğu görülmektedir (Perrin, 1999: 83-84).

Modern tarihin en popüler bebekleri olan Ken ve Barbie bebeklerinin vücut şekli ve oranlarının uygunluğu konusunda hem bilimsel literatürde hem de genel medyada önemli tartışmalar olmuştur. En büyük endişe, bunların ve vücut şekline yönelik diğer “kültürel ideallerin” küçük çocuklar üzerindeki olası etkisi olmuştur. Bununla birlikte, bu endişeler tamamen, bebeklerin vücut boyutlarının bir yetişkin boyutuna göre nasıl algılandığına dair öznel yoruma dayanmaktadır. Bu nedenle, bebeklerin bu ayarlanmış boyutta alacağı boyutları belirlemek için bebekleri yetişkin bir yüksekliğe ölçeklendirmek için antropometrideki becerilerimizi ve allometri kurallarını kullanıldı. Bunlar, ağırlıklı olarak Anglo-Avustralyalı erkek ve kadınlardan oluşan birkaç temsili yetişkin grubun gerçek oranlarıyla karşılaştırıldı. Hem Barbie hem de Ken referans örneklerine göre zayıf oldukları için eleştirmenler görüşlerinde haklı çıktılar. Barbie'nin genç yetişkin popülasyonunun referans kesitine göre ortalama çevre z-skoru -4,2'ydi. Bu, böyle bir vücut şekli olasılığının 100.000'de 1'den az olduğunu gösterir. Ken 50'de 1'de daha gerçekçi (Norton, Olds, Olive ve Dank, 1996: 287). Barbie bebekler kitle kültürü olarak kız çocukları için tercih edilen bir oyuncak olması ve bir çok alanda popüler kültürün bir ürünü olması nedeniyle özellikle araştırma konusu olan bir oyuncaktır. Ancak genel olarak sahip oldukları özelliklerle gerçek insan vücut yapısından uzak olduğu görülmektedir.

Son dönemde ailesiyle birlikte ve arkadaşlarıyla birlikte piyasaya sürülen Barbie'nin arkadaşları ve ailesi bebekleri farklılıklara yer vermeye başlamıştır. Bunda özellikle bu anlamda yapılan eleştirilerin etkisi olduğu görülmektedir.

Aile İçi İletişim

Özellikle anne ve baba karakterin çocukları üzerinden iletişimi ve sadece üreme ve ebeveyn olma üzerinden varolmaları Foucault'un bu konudaki metnini akla getirmektedir.

“Hıristiyanlıktaki kesinlikle tekeşli konumda, erkeğin karısıyla tatması gerekenin dışında herhangi bir haz biçimini tatması yasaklanmıştır; hatta karısından alması gereken haz bile cinsel ilişkinin amacı şehvet değil de üreme olarak saptandığından önemli sorunlar yaratacaktır. Bundan dolayı karı koca ilişkisindeki hazların statüsü konusunda çok sıkı bir sorgulama gerçekleştirilecektir” (Foucault, 2000: 218). Barbie dizisinde özellikle anne ve baba karakterinin anne ve baba olarak çocukları temelli bir iletişim halinde oldukları bu anlamda hıristiyanlık imgesi üzerinden göndermelerin olduğu bir alt okuma sahibi olduğu belirtilebilir. Barbie Roberts karakterinin anne ve babasının sürekli çocuklarıyla olan iletişim ve sadece evlilik kurumunun çocuk sahibi olmak üzerinden anlatıldığı bir sürecin hakim olduğu görülmektedir.

Barbie, Vanna White, Marilyn olarak da bilinir. Her kadın için anti bir klon gibidir. Fiziksel güzellik üzerinden yoğunlaşmış bir yapısı bulunmaktadır. Barbie temelinde barbar bir kültürde kapana kısılmış bir kadın kimliğini temsil etmektedir. Bu kadın kimliği tektipleşmiş bir kimliği göstermektedir (Junningham, 1993: 79).

Aile içi iletişim kavramı çocuğun gelişim süreci içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bireyin kendisini ve çevresindekileri anlama sürecinde iletişim içinde olması gerekir. Aile çocuğu veya ergenlik dönemindeki bireyi dinlemeli, ona karşı açık ve dürüst olmalıdır. Çocuğun duygu ve düşüncelerini ifade etmesi aile tarafından desteklenmelidir. Çocuğun aile tarafından bir birey olarak ve ailenin bir parçası olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bunlar yapılmadığı takdirde aile içinde iletişim engelleri ortaya çıkmaktadır. Gelecek dönemde çocukların sağlıklı bir iletişime sahip olabilmesi için aile içi iletişime önem verilmesi gerekmektedir (Şahin ve Aral, 2012: 55-56).

“Toplumdaki aile yapısı ve ilişkilerden, eğitim sistemi anlayışına, dini inanış ve geleneklere kadar geniş bir alanı kapsayan kültür kavramı için tüm ülkelere ilişkin genel bir yaklaşım geliştirmek

ve benimsemek zorlaşmaktadır” (Erdoğan ve Taşdelen., 2019: 1296). Bu yaklaşım çerçevesinde televizyon içerik üreticileri toplumların ailevi değerlerini, kültürlerini, dini öğelerini baz alarak içerikler üretmektedir.

“Ayrıca ana kültürel sembollerin sunumunun müşterilerin satın alma davranışları üzerinde etkili olduğu dile getirilmektedir. Dolayısıyla sembol, doğrudan ürünle birleştirilmektedir. Reklamcılar dinsel ya da kültürel sembollerini ürünleriyle anlamlı ve olumlu bağlamlar oluşturmak için kullandıkları ileri sürülmektedir. Buna göre reklamcılar hedef pazarın alt kültürel ve dinsel yapılarını dikkate almalı ve reklamlarda onlar üzerinde önem taşıyan kültürel sembollerini kullanmalıdırlar” (Erdoğan ve Taşdelen, 2019: 1302).

Araştırma

Araştırma kapsamında iki fazlı bir araştırma süreci yürütülmüştür. Birinci fazda araştırma kapsamında Netflix üzerinden yayınlanan Barbie Dream House Adventure ismiyle yayınlanan 3 sezon 26 bölüm bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında 26 bölüm izlenerek bölüm temaları üzerinden belirlenen kavramlar aile değerleri ve aile içi iletişim kavramlarının ne kadar sıklıkla kullanıldığı incelenmiş ve listelenmiştir.

Araştırmanın ikinci fazında Araştırma kapsamında ikinci fazda barbie çizgi animasyon dizilerinde Stuart Hall editörlüğünde yayınlanan Christine Gledhill Cins ve Toplumsal Cinsiyet: Pembe Dizi Örneği isimli bölümde verilen sorular aşağıdaki şekilde çizgi animasyon dizi kuşağına uyarlanmıştır. Belirtilen sorular Barbie çizgi animasyon dizisini izleyen üç 4-12 yaş arası çocuklara eğitim veren kurumda görev yapan okul psikoloğuna sorulmuştur. Derinlemesine görüşme yöntemi uygulanarak katılımcıların verdiği cevaplar içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

İçerik analizi tanımları incelendiğinde;

“İçerik analizi tanımları olsa da, üzerinde olaşım sağlanan konu içerik analizinin sistematik ve tarafsız olması gerektiğidir. Ek olarak, araştırmanın “bilimsel” olabilmesi için analiz sonucu elde edilen bulguların ve yapılan çıkarımların genellenebilir olması gereklidir” (Koçak ve Arın, 2006: 22-23).

“Weber’e göre içerik analizi, metinden çıkarılan geçerli yorumların bir dizi işlem sonucu ortaya konulduğu bir araştırma tekniğidir. Bu yorumlar, mesajın göndereni, mesajın kendisi ve mesajın alıcısı hakkındadır” (Koçak ve Arın, 2006: 22-23).

Barbie Dream House Adventure çizgi animasyon dizisi sıklıkla verilen mesajlar

Toplumun önemi, sosyal yardımlaşma, aile, kız kardeşler, aile olmak, takım olmak, komşuluk, inanmak, birliktelik, destek olmak, inanmak, herşeyi başarabilirsin, Barbie’yle herşey mümkün, herşey olabilirsin, hayal etmek

1. Sezon kullanılan kavramlar:

1. Bölüm: Barbie ve ailesi yeni bir eve taşınmıştır. Ancak taşınmak hiç kolay değildir. Barbie hariç herkes evin için de türlü zorluklar yaşamaktadır. Kavram (Aile olmak, aile birliği, güven duymak)

2. Bölüm: Barbie kardeşi Chelsea’ye doğumünü hediyesi vermek ister ancak hediye bir şekilde kaybolur. Barbie ve arkadaşları hediyesi geri almak için zorlu bir yolculuğa çıkarlar. Kavram (Arkadaşlık, aile, kardeşlik, birlik olmak, yardımlaşma)

3. Bölüm: Barbie bir yarışmaya katılır ve bu yarışmada hile yapıldığını farkeder, ailesiyle birlik olarak yarışmayı kazanır. Kavram (Aile birliği, aile değerleri, dürüstlük).

4. Bölüm: Barbie ve ailesi bir haftasonunu teknolojiden uzak geçirecektir. Ancak bu beklenmedik şekilde sıkıntılara neden olur. Barbie her zaman ki mükemmelliği ile teknoloji kullanmadan yaşamını devam ettirirken kardeşleri bu konuda sıkıntılar yaşamaktadır. Kavram (Teknolojinin önemi, aile olmak, aile içi iletişim, aile değerleri)

5. Bölüm: Barbie’nin kardeşi Skipper bebek bakacaktır. Ancak Barbie kardeşinin bu

işi kendisi kadar mükemmel yapacağını düşünmemektedir. (Aile, aile içi iletişim, mükemmellik)

6. Bölüm: Barbie ve arkadaşları karavanları ile bir yolculuğa çıkar herşeyi mükemmel yapan Barbie'nin arkadaşı konser vermek konusunda korkular yaşamaktadır. Kavram (Kendine güvenmek)

7. Bölüm: Barbie herşeyi mükemmel yapmaktadır. Anne ve babasının (Margeret ve George) evlilik yıl dönümleri için mükemmel pastayı yapmış ancak pasta bir şekilde bozulmuştur. Teknoloji ve Ipad kullanarak yeni bir pasta yapar. Kavram (Teknoloji kullanımı, mükemmellik, kusursuzluk)

8. Bölüm: Chealsea isimli küçük kardeşlerinin Çatı Perisi hayalini gerçekleştirmek için aile bir araya gelir ve planlar yapar. Kavram (Hayal et gerçek olsun)

2. Sezon kullanılan kavramlar:

1. Bölüm: Barbie babasıyla olan bir geleneğini kardeşi Chealsea'ye devreder ancak buna gerçekten hazır olmadığını farkeder. Kavram (Büyüme, aile olmak, kardeşlik, anne ve babalık)

2. Bölüm: Barbie rüyasında her şeyi olabildiği bir geleceğe gitmiştir. Aynı anda hem doktor, hem bilim insanı, hem iş insanı, balerin ve daha bir çok meslek çalışanı olmuştur. Kavram (Barbie ile herşey mümkün, hayal edersen herşey olabilirsin)

3. Bölüm: Barbie'nin yardımsever olmayan komşusu Trey ve ailesi ile ilgili bir bölümdür. Barbie hayvan sevgisinden dolayı Trey'e ata binmeyi öğretir bu sayede atın satılmasını önler. Trey ve ailesi dizi serisinde Barbie'nin ailesinin tam tersi bir aileyi canlandırmaktadır. Kibirli, yardım etmeyi sevmeyen, bencil, aile içinde çocuklarına önem vermeyen karakterlerdir. Kavram (Kibir, yardımlaşma, hayvan sevgisi).

4. Bölüm: Chealsea'nın anlattığı hikaye ve ailenin onu dinlemesi üzerine bir bölümdür. Kavram (Aile olmak, aile birliği, hayvan sevgisi, teknolojik aletler, teknolojinin doğru kullanımı).

5. Bölüm: Barbie ve arkadaşları teknolojik bir oyunun içine girerler. Kavram (Arkadaşlık ve takım olmak)

6. Bölüm: Chealsea Barbie'nin 6 yaşındaki küçük kız kardeşidir. Köpek yavrularının okuma yazma öğrenebileceğini düşünmektedir. Aile Chealsea'nın güvenini ve inancını kaybetmemesi için ona yardım etmektedir. Kavram (Aile birliği, mükemmel aile).

7. Bölüm: Herşeyi kendi başarmaya alışmış Barbie yardıma ihtiyacı olduğunu itiraf edemez Kavram (mükemmel olmanın zararları)

8. Bölüm: Barbie Trey ile yarışa girer bunun sonucunda Barbie herşeyi mükemmel yaparken Trey öfke, kibir, kendini beğenmişlik özelliklerinden başarısız olur. Kavram (öfke, kibir, kendini beğenmişlik yapan kaybeder)

9. Bölüm: Barbie'nin arkadaşı Renee Çinlidir ve Çindeki ailesini etkilemek için bir işi mükemmel yapması gerekmektedir. Ancak Barbie'nin aksine Renee mükemmel değildir. (Yardımlaşma, beceriksizlik, başaramama hissiyle mücadele etmek, Barbie'nin farklı ırklardan arkadaşları Barbie kadar mükemmel değildir)

3. Sezon kullanılan kavramlar:

1. Bölüm: Teknolojinin bilinçsizce kullanımı sonucunda Barbie ve arkadaşlarının başı derde giriyor. Kavram (Arkadaşlık, Barbie'nin farklı ırklardan arkadaşları Barbie kadar mükemmel değildir, teknolojinin bilinçsiz kullanımı)

2. Bölüm: Hayvan hakları ile ilgili bir bölüm. Köpeklerin plaja girmesi yasaklanınca Belediye meclisine giden Barbie bu konuda mücadele ediyor. Kavram (mücadele etmek, hayvan sevgisi, arkadaşlık)

3. Bölüm: Barbie yakın bir akrabasının pansiyonunu kurtarmak için mücadele eder. Kavram (aile, yardımlaşma, Barbie ile herşey mümkün, istediğinde herşeyi başarabilirsin).

4. Bölüm: Barbie anlaşamayan iki kardeşine yardım etmek için oda değişmeyi önerir ama işler düşündüğü gibi gitmez. Kavram (Kardeşlik, özel alan, sınırları belirlemek, farklılıklara saygı duymak, mükemmellik).

5. Bölüm: Barbie'nin erkek arkadaşı Ken ve yeni işi ile ilgili bir bölüm. Ken'in kendine güvenmeyen yapısı sürekli olarak dizi serisi içinde işlenmektedir. (Güven eksikliği, yardımlaşma, arkadaşlık).

6. Bölüm: Trey ve yalandan sakatlığı. Kavram (Dürüstlük, aile olmanın önemi, yardımlaşma).

7. Bölüm: Barbie ve kardeşleri moda şovuda olan bir tatile giderler. Ancak hırsızlık olayına karışırlar. Kavram (kardeşlik, güven, Barbie ile herşey mümkün, arkadaşlık, dostluk)

8. Bölüm: 7. ve 8. Bölüm birbirinin devamı şeklindedir. Barbie ve kardeşleri moda şovuda olan bir tatile giderler. Ancak hırsızlık olayına karışırlar. Kavram (kardeşlik, güven, Barbie ile herşey mümkün, arkadaşlık, dostluk)

9. Bölüm: Trey'in ailesi Barbie ve ailesine tuzak kurar. Kavram (aile birliği, aile olmanın önemi, dürüstlük, güven).

Barbie Dream House Adventure çizgi animasyon dizisinde en çok üzerinde durulan kavram aile birliği, aile olmak, kardeşlik, arkadaşlık, güven, dürüstlük kavramlarıdır. Dizi serisindeki bölümler özellikle bu kavramlar üzerinden gitmektedir. Özellikle Barbie karakterinin kardeşlerinden ve arkadaşlarından daha çok şeyi başarabilen mükemmel bir figür olduğu görülmektedir. Ailenin en büyük çocuğu olan 18 yaşındaki Barbie kardeşleri için de bir rol model niteliğindedir.

Araştırma kapsamında ikinci fazında sorulan sorular aşağıda belirtilmektedir.

- Kitlesel olarak üretilen popüler eğlence örneği olarak çizgi animasyon dizisi, kültürel temsiller alanına özellikle de toplumsal cinsiyet tanımlarına nasıl katkıda bulunur?
- Popüler kurgu toplumsal cinsiyet kimliklerinin üretimi ve dolaşımına nasıl katkıda bulunur?
- Bir cins olarak çizgi animasyon dizinin doğası temsiller, anlamlar ve kimlikler hakkındaki kültürel mücadeleleri nasıl etkiler?
- Barbie çizgi animasyon dizinin hangi açıdan bakıldığında bir kadın cinsi olduğu söylenebilir?
- Çizgi animasyon dizilerin içeriği ve stildeki değişiklikler toplumsal cinsiyet mücadeleleri, maskülenlik ve feminenliğin değişen tanımları hakkında ne söyler? (Hall, 2017, 444).

1. Katılımcı: 38 yaşında - Kadın - 15 yıldır rehber öğretmenlik ve okul psikoloğu olarak görev yapıyor. Evli - 2 Çocuğu var.

Barbie çizgi animasyonunun küçük kız çocuklarına cinsel bir yönelim ve nasıl olması gerektiği yönünde göstergelere sahiptir. Kültürel anlamda belli bir aile kavramını tanımlamakta ve bunun üzerinden kişileri etkilemektedir.

Belli bir tektip insan figürü oluşturmaktadır. Bu oluşturulan tek tip insan gibi olmak isteği ve arzusu kişilerin kendi kimliklerinden kopmasına neden olmaktadır.

Özellikle Barbie animasyonunda Çin'li olan karakterin pek çok iş de beceriksiz olarak gösterilmesi kültürel anlamda bir dışlanma olarak görülmektedir.

Ken karakterinin pasif ve yeryer Barbie'den destek bekleyen hali özellikle kadın figürlerinin ağırlıklı olarak dizi içinde yer alması kadın cinsi dizi örneğine yakın olduğunu göstermektedir.

Barbie çizgi animasyonunda feminen bir yapı olduğunu düşünüyorum. Kadın olarak Barbie'nin herşeyi yapabileceği belirtiliyor. Ancak Barbie gibi olmak için sarışın, renkli gözlü, teknolojiye aşırı

hakim, zayıf ve küçük burunlu olmak gerekiyor. Bu çok rahatsız edici bir imge oluşturuyor.

2. Katılımcı: 29 yaşında – Kadın - 7 yıldır okul psikoloğu olarak görev yapıyor. Bekar.

Toplumsal cinsiyet anlamında bakıldığında Barbie çizgi animasyonunda erkek karakterlerin daha pasif kadın karakterlerin daha güçlü karakterler olarak yer aldığı görülmektedir.

Bu anlamda popüler kültür ürünü olarak Barbie'ye benzeyen karakterlerin daha başarılı olacağı imajının yaratıldığını düşünüyorum. Barbie'ye benzersen zayıf, sarı saçlı olursan mükemmel olursun imajı hakim. Arkadaşları sürekli olarak kusurluyken Barbie hep kusursuz bir imaj çiziyor. Arkadaşlarının arasında siyahi, çinli ve farklı ırklardan insanlar temsil ediliyor ama içlerinde en mükemmeli her seferinde Barbie karakteri oluyor.

Barbie çizgi animasyonunda maskülen bir yapı olduğunu düşünmüyorum. Baba karakterinin belgesel çeken birini canlandırırken anne figürü Margeret başarılı bir iş kadını canlandırmaktadır. Ancak bu da kendisine evdeki görevlerini yerine getiremediğinden üzüntü yaşamak şeklinde yansımaktadır. Kadınsan evdeki görevlerini yerine getireceksin bakış açısı burada maskülen bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Kadın ve erkeklerin görevlerinin üzerinden verilen mesaj Barbie ile herşey mümkün imajı ile ters düşmektedir. Kadının birinci önceliğinin evi olduğu imajı toplumsal cinsiyet anlamında maskülen baskın yapıya hizmet etmektedir.

3. Katılımcı –Erkek – 25 Yaşında - 3 yıldır okul psikoloğu olarak görev yapıyor. Evli – Çocuğu yok.

Aile olmanın önemi, kardeşlik gibi kavramların sürekli olarak işlendiği kız çocuklarına yönelik olarak oluşturulmuş bir içerik çizdiği görülmektedir. Ancak alt okumalarında kadın imajını zedeleyen bir yapısı vardır. Kadınların sürekli olarak mükemmel olmak zorunda olduğu bir imaj yaratmaktadır. Dizi içindeki erkek karakterler kusurlu ve hata yapma hakkı olan kişiler olarak görülürken kadın karakterlerin böyle bir hakkı yoktur. Özellikle baba figürünün yer yer başarısız filmler çeken hayalperest yapısının yanında anne karakterinin başarı odaklı olması ve herşeye yetmeye çalışan yapısı dikkat çekmektedir. Maskülen bir yapıya hizmet ettiği görüşündeyim. Kusurlu erkek karakterleri iyileştirmeye ve düzeltmeye çalışan kadın karakterler yoğunluktadır. Barbie hem Trey'in hem Ken'in eksik yanlarının düzeltmeye çalışmaktadır. Anne Margeret kocası George'un eksik yanlarını kapatmaya çalışmaktadır.

Popüler kurgu toplumda yer alan kimliklerin devamını sağlamaktadır. Barbie figürü rol model olarak alan küçük kız çocukları Barbie kadar mükemmel olmak istemektedir. Barbie gibi saçları, burunları, vücutların olması için yemek yemeyen çocuklar vardır. Bu anlamda başarılı olmak güzel olmakla eş değer gösterilmektedir. Güzel olmayan biri başarılı olamaz imajı yaratılmaktadır.

Kültürel mücadele olarak özellikle bu dizi serisi Türk kültüründe yer almayan bir çok içeriğe de sahiptir bu anlamda popüler kültür ögesi olarak kapitalist yayımları bir yapıya da hizmet etmektedir.

Uzmanların verdiği cevaplara bakıldığında özellikle erkek karakterlerin kusurlu ve yardıma muhtaç şekilde gösterildiği belirtilmektedir. Kadın karakterlerin her tür işi yapan ve bunu yapmadığında kendini kötü hisseden bir şekilde resmedildiği görülmektedir. Bütün bu süreçlerin ise aile birliği, dostluk, arkadaşlık, kardeşlik, evlilik gibi kavramlarla üstünün örtüldüğü görülmektedir. Dizinin tek mükemmel ve herşeyi başaran karakteri Anne karakteri Margeret ve annesine çok benzeyen Barbie karakteridir. Arkadaşlarının kusurları vardır. Bu kusurlu arkadaşların başka ırklardan arkadaşlar olması da çelişkili ve üzerinde durulması gereken ayrı bir noktadır. Renee Çinli bir karakterdir ve bir çok alanda yetenezsizdir. Diğer şişman karakter olan Daisy korkularıyla yüzleşmek ve cesaretli olmak konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Erkek karakteri Ken bir çok konuda yetersiz ve başarısızdır. Mükemmel olan tek kişi sarışın ve renkli gözlü, güzel bir vücudu olan Barbie'dir.

SONUÇ

Kültürel anlamda bakıldığında kültürün yeniden üretim sürecinde Barbie kavramı üzerinden kültürel değerlerin yeniden üretildiği ve bu kavramların dizi içerik üzerinden sunulduğu görülmektedir. Bu süreçte kadın kavramının ve başarı kavramının özellikle ön planda tutulduğu görülmektedir. Güzellik imajının ve mükemmellik imajının görüntü ile birleştirilerek sunulduğu görülmektedir. Özellikle toplumsal göstergeler anlamında kalabalık bir aile olmanın toplum için de var olmak konusunda önemli olduğu imajı gösterilmektedir.

Araştırma kapsamında uzmanların verdiği cevaplar ve dizi içeriğindeki kavramsal göstergeler göstermiştir ki Barbie çizgi animasyon dizisi toplumsal kültürel öğelerin evrensel değerlerle örtüştürülerek verilmeye çalışıldığı toplumsal cinsiyet bağlamında maskülen bir yapıya hizmet eden bir dizidir. Kadının herşeyi yapabileceği ancak bunun yanında erkeğe yardım ve hizmet etmesi gerektiği imajı da çizilmektedir. Kadının temel görevinin anne olmak olduğu imajı da dizi serisinde anne karakteri üzerinden desteklenmektedir. Bu anlamda dini göndermeler içerdiği de belirtilebilmektedir. Kültürel göstergeler ve imgeler bağlamında bakıldığında belli bir kadın imgesi ve görseli üzerinden tektipleştirilmiş insan figürünü ortaya çıkardığı görülmektedir. Ailenin önemi üzerinden verdiği kardeşlik kavramı içerisinde herkesin bireysel farklılıkları olduğu belirtilmektedir. Ancak aile içinde ve arkadaşlık çevresinde tek mükemmel karakter Barbie karakteri olarak görülmektedir. Baudrillard Disneyland üzerinden gerçeklik ve gerçekdışılık arasında oluşturulan düşsel bir gerçeklik kavramından bahsettiği tezi bu anlamda Barbie markası içinde geçerlidir. Gerçek ve gerçekdışılık birbirine karışmış durumdadır. Ancak Barbie karakteri gerçek olamayacak kadar mükemmeldir. Çocukların imgesinde yaratılan Barbie kadar mükemmel olmak kavramı ütöpik bir gerçeklik sunmaktadır. Çizgi animasyon dizisi içerisindeki sunulan gerçeklik kimin gerçekliği, hangi gerçeklik sorularını akla getirmektedir. Karakterler ve aile yaşantısı gerçek aile yaşantısından uzak bir mükemmellik imajı içerisinde sunulmaktadır. Çizgi animasyon dizisinin tamamının bir simülakrlar ve simülasyon evreni içinde geçtiği ancak gerçekmiş gibi yansıtıldığı görülmektedir. Bu anlamda tüm göstergeleriyle Barbie Dream House Adventure çizgi animasyon dizisi sorunsal göstergelere ve imajlara sahip yer yer maskülen ve toplumsal cinsiyet anlamında tekrar tekrar incelenmesi gereken bir yapıya sahiptir.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon*, (6. Basım), (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı.
- Cox, D. R. (2000). Barbie and Her Playmates. *Bell and Howell Information and Learning Company*. URL: <file:///C:/Users/Samsung/Desktop/c3b3a87f3a47e140620b6529a75aa479.pdf> adresinden 27.01.2022 tarihinde erişildi.
- Cunningham, K. (1993). Barbie Doll Culture and the American Waistland. *Symbolic Interaction*, 16(1), 79-83. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1525/si.1993.16.1.79> adresinden 25.12.2021 tarihinde erişildi.
- Erdoğan, Z. S. ve Taşdelen, B. (2019). Televizyon Reklamlarında Kültürel ve Dini Göstergelerin Kullanımı 2010-2017 Coco-Cola Ramazan Dönemi Reklamlarının Göstergibilimsel Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 1296-1326.
- Foucault, M. (2017). *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Kaya İlhan, Ç. (2022). Neoliberal Politikalar Çerçevesinde Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Tarihsel Sürecinin İncelenmesi. *e-Journal of New Media*, 6(1), 21-30.
- Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. *Journal of Selçuk Communication*, 4(3), 21-28.
- Hall, S. (2017). *Temsil kültürel kemsiller ve anlamlandırma uygulamaları*. İstanbul: Pinhan.
- Norton, K.; Olds, T. S.; Olive, S. ve Dank, S. (1996). Ken and Barbie at Life Size. *Brief Report*, 34(3/4), 287-

294. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01544300> adresinden 10.01.2022 tarihinde erişildi.
- Perrin, R. (1999). "Barbie Doll" and "G. I. Joe": Exploring Issues of Gender. *The English Journal* , 88(3), 83-85. URL: https://www.jstor.org/stable/821584?seq=1#metadata_info_tab_contents adresinden 12.01.2022 tarihinde erişildi.
- Rosaldo, M. Z. ve Lamphere, L. (1974). *Woman, Culture, Society*. California: Stanford University Press.
- Şahin, S. ve Aral, N. (2012). Aile içi iletişim. *Ankara Sağlık Bilimler Dergisi*, 1(3), 55-66.
- Scott, J. W. (2010). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi, (Çev. D. Demirler ve F. Dinçer). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* 0(12), 112-138. URL: <http://www.feministyaklasimlar.org/wp-content/uploads/2013/05/12-9.TOPLUMSAL-CINSIYET.pdf> adresinden 20.11.2021 tarihinde erişildi.
- Standing, G. (2011). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*. İstanbul: İletişim.
- Tiftik, C. (2021). İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekâ Teknolojileri ve Uygulamaları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(9), 374-399.
- Weissman, K. N. (1999). *Barbie the Icon, the Image, the Ideal An Analytical Interpration of the Barbie Doll in Popular Culture*, USA: Upublish.Com.

ⁱ Barbie bebek aslında, yaratıcısı, Amerikalı işkadını Ruth Handler'ın kızı Barbara Handler'dan esinlenilmiştir. Aslında Barbie'nin tam adı da Barbara Millicent Roberts'tır 1950'lerin başında Barbara'nın annesi Ruth, kızının ve arkadaşlarının yetişkin kadın bebekleriyle oynamayı normal bebeklerden daha fazla sevdiğini fark etti. O zamana kadar yetişkin bebekler sadece kartondan yapılıyordu. Ruth Handler, gerçeğe çok yakın üç boyutlu bir bebek yapmaya karar verdi.

ⁱ Konuyu oyuncak şirketi Mattel'e ileten Ruth'un teklifi, tümü erkeklerden oluşan yönetici kurul tarafından ciddiye alınmadı. Bunun üzerine Ruth, Almanya'ya gitti ve orada satılan "Lilli" adlı bebeklerden aldı. Ona bir yetişkine benzeyen bir bebek yaptı, hatta giysilerini tasarlaması için profesyonel bir terzi bile tuttu. Bebeği ellerinde gören Mattel yöneticileri daha fazla direnemediler ve Ruth'un kızından ismini alan ilk Barbie bebekleri 1959'da piyasaya çıktı. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Barbie>)

Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Hizmet Algısı* *

Dr. Sema Sağlık

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3737-2196>

Öğretmen / Yalova İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Yalova – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 20.12.2021

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Sosyal Hizmet

Okul Sosyal Hizmeti

Okul

Öğretmen

Öğrenci

Sosyal Hizmet Algısı

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nden etik kurul onayı alınmıştır.

* Bu çalışma, "Ortaöğretimde Okul Sosyal Hizmetinin Gerekliğine Dair Yönetici, Öğretmen ve Rehber Öğretmenlerin Görüşlerinin İncelenmesi: Karma Desen Araştırması" başlıklı Doktora Tezi'nden üretilmiştir

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55040>

Öz

Okul ortamlarında sorunları saptamakla çözüme doğru atılan adımların ilkini gerçekleştirmiş olmak bir şey, çözümlere ulaşabilmek başka bir şeydir. Bu bağlamda araştırma, ortaöğretimdeki öğrencinin akademik başarısını geliştirmek ve sosyalleşmesini sağlamak için eğitimin tüm paydaşlarla birlikte çözümler üretmesine ve çözüm süreçlerini takip etmesine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda okullarda karşılaşılan biyopsikososyal ve manevi sorunların çözümüne yönelik önleme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve gerekli politikaların geliştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu ihtiyacın giderilmesi, çocuk refahının sağlanması ve sürdürülmesi noktasında okul sosyal hizmetinin önemi ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlerin sosyal hizmet kavramına ilişkin algılarını belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu durum örnekleme yoluyla 2019-2020 eğitim öğretim yılında kamuya ait ortaöğretimde görev yapan 10 yönetici, 10 öğretmen ve 10 rehber öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmada daha fazla irdelemek ve zengin bilgi çeşitliliğine ulaşabilmek için nitel araştırma sürecinde görüşme yöntemine başvurulmuştur. Nitel veriler yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanılmış, analizinde Nvivo 12 programı kullanılmıştır. Nitel verilerin analizinde betimsel ve içerik analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlerin sosyal hizmet mesleği hakkında bilgilerinin yetersiz, bununla birlikte sosyal hizmete yönelik görüşlerinin olumlu olduğu ve okul sosyal hizmetine duyulan ihtiyacın "yüksek" düzeyde olduğu bulunmuştur. Sürekli iyileşmeyi ve gelişmeyi sağlayacak çalışma perspektifinin genel felsefesinin üzerinde yapılmış olan araştırma sonuçları ışığında, okul sosyal hizmetini işlevsel hale getirmek için ortaöğretim kurumlarında okul sosyal hizmet birimlerinin kurulması ve sosyal çalışmacıların bu birimlerde ivedilikle istihdam edilmesi önerilmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Sağlık, S. (2022). Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Hizmet Algısı. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 403-426.

Social Work Perception in Secondary Education Institutions* *

Dr. Sema Sağlık

Teacher / Yalova Provincial Directorate of National Education, Yalova – TURKEY

Article History

Submitted: 20.12.2021

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Social Work

School Social Work

School

Teacher

Student

Social Work Perception

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval was obtained from Istanbul Sabahattin Zaim University for this study.

* This study was produced from the PhD Thesis titled "An Investigation of the Opinions of Directors, Teachers, and Guidance Counselors on the Requirement of School Social Service in Secondary Education: A Mixed Pattern Research".

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.55040>**Abstract**

It is one thing to realize the first steps taken towards a solution by identifying problems in school environments, it is another thing to be able to reach solutions. In this context, the research draws attention to the fact that education produces solutions together with all stakeholders and follows the solution processes in order to improve the academic success of students in secondary education and to ensure their socialization. At the same time, it reveals the need to carry out preventive activities and develop necessary policies to solve the biopsychosocial and spiritual problems encountered in schools. Meeting this need reveals the importance of school social work at the point of ensuring and maintaining child welfare.

The main purpose of this research is to determine the perceptions of administrators, teachers and guidance teachers about the concept of social work. The study group of the research consists of 10 administrators, 10 teachers and 10 guidance teachers working in public secondary education in the 2019-2020 academic year through case sampling. The interview method was used in the qualitative research process in order to examine further and to reach a rich variety of information in the research. Qualitative data were collected with a semi-structured interview form, and Nvivo 12 program was used in the analysis. Descriptive and content analysis techniques were used in the analysis of qualitative data. As a result of the analyzes, it was found that the knowledge of the administrators, teachers and guidance teachers about the social work profession was insufficient, however, their views on social work were positive and the need for school social work was at a "high" level. In the light of the results of the research on the general philosophy of the working perspective that will ensure continuous improvement and development, it is recommended to establish school social work units in secondary education institutions and to employ social workers in these units immediately in order to make school social work functional.

GİRİŞ

Birey Eğitim, çok yönlü, karmaşık ve kendi içindeki bileşenlerinin özelliklerinden kaynaklanan yapısı itibarıyla dinamik bir süreçtir. Eğitim, öğrenciyi belli konularda bilgi, birikim ve davranışlar bağlamında yetiştirmeyi amaçladığı gibi toplumun gelişimini de amaçlar. Bu amaç doğrultusunda eğitimin ve öğretimin sistemlere ve yöntemlere göre organizesi, eğitim alanında çalışan uzmanlara ortak bir alan açar. Ortak alanda disiplinler çalışma okul ortamlarında öğretmen, öğrenci, ailenin yanı sıra öğrenci sorunlarına holistik (bütüncül) yaklaşım uygulayan sosyal hizmet uzmanına işaret eder. Bu durum, eğitim alanında disiplinler arası çalışmayı (sosyal hizmet, sağlık, güvenlik vb.) gerektiren bir sistem gelişimini vazgeçilmez kılar.

Sosyal bir varlık olan insanın, eğitimin gerçekleştirilmesinin temel konu alanımız olduğu kabul edildiğinde, önümüze oldukça yüklü görevler topluluğunun çıktığını, bu görevlerin hayata geçirilmesi noktasında okul ortamlarında sosyal hizmet uzmanı olmasının kurumsal kültürün gelişmesi ve psikososyal ve manevi sorunların çözülmesi açısından bir ön koşul olduğu kolaylıkla görülebilir. Öğrencilerin biyo-psiko-sosyal ve akademik gelişimlerinde oldukça önemli bir yere sahip olan okullar (Aktan, 2016: 299), çocukların tanınmasına, yaşadıkları sorunların değerlendirilmesine, ihtiyaçlarının belirlenmesine ve yaşam kalitelerini artırmaya yönelik müdahalelerde bulunulmasına fırsat sunmakta ve ulaşılabilirlik açısından kolaylık sağlamaktadır.

Okullarımız, toplumsal ve ulusal gelişmenin öğelerini araştıran, geliştiren ve yeniden oluşturan laboratuvarlardır. Bu laboratuvarlarda her görevi tanıma kavuşturmanın esası vardır. Fiziki alan ile ilgili tanımlama, eğitim ve sosyal süreçle ilgili tanımlama, sorunların çözümüne hangi uzmanın müdahale edeceği ile ilgili tanımlama, görevlerin yerine oturtulması açısından zorunludur. Görev tanımında olan her uzman okul ortamlarında sürece aktif şekilde katılımını gerçekleştirmesi gereklidir. Bu bağlamda araştırma, sosyal hizmet uzmanının da okul ortamlarında görev alması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu sebeple ortaöğretimdeki yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin bu uzmanının varlığı ya da yokluğu konusunda bilgi sahibi olup olmaması sorunların çözümünde kilit nokta olarak görülmektedir. Bu nokta minvalinde ortaöğretimdeki okullarda öğretmen, aile ve öğrenci ile çalışacak sosyal hizmet uzmanına karşı nasıl bir algı oluşturduğu çalışmamızın ana konusudur.

Eğitimin odak noktası öğrencinin sadece başarısı olmadığı göz önüne alındığında, öğrencilerin sosyal yeterliklerini kazanmalarında ve toplumla bütünleşmelerinde biyopsikososyal ve manevi gelişimi gelişimine katkı sağlayacak rollere uygun niteliğe sahip olacak şekilde yetişmeleri önem arz etmektedir. Ayrıca okul ortamlarında multidisipliner bir perspektifle sosyal hizmet uzmanlarına da görevler düşmektedir. Bu anlamda okul ortamlarında yapılan sosyal hizmet uygulamaları, öğretmenlerin ve öğrencilerin sosyal sorumluluklarını anlamalarına ve geliştirmelerine olanak sağlamaktadır.

Birbirinden farklı yaşamları ve sosyoekonomik özelliği olan öğrencilerin okul başarısına, okula devam-devamsızlıklarına ve akran gruplarındaki ilişkileri olumsuz etkileyen, biyopsikososyal ve manevi gelişimlerinde tehdit oluşturan birçok sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu sorunların ele alınmasında, ailenin ve sağlık kurumlarının sorumlulukları olduğu gibi, okulların da hem çözüm bulma, rehberlik etme hem de öğrencinin iyi olma halinin sürekliliğinin sağlanması ve korunması açısından önemli rolleri vardır. Yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlerin öğrencilerdeki sorunlu davranışlara yönelik müdahalelerinin önemi tartışmasız bir gerçektir. Ancak okul ekosistemi içerisinde bu ekibin yaptığı müdahaleler ve uygulamalar yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmeti mikro, mezo, makro ve küresel düzeydeki sorunların önlenmesinde, tespit edilmesinde ve müdahale edilmesinde etkin ve yetkin bir çalışma sağlamaktadır.

Weissberg (1990), okulların öğrencilerin problem davranışlarını önlemede önemli role sahip olduklarını düşünmektedir. Özellikle ortaöğretime denk gelen gençlik problemlerinin çözümü için okul

temelli önleme çabaları daha etkili olmaktadır (Sink ve Rubel, 2001). Okullardaki rehberlik hizmetleri ile birlikte çalışabilecek bütün çocuklara ve gençlere ulaşabilecek, pratik ve etkili sosyal destek yolları sağlayabilme gücüne sahip sosyal hizmet uygulamalarına gereksinim vardır. Bu sebeple okul ortamlarında öğrencilerin aileleri ile işbirliği yaparak gelişim alanlarını destekleyecek, biyopsikososyal ve manevi sorunlarının ele alınmasında ve çözümlenmesinde çok disiplinli yaklaşımlar benimseyen sosyal hizmet uzmanı gerekli görülmektedir. Öğrencilerin biyo-psiko-sosyal ve manevi gelişimleri üzerinde tehdit oluşturan çok boyutlu sorunların çözümünde ailenin ve sağlık kuruluşlarının sorumlulukları olmakla birlikte, okulların da çözüm sunmada ve rehberlik etmede öğrencinin iyilik halinin sürekliliğini sağlama ve öğrenciyi koruma gibi önemli rolleri bulunmaktadır. Okullarda bu rolleri gerçekleştirecek multidisiplin, sosyal hizmet disiplini.

Toplumlar sosyal, ekonomik ve manevi yönden yardıma ihtiyaç duyan bireylere hizmet etmektedir. Bu hizmet, temelinde bireylerin eksiğin ve yetersizliğine odaklanmaktadır. Sosyal hizmet, insanlara kendi sosyal çevrelerinde maksimum düzeyde yardım eden bir meslek ve disiplindir (Sheafor ve Horejsi, 2014: 19).

Okul ortamlarında sosyal hizmet, öğrencinin okuldaki davranışlarına, akademik başarısına etki eden biyopsikososyal ve manevi faktörler üzerine odaklanmaktadır. Okulla iş birliği yapan sosyal hizmet uzmanları öğrenci ve aile odaklı uygulamaları dengede tutarak, öğrencinin yetiştirilmesi bakımından sosyal işlevlerini geliştirme yönünde çalışmalar yapar.

Thompson (2013: 38) sosyal hizmet tanımında farklılıklara vurgu yaparken Şahin (2001), anlam ve kavram değişse de en önemli kaynağın sosyal hizmet uzmanının kendisi olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu durumun sosyal hizmet mesleğine ve uygulayıcılarına çok önemli sorumluluklar yüklediği bilinmektedir. En önemli sorumluluklarından biri bireylerin sosyal işlevselliğini geliştirmesine yardımcı olmasıdır. Sosyal hizmet uzmanı, "sosyal adalet, insan hakları ve sosyal refah devleti perspektifiyle sosyal sorunları inceleyerek, savunmasız grupların, insan onuru ve haysiyetine yaraşır bir yaşam sürebilmelerini sağlamak adına mikro, mezzo, exo ve makro düzeyde sosyal hizmet müdahalelerinde bulunur (Danış, Karataş ve Şahin, 2008).

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, sosyal hizmet bir yardım mesleğidir ve bu meslekteki profesyoneller ihtiyaç duyulan her yerde hizmet vermektedir. Özellikle yaşanan salgın sürecinde okullarda yaşanan sorunlar okul ortamlarında sosyal hizmet uzmanı ihtiyacını doğurmaktadır. Ekolojik perspektifle hareket eden sosyal hizmetlerin okul ortamlarında uygulamaları başlatılmadan önce sahada hem nicelik hem de nitelik bakımından ihtiyaçların doğru analiz edilmesi, ortaya çıkan ihtiyaca yönelik modeller geliştirilmesi, okul paydaşlarının sosyal hizmet algısının olumlu olması verilecek olan hizmetin kalitesini artıracaktır. Buradan yola çıkarak ortaöğretimde yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin sosyal adaleti sağlayıcı nitelikte olan sosyal hizmet algılarının ne durumda olduğu ve okuldaki sorunlara yönelik görüş ve önerilerinin saptanması büyük önem arz etmektedir. Yapılan araştırma bu sorulara yanıt vermek amacıyla oluşturulmuştur.

İlgili literatür incelendiğinde ortaöğretimde (yönetici, branş öğretmenleri ve rehber öğretmen vb.) "sosyal hizmet" kavramına ilişkin nitel bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırma ile kısmen de olsa bu boşluk giderilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda, okul ortamlarında yaşanan problemleri ön plana alarak, okul sosyal hizmetinin eğitim öğretim ortamlarında uygulanmasının gerekliliğinin vurgulandığı salgın sürecinde yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlerin "sosyal hizmet" kavramına ilişkin algıların anlaşılması açısından önemli görülmektedir. Sosyalleşmenin en yoğun yaşandığı dönem olan okul çağında öğretmenlerin okul ortamlarındaki problemlerin çözümünde sosyal hizmeti nasıl algıladığı özel bir önem arz edeceği söylenebilir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Elde edilen bulguların daha fazla irdelenmesi ve daha zengin bilgi çeşitliliğine ulaşabilmek için nitel boyutta olgubilim (fenomenoloji) modelinden yararlanılmıştır. Olgubilim modeli, birkaç kişinin fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış tecrübelerin ortak özelliklerini, temel yapısını tasvir etmeye yönelik yapılmaktadır (Creswell, 2020: 79; Merriam ve Tisdell, 2016: 26). Olgubilim, tümevarımsal tanımlama yapan bir araştırma yöntemidir. Buradaki temel amaç fenomen veya olgunun görüldüğü gibi tanımlanması ve tecrübelerden yola çıkarak bakış açılarının yansıtılmasıdır (Baş ve Akturan, 2008: 85).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Yalova'da bulunan ortaöğretim kurumlarında çalışan yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 2019-2020 eğitim öğretim yılında Yalova'daki 10 yönetici, 10 öğretmen ve 10 rehber öğretmenden veri toplanmıştır. Katılımcı sayısına karar verirken "veri doyum noktası" kriter olarak belirlenmiştir. Veri doyum noktası, araştırmanın örnekleme olağan dışı bir durum bulunmayana kadar devam edilmesidir (Silverman, 2018: 98). Yani toplanan veriler yeni bir tema oluşmayana kadar devam edilmiştir. Bu kapsamda çalışma 5 öğretmen 5 yönetici ve 5 rehber öğretmeni öncelikle yapılmış, yeni temaların oluşmaya devam ettiği görüldüğünden 5 öğretmen, 5 yönetici ve 5 rehber öğretmenin daha çalışmaya katılmasına karar verilerek toplamda 30 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmaya katılımcıların belirlenmesinde "seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme" kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi, araştırmacıya zaman tasarrufu sağlayan ve yakın çevreden rahatlıkla ulaşılabileceği durumları ele alan bir yöntemdir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008).

Çalışma grubundaki katılımcıların özelliklerinin daha iyi belirtebilmek için kodlama yapılmıştır. Bunun için yönetici katılımcılara baş harfi olan "Y", öğretmen katılımcılara baş harfi olan "Ö" ve Rehber öğretmenlere baş harfi olan "R" kodu ile katılımcının sırasını ifade eden sayılar verilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubuna ilişkin cinsiyet ve yaş dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Kişisel Bilgiler Tablosu

Değişkenler	Gruplar	Alt Gruplar	Frekans(f)	Yüzde(n=%)
Toplam görüşme süresi (Dakika)	Yönetici	Yönetici Ortalama	59 dk.	-
	Öğretmen	Öğretmen Ortalama	41,50 dk.	-
	Rehber Öğretmen	Rehber Öğretmen Ortalama	54,50 dk.	-
	Genel Ortalama		52,07	-
Cinsiyet	Yönetici	Erkek	5	50,00
		Kadın	5	50,00
	Toplam		10	100
	Öğretmen	Erkek	4	40,00
		Kadın	6	60,00
	Toplam		10	100
	Rehber Öğretmen	Erkek	3	30,00
		Kadın	7	70,00
	Toplam		10	100
	Yaş	Yönetici	30 yaş ve altı	-
31-40 yaş			4	40
41-50 yaş			5	50

	51 ve üstü	1	10
Toplam		10	100
	30 yaş ve altı	-	0
Öğretmen	31-40 yaş	2	20
	41-50 yaş	5	50
	51 ve üstü	3	30
Toplam		10	100
	30 yaş ve altı	5	50
Rehber Öğretmen	31-40 yaş	2	20
	41-50 yaş	1	10
	51 ve üstü	2	20
Toplam		10	100

Araştırmanın katılımcılarına ait kişisel bilgilerine bulgular Tablo 1’de verilmiştir. Buna göre araştırmamıza 10 yönetici ($N_{\text{Yönetici}}=10$), 10 öğretmen ($N_{\text{Öğretmen}}=10$), 10 rehber öğretmeni ($N_{\text{Rehber öğretmen}}=10$), toplamda 30 eğitimcinin ($N_{\text{Toplam}}=30$) katıldığı görülmüştür.

Tablo 1’deki bulgulara göre;

Araştırmaya katılanların cinsiyet türü değişkenine göre; yöneticilerin 50% ($f=5$)’sinin erkek, 50% ($f=5$)’sinin kadın olduğu, öğretmenlerin 40% ($f=4$)’ünün erkek, 60% ($f=6$)’ünün kadın olduğu, rehber öğretmenlerin 30% ($f=3$)’ünün erkek, 70% ($f=7$)’inin kadın olduğu görülmüştür. Genel olarak araştırmaya katılanların çoğunluğunun kadın olduğu söylenebilir ($n=16$; $f=18$).

Katılımcılardan yaş türü değişkenine göre; yöneticilerin 40% ($f=4$)’ünün 31-40 yaş, 50% ($f=5$)’sinin 41-50 yaş ve 10% ($f=1$)’ünün 51 ve üstü yaşta olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, öğretmenlerin 20% ($f=2$)’ünün 31-40 yaş, 50% ($f=5$)’sinin 41-50 yaş ve 30% ($f=3$)’ünün 51 ve üstü yaşta olduğu görülmüştür. Ayrıca rehber öğretmenlerin 50% ($f=5$)’sinin 30 yaş ve altı, 20% ($f=2$)’sinin 31-40 yaş, 10% ($f=1$)’inin 41-50 yaş ve 30% ($f=3$)’ünün 51 ve üstü yaşta olduğu görülmüştür. Genel olarak araştırmaya katılanların yaş ortalamasının orta düzeyde olduğu ancak rehberlik öğretmenlerinin daha genç sayılabilecek bir yaş aralığında olduğunu söyleyebiliriz.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile katılımcıların kendini daha fazla ifade etme imkânı tanınması, araştırma konusu için derinlemesine bilgi ve esneklik sağlarken analizde de kolaylık sağlamaktadır (Merriam ve Tisdell, 2016: 111). Böylelikle bireysel ve mekânlar arasında farklılıklara yönelik kişiye özel yöntemlerin sağlanması olguların incelenmesine daha fazla odaklanılmasına izin verilmektedir (Maxwell, 1998: 89).

Yarı yapılandırılmış görüşme formlarının hazırlanmasına başlamadan önce, konuya ilişkin kaynaklar taranmış, alandaki akademisyenlerle yazışmalar yapılmış ve uzman görüşleri alınmıştır. Görüşme formu için 7 uzman görüşüne başvurulmuştur. Gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra 14 katılımcıya pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda kelime hataları düzeltilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenler ile görüşme süreci başlamadan önce ön görüşmeler yapılmış, görüşme yeri, gün ve saati planlanmış, araştırma hakkında bilgi verilmiş ve araştırma sürecine katılıp katılmayacağına dair izin alınmıştır. Katılımcılar bir kısmı zaman yetersizliğinden dolayı okul içerisinde görüşmeyi kabul ederken bir kısmı ise okul dışında görüşmeyi tercih etmiştir. Okul içerisinde yapılan görüşmelerde okul idaresinde önceden izin alınmıştır. Görüşme için öncelikle görüşme takvimi oluşturulmuş ve katılımcılardan randevu alınmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşmeler yapılmadan önce araştırmacıya kolaylık sağlaması amacıyla her bir katılımcıya yönelik yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Form katılımcılara ait görüşme numarası, demografik bilgiler ve sorulardan oluşmaktadır.

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi kullanılmıştır. Temaların belirlenmesinde betimsel analiz, kod ve alt temaların belirlenmesinde içerik analizi yapılmıştır. Betimsel analiz ile veriler araştırma sorularından yola çıkarak ortaya çıkan temalara göre düzenlenmiş, bu yolla özetlenen ve düzenlenen veriler içerik analiziyle derinlemesine irdelenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 220-227).

Yapılan analizler sonucunda tespit edilen kodlar, alt temalar ve temalar yedi uzmana gönderilerek görüşleri sorulmuş ve görüşler doğrultusunda en son halini almıştır. Analiz sonucunda veriler önce belirlenen temalara göre kodlanmış, sınıflandırılmış, araştırılan duruma ilişkin olgular ve algılamalar açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bulgular tablolar haline çevrilerek anlaşılması kolay hale getirilmiştir.

Elde edilen verilerin analizi sırasında oluşan kod, alt tema ve temalar uzmanlara gönderilip başka araştırmacılar tarafından kontrol edilmesi araştırmacının güvenilirliğini arttırmaktadır. Bu kapsamda alt temalar altında verilen görüşlerin ana temaları temsil edip etmediğini doğrulamak için uzman görüşüne başvurulmuştur. Görüş ve alt temaları içeren listeler, uzman bir öğretim üyesine verilmiştir. Uzman öğretim üyesinden gelen, yönetici öğretmen ve rehber öğretmenlerin görüşleri listelerdeki alt temalarla eşleştirmesi istenmiştir. Uzman öğretim üyesi tarafından yapılan eşleştirmeler, araştırmacının eşleştirmeleriyle karşılaştırılmıştır.

Miles ve Huberman'a göre (1994: 64) "Güvenirlik = (Görüş birliği / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı)) X 100 güvenilirlik formülüne göre en az % 70 düzeyinde bir güvenilirlik yüzdesi" bulunmalıdır. Bu formülün uygulanmasından sonra araştırmacılarla yapılan bağımsız kodlamalar işleminde % 83,34 oranında uyum tespiti yapılmıştır. Böylece "puanlayıcı güvenilirliğin yüksek olduğu" görülmüştür.

Araştırmanın Etiği

Etik kurallar çerçevesinde araştırmanın uygulanması için İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurulu İzni ve Yalova İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden 15.05.2020 tarih ve 6980640 sayılı araştırma izni alınmıştır. Her katılımcı ile araştırma öncesi çalışmanın amacı, yöntemi ve kapsamı hakkında bilgi verilip, rızaları alınmıştır. Katılımcılara elde edilen bilgilerin araştırma haricinde hiçbir faaliyet ya da çalışma için kullanılmayacağı açıklanmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda araştırmaya katılmış olan yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlerin "sosyal hizmet"e yönelik görüşme sorularına verdiği cevaplar aşağıda tablo halinde sunularak değerlendirilmiş ve görüşler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Katılımcılara sorulan "Sosyal hizmeti nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdikleri yanıtta oluşan bulgular aşağıdadır;

Sosyal Hizmet Tanımı Kategorisine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında görüşülen yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin sosyal hizmet tanımına yönelik görüşme sorularına katılımcıların verdiği cevaplara yönelik özet bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.1: “Sosyal Hizmet” Kategorisine ait Bulgular Tablosu

TEMA: SOSYAL HİZMETE YÖNELİK GÖRÜŞLER (N=30)					
Kategori	Alt kategori	Frekans (f)	Katılım (n)	Yüzde (%)	Betimleme Örneği
Sosyal hizmet	Yönetici sosyal hizmet	8	Y1, Y2, Y4, Y5, Y6, Y7, Y9, Y10	80,00	¹ Y, ² Y, ⁴ Y, ⁵ Y, ⁷ Y, ⁹ Y
	Öğretmen sosyal hizmet	9	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	90,00	² Ö, ⁴ Ö, ⁸ Ö, ¹⁰ Ö
	Rehber öğretmen sosyal hizmet	8	R2, R3, R4, R6, R7, R8, R9, R10	80,00	³ R, ⁴ R, ⁶ R, ⁹ R, ¹⁰ R

“Sosyal hizmeti nasıl tanımlarsınız? Sosyal hizmet denilince, sizde çağrıştırdığı üç kelime nedir?” sorusuna katılımcılar 27 görüş belirtmişlerdir. 8 yönetici %80(f=8) oranında görüş belirterek “**yönetici sosyal hizmet**” alt kategorisini betimlemiş; 9 öğretmen %90 (f=9) oranında görüş belirterek “**öğretmen sosyal hizmet**” alt kategorisini betimlemiş ve son olarak 8 rehber öğretmen %80 (f=80) oranında görüş belirterek “**rehber öğretmen düzeyi**” alt kategorisini betimlemiştir.

“**Yönetici sosyal hizmet**” alt kategorisine katılımcıların verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

¹Y: “İnsanlar ve çevreleri arasındaki birçok karmaşık hareketliliği inceler. Her insanın potansiyelini tam olarak geliştirmesini, yaşamını zenginleştirmesini sağlamak ve işlev bozukluğunu önlemektir.”

²Y: “İnsan ilişkilerinde problem çözmeyi amaçlar, insanların çevreleri ve etkileşimde oldukları ile problemleri nasıl çözeceği konusunda rehberlik eder.”

⁴Y: “Sosyal hizmet uygulamalarını bireyin var olabilmesinde, yaşamını sürdürebilmesinde çevresel faktörleri de dikkate alarak karşılaştığı sorunları değerlendirip çözüm üretmesi olarak tanımlayabilirim.”

⁵Y: “Toplumun ve ailenin yoksunluk, yoksulluk ve sosyal adaletin sağlanması, problemlerinin araştırılması, çözülmesi ve geliştirilmesi noktasında hayatın tüm alanında ihtiyaç olan bir hizmet olarak tanımlayabilirim”

⁷Y: “İnsanların yardımsız karşılayamadığı ihtiyaçlarının karşılanması ve çözemedikleri sorunlarının çözülmesi amacı ile sosyal hizmet uzmanları tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerdir.”

⁹Y: “Önleyici ve müdahale misyonu ile birey, grup ve toplumun sosyalliğini artıran olan hizmetler diye düşünüyorum en genel tanımıyla...”

“**Öğretmen sosyal hizmet**” alt kategorisine katılımcıların verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

²Ö: “Barınma, beslenme ve yaşam şartlarını düzelteren faaliyetler bütünü”

⁴Ö: “Bireylerin refah düzeyini arttırmayı amaçlayan, karşılaşılan toplumsal sorunları aşabilme konusunda aile, birey veya toplum fertlerine destek sağlayan bir alandır.”

⁸Ö: “Bireylerin sosyo ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması, hak temelli yaklaşımla çalışan bir meslek.”

¹⁰Ö: “Bakıma muhtaç, koruma altında olan, cezaevlerinde ve hastanelerde çalışma alanları olan psikoloji ve sosyoloji ile birlikte çalışan bir meslek.”

“**Rehber öğretmen sosyal hizmet**” alt kategorisine katılımcıların verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

³R: “Sosyal hizmet ihtiyaç duyan kişinin sosyal, sağlık (fizyolojik/psikolojik) ve ekonomik anlamda destekleneceği hizmetlere ulaşma konusunda yetkili kişilerce sunulan profesyonel bir müşavirlik hizmetidir.”

⁴R: “Sosyal hizmet, bireyin yaşam zorluklarını gidermek, kendi kendine yetebilmeyi öğreten ve refahı artırmak için insanları bir araya getiren hizmettir.”

⁶R: “Her ne kadar sosyal hizmetin çalışma alanları küreselleşen ve karmaşıklaşan sorunlar karşısında çeşitlense ve değişse de geleneksel odak noktasına yerleşmiş çocuk, kadın, engelli, yoksulluk alanlarına ait sorunlarla ilgilenen

bir disiplindir.”

⁹R: “Sorunlara çözüm üretmenin yanı sıra aynı zamanda bireylerin, grupların ve toplumların sorununa dair endişelerini gideren bilim dalıdır.”

¹⁰R: “Bireylerin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması için hak temelli yaklaşımla çalışan bir meslek.”

Bulgular ışığında tüm katılımcıların sosyal hizmetin odağını birey ve çevresi olan etkileşimi olarak belirttikleri söylenebilir.

Sosyal Hizmet Bilgisi Edinme Yolları Kategorisine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında görüşülen yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin sosyal hizmet bilgisi edinmelerine yönelik görüşme sorularına katılımcıların verdiği cevaplara yönelik özet bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.1: “Sosyal Hizmet Bilgisi Edinme Yolları” Kategorisine Ait Bulgular Tablosu

TEMA: SOSYAL HİZMETE YÖNELİK GÖRÜŞLER (N=30)					
Kategori	Alt kategori	Frekans (f)	Katılım (n)	Yüzde (%)	Betimleme Örneği
Sosyal bilgisi yolları	Sosyal medya	16	Y1, Y2, Y6, Y7, Ö1, Ö2, Ö4, Ö8, Ö10, R1, R4, R5, R6, R7, R9, R10	53,33	¹ Y, ⁶ Y, ¹⁰ Ö, ⁵ R
	Eğitim	11	Y3, Y5, Y8, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9, R4, R6, R8, R9	36,67	³ Y, ⁵ Y, ⁸ Y, ⁶ Ö, ⁹ Ö, ⁴ R
	Sosyal çevre	12	Y4, Y6, Y8, Ö1, Ö3, Ö7, Ö8, R1, R2, R3, R7, R10	40,00	⁴ Y, ³ Ö, ² R, ³ R, ¹⁰ R

“Sosyal hizmet mesleği hakkında bilgi sahibiyse, bilgilerinizi hangi yolla edindiniz?” sorusuna katılımcılar 38 görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların yanıtları “**Sosyal hizmet bilgisi edinme yolları**” kategorisini oluşturmuştur. 4 yönetici, 5 öğretmen ve 7 rehber öğretmen %53,33 (f=16) oranında ortak görüş belirterek “**Sosyal medya**” alt kategorisini betimlemiş; 3 yönetici, 4 öğretmen ve 4 rehber öğretmen %36,67 (f=11) oranında ortak görüş belirterek “**Eğitim**” alt kategorisini betimlemiş; ; 3 yönetici, 4 öğretmen ve 5 rehber öğretmen %36,67 (f=12) oranında ortak görüş belirterek “**Sosyal çevre**” alt kategorisini betimlemiştir.

Katılımcıların “**Sosyal medya**” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

¹Y: “Sosyal medya aracılığıyla...”

⁶Y: “Gerek sosyal medya gerekse kurumumuzda çalışan sosyal çalışmacımızın sayesinde.”

¹⁰Ö: “Radyo, TV, facebook, twitterdaki haberlerden...”

⁵R: “Tv ve sosyal medyadan edindiğim bilgiler var.”

Katılımcıların “**Eğitim**” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

³Y: “Branş olarak özel eğitim bölümü olmamız hasebiyle, sosyal hizmetlerle ilk günden beri hep paralel hareket ettik. Uzun yılların getirmiş olduğu çalışma ve akademik kimliğimiz bu konuda bilgi sahibi olmamızı gerektirdi.”

⁵Y: “Çalışma hayatımda ve yaşamımda karşılaştığım sorunların çözümünü için çeşitli nedenlerle sosyal hizmet uzmanlarıyla konuşarak ve çeşitli iletişim, haber kanallarıyla sosyal hizmet mesleği hakkında bilgi sahibi oldum.”

⁸Y: “Üniversite sosyal hizmet alanında çalışan eğitici ve öğrenim gören öğrencilerin aktardıklarının yanı sıra engelliler aslanında şahsi olarak yaptığım sosyal sorumluluk çalışmaları ve sivil toplum örgütü yöneticilikleri aracılığıyla.”

⁶Ö: “Okulda yapılan toplantılarla ve okuldaki uzaktan eğitimlerden bilgi sahibi oldum.”

⁹Ö: “Aldığım eğitimlerden az da olsa bilgi sahibiyim. Televizyonlardan da kulak dolgunluğu var.”

⁴R: “Mesleki iletişim, seminerler, internet vb. ortamlar.”

Katılımcıların “**sosyal çevre**” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

⁴Y: "İnternette ve okulumuza staj için gelen bölüm üniversite öğrencilerinden."

³Ö: "Sosyal hizmetlerin çalışmalarından olan koruyucu aile hususunda bilgilendirme konulu okulumuzda yapılan toplantıya katılmışım. Toplantının konuşmacısı olan sosyal hizmet uzmanı yaptıkları çalışmalar hakkında bilgilendirme yapmıştı. Ayrıca okulumuzun çocuk gelişimi bölümünden mezun olan bazı öğrencilerimizle görüştüğümüzde yükseköğrenimde sosyal hizmetler alanında eğitim gördüklerini, yaptıkları çalışmaları anlatmışlardı. Ayrıca sevgi evlerinde çalışan bir arkadaşım var."

²R: "Kurumumuzda çalışan sosyal hizmet uzmanının yaptığı çalışmalarla bilgi sahibi oldum."

³R: "Mesleki deneyim, sosyal çalışmacı arkadaşlarımın olması, yaptığım işle Sosyal Hizmet Mesleğinin eşgüdümlü olarak ortak danışan/öğrenci paydasında buluşmaları aracılığıyla öğrendim."

¹⁰R: "Basın yayın organlarından, haberlerden ve çevremdeki yakınlarımın aldığı yardım hizmetlerinden."

Yanıtlar incelendiğinde bilgiyi en çok sosyal medya aracılığıyla öğrendiği, yazılı ve görsel medyanın bilgi aktarımında rolünün yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal hizmeti hizmet içi seminerler ve sivil toplum kuruluşlarının verdiği eğitimler yoluyla edindiği görülmektedir.

Sosyal Hizmet Uygulama Alanı Kategorisine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında görüşülen yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin sosyal hizmet uygulama alanlarına yönelik görüşme sorularına katılımcıların verdiği cevaplara yönelik özet bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. 1: "Sosyal Hizmet Uygulama Alanı" Kategorisine Ait Bulgular Tablosu

TEMA: SOSYAL HİZMETE YÖNELİK GÖRÜŞLER (N=30)					
Kategori	Alt kategori	Frekans (f)	Katılım (n)	Yüzde (%)	Betimleme Örneği
Sosyal hizmet uygulama alanı	Aile	10	Y2, Y5, Y6, Y8, Y9, Ö2, Ö4, Ö7, R1, R6,	33,33	¹ Y, ⁴ Ö, ⁷ Ö, ¹ R, ⁶ R
	Okul-Eğitim	7	Y2, Y4, Y9, Ö1, Ö2, Ö6, R4	23,33	⁹ Y, ¹ Ö, ⁶ Ö
	Toplum	14	Y1, Y3, Y5, Y6, Y7, Y10, Ö1, Ö3, Ö8, R3, R7, R8, R9, R10	42,42	¹ Y, ³ Y, ⁵ Y, ⁶ Y, ³ Ö, ⁸ Ö, ⁹ R
	Sağlık	9	Y3, Y4, Y5, Y10, Ö2, Ö5, Ö6, Ö9, R5	30,00	⁴ Y, ⁵ Ö, ⁹ Ö, ⁵ R

"Sosyal hizmetin uygulama alanları nelerdir?" sorusuna katılımcılar 30 görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların yanıtları "**Sosyal hizmet uygulama alanı**" kategorisini oluşturmuştur. 5 yönetici, 3 öğretmen ve 2 rehber öğretmen %33,33(f=10) oranında ortak görüş belirterek "**Aile**" alt kategorisini betimlemiş; 3 yönetici, 3 öğretmen ve 1 rehber öğretmen %23,33 (f=7) oranında ortak görüş belirterek "**Okul-Eğitim**" alt kategorisini betimlemiş; 6 yönetici, 3 öğretmen ve 5 rehber öğretmen %42,42 (f=14) oranında ortak görüş belirterek "**Toplum**" alt kategorisini betimlemiş; 4 yönetici, 4 öğretmen ve 1 rehber öğretmen %30,00 (f=9) oranında ortak görüş belirterek "**Sağlık**" alt kategorisini betimlemiştir.

Katılımcıların "**Aile**" alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

¹Y: "Bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumun yaşam kalitelerini, koşulları değiştirerek ya da mevcut koşullardan daha iyi bir biçimde yürütülmesini hedefleyen bir çalışma alanıdır."

⁴Ö: "Aile ve toplum, bireysel farkındalık, güç ve etkileri, aile içi iletişimsizlik, psikososyal sorunlar, sosyo kültürel problemler..."

⁷Ö: "Aile, çocuk, gençlik, yaşlılık ve madde bağımlılığı..."

¹R: "Hedefi aile, birey ve toplum olan bu hizmetin uygulama alanı bu hedef kitlenin bulunduğu bütün kurumlardır. Okullar, hastaneler vb. kurumlar."

⁶R: "Çocuğun biyopsikososyal sağlığını ve haklarını korumayı hedefleyen sosyal hizmet uzmanları aile ile çalışırken

rehber öğretmenlerden yardım alır. Dolayısıyla sosyal hizmetin uygulama alanı aile ve okuldur. "

Katılımcıların "Okul-Eğitim" alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

⁹Y: "Okul, aile, toplum uygulama alanları..."

¹Ö: "Okullar, kadın sığınma evleri, kreşler, hastaneler, hapisaneler, huzurevleri bakım evleri, sevgi evleri gibi."

⁶Ö: "Barınma ihtiyacı, sağlık, eğitim, yaşam şartlarını iyileştirme ve psikolojik destek..."

Katılımcıların "Toplum" alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

¹Y: "Bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumun yaşam kalitelerini, koşulları değiştirerek ya da mevcut koşullardan daha iyi bir biçimde yürütülmesini hedefleyen bir çalışma alanıdır."

³Y: "Çocuklara, yaşlılara, sığınmacılara ve göçmenlere, özel gereksinimi olan kişilere, suça sürüklenen çocuklara ve tüm topluma yönelik olarak sağlık, adalet, eğitim, bakım ve koruma gibi hizmet alanlarında uygulama yapılmaktadır."

⁵Y: "Yoksulluk, sosyal yardım, aile ve çocuk ve gençlik, engelli ve yaşlı refahı, tıbbi ve psikolojik destek, adalet, göç, afet, belediyeçilik ve sivil toplum örgütleri. Kısaca toplumdaki tüm bireylere yönelik uygulamalar diyebiliriz."

⁶Y: "Toplum içerisinde korunmaya ihtiyacı olan çocuklar, koruyucu önleyici hizmetler, koruyucu aile uygulamaları, aile danışmanlığı, adli sosyal hizmet uygulamaları."

³Ö: "Dezavantajlı çocukların ve grupların tespit edilmesi, risk gruplarının belirlenerek tedbir çalışmalarının planlanması ve yapılması sosyal hizmetlerin uygulama alanlarıdır."

⁸Ö: "Toplumdaki dezavantajlı her bireye hak temelli çalışmalar yapan, tedbir kararındaki çocuklara, engelli bireylere, kadın sığınma evlerine, adliyedeki vakalara hizmet eden uygulama alanları var..."

⁹R: "Çocuk koruma, Göç, Sosyal yardım, Suç, Sağlık."

Katılımcıların "Sağlık" alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

⁴Y: "Ülkede yaşayan tüm vatandaşların sağlık, eğitim, adli tüm ihtiyaçlarını karşılayan alanlar."

⁵Ö: "Arabuluculuk, Aile ve Sosyal Çevre, Çocuk koruma, Göç, Sosyal yardım, Suç, Sağlık, Rehabilitasyon."

⁹Ö: "Ülkede yaşayan tüm vatandaşların sağlık, eğitim, adli tüm ihtiyaçlarını karşılayan alanlar."

⁵R: "Engelli, yaşlı, bağımlı, genç, çocuk..."

Araştırmadan elde edilen dikkat çekici bulgu sadece bir öğretmenin sosyal hizmetin uygulama alanı olarak okul ortamını göstermesi ve 2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nde belirtilen iyileştirme ekiplerinin içinde sosyal hizmet uzmanının eksikliğine dikkat çekmesidir.

Sosyal Hizmet Çalışma Yeterliliği Alanı Kategorisine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında görüşülen yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin sosyal hizmet çalışma yeterliliğine yönelik görüşme sorularına katılımcıların verdiği cevaplara yönelik özet bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.1: "Sosyal Hizmet Çalışma Yeterliliği Alanı" Kategorisine ait Bulgular Tablosu

TEMA: SOSYAL HİZMETE YÖNELİK GÖRÜŞLER (N=30)						
Kategori	Alt kategori	Frekans (f)	Katılım (n)	Yüzde (%)	Betimleme Örneği	
Sosyal hizmet çalışma yeterliliği alanı	Yeterlidir	4	Y1, Y4, Ö2, Ö4	13,33	¹ Y, ⁴ Y, ⁴ Ö	
	Muallak	7	Y3, Y6, Y9, Ö3, Ö7, R2, R4	23,33	³ Y, ⁶ Y, ⁹ Y, ³ Ö, ² R	
	Yeterli değildir	19	Y2, Y5, Y7, Y8, Y10, Ö1, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, R1, R3, R5, R6, R7, R8, R9, R10	63,34	⁵ Y, ⁷ Y, ⁸ Y, ⁹ Ö, ¹⁰ Ö ³ R, ⁶ R, ⁹ R, ¹⁰ R	

"Sosyal hizmet çalışmalarının ne kadar yeterli olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusuna 2 yönetici, 2 öğretmen %13,33 (f=4) oranında ortak görüş belirterek "Yeterlidir" alt kategorisini betimlemiş; 3 yönetici, 2 öğretmen ve 2 rehber öğretmen %23,33 (f=7) oranında ortak görüş belirterek "Muallak" alt kategorisini betimlemiş; 5 yönetici, 6 öğretmen ve 8 rehber öğretmen %63,34 (f=14) oranında ortak görüş belirterek

“Yeterli değildir” alt kategorisini betimlemiştir.

Katılımcıların “Yeterlidir” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

¹Y: “Evet dememiz doğrudur ancak konu ve alan, insan olunca tabii ki süreklilik değişim, yenilik vs. gerektiren bir çalışma alanıdır. Dolayısı ile yeterli deyip kestirip atmak doğru olmayıp devamlılık arz eder. Her türlü gelişime açık olarak desteklenmeli ar-ge çalışmaları ile büyütülmeli daha işlevselleştirilmelidir... Kurumlar konuyu hassasiyetle takip etmeli ve sürdürülebilir olmalıdır.”

⁴Y: “Son yıllarda ciddi gelişmelerin olduğunu söylemeliyim. Özellikle pandemi döneminde yaşlı ve ihtiyaç sahiplerine yönelik yapılan çalışmalar takdir edici. Fakat okul içerisinde profesyonel bir hizmete ihtiyaç var.”

⁴Ö: “Okulumuz da dâhil olmak üzere aile içi şiddet yaşayan, istismara maruz kalan, ailesi olmayan birçok birey bulunmaktadır. Bu gibi öğrenciler sosyal hizmetlerin desteğiyle okul hayatını devam ettirmekte bu şekilde bir meslek sahibi olmaktadır. Sosyal hizmet çalışmalarının yeterliliğini sosyal hizmet kurumlarından yararlanan öğrencilerden aldığımız bilgi ve gözlemlerimizle takip edebilmekteyiz. Okullarda bu öğrencilere destek verecek bir birim oluşturulursa öğrenciler sıkıntılarını bu birime anlatır ve çözüm bulabilirler. Kısaca eğitim alanında okullarda da görev alırlarsa yeterli olabilir, ama şu an yetersiz.”

Katılımcıların “Muallak” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

³Y: “Gün geçtikçe daha başarılı çalışmalar yapıldığını gözlemliyorum. Ancak bazı alanlarda özellikle de okullarda sosyal hizmet çalışanlarının faaliyet göstermesi gelişme çağındaki bireyin karşılaşmış olduğu sorunlar, içinde bulunduğu tüm faktörler de incelenerek problemin kaynağından çözüm üretilmesi ya da destek sağlanması bireyin toplum içerisinde sağlıklı bir şekilde var olabilmesi için faydalı olacağı kanaatindeyim.”

⁶Y: “Türkiye’de, sosyal hizmet sunumunun belirli durumlarda hak temelli yapılması yerine, sivil toplum kuruluşları, hayır kurumları vb. yapılanmalarla verilmeye çalışılması hatalı bir uygulama olarak görülebilir. Bu yapılanmaların devletin hak temelli sunduğu sosyal hizmete, alternatif olarak verilmesi doğru bir uygulama değildir. Prensip olarak bu türden hayır kurumlarının normal şartlarda devletin hak temelli sosyal hizmet sunumuna ek bir uygulama olarak kabul edilmesi gerekir. Tarihi gelişim itibarıyla Türkiye’nin sosyal hizmet alanında mevzuatını mümkün olduğunca dinamik tutmaya ve olası sosyal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde revize etmeye çalıştığı da söylenebilir. Ancak sosyal hizmet alanında görev üstlenen ve yetki kullanan bakanlığın gerek isminin sıkça değiştirilmesi gerekse bakanlığın teşkilat şemasının sık sık tadilata tâbi tutulması uygulayıcıların hizmet üretmesinde endişelerin oluşumuna neden olmaktadır. Hem sosyal hizmet hem de diğer alanlarda mevzuatın tümüyle değiştirilmesi beraberinde yeni problemlerin de üretilmesine neden olmaktadır. Uzun zaman zarfında uygulanan mevzuatın sosyal ihtiyaçları cevaplamada hangi yönlerden yetersiz kaldığı kolaylıkla belirlenebilir olmasına rağmen bu noktada sağlıklı ve verimli bir düzenleme de yapılamamaktadır. Bu durumda yapılması gereken, mevzuatın aksayan kısımlarının değiştirilmesi ve/veya mevzuata çeşitli eklemelerin yapılmasıdır. Bu noktada var olan sorunların sistematiğinin iyi analiz edilmesi ve çözümlenmelerin sağlıklı bir zeminde yapılabilmesi adına mantıksal düzlemlerle birleştirilen ayağı sağlam yere basan uygulamalar ile çözüme gidilmesi adına etkin ve verimli çalışmalar yapmak elzemdir.”

⁹Y: “Yeterli diyen olur mu bilemiyorum, çünkü haberleri takip ettiğimizde sürekli bir sorun yaşanıyor okullarda. Ben şiddet konusunda öğretmene şiddetin altını çiziyorum. Hep öğrencinin öğrenciye ya da öğretmenin öğrenciye şiddeti konu ediliyor. Öğrencinin öğretmene şiddeti gizleniyor. Öğretmen gurur yapıyor, okul yönetimine bildirmiyor. Sorun aşılmaz yollara giriyor. Bir öğretmenimiz bu şekilde intihar etti. Okulumuzda sosyal çalışmacımız olsaydı bu durum yaşanmazdı. Rehberlik servisi sorunu çözmede yetersiz kalıyor. Bu örneklerin masaya yatırılıp bir an önce bizim bakanlığımızda da sosyal hizmet uzmanlarının istihdam edilmesi gerekir. Eğitim her şeyin başı ise, sorunlar da ana kaynağından çözülmesi için bir politikaya ihtiyaç var.”

³Ö: “Her şeyin daha iyisi mutlaka vardır. Bizler ailelere eğitim veriyoruz Aileler bir bütün olarak geliştirilmelidir. Sosyal hizmetlerin çalışmalarının daha geliştirilebilir olduğunu düşünüyorum.”

²R: “Bu alanda yeterince çalışmalar yapılmıyor, daha organize bir şekilde çalışmalar yapılırsa hem görünürlüğü daha çok artar hem de gerçek anlamda ihtiyaç duyan kişilere ulaşmada sorunlar yaşanmaz.”

Katılımcıların “Yeterli değildir” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

⁵Y: “Şu an diğer kurumlardaki çalışmaları hakkında bir şey diyemem. Ama eğitim kurumlarında sosyal çalışmacının olması gerektiğini ve olmadığını biliyorum. Özellikle Suriye, Afgan ve Iraklı öğrencilere ve ailelere psikolojik ve sosyal

destek sağlanması gerekir. Göç eden öğrencilerin velileri çekingen davranıyor. Okulda öğretmenler hem bilgi eksikliği hem de aileleri çözüme dâhil etmemesi nedeniyle sorunlar artıyor. Aileden sonra ikinci bir yuva olan okullardaki sorunlara uzaktan şahit olan Aile, Çevre ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı var. Millî Eğitim Bakanlığı ve Aile, Çevre ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ortak bir paydada buluşup geleceğimiz olan çocuklarımızın sorunlarını çözmek için birlikte çalışmalıdır.”

⁷Y: “Okullarda her geçen gün artan göçle gelen öğrenci sayıları, şiddet vakaları ve sosyoekonomik nedenlerden dolayı arkadaş-akran gruplarından dışlanma davranışı, istismarlar ivedilikle sosyal hizmet uygulamalarının eğitim ortamlarında da yapılmasını gerekli kılıyor. Eğer acil bu uygulamalara geçilmezse haberlerde daha çok şiddet ve istismar vakaları göreceğiz ve göçmen çocuklarımızı kaybedeceğiz.”

⁸Y: “Yeterli değil tabii ki. Hayatın her alanında sorunlar yaşanıyor. Özellikle bizim geleceğimizi inşa ettiğimiz öğrencilerimizin ikinci yuvası dediğimiz okullarda sosyal hizmet uygulamaları yapılması ve sosyal hizmet müdahalesi gerekiyor. Biz yöneticiler öğretmenleri aile ziyareti konusunda zorlayamıyoruz. Güvenliğim yok diyor gitmiyor. Oysa her öğrencinin kendi doğal ortamında gözlemlenmesi gerekiyor. Rehber öğretmenlerde işin eğitim ayağı ile ilgileniyor. Öğrenciyi çevresiyle değerlendirecek bir profesyonel uzmana ihtiyaç var”

⁹Ö: “Tabii ki hayır. Sosyal hizmet uzmanlarına yeterince imkân tanınırsa yaşanan birçok olumsuzluğun önüne geçilebilir. Ülkemizde yaşanan şiddet, suistimal, göç eden ailelerin yaşadıkları problemler cinayet, intihar vb. şekilde kötü sonuçlanıyor. Bir sosyal hizmet uzmanı aile içi suistimali öngörebilir, gerekli uyarıları ve müdahalelerin yapılmasına öncülük edebilir, kurumlar arası bağlantı ile ailenin yerleşmesi, iş bulabilmesi, uygun şartlarda yaşayabilmesi için girişimlerde bulunabilir.”

³R: “Kesinlikle yeterli değil. Aile içi iletişim güçlendirici çalışmalar yapılması gerekiyor. Aile eğitimleri gerçekleştirilmesi gerekiyor. Gelmeyen ailelere evlerinde ulaşarak eğitimin ulaştırılması gerekiyor.”

⁶R: “Ailenin öğrencinin okuldaki durumu ile ilgilenmemesi akademik başarı açısından dezavantajlı bir durum. Aile desteğinin olmaması, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin derse katılımını olumsuz etkilemekte. Pandemi sürecinde okullarda en çok ihtiyaç duyduğumuz sosyal hizmet uygulamalarının olmaması, yetersizliğine bir ispattir sanırım.”

⁹R: “Ülkemizde yaşanan şiddet, suistimal, göç eden ailelerin yaşadıkları problemler cinayet, intihar vb. şekilde kötü sonuçlanıyor. Bu da yetersiz olduğuna işaret ediyor.”

¹⁰R: “Yetersiz, çünkü okul ortamlarında öğrenciye ulaşılamıyor. Mobil sosyal hizmet ekipleriyle ne kadar çocuğa ulaşılabilir.”

Bulgular, sosyal hizmet uygulamalarının okul ortamlarında olmaması, okulda sunulan eğitimin başarılı sonuçlar vermeyeceği, sorunların çözümünde yetersiz kalınacağı tüm katılımcıların genel görüşünü oluşturmuştur.

Sosyal Hizmet/Destek Birimi Kategorisine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında görüşülen yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin sosyal hizmet/sosyal destek birimine yönelik görüşme sorularına katılımcıların verdiği cevaplara yönelik özet bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6. 1: “Sosyal Hizmet/Destek Birimi” Kategorisine ait Bulgular Tablosu

TEMA: SOSYAL HİZMETE YÖNELİK GÖRÜŞLER (N=30)					
Kategori	Alt kategori	Frekans (f)	Katılım (n)	Yüzde (%)	Betimleme Örneği
Sosyal hizmet/destek birimi	Yönetim uygulamalarına dönük etki	13	Y2, Y3, Y5, Y6, Y7, Ö1, Ö2, Ö4, Ö8, Ö10, R1, R3, R7	43,33	² Y, ³ Y, ⁶ Y, ⁸ Ö, ¹⁰ Ö, ¹ R, ³ R, ⁷ R
	Rehberlik açısından	14	Y4, Y8, Y10, Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö9, R2, R6, R8, D9	46,67	⁴ Y, ⁸ Y, ³ Ö, ⁵ Ö, ⁹ Ö, ⁶ R, ⁸ R
	Sürdürülebilir etki	10	Y1, Y9, Y3, Ö1, Ö2, Ö4, Ö6, R4, R5, R10	33,33	¹ Y, ⁹ Y, ³ Y, ⁶ Ö, ⁴ R, ¹⁰ R

“Okullarda oluşturulması öngörülen Sosyal Hizmet/Destek biriminin faydalı olacağını düşünüyor musunuz?” sorusuna katılımcılar 37 görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların yanıtları “**Sosyal hizmet/destek birimi**” kategorisini oluşturmuştur. Katılımcılardan 5 yönetici, 5 öğretmen, 3 rehber öğretmen %43,33 (f=14) oranında ortak görüş belirterek “**Yönetim uygulamalarına dönük etki**” alt kategorisini betimlemiş; 4 yönetici, 6 öğretmen ve 4 rehber öğretmen %46,67 (f=14) oranında ortak görüş belirterek “**Rehberlik açısından**” alt kategorisini betimlemiş; 3 yönetici, 4 öğretmen ve 3 rehber öğretmen %33,33 (f=10) oranında ortak görüş belirterek “**Sürdürülebilir etki**” alt kategorisini betimlemiştir.

Katılımcıların “**Yönetim uygulamalarına dönük etki**” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

²Y: “Faydalı olduğunu düşünüyorum. Bu konuda uzman kişilerce yapılmca öğrencilerimizde olumlu yönde değişiklik sağlanacaktır. Şu anda Sosyal Hizmet/Destek birimini gönüllü öğretmenlerimiz, müdür yardımcılarımız ve Rehber öğretmenimiz ellerinden geldiğince yapmaya çalışmaktadır. Ama şuan ki uygulama yeterli düzeyde değildir. Uzman eliyle bu işlemlerin yapılması gerekmektedir.”

³Y: “Çok faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü okulda karşılaşılan sorunların bireysel olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını, sorunun kaynağında etken olan çevre gibi çeşitli faktörlerin de değerlendirilerek desteklenmesinin kalıcı bir çözüm oluşturulmasında etkili olacağını düşünüyorum.”

⁶Y: “Sağlıklı bir zeminde okul idaresi uhdesinde ve sorumluluğunda, iki başlılığa neden olmayacak bütünleştirmeler ile desteklenerek, uzman ve sorumluluk sahibi sosyal çalışmacılar ile kurulacak düzenin özellikle idareler üzerindeki yüklerin önemli ölçüde azaltılması ve her bireye eşit hizmet götürme noktasında önemli bir rahatlama sağlayacaktır.”

⁸Ö: “Çok faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü okulda karşılaşılan sorunların bireysel olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını biliyorum. Çevresiyle değerlendirmeler yapılması gerekir. Çevreyle çalışacak sosyal hizmet biriminin de bir an evvel kurulması gerekir.”

¹⁰Ö: “2023 Eğitim Vizyonunda Sosyal Gelişim Modelinden bahsediyor. Bu modelde “İyileştirme ekipleri” kurulması isteniyor. Bu ekip üyelerinin için sosyal çalışmacının olması, okuldaki problemlerin çevresi içinde değerlendirip çözüme kavuşturacağını biliyorum. Öğretmen, veli, yönetici, rehber öğretmenin yanında sosyal çalışmacı da olması gerekir. Aslında sizin de belirttiğiniz gibi sosyal hizmet birimi, iyileştirme ekip üyelerinin yaptığı işi yapacak. Okulumuza gelen stajyerlerden öğrendiğim bilgi üzerine, sosyal hizmet biriminde hem öğretmen hem rehber öğretmen hem sosyal çalışmacı bulunuyor. Sanırım sizin tezinizi Bakanlık Sosyal Gelişim Modeli ile uygulamaya koymuş. Araştırmanızın karşılığını bulmasını dilerim.”

¹R: “Zorbalık, akran baskısı, ergenlik döneminde hamile kalınması ve madde bağımlılığı gibi birçok problemle okul ortamında lehine faaliyetler gerçekleşecektir.”

³R: “Eğer okul idaresi, öğretmenler ve Rehberlik servisiyle eşgüdümlü çalışılırsa çok faydalı olacaktır. Fakat başına buyruk bir birim olursa bence iletişim kopukluklarına neden olacağı için faydası beklenen kadar olmayabilir. Bu sebeple 2023 Eğitim Vizyonundaki sosyal gelişim modeli kapsamında kurulan iyileştirme ekiplerinin içinde görev alması uygun olur.”

⁷R: “Faydalı olur. Aile içi şiddet ve istismar konusunda önleyici bir unsur olabilecek. Mevcut okul sorunlarının çözümünü için çocukların ve ailelerin ulaşamadıkları kaynaklara ulaşabilmesi adına da desteklenmesi oldukça faydalı olacaktır”

Katılımcıların “**Rehberlik açısından**” alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

⁴Y: “Sağlıklı bir zeminde okul idaresi uhdesinde ve sorumluluğunda, iki başlılığa neden olmayacak bütünleştirmeler ile desteklenerek, uzman ve sorumluluk sahibi sosyal çalışmacılar ile kurulacak düzenin özellikle idareler üzerindeki yüklerin önemli ölçüde azaltılması ve her bireye eşit hizmet götürme noktasında önemli bir rahatlama sağlayacaktır.”

⁸Y: “Rehberlik akademik başarı odaklı meslek, diğer sorunlarda disiplinlerarası çalışmalar yapacak bir birim olduğu için çok faydası olacaktır.”

³Ö: “Yoğunluktan dezavantajlı durumdaki öğrencileri gözden kaçırma ihtimalimize karşılık, tamamen bu alanda yoğunlaşmış ayrıca uzmanlardan oluşan sosyal hizmet biriminin faydalı olacağını düşünüyorum.”

⁵Ö: “Mutlaka etkili olacaktır. Çünkü Rehber öğretmenler aileler ile çalışmalarda yetersiz kalıyor. Meslek sınırları belli, okul dışına çıkamıyor. Derse girme zorunluluğu olmayan, kendini bu işe adanmış ve bu işin okulundan mezun olmuş birisi sahada çalışarak, aileler ile iletişimde kalarak birçok sorunu çözmeye öncülük edebilir.”

⁹Ö: "Sosyal hizmet biriminin rehber öğretmen veya psikolojik danışmanlarla birlikte çalışmamalar yapıldığında başarıya ulaşacağımı düşünüyorum."

⁶R: "Çocuğun biyopsikososyal sağlığını ve haklarını korumayı hedefleyerek rehber öğretmenle ekip çalışması ile çalışacağından faydalı görüyorum. 2023 Eğitim Vizyonu kapsamında Sosyal Gelişim Modeli' nde ekip çalışması kurulması talimatı yayımlandı. Bu ekibin içinde sosyal çalışma görevlisinin de bulunması öğrencilerin sorunlarının çözümünde fayda sağlayacaktır."

⁸R: "Bizler velilerle toplantıdan toplantıya görüşüyoruz. Okula getirtemiyoruz velileri. Özellikle liselerde çocuğum büyüdü deyip gelmiyorlar, belki de sorunlarla yüzleşmek istemiyorlar. Ergenliğe giren lise öğrencilerinde büyük sorunlar yaşıyoruz. Çözülmeyen bir problem domino taşı gibi diğer problemi getiriyor beraberinde. Aile ile çalışacak bir uzman olursa ergenler süreçlerini daha sağlıklı atlatacağıdır."

Katılımcıların "Sürdürülebilir etki" alt kategorisine verdiği cevaplara ait betimleme örnekleri;

¹Y: "Daha ziyade bu tür faaliyetlerin devlet kurumları bünyesinde (Üniversiteler, Sivil toplum örgütleri, Valilik, kaymakamlık, Aile sosyal politikalar müdürlüğü vs.) sürdürülebilir olması taraftarıyım. Okullarda verilen rehberlik faaliyetleri yanında, sosyal hizmetleri anti parantez olarak devam ettirilebilir olması açısından destekliyorum, faydalı olacağı kanaatindeyim. Yalnız burada istihdam olarak da sosyal çalışmacıların olması fayda getirecektir."

⁹Y: "Sosyal hizmet birimi öğrencilere, ailelere ve öğretmenlere yararlı olacaktır. Ailelerle okul arasındaki mesafeli ilişkinin daha yakın bir hale getirilmesinde sosyal çalışmacılara iş birliği olumlu katkı sağlayacaktır. Hatta öğretmene şiddet de önemli bir sorundur. Öğretmene de danışmanlık yapması açısından faydası çok olacaktır"

³Y: "Çok faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü okulda karşılaşılan sorunların bireysel olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını, sorunun kaynağında etken olan çeşitli faktörlerin de değerlendirilerek desteklenmesinin kalıcı bir çözüm oluşturulmasında etkili olacağını düşünüyorum."

⁶Ö: "Müfredatta olması ve tasarım beceri atölyelerinde yer alması, MEB'in 2023 vizyonuna girmesi, planlı, programlı müfredatta yer alabilecek şekilde olmasının uygun olabileceğini düşünüyorum. Burada eğitim alanında politika yapıcılara çok iş düşüyor. Eğitimciler, özellikle rehber öğretmenler tarafından kabul edilmesi, okul personeli tarafından disiplinin tanıtılması gerekmektedir. Özellikle ekip çalışması sonucunda yapılan işbirlikçi çalışma öğrencilerin yaşam şartlarını iyileştirme ve eğitimlerinin destek konusunda faydalı olacaktır."

⁴R: "Mutlaka kesinlikle çok faydalı olacaktır. Öğrenme kısıtlılığı bulunan öğrencilerin eğitim hakkını en iyi şekilde kullanmasında aracı olacaktır ve daha birçok problemin çözümünde, toplumun refah seviyesinin artmasında olumlu katkı sağlayacaktır."

¹⁰R: "Akran zorbalığı, ev içi şiddet, devamsızlık sorunları, çocuk istismarı, şiddet, davranışsal ve psikolojik sorunları olan öğrencilere ve ailelerine yardım etme, intihar girişimi konularında destek olacağı için kelebek etkisi yaratacağıdır. Korunmaya ihtiyacı olan çocuklarda da bizim mesleğin tamamlayıcısı olarak sosyal hizmet biriminde çalışacak sosyal çalışmacının faydalı olacağını düşünüyorum."

Araştırmada elde edilen tüm bulgular ışığında yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin, okul ortamlarında yaşadığı sorunların yalnızca okul sınırları içerisinde çözüme kavuşamayacağı; çevre odağında sorunlara müdahaleler getiren sosyal hizmet uygulamalarını okul ortamlarında gerçekleştiren okul sosyal hizmet uzmanlarının sorunların çözümünde iş birliği ile çalışacak ekibin etkili bir üyesi olacağı yorumu yapılabilir. Bir yöneticinin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak eski adını belirtmiştir. Bu bağlamda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulması daha sonra Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı ve en son düzenleme ile de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak ismini alması şüphesiz son yıllarda sosyal politika ve sosyal hizmet alanında en önemli gelişmedir. Aynı zamanda mevcut uygulamalarda sosyal hizmetlerin yapması gereken uygulamaları okul ortamlarında rehber öğretmen ya da psikolojik danışmanın yapmaya çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgular ayrı başlıklar halinde sunulmuştur. Bulgular bölümü gibi bu bölümde de aynı yol izlenmiştir.

➤ Sosyal Hizmet Tanımı Kategorisine İlişkin Tartışma ve Sonuç

Yönetici olan katılımcılar sosyal hizmeti, vermiş oldukları yanıtlarla sıklık sırasıyla problem çözme; çevresel, ekonomik, kültürel, psikolojik problemlere yardım eden kurum, kuruluş, meslek; önleyici ve müdahale edici hizmetler şeklinde açıklamışlardır. Sosyal Hizmet Eğitimi Konseyi sosyal hizmeti "Birey, aile, grup, topluluk ve toplumların sosyal işlevselliğini arttırmak amacıyla edilen yardım etme süreci" olarak tanımlamaktadır (CSWE, 2017). Sosyal hizmet tanımlarına bakıldığında yönetici olan katılımcıların ifade ettiği tanımlarla literatürdeki tanımlar arasında uyumlu yönler bulunduğu görülmektedir. Tanımlarda sosyal hizmetin mikro uygulamalardan bahsedildiği halde makro uygulamalar olan politika geliştirme yönündeki özelliklerinden bahsedilmemesi dikkat çekicidir.

Öğretmen olan katılımcıların sosyal hizmet tanımlarına bakıldığında değişim oluşturmayı içeren cümleler kullandıkları görülmüştür. Kongar (2002), sosyal hizmetin ilkelerini toplumsal ve bireysel planda psikoloji, sosyoloji gibi yan disiplinlerin biriktirdiği bilgilerle desteklenmesi olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle katılımcı bir öğretmenin sosyal hizmeti psikoloji, sosyoloji gibi yan disiplinlerle çalışan bir meslek olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Öğretmen katılımcıların sosyal hizmet tanımlarına bakıldığında okul ortamlarında yaşanan sorunların çözümünde başarılı olabileceği ve dolayısıyla sosyal hizmet bilgisinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Araştırma bulgularına göre rehber öğretmenlerin sosyal hizmeti bilme düzeyi yüksek düzeyde bulunmuştur. Bulgulara göre rehber öğretmenler sosyal hizmeti; sosyal hizmete ihtiyaç duyan bireyin sosyal, sağlık (fizyolojik/psikolojik) ve ekonomik anlamda destekleneceği hizmetlere ulaşma noktasında uzmanlarca sunulan profesyonel hizmetler olarak ifade etmektedir. Bu bulgular Akyüz'ün (2018) araştırması ile örtüşen sonuçlar taşımaktadır. Rehber öğretmenlerin bu tanımlamaları 2023 Eğitim Vizyonu kapsamında yapılan okul sosyal hizmet projesine karşı olumlu tutum geliştirmeleri ve isteklilik duymalarının tanımlara olumlu yansıdığı düşüncesi ile açıklanabilir. Thompson (2013: 25) sosyal hizmeti tanımlama çabalarındaki eksikliklere dikkat çekerek, sosyal hizmeti tanımlamak için onun yakın mesleklerle arasındaki farkların ortaya konmasının faydalı olabileceğini öne sürmüştür (Duyan, Sayar ve Özbulut, 2008: 30). Montreal'de Temmuz 2000'de yapılan International Federation of Social Workers'un (IFSW, 1999) genel toplantısında, sosyal hizmetin yeni bir tanımı oluşturulmuştur. Sosyal hizmet tanımının yeniden gözden geçirilmesine ise 21. yüzyılın değişen yapısına ve dinamikliğine uyum sağlayamadığı düşüncesidir. Sonuç belgesinde, toplumun değişen yapısı ve ihtiyaçlarına yönelik geliştirilen yeni tanım; "Sosyal hizmet mesleği, sosyal değişime, insan ilişkilerinde problem çözme ve güçlenmeye yardımcı olur ve bireyin iyilik halini geliştirmek için özgürleşmesini sağlamaya çalışır. Sosyal hizmet; insan davranışı ve sosyal sistemlerle ilgili teorileri geliştirerek, insanların çevreleriyle etkileşime girdiği noktalarda müdahale eder. İnsan hakları ve sosyal adalet ilkeleri sosyal hizmetin esasını oluşturur." şeklindedir.

Katılımcıların sosyal hizmet tanımlarında yer alan boyutlar incelendiğinde öne çıkan tanım çerçevesi; kendi kendine yardım, iş birliği ilkesi, toplum içindeki birey, aile, grup ve topluluklar, ihtiyaçların karşılanması, sorunların çözümlenmesi, sosyal ve ekonomik koşulların korunması, hak temelli yaklaşımın benimsenmesi, sosyal refahın artırılması, sosyal adaletin sağlanması, farklılıklara saygı duyulması, küreselleşen sorunlar karşısında değişmekte olan toplum yapısına uygun hizmet sağlama, çözüme ve değişime odaklanma ve profesyonel bir meslek olma unsurlarından oluşmaktadır. Bu unsurlar, sosyal hizmetin amacını; bireylerin karşılaştıkları sorunlar ile baş edebilmeleri için yardım etmek ve çevresel koşulları geliştirmek olarak belirlemektedir. Katılımcıların belirlediği unsurlar, Kut'un (1988: 14) "Sosyal hizmet mesleğinin etkinlik odağı çevresi ile olan etkileşimidir" ifadesi ile örtüşmektedir. Bulgular ışığında tüm katılımcıların sosyal hizmetin odağını birey ve çevresi ile olan etkileşimi olarak belirttikleri söylenebilir.

Katılımcıların verdikleri yanıtlar ortak bir tanımda birleştirildiğinde sosyal hizmet, "Yoksunluk durumunda yardım eden; sosyal adaletin sağlanması noktasında destek veren; sorunlara çözüm üreten ve önleyen bir meslek olmasının yanında refah düzeyini artırıcı hak temelli yaklaşımlarla insan hayatına olumlu bir dokunuş" olarak ifade etmek mümkündür.

Tüm bu bulgulardan yola çıkarak diyebiliriz ki; katılımcıların sosyal hizmet kavramına dair bilgileri

ve farkındalıkları da olumlu yöndedir. Ancak katılımcıların sosyal hizmetin spesifik bir alanı olan okul sosyal hizmeti ile ilgili bilgileri çok sınırlıdır. Ülkemizde okul sosyal hizmetinin uygulanmamasının ve Millî Eğitim Bakanlığına yönelik farkındalık çalışmalarının yapılmamasının sosyal hizmetin eğitim alanında bilinme oranını azaltan etmenler olduğu düşünülmektedir. Bir dikkat çeken husus ise sosyal hizmetin sosyal politika geliştirmeye yönelik bilgilerinin olmadığı ve makro düzeydeki hizmetlerden hiç bahsedilmemesidir.

Tüm bu bulgulardan yola çıkarak diyebiliriz ki; sosyal hizmet tanımı, “Çocuk, aile ve toplum odağında sosyal, kültürel ve ekonomik yönden engelli, yaşlı, yoksul, bağımlı gibi dezavantajlı bireylerin sorunlarının çözümünde yardım eden, destek olan, yol gösteren; toplumsal iyiliğin artırılması noktasında sosyal adalet ilkesi ile pozitif değişim sağlayarak hayat kalitesini geliştiren bilgi ve değer temelli hizmetler bütünüdür.” şeklinde ifade edilebilir.

➤ Sosyal Hizmet Bilgisi Edinme Kategorisine İlişkin Tartışma ve Sonuç

Meslek ve kapsam olarak geniş bir bakış açılarının olmadığı konusunda katılımcılar ortak cevap vermişlerdir. Dolayısıyla sosyal hizmet mesleğinin kapsamı, uygulamaları ve çalışma alanları konusunda toplumu bilinçlendirici ve farkındalık oluşturuvcu çalışmalar yapılması faydalı olacaktır.

Araştırma bulguları göstermiştir ki, okul ortamlarındaki yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenin sosyal hizmeti tanınmasında yazılı ve görsel medyanın etkisi tartışılmazdır. Bu bağlamda mevcut yayınların denetlenmesi, sosyal hizmet uygulamalarının tanıtıcı yayınların çoğaltılması bu konudaki farkındalığı artıracaktır.

Tüm katılımcılar sahip oldukları bilgiyi en çok sosyal medya aracılığıyla, sonrasında eğitim ve sosyal çevre yoluyla edinmişlerdir. Yanıtlar incelendiğinde yazılı ve görsel medyanın bilgi aktarımında rolünün yüksek olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze etkili bir yönlendirme aracı olan medyanın, gerek toplumsal gerek bireysel olarak yönlendirme faaliyetlerini artırdığı bilinmektedir. İlk dönemlerde yalnızca yazılı şekilde gerçekleşen medya faaliyetleri oldukça az insan üzerinde etkili olurken zaman içinde sesli ve görsel medya yapılarının oluşması medyanın etki alanını genişletmiştir (Zafer ve Vardarlier, 2019: 355) Konu ile ilgili literatürdeki çalışmalara bakıldığında sosyal medyanın sosyal hizmetin bilinirliğini artırdığına ilişkin bulgulara rastlanmıştır (Brawley, 1997; Zugazaga ve ark., 2006; Tower, 2000). Araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların ifadeleri incelendiğinde ortaya çıkan bulguların, genel olarak literatürdeki bulguları desteklediği söylenebilir.

Bunun yanında 12 katılımcının sosyal hizmeti, hizmet içi seminerler ve sivil toplum kuruluşlarının verdiği eğitimler yoluyla tanıdığı görülmektedir. Sosyal hizmet dersinin eğitim fakültelerinin müfredatlarında olamamasına karşın 2006-2007 eğitim öğretim yılından itibaren ders olarak okutulması yönünde bir yönerge yayınlandığı görülmektedir. Topluma hizmet Uygulamaları Dersi Yönergesi (Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi Yönergesi, 2011: 1) Dersi öğretmenlerin sosyal sorumluluk bilincini geliştirmek, toplumsal farkındalığı artırmak ve iletişim becerilerini güçlendirmek amacıyla verilmeye başlanmıştır. İlgili literatür tarandığında alanda yapılan çalışmalarda öğretmen adaylarının bu kazanımları sağladığı yönünde olumlu sonuçlar verdiği (Nas, Çorlu ve Akbulut, 2015: 39; Küçüköğlü, 2012: 220-221), başka bir çalışmada da eğitimin olumlu sonuçlar verdiği; ancak teori ağırlıklı ve tek bir derse bağlı olması gibi sebepler nedeniyle dersin niteliğinin yetersiz olduğu ifade edilmiştir (Ergül, 2014: 231-232). Bu araştırmaya benzer bulgular Akyüz’ün (2018) “İlköğretim Öğretmenlerinde Sosyal Hizmet Algısı ve Okul Sosyal Hizmeti” adlı çalışmasında öğretmenlerin sosyal hizmet hakkında sahip oldukları bilgiyi en çok internet aracılığıyla ve sonrasında yazılı medya, iş ortamı, yakın çevre, TV/Radyo programı, brans eğitimi, kamu spotu, brans dışı eğitim, özel ilgi gibi yollarla edindiği bulgularıyla örtüşür niteliktedir. Ancak ek olarak araştırmada bilgiyi aktarmada sosyal medyanın aktif rol oynamasına karşın; öğretmenlerin %24’ünün lisans eğitimi süresinde aldığı yönündedir.

İlgili literatür incelendiğinde eğitimcilerin sosyal hizmete yönelik görüşlerinin metaforlar ile açıklandığı; “sosyal hizmet” kavramına ilişkin metaforların incelendiği sadece bir araştırmaya rastlanılmıştır (Sağlık, 2021). Bu araştırma ile kısmen de olsa bu boşluk giderilmeye çalışılmıştır.

Tüm bu bulgulardan yola çıkarak diyebiliriz ki; katılımcılar sosyal hizmet hakkında sahip oldukları

bilgiyi en çok TV, radyo, facebook vb. gibi sosyal medyalar aracılığıyla, sonrasında ise sosyal çevreden (iş ortamı, komşu, öğrenci) ve eğitim (branş dışı ve proje) yoluyla edinmişlerdir.

➤ **Sosyal Hizmet Uygulama Alanı Kategorisine İlişkin Tartışma ve Sonuç**

Katılımcılar sosyal hizmet mesleğinin çoğunlukla aile (çocuk, genç, kadın) alanında faaliyet gösterdiklerini düşünmektedir. "Aile, Çevre ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" nun içinde 'aile' kelimesinin olması, eski adıyla "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu" nun içinde 'çocuk' olması katılımcıların bu düşünceye sahip olmasında bir etken olabilir. Sosyal hizmetin uygulama alanının aile olduğu hususunda literatürdeki bazı çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Condie ve arkadaşları (1978) tarafından yürütülen sosyal hizmetin uygulama alanlarına dair çalışmada, çocuk alanında uygulama yapmak en fazla ifade edilen sonuç olarak bildirilmiştir. Yine konu ile ilgili başka bir çalışmada Zugazaga ve arkadaşları (2006) sosyal hizmetin uygulama alanlarını daha çok çocuk ve sonra yoksulluk ile bağdaştırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yine sosyal hizmetin uygulama alanlarını araştıran diğer çalışmalara baktığımızda daha çok aile (çocuk, kadın, engelli) alanında çalışmalar yapan profesyonel bir meslek alanı olarak tanımlandığı görülmektedir (Davidson ve King, 2005; Staniforth, Fouche ve O'Brien, 2011).

Elde edilen bulgular ile diğer araştırma sonuçlarındaki uygulama alanları ile ilgili bulgular örtüşmektedir. 1978'den 2020'ye kadar yapılan çalışmalarda yılların farklılık göstermesine karşın sonuçların aynı olduğu söylenebilir. Küreselleşen sorunlar sosyal hizmetin çalışma alanlarında çeşitlilik gösterse de, sorunların odağında aile (çocuk, genç, kadın) alanı olması ön plandadır. Okul ortamlarında da benzer sorunlar, literatürdeki veriler ile açıklandığı gibi her geçen gün artarak devam etmektedir. Bu konuda Walker (2003) genç ve ailelerle çalışmak üzere sosyal hizmet uygulamalarını önererek, aile ve toplum odaklı çalışmaların önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda bulgular ışığında öğrenciyi "çevresi içinde birey" perspektifinde değerlendirerek aileyi ön plana alan ve önleyici müdahaleler sunan sosyal hizmet mesleğinin okullarda aile odaklı çalışmaların yapılması gerekli görüldüğü söylenebilir.

Katılımcıların sosyal hizmet mesleğinin en az okul-eğitim alanında olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. 2017'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan yönetmelikte faaliyetlerden sorumlu meslek elemanları olarak rehber öğretmen, idareci, sınıf öğretmeni görev tanımları yapılmış; gerektiğinde destek olacak sosyal çalışmacı (sosyal hizmet uzmanı), psikolog vb. profesyonellere başvurulacağını belirtmiştir. Araştırma bulgularında sosyal hizmet uygulama alanının en az eğitim-okul alanında çıkması; okullarda yürütülen faaliyetlerin sadece rehber öğretmenler aracılığıyla yapıldığını, okul ortamlarında profesyonel bir yardımcı meslek olan sosyal çalışmacıya yer verilmediği sonucuna ulaşılabilir. Bu noktada okul ortamlarında yapılması gereken faaliyetler incelendiğinde sorunların çözümünde yer alan profesyonellerin içinde sosyal hizmet uzmanının olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Akyüz'ün (2018) ilköğretimdeki öğretmenler ile ilgili yaptığı çalışmada 180 öğretmenden toplum cevabını veren 145 kişi (%80,6) olduğu bulgusu araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

Elde edilen bulgulara göre sosyal hizmet uygulama alanlarında en çok sosyal hizmet alt kategorisi altında çocuk konusu seçilmiştir. Sırayı, aile, gençlik, engelli, yaşlı ve kadın konuları izlerken; adli ve tıbbi alanlar da sosyal hizmet alanlarıdır diyen iki öğretmen vardır. Bu bulgulara benzer şekilde sosyal hizmetin uygulama alanının çocuk olduğunu belirten araştırmalara alanyazında rastlanmaktadır (Akyüz, 2018). Araştırmadan elde edilen dikkat çekici bulgu sadece bir öğretmenin sosyal hizmetin uygulama alanı olarak okul ortamını göstermesidir. 2023 Eğitim Vizyonunda belirtilen Sosyal Gelişim Modeli' nde kurulması öngörülen ekibin içinde rehber öğretmenin yanında sosyal çalışma görevlisinin de bulunmasının öğrencilerin sorunlarının çözümünde fayda sağlayacağı belirtilmiştir. Bu noktada öğretmen okul sosyal hizmet uygulama alanından bahsetmektedir. Bu bulgunun çarpıcı bir diğer sonucu da 2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nde belirtilen iyileştirme ekiplerinin içinde sosyal hizmet uzmanının eksikliğine dikkat çekmesidir. Vizyon Belgesi'nde ekiplerde yer alan üyelerin kapsamı genişletilmiş, eğitim sendikalarının temsilcilerinin de bu ekiplerde yer almasının önü açılmış (MEB, 2018: 27), ancak sosyal hizmet uzmanına yer verilmemiştir. Aktan (2016) tarafından yapılan nitel çalışmada ortaya çıkan bulgular, öğrenci sorunlarının geniş bir yelpazede çözümlenmesinde sosyal hizmet uzmanının da içinde yer aldığı ekip çalışmasının gerekliliğine işaret

etmiştir. Bu bulgu Huxtable'ın (2013) sosyal hizmet uzmanlarının okulda çok disiplinli bir ekiple çalışması gerektiği düşüncesine vurgu yapmaktadır. Katılımcı öğretmenin bu görüşü günümüz okullarında öğrencilere birey ve grup rehberliği yapacak ekibin kurulması hakkında da hatırlatıcı bilgi vermektedir. Karakaya (2012) çalışmasında sosyal hizmet uygulama alanı olan okul sosyal hizmetine olan ihtiyacı belirterek, "Sosyal hizmetin uygulama alanlarından biri olan okul sosyal hizmeti, aile ve çocuk refahı, eğitim, sağlık, yaşlılık, engellilik, göç, işsizlik gibi geniş bir çalışma alanına sahip servislere olan ihtiyacın karşılanmasında etkili olacaktır" ifadesine yer vermiştir. Okullarda oluşturulacak ekibin içinde disiplinlerarası iş birliği yapacak sosyal hizmet uzmanının bulunması ve kriz durumlarında önleyici ve çözüm geliştirici müdahaleler yapması gerekmektedir. Bu bağlamda iyileştirme ekiplerine dâhil meslek gruplarının görev tanımları yapılarak sınırlılıkları net bir şekilde belirlenmelidir.

Tüm bu bulgulardan yola çıkarak diyebiliriz ki; katılımcıların tamamı sosyal hizmetin hedef kitlesi olarak toplumu görmektedir. Bir kısmı da sosyal hizmet uygulama alanı aile, okul/eğitim, toplum ve sağlık olarak belirtmektedir. Ancak sosyal hizmet uzmanlarının adalet, iletişim, çevre ile bağlantılı çalışmalarında katılımcılar tarafından bilinmiyor olduğu araştırma sonuçlarında görülmektedir. Ayrıca sosyal hizmetin uygulama alanları daha çok dezavantajlı gruplarla ilişkilendirilmekte olup, sosyal hizmetlerin önleyici-koruyucu müdahalelerini yeterince bilmedikleri sonucuna ulaşılabilir.

➤ Sosyal Hizmet Çalışma Yeterliliği Alanı Kategorisine İlişkin Tartışma ve Sonuç

Katılımcıların verdiği cevaplar, sosyal hizmet uygulamalarının olduğuna ancak eğitim ortamlarında olmadığına vurgu yapmaktadır. Görüşme yapılan yönetici olan bir katılımcı tarihi gelişim itibarıyla Türkiye'nin sosyal hizmet alanında mevzuatını mümkün olduğunca dinamik tutmaya ve olası sosyal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde revize etmeye çalıştığını söylemektedir. Bu noktada var olan sorunların sistematığının iyi analiz edilmesi ve çözümlenmelerin sağlıklı bir zeminde yapılabilmesi adına mantıksal düzlemlerle birleştirilen ayağı sağlam yere basan uygulamalar ile çözüme gidilmesi adına etkin ve verimli çalışmalar yapmanın elzem görüldüğü belirtilmektedir.

Ailenin hem eğitimde hem toplumda çok büyük bir etkisinin olduğunu, bu nedenle ailelere yönelik uygulamalarda okul sosyal hizmetinin önemine dikkat çeken katılımcıların çoğu, öğrenci sorunlarının çözümünde aile ile öğrencinin bütüncül değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun için de sosyal hizmet uygulamalarının okul ortamlarında ailelere yönelik profesyonel çalışmalar yapması gerekli görülebilir. Yönetici olan bir katılımcı sosyal hizmetlerin planlı ve programlı bir şekilde yürütüldüğünü, ancak mevzuattan kaynaklanan sorunların çözümünde destek mekanizmasına ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Katılımcının bu ifadesi sorunların çözümü için bir politikaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca sosyal hizmetlerin dezavantajlı kesimde yeterli çalışmalar yaptığı, buna karşın okullardaki rehberlik hizmetlerine destek olacak sosyal hizmetler gibi bütüncül bir yapıya gereksinim duyulduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak bulgular, sosyal hizmet çalışmalarının okul dışı ortamlarda yeterli, ancak öğrencilerin eğitimlerinin güçlendirilmesi noktasında aile desteğine yönelik uygulamalarda yetersiz olduğuna işaret etmektedir.

Katılımcıların verdiği cevaplar, sosyal hizmet uygulamalarının yeterli olmadığı görüşünü desteklemektedir. Dikkat çeken başka bir sonuç, özellikle rehber öğretmenlerin kurumlarla olan ilişkiler noktasında sosyal hizmet uzmanlarına ihtiyaç duyduklarını ifade etmeleridir. Çocuk ve aile konularında kendilerini yetersiz hissettiklerini ifade eden rehber öğretmenler sosyal hizmet uygulamalarının yapıldığı kuruluşlara yönlendirmede sıkıntı yaşadıklarını belirtmiştir. Rehber öğretmenlerin, farklı ülkelerden gelen öğrencilerin yaşam biçimleri hakkında bilgi eksikliği, kültürlerarası bir arada yaşamayı bilememeleri, öğrenci aileleri ile görüşmede tekniklerindeki yetersiz oluşları nedeniyle sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu sebeple öğrenciyi çevresi içindeki sistemlerle değerlendirecek ve müdahaleler geliştirecek okul sosyal hizmet uygulamaları zorunlu bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Araştırmaya katılan rehber öğretmenlerin ifadeleri bu görüşe destek verir niteliktedir. Çokamay'ın (2013) "Rehber öğretmenlerin okul ruh sağlığı çalışmaları üzerine düşünceleri" adlı çalışmasında, rehber öğretmenlerin aile sorunlarında kendilerini yetersiz hissettiği

ve okul ortamlarında sosyal hizmet uygulamalarına ihtiyaç duyulduğu bulgularına ulaşılmıştır. Rehber öğretmenlerin aile ve çevre kaynaklı öğrenci sorunlarında kendilerini yetersiz hissettikleri pek çok araştırma bulunmaktadır (Kaya, Bölükbaşı-Macit ve Siyez, 2012; Özbaş, 2010; Dinçel ve Demirtaş-Zorbaz, 2015). Elde edilen bulgular da bu çalışmalar ile paralellik göstermektedir.

Katılımcıların sunduğu bilgiler ailelerin öğrencilerin eğitim yaşamı içerisinde daha çok pay sahibi olması yönünde güçlü bir kanaati yansıtmaktadır. Ayrıca sorunların çözümünde aile desteğine yönelik ifadeleri incelendiğinde ortaya çıkan bulguların yöneticilerin görüşlerini desteklediği söylenebilir. Literatürdeki bazı çalışmalarda aile desteği konusunda benzer sonuçlar içerdiği görülmektedir. Erdoğan ve Demirkasımoğlu (2010) tarafından yürütülen ilköğretim okullarında görev yapan okul yöneticileri ve aileler ile gerçekleştirdikleri nitel çalışmada ailelerin çoğunun eğitim sürecine katılması noktasında isteksiz ve çekimser bir görünüm sergilediği bildirilmiştir. Katılımcıların okullarda yaşanan sorunlarda en çok üzerinde durduğu nokta aile olduğu dikkat çekicidir. Genel itibarıyla öğrenciyi aile ve çevresiyle değerlendirecek sosyal hizmet uygulamalarının okul ortamlarında olmaması okulda sunulan eğitimin başarılı sonuçlar vermeyeceği, sorunların çözümünde yetersiz kalınacağı tüm katılımcıların genel görüşünü oluşturmuştur. Bu bağlamda ailelerle iş birliği yapılarak ailenin sürece dâhil edilmesinin gerekliliği, okul sosyal hizmetini önemli kılmaktadır.

Tüm bu bulgulardan yola çıkarak diyebiliriz ki; katılımcılar sosyal hizmet çalışmalarını yeterli bulmamaktadır. Bu bulguyu okul ortamlarında sosyal hizmet ihtiyacı ile ilişkilendirecek olursak; öğrencilerin içsel ve dışsal davranış problemleri, aile içi sorunlar, suça karışan çocuklar, sığınmacı çocukların okula uyumları ve eğitime devam etmeleri gibi konularda desteğe ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

➤ Sosyal Hizmet / Destek Birimi Kategorisine İlişkin Tartışma ve Sonuç

Katılımcıların verdiği cevaplar, okullarda kurulacak sosyal hizmet biriminin yüksek düzeyde faydalı olacağı ifadelerin e vurgu yapıldığı görülmektedir. Katılımcı 2 öğretmen 2023 Eğitim Vizyonu ile okullarda uygulanan Sosyal Gelişim Modeli'nden bahsetmektedir. Bu model kapsamında okullarda kurulacak iyileştirme ekiplerinin içinde okul sosyal hizmet uzmanının eksikliğini belirtmeleri dikkat çekicidir. Bir diğer dikkat çekici nokta "Sanırım sizin tezinizi Bakanlık Sosyal Gelişim Modeli ile uygulamaya koymuş" ifadesidir. Katılımcı öğretmenin bu yorumu tezin amacına işaret ettiği için önem arz eden bir bulgudur. John Alderson (1972: 57-74) Sosyal Değişim Modeli'nde okul, sosyal hizmet uzmanlarının öğrenciler, aileler ve gruplarla gerçekleştirdikleri vaka çalışmaları yöntemiyle çalışır. Costin'in (1969: 274-285)1973 yılında geliştirdiği Okul-Toplum-Öğrenci İlişkileri Modeli okul, toplum ve öğrenci arasındaki etkileşimlere odaklanır. Bu modelde okul sosyal hizmet uzmanları öğrenci şikâyetlerini dinleyerek öğrenci ve okul personeli için arabulucular, müzakereciler, danışmanlar ve savunucular olarak hizmet vermektedir. Ayrıca öğrenciler, öğretmenler ve okul personeli için gruplar oluştururlar. Bu model aynı zamanda okul sosyal hizmet uzmanı tarafından öğrencilerin, okulun ve toplum koşullarının özelliklerinin değerlendirilmesi ve bunların belirli hedef gruplara (madde bağımlılığı, engelli olan öğrenciler) eğitim fırsatlarının mevcudiyeti ve kalitesi üzerindeki ilişkiyel etkisine odaklanmaktadır. Bir diğer model 'Klinik ve Çevresel Etkileşim Modeli' dir. Ekolojik sistemler teorisine dayanan bu model Frey ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilmiştir. Model bireyin ve çevrenin, her birinin diğerini sürekli olarak etkilediği ve şekillendirdiği üniter bir etkileşim sistemi olarak görünümünü teşvik eder. Bireylere geliştirici güçler sokarak çevresel engelleri ve çevresel sorunları kaldırmaya yardımcı olur. Bu tür sorunlara yönelik eğitim politikalarında ve uygulamalarında çeşitli modeller (Yeşilkayalı, 2016: 143-148) denenebilmektedir. Okul sosyal hizmet uygulamalarında kullanılan bu modeller eğitimin sağlıklı bir temele oturması, öğrencilerin akademik başarısını ve biyo-psiko-sosyal iyilik halleri açısından gerekli ve önemlidir.

Yapılan görüşmeler değerlendirildiğinde, öğrenci (ergen) ve aile sorunlarını çözmeye ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelik uygulamalarda, meslekler arası ve aile ile iş birliği ihtiyacının ön planda olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğu başarılı bir eğitim ortamı, etkili ve verimli hizmetler için aile ile iş birliğine dayalı, meslekler arası dayanışmayı esas alan ekolojik sistem ve güçlendirme yaklaşımı içinde çalışacak okul sosyal hizmet uzmanına gerek duyulduğu ifade edilmiştir.

Katılımcıların verdiği cevaplarda, okullarda kurulacak sosyal hizmet biriminin yüksek düzeyde faydalı olacağı ifadelerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Okullarda kurulacak sosyal hizmet uzmanlarıyla yapacağı disiplinlerarası iş birliği üzerindeki görüşlerini ifade eden yönetici olan bir katılımcı okul sosyal hizmet biriminin kurulması ve öğrenci, veli ve öğretmenler olmak üzere geniş bir yelpazede hizmet sunulmasının faydalı olacağı yönünde kanaat belirtmektedir. Katılımcının bu görüşü Anderson ve Bronstein' in (2012) sosyal hizmet uzmanları, rehber öğretmenler, hemşireler ve üniversite ortaklığında disiplinlerarası iş birliği üzerine yaptığı pilot çalışmaya işaret etmektedir. Bu projede disiplinlerarası ekibin tecrübeleri araştırılmış ve proje sonucunda öğrencilerin karşılaştıkları sorunların çözümünde disiplinlerarası iş birliğinin oldukça önemli olduğu ekip üyeleri tarafından vurgulanmıştır. Projede dikkat çeken bir diğer bulgu, rehber öğretmenlerin rollerinin ne olduğunu anladıkları ve iş birliğinin sorunların çözümünde katkı sağladıklarının belirtilmesidir. Disiplinlerarası ekip çalışması, öğrencilerin sorunlarının aile, çevre ve toplum ekseninde bütüncül değerlendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Yurt dışında yapılan araştırmalarda okul sosyal hizmetleri ekibinde yer alan uzmanların iş birlikli çalışmalar için okullarda olması gerektiği bulgularına ulaşılmıştır. Sorunların çözümü noktasında sosyal hizmet, psikolojik danışmanlık, psikoloji gibi disiplinlere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Abramson ve Mizrahi, 1996; Mellin, Anderson-Butcher ve Bronstein, 2011; Acosta-Price ve Graham-Lier, 2008; Anderson ve Bronstein, 2012). Araştırmamızın sonucu ile yukarıdaki bulgular katılımcıların yurt dışı literatüründe belirtilen ekip çalışmasının gerekliliğine uygun bir anlayış geliştirdiği yönündedir.

Okul ortamlarında rehber öğretmen ve sosyal çalışmacı arasındaki iş birliğinin önemine değinen bir rehber öğretmen, iki mesleğin tamamlayıcı özelliğini dile getirerek, korunmaya ihtiyacı olan çocuklar gibi hassas konularda kendileri için çok yararlı bir çalışma olacağını beyan etmiştir. Rehber öğretmenden elde edilen öğrenme kısıtlılığı bulunan öğrencilerin eğitim hakkını en iyi şekilde kullanmasında aracı olacağı ve daha birçok problemin çözümünde, toplumun refah seviyesinin artmasında olumlu katkı sağlayacağı bulguları, refah seviyesinin artmasında olumlu etki bırakacağı noktasında Kalkan'ın (2019) çalışmasındaki bulgularla benzerlik göstermektedir. Bir diğer öğretmen olan katılımcının bulguları Çalış'ın (2019) okul sosyal hizmet biriminin önemine vurgu yapan "Türkiye için yeni bir alan sayılan okul sosyal hizmeti bağlamında henüz milli eğitim sistemi içinde yerleşik bir uygulama haline dönüşmemiştir. Okul sosyal hizmeti alanının eğitimciler tarafından halen tanınma ve kabul edilme evresinde olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu noktada, eğitimcilerin ve eğitim alanında politika yapıcıların desteğiyle ortaya konulacak uygulama modellerine yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır." ifadeleri ile benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların çoğunun okul ortamlarında kurulacak sosyal hizmet/destek birimine yönelik pozitif düşünceleri bulunmaktadır. Ancak bulgular okul sosyal hizmet biriminin yaygınlaştırılmasına yönelik farklı fikirler ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada okul sosyal hizmet biriminin okuldan ayrı koordineli olarak çalışması önerisinde bulunulması okul sosyal hizmet uygulamalarına yönelik bilgi eksikliği vardır, yorumu yapılabilir.

Tüm bu bulgulardan yola çıkarak diyebiliriz ki; katılımcılar, okul ortamlarında öğrencilerin eğitimlerinin desteklenmesi ve karşılaştıkları sorunların çözümü için disiplinlerarası iş birliği içerisinde çalışacak sosyal hizmet/destek biriminin faydalı olacağını belirtmiştir.

Öneriler

Sürekli iyileşmeyi ve gelişmeyi sağlayacak çalışma perspektifinin genel felsefesinin üzerinde yapılmış olan araştırma sonuçları ışığında ortaya çıkan önerileri şöyle özetlemek mümkündür:

- Sosyal hizmetinin gerekliliğini ölçen araştırma Yalova ilinde yürütülmüştür. Çalışma farklı il ve bölgelerde yapılabilir ve bu çalışmanın sonuçları çalışmamızın sonuçlarıyla karşılaştırılabilir.
- Okul yöneticileri, öğretmen ve rehber öğretmenlerle gerçekleştirilmiştir. Benzer bir çalışmanın öğrenci ve velilerle de yapılması bulgulara farklı perspektiften bakılmasına yarar sağlayabilir.

MEB Stratejik Planı ve 2023 Vizyon Belgesi gibi üst politika belgelerinde var olan hedefleri gerçekleştirmeye de katkı sağlayacağı düşünülen sosyal hizmetlerden okul ortamlarında azami düzeyde

faydalanmamız çocuklarımızın geleceği için önem arz etmektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, okul ortamlarında da olması gereken sosyal hizmet uygulamalarının alandaki eksikliğinden yola çıkmış, öğrencinin ve toplumun üstün yararını gözeten bir yaklaşım ürünüdür. Bu bağlamda öğrencilere, velilere ve eğitimin paydaşlarına yönelik sorunlara çözüm üretmek, biz eğitimciler ve sosyal çalışanlar olarak üstlendiğimiz sorumluluğumuzun bir gerekliliğidir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Etik kurallar çerçevesinde araştırmanın uygulanması için İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurulu izni ve Yalova İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden 15.05.2020 tarih ve 6980640 sayılı araştırma izni alınmıştır. Her katılımcı ile araştırma öncesi çalışmanın amacı, yöntemi ve kapsamı hakkında bilgi verilip, rızaları alınmıştır. Katılımcılara elde edilen bilgilerin araştırma haricinde hiçbir faaliyet ya da çalışma için kullanılmayacağı açıklanmıştır.

Kurul Adı: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Etik Kurulu Karar Tarihi: 30.04.2020

Karar Sayısı: 2020/04

KAYNAKÇA

- Abramson, J. S. ve Mizrahi, T. (1996). When Social Workers and Physicians Collaborate: Positive and Negative Interdisciplinary Experiences. *Social Work*, 41(3), 270-81.
- Acosta-Price, O. ve Graham-Lier, J. (2008). *School Mental Health Services for the 21th Century*. Lessons from the District of Columbia School Mental Health Program. URL: www.healthinschools.org. adresinden 25.02.2021 tarihinde erişildi.
- Aktan, M. C. (2016). Türkiye'de Okul Sosyal Hizmetinin Yapılandırılmasına İlişkin Nitel Bir Araştırma: Sorunlar, Gereksinimler ve Çözüm Önerileri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Reyhan Atasü Topcuoğlu), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyüz, Z. (2018). İlköğretim Öğretmenlerinde Sosyal Hizmet Algısı ve Okul Sosyal Hizmeti, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Taner Artan), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alderson, J. J. (1972) 'Models of School Social Work Practice'. (Eds. R.C. Sarri ve F.F. Maple). *The School in the Community* İçinde (s. 57-74. Washington, DC: National Association of Social Workers.
- Anderson, E. ve Bronstein, L. R. (2012). Examining Interdisciplinary Collaboration Within an Expanded School Mental Framework: A Community-University Initiative. *Advances in School Mental Promotion*, 4(1), 1-15.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Brawley, E. (1997). Teaching Social Work Students to Use Advocacy Skills Through The Mass Media. *Journal of Social Work Education*, 33(3), 445-460.
- Büyüköztürk, Ş.; Çakmak, E. K.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Condie, C. D.; Hanson, J. A.; Lang, N. E.; Moss, D. K. ve Kane, R. A. (1978). How The Public Views Social Work. *Social Work*, 23(1), 47-53.
- Costin, L. B. (1969). An Analysis of the Tasks in School Social Work. *Social Service Review*, 43(3), 274-285.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- CSWE (2017). Directory of Accredited Programs. <http://www.cswe.org/default.aspx?id=17491> adresinden 7.1.2020 tarihinde erişildi.
- Çalış, N. (2019). Ergenlik Döneminde Bulunan Öğrencilerin Aile İlişkilerinin Okul Yaşamına Yansımaları ve Okul Sosyal Hizmet, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Ercüment Erbay), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çokamay, G. (2013). İlk ve Ortaokullarda Görev Yapan Psikolojik Danışmanların Okul Ruh Sağlığı Hizmetlerine Yönelik Algıları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Emine Gül Kapıcı), Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Danış, M. Z. (2006). Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı. *Aile ve Toplum*, 3(9), 45-54.
- Davidson, S. ve King, S. (2005). *Public Knowledge of and Attitudes to Social Work in Scotland*. Edinburg Scotland: Scottish Executive Social Research.
- Diñçel, E. F. ve Demirtaş-Zorbaz, S. (2015). Okul Psikolojik Danışmanlarının Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçları, 13. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, Mersin 7-9 Ekim 2015.
- Dupper, D. R. (2013). *Okul Sosyal Hizmeti: Etkin Uygulamalar İçin Beceri ve Müdahaleleri*, (Çev. G. Y. Özkan). İstanbul: Kapital Yayınları.
- Duyan, V.; Sayar, Ö. Ö. ve Özbulut, M. (2008). *Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Erdoğan, Ç. ve Demirkasimoğlu, N. (2010). Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. *Educational Administration: Theory and Practice*, 16(3), 399-431.
- Ergül, H. F. (2014). Sosyal Sorumluluk Anlayışının Geliştirilmesinde Topluma Hizmet Uygulamaları Dersine İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 221-232.
- Frey, A. J.; Alvarez, M. E.; Sabatino, C. A.; Lindsey, B. C.; Dupper, D. R.; Raines, J. C.; Streeck, F.; McInerney, A. ve Norris, M. P. (2013). The Development of A National School Social Work Practice Model. *Children and Schools*, 34(3), 131-134.
- Hinkle, J. S. (1992). *Family Counseling in the Schools*. Greensboro, NC: ERIC Clearinghouse on Counseling and Personnel Services. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 347 482).
- Huxtable, M. (2013). A Global Picture of School Social Work in 2013. A Global Picture of School Social Work. [https://www.pravo.unizg.hr/download/repository/A Global Picture of School Social Work in 2013](https://www.pravo.unizg.hr/download/repository/A%20Global%20Picture%20of%20School%20Social%20Work%20in%2013) adresinden 15.10.2020 tarihinde erişildi.
- IFSW. (1999). *Issues, Trends and Treatment Perspectives*. USA: Wadsworth Company.
- Kalkan, K. (2019). Okul Sosyal Hizmetinin Türkiye'de Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. İsmet Galip Yolcuoğlu), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Karakaya, S. (2012). İlköğretim Okullarında Ailenin Eğitime Katılımı ve Okul Sosyal Hizmeti, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muammer Sarıkaya), Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, A.; Bölükbaşı-Macit, Z. ve Siyez, D. M. (2012). Bir İlköğretim Okulu Psikolojik Danışma ve Rehberlik Servisine Yapılan Başvuruların İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 11(4), 1087-1100.
- Kongar, E. (2002). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, (9. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kut, S. (1988). *Sosyal Hizmet Mesleği: Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Küçüköğlü, A. (2012). Öğretmen Eğitiminde Topluma Hizmet Uygulamaları Deneyimsel Bir Öğrenme Yaklaşımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 214-226.
- Maxwell, J. A. (1998). Designing a Qualitative Study. (Eds. L. Bickman ve D. J. Rog). *Handbook of Applied Social Research Methods* İçinde (s. 69-100). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Maxwell, J. A. (2018). Designing a Qualitative Study. *Handbook of Applied Social Research Methods*, 0(2), 214-253.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2001). Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği, (Sayı: 24376).
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). 2023 Eğitim Vizyonu. http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU.pdf adresinden 30.12.2021 tarihinde erişildi.
- Mellin, E.; Anderson-Butcher, D. ve Bronstein, L. R. (2011). Strengthening Interprofessional Team Collaboration: Potential Roles for School Mental Health Professionals. *Advances in School Mental*

- Health Promotion*, 4(2), 51-61.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Merriam, S. B. ve Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*, (4rd. Ed.) . San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Brand.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis*, (2nd Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Nas, S. E.; Çoruhlu, T. Ş. ve Akbulut, H. İ. (2015). Toplum Hizmet Uygulamaları Dersinden Yansımalar: Özel Durum Çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(26), 27-43.
- Openshaw, L. (2008). *Social Work Practice with Children and Families*. New York: The Guildford Press.
- Özbaş, M. (2010). İlköğretim Okullarında Öğrenci Devamsızlığının Nedenleri. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 32-44.
- Sağlık, S. (2021a). Ortaöğretimde Okul Sosyal Hizmetinin Gerekliliğine Dair Yönetici, Öğretmen ve Rehber Öğretmenlerin Görüşlerinin İncelenmesi: Karma Desen Araştırması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Musa Şahin), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlık, S. (2021b). Okul Ortamında Karşılaşılan Problemlerin Okul Sosyal Hizmeti Ekseninde Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 60-84.
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Silverman, D. (2018). *Nitel Veri Yorumlama*. Ankara: Pegem Akademi.
- Sink, C. A. ve Rubel, L. (2001). Faces of Violence: Psychological Correlates, Concepts and Intervention Strategies. (Ed. I. A.). *The School As Community Approach to Violence Prevention* İçinde (s. 417-437). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Staniforth, B.; Fouche, C. ve O'Brien, M. (2011). Still Doing What We Do: Defining Social Work in the 21st Century. *Journal of Social Work*, 11(2), 191-208.
- Şahin, F. (2001). Sosyal Hizmette Güçler Perspektifi ve Çözüm Odaklı Mülakat. *Aile ve Toplum*, 1(4): 59-72.
- Thompson, N. (2016). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*, (Çev. Eds. E. Hatipoğlu ve C. Öntaş). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Toplum Hizmet Uygulamaları Dersi Yönergesi. (2011). <http://www.cumhuriyet.edu.tr/userfiles/file/EgitimFakultesi/thu/thuy.pdf> adresinden 26.10.2020 tarihinde erişildi.
- Tower, K. (2000). In Our Own Image: Shaping Attitudes About Social Through Television Production. *Journal of Social Work Education*, 36(3), 575-585.
- Walker, S. (2003). Social Work and Child Mental Health: Psychosocial Principles in Community Practice. *British Journal of Social Work*, 33(5), 673-687.
- Weissberg, R. P. (1990). Support for school-based social competence promotion. *American Psychologist*, 45(8), 986-988.
- Yeşilkayalı, E. (2016). Okul Sosyal Hizmeti Uygulamasında Yaklaşım ve Model Örnekleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 135-152.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods*. London: Thousand Oaks, Sage Publications.
- Zafer, C. ve Vardarlier, P. (2019). Medya ve Toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 355-361.
- Zugazaga, C. B.; Surette, R. B.; Mendez, M. ve Otto, C. W. (2006). Social Worker Perceptions of the Portrayal of the Profession in the News and Entertainment Media: An Exploratory Study. *Journal of Social Work Education*, 42(3), 621-636.

Türklerde Vatan ve Kadın Özdeşleştirilmesi: Afişler Üzerinden Sanatsal Bir Okuma* *

Serpil Torun

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7032-7186>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Aslı Sağıroğlu Arslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5851-1979>

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 09.01.2022

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Vatan
Millî Mücadele
Cumhuriyet
Afiş
Kadın İmgesi

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan "Afişlerde Millî Mücadele, Cumhuriyet ve Atatürk İmgesi (1919-1945)" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57555>

Öz

Vatan, aynı tarih ve kültürden gelen, aynı dili konuşan, aynı bayrak ve millet gibi ortak değerlere sahip insanların yaşadığı toprak parçasıdır. Türklerde diğer milletlere göre daha köklü ve güçlü hissedilen vatan sevgisi, hem simgesel hem de mekânsal nitelikler taşımaktadır. Ahlak, şeref, haysiyet, namus ve din gibi değerlerle ifade edilen ve "ana" ile eşdeğer tutulan bu kutsal mekân, zorda kalındığında satılmayan, sevgilerin ve sevgililerin en hakikisidir. Uğruna can veren şehitlerin hatırasıyla kutsal olan vatan toprağı, Türklerin dünya üzerindeki var oluşunun da somut ifadesidir. Türk kültüründe vatan toprağının "ana" olarak nitelendirilmesi, Türk kadınına verilen değerlerin yansıtılması açısından önemlidir. Türklerde kadın, Türk toplumu ve Türk devletinin esasını oluşturan aile kurumunun temel taşıdır. Kültürel değerlerin yanında iffet ve namus gibi ahlaki değerlerin de taşıyıcısı olarak görülen Türk kadını, annelik vasıfları yanında idari, siyasi ve sosyal alanlardaki maharetleriyle Türk toplumunda önemli yer edinmiştir. Ayrıca savaşçı, alp kişiliği ile de Türk tarihi boyunca kendinden söz ettirmiş, erkeği ile birlikte kutsal gördüğü vatani, devleti, milleti ve namusu adına savaşarak ölümü bile göze almıştır. Türk kadınının bu tarihsel rolü, Kurtuluş Savaşı boyunca da devam etmiş ve bu dönemde de kahramanlık destanları yazılmıştır. Türklerde Vatan ve Kadın Özdeşleştirilmesi: Afişler Üzerinden Sanatsal Bir Okuma başlıklı bu bilimsel araştırma yazısında; Türklerin yaşamında önemli yer tutan vatan, devlet, millet, din ve namus kavramları üzerinde durularak vatan kavramının Millî Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında basılan propaganda afişlerine kadın imgesi ile yansıtılması ele alınacaktır. Ayrıca altı adet afiş üzerinde yer alan imgeler, vatan kavramı ve kadın başlıkları altında detaylı olarak incelenecek ve görsellerdeki sanatsal özellikler de araştırma kapsamında tespit edilmeye çalışılacaktır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Torun, S. ve Sağıroğlu Arslan, A. (2022). Türklerde Vatan ve Kadın Özdeşleştirilmesi: Afişler Üzerinden Sanatsal Bir Okuma. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 427-448.

Identification of Homeland and Woman in Turks: An Artistic Reading Through Posters **

Serpil Torun

Master Student / Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Art History, Kayseri – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Aslı Sağıroğlu Arslan

Erciyes University, Faculty of Literature, Department of Art History, Kayseri – TURKEY

Article History

Submitted: 09.02.2022

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Homeland
National Struggle
Republic
Poster
Woman Image

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57555>

Abstract

Homeland is a piece of land containing people who share the same historical and cultural background, speak the same language, and have mutual values like the flag and nationality. Patriotism, which is felt more essential and stronger in Turks than other nations, has qualities in both symbolic and local. This holy place is equated with "Mother" and expressed by values like ethics, honor, dignity, decency, and religion; it cannot be sold in times of trouble and is the truest of loves and lovers. The sacred homeland by the memories of martyrs who died for her is concrete proof of Turkish presence on the Earth. Qualification of the homeland as "Mother" in Turkish culture is vital in representing Turkish women's values. The woman is the cornerstone of the family structure, the core of Turkish society and state in the Turkish view. Besides her cultural values, Turkish woman is seen as representative of moral values like chastity and honor; and take place in Turkish society by abilities in administrative, political, and social areas and motherhood duties. Also, by her warriors and heroic characteristics, she has made a name for herself throughout Turkish history; she even dared to die for her sacred concepts as homeland, state, nation, and honor with her man. This historical role of Turkish woman continued during the Independence War, and heroic epics were written in this era. In this scientific research named "Identification of Homeland and Woman in Turks: An Artistic Reading Through Posters", the concepts of homeland, state, nation, and honor which have an important role in Turkish lifestyle is going to be examined and the "Homeland" concept in the propaganda posters of National Struggle and Early Republican Period by the reflection of woman image is going to be studied. In addition, the images on six posters will be examined in the titles of the "Woman" and "Homeland" concepts, and also the art features in the images will be determined within the scope of the research.

GİRİŞ

Vatan kavramı, çok eski dönemlerden itibaren bilinen bir olgu olmasına rağmen günümüzdeki siyasal-sosyolojik içeriğine ancak Fransız İhtilali sonrasında Batı toplumlarında oluşan ulus-devlet fikrinin etkisiyle XIX. yüzyıl başlarında ulaşmıştır. Geçmişinde kültür, tarih ve dil birliği olan, aynı bayrak ve millet gibi ortak değerlere sahip insanların üzerinde yaşadığı toprak parçasını niteleyen vatan kavramı, bir taraftan toplumun üzerinde yaşadığı mekânı nitelerken diğer taraftan toplumu birbirine bağlayan birçok milli ve manevi değere işaret etmektedir. Türklerde diğer milletlere göre daha köklü ve güçlü hissedilen vatan sevgisi, hem simgesel hem de mekânsal nitelikler taşımaktadır. Eski Türklerde üzerinde yaşanan topraklar “yurt” olarak tanımlanmıştır. Tanrıdan kut alan kağanların korumakla yükümlü olduğu yurt toprakları, ata yadigarı görülerek kutsal sayılmıştır. Ahlak, şeref, haysiyet, namus ve din gibi değerlerle ifade edilen vatan toprağı, Batı toplumlarındaki “fatherland” anlayışının aksine Türklerde “ana” ile eşdeğer tutulmuştur. Türk kültüründe vatan toprağının “ana” olarak nitelendirilmesi de Türk kadınına verilen değeri ortaya koymaktadır. Türklerde kadın, Türk toplumu ve Türk devletinin temelini oluşturan aile kurumunun temel direği olarak düşünölmüştür. Toplumunu bir arada tutan kültürel değerlerin yanında iffet, şeref, namus gibi ahlaki değerlerin de taşıyıcısı durumunda olan Türk kadını, annelik vasıfları ile Türk toplumunun devamlılığı açısından önemli görölmüştür. İdari, siyasal ve sosyal alanlardaki becerileri ile de Türk toplumunda önemli yer edinen Türk kadını, aynı zamanda savaşçı alp kişiliği ile de Türk tarihi boyunca kendinden söz ettirmiştir. Kutsal gördüğü vatani, devleti, milleti ve namusu adına savaşarak ölümi bile göze alan Türk kadınının bu tarihsel rolü, Kurtuluş Savaşı boyunca da devam etmiştir.

Türk kültüründe vatan, “Türk tuğlarının veya al bayrağın dalgalandığı yer” (Kafesoğlu, 2020: 228) olarak düşünölmüştür. Vatan toprağının kutsal olduğu inancı da hem İslamiyetten önce hem de İslamiyetten sonra devam ederken, Türk Milleti tarihi boyunca vatani uğruna, kadınıyla erkeğiyle mücadele vermiştir. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde vatan toprağına verilen değeri, propaganda afişleri üzerinden de okumak mümkündür. “Türklerde Vatan ve Kadın Özdeşleştirilmesi: Afişler Üzerinden Sanatsal Bir Okuma”, adlı çalışmanın konusu; tarihe kahramanlıkları ile damgasını vuran ve birçok devlet kuran Türk milletinin vatan sevgisi ve vatani sembolize eden ahlak, şeref, haysiyet, namus, din ve ana gibi kavramların açıklanmasıdır. Ayrıca Millî Mücadele döneminde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında basılan propaganda afişlerine yansıyan kadın imgesi de araştırma konusu kapsamındadır.

Bu bilimsel çalışmada Türklerdeki vatan kavramının Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadın imgesiyle propaganda afişlerine yansması ele alınarak, görsel malzeme üzerinde kullanılan sembollerin ikonografik olarak çözümlenmesi ve kadın imgesiyle verilmek istenen mesajın anlaşılması yanında konuya sanatsal bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada, Türklerin tarihi, kültürü, mitolojisi, Türklerdeki vatan kavramının oluşumu ve Türk kadını hakkında bilgiler aktaran, Bahaeddin Ögel’in Türklerde Devlet Anlayışı (2019), İbrahim Kafesoğlu’nun Türk Milli Kültürü (2020), Yaşar Çoruhlu’nun Türk Mitolojisinin Ana Hatları (2017), Muharrem Ergin’in Orhun Abideleri (2010), Necati Gültepe’nin Türk Kadın Tarihine Giriş (2020) ve Hava Selçuk’un Türk Tarihinde Kadın ve Savaş (2014), gibi temel kaynaklardan yararlanılmıştır. Türklerde Vatan ve Kadın Özdeşleştirilmesi: Afişler Üzerinden Sanatsal Bir Okuma, adlı bu çalışmada geleneksel Türk milli kültürünün izleri Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında basılan propaganda afişleri üzerinden okunacak ve tespit edilen bulgular Sanat Tarihi disiplini çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. TÜRKLERDE VATAN, DEVLET, DİN VE MİLLET KAVRAMLARI

Vatan, bir halkın üzerinde yaşadığı yurdu, kültürünü oluşturduğu toprak parçasıdır (TDK

Türkçe Sözlük, 2011). Milletlerin bağımsızlığının ve egemenliğinin de sembolü olan vatan, Türk milleti için uğruna can verilebilen kutsal topraklardır. Türkler'in vatanlarına karşı gösterdikleri sevgi ve bağlılık onları diğer milletlerden ayıran en belirgin özelliğidir. Türklerde devletin toprağı kutsaldır (Ögel, 2019: 42). Eski Türk inancında görülen yer-su kültü ile devletin toprağını teşkil eden yer yanında sular da (iduk) mukaddestir. Bu kült, büyük imparatorluklar döneminde gelişerek Ötüken'i, dağları ve ormanları kapsayan "vatan kültü" derecesine yükselmiştir (İnan, 1986: 48). Türklerde vatan toprağına verilen önemi, Hun Devleti'nin kurucusu Metehan'ın Tatarlar'ın toprak istemesi üzerine kurultayda söylediğı "Vatan bizim mülkümüz değildir, mezarda yatan atalarımızın ve kıyamete kadar doğacak torunlarımızındır" sözleri de açıklamaktadır (Gökalp, 2019: 149). Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan da Ötüken'in kutsal bir yer olduğunu vurgulamaktadır (Ergin, 2010). Türklerin iki anavatanı bulunmaktadır. İlk vatan tarih sahnesine çıktıkları Orta Asya bozkırlarıdır. İkinci vatanları ise 1071 yılında fethedilmeye başlanan Anadolu topraklarıdır. Bir süre Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakimiyetinde olan Anadolu'nun vatanlaşması, 1453 yılında İstanbul'un fethiyle tamamlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulmasıyla da ebedileştirilmiştir.

Toprak ve insan, vatan sevgisinin temelini oluşturmaktadır. Kadim Türkler hiçbir zaman topraksız devlet tasavvur etmemişler, buldukları topraklar üzerinde tarihe damgasını vuran birçok devlet kurmuşlardır. Bu anlamda Türk devletinin tarihi, Türk Milletinin tarihi ile birlikte yazılmıştır. Türklerde devlet kavramı "il" sözü ile tanımlanmıştır (Karakaş, 2002: 329). Milattan önceki dönemlerden beri kullanılan bu kelimenin (Eberhard, 1945: 323) anlamını Muharrem Ergin, il, el, memleket, ülke, vatan, millet, devlet, halk ve devlet düzeni şeklinde açıklamaktadır (2010: 96). Ziya Gökalp ise il kelimesinin esas anlamının sulh olduğunu bildirmektedir. "İl'in timsali olan göktanrı da sulh ilahıdır. Aynı zamanda adalet ve şefkat tanrısıdır (2019: 150). İl kelimesinin devlet anlamına geldiğı Gültekin Anıtının güney yüzünde yazan "Dokuz Oğuz Beyleri, Milleti! Bu sözümü iyice işit adamakıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gün ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk Kağanı Ötüken ormanında otursa İl'de sıkıntı yoktur... (Ergin, 2010: 3)" söyleminden de anlaşılmaktadır. Türk Devletini oluşturan dört unsurdan insan faktörü "Bu-dun" milleti, "Uluş" ülkeyi-vatanı, "Elgi Uzun" siyasi teşkilatlanma ve icra gücünü, "Kut" ise hakimiyet anlayışı, siyasi otorite ve devletin kudretini yansıtmaktadır (Karakaş, 2002: 329). Eski Türklere göre vatan ve devlet töreden, yani milli kültürden ibarettir (Gökalp, 2019: 149). Devletin temel kuruluşu da töredir (Ögel, 2019: 283). Türk Milleti devletini eski Türk hukuki hükümlerinin tamamı olan töresine göre kurmuş ve töresine göre yönetmiştir (Güngör, 2000: 57). Türklerde hukuki töreden başka dini ve ahlaki törelerde bulunmaktadır (Gökalp, 2019: 21). Zaman içinde ise devlet topraktan daha önemli hale gelerek "baba" gibi görülmüş, vatan toprakları da devlet babanın hamiliğinde "ana" olarak adlandırılmıştır (Karakaş, 2002: 334). Türkler Orta Asya toprakları üzerinde birçok devlet kurmuştur. Anadolu'nun 1071 yılında fethedilmesiyle bu topraklar yurt edinilmiş, Selçuklu hakimiyetinden sonra Osmanlılar 600 yıl boyunca dünyaya hükmetmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında yurtlarını emperyalist devletlere karşı koruyan Türkler, 1923 yılında da Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmuşlardır.

Eski Türklerde hakimiyetin kaynağı ilahidir. Türk kağanlarına devlet yönetme yetkisi Göktanrı tarafından verilmektedir (Çoruhlu, 1999: 22). Uzun süre farklı dinlere inanan Türkler, Emevi ordularının Maverünnehir'e girmesinden sonra Müslümanlarla karşılaşmış ve Karahanlılar (840-1212) Döneminde büyük gruplar halinde İslam dinine girmişlerdir (Şerafettin Turan, 2014: 135-136). Türklerde eski dönemlerden itibaren Tanrı tarafından dünyaya hâkim olmakla görevlendirilen millet olduklarına dair bir inanış mevcut olmuştur. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her tarafı Türk hakimiyetine almak ve Türk töresini (adaletini) bütün dünyaya yaymak gibi bir ülküsü olan Türkler (Kafesoğlu, 2020: 347), Orhon Kitabelerinde de belirtildiğı üzere Tanrının sevgili bir kavmidir

(Ergin, 2010: 37). Türklerdeki tanrıdan kut alan Türk hakanlarının insanları idare için gönderilmiş olduğu inancı, İslam Peygamberinin Türkler'in Tanrı'nın askerleri (Cund Allah) olduğu yönündeki hadislerinde de pekiştirilmiş ve cihan hakimiyeti mefkureleri kamçılanmış (Osman Turan, 2002: 523). Bu ülküyü, insan haysiyet ve şerefine önem veren, vatan, millet, din ve namus yolunda nöbet tutmayı teşvik eden İslam dininin ruhunda da bulurken, din uğruna cihad etmişler ve vatan sevgisinin imandan geldiğine inanmışlardır (Küçük, 1993: 9). Tarihte kurdukları büyük devletler vasıtasıyla Türkler, İslam dinine girdikleri andan itibaren İslam dininin bayraktarlığını yapmışlar ve bu âlemin tarihini yazan, sürdüren, coğrafyasını koruyan ve genişleten, İslam dininin sancağını taşıyan ve yücelten yegâne asli güç olma görevini üstlenmişlerdir (Özdağ, 2003: 3).

Türkler Osmanlı İmparatorluğu döneminde, en güçlü Müslüman devlet olmaları nedeniyle dini bir makam olan İslam Halifeliğini uzun yıllar ellerinde bulundurmuşlardır. I. Dünya Savaşı yıllarında savaşa katılan bütün devletler dinleri savaş için araç haline getirirken, Almanya yanında savaşa dahil olan Osmanlı Devleti de Fatih Camiinde cihad ilan ederek savaşı kutsallaştırmıştır. 14 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen Cihad-ı Ekber ile bütün Müslümanlar din savaşına davet edildiyse de İtilaf Devletleri idaresindeki milyonlarca Müslüman direnişe geçmemiş (Beydilli, 2007: 501) ve imparatorlukta kopmalar meydana gelmiştir. Osmanlıların bu savaştan yenilgiyle ayrılması ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, vatan topraklarının paylaşılmasına ve işgal edilmesine neden olmuştur. Bu işgallere Osmanlı yönetimi de bir direniş göstermemiştir (Shaw, 2002, 1450).

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da başlayan Millî Mücadele, Türk Milleti için ümit oluştururken işgalci devletler yanında Osmanlı Sarayı ve Hükümetinde de büyük endişe yaratmış ve her iki tarafta Kuvâ-yi Milliye aleyhtarı yoğun propaganda faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Bir yandan kuvvet toplayarak millet aleyhine silah çekecek olan "Kuvâ-yi İnzibatiye" kurulmuş (Akşin, 2017: 27-28), dinin halk üzerindeki etkisi düşünülerek bu kuruluş, "Hilafet Ordusu" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başından itibaren padişaha ve hilafete karşı olmakla suçlanmış ve aleyhinde propagandalar yapılmış, ancak bu propagandalara meydan vermemek adına Osmanlıya olan bağlılık yayınlanan beyannamelerle vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgali üzerine İslam alemine yayınladığı beyannamede bu işgalin Osmanlı saltanatından ziyade İslam aleminin hürriyet ve istiklalinin sembolü olan Hilafete yönelik olduğunu belirtmiştir¹. Türk halkının bağımsızlığından yoksun bırakılmasıyla sömürgeleri üzerinde etkili gözdağı oluşturulmasını hedefleyen İngiltere, sömürgesi altında bulunan Hindistan halkına "Nasıl istiklal davasında bulunuyor ve birbirini parça parça eden Türkiye Müslümanı için beyhude isyan ediyorsunuz? İslam için istiklal bitmiştir ve İslam İngiltere'nin boyunduruğuna girmiştir" diyerek baskı uygulamışlardır (Akşin, 2017: 116). İngilizlerin Asya'daki Müslümanlara yönelik yaptığı propagandaları bertaraf etmek için yayınladığı beyannamelerde Mustafa Kemal Paşa, "Türk'ün davasının, sekiz yüz milyon Müslümanın kardeşlik ümidini taşıyanların istiklal mücadelesi" olduğunu belirtmiştir (Öke, 1988: 54-56). Ayrıca Kuvâ-yi Milliye harekâtına karşı İngilizlerin de katkısıyla fetvalar çıkarılmış (Avşar, 2010: 243-245) ve Millî Mücadele'yi başlatanların hakkı tanımayan hain, cani ve asi olmalarının yanında hilafet ve saltanatı ortadan kaldırmaya çalışan insanlar oldukları tüm dünyaya ilan edilmiştir (Akandere, 1999: 441-445; 2008: 46-47). Bu durum Müslümanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Ancak İstanbul'un fetvalarına Anadolu'da sağduyulu bazı din adamlarının dini beyannameleri ve fetvalarıyla karşılık verilmiştir. Ankara Müftüsü Rıfat Efendi'nin hazırladığı ve 153 müftünün onayladığı bir fetva yayımlanıp düşman devletlerin zoruyla çıkarılan fetvaya uymanın dinen

¹ Beyannameler için bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)* (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını No: 62, 2003), 144-146., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2006), 271.

caiz olmadığı bildirilmiştir. Fetvada ayrıca Padişah ve Halife dahil olmak üzere İstanbul Hükümeti'nin de düşmanların elinde esir olduğu, Hilafet makamı ve saltanatın kurtarılması gerektiği, düşman elinde esir olan Halife'ye zor kullanılarak yayınlattırılan fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu vurgulanmıştır (Sarıkoç, 1995: 79-102). Bu gelişmelerin İslam alemine duyurulması için 9 Mayıs 1920 günü Büyük Millet Meclisi emri ve Mustafa Kemal imzasıyla bir beyanname yayımlanmıştır². Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Savaşı boyunca Türk Milletinin kurtuluşunu sağlamak için, İslam mücahitliği davası gütmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra kendisine "Gazi" unvanının verilmesi, Millî Mücadele'nin İslami hüviyetini de açıkça ortaya koymaktadır (Kuran, 1981: 26; Aktaran: Sakallı, 2002: 1223). Ayrıca halkın dini ve manevi duygularına fetvalar yanında vaazlar yoluyla da hitap edilmesini isteyen Mustafa Kemal, camilerde din alimlerince verilen vaazlarda Kurtuluş Savaşı'nın bir cihad olduğunun halka anlatılmasını istemiştir³. Türk vatanının işgal edilmesi yanında işgalci askerlerin Türkler'in ırz ve namusuna el uzatmaları, kadınlara ve kızlara tecavüze yeltenmeleri, ayrıca köy ve kasabalarda bütün camileri kirleterek, Kur'an'ı Kerim'i ayaklar altına alarak çiğnemeleri (Pehlivanlı, 1992: 118), Türk halkının Millî Mücadele'ye yani "milli cihada" destek vermesinde etkili olmuştur.

Orhun Anıtlarında sıklıkla zikredilen "budun" kelimesi kavim, millet ve halk anlamındadır (Ergin, 2010: 91). Millet, çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğudur (TDK Türkçe Sözlük, 2011). Türkler, Orta Asya topraklarında birleşerek birlikte hareket etmişler ve tarih yazarak millet olmanın ilk büyük şartını yerine getirerek, coğrafyaya damgalarını vurmuşlardır (Arık, 1990: 13). Türkler aslında tarihin hiçbir döneminde etnik ve ırk esasına dayalı bir millet olma yoluna gitmemişler irki mensubiyetten çok, töreyi ve hakkı esas almışlardır. Türk Milleti bir töre milletidir. Eski zamanlardan gelen bu özelliklerini de İslamiyet ile birleştirmişlerdir (Karahan, 2014: 97-98). İslami literatürde din ile eş anlamlı olmasının yanında belli bir dinin mensuplarını ifade eden millet kelimesi, Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren dini zümreleri ifade etmek için kullanılmıştır (Ortaylı, 2005: 66). Batılı anlamda millet olma anlayışı ise III. Selim (1789-1808) Döneminde gelişmeye başlamış ve Tanzimat Fermanı'nın (1839) kabul edilmesinden sonra da sürmüştür (Okumuş, 2002: 228). Milliyetçilik geniş kapsamlı bir siyasi ideoloji olarak Fransız İhtilali (1789) ile birlikte gündeme gelmiş ve XIX. yüzyılda Osmanlıda gayrimüslimler arasında ayaklanmalara yol açmıştır. Bunun neticesinde imparatorluk ideolojisi gelişmiş ve "Osmanlılık" olarak adlandırılan bu ideoloji ile Osmanlı vatanı ve hanedanına bağlı "Osmanlı Milleti" yaratılması hedeflenmiş, ancak bunun pek mümkün olamayacağı kısa zamanda anlaşılmıştır. Daha sonra Müslüman halkın bir arada tutulabilmesi için devletin birlik algısı İslamiyet'e doğru yöneltilmiş ve 1870'li yıllarda "İslam Ümmeti" kavramı ortaya atılmıştır. Bu dönemde vatan savunması ile İslam müdafaası da özdeşleştirilmiştir. II. Meşrutiyet (1909) yıllarında kültür milliyetçiliği olarak adlandırılan Türkçülüğün doğmasında da Hıristiyan tebaanın bağımsızlıklarını kazanarak imparatorluktan teker teker ayrılmaları etkili olmuştur. Bu dönemde Türk tarihi gün yüzüne çıkarılmaya başlanmış, Osmanlı Devleti dışında Türkçe konuşan Müslümanlar ırktaş sayılmış ve Anadolu, Türk vatanı olarak önem kazanmaya başlamıştır (Sarıay, 2002: 1471-1485).

² Bu beyanname; "İslam'ın son yurdunda son kurtuluş cihadını yapan kardeşlerinize en büyük zulmü yalnız idlal ve tezlilden ibaret olmayan düşmanların cebr altında neşrettirdikleri fetvalara cevap olarak Anadolu'nun her tarafında dini mübinin sadayı hakiki yükseldi. Yüzlerce müftü ve müderrisin müşterek inzaları ile ısdar ettikleri fetvalar doğru yolu milletimize ve cihadı İslam'a işaret etti...İslam birliği fikrini muahharan en büyük mümessile olan Yavuz Sultan Selim'in dediği gibi "İslam gönüllülerinin toplu olması için kendisini perişan eden" milletimize onun davayı istiklaline, manevi teyit ve müzaheretinizi bir saniye bile eksik etmeyin, ta ki İslamın bir küsufu tamına giden güneşi büsbütün kararmasın, tekrar alemimiz üstünde ışıdamaya başlasın..." denilerek İslam alemi bilgilendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk'ün Tanım, Telgraf ve Beyannameleri IV (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2006), 338-339.

³ Müftülere gönderilen 23 Mart 1921 tarihli yazı için bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922) (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını No: 62, 2003), 208.

I. Dünya Savaşı sonrasında ülke topraklarının işgal edilmesi üzerine 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan Millî Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa, mücadeleye başlarken Türklük duygusunu kendine rehber edinmiş, başlattığı mücadeleyi Türk milliyetçiliği ve milli egemenlik ilkesine dayandırarak gerçekleştirmiştir. Uğruna İstiklal mücadelesi verilerek vatan yapılan Anadolu topraklarının sınırları da Misak-ı Milli ile belirlenmiştir. Atatürk, Türk milletinin kuruluşunda etkili olarak görülen tarihi gerçekleri "siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve köken birliği, tarihi yakınlık ve ahlaki yakınlık (Töre)" olarak sıralamıştır (Kocatürk, 2007: 317). Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra 1924 yılında kabul edilen Anayasa ile de Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan tüm vatandaşlar Türk olarak kabul edilmiş (Sarınay, 2002: 1488) ve Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halkı "Türk Milleti" olarak adlandırmıştır (Kocatürk, 2007: 317). Bu dönemde Türk milliyetçiliği yanında aile de önem kazanmıştır.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında gelişen milliyetçilik anlayışında ailenin hem kurum hem de bir metafor olarak çok yönlü kullanımında, topluluğun birlikteliğinin devamı ve yeniden üretimi için gerekli olan "ulusal birlik" hedefine ulaşma isteği önemli olmuştur. Milliyetçiliğin aile kurumunu metafor olarak seçmesinde de ailenin içerisinde taşıdığı doğallık, sınırlılık ve ahlaki yapı rol oynamıştır. Aile ortamının sınırlılığı ise ülke sınırlarına benzetilerek kullanılmıştır (Şerifsoy, 2013: 169-171). Afsaneh Najmabadi, İran özelinde yaptığı araştırmasında modern ulusların genellikle aile metaforuyla tahayyül edildiğini, ayrıca vatan kavramının da toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirildiğini belirtirken, ulusun erkek, vatanın da kadın olarak görülmesinde namus kavramının önemli olduğu tespitinde bulunmaktadır. Toprak kayıpları, sevdiği kadının namusunu koruyamayan bir erkeğin utancına benzer bir duygu yaratmıştır. Vatanın coğrafi bedene dönüştürülmesinde de onun sevilen kadın olarak düşünülmesi ve anne olması etkili olmuştur. Anne bedeninin bütünlüğü, dokunulmazlığı ve ona sahip çıkma arzusu önemli olurken, tecavüz hem kadına yapılacak cinsel saldırı hem de ülke topraklarına yönelik saldırı olarak düşünülmüştür. Böylelikle cinsel namus ve ulusal namus, karşılıklı olarak birbirlerinin oluşturucusu olurken, vatan korunan bir kadın sınıfına sokuldukça, devlette koruyucu erkek niteliği kazanmıştır (Najmabadi, 2013). Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Türkler eski dönemlerden itibaren devletini baba olarak görmüş ve toprağını da devlet babanın korumasında ana olarak nitelendirmiştir. Millî mücadele döneminde "Ana-vatan" imgesiyle de çok güçlü duygular uyandırılarak, işgalcilere karşı ülke topraklarını korumak bir ölüm-kalım meselesine dönüştürülmüş ve Türk Milleti, vatan savunmasında kahramanlık destanları yazmıştır.

2. TÜRKLERDE KADIN

Kadın, insan yaşamının kaynağı olması, doğurganlığı ve verimliliği sebebiyle ilkel topluluklarda kutsallaştırılmış, tabiata olan benzerliği sebebiyle de tabiatın sembolü sayılarak; verimlilik ilahesi olarak tasvir edilmiştir. Böylece bereket tanrıçası veya anatanrıça kültü oluşarak Kibele, Artemis, Demeter, Astarte, İsis ve Venüs gibi adlarla kişileştirilmiş ve Ana Tanrıça olarak tapınma aracı haline gelmiştir (Harman, 2001: 83). Tarihi dönemler boyunca birçok mitolojik anlatının baş kahramanı konumunda olan kadın, Kelt Mitolojisinde Danu, Hint Mitolojisinde Purusha ve Yunan Mitolojisinde Gaia gibi karakter vasıtasıyla da yaratılışla ilişkilendirilmiştir.

Türklerin Yaratılış Destanında da Tanrı Ülgen'e yaratma kudretini ve ilhamını dişi ruh Ak-ene vermiştir. Ana Maygıl ise ulusu koruyan ve kendisine ulus anası denilen dişi bir ruhtur (Çoruhlu, 2017: 51). Türk topluluklarında toprak ve ana tanrıça kavramı da ilginçtir. Proto Türk dönemi efsanelerinde, gök ve gökten inen şeyler erkek; yer, ağaç, su ve hayvanlar dişidir (Mülayim, 1994: 110). Göktürkler Döneminde ise çocukların ve savaşçıların koruyucusu olarak Tanrıça Umay kültü yaygınlaşmıştır (Baratova, 2002: 147). Bu dönemde Göktanrı'dan kut alan hükümdarın yanında eşinin de Tanrıça Umay'dan kut aldığı Gültekin Anıtı'nda yazılanlardan anlaşılmaktadır (Çoruhlu, 2017: 44). Türk dini ve

mitolojik sisteminin tek tanrılı bir yapı içerisinde olduğu bilinmektedir. Ancak Yer-su, Ak-ene, Umay ve Ayzıt gibi dişil varlıklar aracılığı ile de her şeyi doğuran, üreten doğa kültürünün kendisi “Mitolojik Ana” olarak belirlenmiştir (Gültepe, 2020: 95). Türkler’in ilk dini inancı olan Şamanizm, eski Türkler’in yalnızca inanç sistemi değil aynı zamanda felsefesini de oluşturmuştur. Şamanlığı “doğa dini” olarak adlandırmak da mümkündür (Bayat, 2006: 21-22). Kadın şamanlar ruhlarla çevrelenmiş dünyada insanları koruyan, gözeten ve ötekilerin mesajlarını insanlara ileten kişilerdir⁴. Avcılık döneminin tam oturmadığı ve toplayıcılığın ekonomik düzeyi belirlediği zamanlarda, ocağı ve ateşi koruyan kadın olduğu ve kadının kozmik bilgi kaynağını da elinde tuttuğuna inanılmıştır. Bu yönüyle de şaman kadınlar, kökeni açısından “Mitolojik Ana” kompleksine bağlı olup başlangıçla simgelenmiştir (Bayat, 2020: 11-30). İlkel çağda gök ve yeri birleştirme işlevini üstlenen, üretici ve tek tapınma kültürü olan “Mitolojik Ana”, yaratıcılık görevi yanında gök ve yeri birleştirme işlevini daha sonra Göktanrı’ya devretmiştir. Eski Türkler tek tanrıya doğru evrilirken çıkış noktaları da “Kurt Ana” kültürü olmuştur. Türklerde, Kurt Ana olgusunu temellendiren Bozkurt ve Ergenekon Destanlarında da öz aynıdır. Yok olmaya yüz tutan Türk soyunun yeniden çoğalmasında bir Bozkurt sağlamıştır. Eski Türk inanç sisteminde Tengri’den kut bulmuş semavi bir varlık olan kurt, aslında kurt donuna giren bir ata ruhudur (Gültepe, 2020: 102-112) ve Asena olarak adlandırılmıştır.

Bütün toplumlarda önemli bir kurum olan aile, Türklerde Türk toplumu ve Türk devletinin temelini oluşturmaktadır. Aile yaşantısında gelenekler ve anayasa yerine geçen Türk töresi hâkim olmuştur (Ögel, 2019: 290). Türk töresinde ailenin reisi babadır ancak aile üzerinde kadının da söz hakkı bulunmaktadır. Eski Türklerde ataerkil aile tipi hâkim olmasına karşın Türk kadını, dönemin diğer kavimlerine göre daha iyi konuma sahip olmuştur. Daha çok tek eşliliğin görüldüğü Türk toplumunda kadınlar da eş seçmede söz sahibi olmuşlardır (Harman, 2001: 83). Türk hükümdarları törenle unvanını alırken eşleri de katun (hatun) unvanı almışlar ve devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır (Kafesoğlu, 2020: 259). Yüksek ahlaki değerlerin ve üstün meziyetlerin toplamını ifade eden erdem, Türklük kadar eski bir kavramdır. Türk tarihi de baştanbaşa ahlaki faziletlerin göstergesidir. Eski Türklerde asalet hem baba hem de anne tarafından gelmektedir. Türk erkekleri kadar Türk kadınları da iffet, onur ve namuslarına önem vermişlerdir. Bunun temelinde örf ve adetler olmakla birlikte o dönemin dinlerinin de büyük etkisi olmuştur. Eski Türklerde kadının toplumda önemli bir yere sahip olmasında; Türk erkeğinin devletinin temelini oluşturan aile kurumunda çadırının, ocağının ve eşliğinin sahibi kadınının üstün olduğuna inanması etkili olurken (Gökalp, 2002: 504-510); İslamiyet’in kabulünden sonra da “Cennet anaların ayakları altındadır” gibi hadisler kadına verilen değeri artırmıştır.

Türk yaşantısında asıl hâkim unsur mücadeledir. Bu mücadele önce tabiata karşı verilmiş daha sonraları da yurt edinme isteği mücadelenin önemini artırmıştır (Selçuk, 2014: 85). Ailenin, kültürün ve dolayısıyla milletin devamlılığını sağlayan, gerektiğinde at binen, kılıç kuşanan ve ava giden Türk kadını, ancak zaruret hallerinde silahlı mücadeleye katılmış olsa da (Baykara, 2001: 171), savaşçı kişiliği ile Türk erkeği gibi tarihe damgasını vurmuştur. Türk Destanlarında Kırgızlar’ın Cangıl Mirza, Uygurlar’ın Nözügüm, Başkurtlar’ın Zaya Tülek, Hakaslar’ın Altın Arıç ve Manas Destanı’ndaki Kanıkey ideal Türk kadınlarıdır. Bu kadınlar gerektiğinde son derece acımasız olmuşlar ve savaşçı kimlikleriyle ön plana çıkmışlardır (Anonim, 2001: 134). Dede Korkut Hikayelerinde de kadınların

⁴ Şamanlık inancına göre, ilk olarak kadın şamanlar vardı. Ancak kadınlar gibi erkeklerin de “Kamlık” yaptığı bilinmektedir. Bilimsel veriler kadın şamanlığın daha öncelikli olduğu konusunda birleşmişlerse de çağdaş Türk şaman efsane ve memoratlarında kadın şamanlar çok büyük yer işgal etmezler. Bu eserlerde kadın şamanların faaliyetlerine çok az yer verilmiş, onların genelde erkeklerden zayıf olduğu vurgulanmıştır. Bu durum, yapılanmanın zamanla erkek şamanların lehine bir gelişme gösterdiğini kanıtlar durumdadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2010).

genel olarak cesur yapılı “Alp” tipinde oldukları görülmektedir (Gökyay, 1980). Ancak bunlardan Kan Turalı'nın karısı Selcen Hatun, Bamsı Beyrek'in karısı Banu Çiçek ve Salur Han'ın karısı Burla Hatun kahramanlıkları, yiğitlikleri ve erkeksi duruşlarıyla daha öne çıkmışlardır (Selçuk, 2014: 123-124).

Türk kadınının destanlarda yansıtılan kahramanlıkları gerçek hayatta da sürüp gitmiştir. M. Ö. 800'lü yıllarda Orta Asya'da yaşayan ve Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya kadar gelen İskit kadınları savaşçı kimlikleriyle tanınmaktadır. Antik Yunan kaynaklarında Amazonlar olarak adlandırılan bu kadınların Türk kökenli oldukları tespit edilmiştir (Gültepe, 2020: 15-19). Tomris Hatun, Kantura Hatun ve Kabaç Hatun tarihte bilinen ilk savaşçı Türk kadınlarıdır. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonrada Türk kadınının savaşçı özelliği ve devlet yönetiminde söz sahibi olması devam etmiştir. Şuca Hatun, Çiçek Hatun, Naime Hatun gibi Türk kadınları Abbasiler Döneminde halife eşi ya da annesi olarak faaliyet göstermişlerdir. Büyük Türk Sultanı Melikşah'ın eşi Terken Hatun, Delhi Sultanlığında Sultan Raziye, Anadolu Selçuklularında Moğol istilasına karşı Dar-ül Mülk ve Dar-ül Feth olarak adlandırılan Kayseri'yi savunan Bâcıyân-ı Rum Teşkilatına bağlı Türk kadınları ve Fatma Bacı, Osmanlılarda Nene Hatun tarihte iz bırakmış önemli Türk kadınlarından bazılarıdır (Selçuk, 2014; Gültepe, 2020). Türk kadını Millî Mücadele döneminde de vatan aşkıyla yanıp tutuşmuştur. Bu dönemde Halide Edip (Adivar), Çete Emir Ayşe, Şerife Bacı, Kara Fatma, Binbaşı Ayşe, Onbaşı Penbe ve Onbaşı Zeynep gibi kadınların yanında adı bilinmeyen binlerce Türk kadını, vatan mücadelesinde önemli kahramanlıklar sergilemişlerdir.

3. TÜRKLERDE VATAN VE KADIN ÖZDEŞLEŞTİRİLMESİ: AFİŞLER ÜZERİNDEN SANATSAL BİR OKUMA

Her milletin yeryüzünde gerçekleştirdiği tarihi ve medeni bir misyonu olmuştur. Türk milletinin misyonu da ahlaki yüksek faziletlerini fiiliyat sahasına çıkarmak yanında gerçekleştirilmesi imkânsız görülen fedakarlıkların ve kahramanlıkların mümkün olduğunu ispat etmek olmuştur (Gökalp, 2019: 169). Bunlar gerçekleştirilirken vatan ve vatan toprakları üzerinde ahlaki faaliyetleri sağlayacak ve buna imkân verecek olan devlet ihtiyacı önemli görülmüştür.

Savaş, bir milletin şerefi, itibarı ve varlığını ortaya koyduğu en zor imtihandır. Tarihin karanlık çağlarından bu yana binlerce yıllık geçmişi boyunca Türk Milleti, her dönemde öz asaletiyle billurlaşan yüksek kültürle bezenmiş başını, zafer dizilerinden örülü emsalsiz taçlarla süslemiştir (Kafesoğlu, 2021: 216). Son çağ Türk tarihinin en acı, fakat en mucizevi olayı da Türk İstiklal Harbi'dir. Mondros Mütarekesi sonrasında vatan topraklarının işgal edilmeye başlaması üzerine vatanında vatansız kalan Türk Milleti, Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kadınıyla, erkeğiyle Millî Mücadele'ye girişmiş ve XX. yüzyılın başında eşsiz bir destan yazmıştır. Milli egemenliği, bağımsızlığı ve vatanın bölünmez bütünlüğünü korumak adına girişilen bu mücadele, Cumhuriyet'in ilanı ve inkılaplarla taçlandırılmıştır.

Türk tarihi açısından önemli olan bu olaylar dönemin propaganda afişlerine yansımıştır. “Bir şeyi duyurmak ve tanıtmak için hazırlanan, kalabalığın görebileceği yere asılmış, genellikle resimli duvar ilanı, asi” (TDK Türkçe Sözlük, 2011) şeklinde tanımlanan afiş, tasarım ve sanat kaygısı güdülecek oluşturulan, yazı, resim, çizim ve fotoğraf gibi unsurları bünyesinde barındıran grafik sanatı ürünleridir. Endüstriyel bir sanat olan ve basıldıkları dönemin siyasi, askeri, sosyal ve kültürel yapısını yansıtmaları bakımından birer belge niteliği taşıyan afişler, geniş kitlelere hitap etmeleri, verilmek istenen mesajı aktarmaları ve toplum üzerinde etki yaratmaları gibi nedenlerle iletişimde önemli görülmüştür. Ayrıca afişler, Millî Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında propaganda aracı olarak da kullanılmışlardır. Bu afişlerde kahraman Türk kadınlarına da yer verilmiş ve vatan kavramı özellikle bu eserlere kadın imgesi ile yansıtılmıştır.

3.1. Halaskaran-ı İslam (İslam'ın Kurtarıcıları)

Samsun Kent Müzesi'nde korunan afişin en üstünde yatay kurdela şeklinde tasarlanan yazı panosu içerisinde Osmanlıca Sülüs karakterli harflerle yazılan "Halaskaran-ı İslam" ibaresi okunmaktadır. Bu yazı panosunun altında afişin tam merkezinde yuvarlak formlu büyükçe bir madalyon içerisinde Millî Mücadele'nin lideri, Mustafa Kemal Paşa'nın kalpaklı ve Mareşal üniformalı fotoğrafına yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın doğu ve batısına simetrik olarak yerleştirilen Türk bayraklarının altına da tam teçhizatlı iki Türk askeri tasvir edilerek, Türk ordusunun doğuda ve batıda vatan sınırlarını koruduğuna dikkat çekilmiştir. Afişte, bayrakların altına eşit boyutlarda simetrik olarak yerleştirilen yuvarlak çerçeveler içerisinde Millî Mücadele'nin önemli komutanlarının fotoğrafları yer almaktadır. Çerçevelerin altlarına da her birinin isimleri yazılmıştır. Bunlar, (sol üstten alta doğru) Rauf Orbay, İsmet İnönü, Kazım Özalp, Refet Bele, İzzettin Çalışlar, Fahrettin Türkkkan, Fahrettin Altay, Cevat Çobanlı, Halit Karsıalan, Yakup Şevki Subaşı, Nurettin Konyar, Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak paşalardır. Afişin tam ortasında defne dalları üzerine konumlandırılan ve ay-yıldızla taçlanan oval çerçeve içine üzerinde ay-yıldızlı bayrak bulunan genç bir Türk kadını betimlenmiştir. Burada Türk kadını ile "ana-vatan" sembolize edilmiştir. Sağ elinde tuttuğu kama ile üzerinde "İstanbul, İzmir, Bursa, Musul" yazan Misak-ı Milli haritasına dikkat çeken tasvirde, kamanın ucu Millî Mücadele'nin örgütlendiği Ankara'yı göstermektedir. Haritanın hemen altında da "Misak-ı Milli" yazısı okunmaktadır. Ayrıca afişin sol alt köşesinde sanatçı adı "Hüseyin" olarak verilmiştir.

Görsel: 3.1. "Halaskaran-ı İslam (İslam'ın Kurtarıcıları)"
(Samsun Kent Müzesi-Envanter No: 32- 81 x 58 cm)

Eser, ince bir çizgi ile sınırlandırılmış ve bütün figürler bu alan içerisine konumlandırılmıştır. Kapalı kompozisyon düzeninde oluşturulan eserde simetri hakimdir. Hareketliliğin görülmediği tasvirler, mesajın verileceği hedef kitlenin önden bakış açısına göre yerleştirilmiştir. Millî Mücadele kadrosunun fotoğraflarla yansıtıldığı afiş, grup portresi özelliği taşımaktadır. Figürler dengeli olarak yerleştirilmiş, lider konumunda olan Mustafa Kemal Paşa, hiyerarşi ile merkeze konumlandırılarak seyircinin gözü ona kaydırılmıştır. Eserdeki odak noktalarından biridir. Diğer odak noktası ise ortadaki Türk kadınıdır. Üzerinde bağımsızlığın sembolü bayrak bulunan genç kadın, seyirci ile göz teması kurmadan onların dikkatini elindeki kama ile Misak-ı Milli sınırlarına çekmektedir. Eserde vatani simgeleyen Türk kadını haricinde bütün figürlerin seyirci ile göz temasında olduğu görülmektedir. Seyirciye bakan gözlerle verilmek istenen mesaj alıcı kitleye ulaştırılmak istenmiştir. Ayrıca yüz ifadeleri oldukça kararlı ve güçlüdür.

Afişte, Türk vatanının içinde bulunduğu durum yansıtılırcasına siyah renk fon kullanılmıştır. Ortada görülen krem renk, hem kompozisyonun ortasında vatani sembolize eden Türk kadını belirginleştirmekte hem de gerçekleştirilecek Millî Mücadele ile aydınlık günlerin yakın olduğunu vurgular niteliktedir. Ayrıca eserde yer alan Türk bayrakları da kırmızı-beyaz rengiyle bir yandan duygusal tesirler yaratırken diğer yandan izleyicinin dikkatini mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya çekmektedir. Afişin üzerinde yazan "Halaskaran-ı İslam (İslam'ın Kurtarıcıları) sloganı ve sloganda kırmızı rengin kullanılması da mücadelenin hem vatanın hem de İslam dininin kurtarılması adına gerekli olduğu mesajının algılanması açısından önemlidir.

Üzerinde Misak-ı Milli haritası, Türk bayrağı, Türk askerleri, Türk kadını, kama ve defne dalından yapılan çelenk gibi semboller bulunan afişte, herhangi bir süsleme motifine yer verilmemiştir. Dış çerçevesinde tahribat bulunan afiş, bunun dışında sağlam durumda günümüze ulaşmıştır. Kamuoyunda Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 1919 yılına ait olduğu yönünde genel bir kanı bulunan afişin üzerinde basım tarihi bulunmamaktadır. Ancak afişte Atatürk'ün kalpaklı ve Mareşal üniformalı olarak yansıtılması eserin tarihlendirilmesinde önemli ip uçları barındırmaktadır. 5 Ağustos 1921 günü TBMM tarafından Başkomutanlık verilen Mustafa Kemal Paşa'ya, 22 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında süren Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki başarısının ardından, 19 Eylül 1921 günü de "Gazilik ve Mareşallik" unvanları verilmiştir. Buradan yola çıkılarak propaganda afişinin 19 Eylül 1921 tarihinden sonra basıldığı ve Kurtuluş Savaşı'na hazırlık yapıldığı anlaşılmaktadır.

3.2. İstiklal Harbi'nde Büyük Yararlıklar Gösteren Türk Kadınlığının Medar-ı İftiharı Olan Kahraman Mücahidelerimiz

Suna-İnan Kıraç Vakfı afiş koleksiyonunda korunan ve üzerinde Nesih yazı karakterli Osmanlıca harflerle "İstiklal Harbi'nde Büyük Yararlıklar Gösteren Türk Kadınlığının Medar-ı İftiharı Olan Kahraman Mücahidelerimiz" sloganı bulunan afişte, Millî Mücadele döneminde cephede önemli kahramanlıklar sergileyen Türk kadınlarına yer verilmiştir. Üzerinde sanatçı adı bulunmayan afişte yer alan kadınların "Binbaşı Ayşe, Mülazım Kara Fatma, Çavuş Penbe ve Onbaşı Zeynep Hanımlar" oldukları afişin altında bulunan Osmanlıca yazıdan anlaşılmaktadır. Afişte öndeki mücahide hanımlardan en soldaki Binbaşı Ayşe Hanımdır. Askeri kıyafetler içinde kalpaklı olarak tasvir edilen kahraman, belinde tabancası ve elinde kırbağı ile kendinden emin bir görüntüde yansıtılmıştır. Yanında Mülazım Kara Fatma yer almaktadır. Üzerinde askeri kıyafeti, başında da kendine has başörtüsü ile tasvir edilen Kara Fatma'nın sırtında süngülü silahı, üzerinde de fişeklikler bulunmaktadır. Sağ tarafta Çavuş Penbe Hanıma yer verilmiştir. Kahraman, askeri kıyafetler içinde omuzunda ucu süngülü silahı ve başında ay-yıldızlı Türk bayrağı ile tasvir edilmiştir. Ağacın altında diz bağlarını saran kişi de Onbaşı Zeynep Hanımdır. Üzerinde askeri kıyafeti olan tasvirin sırtında çantası, omuzunda fişekliği başında da Türk bayrağı bulunmaktadır. Afişin arka düzleminde Türklere ait çadırlar, arkadaki dağların eteklerinde yıkık dökük bir köy ve gökyüzünde Türk uçakları betimlenmiştir.

Afiş, turuncu renkte ince bir çizgi ile sınırlanmış ve bütün figürler bu alan içine konumlandırılmıştır. Eserde yer alan ağaç ve nehir gibi öğelerin yarım kesilmesiyle açık kompozisyon düzeninde oluşturulan eserde figürler asimetrik olarak yerleştirilmiştir. Hareketin kısıtlı olduğu afişte, Anadolu'da Millî Mücadele'ye katkı sağlayan ve lider konumunda olan önemli Türk kadın kahramanlar bir arada verilerek önemleri vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca her bir kahraman gerçekçi portre özellikleri ile yansıtılmıştır. Afişte, Binbaşı Ayşe ve Mülazım Kara Fatma'nın seyirci ile göz temasında olduğu görülmektedir. İfadeler kontrollüdür. Diğer figürlerde yandan verilmiştir. Eserde mekân oluşturulmuş ve ışık-gölge oyunları ile belirginleştirilen renk değerleri ile de perspektif çözümlenmiştir.

Görsel: 3.2. “İstiklal Harbi’nde Büyük Yararlıklar Gösteren Türk Kadınlığının Medar-ı İftiharı Olan Kahraman Mücahidelerimiz”

(Suna-İnan Kıraç Vakfı Afiş Koleksiyonu-Demirbaş No: AFK_000388- 57 x 40,5 cm)

Afişte, kadın kahramanlar doğa ile iç içe tasvir edilmişlerdir. Renk olarak genelde kahverengi ve yeşilin tonları kullanılmıştır. Türk bayrakları da kırmızı rengiyle dikkat çekmekte ve bağımsızlığın önemine işaret ederken, verilen mesajın algılanmasında önemli yer tutmaktadır. Arkada görülen manzara fon görevi işlevini sürdürürken kahverengi tonları ile oluşturulan dağlar ön plandaki kahraman kadınları izleyiciye doğru itmektedir.

Eserde, kahraman Türk kadınlarının askeri kıyafetler içinde tasvir edilmeleri, silah

bulundurmaları ve başörtüsü olarak Türk bayrağının kullanılması sembolik unsurlar olarak önemlidir. Günümüze tamamen sağlam olarak ulaşan afiş üzerinde herhangi bir süsleme motifi de bulunmamaktadır. Eser üzerinde basım tarihini belirten bir ibarenin de olmaması tarihlendirmede sorun yaratsa da eser üzerindeki yazıların Osmanlıca olması eserin 1 Kasım 1928 tarihindeki Harf İnkılabından önce basıldığını göstermektedir.

3.3. Millî Mücadele’de Ordumuza Cephane Nakleden Türk Kadınları

Suna-İnan Kırâç Vakfı afiş koleksiyonunda korunan eserin en altında Latin harfleriyle “Millî Mücadele’de Ordumuza Cephane Nakleden Türk Kadınlarından Bir Sahne” ibaresi bulunmaktadır. Üzerinde sanatçı ismi bulunmayan eserde, kağnılarla yokuş yukarı cephaneyi taşıyan kahraman çocuklar, yaşlı erkekler ve Türk kadınları tasvir edilmiştir. Üstte birbiri ardına sıralanmış geçilmesi güç, sarp dağlar yer almaktadır. Görselden kağnıları çeken öküzlerin ve insanların zorlandığı hissedilmektedir. Afişin ön düzleminde bir çocuğun önden çektiği kağnyı arkada elinde Türk bayrağı olan bir kadın itmekte, yan tarafta elinde silah bulunan yaşlı erkek de kağnının ilerlemesine yardım etmektedir. Eserde kağnıların yanı sıra sarıklı erkekler, çocuklar ve kadınların da yalın ayak, omuzlarında ve sırtlarında cephaneyi taşıdıkları görülmektedir. Birçoğunun başında Türk bayrağı olan kadınlardan sol alt köşede taşa ayağını koyarak diz bağlarını saran kadın da Millî Mücadele’nin simge isimlerinden Onbaşı Zeynep Hanım olmalıdır. Üzerinde askeri kıyafeti, elinde silahı ve sırtında çantasıyla tasvir edilmiş olan kahraman, bir önceki afişte yer alan tasvirle benzerlik göstermektedir. Eserde Millî Mücadele’de vatan sevgisinin ne denli büyük olduğu ve vatan için çoluk-çocuk, yaşlı-genç, kadın-erkek top yekûn ulusun mücadele verdiği anlatılmaya çalışılmıştır. Kadınların başlarındaki Türk bayrakları da vatan sevgisini vurgulayan en dikkat çekici unsurlardır.

Görsel: 3.3. “Millî Mücadele’de Ordumuza Cephane Nakleden Türk Kadınları”
(Suna-İnan Kırâç Vakfı Afiş Koleksiyonu-Demirbaş No: AFK_000234- 40,5 x 57 cm)

Eser, çok figürlü kalabalık bir kompozisyonudur. İnce bir çizgi ile sınırlandırılmış ve geniş bir alan bu çerçeve içine sığdırılmıştır. Ancak afişin sol üst köşesindeki figürlerin yarım kesilmiş olması ve

sağ alt köşede bir elinde silah bulunan kadının arkadakileri el işaretiyle çağırıyor olması, mekânın ve cephane taşıyan konvoyun sınır çizgisi dışında da devam ettiğini göstermektedir. Bu anlamda açık kompozisyon düzeninde tasarlanan görselle seyirciye sahnenin çerçeve dışında da devam ettiği hissi verilmiştir. Eser tamamen asimetriktir. Yapılan işin zorluğu yansıtılcasına hareketin kısıtlı olduğu afişte, figürler seyircinin önden bakış açısına göre tasvir edilmiştir. Birçoğu yandan verilen figürlerin yüzlerindeki ifadeler yaptıkları işin zorluğunu yansıtır biçimdedir. Vatan için yapılan mücadeleye odaklanılmıştır. Seyirci ile göz teması da yoktur. Eserde anlatımcı bir üslup ve yalın bir anlatım görülmektedir. O dönemde yaşanan olumsuzlukları yansıtmaya bakımından afiş, belge niteliğindedir.

Eser, krem rengin hâkim olduğu zemin üzerine oluşturulmuştur. Afişte doğal renkler kullanılmış ve kırmızı renk ile figürler belirginleştirilmiştir. Arkada panoramik bir görüntü ve derine doğru giden perspektif anlayışı görülmektedir. Doğa ve figür dengesi iyi verilmiştir. Işık ve gölge kullanılarak yeryüzü, dağlar ve gökyüzü arasında yumuşak geçişler sağlanmıştır.

Üzerinde Türk bayrağı, Türk kadını, çocuklar ve cephane taşınması gibi sembolik unsurlar görülen afişte, herhangi bir süsleme motifi bulunmamaktadır. Tamamen sağlam durumda günümüze ulaşan afişin üzerinde bir basım tarihi de yoktur. Ancak eser üzerinde görülen yazıda Latin alfabesinin kullanılmış olması afişin 1 Kasım 1928 tarihinde gerçekleştirilen Harf İnkılabı sonrasında tertip edildiğini ve Millî Mücadele günlerinin hafızalarda taze tutulmasına yönelik olarak basılmış olduğunu göstermektedir.

3.4. Türkiye'nin Hâlâsı (Türkiye'nin Kurtuluşu)

Suna-İnan Kırâç Vakfı afiş koleksiyonunda korunan afişin dış çerçevesinin üzerinde Ta'lik yazı karakterli Osmanlıca harflerle "Türkiye'nin Hâlâsı" ibaresi yazmaktadır. Demir lokmalı ve yuvarlak pencerele taş bir binanın önünde gerçekleşen olayda, zincire vurulmuş olarak eteğinde "Türkiye" yazan ve vatan toprağını sembolize eden genç bir Türk kadını tasvir edilmiştir. Kadının kıyafetinin üzerinde İslam dininin de sembolü olan iki hilal bulunmaktadır. Sağ eliyle kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı işaret eden Türk kadınının başında yer alan taç da yine alem şeklinde hilal ile sonlanmaktadır. Ayakları altında da Yunan hezimetini yansıtan parçalanmış bir Yunan bayrağı görülmektedir. Ayrıca Yunan bayrağının üzerinde kırılmış bir zincir tasvir edilmiştir. Afişte Gazi Mustafa Kemal Paşa ise kalpaklı ve Mareşal üniformalı olarak betimlenmiştir. Sol göğsünde İstiklal Madalyası ve belinde beylik tabancası bulunan Atatürk, sol elinde taşıdığı ay-yıldızlı Türk bayrağını dalgalandırırken sağ elindeki kılıçla elbisesinde "Türkiye" yazan genç kadını zincirlerini kırarak özgürlüğüne kavuşturmuştur. Atatürk'ün arkasında da tozu dumana katarak hedef gösterilen Akdeniz'e doğru ilerleyen Türk ordusu görülmektedir.

Afişte, 30 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar'da kazanılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonrasında Yunan ordusunun kaçmaya başladığı ve kurtuluş umudunun had safhaya ulaştığı günler tasvir edilmiştir. Bu zirve anın görselleştirildiği eser, ince bir çizgi ile sınırlandırılmıştır. Ancak afişin sol tarafında bulunan figürlerin, sağ tarafta kadının elinin ve altta Yunan bayrağının yarım kesilmiş olması mekânın ve olayların sınır çizgisi dışında da devam ettiğini göstermektedir. Bu anlamda açık kompozisyon düzeninde tasarlanan görselle seyirciye sahnenin çerçeve dışında da devam ettiği hissi verilmiştir. Tamamen asimetrik kurgulu afişte, hareket ön plandadır. İfade yanında coşkuya da yer verilmiştir. Vatan savunmasını başlatan lider konumundaki Atatürk, kurtarıcı kimliği dikkate alınarak eserde gerçekçi portre özellikleriyle yansıtılmıştır. Çatılmış kaşları, ileriye bakan gözleri ve şişkin burun delikleriyle öfkesi yansıtılmış ayrıca merkeze alınarak seyircinin gözü ona kaydırılmıştır. Eserdeki odak noktalarından biridir. Diğer odak noktası olan ve vatan toprağını sembolize eden kadın, seyirci ile göz temasındadır. Zincirleri kırılarak ayağa kalkarken tasvir edilen kadında hacim ve elbise kıvrımları doğal olup plastik etki sağlanmıştır. Figürlerde ifade ve duyguların verilmiş olması da önemlidir. Afişte perspektif verilmiş, tasvirler mesajın verileceği hedef kitlenin önden bakış açısına göre

yerleştirilmiştir. Ayrıca sol tarafta boşluk bırakılarak seyircinin gözü boşluğu kaydırılmış ve mücadelenin devam ettiği seyirciye hissettirilmiştir.

Görsel: 3.4. "Türkiye'nin Hâlâsı (Türkiye'nin Kurtuluşu)"

(Suna-İnan Kıraç Vakfı Afiş Koleksiyonu-Demirbaş No: AFK_000389- 57 x 41 cm)

Afiş, krem renk fon üzerine oluşturulmuş ve aydınlık günlerin yakın olduğu vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca eserde yer alan Türk bayrağının kırmızı-beyaz rengi ile bir yandan duygusal tesirler yaratılırken diğer yandan Millî Mücadele'nin bayraktarlığını yapan Mustafa Kemal Paşa'ya dikkat çekilmiştir. Ayaklar altındaki yıpranmış ve parçalanmış Yunan bayrağıyla da Yunan hezimetini, seyirciye yansıtılmıştır. Afişte teknik olarak perspektif verilmiş, soldan gelen ışık kullanılmış ancak gölgeye yeteri kadar önem verilmemiştir.

Üzerinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk bayrağı, Yunan bayrağı, İstiklal Madalyası, kadın tasviri ve hilal gibi sembolik ögeler tespit edilen afişte, herhangi bir süsleme motifi bulunmamaktadır. Sağ üst köşesindeki küçük bir tahribat dışında sağlam durumda olan afiş üzerinde de herhangi bir basım tarihi görülmemektedir. Ancak Atatürk'ün sol göğsü üzerindeki İstiklal Madalyasının TBMM tarafından 21 Kasım 1923 tarihinde verilmesi ve 1 Kasım 1928 tarihinde de alfabe değişikliğinin gerçekteştirilmiş olması gibi ipuçları bize afişin 1923-1928 yılları arasında Millî Mücadele ile

gerçekleştirilen zaferin hafızalarda yaşatılması amacıyla basılmış olduğunu göstermektedir.

3.5. Hatay'ın Kurtuluşu

Milli Kütüphane afiş koleksiyonunda muhafaza edilen afişin dış çerçevesinin altında Latin harfleri ile "Hatay'ın Kurtuluşu" ibaresi yazmaktadır. Afişte sağ alt köşede defne dalları ile oluşturulan çelenk içerisinde de "Haziran 1939'da Hatay'ı Anavatan'dan Ayıran Eski 476 Numaralı Hudut Taşı Kaldırıldı" sloganı okunmaktadır. Tasvirde 476 yazılı taşın yakınında hudutta bulunan ve elinde Türk bayrağı dalgalandıran genç bir kadın görülmektedir. Üzerinde ay-yıldızlı bayraktan oluşan kırmızı renkli elbise bulunan kadının belinde "Hatay" yazmaktadır. Başında ay-yıldızla sonlanan defne dalı çelenk bulunan kadının bileklerinde takılı olan zincirler, yanında bulunan Türk askeri tarafından kırılmıştır. Sağ eliyle zincirleri kıran Türk askeri, yukarı kaldırdığı sol elinde bulunan süngü silah ile adeta kadını kutsamaktadır. Arkada nizami bir şekilde ilerleyen Türk askerleri görülürken; gökyüzündeki Türk uçakları da onlara eşlik etmektedir.

Görsel: 3. 5. "Hatay'ın Kurtuluşu"

(Milli Kütüphane Afiş Koleksiyonu-Demirbaş No: 020018 – 55 x 41 cm)

Afişte, Hatay'ın 1939 yılında Türkiye topraklarına katılması tasvir edilmiştir. Eser ince bir çizgi ile sınırlandırılmıştır. Açık kompozisyon düzeninde tasarlanan afişte, vatan toprağı ve nizami bir düzende yürüyen askerler kenar çizgisiyle kesilerek izleyiciye mekânın ve olayların bu çizgi dışında da devam ettiği hissettirilmiş ve askeri güce dikkat çekilmiştir. Tamamen asimetrik kurgulu olan afişte el

hareketleriyle hareket yansıtılmaya çalışılmıştır. Eserde hacimli figürler ve kontrollü ifade görölmektedir. Figürler dengeli olarak yerleştirilmiş, zincirleri kıran Türk askeri ve Hatay toprağını sembolize eden kadın merkeze alınarak odak haline getirilmiş ve seyircinin dikkati onlara doğru yönlendirilmiştir. Dimdik, heykelimsi figürlere yer verilen afişte, hiçbir figürün seyirci ile göz teması bulunmamaktadır. Bu yönüyle eser, aniden dondurulan bir fotoğraf karesi izlenimi vermektedir.

Afişte, doğal renkler kullanılmış sağdan verilen ışıkla yumuşak renk geçişleri sağlanmış ve ışık-gölge oyunlarına yer verilmiştir. Türk bayrağının kırmızı-beyaz rengi ile bir yandan duygusal etki yaratılırken diğer yandan bağımsızlığa dikkat çekilmiştir. Eserde mekân oluşturulmuş, derinlik izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

Üzerinde herhangi bir süsleme motifi bulunmayan afişte sınır taşı, Türk askeri, Türk bayrağı, Türk kadını, uçaklar, zincirler, defne dallı ta veelenk gibi sembolik değer taşıyan unsurlar görölmektedir. Tamamen sağlam durumda gönümüze ulaşan afişin üzerinde herhangi bir basım tarihi bulunmamaktadır. Ancak eserin, Hatay'ın 1939 yılında Türkiye topraklarına katılması sonrasında bu olayın hatırasının yaşatılması adına sonraki yıllarda basılmış olduğu düşünölmektedir.

3.6. Hatay'ın İlhakı ile Yavrusunu Bağrina Basan Anayurt

Milli Kütüphane afiş koleksiyonunda muhafaza edilen afişte Hatay ile Türkiye'nin kavuşması konu edilmiştir. Eserin dış çerçevesinin üzerinde Latin harfleri ile "Hatay'ın İlhakı ile Yavrusunu Bağrina Basan Anayurt", afişin altında da "Anavatanın Sevgili Yavrusuna Kavuşması İnsanlık Tarihinde Hakkın Bir Zaferi ve Sevginin Bir Timsali Olarak Kalacaktır", sloganları yazmaktadır. Eserde ortada defne yapraklarıyla oluşturulan yuvarlak kemerli bir kapıdan geçen ve kucağında bir kız çocuğu taşıyan modern giyimli kadına yer verilmiştir. Üstlerinde ay-yıldızlı Türk bayrakları bulunan tasvirlerden kadının başında "Türkiye" yazan ve ay-yıldızla sonuçlanan bir ta bulunmaktadır. Kız çocuğunun üzerinde ise "Hatay" yazmaktadır. Tasvirin sağında elinde Atatürk döneminde gerçekleştirilen "Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık" ilkelerinin sembolü altı oklu bayrak taşıyan izci kıyafeti giymiş genç bir kıza yer verilmiştir. Solda ise elinde Türk bayrağı dalgalandıran bir erkek izci görölmektedir. Her ikisi de hazır ol duruşunda olup afişin ortasında yer alan ana ve yavrusunun kavuşmasına odaklanmışlardır. Arkada ise nizami bir düzende yürüyen Türk askerleri görölmektedir.

Eser ince bir çizgi ile sınırlandırılmıştır. Açık kompozisyon düzeninde tasarlanan afişte, nizami bir düzende yürüyen askerler ve anavatani sembolize eden kadının yürüyeceği alan kenar çizgisiyle kesilerek izleyiciye mekânın ve olayların bu çizgi dışında da devam ettiği izlenimi verilmiştir. Ölölü, dengeli ve her şeye egemen olan kompozisyon düzeni görölmektedir. Mutlak simetrimin kullanıldığı eserde, figürler de dengeli olarak yerleştirilmiştir. Hareketin durağan olduğu afişte tasvirler, mesajın verileceği hedef kitlenin önden bakış açısına göre yerleştirilmiştir. Eserde hiyerarşik düzen görölmektedir. Anavatani temsil eden figür merkeze alınmış ve seyircinin gözü ona kaydırılmıştır. Afişteki odak noktalarından biridir. Diğer odak noktaları da iki yandaki izcilerdir. Eserde bütün figürlerin izleyici ile göz teması bulunmamaktadır. İfadeler kontrollüdür. Yaşanan acılar, anne ve kızının kucaklaşmasıyla geride kalmış ve kavuşmanın verdiği mutlulukla, zirve an görşelleştirilmiştir.

Afişte, doğal renkler kullanılmış önden verilen ışıkla figürler hacimlendirilmiş ve ışık-gölge oyunlarına yer verilmiştir. Türk bayrağının kırmızı-beyaz rengi ile bir yandan heyecan yaratılırken diğer yandan bağımsızlığa ve kavuşmaya dikkat çekilmiştir. Eserde farklı mekanlar oluşturulurken perspektifte verilmeye çalışılmıştır.

Görsel: 3.6. “Hatay’ın İlhakı ile Yavrusunu Bağrına Basan Anayurt”
(Milli Kütüphane Afiş Koleksiyonu-Demirbaş No: 020001 – 60 x 45 cm)

Üzerinde Türk askeri, Türk bayrağı, Türk kadını, altı ok, izciler, ay-yıldızlı taç ve defne yapraklı kapı gibi sembolik unsurlar görülen afişte herhangi bir süsleme motifi bulunmamaktadır. Tamamen sağlam durumda günümüze ulaşan eserin üzerinde sanatçı adına ve basım tarihine de yer verilmemiştir. Eserin Hatay’ın 1939 yılında Anavatan’a kavuşması hatırasının yaşatılması adına sonraki yıllarda basılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkler, tarihin hiçbir döneminde esaret altında yaşamamışlar, tarih sahnesinde silinmesi imkânsız izler bırakarak ordu-millet olarak tanımlanmışlardır. Vatan, millet, devlet, ordu, lider, aile, kadın, namus ve din gibi kavramları sıklıkla kullanan Türkler, “biz” olabilmenin mümkünliğini hemen her dönemde göstermişlerdir. Türklerde kadınlar mücadeleci kişiliği ve annelik özellikleri nedeniyle “kutsallık” üzerine inşa edilen değerlerle anılırken, doğurganlığı ile Türk Milletinin varlığının teminatı olarak görülmüş, en kutsal görevi de aile kurumunu ayakta tutması ve annelik olmuştur. Ayrıca kültürel değerlerin yeniden üretilmesi ve gelecek nesillere aktarılması hususunda ailenin ve büyük bir aile olan Türk Milletinin namusunu temsil ettikleri düşünülerek milli değerlerin taşıyıcıları olarak görülmüşlerdir. Türk erkekleri de devlet kurma yetisi yanında vatan savunmasında askerlik ve kahramanlıkları ile ön plana çıkmışlardır. Türklerde tarih boyunca ordu kurumuna erkekler hâkim olmuş özgürlüklerini, şeref, haysiyet, vatan, namus ve kadınlarını korumuşlardır. Türklerde devlet, “baba”dır. Türk erkekleri de kendilerini devletlerinin temel taşı olan ailelerinin ve milletlerinin koruyucusu olarak görmüşler, kadınları da “vatan toprağı” olarak takdir ettikleri için ailenin ve milletin namusunu simgelediklerini düşünmüşlerdir.

Tarih boyunca Türk erkekleri gibi Türk kadınları da gerektiğinde vatanları uğruna savaşmayı ve

ölmeyi bilmişlerdir. Bunun en son örnekleri Millî Mücadele döneminde görülmektedir. Bu dönemde Türk kadınının kahramanlıkları dönemin propaganda afişlerine yansımış ayrıca Türklerdeki vatan kavramı da afişlerde kadın imgesi ile yansıtılmıştır. Türklük duygusu ile sürdürülen ve milli egemenlik ilkesini esas alan Millî Mücadele ile vatan yapılan toprakların sınırları da Misak-ı Milli ile belirlenmiştir. Kadının milletin namusunun simgesi olarak düşünülmesi de kadınlara sembolik bir değer yüklemiş ve afişlerde kadın, vatani sembolize eden coğrafi bir bedene dönüşerek milli sınırları temsil eden metaforik bir anlam kazanmıştır. Millî sınırların kadın bedeni olarak tahayyül edilmesi de namus olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Afişlerde aile kurumunun en önemli figürü olan kadının, vatan kavramı ve hürriyet ile özdeşleştirilmesinin yanında (Görsel: 3.1, 3.4, 3.5, 3.6); Türk kadını Kurtuluş Savaşı boyunca orduya destek vermiş (Görsel 3.2), erkeğinin yanında savaşa katılmış ve cephe gerisinde de ihtiyaçların karşılanması için canla başla mücadele vererek sırtında ve kağnılarla cephane taşımış (Görsel: 3.3) ve bağımsızlık savaşının sembolleri olmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in lideri olarak afişlerde yer almıştır. Şerefle yazılan tarihin baş kahramanı olan Gazi Mustafa Kemal, eserlere savaşçı ve kahraman kişiliği ile yansıtılmıştır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında önemli roller alan komutanların yer aldığı afişte hiyerarşik bir görüntüde ve merkeze yerleştirilerek verilmiş ve liderliği vurgulanmıştır. Türk bayraklarının üzerinde konumlandırılarak mücadelenin vatan ve namus için yapıldığı da belirtilmiştir (Görsel: 3. 1). Diğer afişte ise elinde taşıdığı Türk bayrağı ile savaşın bayraktarlığını yaptığı görülmektedir (Görsel: 3.4). Kalpaklı ve Mareşal üniformalı olarak tasvir edilen Atatürk'ün göğsünde bulunan İstiklal Madalyası, Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen kahramanlıklarla ilgilidir. Mareşal üniformasının bir parçası olan sırma kuşam takımı ise eski Türklerden gelen hükümdarlık ve beylik gibi unvanları simgeleyen altın kemer ile bağlantılıdır. Kınından çıkardığı kılıç ise Türk töresinde adaleti temsil etmektedir (Görsel: 3.4).

Vatan sevgisinin imandan olduğuna inanan Türkler, ordularını tarih boyunca kendi ideallerinin koruyucusu kabul etmişlerdir. Orduyu peygamber ocağı olarak nitelemişler, askerlerine "Mehmetçik" adını vererek, şehitlik ve gazilik ile özdeşleştirmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletleri Türk ordularını dağıtmış ve Anadolu işgal edilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa liderliğinde ordu yeniden toplanarak Millî Mücadele başlatılmıştır. Türk askeri tarih boyunca Türk vatanının bağımsızlığının teminatı olmuştur. Bu anlayış afişlere yansımış Türk askerinin lideri önderliğinde vatan savunmasına hazır olduğu vurgulanmıştır (Görsel: 3.1). Millî Mücadele yıllarında kahramanlıklar sergilenmiş (Görsel: 3.4), Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türk ordusunun düşmana korku salan ve dostu güven veren anlayışı tam manasıyla sürdürülmüştür (Görsel: 3.5, 3.6).

Türklerde birlik ve beraberliğin, vatan ve millet sevgisinin yanında bağımsızlığın ve devlet olmanın göstergesi olan bayrak, hukuki bir sembol olup milli alamet olarak kutsal görülmüştür. Türk devlet anlayışında istiklalin sembolü olmasının yanında iffet ve namus ile de ilişkilendirilen bu sembol, din ve vicdan özgürlüğü açısından da önemlidir. Tarih boyunca bu kutsal değeri yere düşürmemek için Türkler, uğruna savaşmışlar ve ölümü bile göze almışlardır. Emperyalist devletlere karşı verilen İstiklal mücadelesinde de gösterilen direnişin kökeninde Türk bağımsızlığı, vatani, namusu ve Türk bayrağının yok edilme tehdidi ve tehlikesi bulunmaktadır. Afişlerde Türk bayrağının birçok anlamı ifade eder şekilde kullanıldığı görülmektedir. Vatan uğruna verilecek mücadelede mücadeleye baş olmuş komutanları yansıtırken ve mücadelenin liderine dikkat çekerken (Görsel: 3.1), Dumlupınar Zaferi sonrasında kaçmaya başlayan Yunan ordularını kovalayan Türk askerlerine bayraktarlık yapan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kadın bedeniyle sembolleştirilen vatani ve namusu kurtarmasında (Görsel: 3. 4), Misak-ı Milli sınırlarını sembolize eden kadının üzerinde vatan ve namusu anlatırken (Görsel: 3. 1), Millî Mücadele'ye fiili olarak katılmış kadın kahramanların yanında (Görsel: 3.2) kağnılarla cephane taşıyan köylü kadınların başında dinin namusuna dikkat çeken başörtüsü olarak (Görsel: 3.3), Anavatana kavuşan Hatay, kadın imgesiyle gösterilirken (Görsel: 3.5) ve ana olarak kabul edilen vatan toprağının yani Anadolu'nun Hatay'ı yavrusu olarak bağrına basması yansıtılırken vatani sembolize eden kadının namusunun örtüsü (Görsel: 3.6) olarak kullanılmıştır. Ayrıca İstiklal Savaşı'ndaki Yunan hezimetini de yıpranmış bir şekilde yere düşmüş Yunan bayrağı üzerinden anlatılmıştır (Görsel: 3.4).

Türklerde ay-yıldızın önemi kut inancına dayanmaktadır. Bu sembol afişlerde kullanılan Türk bayraklarından ayrı olarak tek başına da kullanılmış, Yunan mitolojisinde kahramanlık, zafer ve barışı sembolize eden defne dallı çelengin en üst noktasına yerleştirilerek kadın ile sembolize edilen vatanın savunulmasında zaferin Türklerin olacağı vurgulanmıştır (Görsel: 3.1). Afişlerde ay-yıldız kullanımının görüldüğü diğer bir unsur da taçlardır. Güç, hükümdarlık, iktidar ve soyluluk anlamı taşıyan taçlar, afişlerde kadınların başında görülmektedir. Üzerinde Türkiye yazan taç, ortasına yerleştirilen ay-yıldız ile sonlandırılmıştır (Görsel: 3.6). Tek başına hilal ise İslamiyet'in sembolüdür. İslam dininin nurunu simgeleyen hilal, defne dalları ile beraber taçlarda (Görsel: 3.4, 3.5) ve vatanın kurtuluşunu simgeleyen kadının elbisesi üzerinde kullanılmıştır (Görsel: 3.4). Dinin yanında devleti ve gücü de temsil eden hilaller afişlerde kullanılarak kazanılan zafere dikkat çekilmiş, aynı zamanda dinin de namusuna halel getirilmediği metaforik olarak vurgulanmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında basılan kadın imgeli afişler üzerinde (Görsel: 3.1) haricinde sanatçı adına rastlanmamıştır. Afişlerin hiçbirinde basım tarihi de bulunmamaktadır. Ancak afişler üzerinde yer alan alfabe ve tespit edilen çeşitli bulgular eserlerin tarihlendirilmesinde önemli olmuştur. Millî Mücadele döneminde propaganda unsuru olarak basılan afiş (Görsel: 3.1) yanında, bazı afişlerin (Görsel: 3.2, 3.3, 3.4) Cumhuriyet'in ilanından sonra uygulanan "kültür politikaları" doğrultusunda Millî Mücadele günlerinin hafızalarda taze tutulmasına yönelik olarak basılmış oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca 1939 yılında Hatay'ın Türkiye topraklarına dahil olması, sonraki yıllarda basılan afişlerle hafızalarda canlı tutulmak istenmiştir (Görsel: 3.5, 3.6). Eserler sanatsal açıdan değerlendirildiğinde kapalı kompozisyon düzeninde hazırlanan afiş (Görsel: 3.1) dışında, diğer afişlerin açık kompozisyon düzeninde oluşturulduğu tespit edilmiştir (Görsel: 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6). Bazı eserlerde harekete önem verilirken (Görsel: 3.4), bazılarında kısıtlı hareket (Görsel: 3.1, 3.2, 3.3, 3.5, 3.6) tercih edilmiştir. Bir kısım eserde perspektif bilimsel olarak verilirken (Görsel: 3.2, 3.3, 3.4), bazılarında (Görsel: 3.5,3.6) derinlik yaratılmaya çalışılmıştır. Afişlerde ışık-gölgeye yer verilmiş, ancak ışık etkisi daha yoğun hissedilirken gölgeye yeteri kadar önem verilmediği görülmüştür. Afişlerde güzel günlerin geleceği ümidi hiç kaybedilmemiş ve genel olarak zeminde krem renk tercih edilmiştir. Tasvirlerde doğal renkler kullanılmış ayrıca kırmızı renk ile figürlere dikkat çekilirken yoğun olarak kullanılan kırmızı-beyaz renkli Türk bayrakları ile milli duygular kamçılanmıştır (Görsel: 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6). Eserlerde mekân oluşturulmuş, ifadeye önem verilmiş (Görsel: 3.1, 3.4, 3.6) ve yapılan işin zorluğu vurgulanmıştır (Görsel: 3.3). Ayrıca afişlerde hiyerarşiye yer verilmiş (Görsel: 3.1, 3.4, 3.6), ancak figürleri idealize etme çabası sergilenmemiştir. Eserler üzerinde tespit edilen birçok sanatsal özellik, afişlerin sanat kaygısı güdülerken oluşturulduğunu gözler önüne serse de eserlerde kullanılan anlatımcı üslup, afişlerin mesaj iletme işlevini ön plana çıkarmaktadır. Propaganda malzemesi olan afişlerle verilmek istenen mesajlar alıcı kitleye sanat yoluyla iletmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede eserler daha çok mesaj içerikli olmalarından dolayı üzerlerinde çeşitli semboller kullanılmış ancak bitkisel ya da geometrik hiçbir süsleme motifine yer verilmemiştir.

Sonuç olarak Türk Milleti, kökleri derinlere giden tarihi boyunca vatanı uğruna savaş vermiş, birçok devlet kurarak hür yaşamıştır. Kendi özünde oluşturduğu kültürüyle kutsal gördüğü vatan, millet, devlet, bayrak, din, ordu, lider, aile, kadın ve namus gibi değerlere sahip çıkmıştır. Türklerdeki bu anlayış Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında basılan afişlere de yansımıştır. Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren inandıkları vatan topraklarının kutsal olduğu inancı ve bu toprakların "ana" ve "namus" ile eşdeğerde tutulması, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında hâkim olan milliyetçi ideoloji tarafından da sürdürülmüştür. Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1877-1878) Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine Namık Kemal'in Vatan Mersiyesinde dile getirdiği;

"Vatanın bağına düşman dayadı hançerini
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini."

Dizelerine, I. İnönü Zaferi sonrası 13 Ocak 1921 günü TBMM'de yaptığı konuşmasında gönderme yapan Mustafa Kemal Paşa'nın;

"Vatanın bağına düşman dayasın hançerini

Bulunur kurtaracak bahtı maderini.”

Sözleri de vatan topraklarının “ana” gibi görüldüğünü gözler önüne sermektedir.

Basıldıkları dönemin siyasi ve askeri gelişmelerini ve sosyal hayata etkilerini yansıtmaları, aynı zamanda da dönemin düşünsel yapısını aktarması bakımından birer belge niteliğinde olan afişlerin ayrıca estetik özellikler taşıyan birer gösterge oldukları görülmektedir. Afişlerde vatani kurtaracak kadrolar, vatan savunmasına destek veren kadınlar, Ulusal Kurtuluş Savaşı ile kazanılan zafer, Misak-ı Milli sınırları, Hatay’ın 1939 yılında Türkiye topraklarına katılması gibi işlenen bütün konular kadın imgesi ile yansıtılırken; kadın, vatanın, istiklalın, dinin ve Türk milletinin namusu olarak anlatılmıştır. Afişlerde geometrik ya da bitkisel herhangi bir süsleme motifi görülmezken, Yunan Mitolojisi kaynaklı evrensel bir sembol olan defne dalı çelenk kahramanlığın ve zaferin vurgulanmasında önemli görülmüştür. Ayrıca kültürel alt yapıdan gelen unsurlarla, alegorik, anlatımcı bir üslup kullanılmış ve bu anlatım Türk milletinin alameti olan, dilinden ve gönlünden düşürmediği ay-yıldızlı bayrak ve İslam dininin sembolü olan hilal gibi simgelerle güçlendirilmiştir. Afişlerde Türk vatanının teminatı olan Türk askeri önemsenmiş, Atatürk’ün de Millî Mücadele’nin bayraktarlığını yaptığı hiyerarşi ile vurgulanmıştır.

Türkler çok köklü bir kültürün sahibi ve temsilcisi olmuşlardır. İstiklal Savaşı’nda gerçekleştirilen mücadelede manevi değerlerle desteklenerek zafere ulaşılmıştır. Kahramanlıklarla dolu mazisi ile öğünen Türk Milletinin geleceğe umutla bakması da kaçınılmazdır. Ancak ulusal bilincin kazanılmasında savaşlar, felaketler, zaferler ve milli değerler önemli olmuştur. Türk tarihine önem verilmeli ve XX. yüzyıl başında yazılan “Ulusal Kurtuluş” destanına ışık tutan bu belgeler, yeniden gündeme getirilerek milli hafıza oluşturulmalı ve ulusal bilinç, genç nesillere aktarılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akandere, O. (1999). 11 Nisan 1920 (1336 Tarihli Takvim-i Vekayi’de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar. *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(24), 417-467.
- Akandere, O. (2008). Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (70), 17-56.
- Akşin, S. (2017). *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-III İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anonim. (2001). Türk Destanları. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, (Cilt. 1)* İçinde (s. 86-471). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Arık, R. O. (1990). *Coğrafyadan Vatana*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (2006). *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (Cilt. 4)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Avşar, S. (2010). Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Bayram Kodaman), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baratova, S. L. (2002). Orta Asya’daki Türk Kağanlığı (M.S. 600-800). *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt. 2)* İçinde (s. 141-154).. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2020). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Beydilli, K. (2007). Osmanlılar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt. 33)* İçinde (s. 502-505). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC’si*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eberhard, W. (1945). Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında. *Belleten*, 9(35), 319-340.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Gökalp, Z. (2019). *Türk Töresi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2002). Türklerde Ahlak. *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt. 3) İçinde* (s.504-515). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1980). *Dede Korkut Hikayeleri*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Gültepe, N. (2020). *Türk Kadını Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2000). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2001). Kadın. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt. 24) İçinde* (s.86-94). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnan, A. (1986) *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyalleri ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (2020). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2021). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karahan, F. (2014). Millet ve Milliyet Bakımından Türk Milleti (Felsefi Bir Yaklaşım). *The Journal of Academic Social Science Studies, 0(28), 97-112*.
- Karakaş, S. (2002). İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri. *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt: 5) İçinde* (s. 329-365). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocatürk, U. (2007). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kuran, E. (1981). *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, A. (1993). Milli Birlik ve Vatan Sevgisi. *Diyanet Aylık Dergi, 0(25), 8-11*.
- Mülayim, S. (1994). *Sanata Giriş*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Najmabadi, A. (2013). Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak. (Ed. A. G. Altınay). *Vatan, Millet, Kadınlar İçinde* (s. 127-165). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okumuş, E. (2002). Tanzimat'ın Dili. *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt. 15) İçinde* (s. 220-237). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). Osmanlılarda Millet Sistemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt: 30) İçinde* (s. 66-70). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ögel, B. (2019). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öke, M. K. (1988). *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk İstiklal Mücadelesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özdağ, M. (2003). *Türklük ve İslamiyet*. Ankara: Avrasya Bir Vakfı Yayını.
- Pehlivanlı, H. (1992). *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- Sakallı, B. (2002). Sosyal Açından Millî Mücadeleye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine Genel Bir Bakış. *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt: 15) İçinde* (s.1214-1226). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Shaw, J. S. (2002). Türk İstiklal Harbi. *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt: 15) İçinde* (s.1445-1510). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sarıkoyuncu, A. (1995). Mehmet Rıfat Efendi (Börekçi)'nin Millî Mücadele'deki Hizmetleri. *Diyanet İlim Dergisi, 31(1), 79-102*.
- Sarınay, Y. (2002). İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi. *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt: 14) İçinde* (s. 1471-1500). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Selçuk, H. (2014). *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Şerifsoy, S. (2013). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. (Ed. A. G. Altınay). *Vatan, Millet, Kadınlar İçinde* (s. 167-200). İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri. (2003). *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)* Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını No: 62.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük, (11. Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2002). Türkler ve İslamiyet. *Türkler Ansiklopedisi, (Cilt: 4) İçinde* (s. 510-533). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Turan, Ş. (2014). *Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yeniden Yapılanan Ailelerin Tanınması ve Yaşanılan Başlıca Güçlük Alanlarının Belirlenmesi* *

Öğr. Gör. Dr. Ceylan Sülü Akgül

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9147-9664>

Kırıkkale Üniversitesi, Delice Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, Kırıkkale – TÜRKİYE

Doç. Dr. Recep Yıldız

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0584-6649>

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Balıkesir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.12.2021

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Aile

Boşanma

Yeniden Yapılanan Aile (Üvey Aile)

Ailede Yaşanan Değişim

Yeniden Yapılanan Ailelerde

Yaşanılan Güçlükler

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu çalışma, 1. yazar Dr. Ceylan Sülü Akgül’ün 2. yazar Doç. Dr. Recep Yıldız danışmanlığında hazırladığı “Yeniden Yapılanan Ailelerde Ebeveyn ile Çocuk Arasındaki İlişkiye Yönelik Aile Danışmanlığı Bağlamında Yeni Bir Model Önerisi” isimli 646303 nolu Doktora Tezi’nin bir bölümünden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.58009>

Öz

Araştırma, yeniden yapılanan aileleri tanımlamak, bu aile türünü damgalayıcı (üvey aile olarak anılmaları) boyuttan çıkararak keşfedilmemiş yönleri ve yaşanılan güçlük alanlarının derinlikleri ile birlikte alan yazınına kazandırmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak yeniden yapılanan aileler tanımlanmış ve bu ailelerde ebeveyn ve çocuk arasında yaşanan belirli güçlük alanlarına yer verilmiştir.

Araştırmada fenomenolojik temele dayanan nitel bir araştırma deseni oluşturulmuştur. Kırıkkale ilinde ikamet eden yirmi yeniden yapılanan aile üyesi ile ayrı ayrı ve derinlemesine görüşmeler yapılarak bulgular elde edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen aileler, kişilerin kasıtlı olarak seçimine dayanan amaca yönelik örnekleme (amaçsal örnekleme) yöntemi ile belirlenmiştir. Elde edilen görüşme bulguları Maxquda 2020 programı kullanılarak öncelikle ortak kavramsal kodlar oluşturulup akabinde ilgili temaların oluşturulması ile analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan tema ve alt temalar ise; ‘Çocuklar, Yeni eş, Eski eş, Evlilikte geçen süre, Psikolojik Güçlükler, Ekonomik Güçlükler, Hukuksal Güçlükler, Kültürel mit güçlükleri, Mahremiyet güçlükleri, Sosyo-kültürel Güçlükler’ olarak belirlenmiş ve paylaşılmıştır.

Elde edilen bulgular neticesinde yeniden yapılanan ailelerin hem temel belirleyicinin hem de başat güçlük alanının ‘çocuk/lar’ olduğu tespit edilmiş, bunun yanında temalara ayrılan diğer birçok etmenin ayrı ayrı güçlük alanı oluşturduğu tespit edilmiştir. Bilhassa aile yapısının, rollerinin, aile içi etkileşim ağının, hiyerarşinin, gücün ve dengenin yeniden yapılandığı ve uygun bir müdahalenin sunulmadığı durumlarda evlilik ve aile birliğinin tekrar tekrar sekteye uğradığı ve boşanmaya kadar gidebildiği de tespit edilen çarpıcı veriler arasında yer almaktadır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Sülü Akgül, C. ve Yıldız, R. (2022). Yeniden Yapılanan Ailelerin Tanınması ve Yaşanılan Başlıca Güçlük Alanlarının Belirlenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 449-476.

Recognition of Reconstructed-Restructuring Families and Determination of Major Areas of Challenging **

Asst. Prof. Dr. Ceylan Sülü Akgül

Kirikkale University, Delice Vocational School, Department of Social Work and Counseling, Kirikkale – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Recep Yıldız

Bandırma Onyedli Eylul University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, Balıkesir – TURKEY

Article History

Submitted: 25.12.2021

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Family
Divorce
Restructuring-Reconstituted-
Reconstructed Family
Change in Family
Difficulties in Reconstructed-
Restructuring-Reconstituted
Families

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

* This study was produced from a part of the doctoral thesis 'A New Model Proposal in the Context of Family Counseling for the Relationship Between Parent and Child in Reconstructed Families' under the supervision of the 2nd author by the 1st author.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.58009>

Abstract

This research was written in order to define the restructured-restructuring families, to get this family type out of the stigmatizing (they are called step-family) dimension and to bring it to the literature with its unexplored aspects and the depth of the difficulties experienced. In this context, firstly, the restructured- restructuring families were defined and the specific difficulties experienced between the parent and the child in these families were included.

In the research, a qualitative research design based on phenomenological basis was created. Findings were obtained by conducting separate and in-depth interviews with twenty restructured-restructuring family members residing in Kirikkale province. Families included in the study were determined by the purposeful (purposive sampling) sampling method based on the deliberate selection of individuals. The interview findings were analyzed by first creating common conceptual codes and then creating related themes using the Maxqda 2020 program. The themes and sub-themes used in the research are; It was determined and shared as 'Children, New spouse, Ex-spouse, Time spent in marriage, Psychological Difficulties, Economic Difficulties, Legal Difficulties, Cultural Myth Difficulties, Privacy Difficulties, Socio-cultural Difficulties'.

As a result of the findings obtained, it has been determined that both the main determinant and the dominant difficulty area of restructured-restructuring families are 'child/s'. It is among the striking data that it has been determined that marriage and family unity are repeatedly interrupted and may lead to divorce, especially in cases where family structures, roles, intra-family interaction network, hierarchy, power and balance are restructured and an appropriate intervention cannot be offered.

GİRİŞ

İnsanoğlunun sahip olduğu en kadim kurum, aile kurumudur. Aile kurumu tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişim ve dönüşümler yaşamakta ve bu dönüşümler neticesinde çeşitli kırılmalarla karşı karşıya kalmaktadır. Yeniden yapılanan aileler de bu kırılmanın meydana getirdiği ve profesyonel bir destek ağının geliştirilmesinin elzem kıldığı ailelerin başında gelmektedir. Çiftlerden en az birinin daha önce bir evlilik yapmış olduğu ve bu evliliğinden meydana gelen çocuk ya da çocuklarla birlikte yeni bir evlilik gerçekleştirdiği yeniden yapılanan aileler gerek oluşum gerekse yaşadıkları güçlükler bakımından diğer birçok aile tipolojisinden farklılıklar göstermektedirler. Bir günde hem yeni bir eş hem de yeni bir ebeveyn olan bireylerin kurduğu aileler alan yazında ekseriyetle 'üvey aile' olarak anılmakta ve tanımlanmaktadır. Ancak bu durumun yeni kurulmuş olan aile birliğine karşı hem önyargılı ve öteleyici bir tavrın oluşmasına hem de zihinlerde olumsuz izlenimlerin oluşmasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Bu bağlamda birçok farklı uzmana ve kaynağa başvurularak 'üvey aile' kavramı yerine 'yeniden yapılanan aile' kavramı kullanılmıştır. Yine Batı toplumlarında sayıları da bir hayli dikkat çekici olan bu aileler, Türkiye'de sayıları artış göstermesine rağmen keşfedilmemiş birçok unsuru da bünyesinde barındırmaktadır (Sülü Akgül, 2020).

Yeniden yapılanan aile, ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin daha önce evlilik yaşadığı ve önceki evliliklerinden olan çocukları ile birlikte yeni bir evlilik yapmış olduğu ailelerdir (Özabacı ve Erkan, 2017: 2). Bir kişinin boşanma sonrasında, çocuğun velayet hakkına sahip ebeveynlerinden herhangi birisiyle evlenmesi ve bu ebeveyn ile aynı hane içinde yaşamını idame ettirmeye başlamasıyla yeniden yapılanan aileler kurulmuş olur (Mahoney, 2006: 81). Bu oluşum sonrasında doğrudan üvey ebeveyn-üvey çocuk¹ ilişkisi başlamış olur. Yeniden yapılanan aileler birkaç farklı şekilde oluşabilmektedir. Bu bağlamda bu aileler her iki tarafında ikinci bir evlilik yapmış olması ile kurulabileceği gibi çiftlerden birinin ikiden fazla (örneğin üçüncü veya dördüncü evlilik) evlilik yapmış olması ile de kurulabilmektedir. Yine çiftlerin birinin daha önce herhangi bir evlilik yapmamış olsa dahi diğer eşin daha önce başka bir evlilik yapmış olması da yeterli olmaktadır. Fakat bu ailelerde yapılan evliliklerin sayısı belirleyici olmamaktadır. Belirleyici olan bu evlilikler sonucunda çiftlerden en az birinin eski birlikteliğinden çocuk sahibi olma ve yeni kurulan ailede birlikte yaşama durumudur (Coleman, Ganong ve Fine 2000: 1288-1290). Anlaşılabacağı üzere yeniden yapılanan aileler, yeniden evlenen ailelerden farklı dinamikler taşımaktadır. Alan yazında farklı zamanlarda yapılan çeşitli çalışmalar incelendiğinde yeniden yapılan evlilikler (yeniden evlenmeler) ile yeniden yapılanan aileler karıştırılmakta ve bu durum anlam kargaşası oluşturduğu anlaşılmaktadır. "Tamamlanmamış bir kurum" olarak ifade edilen bu aileler Cherlin (1978: 639)'in ifadesiyle toplum içerisinde büyüyen fakat rollerin, kuralların, ilk evliliğin yerleştiği; kadının çocuk bakım sorumluluğu üstlendiği, erkeğin evi geçindirme sorumluluğunu yüklediği, çekirdek aileye benzemeye çalışan fakat kendine özgü sorunları ve dinamikleri olan aile türüdür. Artan boşanma oranları ile birlikte oluşumu hız kazanmaktadır. Boşanan çiftlerin önceki evliliklerinden oluşan çocukları ve yeni evliliklerinden olan çocukları ile beraber ortaya çıkmaktadır (Dirimeşe, 2016: 20).

Boşanma ve sonrasında oluşan aile tipinde; üvey çocuklar ve yeni evlilikten meydana gelen çocuklar "yeni üvey anne, üvey kız kardeş, üvey erkek kardeş, üvey baba, üvey büyük anne..." gibi yeni, çeşitli ve farklı ilişki yapılarını meydana getirmektedir (Zeybekoğlu Dünder, 2016: 53). En sık, daha önce evlenmiş olan bir kişinin eşinin ölümü, boşanma ve terk etme sonucunda evlilik birlikteliğinin sona ermesinden sonra daha önce evlenmiş veya hiç evlenmemiş bir başka kişiyle evlenmesi sonucu yeniden yapılanan aileler oluşmaktadır (Gladding, 2012: 96).

¹ Belirli kısımlarda bilhassa İngilizce alan yazından yapılan çevirilerde 'üvey' ifadesinin geçtiği bölümler anlaşılabilirliği bozmamak adına metnin akışına göre müdahale edilmeden sunulmuştur.

Yeniden yapılanan aile tipinin en temel belirleyicisi üvey bir ebeveyn ve çocuk olmaktan geçmektedir. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde de değinildiği üzere yeniden yapılanan ailelerde en sık karşılaşılan temel sorunun ebeveyn ve çocuk/lar arasında olduğu tespit edilmiştir. Yeniden yapılanan aileler bir takım alt sistemleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar (Hartin, 1990: 38; Dupuis, 2010: 242):

1. Biyolojik ebeveyn çocuk alt sistemi (biological parent-child subsystem)
2. Biyolojik olmayan/üvey ebeveyn çocuk alt sistemi (nonbiological stepparentstepchild subsystem)
3. Üvey kardeş alt sistemi (stepsibling subsystem)
4. Boşanma sonrası çocuk ile birlikte yaşamayan ebeveynin ailesi ya da akrabalarını içeren alt sistem (parental/ex-spousal subsystem)'lerdir.

Biyolojik ebeveyn çocuk alt sistemi önceki evliliğinden çocuğu ile gelen eş ve onun çocuğu arasındaki ilişkiyi (doğrudan ilişki); üvey ebeveyn ve çocuk alt sistemi karşı eş ve çocuk arasındaki ilişkiyi (dolaylı ilişki); üvey kardeş alt sistemi eşlerin eski evliliklerinden gelen çocuklarının bir araya gelmesi ya da eski evlilikten bir araya gelen çocuk/lar ve yeni evlilikten meydana gelebilecek çocuk/lardan oluşan ilişkiyi içermektedir. Boşanma sonrası çocuk ile birlikte yaşamayan alt sistemde ise çocuk eski eşin akrabalarıyla ya da kendi öz ebeveyninin akrabalarıyla yaşamını sürdürmektedir. Her alt sistem bu aile yapılanmasında görülebilmekte ve her bir adımda ayrı bir sorunla karşı karşıya kalılabilmektedir.

Türkiye'de yeniden yapılanan ailelere yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle yeniden yapılanan aile tipolojisinin sayısını ve istatistiklerini belirleyebilecek herhangi bir veri tabanı ve veri kaynağı mevcut değildir. Lakin yeniden yapılanan aileler, Avrupa asıllı - Beyaz-Amerikalılar arasında sık rastlanmakta, Amerika Birleşik Devletleri'nin tamamında yaşayan tüm gruplar arasında oldukça yaygın hale gelmiş, onlar için normal kabul edilebilir bir duruma gelmiş bulunmaktadır (Mc-Goldrick ve Carter, 2005: 420-421). Özellikle Amerika'da 1980'li yıllardan sonra yeniden yapılanan aile sayıları artan boşanma oranları ile büyük bir tırmanışa geçmiştir. Bu durum hem aile formunun daha fazla yaygınlık kazanmasına, hem bu aile formuna yönelik bilgi ağının ve verilerin oluşturulmasına, hem de oluşan/oluşabilecek risklere karşı eylem planının hazırlanmasına zemin hazırlayabilmektedir.

1980 sonrası oluşan bu aile çözülme hareketine İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem tanıklık etmektedir. Bu durumun en somut göstergesi, 1980'li yıllarda Amerika'da ilk evliliklerden sonra ortaya çıkan boşanma oranının %7 iken 1980'li yıllardan sonra %50'lik bir dereceye varmasıdır. 1980'li yıllar eşi benzeri görülmemiş bir aile çözülmesini akabinde getirmiş ve yeniden yapılanan ailelerin oluşumu için çok büyük bir zemin hazırlamıştır (Murray ve Kardatzke, 2009: 127-129; Martin ve Bumpass, 1989: 39-41). 1990'lı yıllara gelindiğinde Amerika toplumunda iki milyon evli çiftten biri, en az bir kez daha yeni bir evlilik yapmış durumdadır. Boşanan her dört kişiden biri tekrar evlilik yapmayı tercih etmiştir. Dahası her üç Amerika vatandaşından birinin hayatlarında en az ikinci kez evlilik yapacakları öngörülmektedir (Carter ve Mc-Goldrick, 1999: 125; Levine, 1990: 50).

1. YENİDEN YAPILANAN AİLELERİN KENDİNE ÖZGÜ DİNAMİKLERİ

Yeniden yapılanan aileleri niteleyecek en güzel ifadelerden biri onların 'umutlardan ve kayıplardan doğan' aileler olmalarıdır. Bu durum ifade de belirtildiği üzere gerek ebeveynlerde gerek çocuk/larda yeni umutlar ve beklentiler oluşturmaktadır. Her iki bireyde yeniden oluşan aile yapılarına, geçmişe nazaran daha olumlu beklentiler ve daha iyi olacağı inancı ile yola koyulmaktadır. Bu bağlamda yeniden yapılanan ailelerin özelliklerini aşağıdaki sıralamak mümkündür (Visher ve Visher, 1993: 236-238):

1. Çiftlerden birinin en az daha önceden bir veya daha fazla evlilik yapmış olması

gerekmektedir.

2. Yeniden yapılanan aile tipolojisinde üvey bir ebeveyn konumunu çiftlerden herhangi biri ya da her ikisine kazandıracak olan (önceki evlilikten olan) 'çocuğun' varlığıdır.

3. Daha önce evlenmiş olan çiftin eşinden boşanması veya eşinin vefat etmesi sonucu evlenmesi, yeni yapılacak olan evlilikte farklı yapıları oluşturmaktadır. Bu nedenle daha önce yapılmış olan evliliğin nasıl son bulduğu ikinci evliliğin çerçevesini belirleyen en temel faktördür. Bu önemli detay atlanmamalıdır.

4. Yeniden yapılanan aileler diğer aile tipolojileri ile çeşitli benzerlik ve farklılıklar göstermektedir. Ancak başlı başına yeni bir formu temsil ettiği için her halükârda kendine özgü dinamikleri, sınırları ve güçlükleri bulunmaktadır.

5. Geçmiş evlilikten kaynaklı problemler kısa sürede çözümlenmeyebilir, bu durum yeni evliliği de etkileyecek önemli bir unsur olabilmektedir.

6. Yeniden yapılanan aileler diğer aile tipolojilerine kıyasla en tecrübeli aile kategorisine girebilecek nadir aileler (yaşlı aileler gibi) arasında yer almaktadır. Aile üyelerinden herhangi biri veya her ikisi de daha önce mutlaka evlilik, çocuk sahibi olma, boşanma, terk edilme veya ölüm durumlarını yaşamışlardır.

7. Yeniden yapılanan ailelerin, aile kurumuna karşı olan tutumlarının olumlu olduğu düşünülebilir.

8. Yeniden yapılanan ailelerde özellikle Batıda yapılan çalışmalar sonucunda kanıtlanan en önemli veri, bu aile tipolojisinde en çok etkilenen grubun çocuklar olduğudur. Bu durum ise ebeveynlerin çocuk eksikli problemler yaşamasını tetiklemekte ve ebeveyn çocuk arasındaki ilişkiyi önemli oranda etkilemektedir. Neticede yeni oluşan aile formu büyük çıkmazlara girebilmektedir.

2. YENİDEN YAPILANAN AİLELERİN OLUŞUM EVRELERİ

Yeniden yapılanan ailelerin oluşumu, en çok, daha önce bir evlilik geçirmiş olan bir kişinin eşinden boşanması, eşinin ölümü ya da eşinin terk etmesi sonucunda evlilik birlikteliğinin son bulmasından sonra daha önce evlenmiş veya hiç evlenmemiş bir başka kişiyle evlenmesi sonucu oluşmaktadır. Yeni kurulan bu evlilikte eşlerden birinin veya her ikisinin çocuk ya da çocukları olabilmektedir (Gladding, 2012: 112). Çocuk sahibi olan bireylerin yeni bir evlilik kararı almasında gerek kadınlar gerekse de erkekler açısından farklı dinamikler etkili olmaktadır. Sosyo-kültürel değerler, ekonomik şartlar, psikolojik ve cinsel nedeneler bunların başında gelmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında hem kadınlar hem de erkekler için önceki evlilikten olan çocuk/ lar ve cinsel ihtiyaçların karşılanması ortak bir neden olurken, kadınlar ve erkeler için ayrı ayrı değerlendirildiği iki grup içinde sonuçlar farklılaşmaktadır. Kadınlar özelinde, boşanmış kadınların toplumda damgalanmaya maruz kalması, cinsel bir obje olarak algılanmaları ve ekonomik güçlükler yaşamaları; erkekler özelinde, boşanmanın sosyal bir başarısızlık olarak algılanması, hayatlarının tekrar düzene girmesi isteği, sosyal anlamda toplumun evliliği bir kazanç olarak atfetmesi (Demirci, 2015: 2) onları yeni bir evliliğe götürmektedir.

Dünya geneline bakıldığında ise kadınların; daha fazla ekonomik ve sosyal güç arayışları (Burgoyne ve Morison, 1997: 392), erkeklerin ise aile ortamı arayışlarının daha fazla etkili olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu sosyo-kültürel, ekonomik ve psikolojik nedenler gerek kadınları gerekse de erkekleri yeni bir evlilik gerçekleştirmeye adım adım yaklaştırmaktadır.

Gladding (2012: 97) yeniden yapılanan ailelerin oluşumunu gelişimsel bir çizelge ile tasvir etmiştir. Buna göre:

Tablo 1: Yeniden Yapılanan Ailelerin Oluşumuna Dair Gelişimsel Çizelge

Aşama	Gerekli/Uygun Tutum	Gelişimsel Görev
1. Yeni ilişkinin başlangıcı Katılım süreci	İlk evlilikle ilgili kayıp duygusunun çözümlenmesi ("duygusal boşanma")	Yeni evliliğe katılım ve yeni bir aile kurmanın belirsizlik ve karmaşık güçlükleriyle baş etmeye hazır olma
2. Yeni evliliği/aileye kavramsal boyut kazandırma ve planlama süreci	Yeni bir aile kurmaya ilişkin kendi, eşin ve çocukların korku ve kaygılarını kabul etme 1. Birçok yeni rol 2. Sınırlar: mekân, zaman, üyelik ve otorite Duygusal sorunlar: suçluluk, sadakat, çatışmalar, karşılıklı arayışı, geçmişin çözümlenmemiş acıları	a. Sözde yakınlığı önlemek için yeni ilişkilerde açıklığa önem verme b. Eski eşlerle ebeveynlik görevlerini paylaşımıyla ilgili işbirliği kurmayı planlama c. Çocuklara iki sisteme aidiyetten kaynaklanacak korku ve aidiyet ile ilgili çatışmaları yaşamamaları konusunda yardım etmeyi planlama d. Akraba ilişkilerine yeni aile, eş ve çocukların dâhil edilmesini planlama e. Çocukların eski eşin ailesi ile bağlarını korumayı planlama
3. Yeniden evlenme ve ailenin yeniden yapılanması süreci	Önceki eş ve "aile birliği" idealleri ile vedalaşma; daha geçirgen sınırları olan yeni tip aile modelini kabul etme	a. Aile sınırlarını, yeni eş ve üvey-ebeveyni alacak şekilde yeniden tasarlama b. Oluşan farklı aile alt sistemlerini birbiriyle ilişkilendirme c. Çocukların velayetinde olmadıkları ebeveyn ve bu ebeveynin geniş ailesiyle ilişki kurmalarını sağlama d. Anılar ve geçmişi paylaşmak şartıyla yeni ailenin entegrasyonunu sağlama

3. YENİDEN YAPILANAN AİLELERİN KARŞILAŞTIĞI GÜÇLÜK ALANLARI

Alan yazında yeniden yapılanan aileler açısından öne çıkan birtakım ortak güçlük alanları bulunmaktadır. En büyük ve başat güçlük alanını çocukların varlığının oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak bu aileler; yeni ve eski eşin varlığı, evlilikte geçen süre, psikolojik, sosyal çevre, ekonomik, hukuksal, kültürel mitler, mahremiyet ve sosyo-kültürel etmenler kaynaklı birçok farklı güçlük alanı ile karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır (Sülü Akgül, 2020). İlgili başlık altında konuya ilişkin başlıca alan yazın bilgilerine yer verilmiştir.

1988 yılında yapılan bir çalışmada, yeniden yapılanan aileler için çocuğun kritik önemine ayrıca yer verilmiştir. Üvey bir çocuğun varlığı, ebeveynler arasında birincil stres faktörü olarak tespit edilmiştir (Peek, Bell, Waldren ve Sorell, 1988: 701-705). Aileye katılan yeni bir üyenin varlığı başta kabul problemi olmak üzere; uyum, itaat, iletişim gibi birçok sorunu da akabinde getirmektedir. Demirci (2015: 145) tarafından yapılan çalışmada, üvey ebeveyn çocuk arasındaki ilişkide en dikkat çeken noktanın, üvey ebeveynin daha önce gerçekleşen evlilikten olan çocuğu kabul etmeme riskini saptamış olmasıdır. Elde edilen bu verilere ek olarak, evliliğin devam etmesi konusunda da etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum 'üveylik' kisvesi kazanan tüm fertler için geçerlidir. Yeni ebeveynin çocuğu kabul etmekte tereddüt yaşaması ve istememesi kadar, çocuk/lar da yeni bir ebeveynin varlığını kabul etmemekte zorlanmaktadır. Bu bağlamda Demirci (2015: 146) ekonomik özgürlüğü olmayan ve üvey statüsünde olan kadınların evliliğin son bulmaması için çocuklara daha baskıcı davrandığını da vurgulamıştır. Görüldüğü üzere çocuklar yeni bir ebeveyni kabul

etme konusunda büyük problemler yaşamakta ve gerek ebeveynleri gerekse de yeni kurulan aile birlikteliğini önemli risklere sokmaktadır. Ebeveynlerde bu duruma bilinçli müdahalelerde bulunmadıkları durumlarda yeni bir boşanma sürecinin kapıları aralanmaktadır.

Çocuklar özelinde yaşanabilecek diğer bir güçlük alanı ise çocukların yeni oluşan aile birliği sonucunda doğrudan okul başarısı, mezuniyet dereceleri, okula devam etme durumları ve akademik başarılarının olumsuz etkilenme durumları üzerinedir. Yapılan çalışmalar, tek ebeveynli ve yeniden yapılanan aileler için pek iç açıcı sonuçlar doğurmamıştır. Buna göre bu ailelerde yaşayan çocukların, mezuniyet dereceleri, okul başarıları ve akademik başarı düzeylerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Özellikle de eğitim hayatını sürdürmeme, evden daha erken yaşlarda ayrılma eğilimlerinin çok daha yüksek düzeyde olduğu da saptanan bulgular arasındadır (Astone ve McLanahan, 1991: 310-318; Bogenscheider, 1997: 718-728). Bu durum aile içerisindeki stresli ortama atfedilmiştir. Üvey çocuklar, ailede huzuru sağlamanın ve kendi refahlarını korumaya çalışmanın bir yolu olarak evden erken ayrılmayı tercih etmektedirler (Hanson, McLanahan ve Thomson 1996: 147-150). Yine yeniden yapılanan ailelerdeki çocukların problemleri incelendiğinde, özellikle ergenlik dönemindeki üvey çocukların, evlilik dışı çocuk sahibi olma, alkol, uyuşturucu madde kullanma ve tutuklanma gibi sorunlu davranışları diğer çocuklara nazaran daha fazla yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Hoffman ve Johnson, 1998: 636; Coughlin ve Vuchinich, 1996: 495). Araştırma bulguları yaygın olarak değişiklik göstermesine rağmen yeniden yapılanan ailelerdeki çocukların, ilk evliliklerdeki ailelerin çocuklarına nazaran daha fazla sorun ve güçlük yaşama riski taşıdığı saptanan bulgular arasında yer almaktadır (Coleman vd., 2000: 1297).

Ebeveynlerin çocuk/lar kaynaklı yaşadığı güçlüklerinde, sosyal sermaye modelini kullanan birçok araştırmacı hatayı ebeveynlerde bulmuştur. Üvey ebeveynli hanelerde ebeveynlerin çocukları yetkin bir şekilde yetiştirme yeteneği sergilemediği; gerekli sosyal desteği, zamanı ve enerjiyi sağlamadığı gözlemlenmiştir. Sosyal sermaye modeli, ebeveynlerin üvey çocukları yerine; yeni eş, eski eş, eski akrabalar gibi diğer birçok yetişkin ile ilişki içerisinde girmenin bir sonucu olarak çocuklarla ilişki gücünü yaşadığını iddia etmiştir (Downey, 1995: 876-820; Pong, 1997: 738-740). Davranış problemleri çalışmaları ise sosyal sermaye modelinin iddialarını doğrular nitelikte sonuçlara erişmiştir (Kim, Hetherington ve Reiss, 1999: 1215).

Mevcut evlilikte önceki eş de kaçınılmaz olarak eski bir bağ olarak algılanmaktadır. Faber (2004: 120-130) bu durumu "duygusal bir bagaj"a benzetmiştir. Bu bagaj yeni evlilikte yanlış anlamalara da kapı aralamaktadır. Benzer şekilde, yeni eş ve eski eş arasında kıyaslamaların yapılacağı, yeni eşin bazı boyutlarda hem ileride hem de geride olduğu gibi algılamaların olabileceği düşüncesi de eski eşin varlığına ilişkin ayrı bir güçlük alanıdır (Bernstein, 2000: 310; Dupuis, 2007: 92-99). Yapılan ampirik çalışmalar eski eşle yaşanan yoğun olumlu ya da olumsuz ilişkinin yeni çiftin ilişki kalitesini olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermiştir (Adler-Baeder ve Higginbotham, 2004: 451-576; Knox ve Zusman, 2001: 70-74). Eski eşin varlığı yoğun bir rekabet duygusunun yaşanmasına da sebebiyet verebilmektedir. Medeni eş gerçeği kabul etmekte zorlanabilmekte, aile fertlerinin sürdürdüğü bağı sadakatsizlik olarak algılayabilmektedir. Son olarak eski eş, yeni birlikteliği kabul etmekte güçlük çekebilmekte ve gerek ebeveynlere gerekse çocuklara ayrı ayrı sorunlar yaşatabilmektedir. Özellikle bu durum kadınların yeni bir evlilik gerçekleştirmeye karar verdiği anlarda daha fazla zühür etmektedir. Çocuğun üvey bir ebeveyn yanında büyüyeceği fikri eski eşe makul gelmeyebilmektedir. Bu durumun oluşmasında boşanma üzerinden geçen zaman belirleyici olmaktadır. Geçen zamanın fazla olduğu durumlarda mevcut sorunun yaşanma riskinin azaldığı gözlemlenmiştir (Dupuis, 2007: 101; Dupuis, 2010: 245; Hartin, 1990: 38-40).

Evlendikleri andan itibaren geçen süre de yaşanan güçlüklerin şiddetini etkilemektedir. Bu konuda yeniden yapılanan ailelerin ilk aşamada; rol dağılımları, paylaşılan değerler, şefkat ve birlik duygusundan yüksek oranda mahrum oldukları iddia edilmiştir. Bu mahrumiyetin ortadan kalkması geçen süre ile paralellik göstermiştir (Dupuis, 2010: 248). Yapılan çalışmalarda, yeniden yapılanan ailelerin evliliklerinin ilk iki yılında, ilerleyen dönemlere göre daha fazla strese maruz kaldıkları görülmüştür (Amato ve Kane, 2011: 1078-1080). Evlilik sonrası dönemde özellikle anne çocuk arasındaki ilişkilerin ilk iki yılda daha fazla

kötüleştığı ancak iki yıllık dönem sonrasında çekirdek aile yapılarına benzer dinamikler sergilediği de tespit edilmiştir (Hetherington ve Clingempell, 1992: 78). Bu bağlamda evliliğin istikrarı ve geçen süresi de ilişkilerin çekirdek aile yapılarını dönüştürmesini kolaylaştırmaktadır. Yine uzun dönemde yapılan çalışmalar, yeniden yapılanan ailelerde evlilik süresinin önemine sıklıkla vurgu yapmaktadır. Bu aileler için hızlıca beklenen ebeveynlik rolleri, duygusal bağların oluşması, çocuk bakımı ve yönetimi konuları ilişkiyi yıpratmaktadır. Son olarak yeniden yapılanan ailelerde entegrasyonun sağlanması durumunda, ilişkilerin sağlıklı bir şekilde ilerlemesinin beş ile yedi yıl sürdüğü de tespit edilen bulgular arasındadır (Bernstein, 2000: 288-302; Ceglie ve Gardner, 1999: 310; Visher ve Visher, 2003: 530-535). Evlilik dönemi, öncesi ve sonrasında geçen süre, psiko-sosyal güçlüklerin yaşanması ve evlilik kalitesinin de etkilenmesine zemin hazırlamaktadır.

Yeniden yapılanan aileler, ilk evliliklerini yapan bireylere nazaran daha fazla psiko-sosyal güçlüklerle mücadele etmek durumundadır. Bu durum gerek ebeveynler gerekse de çocuklar için ayrı bir sorun alanı oluşturmaktadır. Bir çiftin parçalara ayrılmasının her deneyimi başarısızlık, yeni evliliğin ilki ile aynı yolu izleyebileceği ve bir saldırı ya da geri çekilme duygusunun yaşanabileceği korkusu ise ebeveynler için ayrı bir sorun alanıdır (Dupuis, 2007: 93-102). Şayet önceki evlilikten gelen çözülmemiş duygusal sorunlar mevcut ise bu durum yeni evliliği de tetiklemektedir. Yapılan ilgili çalışmalar, yeniden yapılanan ailelerin hane ortamlarının daha stresli, ilişkilerinin daha az tutarlı ve daha az uyumlu olduğunu ayrıca çocuklarla diğer aile türlerine nazaran daha az olumlu ilişkiler geliştirdiklerini vurgulamıştır (Coleman vd., 2000: 1304). Ayrıca özellikle çocuk sahibi olan ebeveynlerin yeni bir evlilik gerçekleştirmeleri toplum tarafından yeterli kabul görmemektedir. Bu durum ailelerin gerekli sosyal destekten ve destek mekanizmalarından mahrum kalmasına sebebiyet verebilmektedir (Coleman vd., 2000: 1295).

Yeniden yapılanan ailelerin bir diğer güçlük alanı da finansal problemlerdir. Batı kaynaklı birçok çalışma tarandığında, sıklıkla yeniden yapılanan aileler ile tek ebeveynli ailelerin kıyaslandığı, benzer güçlüklerle mücadele etmek durumunda kaldığı ifade edilmiştir. Lakin finansal güçlükler konusu bu iki aileyi hatta diğer birçok aile tipolojisini de dışarıda bırakmaktadır. Gold (2009: 184-186) finansal güçlüklerle ilgili, yeniden yapılanan ailelerin yüzleşmek durumunda kaldığı ekonomik sorunların aile üyelerinin tamamına çok büyük bir stres kaynağı oluşturduğunu ve tek ebeveynli aileleri hariç tutarak diğer tüm ailelere göre daha zayıf durumda bıraktığını ifade etmiştir. Birçok yeniden yapılanan aile; nafaka ödeme, iki farklı evi idare etme gibi diğer ailelerin rastlamayacağı ek giderlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu gibi aileler, “iki yakalarını bir araya getirmek”te büyük zorluklar yaşamaktadırlar (Gladding, 2012: 107). Önceki evlilikten olan ortakların bakım masrafları, yeni birliktelikten oluşan eşin ve çocuk/ların bakım masrafları, buna karşın bireylerin finansal bağımsızlığını koruma istekleri (Coleman vd., 2000: 1292) de ekonomik güçlükler yaşamalarına sebebiyet vermektedir.

Hukuksal güçlük alanında yapılan ilgili çalışmalar, çocukların velayeti, ebeveynlerin ve çocukların ilişkilerini nasıl sürdürecekleri, üvey ebeveyn çocuk arasındaki yasal ilişkilerin mevcudiyeti konusunda da büyük güçlüklerin ve belirsizliklerin yaşandığını sunmaktadır. Çocukların gözetim tarihleri ve sorunlarını önceleyen düzenlemelerin eksikliği de göze çarpmaktadır (Gately, Pike ve Murphy, 2006: 39-45). Bazı Avrupa ülkelerinde ebeveyn çocuk arasındaki ilişkiyi sivil toplum kuruluşları ve devlet desteği ile düzenleyen aile danışma merkezleri kurulmuş olup boşanma sonrasında yeniden evlenmeye kadar olan tüm süreci bu kurumlar takip etmektedirler. Örneğin, İspanya’da 18 yaş altı çocuklar için ‘aile buluşma noktası’ açılmış olup çocuk, birlikte yaşadığı ebeveyni tarafından bu buluşma merkezine getirilmekte ve beraber yaşamadığı ebeveyni ile kolayca görüşme sağlayabilmektedir. Ayrıca ebeveynler çocuklarına nasıl davranış sergilemeleri gerektiği konusunda da profesyonel destek hizmeti almaktadırlar (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011: 34). Eski eş ile ilgili yaşanan sorunlar göz önüne alındığında uygulamanın gerek ebeveynler gerekse de çocuklar için faydalı olduğu düşünülebilir. Mevcut durumda taraflar isterlerse birbirleri ile karşılaşmadan ebeveyn çocuk ilişkisini sürdürme imkânını, herhangi bir üçgenleşmeye düşmeden ve uzmanlar eşliğinde sağlama imkânını bulmuş olur (Sülü Akgül, 2020: 31). Üvey ebeveyn ile çocuk, kanun karşısında birbirlerine yabancı olmaktadır. Ancak velayeti bulunan ebeveyn ile üvey ebeveynin evlilik bağıyla birlikte olmasından ötürü, bu yabancılaşma ilişkisi “yasal yabancılaşma” olarak ifade edilmektedir

(Mahoney, 2006: 85; Troilo, 2011: 611; Nolan, 2000: 7). Bu durum birçok Avrupa ülkesi başta olmak üzere dünyada yoğun eleştirilerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Yeniden yapılanan ailelerin hayatlarını kolaylaştıracak ve yeni kurulan ailede ebeveyn çocuk ilişkisini, üvey ebeveynin çocuk üzerindeki yükümlülüklerini belirleyecek düzenlemelerin eksikliği tartışılmaktadır. İnal (www.academia.edu) çalışmasında, yeniden yapılanan ailelerin kanun karşısında ana veya baba statüsünde bulunmadıklarını, aralarında herhangi bir biyolojik ya da evlat edinme durumu olmaması nedeniyle üvey ebeveynin üvey çocuğa karşı hukuken hiçbir yükümlülüğün bulunmadığını, hatta üvey ebeveynin, üvey çocuğuna olan hak ve yükümlülüklerini biyolojik ebeveyn nazaran yok denebilecek kadar az olduğunu, üvey ebeveynin sadece velayet erkine sahip olan eşine destek olmak ve çocuğa ilgi göstermek ile yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Bu duruma, 4721/TMK m. 338/I hükmünde "... durum ve şartlar zorunlu kıldığı ölçüde çocuğun ihtiyaçları için onu temsil eder" şeklinde yer verilmiştir. Yine tekrar boşanma durumu olur ise nafaka yükümlüsü de üvey ebeveyn olmamaktadır. Sadece eş, maddi taleplerde bulunabilmektedir.

Bunun dışında sadece çocuğun velayet hakkına sahip ebeveynin onun sorumluluklarını yerine getirmediği acil durumlarda üvey ebeveyn çocuğu temsil hakkı verilmektedir. Ancak bu durum yine tam bir yetki hali teşkil etmemekle birlikte, sürekli olması durumunda çocuğa başka bir vasi tayin edilmektedir (Öztan, 2004: 627-628).

Kültürel mitler de bu ailelerin yaşadığı güçlük alanlarında belirleyici olmaktadır. Çocukluk döneminden itibaren duyulan, okunan masallar ve hikâyelerde dahi kötü bir üvey ebeveynin varlığı toplumsal algıları şekillendirmektedir. Yeniden yapılanmaya karşı olumsuz tutumu arttırmaya yardımcı olmaktadır. Özellikle bu hikâyelerin ana karakterini üvey anneler oluşturmaktadır. (Modern tiptan önce çok fazla kadının özellikle doğum esnasında ölmesinden dolayı erkekler ikinci bir evliliği kadınlara göre çok daha yüksek oranda yapmaktadır.) Üvey anneler, kendi çocuklarının iyiliğini düşünen, daima üvey çocuklarıyla yarışan, onlara zulüm eden, onların varlığından rahatsız olan figürlerdir. Babalar ise üvey annenin etkisi altındadır ve pasif bir karakterdir. Pamuk Prenses, Hansel ve Gretel, Yedi Cüceler, Kül Kedisi gibi hikâyeler verilecek örnekler arasında yer almaktadır (Adler-Baeder ve Higginbotham, 2004: 450-498). Görüldüğü üzere, yeniden yapılanan ailelerdeki ebeveynler (özellikle de üvey anneler) sıklıkla olumsuz klişelere maruz kalmaktadırlar. Bu aileler toplumun gözünde çocuklar için, sapkın ve zararlı ebeveynler olarak düşünülmekte, aileyi damgalanma sorunuyla baş başa bırakmaktadır. Tüm bu damgalamalar ise bu aileler için destek mekanizmalarının gelişmesini önleyebilmekte, sosyal sistemlerin görünümünde ve ilgili politikaların gelişmesinde onları 'görünmez' duruma getirebilmektedir (Sülü Akgül, 2020: 30).

Son olarak yine cinsiyet değişkeni göz önüne alındığında, ergenlik döneminde olan kız çocuklarının üvey babalarıyla etkileşimde bulunurken erkek çocuklarına göre daha fazla çatışma, mahremiyet sorunları yaşadıkları, üvey babadan çekinme ve onları aile ilişkilerinin dışında tutma (yabancı muamelesi göstermeleri) isteklerinin daha fazla olduğu, eğitim hayatlarını daha erken sonlandırıp, evden daha erken yaşlarda ayrılma eğilimlerinin olduğu da saptanan önemli bulgular arasında yer almaktadır (Coleman vd., 2000: 1299).

Bu bağlamda yeniden yapılanan ailelerin oluşum süreçlerinin çeşitli evrelerden geçerek oluştuğu ve oluşan bu aile birliğinin temelinde kadın ve erkekler için farklı deneyimlerin ve güçlük alanlarının etken olduğu anlaşılmaktadır. Eşin ilk evliliğinin son bulma süreci ile başlayan evre akabinde bu duruma alışması ve yeni hayatını kurmayı planlama süreci ile gelişmektedir. Evliliğin son bulma şekli de sonrasında oluşan duygusal çözümleri etkilemektedir. Eşin kaybı ve boşanma sonrasında son bulan evlilikler bireyin yeni bir evlilik yapma sürecini ve evliliğe ilişkin düşüncesini şekillendirmektedir (Sülü Akgül, 2020). Bu çalışma kapsamında yeniden yapılanan ailelerin oluşum süreci incelenirken en yaygın oluşum şekli olan boşanma sonrası ortaya çıkan aileler ve bu ailelerin yaşadığı temel güçlük alanlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

4. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri, sosyal hizmette uygulanabilirliği yüksek, bireylerin hayatlarını en ince ayrıntılarıyla ve derinlemesine inceleyen yöntemdir.

Bu yöntem ile bireylerin deneyimleri daha derin bir düzlemde anlaşılabilmekte, empati kurulabilmekte, onların kendine özgü ihtiyaçları, değerleri ve inançlarına uygun tasarlanmış mikro ve makro sosyal hizmet müdahaleleri oluşturulabilmektedir (Krysiak ve Finn, 2015: 187-188).

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan yeniden yapılanan aileler oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen aileler, kişilerin kasıtlı olarak seçimine dayanan amaca yönelik örnekleme (amaçsal örnekleme) yöntemi ile belirlenmiştir. Amaçsal örnekleme, olasılı olmayan ve seçkisiz olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır. Bu örneklemede, araştırmanın amacına uygun olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılması söz konusudur. Belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiği zaman tercih edilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015: 90).

Araştırma kapsamında evreni temsilen Kırıkkale ilindeki yeniden yapılanan 10 aile (20 ebeveyn) örneklem gurubunu teşkil etmektedir. Örneklem seçiminde belirlenen ölçütler:

1. Ebeveynlerden en az birinin, daha önce bir veya daha fazla sayıda evlilik yapmış olması ve bu evliliğin boşanma ile son bulması,
2. Ebeveynlerden en az birinin, boşanma ile son bulan evliliğinden çocuk/lara sahibi olmuş olması,
3. Ebeveynlerden en az birinin, boşanmanın ardından yeni bir evlilik gerçekleştirmiş olması,
4. Yeni eş ve önceki evlilikten olan çocuk ile birlikte aynı hanede ikamet ediliyor olması,
5. Yeni yapılan evliliğin üzerinden en az bir yıllık bir süre diliminin geçmiş olmasıdır.

Örneklem grubuna uygun olan ailelerin belirlenmesi sürecinde bir yıldan daha uzun bir süre kartopu örneklem yöntemine uygun olarak soruşturma yapılmıştır. Bazı aileler görüşme sürecine dâhil olmak istememiş, tedirgin oldukları konuların olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak görüşmeyi kabul eden bireyler ile oldukça verimli bir süreç yaşanmıştır. Araştırmanın veri toplama sürecinde aydınlatılmış onam formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Yine araştırma kapsamında görüşülen ailelerin gizliliklerinin ihlal edilmemesi adına herhangi bir isim belirtilmemiştir. Bulgular kısmında aile üyelerinin ifadelerine ilişkin bilgiler, görüşme sıralamalarına ve cinsiyetlerinin baş harflerine göre belirlenmiştir. Görüşme sürecinde aile dinamiklerine hâkim olmak ve derinlemesine gözlemler yapabilmek adına aile üyelerinin yaşadıkları hanelerde görüşmeler yapılmaya özen gösterilmiştir. Her bir aile üyesi görüşmeye ayrı ayrı alınmış ve onayları dâhilinde görüşmeler ses kaydına, gözlem notları ise not defterine kaydedilmiştir. Görüşmeler 2019 yılı Aralık ayı ve 2020 yılı Ocak ayında gerçekleştirilmiştir.

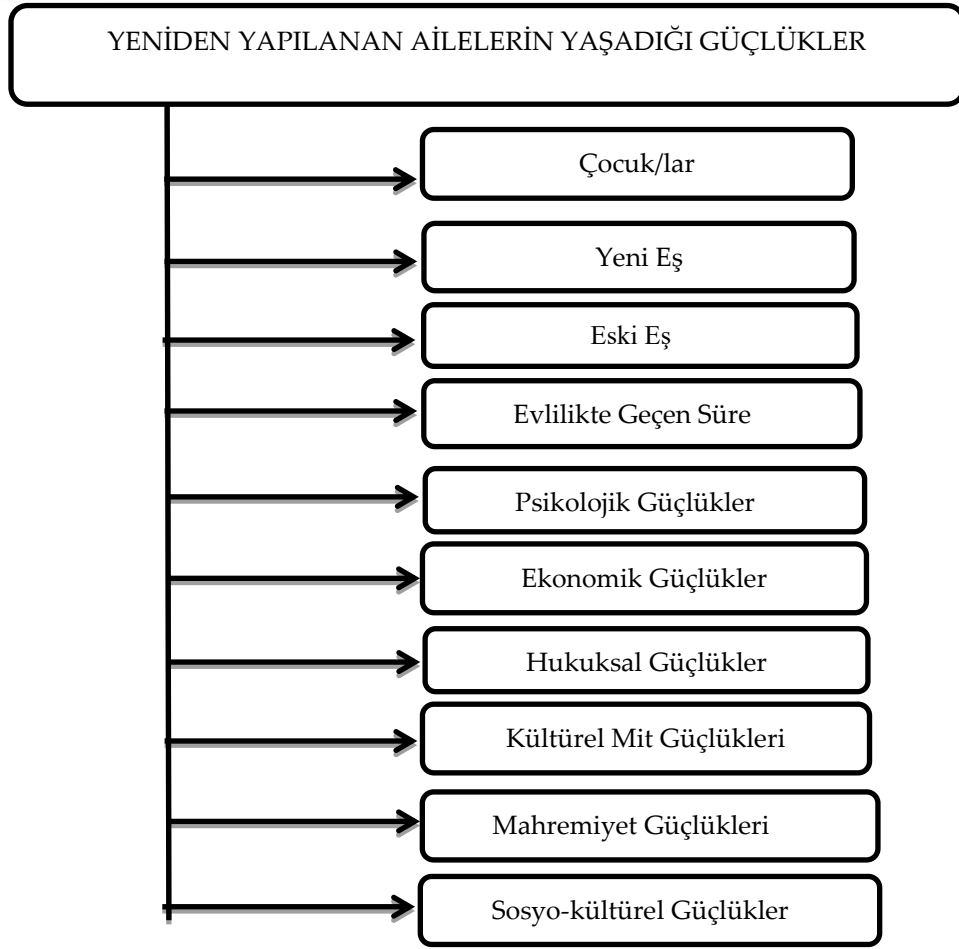
Görüşmeler planlandığı zaman diliminde hane ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında laptop, not defteri, görüşme formları, ses kayıt cihazı bulundurulmuştur. Ailelerin güven problemi yaşamaması amacıyla araştırmanın konusu ve amacı detaylı bir biçimde açıklanmıştır. Görüşmeler öncesinde her bir ebeveyne onam formu imzalamaları rica edilmiş, formun içeriği ve imzalamalarının gerekliliği hakkında bilgiler verilmiştir. Görüşmelere onam formu imzalandıktan sonra başlanmış ve öncesinde formda da yer alan isim, adres gibi mahremiyet içeren bilgilere yer verilmeyeceği yinelenmiştir.

4.1. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Yalova Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı’nın 18/12/2019 tarih ve 93772138 sayılı yazısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

5. BULGULAR

Yeniden yapılanan ailelerin yaşadığı temel güçlük alanlarının belirlenmesi amacıyla kaleme alınan çalışmada, verilen cevaplardan elde edilen bulgular neticesinde ana tema ve bu temayla ilişkili alt temalar oluşturulmuştur. Aşağıda bu bilgilere yer verilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Ana Tema ve Alt Temalar

Araştırmadan elde edilen verilerin tamamını kapsayacak ve açıklayıcı bir içerik sunacak şekilde kodlamalar yapılmasına özen gösterilmiş, kategorilere ayrılarak temalaştırılmıştır. İlk olarak araştırmaya katılan yirmi görüşmeciyi tanıttıcı bilgiler incelenmiş, her başlık elde edilen veriler ışığında derlenmiştir. Akabinde içerik analizlerine dair bilgiler görüşmecilerin doğrudan aktarımı vasıtasıyla yansıtılmıştır. Görüşmeye katılan bireylere ait tanıttıcı bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2: Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireyleri Tanıttıcı Bilgiler

Görüşmeci	Takma Adı	Yaşı	Doğum Yerine Göre Sınıflaması	Yerleşim Yerine Göre Sınıflaması	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu
10.Aile Kadın Ebeveyn	10. K	41	İlçe/ Muğla/ Fethiye	İlçe/Delice/ Kırıkkale	İlkokul	Fabrika İşçisi
10.Aile Erkek Ebeveyn	10. E	48	Büyükşehir/Münih/ Almanya	İlçe/Delice/ Kırıkkale	Ortaokul	Oto Tamircisi
9.Aile Kadın Ebeveyn	9. K	48	İlçe/Delice/ Kırıkkale	İlçe/Delice/ Kırıkkale	Ortaokul	Ev Hanımı
9.Aile Erkek	9. E	41	İlçe/Delice/	İlçe/Delice/	Ortaokul	Serbest Meslek

Ebeveyn			Kırıkkale	Kırıkkale		
8.Aile Kadın Ebeveyn	8. K	29	Kent/ Şırnak	İlçe/Delice/ Kırıkkale	Ortaokul	Ev Hanımı
8.Aile Erkek Ebeveyn	8. E	41	İlçe/Delice/ Kırıkkale	İlçe/Delice/ Kırıkkale	Lise	Zabita
7.Aile Kadın Ebeveyn	7. K	47	Kent/ Hatay	İlçe/Delice/ Kırıkkale	İlkokul	Ev Hanımı
7.Aile Erkek Ebeveyn	7. E	46	İlçe/Delice/ Kırıkkale	İlçe/Delice/ Kırıkkale	İlkokul	Tır Şoförü
6.Aile Kadın Ebeveyn	6. K	49	Kent/ Kırıkkale	Kent/ Kırıkkale	İlkokul	Ev Hanımı
6.Aile Erkek Ebeveyn	6. E	58	İlçe/Delice/ Kırıkkale	Kent/ Kırıkkale	Lise	Aşçı
5.Aile Kadın Ebeveyn	5. K	49	Kent/Kırşehir	Kent/ Kırıkkale	İlkokul	Ev Hanımı
5.Aile Erkek Ebeveyn	5. E	58	Kent/Kırşehir	Kent/ Kırıkkale	Lise	Emekli İşçi
4.Aile Kadın Ebeveyn	4. K	35	Büyükşehir/ Gaziantep	Kent/ Kırıkkale	Lise	Ev Hanımı
4.Aile Erkek Ebeveyn	4. E	50	İlçe/ Karabük /Safranbolu	Kent/ Kırıkkale	İlkokul	Serbest Meslek
3.Aile Kadın Ebeveyn	3. K	36	Şehir/Azerbaycan/ Bakü	İlçe/Balışeyh/ Kırıkkale	Ortaokul	Ev Hanımı
3.Aile Erkek Ebeveyn	3. E	57	Kent/Niğde	İlçe/Balışeyh/ Kırıkkale	Lise	Emekli
2.Aile Kadın Ebeveyn	2. K	55	Kent/ Konya	Kent/ Kırıkkale	Ön lisans	Ev Hanımı
2.Aile Erkek Ebeveyn	2. E	67	Kent/ Konya	Kent/ Kırıkkale	Lisans	Mali Müşavir
1.Aile Kadın Ebeveyn	1. K	49	İlçe/ Sakarya/ Akyazı	Kent/ Kırıkkale	İlkokul	Ev Hanımı
1.Aile Erkek Ebeveyn	1. E	66	İlçe/Trabzon/ Beşikdüzü	Kent/ Kırıkkale	Ortaokul	Emekli

Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında; kadınların yaşlarının alt sınırının 29, üst sınırının ise 55 arasında olduğu, erkeklerin yaş alt sınırının 41, üst sınırının ise 67 olduğu görülmektedir. Genel olarak kadın ve erkeklerin yaş dağılımlarına bakıldığında homojen bir dağılımın olduğu görülmektedir.

Cinsiyetler özelindeki homojen dağılıma ek olarak, bazı ebeveynlerin kendi aralarında hatırı sayılır yaş farklarının da olduğu gözlemlenmiştir. Bu yaş farkının alt sınırını 1 yaş oluştururken, üst sınırı ise 21 yaş oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, genel olarak erkek ebeveynlerin yeni evliliklerinde kendilerinden daha küçük yaşta kadınlarla evlenmeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Nitekim görüşmeler esnasında yaş farkı bulunan birçok ebeveyn bu duruma özellikle vurgu yapmıştır.

Araştırmaya katılan bireylerin doğum yerine göre sınıflamalarına bakıldığında, heterojen bir dağılımın var olduğu görülmektedir. Bu dağılım ise yine kıymetli birtakım sonuçları ortaya

çıkarmaktadır. Yeniden yapılanan ailelerde bireyler ilk eşlerinin aksine yeni eşlerini farklı kültürlerden seçebilmektedirler. Bu tercih ise heterojen bir dağılım oluşmasını sağlamıştır. Araştırmaya katılan bireylerin yerleşim yerine göre sınıflandırmalarına bakıldığında, seçili örneklem ekseninde ikamet eden bireylerin homojen bir dağılım sergilediği görülmektedir. Ekseriyetle Kırıkkale ilinde ikamet eden ebeveynler araştırmada yer alırken, Delice ve Balışeyh ilçelerinden de araştırmaya katılan ebeveynler bulunmaktadır. Eğitim durumlarına göre dağılımına bakıldığında, yine homojen bir dağılımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ebeveynler genellikle ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde eğitim aldığını ifade ederken, ön lisans ve lisans düzeyinde sadece bir ailenin var olduğu görülmektedir. Bireylerin sahip oldukları meslekler ve çalışma durumları değerlendirildiğinde ise kadın ebeveynlerin daha çok ev hanımı olduğu görülürken, erkek ebeveynlerin ise serbest meslek dallarında dağılım sergilediği görülmektedir. Yine birçok erkek ebeveyn yaşları itibariyle emekli olduğu halde çalışma yaşamına devam ettiğini belirtmişlerdir.

Tablo 3: Sahip Olunan Çocuk/ların Önceki Evlilikler ve Yeni Yapılan Evliliklere Göre Durumu

Görüşmeci	Eski Evlilikten Sahip Olunan Çocuk Sayısı	Yeni Evlilikten Sahip Olunan Çocuk Sayısı	Birlikte İkamet Edilen Çocuk Sayısı
10. K	2	-	2 (1 Biyolojik, 1 Üvey Çocuk)
10. E	4	-	2 (1 Biyolojik, 1 Üvey Çocuk)
9. K	-	-	1 (Üvey Çocuk)
9. E.	3	-	1 (Biyolojik Çocuk)
8. K	-	1	3 (2 Üvey, 1 Biyolojik Çocuk)
8. E	2	1	3 (Biyolojik Çocuk)
7. K	-	-	1 (Üvey Çocuk)
7. E	2	-	1 (Biyolojik Çocuk)
6. K	-	2	4 (2 Üvey, 2 Biyolojik Çocuk)
6. E	2	2	4 (Biyolojik Çocuk)
5. K	-	-	1 (Üvey Çocuk)
5. E	1	-	1 (Biyolojik Çocuk)
4. K	-	-	1 (Üvey Çocuk)
4. E	2	-	1 (Biyolojik Çocuk)
3. K	-	-	2 (Üvey Çocuk)
3. E	2	-	2 (Biyolojik Çocuk)
2. K	-	1	3 (2 Üvey, 1 Biyolojik Çocuk)
2. E	3	1	3 (Biyolojik Çocuk)
1. K	-	-	1 (Üvey Çocuk)
1. E	3	-	1 (Biyolojik Çocuk)

Araştırmaya katılan bireylerin sahip oldukları çocuk ya da çocukların eski ve yeni evliliklerine göre dağılımına bakıldığında; eski evlilikten sahip olunan çocukların alt sınırının hiçbir çocuğa sahip olmama, üst sınırının ise 4 çocuğa sahip olma olduğu görülmektedir. Yeni evlilikten sahip olunan çocukların alt sınırının, yine hiçbir çocuğa sahip olmama, üst sınırının ise 2 çocuğa sahip olma olduğu görülmektedir. Birlikte ikamet edilen çocuklarda da alt sınırın 1 çocuk, üst sınırın 4 çocuk olduğu görülmektedir. Birlikte ikamet edilen çocuklar daha çok erkek ebeveynin önceki evliliğinden olan çocuklarıdır.

Tablo 4: Sahip Olunan Çocuk/ların Yaşları, Cinsiyetleri ve İkamet Durumları

Görüşmeci	Eski Evlilikten Sahip Olunan Çocuk/ların Yaşları ve Cinsiyetleri	Yeni Evlilikten Sahip Olunan/İkamet Edilen Çocuk/ların Yaşları ve Cinsiyetleri
10. K	20 Yaş Kız Çocuk 22 Yaş Erkek Çocuk	16 Yaş Kız Çocuk (Biyolojik Çocuk/Birlikte İkamet Edilen/ Daha yeni evden ayrıldığını belirtti) 18 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
10. E	24 Yaş Kız Çocuk 23 Yaş Erkek Çocuk 20 Yaş Kız Çocuk	16 Yaş Kız Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen/ Daha yeni evden ayrıldığını belirtti) 18 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
9. K	-	9 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
9. E	12 Yaş Erkek Çocuk 9 Yaş Erkek Çocuk 6 Yaş Kız Çocuk	9 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
8. K	-	16 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 13 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 4 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
8. E	16 Yaş Erkek Çocuk 13 Yaş Erkek Çocuk	16 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 13 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 4 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
7. K	-	13 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
7. E	15 Yaş Kız Çocuk 13 Yaş Erkek Çocuk	13 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
6. K	-	28 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 27 Yaş Kız Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 24 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 20 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
6. E	28 Yaş Erkek Çocuk 27 Yaş Kız Çocuk	28 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 27 Yaş Kız Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 24 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen) 20 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
5. K	-	22 Yaş Kız Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
5. E	22 Yaş Kız Çocuk	22 Yaş Kız Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
4. K	-	14 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
4. E	24 Yaş Kız Çocuk 14 Yaş Erkek Çocuk	14 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
3. K	-	26 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen/Daimi Kalmıyor) 17 Yaş Kız Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
3. E	26 Yaş Erkek Çocuk 17 Yaş Kız Çocuk	26 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen/ Daimi Kalmıyor) 17 Yaş Kız Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
2. K	-	30 Yaş Erkek Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen/ Boşanıp Tekrar Birlikte Yaşamaya Başlamış) 16 Yaş Erkek Çocuk Üvey Çocuk/ (Birlikte İkamet Edilen)

		11 Yaş Kız Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
2. E	30 Yaş Erkek Çocuk 26 Yaş Erkek Çocuk (Evli) 16 Yaş Erkek Çocuk	30 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk / Birlikte İkamet Edilen/ Boşanıp Tekrar Birlikte Yaşamaya Başlamış) 16 Yaş Erkek Çocuk (Biyolojik Çocuk / (Birlikte İkamet Edilen) 11 Yaş Kız Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
1. K	-	24 Yaş Kız Çocuk (Üvey Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)
1. E	36 Yaş Erkek Çocuk (Evli) 32 Yaş Erkek Çocuk (Evli) 24 Yaş Kız Çocuk	24 Yaş Kız Çocuk (Biyolojik Çocuk/ Birlikte İkamet Edilen)

Araştırmaya katılan bireylerin eski evlilikten sahip oldukları çocuk/ların yaşları ve cinsiyetleri incelendiğinde; alt sınırın 6 yaş, üst sınırın ise 36 yaş olduğu görülmektedir. Kız ve erkek çocukların dağılımına bakıldığında ise genel itibariyle homojen bir dağılımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Yeni evlilikten sahip olunan ve birlikte ikamet edilen çocukların yaşlarının alt sınırının 4 yaş, üst sınırının ise 30 yaş olduğu görülmektedir.

Kız ve erkek çocukların dağılımına bakıldığında ise erkek çocukların oran olarak daha yüksek bir dilime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Birlikte ikamet edilen çocukların yaşları hususunda bir sınırlama getirilmemiş, yeniden yapılanan ailelerin tanımına uygun olarak aynı çatı altında ikamet eden çocukların olması ile sınırlı tutulmuştur. Lakin yine de 18 yaş ve altında çocuğu bulunan ailelere öncelik verilmiş ve araştırmaya ekseriyetle bu aileler dâhil edilmiştir.

5.1. Yeniden Yapılanan Ailelerin Yaşadığı Güçlükler

Yeniden yapılanan aileler, mevcut aile sisteminde birçok farklı sorun alanı ile karşılaşmak durumunda kalmakta ve bu güçlükler içinde çocuk/ların ayrı bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle mevcut aile sistemindeki güçlükler kategorisi on ana kategoriye ayrılmış ve tek tek irdelenmiştir.

5.1.1. Çocuk/lar

Ebeveynlere çocukları ile yaşadıkları güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

“Çocuklar ile ilgili çok sorun oldu. Onlar beni kabullenmediler, ben de onları kabullenmedim. Eşimle çok sorunlar oldu; beni defalarca aldattı, ailesiyle anlaşamadık ve birbirimizi kabullenemedik. Ama ben olmasaydım başka bir kadın olacaktı. Çocukların böyle yapmasını anlayamıyorum.” (10. K, 41 Yaş, 16 Yıllık Evlilik)

“Evlendikten sonra çocuklar konusunda çok zorlandım. Evlenir evlenmez hemen bir yükün altına girdim. Yani sırtıma büyük bir yük bindirdim. Öyle bir şey yaşamadım ama düğün ve ev gibi konular beni zorladı. Kaçtığım için düğünüm de olmadı, hiçbir şeyim olmadı. Sırtıma aldığım yük ile içimde kalanlarla her şey dağ gibi oldu içimde.” (8. K, 29 Yaş, 7 Yıllık Evlilik)

...En önemli sorunum da çocuklar yüzünden oldu. Özellikle de kız çok sorun yaşıyor... Artık ne yapalım katlanacağım. Eşimin kızı beni çok kıskanıyor. “Babam ile yatma, gel benimle yat.” bile diyor. Beraber uyumamızı istemiyor. Hepsi bu kıskançlığı yüzünden oluyor. Bana böyle şeyler söyleyip, eşime gidip benim için “O deli, ondan uzak dur” diyor. Kız çocuğu olduğu için biz de üzerine fazla gidemiyoruz. Allah’tan olayları fazla uzatma huyu yok. Küserse de fazla uzatmaz. Üvey çocukların kendi aralarında da ilişkileri çok iyi değil. Kedi, köpek gibi tartışıyorlar. Çocukların hepsi arkamdan konuşuyor, beni kıskanıyor. Evde huzursuzluk

çıkıyor. Erkek çocuklar da öyle... Yüzüme ayrı arkamdan ayrı davranıyorlar. Bir şey söyleyecek olsam da benden çok bağıyorlar. Bu sefer de çevreden insanlar ne der diye düşünüp, susmak zorunda kalıyorum. Allah kimseye vermesin bu evlilik çok zor yaşayan bilir. Üvey çocuğun olması çok zor. Kendi annesi dövse bu kadar feryat etmez ama ben en ufak bir şey dediğim de kıyametleri koparıyor. Beni komşulara bile rezil ediyor." (7. K, 47 Yaş, 9 Yıllık Evlilik)

"Çocuklar ufak bu yüzden biraz sorunlar oldu. Bizde bir tabir var "Ana almıyor, dana varmıyor.' diye. Bazen çocuklar yüzünden ufak tefek sıkıntılar oluyor. Onlar da gelip geçiyor. Etraftan da çok karışan oldu. Çocuklar çok şeyin etkisinde kaldı. Şimdi şimdi bazı şeyleri anlıyorlar." (7. E, 46 Yaş, 9 Yıllık Evlilik)

"Ben çocuklarla baş başa olmak istedim. En azından evlendiğimiz ilk zamanlar bana alışınlar istedim. Ben kimseye kendi ananızı atın demiyorum. Ama ablalarım bana; "Çocuklar sana ısınmaz, bacım bir cahillik yaptın, senin çocuğun yok, gidiyorsun ama en azından gitsin anası öbürlerinin yanında dursun ya da çıksın gitsin." dediler. Benim ablam evlenmeden önce eve gidip görmüş. "Ora senin yerin değil bacım yapma bunu gitme!" dedi. Ama ben dinlemedim." (6. K, 49 Yaş, 22 Yıllık Evlilik)

"Çocuklar hanıma çok sorunlar yaşıyor. Hanım da çok kızılıyordu, bağıyordu, çağırıyordu. Ben de huzursuz oluyordum. O zaman bu da bizim evliliğimize yansıyor." (6. E, 58 Yaş, 22 Yıllık Evlilik)

"Bizim en büyük sorunumuz kız ile oldu. Biz evlendik ikinci günümüzde kız geldi. Ben geldiğimde kız tam on iki yaşındaydı. Tam ergenlik çağları... Çok kötü, hep sokaklarda gece yarılarına kadar sokaklarda... O kadar çok şımarık yetişmiş ki, hep kendi istediği olsun istiyor. Yiyeyim, içeyim, sokaklarda gezeyim istiyor. Hiç ana terbiyesi görmemiş. Sürekli bir şeyler istiyordu. Bizim de elimizde yoktu. Ben o zaman neredeyse ilaç kullanmaya başlayacaktım. Çünkü ben vardan yokluğa düştüm. Eşimin işi yok, hem yokluğun içerisine düştük hem de çocuk var. Ben kendi babam ile şakalaşırđım, güreş tutardık, öyle bir samimiyetimiz vardı. Ama saygımız sonsuzdu. Bu babayı çok kıskanan bir çocuk. Biz çok problemler yaşadık ve boşanmalara kalktık dilekçeler verildi. Ama işte sonradan tekrar düzeldi." (5. K, 49 Yaş, 10 Yıllık Evlilik)

"Çocukların yaşı büyüdükçe, sorunlar arttı. Zaten büyük kavgaların sebepleri onlar. Beni hiçe saymak istediler. Ben de hiçe sayılmayacak bir insan olmadığım için ayağımı sağlam bastım... Bizim eşimle hiçbir kavgamız gürültümüz yok. Çocuklarla ilgili oluyor. Eşim, "Niye kalktın, neden gittin, niye sormadın?" demez. (2. K, 55 Yaş, 15 Yıllık Evlilik)

"Eşimin kızıyla hâlâ sorunlar yaşıyorum. Evlendiğimden beri kızı yüzünden yüzüm gülmedi. Psikolojik hasta oldum. Hastanelerde yatırttılar beni... Eşim bana ilk tanıştığımız zaman "Ben seni çocuklara asla ezilemeyeceğim, ben şöyle düzen yapacağım, böyle düzen yapacağım..." dedi. Ama O kızının yüzünden beni hâlâ eziyor. Üveylik yaşıtan kocam oldu hâlâ da çekiyorum. Yani o kızı yüzünden bana yapmadığı kalmadı. Ayrı eşim, ayrı kızı." (1. K, 49 Yaş, 10 Yıllık Evlilik)

Genel olarak görüşülen ebeveynlerin büyük birçoğu çocuk eksenli güçlükler yaşadığını ifade etmiştir. Üstelik bu güçlükleri gerek biyolojik ebeveynler gerekse üvey ebeveynler farklı boyutları ile ayrı ayrı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Birçok üvey ebeveyn, araştırmada daha önce de yer verildiği üzere, çocukların onların varlığını kabul etmediği gibi kendilerinin de kan bağları olmadığı bir çocuğu kabul etmekte zorlandıklarını ifade etmiş hatta herhangi bir sevgi ve yakınlık bağı kurmaktan sakındıklarını da sık sık vurgulamışlardır. Benzer şekilde biyolojik ebeveynler de yeni bir evlilik yaptığı için çocuklarının kendilerini suçladığı, ebeveyn çocuk ilişkilerine boşandıkları eş ve onun yakınlarının

sık sık müdahil olduğu ve ilişkide dengeyi kurmakta zorlandıklarını hatta arada kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Ebeveynlerin çocuklara koymaya çalıştığı hane içi kurallara çocukların uymak istemediği ve yeni bir aile üyesini tehdit unsuru olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Bu çıkarımlara bilhassa birçok ebeveynin, “çocukları tarafından kıskanıldığı, paylaşamadığı ve eşleri ile beraber vakit geçirme veya birlikte uyumalarının çocuklar tarafından istenmediğini” beyan etmesi sonucunda ulaşılmaktadır.

Yine üvey çocuklar için bir diğer veri kız çocuklarına ilişkindir. Birçok ebeveyn erkek çocuklarına kıyasla kız çocuklarının kendilerine daha fazla güçlük yaşattığını ifade etmiştir. Bilhassa kadın ebeveynlerin, kız çocuklarının babalarını başka bir birey ile paylaşma konusunda oldukça zorlandıklarını ifade etmesi de araştırma için oldukça kıymetli veriler arasında yer almaktadır.

Sommers-Flanagan, Flanagan Bodnar, Sommers-Flanagan ve Poyrazlı (2009: 134)'nın belirttiği üzere araştırmalar da ebeveynlerin üvey çocuk eksenli birçok güçlükle karşı karşıya kalabileceğinin altını çizmiştir. Bilhassa üvey kardeşlerin bir arada olduğu ailelerde ebeveynlerin adalet konusuyla yüzleştiği ve ebeveynlerin çocuklar arasında eşitliği sağlayamadığı durumlarda ilişkilerinin daha büyük krizlere sürüklendiği de sıklıkla vurgulanmaktadır.

5.1.2. Yeni Eş

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde yeni eşleri kaynaklı yaşadıkları güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

“Bizim ikinci evliliğimiz olduğu için kavga edersen, çocuğu sevinir diye onun yanında pek tartışmaya girmem. Eşim, kendi kızına küfür ettiği için ona bıçak çektim ve saldırdım. Bir şey olmadı hemen kapıyı kilitledi. Yalnızca kızına değil anneme, babama ve kız kardeşime de küfür eder. Bende ona küfür ederim. Eşim beni defalarca aldattı. Bu aldatmalarını da telefon mesajlarından yakaladım. Bu olay benim bildiğim dört sefer oldu. Şu anda da vardır ama ben telefonunu karıştırmak istemiyorum. Çünkü çok yoruldu ve artık görmek istemiyorum. “Sen bugün ne yaptın?” diye sorar bende: “Sen ne yaptın?” diye sorarım. “Çalıştım.” der. Konuşmamız bu kadar. Dertleşmek gibi bir lüksümüz yok, çünkü kavga ederiz.” (10. K, 41 Yaş, 16 Yıllık Evlilik)

“...Eşimin ne kararı ne de arkada durması var. Yani pasif bir insan. İş alanında çok iyi güzel. Her yerde saygın ama evde o kadar pasif ki dünya yanmış, yıkılmış, çocuklar gelmiş, gelmemiş hiç umurumda değil. Nasıl bir insan anlamıyorum. Diyalog da kurmaz.” (2. K, 55 Yaş, 15 Yıllık Evlilik)

“Eşim sürekli çocuklarımı kıskanıyor. Onlarla yaptığım her şeyi sorun ediyor. Sürekli kendisini onlarla kıyaslıyor. Bende hatasını anlasın diye devamlı bunu yüzüne söylüyorum. Pikniğe gideceğimiz zaman, kızım da yanımda olsun isterim. Eşim hemen suratını döker. Kızımın dışarı çıktığımızda bizimle bir yere gelmesini istemez... Birde inat huyu var. Bir gün baktım kızım hüngür hüngür ağlıyor. Hepsini bu eşim yüzünden. Çocukları iğneleyerek konuşuyor.” (1. E, 66 Yaş, 10 Yıllık Evlilik)

“Eşim beni babamın evine yollamaya çalıştı galiba. Ben öyle tahmin ediyorum öyle şeyler çektim... Eşim onun (kızının) ağzına bakarak beni eziyor. Eşim benim için; “Çocukları kıskanıyor.” diyor. Tutturmuş bir şey soracağım zaman; “Sen ne istiyorsun?”, “Bu kızını kıskanıyorsun.”, “Ben onunla ilgileniyorum diye sen onu kıskanıyorsun.” diyor. Bir tek bunu söylüyor: “Sen onu kıskanıyorsun!” Ya sen bana kadın gibi davransan, ona da çocuğun gibi davransan, ben seni neden kıskanayım, şimdi neden kıskanmıyorum? Biliyorum ki eşim evli olan çocuklarının evinden de çıkmıyor. Hatta kızı da oraya geliyor. Gece saat on ikide eve geliyor. Bir de küçük oğlu hasta oldu. Gece geç saatlere kadar orada kaldığı oldu. Hasta oldu diye plan yapıyorlardı. Mesela oğlunu o evden çıkarıp buraya getirecekti. Daha rahat hayat

yaşayacaklardı. Hepsi beraber olacaktı. Kardeşler bir arada olacaktı. Kızıyla gizli gizli konuşuyorlardı... "Seninle yaptığımız planlar eninde sonunda olacak, hiçbir şeyden vazgeçme. Dayan, planımız olacak." diyordu kızına. Planları da olmadı. Sonra hasta numarası yaptılar. Hocalar getirdiler binlerce lira ödediler. Ben evimin ihtiyacını karşılayamıyordum. Hocalara para yedirdiler... Bunlar hep evdeki o kızın planlarıydı. Ben onun nesine inanayım bu saatten sonra! En ufak bir şey söylediğim zaman da "Sen onu kıskanıyorsun." diyordu. Ben eşime o zaman da; "Bana bu kadar kötü davranma, istersen al bütün malı mülkü çocuklarına ver. Benim hiçbirinde gözüm yok." diyordum. Benim üzerime hiçbir şey yapmadı. Ben buraya gelince beni üvey yerine koydu. Çocukları yüzünden herkesten önce beni hep eşim dışladı. Olur da ölürsem mallar benim üzerime kalmasın diye malları kızının üzerine yaptı." (1. K, 49 Yaş, 10 Yıllık Evlilik)

Birçok ebeveyn yeni aile sisteminde mutlu olmadığını ve beklediğini bulamadığını görüşmelerin her aşamasında yinelemiş ve bu durumun başat aktörü olarak çocuğun varlığına işaret etmiştir. Lakin yine ebeveynlerin birçoğu çocukları ile ilgili sorunların ötesine geçerek yeni eşlerinin de bu mutsuzluktan sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeler ise genel olarak "Eşim beni defalarca aldattı, bana şiddet uyguladı, eşim çocuklarıma çok kötü davranıyor, eşimle asla iletişim kuramıyoruz, sorunlarımızı konuşamıyoruz, eşim bana küfür ediyor, bana miras bırakmak istemiyor." şeklinde olmuştur.

5.1.3. Eski Eş

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde eski eşleri kaynaklı yaşadıkları güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

"Eşim zaten eski eşinin adını bile duymak istemiyor. Eşimle çocukların hep beraber görüşme ortamları olsa kıskançlık sorunu olur. Şu anda öyle bir sorunum yok. Eşim görüşürse tabiki canım sıkılır. "Ne konuştun, niye görüştün, geri mi düzeliyor." gibi şeyler söyler ve hemen bitiririm. Ben sinirli biriyim, bir laf duysam evliliği uzatmam. Ancak eşim adını bile duymak, konuşmak istemiyor. Hiçbir şekilde kadından bahsetmek istemiyor... Mesela eski eşi aramış nafaka yatır diye çocuğa aratıyormuş. Evdeki oğlanı kullanıyor. Ben de çocuğa telefonu bana vermesini söyledim. "Boşanmış kocanı neden arıyorsun, utanmıyor musun?" dedim. Ondan sonra bir daha aramadı hemen cevabını verdim. O da vermeme istedi. Hak etti." (9. K, 48 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

"Eşim eski eşimle görüşmemizi istemiyor. Sanırım beni kıskanıyor. Hiçbir şekilde istemiyor. Eski eşimle görüşmüyorum... Eşim, eski eşimle görüşürsem büyük krizler çıkarır biliyorum. Ben de zaten görüşmek istemem. Çocukları sürekli bana karşı kıskırtan kötü niyetli bir kadın." (9. E, 41 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

"Evlendiğimiz ilk zamanlarda eşim: "Ben eski eşimle görüşeceğim. Nihayetinde çocuklarımız var." falan dedi. Sonradan görüşmediler. Ben bu durumu kabul etmedim. "Görüşmek istiyorsan zor durumda kalırsan, telefon diye bir şey var." dedim. Eşim de: "Ben görüşürüm çocuklarımmın annesi." diyordu ama sonradan görüşmedi. Neler oldu aralarında bilmiyorum ama ben kesinlikle istemedim bu durumu. Bir de çocukların arada kalması var. Onlar da arada kaldı." (8. K, 29 Yaş, 7 Yıllık Evlilik)

"Eski eşimin ismini andığım zaman karımın çehresi değişiyor. "Neden böyle yapıyorsun?" diyorum. Bir şey demiyor. Bende daha fazla sorun yaşamak istemediğim için görüşmüyorum. (5. E, 58 Yaş, 10 Yıllık Evlilik)

"Biz evlenmeden önce eşim eski eşiyle görüşürdü. Sonra eski eşi de evlenmiş. Onlar da eskisi kadar görüşmediler. Ama kızları olduğu için görüşmek durumunda kalıyorlar bazen. Bu durumdan çok hoşnut olmuyorum şimdi yalan değil. Ama kadın da evlendiği için biraz daha rahatım." (5. K, 49 Yaş 10 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerde eski bir eşin ve eşle bağlantılı akrabaların hatta tanıdıkların olmasının dahi yeni oluşan aile sisteminde krizlerin ve yeni stres alanlarının doğmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Birçok ebeveyn bu durumdan kendilerinin ya da eşlerinin rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Hatta yine birçok ebeveyn bu rahatsızlığın kıskançlık noktasına kadar gittiğini, evliliği bitirebilecek bir unsur dahi olduğunu da yinelemişlerdir. Bilhassa trafik kazası, ameliyat, hastalıklar, askerlik, düğün, nişan, nafaka davaları gibi elzem durumlarda eski eşlerle görüşmek zorunda kaldıklarını ya da kalacaklarını belirtmiş ve bu durumun yeni eşleri tarafından kabul görmediğini de ifade etmişlerdir. Verilerden bir diğeri ise eşler arasında oluşan bu olaylardan çocukların da etkilenmek durumunda kalmasıdır. Birçok ebeveyn eski eşlerinin çocukları kullandığını, onlar vasıtasıyla eşiyile bağ kurmaya çalıştıklarını ve yine bu sebeple arada kalanların ise “çocuk/lar” olduğunu belirtmişlerdir.

5.1.4. Evlilikte Geçen Süre

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde, evliliklerinde geçen sürenin yaşadıkları güçlüklerle olan etkisi sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

“Eşime bir şey anlatacağım zaman o kadar dinlemez beni. Biz daha yeni yeni evliliğimizi oturtuyoruz. Zamanla oturdu biraz. İlk zamanlara kıyasla daha iyi olmaya başladı. Çocuklar da bana alıştı. Bunun da etkisi olmuş olabilir.” (7. K, 47 Yaş, 9 Yıllık Evlilik)

“Tabi ki, geçen süre içinde evliliğimiz daha iyi olamaya başladı. İlk evlendiğimizde bir evin içerisinde iki arkadaş gibiydik. Sonra sevgili olduk, son bir yılda da karı koca olduğumuzu hissettik. Çünkü yirmi üç gün içerisinde evlendik biz. Bu kadar kısa süre içerisinde evlenince ne olduğumuzu da anlayamadık.” (4. K, 35 Yaş, 4 Yıllık Evlilik)

“Evliliğin başları cehennem gibiydi. Ama yavaş yavaş dengeyi kurduk. Zaten bundan sonra böyle gider, gitmek zorunda.” (1. E, 66 Yaş, 10 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerin, yeni kurulan aile sistemi içerisinde evlilikte geçen sürelerinin birçok güçlük alanına kıyasla ilk aşamada evlilik üzerinde pozitif yönde (süre arttıkça, birliktelik artmakta) bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ebeveynler bu konu üzerinde çok detaylı yorum yapmamışlardır. Ancak görüşlerini belirtenler geçen süre ile eşlerini ve çocuklarını daha iyi tanıdıklarını ve evliliklerinin düzene girdiklerini (oturduğunu) ifade etmişlerdir. Fakat bu hususta da gözden kaçırılmaması gereken önemli mihenk taşları bulunmaktadır. Ebeveynler geçen süreyi olumlu değerlendirmiş lakin birkaçı yaşanan sorunlara alıştığını, artık duyarsızlaştığını da ifade etmiş ve evliliklerinin bir anlam ifade etmediğini de belirtmişlerdir. Bu durum ise bazı evliliklerin zorunlu, mutsuz bir biçimde devam ettiği ve alışkanlıklar ekseninde sürdüğü sonucunu da düşündürmektedir. Yapılan araştırmalarda elde edilen bulguları doğrular nitelikte olmaktadır.

Evliliklerde geçen süre ilişkide pozitif bir etken olarak görülse de geçen zamanın bir noktadan sonra eşler üzerinde; kaderine küsme, kaçınma, geri çekilme, çaresizlik duygusu, hayal kırıklığı, umutsuzluk, beklentilerin kaybolması gibi durumları oluşturduğu bu nedenle de zorunlu olarak evliliklerini sürdürmeyi tercih ettiklerini de ortaya koymuştur (Şendil, 2014: 69-70). Evliliğin ilk zamanlarında yaşanan krizler ve hayal kırıklıkları evlilikten beklenti seviyesinden yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Beklentiler yakınlaştıkça uyum artmaktadır. Bu bağlamda beklentiler karşılanmadığında hayal kırıkları artmakta evlilik akışına bırakılabilmektedir (Tarhan, 2014: 52). Geçen süreyi araştırmacılar kaynayan kurbağa anekdotuyla ilişkilendirmişleridir. Bir kurbağa kaynar bir tencerenin içine atıldığında bir anda reaksiyon gösterip oradan fırlaması olağandır. Şayet kurbağa oda sıcaklığında bir tencerenin içine konulur ve tencerenin altı kademeli olarak açılırsa, kaçması gerektiğini anladığında artık mayışmış olacaktır. İş işten geçmiş ve belli bir süre sonra çaba sarf etme ümidi kalmamış olacaktır. Çiftlerin uzun süreli ilişkilerde çatışmaları tolere etmesi, ilişkiler üzerinde acıyı kabul etme ve acıyı kanıksama etkisi oluşturmaktadır. Dahası çiftlerin bu durumu başta çocuklar olmak üzere tüm aile sistemini etkilemekte ve aileler çözüme yönelip yardım talep etmekten de

vazgeçmektedir (Cummings ve Davies, 1994; Kızıldağ ve Şendil, 2003; Aktaran: Gazioğlu, 2018: 205-206). Yine her evlilik için çatışma olmazsa olmazdır. Lakin bu hususta çatışmanın dozajı önemli olmaktadır. Yapılan çalışmalar, çatışmaların problem çözme odaklı ve orta seviyede olduğunda evliliği güçlendirdiği ve sağlaştırdığını ortaya koymuştur. Bu güçlendirme mevcut (şimdiki) evlilik stresini azaltmazken, dört yıl sonraki evlilik problemlerinde büyük bir azalmayla ilişki olmaktadır. Farklılıkları ele alma çabaları uzun dönemde evlilikleri güçlendiren unsur olmaktadır (Şendil, 2014: 72).

5.1.5. Psikolojik Güçlükler

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde yaşadıkları psikolojik güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

“Ben on altı seneden beri annem, babam ve kız kardeşimin çocuklarını göremiyorum. Eşim beni iki sefer aldattı o zaman da bacaklarımı kestim. Kesiyorum sonra kendi kendine iyileşmesini bekliyorum. Doktora falan da gitmiyorum. Bundan bir ay önce ablam benimle konuşmaya başladı. On altı seneden beri hayatla tek başıma mücadele ediyorum ama artık doldum ve daha fazla kaldıramıyorum. Kırıkkale ilinden psikiyatriden yardım almaya başladım. Bana ne kadar yardımı dokunacağını bilmiyorum, doktorlara ulaşmak da zor. Bana bir ilaç verdi. İsmi hatırlayamadım beş miligramlık bir ilaç kullanıyorum... Tedavim bir aydan beri devam ediyor. İşyerimde bana ilaç kullandığım için “deli” diyorlar. Ama deli değilim. Acaba psikolojik olarak ben deli miyim diye düşünmeye başlıyorum.” (10. K, 41 Yaş, 16 Yıllık Evlilik)

“Eski eşimle boşanma aşamasındayken eczaneye gidip kendim antidepresan aldım. Onları da iki ay kadar kullandım sonra bıraktım. Sabaha kadar uyuyamıyordum. Unutkanlık da oluyordu. Boşanmadan sonra kullandım sonra geçti bıraktım.” (9. E, 41 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

“Her yönden çok yoruldum. Özellikle duygusal anlamda çok fazla yoruldum. Kendim için hani her konuda çok yoruldum. Aşırı derecede çok sıkıntılı dönemler yaşadım, hastalandığım zamanlar oldu sonra da epilepsi hastası oldum. Çok ağır bir depresyon dönemi geçirdim. Çok ama çok ağır bir depresyon... Hem eşimden dolayı hem de çocuklarından dolayı hasta oldum. Çocuklar çok masumdu ben onlara kıyamıyorum aslında. Psikolojim çok bozuldu. Bunların tamamı evlendikten bir sene sonra patlak vermeye başladı.” (8. K, 29 Yaş, 7 Yıllık Evlilik)

“Dört yıl psikolojik tedavi gördüm. İlaç tedavisi gördüm. Eski eşimle sorunlar yaşadktan sonra başladım. Yeni evliliğimi yapınca bıraktım. Şu an için kullanmıyorum herhangi bir sağlık problemim yok.” (8. E, 41 Yaş, 7 Yıllık Evlilik)

“Psikolojik tedavi görmedim. Herhangi bir ilaç da kullanmadım. Ama bunaldığım zamanlar oldu. Hatta kelleyi kopartıp şunu şuraya koyup biraz dinlensin dediğim zamanlar oldu yani. Çocuklarım küçük, başlarında anne yok. Sen bitmişsin, tam batağın ortasındasın. Böyle bir durumda kendimi bırakmadım. Kesinlikle kendimi bırakmadım. Kendimi bıraksaydım çocuklarıma da bakamazdım.” (7. E, 46 Yaş, 9 Yıllık Evlilik)

“Ben artık her şeye ağlıyorum. Gece uyanıyorum ki parmaklarımdan ucundan canım çıkıyor. Bir şey oluyor bana eşime ses edemiyorum. Elimi kaldırıp da ona diyemiyorum ki: “Bana bir şey oldu.” Hatta canım da oradan çıkıyor bir daha geliyor sonra bir daha aynı... Eşime zor bela bana bir şey oluyor” diyorum. Kalkıyor kolonya getiriyor. Gece uykuda beni bir ağlama tutuyor çok ağlıyorum. Kolonya ile biraz cana geliyorum. O zaman sigortamız falan yok, sağlık ocağına gittik... Sonuçta kan değerlerim normal çıkınca doktor: “Ben size ne söyledim hemen ilaca başlayacağız, senin tamamen psikolojin bozulmuş, çok kötüsün.” dedi. Hastaneye eşim, ben ve ablam üçümüz gitmiştik. Hastaneden çıktıktan sonra ablama “Abla ben deli miyim? İçmem o ilaçları.” dedim. İlaçları eşim aldıysa da hiç içmedim. İçimden sebepsiz yere ağlamak geliyordu. Hüngür hüngür ağladım. Düşünsenize gurbete gelmişim hem böyle bir şeyin içerisine düşmüşüm ve hiç ama hiç mutlu değilim hem de eşim durmadan küsüyor... Zaten gurbettesin

Allah'tan başka hiç kimsem yok..."(5. K, 49 Yaş 10 Yıllık Evlilik)

"Yok, boşandıktan sonra üç stres birden yaşadım; çocuğum öldü karnımda, yuvam yıkıldı, çeyizlerim geldi. 3 stresi kaldıramadım. Nörolojiden tedavi aldım bir yıl sürdü bitti yani. Ben öyle stres yaşadım ki doktordayken yanımda doğum yapanlar vardı. Ağlarken bağıryordum benim çocuğumu getirin yedi ay karnımda kalmış her şeyini hissediyordum yani. O yüzden de bu çocuklara kıyamıyorum şimdi. Kendi çocuğumun ölmesi beni böyle yaptı. Belki o ölmeseydi ben de bu kadar alttan almazdım. Belki de bunlara kötü davranırsam yine çocuğum olursa o da ölür diye korkuyorum. Yoksa yaşadıklarım bazen dayanılır gibi olmuyor." (3. K, 36 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerin, yeni kurulan aile sistemi içerisinde birçok farklı psikolojik güçlüklerle mücadele etmek durumunda kaldıkları görülmüştür. Görüşmeye katılan birçok ebeveyn başta duygu durum bozuklukları (ağır depresyon) olmak üzere, anksiyete, travma sonrası stres bozuklukları, yeme bozuklukları ve epilepsi gibi ağır hastalıklara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Hatta görüşmeler esnasında bazı katılımcılar sürekli ağlamış ve görüşmelere ufak aralar verilmek zorunda kalmıştır.

Birçok ebeveyn, psikoloğa ya da psikiyatriste gittiğini ve psikiyatrik ilaç tedavisi gördüğünü belirtmiştir. Ebeveynlerden bir kısmı tedavisinin son bulduğunu belirtirken, büyük bir kısmı hâlâ devam ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca sadece ilaç kullanarak değil, danışmanlık desteği alarak da sürece devam ettiğini ifade eden bireylerde bulunmaktadır. İlk olarak psikiyatrik ilaç tedavisi gördüğünü belirten birçok ebeveyn, ilaç kullandığı için "deli" olarak görüldüklerini ve bu durumdan çok endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Hatta bu endişeleri nedeniyle tedaviye direndiğini ya da yarı da bıraktığını ifade eden bireyler de bulunmaktadır. Diğer bir veri ise kendi vücuduna kolaylıkla zarar verebilen (*Bacaklarımı kestim*) ebeveynlerin bulunması yönünde olmuştur. Ani öfke krizleri yaşadığını, sinirlerinin boşaldığını, sürekli ağladığını ve canının çekildiğini hissettiğini ifade eden bireyler de bulunmaktadır.

5.1.6. Ekonomik Güçlükler

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde yaşadıkları ekonomik güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

"Bu hayatın temeli maddiyattır. Maddi durum iyi olduktan sonra sorunlar bir şekilde çözülür. Yeni eşimle kültürel farklılığımız var. Boşanma davaları, nafakalar, borçlar ve tazminatlar derken eski eşimden çok fazla kalan yüklerim oldu ve bundan dolayı bu eşime çok şey yapamadım. Bankaya borcum vardı ve yeni eşim borcun içerisine girdi. Doğunun kültüründe geline altın kemer takma âdeti vardır. Ben eşime onu takamadığım için bir kırıklık yaşıyorum. Kendisi de yaşıyor. Maddiyattan dolayı düğün de yapamadık. Dolayısıyla maddiyat kültürel farklılığı doğurdu. Ben onları yapsaydım kültürlerimiz aynı olurdu. Yapamadığım için eşim bunu kendisine dert edindi ve o yüzden sıkıntılarımız oldu. Eşimin akrabaları da onu kaçırdığım için sıkıntı çıkardı. Eğer maddiyatım olsaydı onların ağzını sustururdum ama ne yazık ki susturamadım..." (8. E, 41 Yaş, 7 Yıllık Evlilik)

"... Başta eşimin işi yoktu. Kiradayız ve o günün parasıyla doksan lira kira parası ödüyorduk. Kayınvalidem ile kayınım doksan liraya üvey kızımı dershaneye yazdırdılar. Maddi açıdan çok sıkıntıdaydık hatta kapımıza icra kâğıtları geldi. Eşimin işi olmadığı için kiramızı üç ay boyunca veremedik. Evlenmeden önce arabam vardı ve Allah'a sonsuz şükürler olsun maddi durumumuz çok iyiydi. Evimize yiyecekler hep çuvallarla gelirdi. Baba evinde ben hiç darlık görmedim. Şimdi bir de mutlu değilim... Kaynanamla pazara giderdik. Kendi biz eve giderken her şeyden üç beş tane poşete atardı. Bir ekmele hiç ev döner mi? Biz akşam eve döneceğiz ya bir tane havuç atıyor, bir tane salatalık atıyor, iki tane domates atıyor elimize veriyor. Benim kocam çalışıyor ama yiyen onlar... Eşimde pasif olduğu için "Bir tane ekmele ile karnımız doyar

mi?" diye sormuyor. Kendi çalışıyor onlara yediyor. Şimdi şimdi; "Ben ne kadar aptalmışım. Sabahın köründe gidiyorum. Gece yarısı geliyorum. Niye onlara veriyorum?" diyor." (5. K, 49 Yaş 10 Yıllık Evlilik)

"Eşim bana aylık yüz lira harçlık veriyor. Onun da sürekli hesabını soruyor. Kendi de parayı yetiştiremiyor. Eskiden aylıkla beraber her şeyi alırdık taksit ile şimdi hiçbir şey alamıyoruz. Çocuklarına parayı yedirmekten eve para yetiştiremiyor. Her zaman kızı fazla fazla para istiyor. Oğulları sürekli parasını alıyor. Eşimde bana hiç sormadan parayı onlara saçıyor." (1. K, 49 Yaş, 10 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerin, yeni kurulan aile sistemi içerisinde genel olarak çeşitli ekonomik güçlükler yaşadığı tespit edilmiştir. Özellikle daha önce başka bir evlilik yapmış olan bireylerin önceki evliliklerinden süren nafaka ödemelerinin ve yeni evliliğin de ekonomik olarak getirilerinin olması nedeniyle finansal güçlükleri daha derinden yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca birçok güçlük alanında olduğu gibi bazı ebeveynler ekonomik güçlük yaşamalarında çocukların varlığına da işaret etmiştir. Bilhassa üvey çocukların isteklerini eşlerinin reddetmemesi nedeniyle ekonomik güçlükler yaşadıklarını ifade eden ebeveynlerde bulunmaktadır.

5.1.7. Hukuksal Güçlükler

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde yaşadıkları hukuksal güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

"Ben eşimle anlaşmalı olarak boşandım. Bir saatte boşandık. Çocukların velayeti eşimde kaldı. Çocukların velayetinin onda kalması beni sonradan çok yaraladı. Başkasının çocuğuna annelik yapmak zorunda kaldım. Kendi çocuklarıma hasretim." (10. K, 41 Yaş, 16 Yıllık Evlilik)

"Boşanma davamız yedi sene sürdü. Ben yeni eşimi getirdikten sonra kardeşinin yanına Şırnak'a kaçtı. Kardeşi uzman çavuştu orada. Benden tazminat istedi. Ben de: "Neyin tazminatını istiyorsun?" diye sorunca kızlık tazminatını istediğini söyledi. Benim de gırtlığıma geldi. Yedi sene geçti ya zaten bir taraftan sürekli nafaka ödüyorum. Dayanamayıp mahkemede hâkim beye "Lafa geldiği zaman kadın erkek eşit diyorsunuz, ben de evlenmeden önce kimseyle yatmadım o zaman o da bana erkeklik paramı ödesin." dedim. Hâkim püskürdü bir şeyler yaptı. En son annesine bir şey verilmedi ama çocukların hepsine nafaka bağlandı. Eski eşim de yakın bir zaman içerisinde evlendi. Eşimin evlenmiş olduğu adam da eski karısına nafaka ödüyor. Allah oradan çıkartıyor benim ödediklerimi. Şu an herhangi bir nafaka ödemiyorum. Şöyle ki annesi bir ara paraya sıkışmış acil para ihtiyacı varmış benim de birikmiş nafaka borcum vardı "Sana on binin, beş binini şimdi geri kalanını ise iki sene sonra vereceğim." dedim. O şekilde elinden yazılı kâğıt aldım ve nafakasını ödemedim artık. Zaten baktığım (yanımda kalan) çocuğun da masrafları bana ait." (10. E, 48 Yaş, 16 Yıllık Evlilik)

"Nafaka konusunda çok büyük problemlerimiz oldu. Her türlü kanıtladığımız halde eşimin beni aldattığını inkâr ettiler. Eski eşimin babası da biraz kavgacıydı. Hâlâ çekiyorum ben onları. Artık bu işin bitmiş olduğunu halen benimsemiş değiller. Dün eski eşimin babası gelmiş burada kavga çıkartmış. Boşanma aşamasında avukat ücretini ben ödedim. Sonrasında davayı biz kazandığımız için avukatım masrafı onlardan talep etmiş. Boşandığım eşim İŞKUR'dan dolayı çalışıyor maaşına icra konulmuş. Babası da gelip bana çatıyor. Maaşını benim aldığımı zannediyor. Ondan dolayı eski eşimin babası gelmiş çatmış, ben de yoktum, ben elimden geldiğince o taraftan uzak durmaya çalışıyorum. Mahkeme, eski eşime nafaka vermedi o da hiçbir hak talep edemedi. İki çocuğa nafaka bağladı. Çocukları da sadece nafaka için aldığını düşünüyorum... Eski eşim: "Çocukları bırakırım üzerine salarım." diyor. Çocukların şu eksikliği var, bu eksikliği var diye sürekli benden para istiyor. Çocukları para için sürekli kullanıyor. Büyük çocuğum bu yüzden çok arada kaldı. Annesi bakmıyor. Ben büyük oğlumu çok

dövdüm. Beni mahkemeye verdiler ama çocuk arada mahvoldu. Annesi sadece nafaka için istedi ama bakamıyor.” (9. E, 41 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

“Ayrıldığımız günden beri nafaka ödüyorum. Hâlâ da ödüyorum. Haksız bir nafaka... Bunu mahkemede şahitler söylediler. Onun bir tane bile şahidi yok. O halde neymiş kadın, kadın olduğundan dolayı nafaka alacaktı. Ben de mahkemede aynen “Benim onu dövmüşlüğüm, sövmüşüm, hakaret etmişliğim, eve bakmamazlığım yok. El arabasıyla gittiysek taksiyle geldik. Zaten bunu şahitler de söyledi, bunu araştırın.” dedim. Araştırmışlar ve benim haklı olduğum ortaya çıkmış. Hatta çocuklara da nafaka istedi. Çocuklara kendisinin baktığını iddia etti. Velayet bende olduğu için çocuklara nafaka vermedim ama ona rağmen yine çocuklar içinde benden nafaka istedi. Mahkemeye verdi. Ben de hâkime “Sayın hâkimim, eşimin ben bakıyorum deyip sizi kandırdığı gibi ben de kandırabilirim. Siz tekrar bir de çocuk için araştırma yapın çocuğun kimde olduğunu araştırın. Hatta bana ‘Aldığım para sana ve çocuklarına kefen parası olsun’ diyor. Hâkim bey, önünüzde yazıyor bu çocukların velayeti kimde? Bu kadının benden nafaka istemeye hakkı var mı sizce?” diye sordum. Hâkim de bana hak verdi. Hiçbir şey alamadı...” (3. E, 57 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerin, yeni kurulan aile sistemi içerisinde genel olarak çeşitli hukuksal güçlükler yaşadıkları tespit edilmiştir. Ebeveynler eski eşlerine ve beraber ikamet etmedikleri çocuklarına nafaka ödemekten şikâyet etmiş ve bu süreçte yaşadıkları güçlükleri belirtmişlerdir. Bilhassa yaşanan hukuksal güçlükler nedeniyle çocukların arada kaldığı, anne babalarının şiddetli geçimsizliklerinin ilişkilerine yansdığı ve üçgenleşmeye maruz kaldığı da gözlemlenmiştir.

5.1.8. Kültürel Mitlere Dayalı Güçlükler

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde kültürel mitlere dayalı yaşadıkları güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

“Çevreden üvey anne muamelesi yapan oluyor. Üvey çocuğum onların yanına gittikleri zaman “Seni dövdü mü?” diye soruyorlarmış. “Dövüyorum” diyorum. Babaannesine de söylüyorum dövdüğümü. Çocuk yalan söylediği zaman da “Diline biber sürdüm.” diyorum. Çocuğun yalanını duydum, babası ağzına vurmamı söyledi ama ben acı biber sürdüm daha iyi ceza olsun, bir daha yapmasın diye... Üvey çocuğuma tabletle oynamama, televizyon izlememe ve kitap okuma cezası da veriyorum. Onlar daha iyi etkili oluyor. Ama bazen sinirlenince bir tokat vuruyorum.” (9. K, 48 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

“Eltim bana sürekli üvey anne muamelesi yapıyordu. “Bu çocuklar senin çocukların değil. Onların anneleri var.” der. Her lafının başında bunları sürekli vurgulayarak söyledi. Direk üvey annesin demezdi ama bu tarz cümlelerle hissettirirdi. Ben çocuklara bakarken iyi olurum, en ufak azarlasam üvey anne olurum. Hiçbir şey diyemiyorum. Sadece herkes yaşattığını yaşasın!” (6. K, 49 Yaş, 22 Yıllık Evlilik)

“Ailesi, ailesi, ailesi... Bana çok üvey anne muamelesi yaptı. Başta eşim zaten. Eşim çocuğa üvey anne gibi davranmayacağı mı bildiği halde bir türlü güvenemedi. Yani ben ne yapacağım. Sonuçta bu çocuk Allah'ın emaneti. Ne düzgün bir anası var ne de babası var. Zaten ben dışarıdaki insanları görünce ağlıyorum. Ben nasıl eziyet edebilirim ki? “(5. K, 49 Yaş 10 Yıllık Evlilik)

“...Olmaz mı, var tabi. Bana değil de çocukların teyzeleri eşime çok baskı yapıyor. Birde boşandıktan sonra anneleri ölünce sonradan çocuklar bir anda kıymete bindi. Aslında ölünce de değil evlenince kıymete bindi. Sürekli bir üvey anne muamelesi yapıyor. Birde eski eşimden ev kalmıştı çocuklara. Onu bile vermek istemediler. Kıyametler koptu” (2. E, 67 Yaş, 15 Yıllık Evlilik)

“Çocukların teyzeleri var. Onlar bana sürekli üvey anne muamelesi yaptılar. Teyzelerinin biri

İzmir’de biri de yakınımızda oturuyor. İkisi de bana sürekli “duvar gibi” yaklaştı. Çocukların dedeleri öldü. Annelerinden çocuklara miras kaldı. Ben çocukların hakkı verin deyince teyzeleri tepki gösterdi. Mirası bunlara vermemeye çalıştılar. Eşim çok uğraştı o dönem sonra yine ben kötü oldum. Eşime de çocuklara da ben akıl veriyordum gibi oldum... Kötü insanlar gerçekten kötülük, başka bir şey değil. Sonra benden zarar gelmeyeceğini anladılar ama iş işten geçti. Çocukların temizliğiyle, her işiyle ben ilgilendim. Ben gelince bu eve düzen geldi, huzur geldi. Ben her şeyi beceriyordum...” (2. K, 55 Yaş, 15 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerin, yeni kurulan aile sistemi içerisinde kültürel mitlere dayalı çeşitli güçlükler yaşadıkları da tespit edilen nadide bulgular arasında yer almaktadır. Çalışmada kültürel mitlerin ebeveyn çocuk ilişkilerinin gelişmesinde olumsuz bir etken olduğu tespit edilmiş ve bilhassa bu tutumlara yönelik algılar sorgulanmıştır. Kültürel mitlere dayalı, toplumun ebeveynlere yönelik “üvey, kötü kalpli, zalim, sevgisiz” gibi ithamlarda bulunmaları ya da bunları ima yoluyla bireylere hissettirmeleri bu hususta önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Özellikle kadın ebeveynlerin alan yazınına paralel olarak bu kültürel mitlere daha fazla maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Görüşmeye katılan kadın ebeveynler bilhassa yakın akrabaları tarafından “üvey anne” muamelesi yapıldığını, çocuklar üzerinde herhangi bir hak sahibi olamadıklarını, çocuklara hiçbir şekilde müdahalede bulunamadıklarını, bu durumun da çocuklarla aralarında sınır oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Görüldüğü üzere fonksiyonel aile yapısının oluşmamasında bu damgalamaların ve kültürel mitlerin etken olduğu dikkat çeken önemli bulgular arasında yer almaktadır.

5.1.9. Mahremiyet Güçlükleri

Ebeveynlere yeni kurulan aile sistemi içerisinde mahremiyete dayalı yaşadıkları güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

“Üvey çocuğun bana karşı ahlaksız bir tutumu oldu. Ergenlik çağında bir çocuk olmasına rağmen ev içerisinde iç çamaşırı (boxer) ile dolanıyordu. Bu durum normal olmadığı için eşimi kaç kere uyardım. Erkek çocuğu ne olur ne olmaz. Çocuğa da “Ben senin karşında çamaşırıla gezmiyorum. Artık büyüdün, benim bulunduğum yerde bu şu şekilde gezemezsin!” deyince bana: “Sana ne!” diyor. Kuralsız bir evimiz ve kuralsız bir evliliğimiz var... Çocukla ilgili olan kaygımın sebebi ise; “Ben artık büyüdüm, erkek oldum. İstedikten sonra sana her türlü kötülüğü yapabilirim.” demesi. Eşim evde yokken banyoya girmem. Eşim evde yokken banyo yaptıktan sonra kapımı kitlerim. Bir şey yapar mı yapar.” (10. K, 41 Yaş, 16 Yıllık Evlilik)

“Eşimin kızı bizimle yaşıyordu. Daha yeni evden ayrıldı. Ben ondan biraz çekiniyordum. Sonuçta kız çocuğu. Evde rahat pijamayla bile dolaşamıyordum.” (10. E, 48 Yaş, 16 Yıllık Evlilik)

“Eşimin oğlu pek eve uğramaz. Kız daima bizimle yaşıyor ama oğlu pek gelmez. Bu durum beni rahatlatıyor. Kız çocuğu erkeğe göre daha zor ama erkek çocuktan da çekiniyorsun bir yerde. O yüzden gelmesini ben de istemiyorum.” (3. K, 36 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

“Eşimin oğulları benden çok korkarlar. Bu ortamın oluşmasını ben sağladım. Çünkü erkek çocukları... Kız olsa belki daha yakın davranırdım. Ama erkek olunca arama mesafe koymam gerektiğini düşündüm. Birde ergenlik çağları çok zor oluyor. Babaları çocuklara bu kadar kopuk olmasa bu kadar sorunlar olmaz. Ama maalesef...” (2. K, 55 Yaş, 15 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerin, yeni kurulan aile sistemi içerisinde mahremiyete dayalı birtakım güçlükler yaşadıkları tespit edilmiştir. Lakin ebeveynlerin büyük bir kısmının bu soruya cevap verirken tedirginlik yaşadığı gözlemlenmiştir. Cevap veren ebeveynler ise genel olarak, karşı cinsten üvey çocuklarının varlığından çekindiklerini ve çeşitli mahremiyete dayalı güçlükler yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

5.1.10. Sosyo-Kültürel Güçlükler

Ebeveynlere yeni kurulan aile sisteminde sosyo-kültürel farklılıklara dayalı yaşadıkları güçlükler sorulmuştur. Ebeveynlerden bir kısmına ait cevaplara aşağıda yer verilmiştir.

“Eşimin ailesi Şırnak'ta yaşıyor. Oranın adetleri töreleri çok farklı. Daha önce de söylediğim gibi çok fazla takı takma adetleri var. Altın onlar için çok önemli. Düğünleri falanda o biçim... Ben de eşimi kaçırdığım için ailesi çok sorun yaptı. Onların bu adetleri bize uymuyor. Ben de altından kalkamayacağımı bildiğim için eşimi kaçırdım.” (8. E, 41 Yaş, 7 Yıllık Evlilik)

“Bir kültür farkı vardı. Örf adet farkı vardı. İki-üç sene yabancılık çektim. Dili bu kadar gelişmiş değildi de getirdiğimde. Ana dili Arapçaydı. Sana ters gelen bunlara normal geliyor. Bize normal gelen bunlara ters geliyor. Şimdi biz Türkmen'iz bunlar Arap, biz İç Anadolu'nun insanıyız. Örf ve adetler çok farklı. Ben bunu (yeni eşini) çok büyük bir aşiretten aldım. Hanımım devamlı kalabalığa alışmış çevresinde teyzelerinin kızları, dayılarının çocukları falan kalabalık bir aileydi. Buraya geldi yalnız kaldı... Hanım kalabalığın içinden geldiği için bir de örf ve âdet farkı olduğundan dolayı üç sene sıkıntımız oldu.” (7. E, 46 Yaş, 9 Yıllık Evlilik)

“Sorun yaşadığımız oldu. Ama onu anlayarak çözdük. Aramızda kültür farkı oluyor. O Azerbaycanlı. Oradan doğan şeyler ile ufak tefek atışmalar oluyor. Mesela ben bunu şeylerini gördükçe uyardım. “Bizim burada bu hareketler ters olur. Sizin orada belki doğal karşılanır.” dedim. Özellikle de çocuklar konusunda çok uyarırım o da dinler sağ olsun.” (3. E, 57 Yaş, 2 Yıllık Evlilik)

Yeniden yapılanan ailelerin, yeni kurulan aile sistemi içinde sosyo-kültürel farklılıklardan (bilhassa yeni eşin farklı bir kültürden olması) kaynaklı güçlükler yaşadıkları tespit edilmiştir.

SONUÇ

Araştırma günümüz toplumlarında yeniden yapılanan ailelerin hızla gün yüzüne çıkması lakin yeterli çalışmaların kısıtlı olması nedeniyle de önem kazanmaktadır. Bireyler, aileler ve toplum bir döngü halinde bu yeni oluşum formunda sistematik bir bütün halinde etkilenirken, önleme ve keşfetmeye dair mekanizmanın varlığı gün yüzüne çıkmaktadır.

Buradan hareketle yeniden yapılanan aileleri tanımlamak ve yaşadığı güçlük alanlarını keşfetmek amacıyla çalışma kaleme alınmıştır. Nitekim araştırmanın amacından hareketle sorgulanan güçlüklerde çocukların hatırı sayılır bir orana sahip olduğu görülmüştür. Yine çocuk dışında yaşanan diğer güçlük alanlarında da doğrudan ya da dolaylı olarak ‘çocuklar’ ekseninde şekillendiği sonucu elde edilmiştir. Görüşmeye katılan ebeveynler genel olarak çocuk eksenli güçlükler yaşadıklarını ve ailelerindeki çatışmaların temel nedeninin ‘çocuklar’ olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum biyolojik ve üvey ebeveyn açısından farklı sonuçlar göstermektedir. Üvey ebeveynler çocuklar tarafından kabul görmemekte, tehdit unsuru olarak algılanmakta, otorite ve kurallar kuramamakta olduklarını ayrıca kendilerinin de kan bağı olmayan bir çocuğu kabul etmekte, sevgi, yakınlık, temas ve duygusal bağ kurmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Biyolojik ebeveynler ise yeni bir evlilik yapmalarından ötürü çocuklarının kendilerini suçladığını, kendilerine kızgınlık ve öfke duyduklarını, çocukları ve eşleri arasında taraf tutmak zorunda kaldıklarını, arada kalarak denge kuramadıklarını ve üçgenleşmelere maruz kaldıklarını, eski eş ve yakınların çocuklar üzerinden kendilerine baskı uyguladıklarını ifade etmişlerdir. Yine birçok ebeveyn; çocukları tarafından kıskanıldığı, paylaşamadığı, eşleri ile vakit geçirmelerinin veya aynı yatakta uyumalarının istenmediğini bu hususta da bilhassa kız çocuklarının daha büyük güçlük (kıskanma, kabul edememe, uyumsuz davranışlar sergileme) oluşturduklarını ifade etmişlerdir.

Çocuklar nedeniyle yaşanan bu güçlüklerin, ebeveyn çocuk ilişkileri kadar eşler arasındaki ilişkiyi de olumsuz etkilediği, birçok evlilikte eşler arasında çatışmalara sebep olduğu, hatta yine birçok

eşin bu nedenle evliliği sürdürmek istemedikleri (defalarca boşanmaya karar veren, evden ayrılan, çocukları büyüdüğünde evden ayrılmayı planlayan, hatta mahkemedен dönen) de elde edilen önemli bulgular arasında yer almaktadır.

Ayrıca ebeveynlerin ifadelerinde yer alan bulgularda; çocukların da bu güçlük alanlarından önemli oranda etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak yeniden yapılanan ailelerin çocuklarının; akademik başarılarının düşük, evden erken yaşta ayrılma, kaçma, suç işleme, zararlı madde kullanımına yatkın olma (bilhassa sigara), ilişki ve iletişim kurma becerisinden yoksun, hiyerarşi ve otorite örüntüsü oluşmamış, sevgi, ilgi ve duygusal bağdan yoksun, saldırgan davranışlara meyilli, intihar eğilimi kaygı ve anksiyete düzeyleri yüksek, benlik saygısı düşük olduğu sonucu elde edilmiştir.

Çocuklarla ilgili yaşadığı sorunlar dışında görüşmeye katılan ebeveynlerin;

Yeni eşleri (aldatma, şiddet, iletişimsizlik, hakaret, hayal kırıklığı),

Eski eşleri (eski eşin varlığı, çocuğu tampon bir mekanizma olarak kullanması, çocuğu ve eşini taraf tutmaya zorlaması, evliliklerinde kıskançlığa neden olması, ameliyat, hastalıklar, askerlik, düğün, nişan, nafaka davaları gibi elzem durumlarda bir araya gelmek zorunda kalınması),

Geçen süre (ilk aşamada olumlu bir süreç olarak değerlendirilen lakin arka planında bıkkınlık, duyarsızlık, hayal kırıklığı, kaderine küsme, geri çekilme, kaçınma, beklentilerin kaybolması ve umutsuzluk faktörlerini barındıran),

Psikolojik etmenler (duygu durum bozuklukları, anksiyete, depresyon, travma sonrası stres bozuklukları, yeme bozuklukları ve epilepsi, sürekli ağlama nöbetleri ve öfke krizleri, toplumda 'deli' olarak algılanma kaygısı, kendi bedenine zarar verme eğilimi),

Sosyal çevreye dayalı etmenler (aile üyelerinin, yakın akrabaların, arkadaş çevresinin ve komşuların ilişkiye yanlış bir biçimde müdahil olup, destek mekanizmasından mahrum bırakmaları, ilişkiyi üçgenleşmelere maruz bırakması),

Ekonomik etmenler (önceki evlilikten süren nafaka davaları, yeni evliliğin ekonomik getirileri, çocukların istekleri),

Hukuksal etmenler (nafaka ve velayet davaları, çocuğun hukuksal bir tanımının olmaması-üvey ebeveyn için),

Kültürel mitler (üvey ebeveyne karşı, kötü, acımasız, merhametsiz, zalim algısı),

Mahremiyet (bilhassa karşı cinsten çocuğa sahip olan üvey ebeveynin durumu),

Sosyo-kültürel etmenler (ikinci eşlerin çoğunlukla farklı kültürden olması) nedeniyle de çeşitli güçlükler yaşadıkları sonucu elde edilmiştir. Yine bu güçlük alanlarının birçoğunda da 'çocuğun' varlığının önemli bir etmen olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adler-Baeder, F. ve Higginbotham, B. (2004). Implications of Remarriage and Stepfamily Formation for Marriage Education. *Family Relations*, 53(5), 448-458.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011). *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Uzerler Matbaacılık.
- Amato, P. R. ve Kane, J. B. (2011) Parents' Marital Distress, Divorce and Remarriage: Links with Daughters' Early Family Formation Transitions. *Journal of Family Issues*, 0(32), 1073-1103.
- Astone, N. M. ve McLanahan, S. S. (1991). Family Structure, Parental Practices and High School Completion. *American Sociological Review*, (56): 309-320.
- Bernstein, A. C. (2000). Remaariage: Redesigning Couplehood. (Ed. P. Papp). *Couples on the Fault Line: New Directions for Therapists* içinde (s. 284-311). New York: Guilford Press.
- Bogenscheider, K. (1997). Parental Involvement in Adolescent Schooling: A Proximal Process with Transcontextual Validity. *Journal of Marriage and the Farnily*, 0(59), 718-733.

- Burgoyne, C. B. ve Morison, V. (1997). Money in Remarriage: Keeping Things Simple-And Separate. *Sociological Review*, 0(45), 363-395.
- Büyükoztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (19. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Carter, B. ve Mc-Goldrick, M. (1999). *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family and Social Perspectives*, (3. Baskı). Boston: Allyn&Bacon.
- Ceglian, C. P. ve Gardner, S. (1999). Attachment Style: A Risk for Multiple Marriages? *Journal of Divorce & Remarriage*, 31(1/2), 125-139.
- Cherlin, A. (1978). Remarriage as an Incomplete Institution. *American Journal of Sociology*, 0(84), 634-650.
- Coleman, M.; Ganong, L. ve Fine, M. (2000). Reinvestigating Remarriage: Another Decade of Progress. *Journal of Marriage and The Family*, 62(4), 1288-1307.
- Coughlin, C. ve Vuchinich, S. (1996). Family Experience in Preadolescent and the Development of Male Delinquency. *Journal of Marriage and the Family*, 0(58), 491-501.
- Demirci, M. S. (2015). Toplumsal Cinsiyet Açısından Yeniden Evlenmeler: Kadın ve Erkekler Gözünden Niteliksel Bir İnceleme, (Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Nilgün Küçükkaraca), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dirimeşe, E. (2016). Aile Tanım ve Türleri Tarihsel Süreç İçerisinde Aile (Tarihsel Aile Sınıflaması). (Editörler: N. Avcı ve E. Aksoy). *Aile Sosyolojisi İçinde* (s. 13-28). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Downey, D. B. (1995). Understanding Academic Achievement Among Children in Stepparents: The Role of Parental Resources. Sex of Stepparent and Sex of Child. *Social Forces*, 0(73), 875-894.
- Dupuis, S. (2007). Examining Remarriage: A Look at Issues Affecting Remarried Remarried Couples and the Implications Towards Therapeutic Techniques. *Jornal of Divorce & Remarriage*, 48(1-2), 91-104.
- Dupuis, S. (2010). Examining the Blended Family: The Application of Systems Theory Toward an Understanding of the Blended Family System. *Journal of Couple and Relationship Therapy*, 0(9), 239-251.
- Faber, A. J. (2004). Examining Remarried Couples Througth a Bowenian Family Systems Lens. *Jornal of Divorce & Remarriage*, 40(3/4), 121-133.
- Gately, N. J.; Pike, L. T. ve Murphy, P. T. (2006). An Exploration of the Impact of the Family Court Process on "Invisible" Stepparents. *Journal of Divorce & Remarriage*, 44(3/4), 31-52.
- Gazioğlu, N. (2018). Çift İlişkisi: Çatışma ve İlişkiye Yatırım. (Ed. N. Oktik ve H. Ünal Reşitoğlu). *Aileyi Anlamak-Disiplinler Arası Yaklaşım İçinde* (s. 195-206). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gladding, S. T. (2012). *Aile Terapisi: Tarihi, Kuram ve Uygulamaları*, (Çeviri Editörleri: İ. Keklik ve İ. Yıldırım). Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları.
- Gold, J. M. (2009). Negotiating the Financial Concerns of Stepfamilies: Directions for Family Counselors. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 0(17), 180-188.
- Hanson, T L.; McLanahan, S. S. ve Thomson, E. (1996). Double Jeopardy; Parental Conflict and Stepfamily Outcomes for Children. *Journal of Marriage and the Family*, 0(58), 141-154.
- Hartin, W. W. (1990). Re-Marriage: Some Issues for Clients and Therapists. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 11(1), 36-42.
- Hetherington, E. M. ve Clingempeel, W. G. (1992). Coping with Marital Transitions: A Family Systems Perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(2-3, Serial No. 227), 1-242.
- Hoffmann, J. P. ve Johnson, R. A. (1998). A National Portrait of Family Structure and Adolescent Drug Use. *Journal of Marriage and The Family*, 0(60), 633-645.

- İnal, İ. (tsz.) Üvey Evladın Hukuksal Konumu. https://www.academia.edu/13169904/%C3%9Cvey_Evlad%C4%B1n_Hukuksal_Konumu adresinden 20.11.2021 tarihinde erişildi.
- Kim, J. E.; Hetherington, E. M. ve Reiss, D. (1999). Associations Among Family Relationships, Antisocial Peers and Adolescents' Externalizing Behaviors: Gender And Family Type Differences. *Child Development*, 0(70), 1209-1230.
- Knox, D. ve Zusman, M. E. (2001). Marrying a Man With Baggage: Implications for Second Wives. *Journal of Divorce and Remarriage*, 35(3/4), 67-80.
- Krysik, L. J. ve Finn, J. (2015). *Etkili Uygulamaya İçin Sosyal Hizmet Araştırması*. Ankara: Nika Yayınevi
- Levine, A. (1990). *The Second Time Around: Realities of Remarriage*. ABD: U.S. New and World Report.
- Mahoney, M. M. (2006). Stepparents As Third Parties in Relation to Their Stepchildren. *Family Law Quarterly*, 40(1), 81-109.
- Martin, T. C. ve Bumpass, L. (1989). Recent Trends and Differentials in Marital Disruption. *Demography*, 0(26), 37-51.
- Mc-Goldrick, M. ve B. Carter. (2005). Remarried Families. (Editörler: B. Carter ve M-c Goldrick). *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family and Social Perspectives*, (3. Baskı) İçinde (s. 0-0). Boston: Allyn&Bacon.
- Murray, C. E. ve Kardatzke, K. N. (2009). Addressing the Needs of Adults Children of Divorce in Premarital Counseling: Research-based Guidelines for Practice. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 0(17), 126-133.
- Nolan, L. C. (2000). Legal Strangers and the Duty of Support: Beyond the Biological Tie-But How Far Beyond the Marital Tie? *Santa Clara Law Review*, 0(41), 1-39.
- Özabacı, N. ve Erkan, Z. (2017). *Aile Danışmanlığı Kuram ve Uygulamalara Genel Bir Bakış*, (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Öztan, B. (2004). *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Peek, C. W.; Bell, N. J.; Waldren, T. ve Sorell, G. T. (1988). Patterns of Functioning in Families of Remarried and First-Married Couples. *Journal of Marriage and Family*, 50(3), 699-708.
- Pong, S. L. (1997). Family Structure, School Context and Eighth Grade Math and Reading Achievement. *Journal of Marriage and the Family*, 0(59), 734-746.
- Şendil, G. (2014). *Ebeveyn Çatışmasının Çocuklar Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sommers-Flanagan, C.; Flanagan Bodnar, E.; Sommers-Flanagan, J. ve Poyrazlı, Ş. (2009). *Bizi Boşamayın-Boşanma Sürecini Yaşayan Çocukların Anne-Babalara Önerileri*, (Çev. Ş. Poyrazlı, E. Duru ve M. Buluş). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sülü Akgül, C. (2020). Yeniden Yapılanan Ailelerde Ebeveyn ile Çocuk Arasındaki İlişkiye Yönelik Aile Danışmanlığı Bağlamında Yeni Bir Model Önerisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Danışman: Doç. Dr. Recep Yıldız), Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarhan, N. (2014). *Evlilik Psikolojisi*, (20. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Troilo, J. (2011). Stepfamilies and the Law: Legal Ambiguities and Suggestions for Reform. *Journal of Divorce and Remarriage*, 0(52), 610-621.
- Visher, E. B. ve Visher, J. S. (1993). Remarriage Families and Stepparenting. (Ed. F. Walsh). *Normal Family Processes* İçinde (s. 235-253). New York: Guilford.
- Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2016). Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri. (Ed. N. Adak). *Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar*, (2. Baskı) İçinde (s. 39-64). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Siyasal Şiddetin Anlam Karmaşasının Temelleri Üzerine*

Arş. Gör. Umut Turgut Yıldırım

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2676-7157>

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Malatya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.01.2022

Kabul: 20.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Siyaset

Siyaset Felsefesi

Şiddet

Siyasal Şiddet

Kavramsal Belirsizlik

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57811>

Öz

Şiddet, insanın davranış ve tutumlarında geçmişten beri var olan bir olguyu tanımlar. Bu nedenle, şiddeti insan-insan ve insan-doğa ilişkilerinin öne çıkan belirleyicilerinden biri olarak kabul etmek gerekir. Şiddetin bir türü olarak siyasal şiddetin de tarihi oldukça geriye götürülebilir. Ayrıca son yıllarda toplumsal ilişkilerde şiddete dayalı eylemlerdeki artış ve uluslararası anlamda yükselişe geçen terörizm dikkate alındığında şiddetin ve politik amaçlara hizmet eden siyasal şiddetin gittikçe öneminin arttığı görülmektedir. Bu önem artışıyla birlikte akademik alanda da popülerliğini arttıran siyasal şiddet, geçmişten gelen birikime ek olarak çeşitli görüşler ve yaklaşımlarla sürekli tartışılan bir mesele haline gelmiştir. Bu tartışmaların ortak noktalarından biri de siyasal şiddetin tanımlanması hususunda yaşanan görüş farklılığı olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla siyasal şiddet neredeyse her disiplinin ayrı bir noktadan yaklaştığı ve bu nedenle üzerinde mutabakata varılamayan oldukça muğlak bir kavram niteliği kazanmıştır. Buradan hareketle, çalışmada siyasal şiddet kavramının yakın dönemdeki anlam belirsizliğinin nedenlerine odaklanılmakta ve şiddetin ele alındığı klasik metinlerin bu belirsizliğin kaynağı olduğu savunulmaktadır. Ek olarak, metinlerdeki görüş çeşitliliğinin siyasal şiddet kavramının günümüzdeki anlamına etkileri tartışılmaktadır. Siyasal şiddet kavramını klasik ve çağdaş dönem siyaset felsefesi düşünürlerinin görüşleri üzerinden irdeleyen çalışma, bu kapsamda siyasal şiddet kavramının belirsizliğini gerekçelendirmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinin benimsendiği çalışmada siyasal şiddetin kavramsal belirsizliği betimsel ve yorumsamacı bir analizle tartışılmaktadır. İlk olarak, şiddet kavramına, şiddetin nedenlerine ve şiddet türlerine değinilmektedir. Sonrasında siyasal şiddet kavramına dair literatürdeki tartışmalar ortaya konulmaktadır. Son olarak da bu tartışmalar siyaset felsefesi kapsamında düşünürler üzerinden analiz edilmektedir. Çalışmanın sonucunda, düşünürlerin siyasal şiddet kavramı üzerinde farklı görüşlere sahip olduğu, düşünürlerin kendi felsefeleri bağlamında şiddeti değerlendirdiği ve bu nedenle siyasal şiddet kavramının muğlaklaştığı savunulmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldırım, U. T. (2022). Siyasal Şiddetin Anlam Karmaşasının Temelleri Üzerine. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 477-486.

*On Sources of the Ambiguity in the Concept of Political Violence**

Ress. Asst. Umut Turgut Yıldırım

Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science
and Public Administration, Malatya – TURKEY

Article History

Submitted: 25.01.2022

Accepted: 20.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Politics

Political Philosophy

Violence

Political Violence

Conceptual Ambiguity

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57811>

Abstract

Violence defines a phenomenon that has existed in human behavior and attitudes from the past. Therefore, it is necessary to see violence as one of the prominent determinants of human-human and human-nature relations. Political violence as a form of violence has a long and illustrious history. Therefore, considering the increase in violent acts in social relations in recent years and the increasing international terrorism, it is seen that the importance of violence and political violence serving political purposes is increasing. With this increase in importance, political violence, which has increased its popularity in the academic field, has become an issue that is constantly discussed by various views and approaches in addition to the accumulation from the past. One of the common points of these discussions stands out as the difference of opinion on the definition of political violence. As a result, political violence remains an ambiguous term that practically every field addresses from different perspectives, making it very difficult to agree on. From this point of view, this study focuses on the reasons for the ambiguity of the meaning of the concept of political violence in recent years and it is argued that there is uncertainty in the classical sources that discussed the violence. In addition, the study examines the effects of this diversity in views on the current meaning of the concept of political violence. The study, which examines the concept of political violence through the views of classical and contemporary political philosophy thinkers, aims to figure out the sources of uncertainty of the concept of political violence in this context. It employs qualitative research methodologies, and descriptive and hermeneutic analysis to examine the conceptual ambiguity of political violence. To begin, the notion of violence, as well as the reasons and forms of violence, are defined. Following that, the contrasts in the literature's interpretations of the concept of political violence are addressed. Finally, these discussions are analyzed through thinkers. As a result of the study, it is argued that thinkers have different views on the concept of political violence, that thinkers evaluate violence in the context of their philosophies, and that's why the concept of political violence becomes ambiguous.

GİRİŞ

Şiddetin tarihi, insanlık tarihine denk düşmektedir. İnsanoğluyla başlatılabilecek tarihiyle şiddet olgusu, birey yaşamının doğal ya da zoraki bir parçası olarak tarihin her döneminde insanlar arası ilişkilerde var olmuştur. Oldukça uzun tarihi ve sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamı etkileme kapasitesi nedeniyle de şiddet, akademik ya da değil birçok çalışmaya konu edinilmiştir (Wolff, 1969; Arendt, 2003; Sorel, 2008; Geisen, 2009; Zizek, 2008; Whitehead, 2004; Apter, 1997). Birey ve toplumu ilgilendiren niteliğiyle özellikle sosyoloji ve psikoloji disiplinleri bağlamında irdelenen şiddetin, siyasal alanı etki alanı içine almasıyla siyaset felsefesinin de ilgilendiği olgular arasına girdiği görülmektedir. Siyasal şiddetin siyaset felsefesi bağlamında ele alınışının kaynağı da bu dönemden itibaren görünür hale gelmiştir.

Günümüzde her ne kadar demokratik rejimlerin sayısı geçen yüzyıla nazaran artmışsa da siyasal ve toplumsal olayların çözümünde demokrasinin erdemlerinden uzlaşma ve müzakereye dayalı yöntemler ile siyasal şiddete dayalı yöntemler arasındaki üstünlük mücadelesinin devam ettiği görülmektedir. Son yıllarda dünyada yükselişe geçen siyasal şiddet eylemleri de dikkate alındığında 21. yüzyılın önde gelen siyasal ve toplumsal sorunlarının biri olması nedeniyle siyasal şiddet, üzerine oldukça fazla görüş bildirilen kavramlar arasında yer almaktadır (Carter and Weaver, 2003; Docker, 2008; Laitin, 2007; Ruggiero, 2006; Milton-Edwards, 2006; Juergensmeyer, 2000; Horgan, 2005). Bu özelliği itibarıyla da siyasal şiddet farklı anlamlara gelen bir kavram olarak hem kapsamı hem de belirsizliği giderek artan bir olgu haline gelmektedir (Hibbs, 1973; Gurr, 1980; Cairns, 1996; Besley and Persson, 2011).

Bu çalışmada, siyasal şiddet kavramının yakın tarihimizdeki anlam belirsizliğinin kaynaklarının şiddet üzerine görüş bildirilen klasik kaynaklarda da söz konusu olduğu savunulmakta ve bu temellerin kavramın günümüzdeki anlamına etkileri tartışılmaktadır. Siyasal şiddet kavramını klasik ve çağdaş dönem siyaset felsefesi düşünürlerinin görüşlerine referansla ele alan çalışma, bu minvalde siyasal şiddet kavramının belirsizliğini gerekçelendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın çıkış noktası, siyasal şiddet olgusunun 21. yüzyılda hala devam eden anlam karmaşasıdır. Çalışmanın sonucunda, siyaset felsefesi düşünürlerinin siyasal şiddet kavramı üzerinde farklı görüşlere sahip olduğu, düşünürlerin kendi felsefeleri bağlamında şiddeti değerlendirdiği ifade edilmektedir. Ek olarak siyaset felsefesi bağlamında şiddetin, onaylandığı ya da meşru görüldüğü anlayışların yanı sıra olumsuzlandığı fikirlerin de mevcut olduğu tespit edilmektedir. Bakış açılarındaki bu farklılıkların da siyasal şiddetin günümüzdeki anlam karmaşasının temelini oluşturduğu savlanmaktadır.

1. ŞİDDET: TANIMI, NEDENLERİ VE TÜRLERİ

Şiddet, etimolojik köken itibarıyla Türkçeye Arapçadan geçmiş ve “*Peklik, sertlik ve sıklık*” anlamlarına gelen bir sözcüktür. Latince kökenli *violentus* kavramından İngilizceye *violence* olarak geçen şiddet “*Kuvvetli, sert, zorlu, incitmek, zorlamak ve ihlal etmek*” anlamlarını taşımaktadır (Dursun, 2011: 3). Buradan yola çıkılırsa şiddet, en genel anlamıyla, sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvete başvurmayı ve bireyleri sindirmek ya da korkutmak için harekete geçirilen eylemleri ifade etmektedir (Ünsal, 1996: 29).

Sözlük anlamının yanı sıra şiddetin kavramsal açıdan tanımları da mevcuttur. Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımıyla “*Yaralama, ölüm, psikolojik zarar veya kayıp ile sonuçlanan veya bunlarla sonuçlanması muhtemel olan, kişinin kendisine, başka bir kişiye, bir gruba veya topluluğa karşı fiziksel ve gücün tehdit veya fiili olarak kasıtlı kullanımudur*” (World Health Organization, 2002: 5). Dolayısıyla şiddet, türüne, amacına ve yöntemine bakılmaksızın bir hak ihlalini de doğuran eylemler olarak tanımlanabilir. Ayrıca şiddet, bireylerin ya da toplu olarak grupların fiziki ya da psikolojik olarak zarar görmesine neden olan her türlü bireysel ve topluca gerçekleştirilen eylemleri de ifade etmektedir (Öztürk, 2013: 195).

Şiddetin bir diğer anlamı, şiddetin hedefindeki birey ya da grupların sahip oldukları iradeleri dışında hareket etmesine neden olan ve bu nedenle de kişilerin eylemleri seçme konusundaki özgürlüğünü kısıtlayan her türlü tutum ve davranışlara işaret etmektedir (Bauman, 2005: 252). Bu anlamıyla şiddetin, bireylerin karşısındakilere kaba kuvvet kullanma ve sert davranma yöntemlerine başvurarak onları sindirmek ve korkutmak amacıyla girilen eylemler olarak da tanımlanması mümkündür (Hobart, 1996: 53).

Özetle şiddet, bireylere ve gruplara yönelik bilerek veya bilmeyerek fiziksel ve psikolojik anlamda zarar verme, onları iradeleri karşısında karar almaya zorlama ya da istenilen durumu yöneltme amacındaki her türlü eylem, söz, tutum ve davranışlar olarak tanımlanabilir.

1.1. Şiddetin Nedenleri

İnsanın sözlü ya da sözsüz davranışlarından oluşan şiddetin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler ya da şiddeti doğuran durumlar hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Ancak şiddeti gerçekleştiren temel aktörün bireyler olması, şiddetin insan doğasında var olup olmadığına yönelik tartışmaları gündeme getirmektedir. Bu anlamda birey davranışı olarak şiddetin kaynağını insanda arayan görüşlerin yanında, şiddeti sonradan öğrenilen ve insan özünde yer almayan bir olgu olarak da tanımlayan görüşler mevcuttur.

Burada ilk olarak, şiddeti insan doğasında tabii olarak gören Sigmund Freud'a değinmek gerekir. Freud'un felsefesinde şiddet, bireylerde saldırganlıkla beraber temel iki güdüyü oluşturan parçalardan birine karşılık gelir. Bu görüşte insan, doğduğunda hâlihazırda şiddet güdüsüyle birlikte doğar (alıntılayan Afşar, 2015: 716). Dolayısıyla şiddet, insan doğasında verili bir özellik olarak alınır.

Bununla birlikte, şiddeti bireyin doğasından izole eden görüşler de mevcuttur. Bunlara göre ise şiddet, toplumsal süreçler içinde öğrenilmiş bir davranış olarak algılanmalıdır. Diğer bir anlatımla bireylerdeki saldırganlık güdüsü, önceden var olan ya da içgüdüsel bir özellik taşımaz bireylerin yaşadığı toplumsal süreçlerin etkisiyle ortaya çıkar ve gelişir (Erten ve Adalı, 1996: 160). Dolayısıyla bu anlayışta, bireyleri doğuştan şiddet eğilimli olarak görmek hatalı bir bakış açısıdır. Şiddetin bireylerin doğasında var olmadığını iddia eden anlayış, şiddetin toplumsal kaynaklarını vurgulamaktadır. Bu minvalde, şiddete yol açan nedenleri psikolojik, sosyo-ekonomik ve siyasi olmak üzere üç temel grupta toplamak mümkündür.

Psikolojik sorunlar ve bozuklukların bireylerde şiddet eğilimini arttırdığı hâkim paradigmlar arasındadır. Bu anlayışta, bireylerin psikolojik gelişimlerinin ilk dönemlerinde şiddete tanık olması ya da maruz kalması, ilerleyen dönemlerde şiddete yönelmenin temel nedenleri arasında görülmektedir. Ayrıca kişilik ve ruhsal bozukluğu olan bireylerin toplumda kabul görmemesi ve aile/yakın çevreyle ilişkilerinin sınırlı düzeylerde gerçekleşmesi de bireyleri şiddete yönelten önemli nedenler arasında sayılmaktadır (Arslanoğlu, 2003: 173-174). Bu anlamıyla şiddetin kaynaklarının özellikle bireylerin toplumsallaşma süreçlerinde oluştuğu ifade edilebilir.

Şiddetin bir diğer nedeni de sosyo-ekonomik koşullara bağlanmaktadır. Bireylerin yaşamları süresince karşı karşıya kaldığı ekonomik sıkıntılar bireyleri şiddete başvurmaya itmektedir. Ekonomik nedenler bağlamında işsizlik, adaletsiz refah dağıtımı, yoksulluk ve zor hayat şartları bireyleri şiddete yönelten önemli etkenlerden bazılarıdır. Öte yandan, şiddetin bir diğer kaynağı da bireylerin yaşadığı siyasi alanla ilişkilidir. Zira siyasi sistemin sorun çözücülüğüne yönelik inancın bireylerde erozyona uğraması şiddetin siyasi kaynağının temelini oluşturmaktadır (Özerkmen ve Gölbaşı, 2010: 33-34).

Şiddetin nedenlerini açıklamada başvurulan başka bir yaklaşım ekolojik model olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımda, şiddetin kaynağı bireylerin biyolojik ve kişisel geçmişinde, aile ve yakın çevredeki ilişkilerinde, bireylerin arkadaşlık ya da mesleki çevrelerini ifade eden geniş çevrelerinde ve nihayet kültürel normları da içeren sosyo-ekonomik çevrenin tümünde aranmaktadır (Polat, 2016: 17).

1.2. Şiddet Türleri

Şiddeti tasnif etmekte kullanılan birden çok ölçüt bulunmakta ve bu doğrultuda şiddetin türleri farklılaşmaktadır. İlk olarak şiddet, şiddete maruz kalan kesimler üzerinden sınıflandırılmaktadır. Burada kadına şiddet, çocuğa şiddet, engelli bireylere yönelik şiddet, mültecilere şiddet vb. gibi şiddet türleri bulunmakta ve bu liste uzatılabilmektedir (Polat, 2016: 16). Bir diğer sınıflandırma ise şiddet eyleminin niteliğine göre yapılmaktadır. Buna göre de şiddet fiziksel, cinsel, duygusal, ekonomik ve siber olmak üzere farklı biçimlere sahiptir (Güleç, Topaloğlu, Ünsal ve Altıntaş, 2012).

Fiziksel şiddet, fiziksel zora dayanmakla birlikte hedef aldığı kişi ya da gruplarda somut anlamda etki yaratan şiddet türüdür. Tokat atma, sopayla vurma, ateşli silahla yaralama, işkence, cinsel taciz vb. gibi davranışlar fiziksel şiddet örneklerindedir (Mavili, 2006: 33).

Psikolojik şiddet, fiziksel şiddetten farklı olarak bireylerin psikolojileri üzerinde zarar verici etkisi

bulunan şiddet türüdür. Kişilerin devamlı eleştirilmesi, onur kırıcı ifadeler ile aşağılanmalar ve cinsel saldırılar da psikolojik şiddet türüne örnek teşkil etmektedir (Barış, 2015: 47). Duygusal ve cinsel şiddet türleri de psikolojik şiddet türü içinde değerlendirilebilirler. Ayrıca cinsel şiddet, hem psikolojik hem de fiziksel şiddet türünü içine alan bir şiddet türüdür.

Ekonomik şiddet, bireylere ekonomik ilişkiler üzerinden uygulanan şiddet türüdür. Kişiyi zorla çalıştırmak ya da çalıştırmamak, ekonomik varlıklarına el koymak, aile içi ekonomide karar alma ve uygulama süreçlerine eşlerin birbirini dâhil etmemesi gibi sözlü ya da davranışsal eylemler ekonomik şiddet türüne örnek olarak gösterilebilir (KAMER, 2015).

Yine bir diğer sınıflandırmada şiddet, "*Bireyin kendine yönelik, kişiler arası ve kolektif şiddet*" olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmalardan ilki olan bireyin kendine yönelik şiddeti de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: intihar ve kendini aşağılama. Kişiler arası şiddet de temelde ikiye ayrılmaktadır: Aile içi şiddet-eş şiddeti ve topluluk şiddeti. Kolektif şiddet ise daha karmaşık bir sınıflandırmayı ihtiva etmektedir. Buna göre sosyal, siyasal ve ekonomik şiddet türleri kolektif şiddet türü kapsamına alınmaktadır. Terör eylemleri, çete saldırıları, bireylerin ya da ülkelerin ekonomilerine yönelik saldırılar, kolektif şiddet türlerine örnek gösterilmektedir (World Trade Organization, 2002: 6-7). Şiddet sınıflandırılırken kullanılan bir diğer ölçüt, şiddette eyleminin süresiyle ilişkilendirilmektedir. Buna göre şiddet temelde yapısal şiddet, yani uzun süre devam eden ve konjonktürel şiddet, yani belirli bir süreliğine devam eden olmak üzere iki türdür (Kocacı, 2001: 4). Yukarıdaki şiddet tanımları ve çeşitleri dikkate alındığında, şiddetin üzerinde görüş birliğinin sağlandığı bir olgu olmadığı aşıkardır. Bu tartışmaların şiddetin bir diğer yönü olan siyasal şiddet üzerinde de devam ettiği ifade edilebilir.

2. SİYASAL ŞİDDET ÜZERİNE KAVRAMSAL TARTIŞMALAR

Şiddet kavramı üzerinde mutabakata varılmaması siyasal şiddetin tanımı noktasında da devam etmektedir. Şiddetin muhtevasının oldukça karmaşık oluşu, siyasal şiddetin tanımlanmasında da karşılaşılan önemli engellerin başında gelmektedir. Fakat siyasal şiddetin belirli ortak özellikleri barındırdığı da ayrıca ifade edilmelidir. Bu özellikler literatürde yer alan siyasal şiddet tanımları üzerinden incelenebilir. Bu doğrultuda ilk olarak siyasal şiddet, amaçları, hedefleri, yerine getiriliş formları ve sonuçları itibariyle siyasal değer atfeden ve meydana geldiği alanda psikolojik ve fiziki hasar doğuran eylemler olarak tanımlanmaktadır (Nieburg, 1969: 32-34). Bu tanımdan hareketle siyasal şiddetin, siyasal öneme haiz olan olgulara yönelik olduğu ve psikolojik ya da fiziki zarar verdiği tespit edilmektedir.

Siyasal şiddetin bir diğer anlamda siyasal bir çevrede sisteme ya rejime, rejimin önde gelen aktörlerine ve benimsenmeyen ya da değiştirilmesi istenen politikalarına yönelik bütün bireysel ve toplu saldırılar olarak tanımlanmaktadır (Skocpol, 2004: 36). Dolayısıyla siyasal şiddetin özünde birey ve devlet ilişkisinde bir tarafın beklentilerinin gerçekleşmemesinin önemli rolü olduğu düşünülebilir. Diğer ifadeyle toplumun mevcut sosyo-kültürel yapısı ile siyasal sistemden bekledikleri arasında cereyan eden çatışma bireyleri şiddete yöneltiyorsa siyasal şiddetin söz konusu olduğu savlanabilir (Dönmez, 2004: 83).

Siyasal şiddetin tanımlanmasında önemli bir diğer nokta da siyasal şiddet-iktidar-güç-meşruluk kavramlarının açıklanmasına yönelik tartışmalardır. Zira siyasal şiddet tanımlanırken birbirinin yerine kullanılan bu kavramlar, siyasal şiddet kavramını belirsizleştirmektedir. Buradaki tartışmalardan ilki, siyasal iktidarın siyasal ve toplumsal düzenin korunması ve barış ve sükûnetin devamı için bireylere yasalarla orantılı güç kullanabileceğini iddia eder. Fakat kullanılan bu gücün kaynağının hukuki normlara dayanmasının gerekliliğinin de altını çizmektedir. Bu görüşte, siyasi iktidarın kullandığı gücün ya da şiddetin meşruluğu toplumda hâlihazırda var olan rızaya dayandırılmaktadır. Fakat diğer bir görüşte bu tipteki siyasal şiddetin toplumun tamamının rızasına sahip olduğunun doğru olmadığı iddia edilir. Dolayısıyla siyasal şiddetin devletin güç kullanma tekeli üzerinden meşrulaştırılmasına karşı çıkmaktadır (Şen, 2018: 30-31). Buradan hareketle siyasal şiddetin toplumsal kabulden yoksun siyasal amaçları gerçekleştirme hedefinde olan eylemler olarak tanımlanması mümkündür. Zira siyasal şiddet ve iktidar kavramları arasında gücün kullanımının meşruluğu noktasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Siyasal şiddet, uygulayıcılarının benimsediği iddia ya da gayelerin mücadele ettikleri rakiplerine kabul ettirilmesi ya da onlarla uzlaştırılması nedeniyle hareke geçirilen eylemler olarak da tanımlanmaktadır (Bodur Ün ve Timur, 2016: 566). Siyasal şiddetin hedef kitlesinin özellikle sınırlı sayıda bir araya gelmiş seçkinler olması da politika ile şiddet arasındaki ilişkiselliğin bir diğer boyutudur. Bu anlamıyla siyasal şiddet, yasal yolların yani meşru siyasal zeminin araçları kullanılarak karar alıcıları etkilemekten ziyade gayr-i meşru zeminde etkilemeye çalışan eylemleri ifade etmektedir (Kurum ve Avcı, 2018: 57-58).

Son olarak siyasal şiddetin önemli yönlerinden biri olan sembolik kuvvet üzerinden de tanımlandığı görülmektedir. Burada siyasal şiddet eylemlerinin nedenleri ya da neyi amaçladığı şiddet eylemlerinin dış dünyada neden olduğu etkilere odaklanarak açıklanmaktadır. Buna göre siyasal şiddet bireylerde duygusal ve sembolik anlamda olumsuz sonuçlar doğurabilen eylemler olarak tanımlanmaktadır (Della Porta, 2008: 226).

Siyasal şiddetin tanımında olduğu gibi türleri noktasında da farklılıklar söz konusudur. Literatürde birbirinden farklı oldukça fazla siyasal şiddet türü mevcuttur. Fakat genel anlamda siyasal şiddet türleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Keleş ve Ünsal, 1996: 92):

- Ülkelerin etnik, ırki, dinsel ve bölgesel çeşitliliğine dayanan kültürel farklılıklarından doğan siyasal şiddet,
- Devrimci ve karşı-devrimci siyasal şiddet,
- Askeri darbelerin neden olduğu siyasal şiddet,
- Öğrenci eylemleri sonucunda ortaya çıkan siyasal şiddet,
- Ayrımcı siyasal şiddet,
- Seçimlerle patlak veren siyasal şiddet,
- Siyasal iktidarın sorgulandığı kesimlerin neden olduğu siyasal şiddet.

Yukarıda da belirtildiği üzere siyasal şiddet çeşitli biçimler alabilmektedir. İnsanlar arasında kimliğe dayalı husumetler, siyasal düzen muhalifliği, radikal toplumsal hareketler ve iktidarı elinde tutanların tahakküm etme eğilimleri, bu anlamda siyasal şiddetin temel kaynakları olarak okunabilmektedir. Örneğin etnisite ve ırka dayalı siyasal şiddeti Almanya'da Nazi dönemindeki uygulamalarda görmek mümkünken, Rusya'da 20. yüzyılın başında gerçekleşen Bolşevik Devrimi de devrimci şiddete örnek oluşturmaktadır. 68 Kuşağı olarak da bilenen toplumsal ve gençlik hareketleri de siyasi gerekçelerle gerçekleştirilen kolektif şiddet sınıflandırmasına uygun düşmektedir.

Siyasal şiddetin nedenlerini psikolojik, sosyo-ekonomik ve politik olmak üzere üç temel başlıkta incelemek mümkündür. Psikolojik anlamda siyasal şiddete neden olan etmenler bireylerin kişisel olarak belirli bir amacı gerçekleştirme ve çıkarlarını gerçekleştirme gayesiyle ve bireydeki psikolojik problemler ya da psikopatolojik durumlarla ilişkilendirilmektedir (Demirli, 2011: 68). Siyasal şiddetin psikolojik kaynakları da daha çok şiddeti meydana getiren bireylerle ilişkilidir. Özellikle siyasal şiddetin psikolojik kaynağı, sorunlu bireylerdeki şiddet eğiliminin siyasal alana taşınması ile gerçekleşen süreci tarif etmektedir.

Siyasal şiddetin sosyo-ekonomik gerekçelerle ortaya çıkışı, bireylerin beklentileri ile mevcut durum arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır. Zira bireylerin karşı karşıya kaldığı sosyal eşitsizlik, adaletsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, işsizlik, yoksulluk, refah kaybı ve sömürgeleştirme gibi olgular, bireylerde siyasal şiddete başvurmanın belirleyici nedenleri arasındadır (Blau and Blau, 1982: 114; Ergil, 2001: 40).

Siyasal şiddete yol açan bir diğer neden de bizatihi siyaset alanı ile ilişkilidir. Zira siyasal alanın da kendi içinde siyasal şiddeti doğuran oldukça fazla parametresi bulunmaktadır. Fakat temel olarak birkaç neden sıralanabilir. Bu anlamda, siyasal hayatın karar alma mekanizmalarının dışında tutulan, siyasal temsilinin o ya da bu şekilde kısıtlandığı, özgür bir ortamda siyasal iktidar için rekabet edemeyen, temel hak ve özgürlüklerinin yanında siyasal haklarının da tanınmadığı ve hukuk önünde eşit olmayan bireylerin siyasal şiddet eylemleri gerçekleştirdiği belirtilmektedir (Şen, 2018: 31-32).

Siyasal şiddetin kaynaklarının çeşitliliği aynı zamanda nedenlerini belirlemekte de muğlaklığa sebebiyet vermektedir. Fakat savaş, farklı ve zıt fikir ve inançlara aşırı bağlılık, siyasal iktidarın yozlaşması, toplumsal ve siyasal güvensizlik, baskıcı ve tepeden inmece siyasal araçların toplumsal dönüşümde rol

oynaması, toplumsal ve ekonomik problemler, eğitim ve medyaya ilişkin problemler de siyasal şiddetin önemli kaynakları arasında sayılmaktadır (Şen, 2018: 28).

Siyasal şiddetin yukarıda belirtilen nedenlerine ek olarak, olguyu siyaset felsefesi bağlamında ele alan düşünürlerin de siyasal şiddetin kaynağına dair farklı fikirleri mevcuttur. Örneğin J. J. Rousseau'un felsefesinde şiddetin kaynağına değinilecek olursa; Rousseau, toplumsal ve siyasal bir olgu olarak şiddetin her şeyden önce bireyler arasındaki eşitsizlikten doğduğunu iddia etmektedir. Eşitsizliğin de Rousseau'ya göre temelde iki kaynağı bulunmaktadır: bunlardan ilki verili olan niteliklerden yani yaş, sağlık, güç ve zekâ gibi niteliklerdeki doğal eşitsizliktir. Diğeri ise insanların kendi çaba ve başarılarına bağlı olarak sonradan kazanılan zenginlik, itibar vb. gibi nitelikleri ifade eden suni/yapay eşitsizliklerdir (Rousseau, 1990: 50-87). Buradan hareketle, şiddetin kaynağı Rousseau'cu bir perspektifle değerlendirilse; şiddet, doğal ya da suni eşitsizlikten doğmasına bakılmaksızın kaynağını insandan alan toplumsal gerçeklik olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Rousseau'nun, şiddeti birey üzerinden açıklamaya çalışan argümanlara sahip olduğu belirtilebilir.

Bununla birlikte şiddetin kaynaklarına dair çağdaş dönemde öne çıkan Hannah Arendt'in de fikirleri siyasal şiddetin nedenleri hakkında dikkate değerdir. Arendt, bir olgu olarak şiddetin kaynağını birey-üstü bir varlıkta aramanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Buna göre siyasal şiddetin temel kaynağı devlette ya da daha geniş anlamıyla iktidarda somutlaşmaktadır. Ayrıca siyasetin dışında kalan alanın temsilini üstlenen şiddet olgusu Arendt'e göre iktidarın gücünün zayıfladığı zaman ve mekânda kendini göstermektedir (Arendt, 2003: 70).

Özetlemek gerekirse siyasal şiddetin tanımı, türleri ve siyasal şiddete neden olan faktörlerin çeşitliliği dikkate alındığında siyasal şiddetin anlam karmaşası sorunsalı daha da somutlaşmaktadır. Buradan hareketle, siyaset felsefesi bağlamında siyasal şiddete yönelik fikir ve düşünceleri karşılaştırmalı olarak incelemek bu karmaşanın temellerine dair tahlil ve tespitine bulunmaya yararlı olacaktır.

3. SİYASAL ŞİDDETİN ANLAM KARMAŞASININ KAYNAKLARI: SİYASET FELSEFESİNDEN KANITLAR

Siyasal şiddetin politik felsefe bağlamında irdelenmesi, her şeyden önce siyaset filozoflarının görüşlerine yer vermeyi zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda birçok düşünür şiddet ve şiddetin siyasal hayat ile ilişkisi üzerine görüş bildirmiştir. Siyasal şiddet kavramının işaret ettiği anlamlar da bu görüşler üzerinden şekillenmiş ve geçmişten günümüze kapsamı sürekli genişleyerek gelen bir olguyu meydana getirmiştir. Bu belirsizliğin kaynaklarını şiddet hakkında birbirinden farklı görüşlere sahip olan düşünürlerde aramak mümkündür.

İlk olarak, toplum sözleşmesi kuramcısı Thomas Hobbes'un felsefesinde şiddetin ele alınış biçimlerine değinilebilir. Şiddetin Hobbes'un zihnindeki kavramsallaştırması öncelikle insan doğası ve toplumsal sözleşme idealinde kendine yer bulmaktadır. Nitekim Hobbes'un tarif ettiği devlet-öncesi durumu ifade eden doğa durumunda insan, ahlaki anlamda kötü niteliğiyle *-bencil, kinici, çıkarıcı-* dikkat çeker. Bu doğrultuda doğa durumu, çatışmanın ve savaşın olduğu bir toplumsal durumu ifade etmektedir. Şiddetin hâkim olduğu bu toplumsal durumun barış düzenine dönüşümü ise yalnızca toplum sözleşmesinin kurulmasıyla mümkündür (Hobbes, 2007: 92-97). Dolayısıyla Hobbes, şiddet ve egemenliğin düzenlendiği siyasal yapıyı birbirinin ters orantılısı olarak görür. Hobbes'un felsefesinde insan doğasının özsel bir niteliği olan şiddet ancak devlet ya da üst bir egemen tarafından törpülenmesi mümkün olan bir olgudur.

Şiddet olgusu üzerinde görüş bildiren bir diğeri düşünür de George Wilhelm Friedrich Hegel'dir. Hegel, şiddeti baskı ve zorlama kavramlarıyla açıklamaktadır. Bireyin fiziksel anlamda baskı ve zorlamaya maruz kalması Hegel'in felsefesinde doğal bir durum olarak şiddeti temsil etmektedir (alıntılayan Dursun, 2011: 10-11). Bireylerin iradesine uygulanan haksız fiil anlamını kazanan şiddet Hegel'in felsefesinde her durumda ahlaki değildir (Karataş, 2017: 126).

Şiddeti politik felsefesinde değerlendiren bir diğeri düşünür Karl Marx'tır. Marx'ın anlayışında şiddet, bireylerden izole edilmiş anlamıyla toplumsal yapılarla ilişkili bir olgudur. Toplumsal yapıdan

Marx'ın kastettiği ise kapitalist üretim biçimidir. Marx'ın felsefesinde şiddet, hem kapitalist sistemin tahakkümünde hem de sosyalizme geçişte devrimci bir değişimi gerçekleştirmek için kullanılacak bir araç olarak tanımlanmaktadır (Geisen, 2009: 44).

Max Weber açısından şiddet ise devlet ve iktidarla özdeşleştirilmektedir. Weber'in şiddeti devletlerin hem iç hem de dışındaki amaçlarını gerçekleştirmek için meşru bir araç gördüğü belirtilebilir. Ayrıca şiddet yalnızca devlet tekelindeki bir olguyu tasvir eder (Weber, 2006: 27-28). Weber'in devlete özgülediği şiddetin belirli amaçları bulunmaktadır. Bunlar devletin güvenliğine yönelik tehditlerin elimine edilmesi, devletin askeri anlamda savaşa hazırlıklı hale getirilmesi ve egemenlik alanı dâhilinde barış ve güvenin tesis edilmesi olarak özetlenebilir (Bayrak, 2019: 60).

Modern ve çağdaş dönem siyaset felsefesi çalışmalarında da şiddet farklı yönleriyle tartışılan bir meseledir. Şiddeti ele alan bu çalışmalarda şiddeti savunmasıyla Georges Sorel'in fikirleri dikkat çekmektedir. Sorel, Marksizm çatışmasında ve modern dönemdeki ahlaki temellerde şiddetin belirleyiciliğini vurgulamaktadır. Böylelikle şiddet buradaki olguların üzerine konumlandığı bir olgu olmasıyla savunulması gereken insan eylemleri niteliği kazanmaktadır (Sorel, 2008).

Hannah Arendt'in felsefesinde şiddet, kamusal-özel, siyaset-siyaset dışı ve iktidar-iktidar karşıtı ikilemleri kullanılarak ele alınmaktadır. Buna göre, şiddet siyasal bir topluluğun doğasında bulunmamaktadır. Birey yaşamını kamusal ve özel olarak ikiye ayıran bu anlayışta şiddet bireyin özel yaşamına indirgenir. Ayrıca özünde ölümü barından şiddetin siyaset alanına dâhil edilmesi de söz konusu değildir (Arendt, 2003: 65; Toker, 1992: 68). Arendt, siyaset alanla daha da özde iktidar ile şiddeti bağdaştıran anlayışın karşısında yer almaktadır. Temel savunusu da şiddetin siyasetin dışında bir olgu olduğuna yöneliktir.

A.Gramsci'nin de şiddeti araç olarak tanımlayan fikirleri mevcuttur. Gramsci'nin anlayışında şiddet kapitalist üretim ilişkilerinde üretim araçlarına sahip olan burjuvanın toplumun diğer kesimleri üzerinde hegemonya kurmak ve toplumun diğer kesimlerinin de bu hegemonyayı reddetmek için başvurduğu bir araç olarak görülmektedir (Walby, 2012: 103).

Son olarak David C. Schwartz da siyasal şiddetin farklı bir tanımını yaparak, kendine özgü felsefesinde şiddete bir anlam yüklemektedir. Schwartz'ın felsefesinde şiddet, siyasal devrimlerle benzer anlamda kullanılmaktadır. Bireylerin şiddet eylemlerini gerçekleştirmesi de siyasal sistemin bireyleri sistemden yabancılaştırmasına bağlanmaktadır (Schwartz, 1972: 58-59).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Şiddet günümüzün akademik yazınında popülerliğini yitirmemiş önemli olgulardandır. Bu popülerliği şiddetin müphem bir kavram olarak algılanmasına da yol açmaktadır. Fakat genel ifadeyle şiddet, insanın hem doğasında var olan hem de toplumsal koşullara karşı geliştirilen insan tutumu, davranışı ve eylem olarak tanımlanmaktadır. Zamansal ve mekânsal olarak sınırlanamayan şiddetin bireyin yaşadığı her anda ve her mekânda var olduğu ve olabileceği düşünüldüğünde şiddet üzerinde tartışmaların devam edeceği de açıktır.

Siyasal şiddetin anlam karmaşasının nedenlerini inceleyen bu çalışmanın sonunda ifade edilebilir ki;

Öncelikle şiddet kavramının anlamındaki belirsizliklerin siyasal şiddet olgusunu tanımlamada çeşitli belirsizliklere neden olduğu görülmektedir. Zira şiddet üzerine bildirilen görüş farklılıkları, siyasal şiddetin tanımlandığı çalışmalarda da söz konusudur.

Siyasal şiddet kavramı siyaset felsefesi düşünürleri tarafından farklı biçimlerde ele alınmış ve tanımlanmıştır. Tanımlardaki farklılığa ek olarak, siyasal şiddete neden olan faktörler hususunda da düşünürler arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Düşünürlerin bazıları şiddeti ve siyasal şiddeti insan doğasında bulunan ve doğuştan gelen bir olgu olarak tanımlarken, diğerleri siyasal şiddetin toplumsal olaylar çerçevesinde geliştiğini iddia ederek insan doğasında bağımsızlaştırmaktadır.

Diğer yandan, siyasal şiddet olgusunun ortaya çıkışını insanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin eşitsizliğine ve adaletsizliğine ya da bireylerin beklentilerinin karşılanamamasına bağlayan

görüşler de mevcuttur. Bunun birlikte siyasal şiddetin kaynağını bireyden ziyade siyasal yapıların nitelikleri ve faaliyetleriyle de ilişkilendiren anlayışlar bulunmaktadır. Dolayısıyla siyasal şiddetin kaynaklarına dair felsefi görüşlerde ciddi ayrımlar bulunmaktadır.

Siyaset felsefesi bağlamında şiddetin savunulduğu ya da eleştirildiği görüşler de dikkat çekmektedir. Bu tartışmalar dikkate alındığında siyasal şiddetin günümüz konjonktüründeki anlam belirsizliğini, düşünürlerin yukarıda bahsedilen farklı algılayışlarına ve yorumlarına bağlamak mümkündür. Nitekim her düşünür, benimsediği siyaset felsefesi bağlamında farklı bir siyasal şiddet tasviri geliştirmiş ve kavramı bu çerçeveden okumuştur. Farklı okumalar da farklı siyasal şiddet tanımlarının yapılmasına yol açarak nihayetinde kavramın belirsizleşmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Afşar, S. T. (2015). Türkiye’de Şiddetin “Kadın Yüzü”. *Sosyoloji Konferansları*, 0(52), 715-753.
- Apter, D. E. (1997). *The Legitimization of Violence*. New York: New York University Press.
- Arendt, H. (2003). *Şiddet Üzerine*, (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslanoğlu, K. (2003). *Politik Psikiyatri*. İstanbul: ADAM Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- Bayrak, E. (2019). Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(1), 57-82.
- Besley, T. ve Persson, T. (2011). The Logic of Political Violence. *The Quarterly Journal of Economics*, 126(3), 1411-1445.
- Blau, J. R. ve Blau, P. M. (1982). The Cost of Equality: Metropolitan Structure and Violent Crime. *American Sociological Review*, 57(1), 114-129.
- Bodur Ün, M. ve Timur, K. (2016). Kolektif Siyasal Şiddet ve İslami Toplumsal Hareket Analizi: Hamas Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 559-591.
- Cairns, E. (1996). *Children and Political Violence*. New Jersey: Blackwell Publishing.
- Carter, C. ve Weaver, C. K. (2003). *Violence and Media*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Della Porta, D. (2008). Research on Social Movements and Political Violence. *Qualitative Sociology*, 31(3), 221-330.
- Demirli, A. (2011). Terörizm, Psikososyal Etkileri ve Müdahale Modelleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 66-78.
- Dönmez, R. Ö. (2004). Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslam. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(4), 81-114.
- Docker, J. (2008). *The Origins of Violence*. London: Pluto Press.
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir? *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(12), 1-18.
- Ergil, D. (2001). Şiddetin Kültürel Kökenleri. *Bilim ve Teknik*, 0(399), 40-41.
- Erten, Y. ve Adalı, C. (1996). Saldırganlık, Şiddet ve Terörizmin Psikososyal Yapıları. *Cogito*, 0(6-7), 51-65.
- Geisen, T. (2009). İktidar ve Şiddet: Zorunlu Bir Ayrım mı? *Felsefelogos*, 0(37), 167-191.
- Güleç, H.; Topaloğlu, M.; Ünsal, D. ve Altıntaş, M. (2012). Bir Kısır Döngü Olarak Şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), 112-137.
- Gurr, T. R. (1980). *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*. New York: Free Press.
- Hibbs, D. A. (1973). *Mass Political Violence: A Cross-National Causal Analysis*. New York: John Wiley & Sons.
- Hobart, M. (1996). Şiddet ve Susku: Bir Eylem Siyasetine Doğru, (Çev. S. Yurduer). *Cogito*, 0(6-7), 51-65.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*, (Çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horgan, J. (2005). *The Psychology of Terrorism*. London/New York: Routledge.
- Juergensmeyer, M. (2000). *Terror in the Mind of God-The Global Rise of Religious Violence*. London: University of California Press.

- KAMER. (2015). Kadın Hakları İnsan Haklarıdır Projesi Proje Final Raporu. <http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/medya/01062015kadinhaklari.pdf> adresinden 12.10.2021 tarihinde erişildi.
- Karataş, Y. C. (2017). Ahlak, Siyaset ve Demokrasi Bağlamında: Kötülük ve Şiddet. *İnsan ve Toplum*, 7(2), 113-140.
- Kocacık, F. (2001). Şiddet Olgusu Üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(19), 1-7.
- Kurum, M. ve Avcı, D. (2018). Radikalizm ve Aşırıcılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28), 37-90.
- Laitin, D. D. (2007). *Nations, States and Violence*. New York: Oxford University Press.
- Mavili, A. (2006). *Aile İçi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması*. İstanbul: Elma Kitabevi.
- Milton-Edwards, B. (2006). *Islam and Violence in the Modern Era*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nieburg, H. L. (1969). *Political Violence: The Behavioral Process*. New York: Palgrave Macmillan.
- Özerkmen, N. ve Gölbaşı, H. (2010). Toplumsal Bir Olgular Olarak Şiddet. *Sosyal Bilimlerde Araştırmalar Dergisi*, 0(15), 23-37.
- Öztürk, A. B. (2013). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Neredeyiz? Feminist Sosyal Çalışma Bağlamında Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 0(0), 192-237.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-34.
- Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliği Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, (Çev. R. N. İleri). İstanbul: SAY Kitap.
- Ruggiero, V. (2006). *Understanding Political Violence*. New York: Open University Press.
- Schwartz, D. J. (1972). Political Alienation: The Psychology of Revolution's First Stage. (Eds. R. L. Feierabend ve T. R. Gurr). *Anger, Violence and Politics: Theories and Research* içinde (s. 0-0). Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Çev. S. E. Türközü). Ankara: İmge Yayıncılık.
- Sorel, G. (2008). *Şiddet Üzerine Düşünceler*, (Çev. A. Hazaryan), (Yay. Haz. A. Kırmızıgül ve A. O. Alayoğlu). Ankara: EPOS Yayınları
- Şen, Y. F. (2018). Şiddet, Siyasal Şiddet ve Terör. (Ed. S. Z. Haklı). *Radikalleşme, Şiddet ve Terörizm* içinde (s. 24-55). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Toker, N. (1992). Şiddete Karşı Politika: Hannah Arendt'in Şiddet Analizi. *Birikim*, 0(41), 60-70.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi. *Cogito*, 0(6), 29-36.
- Walby, S. (2012). Violence and Society: Introduction to an Emerging Field of Sociology. *Current Sociology*, 0(25), 95-111.
- Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*, (Çev. A. Timuçin ve M. Sert). İstanbul: Chivi Yayınları.
- Whitehead, N. L. (2004). *Violence*. Santa Fe: School of American Research.
- Wolff, R. P. (1969). On Violence. *The Journal of Philosophy*, 66(19), 601-616. <https://doi.org/2024177> adresinden 19.11.2021 tarihinde erişildi.
- World Health Organization. (2002). World Report on Violence and Health, Krug et. al (Ed.). Geneva. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf adresinden 19.11.2021 tarihinde erişildi.
- Zizek, S. (2008). *Violence*. New York: Picador.

1980'lerden Günümüze Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikalarının Değişimi*

Sena Şahin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2728-9839>

Doktora Öğrencisi / İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı,
Malatya - TÜRKİYE

Canan Katılmış

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-2674>

Doktora Öğrencisi / İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm
Anabilim Dalı 100/2000 Doktora Öğrencisi, Malatya - TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 05.01.2022

Kabul: 15.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Kamu Politikaları

Aktörler

Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikaları

Neo-liberalizm

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.56771>

Öz

Beşeri, iktisadi ve sosyal yaşamı bir bütün olarak etkileyen kamu politikaları, dünyadaki genel politik anlayışlara göre farklı dönemlerde farklı eğilimler göstermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yükselişe geçen refah devleti anlayışı, bu bağlamda yeniden dağıtıcı kamu politikalarının gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde daha müdahaleci ve sosyal bir devlet anlayışı hâkimken, bu durum 1970'lerde küreselleşmenin de etkisiyle değişmeye başlamıştır. Dünyada yaşanan ekonomik krizler, sosyal politikaların bu krizleri çözmede yetersiz kalması ile toplumsal tepkilere ve beklentilere yanıt verebilmek için hükümetlerin yeni çözüm arayışlarına girmesi, neo-liberal anlayışın yükselmesinin önünü açmıştır. Neo-liberal politikalar ile bir taraftan her türlü korumacılık, devlet müdahaleciliği ve sanayi politikası reddedilirken yeni dağıtıcı kamu politikaları ile ekonomik ve sosyal verimlilik artırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, özellikle özel sektörde kullanılan yöntem ve metotlar tedrici yollar ile kamu sektörüne transfer edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, hâkim politik ideolojideki değişimin devletin sosyal yönünü ne gibi etkilediğini analiz edebilmek amacıyla yeniden dağıtıcı kamu politikaları incelenmektedir. Derleme türünde olan bu çalışmada öncelikle kamu politikalarının kavram tanımı ve genel incelemesi yapılmış; sonrasında bu doğrultuda yeniden dağıtıcı kamu politikaları ile ilgili bilgi verilmiştir. Sosyal devlet tarihi açısından bir dönüm noktası olan 1980 döneminin öncesinde ve sonrasında genel olarak bu politikaların nasıl düzenlendiği incelenerek, neo-liberal ideolojinin yeniden dağıtıcı kamu politikalarına olan etkileri değerlendirilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Şahin, S. ve Katılmış, C. (2022). 1980'lerden Günümüze Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikalarının Değişimi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 487-508.

*The Change of Redistributive Public Policies From The 1980s to The Present**

Sena Şahin

PhD Student / Inonu University, Institute of Social Sciences, Department of Management, Malatya –
TURKEY

Canan Katılmış

PhD Student / İnönü University, Institute of Social Sciences, International Security and Terrorism
100/2000 Program PhD Student, Malatya – TURKEY

Article History

Submitted: 05.01.2022

Accepted: 15.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Public Policies

Actors

Redistributive Public Policies

Neo-liberalism

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.56771>

Abstract

Public policies have shown different trends in different periods according to the general political understanding in the world. The welfare state understanding, which rose after World War II, paved the way for the development of redistributive public policies in this context. While a more interventionist and social state understanding prevailed in this period, this situation started to change with the effect of globalization in the 1970s. The economic crises in the world and the insufficiency of social policies in solving these crises paved the way for the rise of neo-liberal understanding.

In this study, redistributive public policies are examined in order to analyze how the change in dominant political ideology affects the social aspect of the state. In the study, the concept definition and general review of public policies were first made; then information about redistributive public policies was given in this direction. The effects of neo-liberal ideology on redistributive public policies were evaluated by examining how these policies were generally regulated before and after the 1980 period, which was a turning point in the history of the social state.

GİRİŞ

Kamu politikaları, hükümetlerin devlet yönetimi ile ilgili gerçekleştirdiği eylemler bütünüdür. Bu politikalar, politika yapmakla görevli birimlerin devlete attığı anlama göre değişiklik göstermektedir. Mevcut siyasi ideoloji değiştiğinde, politikaların kapsamı da değişmektedir. Bu değişim, zaman içerisinde meydana gelen dönüşümlerle bağdaştırılarak bir süreç içinde incelenmelidir.

Kamu politikaları, daha iyi kavrayabilmek için belirli tipolojiler altında incelenmektedir. Yeniden dağıtıcı kamu politikaları da toplumdaki belirli bir gruptaki kaynağın başka bir gruba yeniden dağıtılmasını içeren politikalardır. Daha çok sosyal devletle bağdaştırılan bu politikalar, toplumdaki eşitsizliği giderebilmek ve daha kaliteli hizmet sunabilmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar bu politika uygulamaları zaman zaman azalma eğilimi gösterse de, temel amaç adaletin sağlanabilmesidir.

Refah devleti dünyadaki dönüşümlerden ötürü yapısal bir kriz yaşayana dek, yeniden dağıtıcı kamu politikaları ve sosyal harcamalar önemli bir yer edinmekteydi. Neo-liberal anlayışın yükselişe geçmesi, devletin rolünü değiştirdiği gibi kamu politikalarının da seyrini değiştirmiştir. Kamu harcamalarındaki kısıntı ve devletin minimal müdahalesinin benimsendiği bu yeni anlayış, kamu politikalarının da bu anlayış doğrultusunda düzenlenmesini beraberinde getirmiştir. Çalışmadaki analizler, bu dönüşüm çerçevesinde yeniden dağıtıcı kamu politikalarında meydana gelen değişimleri ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda öncelikle kamu politikalarının tipolojisi incelenmiş ve 'yeniden dağıtım' kavramı doğrultusunda yeniden dağıtıcı kamu politikaları incelenmiştir. Bu çalışma, konu hakkında daha önce yazılan eserlerin analizi ile oluşturulan derleme bir çalışmadır. Çalışma kapsamında analizi yapılan ikinci veri ulusal ve uluslararası alanda yayınlanan makale ve kitaplardan elde edilmiştir. Bu veriler yazarın analizi ile derlenerek okuyucuya sunulmuştur.

Çalışmada öncelikle 'kamu politikaları' ele alınarak daha sonra kamu politikalarının hangi aktörler tarafından sunulduğuna değinilmiştir. Sonrasında kamu politikası türleri sınıflandırılarak, çalışmanın ikinci bölümünde yeniden dağıtıcı kamu politikaları ele alınmıştır. Yeniden dağıtım kavramı doğrultusunda bu politikalar kapsam bakımından değerlendirerek tarihsel süreçte nasıl bir dönüşüm geçirdiği incelenmiştir. Sosyal refah devletinin yükselişe geçtiği dönemde refahın yeniden dağıtılması amacıyla devletin gerçekleştirdiği politikalar, neo-liberal anlayışın yükselişe geçmesi ile bir düşüş yaşanmıştır. Çalışma kapsamında 1980 yılında küreselleşme ve beraberinde getirdiği neo-liberal politikaların yeniden dağıtıcı kamu politikalarını nasıl etkilediğine değinilmiştir. Üçüncü bölümde 1980 yılı ve sonrasında küreselleşme, neo-liberalizmin yükselişi ve bilgi toplumuna geçişin kamu yönetimini nasıl etkilediği açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise 1980 yılı sonrasında yeniden dağıtıcı kamu politikalarının dünyada ve Türkiye'de nasıl bir dönüşüm sürecine girdiği ve ne gibi dönüşümler geçirdiği incelenmiştir.

1. KAMU POLİTİKALARI

"Kamu", bir grup insanın tercih ve eylemlerinin ortak bir sesle yansıtılması anlamına gelirken, "politika" ise halkın kendi ilgi alanlarını ele almasına izin verilen kuralları, yönetim stratejilerini, süreçlerini ve planlarını ifade etmektedir (Schultz, 2004: 351).

Politika kelimesi çok sık kullanılmasına rağmen tanım üzerinde çok az fikir birliği bulunmaktadır. Kavram genellikle bir faaliyet alanı, belirli bir öneri veya genel bir hükümet mevzuatının parçası için bir kısaltma olarak kullanılabilir. Bir başka kullanım alanı ise genel bir programı, istenen bir durumu tanımlamak veya alternatif olarak sonuçları veya hükümetin neyi başardığını açıklamak için kullanıldığı alandır. Bu kullanımlar bir hükümet, parti veya devlet adamı tarafından benimsenen ve takip edilen bir eylem tarzı olarak anlaşılan 'politika' tanımıyla paraleldir (Wedel vd., 2005: 35).

Kamu politikası, hükümetin ve hükümeti temsil eden kamu görevlilerinin, vatandaşların kamusal problemleri ile ilgili yapmayı veya yapmamayı seçtiği şeydir. Kamuya dair problemler halkın genel olarak kabul edilemez olarak algıladığı ve bu nedenle müdahale gerektiren koşulları ifade etmektedir. Sağlık hizmetlerinde yetersizlik, çevresel şartlarda bozulma veya tüketicinin güvenliğini sağlama gibi birçok problem hükümet tarafından kamu politikası olarak ele alınabilir (Kraft ve Furlong, 2017: 37). Dye (2012: 3) ise, kamu politikasını 'hükümetlerin yapmayı veya yapmamayı seçtiği şey' olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre kamu politikası toplum içindeki çatışmayı düzenler, öteki toplumlarla çatışmayı sürdürebilmek için toplumu örgütler. Bu sebeple kamu politikaları bireylerin davranışlarını düzenleyebilir ve bürokrasileri organize eden menfaatleri dağıtabilir. Politikalar bir yandan vergi talep ederken bir yandan menfaatleri de dağıtabilmektedir.

Kamu politikaları temelde var olan bir sorunu çözmeye odaklanan çok sayıda yasama ve yürütme faaliyetini kapsamaktadır. Politika yapımında rol oynayan siyasi, idari ve sosyal aktörlerin gerçekleştirdiği faaliyetler ve aldığı kararlar dizisi 'kamu politikası' olarak tanımlanmaktadır. Kamusal eylemin tüm aşamalarında alınan kararlar; kanunlar karnameler, yönetmelikler, kanunun uygulanması sırasında alınan idari kararlar ve yetkiler genel olarak kamu politikası olarak değerlendirilir (Knoepfel vd., 2007: 24).

Kamu politikaları savunma, dışişleri, vergiler, refah, sosyal güvenlik, ekonomik fırsatlar, enerji, kentsel gelişim, iskân gibi birden çok alanla ve sürekli olarak ilgilenmektedir. Bir ülkede hangi konular kamu hizmeti olarak nitelendiriliyorsa, kamu politikaları bu hizmetlerin yapılması için gereken çalışmaları düzenler (Demir, 2015: 108). Bu politikalar, önem arz eden bir soruna yanıt olarak ve halkın adına yapılan politikalarlardır. Siyasi otoritenin; yani halk adına hareket etme otoritesinin kaynağı hükümetler olduğu için kamu politikası oluşturma çabalarının merkezinde hükümetler bulunmaktadır. Politika herhangi bir sorunun çözümüne yönelik olabildiği gibi, istenen bir durumu gerçekleştirmeye yönelik de olabilir. Kamu politikalarını hükümetler gerçekleştirir ancak bu politikaları hükümet dışı veya sivil toplum aktörlerinin işbirliği yoluyla kararlaştırılabilir. 'Politika' kavramı temel olarak hükümetin yapmayı veya yapmamayı seçtiği şeydir (Birkland, 2010: 9).

1.1. Kamu Politikalarının Aktörleri

Politikalar belirli bir amaç üzere gerçekleştirilir. Kanunlar, düzenlemeler, kararlar ve idari emirler dâhil olmak üzere devletin bütün idari işlemleri kamu politikası adı altında değerlendirilebilir. Kamu politikası, politika oluşturma yoluyla toplumsal sorunları çözmeye amacıyla gerçekleştirilen uzun süreci ifade eden spesifik bir terimdir. Politika oluşturmak yalnızca hükümetinin teknik bir işi değil; sosyo-politik ve diğer çevresel güçlerin de doğasından etkilenen karmaşık bir etkileşim sürecidir (Yalmanov, 2021: 558). Politika oluşumunda etkin olan bu aktörler, politikalarda farklı seçeneklerin oluşmasını sağlar.

Kamu politikası oluşum süreci, birden fazla aktör ile gerçekleştirilebilen bir süreçtir. Herhangi bir politika tarafından ele alınan kolektif sorun, onunla ilgilenen her birey veya sosyal grubu, bu politikanın bir parçası olabilecek potansiyel bir aktör haline getirebilir. Bu aktörlerin sürece aktif ya da daha pasif şekilde katılmaları, söz konusu olan kamu politikasının tasarlanmasını ve uygulama şeklini etkilemektedir. Aktör kavramına atfedilen bu geniş tanım, konuyla ilgili bütün bireyler ve sosyal grupların kamu politikalarının bir aktörü olabileceği anlamına gelmektedir (Knoepfel vd., 2007: 40). Bu aktörler kimi zaman kaynakları değiş-tokuş edebilmek ve bir bağlılık ilişkisi oluşturabilmek amacıyla bir araya gelerek politika oluşum sürecini gerçekleştirirler. Bu, politika ağları yaklaşımı olarak anılan; hükümet ve çıkar grupları arasındaki ilişkiyi pekiştiren bir yaklaşımdır. Bu süreçte kamu aktörü bilgi ve destek alırken, özel aktörler ise politikanın içeriğini etkileme fırsatına sahip olurlar. Bu ağlar politikanın sonucunu net bir şekilde belirleyemese dahi, özel aktörlerin yönlendirmesi politika yapım sürecini etkilemektedir (Kassim, 1994: 17).

Kamu politikası oluşum sürecinde rol alan aktörler temel olarak kamu aktörleri ve özel aktörler olarak ayrılabilir. Kamu aktörleri tek başına veya müşterek şekilde karar almaya yetkili olan birimlerdir. Bu birimler parlamento, adli birimler, kamu kurumları, düzenleyici kurumlar, bağımsız uzman birimlerdir. Özel aktörler ise işveren örgütleri, sendikalar, baskı ve çıkar grupları, dini örgütler gibi birtakım sosyal örgütlerdir. Bu birimlerin politika yapım sürecinde doğrudan bir etkisi olmasa da, kamuoyunu yüksek etkileme güçleri olduğu politika yapımını etkilemektedirler. Bunun yanı sıra belirli politika alanlarına dâhil olan uluslararası aktörler de mevcuttur (Compston, 2009: 20). Kamu politikası oluşum sürecine etki eden aktörler şu şekilde sıralanabilir;

Parlamento; politika oluşumunda ciddi bir işleve sahiptir. Modern toplumlarda bir ihtiyaç, problem veya toplumun bir beklentisi konusu olduğu zaman konu, bir aracı vasıtasıyla hükümete veya kamu kurumlarına iletilir. Hükümetin konuyu gündeme alması ile beraber bu konu tasarı haline getirilerek meclis gündeminde yer alır. Bu sürecin ardından bir kamu politikası oluşumu söz konusu olduğu zaman parlamentoda ilgili komisyonlar bu konuyu değerlendirerek karara bağlamaktadır (Çevik ve Demirci, 2008: 35). Bu sebeple kamu politikası oluşum sürecindeki en önemli aktörlerden biri, parlamentolardır.

Siyasi Partiler; belirli bir program etrafında toplanan iktidarı paylaşmak veya elde etme amacı taşıyan sürekli örgütü sahip kuruluşlardır (Kapani, 1987: 176). Bu partiler halk ile hükümet arasında bir bağlantı kurarak seçmenlerin parti faaliyetleri ile ilgili bilgi sahibi olmasını sağlar. Bir takım propaganda ve organize olmuş örgütlerle faaliyet gerçekleştiren siyasal partiler, bir ideoloji doğrultusunda hareket eder ve toplumun refahı için gereken kararları saptarlar (Sakal, 1998: 214). Gerek iktidar partileri gerekse muhalefet partileri politika yapım sürecine destek veya itirazla etkide bulunmaktadır.

Hükümet; politikalarının oluşum sürecinde önemli bir aktördür. Hükümet, kamu kurumları ile beraber değerlendirilebilir. Kamu kurumları ve buralarda görev alan kamu görevlileri, en az hükümet kadar önemli bir misyona sahiptir. Politika programlarının yasal düzenleme süreçlerinde tasarı hazırlayarak politikanın altyapısını geliştiren öznel, teknik bürokratlardır (Çevik ve Demirci, 2008: 37). Aynı zamanda uygulama aşamasında da kamu görevlileri en etkin role sahip aktörlerdir.

Bireyler; kamu politikası etki eden önemli faktörlerden biridir. Vatandaşlar siyasi partilerde seçmen niteliği ile rol oynayan aktörler olduğu için, özellikle temsili demokrasinin uygulandığı rejimlerde yönlendirme gücüne sahiptirler. Bu kişilerin oy kullanarak iktidarı ve meclise girecek partileri belirlemeleri, kamu politikalarını da yönlendirmelerini sağlamaktadır bir aktördür (Samadova, 2017: 62). Vatandaşların toplumdaki diğer sosyal oluşumlarda var olmaları da politika yapım sürecini etkileme kapasitelerini artırmaktadır.

Medya; politika oluşum sürecini etkileyen önemli bir faktördür. Medya, diğer aktörler tarafından benimsenen ve ele alınan bir konunun kamuoyunda gündem olmasına yardımcı olması sebebiyle önemlidir. Medya bütün politika yapım süreci boyunca önemini sürdürür. Ayrıca hükümetler ve halk arasında bir köprü görevi görerek halkı kamu politikaları hakkında bilgilendirebilir (Soroka vd., 2012: 1). Kitle iletişim araçları ve medya sayesinde bilgi sahibi olan seçmen, seçim dönemlerinde bu bilgi ve yönlendirmelerle hareket etmektedir (Strömberg, 2001: 653). Medyanın kamu politikası oluşum sürecindeki etkisi daha çok oluşturduğu kamuoyu ile bağlantılıdır.

Kamuoyu; halk açısından dolaylı veya pasif bir eylem biçimi oluşursa dahi politika yapımında önemli bir güçtür. Kamuoyu özellikle seçmenler için son derece dikkat çekici ve büyük önem taşıyan bir aktördür. Kamuoyu politika yapımında nadiren belirleyici bir aktör olsa da kamu politikası, kamuoyunu oluşturan öğelerin eylemleri sebebiyle sınırları belirlenir. Kamuoyunu oluşturan grupların tek başına gerçekleştirdiği eylemler politika geliştirmeyi etkiler fakat halkın genel fikirleri politikanın yönünü şekillendirebilir (Kraft ve Furlong, 2017: 116). Bir kamu politikası uygulandığı veya siyasal bir

karar alma süreci gerçekleştiği zaman, bu faaliyetlerin toplumda meydana getirdiği reaksiyonlar kamuoyunu oluşturmaktadır. Oluşan kamuoyu, uygulanan politikaları ve karar alma süreçlerini etkilemektedir.

Sivil Toplum Kuruluşları; modern toplumlarda herhangi bir iktisadi amaç gütmeyen ve gönüllülük esası ile hareket eden, kamuoyunu aydınlatma ve yönlendirme amacıyla gönüllü faaliyetler gösteren kuruluşlardır (Özer, 2008: 91). Bu örgütler politika yapım sürecine kamuoyu oluşturarak, konu ile ilgili bilgilendirme ve yönlendirme yapma şeklinde katılırlar. Sivil toplum kuruluşlarının talepleri ile politikalar arasında uzlaşma sağlanamaması halinde miting, boykot, imza toplama, protesto etme gibi bir takım faaliyetler aracılığı ile iletişim kurulmaya çalışılmaktadır (Emini, 2013: 48).

Uluslararası Aktörler; kamu politikaları yapım sürecinde küreselleşme ile beraber etkisini artırmış bir aktördür. Küreselleşme ile beraber devletlerin rollerinin ve kamu idarelerinin kurumsal yapılarının değişimi, politika yapımında yer alan aktörlerin de çeşitlenmesine ve kamusal alanın genişlemesine neden olmuştur. Bu örgütler küresel çapta ekonomik ve sosyal bir uyum yaratma amacıyla 'küreselleştirici' aktörler olarak politika yapım süreçlerine etki etmektedir (Matei, 2007: 1). Ekonomik, kültürel veya siyasi alanlarda faaliyet gösteren uluslararası örgütler, yürüttükleri küresel politikalarla ülkelerin ulusal politikalarını etkileme gücüne sahiptir.

1.2. Kamu Politikalarının Türleri

Kamu politikaları genel olarak toplumun bütün üyelerini etkileyen çok sayıda kararı içermektedir. Bu politikaların temelde amacı halkın refahını ve kamu yararını sağlayabilmektir. Kamu politikaları bireylerin yaşamını bireysel ve toplumsal düzeyde etkiler. Politikaları sadece toplumun en önemli değerlerini değil, aynı zamanda bu değerler arasındaki çatışmaları da yansıtmaktadır (Kraft ve Furlong, 2017: 38).

Lowi'ye göre (1972: 300) kamu politikaları kurucu politikalar, düzenleyici politikalar, dağıtıcı politikalar ve yeniden dağıtıcı politikalar olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Kamu politikalarını sınıflandırmanın temel amacı, politikanın altında yatan sebebi temel yönleriyle açıklayarak politikanın sonuçlarını değerlendirebilmektir. Kamu politikalarını türleri şu şekilde sıralanabilir;

Kurucu politikalar; hükümetin hizmetleri, savunma ve güvenlik gibi politikaları içermektedir (Greitens ve Joaquin, 2010: 559). Bunlar hükümetin genel olarak yapılandırılması kurallarını içermektedir. Kurucu kamu politikalarının kapsamı çok sayıda insanı tutarlı bir şekilde etkileyecek kadar geniştir. Bu politikalar doğrudan bir sınıfa yönelik gerçekleştirilmemektedir (Lowi, 1972: 308). İdari yeniden yapılandırmalar veya özelleştirme politikaları kurucu politikalara örnek olarak gösterilebilir (Hill ve Hupe, 2002: 123).

Düzenleyici politikalar etkileri bakımından spesifik ve bireysel politikalarlardır. Bu politikalar, kısa vadede, düzenleyici kararın kimi kapsadığına ve kimin politikanın dışında kaldığını belirlemektedir (Lowi, 1964: 690). Düzenleyici politikalar bireylerin ve grupların davranışlarına sınır ve kısıtlamalar getiren politikalarlardır. Bununla beraber düzenleyici politikaların bütün sonuç ve amaçlarını belirlemek çok kolay olmamaktadır. Bunun sebebi düzenleyici politikaların çeşitlidir; bazı düzenleyici politikalar genel davranış kurallarını belirlerken, başka bir kesimi kısıtlayıcı da olabilmektedir (Anderson, 2003: 9). Çevre kirliliğini kontrol edebilme amacıyla gerçekleştirilen politikalar, düzenleyici kamu politikalarına örnek olarak gösterilebilir (Hill, 2005: 138). *Dağıtıcı politikalar* belirli bir çıkar grubuna veya daha küçük bir yararlanıcı grubuna fayda sağlanması amacıyla gerçekleştirilen politikalarlardır. Bu politikalarda, politikadan yararlanan grupların kolay bir şekilde tanımlanamaması, politika maliyetinin geniş bir kitleye yayılmasına neden olmaktadır (Birkland, 2010: 210). Dağıtıcı politikalar, hizmetlerin veya faydaların, nüfusun belirli kesimlerine, bireylere, gruplara, şirketlere veya topluluklara tahsis edilmesini içerir. Bu politikalar tipik olarak belli bir gruba, topluluğa veya endüstriye yardım edebilme amacıyla kamu fonlarını kullanır. Ancak bu politikaların maliyetleri

tüm vergi mükelleflerince karşılanmaktadır (Anderson, 2003: 8). Dağıtıcı politikalar genellikle tek başına hareket eden, yani başkaları ile bir rekabet durumunda olmayan bireyleri ve grupları içermektedir (Turan, 1984: 272).

Yeniden dağıtıcı kamu politikaları, özel sınıflar arasındaki ilişkileri barındırması ve birbiriyle ilişkili bireysel kararlar içermesi bakımından düzenleyici kamu politikalarına benzer. Ancak daha çok sosyal sınıflarla ilgilenmesi yönünden bunlardan ayrılırlar. Yeniden dağıtıcı kamu politikalarında hedef mülkün kullanımı yahut eşit muamele değil; mülkün kendisidir (Lowi, 1964: 691). Bu politikalar geniş kitleleri etkilemektedir. Sınıf çıkarları ve ideolojik farklılıklar da dâhil olmak üzere çok kapsamlı ve yoğun çalışmalarla ilişkilendirilmektedir. Bu politikaların karşı karşıya olduğu sorunlar genellikle toplumsaldır (Turan, 1984: 272).

Kamu politikaları her ne kadar bu sınıflandırmaya tabi olsa da kimi zaman bazı politikalar üzerinde bu ayrımlar net bir şekilde gerçekleştirilememektedir. Hükümetin gerçekleştirdiği bir eylem veya işlem düzenleyici olmasının yanı sıra dağıtıcı, dağıtıcı olmasının yanı sıra ise yeniden dağıtıcı da olabilmektedir.

2. YENİDEN DAĞITICI KAMU POLİTİKALARI

Politikalar sonucunda alınan kararlar kamusal alanı etkiler ve belirli bir sosyal grubun veya sınıfın çıkarını kapsamaktadır. Vatandaşlar hükümetlerin kendi çıkarlarını ve ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için siyasi karar alma süreçlerini etkileyebilirler. Bundan dolayı da karar alma sürecinde daima ülkenin nüfusunu oluşturan farklı sosyal grupların ve sınıfların isteklerini göz önünde bulundurmalıdır. Kamu politikaları gerçekleştirilmeden önce politikaların sosyal muhatapları belirlenmelidir (Yalmanov, 2021: 562).

Birçok ülkede var olan ve ciddi bir sorun teşkil eden sosyal eşitsizlik, bir takım kamu politikalarıyla çözülmeye çalışılmaktadır. Dağıtıcı adalet, sosyolojik olarak çok çeşitli toplumlarda önemli bir etik meselesidir. Toplumdaki kaynakların bireylere hangi temellerde dağıtılacağı daha temel düzeyde bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu çözebilmek için 'sosyal etik' kavramı devreye girmelidir. Sosyal etik, ahlaki ilkeleri sosyal sorunlara uygulama metodolojisidir. Burada amaç, sosyal konulara ve kamusal girişimlere özgü ahlaki ilkeleri ve sosyal hedefleri açıklığa kavuşturmadır (Cortese, 2014: 13). Bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilen dağıtım, toplumda adaleti de sağlayacaktır. Birey-devlet ilişkisinde dağıtıcı adalet, bireylere ihtiyacı oranında işlem yapmadır (Topuzkanamış, 2012: 113). Yoksullukla mücadelenin yanı sıra eşitlik ve dağıtım adaletini geliştirmek için en önemli politika araçlarından ikisi, vergilendirme ve yardımların yeniden dağıtım güçleridir (Craig vd., 2008: 183).

Dağıtıcı kamu politikaları, toplu bir hükümet eylemi yoluyla bir takım mal veya menfaatlerin bireyler arasındaki dağılımına müdahale ederek bu dağılımı değiştirmek anlamına gelmektedir (Blakemore ve Griggs, 2007: 79). Geliri, eğitim fırsatlarını veya kamu hizmetlerini yeniden dağıtmak için tasarlanan bu politikalar, eşitlik kriteri temelinde belirlenmektedir (Dunn, 2018: 210). Bu politikalar farklı nedenlerden ötürü toplumda varolan eşitsizliği ve dengesizliği gidermeye çalışmaktadır.

2.1. Yeniden Dağıtım Kavramı

Yeniden dağıtım kavramı, basit tanımıyla gerçekleştirilen ilk dağıtımdan farklı olan bir paylaşım anlamına gelmektedir. Burada kastedilen dağıtım, mutlaka kaynakların zengin kesimden yoksul kesime geçiş yapması anlamına gelmemektedir. Mevcut zenginlik ve kaynaklar daha iyi durumda olan gruplar lehine de yeniden dağıtılabilir (Blakemore ve Griggs, 2007: 310).

Yeniden dağıtım, bir strateji olarak değerlendirilebilir. Yeniden dağıtım stratejileri çeşitli belirleyicilerden etkilenen bir kavramdır. Bu kavramın en önemli belirleyicilerinden biri ekonomidir.

Ekonomik yapı, ülkenin üretim durumu, sosyo- ekonomik grupların başlıları, gelir ve varlıklar üzerinden sağlanan vergiler, mal ve hizmetler için ödenen fiyatlar ve transfer ödemeleri gibi kalkınma seviyesine etki edecek unsurlar tarafından şekillendirilmektedir (Dağdeviren vd., 2004: 22). Yeniden dağıtım kavramını bir sosyal refah olarak anlayışı olarak savunan Richard Titmuss, bu alanda çalışma yapan en önemli sosyal bilimcilerden biridir. Titmuss, ekonomik kalkınma sayesinde üretilen kaynakların vergi sistemi aracılığı ile kamulaştırılarak, sosyal ihtiyaçları karşılamak için kapsamlı, evrensel sosyal programlarla yönlendirilmesini sağlayan yeniden dağıtıcı bir kurum olarak sosyal refah görüşünü dile getirmiştir. Yeniden dağıtıcı bir sosyal refah anlayışı yalnızca bireylerin ihtiyaçlarına hizmet etmeyecek, aynı zamanda dayanışma, eşitlik, fedakârlık ve kolektif bir sosyal vicdanın kurumsallaşması gibi sosyal hedeflere bireyleri teşvik edecektir (Midgley, 1999: 6). Ayrıca yeniden dağıtım kavramı, yalnızca gelirlerin yeniden dağıtılmasıyla değil fırsatların da yeniden dağıtılması ile ilgilidir. Daha iyi bir eğitim erişimi, daha iyin bir iş fırsatı ve uzun vadede gelirlerde daha fazla eşitliğe yol açabilecek programlar da kendi başına yeniden dağıtımın amacı olabilir (Moran vd., 2006: 610).

Yeniden dağıtım, etik bir zorunluluk olarak sosyal adalet arayışı doğrultusunda gerçekleştirilebilir. Karşılıklı olarak verimlilik sağlanması ve kazanım elde edilmesine yönelik gerçekleştirilebileceği gibi, devletin zorlayıcı gücünü aracı kılarak bir kesime çıkar uygulaması amacıyla da olabilir (Broadway ve Keen, 2000: 679).

2.2. Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikalarının Tanımı ve Kapsamı

'Yeniden dağıtım' kavramı 20. yüzyılın sonlarında Anglo-Amerikan okuldan yani liberal gelenekten gelen bir kavramdır. 1970 ve 80'li yıllarda John Rawls ve Ronald Dworkin dağıtıcı adalet konusunda birtakım teoriler geliştirmiştir. Bireysel özgürlük üzerindeki geleneksel liberal vurgu ile sosyal demokrasinin eşitlikçiliğini sentezleyerek sosyo-ekonomik yeniden dağıtım kavramını meşrulaştıracak yeni bir adalet kavramı ortaya atılmıştır (Fraser ve Honneth, 2013: 10).

Yeniden dağıtım, toplu hükümet eylemi yoluyla, bazı mal veya menfaatlerin bireyler arasında dağılımının değiştirilmesi anlamına gelir (Blakemore ve Griggs, 2007: 79). Yeniden dağıtıcı kamu politikaları, tanımlanabilen bir gruptan kaynak alan ve tanımlanabilen başka bir gruba bu kaynak aracılığı ile fayda sağlayan politiklardır. Dağıtıcı politikalarda devletin herhangi bir kesimden gelir elde etmek zorunda kalmadan başka bir kesime yardım ettiği bir politika söz konusu iken yeniden dağıtım politikalarında ise hem kazananlar hem de kaybedenlerin olduğu ima edilmektedir (Hill ve Hupe, 2002: 63).

Hükümetler, birtakım yasal düzenlemelerle toplumda gelirin dağılımını etkileyerek mevcut eşitsizlikleri gidermeye çalışabilir. Bu uygulama farklı araçlarla gerçekleştirilir. Servetin dağılımı, vergi politikaları ve farklı alanlarda gerçekleştirilen bir takım sosyal politikalar gelirin yeniden dağıtılması sağlayan araçlardır (Ersezer, 2006: 257). Servetin tek elde toplanması, yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin önemli bir nedenidir. Varlıkların dağılımı tarihsel faktörlere bağlı bir dağılım olduğundan, varlıkları yeniden dağıtarak büyümeyi teşvik eden politikalar, yeniden dağıtıcı politikalar olarak adlandırılabilir. Bu politikalar sayesinde mevcut neslin faaliyetleri üzerinde olumsuz etkilerin azaltılması amaçlanmaktadır (Sundrum, 2004: 293). Vergilendirmenin yeniden dağıtımın bir aracı olması, devletin aldığı vergiler aracılığıyla toplumdaki ekonomik eşitsizliğe müdahale etmesi anlamına gelmektedir. Vergilendirme aracılığıyla toplumsal eşitsizlikler giderilmeye çalışılır. Devlet vergilendirme aracılığıyla yeniden dağıtıcı rolünü üstlenerek bir kesimden aldığı maddi kaynağı toplumdaki farklı gruplara aktarmaktadır (Topuzkanamış, 2010: 105). Burada temel amaç sosyal eşitliğin sağlanmasıdır. Ancak unutulmamalıdır ki bu uygulamalar her ne kadar yeniden dağıtım aracı olarak gerçekleştirilse de, sosyal harcamalar ve vergilendirme yalnızca yeniden dağıtımla ilgili değildir. Bu araçlar refah devletinin bir etkinliği olduğu kadar eşitlik işlevine de sahiptir. Yoksulluk ve eşitsizlik tamamen ortadan kalksa dahi bireylerin kendilerini sigortalamaları ve sağlık, eğitim gibi önemli hizmetleri

alabilmelerini sağlayacak kurumlara gerek duyulacaktır (Moran vd., 2006: 610).

Politika yapımında hükümetlerle beraber dernekler de etkin bir rol alır. Bu politikalar servet, mülkiyet, kişisel veya medeni haklar ve bunların yanı sıra sosyal sınıflar veya etnik gruplar arasında birtakım değerli öğelerin tahsisini amaçlayan eylemlerle karakterize edilir. Bu kapsamda etnik veya sosyal azınlıklar için medeni haklar, yoksul kesimlere yardımlar, refahı sağlayabilmek için gerçekleştirilen çalışmalar yeniden dağıtıcı sosyal politikalara örnek olarak verilebilir. Yeniden dağıtıcı kamu politikaları klasik refah politikalarını ve ayrıca sivil hak ve özgürlükler politikalarını içermektedir (Birkland, 2010: 213). Bu politikalar aynı zamanda toplumun, istikrarı sağlamak için hareket eden siyasi, ticari gibi önemli kesimlerine liderlik eden seçkinler arasında rekabet yaratmaktadır (Schneider ve Ingram, 1997: 71).

Yeniden dağıtımın bir yolu olan sosyal politika, kamu müdahalesi alanını tanımlamak için kullanılan ve sosyal hizmetler, sosyal refah, gelirin sürdürülmesi gibi bileşenlerden oluşan bir alandır. Bu politikalar nüfusun belirli bölümleri için tahmin edilemeyen maddi ve sosyal ihtiyaçların karşılandığı hükümet eylemleridir. Politik nedenlerle üstlenilen bu eylemler, merkezi ve yerel yönetim kuruluşları tarafından organize edilmektedir. Bu politikalar açık bir şekilde 'yeniden dağıtıcı' kamu politikalarıdır. Bu eylemler doğrultusunda piyasa tarafından belirlenen taleplere politik bir şekilde müdahale edilmektedir. Toplumda ulusal bir üretim gerçekleştiren ve kazanan bir grup insandan, toplumun yoksul kesimi için taahhüt edilmeyen faydalar sağlanması söz konusudur (Titmuss, 1965: 14).

2.3. Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikalarının 1980'den Önceki Durumu

II. Dünya Savaşı'nın sonu, sosyal politika bağlamında tarihsel bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönem sonrası yükselişe geçen ve 1970li yıllara dek önemini sürdürecektir olan refah devleti ve sosyal politika düzenlemeleri, küreselleşme ve neo-liberal politikalarla birlikte bir düşünüş yaşamıştır. Bu döneme dek sosyal hizmetler ve sigortalar bakımından büyük çaplı önlemler alan ve refahı yeniden dağıtmayı görev edinen bir devlet yapısı bulunmaktadır (Özdemir, 2009: 56). Bu yapı, 'refah devleti' olarak anılmaktadır. Sanayi Devrimi'nden sonra oluşan kapitalist ekonomik sistem, bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Sanayileşme, toplumsal ve ekonomik yapıyı önemli ölçüde değiştirmiş; değişimler ile ortaya çıkan toplum yapısında mevcut araçlar toplumun yaşantısını sürdürebilmesi ve dönüşen sisteme ayak uydurabilmesi açısından yetersiz kalmaya başlamıştır. Sanayiye dayalı üretimin ve sanayi işçiliğinin yaygınlaşması, beyaz yakalı çalışanların çoğalması, nüfus artışı gibi değişimler beraberinde işsizlik kavramını da getirmiş ve farklı kesimlerin yaşamlarını sürdürebilmesi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. İşsiz kesim, emekliler, kötü koşullarda çalışanlar sorun oluşturmaya başlamıştır (Gümüş, 2018: 44). Refah Devleti, bunun gibi toplumsal, ekonomik ve siyasi problemlere bir çözüm olarak ortaya çıkan yapıdır.

Sosyal devletin refah rejiminde yeniden dağıtıcı kamu politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Burada yeniden dağıtım sağlık, eğitim ve barınma gibi belirli hizmet ve malların kapitalist alandan çıkarılarak gelir veya servetin eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlayacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu anlayışa göre devletin belirli haklarından yararlanma hakkı, vatandaşlık hakkının bir parçası olarak görülür ve bu düzende sigorta sistemleri genellikle geniş ve evrenseldir. (Moran vd., 2006: 612). Bu yapının tüm dünyada oluşturulup yaygınlaşmasında uluslararası aktörlerin etkili olmuştur. Batı Avrupa'da refah devleti inşa sürecinin altın dönemi, Marshall Planı şeklinde ABD'den Avrupa'ya ekonomik ve kalkınma yardımı ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal güvenlik ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik yaklaşımının etkisi de büyüktür (Yeates, 2001: 636). Bu etkiler bütünleşme süreçleri, dünyada genel bir refah devleti algısı oluşturmıştır.

Yeniden dağıtıcı bir devlet anlayışına sahip olan sosyal devlet, ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmesi ile bilinen bir devlet modelidir. Bireyin refahının atması amacıyla gerçekleştirilen

programlardan yararlanması, bu devlette bireye tanınan temel bir vatandaşlık hakkıdır (Yay, 2014: 148). "Sosyal politika" ve "refah devleti" terimleri bir dizi politika alanını düzenlemektedir. Bu başlıklar altında hangi politikaların yer aldığı, zamana ve ulusların geleneklerine uygun olarak değişmektedir. Bu kapsamdaki politikalar arasında yaşlılık güvenliği, sağlık, yoksulluk yardımı, uzun süreli bakım, işsizlik gibi alanlar mevcuttur. Sosyal politika oluşturma, refah devletinin ana unsurlarından biri olarak kabul edilir ancak barınma, eğitim ve çalışma gibi alt alanlar kimi zaman refah devleti kapsamında sosyal politika alanına dâhil edilirken, kimi zaman edilmemektedir. Bu tür farklı anlayışlar, refah politikalarının farklı değerlendirmelerine yol açmaktadır (Nullmeier ve Kaufmann, 2010: 6).

Sosyal devlet olarak da nitelendirilen refah devleti, vatandaşların bir vatandaşlık hakkı olarak maddi güvenliğini sağlayan ve piyasa tarafından oluşturulan gelir eşitsizliklerini azaltmaya yönelik kamu politikalarının oluşturulmasını destekleyen bir devlet anlayışıdır. Bu devlette gerçekleştirilen kamu politikaları cömert bir refah anlayışı, tam istihdam, üretimi ve yeniden dağıtımı destekleyen vergi ve transfer sistemleri, çeşitli ücretsiz veya sübvansiyonel kamu hizmetleri üzerine kurulmuştur (Huber ve Stephens, 1998: 356). Refah devleti kavramı, sınırlı bir devlet anlayışını reddeden, devletin yetki ve görevlerinin geniş bir alana yayılmasını ve sosyal olarak toplumun yeniden kalkındırılmasını amaçlayan bir devlet sistemidir. Refah devleti kamu politikalarında ve devlet yönetiminde müdahaleci bir anlayışı benimsemektedir. Bu anlayış, devletin düzenleyici rolünü güçlendirerek yeniden dağıtıcı kamu politikalarında devletin bizzat görev almasını öngörmektedir (Kurşun ve Rakıcı, 2016: 136). Sosyal refah devleti ve bu doğrultuda gerçekleştirilen kamu politikalarının esas sebebi bireyin ve ekonomik koşullarını iyileştirmek ve onun temel gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Devlet üstlendiği bu rolü kimi zaman doğrudan bir gelir desteği ile sağlanmakta, kimi zaman ise istihdam politikalarıyla yerine getirmektedir (Yolcuoğlu, 2012: 148).

Fakat meydana gelen harcamaların yalnızca alt gelir grubundaki bireyleri değil toplumun bütün kesimlerini kapsamaması, nüfusun yaşlanması, işsizliğin düşürülebilmesi ve aile yapısının değişmesi gibi etkenler refah devletindeki değişimin başlıca tetikleyicileri olmuştur (Gökbunar vd., 2011: 163). Bunun yanı sıra refah devletinin artık ekonomik krizler karşısında yetersiz kalması ve ekonomik durumun değişmesi de yine refah devletinin tıkanmasına neden olmuştur.

3. 1980 SONRASI DÜNYADA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

1980 yılı, dünyada birçok alanda yaşanan dönüşümlere ek olarak yeniden dağıtıcı kamu politikalarında da bir dönüşüm sürecinin yaşandığı dönemlerdir. 1970'lerde fiyat artışı, işsizlik, durgunluk gibi belirtilerle kendini gösteren ekonomik kriz, devletin bazı misyonlarının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu sorgulamalar sonucunda devletin rolü yalnızca ekonomik açıdan değil yönetsel, toplumsal, politik gibi birçok açıdan regüle edilmiştir. Kamu politikalarında Keynesyen politikalar yerine monoterist politikalar; refah devleti yerine ise neo-liberal devlet anlayışı benimsenmiştir. 1980 sonrası dönemde gerçekleştirilen kamu politikaları neo-liberal teori esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda idari reformlarda özelleştirmeler gerçekleştirilerek yeni kamu işletmeciliği benimsenmiştir (Sobacı, 2011: 198).

3.1. Küreselleşmenin Etkisi

Ortaya çıktığı 1960'lı yıllardan bugüne dek 'küreselleşme' terimi, literatürde bir sistemi, süreci ve dönemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Kavram, içinde bulunulan toplumsal durumu küresel bir hale getiren bütün toplumsal süreçleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Küreselleşme ile birlikte artık toplumsal ağlar ve faaliyetler kültürel, siyasi, coğrafi ve geleneksel sınırları aşarak farklı bir karakteristiğe bürünmektedir (Steger, 2013: 27). Başka bir tanıma göre küreselleşme, sermaye, üretim, değişim ve bilgi gibi araçlar vasıtasıyla ekonomik, politik, kültürel ve entelektüel alanlarda ulusları,

toplumları, kurumları ve bireyleri bütünleştirme hedefinde olan bir süreçler bütünü olarak açıklanmaktadır. Küreselleşme süreci kapsamında çeşitli devletler, sınıflar, gruplar ve bireyler uluslararası yönlendirmeler doğrultusunda tarafından kontrol edilmekte ve yönlendirilmektedir (Haque, 2002: 106). Özünde küreselleşme, farklı ülkelerin toplumlarının, ekonomilerinin ve politikalarının birbirine karıştığı yollara dikkat çeken bir süreçler bütünüdür (Yeates, 2001: 637).

1980 yılı sonrasında küreselleşmenin etkisiyle bütün dünyada yükselişe geçen teknolojik gelişmeler, farklı alanlarda kapsamlı etkiler meydana getirmiştir. Teknoloji, Fordist dönemin üretim şeklini ve yapısını etkileyerek daha esnek üretim sistemini meydana getirmiştir. Esnek üretim yapısı, esnek ve standart dışı bir çalışma şeklini beraberinde getirmiştir (Ofloğlu ve Balcı, 2016: 62). Bu gelişmeler ekonomik alanda yeni iş bölümü ve uzmanlaşmalara yol açmış; bu sayede yeni meslekler ve farklı sosyal tabakalar oluşmuştur. Bu değişim sosyal alanda da bir dönüşüme yol açmış ve siyasi alana da tezahür etmiştir. (Kocacık, 2003: 3). Gerçekleştirilen reformlar yalnızca piyasanın daha rahat ve hızlı işlenmesini sağlayabilmek amacıyla gerçekleştirilen araçlar olmuştur. Bu dönemde siyasi partiler ve parlamento, uluslararası dönüşümleri sağlamaya yönelik düzenlemeleri gerçekleştiren kurumlar haline gelmiş ve iktisadi meseleler siyasi alandan uzaklaştırılarak tekelleştirilmiştir (Atılğan ve Aytekin, 2014: 376).

3.2. Neo-liberalizmin Yükselişi

19. yüzyılın sonlarında Sanayi Devrimi'nin ardından, piyasaya yönelik devlet müdahalesinin sınırlı olduğu bir siyasi ortam mevcuttu. 1929 yılında ABD ve Avrupa'yı etkisi altına alan ekonomik kriz, farklı çözüm arayışlarına girmeyi mecbur kılmıştır. Bu ortamda gelişen sosyal refah devleti, sosyo-ekonomik işlevlerde devlete daha fazla sorumluluk yükleyen, bireylere asgari düzeyde bir gelir teminatı sağlayan, vatandaşlarına birçok alanda bir standart sunan ve toplumsal risklere karşı garantör olan bir anlayıştıdır (Acar, 2017: 250). Sosyal refah devleti tekrar bir sarsıntı yaşayana dek yaklaşık yarım asırlık bir dönem geçirmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, işsizlik, küreselleşme gibi faktörler refah devletinin artık problem çözmede yetersiz kaldığını göstermiştir. Bütün bu unsurlar neo-liberal anlayışın yükselmesini hızlandırmıştır.

1970'li yılların ikinci yarısında daha çok belirginleşen ekonomik durgunluk, refah devletinin iktisat politikalarını ve devletin piyasa üzerindeki hâkimiyetini eleştirilerin odağına taşımıştır. Refah devletinin bu ekonomik krizler karşısında çözümsüz kalması artan sosyal harcamalar ve devletin yeniden dağıtıcı-düzenleyici rolü ile ilişkilendirilmiştir (Yağcı, 2007: 82). Devlet ve kamu politikaları neo-liberal eleştirilerin hedefinde; reformist bir baskıya maruz kalmaya başlamıştır. Bu duruma neo-liberal politikaların çare olacağı düşünülmüştür.

Liberal ve muhafazakâr unsurların kimi zaman problematik bir şekilde kaynaşması ile tanımlanan ve 'yeni sağ, neo-muhafazakârlık ve Thatcherizm' olarak da bilinen neo-liberalizm, birey, seçim özgürlüğü, piyasa toplumu, minimal hükümet ve laissez-faire anlayışları üzerine inşa edilen bir siyasettir. 1970'lerin krizleri ile başa çıkabilmek amacıyla ortaya çıkan yeni bir kontrol kavramıdır. Neo-liberalizm, uluslararası döner sermaye anlayışının temel ifadesidir (Overbeek, 2003: 15).

Makro-ekonomik düşünce karşısına mikro-ekonomik düşünceyi koyan ve piyasaya devletin her türlü müdahalesini yersiz bulan bu anlayışa göre, birey anlamın ver değerinin yegâne kaynağıdır. Bireyi ön plana koyan bu anlayış, eylemleri ve seçimleri gerçekleştiren bilinçli bireyin seçimlerine karşılık verebilecek olan tek mekanizmanın piyasa olduğunu savunmaktadır. Neo-liberal görüşe göre sosyalist ve planlı ekonomi, baskıcı bir yöntemdir. Sosyalist ekonomiye göre kaynakların ve yüklerin adil bir şekilde dağıtılması için nesnel ölçütlerin bulunduğu varsayılır. Fakat farklı mal ve ihtiyaçların göreceli değerini tahmin etmek mümkün değildir. Arz ve talep güçlerine yalnızca fiyat mekanizmasıyla cevap veren bir piyasa ürünler arasında gerçekleşecek adil değişim oranını belirleyebilir (Örs, 2014: 97).

3.3. Kamu Yönetiminde Neo-liberal Gelişmeler

1970'lerin sonuna gelindiğinde refah devleti politikalarına yönelik eleştirilerin artması ve artık mevcut sorunların bu sistemle çözülememesi, politikaların değiştirilmesine yönelik birtakım yönelimlerin önünü açmıştır. Değişim hamlelerini besleyen görüş, neo-liberal görüştür. Dönemin mevcut krizlerinin neo-liberal politikalar aracılığı ile çözüleceği ve toplumdaki bütün fertlerinin bu politikalarla refah seviyelerinin yükseleceğini dair yaratılan algı, neo-liberal reformların toplum tarafından kabul edilmesinin önünü açmıştır (Atılğan ve Aytekin, 2014: 496).

Küreselleşme, birçok alanı etkileyen bir süreçtir. Politik yapılar, ekonomik düzenler, kültürel sistemler, teknoloji gibi birçok alan küreselleşme bağlamında yeni bir kimliğe bürünmüştür. Neo-liberalizm ve küreselleşme arasında sıkı sıkıya bir bağ mevcuttur. Dünyada genel eğilimin refah devletinin daralmasına yönelik olması ve devlet müdahalesinin azalması, 1980'lerde neo-liberal politikaları gündeme getirmiştir. Küreselleşme ve beraberinde gelen küresel ekonomi, bu sistemin bütün dünya ekonomisine sirayet etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ekonomik küreselleşme, küresel araç ve örgütlerle bütün dünyada ses getirmiştir. Küreselleşmenin toplumları karakterize eden hem politik hem de ekonomik bir sistem olması, küresel ekonomiyi doğurmuştur.

Neo-liberal politikalar ve bu anlayışta meydana gelen gelişmeler beraberinde yeni bir politik ekonomi düzenini getirmiştir. Artık kamu yönetiminde özelleştirme, kuralsızlaştırma, serbestleştirme, şirketleştirme, ortak girişimler ve özel kurumlar gibi kamu sektörünü düzene sokan ve kamu sektörünün rolünü azaltan politikalar ve kurumlar önerilmiştir. Burada amaç yerel ve küresel piyasa alanını genişletmektir. Bu politika ve kurumlar, devlet yapılarında meydana gelen dönüşümlerin somut birer işareti olmuştur. Yeni ekonomik politikalar ve yeni kamu kurumları, piyasa güdümlü bir yönetim biçimini temsil etmektedir (Haque, 2002: 108). Artık kamu yönetiminde devleti merkeze alan anlayış reddedilerek, küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası ticaretin ve yatırımın yaygınlaştığı küresel bir ekonomi politikası güdülmeye başlamıştır.

Neo-liberal teoride esas olan piyasanın serbest işlemesi ve devletin bu işleyişe asgari müdahalesinin var olmasıdır. IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların çabalarıyla 'yapısal uyum' adı altında birçok ülke bu küresel sürece adapte edilmeye çalışılmıştır. Devletler bu ülkelerden borç alabilmek için ekonomilerini neo-liberal anlayış doğrultusunda dönüştürmek zorunda kalmıştır (Ritzer, 2011: 155). Neo-liberal kamu politikaları doğrultusunda birtakım somut ve liberal önlemler alınmıştır. Bu önlemler temelde devletin küçülmesi ile alakalıdır. Refah devletinin yerine neo-liberal devlet teorisinin benimsenmesi ile beraber kamu harcamaları ve özellikle sosyal harcamalarda ciddi bir azalma görülmektedir. Ayrıca vergilerde büyük bir indirim gerçekleştirilerek ticaret ve sanayinin liberalleşmesi için gereken altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ekonomideki düzenlemelere son verilerek küresel finans ilişkileri üzerindeki denetimin de kaldırılması temel neo-liberal önlemler olarak sayılabilir (Steger, 2013: 65). Ancak neo-liberalizmin getirdiği yenilikler piyasaların tam anlamıyla doğal haline geri dönmesi anlamına gelmemektedir. Bütün dünyadaki piyasa düzeni hukuksal ve politik olarak bir dönüşüm sürecine girmiş; devleti rekabet ilkesine tabii kılmıştır. Devlet kamu yönetiminde ve kamu politikalarında yok olmamış, aksine şirket tarzında bir yönetim anlayışı benimsenmiştir (Dardot ve Laval, 2009: 7).

Neo-liberalizm ve dünyadaki temel eğilimler, Türkiye'deki kamu politikalarının da dönüşüm sürecine girmesine yol açmıştır. 1970'li yıllarda iktidarın devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalarının yerine 1980'lerde serbest piyasa ekonomisinin gelmesi ile yeni bir iktisat politikası modeli uygulanmaya başlamıştır. Serbest piyasa ekonomisi beraberinde daha somut bir şekilde dış açılma, döviz işlemleri ve ithalatın liberalizasyonu, faiz politikalarında serbestleşme, sermaye piyasasının ve kamu işletmelerinin özelleşmesi gibi bir takım uygulamaları beraberinde getirmiştir (Boratav, 2005: 129).

3.4. Bilgi Toplumuna Geçiş

Toplumlar, meydana gelen değişimler doğrultusunda daima bir dönüşüm süreci geçirmektedir. Bu değişim ve dönüşümler rastlantısal gerçekleşmemektedir. Bilgi toplumu da değişen ve dönüşen süreçler sonrasında geçilen bir aşamadır.

'Bilgi toplumu' kavramı bugün kullanıldığı şekli ile ilk olarak 1960'ların başlarında Japon sosyal bilimlerinde ortaya çıkmıştır. Kavramın doğuşu ve hızlı bir şekilde gelişimi bu ada ülkesi ile bağlantılıdır. İlk kez 1971 yılında Japonya'da 'Bilgi Toplumu Üzerine Sistemik Bir Sözlük' yayınlanmıştır. 1950 ve 1980 yılları arasında bilgi ve toplum kavramlarını ilişkilendiren farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Nihayet 1980'e gelindiğinde ise bu kavramları kapsayan, yeni sosyo-ekonomik veya post- endüstriyel toplumu nitelendirmek için kullanılan ifade, kapsamlı bir terim haline gelmiştir (Karvalics, 2007: 6).

Toffler (1984: 9), bilgi toplumunu medeniyetin son aşaması olarak değerlendirmektedir. 'Üçüncü Dalga' adlı eserinde bu çağın 'uzay çağı, elektronik çağ, bilgi çağı' gibi isimlerle anıldığını vurgulamıştır. Medeniyeti üç ayrı dalga halinde değerlendiren Toffler'e göre bugünden on bin yıl önce tarımın icadı, medeniyet tarihindeki ilk dalgayı oluşturmaktadır. İkinci dalga, Sanayi Devrimi'yle beraber gerçekleşmiş ve en az ilki kadar sarsıcı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1955 yılından itibaren on yıl içerisinde ilk kez beyaz yakalı ve hizmet işçilerinin sayısının mavi yakalıları geride bırakması, tarihin son dönüm noktası olmuştur. Üçüncü dalga, yani bilgi toplumuna geçiş böylelikle başlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sonlanması ile beraber dünyada başlayan rekabet, uzay çağının başlamasının önünü açmıştır. Bu rekabet sonrasında dünyada büyük ve önemli teknolojik değişimler yaşanmıştır. Özellikle bilgi iletişim teknolojileri ve bilgisayar gibi alanlardaki gelişmeler insanlık tarihi için yeni bir toplumsal aşamaya geçildiğinin göstergesi olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısı ile beraber büyük gelişmeler meydana gelmiş ve bunlar toplumun niteliğini değiştirmiştir (Çelik, 1998: 54). Bilgi toplumuna geçiş sürecinde sanayi toplumunun sınırlarını zorlayan şey ileri teknoloji üretimidir. Bilgi toplumunda bilginin ön plana çıkması ile birlikte birey kendini yetiştirme yeteneklerini geliştirme ve bu yetenekleri ile toplumda bir yere gelme hassasiyetini olan plana çıkarmıştır. Bilgi toplumunda bireyin sentez yapabilme, analitik düşünme, etkili iletişim ve girişimcilik gibi becerilerle hareket etmesi gerekmektedir (Numanoğlu, 1999: 333).

Toplumda meydana gelen değişimler politik, sosyal ve kültürel alanlarda kendini göstermiştir. Teknolojik yeniliklerle beraber toplum artık çok daha fazla olanaklara sahip ve daha bilinçlidir. Bilgi toplumlarında işgücünün yerini üretilen bilgi almakta ve nitelikli işgücü ön plana çıkmaktadır. Küreselleşme, bilgi toplumu ile birbirini karşılıklı besleyen iki kavramdır. (Yozgat, 1997: 26). Küreselleşme, bilgi toplumuna geçiş ve teknolojinin gelişmesi, vasıfsız iş gücündense bilgi sahibi, vasıflı ve kendi başına karar verme yetkisine sahip iş gücünü ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler hizmet sektörünün, kol gücüne dayanan sanayi sektörünü geçmesini sağlamıştır. Bu sonuçlar büyük bir küresel dönüşümün neticesi olarak meydana gelmiştir. Bu büyük dönüşüm sürecinde sosyal, siyasi, ekonomik ve endüstriyel ilişkiler genel olarak bir dönüşüm sürecine girmiştir (Kocabaş, 2004: 23).

Bilginin bu denli hızla yaygınlaştığı ve karar verme sistemlerinde bilginin etkin olduğu bu düzen, kamu politikalarının oluşum süreçlerini de etkilemiştir. Politikaların oluşum süreçlerinde bilgi ve bilgi iletişim teknolojileri giderek önem kazanmış; sağlık, tarım, eğitim, sanayi gibi birden fazla alanda bu ilerlemelerin yansımaları görülmüştür. Bu değişimin sonuçları ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda kendini göstermiş ve kamu politikaları da bu değişime paralel olarak evrilmiştir (Kırışık ve Sezer, 2015: 200). Bilgi toplumuna geçiş, kamu hizmetinin yalnızca sunum şeklinde değil vatandaşlarla karşılıklı bir etkileşim süreci içinde hizmet sunulmasına ve devlet-vatandaş ilişkisinin farklı bir boyuta taşınmasını sağlamıştır.

4. 1980 SONRASI YENİDEN DAĞITICI KAMU POLİTİKALARI

1970'li yılların sonları ile başlayan ve bir süreç halinde ilerleyen gelişmeler, refah devleti anlayışının çerçevesini önemli bir şekilde etkilemiştir. Neo-liberal anlayışın yükselişi, küresel ekonomiye geçiş, ulus-devletin düşüşü ve sosyalist politikaların kriz yaşaması ile beraber farklı bir arayış gündeme gelmiştir. Her ne kadar refah kapitalizmi, dengeli bir toplum yapısı oluşmasında önemli bir rol oynasa da, küreselleşmenin de etkisiyle artık bu yapının işlevini yitirdiği görüşü hâkim olmuştur (Özdemir, 2009: 62).

Küreselleşme ve beraberinde kapitalist üretim şeklinde yaşanan değişim, toplumda bir takım gelir eşitsizliklerine sebep olmuştur. Üretim tarzındaki değişimin yol açtığı bu eşitsizliğin birkaç sebebi bulunmaktadır. Toplumdaki teknolojik değişimlerin üretim şekline de yansması ve neo-liberal politikalarla beraber üretim ve tüketim dengesinin sağlanmasında devletin artık müdahaleci olmaması bir takım sorunlara yol açmıştır. Refah döneminde montaj hattında gerçekleştirilen üretim, maliyeti azaltmak amacıyla taşeron sisteme devredilmiş ve bu durum istihdamı azaltmıştır. İstihdam dengesindeki bu değişim vasıfsız işçiye duyulan ihtiyacın azalmasına ve bu kişilerin düşük ücretler karşılığında çalışmak zorunda kalmasına neden olmuştur (Baş, 2009: 53).

Neo-liberalizmin yükselişi, ekonomik faaliyetlerin piyasa dinamiklerine bırakılarak bütün toplumlara bu anlayışın dağıtılmasını da beraberinde getirmiştir. Serbest piyasanın olumlu yönleri vurgulanarak bu dayatmanın meşru bir hal alması için söylemler üretilmiştir. Serbest piyasanın rekabet ortamı her durumun etkin bir sonuç doğurduğunu ve sosyal refahı artırmanın en sağlam yolunun serbest piyasa olduğunu vurgulamıştır. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen yeniden dağıtıcı politikalar ve hükümetin piyasaya müdahale etmesi ise toplumdaki etkinliği azaltan ve sosyal refahı sekteye uğratan bir aktör olarak değerlendirilmiştir (Bağlı, 2011: 260). Bu dönüşüm, yeniden dağıtıcı kamu politikalarının niteliğinin de değişmesine neden olmuştur. Bu durum, bazı anti-globalist oluşumların tepkisine maruz kalmıştır. Bu dönüşümün beraberinde getirdiği kamu hizmetlerinde özelleştirme, tarım ve gıda üretiminin sanayileştirilmesi, uluslararası finansman ve borç hafifletme mekanizmalarını destekleyen hükümet politikalarının sosyal hayat üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya çıkarmıştır (Yeates, 2001: 638). Bu gelişmeler sayesinde ekonomik kalkınma sağlanırken sosyal politikalar göz ardı edilmiş veya ülkelerin sosyolojik altyapısı gözetilmeksizin dayatma şeklinde gerçekleştirilmek zorunda kalmıştır.

4.1. Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikalarının Dünyada Değişimi

Küreselleşme ve dünyada yükselişe geçen neo-liberal politik anlayış, etkisini yeniden dağıtıcı politikalar üzerinde de göstermiştir. Bu politikalar, ülke sınırları içinde bulunan ve faaliyet gösteren devlet ve sivil toplum kuruluşları tarafından organize ve finanse edilir (Yeates, 2001: 635). Bu aygıtların küreselleşme bağlamında değişim sürecine girmesi, politikaları da değiştirmiştir. Küreselleşme süreci sonrasında refah devleti ve onun politikalarına politik olarak ters düşen bir dönüşüm gerçekleşmiştir.

Küreselleşmenin yükselişe geçmesi ile dünyada bir dönüm noktası haline gelen 1980 dönemi, devletin ekonomik anlamdaki işlevini değiştirerek geri çekilmesine neden olmuştur. Artık devlet 1980 öncesi dönemdeki gibi düzenleyici ve müdahaleci bir anlayıştan çıkarak, piyasa ekonomisinin aksaklıklarını giderme rolünü üstlenmiştir (Kurşun ve Rakıcı, 2016: 151). Devlet hiçbir zaman piyasadan tamamen çekilmemiş, yalnızca bir görev değişikliğine gitmiştir.

Dünyada neo-liberal yapılanma öncesinde sosyal adaleti sağlamada devlet etkin bir role sahipken, dönüşümler sonrasında devlet bu misyonunu piyasa sistemine terketmiştir. Sosyal refah sisteminin kendine has yapısı bir dönüşüm sürecine girmiş ve devlet sosyal refah bakımından gerçekleştirdiği politikaları terketmeye başlamıştır. Neo-liberal anlayış devlet harcamalarının yoksulluk kültürünü desteklediğini, bireyin yardıma bağımlılığını tetiklediğini ve bireyin suça eğilimini artırdığını öne sürmüştür. Buna karşı yalnızca gerçekten düşkün durumda olanlara sosyal yardım gerçekleştirilmesini, yoksul kesimin çalışabilecek durumda olanlarının emek piyasasına yöneltilmesini, yardımların sürelerinin kısaltılmasını ve çalışabilecek kişilerin sosyal yardım kapsamına dâhil edilmemesini önermiştir (Kovancı, 2014: 276). Sosyal problemlerin politik unsurlar tarafından geliştirilen uygulamalarla ele alınması, bu alanın ihmal edilmesine ve sosyal hizmet anlayışının geliştirilememesine neden olmuştur. Bu durum sosyal problemleri yalnızca

bürokratik açıdan ele almayı ve dolayısıyla çözüm süreçlerini zorlaştırmayı beraberinde getirmiştir. Son dönemde gelirin yeniden dağıtılması hususunda yoksul kesimlerin dağıtımdan aldığı pay büyümüş ve bu, ülkeleri adına bir başarı sayılmıştır. Ancak yardımlar hala sosyal haklar bakımından ihtiyaç sahiplerinin talep edebilecekleri bir "hak" niteliğine kavuşmamıştır (Yolcuoğlu, 2012: 154).

Neo-liberal yeniliklerle beraber refahın hangi kaynak tarafından sağlanacağına dair bir görüş farklılığı meydana gelmiştir. Neo-liberal anlayışa göre refahın ilk kaynağı piyasadır. Devletin buradaki esas rolü ise yeniden dağıtım politikası için minimal bir şekilde kendi rolünü gerçekleştirerek piyasanın düzgün bir şekilde işlemesini sağlamaktır. Devlet yalnızca buradaki başarısızlıklarda sorumluluk alır ve bir güvenlik ağı sağlama taahhüdünde bulunur. Neo-liberal devletin refah anlayışında yetki kuralları katı olmalı ve bir bağımlılık kültürü geliştirme tehlikesine karşı koruyucu tavır var olmalıdır. Ayrıca hayır kurumlarını kalabalıklaştırmamak için fayda seviyeleri mütevazı ve zaman sınırlı olmalıdır (Moran vd., 2006: 612).

1980 yılı sonrasında kamu politikalarında artık düzenlemeci ve kalkınmacı uygulamaların yerine sermayenin hareketini artırmayı amaçlayan, sosyal devlet anlayışının yavaş yavaş çözüldüğü ve yapısal uyum reformları adıyla tek tip politikaların yürürlüğe girdiği bir ortam oluşmuştur. Bu dönüşüm dalgasına Avrupa'daki belirli sosyal demokrat partiler de direnç gösterememiş ve piyasanın egemenliğini sağlamaya çalışan yeni neo-liberal eğiliminin savunucusu olmuşlardır (Atılgan ve Aytekin, 2014: 375-376). Dünya siyasetinde ana akım iktisadında ekonomiyi büyüten ve etkinliği artıran kamu politikaları daha çok önemsenirken, refahı hak usulünce paylaşırken yeniden dağıtıcı kamu politikalarının sosyal refahı azalttığına dair bir inanış var olmuştur (Bağlı, 2011: 274). 1950'li ve 60'lı yıllarda yaygın olarak kabul gören sosyal refahın kaynakların sosyal politikalar ve programlar aracılığı ile yeniden dağıtılmasıyla sosyal refahın sağlanacağına dair inanç, neo-liberal politikaların yükselişe geçmesi ile sarsılmıştır. Yeniden dağıtıcı politikalar ve sosyal harcamaların ekonomik kalkınmayı engellediği iddiasıyla bu politikalara karşı çıkmıştır (Midgley, 1999: 3). Yeni politikalar sağlık, sosyal refah, istihdam gibi alanları dönüştürülmüş ve daha zengin olan ülke hükümetlerinin ve nüfuslarının, daha yoksul olanlara karşı sorumluluğunu meydana getirmiştir (Yeates, 2001: 638).

Neo-liberal etkilenme ile beraber yeniden dağıtıcı kamu politikalarda yapılan değişiklikler, refah devletinde gerçekleştirilen sosyal harcamaların payını azaltmıştır. Bu durum, toplumda yardıma muhtaç yaşayan kesiminin yaşam maliyetine göre sosyal yardımlarının azalmasına neden olmuştur (Cortese, 20014: 13). Sosyal harcamaların bu şekilde azaltılması, toplumdaki belirli kesimlerin gözardı edilmesi ve ötelenmesi sonucunu doğurmuştur.

Küreselleşme ve 1980 sonrası sosyal politika oluşum süreçlerinde uluslararası gönüllü ve ticari kurumlar; eğitim kurumları, Birleşmiş Milletler'in birtakım kurumları gibi yeni aktörler daha etkin olurken, sosyal politika reformuna dâhil olan ülkelerin bölgesel ve küresel aktörleri arasında yeni koalisyonlar da meydana gelmiştir (Yeates, 2001: 640). Bu dönemde aynı zamanda sosyal politikaların da küresel bir kimlik kazandığına dair söylemler dile gelmiştir. IMF, Dünya Bankası, OECD gibi örgütler küresel bir sosyal politika tanımını beraberinde getirmektedir (Özaydın, 2008: 175). Uluslararası sosyal politika ve uygulama kuralları ve temel ilkelerini belirlemek amacıyla temel olarak Uluslararası Çalışma Örgütü yapılandırılmıştır. Bu örgüt birbirinden farklı gelişmişlik ve ekonomik düzeylere sahip ülkeleri kendi çatısı altında toplayarak uluslararası sosyal politika anlamında önde gelen kuruluşlardan biri olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Örgütü, Uluslararası Mülteci Örgütü gibi birden fazla örgüt uluslararası sosyal politikaları ülkelere taşıyan temel örgütlerdir (Altan, 2007: 90). IMF ve Dünya Bankası da bu küreselleşme sürecine paralel olarak yoksullukla mücadele edebilmek için birtakım programlar geliştiren ve bunu ülkelere kalkınma raporları kapsamında dikte eden uluslararası örgütlerdendir. Bu örgütler önerdikleri programlarla yoksullukla mücadele ve sosyal politikalar bağlamında yeni stratejiler ortaya koymaktadır. Stratejiler, yoksullukla mücadele amacıyla hükümetler, devlet dışı örgütler, bölgesel kalkınma bankaları ve diğer hükümet dışı organizasyonları bir arada hareket etmeye davet edilmektedir (Zabcı, 2003: 218). Bu programların ne ölçüde başarılı olduğu ve gerçek amacının ne olduğu ise tartışmalı bir durumdur.

Küreselleşme ile beraber dünyada sosyal politikaların seyrinin değişmesinde uluslararası IMF ve Dünya Bankası önemli rol oynamıştır. Dünya Bankası on yılda bir yayınladığı Dünya Kalkınma Raporu ile yoksullukla mücadele hususunda bir takım değerlendirmelerde bulunarak bu konuyu gündeme taşımıştır. Raporlar doğrultusunda yoksullukla mücadele ve eşitsizliğin azaltılması hususunda yalnızca ekonomik büyüme yeterli görülmemiş, hükümetlere reformlar sunulmuştur. Dünya Bankası ülkelere sağladığı proje kredilerinin yanı sıra 1980 dönemi ve sonrasında yapısal ve sektörel uyarılama kredileri ile ülkelerin ekonomilerini kalkındırarak yoksulluğun azaltılmasını sağlamaya çalışmıştır. IMF'nin gerçekleştirdiği programlar da aynı amaca hizmet etmektedir. Yoksul ülkelere yönelik olarak 1970'li yılların ortalarından uygulanmaya başlayan Güven Fonu, ülkelere imtiyazlı kredi sağlamıştır. 1986 yılında ise Yapısal Düzenleme Kolaylığı adı altında yeni bir imtiyazlı kredi programı sağlanmıştır. 1999 yılında Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Kolaylığı isimli bir kredi sistemi geliştirilerek, yoksul olarak tanımlanabilen ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomiye kavuşması ve yoksulluğun önlenmesi için gereken fonlar bu ülkelere sağlanmıştır (Taşçı, 2017: 189-193).

Yoksulluk ve toplumsal eşitsizlikle ilgili çalışmalar sürdüren bir diğer ulusüstü yapı ise OECD'dir. OECD, sosyal politika açısından 1974 yılında Eğitim, İstihdam Çalışma ve Sosyal İşler Müdürlüğü'nün kurularak çalışmalara başlamıştır. 1980 yılında krizde refah devleti üzerine düzenlediği konferanslarla sosyal politika konusu için yüksek bir profil elde etmiştir. Kurumun genel tavrı birçok ülkede sosyal politikanın büyümeye engel olduğu hususundadır. Bu sebeple OECD ülkelerinde sosyal harcamalar üzerine çok fazla çalışma yapılmış; özellikle göç, istihdam, eğitim ve yaşlı bakımı gibi konularda birçok yayın yapılmıştır. OECD genel olarak küreselleşme bağlamında sosyal politikanın rolünün gözden geçirilmesi fikrindedir. Yardım politikaları ve uygulamasının koordinasyonunu gerçekleştirmek amacıyla Kalkınma Yardımı Komitesi, OECD ülkelerinin kalkınma bakanlıklarının bir araya getirmektedir. Ayrıca Binyıl Kalkınma Hedefleri adıyla belirlenen ve 2015 yılına kadar yoksul ülkelerdeki yoksul insan sayısını yarı yarıya indirmek, tüm kız ve erkek çocuklarına temel bir eğitim sağlamak, cinsiyet eşitsizliğini yok etmek gibi yeniden dağıtım politikalarını da kapsayan bir dizi hedefle faaliyet gerçekleştirmektedir (Deacon, 2007: 60).

Bu örgütler ülkeler üzerinde gerçekleştirdikleri reform programları ile toplumların sosyal politika algılarını da etkileyerek, normalde toplumun kendi sosyo-ekonomik yapısına göre düzenlenmesi gereken politikaları tektipleştirerek bir dönüşüm çabasına girmişlerdir. Yeni dünya düzeni ve politik anlayışın beraberinde getirdiği sosyal politika anlayışı, refah devletindeki siyasal, sosyal ve ekonomik bağlamını daraltarak ona anlam kaybettirmiştir. Bu durum sosyal politikaların işlev kaybına neden olmuştur.

4.2. Yeniden Dağıtıcı Kamu Politikalarının Türkiye'de Değişimi

1980'li yıllarla birlikte refah devleti ve sosyal politika anlayışının yerini neo-liberal devlet politikalarına bırakması, bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'nin kamu politikalarını da etkilemiştir. Bu dönemde devletin yönetimdeki fonksiyonları birtakım reformlarla daraltılmış ve Türkiye, dünyadaki gelişmelerin etkisinde kalmıştır. 1980'li yıllardan itibaren uygulanan neo-liberal politikalarla beraber devlet zamanla sosyal politikalarından uzaklaşmış ve sosyal devletin karakteri artık sosyal politikalarından ziyade sosyal yardımlar aracılığı ile kendini göstermeye başlamıştır (Yay, 2014: 158).

Neoliberal politikaların gelişimiyle önu açılan serbest piyasa ekonomisi anlayışı, kamusal hizmetlerin farklı yönlerden gerilemesine neden olmuştur. Birçoğu dayatma şeklinde gerçekleştirilen bu politikalar, Türkiye'de sosyo-ekonomik olarak bir takım krizlerin yaşanmasına, mevcut yoksulluğun daha da derin bir hal almasına ve refah devleti döneminde ciddi bir önem gören sosyal politikaların eskisi gibi bir uygulama alanının kalmamasına sebep olmuştur (Uçkaç, 2010: 430). Neo-liberal dönemde aynı zamanda dernek, parti, sendika gibi hiyerarşik örgütler daha az etkili olmaya başlamış ve toplumsal hareket kırılmıştır. Sosyal anlamda güvencesizlik ve işsizlik, küresel çapta problem ve başlamış ve refah döneminde önem verilen politikalar ikinci plana atılarak ekonomik olarak bir kesimin zarar görmesine yol açmıştır (Yıldırım, 2021: 192).

Neo-liberal dönemde krizlerden çıkabilmek amacıyla gerçekleştirilen ekonomik düzenlemeler, sosyal politikalar açısından problem yaratarak topluma büyük sosyal maliyetler yüklemiştir. Krizin

etkilerinin üstesinden gelebilmek için benimsenen neo- liberal yaklaşımlar doğrultusunda ekonomide piyasanın etkinliğinin azaltılması, ticarete liberal gelişmeler ve kamu sektörünün bölünmesi gibi bir anlayış benimsenmiştir. Sosyal politikalar ve sosyal gelişme açısından devletin bütünleyici görevi terk edilerek finansal sektörün kârını düşünen; bu doğrultuda vergi ve faiz politikaları ile piyasaya yardımcı olan bir anlayış meydana gelmiştir (Özaydın, 2008: 171).

Neo-liberal süreçle birlikte sosyal politikalar bağlamında bu politikalarda gönüllülük esas alınmış ve kamu harcamalarının kanalları edildiği alanlarda yeterince hizmet sunulmadığı görüşü benimsenmiştir (Kaypak ve Bimay, 2019: 31). Neo-liberal anlayışta iddia edilenin aksine sosyal politikalar ve kamu harcamaları bir ülkenin ekonomisine engel değil, aksine üretken bir faktör şeklinde algılanmalıdır. Sanayileşmesini tamamlamış ülkelerde yeniden dağıtım politikaları devletin sorumluluğundadır. Bunun sebebi ise piyasanın sağlık, işsizlik veya yoksullara yönelik minimum gelir koruma sistemleri gibi sistemleri sağlayamaması ve bu açıdan yetersiz kalmasıdır. Bu politikaların gerçekleştirilemediği ve yetersiz kaldığı durumda yoksulluk ortaya çıkmaktadır Bu durumda sosyal politikaların yeniden dağıtım fonksiyonunun yanı sıra olumlu bir ekonomi sağlanması üzerinde de katkısından söz edilebilir (Özdemir, 2009: 82).

Vergilendirme, yeniden dağıtıcı kamu politikalarında kullanılan araçlardan biridir. Neo-liberal anlayışın etkili olduğu dönemde gerçekleştirilen vergi politikaları, toplumda daha eşitsiz bir yapının oluşmasına ve yeniden dağıtıcı kamu politikalarının sektöre uğramasına neden olmuştur. Küreselleşmenin etkisi ile beraber uluslararası rekabeti ve yabancı sermayeyi artırmak, bu doğrultuda ülkeyi cazip bir hale getirebilmek amacıyla kurumlar vergisi ciddi oranda düşürülmüş ve katma değer vergisinin payı artırılmıştır. Bu dönemde dolaylı vergiler giderek yükselmiş; dolaysız vergilerin oranları düşürülmüştür (Güngör ve Aydın, 2011: 76). 1981 yılında dolaysız vergilerin bütün vergi gelirleri arasındaki payı %64,5 iken, 1988 yılına gelindiğinde bu oran %46,6'ya düşmüştür. Aynı dönemde dolaylı vergiler ise toplam pay içinde

%35,5'ten %53,4'e yükselmiştir (Güçlü ve Bilen, 1995: 165). Vergiler neo-liberal politikalar doğrultusunda piyasayı güçlendirecek şekilde kullanılmış ve sermaye kesiminin vergi yükümlülüğü düşürülmüştür. Bu dönüşümler sonucunda vergi gelirlerinin artması kamu harcamalarındaki artışa paralel bir şekilde ilerleyememiş ve kamu borçları daimi bir şekilde artmıştır. Bu durum ekonomiye zarar vererek borcun borç ile ödenmesi gibi bir durumu ortaya çıkarmıştır (Ceran vd., 2007: 285). Bu durum, toplumda mevcut olan gelir adaletsizliğini daha da artırmıştır.

Devletlerin gerçekleştirdiği sosyal harcamalar, ülkelerde gerçekleştirilen sosyal politikalar doğrultusunda gerçekleştirilir. Neo-liberal anlayış, refah devletinin bireyden karşılık beklemeyerek ve ona sorumluluk vermeyerek kontrolsüzce sosyal harcamalar gerçekleştirdiğini ve harcamaların bireyin özgüvenini ve girişimciliğini zayıflatarak toplumsal yapıda dezenformasyona yol açtığını ileri sürer (Acar, 2017: 253). Bu anlayışa paralel olarak küreselleşme ekseninde uluslararası kuruluşlar, kamunun gerçekleştirdiği harcamaları verimsiz bularak 1980'li yılların sonuna dek kalkınmakta olan ülkelerde bu harcamaların dağıtılmasına dair programlar sunmuşlardır. Bu yapısal uyum programları, sosyal politika açısından yıkıcı etkiler meydana getirmiştir (Özaydın, 2008: 173).

Türkiye'nin neoliberal politikalara geçiş süreci olarak bilinen 24 Ocak kararları, IMF tarafından dayatılan kararlar doğrultusunda bir ekonomik istikrar programı olarak hazırlanmıştır. Bu kararlar sayesinde Türkiye'nin dışı açılmasını gerçekleştirecek kararlar alınarak ithalat liberalizasyonu serbestleştirilmiştir (Öztürk vd., 2008: 17). Bu kararlar ekonomik kalkınma amacıyla alınmış fakat yalnızca ekonomik etkiler yaratmamıştır. Bu yeni ekonomik dönem, ücretler üzerinde baskı kurulan, gelir dağılımının daima değiştiği ve sermaye birikimi sürecinin hızlandığı bir zeminin varlığını beraberinde getirmiştir. Yeni sosyal politika algısı da böyle bir zemin üzerinde inşa edilmiştir. Bu anlayışa göre sosyal politikaların genel olarak işçi sınıfını kapsayabilmesi için sosyal yardımların ağırlığı artırılacak ve sosyal güvenlik sistemi güçlendirecektir (Durmaz, 2016: 155).

24 Ocak kararları beraberinde gelir dağılımının bozulmasını ve toplumsal bir dengesizliği de getirmiştir. 1980'li yıllar boyunca değişen ekonomi politikaları ve beraberinde küreselleşme,

Türkiye'de ekonomik büyümeyi hızlandırırken yoksulluğu ve gelir dağılımında eşitsizliği de arttıran bir faktör olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de yaşanan uzun süreli enflasyon, krizler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan problemler ve beraberinde getirdiği zorunlu göç, 1990'lardan itibaren yoksulluğun daha görünür bir hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum yalnızca ekonomik değil toplumsal olarak da dengesiz bir yapının önünü açmıştır. Bireye düzenli bir gelir ve sosyal güvenlik vaadeden istihdam biçimleri azalırken, esnek çalışma ve yetersiz sosyal güvenlik sunan enformel istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Bütün bu gelişmeler kapsamlı bir sosyal politikayı gerekli kılmıştır (Gürses, 2007: 65).

Neo-liberal politikaların yükselişe geçtiği bu dönemde devletin adeta klasik liberalizm uygulamaları gibi küçültülmesi ve sosyal politika uygulanması süreçlerinde etkin bir rol oynayan yerel yönetimlerin, bu görevi sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere sivil ve özel sektöre devretmesi talep edilmiştir (Ersöz, 2020: 97). Bu uygulamalar girildiğinde refah devletini sağladığı sosyal refah hizmetlerinin özel sektöre kaydırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Burada amaçlanan karma bir ekonomik yapıdır. Bu gelişmeler sonrasında geleneksel sosyal politikalar etkinliğini yitirerek uluslararası sosyal politikaların etkinliği hissedilmiştir. Türkiye'de neoliberal ilkelerin uygulanmasında IMF, Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kilit kurumlar da etkili olmuştur. Bu kurumlar, Türkiye'deki politika değişim süreçlerine müdahil olmuş ve yeniden yapılanma sürecini yönlendirmişlerdir (Karabulut, 2010: 982). Ekonomik ve siyasal hususlarda uluslararası aktörlerin daha etkin olması ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği uluslararası ticaret modellerinin sosyal politikalara da etki etmesi sonucu ulus devletler bu politikaları tek başına uygulayamaz hale gelmiştir (Erdut, 2004: 27).

Türkiye'de genel olarak hayırseverlik anlayışı kapsamında gerçekleştirilen sosyal politikalar, 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu bakanlık, ulusal düzeyde sosyal hizmet ve yardım politikalarını geliştirme bu hususta stratejileri uygulamak ve bu stratejileri değişikliklere paralel bir şekilde güncellemeyi amaçlamaktadır. Bu bakanlığın sosyal politikalar ve yardımlar konusundaki ana birimi Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'dür (Güneş, 2012: 153). Türkiye'nin sosyal yardımlar hususunda gerçekleştirdiği ilk ciddi politikalar 1970'lerin sonuna denk gelmektedir. 1976 yılında 65 yaşını doldurmuş Muhtaç Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun ile 18 yaşından büyük engellilere, 65 yaşını dolduran yaşlılara ve 18 yaşını dolduran engelli yakını bulunan vatandaşlara Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü aylık bağlamıştır. Bu yasa belirli bir kesime yöneliktir. Bu yasanın ardından 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiştir (Ersöz, 2020: 228).

Neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanması ile beraber gerçekleştiren özelleştirmeler, kayıt dışı istihdamı artırmış artırılmış ve bu durum, toplumdaki işsizlik probleminin büyümesine sebep olmuştur. Toplumun içinde bulunduğu yapı ve yaşadığı problemler ekonomi politikalarına ağırlık verilmesini gerektirmiş ve sosyal politikalar yeterince ön plana çıkarılamamıştır. Ancak yine de bu dönemde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu doğrultusunda 65 yaşını dolduran ihtiyaç sahibi bireylere, ihtiyaç sahibi olan şehit ve asker ailelerine ve kimsesiz vatandaşlara gerçekleştirilen yardımlar, 1990'lı yılların önemli sosyal politikalarından sayılmaktadır (Altan, 2007: 77). Bu kanun, sosyal güvence açısından kapsam dışı olan ve belirli bir güvenceye sahip olmayan vatandaşların buna sahip olması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kanun ile sosyal adaletin sağlanabilmesi için gereken tedbirlerin alınması ve gelir dağılımının adil bir şekilde gerçekleştirilmesi için gereken çalışmaların yapılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu yani fak-fuk-fon (fakir fukara fonu) oluşturularak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları vasıtasıyla bireyleri muhtaçlık durumu gözetilerek dağıtım gerçekleştirilmiştir (Metin, 2011: 188). 1992 yılından beri uygulamada olan ve yaklaşık 13 milyon kişinin yararlandığı yeşil kart uygulaması da bireylerin sağlık harcamalarını karşılayan bir sosyal politika aracıdır (Gürses, 2007: 67). Yeşil kart uygulaması, 2012 yılında Sosyal Güvenlik Kurumu'na devredilmiş ve 2004 yılından bugüne dek harcamaları son derece artmıştır (Güneş, 2012: 166).

GENEL DEĞERLENDİRME, ÖNERİLER VE SONUÇ

Kamu politikası belirli aktörlerden oluşan, hükümetlerin devlet yönetimi amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. Eğitim, sağlık, ulaşım, dağıtım, yeniden dağıtım gibi birçok alanda gerçekleştirilen bu politikalar kamu kuruluşları için de önemli görevler içermektedir. Politikalar, yapım süreçlerini ve sonuçları da kapsayan bir süreçler bütününden oluşmaktadır. Ülkelerin farklı yönetim algısı ve sosyo-ekonomik düzeylerine göre şekillenen politikalar, ulusal ve küresel değişimlerden de etkilenmektedir.

Sosyal politikalar ise bir ülkede kalkınmanın önüne geçen birçok problemin çözümünde aracı olarak kullanılabilen politikalarlardır. Yeniden dağıtım ilkesi altında gerçekleştirilen bu politikalar bireyler arasındaki gelir dağılımında eşitsizlik sorununun yanı sıra sosyolojik olarak da birçok sorunun çözümünde kullanılmaktadır. Yeniden dağıtıcı kamu politikaları toplumdaki bu dengesizliği gidermeyi amaçlamaktadır. 1980'li yıllarda küreselleşmenin ve beraberinde neo-liberal anlayışın yükselmesi ile beraber yeniden dağıtıcı kamu politikaları da bir dönüşüm sürecine girmiştir. Neo-liberal politikanın beraberinde getirdiği serbest piyasa ve daha kısıtlı devlet müdahalesi anlayışı, bu politikalarını 1980 öncesi döneme göre daha dar bir şekilde sunulması sonucunu doğurmuştur. Yeniden dağıtıcı kamu politikaları küreselleşme, enformasyon toplumuna geçiş ve neo-liberal ekonomi politikaları etrafında şekillenmiştir. Ulus ötesi yapıların dönüşüm sürecine dâhil olmasıyla beraber gerçekleştirilen ve dayatılan reformlar bu dönüşümün aracı olmuşlardır.

Yeniden dağıtıcı kamu politikaları, toplumdaki eşitsizliğin ve yoksulluğun çözümünde kullanılan bir araç olması sebebiyle çözüm odaklı gerçekleştirilmelidir. Bu politikaların sürdürülebilirliği göz önünde bulundurularak, uzun vadede toplumsal problemleri iyileştirmesi amaçlanmalıdır. Bu sebeple politika yapıcılarının alanında uzman birimler olması gerekmektedir. Bu politikalar yalnızca siyasi olarak değerlendirilmemeli ve siyasi bir araç haline getirilmemelidir. Devletin düzenleyici rolünü tamamen arka plana atarak piyasanın kendi haline bırakıldığı durumlarda toplumdaki eşitsizlik daha da derinleşmiş ve bireyler bu piyasada bir meta haline gelmiştir. Yeniden dağıtıcı kamu politikaları bu anlayışın meydana getirdiği olumsuz sonuçları yok etmeye yönelik olarak kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

Yeniden dağıtıcı kamu politikaları üzerinde küreselleşme ve birtakım reformların etkisi, sosyal hizmet anlayışını zaman içerisinde dönüştürmüştür. Piyasanın kendi başına bütün eşitsizlikleri tolere edebilecek kapasiteye sahip olduğu anlayışı beklenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Küreselleşme ve bu reformlar, devletin bu eşitsizlikleri gidermedeki görevini arka plana atmış ve kendi başına denge sağlaması beklenmiştir. Politikalar, toplumda meydana gelen ekonomik, siyasi ve sosyolojik değişikliklere paralel bir şekilde güncellenerek değişen düzene kanalize edilmelidir.

Yeniden dağıtıcı kamu politikaları alanında gerçekleştirilen uluslararası reformlar, ülkelerin altyapıları gözetilmeksizin tepeden inme bir şekilde uygulanmıştır. Ülke koşullarından bağımsız dayatılan uygulamalar, farklı toplumların farklı özelliklere sahip olması nedeniyle önlenemez sonuçlar doğurmuştur. Kimi ülkeler bu sistemi başarılı bir şekilde benimserken, kimi ülkelerde eşitsizlik ve taraflar arası fark giderek açılmıştır. Neo-liberal politikalar, sosyal devlet hizmetlerini geri plana atarken toplumun büyük bir kesimini yoksulluğa itmiştir. Bu durum beraberinde ikili bir sosyo-ekonomik yapıyı oluşturmuş ve gelir adaletsizliğinin derinleşmesine yol açmıştır. Ülkelerin sosyolojik ve ekonomik yapıları değerlendirilmeksizin gerçekleştirilen bu reformlar, sosyal politika kavramının yalnızca politik bir şekilde algılanmasına ve bu politikalarının bireyler açısından bir hak olarak talep edilememesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda politikaların yeniden düzenlenmesi ve farklı aktörlerden oluşan politika yapım süreçleri benimsenmelidir.

Neo-liberal anlayışın benimsediği sosyal harcamaların piyasa ekonomisine zarar verdiği algısı, yeniden dağıtıcı kamu politikalarının daralması ile sonuçlanmıştır. Bu politikaların uzun vadede ülke ekonomisine yapıcı etkileri göz ardı edilerek uluslararası bir reform sürecine girilmiştir. Her ne kadar bu politikaların piyasanın kendi içerisindeki dengeyi bozduğu öne sürülse de, uzun vadedeki olumlu etkileri göz önünde bulundurulmalı ve buna göre bir yol izlenmelidir. Uzun vadeli planlar belirlenerek yenedünya düzeninin yarattığı olumsuz etkilerden kurtulmaya çalışılmalıdır. Türkiye'de bugün yaşanan sosyal problemlerin nedeni 21. yüzyılda hala modern ve sağlıklı bir çerçevede işlevli bir sosyal politika anlayışının gerçekleştirilememesidir.

Bu konuyu çalışan öteki çalışmacılar sosyal politikaların değişen ekonomik ve sosyolojik düzene göre ne şekilde sunulması gerektiği üzerinde araştırmalar gerçekleştirebilirler. Aynı zamanda yeniden dağıtıcı kamu politikalarındaki bu değişimlerin toplumda ne gibi bir değişiklik meydana getirdiği ve bunun uzun vadedeki sonuçların ne şekilde olduğu alanına değinebilirler. Sosyal politikaların bir kesim tarafından toplumda gelir dağılımında adaleti sağladığı öne sürülürken, bir de bu politikaların toplumun bir kısmını tembelleğe ve çalışmamaya ittiği iddia edilmektedir. Sosyal politikalar üzerinde süregelen bu tartışmalar da bu alandaki çalışmaların ayrı bir boyutunu oluşturabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(Özel Sayı ICEBSS 2017), 248-263.
- Altan, Ö. Z. (2007). Sosyal Politika. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Anderson, J. (2003). *Public Policymaking*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Atılğan, G. ve Aytekin, A. (2014). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bağlı, M. S. (2011). Etkinlik-Eşitlik Çelişkisi Bağlamında Yeniden Dağıtım Politikalarının Sosyal Refah Üzerindeki Etkisi. *Maliye Dergisi*, 0(161), 259-282.
- Baş, K. (2009). Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 49-70.
- Deacon, B. (2007). *Global Social Policy*. New Delhi: SAGE Publications.
- Birkland, T. A. (2010). *An Introduction to the Policy Process*. New York: ME Sharpe.
- Blakemore, K. ve Griggs, E. (2007). *Social Policy: An Introduction*. New York: Open University Press.
- Boadway, R. ve Keen, M. (2000). Redistribution. *Handbook of Income Distribution*, 0(1), 677-789.
- Boratav, K. (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ceran, Y.; Kargı, V.; Çiçek, R. ve Özügürlü, H. Y. (2007). Türkiye'de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-2005 Dönemi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 275-289.
- Compton, H. (2009). *Policy Networks and Policy Change: Putting Policy Network Theory to the Test*. London: Palgrave Macmillan.
- Cortese, A. J. (2004). *Walls and Bridges: Social Justice and Public Policy*. New York: State University of New York Press.
- Craig, G.; Burchardt, T. ve Gordon, D. (2008). *Social Justice and Public Policy*. Southampton: The Policy Press.
- Çelik, A. (1998). Bilgi Toplumu Üzerine Bazı Notlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 53-59.
- Çevik, H.H. ve Süleyman, D. (2012). *Kamu Politikası*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Dağdeviren, H.; Van der Hoeven, R. ve Weeks, J. (2004). Redistribution Does Matter: Growth and Redistribution for Poverty Reduction. *Growth, Inequality, and Poverty: Prospects for Pro-Poor Economic Development*, 0(0), 1-32.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2009). *Dünyanın Yeni Aklı: Neo-Liberal Toplum Üzerine Deneme*, (Çev. I. Ergüden). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demir, F. (2015). Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(30), 107-120.
- Dunn, W. (2018). *Public Policy Analysis: An Integrated Approach*. New York: Routledge.
- Durmaz, O. S. (2016). Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP. *Çalışma ve Toplum*, 2016/1(48), 143-168.
- Dye, T. (2012). *Understanding Public Policy*. New Jersey: Pearson Press.
- Emini, F. (2013). Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: TÜSİAD Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(36), 43-56.

- Erdut, Z. (2004). Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika. *Çalışma ve Toplum*, 0(2004/2), 11-37.
- Ersezer, D. (2006). Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 255-268.
- Ersöz, H. Y. (2020). *Sosyal Politika*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi AUZEF. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyalhizmetler_ao/sosyalpolitika.pdf adresinden 25.11.2021 tarihinde erişildi.
- Fraser, N. ve Honneth, A. (2003). *Recognition or Redistribution?* London: Verso.
- Gökbunar, R.; Özdemir, H. ve Alparlan, U. (2011). Küreselleşme Kışkıracındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 158- 173.
- Güçlü, S. ve Bilen, M. (1995). 1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 0(6), 160-171.
- Gümüş, İ. (2018). Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1), 33-66.
- Güneş, M. (2012). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Yönetimi Politikası Olarak Sürdürülebilirliği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 149-184.
- Güngör, G. ve Aydın, A. (2011). Küreselleşmenin Türk Vergi Politikaları Üzerine Etkisinin 1980 Sonrası Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 69-78.
- Greitens, T. J. ve Joaquin, M. E. (2010). Policy Typology and Performance Measurement: Results from the Program Assessment Rating Tool (PART). *Public Performance & Management Review*, 33(4), 555-570.
- Gürses, D. (2007). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (17), 59-74.
- Haque, M. S. (2002). Globalization, New Political Economy, and Governance: A Third World Viewpoint. *Administrative Theory & Praxis*, 24(1), 103-124.
- Hill, M. (2005). *The Public Policy Press*. London: Pearson Longman.
- Hill, M. ve Hupe, P. (2002). *Implementing Public Policy*. London: Sage Publications.
- Huber, E. ve Stephens, J. D. (1998). Internationalization and the Social Democratic Model: Crisis and Future Prospects. *Comparative Political Studies*, 31(3), 353- 397.
- Kapani, M. (1987). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Karabulut, K. (2010). “Özal Dönemi Türkiye’nin Ekonomi-Politiği”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-1, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı, 15-16 Nisan 2010, Malatya.
- Karvalics, L. Z. (2007). Information Society–What is it Exactly? (The Meaning, History and Conceptual Framework of an Expression), *Information Society from Theory to Political Practice*, 0(29), 1-26.
- Kassim, H. (1994). Policy Networks, Networks and European Union Policy Making: A Sceptical View. *West European Politics*, 17(4), 15-27.
- Kaypak, Ş. ve Bimay, M. (2019). Küreselleşme Sürecinde Kamu Politikalarında Yaşanan Değişimler. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), 24-40.
- Kırıışık, F. ve Sezer, Ö. (2015). Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kamu Politikası Oluşturma Sürecindeki Rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 199-215.
- Knoepfel, P.; Larrue, C.; Varone, F. ve Hill, M. (2007). *Public Policy Analysis*. Policy Press.
- Kraft, M. ve Furlong, S. (2017). *Public Policy: Politics, Analysis and Alternatives*. California: CP Press.
- Lowi, T. J. (1964). American Business, Public Policy, Case-Studies, and Political Theory. *World Politics*, 16(4), 677-715.
- Kocabaş, F. (2004). Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(10), 5-26.
- Kocacık, F. (2003). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 1-10.
- Koray, M. (2007). Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak. *Çalışma ve Toplum*, 4(15), 19-56.
- Kovancı, O. (2014). 'Hayır' Anlayışından Sosyal Devlete: İngiliz Yoksul Yasaları. *Mülkiye Dergisi*, 27(239) , 255-278.

- Lowi, T. (1972). Four Systems of Policy, Politics, and Choice. *Public Administration Review*, 32(4), 298-310.
- Matei, L. (2007). Globalization and Public Policies: Transnational Actors' Involvement, 27th International Congress of Administrative Sciences, Abu Dhabi, United Arab Emirates. <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=215100024064084065081076070094103097006055010034088013102066106077022122009067081022107126035023117057029101014080085029097101044036094014080120085079097081025126103023083004120093122028108025115093104117074097099104127068113002031117006084066096028105&EXT=pdf&INDEX=TRUE> adresinden 25.11.2021 tarihinde erişildi.
- Metin, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(2011), 179-200.
- Midgley, J. (1999). 'Growth, Redistribution, and Welfare: Toward Social Investment'. *Social Service Review*, 0(73), 1-21.
- Moran, M.; Rein, M. ve Goodin, R. (2006). *The Oxford Handbook of Public Policy*. New York: Oxford University Press.
- Nullmeier, F. ve Kaufmann, F. X. (2010). Post-War Welfare State Development. (Editörler: F. G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger ve C. Pierson). *The Oxford Handbook of the Welfare State* İçinde (s. 81-101). Oxford: Oxford University Press.
- Numanoğlu, G. (1999). Bilgi Toplumu-Eğitim-Yeni Kimlikler, Bilgi Toplumu ve Eğitime Yansımalar. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 32(1), 331-339.
- Ofluoğlu, G. ve Balcı, A. İ. (2016). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Çalışan Yoksullar. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 56-75.
- Overbeek, H. (1993). *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy*. New York: Routledge.
- Örs, B. (2014). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları.
- Özaydın, M. M. (2008). Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Anlayışı Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 163-180.
- Özdemir, S. (2009). Küreselleşme ve Refah Devletleri Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(57), 55-86.
- Özer, M. H. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 86-97.
- Öztürk, Ş.; Nas, F. ve İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(2), 15-32.
- Rakıcı, C. ve Kurşun, A. (2016). Sosyal Refah Devletinin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(2), 135-156.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*, (Çev. M. Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sakal, M. (1998). Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Roller. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 211-230.
- Samadova, V. (2017). Kamu Politikasında Rol Oynayan Sivil Aktörler. *Ayrıntı Dergisi*, 5(51), 59-65.
- Schneider, A. L. ve Ingram, H. (1997). *Policy Design and Democracy*. Kansas: University Press of Kansas.
- Schultz, D. (2004). *Encyclopedia of Public Administration & Public Policy*. New York: Facts on File.
- Sobacı, M. (2011). Politika Transferi Bağlamında Kamu Yönetiminde Neo-Liberal Reformların Yayılması: Açık Toplum Enstitüsünün Rolü. *Sosyoekonomi*, 16(16), 191-210.
- Soroka, S.; Lawlor, A.; Farnsworth, S.; Young, L.; Ramesh, M. H.; Fritzen, S. ve Araral, E. (2012). Mass Media and Policymaking. *Routledge Handbook of Public Policy*, 0(0), 1-15.
- Steger, M. B. (2013), *Küreselleşme*, (Çev: A. Ersoy). Ankara: Dost Yayınları.

Türkiye’de Demokrat Parti Döneminin Mali Sosyolojik Açından İncelenmesi*

Mustafa Doğukan Çakmak

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9551-9133>

Doktora Öğrencisi / Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı,
Manisa – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.01.2022

Kabul: 17.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Demokrat Parti
Türkiye’de 1950’li Yıllar
Serbest Piyasa Ekonomisi
Popülizm
Mali Sosyoloji

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57580>

Öz

Türkiye’de 1950 yılı genel seçimleri, “Beyaz İhtilal” olarak adlandırılmaktadır. Bu kavramın kullanılma sebebi, Türkiye’de tek partili dönemin demokratik bir seçimle sonlanması ve henüz kuruluş aşamasındaki genç bir partinin iktidarı devralmasıdır. Demokrat Parti’nin, Türkiye’de tek partili rejimin biraz da baskı unsuru ile uygulamaya çalıştığı politikaları köklü bir şekilde değiştirdiği söylenebilir. İlk dönemdeki dışa kapalı, korumacı ve tarafsız devlet anlayışı yerine; özellikle Amerika ve Batı Bloku çevresinde yeni bir “cephe bulma arayışı” ile sürdürülen bu dönemde, Türkiye’nin tercihi NATO’dan yana olmuştur. Böyle bir dönemde ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda yaşanan tüm gelişmeler, dönemin iktidar partisinin tercihleri doğrultusunda önemli değişimler geçirmiştir. Bu bakımdan Türkiye’de 1950’li yıllar hem ekonomik hem de siyasal ve sosyal alanda önemli bir kilometre taşı olarak görülen özel bir dönemdir. Türkiye’de 1950’li yılların, ekonomik, siyasi ve toplumsal boyutu üzerine yoğunlaşan bu çalışmada hem ilgili yılları hem de yakın tarihi ilgilendiren önemli örnekler üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada mali sosyolojik ve toplumsal boyutta: “Amerikan yardımlarının sosyo ekonomik analizi ve tarım sektörünün dönüşümü”, “Kore Savaşı ve NATO üyeliği: Türklerin Batı Dünyasına girişi”, “popülizmin Türk siyasi ve ekonomi tarihine girişi”, “göç, kentleşme ve imar faaliyetleri üzerine: gecekondunun yükselişi ve İstanbul imarı tartışmaları”, “Demokrat Parti’nin göçmenlere yönelik politikaları: “Balkan göçmenleri”, “ezanın Türkçe olarak okunması kararının toplumsal etkisi” ve “tüketim alışkanlıklarının dönüşümü: kahvaltı, kahve ve çay örneği” konuları araştırılmıştır. Bu bakımdan ele alınan örnekler çerçevesinde, dönemin mali sosyolojik tahliline yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Çakmak, M. D. (2022). Türkiye’de Demokrat Parti Döneminin Mali Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 509-526.

*Fiscal Sociological Analysis of the Democrat Party
Period in Turkey**

Mustafa Doğukan akmak

PhD Student / Manisa Celal Bayar University, Institute of Social Sciences, Department of Finance,
Manisa – TURKEY

Article History

Submitted: 11.01.2022

Accepted: 17.03.2022

Published Online: 25.03.2022

Keywords

Democrat Party

1950s in Turkey

Free Market Economy

Populism

Fiscal Sociology

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57580>

Abstract

The general elections of 1950 in Turkey are called the "White Revolution". The reason for using this concept is that the single-party period in Turkey ended with a democratic election and a young party that was still in the establishment phase took over the power. It can be said that the Democrat Party radically changed the policies that the single-party regime in Turkey tried to implement with pressure. Instead of the self-enclosed, protective and impartial state understanding in the first period; Turkey's preference was for NATO, especially in this new period, which was pursued with the pursuit of a new "front finding" around America and the Western Bloc. In such a period, all the economic, political and social developments have undergone significant changes in line with the preferences of the ruling party of the period. In this respect, the 1950s in Turkey is a special period that is seen as an important milestone in both economic, political and social fields. This research, which focuses on the economic, political and social dimensions of the 1950s in Turkey, focuses on important examples that concern both the relevant years and recent history. This research, which focuses on the economic, political and social dimensions of the 1950s in Turkey, focuses on important examples that concern both the relevant years and recent history of 50s. In this study, in Fiscal Sociological and social dimensions: "Socio-economic analysis of American aids and the transformation of the agricultural sector", "Korean War and NATO membership: Entry of Turks to the Western World", "Introduction of populism to Turkish political and economic history", "migration, urbanization and reconstruction activities on: the rise of the slum and the debates on the construction of Istanbul", "Democratic Party's policies towards immigrants: Balkan immigrants", "social impact of the decision to recite the azan in Turkish" and "transformation of consumption habits: breakfast, coffee and tea example" were investigated. In this respect, within the framework of the examples discussed, evaluations were made for the sociological analysis of the period's public finance.

GİRİŞ

Türkiye’de 1950’li yıllar, genç Cumhuriyet’in demokratik anlamda gerçek bir seçimle tanıştığı özel bir dönemdir. İlk defa iktidar ve muhalefetin karşı karşıya geldiği ve toplumun bu anlamda karar ve tercihlerini ilk kez seçim aracılığıyla ortaya koyduğu bir süreçtir. Özellikle bu dönemde dünyada yaşanan büyük çaplı değişimler, Türkiye’ye de yoğun bir şekilde yansımış ve Türk ekonomisi, siyaseti ve toplumsal dönüşümü bu olaylardan fazlasıyla etkilenmiştir. Bu çalışmanın konusu, 1950’li yıllarda yaşanan olayların, ekonomik ve sosyolojik değişimler üzerindeki etkisidir. Bu noktada çalışma kapsamında, 1950’li yılların öncesinde vuku bulan ve bu dönemde çözüme kavuşan ya da farklı bir yapıya bürünen olayları veya bu dönemde başlayıp, günümüze kadar süren değişimleri mali sosyolojik bir gözle analiz etmek amaçlanmıştır. Bu analiz için sosyoekonomik anlamda, ülke ekonomisi ve toplumsal değişimi derinden etkileyen bazı örnek olaylar seçilmiştir. Yapılan değerlendirmeler ışığında, her olayın kendine has birtakım sonuçları olduğu ve toplumsal ve ekonomik tercihleri önemli derecede etkilediği görülmektedir. Örneğin Türkiye’nin siyasal ve ekonomik yalnızlığını bertaraf etmek için, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Bloku ülkelerini tercih etmesi ve bunun neticesinde NATO’ya girmesi, günümüzde dahi tartışmalı bir konudur. Özellikle jeopolitik ve siyasi anlamda bugün bile tartışılan olaylarda, bu tercihlerin bir sonucu olan *İncirlik Hava Üssü* gibi konuların kamuoyu nezdinde önemi büyüktür. Başka bir açıdan, yine 1950’li yıllarda başlayıp günümüze kadar süren gecekondulaşma problemi ve köylerden kentlere göç hadisesi, sosyoloji ve kamu yönetimi alanlarında bu konuya ilişkin ana bilim dallarının oluşumuna dahi sebebiyet vermiştir. Bu noktada çalışmada sözü edilen örnekler ile birlikte yedi örnek olay incelenmiş ve bu bağlamda ilgili dönemin sosyoekonomik tahlili ve genel bir değerlendirmesi yapılarak, bu konuda literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1. TÜRKİYE’DE 1950’Lİ YILLARIN EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’de 1950 ile 1960 yılları, tek partili rejimin sona erdiği ve özellikle siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan birçok dönüşümün yaşandığı yıllar olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ilk kez, “Cumhuriyet Halk Partisi” dışında başka bir partinin iktidar olduğu bu dönem, özellikle mali sosyolojik açıdan araştırılması gereken özel bir süreçtir. Bu sebeple söz konusu çalışmada özellikle mali sosyolojik anlamda yaşanan dönüşüm üzerinde durulacak ve ilgili konu bu kapsamda değerlendirilecektir. Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’de 1950 ile 1960 yılları arasında ülke ekonomisinin genel görünümü, yeni iktidara gelen Demokrat Parti’nin ekonomik faaliyetleri ve son olarak bu dönemde uygulanan maliye politikaları hakkında genel bilgilere yer verilecektir.

1.1 Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Denemesinin “Karma Ekonomiye” Dönüşümü

Demokrat Parti’nin (DP) özellikle İkinci Dünya Savaşı koşullarından faydalanarak, Türk siyasi hayatına giriş yapması ile birlikte, Türkiye’de her anlamda yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. 1946 yılında kurulan ve 1950 yılına kadar yaptığı muhalefet ile birlikte devamında iktidarı da kazanan bu partinin, özellikle ekonomik ve toplumsal boyutta ülke tarihinde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda özellikle ilk dönemde uyguladığı politikalarda, siyaseti ve ekonomiyi toplumsal kitlelere yayma çabası ve halk nazarında bulduğu sevgi ve özlem arzusu, günümüzde bile tartışılmaya devam etmektedir (Savcı, 1970: 287).

DP’nin ilk dönem politikalarında, Türkiye’nin içinde bulunduğu durum ve açmazın çok önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan partinin temel fikir ve düşüncelerinde, 1930’lu yılların izleri kendini göstermektedir. Örneğin bu yıllarda adeta iki tür “Ankara” bulunmaktadır. Birincisi, hızla değişim gösteren, şapka giymeyi, Latin harflerle okuma yazmayı ve Batı müziğiyle dans etmeyi öğrenen “Yeni Ankara”. İkinci Ankara ise, Ulus’tan sadece birkaç kilometre uzakta olmasına karşın, birkaç asır uzaktaymış gibi görünmektedir. Burada yoksulluktan kaynaklanan memnuniyetsizliği, insanların yüzlerinden dahi okuyabilmek mümkündür. Nitekim bu yıllarda insanlar apartman bahçelerinde bile

temel besin ürünleri üretmeye başlamış ve “zamanın ruhuna” bireysel yöntemler ile çözüm aramaya çalışmışlardır. Bu sebepler ışığında 1930 ve 1940’lı yıllar, Ankara’nın iki farklı çehreye bürünmesi ve Anadolu’nun içler acısı durumu ile birleştiğinde; DP’nin fikri filizlerinin yeşermesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Birand, DüNDAR ve ÇAPLI, 2016: 17-18).

DP’nin iktidara gelişi ile birlikte, ilk beş yılda (1950-1955) uygulanan iktisadi ve mali politikalarda, özellikle halkın istek ve arzularının dikkate alındığı görülmektedir. Bu bakımdan özellikle önceki dönemde aralıksız bir şekilde devam ettirilen dışa kapalı, himayeci ve iç pazara yönelik sanayileşme ve dış ticaret dengesi konusunda gösterilen özene karşı, bu dönemde oldukça farklı politikaların izlendiği bilinmektedir. Söz konusu dönemde başta ithalatın serbestleştirilerek yoğun bir şekilde teşvik edildiği ve bunun sonucunda ilerleyen dönemde dış açıkların kronik bir hal alması ile birlikte, dış yardım ve kredi ile yabancı sermaye bağımlılığının doğduğu görülmektedir. Türk ekonomisinin yaşadığı bu dönüşümde, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte sermaye hareketlerinin liberasyonu ile Amerikan sermaye yatırımlarının, özellikle gelişmekte olan ülkelere girişinin büyük bir etkisi vardır. Öte yandan DP iktidarının ekonomi politikalarında, sanayiden daha çok tarımın, madencilik ve inşaat ile alt yapı yatırımlarının daha öncelikli bir hale geldiği söylenebilir. Bu bakımdan söz konusu yıllar, özellikle tarımsal anlamda çok büyük reformların gerçekleştirildiği bir dönem olarak bilinmektedir (Taş, 1995: 367-368).

Tek parti rejiminin İnönü hükümetlerinde, denk bütçe-sağlam para politikasına bağlılık söz konusudur. Bu politikanın uygulamasında, 1929 Buhranı ve Osmanlı’dan kalan borçların kapatılmasının büyük bir önemi vardır. Bu bağlamda İnönü hükümetlerinin özellikle dış borçlanma ve dışa kapalı ekonomi politikalarının bu ekseninde şekillendiği söylenebilir. 1950 yılına gelindiğinde DP’nin bu geleneklere açık bir şekilde karşı çıktığı ve uygulanan politikalarda bu durumun etkisi net bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu dönemin, bazı iktisatçılar tarafından hala “altın yıllar” olarak görülmesinin sebebi de bu uygulamalardır. Ancak DP iktidarının (1950-1960) iki farklı dönem itibarıyla incelenmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İlk dönemde (1950-1955), olağanüstü elverişli büyüme ve bolluk döneminin; ikinci dönemde (1955-1960) kaybolduğu ve 1958 yılına gelindiğinde ekonomik istikrar paketinin açıklanmasıyla iktisadi açıdan oldukça zor bir döneme girildiği görülmektedir. Bununla birlikte DP’nin ilk dönemde ekonomiye ilişkin görüşleri, devletin ekonomideki yerinin küçülmesine dayalı liberal bir anlayış ve tarıma ağırlık veren bir kalkınma stratejisinden oluşmaktadır. Nitekim özellikle ilk dönemde, elverişli hava koşulları ve Amerikan kredi ve yardımlarıyla tarımsal anlamda büyük bir bolluk dönemine girildiği görülmektedir. Özellikle Kore Savaşı’nın etkisiyle tarımsal mal ve hammaddelerin talebi artmış, buğday ve krom gibi ürünler yüksek fiyatlarla ihraç edilmiş, döviz ve üreticilerin gelirleri kayda değer miktarda artmıştır (Pamuk, 1994: 23-25).

Türkiye bu yıllarda, 1942 yılında dünyanın dört bir yanından talepte bulunup karşılık bulamadığı buğdayın, ana üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 1953 yılında Türkiye, buğday üretiminde dünya dördüncüsü olmuş ve bu başarı DP’nin 1954 yılı seçimlerinde kullanacağı en önemli seçim kampanyası olmuştur. Benzer şekilde ekonomideki bu iyileşmeler, makroekonomik tüm göstergelerde de kendini göstermiştir. Bu dönemde ihracat gelirleri % 30’un üzerinde bir artış göstermiş, GSMH yılda ortalama % 11,3, sanayi % 10,5 ve tarım üretimi ise % 12,2 artmıştır. Bu dönemde fiyatlar genel düzeyindeki artış ise sadece % 4 olarak hesaplanmıştır. Öte yandan toplam yatırımların % 15’i ulaştırma ve inşaat işleri ve tarıma yöneltilmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye’nin, tarım, ulaştırma, alt yapı, iskân faaliyetleri ve ihracat artışına dayalı bir “altın çağ” dönemi yaşadığı söylenebilir (Kazgan, 2012: 85-88).

DP’nin ilk beş yıllık bu altın çağında kullandığı finansal kaynaklar, başta ABD ve uluslararası kuruluşlardan aldığı yardımlar ve İnönü döneminde uygulanan dışa kapalı model sebebiyle hazineye bulunan döviz bolluğundan kaynaklandığı ifade edilebilir. Nitekim Kore Savaşı’na katılan Türk askerlerinin NATO kapısını aralaması ve böylece ABD’nin Türkiye’nin en yakın müttefiklerinden biri

haline gelmesi ile birlikte, ülke adeta bir Őantiye alanına dönüşmüştür. Bu dönemde ülke dŐ destekle birlikte birçok açıdan kalkınma harektına başlamış; Seyhan Barajı için çalışmalara giriŐilmiŐ, fabrikalara elektrik, evlere su ve ışık sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte memnun bir halk kitlesi ve Cumhuriyet döneminde daha önce hiç görülmeyen bir ekonomik canlanma ile karŐılaŐılmıŐtır (Birand vd., 2016: 94-95). Ancak bu durum, DP hükümetlerinin ikinci döneminde (1955-1960) farklı bir tabloya dönüşmüştür. Türkiye'nin özellikle ABD ve uluslararası kuruluşlardan talep ettiği kredi ve yardımları temin edememesi ve mevsimsel Şartların tarımı kötü etkilemesi, ülke kalkınmasının sürdürülebilir olmadığını göstermiş ve büyük bir kriz sürecine giriş yapılmıştır.

Kriz dönemi, uluslararası piyasalardaki elverişli Şartların kaybolması ve ihr mallarının fiyatlarının kayda değer bir Şekilde düşmesi ile birlikte başlamıştır. Bu durum, tarım ekonomisi ve tarıma dayalı bir kalkınma stratejisinin zayıf yönlerini ortaya ıkarımıŐ ve diğer olumsuz durumlarla birlikte DP'yi çok zor bir duruma sokmuştur. Bu dönemde mevsim hava Şartlarının olumsuzla dönmesi ve gübre kullanımı ile sulama imknlarının zayıflaması ile birlikte, tarım ekonomisi büyük bir darbe almıştır. Kısa bir süre önce, buğday üretiminde dünya dördüncüsü olan Türkiye'nin tekrar buğday ithalatına muhtaç hale gelmesi, ekonomide yeni politikaların uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak tarımsal üretim ve dolaylı bir Şekilde halk desteğinin azalmasını kabul etmek istemeyen hükümet, buğday ve diğer tarım ürünlerini yüksek fiyatlar dahilinde destekleme alımlarına başlamıştır. Bunun yanında popülist amaçlarla ekmek fiyatlarına zam yapılmaması, Merkez Bankası'nın karŐılıksız olarak Toprak Mahsulleri Ofisi'ni finanse etmeye baŐlamasına neden olmuştur. Bunun yanında ekonomik konjonktürden etkilenen özel sektöre de verilen krediler ile birlikte, büyük bir enflasyon sorunu ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 1955 yılı ve sonrası, döviz eksikliği, tktim ve yatırım mallarındaki kıtlık ve karaborsanın ekonomiye bir kez daha girdiği yıllar olarak değerlendirilebilir (Pamuk, 2017a: 231-232). İlerleyen yıllarda 1958 Krizi ile birlikte, Türkiye ekonomisi için çok zor bir dönem başlamıştır. Özellikle 1958 yılında ithalata getirilen kısıtlamalar, Türk Lirasının devalüe edilerek, Dolar karşısında 2,83 TL'den 9 Liraya yükseltilmesi, KİT finansmanında Merkez Bankası'na getirilen kısıtlamalar, bu döneme ilişkin önemli örnekler arasındadır. Öyle ki ekonominin içinde bulunduğu bu durum, 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin en büyük sebeplerinden biri olarak öne sürülmüŐ ve vurgulanmıştır (Waldner, 2004: 2240-2241).

1.2 Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikalarına Bakış: 1950-1960 Yılları

1950 yılında iktidara geldiğinde, ekonomide liberal politikaların uygulanacağına ilişkin açıklamalar yapan ve özellikle ilk beş yıllık dönemde bu amaca uygun bir Şekilde hareket eden DP, son beş yıllık yönetiminde karma bir ekonomik sistemi benimsemiştir. Bu bakımdan söz konusu yıllar, ekonomik anlamda devlet müdahalesinin yoğunlaştığı, KİT'lerin azaltılacağına ilişkin söylemlere karşın sayıca daha çok arttığı ve siyasi ve ekonomik popülizmin yoğun bir Şekilde kullanıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu bilgilerden hareketle, DP yönetiminin 1950-1960 yıllarında uyguladığı maliye politikaları Şu Şekilde zetlenebilir (Akalın, 2010: 350-351):

- Yatırımlar, devlet bütçesi içinde en hızlı artış gösteren kalem olmuştur. Bu husus, "toplumun birincil ihtiyacının devlet bütçesine yansımaları" Şeklinde değerlendirilebilir.
- Vergi yükü genellikle belirli bir düzeyde kalmış; fakat vergiler kamu harcamalarını finanse etme konusunda yetersiz kalmıştır.
- Bt içindeki en yüksek pay, tek parti döneminde olduğu gibi savunma harcamalarından oluşmaktadır. Bu durumun sebebi, NATO'ya girilmesi ve bu bağlamda eğitim ve silah yardımları alınması ile birlikte, personel ykmllklerimizimizin artışı ile açıklanabilir.
- Kamu açıklarının gerekçeleri arasında popülist uygulamaların ağırlığı önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde taban fiyat uygulaması ve destekleme alımları ile birlikte, ifti ve köylülere dünya ortalamasını aşan derecede yüksek gelir transferleri yapılmıştır.

-Karma bütçeli idareler yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. DP hükümetleri, bu idareler vasıtasıyla ülke kalkınmasına işlerlik kazandırmayı hedeflemiştir. Fakat bu uygulamanın başarılı olduğunu söyleyebilmek oldukça güçtür.

-Vergi gelirleri içinde dolaysız vergilerin payı arttırılmak istense de bu hedef, kalkınma ve sermaye birikimi ile tezat düşüşü düşünülerek göz ardı edilmiştir.

Özetle, DP hükümetlerinin liberal politika ağırlıklı ilk hedefleri ve özellikle ilk dört yılda gerçekleştirdiği faaliyetler, ülke ekonomisi için yeni bir dönemin başladığına ilişkin ipuçları vermiştir. Tarım ağırlıklı liberal politikalar, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından önemli bir dönüm noktası olmuş ve özellikle vatandaş memnuniyeti büyük ölçüde sağlanmıştır. Bu durumun, 1954 yılı genel seçimlerinde DP’nin % 56 gibi rekor bir oy alması üzerinde büyük bir katkısı bulunmaktadır. Bu oran Türkiye’de çok partili demokratik seçimlerde, şimdiye kadar alınan en yüksek oy olarak resmi kayıtlara geçmiştir. Bu açıdan sözü edilen dönemde, parlamentoda bulunan her 100 milletvekilinin 93’ü DP’lidir. Bununla birlikte özellikle 1955 yılı ve sonrasında yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmeler ve DP’nin halk nazarında bulduğu büyük desteğin verdiği özgüven ile ortaya çıkan popülist uygulamalar ile birlikte, bu olumlu tablo zaman içerisinde birbiri ardına gelen birçok problemle birlikte sarsılmıştır. Nitekim özellikle 1955 yılı ve sonrasında, tarım öncülüğünde kalkınma modeli terk edilerek; ithal ikameci sanayileşme politikası uygulanmıştır. Özellikle son yıllarda işsizlik önemli ölçüde artmış, insanların alım gücü azalmış, yolsuzluk ve usulsüzlük söylentileri büyük çaplı bir huzursuzluk yaratmıştır (Yücel, 2017: 219-221; Birand vd., 2016: 107). Tüm bu olaylar, hayatın her alanında devlet müdahalesini yoğun bir şekilde arttırmış ve ülke siyaseti ve ekonomisinde her açıdan çetin olan zor bir döneme girilmiştir. Bunun yanında söz konusu gelişmeler, orduda belirli bir kesim tarafından tepki ve memnuniyetsizlikle karşılanmış ve sürecin devamında Türkiye, 27 Mayıs 1960 sabahında Cumhuriyet için “yeni”; Türk milletinin makûs talihi için “eski ve tanıdık” bir döneme geçiş yapmıştır.

2. TÜRKİYE’DE 1950’Lİ YILLARIN EKONOMİK VE SOSYAL YANSIMALARI

Türkiye siyasi ve ekonomik tarihinde 1950’li yıllar, her anlamda birçok dönüşümün yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yıllarda çok partili rejimin telaşı ve acemiliği, gerçek anlamda demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi, liberal politikalarından sert bir devlet müdahaleciliğine geçilmesi, Türk toplumunun ekonomik ve sosyal anlamda yaşadığı değişimler, seçim mitingleri ve iktidar-muhalefet çekişmelerinin siyasete girmesi, Milli Mücadele’den sonra ilk kez savaşa girilmesi, ekonomik politikaların tüketim alışkanlıklarını etkilemesi ve ezanın tekrar Arapça olarak okunmaya başlaması gibi birçok olaya tanıklık edilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, söz konusu dönemde yürütülen politikaların, ekonomik ve sosyal alanda Türk toplumu üzerindeki etkisi mali sosyolojik ve toplumsal boyutta tartışılacaktır.

2.1 Amerikan Yardımlarının Sosyo Ekonomik Analizi ve Tarım Sektörünün Dönüşümü

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler, her ideolojik tartışmanın gündeminde yer alan özel bir konudur. Her kesimin kendi değer yargıları ve ideolojik düşüncelerine göre farklı şekillerde değerlendirilen bu ilişki, özellikle Cumhuriyetin ilk elli yılında büyük tartışmalara yol açmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde, siyasi kadroların demeçlerinde yer alan ortak hedef: “*Küçük Amerika*” olma hayalidir. Bu ifade, 1957 yılı seçim kampanyasında Celal Bayar tarafından dillendirildiğinde ülkede büyük bir yankı uyandırsa da aslında bu hedeften ilk bahseden kişi Nihat Erim’dir. 1949 yılında Başvekil yardımcısı olan Erim, CHP’nin bu konuya ilişkin düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Dış bir felakete bulaşmazsak, memleketin geleceğinden umutluyum. Türkiye yakın gelecekte küçük Amerika olacaktır.*” Bu söylemden sekiz yıl sonra Bayar, “*Memleketimizde Amerika’nın gelişme merhalelerini takip ederek çalışıyoruz. 30 yıl sonra bu memleket 50 milyon nüfuslu küçük bir Amerika olacaktır.*” diyerek DP’nin bu konudaki tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur (Ahmad, 1992: 77). Bu bağlamda DP ile CHP’nin, ekonomik ve toplumsal anlamda tasarladığı planların pusulası, ABD’yi göstermiştir. Bu sebeple, Türkiye’de uzun bir dönem DP’nin Amerikan yanlısı izlediği politikaları eleştiren bazı kesimlerin, bu politikaları yalnızca DP’ye mâl etmek konusunda haksız olduğu da söylenebilir.

Bayar'a gore DP ve CHP'nin Türkiye'yi modern ve mreffeher bir ülke haline getirme çabası ortaktır. Bu açıdan iki parti arasındaki farklılık hedeflerde değil; bu hedeflere ulaşma yontemindeyir. Dolayısıyla "Türkiye'de her mahallede bir milyoner yaratarak küçük Amerika'ya donşmek isteyen" DP ile muhalefet partisi CHP arasında "ABD" konusunda büyük bir farklılık da yoktur (Ahmad, 1995: 156). Bu hedef, DP'nin Amerikan yardımları ile tarıma dayalı büyüme politikasının ana faktoru olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de 1950 ile 1960 donemi, "ekonomide liberalizm" iddiasının gerçekleştirilmesi için, dış yardımlara bağımlı bir ekonomi politikası deneyimi olarak gorlebilir. Bu bağlamda ülkenin temel sektoru tarımın geliştirilmesi ve ekonomik büyümenin bu sektor üzerinden sağlanması için, dış yardımlara bağımlı bir hale gelindiği soylenebilir. Bu donemde alınan dış yardımlar arasında, Almanya ve İngiltere'nin de katkısı olmakla birlikte esas yardımlar, ABD'den sağlanmıştır (Akalin, 2010: 307).

Soğuk savaş doneminde ABD'nin, Türkiye'ye karşı ekonomik anlamda ilk yardımı *Truman Doktrini* ile gerçekleşmiştir. Bu yardımın Türkiye ve ABD için anlamı farklı olsa da Türkiye'nin ekonomik yonu ve politikalarında, "ABD odaklılığın" ilk basamağı olarak değerlendirilebilir. 1947 yılında ABD Başkanı Truman'ın, Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyet Rusya'ya karşı korumak ve aslında bu ihtilafta Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için yaptığı bu hamle, ilerleyen donemde DP hükümetleri için onemli bir ilham kaynağı olmuştur (Topal, 2013: 115-117). Truman Doktrini'nin ilanından beş ay sonra, Batı Avrupa lkelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası zarar goren ekonomilerine destek olmak için yeni bir plan devreye sokulmuştur. *Marshall Planı* olarak isimlendirilen bu plan, on altı Avrupa ülkesini kapsayan geniş çaplı bir destek programı olarak değerlendirilebilir. Marshall Planı, 1948-1952 yılları arasında dort yıllık bir süre zarfında uygulanan "ekonomik yardım paketi" olarak da ifade edilebilir. Türkiye'nin de ısrarla bu plandan faydalanmak istemesi sonucunda bu çabalar karşılıklı bulmuş ve 1948 yılında Türkiye de, bu yardımlardan yararlanan ülkeler arasında yer almıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin bu plana dahil edilmesi, ülkenin Avrupa'nın tahıl ambarı olması ve ağır sanayisinden vazgeçmesi koşuluyla kabul edilmiştir. ote yandan bu yardımların etkinliği ve Türkiye'de verimli bir şekilde kullanılıp-kullanılmadığı konusunda ortak bir mutabakata varılamamıştır (Bülbül, 2006: 1-3).

ABD'nin Marshall Planı ile katılımcı ülkelere yaklaşık 13 Milyar Dolar kadar bir yardımda bulunduğu bilinmektedir. Bu noktada Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yaklaşık 184,5 Milyon Dolar yardım yapılmıştır. Türkiye'ye yapılan yardımlar, diğer ülkelere kıyasla daha düşük miktarda kalsa da sürecin devamında, başka ekonomik yardımların da yapıldığı gorlmektedir. Bu yardımlardan faydalanan ülkelerin, ekonomik anlamda bazı kazanımlar elde ettiği bilinse de bu plandan esas kazançlı çıkan taraf ise ABD olmuştur. Nitekim 1950-1970 yılları arasında ABD şirketlerinin Avrupa Kıtasındaki yatırımları % 1400, Asya Kıtasındaki yatırımları % 556 ve Latin Amerika'daki yatırımları ise % 320 artmıştır. ote yandan bu yardımların, katılımcı ülkelerin çoğunda enflasyon sorununu zme ve dış ticaret açıkları ve sanayileşme yonndeki eksikliklerin giderilmesinde etkili olduğu da soylenebilir. Marshall yardımları ile Avrupa içi ve dışı ticaret hacmi artmış, katılımcı ülkelerin milli gelirleri yükselmiş, temel maddelerin ithalatı kolaylaşmış ve üretimdeki darboğaz açılarak ticaretin ve küresel üretim artışına katkı sunulmuştur. Türkiye'de bu yardımlar zellikle tarım ve ulaşım sektorlerinde kullanılmış, ekonomik bahar havası ülkeye hkim olmuş ve bu durum 1954 yılı seçimlerinde DP'nin tarihi bir başarı elde etmesinde de onemli bir etken olmuştur (Erhan, 1996: 284-285, 287).

Türkiye'de 1948 ile 1958 yılları arasında Marshall Planı ve ABD'den alınan diğer ekonomik yardımların yaklaşık 376 Milyon Dolar olduğu bilinmektedir. Bu yardımlar başta tarım olmak üzere, genel kamu hizmetleri, madencilik, sosyal sermaye yatırımları ile sanayi ve ulaştırma alanlarında kullanılmıştır. Soz konusu yardımlar oransal olarak incelendiğinde, bunların % 35'inin zellikle tarımda makineleşmeye ayrıldığı, % 22'si madencilige ve % 13'ünün de diğer kamusal hizmetler ve alt yapı çalışmalarında kullanıldığı gorlmektedir. Bu gelişmeler neticesinde 1960 yılına kadar tarım alanında % 50'si buğday, % 30'u hayvansal ve bitkisel yağlar ve % 13' yemlik tahıllar olmak üzere toplam 230 Milyon Dolarlık ithalat yapılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin 1950 yılına kadar tarımsal alanda onemli bir tahıl ihracatçısı olması ile birlikte değerlendirildiğinde, DP doneminde bu anlamda iyi bir performans gosterildiği soylenebilir (Akalin,

2010: 309; F. C. Özcan, 2019: 48-49).

1950’li yıllarda ABD yardımlarının hükümet politikalarındaki karşılığı, “tarıma dayalı büyüme modeli” olarak kendine yer bulmuştur. Bu durum, ABD’nin bu yardımları yaparken Türkiye’ye karşı yaptığı yönlendirmeler ve verdiği nasihatler ile birlikte, aslında DP tarafından da cazip bulunan bir fikir olarak değerlendirilebilir. Zira Türkiye’nin Batı dünyası için bir “tahıl ambarı” olması, hem ekonomik anlamda ülkeye olumlu katkılar sunacak hem de nüfusun büyük bir çoğunluğu tarım üzerinden kazanç sağlayan bir toplumda, genel seçimlerde popülist bir uygulama olarak kullanılabilir. Bu bağlamda sağlanan dış yardımlar sonucunda, 1950 yılında 10 bin civarında olan traktör sayısı, 1957 yılına gelindiğinde 44 bine ulaşmıştır. Bununla birlikte ilgili dönemde, pulluk ve traktör pulluğu gibi araçların ithalatı da büyük ölçüde artmıştır. Özellikle traktörlerin büyük bir çoğunluğu, Ziraat Bankası’ndan sağlanan krediler ile büyük ve orta ölçekli çiftçiler tarafından kullanılmıştır. Söz konusu gelişmeler, ülke genelinde ekili toprak sayısının % 50 oranında artmasına katkı sağlamıştır. Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihinde, 1950’li yıllardaki gibi tarımsal üretimin ve ekili alanların bu derece arttığı başka bir dönem de olmamıştır (F. C. Özcan, 2019: 49; Pamuk, 2017a: 227-229). Bu durum, ekonomik, tarımsal ve toplumsal boyutta ne derece büyük bir dönüşüm yaşandığına ilişkin önemli bir delil olarak görülebilir.

Marshall Planı ve ABD tarafından yapılan diğer yardımlar, Türkiye için “modern dünyaya entegre olmak” gibi algılansa da mevcut sonuçlar konusunda ortak bir mutabakat yoktur. Bununla birlikte Marshall Planı çerçevesinde alınan yardımların kullanılmasında, Türkiye’nin bu kaynakları verimsiz kullandığına ilişkin yoğun tartışmalar da vardır. Bu tartışmalar, alınan yardımların sanayi sektörünü ihmal etmesi ve bunun yerine özellikle tarıma öncelik verilmesi konularına odaklanmaktadır. Öte yandan Marshall Planı’nın en büyük etkisi, ekonomik anlamda bir katkı sağlamaktan daha ziyade, ABD kültürünün diğer ülkelere tanıtılması olarak da görülebilir. Nitekim Türkiye de 1950’li yıllarda, bu kültürden fazlasıyla etkilenmiş ve bu durum toplumsal anlamda birçok noktada kendini hissettirmiştir (Çınar, 2018: 345-346). Öte yandan bu dönemde Marshall Planı’na karşı, toplumsal anlamda büyük bir ilgi gösterilmiştir. Bu durum ABD yardımlarının, romanlara ve Türk tiyatrosuna yansıdığı eserler ile daha iyi bir şekilde okunabilir. Marshall yardımlarının sosyolojik ve toplumsal etkisinin konu edildiği eserlere, Fakir Baykurt’un “Amerikan Sargısı” romanı, Sermet Çağan’ın “Ayak – Bacak Fabrikası” tiyatrosu ve Fahri Erdinç’in “Marşal Katırı” öyküsü örnek olarak verilebilir. Söz konusu eserlerin ortak noktası, Türk köylüsünün Marshall yardımlarından genellikle olumsuz anlamda etkilendiğine ilişkin bir tasarım çizilmesidir¹.

2.2 Kore Savaşı ve NATO Üyeliği: Türklerin Batı Dünyasına Girişi

Kore Savaşı, soğuk savaş döneminde doğan ilk sıcak çatışma olmasının yanında, ateşkes döneminde toplam yirmi devletin müdahil olduğu bir süreç olarak tarihte önemli bir yere sahiptir. Bu savaş ile birlikte, İkinci Dünya Savaşı’ndan 1950 yılına kadar susan silahlar bu sefer Kore’de konuşmuş ve kapitalist ve sosyalist dünyanın iki kutbu bambaşka bir coğrafyada karşı karşıya gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı’na girmemekte kararlı olan ve bu sebeple hem ABD hem de Sovyetler ile arası açılan Türkiye için Kore Savaşı, siyasal ve ekonomik alandaki yalnızlığa karşı kaçırılmaz bir fırsat olarak görülmüştür. Bununla birlikte DP, bu fırsatı kaçırmamak için tercihini Batı dünyasından yana kullanmış ve Kore’de Birleşmiş Milletlere verilecek askeri destek sayesinde NATO’ya girebilmeyi amaçlamıştır. Nitekim Kore’ye asker gönderme kararı alan hükümet, meclisten onay almaksızın bu planı uygulamaya koymuştur (Aksoy, 2019: 1, 7; Birand vd., 2016: 90-91).

Esasen Türkiye’nin NATO’ya girme isteği, DP ile başlayan bir süreç olarak değerlendirilemez. Türkiye’ye NATO kapısının Kore Savaşı ile birlikte açılması, ülkede bazı kesimler tarafından hem o dönem hem de günümüzde sıklıkla eleştirilmesine karşın; aslında İsmet İnönü döneminde de bu amaçla birçok girişimin yapıldığı, ancak olumsuz cevap alındığı bilinmektedir. Zira bu durum bizzat İnönü tarafından Celal Bayar’a Cumhurbaşkanlığı devir teslimi sırasında dile getirilmiştir. “Kendisine şunu sordum: Sayın

¹ Daha ayrıntılı bir bilgi için bkz. Janset Günaydın, **Marshall Yardımlarının Türk Köylüsüne Etkilerinin Seçili Edebi Eserlere Yansımaları**, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, s. 2.

Paşam, NATO'ya neden girmediniz? Girmek istemediniz mi? Paşa biraz alımdı. Cevap olarak dedi ki: Celal Efendi aldılar da girmedik mi?" Anlaşıldığı üzere NATO'ya girerek Batı şemsiyesi altında bir konum elde etmek, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının da temel amaçlarından biri idi. Ancak Kore Savaşı sebebiyle asker yardımı meselesi gündeme gelince, bu konu özellikle bazı kişiler tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bununla birlikte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin en önemli siyasi propaganda araçlarından biri, ülkeyi İkinci Dünya Savaşı boyunca savaşa sokmadan kurtarmak olduğundan; Kore meselesi ülke gündeminde büyük bir yer teşkil etmiştir. Öte yandan Türk askerinin, ismini bile bilmediği bir yerde savaşa girecek olması basında ve toplumsal boyutta önemli etkilere sebep olmuştur (Birand vd., 2016: 78, 91).

Kore'ye asker gönderilmesi kararının alınış biçimi, basında ve parlamentoda büyük tartişmalara neden olmuştur. Başvekil Menderes bu eleştirileri, *"kararın bir harp kararı olmadığı, sulhu koruma teşebbüsü ve kararı"* olduğu sözleriyle cevaplamaya çalışsa da bu mesele çok uzun yıllar tartişılarak günümüze kadar gelmiştir. Nitekim söz konusu konu, 27 Mayıs'tan sonra Yassıada'da DP hükümetleri karşısına da çıkmış ve bu sebeple duruşmalarda özellikle üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Bunun yanında Kore'ye asker gönderme fikri, İsmet İnönü ve CHP milletvekillerince sürece ilişkin daha fazla bilgi alınması ve meselenin meclise getirilmesi konusunda eleştirilmiştir. Menderes ve DP'nin ise, konuyu içselleştirerek bu kararı sahiplenmek istediği görülmüştür. Nitekim Menderes bu eleştirileri, *"bozguncu propaganda"* olarak değerlendirmiştir. Kore'ye gönderilecek Türk askerleri meselesi, o dönemde halkın adını bile duymadıkları bir ülke ile girilecek savaş sebebiyle, önemli toplumsal yansımalara sahip bir konudur. Bu kararın basın yayın organları yoluyla halka ulaştırılmasında, toplum tepkisini azaltmak için genellikle *"komünizmle savaş"* ifadesi öne çıkarılmıştır. Buna ek olarak, Kore'ye asker gönderilmesinin; dini ve siyasi bir gereklilik olduğu da sıkça vurgulanan söylemler arasındadır. İlerleyen süreçte Türk Tuğayı, özellikle Kunuri'de kahramanca mücadele ederek Dünya kamuoyunda büyük bir takdir kazanmıştır. Buna karşın ağır zayıat verilerek, şehit sayımız 1000'e yaklaşınca, bu durum karşısında Türk kamuoyunun tepkisi oldukça sert olmuştur. DP tarafından bu eleştirilere cevap olarak hazırlanan *"Düşmanı Kore'de Karşıladığ: Kore'ye Niçin Asker Gönderdik"* isimli kitap, bu tartişmaları farklı boyutlara taşımuştur. Söz konusu kitapta, *"Kore'ye 4500 asker gönderildiği, zayıat sayısının 1000'e yaklaştığı, ancak 1953 yılı istatistiklerinde trafik kazalarında ölen kişi sayısının bile 1300 küsur olduğu"* vurgulanmıştır. Bu değerlendirmeler, savaşta kaybedilen asker sayısının trafik kazaları ile karşılaştırılarak küümsendiğine ilişkin büyük bir eleştiri ile karşılanarak iktidarı bir kez daha zor durumda bırakmıştır (G. Özcan, 2019: 105-108; Aksoy, 2019: 6).

Kore Savaşı, Türkiye ile Güney Kore halkı arasındaki ilişkide önemli bir yere sahiptir. Türkiye, Kore Savaşı'na gönderilen asker sayısı bakımından on altı ülke arasında ikinci sıradayken; zayıat ve şehit sayısı açısından ise üçüncü sıradadır. Savaşta şehit düşen 724 askerimizin 462'si, Kore'nin Busan şehrindeki *BM Kore Anıt Mezarlığı*'na defnedilmiştir. Savaş öncesinde birbirini neredeyse hiç tanımayan ve kültürlerine ilişkin çok az bilgi sahibi oldukları bilinen bu iki ülke, günümüzde hâlâ birbirini sevgi ve sayđı ile yad etmektedir. Öte yandan Türk askeri Kore'de yalnızca savaşa katılmamış; aynı zamanda orada Türk milletin sevgi ve merhamet duygularını da temsil etmiştir. Buna verilebilecek en güzel örnek, savaşa katılan on altı ülkeden yalnızca Türk Tuğayının, Koreli yetim ve öksüz çocuklar için okul inşa eden tek askeri birlik olmasıdır. Bu durum günümüzde dahi, Kore halkı tarafından hayırla yad edilmeye devam etmektedir. Bu durum Türkiye'de de benzer şekilde gelişmiştir. Kore'den dönen askerlerin kahramanlıkları, Anadolu'da her köyde hâlâ gururla anlatılmaya devam etmektedir. Savaştan dönen askerlere uzun süre *"Koreli"* şeklinde hitap edildiği, gazilere karşı büyük bir sayđı ve hürmet gösterildiği ve bu dönemde bu konuya ilişkin birçok roman ve şiir yazıldığı ve çeşitli filmlerde de bu konunun işlendiği bilinmektedir. İki devlet arasındaki bu gelişmeler, Kore'nin önemli şirketlerinden *Samsung Electronics*'in savaşta gazi olan Türk askerlerinin torunları için başlattığı burs kampanyası ile daha çok pekişmiştir. Burs kampanyası kapsamında 2012 ile 2017 yılları arasında 948 gazi torununa burs verilmiş ve bu kampanya Türk Eğitim Vakfı tarafından da desteklenmiştir (Bulut, 2020: 67; Turan, 2018: 175; Samsung, <https://www.samsung.com/tr/sosyal-sorumluluk/samsung-kore-gazileri-egitim-bursu/>, 2020).

Türkiye'nin Kore Savaşı aracılığıyla NATO'ya girme çabaları, kolay bir şekilde gerçekleşmese de

olumlu karşılık bulmuş ve 1951’in Eylül ayında Türkiye NATO’ya üye olmuştur. Bu süreçte Kore Savaşı’nın önemli bir anahtar olduğu bilinse de özellikle NATO üyelerini ve ABD heyetini bu konuda ikna etmek oldukça zor olmuştur. Celal Bayar ABD Heyeti ile yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir: *“Bu yardımları kime karşı yapıyorsunuz? İstiyorsunuz ki biz güçlenelim, Rusya’ya karşı daha mukavemetli olalım. Ancak Rusya’nın bize husumetini de arttırıyorsunuz... Siz tüccar milletsiniz. Kâr ortaklığı istiyorsunuz, zarara iştirak etmiyorsunuz. Ticarete eğer ortaksan tam manasıyla ortak olmak gerekir. Biz sizinle böyle dostluk, böyle ittifak isteriz.”* Görüldüğü üzere Türkiye’nin NATO üyeliği, aslında soğuk savaşın Batı dünyası için gerekliliklerinden biri olarak gerçekleşmiştir. Diğer açıdan Türkiye’nin ise NATO aracılığıyla elde etmek istediği birtakım ekonomik çıkarlar da bulunmaktadır. DP, NATO’yu savunma örgütünden daha çok, yeni küresel ekonomik düzenin öncü kurumlarından biri olarak görmüştür. Dolayısıyla NATO üyeliği ve ABD müttefikliği aracılığıyla, Türkiye’nin küresel ekonomiye entegre olması amaçlanmıştır. DP’nin NATO üyelerini *“altını kürekle karıştıran müttefiklerimiz”* şeklinde değerlendirmesi, bu iddiayı ispatlamaktadır (Akkaya, 2012: 17; G. Özcan, 2019: 110; Birand vd., 2016: 92).

2.3 Popülizmin Türk Siyasi ve Ekonomi Tarihine Girişi

Popülizmin ilk olarak Çarlık Rusya’da ortaya çıktığı bilinmekle beraber; bu konuda herkes tarafından kabul gören ortak bir tanım yoktur. Farklı düşünürler tarafından, farklı noktalara temas edilerek açıklanmaya çalışılan bu kavram, siyasi iktidarların en temel uğrak noktalarından biri haline gelmiştir. Amerikalı Sosyolog Shils’e göre popülizmin iki ilkesi vardır, *“Her türlü siyasal standardın üstünde ‘halkın iradesinin’ önceliği”* ve *“liderlerin ara siyasal kurumları aşarak kitleyle doğrudan teması”* (Toprak, 1992: 4-5). Öte yandan Türkiye’de siyasal söylem ve demeçlerin tarihi, aynı zamanda popülizmin tarihi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim çok partili rejime geçiş ile birlikte, siyasal ve ekonomik alanlara yön veren hareket ve söylemlerin odak noktası popülizm olmuştur. Bu noktada popülizmin Türk siyasi tarihine giriş yaptığı ilk yılların 1950’li yıllar olduğu söylenebilir (Erdoğan, 1998: 22). Bu açıdan DP, Cumhuriyet tarihinde kısa vadeli ve daha sonra popülist olarak nitelendirilecek politikaları uygulayan ilk parti olarak bilinmektedir. DP popülizminin, siyasi ve ekonomik alan ile gündelik hayata girişi genellikle ekonomik sıkıntılarının kamuoyuna yansımaması şeklinde gelişmiştir. DP hükümetleri özellikle 1954 yılında alınan % 56 oranında rekor oyun getirdiği iyimserlik ve belki de *“güç zehirlenmesi”* ile uyguladıkları genişletici maliye politikalarının ekonomik kuralları aşabileceği, kemer sıkma politikalarına ihtiyaç duyulmadığı ve zorlandıkları takdirde yakın müttefik ABD’nin kendilerine yardım edeceği düşüncesine kapılmışlardır (Pamuk, 2017b: 269-270).

DP uygulamalarının, Türkiye’deki *“ilk popülizm denemesi”* olarak nitelendirilmesi, Parti’nin güçlü oy potansiyeli olan kesime yönelik uyguladığı makroekonomik politikalarla açıklanabilir. Bu dönemde, Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü oluşturan tarımsal üreticilere verilen teşvik, yardım ve hatta tavizler, popülizmin ana odak noktalarından biri olmuştur. Ülke ve dünya çapında ekonomik problemlerin doğması, mevsimsel şartların tarımın aleyhine gelişmesi ve ithal mal ve hammaddelere ilişkin sorunlar nedeniyle tarım sektörünün darbe almaması için, tarım ürünleri devlet tarafından yüksek fiyatlarla satın alınmıştır. Buna ilaveten bu dönemde Merkez Bankası, Toprak Mahsulleri Ofisi için sayısız kredi imkânı temin etmiş ve bu krediler yine tarım sektörünü korumak için kullanılmıştır. Bu açıdan yüksek oy potansiyeli bulunan üretici kesime yönelik bu faaliyetler, bu dönemin popülist uygulamaları olarak değerlendirilebilir (Pamuk, 2017a: 233-234).

Akalın’a (2010) göre bu dönemde, vergi mükellefi bile olmayan seçmen çoğunluğu veya ortanca seçmen için ülke demokrasisi ve KİT’ler, popülizm özelinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum, DP yöneticilerinin demeçlerinde de açık bir şekilde görülmektedir. Bu bakımdan Celal Bayar bu dönemde görülen popülizmin amacını, *“Bize bazı Türkün diyen iktisatçılar dahi hububatı değerinden fazla alıyorlarsınız, bunun zararı vardır diyorlar. Sizin bu politikanız ne vakite kadar devam edecektir diye sordular: Köylü tamamen borcunu silip, küpünü doldurana kadar devam edecektir.”* şeklinde açıklamıştır. Buna göre Bayar, DP popülizminin odak noktasının, köylü ve tarım üreticisi kesimi olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Öte yandan Adnan Menderes yaptığı konuşmalarda, enflasyonun geçici olduğunu ve yatırımlar üretime geçince

bu etkilerin ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Hatta bu dönemde uygulanan sert baskı politikalarında oldukça ileri gidildiği, ülkede enflasyon problemi olduğunu soyleyen Fethi Okyar'ın oğlu Prof. Dr. Osman Okyar'ın Mill Eğitim Bakanlığının talebi üzerine İstanbul niversitesi'nden ihraç edildiği de bilinmektedir (Akalin, 2010: 339).

2.4 Gc, Kentleşme ve İmar Faaliyetleri zerine: Gecekonunun Yükselişi ve İstanbul İmarı Tartışmaları

1950'li yıllar, sosyoekonomik anlamda köyden kente gc, gecekonduleşma, kentleşme olgusu ve problemi ile DP'nin imar faaliyetleri özelinde önemli dnşimlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu gelişmelerin başlangıç noktasında, tarımda makineleşmenin sağlanması ve çiftçinin topraklandırılması, DP hükümetlerinin ulaşım alanında uyguladıkları genişletici politikalar ve özellikle dış yardımların tarımsal büyümeye endeksli bir politika ekseninde, özellikle köylüler lehine kullanılması gibi konular yer alır.

Türkiye'de 1950'li yıllar, köyden kente yoğun bir gücün başladığı ve bunun sonucunda özellikle büyük şehirlerde kontrol edilemez bir gecekonduleşmanın baş gösterdiği yıllar olarak değerlendirilebilir. Bu gclerin perde arkasında, tarım ve ulaşım sektöründeki gelişmelerin büyük bir önemi vardır. Özellikle gücün tarımsal faaliyetler ile ilişkisi iki temel unsur ile açıklanabilir. Bunlardan ilki, "*iftiyi Topraklandırma Kanunu'nun sonuçları*"; ikincisi ise "*Marshall Planı'nın etkileri*" dir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, CHP hükümeti tarafından 1945 yılında çıkarılan ve Türk siyasi ve ekonomi tarihinde kilometre taşı olarak kabul gören bir düzenlemedir. Bu kanun ile ilk kez parti içi muhalefetin eleştirilerine uğrayan CHP'nin, yeni bir partinin kuruluşuna kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu Kanuna karşı muhalefet edilmesindeki en büyük sebeplerden biri, düzenlemenin muhalefet cephesindeki büyük toprak sahiplerinin aleyhine bir uygulama olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın 1950 yılında iktidara gelen DP, bu düzenlemeyi en aktif kullanan parti olmuştur. Bunun esas nedeni, tek parti rejiminin "köylüleri köylerinde tutma anlayışının", DP hükümetleri tarafından da benimsenmesidir. Zira bu Kanun ile toprağa kavuşan insanlar köylerinde kalacak ve tarımda yaşanan değişimler kentleri etkilemeyecektir (Yıldırımaz, 2019: 541-542; Aydın, 2018: 359).

Dönemin devamında bürokratların bu düşüncesinin gerçekleşmediği ve köylerden kentlere doğru hızlı ve yoğun bir gc akımının başladığı görülmüştür. 1947 ile 1962 yıllarında 1,8 milyon hektar arazinin 360.000 aileye dağıtılmasına ile beraber tarımda makineleşmenin ve Marshall yardımlarının etkisiyle, ekili arazi sayısında adeta bir patlama yaşanmıştır. Buna karşın zamanla karayolları ve demiryolu yapımındaki kayda değer artışla kentlere ulaşımın kolaylaşması, kentlerde daha yüksek gelir elde edileceğine ilişkin kurulan hayaller ve kendileri için olmasa bile çocukları ve gelecek nesil için daha iyi bir sağlık ve eğitim imknından faydalanmak isteyen köylüler için şehirlere gc süreci başlamıştır. Bunun yanında ulaşım imknlarının artması sonucunda, tarımsal ürünlerin pazara daha yakın ve kolay bir şekilde ulaştırılması, bu gc olgusu üzerinde önemli bir etken olmuştur. Nitekim DP'nin ulaşım sektörü üzerindeki politikaları, tek parti rejimine kıyasla oldukça başarılı bir politika olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve ülke genelinde etkili bir ulaşım ağı sağlanmıştır. Dolayısıyla yeni dönemde artık köyler kentlere, kentler de birbirine daha kolay bir şekilde bağlanmıştır. Bu durum, köylerden kentlere doğru başlayan gc akımı üzerinde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Örneğin, 1949 yılında otobüs ile Ankara'dan İstanbul'a 18 saatte gidiliyor iken; 1957 yılında bu süre 8 saate kadar düşmüştür. Bunun yanında ulaşım ücretlerinin makul düzeylerde tutulması ile köylüler için kentlere yerleşme fikri daha cazip hale gelmiştir (Yıldırımaz, 2019: 544-545; Pamuk, 2017a: 230-231).

1950'li yıllarda sözü edilen gelişmeler ile birlikte, köylerden kasaba ve kentlere doğru yoğun bir gc akımı başlamıştır. Bu dönemde kırsal nüfusun artış hızı kayda değer miktarda azalırken; kentlerin nüfusu ise hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Türkiye'de 1950 ile 1960 yılları arasında, kent nüfusunun genel nüfusa oranı %31,32'ye kmıştır. Bu yıllar, 1980 yılının ilk yarısı hariç tutularak, Türkiye'de kentsel nüfusun en hızlı arttığı dönemdir (Kaynar, 2019: 683-684). Bu dönemde kentlere gc etmenin, ne kadar cazip bir durum olduğu Türk romanına da yansıyan bir durumdur. Örneğin, Fakir Baykurt'un "*Amerikan Sargısı*" isimli romanında bu durum, bir roman karakterince şu şekilde ifade edilmiştir: "...bu köy Hazreti Atatürk gününden beri böyle durur. Güzel köydür; ama kopan gidiyor. Beşikteki bebeler, "Inga! Inga!" diye ağlamıyor şimdi; "Anga!

Anga!” diye ağlıyor. Yani Ankara diyorlar.” Görüldüğü üzere romanda, köylüler üzerindeki kente göç etme fikri, durumun vahametini göstermek için küçük bebekler üzerinden örnek gösterilerek eleştirilmiştir. Bununla birlikte Amerikan Sargısı’nda aynı durum, şehirliler açısından da incelenmiştir. Şehirli bir roman karakteri olan Melih Bey, bu göç olgusunu şu şekilde değerlendirir: “Bu apartmanın kapıcısı kim şimdi biliyor musun? Deliviran köyünün muhtarı! Muhtarlığı bırakıp gelmiş, kapıcılık ediyor! Esenboğa yanlarında bir köymüş! Köylerin muhtarları bile göçüp geliyor; ötesini anla!” (Günaydın, 2019: 92). İşte bu yıllar, toplumsal anlamda büyük bir dönüşüme yol açan ve bu haliyle sanatın çeşitli dallarına da konu olan “kente göç” olgusuna başlangıç ettiği için son derece önemli bir dönemdir.

Sürecin devamında kentlerin nüfusundaki önemli artış, göç eden köylülerin yoğun bir gecekondulaşma faaliyetine girişmesi ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla bu tarihlerde başlayıp, günümüze kadar önemli bir problem haline gelen gecekondu sorununun doğuşuna, bu meselenin kaynaklık ettiği söylenebilir (Pamuk, 2017a: 245-246). İlk dönemde köylülerin barınma maliyetleri, gecekondu girişimi ile kendiliğinden çözümlendiği için devlet ile yeni kentliler arasında gizli bir çıkar ilişkisinin de olduğu düşünülebilir. Ancak ilerleyen dönemlerde gecekonducuların kentlerin silueti üzerinde meydana getirdiği büyük değişiklikler sonucunda bu durum, devlet ve gecekonducular arasında büyük bir gerilime yol açmıştır. Öte yandan plansız ve altyapısız yerleşim alanları olarak gecekondu semtleri, özellikle büyük şehirlerde kontrolsüz bir kentsel büyüme problemine neden olmuştur. Bu bağlamda 1950’li yıllar, Türkiye’nin en büyük problemlerinden biri olan mesken sorununun başlangıç yılları olarak görülebilir. Bu bağlamda, devlet ve özel sektörün özellikle işçilerin barınma maliyetlerinden kaçınmak adına ilk etapta görmezden geldiği gecekonducular hem burada yaşayan insanlar hem de şehirlerin kentsel durumu açısından büyük problemlere neden olmuştur. Öte yandan bu dönemde gecekonducuların yükselişine ilişkin tutumda, kitlesel politik desteğin de önemli bir yeri vardır. İlk etapta sıkı kontrole dayalı bir yöntemle basitçe çözümlenecek bu problem, gecekonduculardan alınacak oylar dikkate alınarak tüm siyasi partiler tarafından göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu problemin baskıcı bir yöntemle çözümlenme olasılığı oldukça zayıf bir ihtimal olarak kalacaktır. Zira burada yaşayan insanların bu kaçak yapıların kuruluş pratiğinden elde ettikleri tecrübe ile birlikte; dışarıya karşı korumacı kendi içlerinde ise dayanışmacı bir tutum benimsedikleri görülmüştür (Yıldırım, 2019: 561-562).

Öte yandan gecekondulaşmanın ağırlıklı olarak görüldüğü İstanbul’da, özellikle işçi mahallelerinin birçok problemle mücadele ettiği de bilinmektedir. Örneğin, dönemin İstanbul Valisine yazılan açık bir mektupta, bu gecekonducularda yaşayan bir işçinin, dönemin şartları ve imkânları üzerinden yaptığı değerlendirmeler oldukça önemlidir. Bu mektupta işçi, yaşanan işsizlik problemi nedeniyle ailesine ait bütün varlıklarını satarak kerpiç bir gecekondu yaptığını ve evine tahakkuk ettirilen vergiden ötürü evin çatısını yapamadığını ve çocuğunun bu sebeple zatürreden öldüğünü yazmıştır. Buna ilaveten mahallelerde yolların çamurdan oluştuğu ve elektrik ile su gibi hizmetlerden de faydalanamadıkları belirtilmiştir (Koçak, 2019: 93). Görüldüğü üzere 1950’li yıllarda kentlere göçün bir sonucu olan gecekonducuların, birçok boyutta büyük problemlere yol açan bir dönüşüme neden olduğu açıktır.

Bu dönemde kentlerdeki kültürel ve toplumsal yapı üç şekilde kutuplaşmıştır: “zengin toprak sahibi kentliler”, “kentlere göç eden ve çoğu tarım işçisi olan köylüler” ve “eski kentliler”. DP’nin ilk dönem politikalarında, CHP dönemindeki modernleşmenin engeli olarak kabul edilen köylerin “yaban yer” olmaması için bazı önlemlerin alınmasına ilişkin planlar yapılmıştır. Ancak zamanla köylere gitmeye gerek kalmamış; çünkü köyler kentlere göç etmiştir. Bunun sonucunda kültürel ve toplumsal anlamdaki bu değişim ile birlikte “yeni kentliler” birbirine alışmaya başlamıştır. Zaman ilerledikçe kentlere doğru göçlerin etkisi ile birlikte toplumsal beğeni ve tercihlerin ortaklaşması, gündelik yaşama da yansımıştır. Örneğin bu yıllarda bir eğlence mekânında orkestra, “tango” gibi yavaş ritimlerle başlamakta ve daha sonra dönemin anlayışına göre “samba”, “rumba” veya “ça-ça” ile hızlanmakta ve son olarak “Aman Adanalı” ile bu eğlence sona ermekte idi. Bu bağlamda söz konusu dönem, Cumhuriyet’in “Batı tarzındaki balolarının”; kentli ve köylü kültürünün keşiştiği ve alaturka müziğin beğeni kazandığı, yeni eğlence anlayışına dönüşmesine de sebep olmuştur (Güngör, 2017: 100-101).

Kentleşme, göç hareketleri ve imar faaliyetleri konusunda yaşanan gelişmeler, 1950’li yılların bir diğer önemli konusuna kaynaklık eder. Bu konu, büyük kentlerde ve özellikle İstanbul’da görölen imar faaliyetleri ve bunun etkileridir. Türkiye söz konusu yıllarda, özellikle Menderes’in öncülüğünde büyük imar projelerine tanıklık etmiştir. Bu durum “Time” dergisinin 1958 yılı Şubat ayı kapağında Menderes’i, İstanbul’un kurucusu olarak kabul edilen Constantine’ye eş değer göstererek, “the impatient builder” olarak tanıtmasına sebep olmuştur. Bazı kişilere göre “İstanbul’un yıkımı” veya “tarihi eserlerin harap edilmesi” olarak görölen bu faaliyetler; bazı kesimler tarafından da modern kentleşme anlayışının Türkiye’ye yansımalarıdır. Bu dönemde özellikle tarihi yarımada önemli dönüşümler yaşanmıştır. Buna ilaveten Dolmabahçe Sarayı’nın silüetine dikkat edilmeden yapılan Hilton Oteli ve devamında hızla artan bir şekilde yapılan çok katlı binalar üzerinde önemli tartışmalar yapılmıştır (Aslan, 2019: 144).

Tarihsel bir perspektifle bakıldığında, DP’nin imar faaliyetleri genellikle 1956 ile 1960 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Büyük ölçüde İstanbul ve Ankara özelinde gerçekleştirilen bu imar faaliyetleri, bütçeden büyük kaynaklar aktarılmasının yanında; ilerleyen dönemde ekonomik anlamda hükümeti oldukça güç bir duruma düşürmüştür. Bu yıllarda özellikle İstanbul imarının gerekçeleri, şehri güzelleştirmek, trafiğı rahatlatmak, yeni yollar ve meydanlar yapmak ve tarihi ve dini eserleri korumak olarak açıklansa da yaklaşan 1957 yılı seçimlerinin bu faaliyetlerde önemli bir etken olduğu söylenebilir. Öte yandan bu imar faaliyetleri kapsamında, Sirkeci-Florya sahil yolu, Vatan ve Millet Caddeleri, Atatürk Bulvarı’nın genişletilmesi, Eminönü-Unkapanı yolu, Karaköy-Azapkapı bağlantısı, Eyüp Meydanı’nın düzenlenmesi, Üsküdar İskele Meydanı’nın açılması ve Haydarpaşa liman tesisleri gibi önemli projeler de gerçekleştirilmiştir (Erdem ve Altunel, 2011: 68).

Menderes’in imar faaliyetleri, 1956 yılında yaptığı bir konuşmaya şu şekilde yansımıştır: “Dünyanın göz bebeğı İstanbul’un böyle mi olması gerekir? Trafik, bu eski dar sokaklarda neredeyse tıkalı ve çöplüğe batmış, antikalar gibi gözükten ve kaybolan güzel camilerimizi tekrar gün ışığına çıkartmalı. Bu sadece belediyenin değil, aynı zamanda, devletin yüce görevidir...” (Aslan, 2019: 142). Her ne kadar konuşmalarda, şehrin gizli kalan güzelliklerini gün yüzüne çıkarma gibi söylemler hâkim olsa da 1950’li yılların imar faaliyetleri geniş bir kesim tarafından büyük ölçüde eleştirilmiştir. Ortaylı’ya (2012) göre, 1950’li yıllarda gerçekleştirilen imar faaliyetleri ile birlikte ortaya çıkan tahribat hem DP hükümetleri hem de bundan sonraki dönemlerde işbaşına gelen hükümetlerin ortak bir başarısızlığıdır (Ortaylı, 2012).

İstanbul’un imar faaliyetlerinde, Ortaylı’nın (2012) da işaret ettiğı gibi birçok tarihi eser ağır tahribata uğramıştır. Bu dönemde sayısı tam olarak tespit edilmemekle birlikte yaklaşık 7289 tarihi bina ve eserin yıkıldığı bilinmektedir. Özellikle yol genişletme faaliyetleri sebebiyle zarar verilen veya tamamen yıkılan tarihi eserler arasında, II. Abdülhamid Çeşmesi, Nusretiye Camii ve Sebili, Karabaş Hamamı, Kılıç Ali Paşa Camii ve dükkanları, Süheyl Bey Camii, Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, Fındıklı Hamamı, Karaköy Mescidi ve Camii ve Esad Mehmed Efendi Çeşmesi gibi önemli eserler bulunmaktadır. Bununla birlikte çoğu tarihi eserin, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun izni alınmadan ve fotoğrafları bile çekilmeden yıkılması günümüzde dahi yoğun bir şekilde eleştirilmektedir (Ceyhan, 2006: 32; Ertem ve Altunel, 2011: 68-72). Buna karşın söz konusu imar faaliyetleri kapsamında önemli derecede yol yapımı ve altyapı çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Buna ilaveten Cumhuriyet döneminde bakım görmediğı için terk edilen ve harabeye dönen 85 caminin bakımı ve restorasyonu da yapılmıştır. Bu dönemde yalnızca bu bakım ve restorasyon çalışmaları için 1957 yılında yaklaşık 5 Milyon Türk Lirası harcanmış ve diğer tüm eserlerin bakımı için de bu miktarın yaklaşık 28 katı değerinde bir harcama yapılmıştır. Öte yandan İstanbul’un imarı için yapılan istimlak harcamaları, dönemin muhalefet partilerinin tepkisini de çekmiştir. Kayıtlara göre yalnızca 1958 ile 1960 yılları arasında, istimlak harcamaları için yaklaşık 536 Milyon Türk Lirası harcanmış ve bu miktar, o dönemde “Türkiye’deki tüm belediyelerin toplam bütçesini” dahi aşmıştır. Bu durum, Yassıada Duruşmaları’nda “İstimlak Yolsuzluğu Davası” ile Başvekil Menderes’in idam cezası aldığı davalardan biri olarak tarihe geçmiştir (Yavuz, 2008: 104; Meydan, 2019; Dokuyan ve Yüksel, 2020: 28).

2.5 Demokrat Parti’nin Göçmenlere Yönelik Politikaları: “Balkan Göçmenleri”

Osmanlı Devleti’nin son dönemi ve Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, özellikle Balkan ve Kafkas

coğrafyalarından Anadolu’ya büyük bir göç hareketi başlamıştır. Türkiye’ye yönelik bu göçlerin, farklı coğrafyalardaki soydaşların ve Müslüman halkların totaliter rejimlerin baskılarından veya savaş ortamından kurtulmak için gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir. Bu noktada özellikle Balkan göçlerinin, ırksal, ulusal, sosyo-kültürel ve siyasal sebeplerle doğduğu söylenebilir. Günümüzde Balkan coğrafyasından (Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Makedonya vb.) göç eden insanların, genellikle Batı Anadolu bölgesinde yaşamlarını sürdürdükleri görülmektedir. Bu durumun göçmenlerin kendi isteklerinden kaynaklandığı gibi, hükümet politikalarıyla da desteklendiği söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye’de Balkan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı iller İzmir, Manisa, Bursa, Kocaeli, İstanbul ve Balıkesir gibi şehirlerden oluşmaktadır. Özellikle DP döneminde bu göçlerin yoğunlaştığı ve hükümetin göçmenlere karşı oldukça sıcak bir tutum sergilediği bilinmektedir. Bu durum Balkan göçmenlerinde, “kendilerini Türkiye’ye kavuşturan” parti ve lidere karşı duygusal bir bağa sebep olmuş ve bu tutum oy kullanma haklarına sahip olduklarında siyasal tercihlerine de yansımıştır (Ünal, 2012: 50, 70). Öte yandan bu dönemde Türkiye’ye yerleşen Balkan göçmenleri arasında, Menderes’in çok sevildiği ve sayıldığı ve Başvekile özel sayısız şükran mektuplarının yazıldığı da bilinmektedir (Arslan, 2013: 161).

1950-1951 yıllarında özellikle Bulgaristan’dan büyük bir göç akımı olmuş ve bu durum yeni iktidara gelen DP’yi güç bir duruma sokmuştur. Ancak hükümetin bu konuyu en baştan sahiplenmesi ve bu meseleyi “milli dava” olarak görmesi, göçmenlere yönelik uygulanan politikaların seyrini çizmiştir. Menderes bir konuşmasında, bu konuya ilişkin şunları ifade etmiştir: “Yüz binlerce Bulgaryalı Türk’ün... öz topraklarından sökülerek zorla tehcir edilmeleri... kendileri için bir selamet sebebi, memleketimiz içinse bulunmaz bir nimet olmuştur. Bu göç hadisesi Türkiye için hakikatte yalnız bir hayır kaynağı olmuştur... Bulgarlar topraklarımıza adeta rahmet yağdırdılar... İçlerinde birçok değerli işçi, on binlerce çiftçi, yüz binlerce enerji ve bilgi ordusunun Türkiye’ye gelmesi... feyiz ve bereket sebebi olmaktan başka ne mana taşıyabilir.” Görüldüğü üzere dönemin iktidarı, bu konuya karşı sevecen bir tutum içinde olmuştur. Bu dönemde ilk politikalarda, göçlere ilişkin özel bir ödenek ayrıldığı ve bunun zaman içinde arttırıldığı, bu konuda komisyonların kurulduğu ve yeni misafirhanelerin inşa edildiği bilinmektedir. Öte yandan Bulgaristan göçü sebebiyle Türkiye’nin kendi mali kaynaklarını kullandığı, bunun yanında sadece ABD’den 30 Milyon Dolar değerinde bir yardım alındığı da bilinmektedir. İlerleyen süreçte göç politikası daha kapsamlı ve donanımlı bir şekilde yürütülmüştür. Göçmenlerin zamanla vatandaşlık kazandığı, mal ve mülk sahibi oldukları ve devlet desteği ile üretici konuma geldikleri görülmüştür. Özetle bu dönemde göçmen evlerinin inşası ve arazi dağıtımı konusunda bazı eleştiriler olsa da DP hükümetlerinin genel olarak başarılı bir göç politikası izlediği söylenebilir (Arslan, 2012: 335, 343; Özgüşi, 2012: 111; Pınar, 2014: 88).

Buna ek olarak, 1953 yılında Yugoslavya ile Türkiye arasında imzalanan *Serbest Göç Anlaşması* ile başka bir göç hareketi daha yaşanmıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler ciddi bir ivme kazanmış ve iki devlet başkanı Tito ve Celal Bayar, karşılıklı olarak ülke ziyaretlerinde bulunmuşlardır. Yugoslavya göçünde özellikle Türk, Boşnak, Makedonya ve Arnavut halkları genellikle “kendi rızaları” ile göç kararı alma konusunda serbest bırakılmışlardır. Bununla birlikte göç politikasında, Yugoslavya yöneticilerinin milliyetçi hafızası ve bölgede yaşayan Müslümanların kimlik algıları ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan Bulgaristan ve Yugoslavya göçü arasında, kapsam, zaman dilimi ve uygulamalar açısından birçok farklılık bulunmaktadır. Yugoslavya göçünde aileler bireysel başvuru yoluyla ve Türkiye’de bulunan ailelerinden bir davetiye almak koşuluyla göç etmişlerdir. Göç eden kişiler genellikle Ege ve Marmara bölgelerinde akrabalarının yanına yerleştirilmiştir. Son olarak, 1950 ve 1951 yılında Bulgaristan göçüne karşı basın organlarında gösterilen ilginin, Yugoslavya göçünde gösterilmediği de dikkat çekicidir (Erken, 2018: 945, 950).

2.6 Ezanın Türkçe Olarak Okunması Kararının Toplumsal Etkisi

Ezanın orijinal dili Arapça olarak okunması ve Cumhuriyet döneminde buna ilişkin yapılan yasaklama, Türk toplumunun geniş bir kesimi tarafından tepkilere neden olmuş bir olaydır. Bu yasaklama ve halkın buna ilişkin olumsuz tepkisi, DP iktidarının bu mesele ile özellikle ilgilenmesine neden olmuştur. Esasında bu durum Atatürk döneminde, 1932 yılından itibaren ezanın Türkçe dışında bir dille okunmasının

yasaklanması ile başlamıştır. 1932 yılında başlayan bu uygulama, 1950 yılına kadar devam etmiş ve müminler Türkçe ezan ile namaza çağırılmıştır. Buna karşın Adnan Menderes, 1950 seçimleri sebebiyle yaptığı gezilerde ve seçim mitinglerinde, halkın kendisinden beklediği en önemli icraatlardan birinin ezan meselesi olduğunu görünce, bu konuya ayrı bir itina göstermiştir. Nitekim 1950 yılında iktidara gelen DP'nin ilk icraatı da Türkçe ezan mecburiyetinin kaldırılması olmuştur. Öte yandan bu mesele DP'nin, ordu ile arasını açan ilk konu olması ve bazı aydınların partiye verdiği desteği çekmeleri bakımından özel bir konudur (Birand vd., 2016: 84-85).

Ezanın Türkçe okunması kararı, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının "dinde reform" çalışmalarının bir ürünüdür. Cumhuriyetin ilk döneminde, dinde reform çalışmaları sebebiyle ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi amacıyla birçok politika uygulanmıştır. Bu politikaların, Ziya Gökalp ve Ali Suavi'nin özel çabaları ile Atatürk tarafından beğenilip uygulandığı da bilinmektedir. Öte yandan bu politikalar için devlet bütçesinden önemli miktarda ödenek ayrıldığı da bilinmektedir. Örneğin, Kur'an'ın ve hadislerin Türkçe tercümesi için yaklaşık 20.000 Türk Lirası ödenek ayrılmış ve bu görev Mehmet Akif Ersoy'a verilmiştir. Ancak Mehmet Akif bu görevden vazgeçince, Türkçe çeviriler Elmalılı Hamdi Yazır tarafından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu kadroları için bu meselenin ayrı bir önemi vardır. Buna karşın söz konusu konu, halkın on sekiz yıldır şikâyet ettiği ve huzursuz olduğu temel sorunlardan biridir. Bu yıllarda söz konusu yasağa uymayanlara yönelik, Emniyet Genel Müdürlüğü kayıtlarında çok sayıda resmi işlemin uygulandığı görülmüştür. Yeni Türkçe ezan, toplumun büyük bir kesimi tarafından uzun yıllarca benimsenememiş ve yasak olmasına karşın, ezanın Arapça olarak okunması için bazı hileli yollara başvurulduğu da görülmüştür. Örneğin ceza verilmemesi adına Arapça ezan, çocuklar ve akli dengesi yerinde olmayan kişilere okutulmuş, İzmir ve Salihli'de Türkçe ezan okumamak için direnen din görevlileri tutuklanmış, Bursa'da büyük bir halk ayaklanması ile Valiliğe yürüyüş düzenlenmiş, Urfa'da Arapça kamet eden bir kişi ve Çorum'da Bayram namazından sonra Arapça ezan okuyan bir vatandaş ağır ceza mahkemelerinde yargılanmıştır (Dikici, 2006: 80, 88, 91). Türkçe ezan konusundaki bu hoşnutsuzluk, iktidara geldiğinde halkın talep ve arzularına uygun hareket edileceği sözünü veren DP'nin, bu meseleyi çözüme kavuşturmasına sebep olmuş ve bu konu 1950'li yıllarda toplumsal etki bakımından önemli bir yer edinmiştir.

2.7 Tüketim Alışkanlıklarının Dönüşümü: Kahvaltı, Kahve ve ay Örneği

1950'li yılların sosyo ekonomik dönüşümünde en ilginç olaylardan biri, milli içecek olarak kabul gören Türk kahvesinin yerini çayın almasıdır. Esasında günümüz tüketim alışkanlıklarının vazgeçilmez öğelerinden biri olan çay, 1955 yılında bir "zorunluluk" şeklinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tarihten daha önce özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında, kahve kıtlığı nedeniyle bir alternatif olarak tüketilen çayın, savaş koşullarının iyileşmesi ile beraber yerini tekrar kahveye bıraktığı bilinmektedir. Öyle ki bir zaruriyet sonucunda tüketim alışkanlıklarına dahil olan çay, olağanüstü koşulların geçişi ile birlikte kısa sürede unutulmuştur. Daha sonra 1955 yılı sonrasında başlayan ekonomik problemler neticesinde, birçok mal ve ürün piyasadan çekilerek karaborsaya düşmüştür. Bununla birlikte aynı dönemde yurt dışından ithal edilen birçok malın kısıtlanması ile birlikte, kahve de bu sınırlamaya takılan ürünlerden biri olmuştur. Bu durum karşısında toplum, kahve alışkanlığına alternatif olarak bir süre nohut kavurarak "nohut kahvesi" içmeye başlasa da bu içecek de kahvenin yerini alamamıştır. O dönemde İstanbul'da hane başına 100 gram kahve dağıtımına başlanması ve kahvenin "karneye" bağlanması, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1957 yılı seçimlerinde bir propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Buna ilişkin hazırlanan seçim afişinde, "*Kahve gitti, adı kaldı yadığâr*" ifadesine yer verilmiştir. Kahvenin toplumsal anlamda bu derece büyük bir etki yaratması, tüketim alışkanlıklarının sosyolojik etkisine ilişkin önemli bir örnektir. Zira o dönemde Türk toplumundaki kahve alışkanlığı, basit bir tüketim aracı olarak değerlendirilemez. Türkiye'ye ilk kahvenin Osmanlı Döneminde Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile geldiği düşünüldüğünde, söz konusu alışkanlığın tarihi önemi daha kolay bir şekilde anlaşılacaktır. Öte yandan söz konusu dönemde, kahvenin haram olduğu ve yasaklanması gerektiğine ilişkin şeyhülislam Ebu Suud Efendi tarafından verilen bir fetva da bulunmaktadır. Ancak bu yasaklamanın arka planında, kahvehanelerde "devlet meselelerinin

konusulmasının” önlenmesi gibi, politik sebeplerin de yer aldığı bilinmektedir. Buna karşın kahve, toplumun milli içeceği olmaya devam etmiş ve yüzyıllarca bu önemini ve varlığını sürdürmüştür. Esasında Türk toplumunda sabah güne kahve ile başlamak, insanların köklü ve vazgeçilmez geleneklerden biri idi. Öte yandan toplumun kahvaltı alışkanlığının değişimi de bu kahve tiryakiliğinden kaynaklanmaktadır. Eskiden özellikle Anadolu’da kahvaltı öğünlerinde genellikle çorba ve benzeri yiyecekler tüketilirken; kahvenin yaygınlaşması ve toplumsal anlamda kabul görüşü ile birlikte kahvaltı kültürü de değişmiştir. Kahvenin tadının daha iyi çıkarılabilmesi için, içecekten önce “altlık” olarak tabir edilen sabah öğününe “kahve altı” denilmeye başlamıştır. Zamanla bu ifade “kahvaltıya” dönüşmüş ve sonuç olarak tüketim alışkanlıklarına önce “kahve”, sonra da “kahvaltı” eklenmiştir. Türk toplumunda kahvenin tüketim alışkanlıkları içindeki yerini ispat eden bir başka örnek ise, “kahvehane” kültürüdür. Günümüzde evlerde ve kahvehanelerde daha çok çay tüketilmesine karşın, “kahvehane” ismi hâlâ değiştirilmemiştir. Özetle 1955 yılı ve sonrasında meydana gelen ekonomik problemler ve devlet kısıtlamaları neticesinde, toplumsal anlamda tüketim alışkanlıkları konusunda önemli bir dönüşüm yaşanmış, kahve yerini çaya bırakmış ve zamanla çay tüketimi toplumsal anlamda daha yaygın bir hale gelmiştir (Alkan, 2019: 219-220; Demir, 2011: 6-7; Hattox, 1998).

SONUÇ

1950’li yıllar, dünyada ve Türkiye’de toplumsal ve ekonomik dönüşüm üzerinde çok önemli bir dönemdir. Özellikle soğuk savaş döneminin siyasi ve ekonomik gelişmelere hâkim olduğu bu yıllarda, uluslararası ilişkiler bu durumdan bütünüyle etkilenmiştir. Türkiye’de ilk defa, Cumhuriyet Halk Partisi dışında başka bir partinin iktidarı devraldığı bu dönemde, önemli değişimler yaşanmıştır. Bu çalışmada, DP’nin on yıllık iktidarı boyunca Türkiye’de yaşanan olaylar ve tarihi açıdan yaşanan önemli kırılma noktaları incelenmiştir. Bu bakımdan söz konusu dönemin yankıları, hem 1950 yılı öncesinde vuku bulan olaylar hem de 1960 yılı ve sonrasına sirayet eden tartışmalar özelinde araştırılmıştır.

Bu dönemde “liberal söylemlerle iktidara gelen” ve “serbest piyasa ekonomisine güvenileceğini” iddia eden DP’nin, zamanla karma ekonomiye dayalı bir müdahaleci devlete dönüşüm sürecine tanıklık etmekteyiz. İlk dönemde ekonomik serbestleşmeye dayalı birtakım politikalar izlense de sürecin devamında, ekonomik ve siyasi şartlar ve girilen çıkmazlar neticesinde bu durumun fazla uzun sürmediği görülmektedir. Özellikle bu dönemde ekonomik açılımların öznesinde bulunan ABD ağırlıklı dış yardımlar ve tarıma dayalı kalkınma politikasının, iktidarın ilk beş ve son beş yılını farklı şekillerde etkilediği dikkat çekicidir. Bu bağlamda DP’nin ekonomik model denemesi, ilk dönemde küresel çaplı gelişmelerin de yardımıyla olumlu; buna karşın son beş yılda 1958 krizi ve devalüasyona giden süreç nedeniyle olumsuz anlamda değerlendirilebilir.

1950’li yılların ekonomik ve siyasi gelişmeleri, toplumsal anlamda da önemli olayların ve değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan özellikle ekonomi politikalarının tarımla uğraşan köylüler lehine oluşturulması, DP’nin ilk hükümet icraatı olarak Türkçe ezan meselesini ele alması, ABD yardımlarının toplumdaki gündelik yaşamı, alışkanlıkları ve dönemin sanat anlayışını bütünüyle değiştirmesi, popülizmin siyasi ve ekonomik alana girişi, Kore Savaşı ve NATO’ya üyelik süreci ve köylerin kentlere taşınması sebebiyle kentlerin gecekondü mahalleleriyle tanışması gibi önemli konular, bu dönemde vuku bulmuştur. Bu olayların çalışma kapsamında seçilmesinin en önemli sebebi, söz konusu hadiselerin Türkiye’nin siyasi ve ekonomik tarihine yön vererek, yalnızca o dönemin değil; günümüze kadar yansıyan bazı konuların başlangıç zeminini oluşturmasıdır. Sürecin devamının, Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olarak kabul edilen 27 Mayıs Darbesi ile sonuçlanması da ilgili dönemi özel kılan sebepler arasındadır. Bu bağlamda seçilen örnek olaylar ışığında, Türkiye’de 1950’li yılların, iktisadi, mali, sosyal ve politik olmak üzere toplumsal yaşamın her alanı üzerinde önemli bir kilometre taşı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1992). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. A. Fethi). İstanbul: Hil Yayınları.
Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Akaln, G. (2010). *Cumhuriyet Donemi Ekonomi Politik Tarihinin Liberal Yorumu*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Akkaya, B. (2012). Turkiye'nin NATO yeliği ve Kore Savağı. *Akademik Bakış Dergisi*, 0(28), 1-20.
- Aksoy, M. (2019). Kore Savağı'nın Turkiye'de Demokrasinin Gelişimine Etkisi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerı Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-12.
- Alkan, M. . (2019). Kahve-Kahvaltı ve ay Tiryakiliği. (Ed. M. K. Kaynar). *Turkiye'nin 1950'li Yılları İçinde* (s. 219-220). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, Z. (2012). Demokrat Parti İktidarının 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Turkiye'ye Go Eden Gomenlere Yonelik Politikası (1950-1951), Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri, 5-7 Ekim, Isparta-Burdur.
- Arslan, Z. (2013). Demokrat Parti İktidarının Bulgaristan Gomenlerine Yonelik Politikası ve Bulgaristan Gomenleri (1952-1960). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 0(56), 161-184.
- Aslan, E. (2019). Kent Siluetlerinin Kentsel Miras Açısından Değerlendirilmesi: İstanbul rneği ve Koruma nerileri, (Yayımlanmamış Yuksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Yonca Erkan), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aydın, M. K. (2018). CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk rneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de Yaşanan Tartışmalar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(41), 359-384.
- Birand, M. A; Dündar, C. ve çaplı, D. (2016). *Demirkırat*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Bulut, R. (2020). Güney Kore. *Ayrımtı Dergisi*, 8(85), 64-68.
- Bülbül, B. (2006). Marshall Planı ve Turkiye'de Uygulanışı (1948-1957), (Yayımlanmamış Yuksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bedrettin Kola), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceyhan, M. (2006). İstanbul'da Tarihi evre Koruma ve Basın: "Cumhuriyet Gazetesi zerinden Bir Deneme, (Yayımlanmamış Yuksek Lisans Tezi), (Daanışman: Prof. Dr. Ayla Ödekan), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ınar, Y. (2018). Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Turkiye. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 326-350.
- Demir, E. (2011). Kahve; Mistik Bir Lezzetin Küresel Bir Tutkuya Donşmnn Kısa Tarihçesi. (Ed. E. Gürsoy Naskali). *Turk Kahvesi Kitabı* İçinde (s. 3-24). İstanbul: Kitabevi.
- Dikici, A. (2006). İbadet Dilinin Turkeleştirilmesi Bağlamında Turke Ezan Denemesi ve Buna Gosterilen Tepkiler. *Yakın Donem Turkiye Araştırmaları*, 0(10), 77-104.
- Dokuyan, S. ve Yüksel, B. (2020). Adnan Menderes'i İdamı Gotren Süreç ve İdamı. *Journal of Universal History Studies*, 0(3), 15-42.
- Erdoğan, N. (1998). Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm zerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, 0(78), 22-36.
- Erhan, . (1996). Ortaya ıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 276-287.
- Erken, A. (2018). Demokrat Parti Donemi Turkiye-Yugoslavya İlişkileri ve" Serbest Go" Mutabakatı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 937-954.
- Ertem B. ve Altunel M. C. (2011). İstanbul İmarındaki Tarihi Eser Kaybının Tarih ve Turizm Açısından İncelenmesi: Karaköy-Kabataş Bölgesi. *OD Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 62-79.
- Günaydın, J. (2019). Marshall Yardımlarının Turk Köylüsüne Etkilerinin Seçili Edebi Eserlere Yansımaları, (Yayımlanmamış Yuksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Tülay Uğuzman), Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, E. (2017). 1950'ler Turkiye'sinde Modernleşme ve Gündelik Hayat Değerisimlerine Sinema zerinden Bakmak: İstanbul Geceleri Filmi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 94-112.
- Hattox, R. S. (1998). *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İeeğin Yakındağu'daki Kökenleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2019). Altmışlar Turkiye'sine Ellili Yıllardan Bakmak. (M. K. Kaynar). *Turkiye'nin 1950'li*

- Yılları (667-688) İçinde (s. 667-688). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)“Ekonomi Politik” Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koçak, M. H. (2019). Ellili Yıllarda Emek Rejimi ve Emek Hareketi. (Ed. M. K. Kaynar). *Türkiye’nin 1950’li Yılları İçinde* (s. 69-96). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meydan, S. (17 Haziran 2019). İstanbul’a İhanetin Tarihi. *Sözcü Gazetesi*. 29.12.2021 tarihinde erişildi.
- Ortaylı, İ. (29 Nisan 2012). Cami Olmaktan Çıkan Camiler. *Milliyet Gazetesi*. Erişim tarihi 30.12.2021 tarihinde erişildi.
- Özcan, F. C. (2019). Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. (M. K. Kaynar). *Türkiye’nin 1950’li Yılları İçinde* (s. 39-68). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, G. (2019). Ellili Yıllarda “Dış” Politika. (Ed. M. K. Kaynar). *Türkiye’nin 1950’li Yılları (105-108) İçinde* (s. 97-134). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgişi, T. (2012). Demokrat Partinin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0(22), 135-163.
- Pamuk, Ş. (1994). Menderes’ten Çiller’e Kısa Vadeli İktisat Politikaları ve İstikrar Paketleri. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 1(6), 23-25.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme (Seçme Eserleri II)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pınar, M. (2014). 1950-1951 Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler ve Demokrat Parti’nin Göçmen Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(89), 61-94.
- Samsung, <https://www.samsung.com/tr/sosyal-sorumluluk/samsung-kore-gazileri-egitim-bursu/> adresinden 18.12.2020 tarihinde erişildi.
- Savcı, B. (1970). 27 Mayıs Dinamiğinden Yönelimler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(2), 286-293.
- Taş, R. (1995). Türk Mali Sisteminin Uzun Dönem (1923-1980) Gelişiminin Yapısal ve Oransal Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 356-382.
- Topal, C. (2013). Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(6), 112-121.
- Toprak, Z. (1992). Popülizm ve Türkiye’de Boyutları. *Tarih ve Demokrasi - Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan İçinde* (41-65). İstanbul: Cem Yayınları.
- Turan, F. (2018). Türkiye’de Kore ve Kore Kültürü Algısı, Uluslararası İpek Yolu Sempozyumu, 2-3 Temmuz, İstanbul.
- Ünal, S. (2012). Sosyal-Mekânsal-Siyasal Kümelenme Biçimi Olarak İzmir Kentinde Balkan (Rumeli) Kimliği. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 21(3), 49-77.
- Waldner, D. (2004). *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa (Second Edition)*. USA-New York: Macmillan Reference.
- Yavuz, Ü. (2008). Demokrat Parti İktidarı Döneminde İstanbul’a İlişkin İmar Politikaları ve Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, (Danışman: Doç. Dr. Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Yıldırım, S. (2019). Köylüler ve Kentliler: Ellili Yılların Dönüşen Yeni Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Coğrafyası. (Ed. M. K. Kaynar). *Türkiye’nin 1950’li Yılları İçinde* (s. 541-563). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Belediye ve Bağlı İdarelerde Finansman Kaynağı Olarak Borçlanma Uygulamaları; Ankara Büyükşehir Belediyesi, EGO Genel Müdürlüğü ve Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Örneği*

Doç. Dr. Mustafa Tuna

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9614-6076>

Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara – TÜRKİYE

Doç. Dr. Erol Demir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5415-4246>

Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara – TÜRKİYE

Sevilay Bostancı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6930-4430>

Ankara Üniversitesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.01.2022

Kabul: 20.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Belediye Borçlanması

Belediye

Ankara Büyükşehir Belediyesi

ASKİ Genel Müdürlüğü

EGO Genel Müdürlüğü

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.58018>

Öz

Bu çalışmada finansman kaynağı olarak belediyeler ve bağlı idarelerde borçlanma yapısı incelenmiştir. Borçlanmanın temel amacı, belediyelerde borçlanmaya ilişkin uygulamalar, borçlanma türleri, yurt içi ve yurt dışı banka ve finans kurumlarından yapılan borçlanma kapsamında Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB)'nin, EGO Genel Müdürlüğü (EGO)'nun, Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü'nün 2019-2020 ve 2021 yılları arasında gerçekleşen 3 yıllık bütçe giderleri, ABB, EGO Genel Müdürlüğü ve ASKİ Genel Müdürlüğü'nün 2019-2020 ve 2021 yılları bütçe gelir ve giderleri ile borçları incelenmiştir. Belediyelerin hazine garantili dış borç stokları, ABB, ASKİ Genel Müdürlüğü ve EGO Genel Müdürlüğü'nün hazine garantili dış borçları, 2015 yılı ile 2020 yılları arası yerel yönetimler konsolide bilançosu ve borç dağılımı, 2015 ile 2020 yılları arası belediyelerin bütçe gerçekleştirme durumları, belediyelerin türlerine göre öz gelirleri ve genel bütçe vergi gelirlerinden alınan payları ayrı ayrı incelemiştir. Araştırmada kullanılan veriler, birincil kaynaklardan alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuş olup, ABB, EGO Genel Müdürlüğü ve ASKİ Genel Müdürlüğü'ne ait mali veriler kullanılarak analiz çalışmaları yürütülmüştür. Belediyelerde borçlanma gerekçesi olarak bilinen en temel nedenler arasında, vatandaşların kentsel ihtiyaçlarının sürekli bir şekilde artmasına paralel olarak belediyelerin bu hizmetleri karşılayacak derecede yeterli finansal kaynağa sahip olmamaları gelmektedir. Bu sebeple belediyelerde borçlanma konusu araştırmaya değer bulunmuştur. Bu çerçevede ABB, EGO Genel Müdürlüğü ve ASKİ Genel Müdürlüğü örnek çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tuna, M.; Demir, E. ve Bostancı, S. (2022). Belediye ve Bağlı İdarelerde Finansman Kaynağı Olarak Borçlanma Uygulamaları; Ankara Büyükşehir Belediyesi, EGO Genel Müdürlüğü ve Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Örneği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 527-548.

***Borrowing Practices As a Source of Finance In Municipalities and Affiliated Administrations:
The Case of Ankara Metropolitan Municipality, EGO General Directorate and Ankara Water
and Sewage Administration****

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Tuna

Ankara University, Faculty of Applied Sciences, Department of Real Estate Development and Management, Ankara
- TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Erol Demir

Ankara University, Faculty of Applied Sciences, Department of Real Estate Development and Management, Ankara
- TURKEY

Sevilay Bostancı

Ankara University, Department of Real Estate Development and Management, Ankara
- TURKEY

Article History

Submitted: 17.01.2022

Accepted: 20.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Municipal Borrowing

Municipality

Ankara Metropolitan Municipality

ASKİ General Directorate

EGO General Directorate

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.58018>

Abstract

In this study, the borrowing and debt structures of municipalities as a source of finance have been examined. Borrowing purposes, the borrowing processes applied by municipalities, types of borrowings and debts, debt raised from international and domestic banks and financial institutions, the budget expenditures of three years alone and, revenues, expenditures, and debts for the three years budget of Ankara Metropolitan Municipality (ABB), EGO General Directorate, ASKİ General Directorate between 2019-2020 and 2021 expenditures were analyzed. The guarantees from given for external debt stocks of local governments, treasury-guaranteed for foreign debts of ABB, ASKİ General Directorate, EGO General Directorate, the consolidated balance sheet and debt distribution of local governments between 2015 and 2020, the budget realization status of municipalities between 2015 and 2020, the equity revenues of municipalities according to their types and share received from general budget tax revenues were separately examined. Data used in this study were taken from primary sources and data analysis and evaluation were carried out using the financial data from ABB, ASKİ General Directorate, EGO General Directorate. Results showed that borrowing in municipalities is common due to deficits in municipalities which makes them difficult to have sufficient financial resources to meet services in parallel with the continuous increase in urban needs of people. For this reason, the issue of borrowing in municipalities has been found worthy of research. In this context, ABB, EGO General Directorate, ASKİ General Directorate have been determined as exemplary areas of the study.

GİRİŞ

Mali açıdan sıkıntı yaşayan belediyelere ilişkin politikalar ülkelere göre farklılık gösterirken, bu farklılıklar borçlanma maliyetlerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yerel belediye tahvil getirileri, eyaletlere kıyasla daha döngüsel ve varsayılan olaylara karşı daha duyarlıdır (Gao, Lee ve Murphy, 2019).

Türkiye'de yerel yönetimlerin (belediyelerin) gelirlerini öz gelirler ve genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan paylar oluşturmaktadır. Belediyeler, gelirleri yeterli olmadığı için borçlanma yolunu seçmektedir. Belediyelerin borçlanması ile ilgili merkezi idarenin etkisi bulunmaktadır. Belediyelerin kaynaklarını etkin ve verimli kullanmaları ile borçlanmaya daha az başvurmaları mümkün olacaktır (Ökmen ve Koç, 2015).

Belediyelere vermiş oldukları hizmetlerle orantılı bir şekilde gelir tahsis edilmesi gerekmektedir. Belediyelere merkezi yönetimce aktarılan payların artırılması konusunda belediyelerin bir rolü bulunmamaktadır. Belediyeler öz gelirlerini verimli ve etkin yönetebilir ise, gelirlerin artırılmasının yolu açılmış olacaktır. Bunun içinde belediyelerin öz gelirlerinde vergi vb. gelirlerin önemli bir yeri bulunmaktadır (Tuna, Demir ve Töremen, 2021).

Türkiye'de yerel hizmetlerin yerine getirilmesi işlevsellik ve hizmet sunum kabiliyeti bakımından belediyelerce yerine getirilmektedir. Fakat belediyelerin bu hizmetleri sunacak yeterli düzeyde gelir kaynakları bulunmamaktadır. Bu sebeple belediyeler finansman problemini çözmek için borçlanmaya başvurmaktadır. Belediyelerin sermaye piyasalarından tahvil ihraç etmek yoluyla finansman sağlaması da borçlanma yöntemlerinden biri olmasına rağmen belediyeler tarafından fiilen kullanılan yöntemlerden biri değildir. Türkiye'de belediyelerin tahvil ihraç etmesinin yolu açılmalı ve bazı düzenlemeler yapılarak belediyeler tahvil ihracı için özendirilmelidir. Bu düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir; tahvilden faiz geliri elde eden kişilere vergi muafiyeti, tahvillerin geri ödenmemesi riskini azaltacak düzenlemeler vb. (Yakar ve Kandır, 2012).

Türkiye'de belediye gelirleri, kendi öz gelirlerinden ve "5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun" gereğince genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan paylardan oluşmaktadır. Belediyelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için hem belediyelerin öz gelirleri hem de genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan tutarlar yeterli gelmemektedir. Belediyeler zorunlu mahalli müşterek hizmetlerini devam ettirebilmeleri için borçlanma yoluna gitmek mecburiyetinde kalmaktadırlar.

Belediyelere merkezi yönetimce aktarılan paylarda 21 Ocak 2021 tarihli 31371 sayılı Resmî Gazete 3431 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile değişiklik yapılmıştır. "Borç sınıflandırmasını belirleyen 4. maddenin (c), (d), (e) ve (f) bentleri kapsamındaki borçların toplamından söz konusu kuruluşlara vergi gelirleri üzerinden ayrılan paylardan, aylık taksit miktarına mahsup edilmek üzere; %40 oranında kesinti yapılan kuruluşlar için ilave %10 oranında, %25 kesinti yapılan kuruluşlar için de ilave %25 oranında kesinti yapılacaktır" Bu durum finansman sorunu yaşayan belediye ve bağlı kuruluşlarının daha da zor durumda kalmalarına sebep olacaktır.

Belediyelerde borçlanmanın ana sebebi olarak, halkın her geçen gün kentsel ihtiyaçlarının çeşitlilik ve artış göstermesi bu kapsamda belediyelerin mahalli müşterek hizmetleri yerine getirecek yeterlilikte kaynağa sahip olmamaları gelmektedir. Bu nedenle belediyelerde borçlanma konusu ele alınarak uygulamada Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB) ile bağlı idare olarak faaliyetlerini yürüten EGO Genel Müdürlüğü ve ASKİ Genel Müdürlüğü örnek olarak incelenmiştir.

1. BELEDİYELERDE BORÇLANMANIN AMACI

Borçlanma; bir kurum, şirket, kişi veya hükümetin başka kaynaklardan ödünç kaynak elde etmesi olarak ifade edilebilir (Seyitoğlu, 2002). Belediyeler, mevcuttaki gelirlerinin çoğunluğunu

transfer ve cari giderlerine harcadığından dolayı kentin büyümesine ve kalkınmasına dair yatırım harcamalarına kaynak ayıramamaktadır. Gelişmiş ülkelerin büyükşehirlerine kıyasla gelişmekte olan ülkelerin büyükşehirlerinde daha fazla finansman ihtiyacı gerektiren problemler bulunmaktadır. Bu problemlerin bazıları ulaşım altyapısının yetersizliği, gürültü ve çevre kirliliği, çarpık kentleşme, gecekondulaşma, göç vb. şeklinde özetlenebilir. Gelişmekte olan ülkelerdeki yaşam kalitesinin gelişmiş ülkelerle aynı seviyede olması ancak, bu gibi problemlere çözüm bulunması ile mümkün olacaktır. Bu ise, yeni finansman kaynakları veya ek gelir bulunarak yatırımların yapılması ile mümkün olabilmektedir. Borçlanma; hizmet ve görevleri yerine getirmek için gelirlerin giderleri karşılayamaması durumlarında, finansman ihtiyacını gidermek amacıyla yapılmaktadır. Belediyelerin veya hükümetin halka sunmak zorunda oldukları hizmetlerin hiç yapılmaması veya durdurulması söz konusu olamayacağından belediyeler veya hükümetler kaynak bulmak zorundadır. Bu kapsamda, hükümetler veya belediyeler, yapmak zorunda olduğu hizmetlerin bazılarını borçlanma yoluyla yerine getirebilmektedir. Hükümetler gibi belediyeler de, giderler ile gelirler arasındaki bütçe açığını yurt içi veya yurt dışındaki farklı finansal kuruluşlardan borç alarak kapatmaktadır. Bu şekilde borçlanma yöntemine başvurulması yönetim ücreti, vergi, komisyon, faiz gibi ek maliyetler sebebiyle uzun vadede belediyelerin bütçelerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır (Doğan ve Baş, 2013).

Belediyeleri borçlanmaya zorlayan sebepler genel olarak; toplumun ihtiyaç duyduğu tüm alanlarda aktif olmaya çalışmaları sonucu oluşan gelir-gider dengesizliği bu sebeplerin başında gelmektedir. Diğer sebepler ise, belediyelerin gelirlerinin giderlerini (harcamaları) karşılamaya yetecek kadar olmaması, belediyelerin harcamalarında gelirlerini etkin bir şekilde dağıtmamaları, belediyelerin siyasi endişeler ve çalışanlara maaş ödenmesi konusunda dikkatli davranmamaları neticesinde cari harcamaların artması, vatandaşa şirin görünmek için prestij yatırımlarını yapmaları ile yatırım harcamalarının artması şeklinde özetlenebilir (Dönmez, 1995:648-652). 1980 yılından sonra belediye sayısındaki artış genel bütçe vergi gelirleri paylarının azalmasına (Falay, 1997:3-13) kişi başına düşen gelir payının, kişi başına düşen harcama payını karşılamada yetersiz kalmasına dolayısıyla borçlanmaya sebep olmaktadır. Belediyelerin genel bütçe vergi gelirinden gelen payların haricinde kendi öz gelirlerinin yetersiz olması da gelirlerin giderleri karşılama oranını düşürmektedir (Çetinkaya ve Demirbaş, 2004).

Borçlanma sebepleri daha kategorik bir halde ele alındığında belediyeler şu üç sebepten dolayı borçlanmaktadır. Bunlardan birincisi altyapı yatırımları gibi uzun dönem sermaye yatırımı gerektiren projelerin finansmanını sağlamak, ikincisi, harcama ve gelirlerde konjonktürel veya mevsimlik dalgalanmaları yumuşatmaktır. Üçüncüsü ise bütçe açıklarını kapatmaktır (Acartürk, 2002:138). Yıllar itibarıyla Türkiye’de artan kentleşme ve hizmet yükümlülüğü (altyapı-üstyapı harcamaları), belediyelerin mali gelir-gider dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Gelecek nesillere yönelik yatırımlarda (kentsel ulaşım, su, kanalizasyon, mezbaha, hal vb.) uygun şartlarda borçlanması belediyelerin mali durumu bakımından kabul gören bir ilkedir (Çınar, 2002:521). Olağanüstü gelir olan borçlanma geliri olağanüstü bir gidere tahsis edilmektedir (Kalabalık, 2005:521-522). Belediyelerin borçlanması konusunda (Bali, 2006:150); fayda sağlanmasında ve maliyetlerin yüklenilmesinde işletme giderlerinde azalma sağlanması, yatırım projesinin sonunda borçlanma maliyetlerini aşan yarar sağlanması, optimal kaynak dağılımının sağlanması, adaletin gözetilmesi gibi hususlar ön planda tutulmalıdır (Uğur, 2009:410).

Yerel yönetimlerle ilgili birçok ülkede bazı problemler bulunmakta, bu problemler yerel yönetimlerin borç yükünün artmasına sebep olmakta ve artan borç yükü mali krizlere yol açmaktadır (Kurtuluş, 2006:134-135). Yerel yönetimleri borçlanmaya iten üç sebepten bahsedilebilir; gelirlerdeki azalış ve giderlerdeki artış, gelir-gider dengesizliği (Güngör, 2011).

Kuruluşların borçlanmaya başvurularının temel sebebi gelirlerin giderleri karşılayacak

düzeyde yeterli olmamasıdır (Ergen, 1999).

Türkiye’de yerel yönetimlerin gelir kaynakları sınırlı sayıda olmasına karşın yurt dışındaki yerel yönetimlerin gelir kaynakları daha çeşitlidir. Yurt dışındaki Londra, New York gibi şehirlerde gelir kaynaklarına kullanım ücretleri, vergiler, gayrimenkul satışı, yatırımlar, izin ve lisans geliri, gelir vergisi, alkol, tütün, petrol, araç tescili, otel, arazi satış vergisi şeklinde örnek verilebilir. Örneğin Kanada’da Vancouver’da Translink adı ulaşım otoritesinin gelir kaynakları arasında akaryakıt vergisi, emlak vergisi, bilet gelirleri ve özel araçlardan alınan park ücreti yer almaktadır.

Belediyeler, öz kaynakları yetersiz olduğu için borçlanma yoluna gitmektedir. Bu soruna (Ünal, 2021), (Ünal ve Tanrıvermiş, 2019), (Tuna ve Bostancı, 2021), (Var, Alifendioğlu, Canaz ve Tanrıvermiş, 2017) gibi araştırmacılar çözüm önerileri olarak altyapı yatırımlarının finansmanı için Türkiye’de henüz uygulama olanağı bulunmayan, fakat ABD, Danimarka, Brezilya, Hong Kong gibi ülkelerde ve büyük kentlerde uygulanan TIF (tax increment financing) vb. öneriler sunmaktadırlar. (Suzuki, Murakami, Hong ve Tamayose, 2015) değer artışlarının vergilendirilmesi vasıtasıyla finansmanı (TIF uygulamasını); bir yerleşim bölgesinde kamu kuruluşunca gerçekleştirilecek yatırımlara finansal kaynaklar oluşturmak için yerel yönetimlerce oluşturulacak harç gelirleri ve ek vergilerini teminat göstererek sermaye piyasasında çıkardığı tahvillerle elde edeceği mali kaynaklar için bir uygulama şeklinde tanımlamaktadır.

Belediyelerin borçlanma yöntemlerinden biri olan, sermaye piyasalarından tahvil ihraç etmek yoluyla da finansman sağlanabilmektedir. Ankara’da Ankaray hafif raylı sisteminin finansmanda Türkiye’de ilk defa bir belediye (ABB) yurt dışına tahvil satarak projenin bir kısmının finansmanını sağlamış, kalan kısmı için yurt dışından kredi temin edilmiştir. Belediyelerin borçlanma türlerinin; borçlanmalar, geri ödeme şekli, borçlanan kuruluşun statüsü, vadesi, kaynağı gibi birçok kıstasa göre sınıflandırılabilir. Borçlanma, temel olarak dış ve iç borçlanma şeklinde iki kısımda özetlenebilir. Belediyelerin veya kuruluşların ihtiyacı olan finansman, uluslararası finansal kuruluşlardan da temin edilebileceği gibi yurt içinde resmi ve özel kuruluşlardan da temin edilebilmektedir (Karakum, 2005). Bir borçlanma aracı olan tahvil ihracı, yatırım programında yer alan projelerin finansmanı için ilgili mevzuat uyarınca yapılmaktadır (Bülbul, 2006:96).

2. BELEDİYELERDE BORÇLANMA TÜRLERİ VE BORÇLANMAYA İLİŞKİN UYGULAMALAR

Borç; bir kuruluşun veya kişinin bir diğerine karşı yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülüktür (Ocak, 2002). Türkiye’de belediyeler; “5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu”, “5393 sayılı Belediye Kanunu” “4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun” ve bu kanunlarla ilgili ikincil mevzuat hükümlerine göre belediye meclisi kararı ile borçlanabilmektedirler. 5393 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle beraber her çeşit borçlanma bu Kanuna göre yapılmaya başlanmıştır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanun’un; “Belediye Kanunu ve diğer ilgili kanunların bu kanuna aykırı olmayan hükümleri ilgisine göre büyükşehir ve ilçe belediyeleri hakkında da uygulanır”; hükmüne istinaden Büyükşehir Belediyeleri, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanun’unda hüküm bulunmayan hususlarda 5393 sayılı Belediye Kanunu hükümlerine göre borçlanma ve diğer faaliyetlerini yürütmektedir. Bu nedenle, büyükşehir belediyeleri de 5216 sayılı Kanunla beraber 5393 sayılı Belediye Kanunu’na göre borçlanma faaliyetlerini yürütmektedir. Belediyeler borçlanmayı; projelerin, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı yatırım programında yer almasıyla beraber Hazine ve Maliye Bakanlığının ön izniyle yapılacak olan uluslararası kredili ihale sonucunda proje bazında yapılabilmektedir (Doğan ve Baş, 2013).

Bahsedilen bu borçlanma türü, öncelikle ihale işlemlerinin neticelendirilmesi veya ihale işlemi ile finansman sağlanmasının birlikte başlatılmasını gerektirmektedir. Belediyelerin, borçlanma

çeşitlerinden esas olarak proje kredileri sistemini uygulayabilecekleri anlaşılmaktadır. Fakat, bağlı kredilerin de bir anlamda proje kredi sistemine benzediği dikkate alındığında, bu sistemi de uyguladıkları düşünülebilir. Ayrıca, refansman kredilerinin de belediye meclisi kararının alınmasıyla beraber Hazine Müsteşarlığı'nın izni ile uygulanabilme olanağı bulunmaktadır. Ancak, 5216 ve 5393 sayılı Kanunlarda belirtilen sınırlamalar kapsamında özellikle büyükşehir belediyeleri tarafından altyapı, ulaşım, trafik, çevre vb. gibi alanlarda yatırımların finansmanını sağlamak için serbest kredilerin veya programın kullanılmasına müsaade edilmesi bu yatırımların daha çok hızlandırılmasına ve problemlerin çözümüne yardımcı olabilecektir.

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun "belediyenin yetkileri ve imtiyazları" başlıklı maddesi ile belediyelere borçlanma yetkisi verilmiştir. Belediyelerin bu madde hükmüne istinaden borçlanabilmeleri için öncelikli olarak belediye meclisinden onay almaları gerekmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun meclis kararlarının kesinleşmesini düzenleyen maddesine göre: "... kararlar kesinleştiği tarihten itibaren en geç yedi gün içinde mahallin en büyük mülki idare amirine gönderilir; mülki idare amirine gönderilmeyen kararlar yürürlüğe girmez" Buna göre borçlanma ile ilgili kararlar ve diğer meclis kararları, en büyük mülki amire gönderildikten sonra yürürlüğe girmektedir. Belediyeler, belirtilen bu sürecin tamamlanmasından sonra, hizmet ve görevlerin gerektirdiği giderleri karşılayabilmek için Kanunda belirtilmiş olan usul ve esaslar doğrultusunda borçlanmaya gidebilir ve tahvil ihraç edebilirler (Doğan ve Baş, 2013).

Yerel yönetimlerin borçlanma kaynakları değişmektedir. Sermaye piyasalarından, ticari bankalardan, dünya bankasından, daha üst düzey yerel veya merkezi idarelerden, yerel veya merkezi kredi kuruluşlarından, diğer borç veren kuruluş ve kişilerden borç alınabilmektedir (Alisjahbana, Soemtro ve Ramayandi, 2002:12). Birçok gelişmekte olan ülkede, yerel altyapı yatırımlarını finanse etmek için Dünya Bankası krediler vermektedir (Daher, 2000:3). Yerel yönetimler piyasadaki kredibilitelerini artırabilmek için mali kurallara uyum sağlamalıdır. Bu nedenle borç verenler açısından, yerel yönetimlerin mali kapasiteleri önemlidir (Plekhanov ve Singh, 2007:430). (Yakar ve Önal, 2009) çalışmasında, 1960-2006 yılları arasında Türkiye'de belediyelerin borçlanmasını incelemiştir ve gittikçe borçlanmanın artış gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Belediyelerin gelir kaynaklarının yeterli düzeyde olmaması yatırımların yapılabilmesini kısıtlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Diğer taraftan, vatandaşlardan yeterince vergi toplanamaması, kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması, belediyelerle gereken iletişim sağlanmadan beklenmedik bir zamanda belediye gelirlerinin azaltılmasına yönelik yasal düzenlemeler yapılması gibi birtakım siyasi ve mali sebepler belediyelerin borçlanma yöntemini seçmelerine yol açmaktadır. Belediyelerin çoğu, daha pratik ve kolay olması sebebiyle, dış borçlanmayı seçmek yerine iç borçlanmayı tercih etmektedirler. İç borçlanma kamu ve özel bankalardan veya İller Bankası (İlbank) kaynaklarından yapılabilir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun borçlanmayı düzenleyen maddesine göre; "belediye ve bağlı kuruluşları (EGO, ASKİ, İSKİ, İETT gibi) ile bunların sermayesinin %50'sinden fazlasına sahip oldukları şirketler, en son kesinleşmiş bütçe gelirleri toplamının 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'na göre belirlenecek yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarının (2022 yılı için bu oran 36,20) toplam %10'nu geçmeyen iç borçlanmayı belediye meclisinin kararı ile; %10'nu geçen iç borçlanma için ise meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ve Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın onayı ile yapabilir. Bu şekilde onaylanacak tutar yeniden değerlendirme ile belirtilen oranda artırılan tutarı hiçbir şekilde büyükşehir belediyelerinde bir buçuk katı, diğer belediyelerde bir katını geçemez. Belediyelerin ileri teknoloji ve büyük tutarda maddî kaynak gerektiren alt yapı yatırımlarında Cumhurbaşkanınca kabul edilen projeleri için yapılacak borçlanmalar bahse konu kısıtlamaya ilişkin miktarın hesaplanmasında dikkate alınmaz. Dış kaynak gerektiren projelerde Hazine ve Maliye Bakanlığının görüşü alınır" (Doğan ve Baş, 2013).

Hali hazırda yerel yönetimlerin yukarıda açıklanan yatırımlarını finanse edebilmeleri için yapabilecekleri borçlanma alanları öncelikle İller Bankası kaynaklarından (İlbank) ve yurt içi diğer banka ve finans kurumlarından yapılmaktadır. Ağırlıklı olarak projeli kredilerde de IBRD gibi uluslararası banka ve finans kurumlarından da borçlanabildikleri görülmektedir.

2.1. İller Bankası (İLBANK) kredileri

Belediyeler Bankası olarak da bilinen İller Bankası, kurulduğu 1933 yılından beri yerel yönetimlerin gelişimine finansal açıdan katkıda bulunmuş, 1945 yılından itibaren altyapı ve imar işleri konusunda yoğunlaşmış, 1963 yılından sonra da yerel yönetimlere ait yatırımların ön incelemesini yapmaya başlamış ve bunların ihalesini ve yürütülmesi görevini almıştır. İller Bankası'nın temel görevi, ortağı bulunduğu köy idareleri, belediyeler ve il özel idarelerinin yapmak istedikleri mahalli kamu hizmetleriyle ilgili yapılar, tesisler ve diğer işlerin yürütülmesini kolaylaştırmak maksadıyla bunlara, kredi tüzüğünde yazılı şart ve esaslara göre kredi sağlamak ve bu kurum ve idarelerin istekleri üzerine plan, harita, proje etütleri, yapı ve tesisleri yapmak ve yaptırmaktır. 6107 sayılı İller Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanun ile İller Bankası'nın adı "İlbank" olarak değiştirilerek bir yatırım ve kalkınma bankası olarak yeniden kurgulanmış, bankanın faaliyet konuları ve amacı yeniden belirlenmiştir. Belediyeler İlbank'ın vermiş olduğu bu hizmet ve yapmakta olduğu görevleri dikkate alarak bu bankadan nakit kredi kullanmakta veya proje karşılığı İlbank'tan borçlanabilmektedirler. Bu kapsamda, 5393 sayılı Belediye Kanun'una göre, yeni ismiyle İlbank'tan nakit kredi veya yatırım kredisi kullanmak isteyen belediyeler, ödeme plânlarını daha önce olduğu gibi bu bankaya sunmaları gerekmektedir. İlbank, yatırım yapmak veya kredi kullanmak isteyen belediyeler tarafından sunulan geri ödeme plânlarını yeterli görmezse, belediyelerin kredi isteklerini ret edebilmektedir (Doğan ve Baş, 2013).

Yapısı gereği "Kalkınma ve Yatırım Bankası" statüsünde olan İlbank A.Ş.'nin faaliyet alanı 6107 sayılı Kanun'da; "İl özel idareleri, belediyeler ve bağlı kuruluşları ile münhasıran bunların üye oldukları mahalli idare birliklerinin finansman ihtiyacını karşılamak, bu idarelerin sınırları içinde yaşayan halkın mahalli müşterek hizmetlerine ilişkin projeler geliştirmek, bu idarelere danışmanlık hizmeti vermek ve teknik mahiyetteki kentsel projeler ile alt ve üstyapı işlerinin yapılmasına yardımcı olmak ve her türlü kalkınma ve yatırım bankacılığı işlevlerini yerine getirmek" şeklinde belirlenmiştir. İlbank A.Ş.'nin iştiraki / bağlı ortaklığı bulunmamaktadır.

2020 yılı yatırım ve finans programı kapsamında yerel yönetimlere İlbank A.Ş. kaynaklı kredilerden toplam 6.541 milyon TL kullandırmıştır. Bunlar; malzeme ekipman ve araç gereç kredileri, %100 kredi ile yürütülen işler, nakit destek kredileri ve nakit krediler, su ve kanalizasyon altyapı projeleri, kefalet kredilerinden oluşmaktadır.

İller Bankası A.Ş.'nin 30 Haziran 2021 tarihi itibarıyla hazırlanan bilançosu incelendiğinde "Kaynaklar" kısmında yer alan krediler "Belediye Hizmetleri Projesi" ve "Sürdürülebilir Şehirler Projesi" kapsamında Dünya Bankası'ndan, "Belediye Kanalizasyon ve Atıksu Arıtma Tesislerinin Geliştirilmesi Projesi" kapsamında Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'ndan, "Kentsel Ulaşım Projesi" kapsamında İslami Kalkınma Bankası'ndan ve "Çevre Kredisi" kapsamında Avrupa Yatırım Bankası'ndan alınarak talep eden belediyelere kullanılan kredilerden oluştuğu, bu kredilere tahakkuk ettirilen kur farkı tutarlarının ise söz konusu kredileri kullanan yerel yönetimlere yansıtıldığı görülmektedir (Demir, 2015).

28.02.2018 tarih ve 30346 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Kamu Haznedarlığı Genel Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ" in 2'nci maddesi ile Kamu Haznedarlığı Genel Tebliğin 5'inci maddesine eklenen 5 no'lu fıkrasında; "...İller Bankası A.Ş. ortakları olan belediyeler ve il özel idareleri mali kaynaklarını bu Tebliğin 6'ncı maddesinde belirlenen oranlara ilişkin koşullar çerçevesinde İller Bankası A.Ş.'de değerlendirebilir" denilmektedir. Buna göre İller Bankası ortaklarından fon temin etme yoluna gitmekte ve toplanan bu fonlara ilişkin faiz giderlerini de etkin

faiz yöntemine göre muhasebeleştirmektedir.

Dünyadaki mahalli idarelerin gelirlerinin çoğunu vergiler oluşturmaktadır. Fakat yerel yönetimler hizmetlerini yerine getirmek için sadece bu vergiler yoluyla finansman sağlamaları yeterli olmamaktadır. Türkiye’de yerel yönetimlerin hizmetlerde devamlılık sağlamaları için yerel yönetimlerin bankası olarak hizmet sunan İbank A.Ş. gerekliliği ve önemi ortaya çıkmaktadır (Yeğiner ve Tanrıvermiş, 2021).

2.2. Yurt İçi Banka ve Finans Kurumlarından Borçlanma

İller Bankası kuruluş kanunu gereği sadece yerel yönetimler ve bağılı kuruluşlarına kredi kullanılmaktadır. Kullanılan bu kredilere faiz tahakkukları aylık olarak yapılarak muhasebeleştirilmektedir. Belediyeler, İller Bankası aracılığıyla yapılan borçlanmaların haricinde, diğer özel veya kamu bankalarından, bankacılık mevzuatı kapsamında hizmet ve görevlerin gerektirdiği giderleri karşılayabilmek gayesiyle iç borçlanmaya gidebilmektedir. Belediyeler İller Bankası dışındaki diğer özel veya kamu bankalarından iç borçlanma yapabilmesi için öncelikle 5393 sayılı Belediye Kanun’una istinaden gerekli şartları yerine getirmeleri gerekmektedir (Doğan ve Baş, 2013). Belediyelerde iç borçlanma süreci; belediye başkanın gerekçesi ile borçlanmanın izin yazısının belediye meclisine sunulması ve meclisin kabul ettiği yönündeki kararının belediye başkanınca onaylanması ve mülki amire gönderilmesi ve bu sürecin bitirilmesinden sonra borçlanmanın belli oranı aşması halinde ilgili Bakanlığın onayına sunulması gibi işlemlerden oluşmaktadır.

2.3. Yurt Dışı Banka ve Finans Kurumlarından Borçlanma

Belediyelerde özellikle ileri teknoloji ve büyük finansman ihtiyacı duyulan yatırımlar için (itfaiye, otobüs filosu gemi alımı, çevre ve atık yönetimi, metro, hafif raylı ulaşım sistemleri gibi) ve hizmetler için dış borçlanma yoluyla kaynak temini yoluna gidilmektedir.

Belediyelerde dış borçlanma sebepleri olarak; gelirlerin giderleri karşılayamaması, merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin kaynaklarının yetersiz olması, belediye sayısının artması, kamu kredilerindeki ve desteklerindeki azalma gösterilebilir.

Bazı seçilmiş belediye ve bağılı idarelerin borçları 2020 yılı bilançosuna göre cari yılda kısa vadeli dış mali borçlarda (ödenek dış mali borçlar) 3.329 milyon TL, uzun vadeli dış mali borçlar (dış mali borçlar) 27.830 milyon TL’dir. Bu idarelere ait borç dağılımı incelendiğinde, 2019 yılı için dış mali borçlar 21.797 milyon TL, 2020 yılı için 31.159 milyon TL’dir. 2019 yılı 2020 yılı kıyaslandığında 2020 yılında dış mali borçlarda artış görülmektedir (Tablo 3-4).

Belediyeler de tüm kamu kurum ve kuruluşlarının tabi olduğu 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun hükümleri çerçevesinde dış borçlanma yapabilmektedir. 4749 sayılı Kanun’un 2. maddesinde; *“Bu Kanun; merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları, kamu iktisadi teşebbüslerini, özel hukuk hükümlerine tâbi olmakla beraber sermayesinin yüzde ellisinden fazlası kamuya ait olan kuruluşları, fonları, kamu bankalarını, yatırım ve kalkınma bankalarını, büyükşehir belediyelerini, belediyeleri ve bunlara bağılı kuruluşlar ile sair yerel yönetim kuruluşlarını, yap-işlet-devret, yap-işlet ve işletme hakkı devri ve benzeri finansman modelleri çerçevesinde gerçekleştirilmesi öngörülen projeler kapsamında ödeme yükümlülükleri Hazine Müsteşarlığınca garanti edilen kuruluşları ve hibelerle sınırlı olmak kaydıyla sivil toplum örgütlerini kapsar ”* denilmektedir. Buna göre, bütün belediyeler 4749 sayılı Kanun’a göre dış borçlanma yapabilmektedir. Dış borçlanma konusunda belediyelerin uyması gerekli temel prensipler söz konusu kanunda detay bir şekilde açıklanmıştır. Dış borçlanma yöntemiyle gerçekleştirilmesi ya da yapılmasına karar verilen yatırım ve projelerin sadece belediyelerin ve devletin yatırım programlarında bulunması yeterli görülmemektedir. Ayrıca, bu yatırım ya da projelerin dış finansman desteği ile yapılabilmesi için ihaleye çıkmadan önce Hazine Müsteşarlığı’ndan ön izin alınması ve dış borç kredi sözleşmesinin imzalanmasından sonra da Hazine Müsteşarlığı Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü’nce borç kütüğüne borç kaydının yapılması

gerekmektedir. Bu işlem yapılmaz ise, dış borç kredi sözleşmeleri ile ilgili 5393 sayılı Kanun'un 68. maddesinde ifade edildiği gibi, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun görevi kötüye kullanmayla ilgili hükümleri gereğince sorumluların cezalandırılması gerekecektir (Doğan ve Baş, 2013).

Hazine Müsteşarlığı'nın garantörlüğündeki kullanılan kredilerin vade tarihlerinde geri ödenmesine ilişkin usul ve esaslar, "Hazine Garantileri Kapsamında Yapılacak Ödemelerin Üstlenilmesinde Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te düzenlenmiştir (Resmî Gazete Tarihi: 25.12.2014 Resmî Gazete Sayısı: 29216)

4749 sayılı Kanun'da ifade edildiği üzere, belediyeler dış finansman sağlamak için; "hazine garantisi olmaksızın dış kredi temini, hazine geri ödeme garantili dış kredi temini, Hazine Müsteşarlığı'nın doğrudan borçlanarak ikrazen dış kredi temini" yöntemlerini kullanmaktadır.

Hazine garantili dış borçlarda bazı belediye, bağlı idareler ve birliklerin 2012 ile 2021 yılları arası borçları incelenmiştir. Genellikle Adana Büyükşehir Belediyesi, Antalya Büyükşehir Belediyesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Samsun Büyükşehir Belediyesi gibi büyükşehir belediyeleri, Zonguldak Belediyesi ve büyükşehir belediyelerinin su ve kanalizasyon idareleri ve Çeşme ve Alaçatı Belediyeler Birliği hazine garantili dış borçlanma yoluna gitmiştir. Antalya Su ve Atıksu İdaresi (ASAT)'nin ve ASKİ'nin 2012, 2013, 2014 yıllarında borçlanmasına rağmen, 2015 yılından 2021 yılına kadar borçlanma tutarı bulunmamaktadır. Çeşme ve Alaçatı Belediyeler Birliği'nin 2012 ve 2013 yıllarında borçlanması bulunmakta, 2014 ve 2021 yılları arası borçlanması bulunmamaktadır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (GASKİ) 2012 yılında borçlanması bulunmakta, 2013 ile 2021 yılları arası borçlanması bulunmamaktadır. 2012 ile 2021 yılları arası yerel yönetimlerin toplam borçlanma tutarları incelendiğinde en fazla borçlanma tutarının 17.100 milyon TL ile 2012 yılında olduğu dikkati çekmektedir. 2012 yılından 2021 yılında kadar toplam borçlanma tutarında bir düşüş görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Belediye, Bağlı ve Mahalli İdare Birliği Hazine Garantili Dış Borç Stoku (2012-2021 Yılları Arası) (Milyon TL)¹

Mahalli İdare Adı	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021 Ç1	2021 Ç2	2021 Ç3
Adana Büyükşehir Belediyesi	1.844	1.092	1.092	708	325	236	162	74	44	44	44	44
Antalya Büyükşehir Belediyesi	1.151	1.210	1.048	885	811	856	752	679	679	634	620	590
ASAT- Antalya Su ve Atık su İdaresi Genel Müdürlüğü	118	1.210	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ASKİ-Adana B.Şehir Bel.Su ve Kanalizasyon İdaresi	236	74	74	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bursa Büyükşehir Belediyesi	236	162	1.741	1.520	1.402	1.505	1.343	1.210	1.225	1.166	1.136	1.107
BUSKİ- Bursa Su ve Kanalizasyon İdaresi	1.933	767	664	782	989	1.003	841	811	871	841	841	826
Çeşme ve Alaçatı Belediyeler Birliği	826	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

¹ Tutarlar 11.03.2022 tarihli dolar kuru ile TL'ye çevrilmiştir.

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi	30	1.903	1.667	1.461	1.298	1.239	1.048	885	767	738	708	693
GASKİ-Gaziantep Bşhr. Bel. Su ve Kan.İd.Gn.Md.	2.036	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Büyükşehir Belediyesi	15	2.036	1.712	1.416	959	649	295	103	59	44	44	30
İzmir Büyükşehir Belediyesi	2.272	2.154	1.844	1.593	1.446	1.549	1.387	1.254	1.254	1.151	1.166	1.092
Kayseri Büyükşehir Belediyesi	2.095	1.033	752	546	384	295	133	89	74	74	44	44
MESKİ-Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi	1.151	826	649	502	413	384	280	177	103	89	44	44
Samsun Büyükşehir Belediyesi	885	2.272	1.948	1.653	1.490	1.564	1.372	1.225	1.210	1.136	1.107	1.062
SASKİ-Samsun Su ve Kan. İdaresi	2.213	221	398	398	472	531	502	472	502	457	472	443
Zonguldak Belediyesi	59	266	221	177	162	162	148	118	118	103	103	103
Toplam	17.100	15.241	13.840	11.641	10.151	9.974	8.263	7.097	6.905	6.477	6.330	6.079

(Kaynak: Anonim 2022a)

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin 2001 yılından 2009 yılına kadar olan dış borçları ise, 2001 yılında 1.844 milyon TL, 2002 yılında 1.284 milyon TL, 2003 yılında 974 milyon TL, 2004 yılında 693 milyon TL, 2005 yılında 384 milyon TL, 2006 yılında 103 milyon TL, 2007 yılından 2009 yılına kadar borçlanma tutarı 0'dır. EGO Genel Müdürlüğü'nün 2001 ile 2009 yılları arası hazine garantili dış borçları en fazla dış borcunun 2.110 milyon TL ile 2001 yılında olduğu, 2008 ve 2009 yıllarında borcunun olmadığı görülmektedir. ASKİ Genel Müdürlüğü'nün 2001 yılından 2009 yılına kadar dış borcunun devam ettiği görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: ABB, EGO ve ASKİ'nin Hazine Garantili Dış Borcu (2001-2009 Yılları Arası) (Milyon TL) ²

İdare/Kurum Adı	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009 Q (1)	2009 Q (2)
Ankara Büyükşehir Belediyesi	1.844	1.284	974	693	384	103	0	0	0	0
ASKİ-Ankara Su ve Kan. İdaresi	1.225	1.062	900	723	516	413	310	221	207	177
EGO Genel Müdürlüğü	2.110	1.962	1.712	1.254	620	280	74	0	0	0
Toplam	5.179	4.308	3.585	2.671	1.520	797	384	221	207	177

(Kaynak: Anonim 2022a)

2015 ve 2019 yılları arasında ilgili yerel yönetim birimlerinin banka ve finans kurumlarından kullanmış oldukları kısa ve uzun vadeli borçları incelenmiştir (Tablo 3)2015-2020 yılları arası belirtilen idarelerin bilançosunda bilançonun pasif tarafında yer alan 300 ve 400'lü hesaplar incelendiğinde; 300. Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar her yıl artarak; 2015 yılında 30.806 milyon TL, 2019 yılında 80.947 milyon TL ve 2020 yılında 93.479 TL olmuştur.

Kısa vadeli yabancı kaynakların içinde bankalara olan borçlanmalar da yer almaktadır. Kısa

² Tutarlar 11.03.2022 tarihli dolar kuru ile TL'ye çevrilmiştir.

vadeli yabancı kaynakların yıllar itibariyle artış oranları incelendiğinde, 2015 ile 2016 yılları kıyaslandığında %15 oranında artış, 2016 ile 2017 yılları kıyaslandığında %33 oranında artış, 2017 ile 2018 yılları kıyaslandığında %43 oranında artış, 2018 ile 2019 yılları kıyaslandığında %19 oranında artış, 2019 ile 2020 yılları kıyaslandığında %15 oranında artış dikkati çekmektedir. 400'lü hesaplar 1 yıldan daha fazla uzun süreli olan borçlanmaları kapsamaktadır. Uzun vadeli yabancı kaynaklar 2015 yılında 31.312 milyon TL iken, 2019 yılında 98.635 milyon TL, 2020 yılında 112.845 milyon TL olmuştur. Uzun vadeli yabancı kaynaklar da aynen kısa vadeli yabancı kaynaklarda olduğu gibi her yıl belirli oranlarda artış göstermiştir. Kullanılan banka kredileri içinde uzun vadeli olanların oranı kısa vadeli olanlara göre daha fazladır. Bu da kullanılan banka kredilerinin genellikle uzun vadeli olarak tercih edildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Uzun vadeli yabancı kaynakların artış oranları incelendiğinde, 2015 ile 2016 yılları kıyaslandığında %44 oranında artış, 2016 ile 2017 yılları kıyaslandığında %33 oranında artış, 2017 ile 2018 yılları kıyaslandığında %53 oranında artış, 2018 ile 2019 yılları kıyaslandığında %6 oranında artış, 2019 ile 2020 yılları kıyaslandığında %14 oranında artış olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3: 2015-2020 Yılları Arası Yerel Yönetimler Bilançosu (Milyon TL)

Muhasebe Hesap kodu	Pasif (Kaynaklar)	2015	2016	2017	2018	2019	2020
3	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	30.806	35.398	47.176	67.606	80.947	93.479
30	Kısa Vadeli İç Mali Borçlar	4.243	5.413	7.806	9.411	14.055	18.566
300	Banka Kredileri				8.271	10.239	12.428
303	Kamu İdarelerine Mali Borçlar				1.110	3.783	6.096
307	Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar				-	20	18
308	Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri (-)				-	-11	-5
309	Kısa Vadeli Diğer İç Mali Borçlar				30	25	30
31	Kısa Vadeli Dış Mali Borçlar	1.040	1.172	1.363	2.262	2.325	3.329
310	Cari Yılda Ödenecek Dış Mali Borçlar				2.262	2.325	3.329
4	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	31.312	45.266	60.452	92.315	98.635	112.845
40	Uzun Vadeli İç Mali Borçlar	18.215	22.700	30.234	45.510	47.575	51.303
400	Banka Kredileri				35.113	38.611	37.924
403	Kamu İdarelerine Mali Borçlar				8.583	7.537	7.809
404	Tahviller						4.311
407	Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar				-	34	13
408	Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri (-)				-	-12	-3
409	Kısa Vadeli Diğer İç Mali Borçlar				1.815	1.406	1.251
41	Kısa Vadeli Dış Mali Borçlar	6.017	8.042	9.891	16.162	19.473	27.830
410	Cari Yılda Ödenecek Dış Mali Borçlar				16.162	19.473	27.830

(Kaynak: Anonim 2021a)

2015-2020 yılları arasında ilgili idarelerin borç dağılımı türlerine göre incelendiğinde, banka kredileri 2015-2016-2017-2018-2019 ve 2020 yılında her yıl belirli oranlarda artış göstermiştir. İlgili idarelere ait mali borçları 6 yıllık incelendiğinde çok fazla bir artış görülmemektedir. Dış mali borçlarda, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında çok fazla bir artış görülmez iken, 2018-2019 ve 2020 yıllarında artış göstermiştir. Bütçe emanetleri hesabı genellikle firmalara olan borçlar bu hesapta izlenmektedir. Bütçe emanetleri hesabı her yıl artış göstermiştir. Vergi ve sosyal güvenlik borçları 6 yıllık

incelendiğinde çok fazla artış göstermemiştir. Çünkü vergi ve sigorta borçları ödemede öncelikli olduğu için vergi dairesine ve sosyal sigortalar kurumuna olan borçların firmalara olan borçlara kıyasla öncelikli olarak ödenmesi gerekmektedir. Diğer yükümlülükler 6 yıllık incelendiğinde her yıl belirli oranlarda artış göstermiştir. Aynı şekilde toplam yükümlülüklerin de her yıl belirli oranlarda artışlar gösterdiği görülmüştür (Tablo 4).

Tablo 4: 2015-2020 Yılları Arası Yerel Yönetimlerin Borç Dağılımı (Milyon TL)³

Yıl	Banka kredileri	Kamu idarelerine mali borçlar	Dış mali borçlar	Bütçe emanetleri	Vergi ve sosyal güvenlik	Diğer yükümlülükler	Toplam yükümlülük
2015	14.007	8.782	7.057	11.405	3.601	18.728	63.578
2016	17.849	10.226	9.214	13.166	2.753	27.445	80.650
2017	25.374	11.562	11.254	18.545	2.848	38.047	107.628
2018	43.384	9.693	18.424	27.757	3.591	57.073	159.920
2019	48.848	11.319	21.797	34.262	4.157	59.199	179.581
2020	50.530	13.904	31.159	38.511	4.669	67.562	206.333

(Kaynak: 2021a)

2015-2020 yılları arası belediyelerin bütçe gerçekleşmesi incelendiğinde, 6 yıllık gelir ve giderlerde her yıl giderler gelirlerden daha fazla gerçekleşmiştir. 2015 yılı, 2016 yılı, 2017 yılı, 2018 yılı ve 2019 yılında bütçe dengesi sağlanamamıştır. 2020 yılında ise, bütçe geliri bütçe giderinden fazla gerçekleşmiştir. Tablo 5'ten anlaşılacağı üzere belediyelerin gelirleri giderlerini karşılamakta yeterli gelmemektedir. Bu durumda mecburen zorunlu olarak belediyeler borçlanma yoluna gitmektedir (Tablo 5).

Tablo 5: 2015-2020 Yılları Arası Belediyelerin Bütçe Gerçekleşmesi (Milyon TL)⁴

Yılı	Bütçe gideri	Bütçe geliri	Bütçe dengesi
2015	73.757	72.160	-1.598
2016	91.270	80.995	-10.276
2017	112.049	97.149	-14.900
2018	132.005	110.934	-21.072
2019	123.350	115.485	-7.866
2020	134.560	136.769	2.210

(Kaynak: 2021 a)

Belediyelerin türlerine göre öz gelirleri ve Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden (GBVG) Alınan Paylar incelendiğinde, 2018 yılı ile 2019 yılı öz gelirler ve genel bütçe vergi gelirlerinden alınan paylar incelendiğinde öz gelirlerin paydan daha az olduğu görülmektedir. Büyükşehir belediyelerinde öz gelirlerin oranı 2018 yılında %25,74 iken 2019 yılında %23,92'dir. İl belediyelerinde öz gelir oranı 2018 yılında %40,28 iken 2019 yılında %37,86'dır. Bu durum büyükşehir belediyelerinin öz gelirleri, diğer il

³ Mahalli idareler 2021 yılı genel faaliyet raporu 12.03.2022 tarihinde kadar yayınlanmadığı için 2021 yılı bilgilerine ulaşılamamıştır.

⁴ Mahalli idareler 2021 yılı genel faaliyet raporu 12.03.2022 tarihinde kadar yayınlanmadığı için 2021 yılı bilgilerine ulaşılamamıştır.

belediyeleri, ilçe ve belde belediyeleri ile kıyaslandığında büyükşehir belediyelerinin öz gelirlerinin oldukça yetersiz olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu durumda büyükşehir belediyeleri hizmetlerini zamanında gerçekleştirebilmek için ortaya çıkan bu açığı borçlanma yöntemini kullanarak kapatmak durumunda kalmaktadırlar (Tablo 6).

Tablo 6. Belediyelerin Türlerine Göre Öz Gelirleri ve Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden (GBVG) Alınan Paylar (Milyon TL)

İdare/Kurum Adı	2018 yılı					2019 yılı				
	Öz gelir	GBVG alınan paylar	Toplam gelir	Öz gelir %	GBVG alınan paylar %	Öz gelir	GBVG alınan paylar	Toplam gelir	Öz gelir %	GBVG alınan paylar %
Büyükşehir belediyeleri	14.070	40.207	54.660	25,74	73,56	13.494	42.498	56.401	23,92	75,35
İl belediyeleri	3.246	4.619	8.058	40,28	57,33	3.264	5.104	8.619	37,86	59,21
İlçe ve belde belediyeleri	26.081	20.843	48.370	53,92	43,09	26.456	22.331	50.593	52,29	44,14
Toplam	43.317	65.668	110.934	39,05	59,2	43.137	69.932	115.485	37,35	60,56

(Kaynak: 2021 a)

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın 1978 yılı ile 2017 yılı arasındaki yıllarda tüm belediyelerin dış borç ödemesi, dış borç kullanımı, iç borç alacak ilişkisi tutarları incelendiğinde; dış borç kullanımı 1984 yılına kadar bulunmamaktadır. Dış borç kullanımı yıllar itibariyle şu şekildedir; 1987 yılında 71 bin TL, 1988 yılında 136 bin TL, 1991 yılında dış borç artarak 1.015 bin TL, 1992 yılında 2 kat artış göstermiş 3.814 bin TL, 1993 yılında 8.054 bin TL, 1994 yılında 10.815 bin TL, 1995 ve 1996 yıllarında yaklaşık bu tutarda iken, 1997 yılında 6 kat artarak 61.180 bin TL olmuştur. 1998 yılında 127.200 bin TL, 2000 yılında 175.746 bin TL, 2003 yılında 84.404 bin TL, 2005 yılında 52.336 bin TL, 2006 yılında artarak 143.008 bin TL olmuştur. 2007 yılında 394.335 bin TL, 2008 yılından itibaren dış borç kullanımı artmıştır. 2008 yılında 1.137.915 bin TL, 2012 yılında 630.192 bin TL, 2013 ve 2014 yıllarında çok fazla artış olmamıştır. 2015 yılında ise, 1.125.503 bin TL, 2016 yılında 2.216.440 bin TL, 2017 yılında 1.383.563 bin TL'dir. 2007 yılından sonraki yıllarda dış borç kullanımında artış görülmektedir (Ek 1). Bu durumdan belediyelerin yapmak zorunda oldukları hizmetleri yerine getirirken finansman konusunda zorlandıklarını bu nedenle de ağırlıklı olarak dış borç kullanımı yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.

3. ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ, ASKİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, EGO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ÖRNEĞİ

ABB'nin 2018 yılı, 2019 yılı, 2020 ve 2021 yılı bilançoları, 2017 yılı, 2018 yılı, 2019, 2020 yılı kesin hesabı, 2018 ile 2021 yılları arası 300 ile 400 hesapları, 2017, 2018 ve 2019 yılları ayrıntılı 300 ve 400 hesapları; ABB, ASKİ Genel Müdürlüğü, EGO Genel Müdürlüğü'nün, 2019 ile 2021 yılları arası toplam borcu, 2019 ile 2021 yılları arası kullandığı banka kredileri, bu idarelerin 2019 ile 2021 yılları arası bütçe giderleri, 2020 ile 2021 yılları gelir ve giderleri incelenmiştir.

Tablo 7: ABB'nin 2018-2021 Yılları Arası 300 ve 400 Nolu Hesapları (Milyon TL)

	Pasif (Kaynaklar)	2018	2019	2020	2021
3	Kısa vadeli yabancı kaynaklar	4.252	4.076	3.794	2.964
30	Kısa vadeli iç mali borçlar	1.926	1.849	1.638	1.367
300	Banka kredileri	181.634	394.101	400.904	300.268
303	Kamu idarelerine mali borçlar hesabı	1.744	1.455	1.237	1.066
4	Uzun vadeli yabancı kaynaklar	1.666	1.193	817	1.263
40	Uzun vadeli iç mali borçlar	1.258	971	722	1.190
400	Banka kredileri	895	610	281	480
403	Kamu idarelerine mali borçlar hesabı	364	361	442	710

(Kaynak: Anonim 2021b; <https://www.ankara.bel.tr>)

ABB'nin 2018-2019-2020 ve 2021 yılları bilançoları incelendiğinde kaynaklar tarafında yer alan III. kısa vadeli yabancı kaynaklar ve IV. uzun vadeli yabancı kaynaklarda son 4 yıl baz alındığında çok fazla bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Ancak 300.kısa vadeli banka kredileri hesabında her yıl belirli oranlarda artış olduğu görülürken, 400.uzun vadeli banka kredileri hesabında aynı süre içerisinde yine belirli oranlarda azalışlar olduğu görülmektedir (Tablo 7), (Tablo 8).

Tablo 8: ABB'nin 2017 Yılı, 2018 Yılı, 2019 Yılı Ayrıntılı 300 ve 400 Nolu Hesapları (Bin TL)

	Hesap Kodu	Borç tutarı (TL)	Alacak tutarı (TL)	Borç kalanı (TL)	Alacak kalanı (TL)
			2017 yılı		
300	Banka Kredileri	566.559	849.461	0	282.902
303	Kamu İdarelerine Mali Borçlar	631.207	1.656.630	0	1.025.424
400	Banka Kredileri	282.902	1.359.276	0	1.076.374
403	Kamu İdarelerine Mali Borçlar	561.676	1.126.095	0	564.415
			2018 yılı		
300	Banka Kredileri	299.114	480.748	0	181.634
303	Kamu İdarelerine Mali Borçlar	445.899	2.189.822	0	1.743.924
400	Banka Kredileri	181.634	1.076.374	0	894.741
403	Kamu İdarelerine Mali Borçlar	297.880	660.943	0	363.064
			2019 yılı		
300	Banka Kredileri	202.545	596.646	0	394.101
303	Kamu İdarelerine Mali Borçlar	401.374	1.855.584	0	1.454.211
400	Banka Kredileri	394.101	1.003.530	0	609.729
403	Kamu İdarelerine Mali Borçlar	50.067	410.649	0	360.763

(Kaynak: Anonim 2021b)

ABB, EGO Genel Müdürlüğü ve ASKİ Genel Müdürlüğü'nün 2019, 2020 ve 2021 yılları 3 yıllık borçlarına bakıldığında, ABB ve ASKİ'nin 2019 yılı ile 2020 yılı kıyaslandığında 2020 yılında borcun azaldığı görülmektedir. EGO Genel Müdürlüğü'nde tam tersi durum söz konusudur. 2020 yılında borç

tutarı artmıştır. Bunun sebebi ise, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından yapılan M2 Çayyolu-Kızılay Metro Hattı, M3 Batıkent-Sincan-Törekent Metro Hattı, M4 Keçiören- AKM Metro Hattı yatırım harcama tutarlarının Bakanlık tarafından EGO Genel Müdürlüğü muhasebe hesaplarına borç olarak intikal ettirmesidir. Bu idarelerin üç yıllık 2019, 2020 ve 2021 yılları banka kredileri borç toplamına bakıldığında, ABB'nin banka kredileri 1.967 milyon TL, ASKİ'nin banka kredileri 401 milyon TL'dir. EGO Genel Müdürlüğü'nün 2019 ve 2020 yıllarında banka kredi bulunmamaktadır. EGO bakımından bunun nedeni EGO'nun ABB'den borç alması olup 2021 yılında otobüs alımı için dış borç kullanılmış ve bu tutar 256 milyon TL kredi olarak kullanılmıştır. Öte yandan, EGO Genel Müdürlüğü'nün kamu idarelerine borçlar hesabındaki 3 yıllık toplam 18.117 milyon TL, EGO Genel Müdürlüğü'nün ABB'ye ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'na olan borç toplamıdır. İç borç olarak ABB ve ASKİ'nin bahse konu yıllarda iç borcu bulunmamaktadır. Bütçe emanetlerindeki borçlar mal ve hizmet alımı karşılığında firmalara olan borç olup toplam tutarı 5.274 milyon TL'dir. Vergi borçları toplamı 107 milyon TL, sosyal güvenlik borçları 61 milyon TL, diğer kamu idareleri adına yapılan tahsilatlar 45 milyon TL, Kalkınma Ajansına olan borç ise 191 milyon TL'dir. Kalkınma Ajanslarına olan borçlar ABB'nin borcu olup ASKİ ve EGO Genel Müdürlüğü'nün adı geçen Ajansa karşı yasal bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. 2019 yılı itibariyle ABB'nin toplam 4.222 milyon TL, ASKİ'nin 660 milyon TL, EGO'nun 6.374 milyon TL, üç kurumun toplam borcu 11.256 milyon TL'dir. 2020 yılı itibariyle ABB'nin 3.654 milyon TL, ASKİ'nin 529 milyon TL, EGO'nun 7.140 milyon TL olup üç kurumun toplam borcu 11.323 milyon TL'dir. 2021 yılı itibariyle ABB'nin 2.931 milyon TL, ASKİ'nin 988 milyon TL, EGO'nun 7.577 milyon TL, toplamda da üç kurumun borcu 11.496 milyon TL'dir. ABB'nin bir önceki yıla göre borcu azalmış iken ASKİ ve EGO'nun borcu artış göstermiştir (Tablo 9).

EGO Genel Müdürlüğü dış kredi ile alacağı otobüsler ile ilgili bilgilere bakıldığında; 2020E06-152164 proje kodlu otobüs alımı CNG dolun tesisi (2 adet), CNG yakıtlı otobüs (254 adet), dizel yakıtlı otobüs (28 adet) proje başlama ve bitiş yılı; 2020-2022'dir. Proje tutarı dış kredi: 480 milyon TL toplam proje bedeli; 567 milyon TL'dir. 2021 yılı yatırımı dış kredi 400 milyon TL, toplamı 472 milyon TL'dir (Anonim 2022 c).

Tablo 9: ABB, ASKİ ve EGO'nun Toplam Borçları (2019-2021 Yılları Arası) (Milyon TL)

2019				
Hesaplar	ABB	ASKİ	EGO	Toplam
Banka kredileri	1.004	19	0	1.023
Kamu idarelerine borçlar	1.815	193	4.877	6.885
İç borçlar	0	0	1.333	1.333
Bütçe Emanetlerindeki Borç	1.265	432	160	1.857
Vergi borçları	8	0	1	9
Sosyal güvenlik borçları	11	4	2	17
Diğer kamu idareleri adına yapılan tahsilatlar	2	10	1	13
Kalkınma ajansına borç	82	0	0	82
Diğer paylarla ilgili borçlar	35	2	0	37
Toplam	4.222	660	6.374	11.256
2020				
Hesaplar	ABB	ASKİ	EGO	Toplam
Banka kredileri	682	17	0	699
Kamu idarelerine borçlar	1.678	187	6.649	8.514
İç borçlar	0	0	198	198

Bütçe Emanetlerindeki Borç	1.164	305	287	1.756
Vergi borçları	27	0	3	30
Sosyal güvenlik borçları	14	4	2	20
Diğer kamu idareleri adına yapılan tahsilatlar	2	14	1	17
Kalkınma ajansına borç	62	0	0	62
Diğer paylarla ilgili borçlar	25	2	0	27
Toplam	3.654	529	7.140	11.323
2021				
Hesaplar	ABB	ASKİ	EGO	Toplam
Banka kredileri	281	365	256	902
Kamu idarelerine borçlar	1.776	189	6.591	8.556
İç borçlar	0	0	184	184
Bütçe Emanetlerindeki Borç	704	416	541	1.661
Vergi borçları	66	0	2	68
Sosyal güvenlik borçları	18	4	2	24
Diğer kamu idareleri adına yapılan tahsilatlar	2	12	1	15
Kalkınma ajansına borç	47	0	0	47
Diğer paylarla ilgili borçlar	37	2	0	39
Toplam	2.931	988	7.577	11.496

(Kaynak: Anonim 2021b; Anonim 2022 e; <https://www.ankara.bel.tr>; <https://www.aski.gov.tr>; <https://www.ego.gov.tr>)

2012 yılında kabul edilen “6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin sınırları il mülki sınırlarıdır. Ankara’ya bağlı ilçelerin sınırları içerisinde bulunan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılarak, köyler mahalleye, belediyeler beldeye dönüşerek tek mahalle şeklinde bağlı oldukları ilçenin belediyesine katılmıştır. Bu durum ABB’nin hizmet alanını genişletmiştir ve daha çok finansman kaynağına ihtiyaç duyulmuştur.

ABB’nin banka kredileri 2019, 2020 ve 2021 yılları 3 yıllık toplam ödenen 1.967 milyon TL’dir. ASKİ Genel Müdürlüğü’nün 3 yıllık banka kredileri toplamı 401 milyon TL’dir. EGO Genel Müdürlüğü’nün 3 yıllık banka kredileri toplamı ise, 256 milyon TL’dir. EGO Genel Müdürlüğü 2021 yılında otobüs alımı için banka kredisi kullanmış olup 2019 ve 2020 yıllarında banka kredisi kullanmamıştır (Tablo 10).

Tablo 10: ABB, ASKİ, EGO’nun Banka Kredileri (2019-2021 Yılları Arası) (Milyon TL)

		31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	Toplam
Banka kredileri	ABB	1.004	682	281	1.967
	ASKİ	19	17	365	401
	EGO	0	0	256	256

Kaynak: Anonim 2022b; ABB’nin 2019-2021 yılları kesin hesapları; ASKİ’nin 2019-2021 yılları kesin hesapları; EGO’nun 2019-2021 kesin hesapları)

Bu idarelerin 2019, 2020 ve 2021 yılları arası bütçe giderleri incelendiğinde; ABB’nin son 3 yıllık bütçe giderlerinde 2019 yılı toplamı 5.029 milyon TL, 2020 yılı 5.685 milyon TL, 2021 yılı 7.685 milyon

TL olarak gerçekleşmiştir (Tablo 11).

Belediyeler yurt dışından uluslararası kuruluşlardan veya yurt içinden kredi kullandığında masraf, komisyon, ücret, faiz, yönetim ücreti vb. ek maliyetler ortaya çıkmaktadır. ABB'nin faiz giderlerinin bir kısmı kullanılan banka kredilerinin faiz giderlerinden oluşmaktadır.

Tablo 11: ABB'nin 3 Yıllık (2019-2021) Bütçe Giderleri (Milyon TL)

Kod	Bütçe gideri	2019 yılı	2020 yılı	2021 yılı
1	Personel Giderleri	396	457	538
2	Sosyal Güv.Kur.Devlet Primi Gid.	52	56	68
3	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	1.600	1.878	2.896
4	Faiz Giderleri	173	196	125
5	Cari Transferler	438	578	1.679
6	Sermaye Giderleri	1.264	1.540	1.961
7	Sermaye Transferleri	96	155	28
8	Borç Verme	1.010	825	390
	Toplam	5.029	5.685	7.685

(Kaynak: ABB'nin 2019-2021 yılları kesin hesapları)

EGO Genel Müdürlüğü'nün son 3 yıllık bütçe giderlerine bakıldığında 2019 yılı toplamı 1.193 milyon TL, 2020 yılı 1.183 milyon TL, 2021 yılı 1.751 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Tablo 12).

Tablo 12: EGO Genel Müdürlüğü'nün 3 Yıllık Giderleri (Milyon TL)

Kod	Bütçe gideri	2019 yılı	2020 yılı	2021 yılı
1	Personel Giderleri	48	55	62
2	Sosyal Güv.Kur.Devlet Primi Gid.	8	9	10
3	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	1.053	1.088	1.351
4	Faiz Giderleri	3	3	1
5	Cari Transferler	3	5	5
6	Sermaye Giderleri	65	18	318
7	Sermaye Transferleri	13	5	4
	Toplam	1.193	1.183	1.751

(Kaynak: EGO Genel Müdürlüğü 2019-2020 ve 2021 yılları kesin hesapları)

ASKİ Genel Müdürlüğü'nün son 3 yıllık bütçe giderlerine bakıldığında ise 2019 yılı toplamı 2.808 milyon TL, 2020 yılı 1.866 milyon TL, 2021 yılı 3.267 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Tablo 13).

Tablo 13: ASKİ Genel Müdürlüğü'nün 3 Yıllık Giderleri (Milyon TL)

Kod	Bütçe gideri	2019 yılı	2020 yılı	2021 yılı
1	Personel Giderleri	176	194	207
2	Sosyal Güv.Kur.Devlet Primi Gid.	29	31	34
3	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	836	882	1.596
4	Faiz Giderleri	4	4	4
5	Cari Transferler	136	25	27
6	Sermaye Giderleri	1.477	680	1.379
7	Sermaye Transferleri	150	50	20
	Toplam	2.808	1.866	3.267

(Kaynak: ASKİ Genel Müdürlüğü 2019-2021 kesin hesapları)

ABB, EGO Genel Müdürlüğü, ASKİ Genel Müdürlüğü'nün 2020 yılı ve 2021 yılı gelir ve giderleri incelendiğinde bütçe dengesinin EGO Genel Müdürlüğü'nde her iki yıl için de sağlanmadığı, ASKİ Genel Müdürlüğü'nün 2021 yılı için bütçe dengesi sağlanmadığı ve ABB'nin ise bu yıllarda gelirinin giderden fazla olduğu görülmektedir (Tablo 14).

Tablo 14: ABB, ASKİ, EGO'nun 2020-2021 Yılları Bütçe Gelir Ve Giderleri (Milyon TL)

2020 yılı			
	ABB	ASKİ	EGO
Gelir	6.795	2.385	498
Gider	5.679	1.867	1.181
Bütçe dengesi	1.116	518	-683
2021 yılı			
	ABB	ASKİ	EGO
Gelir	9.339	2.913	1.387
Gider	7.680	3.303	1.748
Bütçe dengesi	1.659	-390	-361

(Kaynak: Anonim 2021b; ABB 2020 ve 2021 yılları kesin hesapları, ASKİ 2020 ve 2021 yılları kesin hesapları, EGO 2020 ve 2021 yılları kesin hesapları)

SONUÇ

5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun'un 7. Maddesine göre; genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamından, yerel yönetimlere aylık olarak ayrılacak tutardan yapılacak kesintilerin toplamının, hiçbir şekilde ayrılan tutarların toplamının %40'ını aşamayacağı belirtilir. 2021 yılında 3431 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile bu oran %10 oranında artırılmıştır. %50 kesinti oranı belediyeler için yüksek bir orandır. %50 kesintiden sonra belediyelere aktarılacak tutar belediyelerin giderlerini karşılamaya yetmemektedir. Mevzuatta yapılacak bir değişik ile bu oran %50'in altına düşürülmesi yerinde bir karar olacaktır. Kesinti oranının artırılması ile belediyelere hizmetlerini yerine getirilebilmesi için yeteri kadar finansal kaynak kalmamaktadır.

2012 yılında kabul edilen "6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin sınırları il mülki sınırlarıdır. Ankara'ya bağlı ilçelerin sınırları içerisinde bulunan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılarak, köyler mahalleye, belediyeler beldeye

dönüşerek tek mahalle şeklinde bağlı oldukları ilçenin belediyesine katılmıştır. Bu durum ABB hizmet alanını genişletmiştir ve daha çok finansman kaynağına ihtiyaç oluşmuştur sonuçta ABB'yi borçlanma yolunu seçmesine sevk etmiştir.

Türkiye'de belediyelerin hizmetlerini yerine getirmesi için hem merkezi yönetim vergi gelirlerinden aktarılan paylar hem de kendi özgelirlerinin yetersiz olması belediyeleri borçlanma yolunu seçmelerine yol açmıştır. Borçlanma aynı zamanda belediyeleri yönetim ücreti, kaynak destekleme fonu kesintisi, faiz, komisyon, hukuki danışmanlık ücreti, banka sigorta muamele vergisi vb. ek maliyetlere katlanmasına yol açmaktadır. Alınan dış ve iç borçların geri ödemesi çok uzun yıllar sürmektedir. Seçimle gelen yeni belediye başkanı vatandaşa daha iyi hizmet sunabilmek için borçlanmakta ve her gelen belediye başkanı ile bu süreç devam ederek belediyeye sürekli artan borç yükü oluşturmaktadır. Belediyelerin yeni kaynak arayışına girmeleri zorunlu olmaktadır. Belediyeler Avrupa birliği projeleri hazırlayarak hibe alarak borçlanmayı azaltabilirler. Bunun içinde belediyelerin bünyelerinde Avrupa birliği projesi sürecini bilen, hazırlayan ve yöneten personel sayısı artırılmalı gerekirse müdürlük veya daire başkanlığı şeklinde teşkilatlanmaya gidilmelidir.

Belediyelerin gelir yaratma kapasitesini geliştirmeye yönelik merkezi hükümet tarafından, düzenlemeler getirilmesi gerekmektedir. Yapılacak düzenlemeler ile belediyelere daha dengeli bir kaynak dağıtımı yapılması mümkün olabilecek ve belediyeler daha az borçlanmaya başvurabileceklerdir. Belediyelerin borçlanma yöntemine daha az başvurmaları ve kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanabilmeleri için öneriler şu şekilde özetlenebilir; öz gelirlerini artırmak için politikalar geliştirilmesi, emlak vergisi matrahının doğru hesaplanabilmesi için değerlemenin doğru yapılması (ABB'nin emlak vergisi geliri olmasına karşın EGO ve ASKİ'nin emlak vergisi geliri toplama yetkisinin olmaması dikkate alınması gereken bir husustur), tahsil edilemeyen alacakların takibinin iyi yapılması, bütçeleme aşamasının etkin kullanılması, bazı hizmetlerde sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapılması, bazı hizmetlerde ise dışardan özel sektörden hizmet alınması şeklinde sıralanabilir.

Belediyelerin borçlanma yöntemlerinden biri olan, sermaye piyasalarından tahvil ihraç etmek yoluyla da finansman sağlanabilmektedir. ABD bu yöntem kullanılmaktadır fakat Türkiye'de uygulaması bulunmamaktadır. Türkiye'de yerel yönetimlerin (belediyelerin) tahvil ihracını kolaylaştıracak uygulamalar geliştirilmeli ve bazı düzenlemeler yapılarak yerel yönetimler tahvil ihracına özendirilmelidir. Bu düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir; tahvillerin geri ödenmemesinin risklerini azaltacak önlemler, tahvilin faiz gelirini elde edenlere vergi muafiyeti sağlanması vb. düzenlemeler yapılabilir.

Yazarlık Katkısı ve Çıkar Çatışması

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %40, İkinci yazar/Second author %40, üçüncü Yazar/Third author %20.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. (2002). Türkiye'de Belediyelerde Mali Özerklik, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Fevzi Devrim), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alisjahbana, S.; Soemitro, S. ve Ramayandi, A. (2002). Local Government Borrowing, (Regional University Research On Decentralization in Indonesia), University of Maryland at College Park: Center for Institutional Reform and the Informal Sector (IRIS).
- Ankara Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Kesin Hesabı. <https://www.ankara.bel.tr/stratejik-yonetim/kesin-hesap-butcesi> adresinden 10.01.2022 tarihinde erişildi.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi 2020 Yılı Kesin Hesabı. <https://www.ankara.bel.tr/stratejik-yonetim/kesin-hesap-butcesi> adresinden 11.01.2022 tarihinde erişildi.

- Ankara Büyükşehir Belediyesi 2021 Yılı Kesin Hesabı. <https://www.ankara.bel.tr/stratejik-yonetim/kesin-hesap-butcesi> adresinden 11.01.2022 tarihinde erişildi.
- Anonim 2021a: https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerel_yonetimler/icerikler//2019-yili-mahall-i-dareler-genel-faal-yet-raporu-18082020-20200818142825.pdf adresinden 01.05.2021 tarihinde erişildi.
- Anonim 2021b: <https://www.ankara.bel.tr/saydamlik-ve-hesapverilebilirlik> adresinden 01.05.2021 tarihinde erişildi.
- Anonim 2022 a. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri#> adresinden 06.03.2022 tarihinde erişildi.
- Anonim 2022 b. <https://www.ankara.bel.tr/saydamlik-ve-hesapverilebilirlik/mali-rapor-ve-tablolar/2021-yili-mali-tablolar/2021-yili-temel-mali-tablolar> adresinden 06.03.2022 tarihinde erişildi.
- Anonim 2022 c. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/2021-Yatirim-Programi.pdf> adresinden 12.03.2022 tarihinde erişildi.
- Anonim 2022 d. EGO Genel Müdürlüğü 2009-2021 Yılları Arası Kesin Hesap Kitapları.
- Anonim 2022 e. https://www.alomaliye.com/2020/06/29/_ankara-buyuksehir-belediyesi-2016-2019-butce-gider-ve-gelirleri/ adresinden 10.02.2022 tarihinde erişildi.
- ASKİ Genel Müdürlüğü 2019 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.aski.gov.tr/Yukle/Dosya/faaliyetperformans/aski2020yilifaaliyet.pdf> adresinden 12.03.2022 tarihinde erişildi.
- ASKİ Genel Müdürlüğü 2019-2020-2021 Yılları Kesin Hesapları.
- ASKİ Genel Müdürlüğü 2020 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.aski.gov.tr/Yukle/Dosya/faaliyetperformans/aski2020yilifaaliyet.pdf> adresinden 12.03.2022 tarihinde erişildi.
- Bülbül, D. (2006). Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Eğitim Malzemesi.
- Çetinkaya, Ö. ve Demirbaş, T. (2004). Türkiye'de Belediyelere İlişkin Borçlanma Mevzuatı, Borçlanma Yapısı ve Belediye Borçlanma Yapısının İncelenmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 4(8), 18-37.
- Çınar, T. (2002). Yerel Yönetimler ve Dış Borçlanma, Yerel Yönetimler Sempozyumu, 1-2 Kasım 2000. *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri İçinde* (s. 577-593). Ankara: TODAİE.
- Daher, S. (2000). *Specialized Financial Intermediaries for Local Governments – A Market-based Tool for Local Infrastructure Finance* In *Infrastructure Notes Urban Sector*. Washington, D.C.: Urban No. FM-8d. The World Bank.
- Demir, E. (2015). *İnşaat ve Gayrimenkul Muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Doğan, M. ve Baş. A. (2013). Bir Finansman Kaynağı Olarak Belediyelerde Borçlanma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 293-313.
- Dönmez, M. (1995) Belediyelerin Borçlanmaları Üzerine Bir İnceleme. *İller ve Belediyeler*, 0(0), 648-652.
- EGO Genel Müdürlüğü 2019-2020-2021 Yılları Faaliyet Raporları.
- EGO Genel Müdürlüğü 2019-2020-2021 Yılları Kesin Hesapları.
- Ergen, Ş. (1999). Belediye Yönetimleri ve Borçlanma (Bursa Büyükşehir Belediyesi Uygulaması), (Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ayşe Güner), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Falay, N. (1997) Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Mali Yapısına İlişkin Eğilimler, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 6(2), 3-13.
- Gao, P.; Lee, C. ve Murphy, D. (2019). Municipal Borrowing Costs and State Policies for Distressed Municipalities. *Journal of Financial Economics*, 132(2), 404-426.
- Güngör, S. (2011). Yerel Yönetimlerin Borçlanmaları. *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. 24(4), 1-16.
- Hazine Garantileri Kapsamında Yapılacak Ödemelerin Üstlenilmesinde Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Resmî Gazete Tarihi: 25.12.2014 Resmî Gazete Sayısı: 29216). <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/mevzuat/igliyonetmelik/disfinansman.pdf> adresinden 10.01.2022 tarihinde erişildi.

- Kalabalık, H. (2005). *Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku Teori-Uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karakum, H. (2005). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borçlanma 1. *Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi*, 43(1), 130.
- Kurtuluş, B. (2006). *Türkiye’de Belediyelerin Mali Yapısı ve Harcamaların Finansmanı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü*. Ankara: Bütçe ve Mahalli İdareler Dairesi.
- Ocak, M. (2002). *Türkiye’de Belediyeler ve Borçlanma (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Ayşe Güner), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ökmen, M. ve Koç, N. (2015). Türkiye’de Belediye Gelirleri İçinde Borçlanma ve Borçların Azaltılması İçin Öneriler (Borrowing as a Municipal Revenues in Turkey and Suggestions About Debt Reduction). *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 551-565.
- Plekhanov A. ve Singh, R. (2007). How Should Subnational Government Borrowing Be Regulated? Some Cross-Country Empirical Evidence. *IMF Staff Papers*, 53(3), 426-453. <https://www.imf.org/External/Pubs/FT/staffp/2006/04/pdf/plekhano.pdf> adresinden 10.01.2022 tarihinde erişildi.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük*, (3. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Suzuki, H.; Murakami, J.; Hong, Y. H. ve Tamayose, B. (2015). Financing Transit Oriented Development with Land Values: Adapting Land Value Capture in Developing Countries. *World Bank Urban Development Series*, 237. Washington, DC.
- Tuna, M.; Demir, E. ve Töremen, E. (2021). Belediyeler ve Bağlı İdareler Tarafından Alınan Yol, Su Tesisleri ve Kanalizasyon Harcamalarına Katılma Paylarının Tespiti ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 56(4), 3071-3089.
- Tuna, M. ve Bostancı, S. Mahalli İdarelerde Altyapı Yatırımlarının Finansman Yöntemleri: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1477-1499.
- Uğur, A. (2009). Avrupa Birliği Ülkelerinde Yerel Yönetimlerin Borçlanma ve Mali Disiplin Sorunu. *Türk İdare Dergisi*, 0(465), 177-200.
- Ünal, A. O. (2021). Kamu Ulaşım Projelerinin Gayrimenkul Değeri ve Kullanımına Etkileri: Ankara İli Metro Projesi Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Harun Tanrıvermiş), Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ünal, A. O. ve Tanrıvermiş, H. (2019). Raylı Sistem Projelerinin Gayrimenkul Değerine Etkisi: Ankara İli Keçiören İlçesi M4 Metro Hattı Projesi Örneği, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 29-55.
- Var, G.; Aliefendioğlu, Y.; Canaz, S. ve Tanrıvermiş, H. (2017). Transformation of Land to Land Lot, Value Gain, Land Speculation, and Opportunities for Sharing Value Increment: An Evaluation of the Turkey Example, In 18th Annual World Bank Conference on Land and Poverty, March 20-24, Washington DC, USA.
- Vergi Usul Kanunu, Kanun No:213, Kabul Tarihi: 04.01.1961, Resmî Gazete, Sayı: 10703-10705, Tarih:10.01.1961.
- Yakar, S. ve Kandır, S. Y. (2012). Türkiye’de Belediyelerin Tahvil İhracı ve Amerika Birleşik Devletleri Uygulaması, *Maliye Dergisi*, 0(162), 430-447.
- Yakar-Onal, A. (2009). A Critical Review of Public Borrowing by Turkish Municipalities: 1960–2006. *Local Economy*, 24(6-7), 568-588.
- Yeğiner, P. ve Tanrıvermiş, Y. A. (2021). Dünyada ve Türkiye’de Yerel Yönetim Bankacılığı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 0(31), 23-42.

EKLER

Ek 1. Belediye Genel Dengesi 1978-2017 yılları arası

	(Cari Fiyatlarla, Bin TL)																			
	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
VII.KASA-BANKA/BOR ÇLANMA	2	2	13	3	6	13	-6	-36	105	223	267	243	285	1.509	6.941	12.994	16.193	15.636	50.346	91.180
1.Kasa-Banka Değişimi	2	3	14	6	12	11	-4	-48	-58	37	42	279	517	2.279	2.563	3.064	12.556	18.597	23.107	101.710
2.Dış Borç Ödemesi	0	0	0	0	0	0	0	-1	-1	-6	-8	-64	-116	-735	-455	2.366	4.569	14.846	-21.105	100.120
3.Dış Borç Kullanımı	0	0	0	0	0	0	1	9	98	71	136	308	225	1.015	3.814	8.054	10.815	10.082	16.291	61.180
4.İç Borç-Alacak İlişkisi (Net)	0	-1	-1	-3	-6	3	-4	5	66	122	97	-281	-340	1.050	1.018	4.242	2.609	1.803	32.053	28.410
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
VII.KASA-BANKA/BOR ÇLANMA	131.129	260.856	376.150	580.660	566.537	1.469.513	104.045	162.931	1.144.230	2.724.337	5.078.501	4.118.770	358.364	198.851	1.398.151	3.067.016	521.891	2.638.309	10.087.006	14.948.599
1.Kasa-Banka Değişimi	72.276	41.523	27.287	517.479	116.875	888.946	739.559	651.858	538.670	1.920.335	2.898.990	1.947.243	798.568	274.929	202.655	440.457	32.926	459.493	2.931.471	6.092.571
2.Dış Borç Ödemesi	181.458	172.874	329.578	625.898	753.379	570.078	442.689	466.414	417.500	340.087	319.508	203.306	227.138	344.740	478.161	675.016	203.482	1.107.398	1.533.303	1.385.982
3.Dış Borç Kullanımı	127.200	126.735	175.746	130.989	116.027	84.404	83.744	52.386	143.008	394.335	1.137.915	1.050.439	1.711.811	1.018.262	630.192	536.761	590.341	1.125.503	2.216.440	1.383.563
4.İç Borç-Alacak İlişkisi (Net)	113.111	348.517	557.268	558.090	1.087.014	1.066.242	994.459	902.955	880.052	749.754	1.361.105	1.324.395	1.044.469	597.444	1.448.774	2.764.813	167.959	2.160.711	6.472.397	8.858.448

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı